DOSTOJEVSKI

BJESOVI

DJELA F. M. DOSTOJEVSKOGA

Osmi i Deveti svezak

Urednik
JAKŠA KUŠAN

Naslov izvornika

Ф. М. ДОСТОЕВСКИЙ
БЕСЫ
СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
МОСКВА 1957

*

У ТИХОНА
БЕСЫ. ПРИЛОЖЕНИЕ. НЕНАПЕЧАТАНАЯ ГЛАВА.
ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ
ГОСИЗДАТ
МОСКВА – ЛЕНИНГРАД 1926

*

ИЗ »ДНЕВНИКА ПИСАТЕЛЯ«
СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО
ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
МОСКВА 1957

F. M. DOSTOJEVSKI

BJESOVI

Preveli
IVAN I JAKŠA KUŠAN

IZ »PIŠČEVA DNEVNIKA«

Preveo
ZLATKO CRNKOVIĆ

ČETVRTO IZDANJE

ZNANJE ZAGREB 1979

Likovno opremio
BORIS DOGAN

Traga nigdje ni za lijek;
Zalutasmo. Što ćeš sad!
U stranu te mami bijes,
U polje te vodi gad.

– – – – – – – – – – – – – –

Sila ih je! Gdje ih gone?
Zašto im je tužan poj?
Za zloduhom suze rone,
Il vještaca žene roj?

A. Puškin

Na brdu tad pasijaše veliko krdo svinja i oni ga zamoliše da im dopusti uljesti u njih. On im dopusti. Bjesovi, izljezavši iz čovjeka, uljezoše u svinje; i sruči se krdo niz ostrmak u jezero, i utopi se. Kad vidješe pastiri što se zgodilo, potekoše da ispripovjede u gradu i po selima. I dođoše *žitelji* da vide što se zgodilo te, prišavši Isusu, ugledaše čovjeka iz kojega bijahu izljegli bjesovi i koji sjeđaše Isusu do nogu, zdrave pameti, pa se prestraviše. Oni, koji sve bijahu vidjeli, ispripovjediše im kako ozdravi bjesomučni.

Evanđelje po Luki, Gl. VIII, 32–37

PRVI DIO

GLAVA PRVA

NAMJESTO UVODA: NEKOLIKO POTANKOSTI IZ ŽIVOTOPISA VELEPOŠTOVANOGA STEPANA TROFIMOVIČA VERHOVENSKOGA

I

U nakani da opišem nedavne i toliko neobične događaje koji su se odigrali u našem gradiću, što do sada nije bio poznat ni po čemu, morat ću se, sa svoje nespretnosti, vratiti prilično daleko u prošlost i iznijeti neke potankosti iz života talentiranog i velepoštovanog Stepana Trofimoviča Verhovenskoga. Te će potankosti poslužiti samo kao uvod u ljetopis koji je pred nama, a sama pripovijest, koju vam kanim ispričati, još je daleko.

Počet ću otvoreno: Stepan Trofimovič je neprestano igrao među nama nekakvu osobitu i, da tako kažem, građansku ulogu i strastveno je volio tu ulogu – toliko ju je čak, čini mi se, volio da bez nje ne bi mogao ni živjeti. Ne kanim ga baš usporediti s kazališnim glumcem; sačuvaj bože, nije mi to ni na kraj pameti budući da ga veoma cijenim. Sve je to možda bila samo stvar navike ili, bolje rečeno, neprekidne i plemenite, još dječačke sklonosti, da zanosno mašta o svom lijepom građanskom načinu života. On je, na primjer, neobično volio svoj položaj »progonjenoga« ili, da tako kažem, »prognanoga«. Te obje obične riječce imaju svojevrsni klasični sjaj kojim se on jednom zauvijek zanio i koji ga je kasnije postepeno uzdizao u svojim očima cio niz dugih godina dok ga, napokon, nije doveo do veoma uzvišena pijedestala, što je bio ugodan njegovu samoljublju. U jednom satiričkom engleskom romanu iz prošlog vijeka junak, po imenu Gulliver,

vrativši se iz zemlje Liliputanaca gdje su ljudi bili svega neka dva prsta visoki, toliko se bio navikao da sebe smatra za diva među tim patuljcima da je, i kad je kasnije hodao londonskim ulicama, nehotice vikao na prolaznike i kočije da bi mu se sklonili s puta i da bi se pripazili kako ih on ne bi zgazio, uobražavajući tako sebi da je još div, a oni sitni patuljci. Zbog toga su mu se rugali i psovali ga, a surovi kočijaši su čak diva šibali bičevima; ali, je li to bilo pravedno? Što sve navika ne učini od čovjeka? Na iste je grane navika gotovo dovela i Stepana Trofimoviča, iako, naravno, u mnogo nevinijem i nenametljivijem obliku, ako je moguće tako se izraziti; naime, on je bio divan čovjek.

Mislim da su ga, štoviše potkraj posve bili zaboravili; međutim, ne bih mogao tvrditi da u početku nisu znali za nj. Nesumnjivo je da je on neko vrijeme pripadao čuvenoj plejadi nekih naših slavnih ličnosti iz prošlih pokoljenja i da je jedno vrijeme – uostalom svega jedan kratak i majušan trenutak – njegovo ime za mnoge ondašnje ljude, koji su živjeli ubrzanim tempom, značilo gotovo isto što i prezimena Čadajeva[1], Bjelinskoga, Granovskoga[2] i Hercena, koji je tek počeo djelovati u inozemstvu. Ali djelatnost Stepana Trofimoviča završila se gotovo odmah čim je i počela – i to, da tako kažem, »u burnom stjecaju okolnosti«. I što se dogodilo? Ne samo da je ispalo, nešto kasnije, da nije bilo bure, nego da čak nije bilo ni tog »stjecaja okolnosti«, bar ne u ovom slučaju koji spominjem. Ja sam tek ovih dana saznao, na svoje veliko zaprepaštenje, ali iz veoma pouzdana izvora, da je Stepan Trofimovič živio među nama, u našoj guberniji, ne samo kao slobodan čovjek, dakle ne kao prognanik, kako su kod nas neki mislili, nego da se čak nikada nije nalazio ni pod paskom. Eto što znači snaga mašte! On je sam iskreno vjerovao cijeloga života da u nekim krugovima neprestano strepe pred njim, da im je svaki njegov korak uvijek poznat i prosuđen i da su sva trojica gubernatora, koji su se kod nas izmijenili u posljednjih dvadeset godina, kad su primali vlast u guberniji već unaprijed nekako naročito i brižno razmišljali o njemu držeći se savjeta koje su dobili odozgo, i to osobito kad su preuzimali guberniju u svoje ruke. Da je ma tko

[1] Petar Jakovljevič Čadajev (1793–1856), ruski filozof i politički pisac. Zbog oštrih napada na Rusiju i društveno-moralne prilike u njoj, pretrpio cio niz neprilika i bio pod budnom paskom sve do kraja života. Proglašen čak i ludim.

[2] Timofej Nikolajevič Granovski (1811–1848), profesor povijesti na sveučilištu u Petrogradu, jedan od glavnih teoretičara ruskog liberalizma. O njemu će biti riječi u pogovoru *Bjesovima*, budući da je Granovski očito poslužio piscu kao uzor za lik Stepana Trofimoviča Verhovenskoga.

tada uvjerio čestitoga Stepana Trofimoviča nepobitnim dokazima da se nema uopće čega plašiti, on bi se zacijelo uvrijedio. A uza sve to bijaše on vrlo pametan i nadaren čovjek, čak mogu reći čovjek od znanosti, iako, naravno, što se tiče znanosti... ukratko, u znanosti on nije baš mnogo učinio ili, bolje rečeno, nije učinio ništa. Ali tako to već biva sa znanstvenicima u našoj Rusiji.

Vratio se iz inozemstva i načas zablistao kao predavač na sveučilišnoj katedri negdje pod sam kraj četrdesetih godina. Održao je, istina, svega nekoliko predavanja i to, čini mi se, o Arapima; također je obranio izvrsnu dizertaciju o značenju, o građanskom i hanzeatskom značenju njemačkog gradića Hanaua,[1] u razdoblju između godine 1413. i 1428, a istodobno i o onim naročitim i nejasnim razlozima zbog kojih od tog značenja zapravo nije ništa ni bilo. Ta je dizertacija vrlo spretno i bolno žacnula ondašnje slavenofile i među njima je stekao mnogo ljutih neprijatelja. Kasnije – međutim već onda kad je bio ostao bez katedre, uspio je tiskati (da tako kažem, osvete radi, a i zato da bi im pokazao koga su izgubili) u naprednom mjesečniku[2], koji je prevodio djela Dickensa i propagirao George Sand, početak jedne veoma temeljite studije koja je, čini se, govorila o neobičnoj moralnoj uzvišenosti nekakvih vitezova u nekakvu razdoblju[3], ili nešto tome slično. U svakom slučaju posrijedi je bila nekakva uzvišena i neobično plemenita misao. Kasnije su govorili da je nastavak studije bio odmah zabranjen i da je napredni mjesečnik loše prošao zbog toga što je bio objavio prvu polovicu. To je posve moguće, jer šta sve onda nije bilo moguće? Ali u ovom našem slučaju najvjerojatnije je da od toga nije ništa bilo nego da autor iz lijenosti nije završio studiju. Što se tiče predavanja o Arapima, prekinuo ih je zbog toga što je netko negdje (očito netko od njegovih nazadnjačkih neprijatelja) uhvatio pismo upućeno opet nekome trećemu u kome je on izlagao »nekakve okolnosti«[4], zbog kojih je opet netko tražio od njega posebna objašnjenja[5]. Ne znam

[1] Misli se, zapravo, na diplomski rad T. N. Granovskoga, koji je bio posvećen povijesti srednjovjekovnih njemačkih gradova. *Hanza* je u srednjem vijeku bila cehovska organizacija njemačkih trgovaca.

[2] Vjerojatno časopis »Domovinski zapisi« iz 40-tih godina stoljeća.

[3] Opet aluzija na antislavenofilske tekstove T. N. Granovskoga.

[4] Policija je zaplijenila pismo A. Pleščejeva upućeno S. Durovu, u kojemu se spominje »veliki utjecaj« Granovskoga na studente, poslije čega je taj profesor stavljen pod stalni, tajni nadzor.

[5] Optužen za antireligiozni sadržaj svojih predavanja, Granovski je 1849. morao dati »posebna objašnjenja« moskovskom mitropolitu.

da li je točno, ali isto su tako pričali da je u to isto vrijeme u Petrogradu otkriveno nekakvo veliko društvo protiv zakona prirode i države, koje je imalo čak trinaestak članova i koje je gotovo poljuljalo poredak. Govorkalo se da su se oni, navodno, spremali prevoditi čak i Fouriera[1]. Nekako u isto vrijeme u Moskvi je bio zaplijenjen i spjev Stepana Trofimoviča, koji je bio napisao još prije šest godina, u Berlinu, u najranijoj mladosti, i koji je, u prijepisu, kolao među dvojicom ljubitelja poezije i nekim studentom. Taj spjev sad leži preda mnom na stolu; dobio sam ga tek prošle godine a prepisao ga je posve nedavno, svojom rukom, sam Stepan Trofimovič da bi mi ga poklonio s posvetom i u divnom crvenom uvezu od safijanske kože. Uostalom, ima u njemu i poetičnosti pa čak i nekog dara; neobičan je to spjev ali u ono vrijeme (to jest, točnije, tridesetih godina) kod nas su često pisali slične stvari. Pokušat ću ispričati sadržaj, što će biti, istini za volju, vrlo teško jer sâm nisam baš ništa shvatio. To je nekakva alegorija, u lirsko-dramskom obliku koja podsjeća na drugi dio *Fausta*[2]. U uvodnom prizoru pojavljuje se zbor žena, zatim zbor muškaraca, pa onda zbor nekakvih snaga, i napokon zbor duša, koje još nisu žive, ali koje bi svakako htjele živjeti. Svi ti zborovi pjevaju o nečemu vrlo neodređenom, ponajviše o nekakvom ili nečijem prokletstvu, ali sve s notom uzvišena humora. Prizor se odjednom mijenja i nastaje nekakva »svečanost života«, na kojoj čak nastupaju i pjevaju kukci a kornjača izgovara nekakve obredne latinske riječi pa čak, ako se dobro sjećam, o nečemu pjeva i jedan mineral, dakle posve neživa stvar. Uopće, svi neprestano pjevaju, a ako već razgovaraju, onda se nekako neodređeno svađaju, ali opet s nekom uzvišenom notom. Napokon se prizor iznova mijenja, i mi se nalazimo u divljini gdje među stijenjem luta civilizirani mladić koji kida i žvače nekakvu travu, a na pitanje vile zašto žvače tu travu, odgovara da on, osjećajući u sebi višak životne snage, traži zaborav i nalazi ga u soku tih trava; ali da je svejedno njegova glavna želja – da što prije izgubi razum (iako je ta želja možda i suvišna). Zatim odjednom dojaše na vrancu

[1] Društvo petraševaca, nasljednika dekabrista, kojemu je pripadao i Dostojevski. Cilj društva bio je da se sruši totalitarni, kmetovski sustav, a većina članova bili su pristaše utopističkog socijalizma i njegovog utemeljitelja François-Marie-Charlesa Fouriera (1772–1837).

[2] Pisac aludira na romantičarsku poemu V. S. Pečorina (1807–1834), ruskoga pisca i filologa. Poema je posvećena smrti, koja se pojavljuje kao »divni mladić na bijelcu«, dok korovi vjetrova, baklji, zvijezda i ljudi s našeg svijeta i s drugih planeta kliču: »*Vive la mort!*« (Živjela smrt!). Poemu je objavio Hercen.

mladić neopisive ljepote a za njim pokulja veliko mnoštvo različitih naroda. Mladić zapravo predstavlja smrt, a svi ti narodi žude za smrću. I, napokon, u posljednjem prizoru, pojavljuje se odjednom i babilonska kula a neke je ljudine uspijevaju napokon dovršiti, pjevajući usto pjesmu o novoj nadi, i kad je dozidaju do vrha, onda neki vladar, recimo vladar Olimpa, pobjegne pod veoma smiješnim okolnostima, a čovječanstvo se, kad to primijeti, popne na njegovo prijestolje i odmah započinje nov život i na nov način razmatra sve stvari. I, eto, taj su spjev smatrali onda za opasan. Prošle sam godine bio predložio Stepanu Trofimoviču da ga objavi jer sam smatrao da u ovo naše vrijeme zvuči posve nevino, ali je on odbio moj prijedlog i to očito vrlo nezadovoljan. Nije mu se svidjelo što ja njegov spjev smatram za posve nevin, a zbog toga se čak donekle ohladio prema meni, i tako se držao puna dva mjeseca. Ali što se onda dogodilo? Odjednom, gotovo u ono isto vrijeme kad sam predlagao da taj spjev objavimo kod nas, objaviše ga *vani*, to jest u inozemstvu, u jednom revolucionarnom časopisu, i to bez ikakva znanja Stepana Trofimoviča. On se isprva uplašio, odjurio gubernatoru i napisao usrdno pismo puno isprika u namjeri da ga pošalje u Petrograd, dva puta mi ga je pročitao, ali ga ipak nije poslao jer nije znao kome da ga uputi. Ukratko, uzrujavao se cijeli mjesec; ali sam svejedno siguran da mu je u dubini srca neobično laskao taj događaj. Samo što nije spavao s primjerkom časopisa, koji mu je netko bio poslao, a po danu ga je skrivao pod strunjaču i čak nije dopuštao ženi da sprema postelju, očekujući neprestano da će odnekuda stići nekakav brzojav i ipak se držeći oholo. Ali brzojava nije bilo. Tada se, napokon, pomirio i sa mnom, što najbolje govori o neizmjernoj dobroti njegova smjerna i meka srca.

II

Ne kanim ipak tvrditi da nije imao nekih neprilika; tek sam sad posve pouzdano saznao da je mogao i dalje do mile volje držati predavanja o svojim Arapima, samo da je objasnio ono što je bilo prijeko potrebno. Ali mu je u ono vrijeme slava udarila u glavu i on se brže-bolje potrudio da uvjeri sebe sama kako mu je karijera zauvijek uništena u »burnom stjecaju okolnosti«. Ali, ako ćemo pravo, pravi razlog promjene u njegovoj karijeri bio je taj što je

Varvara Petrovna Stavrogina, supruga general-lajtnanta i prava bogatašica, ponovila svoj nekadašnji učtivi prijedlog da on preuzme odgoj i cijeli umni razvoj njezina sina jedinca, u svojstvu njegova glavnoga odgojitelja i prijatelja – zašto će, povrh svega, biti i te kako dobro plaćen. Prvi put mu je to bila predložila još u Berlinu, i to baš u onom trenutku kad je prvi put ostao udovac. Prva mu je supruga bila neka lakoumna djevojka iz naše gubernije kojom se oženio u prvoj, još nezreloj mladosti; čini se da je od te osobe, koja je inače bila vrlo privlačna, podnio mnogo jada, jer nije imao sredstava da je izdržava a i zbog nekih drugih i prilično neugodnih razloga. Ona je umrla u Parizu, pošto već pune tri godine nije živjela s njim i pošto mu je ostavila petogodišnjeg sina, »plod prve, radosne i još svijetle ljubavi«, kako se jednom izrazio Stepan Trofimovič kad mi je došao da se izjada. Mališana su još mnogo prije poslali u Rusiju gdje su ga, u zabačenu kraju, odgajale daleke tetke. Stepan Trofimovič je tom prilikom odbio ponudu Varvare Petrovne i ponovo se oženio, prije nego je istekla godina dana, nekom šutljivom Berlinčankom, i to, što je najneobičnije, bez ikakve stvarne potrebe. Ali, osim toga, bilo je i drugih razloga zbog kojih je bio odbio odgojiteljsku ulogu: privukla ga je slava nekog nezaboravnog profesora o kome su u ono vrijeme svi govorili, pa je i on počeo jurišati na katedru, spremajući se da tako i sam okuša svoja orlovska krila. Ali, malo kasnije, već oprljenih krila, on se naravno sjetio ponude koja ga je i prije gotovo pokolebala u odluci da se oženi. Iznenadna smrt i druge supruge, koja nije živjela s njime ni godinu dana, napokon ga je natjerala da ponudu prihvati. Budimo otvoreni: najodlučnija je tu bila gorljiva naklonost i neprocjenjivo, da tako kažem, klasično prijateljstvo Varvare Petrovne, – ako se prijateljstvo može tako okrstiti. I on je pao u zagrljaj tog prijateljstva koje će potrajati dobrih dvadeset godina. Upotrijebio sam izraz »pao u zagrljaj«, ali bože sačuvaj da tko o tome pomisli kao o nekoj pretjeranoj ili lakoumnoj vezi; taj »zagrljaj« treba shvatiti samo u najćudorednijem smislu. Najplemenitija i najobzirnija veza spojila je te dvije toliko izuzetne ličnosti – zauvijek.

Odgojiteljsku ulogu preuzeo je i zbog toga što je prvo imanje, koje mu je ostalo od prve supruge – inače vrlo maleno imanje – bilo tik uz Skvorešnike, veličanstveno imanje Stavroginovih u okolici našega gradića. Osim toga, u tišini radne sobe, oslobođen tegobnih sveučilišnih poslova, mogao se posvetiti znanosti i obogatiti domaću književnost mnogim temeljitim studijama. Ali nikakvih studija nije bilo; međutim, tako mu se bar pružila prilika

da se otada u životu, punih dvadeset godina, izdiže pred domovinom kao »utjelovljeni prijekor«, kao što je to rekao jedan narodni pjesnik:

Ko utjelovljeni prijekor
. . . .
Ti si stajao pred domovinom,
Liberale-idealiste.[1]

Međutim, ta ličnost, koju spominje narodni pjesnik, možda je imala pravo da cijeli život stoji u tom položaju, ako joj se dalo – jer to je moralo biti prilično dosadno. Naš Stepan Trofimovič, na žalost, mogao je samo oponašati takve ličnosti, a osim toga bi se umorio od stajanja i često bi se izvalio i opružio. Ali makar je i ležao, znao je i u tom ležećem položaju ostati utjelovljenjem prijekora; to mu treba priznati, to prije što je za provinciju i to bilo puno. Trebalo bi samo da ga vidite kad bi u klubu sjeo za kartaški stol. Cijela mu je vanjština govorila: »Karte! I ja da s vama igram preferans! Zar je to dopustivo? A tko je odgovoran? Tko je prekinuo moju djelatnost i pretvorio je u ovaj preferans? Eh, jao tebi, Rusijo!« i dostojanstveno bi izigrao crveni adut.

Ali, istini za volju, strašno je volio ogledati se u kartama i zbog toga se, osobito u posljednje vrijeme, često i neugodno svađao s Varvarom Petrovnom. Međutim, o tome će još poslije biti govora. Htio bih samo istaknuti da to nije bio čovjek bez savjesti (naime, ponekad) i zbog toga je često tugovao. Za svog dvadesetogodišnjeg prijateljstva s Varvarom Petrovnom njega bi tri-četiri puta godišnje redovno hvatala tuga, koju smo mi nazivali »građanskom«, a koja nije bila ništa drugo nego tupost, samo što se onaj prvi izraz mnogo više sviđao cijenjenoj Varvari Petrovnoj. Kasnije bi ga, osim građanske tuge, hvatao i šampanjac; ali ga je osjećajna Varvara Petrovna cijeloga života čuvala od takvih banalnih sklonosti. Osim toga njemu je bila potrebna dadilja jer bi ponekad postao veoma čudan: usred najcrnje tuge odjednom bi se počeo najprostodušnije smijati. Bilo je trenutaka kad bi čak i o samome sebi govorio humorističkim tonom. A Varvara Petrovna nije se ničega bojala koliko humorističkog tona. Bijaše to žena klasične prirode i mecena koja je u svemu uvijek polazila od najuzvišenijih načela. Utjecaj, dvadesetogodišnji utjecaj te uzvišene dame na našeg nesretnog prijatelja bio je od presudna značenja. Zato o toj dami treba posebno nešto i reći, što upravo i kanim učiniti.

[1] Stihovi N. A. Njekrasova.

III

Ima neobičnih prijateljstava: prijatelji bi gotovo najradije jedan drugoga pojeli, cijeli život tako prožive, a rastati se ne mogu. Na rastanak je nemoguće i pomisliti: mušičavi prijatelj, koji bi htio raskinuti vezu, prvi će se razboljeti i možda čak i umrijeti ako dođe do raskida. Pouzdano znam da bi Stepan Trofimovič u nekoliko navrata, i to neki put poslije najintimnijih objašnjenja u četiri oka između njega i Varvare Petrovne, tek što bi ona otišla, skočio s divana i počeo udarati šakama po zidu.

Ovo što kažem ne treba shvatiti u prenesenom smislu, jer je jednom čak odbio žbuku sa zida. Možda ćete me upitati: odakle ja znam za takve intimne potankosti? A što ako sam bio prisutan? Možda je Stepan Trofimovič u više navrata plakao na mome ramenu živo iznoseći preda me svu svoju ponutricu? (I što samo u takvim prilikama nije govorio!) Međutim, što bi se dogodilo poslije takve suzne kuknjave: već sutradan, bio bi spreman razapeti samoga sebe zbog svoje neobazrivosti; brže-bolje bi me pozvao ili sam dotrčao, i to samo zbog toga da mi priopći kako je Varvara Petrovna »anđeo čestitosti i nježnosti, a on sam nešto sasvim suprotno«. Ne samo što je s takvim izljevima dolazio meni, nego je u više navrata sve to spominjao i njoj samoj u ljeporekim pismima i priznavao joj, potpisujući se punim imenom, da je, još jučer pričao nekoj trećoj osobi kako ga ona recimo, drži u kući samo iz taštine, kako mu zavidi na njegovu obrazovanju i nadarenosti; kako ga mrzi i kako se boji javno pokazati svoju mržnju iz bojazni da je ne bi napustio i da ne bi tako naškodio njenoj književnoj reputaciji; da zbog svega toga sad prezire samoga sebe i da je odlučio naprasno oduzeti sebi život, a da još samo čeka njenu posljednju riječ poslije koje će donijeti odluku, i tako dalje, i tako dalje. Sad vam je možda lakše zamisliti u kakvu su se histeriju gdjekad pretvarale živčane krize toga najnevinijeg od svih pedesetogodišnjih momaka! I ja sam jednom čitao jedno takvo njegovo pismo, koje je bio napisao poslije jedne njihove svađe što je bila ništavna po razlogu koji ju je izazvao, ali žučna u izljevima. Zgrozio sam se i zamolio ga da takva pisma više ne šalje.

– Ne mogu drugačije... poštenije je... to je obaveza... umrijet ću ako joj se posve, posve ne ispovijedim! – odgovorio je on gotovo u groznici i ipak poslao pismo.

Razlika između Varvare Petrovne i njega bila je baš u tome što ona takvo pismo nikada ne bi poslala. Istina, on je luđački volio

pisati pa joj je čak pisao i onda kad je stanovao s njom pod istim krovom, a kad bi ga spopala histerija, čak i po dva pisma dnevno. Znam sigurno da je ona uvijek veoma pažljivo čitala ta pisma, čak i onda kad bi stigla dva u istom danu a kad bi ih pročitala, spremala ih je, obilježena i svrstana, u posebnu ladicu; osim toga ih je isto tako zatvarala u svoje srce. Poslije toga, pošto cijeli dan ne bi ništa odgovorila svome prijatelju, srela bi se s njim kao da se ništa nije dogodilo, kao da se jučer ništa naročito među njima nije zbilo. Malo-pomalo ga je tako ukrotila da se on više ne bi ni usudio spomenuti jučerašnji događaj nego bi joj samo neko vrijeme zagledao u oči. A ona ništa nije zaboravljala, dok je on, opet, ponekad i prebrzo zaboravljao da bi se, ohrabren njenim mirom, veoma često već istog dana počeo smijati i šaliti uz šampanjac, kad bi naišli prijatelji. Kako li je ona zacijelo, onda ogorčeno gledala u njega, a da on ništa nije opažao! I tako bi se možda istom sedam dana kasnije ili možda cijeli mjesec, cijelo pola godine kasnije, u nekom naročitom trenutku prisjetio odjednom nekog izraza iz tog i tog pisma, pa odmah i cijelog pisma, sa svim onim okolnostima u kojima je nastalo, i onda bi propadao u zemlju od stida i toliko se kinjio da bi obično dobivao dizenteriju. Ti nastupi bolesti, što je bila nalik na dizenteriju, u nekim slučajevima su redovito pratili njegove živčane krize i na neki način pokazivali osobitost njegova organizma.

Varvara Petrovna ga je zacijelo često i zaista mrzila; međutim, on tu njenu crtu nije nikada uspio zamijetiti, tako da joj je napokon postao gotovo sin, njena tvorevina, čak, možemo slobodno reći, njen izum; postao je krv njene krvi, a on je, eto, vjerovao da ga drži i izdržava samo jer mu »zavidi na njegovoj nadarenosti«. Kako su je morale vrijeđati takve sumnje! U njoj je bila skrivena neodoljiva ljubav prema njemu, ljubav okružena neprekidnom mržnjom, ljubomorom i prezirom. Čuvala ga je od svakog trunka prašine, tetošila ga dvadeset i dvije godine, cijele noći ne bi zaspala od brige kad bi došao u pitanje njegov pjesnički ugled, njegov ugled znanstvenika i građanskog djelotvora. Ona je njega izmislila i sama je prva povjerovala u svoju izmišljotinu. Bio je nalik na neku njenu maštariju... A za sve to tražila je od njega zaista mnogo, ponekad čak i ropski odnos. Bila je nevjerojatno zlopamtilo. Uostalom, o tome ću vam ispričati dvije zgode.

IV

Jednom prilikom, u ono vrijeme kad se prvi put pročulo da će kmetovi biti oslobođeni i kad je cijela Rusija slavodobitno živahnula i spremala se za preporod, Varvaru Petrovnu je pohodio neki petrogradski barun, koji je putovao onuda i koji je bio ličnost s najvišim vezama i upoznat sa spomenutim događajem. Varvara Petrovna je neobično mnogo držala do takvih posjeta jer su njezine veze u visokom društvu, poslije smrti supruga, sve više slabile, da bi se, na kraju, posve prekinule. Barun je u njezinoj kući proveo cio sat uz čaj. Nikoga drugog u kući nije bilo, pa je Varvara Petrovna pozvala Stepana Trofimoviča i pokazala ga barunu. Barun je već bio nešto o njemu načuo još prije ili se bar pretvarao kao da je nešto čuo a, dok su pili čaj, svejedno mu se vrlo lijepo obraćao. Treba znati da Stepan Trofimovič nije bio čovjek koji bi se mogao obrukati u ovakvoj prilici jer su mu manire bile vrlo otmjene. Iako je, čini se, bio siromašna porijekla, ipak je bio te sreće da dospije, još kao dijete, u neku uglednu moskovsku kuću gdje su ga očito, pristojno odgojili; francuski je govorio kao Parižanin. Tako je barun na prvi pogled uočio s kakvim se ljudima druži Varvara Petrovna premda živi u ovoj provincijskoj samotinji. Međutim ipak nije sve prošlo glatko. Kad je barun odlučno potvrdio da su posve pouzdani glasovi, što su se onda tek bili proširili, o onoj velikoj reformi, Stepan Trofimovič se više nije mogao savladati nego je povikao *hura*, i, štoviše, čak je i napravio nekakvu kretnju rukom koja je pokazala njegovo oduševljenje. Povikao je, istina, dosta tiho pa čak i otmjeno; može, štoviše, biti da je i to oduševljenje bilo smišljeno, možda je tu kretnju, pola sata prije nego što su sjeli za čaj, čak i uvježbavao pred zrcalom; ali nema sumnje da svejedno nije ispalo kako treba, tako da se barun samo jedva jedvice nasmiješio iako je odmah neobično učtivo ubacio neku rečenicu o tome kako će sva ruska srca razumljivo radosno zaigrati zbog ovog velikog događaja. A zatim je ubrzo otišao, ne zaboravivši na odlasku pružiti dva prsta Stepanu Trofimoviču. Kad se vratila u sobu za primanje, Varvara Petrovna je isprva dvije-tri minute šutjela, tobože tražeći nešto na stolu; a onda se odjednom okrenula Stepanu Trofimoviču i blijeda u licu, sjajnih očiju, šapatom protisnula:

– To vam nikada neću zaboraviti!

Sutradan se srela s prijateljem kao da se ništa nije dogodilo; onu zgodu više nikad nije spomenula. Ali trinaest godina kasnije, u

jednom tragičnom trenutku, sjetila je se ponovo i prekorila ga, i problijedila jednako onako kao prije trinaest godina kad ga je prvi put prekorila. Svega dvaput u životu mu je rekla: »To vam nikada neću zaboraviti!« Slučaj s barunom bio je drugi po redu; ali i prvi slučaj je, na svoj način, toliko karakterističan i, čini mi se, toliko značajan za sudbinu Stepana Trofimoviča da je najbolje i njega spomenuti.

Bilo je to godine tisuću osam sto pedeset i pete u proljeće, u mjesecu svibnju, neposredno poslije toga kako je u Skvorešnike stigla vijest o smrti general-lajtnanta Stavrogina, lakoumna starca koji je umro od neke želučane bolesti, putujući na Krim, kamo je hitao u neku vojnu jedinicu. Varvara Petrovna je ostala udovica i obukla crninu. Istini za volju, nije mogla mnogo tugovati jer je posljednje četiri godine živjela posve odvojeno od muža zbog toga što im se prirode nisu nikako slagale; štoviše, za to vrijeme ga je i izdržavala. (Sam general-lajtnant imao je svega stotinu i pedeset seljaka i plaću a, uz to, naravno, ugled i veze; a cijelo bogatstvo i Skvorešniki pripadali su Varvari Petrovnoj, jedinoj kćerci nekog vrlo bogatog zakupca). Uprkos tome nju je potresla neočekivana vijest, i ona se povukla u potpunu samoću. Razumije se da je i u toj prilici Stepan Trofimovič neprestano bio uz nju.

Svibanj je bujao; bile su divne proljetne večeri. Procvjetala je divlja trešnja. Dvoje prijatelja se svaku večer nalazilo u vrtu i sve do u kasnu noć sjedilo u sjenici izlijevajući jedno pred drugim svoje osjećaje i misli. Bili su to pravi lirski trenuci. Varvara Petrovna je, pod dojmom promjene u svom životu, govorila više nego obično. Gotovo kao da se nastojala približiti srcu svog prijatelja. I to je tako potrajalo nekoliko večeri. Jedna neobična misao odjednom je sinula Stepanu Trofimoviču: »Ne računa li ražalošćena udovica na njega i ne očekuje li da će joj on, kad istekne godina žalosti, ponuditi brak?« Bila je to cinička misao; ali treba znati da su uzvišeni duhovi nekada baš skloni ciničkim mislima, već zbog svoje duhovne osobenosti. Duboko se zamislio i zaključio da bi mu slutnja mogla biti opravdana. Govorio je sam sebi: »Imutak je velik, to je istina, ali...« Varvara Petrovna zacijelo nije baš bila nalik na neku ljepoticu: bijaše to visoka, bljedolika, koščata žena, neobična duga lica u kome je bilo nešto konjsko. Stepan Trofimovič je sve više oklijevao, kinjio se u svojim sumnjama i čak dvaput prosuzio, sve od te svoje neodlučnosti (inače je on prilično često plakao). Navečer bi, u sjenici, naime, njegovo lice nekako nehotice poprimalo hirovit i podrugljiv izraz, pomalo koketan a u isto vrijeme i ohol. To se nekako

događa gotovo i preko volje, nehotice, a što je čovjek plemenitiji, to je još i upadljivije. Tko zna što je zapravo bilo posrijedi, ali je najvjerojatnije da u srcu Varvare Petrovne nije bilo ničega što bi moglo nesumnjivo opravdati slutnje Stepana Trofimoviča. Osim toga, sve da je on i bio slavan, ona nikada ne bi prezime Stavrogine promijenila za njegovo. Možda je sve to bila samo obična ženska igra, nagonski ženski prohtjev, toliko prirodan u nekim osobitim ženskim okolnostima. Uostalom, ja za to ne bih stavio ruku u vatru; ta ni do danas nije istražena dubina ženskog srca! Ali, da nastavimo.

Očito da je ona uskoro u sebi protumačila neobični izraz prijateljeva lica; bila je vrlo osjetljiva i dovitljiva, a on opet ponekad odviše naivan. Ali te proljetne večeri proticale su kao i do tada, a razgovori bili jednako poetični i zanimljivi. Međutim, jednom prilikom, kad je omrkla noć i kad su završili živahan i poetičan razgovor, prijateljski su se rastali, toplo stisnuvši jedno drugome ruku pred ulazom u krilo zgrade u kome je stanovao Stepan Trofimovič. U ljetu bi se on uvijek preselio u to maleno krilo, što se protezalo gotovo do u vrt, dotičući se goleme gazdinske kuće Skvorešnika. Tek što je bio ušao u sobu i zavezao se u grozničave misli, dohvativši cigaru i ne stigavši još ni da je zapali, stojećki, onako umoran i nepomičan pred otvorenim prozorom i promatrajući kao paperje lagane, bijele oblačiće, što su plovili oko blistava mjeseca, odjednom je iza sebe začuo tih šušanj, tako da je zadrhtao i okrenuo se. Pred njim se opet našla Varvara Petrovna od koje se bio rastao tek prije četiri minute. Blijedo joj je lice posve poplavljelo, usne se stisnule i drhtale u kutovima. Desetak trenutaka netremice mu je gledala u oči neumoljivim pogledom i onda odjednom brzo prošaptala:

– To vam nikad neću zaboraviti!

Kad mi je Stepan Trofimovič, deset godina kasnije, šaptom pričao ovu žalosnu pripovijest, zatvorivši prvo vrata, kleo mi se da je bio tako obamro na mjestu da nije ni čuo ni vidio kad se Varvara Petrovna izgubila. Kako mu ona poslije više nikada nije ništa natukla o tom događaju i kako su njihovi odnosi i dalje tekli kao da se ništa nije dogodilo, on je cijela života bio sklon misliti da je sve to bilo obično priviđenje uoči nastupa bolesti, to prije što se iste noći razbolio i što je bolest potrajala pune dvije sedmice; a što je, opet, prekinulo i one sastanke u sjenici.

Ali, bez obzira na pomisao o priviđenju, on je svakog dana, cijelog svog života, nekako očekivao da će se to nastaviti i da će, da tako kažem, doći do raspleta onoga događaja. Nije mogao

vjerovati da je sve završeno! A ako je i pomislio da je završeno, svejedno je ponekad zacijelo čudno pogledao svoju prijateljicu.

V

Ona mu je čak sama dala napraviti odijelo u kojem je proveo cijeli život. Odijelo je bilo otmjeno i vrlo karakteristično: crni kaput dugih skutova, zakopčan gotovo do vrata, ali kicoški skrojen; mekani šešir (ljeti slamnati) široka oboda; bijela batistena kravata vezana u veliki čvor i obješenih krajeva; štap sa srebrnom drškom i – kosa gotovo do ramena. Imao je tamnoplavu kosu koja je tek u posljednje vrijeme počela malko sijedjeti. Brkove i bradu je brijao. Pričali su da je u mladosti bio neobično lijep. Ali, po mome mišljenju, i u starosti je bio veoma naočit. A i kakva je to starost od pedeset i tri godine? Osim toga, iz neke građanske koketerije, ne samo što se nije nastojao pomladiti, nego se čak i nekako razmetao svojim zrelim godinama i u tom svom odijelu, onako visok, mršav, s kosom do ramena, bio je pomalo nalik na patrijarha ili, još prije, na portret pjesnika Kukoljnika[1] što je, kao litografija, bio objavljen tridesetih godina u nekom izdanju njegovih pjesama; na tu je sliku osobito podsjećao kad bi sjedio ljeti u vrtu, na klupi, ispod grma rascvjetanog jorgovana, oslonivši se objema rukama na štap, otvorivši pred sobom knjigu i pjesnički se zamislivši o zalasku sunca. Što se tiče knjiga, moram reći da je kasnije čitao sve manje i manje. Ali to je, istina, bilo tek potkraj. Novine i časopise, na koje je bila pretplaćena Varvara Petrovna, i to u velikom broju, čitao je redovito. Zanimala su ga i dostignuća ruske literature, iako je pazio da pri tome ne gubi svoje dostojanstvo. Jednom se bio zanio proučavanjem suvremene visoke politike u našim unutrašnjim i vanjskim poslovima, ali mu je ubrzo dodijalo, i on se toga okanio. Ponekad bi se dogodilo da bi ponio sa sobom u vrt Tocquevillea[2] a u džepu istovremeno sakrio Paula de Kocka.[3] Sve su to, međutim nevažne sitnice.

[1] N. V. Kukoljnik (1809–1868), pjesnik, pripovjedač, romanopisac i autor patriotskih drama, koje su imale uspjeha.

[2] A. Tocqueville (1805–1859), francuski povjesničar i političar buržoasko-liberalističkih nazora.

[3] Paul de Kock (1794–1871), francuski pisac popularnih romana iz malograđanskog života.

Uzgred bih htio nešto spomenuti i o onom portretu Kukoljnika: Varvara Petrovna je naišla na tu sličicu prvi put još onda dok je kao djevojčica stanovala u nekom otmjenom moskovskom pansionu. Odmah se zaljubila u sliku, kao što se sve djevojčice u pansionima zaljubljuju u koješta oko sebe, a isto tako i u svoje nastavnike, i to osobito u one koji predaju krasopis i crtanje. Ali ovdje nisu zanimljive te navike djevojčica nego činjenica da je Varvara Petrovna punih pedeset godina sačuvala tu sliku među svojim najintimnijim dragocjenostima, i da je možda upravo zbog nje i dala napraviti Stepanu Trofimoviču odijelo koje je bilo nalik na ono s portreta. Naravno, i to su samo sitnice.

Prvih godina ili, točnije, u prvoj polovici svog boravka u kući Varvare Petrovne, Stepan Trofimovič je još pomišljao da će se latiti književnog rada i svakog dana se spremao da se ozbiljno propiše. Ali, u drugoj polovici, sve je pomalo tonulo u zaborav. Sve nam je češće i češće govorio: »Čini mi se da sam spreman za rad, građe imam dosta a, eto, posao ne ide! Ni makac!« I nujno bi oborio glavu. Nema sumnje da je to u našim očima izazivalo još veće poštovanje prema njemu, kao čovjeku koji pati zbog znanosti; ali je on sam želio nešto sasvim drugo. »Zaboravili su me, nikome više nisam potreban!« – višeput bi mu se otelo s usta. Sve jača sjeta obuzimala ga je osobito potkraj pedesetih godina. Varvara Petrovna je napokon shvatila da je posrijedi nešto vrlo ozbiljno. A i sama nije mogla podnijeti pomisao da je njezin prijatelj zaboravljen i nepotreban. Da bi ga razonodila, a i da bi obnovila njegovu slavu, odvezla ga je u Moskvu, gdje je imala nekoliko znanaca među uglednim književnicima i znanstvenicima; međutim, ondje su uvidjeli da im Moskva ne može pomoći.

Bilo je to onda neko osobito vrijeme; pomaljalo se nešto novo, nešto što više nije bilo nimalo nalik na dotadanji mir, nešto sasvim neobično, ali i posvuda nazočno, pa čak i u Skvorešnicima. Širile su se različite glasine. Činjenice su bile više-manje poznate ali je bilo očito da osim činjenica postoje i neke ideje, koje su od njih nedjeljive, i da tih ideja, što je najvažnije, ima neobično mnogo. A to je ljude upravo i jedilo: nikako se nisu mogli snaći i točno razaznati što se zapravo skriva u tim idejama? Varvara Petrovna je, već po svojoj ženskoj prirodi, pošto-poto nastojala u tim idejama vidjeti nešto tajanstveno. Počela je i sama čitati novine i časopise, zabranjena inozemna izdanja, pa čak i različite proglase[1]

[1] U početku 60-tih godina proglasi postaju oružje revolucionarnih demokrata. Tako su karakteristični proglasi nosili naslove »Mladome naraštaju«, »Velikorus«, »Mlada Rusija«, itd.

koji su se onda počeli širiti (sve su njoj slali); ali joj se od svega tog samo zavrtjelo u glavi. Počela je i pisma pisati: odgovarali su joj malokad i, što dalje, sve nerazumljivije. Svečano je zamolila Stepana Trofimoviča da joj objasni »sve te ideje«, i to jednom zauvijek; ali je ni njegova objašnjenja očito nisu mogla zadovoljiti. Odnos Stepana Trofimoviča prema tom općem pokretu bio je do krajnosti ohol; za njega se sve svodilo samo na golu činjenicu da je on zaboravljen i posve nepotreban. Napokon su ga se sjetili i spomenuli njegovo ime, isprva u inozemnim publikacijama, spominjući ga kao prognanog mučenika, a zatim su ga spomenuli i u Petrovradu kao neku bivšu zvijezdu iz znamenitog zviježđa; čak su ga, tko zna zašto, uspoređivali i s Radiščevom.[1] Kasnije je netko objavio da je on umro, pa čak najavio i nekrolog. Stepan Trofimovič je u tren oka uskrsnuo i strašno se uzoholio. Njegov oholi odnos prema suvremenicima odjednom je splasnuo i zanijela ga je jedna jedina želja: da pristupi pokretu i pokaže što on može. Varvara Petrovna je odmah iznova u sve povjerovala i marljivo se prihvatila posla. Pala je odluka da bez odlaganja otputuju u Petrograd, da se na samom mjestu sa svime upoznaju, da osobno prouče o čemu je riječ i da se, ako je moguće, prihvate svim srcem i trajno te nove djelatnosti. Štoviše, najavila je da je spremna osnovati svoj list i posvetiti mu cijeli budući život. Kad je shvatio kako se stvari razvijaju, Stepan Trofimovič se još više naduo a putem se čak počeo pokroviteljski vladati prema Varvari Petrovnoj – što je ona odmah pribilježila u svom srcu. Osim toga, ona je imala i jedan drugi, veoma važan razlog zbog koga se odlučila da putuje, a to je bila namjera da obnovi svoje utjecajne veze. Trebalo je da, ako bude moguće, ponovo podsjeti na sebe petrogradsko društvo ili da bar pokuša. Za javnost je njeno putovanje bilo opravdano izgovorom da se želi sastati sa sinom jedincem, koji je tada upravo završavao studije na Višoj petrogradskoj školi.

VI

Otputovali su u Petrograd i proživjeli ondje gotovo cijelu zimu. Međutim, o Velikom postu, sve se rasplinulo kao šareni mjehur od

[1] Autor čuvenog djela *Putovanje iz Moskve u Petrograd*, u kojemu jedan ruski pisac prvi put otvoreno osuđuje kmetstvo. Po nalogu Katarine II knjiga je zabranjena a pisac protjeran u Sibir.

sapunice. Snovi su se raspršili a klupko ne samo što se nije rasplelo, nego se još gadnije zamrsilo. Prvo i prvo, veze u visokom društvu nije uspostavila, osim u nekim najsitnijim oblicima i uz najponiznije ustupke. Ojađena Varvara Petrovna svim srcem se posvetila »novim idejama« i počela u svom stanu priređivati večeri. Pozivala je književnike, i poznanici su ih uskoro doveli u velikom broju. Kasnije su dolazili i sami, bez poziva; jedan je dovodio drugoga. Nikada još nije imala prilike da vidi takve književnike. Bili su nevjerojatno tašti, i to nisu nimalo krili, kao da im je to bila dužnost. Poneki (iako, naravno, ne svi) dolazili su čak pijani, ali su se vladali kao da je to njihovo pijanstvo neka osobita i tek otkrivena ljepota. Svi su bili neopisivo ponosni. Na svakom licu se vidjelo da je ta i ta osoba upravo otkrila neku nevjerojatno važnu tajnu. Psovali su i ponosili se time. Teško je bilo saznati šta su oni zapravo napisali; a bili su to sve sami kritičari, romanopisci, dramatičari, satiričari, savjesti društva. Stepan Trofimovič se probio čak i u najviši njihov krug, u onaj odakle se očito upravljalo cijelim pokretom. Glavešine, koje su upravljale, bile su nevjerojatno visoko ali su ga čak i oni dočekali srdačno, iako, naravno, nitko od njih ništa o njemu nije znao ni čuo osim da on »zastupa ideju«. Toliko je dugo petljao oko njih dok ih nije u dva maha dovukao, usprkos njihovoj olimpijskoj uzvišenosti, u salon Varvare Petrovne. Bili su to veoma ozbiljni i veoma uljudni ljudi; vladali su se veoma pristojno; ostali su ih se očito bojali; jedino je bilo očito da nemaju mnogo vremena. Našle su se i dvije-tri nekadašnje književne veličine, koje su se slučajno zatekle u Petrogradu i s kojima je Varvara Petrovna već otprije održavala najuljudnije odnose. Ali, na njeno čudo, te prave i zaista nesumnjive veličine bile su sad tihe kao bube, a čak su se neke od njih naprosto gurale među taj novi ološ dotepenaca i sramotno pred njim savijali šiju. Isprva je Stepan Trofimovič imao sreće; prihvatili su ga i počeli ga povlačiti po javnim književnim skupovima. Kad je prvi put izišao na tribinu, na jednom takvom javnom literarnom nastupu, zajedno s ostalim piscima koji su te večeri čitali, razlegao se buran pljesak koji se nije stišao punih pet minuta. Sjetio se toga, sa suzama u očima, devet godina kasnije – istini za volju, prije zbog svoje umjetničke prirode nego iz zahvalnosti. »Kunem vam se i kladim se«, govorio mi je on (ali jedino meni, i to u povjerenju), »da nitko od svih tih slušatelja nije imao ni pojma o meni!« Bilo je to vrlo značajno priznanje: nema sumnje, da je bio bistre pameti ako je već onda, na tribini, mogao tako jasno shvatiti svoj položaj, i to usprkos velikom zanosu; a

opet, nema sumnje, da nije baš bistre pameti ako se mogao toga događaja sjetiti devet godina kasnije a da ne osjeti uvrede. Natjerali su ga da potpiše dva-tri zajednička protesta (protiv čega – nije znao); potpisao je. Natjerali su i Varvaru Petrovnu da potpiše protest protiv nekog »drskog čina«, i ona ga je potpisala. Uostalom, većina je tih novajlija, istina, dolazila u pohode Varvari Petrovnoj ali je istovremeno smatrala da je mora promatrati nekako prezrivo i posve podrugljivo. Stepan Trofimovič bi mi ponekad, mnogo kasnije, u žučnim trenucima, natuknuo da mu je ona baš onda i počela zavidjeti. Ona je, naime, naravno, shvaćala da se ne bi smjela družiti s tim ljudima ali ih je svejedno u svom stanu okupljala usrdno, histerično i nestrpljivo kao prava žena i, što je najvažnije, neprestano nešto od njih očekivala. Za tih večeri govorila je malo iako bi ona znala o koječemu govoriti; više je voljela osluškivati druge. Pričalo se tu o ukidanju tvrdog znaka u ruskoj azbuci, o promjeni ruskih slova u latinička[1], o tome kako je jučer netko prognan u Sibir, o nekakvom skandalu u petrogradskom Pasažu[2], o tome kako bi bilo korisno podijeliti Rusiju prema narodnostima i dopustiti slobodnu federaciju, o ukidanju vojske i mornarice, o vraćanju Poljske na granicu kod Dnjepra, o seljačkoj reformi i o proglasima, o ukidanju nasljedstva, obitelji, djece i svećenika[3], o pravima žena, o kući Krajevskoga[4] zbog koje su svi toliko zamjeravali gospodinu Krajevskome, i tako dalje, i tako dalje. Bilo je očito da među tim dotepencima i novajlijama ima mnogo lopužina, ali je isto tako nesumnjivo da je bilo i mnogo poštenjačina, pa čak i veoma ugodnih osoba usprkos nekim njihovim nastranim osobinama. Poštenjake bi bilo mnogo teže shvatiti nego lupeže i grubijane; samo je bilo posve nejasno tko koga drži u šaci. Kad je Varvara Petrovna saopćila nakanu da

[1] U Petrogradu je 1862. održano više savjetovanja o promjenama i pojednostavljenjima ruskoga pravopisa. Na te rasprave oštro je reagirao i časopis »Vrijeme«, koji je izdavao Dostojevski.

[2] Nekadašnji Štejnbokov *pasaž* (današnji Lenjingradski) bio je sastajalište napredne omladine, gdje se diskutiralo, čitalo, recitiralo, itd.

[3] Polemička piščeva replika na već spomenuti proglas »Mlada Rusija«, koji se pojavio 1862. i između ostaloga tražio i potpunu nezavisnost Poljske, žensku ravnopravnost, itd.

[4] A. A. Krajevski (1810–1889), beskrupulozni ruski izdavač i publicist, koji je makinacijama u izdavačkoj djelatnosti stekao kuću. Dostojevski je o njemu napisao: »... u svojoj književničkoj karijeri gospodin Krajevski nije uspio postati književnikom!... Ne stvarajući književna djela, nego *poslove,* Andrej Aleksandrovič je tako stvorio svoje sitno djelo...«

pokrene list, u njen salon je navalilo još više svijeta, ali su je odmah i obasuli optužbama da je kapitalistkinja i da eksploatira radnu snagu. Optužbe su te bile neuvijene koliko i neočekivane. Stari general Ivan Ivanovič Drozdov, nekadašnji prijatelj i kolega pokojnog generala Stavrogina, čestit čovjek (na svoj način), koga smo mi svi ovdje poznavali, koji je bio strašno svojeglav i razdražljiv, koji je nevjerojatno mnogo jeo i nevjerojatno se bojao ateizma, jedne se večeri u salonu Varvare Petrovne zakvačio s nekim uglednim mladićem. Mladić mu je odmah odbrusio: »Vi ste zacijelo general kad tako govorite«, čime je, očito, htio reći da nije mogao smisliti gore psovke nego da ga okrsti generalom. Ivan Ivanovič je užasno planuo: »Jesam, gospodičiću, ja sam general, i to general-lajtnant i služio sam svojemu caru, a ti si, gospodičiću, običan deran i bezbožnik!« Planuo je nezamisliv skandal. Sutra izjutra tisak je pisao o cijelom slučaju i počeli su se skupljati potpisi za kolektivni protest protiv »drskog čina« Varvare Petrovne, koja nije htjela izbaciti generala poslije tih njegovih riječi. Jedna ilustrirana revija objavila je zajedljivu karikaturu koja je prikazivala Varvaru Petrovnu, generala i Stepana Trofimoviča na istoj slici, kao tri nazadnjačka prijana; uz crtež su objavili i pjesmicu koju je narodni pjesnik napisao posebno za tu priliku. Mogao bih, sa svoje strane, napomenuti da mnoge osobe koje nose generalski čin imaju naviku da smiješno ističu: »Ja sam služio svome caru«... kao da oni nemaju istoga cara kao i mi, obični carevi podanici, nego nekog posebnog, svoga.

Dulje, naravno, više nisu mogli ostati u Petrogradu, već i zbog toga što je i Stepan Trofimovič doživio potpuni *fiasco*. Nije se mogao savladati nego je počeo davati izjave o pravima umjetnosti, pa su mu se počeli još otvorenije rugati. Kad je posljednji put javno čitao palo mu je na pamet da se posluži slatkim građanskim rječnikom, nadajući se da će ljude dirnuti u srce i da će izazvati poštovanje prema svom »izagnanstvu«. On se posve složio da je riječ »domovina« nepotrebna i smiješna; složio se i s tvrdnjom da je religija štetna, ali je glasno i jasno izjavio da cipele vrijede manje od Puškina[1] – i to neusporedivo manje. Nesmiljeno su ga izviždali tako da se, onako na tribini, javno i pred svima rasplakao. Varvara Petrovna ga je dovela kući jedva živa. *»On m'a traité comme un vieux bonnet de coton!«* – bulaznio je on nesuvislo.

[1] Aluzija na poznatu izreku radikalističkog publicista Pisareva da »čizme vrijede više nego Shakespeare«.

[2] Obrisali su me kao staru pamučnu kapu!

Tetošila ga je cijeli dan, davala mu lovorove kapljice i sve do jutra ponavljala: »Vi ste još korisni; još ćete se pročuti; shvatit će vašu vrijednost... na nekom drugom mjestu.«

Sutradan, već rano izjutra, pohodili su Varvaru Petrovnu petorica pisaca od kojih trojicu nije poznavala, ni bilo kada vidjela. Oni su joj, mrka izraza na licu, saopćili da su razmotrili njezin prijedlog o osnivanju lista i da su donijeli odluku. Varvara Petrovna, međutim, zaista nije nikada nikoga zamolila da razmatra ili bilo što odlučuje o sudbini njezina lista. Odluka pisaca bila je da ona list, pošto ga osnuje, odmah prepusti njima, zajedno s cijelim kapitalom i s pravom na slobodno udruživanje; sama bi morala odmah otputovati u Skvorešnike i svakako sa sobom povesti Stepana Trofimoviča, »koji je ostario«. Toliko su obzirni da će joj priznati pravo vlasništva i svake joj godine slati šestinu čistog prihoda. Najdirljivije od svega je bilo to što bar četvorica od petorice tih pisaca nisu u svemu tome imali nikakvih koristoljubivih primisli, već su nastupali jedino u ime »zajedničke stvari«.

– Otputovali smo kao šenuti – pričao je poslije Stepan Trofimovič – ništa nisam mogao shvatiti i sjećam se samo da sam, uz drndanje vagona, neprestano mrmljao:

»Vijek« i »vijek« i Lav Kambek,
Lav Kambek i »vijek« i »vijek«...[1]

i đavo bi ga znao šta još drugo, sve tako do Moskve. Tek sam se u Moskvi pribrao – ta nisam se valjda zbilja nadao čemu drugome u tom gradu? O prijatelji moji! – poviknuo bi on ponekad u nadahnuću – ne možete ni shvatiti kakva vam tuga i srdžba obuzima dušu kad jednu veliku ideju, koju odavno sveto poštujete, zgrabe nevježe i istresu je pred budale slične njima, na ulicu, i vi je odjednom nađete na nekom vašaru, ne možete je ni prepoznati, onako nespretno izloženu u blatu, ukošenu, nesrazmjernu i neskladnu, kao igračku za glupu djecu! Ne! U naše vrijeme nije bilo tako, nismo mi za tim težili. Ne, nismo, težili smo za nečim sasvim drugim. Danas više ništa ne mogu poznati... Ponovo će nastati naše vrijeme i ponovo će sve ove današnje kolebljivce uputiti na pravi put. Jer, šta će se inače dogoditi?...

[1] »Vijek« je bio petrogradski tjednik, a L. L. Kambek novinar i urednik. Ovim stihovima, koje je Dostojevski već bio upotrijebio i u polemici, on se izruguje satiričnim, jeftinim sastavcima, koji su preplavili ondašnji tisak.

VII

Čim se vratila iz Petrograda, Varvara Petrovna je prijatelja odmah poslala u inozemstvo: »da se odmori; a i bilo je prijeko potrebno da se na neko vrijeme rastanu – ona je to dobro osjećala. Stepan Trofimovič je oduševljeno pošao na put. »Ondje ću se preporoditi!« – uzvikivao je on – »ondje ću se napokon prihvatiti znanosti!« Ali, već u prvim pismima iz Berlina on je opet udario u staru pjesmu. »Srce mi puca« pisao je Varvari Petrovnoj, »ne mogu ništa zaboraviti! Ovdje, u Berlinu sve me podsjeća na moju prošlost, na prve zanose i prve patnje. Gdje je ona? Gdje su njih dvije? Gdje ste, anđeli moji, kojih nikada nisam bio dostojan? Gdje si, sine moj, voljeni sine moj? Gdje sam napokon ja, ja sam, nekadašnji ja? Čelične snage i nepokolebljiv kao stijena; pa danas nekakav Andrejev, obična pravoslavna bena s bradom, *peut briser mon existence en deux*[1] «, i tako dalje, i tako dalje. Što se tiče sina Stepana Trofimoviča, otac ga je vidio svega dva puta u životu, prvi put, kad se sin rodio i, drugi put, nedavno, u Petrogradu gdje se mladić spremao upisati na sveučilište. Kako smo već rekli, dječaka su cijelo vrijeme odgajale tetke u O-skoj guberniji (o trošku Varvare Petrovne), sedam stotina vrsta daleko od Skvorešnika. Što se pak tiče Andrejeffa, ili naprosto Andrejeva, to je bio nitko drugi nego naš mjesni trgovac koji je imao dućan i bio veliki čudak, samouki arheolog i strastveni sakupljač ruskih starina, koji bi se ponekad znao oštro nadmetati u znanju sa Stepanom Trofimovičem, a što je još važnije, i u načelima. Taj čestiti trgovac sijede brade i s velikim srebrnim naočalima nije isplatio Stepanu Trofimoviču četiri stotine rubalja za maleno zemljište (pokraj Skvorešnika), koje je obuhvaćalo svega desetak hektara i koje je bio kupio da bi posjekao šumu. Iako je Varvara Petrovna bogato obdarila prijatelja novčanim sredstvima prije njegova odlaska u Berlin, ipak je Stepan Trofimovič, uoči puta, osobito računao na te četiri stotine rubalja, i to vjerojatno za neke svoje tajne troškove, pa je zato gotovo zaplakao kad ga je Andrejev zamolio da pričeka mjesec dana, na što je, uostalom, i imao pravo jer je prvi dio novaca isplatio unaprijed, još prije pola godine, na izričitu molbu Stepana Trofimoviča kome je novac onda bio potreban. Varvara Petrovna je gotovo progutala to prvo pismo i, podcrtavši olovkom uzvik: »Gdje su njih dvije?«, zabilježila datum i zatvorila

[1] Može skršiti moj život.

ga u kutijicu. On se, naime, u tom pismu sjetio svojih dviju pokojnih žena. U drugom pismu, koje je stiglo iz Berlina, pjesma se unekoliko promijenila: »Radim i po dvanaest sati dnevno (,bar da radi i jedanaest', promrljala je Varvara Petrovna), kopam po knjižnicama, provjeravam, prepisujem, jurim; obišao sam i neke profesore. Obnovio sam poznanstvo s onom divnom obitelji Dundasovih. Kakva je ljepotica Nadežda Nikolajevna još u ovim godinama! I vas pozdravlja. Njen mladi muž i sva tri sinovca su također u Berlinu. Navečer razgovaram s omladinom gotovo do zore, i to su gotovo prave atenske večeri, naravno, jedino što se tiče oštroumnosti i finoće; sve je uzvišeno: mnogo se svira, sve same španjolske motive, sanja se o sveopćem ljudskom preporodu, priča o ideji vječne ljepote, o Sikstinskoj madoni, o svjetlu prošaranom mrakom – kao da i na suncu nema pjega! O, prijateljice moja, plemenita, odana prijateljice! Srcem sam s vama i uvijek sam vaš, i svagdje sam s vama, *en tout pays*[1] pa makar i *dans le pays de Makar et de ses veaux*[2], o kome smo, sjećate li se, toliko puta s uzbuđenjem razgovarali u Petrogradu prije mog odlaska. Sa smiješkom se toga sjećam. Kad sam prešao granicu, osjetio sam se siguran, što je za mene neobičan i nov osjećaj, koji sam prvi put poslije tolikih dugih godina...«, i tako dalje, i tako dalje.

»Eh, kakve gluposti!« – zaključila je Varvara Petrovna spremajući i to drugo pismo. »Ako u njih traju te atenske večeri[3] sve do zore, onda on, bome, ne može sjediti dvanaest sati uz knjigu. Nije valjda ovo pisao u pijanstvu? A kako me se ta Dundasova usuđuje pozdraviti? Uostalom, neka ga, neka se zabavi...«

Izraz *»dans le pays de Makar et de ses veaux«* značio je zapravo: »Ma kamo Makar tjerao telad«. Stepan Trofimovič je hotimično na najgluplji mogući način ponekad prevodio ruske poslovice i ukorijenjene izreke na francuski jezik, iako ih je, nema nikakve sumnje, znao i mogao mnogo bolje prevesti; ali je to radio u uvjerenju da je ovo na neki način otmjenije i mislio da je duhovito.

Ali se nije baš dugo zabavljao, ni četiri mjeseca nije izdržao i već je dojurio u Skvorešnike. Posljednja njegova pisma pretvorila su se u same izljeve najosjećajnije ljubavi prema dalekoj prijateljici i doslovno su bila mokra od suza koje je lio zbog toga što nisu

[1] U svakoj zemlji.
[2] U zemlji Makara i njegovih goveda.
[3] Kao Platonove diskusije s učenicima.

zajedno. Ima priroda koje su neobično vezane uz kuću, baš kao kućna štenad. Sastanak dvoje prijatelja bio je zanosan. A za dva dana sve je već bilo po starome, pa čak i dosadnije nego prije. »Dragi moj«, govorio mi je Stepan Trofimovič dvije sedmice kasnije, u najstrožem povjerenju, »dragi moj, otkrio sam novost koja je za mene... strašna: *je suis un*[1] obični nametnik *et rien de plus! Mais r-r-rien de plus!*«[2]

VIII

Poslije je u nas nastupilo zatišje i potrajalo gotovo svih ovih devet godina. I dalje su se smjenjivali histerični napadaji i curile suze na mom ramenu, ali sve to nije smetalo dobrobiti našega junaka. Čudim se samo kako Stepan Trofimovič nije u međuvremenu odebljao. Samo mu je malo pocrvenio nos i postao je dobrodušniji. Malo-pomalo se oko njega okupio skup prijatelja koji je, istini za volju, uvijek bio prilično malen. Iako Varvara Petrovna nije imala mnogo posla s tim društvancetom, ipak smo je svi smatrali za svoju zaštitnicu. Poslije petrogradske lekcije ona se zauvijek preselila u naš gradić; zimi je stanovala u gradskoj kući a ljeti na imanju u predgrađu. Nikada, koliko posljednjih sedam godina, nije uživala toliko poštovanja i utjecaja u našem gubernijskom društvu; točnije, to je potrajalo sve dok nam nisu postavili današnjega gubernatora. Prijašnji gubernator, nezaboravni i tankoćutni Ivan Osipovič, bio joj je bliski rođak, a i ona mu je nekoć obilato pomogla. Njegova supruga je strepila od same pomisli da ne propusti što učiniti za Varvaru Petrovnu, a naše gubernijsko društvo joj se toliko udvaralo da je to već mirisalo na grijeh. Očito je bilo dobro i Stepanu Trofimoviču. Bio je član kluba, dostojanstveno je gubio na kartama i stekao poštovanje, iako su ga mnogi smatrali samo za »znanstvenika«. Nešto kasnije, kad mu je Varvara Petrovna dopustila da stanuje u onoj drugoj kući, svi smo se osjećali još slobodnije. Sastajali smo se kod njega i dva puta na sedmicu; bilo je veselo, osobito kad on ne bi štedio šampanjca. Vino je nabavljao iz trgovine onoga istoga Andrejeffa. Račune je isplaćivala Varvara Petrovna svako pola godine a na dan naplate gotovo je uvijek Stepan Trofimovič dobivao dizenteriju.

[1] Ja sam.
[2] I ništa više! Da, i n-n-ništa više!

Najstariji član našega društva bio je Liputin,[1] gubernijski činovnik u već poodmaklim godinama, veliki liberal, koga su u gradu smatrali za ateista. Oženio se drugi put mladom i ljepuškastom ženom koja mu je donijela i miraz, a osim toga je imao tri odrasle kćeri. Cijelu je obitelj držao u silnom strahu i pod ključem, bio je pretjerano škrt i plaćom stekao kuću i nešto gotovine. Bio je to nemiran čovjek, a usto niska činovnička položaja; u gradu ga baš nisu osobito cijenili, a u viša društva nisu ga ni primali. Osim toga, bio je poznat intrigant, koji je zbog toga već dva puta izvukao dobrih batina, jedanput od nekog oficira a drugi put od čestita vlastelina, glave obitelji. Ali smo svi ipak voljeli njegovu duhovitost, radoznalost, njegovu neobičnu opaku veselost. Varvara Petrovna ga nije voljela, ali je on uvijek umio da joj se nekako dodvori.

Ona nije voljela ni Šatova koji je tek prošle godine postao član našeg malog društva. Šatov je prije bio student a isključen je sa sveučilišta zbog neke studentske manguparije; u djetinjstvu je bio učenik Stepana Trofimoviča, a rodio se kao kmet Varvare Petrovne i bio sin njezinog pokojnog sobara Pavla Fjodorova, i ona ga je novčano pomagala. Nije ga voljela zbog toga što je bio ponosan i nezahvalan i nikako mu nije mogla oprostiti što nije odmah, kad su ga istjerali sa sveučilišta, doputovao pravo njoj; naprotiv, iako mu je baš u povodu toga bila uputila pismo, on joj uopće nije odgovorio nego se radije unajmio kod nekog uljuđenog trgovca da mu obučava djecu. Zajedno s obitelji toga trgovca otputovao je u inozemstvo, i to više kao dadilja, nego kao instruktor; ali je u ono vrijeme želio pošto-poto otputovati u inozemstvo. Na djecu je također pazila i guvernanta, živahna ruska gospođica, koju su najmili prije samog polaska na put, a i to uglavnom zbog toga što je bila jeftina. Za dva mjeseca trgovac ju je otjerao zbog njezina »slobodoumlja«. Za njom je krenuo i Šatov i uskoro se vjenčao s njome u Ženevi. Zajedno su živjeli svega možda tri sedmice, a zatim se rastali kao slobodni ljudi koje ništa ne veže; naravno, i siromaštvo je bilo uzrok tome. Nakon toga je dugo lutao sam po Evropi a živio je tko zna od čega; priča se da je po ulicama čistio cipele i da je bio lučki nosač. Napokon, prije nešto više od godinu dana vratio se ponovo u zavičaj i uselio se u stan stare tetke koju je poslije mjesec dana pokopao. Sa

[1] Kao prototip za lik Liputina poslužio je piscu A. P. Miljukov (1817–1897), pedagog i književni povjesničar, umjereni liberal i znanac Dostojevskoga, čiji se despotizam u obitelji nikako nije podudarao s njegovim zanosom prema Fourieru.

sestrom Dašom, koja je također bila štićenica Varvare Petrovne ali i njezina ljubimica, koja je živjela kao prava dama, veza mu je bila labava i suzdržana. U našem društvu bio je uvijek mrk i šutljiv; samo ponekad kad bi tko dirnuo u njegova načela, bolesno bi se raspalio i postao vrlo oštar na jeziku. »Šatova bi trebalo prvo vezati a onda se istom s njime upustiti u raspravu«, našalio bi se ponekad Stepan Trofimovič; ali ga je on volio. U inozemstvu je Šatov radikalno promijenio neka od svojih nekadašnjih socijalističkih načela pa je prešao u suprotnu krajnost. Bio je on zapravo jedan od onih idealnih ruskih ljudi koje odjednom obuzme neka snažna ideja i naprosto ih zdrobi pod sobom, ponekad čak i jednom zauvijek. Oni nikad nemaju snage da iziđu s njom na kraj, a vjeruju u nju strastveno, i cijeli im kasniji život protiče u smrtnim mukama pod tim kamenom koji se srušio na njih i već ih napola prignječio. I po vanjštini je Šatov bio posve nalik na svoja načela: bio je nespretan, plav, čupav, nizak, plećat, debelih usnica, gustih, obješenih plavih obrva, mrka čela, neprijaznih uvijek oborenih i nekako stidljivih očiju. Vječito mu je stršio jedan čuperak kose koji nikako nije htio prileći. Bilo mu je dvadeset sedam ili dvadeset osam godina. »Ne čudim se više da ga je žena napustila«, napomenula je jednom Varvara Petrovna kad ga je pozorno promotrila. Nastojao se oblačiti uvijek uredno, iako je bio nevjerojatno siromašan. Od Varvare Petrovne opet nije htio tražiti pomoć nego je krpio kraj s krajem kako je znao i umio; radio je i kod trgovaca. Neko vrijeme je bio zaposlen u trgovini a onda je već trebalo da krene na put brodom, kao zamjenik trgovačkog pomoćnika, ali se razbolio baš uoči odlaska. Teško je zamisliti koliko je siromaštvo mogao podnijeti a da čak uopće ne razmišlja o njemu. Varvara Petrovna mu je, kad je čula da je obolio, potajno i anonimno poslala stotinu rubalja. On je, međutim, saznao tko je tajni darovatelj, porazmislio, uzeo novac i otišao Varvari Petrovnoj da joj se zahvali. Ona ga je primila oduševljeno, ali je on i ovaj put sramotno iznevjerio njezine nade: sjedio je svega pet minuta, šutke, tupo buljeći u zemlju i glupo se osmjehujući, a onda je odjednom, ne saslušavši je, na najzanimljivijem mjestu u razgovoru, ustao, naklonio se nekako ukoso, nespretno, zamro od stida, uzgred još zapeo o njezin skupocjeni inkrustirani radni stolić, prevrnuo ga, slomio i izišao gotovo mrtav od sramote. Liputin ga je kasnije žestoko prekorio zbog toga što nije tom prilikom s prezirom odbacio tih stotinu rubalja, koje mu je dala njegova bivša despotska vlasteoka, već ih je, ne samo primio, nego i otišao da se zahvali. Živio je posve usamljeno

na kraju grada i nije volio čak ni da mu tko od nas dolazi. Na večernje sastanke kod Stepana Trofimoviča dolazio je redovito i ondje bi posuđivao novine i knjige.

Na iste sastanke svraćao je još jedan mladić po imenu Virginski, ovdašnji činovnik, koji je ponešto bio nalik na Šatova, iako mu je zapravo, u svakom pogledu, bio suprotan; jedino što je i on bio »obiteljski« čovjek. Bijaše to jadan i neobično miran mladić – zapravo već mu je bilo trideset godina – koji je bio prilično obrazovan ali, uglavnom, samouk. Bio je siromašan, oženjen, namješten i izdržavao je tetku i svastiku. Njegova supruga, kao i sve dame, imala je najnaprednije nazore, samo je sve to kod njih ispadalo nekako grubo ili, bolje rečeno, bila je to ona ista »ideja koju su izbacili na ulicu«, kako je to u onoj drugoj prilici bio rekao Stepan Trofimovič. Sve što su znale upile su iz knjiga ili čak iz glasina koje su se širile iz prijestolničkih naprednjačkih zakutaka, bile su spremne izbaciti bilo što kroz prozor, samo ako bi im tko savjetovao da to učine. Madame Virginska je radila u našem gradu kao babica; prije toga, još kao djevojka, dulje vremena je živjela u Petrogradu. Sam Virginski bio je čovjek neobično prostodušan, i ja sam malokad u životu sreo čestitiju i vatreniju dušu. »Nikada, nikada se neću odreći tih velikih svijetlih nada« – govorio mi je on sjajnih očiju. Te »svijetle nade« spominjao je uvijek tiho, smjerno, gotovo šapćući, gotovo potajno. Bio je prilično visok, ali vrlo mršav i uskih ramena, neobično rijetke kose riđega odsjaja. Sve one nadmene poruge, kojima je Stepan Trofimovič dočekivao neke njegove nazore, prihvaćao je smjerno, ponekad mu se čak ozbiljno opirao i znao ga dotjerati do zida. Stepan Trofimovič je bio ljubazan prema njemu kao što se, uostalom, prema svima nama očinski odnosio.

– Svi ste vi »nedonoščad« – šalio se on obraćajući se Virginskome – svi su nalik na vas, iako sam primijetio, Virginski, da niste toliko ogra-ni-če-ni koliko neki od *ces séminaristes*[1] koje sam susretao u Petrogradu, ali ste i vi isto tako »nedonošče«. Šatov bi neobično želio da sazrije, ali je on nedonošče kao i svi drugi.

– A ja? – zapitao bi Liputin.

– Vi ste, naprosto, zlatna sredina koja se svuda dobro snalazi... na svoj način.

Liputin bi se uvrijedio.

O Virginskome se pričalo i to, na žalost, ne bez razloga, da je njegova supruga, pošto nije ni godinu dana proboravila s njime u

[1] Tih sjemeništaraca...

zakonitom braku, odjednom izjavila da ga napušta i da više voli Lebjatkina. Poslije smo utvrdili da je taj Lebjatkin nekakav došljo, zapravo veoma sumnjiva osoba i da uopće nije nikakav umirovljeni kapetan druge klase kao što se sam predstavljao. Znao je jedino fitiljiti brkove, piti i brbljati najveće gluposti koje čovjek može zamisliti. I taj se čovjek na najbezobrazniji način odmah preselio u kuću Virginskih, poveselivši se kako će živjeti na tuđoj grbači, hranio se i spavao kod njih i napokon se počeo oholo vladati prema samome domaćinu. Priča se da je Virginski, kad mu je žena saopćila da ga ostavlja, rekao: »Draga moja, do sada sam te samo volio, a sad te i poštujem«[1], ali teško je vjerovati da je zaista izgovorio tu starorimsku izreku; naprotiv, neki tvrde da je prolio i te kakve gorke suze. Jednom prilikom, dvije sedmice poslije bračnog raskida, sve troje su se, kao »obitelj«, otputili na izlet izvan grada, u neku šumicu, da bi ondje zajedno s poznanicima popili čaj[2]. Virginski je bio u nekakvu grozničavo-veselom raspoloženju i neprestano plesao; i onda je odjednom, a da prije toga nije izbila nikakva svađa, zgrabio onoga diva Lebjatkina koji je sam plesao kankan, dohvatio ga objema rukama za kosu, prignuo i počeo vući cičeći, vičući i plačući. Div se bio toliko uplašio da se čak nije ni branio nego je cijelo vrijeme dok ga je Virginski vukao gotovo mukom mučao; ali se poslije te nezgode uvrijedio, i to ogorčeno, kako i priliči plemenitu čovjeku. Virginski je cijelu noć klečao pred ženom i molio da mu oprosti; ali oproštenja ipak nije izmolio jer nikako nije htio pristati da ode Lebjatkinu i ispriča mu se; osim toga ispao je uskogrudan i glup; ovo posljednje zbog toga što je klečao pred ženom dok je tražio da mu oprosti. Kapetan je uskoro nestao i tek nedavno se ponovo pojavio u našem gradu, zajedno sa sestrom i s novim nakanama: ali o tome će kasnije biti govora. Nije čudno što nam je nesretni »obiteljski čovjek« navraćao da se razgali i što mu je naše društvo bilo potrebno. O svojim kućnim prilikama, međutim, nije spominjao ni riječi. Svega je jednom, kad smo se nas dvojica vraćali od Stepana Trofimoviča, izdaleka nešto natuknuo o svom položaju, ali je i onda odmah, uhvativši me za ruku, vatreno dodao:

– Nije to ništa; to je pojedinačni slučaj; to nema nikakve veze, to nema baš nikakve veze s »općom stvari«!

[1] Iste riječi stavlja pisac u usta Lebezjatnikovu u *Zločinu i kazni*, a zapravo parodira nazore o ljubavi, braku i ljubomori, koje zastupa Černiševski u romanu *Što da se radi?*

[2] I opet aluzija na spomenuti roman u kojemu, u trećem poglavlju, Rahmetov kaže Veri Pavlovnoj da bi ona, Lopuhov i Kirsanov »opet mogli piti čaj utroje«.

U naše društvance zalutali bi i slučajni gosti; navraćao je Židov Ljamšin, a navraćao je i kapetan Kartuzov. Neko vrijeme je dolazio neki radoznali starčić, ali je umro. Liputin je čak doveo katoličkog svećenika Slonjcevskog i neko vrijeme smo ga primali u društvo iz načelnih razloga, ali smo mu kasnije zatvorili vrata.

IX

Neko vrijeme se u gradu šuškalo da je naše društvo rasadnik slobodoumlja, razvrata i bezbožnosti; a te glasine su padale na plodno tlo. Međutim smo mi vodili najnevinije, obzirne, one potpuno ruske vesele, liberalne i isprazne razgovore. »Uzvišeni liberalizam« i »uzvišeni liberal«, to jest, liberal bez ikakva cilja, mogu postojati jedino u Rusiji. Stepan Trofimovič, kao i svaki pametan čovjek, trebao je slušatelja i osim toga je morao neprestano biti svjestan kako služi širenju velike ideje. Napokon, trebalo je da netko pokatkad s njime popije čašicu šampanjca i uz piće prvorazredne kvalitete izmijeni pokoju zgodnu misao o Rusiji i »ruskom duhu«, o bogu uopće i o »ruskom bogu«[1] posebno; i da uzgred ponovi po stoti put ruske bezobrazne viceve koji su svima poznati i koje svi prepričavaju. Nismo zazirali ni od gradskih spletaka a kad smo govorili o njima, često smo strogo i oštro donosili presude u ime morala. Laćali smo se i općeljudskih problema, ozbiljno smo raspravljali o budućoj sudbini Evrope i čovječanstva; doktrinarno smo proricali da će se Francuska, poslije pada carske vlasti, odjednom srozati na stupanj drugorazredne države i bili smo sigurni da bi se to moglo dogoditi veoma brzo i lako. Papi smo već odavno prorekli ulogu običnog metropolita u sjedinjenoj Italiji i bili smo čvrsto uvjereni da je cijelo to tisućugodišnje pitanje, u ovo naše doba humanosti, industrije i željeznice, najobičnija tričarija. Ali, naravno, »uzvišeni ruski liberalizam« drugačije tom pitanju i ne može pristupiti. Stepan Trofimovič je kojiput govorio i o umjetnosti, i to sasvim lijepo, ali malo neodređeno. Ponekad se prisjećao drugova iz mladosti – sve su to bile zapažene osobe u povijesti naše kulture – sjećao ih se ganuto i skrušeno, ali pomalo i sa zavišću. Kad bi nam postalo vrlo

[1] Vjerojatno aluzija na satiričku pjesmu *Ruski bog* P. Vjazemskoga (1792–1878), koja se izruguje ruskom životu i ćudoređu.

dosadno, onda bi Židovčić Ljamšin, majstor na klaviru, počeo svirati a u stankama bi oponašao svinju, oluju, porođaj, i to s prvom dječjom dernjavom, i tako dalje, i tako dalje; zato smo ga i pozivali. Ako bi se jače ponapili – i to se događalo, iako ne baš često – padali bi u zanos i čak u zboru, uz klavirsku pratnju Ljamšina, pjevali marseljezu; samo ne znam kako je to zvučalo. Veliki dan 19. veljače[1] dočekali smo oduševljeno i još mnogo prije počeli njemu u čast ispijati zdravice. Bilo je to još u ona davna vremena dok se nisu bili pojavili ni Šatov, ni Virginski, i dok je Stepan Trofimovič još stanovao u istoj kući s Varvarom Petrovnom. Nešto prije tog velikog dana Stepan Trofimovič je počeo mrmljati sebi u bradu dosta poznatu iako prilično nesklapnu pjesmicu, koju je zacijelo bio sastavio neki bivši liberalni vlastelin:

Idu mužici i nose sjekire,
Bit će nešto strašno.

Čini mi se da su to bile riječi, iako ih se doslovno ne sjećam. Varvara Petrovna ga je jednom čula i doviknula mu: »Glupost, glupost!« i bijesno izišla napolje. Liputin, koji se ondje zatekao, pecnuo je Stepana Trofimoviča:

– Bit će nevolja ako bivši kmetovi, sve u velikom veselju, svojoj gospodi vlastelinima zaista i učine neku neugodnost.

I on kažiprstom prijeđe oko vrata.

– *Cher ami*[2] – dobrodušno mu odvrati Stepan Trofimovič – vjerujte da ovo (on ponovi tu kretnju oko vrata) nimalo neće koristiti ni našoj vlasteli, ni nama svima uopće. Mi i bez glava ne bismo znali srediti stvari, iako nam upravo glave najčešće i smetaju da ih shvatimo.

Moram reći da su mnogi među nama mislili da će se onog dana kad bude objavljen manifest dogoditi nešto neobično, nešto nalik na ono što je proricao Liputin i ostali takozvani poznavaoci naroda i države. Čini se da je i Stepan Trofimovič bio istog mišljenja i to čak u tolikoj mjeri da je, gotovo uoči samog velikog dana, pokušao iznenada namoliti od Varvare Petrovne da ga pošalje u inozemstvo; jednom riječju, čovjek se uznemirio. Ali je prominuo i taj veliki dan, proteklo je još nešto vremena, a na usnama Stepana Trofimoviča ponovo se pojavio oholi osmijeh. Istresao je pred nas nekoliko značajnih misli o karakteru ruskoga čovjeka uopće a ruskoga seljaka posebno.

[1] Na dan 19. veljače 1861. ukinuto je kmetstvo u Rusiji.
[2] Dragi prijatelju...

– Nagli, kao što već jesmo, previše smo požurili s tim našim seljacima – završio je on niz značajnih misli – nekako smo ih uveli u modu i cijelo jedno područje literature već se nekoliko godina za redom bakće s njima kao s nekim tek otkrivenim blagom. Stavljali smo lovorove vijence na ušljive glave. Rusko selo nam je u svih ovih tisuću godina dalo svega jednog jedinog »kamarinskog seljaka«. Jedan ugledni ruski pjesnik, koji je usto bio i duhovit, kad je prvi put vidio na pozornici veliku Rachel,[1] oduševljeno je uzviknuo: »Ne bih dao našeg seljaka za tu Rachel!« Ja bih pošao dalje: sve bih ruske seljake dao za jednu jedinu Rachel. Treba početi treznije gledati i ne miješati našu domaću smrdljivu smolu s *bouquet de l'impératrice*[2].

Liputin je odmah pristao ali je nadodao da je u ono vrijeme svejedno bilo nužno prenemagati se i hvaliti seljaka i to radi općih načela; da su čak i dame iz visokog društva prolijevale suze kad su čitale *Antona Goremiku*[3] a neke su čak iz Pariza javile svojim nadzornicima da se od sada moraju ljudskije vladati prema kmetovima.

Dogodilo se, i to baš nekako pošto su se bile proširile glasine o Antonu Petrovu,[4] da je i u našoj guberniji, i to svega petnaestak vrsta daleko od Skvorešnika, izbila nekakva gužva tako da su onamo, u prvom bijesu, čak poslali vojsku. Tom prilikom se Stepan Trofimovič toliko uzrujao da je čak i nas uplašio. Vikao je u klubu da treba poslati još više vojnika, i to iz susjednog kotara, brzojavno; odjurio je gubernatoru i počeo ga uvjeravati da on s time nema nikakve veze; molio je da njega, zbog njegove prošlosti, možda ne umiješaju i u ovo i tražio je da se ova njegova izjava odmah pismeno saopći na nadležno mjesto u Petrogradu. Dobro je što je sve to brzo prošlo i što se ništa nije dogodilo; ali se nisam mogao nikako načuditi tadašnjem vladanju Stepana Trofimoviča.

Tri godine kasnije, kao što znamo, počelo se pričati o nacionalnoj svijesti i rodilo se »javno mišljenje«. Stepan Trofimovič se svemu tome neobično rugao.

[1] Elisa Félix, zvana Rachel (1820–1858), čuvena francuska tragetkinja, koja je 1853. i 1854. gostovala u Rusiji.

[2] S mirisom carice (parfem).

[3] Popularna pripovijest D. V. Grigorovića, koja je na sentimentalno-realističan način opisivala nevolje ruskoga kmeta. Objavljena je 1847.

[4] Anton Petrov(ič) Sidorov (1824–1861), vođa seljačkog ustanka u Kazanskoj guberniji, koji je izbio među bivšim kmetovima, nezadovoljnima reformom od 19. II 1861. Ustanak je ugušen u krvi a Anton Petrov strijeljan. O tome je ogorčeno pisao Hercen u svome »Zvonu«.

– Prijatelji moji – poučavao je on nas – ako se naša nacionalna svijest zaista i »rodila«, kao što to tvrde po novinama – onda ona još polazi školu, nekakvu njemačku Peterschule[1], uči iz njemačke knjige i buba vječitu njemačku lekciju, a njemački učitelj je, kad ustreba, otjera u kut da kleči. Što se tiče njemačkog učitelja, s time se slažem; ali je najvjerojatnije da se zapravo ništa nije dogodilo i da se ništa slično nije ni začelo nego da sve i dalje teče kao što je uvijek teklo, to jest po volji Božjoj. Moje je mišljenje da Rusiji, *notre sainte Russie*[2], i ne treba ništa drugo. Osim toga cijelo to sveslavenstvo i nacionalnost, sve je to prestaro da bi moglo biti nešto novo. Ako baš hoćete, nacionalne svijesti kod nas nikada nije bilo u drugačijem obliku osim u obliku klupske gospodske zabave i to, povrh svega, još i moskovske. Naravno, tu ne mislim na Igorovo vrijeme. A opet sve je to od puste dokolice. Sve to kod nas nastaje od dokolice: i dobro, i loše. Sve je to od naše gospodske, drage, obrazovane, ćudljive dokolice! Trideset tisuća godina ja to uporno ponavljam. Mi ne znamo živjeti od svoga rada. Pa šta su se onda svi toliko razgalamili kako se kod nas »začelo« neko javno mišljenje – ta nije se valjda odjednom stvorilo, kao grom iz vedra neba? Nije moguće da ne shvaćaju da je čovjeku, kako bi stekao mišljenje, prije svega potreban rad, njegov rad, njegova inicijativa njegova praksa! Badava se nikada ništa ne može postići. Ako budemo radili, imat ćemo i svoje mišljenje. A kako mi nikada nećemo raditi, tako će i mišljenje mjesto nas imati oni koji su mjesto nas do sada i radili, to jest, opet ta ista Evropa, opet ti isti Nijemci, dvjestogodišnji naši učitelji. Osim toga, Rusija je prevelika zbrka da bismo je mogli sami razriješiti, bez Nijemaca i bez rada. Eto, već dvadeset godina zvonim na uzbunu i pozivam na posao! Dao sam cijeli život da bih skupio ljude i ludo u to vjerovao! Sad više ne vjerujem, ali svejedno zvonim na uzbunu i zvonit ću do kraja, sve do groba; vući ću uže sve dok drugi ne budu zvonili za moju zadušnicu.

Što smo mogli, nego da se složimo s njime. Odobravali smo našem učitelju, i te kako gorljivo smo mu odobravali! A recite, gospodo, ne čuju li se i sada, ponekad i veoma često, ta ista »draga«, »pametna«, »liberalna« stara ruska mišljenja, stare ruske gluparije?

Naš je učitelj vjerovao u Boga. – Ne shvaćam zašto me svi ovdje

[1] *Peterschule,* njemačka srednja škola (Sv. Petra) osnovana u Petrogradu još u 18. vijeku.

[2] Naša sveta Rusija

smatraju za bezbošca? – spomenuo bi on katkad – a ja vjerujem u Boga, *mais distinguons*[1], ja vjerujem u njega, kao u biće koje se spoznaje jedino u meni. Naravno da ne mogu vjerovati kao moja Nastasja (služavka) ili kao neki gospodičić koji vjeruje »za svaki slučaj« – ili kao naš dragi Šatov – uostalom, nije točno, Šatov tu ne pripada, Šatov vjeruje *prisilno*, kao pravi moskovski slavenofil. Što se tiče kršćanstva, uza sve iskreno poštovanje prema toj religiji – ja nisam kršćanin. Prije bi se moglo reći da sam drevni poganin, kao veliki Goethe ili kao stari Grk. Dosta mi je već i to što kršćanstvo nikako nije moglo shvatiti ženu – to je tako divno objasnila George Sand u jednom od svojih genijalnih romana.[2] Što se tiče molitve, posta i svega ostaloga, zaista ne znam kakve to veze ima sa mnom? Makar se naši ovdašnji doušnici postavili na glavu, ja neću postati jezuit. Četrdeset i sedme godine je Bjelinski, dok je bio u inozemstvu, poslao Gogolju ono poznato pismo u kojemu ga je gorljivo prekoravao zbog toga što vjeruje »u nekog Boga«. *Entre nous soit dit*[3], ne mogu zamisliti ništa smješnije od onog trenutka kada je Gogolj (ondašnji Gogolj!) pročitao tu rečenicu i... cijelo to pismo! Ali, ostavivši na stranu ono što je smiješno, a i zbog toga što se u biti slažem s tim, najozbiljnije vam kažem: to su bili pravi ljudi! Oni su znali kako treba voljeti svoj narod, znali su patiti za njega, znali su za nj sve žrtvovati i istodobno su znali i da mu ne popuštaju, kad god ustreba, da mu se usprotive u pojedinim važnim točkama. Tä valjda nije mogao Bjelinski tražiti spas u ulju ili rotkvi s graškom!...

Tada bi se umiješao Šatov.

– Nikada ti vaši ljudi nisu voljeli narod, nisu patili zbog njega i baš ništa za nj nisu žrtvovali, ma koliko da su to uobražavali i zanosili se time! – mrzovoljno bi promrmljao oborivši glavu i nervozno se okrenuvši na stolici.

– Zar da oni nisu voljeli narod! – zavikao bi Stepan Trofimovič – O, kako su oni voljeli Rusiju!

– Nisu voljeli ni Rusiju, ni narod! – poviknuo bi i Šatov sijevnuvši očima. – Ne možeš voljeti ono što ne poznaš, a oni o ruskom narodu nisu imali ni pojma! Svi oni, baš kao i vi, zatvarali su oči pred ruskim narodom, osobito Bjelinski; pa to je najočitije baš iz onoga pisma koje je poslao Gogolju[4]. Bjelinski, baš kao ni

[1] Ali treba razlikovati.

[2] Vjerojatno je posrijedi roman *Lélia* (1839).

[3] Među nama budi rečeno...

[4] Poznato pismo u povodu Gogoljeve knjige *Izabrana mjesta iz dopisivanja s prijateljima* (1847).

onaj Radoznali kod Krilova nije primijetio slona u muzeju, nego je svu svoju pažnju obratio na francuske društvene bubice[1]; od njih se nije dalje ni maknuo. A treba znati da je on ipak, vjerojatno, bio pametniji od svih nas! A vi ne samo što se niste obazirali na narod, nego ste ga čak mrzili, i to samo zbog toga što ste za narod smatrali jedino francuski narod, a od njega opet jedino Parižane, pa vas je bilo stid što mu ruski narod nije ravan. To vam je cijela istina. A onaj tko nema naroda, nema ni boga. Možete biti sigurni da svi oni koji više ne shvaćaju svoj narod i koji izgube vezu s njim, odmah, u isto vrijeme, izgube i očinsku vjeru, te postaju ili ateisti, ili ravnodušnici. Sve je ovo točno što vam kažem! Sve su to gole činjenice. Zato ste danas vi, a i mi svi, ili odvratni ateisti ili ravnodušne, pokvarene ništarije – i ništa više! To ste i vi, Stepane Trofimoviču, ja vas uopće ne izuzimam, čak sam sve ovo rekao na vaš račun, da znate!

Šatov bi obično, izgovorivši ovakav monolog (a to bi se događalo dosta često), zgrabio kapu i pojurio prema vratima posve siguran da je sad sve završeno i da je on potpuno i zauvijek prekinuo prijateljstvo sa Stepanom Trofimovičem. Ali bi ga Stepan Trofimovič uvijek uspio na vrijeme zaustaviti.

– A ne bismo li se mi pomirili, Šatove, kad ste već izgovorili sve te lijepe riječi? – rekao bi on, dobrodušno mu pružajući ruku s naslonjača.

Nespretni i stidljivi Šatov nije volio nježnost. Bio je naoko grub, ali u suštini, čini se, veoma osjetljiv čovjek. Iako bi često prekardašio, zbog čega je najviše patio on sam. Promrmljavši nešto u bradu kao odgovor na pomirbene riječi Stepana Trofimoviča i zaigravši na mjestu kao medvjed, on bi se odjednom neočekivano nacerio, odložio kaput i sjeo na stolicu, na kojoj je i dotad sjedio i netremice se zagledao u zemlju. Tada bi, naravno, donijeli piće, i Stepan Trofimovič bi izgovorio nekakvu podesnu zdravicu, makar, recimo, u čast nekog javnog radnika iz naše prošlosti.

[1] Šatov cilja na francuske utopiste à la Fourier.

GLAVA DRUGA

KRALJEVIĆ HARRY. PROSIDBA

I

Na ovome svijetu postojala je svega još jedna jedina osoba za koju je Varvara Petrovna bila vezana koliko i za Stepana Trofimoviča; bio je to njezin jedinac Nikolaj Vsevolodovič Stavrogin. Stepana Trofimoviča bila je i zamolila da preuzme njegovu ulogu odgojitelja. Dječak je onda imao svega osam godina, a lakoumni general Stavrogin, njegov otac, već je u ono vrijeme živio odvojeno od žene, njegove majke, tako da je dijete odraslo jedino pod majčinim nadzorom. Treba priznati Stepanu Trofimoviču da je umio pridobiti svog učenika. Cijela tajna tog uspjeha sastojala se u tome što je i on sam bio dijete. Mene onda još nije bilo u blizini, a njemu je svakako bio potreban iskren prijatelj. Nije oklijevao da prigrli i učini svojim prijateljem to mlađahno stvorenje, koje tek što je počelo rasti. Sve je ispalo tako prirodno, da među njima gotovo uopće nije bilo nikakve razlike. On bi često probudio svog desetogodišnjeg (ili jedanaestogodišnjeg) prijatelja, usred noći, i to jedino zbog toga da bi pred njim istresao, sa suzama u očima, svoje ojađene osjećaje ili mu priopćio neku skrivenu tajnu, ne shvaćajući da to što radi nije nimalo u redu. Padali su jedan drugome u zagrljaj i plakali. Dječak je vrlo dobro znao da ga majka veoma voli, ali je teško vjerovati da je i on nju volio. Ona nije često s njime razgovarala, u malo čemu ga je obuzdavala, ali njezin pogled, koji ga je uvijek uporno pratio, nekako je bolno osjećao na sebi. Uostalom, što se tiče obuke i moralnog odgoja, majka je imala potpuno povjerenje u Stepana Trofimoviča. Onda mu je još slijepo vjerovala. Vrlo je vjerojatno da je pedagog prilično uništio živce svom učeniku. Kad su ga, pošto je bio navršio šestnaest godina, prebacili u gimnaziju, bio je boležljiv i blijed, neobično miran i zamišljen. (Kasnije je stekao neobičnu fizičku snagu.) Također je vrlo vjerojatno da ta dva prijatelja, kad su noću padali jedan drugom u zagrljaj, nisu kukali jedino zbog običnih svakodnevnih jada. Stepan Trofimovič je nalazio načina da se dotakne najskrivenijih žica u srcu svog prijatelja i da izazove

u njemu prvi put onaj još neodredjeni osjećaj vječne i svete tuge koji, poneka izuzetna duša, kad ga jednom osjeti i pojmi, više ne bi nikada zamijenila ni za bilo kakav jeftiniji užitak. (Ima i takvih mahnitaca kojima je ta tuga vrednija i od najpotpunijeg užitka, kad bi takav užitak uopće i postojao.) U svakom slučaju bilo je dobro što su životni putovi, makar i ponešto kasno, odveli učenika i učitelja svakoga na svoju stranu.

Iz gimnazije je mladić prve dvije godine redovno dolazio u naš grad o praznicima. Kad su Varvara Petrovna i Stepan Trofimovič boravili u Petrogradu, on bi pokatkad dolazio na literarne večeri, koje je mama priređivala, slušao bi i pozorno motrio. Bio je škrt na jeziku i još jednako, kao i nekoć, miran i stidljiv. Prema Stepanu Trofimoviču odnosio se kao i prije nježno i pažljivo, ali mnogo suzdržljivije: očito je izbjegavao da s njime razgovara o uzvišenim stvarima i o uspomenama iz prošlosti. Kad je završio studije, po maminoj želji stupio je u vojsku i uskoro bio primljen u jedan od najuglednijih pukova konjičke garde. Mami se nije nikada pokazao u uniformi i malokad se javljao iz Petrograda. Varvara Petrovna mu je novac slala neštedimice, usprkos tome što je poslije reforme prihod s njezina imanja toliko opao da isprva nije primala ni polovice nekadašnjih dohodaka. Medjutim, dugotrajnom štednjom, ona je već prije toga uspjela steći priličan kapital. Bilo joj je osobito stalo do sinovih uspjeha u visokom petrogradskom društvu. Ono što nije uspjelo njoj, uspjelo je mladom, bogatom i perspektivnom oficiru. On je opet obnovio veze o kojima ona nije mogla više ni sanjati i posvuda su ga primali s velikim zadovoljstvom. Ali ubrzo su do Varvare Petrovne doprle prilično neobične glasine: mladić je luđački i iznenada udario u orgijanje. Nije baš da je kartao ili da je mnogo pio; pričalo se samo o nekoj njegovoj divljačkoj raspuštenosti, o nekim ljudima koje su pregazili trkaći konji, o okrutnom postupku prema nekoj dami iz višeg društva, s kojom je on bio u određenim odnosima, a kasnije je javno izvrijeđao. U svemu tome bilo je nešto i odviše prljavo. Uz to su još pričali kako je on zapravo izazivač, kako se rado pravda i vrijeđa ljude iz pukog zadovoljstva da ih uvrijedi. Varvara Petrovna se uzrujavala i jedila. Stepan Trofimovič ju je uvjeravao da su sve to prvi, vatreni porivi prebujne prirode, da će se bujica već jednom stišati i da je sve to nalik na mladost kraljevića Harryja koji je orgijao s Falstaffom, Poinsom i gospom Quickly, kao što je to opisao Shakespeare[1].

[1] Osobe iz *Henrika IV*

Varvara Petrovna bi tada uzviknula: »Gluposti, gluposti!«, što bi u posljednje vrijeme veoma često dobacivala Stepanu Trofimoviču, a zapravo ga je pozorno slušala, zamolila ga da joj to potanje objasni, uzela Shakespearea i neobično pažljivo pročitala njegovu besmrtnu dramu. Ali je ta drama nije umirila, a i nije našla baš neke osobite sličnosti. Grozničavo je očekivala odgovor na neka pisma. Na odgovore nije morala dugo čekati; uskoro je primila zlokobnu vijest da je kraljević Harry imao, gotovo zaredom, dva dvoboja, da snosi punu odgovornost za oba, da je ustrijelio jednoga od svojih protivnika a da je drugoga ubogaljio i da je, zbog takvih svojih postupaka, izveden pred sud. Cijela se neprilika završila time da je bio degradiran i kao obični vojnik protjeran u neki pješački puk – a i to sve iz posebnih obzira prema njemu.

Šezdeset i treće godine ipak se nekako uspio istaći; odlikovali su ga i promaknuli u podoficira, a ubrzo zatim i u oficira. Za to je vrijeme Varvara Petrovna bila poslala možda i stotinjak pisama u prijestolnicu, u kojima je tražila milost i pomoć. U ovoj neobičnoj prilici odlučila se čak i na to da se donekle i ponizi. Tek što je bio promaknut, mladić je odjednom dao ostavku a da se u Skvorešnicima uopće nije ni pojavio; majci se uopće više nije javljao. Iz treće ruke se napokon doznalo da je opet u Petrogradu, samo što se više uopće ne kreće u nekadašnjem društvu; činilo se kao da se negdje skriva. Saznalo se da živi u nekakvu neobičnom društvu, da se druži s petrogradskim ološem, s nekim činovničkim golaćima, bivšim vojnicima, koji na otmjeniji način prose milostinju, s pijanicama, da obilazi njihove prljave obitelji, da dane i noći provodi u mračnim jazbinama i kojekakvim zakucima, da se posve srozao i odronjavio i da mu se, očito, takav život svidja. Od majke više nije tražio novac; a i imao je svoje malo imanje – bivši zaselak generala Stavrogina – koje mu je ipak donosilo kakav-takav prihod i koji je, kako se govorkalo, dao u najam nekom njemačkom Saksoncu. Napokon ga je majka uspjela nagovoriti da joj dođe u pohode, i tako se kraljević Harry pojavio u našem gradu. Tada sam ga prvi put i vidio, jer se do tada nismo nikada sreli.

Bio je to naočit mladić od nekih dvadeset i pet godina; i, moram priznati, neobično me je iznenadio. Očekivao sam da ću ugledati prljava odrpanca, ispijena od orgija i smrdljiva od rakije. Međutim, bio je to veoma otmjen džentlmen, otmjeniji od svih koje sam ikada vidio, neobično dobro obučen, a vladao se kao gospodin vičan najizbirljivijoj uglađenosti. Nisam se iznenadio samo ja: i cijeli grad je bio iznenađen, jer je, naravno, dobro poznavao cijeli

životopis gospodina Stavrogina, i to čak tako potanko da je bilo posve neshvatljivo kako je i mogao saznati za tolike potankosti od kojih su, što je najneobičnije, najmanje polovina bile posve tačne. Sve su naše dame poludjele za došljakom. One su se veoma oštro podijelile na dvije stranke: jedna ga je obožavala, a druga paklenski mrzila. Ali je i jedna i druga stranka bila luda za njim. Dok je jedne privuklo to što u njegovoj duši možda leži nekakva presudna tajna, drugima se očito sviđalo što je ubojica. Uvjerili smo se također da je vrlo solidno obrazovan; mnogo je toga znao. Naravno, čovjek ne mora mnogo znati da bi nas zadivio; ali je on svejedno umio raspravljati o nasušnim i veoma zanimljivim temama, i to, što je najvažnije, neobično razborito. Moram reći da nas je upravo to i začudilo: gotovo smo svi, već od prvog dana, shvatili da je on posve razborit čovjek. Nije baš bio govorljiv, ali je bio neusiljeno uglađen, nevjerojatno skroman, ali i hrabriji i samouvjereniji od bilo koga od nas. Naši kicoši su mu zavidjeli i smjerno uzmicali pred njim. Mene je iznenadilo i njegovo lice: kosa mu je bila čak nekako pretjerano crna, a svijetle oči neobično mirne i bistre, boja lica veoma nježna i blijeda, rumenilo na obrazima vrlo snažno i čisto, zubi nalik na bisere, a usne na koralje – jednom riječju slika i prilika ljepotana koji je u isto vrijeme i pomalo odvratan. Ljudi su govorili da mu je lice nalik na krinku; uostalom, o njemu se ionako koješta govorilo a čak se spominjalo i to da je neobično tjelesno jak. Moglo bi se reći da je bio gotovo visok čovjek. Varvara Petrovna se ponosila njime, ali je isto tako neprestano strepila za nj. Proboravio je u našem gradu više od pola godine – nekako povučeno, mirno, gotovo turobno; navraćao je i u društvo i neobično se pažljivo držao naših provincijskih društvenih pravila. S gubernatorom je, po ocu, bio u rodu, i gubernator ga je u svojoj kući primao kao bliskog rođaka. Ali jedva da je prošlo i nekoliko mjeseci, a zvijer je odjednom pokazala pandže.

Uzgred ću spomenuti da je naš dragi, obzirni Ivan Osipovič, bivši gubernator bio pomalo nalik na ženu, ali čovjek ugledna imena i dobrih veza – čime se može objasniti činjenica što je toliko godina proveo u našoj guberniji a da u poslu gotovo nije ni prstom maknuo. Po svojoj srdačnosti i gostoljubivosti zaslužio je da bude plemićki starješina, kakvih je bilo u staroj dobroj prošlosti, a ne gubernator u ovom zahuktalom našem vremenu. U gradu se neprestano šuškalo kako gubernijom ne upravlja on, nego Varvara Petrovna. Svakako da je to bila zajedljiva napomena, ali i čista laž. Treba reći da su oko tog pitanja mnogi razbijali svoje

mudre glave. Međutim, Varvara Petrovna je posljednjih godina namjerno i posve svjesno digla ruke od svih viših ciljeva, usprkos tome što ju je cijelo naše društvo toliko poštovalo, i svojevoljno se povukla u one oštre granice koje je sama sebi bila postavila. Mjesto tim visokim ciljevima, ona se iznenada počela baviti gospodarstvom i za nepune dvije-tri godine podigla prihode svog imanja gotovo do onih nekadašnjih. Mjesto nekadašnjih poetskih pobuda (kao što su bila putovanja u Petrograd ili nakana da izdaje list, i tako dalje), počela je zgrtati novac i škrtariti. Čak je i Stepana Trofimoviča otjerala iz kuće, dopustivši mu jedino da unajmi stan u susjednoj zgradi (što je on i sam već odavno želio i na što ju je, uz različite izgovore, nagovarao). Malo-pomalo ju je Stepan Trofimovič počeo nazivati prozaičnom ženom ili, da bude još smješnije, »svojom prozaičnom prijateljicom«. Ne treba posebno spominjati da je ovakve šale izricao jedino s dužnim poštovanjem i da je dugo čekao pogodnu priliku.

Svi mi, koji smo joj bili bliski, shvaćali smo – a Stepan Trofimovič bolje od bilo koga drugoga – da je sin iskrsnuo pred njom kao neka nova nada ili čak kao neka nova maštarija. Sina je strastveno zavoljela od onoga vremena kad je počeo njegov uspjeh u petrogradskom društvu, a ta ljubav je još ojačala kad je saznala da je degradiran i protjeran u obične vojnike. A uz to ga se, nema sumnje, bojala i vladala pred njim gotovo kao robinja. Bilo je očito da se boji nečega neodredjenog, tajanstvenog, nečega što još sama ne umije objasniti, pa je zato krišom i pozorno motrila na *Nicolasa*, razmišljajući o nečemu i pokušavajući nešto dokučiti... I tada je odjednom zvijer pustila pandže.

II

Naš kraljević je odjednom, bez ikakva vidljiva razloga, nevjerojatno drsko uvrijedio nekoliko osoba, a, što je najneobičnije, drskost tih nečuvenih postupaka prevršila je svaku mjeru i razlikovala se od svih onih s kojima se obično srećemo, iako je, u isto vrijeme, bila i opaka, i djetinjasta, i posve neopravdana, potpuno neizazvana. Jedan od najuglednijih starina našeg kluba, Petar Pavlovič Gaganov, vremešan i čak pametan čovjek, imao je bezazlenu naviku da u mnogoj prilici nekako odlučno doda: »A ne, neće mene nitko vući za nos!« To zaista nije ništa strašno.

Međutim, jednom prilikom u klubu kad se zbog nečega bio zanio i izgovorio tu svoju izreku nekolicini klupskih gostiju, koji su se bili okupili oko njega (a bili su to sve ugledni ljudi, Nikolaj Vsevolodovič, koji je stajao po strani sam samcat, i s kojim nitko nije razgovarao, odjednom je neočekivano prišao Petru Pavloviču, iznenada ga, ali čvrsto, zgrabio za nos s dva prsta i vukao za sobom nekoliko koračaja. On zacijelo ništa nije mogao imati protiv gospodina Gaganova. Moglo bi se pomisliti da je to obično dječje obješenjaštvo, koje se, naravno, ne može ničim opravdati; međutim, kasnije su pričali da je u trenutku tog ispada bio nekako zamišljen, »baš kao da je šenuo«; ali toga su se sjetili tek mnogo kasnije i tek kasnije su to tako protumačili. U prvom ogorčenju svi su se sjetili jedino onog idućeg trenutka kad se on već bio posve pribrao i kad ne samo što se nije zbunio nego se, naprotiv, opako i veselo smješkao, »bez imalo kajanja«. Digla se strašna galama; opkolili su ga. Nikolaj Vsevolodovič se vrpoljio i ogledavao ali nikome ništa nije govorio nego je samo radoznalo motrio osobe koje su vikale. Napokon se opet nekako zamislio – bar su tako drugi pričali – namrštio se, odrešito pristupio Petru Pavloviču, koga je bio tako ponizio i nevjerojatno brzo, očito ogorčen, promrsio:

– Vi ćete mi, naravno, oprostiti... Ne znam ni sam kako mi je odjednom ovo palo na pamet... Obična glupost...

Ova nehajna isprika bila je isto što i nova uvreda. Digla se još veća galama. Nikolaj Vsevolodovič je slegnuo ramenima i izišao.

Sve je to bilo veoma glupo, a da i ne spominjemo kakva je tu drskost bila posrijedi – smišljena i namjerna drskost, kao što se to činilo, bar na prvi pogled, koja je, osim toga, zapravo značila smišljenu i nevjerojatno bezobraznu uvredu cijelog našeg društva. Svi su to tako shvatili. Za početak su odmah jednoglasno isključili gospodina Stavrogina iz članstva našega kluba; zatim su odlučili da se u ime cijelog kluba obrate gubernatoru i da ga zamole da odmah (ne čekajući da cijeli slučaj i formalno završi pred sudom) obuzda opasnog nasilnika, prijestolničkog izazivača, »onom službenom vlašću koju su mu bili povjerili, i da tako sačuva mir cijele pristojne javnosti u našem gradu i da je očuva od sličnih opasnih napada«. Nekako nevino, zapravo zlobno, napomenuli su usto da će se »možda i za gospodina Stavrogina naći nekakav zakon«. Tu su rečenicu namjerno smislili za gubernatora kako bi ga pecnuli zbog Varvare Petrovne. S užitkom su je iskitili. Na njihovu nevolju gubernatora baš onda nije bilo u gradu; bio je otputovao, nekamo u okolicu, na krštenje djeteta koje je rodila neka zgodna žena koja

je tek nedavno ostala udovica i koja je, poslije muževe smrti, zatrudnjela; ali su svi znali da će se on brzo vratiti. Dok su ga čekali, priredili su Petru Pavloviču, čestitome i poniženome Petru Pavloviču, pravu manifestaciju saučešća: grlili su ga i ljubili; cijeli grad mu je svraćao u posjete. Spremali su se čak da skupe priloge za ručak u njegovu čast, i tek na njegove usrdne nagovore odustali su od te ideje, shvativši možda, napokon, da je tog čovjeka ipak netko povukao za nos i da zapravo to baš nije prilika za neko slavlje.

Međutim, kako se to zapravo uopće dogodilo? Kako se to moglo dogoditi? Treba istaći činjenicu da nitko od nas, da nitko u cijelom našem gradu taj divljački postupak nije objašnjavao ludošću. Prema tome, to je značilo da smo bili skloni vjerovati kako je Nikolaj Vsevolodovič čak i pri zdravoj pameti bio kadar tako postupiti. I sve do danas sam zaista ne znam kako bih to objasnio, iako se poslije tog slučaja zbio nov događaj koji je, kako se činilo, sve objasnio i koji je sve ljude umirio. Također bih još htio napomenuti da sam, četiri godine kasnije, oprezno zapitao Nikolaja Vsevolodoviča kako je došlo do tog slučaja u klubu, na što je on, namrštivši se, odgovorio: »Da, da, nisam bio onda sasvim zdrav«. Ali nema smisla da trčim pred rudo.

Mene je iznenadio i onaj ondašnji izlijev sveopće mržnje, kojom su se oborili na »nasilnika i prijestolničkog izazivača«. Svi su pošto-poto htjeli da njegov postupak shvate kao smišljenu drskost i očitu nakanu da odjednom uvrijedi cijelo naše društvo. Istina je da se nikome nije nikada umilio nego je, naprotiv, sve uspio okrenuti protiv sebe – ali zbog čega zapravo? Prije ovoga slučaja nije se ni jednom ni s kim posvadio i nikoga nije uvrijedio nego je, naprotiv, bio uljudan kao kavalir s kakve popularne razglednice – kad bi takav kavalir mogao govoriti. Slutim da su ga mrzili zbog njegove oholosti. Čak i naše dame, koje su ga isprva obožavale, galamile su sad protiv njega glasnije nego muškarci.

Varvara Petrovna bila je naprosto zaprepaštena. Kasnije je priznala Stepanu Trofimoviču da je sve to nekako naslućivala, i to punih šest mjeseci, gotovo iz dana u dan, i da je očekivala »upravo nešto takvo« – a takvo priznanje majke bilo je neobično karakteristično. »Počelo je!« – pomislila je ona zadrhtavši. Sutradan izjutra nakon sudbonosne večeri u klubu pokušala je, oprezno ali odlučno, ispipati objašnjenje od sina a istodobno je, jadnica, ma koliko da je bila odlučna, drhtala od straha. Cijelu noć nije spavala, nego je već u cik zore svratila Stepanu Trofimoviču da se s njime posavjetuje i da se kod njega isplače, iako do tada još

nikada nije plakala pred drugima. Željela je da joj *Nicolas* bar nešto kaže, da je bar udostoji kakvim-takvim objašnjenjem. *Nicolas*, koji je uvijek bio veoma uljudan i smjeran prema majci, slušao ju je neko vrijeme skupljenih obrva, ali ozbiljno; odjednom je ustao i, ne rekavši ni jedne jedine riječi, poljubio je u ruku i izišao. A iste večeri, baš kao naručeno, izbio je još jedan skandal koji je, iako mnogo neznačajniji i običniji od onoga prvoga, ipak, zahvaljujući općem raspoloženju, izazvao još glasnije ogorčenje u gradu.

Ovaj put je bio na redu naš prijatelj Liputin. On je svratio Nikolaju Vsevolodoviču odmah poslije njegova razgovora s majkom i usrdno ga zamolio da izvoli doći istoga dana navečer na proslavu rođendana njegove žene. Varvara Petrovna je već dugo vremena drhtala pri pomisli na prostačka poznanstva koja je sve više sklapao Nikolaj Vsevolodovič, ali mu se nije usuđivala bilo što prigovoriti. On je i osim ovog poznanstva sklopio još i neka druga u trećerazrednim, pa čak još i nižim slojevima našeg društva – takve su, naime, bile njegove sklonosti. U Liputinovu kuću još nije ni jednom svratio, iako se s njim sastajao. Pogodio je da ga Liputin zove upravo zbog jučerašnjeg skandala u klubu, i to zato što je on, kao naš poznati liberal, bio oduševljen tim skandalom i što je iskreno mislio da tako i treba postupati s našim klupskim starinama i da su takvi postupci i te kako dobri. Nikolaj Vsevolodovič se nasmijao i obećao da će navratiti.

Skupilo se sva sila gostiju; nije to baš bio ugledan svijet ali zato živahan i poletan. Samoljubivi i zavidni Liputin svega je dvaput godišnje pozivao goste ali zato u tim prilikama nije škrtario. Najugledniji gost, Stepan Trofimovič, zbog bolesti nije mogao doći. Goste su poslužili čajem, obilnom zakuskom i votkom. Za tri stola se kockalo, a omladina je, u očekivanju večere, plesala uz klavirsku pratnju. Nikolaj Vsevolodovič je zamolio za ples gospođu Liputinu – neobično ljepuškastu damu koja ga se strašno bojala – dva puta je proveo sobom, sjeo pokraj nje, počeo razgovarati i nasmijavati je. Primijetivši, napokon, da je ljepuškasta kad se smije, on ju je odjednom, pred gostima, obujmio oko struka i, s velikim užitkom, triput za redom poljubio u usta. Uplašena nesretnica se onesvijestila. Nikolaj Vsevolodovič je dohvatio šešir, pristupio mužu koji je stajao kao kip usred zaprepaštenih gostiju, pogledao ga, zbunio se i sam, promrmljao brže-bolje: »Nemojte se ljutiti«, i izišao. Liputin je istrčao za njim u predsoblje, sam mu dodao ogrtač i, duboko se klanjajući, ispratio ga niza stubište. Međutim, sutradan je došlo do nastavka ove u biti nevine zgode (razmjerno nevine), nastavka zbog kojega je Liputin na neki

način čak izišao na dobar glas kojim se u potpunosti uspio i okoristiti.

Oko deset sati ujutro u kući gospođe Stavrogine pojavila se Liputinova radnica Agafja, otresita, žustra i rumena seljanka od svojih trideset godina, koju je gospodar bio poslao Nikolaju Vsevolodoviču s naročitom porukom koju može predati jedino »osobno samome gospodinu«. Nikolaja je žestoko boljela glava ali je ipak izišao iz sobe. Varvara Petrovna je uspjela biti nazočna u trenutku kad je žena predavala Liputinovu poruku.

– Sergej Vasiljič (to jest Liputin) – žustro je zabrzala Agafja – prvo i prvo, šalje vam puno pozdrava i pita vas za zdravlje i kako ste se odmorili poslije onoga jučerašnjega što je bilo i kako se poslije toga osjećate.

Nikolaj Vsevolodovič se nasmiješio.

– Pozdravi svoga gospodina i zahvali mu se. Osim toga, poruči mu, Agafja, da je on najpametniji čovjek u cijelom gradu.

– I oni su meni rekli da vama za uzvrat isto tako odgovorim – još žustrije uzvrati Agafja – jerbo to oni i sami dobro znaju i da vam to isto žele.

– Pazi sad! Kako je on mogao znati što ću ti ja reći?

– To pak ja ne znam kako su oni znali, ali kad sam izišla i već prešla cijelu ulicu, čula sam kako oni trče za mnom i ugledala ih bez kape na glavi: »Da znaš, Agafjuška, ako oni tebi, na nevolju, kažu: »recider svome gospodinu da je on najpametniji u cijelom gradu, ti ne zaboravi da im odgovoriš: »Sami to jako dobro znamo, veli, i isto vama kao želimo...«

III

Napokon je gubernator upućen u cijeli slučaj. Dragi naš, blagi naš Ivan Osipovič upravo se bio vratio u grad i odmah je saslušao žestoku žalbu našeg kluba. Nema sumnje da je nešto trebalo učiniti, ali je on bio zbunjen. Taj naš gostoljubivi starčić gotovo da se nekako pribojavao svoga mladog rođaka. Odlučio je, ipak, da ga pokuša nagovoriti da se ispriča klubu i čovjeku koga je uvrijedio, ali na dostojan način, pa, ako bude potrebno, čak i pismeno; a zatim ga oprezno nagovoriti da nas napusti i da otputuje, recimo, da bi vidio svijeta, u Italiju ili bilo kamo u inozemstvo. U sobi u koju je ušao da bi dočekao Nikolaja

Vsevolodoviča (koji se, inače, kao rođak, mogao slobodno i nesmetano šetati po cijeloj kući), učtivi Aljoša Teljatnikov, činovnik, koji je i stanovao u gubernatorovoj kući, razmatao je u kutu nekakve zamotke; u susjednoj sobi, pokraj prozora, što je bio najbliži vratima, sjedio je debeli i rumeni pukovnik, koji je samo svratio u prolazu a koji je inače bio kolega Ivana Osipoviča i čitao »Glas«[1]; i, naravno, nije se nimalo obazirao na ono što se događalo u sobi; čak je i leđima bio okrenut. Ivan Osipovič je počeo govoriti uvijeno, gotovo šapćući, ali je neprestano gubio nit u govoru. *Nicolas* ga je promatrao vrlo neprijazno, posve nerodbinski, bio je blijed, sjedio oborene glave i, dok ga je slušao, stisnuo obrve kao da ga muči jaka bol.

– Imate dobro srce, *Nicolas,* i plemenito – ubacio je između ostalog starčić – obrazovan ste čovjek, kretali ste se u visokom društvu, pa i ovdje ste se do sada vladali uzorno i tako godili srcu vaše majčice koja nam je svima draga... I sad ste se odjednom opet prikazali u tako zagonetnu svjetlu koje je opasno za sve nas! Govorim vam ovo kao prijatelj vaše kuće, kao postariji čovjek koji je s vama u rodu, koji vas voli i čije vas riječi ne mogu uvrijediti... Recite mi: što vas nagoni na takve drske postupke koji su mimo sve priznate norme i mjere? Što li znače ti vaši ispadi koje kao da ste počinili u bunilu?

Nicolas je slušao ogorčeno i nestrpljivo. Odjednom mu je lukava i podrugljiva iskra zatitrala u pogledu.

– Pa da vam baš kažem što me nagoni na to – mrzovoljno promrsi on i, ogledavši se, nagnu se uhu Ivana Osipoviča. Učtivi Aljoša Teljatnjikov uzmaknu još dva-tri koraka prema prozoru, a pukovnik se nakašlja iza rastvorenog »Glasa«.[1] Nesretni Ivan Osipovič brže-bolje povjerljivo primakne uho; bio je veoma radoznao. I onda se dogodi nešto posve nevjerojatno a, u nekom smislu, donekle i posve jasno. Starčić odjednom osjeti da je *Nicolas,* mjesto da mu šapne tu zanimljivu tajnu, dohvatio zubima i prilično snažno zagrizao gornji dio njegova uha. Zadrhtao je i izgubio dah.

– *Nicolas,* kakve su to šale! – zaječao je on nesvjesno i izmijenjenim glasom.

Aljoša i pukovnik nisu još pravo ni shvatili što je posrijedi, a nisu dobro ni vidjeli pa im se neprestano činilo da ona dvojica nešto šapuću; međutim, uznemiravao ih je očajnički izraz na

[1] Najpopularniji petrogradski dnevnik (1863–1883), čija je naklada prelazila i 20.000 primjeraka.

starčevu licu. Izbuljili su oči jedan u drugoga, ne znajući treba li da priskoče u pomoć, kako je bilo dogovoreno, ili da još pričekaju. *Nicolas* je to vjerojatno opazio, pa je još jače zagrizao uho.

– *Nicolas, Nicolas!* – jeknula je ponovo žrtva. – E... dosta je bilo šale...

Da je to potrajalo još jedan trenutak, nesretnik bi zacijelo umro od straha; ali ga je čudovište poštedjelo i pustilo uho. Cijeli taj smrtni strah potrajao je punu minutu, a starac je poslije toga dobio nekakav napadaj. A već pola sata kasnije su *Nicolasa* uhitili i odveli, privremeno, u stražarnicu, gdje su ga zatvorili u zasebnu ćeliju i gdje ga je čuvao posebni stražar. Bila je to vrlo oštra odluka, ali se naš blagi starješina toliko razljutio da je bio čak odlučio preuzeti na sebe odgovornost i pred Varvarom Petrovnom. Ta dama, koja je brže-bolje, strašno ogorčena, pojurila gubernatoru da bi joj odmah objasnio što se dogodilo, na sveopće iznenađenje nije uopće puštena preko kućnog praga; ona se vratila kući ne izišavši iz kočije i ne vjerujući sama sebi da se to moglo dogoditi.

Tada se, napokon, sve razjasnilo! U dva sata poslijepodne se uhićenik, koji je do tada bio nevjerojatno miran i koji je čak spavao, odjednom razgalamio, počeo bjesomučno udarati šakama o vrata i natprirodnom snagom istrgnuo željeznu rešetku s prozorčića na vratima, razbio staklo i porezao ruke. Kad je stražarski oficir dotrčao s cijelom četom i s ključevima u ruci te zapovjedio da se ćelija otvori kako bi mogli nasrnuti na mahnitog čovjeka i svezati ga, svatili su da je *Nicolas* u pravom pravcatom deliriju; odvezli su ga kući, mamici. Uskoro je sve bilo jasno. Sva tri naša liječnika su se složila da je već možda i prije tri dana bolesnik bio u nekoj vrsti bunila, iako je bio pri svijesti i pri pameti, ali ne posve razborit, ni uračunljiv – kao što su to, uostalom, govorile i činjenice. Drugim riječima, ispalo je da je Liputin prvi pogodio šta je posrijedi. Ivan Osipovič, vrlo obziran i osjetljiv čovjek, strašno se uzbudio; međutim, zanimljivo je da je on, po svemu sudeći, držao kako je Nikolaj Vsevolodovič spreman na najluđi čin čak kad je i pri posve zdravoj pameti. U klubu su se također svi sramili i čudili kako nisu mogli primijetiti nešto tako očito, ne shvaćajući da se ovi nevjerojatni događaji mogu protumačiti na jedini moguć i jednostavan način. Naravno, čuli su se i glasovi sumnjičavaca, ali ne baš osobito dugo.

Nicolas je odležao više od dva mjeseca. Iz Moskve su bili pismeno pozvali čuvenog liječnika da bi sastavili liječnički konzilij; cijeli grad je pohodio Varvaru Petrovnu. Ona je svima opro-

stila. Kad se u proljeće *Nicolas* sasvim oporavio i kad je, bez ijedne riječi, pristao na mamin prijedlog da otputuje u Italiju, ona ga je zamolila da nas sve redom obiđe na rastanku i da se, ako je moguće, ondje gdje treba, još i ispriča. *Nicolas* je i na to spremno pristao. U klubu smo svi znali da je pohodio Petra Pavloviča Gaganova i vrlo obzirno mu se ispričao, i da je Gaganov zbog toga bio veoma zadovoljan. Dok nas je tako redom obilazio, *Nicolas* je bio vrlo ozbiljan, pa čak nekako i mrk. Svi su ga, očito , primali neobično susretljivo ali su ipak bili pomalo zbunjeni i veselili su se što putuje u Italiju. Ivan Osipovič je čak pustio suze, ali, eto, nije se odlučio da ga zagrli čak ni na samom rastanku. Istini za volju, bilo je i među nama takvih koji su vjerovali i dalje da nam se nitkov naprosto svima narugao, a da je spomenuta bolest – sasvim sumnjiva. *Nicolas* je svratio i Liputinu.

– Recite – zapitao ga je on – kako ste mogli unaprijed pogoditi što ću reći o vašoj pameti i uputiti Agafju kako da mi odgovori?

– E pa, zbog toga – nasmijao se Liputin – što i ja vas smatram za pametna čovjeka pa sam tako mogao lako unaprijed pogoditi i vaš odgovor.

– Ipak se to neobično podudarilo. Svejedno, molim vas lijepo, jeste li me, kad ste slali Agafju, zaista smatrali za pametna čovjeka, a ne za luđaka?

– Smatrao sam vas za vrlo pametna i vrlo razborita čovjeka, samo sam se pretvarao kao da vjerujem u priče da niste pribrani... A i vi ste odmah pogodili šta mislim pa ste mi, po Agafji, poslali svjedodžbu o mojoj dovitljivosti.

– E, u tome se, bome, varate; ja sam zaista... pobolijevao... – promrmlja Nikolaj Vsevolodovič namrštivši se. – Pih! – uzviknu on – zar zbilja mislite da bih bio kadar, i kad sam posve pri zdravoj pameti, napadati ljude? Što bi mi to trebalo?

Liputin se zgrčio i nije znao što da odgovori. *Nicolas* je malko problijedio ili se bar tako učinilo Liputinu.

– U svakom slučaju vam se zgodne misli motaju po glavi – produžio je *Nicolas*. – A što se tiče onoga s Agafjom, ja sam, naravno, shvatio da ste je poslali kako biste me uvrijedili.

– Neću vas valjda izazvati na dvoboj?

– Ah, pa jasno! Čuo sam da vi nešto ne volite te dvoboje...

– A šta da se povodimo za Francuzima! – opet se zgrči Liputin.

– Vi ste za naše narodne običaje?

Liputin se još više zgrči.

– Pih, gle, što ja to vidim! – uzviknu *Nicolas* primijetivši odjednom na stolu, na najupadljivijem mjestu, svezak Considé-

ranta[1] – ta niste valjda furijerist? Tko bi to mislio! A zar vam to isto nije povođenje za Francuzima? – nasmijao se on zabubnjavši prstima po knjizi.

– Nije, nije to povođenje za Francuzima! – gotovo zlobno se usprotivi Liputin – to je povođenje za sveopćim i općeljudskim jezikom, a ne za francuskim! Povođenje za sveopćom i općeljudskom društvenom republikom i harmonijom – eto šta je to! Nije to samo francuski!

– Eh, do đavola, takva jezika uopće nema! – podrugivao se i dalje *Nicolas.*

Ponekad čak i najmanja sitnica zaokuplja dugo vremena cijelu vašu pažnju. Najvažnije o gospodinu Stavroginu ispričat ćemo puno kasnije; a sad ću samo napomenuti, kao naročitu osobitost, da je od svih dojmova koje je ponio iz našeg grada, njemu najjače ostao u sjećanju kukavni i, može se reći, podli lik provincijskog činovničića, zavidljivca i surovog kućnog despota, škrca i lihvara, koji je zaključavao ostatke od ručka i ogarke svijeće, a u isto vrijeme vatreno zastupao nekakvu buduću »društvenu« harmoniju, noću se zanosio fantastičnim priviđenjima buduće falansterije, za koju je vjerovao, baš kao u svoje postojanje, da će uskoro biti podignuta u Rusiji i u našoj guberniji. Dakle baš u onom kraju gdje je nekako uspio sagraditi sebi »kućicu«, gdje se drugi put oženio i sa ženom stekao neku sitnu paru, gdje, možda, na sto vrsta uokolo nije bilo ni jednog čovjeka – uključivši tu i njega samoga – koji bi bar na prvi pogled bio nalik na budućeg člana »sveopće i općeljudske društvene republike i harmonije«.

»Sam bog zna otkud takvi ljudi na svijetu!« – mislio je *Nicolas* u nedoumici, prisjećajući se ponekad toga nevjerojatnog furijerista.

IV

Naš kraljević je putovao po svijetu više od tri godine, tako da smo u gradu gotovo posve zaboravili na nj. Po pričanju Stepana Trofimoviča znali smo da je proputovao cijelu Evropu, da je bio čak u Egiptu i da je svratio i u Jeruzalem; zatim se prikrpao nekakvoj znanstvenoj ekspediciji koja se spremala na Island i

[1] Victor Considérant (1808–1893), francuski socijalistički utopist Fourierov učenik.

doista otputovao čak na taj otok. Pričalo se također da je jednu zimu slušao predavanja na nekom njemačkom sveučilištu. Majci se javljao rijetko – jedanput u pola godine, ili čak i rjeđe; ali Varvara Petrovna se nije ljutila i nije se vrijeđala. Odnose, koji su jednom zauvijek zavladali između nje i sina, prihvatila je skrušeno i pokorno, tugovala je i sanjarila o svome *Nicolasu* bez prestanka. Nikome nije spominjala ni svojih sanjarija, ni svojih jadikovki. Čak se od Stepana Trofimoviča, očito, pomalo tuđila. U sebi je kovala nekakve planove i, kako se čini, postala još škrtija nego što je bila, i još više štedjela i ljutila se zbog gubitaka Stepana Trofimoviča na kartama.

Napokon, u travnju ove godine, primila je iz Pariza pismo od generalice Praskovje Ivanovne Drozdove, davne drugarice iz djetinjstva. U tome pismu ju je Praskovja Ivanovna – koju Varvara Petrovna nije vidjela i s kojom se nije dopisivala već punih osam godina – obavijestila da je Nikolaj Vsevodolovič postao prisni prijatelj njihove kuće i da se druži s Lizom (njenom jedinom kćerkom) te da im se kani priključiti kad u ljeto pođu u Švicarsku, u Vernet-Montreux, uprkos tome što ga obitelj grofa K... (te veoma utjecajne osobe u Petrogradu), koja sad boravi u Parizu, voli kao rođenog sina i što on kod spomenutog grofa gotovo i stanuje. Bilo je to kratko pismo i jasno se vidjelo na što cilja, iako u njemu, osim spomenutih činjenica, nikakvih drugih zaključaka nije bilo. Varvara Petrovna nije dugo premišljala, brzo se odlučila i začas spremila na put, povela sa sobom svoju štićenicu Dašu (sestru Šatova) i negdje u polovici travnja krenula put Pariza, a zatim i u Švicarsku. Vratila se u mjesecu srpnju, i to sama, dok je Dašu ostavila kod obitelji Drozdov; kako nam je saopćila, Drozdovi su se spremali doputovati u naš grad potkraj kolovoza.

Drozdovi su također bili vlastelini iz naše gubernije, ali služba generala Ivana Ivanoviča (bivšeg prijatelja Varvare Petrovne i kolege njezina muža) neprestano ih je priječila da obiđu svoje veličanstveno imanje. Pošto je general umro prošle godine, ucviljena Praskovja Ivanovna je otputovala s kćerkom u inozemstvo, između ostalog i zbog toga da bi se pokušala liječiti grožđanom kurom kojoj se namjeravala podvrći u Vernet-Montreuxu, negdje u drugoj polovici ljeta. Bila je odlučila da se, po povratku u domovinu, zauvijek preseli u našu guberniju. U našem gradiću imala je veliku kuću koja je već mnogo godina bila prazna i čiji su prozori bili zakucani čavlima. Inače su to bili pravi bogataši. Praskovja Ivanovna, koja se po prvom mužu zvala gospođa Tušina, bila je kao i njena internatska drugarica Varvara Pe-

trovna, također kćerka nekadašnjeg zakupca. A, baš kao i Varvara Petrovna, donijela je u brak velik miraz. Umirovljeni konjički kapetan Tušin bio je i sam imućan čovjek i prilično sposoban. Posmrtno je ostavio svojoj sedmogodišnjoj, jedinoj kćerki Lizi prilično veliku glavnicu. Sada, kad je Lizaveta Nikolajevna imala oko dvadeset dvije godine, moglo se smatrati da posjeduje, u gotovini, blizu dvije stotine tisuća rubalja, osim onoga imutka koji će joj zacijelo pripasti poslije smrti majke, koja u drugom braku nije imala djece. Varvara Petrovna je očito bila veoma zadovoljna putovanjem. Tvrdila je da se uspjela složiti s Praskovjom Ivanovnom i odmah, po povratku, u sve uputila Stepana Trofimoviča; čak je bila pred njim posve otvorena, što se već odavno nije dogodilo.

– Hura! – povikao je Stepan Trofimovič i pucnuo prstom.

Bio je neobično oduševljen, to više što je za izbivanja svoje prijateljice, zapao u posvemašnju nujnost. Kad je odlazila u inozemstvo, nije se čak ni pošteno oprostila s njim i ništa mu nije spomenula o svojim planovima bojeći se, vjerojatno, da bi »ta baba« mogla koješta izbrbljati.

U to se vrijeme ljutila na njega zbog poprilično gubitka na kartama, koji je iznenada izišao na vidjelo. Ali, dok je još bila u Švicarskoj, jasno je osjetila da napuštenog prijatelja po povratku mora svakako nagraditi, to prije što se već odavno prema njemu vladala grubo. Nenadani i tajanstveni rastanak pogodio je i ranio plašljivo srce Stepana Trofimoviča, a da bi nesreća bila veća, naišla su još i druga iskušenja. Patio je zbog prilično pozamašnih i davnih novčanih dugova koje bez pomoći Varvare Petrovne nikada ne bi mogao izravnati. Osim toga, u svibnju ove godine napokon je istekla vlast našega miloga i blagoga Ivana Osipoviča; smijenili su ga, i to na prilično neugodan način. I tada je, a sve za izbivanja Varvare Petrovne, doputovao i naš novi poglavar Andrej Antonovič von Lembke; u isto vrijeme se gotovo cijelo naše gubernijsko društvo počelo napadno drugačije vladati prema Varvari Petrovnoj, a isto tako i prema Stepanu Trofimoviču. U svakom slučaju on je već okusio nekoliko neugodnih, iako veoma dragocjenih spoznaja i, kao što se čini, čak se, ovako bez Varvare Petrovne, počeo dobrano bojati. Uzbuđivao se pri pomisli da su novoga gubernatora mogli upozoriti kako je on opasan čovjek. Pouzdano je saznao da su neke od naših dama odlučile više ne odlaziti Varvari Petrovnoj u goste. O novoj gubernatorici (koju smo očekivali tek pod jesen) neprestano se govorilo da je ona, istina, malko ohola, ali da je zato prava pravcata aristokratinja, a

ne kao »naša jadna Varvara Petrovna«. Svi su odnekuda pouzdano saznali, i to do u potankosti, kako su se nova gubernatorica i Varvara Petrovna već jednom srele u životu i kako su se neprijateljski rastale, i to tako da Varvaru Petrovnu danas čak uhvati muka čim se gospođa von Lembke i spomene. Živahno i slavodobitno vladanje Varvare Petrovne, prezirna ravnodušnost kojom je saslušala mišljenje naših dama i priče o uzbuđenju u našem društvu, podigli su moral Stepana Trofimoviča i za tren oka ga razvedrili. Počeo joj je, nekako naročito humoristički, veselo i dodvorljivo, opisivati dolazak novoga gubernatora.

– Vama je, *excellente amie*[1], nesumnjivo poznato – govorio je koketno i neprirodno otežući riječi – što znači ruski administrativac općenito uzevši i šta znači ruski administrativac kao novajlija u svom poslu, to jest novopečeni, novonaimenovani... *Ces interminables mots russes!...*[2] Ali sumnjam da ste u praksi mogli shvatiti što zapravo znači administrativna opijenost i kakvo je to zapravo stanje.

– Administrativna opijenost? Zbilja ne znam šta je to.

– Naime... *Vous savez, chez nous... En un mot*[3], dajte najjadnijem od bijednika da prodaje nekakve pišljive karte za putovanje željeznicom, i taj će bijednik odmah pomisliti da ima pravo da se prema vama vlada kao Jupiter kad dođete kupiti kartu, i to *pour vous montrer son pouvoir*[4]. »E, hajde, baš da ti pokažem svoju moć...« I to se tako kod njih pretvara u administrativnu opijenost... *En un mot*, negdje sam pročitao kako je neki crkvenjak u jednoj našoj crkvi u inozemstvu – *mais c'est très curieux*[5] – istjerao, u pravom smislu riječi, istjerao iz crkve uglednu englesku obitelj, *les dames charmantes*[6], tik prije početka korizmene mise – *vous savez ces chants et le livre de Job*[7]... i to tobože jedino zbog toga što »nije pristojno da se stranci motaju po ruskim crkvama i što treba da ulaze jedino u vrijeme određeno za posjete...«; u nasvijet su pale zbog toga... Taj je crkvenjak bio opijen administrativnom vlašću *et il a montré son pouvoir*[8]...

– Budite jezgrovitiji ako možete, Stepane Trofimoviču.

[1] Vrla prijateljice.
[2] Te beskrajne ruske riječi!
[3] Znate, kod nas... jednom riječju.
[4] Da bi vam pokazali svoju moć.
[5] To je zbilja vrlo zanimljivo.
[6] Divne dame.
[7] Znate oni psalmi i Jobova knjiga...
[8] I pokazao je svoju moć...

– Gospodin von Lembke sad upravo putuje po guberniji. *En un mot*, taj Andrej Antonovič, iako je ruski Nijemac pravoslavne vjeroispovijesti i, štoviše – to se mora priznati – neobično lijep muškarac četrdesetih godina...

– Kako vam pada na pamet da je on lijep muškarac? Ima oči kao ovan.

– To je sasvim točno. Naprosto se pokoravam, kako se i priliči, mišljenju naših dama.

– Preskočimo to, Stepane Trofimoviču, molim vas! Uostalom, otkada vi nosite crvene kravate?

– Pa to sam... danas prvi put...

– A održavate li kondiciju? Prošetate li se dnevno šest vrsta kako vam je doktor propisao?

– Ne baš... ne baš uvijek.

– To sam i mislila! To sam još u Švicarskoj slutila! – raspalila se ona. – Od sada ćete dnevno propješačiti i ne šest, nego deset vrsta! Strašno ste propali, strašno, str-rašno! Ne samo što ste ostarjeli, nego ste oronuli... Zaprepastila sam se kad sam vas jučer ugledala iako ste imali tu crvenu kravatu... *quelle idée rouge!*[1] Nastavite dalje o von Lembkeu, ako mi zaista imate nešto reći, i završite već jednom, molim vas; umorna sam.

– *En un mot*, zapravo sam vam htio reći da je on jedan od onih administrativaca koji u četrdesetoj godini počinju karijeru i koji je do četrdesete godine tavorio negdje u sjeni i onda se odjednom probio s pomoću žene koje se iznenada dočepao, ili na neki drugi, jednako lud način... Naime, on je sad otputovao... naime, htio sam reći da su mu odmah napunili glavu kako ja kvarim mladež i kako u našoj guberniji širim ateizam... On je to odmah odlučio ispitati.

– Ma nije valjda?

– Ja sam se čak već i osigurao. Kad su mu o vama »šap-nu-li« da ste »vladali gubernijom«, *vous savez*[2] – drznuo se reći da se »nešto slično više neće dogoditi«.

– Baš je tako rekao?

– »Da se nešto slično neće dogoditi«, i *avec cette morgue*...[3] Njegova supruga, Julija Mihajlovna, doputovat će ovamo potkraj kolovoza, pravo iz Petrograda.

– Iz inozemstva. Vidjela sam se ondje s njom.

[1] Da čudne ideje!
[2] Znate.
[3] Tako nadmeno...

– *Vraiment?*[1]

– I u Parizu i u Švicarskoj. Ona je rođakinja Drozdovih.

– Rođakinja? Kakva nevjerojatna slučajnost! Priča se da je častohlepna i da... kao da ima jake veze.

– Glupost, to su obične vezice! Do četrdeset pete godine bila je usidjelica bez prebijene pare, a sad se uhvatila za toga von Lembkea i, naravno, prva joj je briga da mu pomogne kako bi se nekako probio. Oboje su spletkari.

– Kažu da je dvije godine starija od njega?

– Pet godina. Njena majka je u Moskvi obijala prag moje kuće; Vsevolod Nikolajevič je svjedok kako me je moljakala da je pozovem na ples. A onda bi po cijelu noć sama samcata sjedila u kutu jer je nitko ne bi zamolio za ples, s onom svojom tirkiznom mušicom na čelu, sve dok mi se ne bi smilovala pa bih joj, negdje oko tri sata izjutra, poslala prvog kavalira. Bilo joj je onda već dvadeset i pet godina, ali su je vodali okolo kao djevojčicu, u kratkoj suknjici. Bilo je naprosto neugodno pozvati je u kuću.

– Onu mušicu kao da sad vidim pred sobom.

– Kažem vam, čim sam doputovala, odmah me dočekala jedna spletka. Eto, vi ste bar čitali pismo Drozdove: nije li posve jasno? A što se poslije dogodilo? Vidim da me ta glupača Drozdova – ona je oduvijek bila glupača – odjednom gleda nekako upitno: samo što ne zapita zašto sam doputovala. Možete zamisliti kako sam se zaprepastila! Pogledam bolje i shvatim da je to zamutila ona Lembkeovica i njezin rođak, nećak staroga Drozdova – i odmah mi je sve bilo jasno! Razumije se da sam to izvela načistac, pa je Praskovja opet bila na mojoj strani; ali, spletke su spletke!

– Samo što ste vi te spletke brzo razbili. O, vi ste Bismarck.

– Iako nisam Bismarck, ipak sam kadra da razlikujem i primijetim himbu i glupost kad god ih sretnem. Lembkeovica predstavlja himbu, a Praskovja – glupost. Malokad sam susrela mlitaviju ženu kojoj, osim toga, i noge natiču i koja je, osim toga, još i dobra. Šta ima gluplje od glupe dobričine?

– Zla budala, *ma bonne amie*[2], zla budala je još gluplja – dostojanstveno se usprotivio Stepan Trofimovič.

– Možda imate i pravo; ali, sjećate li se Lize?

– *Charmante enfant!*[3]

– Sad, naravno, nije više *enfant*, nego je žena, i to karakterna

[1] Zaista?

[2] Draga moja prijateljice.

[3] Divno dijete!

žena. Plemenita i vatrena a, što mi se osobito sviđa, zna se oduprijeti majci, toj lakovjernoj budali. Eto, zbog onog rođaka gotovo je izbio skandal.

– Ih, pa on, zapravo, Lizaveti Nikolajevnoj i nije rođak... Zar je bacio oko na nju?

– Znate, to vam je mlad oficir, vrlo šutljiv, čak i skroman. Ja, naime, nastojim biti pravedna prema ljudima. Čini mi se da je on osobno protiv cijele te spletke i da ništa i ne želi, nego da je sve zamutila Lembkeovica. Osim toga, on veoma poštuje *Nicolasa*. Znate, sve to sad zavisi od same Lize, a kad sam odlazila, bila je u izvrsnim odnosima s *Nicolasom*; on mi je, opet, obećao da će nas svakako obići u studenome. Očito je da tu spletkari jedino Lembkeovica, a Praskovja je, opet, naprosto slijepa. Rekla mi je jednom da su sve moje sumnje puka izmišljotina; ja sam joj skresala u oči da je budala. I na posljednjem sudu sam spremna to ponoviti. Da me nije *Nicolas* zamolio, da se zasad ne uplećem, ne bih otputovala odande prije nego što razotkrijem i raskrinkam tu himbenu ženu. Ona se preko *Nicolasa* dodvoravala i grofu K., sina je htjela s majkom zavaditi. Ali je Liza na našoj strani, a i s Praskovjom sam se sad dogovorila. Znate li da je Karmazinov njen rođak?

– Šta kažete? On da je rođak gospođe von Lembke?

– Jest, on je njezin rođak. Daleki rođak.

– Onaj Karmazinov, pripovjedač?

– Jest, onaj pisac; šta se toliko čudite? Razumije se da on sebe smatra za veličinu. Naduta veličina! Ona će zajedno s njime i doputovati, a sad se upravo ondje s njim bakće. Mislim da kani ovdje nešto osnovati, priređivati nekakve književne sastanke. On će se zadržati ovdje mjesec dana, htio bi prodati posljednje imanje koje još ima. Umalo da se nisam srela s njim u Švicarskoj a neobično sam ga željela izbjeći. Uostalom, nadam se da će biti toliko pristojan da me se sjeti. U davna vremena mi je pisao pisma i dolazio u našu kuću. Voljela bih, Stepane Trofimoviču, kad biste se malo bolje oblačili; iz dana u dan postajete sve neuredniji... O, kako me mučite! Što sada čitate?

– Ja... ja...

– Shvaćam. Opet su posrijedi prijatelji, opet su tu pijanke, klub i karte i priče da ste ateist. A te mi se priče ne sviđaju, Stepane Trofimoviču. Voljela bih kad vas ne bi držali za ateista, osobito bi mi sad bilo stalo da vas ne drže za ateista. I prije mi nije bilo drago, jer je to sve najobičnija brbljarija. Morala sam vam sve to jednom reći.

– *Mais, ma chère...*[1]

– Čujte, Stepane Trofimoviču, što se tiče znanosti, ja sam prava neznalica u usporedbi s vama, ali kad sam putovala ovamo, mnogo sam o vama razmišljala. I nešto sam zaključila.

– Šta to?

– Zaključila sam da nas dvoje nismo najpametniji na svijetu, nego da ima i pametnijih od nas.

– To je vrlo pametno i točno. Ako ima pametnijih, to znači da ima i takvih koji imaju više prava nego mi, što, opet, znači da mi možemo biti i u zabludi, je li tako? *Mais, ma bonne amie*[2], recimo da sam u zabludi ali zar ipak, usprkos svemu, nemam li i ja ono ljudsko vjekovno, najviše pravo na slobodu savjesti? Imam i ja, napokon, pravo ne biti licemjer i fanatik, ako baš tako hoću, a prirodno je da će me mnoga gospoda zbog toga mrziti sve do groba. *Et puis, comme on trouve toujours plus de moines que de raison*[3], i jer se i ja s tim potpuno slažem...

– Kako ste to rekli, kako ste ono rekli?

– Rekao sam: *on trouve toujours plus de moines que de raisons*, i jer se ja s time...

– To sigurno niste izmislili; sigurno ste negdje pokupili.

– To je rekao Pascal.

– Mislila sam... Mislila sam da nije vaše! Zašto nikada ne možete kazati nešto tako jezgrovito i točno nego uvijek razvlačite nadugo i naširoko? Koliko ovo bolje zvuči nego ono vaše o administrativnoj opijenosti...

– *Ma foi, chère...*[4] Zašto? Prvo i prvo, vjerojatno zato što ja ipak nisam Pascal, *et puis...*[5] drugo i drugo mi Rusi nismo sposobni da se izrazimo na svome jeziku... Bar se do sada još nismo uspjeli izraziti...

– Hm! Možda to baš i nije točno. U svakom slučaju bilo bi dobro da bilježite i pamtite takve riječi, znate, da biste ih mogli u razgovoru upotrijebiti... Ah, Stepane Trofimoviču, htjela sam s vama ozbiljno, ozbiljno razgovarati!

– *Chère, chère amie!*

– A sada kad su se okupili svi ti von Lembkei, svi ti Karmazinovi... Bože moj, kako ste vi propali! O kako me mučite!...

[1] Ali, draga moja...
[2] Ali, draga prijateljice.
[3] Osim toga, kako se uvijek nađe više redovnika nego razuma
[4] Zaista, draga...
[5] A zatim...

Tako bih htjela da vas svi ti ljudi poštuju, jer oni ne vrijede ni koliko vaš prst, ni koliko vaš mezimac; a kako se vladate? Što će oni ugledati? Što ću im pokazati? Mjesto da stojite uzvišeno kao svjedočanstvo i da dajete primjer drugima, vi se družite sa samim ološem, stekli ste nekakve nemoguće navike, oronuli ste, ne možete bez pića i bez karata, čitate jedino Paula de Kocka i ništa ne pišete, a oni svi odreda pišu; gubite vrijeme samo u brbljanju. Zar se čovjek uopće smije družiti s takvim ološem kao što je taj vaš Liputin od koga se ne odvajate?

– Zašto bi on bio *moj* i tko kaže da se *ne odvajam* od njega? – oprezno se usprotivio Stepan Trofimovič.

– A gdje je on sad? – strogo i oštro proslijedi Varvara Petrovna.

– On je... on vas bezgranično poštuje, a otputovao je u S-k da bi preuzeo nasljedstvo od majke koja je umrla.

– Čini se da on ništa drugo i ne radi nego samo prima pare. A što je sa Šatovom? Je li isti kao i prije?

– *Irascible, mais bon!*[1]

– Ne trpim tog vašeg Šatova; i opak je i ima visoko mišljenje o sebi!

– A kako zdravlje Darje Pavlovne?

– Mislite Dašu? Kako vam sad ona pade na pamet? – radoznalo ga promotri Varvara Petrovna. – Bila je zdrava, ostavila sam je kod Drozdovih. U Švicarskoj sam nešto čula o vašem sinu, a to nešto nije bilo dobro nego ružno.

– *Oh, c'est une histoire bien bête! Je vous attendais, ma bonne amie, pour vous raconter...*[2]

– Bit će dosta, Stepane Trofimoviču. Ostavite me malo na miru; izmorila sam se. Imat ćemo već vremena da razgovaramo, osobito o ružnim stvarima. Počeli ste čak prskati iz usta kad se smijete, zaista ste strašno oronuli! I kako se sad samo čudno smijete... Bože moj, koliko ste loših navika stekli! Karmazinov vas uopće neće ni obići! A ljudi se ovdje ionako svemu ovome vesele... Sad ste se pokazali u pravom svjetlu. E, sad je zaista, zaista dosta! Možete se valjda ipak smilovati ljudskom biću!

Stepan Trofimovič »se smilovao ljudskom biću«, ali je otišao neobično uzbuđen.

[1] Razdražljiv je, ali dobar.

[2] Oh, to je vrlo glupa priča! Čekao sam vas, draga prijateljice, da bih vam je ispričao...

V

Naš prijatelj je zaista, osobito u ovo posljednje vrijeme, stekao dosta vrlo loših navika. Na očigled i veoma brzo je počeo propadati, a istina je da je postao i neuredan. Pio je sve više, postao cmizdraviji i živci su mu oslabili; postao je pretjerano izbirljiv. Stekao je, osim toga, neobičnu sposobnost da veoma naglo mijenja izraz lica, i to, recimo, od najsvečanijeg u najsmješniji ili čak priglup. Nije podnosio samoće i neprestano je čekao neće li ga tko što prije razonoditi. Trebalo bi mu brže-bolje ispričati kakvu novu spletku, zgodu iz našeg grada i to uvijek, svakog dana posve svježu. Ako ga dugo nitko ne bi pohodio, on bi sjetno tumarao po sobama, prilazio prozoru, zamišljeno micao usnama, duboko uzdisao a na kraju se gotovo i razjecao. Neprestano je nešto predosjećao i bojao se nečega neočekivanog i neminovnog; postao je plašljiv; sve je veću pažnju obraćao svojim snovima.

Cio taj dan i cijelu večer strašno je tugovao, poslao je po mene, neobično se uzrujavao, nadugo i naširoko govorio i pričao, ali prilično nesuvislo. Varvara Petrovna je već odavno znala da on preda mnom ništa ne taji. Napokon mi se učinilo da brine neku osobitu brigu i da ga muči, možda, nešto što ne može ni sam dokučiti. Kad bismo se prije ovako sastajali u četiri oka, i kad bi on udario u jadikovku, onda bi odmah, poslije kraćeg vremena, došla na stol boca, pa bi nam prilično laknulo. Ovoga se puta piće nije pojavilo, i on se, očito, u više mahova obuzdavao da ne pošalje po nj.

– Zbog čega se sve ona ljuti! – žalio mi se on neprestano kao dijete. – *Tous les hommes de génie et de progrès en Russie étaient, sont et seront toujours des* kartaši *et des* pijanice, *qui boivent en* mrtvo ime...[1] a ja ipak nisam ni tako strašan kartaš, ni pijanica... Prekorava me zbog toga što ništa ne pišem. Nevjerojatno!... Ili: zašto toliko ležim? Vi, kaže, morate stajati kao »primjer i prijekor«. *Mais, entre nous soit dit,*[2] što može čovjek kome je suđeno da stoji kao »prijekor« nego da leži – shvaća li to ona?

I tako sam, napokon, donekle shvatio tu najvažniju, naročitu moru koja ga je ovaj put nemilosrdno mučila. Mnogo puta je te

[1] Svi nadareni i napredni ljudi u Rusiji bili su i uvijek će biti kartaši i pijanice, koji piju na mrtvo ime...

[2] Među nama budi rečeno.

večeri prilazio ogledalu i dugo zastajkivao pred njim. Najzad se okrenuo od ogledala meni i nekako neobično, očajnički izrekao:

– *Mon cher, je suis un*[1] oronuo čovjek.

Jest, zaista je on sve dotle, sve do toga dana, zaista je on jedini čvrsto i tvrdo vjerovao, usprkos svim »novim nazorima« i svim »izmijenjenim idejama« Varvare Petrovne, da je on još i sad privlačan za njezino žensko srce, i to ne samo kao prognani ili slavni znanstvenik, nego i kao muški ljepotan. Dvadeset godina se uvriježila u njemu ta laskava i umirujuća obmana, i, vjerojatno od svih svojih obmana najteže mu se bilo odreći upravo nje. Je li osjećao te večeri kakvo ga je golemo iskušenje očekivalo u najbližoj budućnosti:

VI

Sad napokon mogu opisati i onaj prilično smiješan slučaj od kojega, zapravo, i počinje moja kronika.

Potkraj mjeseca kolovoza stigli su, napokon, i Drozdovi. Stigli su tek nešto prije njihove rođakinje, naše nove gubernatorice, koju je cijeli grad tako nestrpljivo očekivao, i njihov dolazak se također dosta dojmio našeg društva. Ali o svima tim zanimljivim događajima pričat ću kasnije; sad ću jedino spomenuti da je Praskovja Ivanovna, čim je doputovala, saopćila Varvari Petrovnoj, koja ju je tako nestrpljivo očekivala, jednu veoma složenu zagonetku: *Nicolas* ih je napustio još u mjesecu srpnju i, čim se sreo na Rajni s grofom K., otputovao s cijelom njegovom obitelji u Petrograd. (NB. Sve tri grofove kćerke bile su udavače.)

– Od Lizavete, zbog njezina ponosa i tvrdoglavosti, ništa nisam mogla ispipati – rekla je na kraju Praskovja Ivanovna – ali sam vidjela svojim očima da se između Nikolaja Vsevolodoviča i nje nešto dogodilo. Ne znam koji su tome uzroci ali mislim da ćete se o tome morati raspitati, draga moja Varvara Petrovna, osobno u vaše Darje Pavlovne. Čini mi se da je Liza izvukla kraći kraj. Presretna sam što sam vam, napokon, dovela vašu ljubimicu pa vam je predajem u ruke: kao da mi je kamen pao sa srca.

Ove jetke riječi izgovorila je očito ogorčena. Nema sumnje da ih je ta »mlitava žena« već unaprijed pripremila i da je unaprijed uživala u učinku koji će izazvati. Ali Varvara Petrovna se nije dala zapanjiti takvim sentimentalnim efektima i zagonetkama. Ona je

[1] Dragi moj, ja sam...

samo ozbiljno zatražila točnija i potpunija objašnjenja. Praskovja Ivanovna je odmah spustila glas i čak se na kraju rasplakala i prepustila pravim prijateljskim izljevima. Ta razdražljiva, ali sentimentalna dama, baš kao i Stepan Trofimovič, neprestano je tražila iskreno prijateljstvo i njena glavna zamjerka kćerki, Lizaveti Nikolajevnoj, sastojala se u tome što joj kćerka »nije bila prijateljica«.

Ali se poslije pokazalo da je od svih tih objašnjenja i izljeva točan jedino onaj dio koji se odnosi na svađu između Lize i Nikolaja, samo što Praskovja Ivanovna, očito, nije uspjela točnije dokučiti kakve je prirode ta svađa bila. Na kraju nije više uopće optuživala Darju Pavlovnu, nego je čak zamolila Varvaru Petrovnu da ne uzima u obzir riječi koje je maloprije izgovorila jer ih je izrekla »u srdžbi«. Jednom riječju, sve je sad postalo nejasnije, pa čak i sumnjivo. Prema njezinu pričanju svađu je prouzrokovala »tvrdoglava i podrugljiva« Lizina priroda; »a ponosni Nikolaj Vsevolodovič, iako je bio ludo zaljubljen, ipak nije mogao podnijeti toga podrugivanja nego se i sam počeo rugati«.

– Uskoro smo se upoznali s nekim mladićem koji je, čini mi se, nećak vašega »profesora«, čak ima isto prezime...

– To mu je sin, a ne nećak – ispravila je Varvara Petrovna. Praskovja Ivanovna nije nikada uspjela zapamtiti prezime Stepana Trofimoviča i uvijek ga je nazivala »profesor«.

– Dobro, neka bude sin, još bolje, iako je meni svejedno. To je običan mladić, veoma živahna i slobodna vladanja, ali ništa osobito. E, sad se Liza ružno ponijela i toga mladića uvukla u igru, primamivši ga samo da bi izazvala ljubomoru u Nikolaja Vsevolodoviča. Ni to osobito ne osuđujem: obična djevojačka, pa čak i zgodna igra. Međutim, Nikolaj Vsevolodovič, mjesto da postane ljubomoran, još se i sam sprijateljio s mladićem baš kao da ništa ne primjećuje ili da mu je svejedno. Tada se Liza raspalila. Mladić je naglo otputovao (nekamo se neobično žurio), a Liza je tražila zadjevicu s Nikolajem Vsevolodovičem kad god bi joj se za to dala prilika. Zapazila je da on pokatkad razgovora s Dašom, pa je počela mahnitati tako da je i meni, mila moja, već sve to došlo do grla. Liječnici su mi zabranili da se uzrujavam, a i ono njihovo čuveno jezero mi se već popelo navrh glave, samo su me još od njega počeli boljeti zubi, takav sam reumatizam zaradila. Čitala sam u novinama da se od Ženevskog jezera dobija zubobolja; tako djeluje. Onda je Nikolaj Vsevolodovič odjednom dobio pismo od grofice i odmah nas napustio; za jedan dan se spremio na put. Rastali su se prijateljski, a i Liza je, kad ga je ispraćala, bila vrlo

vesela i vjetrenjasta i neprestano se kikotala. Samo, sve je to bilo namješteno. Čim je on otputovao, opet je postala zamišljenija, njega nije više ni spominjala, a ni meni nije dopuštala da ga spominjem. I vama bih preporučila, draga moja Varvara Petrovna, da o svemu tome zasad ne započinjete razgovora s Lizom, jer biste mogli samo naškoditi. A budete li šutjeli, ona će prva progovoriti; i tako ćete više saznati. Moje je mišljenje da će se oni već složiti, samo ako Nikolaj Vsevolodovič ubrzo doputuje, kako nam je bio obećao.

– Odmah ću mu napisati pismo. Ako je sve tako kako kažete, onda je to bila posve tričava svađa; obična glupost. Osim toga ja Darju vrlo dobro poznajem; glupost, kažem vam.

– Što se tiče Dašenjke, moram se pokajati – slagala sam. Njih dvoje su vodili jedino najobičnije razgovore, a i to naglas. Što mogu, mila moja, sve me je to toliko izbezumilo. A i Liza je, primijetila sam, opet bila srdačna s njom kao i prije...

Varvara Petrovna je istog dana napisala pismo *Nicolasu* i zamolila ga da doputuje bar mjesec dana prije nego što je obećao. Ali svejedno je njoj u svemu tome još koješta bilo mutno i nejasno. Razmišljala je cijelu večer i cijelu noć. Praskovjino tumačenje činilo joj se odviše naivno i sentimentalno. »Praskovja je cijelog života bila previše osjetljiva duša, još i u internatu« – mislila je ona – »a *Nicolas* nije takav da bi pobjegao zbog toga što mu se neka djevojka ruga. Bit će da je tu posrijedi neki drugi razlog, ako je točno da je među njima zaista izbila svađa. Međutim, taj je oficir zaista ovdje, one su ga dovele sa sobom i stanuje u njihovoj kući kao da im je rođak. A i što se tiče optužbe Darje Praskovje, i tu je prebrzo ustukla: zacijelo je još nešto zatajila, nije mi htjela sve reći...«

Ujutro je u Varvare Petrovne sazrela nakana da raščisti bar jedno pitanje – a ta je nakana bila neobična i zbog toga što ju je donijela tako nenadano. Što li joj je bilo u srcu dok ju je smišljala? To bi bilo teško dokučiti, a ja baš i ne bih htio prije vremena tumačiti sve protivurječnosti iz kojih je potekla. Kao kroničar moram se ograničiti jedino na događaje onakve kakvi su bili i neću biti kriv ako vam se učine nevjerojatnima. Međutim, moram još jednom istaći kako do jutra više nije nimalo sumnjala u Dašu ili, bolje rečeno, da nikada nije ni počela u nju sumnjati; ludo joj je vjerovala. A nije mogla ni pomisliti da bi ona uopće mogla zaokupiti *Nicolasa*... ona, Darja. Izjutra, kad je Darja Pavlovna za čajnim stolićem dijelila čaj, Varvara Petrovna ju je dugo i

uporno promatrala i možda po dvadeseti put od sinoć odlučno ponovila u sebi:

– Obična glupost!

Primijetila je jedino da je Daša nekako umorna i povučenija nego prije, čak i apatičnija. Pošto su popile čaj, prema davnoj navici i običaju, obje su se latile ručnog rada. Varvara Petrovna ju je zamolila da joj potanko ispriča svoje dojmove iz inozemstva, i to osobito o prirodi, stanovnicima, gradovima, običajima, današnjoj umjetnosti i industriji – jednom riječju, o svemu što je zapazila. Nije je ni zapitala za Drozdove, ni za njezin boravak u kući Drozdovih. Daša, koja je sjedila pokraj nje za šivaćim stolićem, već je dobro pola sata svojim odmjerenim i jednoličnim glasom, koji je postao još nekako tiši, odgovarala na sva pitanja.

– Darja – prekinu je odjednom Varvara Petrovna – nemaš li mi možda što posebno reći?

– Ne, nemam ništa – malčice je porazmislila Daša i pogledala Varvaru Petrovnu svijetlim očima.

– Nemaš li što na duši, na srcu, na savjesti?

– Ništa – tiho i nekako tmurno i odlučno ponovila je Daša.

– To sam i mislila! Znaj, Darja, da nikada ne bih posumnjala u tebe. A sad me dobro slušaj. Sjedni na ovu drugu stolicu, nasuprot meni, htjela bih te dobro vidjeti. Eh, tako. Slušaj: bi li se ti udala?

Daša ju je mjesto odgovora pogledala dugačkih upitnim pogledom u kome, međutim, nije bilo mnogo čuđenja.

– Čekaj, šuti! Prvo i prvo, riječ je o znatno starijem čovjeku; ali mislim da ti vrlo dobro znaš kako je to beznačajna sitnica. Ti si razborita i ti u svom životu uopće ne možeš pogriješiti. Uostalom, on je još vrlo lijep muškarac... Ukratko, riječ je o Stepanu Trofimoviču, koga si ti oduvijek poštovala. Dakle?

Daša je pogleda još upitnijim pogledom u kome je sad bilo dosta čuđenja, a usto i prilično pocrvenje.

– Čekaj, šuti; ne žuri se. Iako ćeš oporučno od mene dobiti novac, ipak je pitanje što će s tobom biti kad ja umrem makar i imala para? Netko će te već prevariti, uzeti ti novce, i ti si propala. A ako se udaš za nj, bit ćeš žena uglednog čovjeka. Pogledaj sad i s druge strane: recimo da ja sad umrem – iako ga i materijalno osiguram – što će biti s njim? Zato i polažem svu nadu u tebe. Čekaj, nisam sve rekla: on je lakouman, mekušac je, surov, sebičan, ima loših navika, ali ti ga moraš poštovati i to u prvom redu zbog toga što ima mnogo gorih od njega. Ta valjda ne bi mogla pomisliti da te se želim otarasiti i dati nekome nitkovu? A što je najvažnije, moraš ga poštovati zato što te ja molim –

odsiječe ona odjednom bijesno – čuješ li me? Nećeš valjda biti tvrdoglava.

Daša je samo šutjela i slušala.

– Čekaj, pričekaj još malo. On je prava baba – ali to je za tebe još bolje. Uostalom, jadna i nesretna baba; žene zapravo ne bi njega smjele ni voljeti. Ali ga treba voljeti upravo zbog njegove bespomoćnosti, i ti ćeš ga voljeti zbog te bespomoćnosti. Nadam se da me shvaćaš? Shvaćaš li?

Daša je potvrdno kimnula glavom.

– To sam i znala, drugome se od tebe ne bih ni nadala. On će tebe voljeti zato što mora, naprosto mora; on će te morati obožavati! – neobično bijesno ciknu Varvara Petrovna. – A, uostalom, sve i da ne mora, on bi se u tebe zaljubio, toliko ga dobro poznam. Osim toga, bit ću i ja u blizini. Možeš biti mirna, ja ću uvijek biti u blizini. Tužit će se na tebe, ogovarat će te, povjerljivo će šaputati o tebi s prvim prolaznikom koga sretne na ulici i cmizdrit će, vječito će cmizdriti; slat će ti pisma iz jedne sobe u drugu, i to dva pisma dnevno, ali ipak neće moći živjeti bez tebe – a to je najvažnije. Prisilit ćeš ga da te sluša; ako ga ne uspiješ prisiliti, onda si budala. Ako mu padne na pamet da se objesi i ako ti pripriјeti time, ne vjeruj mu. Sve su to obične gluposti! Ne vjeruj mu, ali ipak budi na oprezu, jer vrag nikada ne spava – mogao bi se zbilja i objesiti; od takvih ljudi možeš i to očekivati; objese se ne zato što su jaki, nego zato što su slabi; prema tome, nemoj nikada tjerati mak na konac – to je prvi zakon u braku. Također imaj na umu da je on pjesnik. Čuj me, Darja: najveća je sreća kad se čovjek za nekoga žrtvuje. Osim toga i meni ćeš veoma ugoditi, a to je najvažnije. Nemoj misliti da sad lupetam gluposti; točno znam što govorim. Ja sam sebična, pa budi i ti sebična. Ni na što te ne silim; sve ovisi o tvojoj volji, i, kako ti kažeš, onako će i biti. Ali što si tako odrvenjela, gukni nešto!

– Pa meni je svejedno, Varvaro Petrovna. Ako je zaista potrebno da se udajem – odlučno će napokon Daša.

– Ako je potrebno? Na što ti ciljaš? – strogo i uporno je promotri Varvara Petrovna.

Daša je šutjela premećući iglu kroz prste.

– Iako si pametna, ipak sad lupetaš. Premda je istina da bih te svakako željela udati, ne želim to zbog toga što bi to bilo prijeko potrebno, nego jedino zbog toga što mi je palo na pamet; a udala bih te jedino za Stepana Trofimoviča. Da nije Stepan Trofimovič posrijedi, ne bi mi bilo ni na kraj pameti da te udajem, premda ti je već dvadeset godina. Onda?

– Kako vam drago, Varvaro Petrovna.

– Znači da pristaješ! Čekaj, šuti, kud si navalila, nisam još sve rekla: od mene ćeš oporučno dobiti petnaest tisuća rubalja. Dat ću ti ih odmah čim se vjenčaš. Od toga ćeš osam tisuća dati njemu, to jest ne njemu, nego meni. On je dužan točno osam tisuća; ja ću to isplatiti, ali je važno da on zna da je dug plaćen tvojim novcem. Sedam tisuća će ostati tebi, a ti pazi da mu nikada ne daš ni rublja. Nikakve njegove dugove ne smiješ priznati. Ako samo jednom platiš, više nikada nećeš izići na kraj. Uostalom, ja ću uvijek biti u blizini. Od mene ćete svake godine dobivati tisuću dvije stotine rubalja pripomoći, a uz izvanredne izdatke, okruglo tisuću i pol rubalja; osim stana i prehrane koje ću vam davati baš kao što i sada dajem njemu. Ali morate imati svoju poslugu. Cijelu svotu davat ću ti svake godine odjednom, i to u tvoje ruke. Ipak, moraš biti popustljiva: ponekad i njemu nešto udijeli, dopusti mu da prima prijatelje, jednom na sedmicu, a ako navrate češće, izbaci ih. Uostalom, ja ću biti u blizini. Ako pak umrem, primat ćete ovu pripomoć sve do njegove smrti, razumiješ li, samo do *njegove* smrti, jer je to njegova, a ne tvoja pripomoć. A tebi će, osim onih prvih sedam tisuća, koje će ostati nedirnute, ako budeš iole pametna, pripasti prema mojoj oporuci još osam tisuća. Treba da imaš na pameti da više dobiti nećeš. Onda, pristaješ li? Dobro, ne bi li i ti već nešto rekla?

– Ja sam već rekla, Varvara Petrovna.

– Znaj da sve ovisi o tebi i da će biti onako kako ti hoćeš.

– Ali, oprostite, Varvaro Petrovna, je li vam Stepan Trofimovič već štogod spomenuo?

– Ne, ništa on nije spomenuo, a ništa i ne zna, ali... on će već progovoriti!

Ona hitro skoči na noge, zaogrne se crnim šalom. Daša opet malko pocrvenje i isprati je upitnim pogledom. Varvara Petrovna se iznenada okrenu, a lice joj je plamtjelo od srdžbe.

– Ti si budala! – okomi se ona na nju kao kobac – nezahvalna budala! Što si utuvila sebi u glavu? Zar misliš da bih te mogla osramotiti ma i koliko je crno pod noktom? Pa on će te na koljenima moliti, treba da crkava od sreće, eto, tako ću to urediti! Ne bih valjda tebe izložila neugodnostima! Ili možda misliš da će te uzeti zbog tih osam tisuća, i da se ja sad žurim kako bih te prodala? Budala si, budala, svi ste vi nezahvalne budale! Daj mi kišobran!

I ona je pješke odjurila preko mokrih pločnika od opeke ili dasaka u stan Stepana Trofimoviča.

VII

Istina je da ona Darju nipošto ne bi izložila neugodnosti; naprotiv, vjerovala je da će je ovako usrećiti. Plemenita i iskrena srdžba razbuktala joj se u duši kad je, zaogrćući se šalom, osjetila na sebi nemiran i nepovjerljiv pogled svoje štićenice. Ona ju je istinski voljela još dok je Daša bila mala djevojčica. Praskovja Ivanovna nije pogriješila kad je Darju Pavlovnu nazvala njenom ljubimicom. Odavno je već Varvara Petrovna jednom zauvijek utvrdila da je »Darjin karakter sasvim različit od bratova« (to jest od karaktera njezina brata Ivana Šatova), da je povučena i smjerna, spremna da se žrtvuje koliko god treba, da je neobično odana, nevjerojatno skromna izuzetno razborita i, što je najvažnije, zahvalna. Sve do sada je Daša očito opravdavala nade koje je u nju polagala. »Ona u životu neće pogriješiti«, rekla je Varvara Petrovna kad je djevojčica imala svega dvanaest godina, i kako se ona običavala tvrdoglavo i strastveno posvetiti cilju kojim bi se zanijela, svakom svom novom planu, svakoj nakani koja bi joj se učinila vrijedna, tako je i onda odmah odlučila odgojiti Dašu kao da joj je rođena kći. Odmah je odvojila dio glavnice za nju i pozvala u kuću guvernantu, miss Creegs, koja je proboravila u njihovoj kući sve dok štićenica nije navršila šesnaestu godinu, kad su guvernantu, tko zna zašto, odjednom otpustili. Tada su dolazili u kuću nastavnici iz gimnazije, među ostalima i jedan pravi Francuz, koji je Dašu i naučio francuski jezik. I njemu su također odjednom otkazali, gotovo ga otjerali. Neka namjernica, plemenitaška udovica, poučavala ju je u klaviru. Ali je glavni odgojitelj ipak bio Stepan Trofimovič. On je zapravo prvi i otkrio Dašu; on je to povučeno dijete počeo poučavati još onda kad je Varvara Petrovna nije ni primjećivala. Moram još jednom spomenuti: pravo je čudo kako su njega voljela djeca! Lizaveta Nikolajevna Tušina bila je njegova učenica od svoje osme do jedanaeste godine (naravno, Stepan Trofimovič ju je poučavao bez novčane naknade i ni za živu glavu je ne bi uzeo od Drozdovih). I on se tako zaljubio u to divno dijete i poetski joj pričao o uređenju svijeta, zemlje, o povijesti čovječanstva. Lekcije o drevnim narodima i o ljudskim precima bile su zanimljivije od arapskih bajki. Liza, koja je naprosto gutala sve te priče, neobično je smiješno kod kuće oponašala Stepana Trofimoviča. On je to saznao i jednom je iznenada zatekao u takvoj prilici. Zbunjena Liza poletjela mu je u zagrljaj i rasplakala se. Rasplakao se i Stepan Trofimovič, ali od

oduševljenja. Liza je tada ubrzo otputovala, i u kući je ostala jedino Daša. Kad su Dašu počeli poučavati gimnazijski nastavnici, Stepan Trofimovič joj je prestao davati satove i malo-pomalo je posve izgubio iz vida. Tako je to potrajalo prilično dugo. Tek kad je napunila sedamnaest godina, njega je u jednoj prilici iznenadila njezina ljupkost. Bilo je to za stolom, kod Varvare Petrovne. Upustio se u razgovor s mladom djevojkom, bio je vrlo zadovoljan njenim odgovorima i napokon joj predložio da je ozbiljno i potanko upozna s poviješću ruske literature. Varvara Petrovna mu je čestitala i zahvalila na tom divnom prijedlogu, a Daša je bila naprosto oduševljena. Stepan Trofimovič se počeo posebno spremati za ta predavanja i napokon je svanuo dan kad je trebalo početi. Krenuo je od najdavnijih vremena; prvi sat bio je neobično zanimljiv; bila je nazočna i Varvara Petrovna. Kad je Stepan Trofimovič završio i na odlasku saopćio učenici da će idući put razmatrati »Slovo o polku Igorovu«, Varvara Petrovna je naglo ustala i rekla da je gotovo s predavanjima. Stepan Trofimovič se pokunjio ali nije ništa rekao; Daši je krv udarila u lice; cijela ta priča bila je završena. Od onda pa do najnovije neočekivane ideje Varvare Petrovne prošle su točno tri godine.

Nesretni Stepan Trofimovič bio je sam u stanu i ništa nije slutio. Zavezavši se u žalosne misli, već je dulje vremena pogledao kroz prozor nadajući se kakvu znancu. Ali nitko da naiđe. Vani je rominjala kiša i hladnjelo; trebalo je naložiti peć; duboko je uzdahnuo. Odjednom mu se strašno priviđenje ukazalo pred očima. Varvara Petrovna je, po ovakvu vremenu i u ovo neprilično doba, išla pravo njemu! I to pješice! Toliko se bio zaprepastio da se čak zaboravio presvući pa ju je dočekao u svojoj svakodnevnoj ružičastoj pamučnoj majici.

– *Ma bonne amie*... – dočekao ju je jedva čujnim uzvikom.

– Drago mi je što ste sami: ne mogu smisliti one vaše prijatelje! Kako je ovdje zapušeno; gospode bože, kakav je to zrak! Niste još ni čaj popili, a samo što nije dvanaest sati! Za vas je sreća u neredu, a užitak u prljavštini. Kakvi su to iskidani papirići na podu? Nastasja, Nastasja! Pa što radi ta vaša Nastasja? Otvori širom, mila moja, sva vrata, prozore i oduške na njima. A mi ćemo u salon; došla sam vam po jednom poslu. A mogla bi, milena, bar jednom u životu ovdje pomesti!

– Gospodin uvijek nasmetlje! – srdito i žalosno propiskuta Nastasja.

– A ti samo meti, meti ako treba i petnaest puta na dan! Jadan vam je taj salon (rekla je kad su ušli u salon). Zatvorite dobro

vrata, sigurno će ona prisluškivati. Trebalo bi promijeniti tapete. Pa ja sam vam poslala tapetara s uzorcima. Zašto niste nešto odabrali? Sjedite i slušajte. Hoćete li već jednom sjesti, molim vas lijepo. Ma kamo ćete? Kamo ćete? Hej, kamo ćete?

– Ja ću... evo me odmah – doviknuo je Stepan Trofimovič iz susjedne sobe – već sam tu!

– Ah, presvukli ste se! – ona ga podrugljivo promotri. (Bio je samo prebacio kaput preko majice.) Ovako ste zbilja spremniji za... ovaj naš razgovor. Ma hoćete li već jednom sjesti, molim vas lijepo.

Sve mu je objasnila na brzinu, neuvijeno i uvjerljivo. Natuknula je nešto i o onih osam tisuća koje su mu i te kako trebale. Potanko je izložila sve o mirazu. Stepan Trofimovič je izbečio oči i zamro. Sve je jasno čuo, ali nije mogao posve shvatiti. Htio je odgovoriti, ali mu je jezik zapinjao. Jedino je znao da će biti sve onako kako ona želi, da je uzaludno pokušavati da se usprotivi ili da odbije, i da mu, jednom riječju, ženidba ne gine.

– *Mais, ma bonne amie,* po treći put, i to u mojim godinama... pa s takvim djetetom! – izustio je on napokon. – *Mais c'est une enfant!*

– Dijete kojemu je dvadeset godina, za ime božje! Ne prevrćite očima, molim vas lijepo, niste na pozornici. Vi ste veoma pametni i obrazovani, ali o životu nemate pojma i nad vama neprestano treba bdjeti dadilja. Što bi bilo s vama kad bih ja umrla? A, eto, ona će vam biti izvrsna dadilja; to je skromna, pouzdana, razborita djevojka; osim toga, i ja ću uvijek biti u blizini, neću odmah umrijeti. Ona je kućevno stvorenje, ona je anđeo blagosti. Ta izvanredna ideja pala mi je na pamet još u Švicarskoj. Shvaćate li što znači kad vam kažem da je ona anđeo blagosti! – odjednom se bijesno proderala. – Kod vas je puno smeća, a ona će se brinuti za čistoću, uvest će red, sve će se sijati... Pa ne mislite valjda da vas moram ponizno moljakati da prihvatite takvo blago, da vam moram nabrajati sve pogodnosti, da vas moram naprosto isprositi! Vi biste morali klečati... O, lakoumni, lakoumni mlitavi čovječe!

– Ali... ja sam već starac!

– Kao da je to nešto... pedeset i tri godine! Čovjek u pedesetoj godini nije na kraju, nego u polovici života. Lijep ste muškarac, i sami to znate. Također znate koliko vas ona poštuje. A što bi bilo s njom kad bih ja umrla? Kao vaša žena, može biti posve mirna, a mirna ću biti i ja. Vi imate ugled, ime, srce koje zna voljeti; dobivate godišnju pripomoć za koju se obavezujem da ću vam je

redovno isplaćivati. Vi je možete spasiti, razumijete, spasiti. U svakom slučaju bit će to čast za nju. Osposobit ćete je za život, otvoriti joj srce, usmjeriti misli pravim tijekom. Koliko danas propada svijeta zbog toga što su im misli krivo usmjerene. Dotle će biti završeno i vaše djelo, i vi ćete začas izići na glas.

– Baš se sada spremam – promrsio je on pošto mu je Varvara Petrovna uspjela tako spretno polaskati – sad se upravo spremam latiti svojih »pripovijesti iz španjolske povijesti«[1].

– Eto, vidite, ovo vam dolazi u pravi čas.

– Ali... što kaže ona? Jeste li razgovarali s njom?

– Ne brinite za nju, i ne smijete biti znatiželjni. Naravno, morat ćete je sami moliti, zaklinjati je da vam ukaže tu čast, shvaćate li? Ali ništa ne brinite, ja ću biti u blizini. Osim toga je vi volite...

Stepanu Trofimoviču se zavrtjelo u glavi; zidovi su se počeli okretati. Nije se mogao otarasiti strašne pomisli.

– *Excellente amie!* – izreče on drhtavim glasom. – Nikada... nikada nisam mogao zamisliti da biste vi pristali da me vjenčate... nekom drugom... drugom ženom!

– Vi niste nevjesta, Stepane Trofimoviču; samo nevjeste drugi vjenčavaju, a vi se sami ženite – bijesno je siknula Varvara Petrovna.

– *Oui, j'ai pris un mot pour un autre. Mais... c'est égal*[2] – zapiljio se on u nju posve izgubljeno.

– Jasno mi je da je *c'est égal* – prezirno protisne ona – gospode bože, pa on se onesvijestio! Nastasja! Nastasja! Vode!

Ali vode nije trebalo. Brzo se osvijestio. Varvara Petrovna je uzela kišobran.

– Vidim da se sad s vama ne može razgovarati...

– *Oui, oui, je suis incapable.*[3]

– Ne smeta, do ujutro ćete se odmoriti i porazmisliti. Budite kod kuće i, ako se šta dogodi, obavijestite me makar i usred noći. Pisma mi nemojte slati, jer ih neću čitati, a sutra ću doći u ovo vrijeme, sama, po vaš konačni odgovor za koji se nadam da će biti potvrdan. Nastojte da nikoga ne bude kod vas i da ne bude smeća, jer, na što je ovo nalik? Nastasja, Nastasja!

Razumije se da je sutradan pristao: morao je pristati. Posrijedi je bila jedna naročita okolnost...

[1] Još jedna pozajmica od T. N. Granovskoga, koji je 1854. objavio svoj *Španjolski ep* u časopisu *»Domovinski zapisi«*.

[2] Da, zabunio sam se. Ali... svejedno je.

[3] Da, da, sad nisam ni za što.

VIII

Imanje koje smo mi nazivali imanjem Stepana Trofimoviča (prema davnašnjem popisu imalo je pedeset duša, a graničilo je sa Skvorešnicima) nije uopće bilo njegovo, nego je pripadalo njegovoj prvoj supruzi, a, prema tome, kasnije njezinomu sinu Petru Stepanoviču Verhovenskome. Stepan Trofimovič je njime upravljao isprva samo kao staratelj a kasnije, kad je momčić postao punoljetan, preuzeo je upravu na osnovu sinove punomoći. Ta je pogodba za mladića bila vrlo probitačna: on je od oca godišnje dobivao po tisuću rubalja na ime prihoda s imanja, a u novim uvjetima imanje jedva da je donosilo i pet stotina (ako ne i manje). Sam bog zna kako je došlo do takve pogodbe. Uostalom, cijelu tu tisuću slala je Varvara Petrovna, a Stepan Trofimovič nije od svoga davao ni jednog jedinog rublja. Naprotiv, cijeli prihod s te šake zemlje stavljao je sebi u džep a povrh svega na kraju ju je posve upropastio jer ju je dao u najam nekakvu industrijalcu, dok je još prije bez znanja Varvare Petrovne bio prodao trgovcu šumicu (da bi je on posjekao), a ta je šumica i bila najvrednija na imanju. Osim toga ju je već prije malo-pomalo prodavao. Cijela je vrijedila najmanje osam tisuća rubalja, a on je za nju dobio jedva pet. Ali je često gubio na kartama u klubu, a nije se usuđivao tražiti novaca od Varvare Petrovne. Ona je dugo škripala zubima kad je napokon sve doznala. I tada je odjednom sinčić javio da će doputovati kako bi sam pošto-poto prodao svoje imanje, a oca zamolio da se odmah pobrine i upriliči prodaju. Stepan Trofimovič, onako plemenit i nesebičan kao što je bio, zastidio se pred *ce cher enfant*[1] (koje je posljednji put vidio prije punih devet godina, u Petrogradu, dok je sin još bio student). U početku je cijelo imanje vrijedilo svojih trinaest ili četrnaest tisuća, a sad bi teško bilo izvući za nj i punih pet. Nema sumnje da je Stepan Trofimovič imao slobodne ruke, na osnovu punomoći, da proda šumu i, uzevši u obzir kako je bilo nemoguće svake godine iscijediti iz imanja tisuću rubalja, mogao se smatrati bez obaveza prema sinu u trenutku konačnog obračuna. Međutim, njemu je na pamet pala neobično lijepa pomisao: kad doputuje Petruša, on će svečano staviti pred njega na stol najveći mogući *maximum* cijene, to jest, čak petnaest tisuća, i pri tome neće ni spomenuti svote koje mu je do sada slao, nego će čvrsto, sa suzama u očima, privinuti na grudi

[1] Tim dragim djetetom.

ce cher fils[1] i tako izravnati sve račune. Uvijeno i oprezno počeo je opisivati taj prizor Varvari Petrovnoj. Natuknuo je da bi ovo moglo čak dati neki posebni, plemeniti prizvuk njihovoj prijateljskoj vezi... njihovoj »ideji«. To bi prikazalo nekadašnje očeve, i uopće nekadašnje ljude, u nesebičnom i velikodušnom svjetlu, nasuprot današnjoj lakoumnoj i socijalističkoj omladini. On je još koješta izgovorio, ali se Varvara Petrovna gradila kao da ga ne čuje. Napokon mu je hladno rekla da je spremna otkupiti njihovu zemlju i da će dati za nju *maximum* cijene ili, drugim riječima, šest-sedam tisuća rubalja (a morao bi je on prodati i za četiri tisuće). O onih ostalih osam tisuća, koji su otišli u nepovrat zajedno sa šumicom, nije rekla ni jedne jedine riječi.

To se dogodilo mjesec dana prije ovih ženidbenih planova. Stepan Trofimovič je bio zaprepašten i duboko se zamislio. Prije se još mogao nadati da sin možda neće uopće ni doputovati – naime, tome bi se mogla nadati jedino neka treća, strana osoba. A Stepan Trofimovič bi, kao pravi otac, s gnušanjem odbijao nadati se nečemu takvome. Kako bilo da bilo, o Petruši su do nas dopirale najneobičnije glasine. Isprva, pošto je završio studij na sveučilištu – a tome ima već šest godina – besposleno je švrljao po Petrogradu. Tada smo odjednom saznali da je učestvovao u sastavljanju nekakva tajna proglasa i da je imao posla sa sudom. Zatim smo doznali da se odjednom našao negdje u inozemstvu, u Švicarskoj, u Ženevi – ili da je, tako reći, kidnuo.

– Čudno mi je to – tumačio nam je onda Stepan Trofimovič koji je bio veoma zbunjen – Petruša *c'est une si pauvre tête!*[2] Dobar je, plemenit, vrlo osjećajan, i meni je bilo drago kad sam ga, onomad u Petrogradu, uspoređivao s ovom današnjom omladinom, *ali c'est un pauvre sire tout de même*...[3] A, znate, sve samo zato što je on isto tako jedno sentimentalno nedonošče! A takvi se ne oduševljavaju realizmom, nego onom osjećajnom, idealnom stranom socijalizma, da tako kažem, njenom religioznom stranom, poetskom... i to iz druge ruke, razumije se. Ali svejedno, kako to meni teško pada! Ovdje imam toliko neprijatelja, a *ondje* još i više, i sve će to pripisati očevu utjecaju... Bože moj! Petruša kao huškač! U kakvom mi to vremenu živimo.

Međutim, Petruša je uskoro poslao iz Švicarske svoju punu adresu kako bi, po običaju, mogao primiti onaj novac: prema

[1] Dragoga sina.
[2] Tako je kratke pameti!
[3] Ipak je pravi jadničak...

tome nije postao pravi emigrant. I sad odjednom, pošto je proboravio u inozemstvu četiri godine, evo ga opet u domovini da bi oca obavijestio o svom skorom dolasku: bit će da ga više nisu ni zbog čega teretili. Štoviše, činilo se da se nekome smilio i da ga je štitio. Javio se s juga Rusije gdje je zastupao neku drugu osobu u privatnu poslu, koji je, očito, bio vrlo važan i zahtijevao mnogo truda. Sve je to bilo divno i krasno, ali odakle ocu onih sedam-osam tisuća da bi mogao skrpati pristojni *maximum* cijene za prodano imanje? Što će biti ako se uzvitla prašina i mjesto onog veličajnog prizora izleže sudski spor? Stepan Trofimovič je nekako slutio da se osjećajni Petruša neće odreći svojih interesa. »Nekako mi je palo u oči«, prišapnuo mi je jednom prilikom Stepan Trofimovič, »da su svi ti mahniti socijalisti i komunisti u isto vrijeme upravo nevjerojatne cicije, grabljivci, vlasnici pa čak i da im je osjećaj vlasništva u toliko jači ukoliko su veći i napredniji socijalisti... Kako to? Nije li to sve zbog sentimentalnosti?« Ne znam da li je ova napomena Stepana Trofimoviča bila točna; znam jedino da je Petruša saznao neke pojedinosti o prodaji šumice i još o koječemu, a Stepan Trofimovič je opet znao da je sin upoznat s tim pojedinostima. Ja sam, opet, koji put imao priliku čitati Petrušina pisma ocu; inače je on pisao vrlo rijetko, jednom godišnje ili čak rjeđe. Tek u posljednje vrijeme, kad je bio najavio svoj skori dolazak, poslao je dva pisma, gotovo jedno za drugim. Sva su mu ta pisma bila kratka, suhoparna i ispunjena jedino uputama, a kako su otac i sin još od onog sastanka u Petrogradu govorili jedan drugome ti (to je bilo u modi), tako su i Petrušina pisma neobično podsjećala na one davnašnje pismene poruke bivših prijestolničkih vlastelina slugama koje su bili postavili za upravitelje na imanjima. I sada odjednom, eto, tih osam tisuća koje mogu spasiti cijelu stvar spominju se u prijedlogu Varvare Petrovne, u kojemu ona isto tako neuvijeno daje naslutiti da se te tisuće ni otkud inače ne mogu stvoriti. Razumije se da je Stepan Trofimovič morao pristati.

Čim je ona izišla iz njegova stana, odmah je poslao po mene da bi zatim zatvorio vrata i nikoga drugoga cijelog dana nije puštao u kuću. Naravno da je pustio suze, da je mnogo i lijepo govorio, da je često posve gubio nit u razgovoru, da se slučajno uspijevao poigrati riječima i tome se veselio i da je, napokon, dobio i laganu dizenteriju – jednom riječju, sve je bilo onako kako treba. Na kraju je izvukao sliku svoje supruge, one Njemice koja je umrla prije dvadeset godina i počeo kukati: »Hoćeš li mi to ikada oprostiti?« Jednom riječju, bio je prilično izbezumljen. Od silnog

jada smo malko i popili. Međutim, ubrzo je čvrsto zaspao. Ujutro je znalački zavezao kravatu, brižljivo se obukao i često prilazio ogledalu da se ogleda. Rupčić je namirisao parfemom, ali samo malo i čim je kroz prozor ugledao Varvaru Petrovnu, odmah je uzeo drugi rupčić a namirisani sakrio pod jastuk.

– Izvrsno! – čestitala mu je Varvara Petrovna kad je čula da pristaje na njezin prijedlog. – Prvo i prvo, pokazali ste plemenitu odlučnost, a, drugo, poslušali ste glas razuma koji, u svom privatnom životu, malo kad slušate. Međutim, ne treba se žuriti – dodala je ona zagledavši se u čvor na njegovoj bijeloj kravati – za sada samo šutite, a i ja ću šutjeti. Uskoro će biti vaš rođendan; doći ću k vama s njom. Poslužit ćete navečer čaj, ali, molim vas, nikakva pića ni jela; uostalom, sve ću sama prirediti. Pozovite svoje prijatelje – ali ćemo zajednički izabrati imena. Dan prije ćete s njom porazgovoriti, ako bude potrebno; a te večeri ćemo, ne baš objaviti vjeridbu ili tako nešto, nego ćemo samo natuknuti i spomenuti novost, ali posve neupadno. Poslije dvije sedmice može se održati i vjenčanje, i to, ako je ikako moguće, što skromnije... Bilo bi zapravo najbolje da vas dvoje, odmah poslije vjenčanja, otputujete, recimo, u Moskvu. Možda ću i ja poći s vama... a zasad je najvažnije da dotle šutite.

Stepan Trofimovič je bio iznenađen. Počeo je nešto petljati o tome kako mu je to ovako prilično nezgodno, kako bi trebalo porazgovarati s nevjestom, ali se Varvara Petrovna bijesno na nj okomila:

– Ama zašto? Prije svega, možda od ovoga ništa i ne bude...

– Kako to: možda ništa i ne bude? – promrmljao je posve dotučeni ženik.

– Tako. Vidjet ćemo još... Ali, zapravo, bit će sve onako kao što sam vam rekla, ne morate se brinuti, ja ću je već sama pripraviti. Nije potrebno da vi idete k njoj. Ja ću reći i učiniti sve što treba, a vi se ne morate miješati. Čemu? Zbog čega? Nemojte, molim vas, ići k njoj, a nemojte joj ni pisati. Držite jezik za zubima, molim vas. I ja ću šutjeti.

Bilo je očito da se ni pošto ne želi prepirati s njim pa je otišla dosta neraspoložena. Čini se da ju je zapanjila pretjerana spremnost Stepana Trofimoviča da prihvati njen prijedlog. Na žalost, on zapravo nije još točno shvaćao svoj položaj i cijelo ovo pitanje nije osmotrio i s nekih drugih stanovišta. Štoviše, došla je do izražaja neka njegova nova žica, nešto slavodobitno i lakoumno. Počeo se praviti važan.

– To mi se sviđa! – uzvikivao je on zastajući preda mnom i šireći ruke. – Jeste li čuli? Htjela bi me natjerati da ja, napokon, odustanem. A ja bih zaista mogao izgubiti strpljenje i... odustati! »Sjedite kod kuće, nije potrebno da idete k njoj«, kaže; ali zašto bih se uopće morao pošto-poto ženiti? Valjda jedino zbog toga što je njoj pala na pamet ta smiješna ideja? Ta ja sam ozbiljan čovjek i mogu da se i ne pokorim ispraznim idejama jedne sumanute žene! I ja imam obaveza prema svome sinu... i prema samome sebi! Ja se zapravo žrtvujem – shvaća li to ona? Možda sam pristao jedino zbog toga što mi je dodijao život i što mi je sve svejedno. A ona bi me zaista mogla raspaliti, i onda mi neće biti svejedno; uvrijedit ću se i odbiti. *Et enfin le ridicule*[1]. Što će reći u klubu? Što će reći... Liputin? »Možda od toga ništa i ne bude« – pazi sad! Ta to je zbilja vrhunac. Kako je to... na što je to nalik? – *Je suis un forçat, un Badinguet*[2], *un* čovjek koji je dotjeran do zida!...

A u isti mah je nekakvo ćudljivo samozadovoljstvo, nešto lakoumno i prpošno izbijalo iz tih žalopojki. Navečer smo opet potegnuli iz boce.

GLAVA TREĆA

TUĐI GRIJESI

I

Prošlo je dobrih sedam dana prije nego što su se događaji zahuktali.

Spomenut ću tek uzgred da je ta nesretna sedmica za mene bila prilično tužna jer se nisam gotovo uopće odvajao od svog jadnog,

[1] I, napokon, ruglo...

[2] Ja sam robijaš, Badinguet, jedan...

Badinguet je, prema legendi, ime francuskoga zidara, koji je dao svoju odjeću budućem caru Napoleonu trećem, da bi pobjegao iz tamnice u tvrđavi Ham. Ostalo je kao nadimak Napoleonu III, iako je cijela pripovijest vjerojatno izmišljena i inspirirana jednom litografijom iz onoga doba.

isprošenog prijatelja, nego sam mu bio najpovjerljivji pouzdanik. Najviše ga je kinjila sramota, iako cijele te sedmice nismo nikoga viđali nego smo sve vrijeme provodili nasamo; ali njega je bilo sram čak i preda mnom, i to toliko da se, što mi se više povjeravao, to više na mene ljutio. Uobrazio je sebi i počeo sumnjati da su svi već doznali njegovu sramotu, da je zna već cijeli grad, pa se bojao pojaviti ne samo u klubu nego čak i u našem društvancu. Na šetnju, radi održavanja kondicije, izlazio bi tek pred večer, kada bi se već počeo hvatati mrak.

Prominulo je sedam dana a da on još uvijek nije saznao da li je mladoženja ili nije, i nikako to nije mogao pouzdano saznati ma koliko da se trudio. Nevjeste još nije vidio, a čak, zapravo, nije ni znao da li mu je nevjesta ili nije; štoviše, nije uopće znao ima li u svemu tome išta ozbiljno! Varvara Petrovna, tko zna zašto, nikako ga nije htjela primiti. Na jedno od prvih pisama (a napisao ih je i poslao joj svu silu) otvoreno mu je odgovorila da ga moli ne bi li je privremeno poštedio od bilo kakvih kontakata, zato što ima puno posla a, kako mu i sama želi priopćiti mnogo važnih pojedinosti, namjerno čeka trenutak kad bude imala više vremena pa će ga sama *pravovremeno* obavijestiti kad će je moći pohoditi. Poručila je da će mu pisma vraćati neotvorena zato što sve ovo smatra za »običnu lakrdiju«. To sam pismo i ja pročitao, jer mi ga je on bio pokazao.

Međutim, ni ta njena grubost ni neodređenost njegova položaja, sve to nije bilo ništa u usporedbi s njegovom glavnom brigom. Ta ga je briga užasno izjedala i nikako je se nije mogao osloboditi; zbog nje je mršavio i gubio nadu. Bilo je tu posrijedi nešto čega se najviše stidio i o čemu čak ni sa mnom nije htio razgovarati; štoviše, kad bi trebalo, lagao je i vrdao i preda mnom, baš kao neki dječačić; ali je zato svaki dan nekoga slao po mene i dva sata ne bi mogao provesti bez mene, tako da sam mu, čini se, bio potreban kao voda ili zrak.

Takvo njegovo vladanje vrijeđalo je pomalo i moju taštinu. Samo se po sebi razumije da sam već odavno zapravo odgonetao tu njegovu glavnu tajnu i da sam sve vidio jasno kao na dlanu. Bio sam tada duboko uvjeren da nije imalo smisla spominjati tu tajnu, tu glavnu brigu Stepana Trofimoviča jer bi ga to još samo više osramotilo, ali sam zato, kao mlad čovjek, bio prilično ogorčen zbog njegovih okorjelih osjećaja i nekih njegovih ružnih sumnji. U ljutini – a, moram priznati, i zbog toga što mi je dosadilo da mu budem pouzdanikom – možda sam ga počeo previše okrivljavati. Surovošću bih ga uspio natjerati da mi sam od sebe sve prizna,

iako sam, međutim, dobro shvaćao da je mnoge stvari bilo i te kako teško ispovijediti. On je, također, i mene progledao, to jest, bilo mu je jasno da sam ja njega progledao i da se čak ljutim na njega, pa se i on počeo ljutiti na mene zbog toga što se ja ljutim na njega i što sam ga tako progledao. Vjerojatno je moja srdžba bila sitničava i glupa; ali ovakvi sastanci u četiri oka zaista ponekad mogu naškoditi najiskrenijem prijateljstvu. S jedne točke gledišta on je izvrsno shvaćao neke strane svog položaja i čak ga je mogao posve točno sagledati u onim pojedinostima za koje je smatrao da ih ne treba tajiti.

– O kakva je ona bila nekoć! – govorio bi mi on ponekad o Varvari Petrovnoj. – Kakva je bla nekoć kad bih s njom razgovarao... Znate li da je onda još i te kako znala govoriti? Možete li mi vjerovati da je imala i te kakvih misli, svojih misli? Sad se sve tako izmijenilo! Kaže da je sve ono bila samo staromodna brbljarija! Tako prezire prošlost... Postala je nekakav trgovac, ekonom, nemilosrdna žena, i samo se ljuti...

– Zašto da se sad ljuti kad ste vi udovoljili njenu zahtjevu? – usprotivih se ja.

On me lukavo pogleda.

– *Cher ami*, da nisam pristao, strašno bi se razljutila, stra-a-šno! Ali ipak manje nego što se razljutila sada kad sam pristao.

Ova dosjetka mu se očito svidjela, i mi smo to veče ispraznili još jednu bocu. Ali je takvo raspoloženje potrajalo svega trenutak; sutradan je bio nemogućniji i neraspoloženiji nego ikad.

A najviše sam se jedio na njega zbog toga što se nikako nije mogao odlučiti da se uputi u prijeko potrebnu posjetu Drozdovima, koji su bili upravo stigli, kako bi obnovio poznanstvo s njima, što su i oni, kako sam dočuo, također željeli pa su se čak i raspitivali o njemu; ali je on zbog toga samo svakoga dana kukao i tugovao. O Lizaveti Nikolajevnoj govorio je toliko oduševljeno da nisam mogao to oduševljenje shvatiti. Očito je se sjećao kao djeteta, koje je nekoć toliko volio; ali je isto tako, tko zna zašto, uobrazio sebi da će mu u njezinoj blizini odlanuti i da će se otresti svih ovih sadašnjih muka, i da će se čak, možda, osloboditi svoje najgore sumnje. Sve se nekako nadao da će Lizaveta Nikolajevna biti za nj nekakvo neobično biće. A ipak joj nije otišao u posjetu iako se svaki dan spremao. Najgore je to što sam i ja osobno strašno želio da me netko predstavi i preporuči njoj, a zapravo sam u tome mogao računati jedino na pomoć Stepana Trofimoviča. Snažno su na me djelovali tadašnji česti susreti s njom, naravno na ulici, kad bi ona, odlazeći u šetnju, izjahivala na prekrasnu konju,

u jahačkoj odjeći i u pratnji takozvanog rođaka, onoga lijepog oficira i nećaka pokojnog generala Drozdova. Moja zaslijepljenost je potrajala svega nekoliko trenutaka, i ubrzo sam shvatio kako su mi priželjkivanja neostvarljiva – ali me je ta zaslijepljenost zaista, makar i na trenutak, obuzimala, pa je onda lako razumjeti zašto sam se ja u ono vrijeme ponekad toliko ljutio na svog jadnog prijatelja što nije htio izići iz kuće.

Sve znance smo odmah službeno obavijestili da Stepan Trofimovič neko vrijeme neće primati goste i da moli da ga svi ostave na miru. On je uporno želio da ih sve nekako službeno o tome izvijesti, premda sam ga ja odgovarao. I tako sam ih sve, na njegovu molbu, obišao i ispričao im kako je Varvara Petrovna povjerila našem »starcu« (tako smo mi svi međusobno nazivali Stepana Trofimoviča) nekakav hitan posao, koji se sastojao u tome da sredi nekakvu višegodišnju korespondenciju; kako se on zatvorio u kuću, a ja mu pomažem, i tako dalje. Jedino nisam stigao svratiti Liputinu i taj sam posjet neprestano odlagao – ili, bolje rečeno, bojao sam se onamo otići. Unaprijed sam znao da neće povjerovati ni jednoj mojoj riječi nego će, zacijelo, zaključiti da se tu skriva neka tajna, za koju ne smije znati upravo i jedino on, pa će, čim iziđem iz njegova stana, odmah pojuriti gradom da pokuša ispipati što je posrijedi i nastaviti da spletkari. Dok sam tako u sebi razmišljao o njemu, slučajno sam ga sreo na ulici. Shvatio sam da već sve zna, jer su mu bili ispričali znanci koje sam ja tek maloprije bio obavijestio. Ali, što je najneobičnije, on ne samo što nije pokazao radoznalost i što nije ništa zapitkivao o Stepanu Trofimoviču nego me je, naprotiv, čak još i prekinuo, kad sam se počeo ispričavati što nisam prije svratio k njemu, i odmah prešao na drugu temu. Istini za volju, imao je pun koš priča; bio je neobično uzbuđen i obradovao se prilici koja mu je nanijela mene kao slušaoca. Počeo je raspredati o gradskim novostima, o dolasku gubernatorice i njenim »novim sastancima«, o opoziciji koja se već stvorila u klubu, o tome kako svi izvikuju nove ideje i koliko kome to priliči, i tako dalje, i tako dalje. Pričao je četvrt sata, i to tako zanimljivo, da se nisam mogao otkinuti od njega. Iako ga nisam podnosio, moram priznati da je znao privući pažnju slušatelja, i to osobito onda kad bi se na nešto okomio. Moje je duboko uvjerenje da je on bio pravi, rođeni špijun. U svakom pojedinom trenutku znao je sve najsvježije novosti i cio zakulisni gradski život, osobito onu njegovu gadniju stranu, i čovjeku bi naprosto stala pamet koliko se on svim tim zanosio čak ako ga se uopće nije nimalo ticalo. Meni se uvijek činilo da je glavna oznaka

njegova karaktera bila zavist. Kad sam te iste večeri spomenuo Stepanu Trofimoviču svoj jutrošnji sastanak s Liputinom i naš razgovor, on se, na moje veliko začuđenje, neobično uzbudio i postavio mi vrlo čudno pitanje: »Zna li Liputin ili ne zna?«. Pokušao sam mu dokazati da nema načina kako bi on to tako brzo mogao saznati, a ni osobe koja bi mu to rekla; ali Stepan Trofimovič je bio uporan u svojoj tvrdnji.

– Vjerovali vi meni ili ne – završio je on neočekivano – ja sam posve siguran da on ne samo što već zna sve potankosti o *našem* položaju nego da on zna još i nešto više od toga, nešto što čak ni vi ni ja još ne znamo, a možda nećemo nikada ni doznati, ili ćemo doznati kad već bude prekasno, kad više ne bude pomoći!

Nisam ništa odgovorio, iako su te riječi izazvale u meni mnoge slutnje. Poslije toga punih pet dana nismo uopće spominjali Liputina; bilo mi je jasno da je Stepan Trofimovič veoma žalio zbog toga što se preda mnom izlanuo i otkrio mi svoje sumnje.

II

Jednoga jutra – sedam ili osam dana poslije onoga dana kad je Stepan Trofimovič pristao da bude mladoženja – negdje oko jedanaest sati, kad sam se, po običaju, žurio svome čemernom prijatelju, doživio sam nešto nesvakidašnje.

Sreo sam Karmazinova, »velikoga pisca«, kako ga je nazivao Liputin. Karmazinova sam čitao od malih nogu. Njegovi romani i pripovijesti poznati su i starom a čak i novom naraštaju; i ja sam ih gutao; uživao sam u njima i u djetinjstvu i u mladosti. Kasnije sam malo ohladio prema njegovu pisanju; romani s tezom, kakve je on uglavnom pisao u posljednje vrijeme, nisu mi se više sviđali koliko oni prvi, početni njegovi radovi, u kojima je bilo toliko iskrene poetičnosti; a najnovija njegova djela nisu mi se uopće sviđala.

Općenito uzevši, ako se smijem usuditi da kažem i svoje mišljenje u tako osjetljivu primjeru, sva ta naša gospoda pisci drugorazrednog talenta, koje obično za života drže za genije, ne samo što poslije smrti padnu u zaborav i iščeznu bez traga nego se događa da ih, čak još za života, tek što izraste novi naraštaj koji će zamijeniti onaj u kome su oni djelovali, svi zaborave i prezru, i to nevjerojatno brzo. To se sad upravo događalo i kod nas, nalik na

običnu promjenu kulisa u kazalištu. O, to se ne može uspoređivati s Puškinom, Gogoljem, Molièreom, Voltaireom, s tim velikim stvaraocima, koji su se pojavili da bi rekli nešto novo! Također je poznato da ta gospoda drugorazredni talenti, u poodmaklim godinama obično veoma žalosno ishlape, a da to i sami ne primijete. Često se događa da pisac, kome su dugo vremena pripisivali neobično duboke ideje i za koga su mislili da će neobično i ozbiljno djelovati na društvena kretanja, potkraj života pokaže koliko su mu te idejice zapravo plitke i tanane pa da nikome više i ne bude žao što je on tako brzo ishlapio. Samo što sijedi starčići to ne primjećuju, nego se još ljute. Taština im, baš potkraj njihove djelatnosti, poprima začudujuće oblike. Bog bi znao kakvo oni mišljenje imaju o sebi i za koga sebe smatraju – u najmanju ruku se smatraju za bogove. Za Karmazinova se pričalo da mu je više stalo do veza s utjecajnim ljudima i visokim društvom nego za vlastitu dušu. Pričalo se da će vas srdačno i prijateljski primiti, pridobiti za se, očarati svojom prostodušnošću – i to osobito ako ste mu iole potrebni i, naravno, ako vas je prije toga netko preporučio. Ali čim se nađe u blizini neki knez, neka grofica, neki čovjek koga se boji, on će gotovo smatrati za svoju svetu dužnost da vas prezre na najuvredljiviji način , kao slamčicu, kao muhu, i to na licu mjesta, prije nego što ste vi još izišli iz njegova stana; on je to najozbiljnije smatrao znakom prave otmjenosti. Usprkos staloženosti i dobrom poznavanju lijepih manira, bio je, kako kažu, tako histerično samoljubiv da nikako nije mogao zatomiti svoj književnički bijes čak i u onim društvenim krugovima koje je književnost malo zanimala. Ako bi ga tko slučajno iznenadio ravnodušnošću, on bi se bolesno uvrijedio i nastojao se osvetiti.

Prije godinu dana sam pročitao u nekom listu njegov članak[1] u kojem strašno i naivno teži za poetičnošću pa čak i psihologijom. Opisao je brodolom nekog parobroda, negdje pred obalom Engleske, kome je i sam bio svjedok i gledao kako spašavaju samrtnike i izvlače utopljenike. Cijeli taj podugački članak, pun suvišnih riječi, napisao je jedino zbog toga da bi u njemu istaknuo samoga sebe. Bilo je lako pročitati između redaka: »Pogledajte me dobro, eto šta sam ja doživljavao u tim trenucima. Zar vam je važno to more, oluja, stijene, razbijeni brod? Pa ja sam vam sve to potanko opisao svojim snažnim perom. Što ste se zapiljili u tu utopljenicu

[1] Pisac parodira članak Turgenjeva u kome on opisuje kako je promatrao pogubljenje jednoga mladog Francuza, višestrukog ubojice.

što u mrtvim rukama drži mrtvo dijete? Pogledajte radije mene koji nisam mogao podnijeti toga prizora nego sam se morao okrenuti. Eto, stojim okrenut leđima; hvata me užas i nemam snage da se obazrem; stisnuo sam oči i žmirim. Morate priznati, zar ne, da je ovo vrlo zanimljivo?« Kad sam Stepanu Trofimoviču iznio svoje mišljenje o tom Karmazinovom članku, on se sa mnom složio.

Pošto su se u našem gradiću bile proširile glasine da dolazi Karmazinov, ja sam ga, naravno, strašno poželio vidjeti i s njime se, ako je moguće, upoznati. Znao sam da bi mi u tome mogao pomoći Stepan Trofimovič; oni su se, naime, nekada družili. I, eto, odjednom, ja ga susrećem na raskršću. Odmah sam ga poznao; netko mi ga je bio pokazao prije dva-tri dana kad se provezao u kočiji s gubernatoricom.

Bio je to omalen, uškrobljen starčić, kome, zapravo, nije bilo više od pedeset pet godina, prilično rumena lišca, gustih prosijedih uvojaka koji su ispadali ispod cilindra i obavijali mu glatke, ružičaste, malene uši. Glatko, sitno lice nije bilo osobito lijepo; usne su bile tanke, dugačke i lukavo uzvijene, nos pokrupan a očice pronicave i pametne. Bio je odjeven prilično oskudno, u nekakvu pelerinu, kakvu su, vjerojatno,u ovo doba nosili u Švicarskoj ili sjevernoj Italiji. Ali su zato sve sitnice na njegovoj toaleti – kopčice, ovratnik, dugmad, lornjon od kornjačevine o crnoj, tankoj uzici, i prsten – bili na dlaku onakvi kakvi moraju biti u besprijekorno otmjenih ljudi. Siguran sam da je ljeti nosio nekakve šarene suknene cipele koje su sa strane imale kopče od sedefa. Kad smo se susreli, on je stajao na uglu i pažljivo se ogledavao. Primijetivši da ga radoznalo promatram, zapitao me je slatkim i pomalo kreštavim glasićem:

– Oprostite, znate li koji je najkraći put do Bikove ulice?

– Do Bikove ulice? Pa ona vam je sasvim blizu – povikao sam neobično uzbuđen. – Idete samo ravno ovom ulicom i skrenete u drugu lijevo.

– Velika vam hvala.

Proklet da je taj čas: čini se da sam zamro od straha i da sam ga gledao ponizno! U tren oka je sve to primijetio i odmah mu je bilo sve jasno, to jest, postalo mu je jasno da ja znam tko je on, da sam ga čitao i da mu se divim već od malih nogu, da sad zamirem pred njim i da ga gledam ponizno. Osmjehnuo se, još jednom mi klimnuo glavom i krenuo pravo, onako kao što sam mu bio pokazao. Ne znam zašto sam se vratio i krenuo za njim; ne znam

zašto sam desetak koračaja trčkarao pokraj njega. On je ponovo stao.

– Ne biste li mi mogli reći gdje je ovdje stajalište fijakera? – zakreštao je on opet.

Kakvo neugodno kreštanje; kakav neugodan glas!

– Fijakera? Najbliže stajalište vam je odavde... kraj crkve, ondje uvijek ima fijakera – i samo što nisam poletio po fijaker. Slutim da je on to upravo i očekivao od mene. Ja sam se odmah, naravno, prenuo i zaustavio, ali je onaj prvi pokret očito dobro zapazio i motrio me i dalje, osmjehujući se onako odvratno. Onda se dogodilo ono što nikada u životu neću zaboraviti.

Odjednom je ispustio torbicu koju je držao u lijevoj ruci. Uostalom, to nije bila torbica, nego nekakva vrećica ili, točnije, nekakav mali novčanik ili, još točnije, mrežica nalik na one starinske ženske mrežice – ne znam zapravo ni sam što je bilo, ali samo znam da sam, čini mi se, poletio da je podignem.

Posve sam siguran da je nisam podigao, ali je prvi moj pokret nepobitno pokazao spremnost da to učinim; kako to više nisam mogao zabašuriti, pocrvenio sam kao najveća budala. Lukavac je odmah iskoristio tu zgodu koliko je samo najviše mogao.

– Nemojte, sam ću je dignuti – umilno je prozborio, ali tek kad mu je bilo posve jasno da neću podići mreže, podigao ju je sam, kao da me pretiče, klimnuo mi još jednom glavom i, pošto me ovako ismijao, krenuo dalje svojim putom. Ispalo je isto kao da sam je ja sâm digao. Punih pet minuta smatrao sam se osramoćenim za sve vijeke vjekova; ali, kad sam se primaknuo kući Stepana Trofimoviča, odjednom sam prasnuo u smijeh. Taj mi se susret učinio tako smiješan da sam odlučio odmah razonoditi Stepana Trofimoviča i ispričati mu cijelu priču, pa čak pred njim i odglumiti taj prizor.

III

Ali ovoga puta, na moje veliko čudo, zatekao sam ga silno izmijenjena. On me je, istina, pohlepno saletio, tek što sam ušao, ali me je slušao tako odsutno da isprva, očito, nije shvaćao što govorim. Ali tek što sam izgovorio ime Karmazinova, odjednom je strašno pomahnitao.

– Šutite, ne spominjite mi ga! – uzviknuo je gotovo bijesno. – Evo, evo, pogledajte, čitajte, čitajte!

Izvukao je ladicu i izbacio na stol tri malena listića papira iščrčkana olovkom i rukopisom Varvare Petrovne. Prvo je pisamce stiglo još prekjučer, drugo jučer, a posljednje danas, tek prije jedan sat; sadržaj im je bio beznačajan. Spominjao se u njima jedino Karmazinov i izbijao tašti i častoljubivi nemir Varvare Petrovne koja se bojala da bi Karmazinov mogao zaboraviti da je obiđe. Evo prvoga pisma, onoga prekjučerašnjega (vjerojatno ih je bilo još od prije četiri-pet dana):

»Ako se napokon udostoji da vas danas posjeti, o meni ne smijete reči ni jedne riječi. Ni natuknuti. Ne skrećite razgovora na mene i ne spominjite me.
V.S.«

Jučerašnje je glasilo:

»Ako se odluči, napokon, da vas jutros posjeti, bit će najdoličnije da ga uopće ne primite. Tako bar ja mislim, a ne znam kako vi mislite.
V.S.«

I napokon, današnje, posljednje:

»Sigurna sam da je kod vas cijelo brdo smeća i da se od duhanskog dima ništa ne vidi. Poslat ću vam Marju i Fomušku; one će za pola sata sve dovesti u red. Samo im nemojte smetati, nego se povucite u kuhinju dok one budu spremale. Šaljem vam i buharski sag i dvije kineske vaze: već odavno sam vam ih odlučila pokloniti; osim toga vam šaljem i svoga Teniersa[1] (na posudbu). Vaze stavite na prozor a Teniersa objesite na desno, iznad portreta Goethea, gdje će bolje upadati u oči, jer je ondje ujutro uvijek sunce. Ako on ipak dođe, primite ga znalački učtivo ali nastojte razgovarati jedino o glupostima, o nečemu, recimo znanstvenome i to tako kao da ste se jučer od njega rastali. Mene da niste ni spomenuli. Možda ću navečer svratiti da vidim kako je bilo.
V. S.

P. S. Ako i danas ne dođe, onda uopće neće doći«.

Pročitao sam i začudio se zašto se on toliko uzrujava zbog takvih besmislica. Pogledao sam ga upitno i odjednom shvatio da je on, dok sam čitao, već stigao zamijeniti bijelu kravatu crvenom. Šešir i štap već su ležali na stolici. Bio je blijed, a ruke su mu čak drhtale.

– Baš me briga što se ona uzrujava! – bjesomučno se proderao odgovarajući tako na moj upitni pogled. – *Je m'en fiche!*[2] Ima tri

[1] David Teniers, mlađi (1610–1694), poznati flamanski slikar.

[2] Fućka se meni!

čiste da se uzrujava zbog Karmazinova, a na moja pisma uopće ne odgovara. Evo, pogledajte, tu je neotvoreno pismo koje je jučer vratila, evo ga ovdje, na stolu, ispod knjige »*L'homme qui rit*«[1]. Što mene briga što se ona kinji zbog Ni-ko-lenjke! *Je m'en fiche et je proclame ma liberté. Au diable le Karmazinoff! Au diable la Lembke!*[2] Vaze sam sklonio u predsoblje, a Teniersa u komodu, a od nje sam zahtijevao da me odmah primi. Čujete li me: zahtijevao sam! Poslao sam joj isto ovako pisamce, nadrljano olovkom, ne zatvoreno, po Nataši – i sad čekam. Htio bih da se Darja Pavlovna sama izjasni preda mnom i pred nebesima, ili bar pred vama. *Vous me seconderez, n'est ce pas, comme ami et témoin*[3]. Neću da se crvenim, neću da lažem, ne želim više tih tajni i neću dopustiti da tu uopće bude tajni! Neka mi sve otvoreno, iskreno, plemenito priznaju, i onda... onda ću ja, možda, zapanjiti naše suvremenike svojom velikodušnošću!... Jesam li ja podlac ili nisam, dragi gospodine? – završio je on iznenada, grozno me prostrijelivši očima baš kao da ga ja smatram za podlaca.

Zamolio sam ga da popije malo vode; nisam ga još nikad vidio u ovakvu raspoloženju. Dok je govorio, neprestano je trčao iz kuta u kut a onda se odjednom zaustavio preda mnom u sasvim neobičnoj pozi.

– Mislite li vi možda – počeo je on opet bolećivo i naduto, mjereći me od glave do pete – možete li vi i na čas posumnjati da ja, Stepan Verhovenski, ne bih mogao u sebi naći toliko moralne snage da, uzevši torbu – svoju prosjačku torbu – i zabacivši je na svoja krhka ramena, iziđem na ulicu i zauvijek se izgubim odavle u onom trenutku kad to bude zahtijevala čast i uzvišeno načelo nezavisnosti? Neće to biti prvi put da Stepan Verhovenski na samovolju uzvraća velikodušnošću, makar ovdje bila riječ o samovolji lude žene, to jest, o najuvredljivijoj i najokrutnijoj samovolji koju možemo doživjeti na ovome svijetu, i to usprkos tome što se vi, čini se, drsko podrugujete mojim riječima, dragi gospodine! O, vi ne vjerujete da bih ja mogao naći u sebi toliko velikodušnosti da bih do groba mogao živjeti kao instruktor u nekoj trgovačkoj obitelji ili od gladi krepati za plotom! Odgovarajte, odgovarajte mi brže: vjerujete mi ili ne vjerujete?

Ali ja sam namjerno mukom šutio. Čak sam se pretvarao da mi

[1] Čovjek koji se smije (roman Victora Hugoa).
[2] Fućka se meni! Ja objavljujem da sam slobodan. Do đavola Karmazinov! Do đavola Lembkeovica!
[3] Vi ćete mi biti pri ruci, je li, i kao prijatelj i kao svjedok.

nije do toga da ga uvrijedim niječnim odgovorom, a da potvrdno ne mogu odgovoriti. U toj njegovoj srdžbi bilo je nešto što je i mene istinski vrijeđalo, ali ne osobno, ni govora! Samo... to ću kasnije protumačiti.

On je čak i problijedio.

– Možda vam je dojadilo biti sa mnom, G-v (to je moje prezime), i vi biste više voljeli... da uopće više ne dolazite ovamo? – izgovorio je on ledenim i mirnim tonom koji obično najavljuje jaku buru. Skočio sam preplašeno; upravo u tom trenutku ušla je Nastasja i šutke pružila Stepanu Trofimoviču papirić na kome je olovkom bilo ispisano nekoliko riječi. Pročitao je i dodao mi taj listić. Na njemu je Varvara Petrovna bila ispisala svega ovih nekoliko riječi: »Ne mičite se od kuće«.

Stepan Trofimovič je bez riječi zgrabio šešir i štap i brzo izišao iz sobe; ja sam gotovo nesvjesno pohitao za njim. Odjednom su se u hodniku začuli glasovi i bat nečijih brzih koračaja; Stepan Trofimovič je zastao kao gromom ošinut.

– To je Liputin, odzvonilo mi je! – šapnuo je on i uhvatio me za ruku.

U isti čas je u sobu ušao Liputin.

IV

Zašto bi njemu odzvonilo zbog Liputinova dolaska, ja, naravno, nisam mogao pogoditi pa se nisam ni obazirao na te njegove riječi; sve sam to objašnjavao slabim živcima. Međutim, bio je zaista neobično uplašen, pa sam odlučio da ga dobro držim na oku.

Već samo Liputinovo držanje pokazivalo je da ovaj put ima pravo upasti u stan Stepana Trofimoviča bez obzira na sve opomene. Sa sobom je doveo nepoznata čovjeka, vjerojatno stranca, koji je tek doputovao. Odgovarajući na tupi pogled obamrlog Stepana Trofimoviča, on je odmah glasno uzviknuo:

– Dovodim vam gosta, i to kakva gosta! Usuđujem se oskvrnuti vašu samoću. Ovo je gospodin Kirilov, znameniti građevinski inženjer. A što je najvažnije, izvoli poznavati vašega sina, poštovanoga Petra Stepanoviča; vrlo prisno ga poznaje; i nosi poruku od njega. Upravo je doputovao.

– O poruci ste vi dodali – oštro ubaci gost – nema nikakve

poruke, iako Verhovenskoga zaista poznajem. Rastao sam se u H-skoj guberniji od njega, ima tome deset dana.

Stepan Trofimovič je gotovo nesvjesno pružio ruku i ponudio gosta da sjedne; pogledao je mene, zatim Liputina i, odjednom, kao da se pribrao, sam brže-bolje sjeo, ne ispuštajući iz ruku šešir i štap i ne primjećujući da ih drži.

– Gle, vi se baš spremate da iziđete! A meni su, eto, rekli da ste se razboljeli od posla.

– Jest, bolestan sam i baš sam htio da se prošetam, ja... – Stepan Trofimovič ušuti, brzo baci šešir i štap na divan i – pocrvenje.

Ja sam dotle na brzinu promotrio gosta. Bio je to još vrlo mlad čovjek od svojih dvadeset sedam godina, pristojno obučen, vitak i mršav, smeđe kose, blijeda lica ponešto prljave boje i crnih, mutnih očiju. Činilo se da je malko zamišljen i rastresen, govorio je odsječno i nekako nepravilno, neobično je ređao riječi i zapletao se kad bi trebalo izgovoriti neku podužu rečenicu. Liputin je vrlo dobro zapazio da se Stepan Trofimovič neobično uplašio, što ga je očito radovalo. Sjeo je na pletenu stolicu, koju je bio dovukao nasred sobe da bi se nalazio točno u sredini između domaćina i gosta, koji su bili sjeli sučelice jedan drugome na dva suprotna divana. Prodorne očice radoznalo su istraživale svaki kutak u sobi.

– Ja... ja već davno nisam vidio Petrušu... Jeste li ga upoznali u inozemstvu? – jedva je nekako protisnuo Stepan Trofimovič obraćajući se gostu.

– Vidio sam ga i ovdje i u inozemstvu.

– Aleksej Nilič je izvolio upravo doputovati iz inozemstva, pošto je četiri godine ondje proveo – uskoči Liputin. – A putovao je da bi se usavršio u struci, dok je k nama došao u nadi da će dobiti posla pri izgradnji našeg željezničkog mosta – i sad upravo čeka odgovor. Izvoli se poznavati, preko Petra Stefanoviča, s gospodom Drozdovima i s Lizavetom Nikolajevnom.

Inženjer se držao nekako zlovoljno i nelagodno i nestrpljivo pratio razgovor. Činilo mi se da se nešto ljuti.

– Izvoli se poznavati i s Nikolajem Vsevolodovičem.

– Poznajete i Nikolaja Vsevolodoviča? – zapita Stepan Trofimovič.

– I njega poznajem.

– Ja... ja već odavna nisam vidio Petrušu i... gotovo nemam

prava da se nazivam njegovim ocem... *c'est le mot*[1], ja... vi ste ga nedavno vidjeli: kako je?

– Pa tako... a dolazi ovamo – opet se brže-bolje otresao gospodin Kirilov. Bilo je očito da se ljuti.

– Dolazi! Napokon ću ga ja... da znate da već odavno nisam vidio Petrušu! – zapeo Stepan Trofimovič na jednoj te istoj rečenici – i sad čekam jadnog svog dječaka pred kojim se... oh, pred kojim se osjećam toliko kriv! Naime, zapravo, htio bih reći da onda, kad smo se rastali u Petrogradu, da sam onda... jednom riječju, smatrao sam da je nitko i ništa, *quelque chose dans ce genre*[2]. A dječak je znate, nervozan, veoma osjetljiv i... plašljiv. Prije spavanja se duboko klanjao i pravio križeve nad jastukom kako noću ne bi umro... *je m'en souviens. Enfin*[3], osjećaja plemenitih nema, naime, nema čak ni nekog uzvišenog zametka kakve buduće ideje... *c'était comme un petit idiot*[4]. Nego, ja sam se, čini se, smotao, oprostite, ja... iznenadili ste me...

– Je li to istina da je pravio križeve nad jastukom? – zapita odjednom inženjer osobito radoznalo.

– Jest, pravio je križeve...

– Ništa, samo pitam; nastavite.

Stepan Trofimovič upitno pogleda Liputina.

– Veoma sam vam zahvalan zbog toga, što ste me posjetili, ali moram vam reći da sada... nisam kadar... oprostite, možete li mi reći gdje ste odsjeli?

– U Bogojavljenskoj ulici, u kući Filipova.

– Ah, ondje gdje stanuje i Šatov – otelo mi se nehotice.

– Upravo u toj istoj kući – dobaci Liputin – samo što Šatov stanuje gore u mezaninu, a on se izvolio smjestiti dolje, kod kapetana Lebjatkina. Inače izvoli poznavati i Šatova i suprugu Šatova. Jako se sprijateljio s njom u inozemstvu.

– *Comment!*[5] Znači da nešto znate o nesretnom braku *de ce pauvre ami*[6] i te žene? – uzviknu Stepan Trofimovič koji se odjednom usrdno zanio – vi ste prvi čovjek za koga znam da ju je osobno upoznao; iako biste samo...

– Glupost je to! – odreže inženjer a krv mu udari u lice. – Kako vi to, Liputine, dodajete! Ženu Šatova nisam uopće vidio; samo

[1] Baš tako.
[2] Nešto slično.
[3] Sjećam se. Napokon...
[4] Bio je kao neka ludica.
[5] Što kažete!
[6] Tog jadnog prijatelja...

izdaleka, ali blizu nisam... Šatova poznajem. Zašto vi dodajete toliko?

On se naglo okrene na divanu, zgrabi šešir, opet ga odbaci i, pošto se ponovo smjestio onako kako je i dosad sjedio, nekako se izazovno zagleda u Stepana Trofimoviča svojim crnim očima koje su sad plamtjele. Nikako nisam mogao dokučiti čemu ta neobična srdžba.

– Oprostite – ozbiljno će Stepan Trofimovič – meni je jasno da je to pitanje vrlo osjetljivo...

– Ma nikako to pitanje osjetljivo nije, čak je sramota tako govoriti, a ja nisam vama dobacio da je to »glupost«, nego Liputinu, zašto on toliko dodaje. Oprostite ako ste shvatili da se to odnosi na vas. Šatova poznajem, ali ženu mu uopće ne poznajem... uopće je ne poznajem!

– Shvatio sam vas, shvatio, i ako sam i navaljivao, bilo je to samo zbog toga što toliko volim našeg nesretnog prijetelja, *notre irascible ami*[1], i što mi je uvijek bilo stalo... Taj je čovjek prenaglo izmijenio, kako se meni čini, svoje nekadašnje, možda i odviše mladenačke, ali, ipak, sasvim točne misli. I sad toliko huli na *notre sainte Russie*[2], da ja već odavno pripisujem taj preokret u njegovoj prirodi – drugačije i ne želim da ga okrstim – nekakvom snažnom obiteljskom lomu ili, točnije rečeno, njegovu neuspjelu braku. Ja, koji sam proučio nesretnu svoju Rusiju kao vlastiti džep i koji sam ruskome narodu posvetio cijeli život, ja vam mogu pouzdano reći da on ne poznaje ruski narod i da, osim toga...

– Ni ja ne poznajem ruski narod i... nemam ni vremena da ga proučavam! – odsjekao je opet inženjer i ponovo se naglo okrenuo na divanu. Stepanu Trofimoviču je zapela riječ u grlu.

– On i te kako izvoljeva proučavati, i te kako proučava – upade Liputin – već su se odavno prihvatili tog posla i sad sastavljaju veoma zanimljiv članak o razlozima učestalih slučajeva samoubojstava u Rusiji i uopće o razlozima koji povećavaju ili umanjuju broj samoubojstava u društvu. Došao je već do zapanjujućih rezultata.

Inženjer se strašno uzrujao.

– Nemate vi nikakvo pravo uopće – ljutito je progunđao – Nisam uopće članak nikakav... neću valjda takve gluposti. Ja sam u povjerenju pitao vas, slučajno sasvim. To nije nikakav članak; ja ništa ne objavljujem, a vi nemate prava...

[1] Naš razdražljivi prijatelj.
[2] Našu svetu Rusiju.

Liputin je očito uživao.
– Oprostite, molit ću lijepo, možda sam se i zabunio kad sam vaš literarni rad nazvao člankom. On tek izvolijeva skupljati podatke, a do srži problema, ili, da tako kažem, do njegovog moralnog sadržaja, nije uopće stigao nego čak taj moralni sadržaj posve niječe i izvoli zastupati ovo najnovije načelo da treba uništiti svijet radi krajnjih plemenitih ciljeva. Traži stotinu milijuna glava kako bi stvorio vladavinu zdravog razuma u Evropi, a to je mnogo više nego što se tražilo čak i na posljednjem mirovnom kongresu.[1] U tom je smislu Aleksej Nilič ispred svih drugih.

Inženjer je slušao osmjehujući se prezirno i beskrvno. Nekoliko trenutaka smo svi šutjeli.

– To je sve glupo, Liputine – javi se napokon gospodin Kirilov prilično svečano. – Ako sam vam ja iznio slučajno nekoliko ideja, a vi ste to prihvatili, onda je to stvar vaša. Ali zato prava nemate, jer ni ja sam nikome nikada ne govorim... Iz prezira neću da govorim... Ako već postoje uvjerenja, to je meni bar jasno... ali ste glupi ispali. Ja ne raspravljam o tim idejama, tu je sve već poznato. A ne mogu ni zamisliti da bih raspravljao. Neću i ne bih htio raspravljati nikada...

– A možda imate i potpuno pravo – ote se Stepanu Trofimoviču.

– Oprostit ćete mi, ali se ja ne ljutim ni na koga ovdje – nastavi gost brzo i zanosno – ja sam za četiri godine ljudi viđao malo... i malo sam u te četiri godine razgovarao, a i nastojao sam da se ne viđam, sve radi mojih ciljeva, koji se ne tiču nikog, četiri godine. Liputin je zapazio to pa se meni ruga. Ja ga shvaćam i ne obazirem se. Uvredljiv nisam, ali me ljuti što on to dopušta sebi. A ako ja misli svoje pred vama ne iznosim – završi on odjednom neočekivano i sve nas oštro promotri – nije zato jer da bi se bojao što ćete vi prijaviti mene vlastima; ne radi toga; molim vas lijepo nemojte da nešto u tom smislu tako glupo pomislite...

Na te riječi nitko ništa ne uzvrati, i sva trojica se samo pogledasmo. Čak se i Liputin zaboravio nasmijuljiti.

– Gospodo, vrlo mi je žao – odlučno ustade s divana Stepan Trofimovič – ali sam bolestan i iscrpen. Oprostite.

[1] Kongres »Lige za mir i slobodu« u Ženevi 1867, na kojemu su sudjelovali Garibaldi, Hugo, Hercen, Bakunjin i drugi. Iz pisama Dostojevskoga saznajemo da je bio na jednoj sjednici Kongresa, na kojoj se je, vjerojatno, Bakunjin pozivao na potpuno rušenje staroga svijeta: »Glavno im je oganj i mač, a kad sve pobiju, onda će, kako oni misle, biti mir...« (Iz pisma F. M. Dostojevskoga S. Ivanovu, 11. X. 1867).

– Ah, to je da odemo – shvati gospodin Kirilov i dohvati kaput – dobro je da ste rekli, jer sam zaboravljiv.

On ustade, priđe Stepanu Trofimoviču i najnevinije mu pruži ruku.

– Žao mi je što ste bolesni, a ja vam došao.

– Želim vam da se ovdje dobro snađete – odgovori Stepan Trofimovič i dobronamjerno i polako mu stisnu ruku. – Shvaćam da vi, ako ste, kako se čini, tako dugo živjeli u inozemstvu, izbjegavajući, zbog svojih posebnih ciljeva, ljude, i ako ste – zaboravili Rusiju, onda je normalno da gledate nas, ruske korenike, u čudu, baš kao što i mi gledamo vas. *Mais cela passera*[1]. Samo jedno ne shvaćam: htjeli biste graditi onaj vaš most a u isto vrijeme tvrdite kako ste za načelo potpunog uništenja svijeta. Neće vam onda dati da gradite taj most.

– Šta? Kako vi ste rekli... Ah, k đavlu! – zaprepašteno uzviknu Kirilov i odjednom se nasmija veselo i zvonko. Načas mu je lice poprimilo pravi djetinji izraz koji mu je, kako mi se učinilo, njemu doista i odgovarao. Liputin je trljao ruke koliko se bio oduševio uspješnom doskočicom Stepana Trofimoviča. A ja se nisam mogao nikako načuditi: zašto se Stepan Trofimovič toliko uplašio Liputina i zašto je povikao »da mu je odzvonilo« kad je bio začuo njegov glas.

V

Sva četvorica smo zastali na pragu ulaznih vrata. Bio je to onaj trenutak kad domaćini i gosti na brzinu izmijenjuju posljednje prijazne riječi a zatim se lijepo razilaze.

– On je zbog toga danas tako neraspoložen – ubaci odjednom Liputin, već kad je bio prekoračio prag, gotovo nekako, da tako kažem, s nogu – zbog toga što se s kapetanom Lebjatkinom maloprije strašno pograbio radi njegove sestre. Kapetan Lebjatkin svaki dan tuče svoju divnu sestru, inače ludu, pravim, molit ću lijepo, kozačkim bičem, i to ujutro i navečer. Zato se Aleksej Nilič preselio u drugo krilo zgrade samo da ne bi imao veze s time. E pa, do viđenja.

– Sestru? Bolesnu sestru? Bičem? – povika odjednom Stepan

[1] Ali to će proći.

Trofimovič baš kao da je i njega netko ošinuo bičem. – Koju sestru, kakav Lebjatkin?

Opet je bio uplašen kao i malo prije.

– Lebjatkin, pa to vam je umirovljeni kapetan; samo što se prije predstavljao kao kapetan druge klase.

– Eh, baš me briga za njegov čin! Što je s tom sestrom? Bože moj... recite nešto. Lebjatkin? Ta zar nije u nas bio nekakav Lebjatkin?...

– Pa to je taj isti, to je *naš* Lebjatkin, sjećate li ga se, Virginskome je dolazio?

– Nije li to onaj što je nadrljao zbog krivotvorenih novčanica?

– E pa, on vam se sad vratio, i to već prije tri sedmice i pod nevjerojatno čudnim okolnostima.

– Ama to je običan nitkov!

– A zašto kod nas ne bi bilo i nitkova? – naceri se odjednom Liputin, gotovo opipavajući svojim lopovskim očicama Stepana Trofimoviča.

– Ah, bože moj, nisam tako mislio... iako, uostalom, što se tiče nitkova, tu se potpuno slažem s vama, i to baš s vama... Ali, što se tu još krije, recite? Na što ste zapravo ciljali... a vi ste sigurno na nešto ciljali?

– Sve su to gluposti, molit ću lijepo... Naime, sve nekako ispada kao da taj kapetan nije otputovao iz našeg grada ni zbog kakvih krivotvorenih novčanica nego, naprosto, zato da bi pronašao svoju sestricu koja se, kako se opet čini, negdje, na nepoznatom mjestu, skrivala pred njim; eto, sad ju je doveo, i to je cijela priča. Kanda ste se nešto uplašili, Stepane Trofimoviču? Uostalom, ovo sam saznao jedino zato što sam ga čuo kako lupeta u pijanstvu, a kad je trijezan pazi da se ne izlane. Vrlo je razdražljiv i drži se, moglo bi se reći, nekakve vojničke estetike, pa mu je ukus, naravno, loš. A ta vam je sestrica ne samo luda, nego čak i šepava. Navodno ju je netko zaveo, i zato gospodin Lebjatkin, već godine i godine, navodno, dobiva od zavodnika svake godine određenu odštetu, kao neku nadoknadu za okaljanu čast; naime, tako sam bar mogao razabrati iz njegova brbljanja, iako mislim da su to, molit ću lijepo, samo pijane gluposti. Naprosto se čovjek hvali. A, osim toga, nije to nikad tako skupo. A opet, istina je da para ima; prije desetak dana hodao je go i bos, a sad sam vidio da ima pun džep para. Sestrica svakog dana dobija nekakve napadaje, samo ciči, a onda je on »tjera u red« bičem. Ženu treba, kaže, naučiti da te poštuje. Ne mogu shvatiti kako Šatov može kraj njih izdržati. Aleksej Nilič je izvolio proboraviti u blizini svega tri dana – a iz

Petrograda ga još poznaje – pa se morao preseliti u drugo krilo da bi imao mira.

– Je li sve ovo istina? – obrati se Stepan Trofimovič inženjeru.

– Vi samo jako brbljate, Liputine – Kirilov ljutito promrsi.

– Sve same tajne, zagonetke! Otkud sad odjednom kod nas toliko tajni i zagonetki! – vikao je Stepan Trofimovič ne mogavši se savladati.

Inženjer se namrštio, pocrvenio, slegnuo ramenima i već krenuo da iziđe iz sobe.

– Aleksej Nilič mu je čak izvolio istrgnuti bič, molit ću lijepo, slomio ga je, bacio kroz prozor i strašno se posvadio – dometnu Liputin.

– Zašto brbljate, Liputine, to je jako glupo, zašto? – u tren oka se obrnu Aleksej Nilič.

– Zašto da skrivamo, iz skromnosti, plemenite svoje duševne porive, hoću reći, vaše porive, ne mislim svoje.

– Kako je glupo to ... i posve nepotrebno ... Lebjatkin je glup i posve neuračunljiv, i nekoristan za cijelu stvar i ... štetan posve dapače. Zašto brbljate svašta? Odlazim ja.

– Ah, kakva šteta – uskliknu Liputin i veselo se nasmiješi – ja bih vas inače, molit ću lijepo, Stepanu Trofimoviču, razveselio još jednom pričicom. Zapravo sam i došao u nakani da vam je ispričam, iako ste je i vi, vjerojatno, već i sami čuli. E pa, onda ništa, drugi put ćemo o tome, Aleksej Nilič se tako žuri ... Do viđenja, molit ću lijepo. Inače se ta priča tiče Varvare Petrovne, baš me je prekjučer raspoložila kad je čak i poslala po mene, bilo je da pukneš od smijeha. Do viđenja, molit ću lijepo.

Ali Stepanu Trofimoviču nije bilo ni na kraj pameti da ga sad pusti: zgrabio ga je za ramena, snažno obrnuo, ugurao u sobu i posjeo na stolicu. Liputin se čak malko uplašio.

– E pa, molit ću lijepo – poče on sam, oprezno promatrajući Stepana Trofimoviča sa stolice – izvoljela me je pozvati i zapitati »u povjerenju«, kakvo je moje osobno mišljenje: je li lud Nikolaj Vsevolodovič ili je pri zdravoj pameti? Nije li to nevjerojatno?

– Vi ste poludjeli! – progunđa Stepan Trofimovič i odjednom se posve izbezumi. – Liputine, vama je i te kako jasno da ste ovamo došli samo zbog toga da izvalite nešto ovako ružno ili ... štogod još i gore.

U istom trenutku sam se sjetio kako je on spomenuo da Liputin zna o *našem* položaju ne samo više od nas nego da možda zna čak i nešto što mi nikada nećemo saznati.

– Nemojte, molim vas, Stepane Trofimoviču – petljao je Liputin kao da je tobože silno uplašen. – Nemojte...

– Dosta, govorite sve što znate! Najljepše vas molim, gospodine Kirilove, da se i vi vratite i da budete nazočni, usrdno vas molim. Sjedite! A vi, Liputine, govorite otvoreno, jednostavno, sve što znate... i da niste vrdali.

– Da sam samo slutio kako će vas ovo frapirati, ne bih uopće ni načinjao to pitanje... Ja sam, eto, sve nekako mislio da vam je Varvara Petrovna i sama to ispričala.

– Niste vi to ni pomislili! Govorite, govorite, kad vam kažem!

– Samo bih vas zamolio da i vi sjednete, jer je nezgodno da samo ja sjedim, a da vi, ovako uzrujani, preda mnom... skačete. Neće biti baš lijepo.

Stepan Trofimovič se suzdržao, savladao i svečano sjeo na stol. Inženjer se mrko zabuljio u pod. Liputin ih je promatrao ludo uživajući.

– Pa da počnem... tako ste me zbunili...

VI

– I tako su odjednom, prekjučer, izvoljeli poslati meni slugu: mole me, kaže, da sutra svratim o podnevu. Možete li vi to zamisliti? Sve sam pustio i pozvonio točno u podne. Uveli me u sobu za primanje; pričekam koji časak – evo ih; ponudili me da sjednem, a sami izvoljeli sjesti sučelice meni. Sjedim i sve ne mogu vjerovati; ta i vi dobro znate kako je ona uvijek postupala sa mnom. I odmah su počeli bez okolišanja, na onaj njihov način: »Sigurno se sjećate«, kaže, »da je, prije četiri godine, Nikolaj Vsevolodovič u bolesti počinio nekoliko neobičnih ispada koji su zbunili cio naš grad, sve dok se nije razjasnilo što je posrijedi. Jedan od tih ispada ticao se i vas osobno. Kad je ozdravio, Nikolaj Vsevolodovič je svratio i k vama, uostalom na moju molbu. Također mi je poznato da je on i prije već nekoliko puta s vama razgovarao. Recite mi otvoreno i iskreno, kako ste vi...« (tu su malko zapeli) »kako vam se onda učinio Nikolaj Vsevolodovič... Kako ste se vi uopće odnosili prema njemu... Kakvo ste mišljenje onda stekli o njemu i... što sad mislite?«

Tada su se posve već zapetljali, tako da su čak neko vrijeme šutjeli i odjednom izvoljeli pocrvenjeti. Ja sam se uplašio. A onda

su nastavili ne baš nekim dirljivim – to njima ne bi ni odgovaralo – nego veoma ozbiljnim glasom:

»Htjela bih«, kaže, »da me sasvim dobro i točno«, kaže, »shvatite. Zamolila sam vas da dođete zato što vas smatram za pronicava i oštroumna čovjeka koji točno zapaža« (kakvi komplimenti!), »vi isto tako«, kaže, »naravno, shvaćate da sad s vama razgovara i jedna majka... Nikolaj Vsevolodovič je preturio u životu mnoge nedaće i mnoge lomove. Sve je to«, kaže, »moglo djelovati na njegovo duševno stanje. Naravno«, kaže, »ne može biti ni govora o ludilu, o tome uopće ne može biti govora!« (Rekla je to odlučno i ponosno.) »Ali je, možda, posrijedi nešto neobično, osobito, nekakav naročiti način mišljenja, sklonost prema nekakvim osobitim nazorima«. (Sve su to doslovno njihove riječi, i ja sam se prosto čudio, Stepane Trofimoviču, kako je Varvara Petrovna sve to jasno uspjela protumačiti. Mudra je to dama!) »U svakom slučaju«, kaže, »i ja sam primijetila u njega neki neprestani nemir i težnju prema osobitim sklonostima. Ali ja sam majka, a vi ste mu tuđ čovjek pa ste, prema tome, kadri i dovoljno pametni da stvorite o njemu objektivnije mišljenje. Eto, ja vas zaklinjem« (upravo je tako rekla: zaklinjem vas), »da mi kažete cijelu istinu, bez ikakva prenemaganja, i, ako mi uz to još možete obećati da ćete kasnije uvijek imati na umu da smo ovo razgovarali u povjerenju, možete biti sigurni da ću od sada uvijek biti spremna da vam, kad mi se god pruži prilika, dokažem svoju zahvalnost.« Eto, zamislite, molit ću lijepo!

– Vi ste... tako ste me frapirali – propenta Stepan Trofimovič – da vam ne mogu vjerovati...

– Shvaćate li, shvaćate li – preuze Liputin kao da i ne čuje Stepana Trofimoviča – kako su morali biti uzrujani i uznemireni kad se, onako uzvišeni, obraćaju takvim pitanjem ovako sitnu čovjeku kao što sam ja, i još se toliko ponizuju da ga zamole za potpunu šutnju. Kako vam se to čini, molit ću lijepo? Niste li vi, možda, iznenada primili neke neobične vijesti o Nikolaju Vsevolodoviču?

– Ne znam... nikakve vijesti... Nekoliko dana se nismo... nisam je viđao, ali... mogu vam reći... – petljao je Stepan Trofimovič, očito jedva povezujući vlastite misli – mogu vam reći, Liputine, da, ako ste već s njom razgovarali u povjerenju, ne možete sad ovako pred svima...

– Naravno da smo razgovarali u povjerenju! Ubio me bog ako bih ikad... Ali kad sam sad ovdje... što to znači? Zar nismo ovdje svoji, uključivši čak i Alekseja Niliča?

– Ja ne mislim da je baš tako; nas ćemo trojica zacijelo i sačuvati tu tajnu, ali se bojim za četvrtoga, za vas se bojim, jer u vas nemam nimalo povjerenja!

– Kako vi to mislite, molit ću lijepo, pa kao da meni nije stalo više od svih drugih, kao da nije meni obećala da će uvijek biti spremna da dokaže svoju zahvalnost! Nego, što se toga tiče, htio sam još upozoriti na jedan neobičan slučaj ili, bolje reći, više psihološki, nego samo neobičan. Sinoć, još pod dojmom razgovora s Varvarom Petrovnom (možete i sami zamisliti kako me se taj razgovor dojmio), zapitao sam izdaleka Alekseja Niliča: vi ste, kažem, poznavali Nikolaja Vsevolodoviča, u Petrogradu, a družili ste se s njim i u inozemstvu; što vi mislite, kažem, o njegovoj pameti i spremi? On mi je izvolio odgovoriti onako lakonski, kako već i običava, da je, kaže, Nikolaj Vsevolodovič oštrouman i da ima, kaže, zdrave poglede. A niste li za sve to vrijeme, kažem, primijetili, kažem, kod njega neko zastranjivanje u idejama ili neki osobiti način mišljenja ili neku vrst, da kažem, recimo, nekakva ludila? Ukratko, ponovio sam zapravo pitanje Varvare Petrovne. I zamislite sad: Aleksej Nilič se izvolio zamisliti i namrštio se isto ovako kao i sada: »Jest«, kaže, »neki put bih primijetio da nije sve u redu. A mogu vam reći da, ako se čak i Alekseju Niliču učinilo da nešto nije u redu, onda možda zaista i nije sve bilo kako treba, a, što mislite?

– Je li to istina? – obrati se Stepan Trofimovič Alekseju Niliču.

– Ne bih htio o tome govoriti – odvrati Aleksej Nilič odignuvši odjednom glavu i sijevnuvši očima – samo hoću da kažem kako vi nemate prava, Liputine, da to govorite. Vi nemate nikakva prava, što se mene tiče, u tome slučaju... ja vam uopće nisam rekao što mislim. Iako sam se s njime u Petrogradu poznavao, ali to je jako davno bilo, a sad smo se opet, istina sastali, samo što ja ipak slabo poznajem Nikolaja Stavrogina. Molim vas da mene poštedite... I, uopće, sve je to kao nekakva spletka.

Liputin raširi ruke poput obijeđena nevinašca.

– Ja da sam spletkar! Da nisam možda i špijun? Lako je vama kritizirati, Alekseju Niliču, kad se možete iz svega izvući. Nego, nećete vjerovati, Stepane Trofimoviču, kako je, molit ću lijepo, kapetan Lebjatkin, sve se bojim, molit ću lijepo, glup... Upravo me sramota reći koliko je glup; ima za to jedna ruska izreka koja označava stupanj gluposti; i on vam, molit ću lijepo, zamišlja sebi da je Nikolaj Vsevolodovič njemu napakostio, iako se, eto, divi njegovoj pameti. »Zapanjuje me«, kaže, »taj čovjek: to je mudra guja« (od riječi do riječi navodim njegove riječi). A ja ću njemu

(još pod dojmom razgovora s Varvarom Petrovnom a već poslije razgovora s Aleksejem Niličem): a što vi, kažem, kapetane osobno mislite: je li luda ta vaša mudra guja ili nije? Njega kao da je iznenada netko odostrag ošinuo bičem; naprosto je đipnuo u zrak: »Jest«, kaže... »Jest«, kaže, »samo što to«, kaže, »ne može ništa utjecati...«; na što ne može utjecati – nije dorekao; iza toga se tako tužno zamislio, tako se duboko zamislio da se i otrijeznio. Sjedili smo u Filipovoj krčmi, molit ću lijepo. I onda je opet, pola sata kasnije, odjednom udario šakom po stolu: »Jest«, kaže, »bit će da je i lud, samo što to ništa ne može utjecati...«, i opet nije dorekao na što ne može utjecati. Ja vam, naravno, navodim razgovor u sažetom obliku, ali je, uglavnom, jasno o čemu je riječ; ma koga god zapitaš, svima je na jeziku ista pomisao, iako prije nikome nije uopće padala na pamet: jest, kažu, lud je, ili – vrlo je pametan, ali je, vjerojatno, lud«.

Stepan Trofimovič se zamislio i upinjao da nešto dokuči.

– A otkud to Lebjatkin zna?

– Ne bi li bilo najbolje da to zapitate Alekseja Niliča, koji me je maloprije okrstio špijunom. Ja sam, eto, špijun – pa ne znam, a Aleksej Nilič izvoli znati sve zakulisne tajne i svejedno šuti, molit ću lijepo.

– Ja ništa ne znam, ili vrlo malo – jednako bijesno uzvrati inženjer. – A vi Lebjatkina opijate da biste ispipali. I mene ste ovamo doveli da doznate nešto i ja da vam nešto kažem. Zaista ste špijun!

– Ja ga još nisam opio, molit ću lijepo, a i nije on vrijedan da na njega trošim, ma koliko da tajni zna, nije meni stalo do njih, koliko je, možda, stalo vama. Međutim, baš on rasipa novce, iako je prije dvanaest dana moljakao da mu dadnem petnaest kopjejki, a sad me opija šampanjcem, on mene, a ne ja njega. Ali ste mi ipak dali dobru ideju, i ako bude trebalo, napit ću ga, i to samo zato da bih doznao ono što hoću, pa ću možda i doznati molit ću lijepo... sve te vaše sitne tajne – zlobno ošine Liputin.

Stepan Trofimovič je zbunjeno promatrao goste koji su se prepirali. Razmetali su se i jedan i drugi i, što je najvažnije, nisu se uopće sustezali. Pomislio sam da je Liputin zapravo doveo ovamo toga Alekseja Niliča upravo zbog toga da bi ga naveo na razgovor, koji ga je toliko zanimao, i to uz pomoć treće osobe – što je bila njegova omiljena metoda.

– Aleksej Nilič izvoli vrlo dobro poznavati Nikolaja Vsevolodoviča – nastavio je on ljutito – samo što to, molit ću lijepo, taji. A što se tiče kapetana Lebjatkina, za koga ste me pitali, i s njime se

upoznao prije nego smo ga mi uopće vidjeli, još u Petrogradu, prije pet-šest godina, još u onome nepoznatome, ako se može tako reći, razdoblju života Nikolaja Vsevolodoviča, kada nije još ni pomišljao da nas obraduje svojim dolaskom. Kako iz toga proizlazi, naš je kraljević u ono vrijeme u Petrogradu birao sve neka čudna prijateljstva. Onda se, eto, i izvolio upoznati, čini mi se, s Aleksejem Niličem.

– Pazite se, Liputine, upozoravam vas da se Nikolaj Vsevolodovič uputio i sam ovamo, pa će moći da se osobno brani.

– Ali što se to mene tiče, molit ću lijepo? Bar ja udaram na velika zvona da je on čovjek tankoćutne i uzvišene pameti i, što se toga tiče, uspio sam jučer uvjeriti i Varvaru Petrovnu. »Što se tiče njegova karaktera«, kažem joj ja, »ne bih stavio ruku u vatru«. Lebjatkin se također na vlas složio sa mnom jučer: »pati on«, kaže, »zbog svoga karaktera«. Eh, Stepane Trofimoviču, lako je vama trubiti da su sve to spletke i špijuniranje, a prisjetite se, vidite li, kako ste sve ovo, goreći od znatiželje, ispipali od mene. I Varvara Petrovna je jučer točno pogodila u srž: »Vas to pitanje«, kaže, »osobno zanima, pa vas zato i pitam«. Kako me ne bi zanimalo, molit ću lijepo! Kao da nije dovoljan razlog što me je taj poštovani gospodin onako uvrijedio pred cijelim društvom. Čini mi se da imam i te kakva razloga da me zanima i da nisu samo spletke posrijedi. Danas ti pruži ruku, a sutra ti bez ikakva razloga uzvraća na tvoju gostoljubivost tako da te ošamari pred cijelim časnim skupom, samo ako mu se sviđa. Sve samo iz obijesti, molit ću lijepo. A glavno je njemu ženska suknja: obični leptiri i razmetljivi pjetlići! Vlastelini s krilima, nalik na one starinske amore, zavodnici à la Pečorin. Lako je vama, Stepane Trofimoviču, kao okorjelom neženji, tako govoriti i zbog toga poštovanog gospodina mene nazivati spletkarom, a da se oženite – što biste mogli, jer ste još momak od oka – i to još nekom zgodnom i mladom ženicom, onda biste, možda, dobro zabravili vrata od straha pred našim kraljevićem ili biste čak podigli prave barikade u kući! Ali što da okolišam: samo da ta *mademoiselle* Lebjatkina, koju brat tuče bičem, nije luda i šepava, ja bih, svega mi, pomislio da je ona zaista i mogla postati žrtvom strasti našega odličnika i da je baš to kapetanu Lebjatkinu »okaljalo njegovu obiteljsku čast«, kao što se on izrazio. Jedino što se to ne slaže s njegovim izbirljivim ukusom, iako, on može sve progutati. Njemu svaki zalogaj ide u slast, samo ako mu se nađe pri ruci kad je u onom svom raspoloženju. Vi, eto, spominjete sve neke spletke, a zar ja širim po gradu takve glasine, kad je poznato da cio grad već bruji,

a ja samo slušam i ponavljam što se priča: valjda nije zabranjeno ponavljati, molit ću lijepo.

– Zar grad bruji? A o čemu bruji?

– Zapravo bruji od kapetana Lebjatkina, koji se napije i dere da ga svatko može čuti, a zar nije to onda isto baš kao i da cijela čaršija bruji? Što sam ja tu kriv? O tome pričam samo među prijateljima, molit ću lijepo, jer ja, naime, smatram da sam sad među prijateljima, molit ću lijepo – on nas sve redom nevino pogleda. – Znate, ima tu još nešto nezgodno, bome: kanda je naš poštovani gospodin poslao još iz Švicarske po nekoj veoma uzornoj i, možemo reći, skromnoj sirotici, koju imam čast poznavati, tri stotine rubalja da ih uruči kapetanu Lebjatkinu. A Lebjatkin je malo kasnije pouzdano saznao, ne mogu reći od koga, ali također od jedne veoma uzorne osobe i, nema sumnje, veoma pouzdane, da naš poštovani gospodin nije poslao tristo, nego čak tisuću rubalja!... Prema tome, kao što sad galami Lebjatkin, ta mu je djevojka ukrala punih sedam stotina, pa ih se želi ponovo domoći, makar i uz pomoć policije ili se bar tako samo prijeti i galami na sva usta...

– To je podlo, od vas je to podlo! – skočio je odjednom inženjer sa stolice.

– A baš ste vi ta uzorna osoba koja je, u ime Nikolaja Vsevolodoviča, saopćila Lebjatkinu da on nije poslao tri stotine, nego tisuću rubalja. To mi je, naime, kapetan osobno ispričao u pijanstvu.

– To je... to je nesporazum nesretni! Netko se zabunio i ispalo je sad... to je glupost, a od vas podlo...

– I ja bih volio da je glupost i žao mi je što to čujem, jer, ako baš hoćete, ta uzorna djevojka nije samo upletena u tih sedam stotina rubalja nego, čini se, i u očito intimne odnose s Nikolajem Vsevolodovičem. Jer, kao da se poštovani naš gospodin susteže osramotiti i najuzorniju djevojku ili izvrći ruglu tuđu ženu, baš kao što je to meni napravio? Ako mu se nađe pri ruci pravi velikodušni čovjek, on će ga prisiliti da svojim čestitim imenom zataška tuđe grijehe. Osjetio sam ja to na svojoj koži, molit ću lijepo; ja tu sad mislim na sebe, molit ću lijepo...

– Pazite se, Liputine! – skoči Stepan Trofimovič s naslonjača i problijedi.

– Ne vjerujte, ne vjerujte! Netko se prevario, zabunio, a Lebjatkin je pijan uvijek... – zavikao je inženjer silno se uzbudivši – sve će se razjasniti, samo ja više nikako ne mogu... i držim da je to podlo... i dosta mi je, dosta!

Istrčao je iz sobe.

– Ej, šta vam je, kamo ćete? Idem i ja! – usplahiri se Liputin, skoči i potrča za Aleksejem Niličem.

VII

Stepan Trofimovič je na trenutak zastao i premišljao, pogledao me, ali zapravo kao da me nije vidio, dohvatio šešir, štap i šutke krenuo van. Ja sam, kao i ono maloprije, pohitao za njim. Pred ulazom je primijetio da ga pratim, pa je rekao:

– Ah, tako je, vi biste mogli biti svjedok... *de l'accident. Vous m'accompagnerez, n'est-ce pas?*[1]

– Stepane Trofimoviču, ta nećete valjda opet k njoj? Razmislite što se može dogoditi!

Jadno i izgubljeno se nasmiješivši – a taj je osmijeh značio stid i potpuni očaj, ali isto tako i neki neobični zanos – on mi je, zastavši na trenutak, došapnuo:

– Neću se ja ženiti zbog »tuđih grijeha«!

Samo sam čekao da izrekne te riječi. Napokon su mu te tajanstvene riječi, koje je skrivao preda mnom, izletjele iz usta poslije cijele sedmice okolišanja i prenemaganja. Ozbiljno sam se raspalio:

– Kad samo pomislim da se takva gadna, takva... podla misao mogla roditi u vama, u Stepanu Verhovenskomu, u vašoj bistroj glavi i u vašem plemenitom srcu i to... još prije Liputinove izjave?

Pogledao me je, ništa nije govorio nego je nastavio svojim putom. Odlučio sam da ga ne napustim. Htio sam da budem pri susretu s Varvarom Petrovnom. Još bih mu i mogao oprostiti da je, u svojoj ženskoj malodušnosti, povjerovao Liputinu, ali mi je sad već bilo posve jasno da je sve to on smislio još i prije Liputinova dolaska, a da je Liputin samo potvrdio njegove sumnje i dolio ulja na vatru. Nije prezao od toga da djevojku već otprve osumnjiči, nemajući za to baš nikakvih dokaza, pa čak ni Liputinovih objeda. Samovolju Varvare Petrovne objašnjavao je jedino njezinom očajničkom željom da što prije, s pomoću braka s čestitim čovjekom, zataška gospodske grijehe njezina obožava-

[1] Toga događaja. Vi ćete me pratiti, je li?

noga *Nicolasa*! Želio sam da zbog toga Stepan Verhovenski bude kažnjen.

– *O, Dieu qui est si grand et si bon*![1] O, tko da me sad umiri! – uzviknuo je on pošto je prešao još stotinjak koračaja i odjednom se zaustavio.

– Vratimo se sad odmah kući, i ja ću vam sve objasniti! – vikao sam pokušavajući ga silom odvući kući.

– To je on! Stepane Trofimoviču, jeste li to vi? Jeste li to zaista vi? – razlegnuo se pokraj nas svježi, snažni mladenački glas nalik na pravu glazbu.

Iako je nismo do tada ni primijetili, pokraj nas se odjednom, na konju, pojavila Lizaveta Nikolajevna sa svojim vječnim pratiocem. Zauzdala je konja.

– Brže, dođite brže ovamo! – zovnula je ona glasno i veselo – dvanaest godina vas nisam vidjela i odmah sam vas poznala, ali vi... Nije moguće da me ne poznajete?

Stepan Trofimovič ju je uhvatio za ruku, koju mu je bila pružila, i smjerno je poljubio. Gledao ju je kao neko božanstvo i nije mogao procijediti ni riječi.

– Poznao me je i drago mu je! Mavrikije Nikolajeviču, on je oduševljen što me vidi! Zašto niste dolazili pune dvije sedmice? Tetka je tvrdila da ste bolesni i da vas ne smijem smetati; ali ja dobro znam da tetka laže. Bjesnjela sam i psovala sam vas, ali sam isto tako htjela da svakako, svakako vi prvi dođete, sam od sebe, zato vas i nisam zvala. Bože moj, pa on se nije nimalo promijenio! – promatrala je ona Stepana Trofimoviča nagnuvši se u sedlu – upravo je smiješno kako se ništa nije promijenio! Ah, ipak jest, vide se bore, ima mnogo bora kraj očiju i na obrazima, i kosa mu je počela sijedjeti, samo su oči iste kao i prije! A jesam li se ja promijenila? Jesam li se promijenila? Ta zašto neprestano šutite?

U tom času sam se prisjetio kako su mi pričali da se gotovo razboljela kad su je kao jedanaestogodišnju djevojčicu odveli u Petrograd; dok je tako bolovala, navodno je plakala i tražila da joj dovedu Stepana Trofimoviča.

– Vi ste... ja... – petljao je on, a glas ga od radosti izdavao – baš sam uzviknuo: »Tko će me sad umiriti!« i začuo sam vaš glas... Mislim da je to pravo čudo *et je commence à croire*[2].

– *En Dieu? En Dieu, qui est là-haut et qui si grand et si bon?*[3]

[1] O, Bože koji si tako velik i dobar!
[2] Počinjem vjerovati.
[3] U Boga? U Boga koji je na nebesima i koji je tako velik i dobar.

Vidite, sve vaše lekcije još znam na pamet. Mavrikije Nikolajeviču, kako me je on tada učio vjeri *en Dieu, qui est si grand et si bon.* A sjećate li se vaših priča o tome kako je Kolumbo otkrio Ameriku i kako su svi povikali: »Kopno, kopno!« Dadilja Aljona Frolovna mi je pričala kako sam poslije noću buncala i u snu vikala: »Kopno, kopno!« I sjećate li se kako ste mi pričali pripovijest o kraljeviću Hamletu? Pa kako ste mi opisivali kako prevoze jadne iseljenike iz Evrope u Ameriku? Sve to nije bilo točno, kasnije sam saznala kako ih zapravo prevoze, ali kako mi je on to sve divno izmišljao onda, Mavrikij Nikolajeviču, te su laži bile gotovo ljepše od istine! Što gledate ovako Mavrikija Nikolajeviča? On je najbolji i najodaniji čovjek na cijeloj kugli zemaljskoj, i vi ga svakako morate zavoljeti jednako kao što volite mene! *Il fait tout ce que je veux*[1]. E, mili moj, Stepane Trofimoviču, sigurno ste opet nesretni kad nasred ulice uzvikujete kako nema tko da vam pomogne? Je li da ste nesretni? Je li tako?

– Sad sam sretan...

– Tetka vas muči? – nastavi ona ne slušajući ga. – Opet ta opaka, nepravedna tetka, koju mi svi ipak tako obožavamo. Sjećate li se kako ste mi u vrtu katkad pohrlili u zagrljaj, a ja sam vas tješila i plakala: ta što se bojite Mavrikija Nikolajeviča; on zna sve o vama, baš sve, i to već odavno, i njemu se možete isplakati u zagrljaju, i on će vas uvijek grliti koliko god dugo treba!... Zaturite šešir, ne, skinite ga sasvim načas, podignite glavu, stanite na prste, želim vas poljubiti u čelo, kao što sam vas poljubila posljednji puta na rastanku. Pogledajte, ona gospođica na prozoru ne može nas se nagledati... De, dođite bliže, bliže. Bože moj, kako je posijedio!

I ona ga, nagnuvši se u sedlu, poljubi u čelo.

– E, sad idemo vašoj kući! Znam gdje stanujete. Doći ću odmah, za koji trenutak. Eto, prva ću vas obići, tvrdoglavče, ali onda ćete morati cijeli dan ostati kod mene. Sad možete ići, i pripremite se da me dočekate.

Odjahala je zajedno sa svojim pratiocem. Vratili smo se kući. Stepan Trofimovič je sjeo na divan i zaplakao.

– *Dieu! Dieu!* – ponavljao je on. – *Enfin une minute de bonheur*[2]!

Nije prošlo ni deset minuta, a ona je, kao što je i obećala, stigla, u pratnji Mavrikija Nikolajeviča.

[1] Radi sve što hoću.
[2] Bože! Bože! Napokon sretni trenutak!

– *Vous et le bonheur, vous arrivez en même temps!*[1] – pođe joj on u susret.

– Evo vam ovaj buket; svratila sam gospođi Chevalier, u nje će cijele zime biti cvijeća za imendane. Ovo vam je Mavrikij Nikolajevič, dopustite da vas upoznam. Htjela sam mjesto buketa donijeti kolač, ali Mavrikije Nikolajevič me je uvjerio da to ne bi bilo u ruskom duhu. Taj Mavrikij Nikolajevič bio je topnički kapetan, bilo mu je trideset i tri godine, visok, ljepotan, neobično dotjeran, ozbiljna i na prvi pogled čak stroga izraza lica, usprkos njegove izuzetne i neobično obzirne plemenitosti, koju bi svatko spoznao gotovo istog trenutka čim bi ga upoznao. Inače je bio šutljiv, činilo se da je hladnokrvan i nije se nimalo nametao. Kasnije su mnogi u gradu tvrdili da je ograničen; ali to baš nije bilo točno.

Ljepotu Lizavete Nikolajevne ne mislim opisivati. Cio je već grad brujao o njezinoj ljepoti, iako su se poneke gospođe i djevojke ogorčeno protivile mišljenju obožavatelja. Bilo je i takvih koje su već zamrzile Lizavetu Nikolajevnu, i to, u prvom redu, zbog njezine oholosti: Drozdovi još gotovo uopće nikoga nisu posjetili, što je građane vrijeđalo, iako su posjete zaista morali odgoditi zbog bolesti Praskovje Ivanovne. Drugo, mrzili su je zbog toga što je rođakinja gubernatorice; i, treće, zbog toga što je svaki dan jahala. Dotada kod nas još nije bilo jahačica; očito je bilo da je sama pojava Lizavete Nikolajevne, koja je izlazila u šetnju na konju a nikoga nije posjećivala, zacijelo morala vrijeđati naše društvo. Inače su svi već znali da jaše po savjetu liječnika i zato su zajedljivo pričali o njenu lošem zdravlju. I zaista je bila bolesna. Ono što je upadalo odmah u oči bio je nekakav bolesni, nervozni, neprestani nemir. Na žalost je sirotica mnogo bila propatila, kao što je tek kasnije izišlo na vidjelo. Sada kad se sjećam prošlosti, ne bih mogao tako pouzdano reći da je bila ljepotica kao što mi se onda činilo. Možda uopće i nije bila lijepa. Onako visoka, mršava, ali gipka i jaka, ona je ipak zapanjivala nepravilnim crtama lica. Oči su joj bile položene nekako nakrivo, kao u Kalmikâ, bila je blijeda, istršalih jagodica, preplanula i upalih obraza; ali, svejedno je u tom licu bilo nešto što je zanosilo i privlačilo! Nekakva snaga izbijala je iz njezina vatrena pogleda i njezinih tamnih očiju; nastupala je kao »pobjednica koja dolazi po novu pobjedu«. Činilo se da je ohola, a ponekad čak i bahata; ne znam je li joj uopće uspijevalo da ikada bude sasvim dobra; samo znam da je to strašno željela i da se upinjala kako bi prisilila samu sebe da bar

[1] Vi i sreća dolazite zajedno!

donekle bude dobra. Naravno, u njezinoj prirodi je bilo mnogo divnih pobuda i najpoštenijih htijenja; kao da je cijelim bićem vječito tražila neku ravnotežu a nije je mogla naći nego se prepuštala kaosu, uzbuđenju, nemiru. Možda je, opet, postavljala previše stroge zahtjeve pred sebe samu i nikako nije smagala snage da te zahtjeve i ostvari.

Sjela je na divan i počela razgledavati sobu.

– Zašto se rastužim uvijek u ovakvim trenucima, de, objasnite mi vi koji ste tako učeni? Cijelog života sam mislila da ću se tko zna koliko veseliti kad vas ugledam i kad se svega prisjetim, a sad se nekako uopće ne veselim, iako vas, naravno, volim ... Ah, bože moj, on ima na zidu moju sliku! Dajte je ovamo! Dobro, dobro je pamtim!

Taj divni minijaturni akvarelski portret, koji je predstavljao dvanaestogodišnju Lizu, Drozdovi su bili poslali Stepanu Trofimoviču iz Petrograda još prije devet godina. Od tada je on neprestano visio na zidu njegove sobe.

– Zar sam ja zaista bila tako lijepo dijete? Zar je ovo zbilja moje lice?

Ustala je, uzela portret u ruke i pogledala se u ogledalu.

– Nosite mi ga s očiju, brže! – uzviknula je pružajući portret. – Nemojte ga za sad više vješati, kasnije možete, ali ga sad ne želim gledati. – Opet je sjela na divan. – Jedan život je protekao, započeo je drugi, zatim je i drugi protekao, pa je opet započeo treći, i tako to ide do u beskraj. Svi krajevi kao da su škarama odsječeni. Vidite kako pričam sve što je poznato, a ipak u tome ima toliko istine!

Nasmiješila se i pogledala me; već je nekoliko puta pogledala u mene, ali je Stepan Trofimovič, koliko je bio uzbuđen, zaboravio da mi je bio obećao kako će me upoznati s njom.

– A zašto moja slika visi ispod tih bodeža? Zašto vi imate toliko bodeža i sablji?

Zaista, tko zna zašto, na zidu u njegovoj sobi visjela su dva ukrštena jatagana a nad njima prava pravcata čerkeška sablja. Kad je ovo zapitala, pogledala mi je pravo u oči tako da sam joj već htio nešto odgovoriti, ali sam se ipak savladao. Stepanu Trofimoviču je napokon sinulo da me treba predstaviti.

– Čula sam, čula sam za vas – rekla je ona – i vrlo mi je drago. Mama je također mnogo čula o vama. Dopustite da vas upoznam i s Mavrikijem Nikolajevičem, to je divan čovjek. Ja sam vas zapravo već nekako smiješno i zamislila; niste li vi pouzdanik Stepana Trofimoviča?

Pocrvenio sam.

– Ah, oprostite, molim vas lijepo, krivo sam se izrazila; nije to uopće ništa smiješno, nego, onako... (Pocrvenjela je i zbunila se.) – Uostalom, zašto biste se stidjeli toga što ste tako divan čovjek? Ali, vrijeme je da idemo, Mavrikije Nikolajeviču. Stepane Trofimoviču, za pola sata morate stići do nas. Bože moj, koliko ćemo se narazgovarati! Sad sam i ja vaša pouzdanica i možemo govoriti o svemu, *o svemu*, razumijete li?

Stepan Trofimovič se odmah uplašio.

– Oh, Mavrikij Nikolajevič sve zna, pred njim se ne morate sustezati.

– Što on to sve zna?

– Idite, molim vas! – uskliknu ona zaprepaštena. – Gle, znači da vi zaista tajite! Nisam mogla vjerovati svojim ušima. I Dašu su sakrili. Tetka me maloprije nije htjela pustiti k njoj, jer je, kaže, boli glava.

– Ali... ali, kako ste doznali?

– Ah, bože moj, isto kao i svi drugi. Ala je to bilo teško!

– Pa zar svi znaju?

– A nego što? Mamica je, istina, isprva doznala od Aljone Frolovne, moje dadilje; vaša je Nastasja doletjela da joj to isprića. Kao da vi niste pričali Nastasji? Rekla je da ste joj vi osobno rekli.

– Jesam... Jednom sam joj rekao... – promrsio je Stepan Trofimovič silno pocrvenjevši – ali... ja sam samo natuknuo... *j'étais si nerveux et malade et puis...*[1]

Ona je prasnula u smijeh.

– A povjerljivi pouzdanik nije vam bio pri ruci pa je i Nastasja dobro došla – i to je bilo dosta! Koliko ona samo ima prija u gradu! Ali, dosta o tome jer, napokon, kao da i nije svejedno; neka znaju, čak je i bolje. Dođite što prije, mi ručamo vrlo rano... Da, gotovo sam zaboravila – ona opet sjedne – čujte, što je Šatov?

– Šatov? On je brat Darje Pavlovne...

– Znam da je njezin brat, e baš vi svašta govorite! – presiječe ona nestrpljivo. – Htjela bih da znam što je on, kakav je on zapravo čovjek.

– *C'est un pense-creux d'ici. C'est le meilleur et le plus irascible homme du monde...*[2]

– I ja sam čula da je nekako čudan. Uostalom, ne zanima me to. Rekli su mi da govori tri jezika, uključivši i engleski, i da zna

[1] Bio sam tako nervozan i bolestan, a osim toga...

[2] To je ovdašnji zanesenjak. Najbolji i najrazdražljiviji čovjek na svijetu...

književni posao. Ako je tako, imala bih za njega mnogo posla; potreban mi je pomoćnik, i što ga prije nađem, to bolje. Hoće li se prihvatiti toga posla ili neće? Meni su ga preporučili...

– O, svakako će se prihvatiti, *et vous fairez un bienfait*...[1]

– Ne radim to ni zbog kakvog *bienfait*, nego mi je zaista potreban pomoćnik.

– Prilično dobro poznajem Šatova – ubacih ja – i ako želite da mu to isporučim, mogao bih odmah skočiti k njemu.

– Poručite mu da sutra u podne dođe k nama. Izvrsno! Hvala vam. Mavrikije Nikolajeviču, hoćemo li?

I oni odoše. Ja sam, naravno, odmah požurio Šatovu.

– *Mon ami!* – sustiže me na izlazu Stepan Trofimović. – Svakako svratite sutra do mene oko deset-jedanaest sati, kad se ja budem već vratio. O, toliko se osjećam kriv prema vama i... prema, baš prema svima.

VIII

Šatova nisam zatekao kod kuće. Svratio sam ponovo za dva sata – ali ga opet nije bilo. Napokon sam se ponovo uputio njegovoj kući nešto prije osam sati, u nakani da mu ostavim pisamce, ako ga ne zateknem kod kuće; ali još nije bio došao. Stan je bio zaključan, a on je stanovao posve sam i nije imao nikakve posluge. Palo mi je na pamet da skoknem i dolje, kat niže, do kapetana Lebjatkina i da se raspitam što je sa Šatovom, ali i dolje je bilo zaključano i iznutra nije dopirao nikakav zvuk, a ni svjetlo, baš kao da nema ni žive duše. Pokraj vrata Lebjatkinova stana prošao sam, prilično radoznalo poslije onih jutrašnjih razgovora. Napokon sam odlučio da svratim ponovo sutra, ali mnogo ranije. Što se tiče pisamceta, nisam vjerovao da bi ono mnogo pomoglo; Šatov se možda uopće ne bi odazvao jer je bio vrlo tvrdoglav i stidljiv čovjek. Ljuteći se zbog neuspjeha i već izlazeći iz kuće, iznenada naletjeh na gospodina Kirilova. On je ulazio u kuću i prvi me poznao. Kako me je počeo zapitkivati koga tražim, ispričao sam mu u glavnim crtama zašto sam navratio i spomenuo pisamce.

– Pođite sa mnom – rekao je on – ja ću učiniti sve.

Sjetio sam se kako je Liputin pričao da se Kirilov preselio u

[1] I učinit ćete dobro djelo...

stražnje drveno krilo zgrade. U tom krilu, gdje je za nj bilo previše prostora, stanovala je s njim nekakva gluha starica, koja mu je uzgred i pomagala u kući. Kućevlasnik je stanovao u drugoj, novoj kući, koja se nalazila u drugoj ulici i u kojoj je imao i krčmu, a ova je starica, koja je, čini se, bila i njegova rođakinja, ostala ovdje da pazi na staru nastambu. Sobe su bile prilično čiste, samo što su tapete bile prljave. Soba u koju smo ušli bila je puna pokućstva što je, očito skupljeno zbrda-zdola, bez ikakva reda i stila i što je već bilo odslužilo svoje; bila su tu dva kartaška stola, komoda od johovine, običan velik drven stol iz nekakve seoske kuće ili kuhinje, stolice i divan s pletenim naslonima i tvrdim kožnatim sjedalima. U kutu je stajala starinska ikona pred kojom je starica, prije nego što smo došli, bila zapalila kandilo, a na zidovima su visila dva velika tamna uljena portreta: jedan pokojnog cara Nikolaja Pavloviča, naslikan, sudeći po carevu liku, još negdje dvadesetih godina našega stoljeća; drugi je bio nekakva arhijereja.

Pošto je ušao u sobu, gospodin Kirilov zapali svijeću i iz kovčega, koji mu je stajao u kutu i koji još nije bio ispraznio, izvadi omotnicu, pečat i kristalni pečatnjak.

– Zapečatite pismo i naslovite kuvertu.

Napomenuo sam da to nije potrebno, ali je on bio uporan. Naslovio sam omotnicu i uzeo kapu.

– A ja sam mislio da ćete čaja – reče on – kupio sam čaj. Hoćete li?

Nisam odbio. Starica uskoro donese čaj, to jest, divovski čajnik pun vrele vode i maleni čajnik s neobično jakim čajem, dvije velike porculanske i nespretno ukrašene šalice, pletenicu i pun dubok tanjur smrvljena sećera.

– Čaj ja volim – reče on – po noći; i to mnogo, samo hodam i pijem; do zore sve tako. A u inozemstvu je noću nezgodno za čaj.

– Znači da liježete tek u zoru?

– Uvijek; odavno već. Malo jedem; samo čaj. Liputin je lukav, ali je neobuzdan.

Začudio sam se kad sam shvatio da on želi razgovarati; odlučio sam iskoristiti tu priliku.

– Jutros je bilo mnogo neugodnih nesporazuma – spomenuh.

On se strašno namršti.

– Glupost je to; besmislice su velike. Besmislica je to sve, jer je Lebjatkin uvijek pijanica. Ja Liputinu nisam tako govorio, samo sam objašnjavao te gluposti; jer on je sve iskitio. Liputin ima mnogo fantazije, od tih glupih sitnica brda je sagradio. Jučer sam Liputinu povjerovao.

– A danas ste vjerovali meni? – nasmijah se ja.
– Pa vi sve znate, od jutros, ionako. Liputin je ili slabić, ili neobuzdan, ili štetan ili... zavidan.
Ova posljednja napomena me je zaprepastila.
– Vi ste, naime, naveli toliko kategorija da on, nema sumnje, u neku od njih i spada.
– Ili odjednom u sve.
– Jest, i to je istina. Liputin je pravi – kaos! Očito je da je jutros izmislio kako se vi spremate napisati nekakvo djelo?
– Zašto bi izmislio – namršti se on ponovo i zagleda u pod.
Ispričao sam se i počeo ga uvjeravati da mi nije bilo ni na kraj pameti da ga ispitujem. On je pocrvenio.
– Istinu je rekao; ja zbilja pišem. Samo što to nije važno.
Nekoliko trenutaka smo šutjeli; on se odjednom, kao i ono jutros, nasmiješio djetinjim osmijehom.
– Ono o milijun glava je sam izvukao iz knjige, prvi je on to meni rekao, a loše je shvatio sve, jer ja samo tražim uzroke zbog kojih se ljudi ne usuđuju ubiti sami sebe; to je sve. A nije ni važno.
– Kako da se ne usuđuju? Nema li mnogo samoubojstava?
– Vrlo malo.
– Mislite li vi zaista tako?
Nije ništa odgovorio, ustao je i zamišljeno se ushodao gore-dolje po sobi.
– Zbog čega se, po vašem mišljenju, ljudi sustežu izvršiti samoubojstvo? – zapitat ću ja.
Pogledao me rastreseno kao da se pokušava prisjetiti o čemu smo maloprije govorili.
– Ja... još ja jako malo znam... dvije predrasude ih sprečavaju, okolnosti dvije; svega dvije; jedna je vrlo malena, druga vrlo velika. Ali i malena je vrlo velika.
– A koja je malena?
– Bol.
– Bol? Zar on igra toliku ulogu... u ovom slučaju?
– Najvažniju. Postoje dvije vrste: oni koji se ubiju zbog toga što su strašno ojađeni, ili pakosni, ili su ludi, ili tako nešto... oni će iznenada. Oni ne razmišljaju o boli mnogo, nego će iznenada. A oni koji će počiniti iz uvjerenja – oni mnogo misle.
– A zar ima i takvih koji se ubijaju iz uvjerenja?
– Vrlo mnogo. Da predrasuda onih nema, bilo bi ih još više; vrlo mnogo bi ih bilo; svi bi.
– Zar baš svi?
Neko je vrijeme šutio.

– Kao da nema načina da čovjek bezbolno umre?

– Zamislite – zaustavi se on i preda mnom – zamislite kamen tako velik kao neka velika kuća; visi iznad nas; ako padne na nas, na vas, na glavu – hoće li vas zaboljeti?

– Kamen velik kao kuća? Naravno da je to strašno.

– O strahu sad ne govorim; hoće li vas boljeti?

– Kamen velik kao brdo, težak milijune kilograma? Naravno da neće ništa boljeti.

– A zamislite se dobro: da ste pod njim i da vam visi nad glavom, bojali bi ste se sigurno da će boljeti. Najveći učenjak, najznamenitiji doktor, svi bi se, svi bi se bojali vrlo jako. Svaki zna da neće boljeti, i svaki će se užasno bojati da će boljeti.

– A koji je onaj drugi, veliki razlog?

– Onaj svijet.

– Mislite li time kaznu?

– Svejedno. Onaj svijet; naprosto onaj svijet.

– A zar nema i takvih ateista koji uopće ne vjeruju u onaj svijet?

On je opet šutio.

– Možda vi sudite po samome sebi?

– Svatko može suditi po sebi jedino – izreče on i pocrvenje. – Sloboda će potpuna nastupiti kad bude svejedno sasvim da li da živiš ili ne živiš. Eto, to je jedini cilj.

– Cilj? Pa onda možda nitko i ne bi htio više živjeti?

– Ne bi, nitko! – reče on odlučno.

– Čovjek se boji smrti zato što voli život, bar se tako meni čini – napomenuh ja – i takav je zakon prirode.

– To je podlo i cijela obmana u tome je baš! – oči mu sinuše. – Život je bol, život je strah, i čovjek je nesretan zato. Danas je samo sve bol i strah. Danas čovjek život voli zato što bol i strah voli. Tako je i smišljeno. Život sada postoji kao bol i strah, i u tome je cijela obmana. Danas čovjek još pravi čovjek nije. A bit će jednom neki novi čovjek, sretan i ponosan. Onaj, kome svejedno bude da li će živjeti ili neće, on će postati novi čovjek. Tko nadvlada bol i strah, taj će postati Bogom. A ovoga Boga više neće biti.

– Prema tome, čini se, vi ipak mislite kako Bog još postoji?

– On ne postoji, ali on jest. Od kamena nema boli, ali u strahu pred kamenom jest bol. Bog je bol od smrtnog straha. Tko uspije nadvladati bol i strah, taj će postati Bogom. Onda će biti novi život, nov će biti čovjek, sve će biti novo... I onda će povijest na dva se dijeliti dijela: od gorile do poništenja Boga i od poništenja Boga do...

– Do gorile?

– ... do fizičke promjene zemlje i čovjeka. Kad čovjek postane Bogom, i fizički će se promijeniti. I svijet će se promijeniti, i rad će se promijeniti, i misli, i osjećaji svi. Što vi mislite, neće li se onda fizički promijeniti i čovjek?

– Ako bude posve svejedno da li živimo ili ne živimo, onda će se svi ubiti i, naravno, to će biti nekakva promjena.

– Nije važno, obmanu će ubiti. Svaki onaj koji želi potpunu slobodu mora snage imati da sam sebe ubije. Tko se usudi sâm ubiti, taj je tajnu obmane saznao. Iza toga nema slobode, sve je u tome i iza više ništa nema. Tko se usudi sâm ubiti, taj je Bog. Sad svatko može učiniti da Boga ne bude i ničega da ne bude. Ali nitko to još ni jednom učinio nije.

– Pa već je bilo samoubojica na milijune.

– Ali se nisu ubijali zbog ovog razloga, svi su se bojali i ubili se zbog nečega drugog. Da bi strah ubili, zato nisu. Tko se ubije jedino zbog toga da bi ubio strah, taj će odmah postati Bogom.

– Možda neće stići – dobacih.

– Nije važno – odvrati on tiho, nekako mirno, ponosno, gotovo prezirno. – Žao mi je što mi se kao nekako rugate – doda on za nekoliko trenutaka.

– A ja se čudim što ste se jutros onako raspalili, a sad ste mirni, iako i sad nekako u zanosu govorite.

– Jutros? Jutros je bilo smiješno – odvrati on i osmjehnu se – ja ne volim psovati i nikad se ne rugam – priklopi tužno.

– E, čini mi se da su tužne ove vaše noći uz čaj. – Ustao sam i uzeo kapu.

– Mislite? – osmjehnu se on ponešto začuđeno. – A zašto? Ja, ja zbilja ... ne znam – zbuni se on odjednom – ne znam kako je s drugima, ali ja osjećam nekako da ne mogu baš kao drugi biti. Svaki od nas jednom pomisli na te stvari ali odmah skrene misli na drugo nešto. Ja ne mogu na drugo, jer cijeli život neprestano na to jedno mislim. Ja sam se mučio zbog Boga cijeloga života – završi on odjednom neobično otvoreno.

– Hoćete li mi reći, ako nemate ništa protiv, zašto vi tako nepravilno govorite ruski? Niste li možda u inozemstvu, za onih pet godina, zaboravili svoj jezik?

– Zar iskvareno da govorim? Ne znam. Ne, nije to zato što bih ja u inozemstvu. Tako sam cijelog života govorio ... A nije ni važno.

– Još jedno osjetljivije pitanje: potpuno vam vjerujem da izbje-

gavate susrete s ljudima i da s ljudima malo razgovarate. Zašto ste se onda ovako raspričali sa mnom?

– S vama? Vi ste ono jutros sjedili tako lijepo, pa ste... nego, nije važno... na moga brata ste jako kao nalik, vrlo, puno – izusti on pocrvenjevši – sedam godina je već da je umro; bio je stariji, puno, puno jako.

– Vjerojatno je silno utjecao na vaš način mišljenja?

– N-nije, malo je govorio on; ništa nije govorio. Vaše ću pismo predati.

Ispratio me sa svjetiljkom do izlaznih vrata da bi ih za mnom zatvorio. »Nema sumnje da je lud«, zaključio sam u sebi. Na izlazu sam se susreo s novim pridošlicama.

IX

Tek što sam zakoračio preko visokog praga dvorišnih vrata, kad me nečija snažna ruka odjednom zgrabi za gušu.

– Tko si? – zaurlao je neznanac. – Prijatelj ili neprijatelj? Priznaj!

– On je naš, naš! – procičao je negdje u blizini Liputinov glasić – to je gospodin G-v, klasično obrazovan mladić koji ima veza u najvišem društvu.

– Volim ga, ako s društvom ima veza, kla-si-č... dakle je vrlo o-bra-zo-o-van... Umirovljeni kapetan Ignat Lebjatkin, na službu svijetu i prijateljima... ako su odani, ako su odani, ti nitkovi!

Kapetan Lebjatkin povisok, debeo, mesnat, kudrav, crven i strašno pijan čovjek, jedva se držao preda mnom i teškom mukom izgovarao riječi. Uostalom, ja sam ga već i prije viđao izdaleka.

– A, i on je tu! – zaurla on opet kad spazi Kirilova koji je još bio ovdje i držao svjetiljku; već je podigao pesnicu, ali ju je opet brzo spustio.

– Opraštam – jer je učen čovjek! Ignat Lebjatkin je vrlo obrazo-o-van...

Ljubavi plamna granata
U grudi ranila Ignata.

Zbog Sevastopolja i muke
Sad plače nesretnik bez ruke.

– Iako u Sevastopolju[1] nisam bio i iako imam obje ruke, ipak su to rime i pol! – unosio mi se on u lice pijanom njuškom.

– Nema gospodin vremena, njemu se žuri, on ide kući – upleo se Liputin da ga odagna. – Sutra će to gospodin izvoljeti ispričati Lizaveti Nikolajevnoj.

– Lizaveti!... – zaurla on ponovo. – Stoj, ni makac! Evo druge varijante:

Gle, zvijezda jedna jaše čilo
Sred tih u sedlu junakinja;
Meni se smiješi s konja milo
Malena ari-sto-kratkinja.

Naslov: »Jahačici-zvijezdi«. To je prava pravcata himna! Ako nisi magarac, onda znaš da je to himna. Samo ništarije ne mogu shvatiti! Stoj – on se grčevito hvatao za moj ogrtač, iako sam se otimao pokušavajući umaći kroz vrata. – Isporuči joj da sam ja vitez časti, a da Dašku... da ću Dašku s ova dva prsta... ona je robinja i nema pravo...

Napokon pade na zemlju, jer sam mu se silom istrgnuo i potrčao niz ulicu. Liputin se otisnuo za mnom.

– Već će ga podići Aleksej Nilič. Samo, znate li što sam ovaj čas saznao od njega? – brbljao je on zadihano. – Jeste li čuli ove pjesmice, molit ću lijepo? Mislim, te pjesmice o »Jahačici-zvijezdi« – on je stavio u kuvertu i sutra ih šalje Lizaveti Nikolajevnoj s punim potpisom. Zamislite!

– Kladio bih se da ste ga vi na to nagovorili.

– Izgubili biste okladu! – zakikotao se Liputin. – Zaljubljen je, zaljubljen je kao mačak, a da znate da ju je isprva mrzio. On je isprva toliko mrzio Lizavetu Nikolajevnu zbog toga što ona jaše, da ju je gotovo ispsovao na ulici, na sav glas: Pa zapravo ju je i ispsovao! Baš prekjučer ju je napao dok je projahala mimo njega, ali srećom nije čula – a danas, eto, odjednom, piše te pjesmice! Znate li da bi se on mogao drznuti i da joj ponudi ruku? Ozbiljno, ozbiljno vam kažem.

– Zbilja vam se čudim, Liputine, gdje se god pojavi neki gad, tu ćete se naći i vi, i još ćete voditi glavnu riječ! – bijesno sam mu ja izgovorio.

– Ipak ste sad malko pretjerali, gospodine G-v; nije li vam srdašce zadrhtalo zato što ste se uplašili suparnika, a?

– Što-o-o? – povikah i zastadoh.

[1] Obrana Sevastopolja (1854, 1855).

– E, da bih vas kaznio, ništa vam više neću reći! A, je l'te, kako biste vi rado čuli još nešto? Recimo, makar i to kako ova bluna nije više samo obični kapetan, nego naš gubernijski vlastelin, i to prilično istaknut, jer mu je Nikolaj Vsevolodovič cijelo svoje imanje, svojih dvije stotine duša, nedavno prodao – bog mi je svjedok da ne lažem. Malo prije sam saznao, i to iz najpouzdanijeg izvora. A sad vi dalje ostalo ispitajte sami; više vam ništa neću reći; do viđenja, molit ću lijepo!

X

Stepan Trofimovič me histerično i nestrpljivo iščekivao. Već se bio vratio prije jednog sata. Reklo bi se, na prvi pogled, da je pijan; naime, bar prvih pet minuta sam bio uvjeren da je pijan. Na nesreću, posjet Drozdovima posve ga je dotukao.

– *Mon ami,* sasvim sam zbunjen... *Lise*... ja volim i poštujem tog anđelka kao i prije; baš kao i prije; ali mi se svejedno čini, da su me one obje čekale samo da bi mogle nešto saznati, da bi prosto-naprosto štogod iscijedile iz mene, a onda, idi ti s milim bogom... Baš tako.

– Kako vas nije stid! – poviknuh ja ne otrpjevši.

– Dragi moj prijatelju, sad sam ostao posve sam. *Enfin, c'est ridicule*[1]. Zamislite da su i one do grla u nekakvim tajnama. Prosto su me saletjele zbog onih nosova, i ušiju, i još nekih prijašnjih petrogradskih tajni. One su, naime, tek sad prvi put saznale o onim *Nicolasovim* ispadima od prije četiri godine. »Vi ste bili ovdje, sve ste vidjeli, pa je li onda zbilja istina da je on lud?« Nije mi jasno kako im je to palo na pamet. Zašto je Praskovji baš toliko stalo do toga da *Nicolasa* smatraju za luđaka? A kako joj je stalo, kako joj je samo stalo! *Ce Maurice* ili kako mu ono biješe ime, Mavrikij Nikolajevič, to je *brave homme tout de même*[2], ali, ipak, nije li sve to njemu u prilog, osobito kad znamo da je ona prva pisala iz Pariza *cette pauvre amie*... *Enfin,* ta Praskovja, kako je naziva *cette chère amie,* to vam je pravi tip, to je besmrtna i nezaboravna Gogoljeva Korobočka, ali samo opaka Korobočka, svadljiva Korobočka i nevjerojatno uveličana.

[1] To je zbilja smiješno.
[2] Svejedno čovjek na mestu.

– Pa onda je to već pravi sanduk[1]; ako kažete da je uveličana.

– Ma svejedno, može biti i umanjena, samo me, molim vas, nemojte prekidati, jer mi se ionako sve pobrkalo u glavi. I one samo blate jedna drugu; osim *Lise:* ona još neprestano jedno te jedno: »Tetice, tetice«, ali *Lise* je lukava i, osim toga, ima tu još nešto drugo posrijedi. Tajna. Samo se sa staricom zakvačila. *Cette pauvre* tetkica, istini za volju, tiranizira sve odreda... a onda kad se još spomene i gubernatorica, i društvo koje nema poštovanja, i Karmazinov koji »nema poštovanja«; pa onda ta ideja o ludilu, *ce Lipoutine, ce que je ne comprends pas*[2], i... i, kažu, octene obloge je stavila na glavu, a ja je još gnjavim kukanjem i pismima... O, kako sam je mučio, i to baš u tim teškim trenucima! *Je suis un ingrat!*[3] Zamislite, kad sam došao kući, zatekao sam njezino pismo; evo, čitajte, čitajte! O, kako sam bio okrutan prema njoj.

Pružio mi je pismo Varvare Petrovne koje je malo prije bio dobio. Čini se da se ona pokajala zbog svoje jutrošnje poruke: »Ne mičite se od kuće«. Ovo je pisamce bilo učtivo, ali ipak odlučno i škrto. Molila je Stepana Trofimoviča da je posjeti prekosutra, u nedjelju, točno u dvanaest sati i preporučila mu je da sa sobom povede nekoga prijatelja (u zagradi je napisala moje ime). Ona je, opet, obećala da će pozvati Šatova, jer je on brat Darje Pavlovne. »Onda ćete od nje moći dobiti konačni odgovor kad vam je do toga toliko stalo? Zar ste baš toliko žudjeli da se ta formalnost obavi?«

– Eto, vidite, kako je na kraju bijesno spomenula tu »formalnost«. Jadna, jadna i vječita moja prijateljice! Priznajem da me je ova *iznenadna* odluka o mojoj sudbini naprosto ošamutila... Moram priznati da sam se sve još nečemu nadao, ali sad *tout est dit*[4], sad znam da je sve gotovo; *c'est terrible*[5]. O, bar da nikada ne svane ta nedjelja, nego da sve bude kao i dosada: vi biste navratili, a ja bih opet...

– Vas su dotukle te Liputinove odvratne spletke za koje ste jutros čuli.

– Dragi moj prijatelju, svojim prijateljskim prstom pogodili ste i u drugu bolnu točku. Ti prijateljski prsti su, općenito uzevši, nemilosrdni a ponekad čak i nepouzdani, *pardon,* ali, ne znam da

[1] *Korobočka,* naime, znači: kutija.
[2] Taj Liputin, sve to što ja ne shvaćam.
[3] Ja sam nezahvalnik!
[4] Sve je jasno.
[5] To je užasno.

li mi možete vjerovati da sam gotovo sve to bio zaboravio, te odvratne spletke, to jest, ne baš da sam zaboravio nego sam onako, iz svoje gluposti, cijelo vrijeme dok sam bio kod *Lise*, pokušavao biti sretan i uvjeravao sam sebe da sam zaista sretan. Ali sada... o, sad mi je samo na pameti ta velikodušna, humana žena koja strpljivo podnosi moje podle mane, to jest ne baš osobito strpljivo, ali treba uzeti u obzir kakav sam ja, ovako lakoumna i gadna karaktera! Pa ja sam vam razmaženo dijete s pravim djetinjim egoizmom, ali bez djetinje nevinosti. Dvadeset punih godina bdjela je nada mnom kao dadilja, *cette pauvre* tetica, kako je milo naziva *Lise*... I odjednom, poslije tih dvadeset godina, djetetu pada na pamet da se ženi, naprosto navalio da se ženi, zatrpava je pismima, a njoj je glava u octenim oblozima i... i, eto, postigao je što je htio, u nedjelju će već biti oženjen čovjek, zvuči kao šala... I zašto sam toliko uporno navaljivao, zašto sam joj pisma slao? Osim toga, skoro sam zaboravio: *Lise* obožava Darju Pavlovnu, bar na jeziku; kaže za nju: »*C'est un ange*[1], samo malo prikriven«. Obe one su me nagovarale, čak i Praskovja... uostalom Praskovja nije. O, koliko se otrova skupilo u Korobočki! Ako se pravo uzme, nije me nagovarala zapravo ni *Lise*: »Zašto da se ženite; kao da vam nije dosta znanstvenih užitaka«. I smije se. Oprostio sam joj taj smijeh, zato što i sama pati u srcu. Ipak, kažu, teško bi vam bilo bez žene. Približava se staračka nemoć, žena će vas ipak koji put pokriti, ili već tako nešto... *Ma foi*[2], i ja sam, dok sam ovako sjedio pokraj vas, sve mislio u sebi kako mi je providnost šalje na nizbrdici burna života, i kako će me ona koji put pokriti, ili već tako nešto... *enfin,* dobro će doći u kućanstvu. Koliko toga smeća ima kod mene, samo pogledajte, sve je u neredu, maloprije sam molio da pospreme, a, evo, knjiga je opet na podu. *La pauvre amie* neprestano se ljutila zbog toga što je kod mene toliko smeća... O, sad njen glas neće više ovdje nikada odjeknuti! *Vingt ans*[3]! I... i, čini se, prima i nekakva, zamislite, anonimna pisma, kao da je *Nicolas,* navodno, prodao imanje Lebjatkinu. *C'est un monstre; et enfin*[4], što je taj Lebjatkin? *Lise* sluša, samo sluša, uh, kako samo sluša! Oprostio sam joj što mi se nasmijala, i vidio sam kakav joj je izraz bio na licu dok je sve to slušala, i *ce Maurice*... ne bih sad želio biti u njegovoj koži,

[1] To je anđeo.
[2] Svega mi.
[3] Dvadeset godina!
[4] To je čudovište; nego...

brave homme tout de même[1], samo je nekako stidljiv; uostalom, nek ide s milim bogom.

Zašutio je; umorio se, zapleo se i sjedio oborene glave i umornim očima nepomično piljio u pod. Iskoristio sam predah i ispričao kako sam bio u kući Filipova i uzgred mu oštro i neuvijeno priopćio kako zaista smatram da je Lebjatkinova sestra (koju nisam ni vidio) mogla nekoć biti *Nicolasova* žrtva, u onom zagonetnom razdoblju njegova života, kao što se izrazio Liputin, i da je lako moguće da sad Lebjatkin ipak nekako dobiva od *Nicolasa* novac, ali da je to sve. Što se tiče izmišljotina o Darji Pavlovnoj, mislim da su to besmislice, koje je izmislio onaj gad Liputin, jer tako bar tvrdi, vrlo gorljivo Aleksej Nilič, u koga ne moramo bez ikakva razloga sumnjati. Stepan Trofimovič je rastreseno saslušao moj sud, kao da je to nešto što se njega ne tiče. Uzgred sam spomenuo i razgovor s Kirilovom i dodao da je Kirilov vjerojatno luđak.

– Nije on luđak, on pripada onim ljudima ograničenih pogleda – skršeno i nekako preko volje protisnu on. – *Ces gens-là supposent la nature et la société humaine autres que Dieu ne les a faites et qu'elles ne sont réelement*[2]. Laskaju im, ali to od Stepana Verhovenskoga neće doživjeti. Susretao sam ih već onda u Petrogradu kad sam bio ondje avec *cette chère amie* (o, kako sam je onda kinjio!) i ne samo što se nisam uplašio njihovih psovki, nego se čak nisam uplašio ni njihovih pohvala. A neću se uplašiti ni danas, *mais parlons d'autre chose*[3]... Mislim da sam učinio nešto strašno; zamislite, jučer sam poslao pismo Darji Pavlovnoj i... kako danas zbog toga proklinjem samoga sebe.

– A što ste joj pisali?

– O, dragi moj prijatelju, vjerujte da sam joj pisao iz plemenitih pobuda. Saopćio sam joj da sam poslao pismo i *Nicolasu*, još prije pet dana – i to također iz plemenitih pobuda.

– Sad mi je jasno – povikah ogorčeno – ama kakvo ste pravo imali da tako povežete te dvije osobe?

– Jao, *mon cher*, nemojte me vi posve dotući, ne vičite na mene; ionako sam zgažen, kao žohar, a ipak, ipak mislim da je to bilo posve plemenito. Zamislite da je između njih zaista nešto

[1] Ipak čovjek na mjestu.

[2] Ti ljudi misle da su priroda i ljudsko društvo drugačiji nego što ih je Bog stvorio i nego što zaista jesu.

[3] ... Ali govorimo o nečemu drugom...

bilo . . . *en Suisse*[1] . . . ili da se bar započelo. Ta moram saznati njihove osjećaje prije nego što ću . . . *enfin,* da ne bih smetao tim njihovim osjećajima, da im se ne bi ispriječio na putu . . . Pisao sam samo iz plemenitih pobuda.

– Oh, bože moj, kakvu ste glupost učinili! – ote mi se i nehotice.

– Glupost, naravno, glupost! – prihvatio je on gotovo gorljivo moje riječi – nikada ništa pametnije niste rekli, *c'etait bête, mais que faire, tout est dit*[2]. Svejedno ću se oženiti, makar i zbog »tuđih grijeha«, pa zašto je onda bilo potrebno slati ta pisma, je li tako?

– Opet vi o istome.

– O, sad me više nećete uplašiti vašom drekom, pred vama više nije onaj isti, nekadašnji Stepan Verhovenski; onaj je sahranjen; *en fin, tout est dit.* I zašto se derete na mene? Samo zbog toga što se vi ne ženite i što, prema tome, nećete vi nositi na glavi onaj poznati ukras. Opet ste se zgrozili? Jadni moj prijatelju, vi ne poznajete žene, a ja ništa drugo nisam ni radio u životu nego sam proučavao žene. »Ako hoćeš pobijediti cio svijet, pobijedi prvo samoga sebe« – to je jedina pametna izreka onoga Šatova, koji je romantik kao i vi i koji je brat moje supruge. Spremno posuđujem od njega tu izreku. Dakle, spreman sam da pobijedim samoga sebe i oženit ću se, ali što ću zapravo osvojiti mjesto svijeta? Oh, dragi moj, brak je moralna smrt svake ponosne i nezavisne duše. Bračni život će me iskvariti, oduzet će mi energiju, hrabrost u borbi za našu stvar, rodit će se djeca koja čak možda neće biti moja, odnosno, posve je sigurno da neće biti moja; pametan čovjek se usudi pogledati istini u oči . . . Liputin mi je savjetovao onomad da podignem barikade kako bih se spasio *Nicolasa*; glupan je taj Liputin. Žena može prevariti i božje oko. *Le bon Dieu*[3], kad je stvarao ženu, morao je, naravno, znati u što se upušta, ali sam siguran da se i ona upetljala i da ga je natjerala da je stvori upravo onakvom kakva jeste . . . sa svim tim karakteristikama; drugačije valjda ne bi uzalud natovario takvu brigu na svoja leđa? Nastasja bi se mogla, znam, razljutiti na mene zbog ovakvih slobodoumnih misli, ali . . . *Enfin, tout est dit.*

Ne bi bio ono što je bio a da ne ubaci ovu jeftinu doskočicu o slobodoumlju – kakve su u ono vrijeme bile u modi, koja ga je, istina, na neko vrijeme, ali ne zadugo, oraspoložila.

[1] U Švicarskoj.
[2] To je bilo glupo, ali što da se radi kad je sve postalo jasno.
[3] Gospodin Bog . . .

– O, kad prekosutra bar ne bi svanula ta nedjelja! – uzviknuo je on odjednom, ali ovaj put opet posve očajno – zašto se ne bi moglo dogoditi da jedna sedmica bude bez nedjelje – *si le miracle existe?*[1] Što bi to bilo za providnost da jedanput izbaci iz kalendara jednu jedinu nedjelju, i to, recimo, makar i zbog toga da dokaže ateistu svoju moć *et que tout soit dit!*[2] O, kako sam je volio! Dvadeset godina, punih dvadeset godina sam je volio, a ona mene nikada nije uspjela shvatiti.

– Ne mogu shvatiti o kome vi to govorite? – zapitah začuđeno.

– *Vingt ans!* I nijednom me nije shvatila, o, kako je to okrutno! Ne misli valjda da se ženim iz straha, iz potrebe? O, sramote! Tetice, tetice, zbog tebe se ženim!... O, neka zna ta naša tetica da je ona jedina žena koju sam dvadeset godina obožavao! Ona to mora saznati, inače nema ništa od svega ovoga, inače će me samo sila moći odvući pred *ce qu'on appelle le*[3] oltar!

Prvi put sam čuo ovo njegovo očitovanje, i to ovako odlučno izgovoreno. Moram priznati da mi se užasno smijalo. A zgriješio bih.

– Jedino mi je on još preostao, jedino on, on mi je još jedina nada! – pljesnu on iznenada rukama kao da ga je u tome hipu opsjela nova pomisao – sad me jedino još on, jedino moj nesretni dječak može spasiti i... oh, zašto već ne dolazi? O, sinko moj, o, moj Petruša... i premda nisam zaslužio da me se smatra za oca, nego prije za tigra, ali... *laissez moi, mon ami*[4], malko bih prilegao da se saberem. Tako sam umoran, tako sam umoran, a i vama je već vrijeme, mislim, da legnete, eto, *voyez vous*[5], dvanaest je sati...

[1] Ako čudo postoji?
[2] ... I da se sve razjasni!
[3] Takozvani...
[4] Pustite me, prijatelju.
[5] Vidite li.

GLAVA ČETVRTA

ŠEPAVICA

I

Šatov ovaj put nije bio tvrdoglav i, kao što sam ga bio zamolio u onom pisamcetu, u podne je došao u stan Lizavete Nikolajevne. Ušli smo gotovo u isto vrijeme; ja sam je također prvi put pohodio. Svi su već, to jest, Liza, mama i Mavrikije Nikolajevič, sjedili u velikom salonu i prepirali se. Mama je tražila da joj Liza odsvira na klaviru nekakav valcer, a kad je Liza počela svirati, tvrdila je da to nije valcer, koji je tražila. Mavrikij Nikolajevič, onako dobrodušan, zauzimao se za Lizu i počeo uvjeravati staricu da je to zaista onaj valcer; a starica se od ljutine rasplakala. Bila je bolesna i čak je teško hodala. Noge su joj natekle i nekoliko dana je samo przničila i sa svima se prepirala, iako se, treba reći, Lize uvijek pomalo pribojavala. Nama su se neobično obradovali. Liza je pocrvenjela od zadovoljstva i pošto mi je dobacila *merci*, naravno zbog toga što sam joj doveo Šatova, pristupila njemu i radoznalo se u nj zagledala.

Šatovu je bilo nelagodno pa je zastao na vratima. Zahvalila mu je što je došao i odvela ga mami.

– Ovo je gospodin Šatov o kome sam vam govorila, a ovo je gospodin G-v, dobar moj prijatelj i prijatelj Stepana Trofimoviča. I Mavrikij Nikolajevič se s njim jučer upoznao.

– A koji je profesor?

– Pa uopće nema nikakvog profesora, mama.

– Nije istina, ima, ti si sama rekla da će doći profesor; sigurno je on profesor – ona gadljivo pokaza na Šatova.

– Uopće vam nisam ni spomenula da će doći neki profesor. Gospodin G-v je službenik, a gospodin Šatov je bivši student.

– Student ili profesor, svejedno je, glavno da je sa sveučilišta. A ti bi se samo svađala. Samo, onaj iz Švicarske imao je brkove i bradu.

– Znate, mama naziva profesorom sina Stepana Trofimoviča – reče Liza, odvede Šatova u drugi kraj salona, do divana.

– Kad joj noge natiču, uvijek je ovakva, znate, bolesna je – šapnula je Šatovu i dalje ga promatrajući nevjerojatno radoznalo, a osobito čuperak na njegovoj glavi.

– Jeste li vojnik? – obrati mi se starica, kojoj me je tako nemilosrdno bila prepustila Liza.

– Nisam, gospođo, ja sam namještenik...

– Gospodin G-v, veliki prijatelj Stepana Trofimoviča – javi se odmah Liza.

– Prema tome radite kod Stepana Trofimoviča? Nije li i on profesor?

– Ah, mama, vi zacijelo i noću sanjate profesore – raspali se Liza.

– Dosta mi ih je i na javi. A ti baš neprestano moraš proturječiti majci. Jeste li bili ovdje, prije četiri godine, kad je Nikolaj Vsevolodovič boravio ovdje?

Odgovorio sam da sam bio.

– A je li u to vrijeme bio kod vas neki Englez?

– Ne, nije bio.

Liza se nasmijala.

– Eto, vidiš, da uopće nema nikakva Engleza i da su sve to izmišljotine. I Varvara Petrovna i Stepan Trofimovič lažu, uostalom, svi lažu.

– Tetkica i Stepan Trofimovič su jučer otkrili kako je Nikolaj Vsevolodič tobože sličan kraljeviću Harryju iz Shakespearovog Henrika IV, i mama zato priča kako nema nikakva Engleza – protumači nam Liza.

– Ako nije bilo Harryja, onda nema ni Engleza. Samo je Nikolaj Vsevolodovič lakrdijao.

– Sigurna sam da mama namjerno ovako govori – reče Liza Šatovu smatrajući za potrebno da mu objasni majčine riječi.

– Ona vrlo dobro zna tko je Shakespeare. Baš sam joj ja čitala prvi čin *Othella;* samo što je sad teško bolesna. Mama, čujete li, kuca dvanaest sati, trebalo bi da uzmete lijek.

– Stigao je liječnik – najavi sobarica s vrata.

Starica se polako pridiže i pozva psetance: »Zemirka, Zemirka, hajde bar ti sa mnom«.

Ružna, stara, malena kujica Zemirka nije poslušala nego se zavukla pod divan na kome je sjedila Liza.

– Nećeš? Onda neću ni ja tebe. Oprostite, gospodine, ne znam ni kako vam je ime – obrati mi se ona.

– Anton Lavrentjevič...

– Zapravo je svejedno, meni na jedno uho uđe, a na drugo

iziđe. Ne treba da me pratite, Mavrikije Nikolajeviču, ja sam samo Zemirku zvala. Hvala bogu, još mogu sama hodati, a sutra ću, bome, i na šetnju.

I ona ljutito iziđe iz salona.

– Antone Lavrentjeviču, u međuvremenu možete porazgovoriti s Mavrikijem Nikolajevičem, sigurna sam da će biti dobro za obojicu ako se prisnije upoznate – reče Liza i prijateljski se nasmiješi Mavrikiju Nikolajeviču koji je naprosto sinuo kad ga je pogledala. Nije bilo druge nego da se upustim u razgovor s Mavrikijem Nikolajevičem.

II

Lizaveta Nikolajevna je Šatova, na moje veliko čudo, zaista zvala zbog nekog književnog posla. Ne znam zašto, ali ja sam sve nekako pomišljao da ga je pozvala u kakvu drugu svrhu.

Mavrikij Nikolajevič i ja smo primijetili da se njih dvoje ne sustežu pred nama, da govore vrlo glasno, pa smo i mi slušali o čemu je riječ; zatim i nas pozvaše da sudjelujemo u njihovu dogovoru. Lizaveta Nikolajevna je, naime, već odavno bila odlučila izdati knjigu za koju je mislila da će biti vrlo korisna, ali kako nije nimalo bila vična tome poslu, trebala je suradnika. Čak sam i ja bio začuđen kako je ozbiljno počela izlagati Šatovu svoj plan. »Bit će da su to te nove ideje«, pomislio sam, »nije uzalud bila u Švicarskoj«. Šatov je slušao pažljivo, buljio uporno u zemlju i nije se nimalo čudio tome što se otmjena i bezbrižna gospođica laća poslova koji joj, kako se činilo, nimalo ne odgovaraju.

Da vidimo kakve je prirode bio taj književni posao.[1] Svake se godine u Rusiji, u prijestolnici i u provinciji, izdaje sva sila novina i različitih listova i u njima se svakodnevno piše o novim događajima. Prođe tako godina dana, sve se novine, bez iznimke, potrpaju u ormare ili bace u smeće, poderu, upotrijebe za umatanje ili za sjenila. Mnoge vijesti, koje se objavljuju, ostave duboki dojam na publiku i usjeku joj se u pamet, ali se poslije, kako godine prolaze, i zaborave. Ljudi bi često, kasnije, htjeli pronaći neki podatak, ali je i te kako teško snaći se u tom moru novina i listova, pogotovo ako ne znaš ni dan, ni mjesto, pa čak ni godinu u kojoj

[1] Spomenuti »književni posao« želio je obaviti i sam Dostojevski, kao što je i pisao u listu »Građanin« 1873. godine.

se neki događaj zbio. I, eto, kad bi tko skupio sve te podatke, od jedne cijele godine, u jednu jedinu knjigu, sastavljenu po određenom planu i određenoj zamisli, s kazalom, uputama, rasporedom na mjesece i dane, ovakva cjelovita zbirka mogla bi obuhvatiti sve značajke jedne godine ruskog života, bez obzira na to što se, u usporedbi s događajima, relativno malo podataka objavljuje u tisku.

– Mjesto tolikih listova, imali bismo nekoliko debelih knjiga, i ništa više – rekao je Šatov.

Ali je Lizaveta Nikolajevna vatreno branila svoju zamisao iako se teško i nespretno izražavala. Sve mora stati u jednu knjigu, kako je ona tumačila, koja čak ne smije biti debela. Uostalom, može biti i debela, ali glavno da je pregledna, jer je najvažnije kakav će biti plan i način po kome će biti sređeni svi podaci. Naravno, ne treba skupljati baš sve i iznova tiskati. Moglo bi se ispustiti uredbe, odluke vlade, lokalne odredbe, zakone, jer ti podaci, iako su vrlo važni, u ovakvu izdanju ne bi bili potrebni. Moglo bi se što šta ispustiti i ograničiti se jedino na one događaje koji, više ili manje, odražavaju osobni moralni život naroda, osobnost ruskog naroda u trenutku sadašnjosti. Naravno, da u to može svašta ući: zanimljivosti, požari, dobrovoljni prilozi, kojekakvi plemeniti i opaki postupci, mnoge izreke i govori, možda čak i izvještaji o poplavama, možda čak i neke vladine uredbe, ali je najvažnije da se izabere samo ono što točno obilježava naše vrijeme; sve treba uvrstiti prema određenim načelima, u određenu svrhu, s određenim tumačenjem i s određenom idejom. Napokon, knjiga mora biti zanimljiva i kao zabavno štivo, a posve je jasno da mora postati prijeko potrebnim priručnikom! To bi trebalo da bude, može se reći, prikaz duševnog, moralnog, unutrašnjeg ruskog života u tijeku jedne kalendarske godine. »Trebalo bi da svi kupuju te knjige, da one postanu prijeko potrebne i da uvijek budu svima nadohvat ruke« – uporno je tumačila Liza, »ali mi je jasno da je od svega najvažniji plan, pa sam se upravo zbog toga na vas i obratila«, završila je ona. Opet se bila silno zanijela i, premda je objašnjavala mutno i samo napola, Šatov ju je malopomalo uspijevao shvatiti.

– Prema tome, to treba biti tendenciozno, podatke bi trebalo izabrati s određenom tendencijom – promrsi on jednako ne odižući glave.

– Ni govora, ne treba tendenciozno birati građu, i uopće ne treba tu nikakva tendencija. Jedina tendencija neka bude – objektivnost.

– Pa tendencija ne bi ni škodila – trgnu se Šatov – osim toga, čim je riječ bilo o kakvu izboru, nemoguće je tendenciju izbjeći. Pa i sam izbor podataka će biti ujedno ključ kako ih treba tumačiti. Vaša ideja nije loša.

– Znači da bi se moglo napraviti takvu knjigu? – obveselila se Liza.

– Treba razmotriti cijelo pitanje i porazmisliti. To je golem posao. Naprečac je teško išta reći. Nemamo dosta iskustva. Pa ako i izdamo tu knjigu, teško da ćemo saznaniti kako ju je trebalo sastaviti. Vjerojatno bi trebalo mnogo takvih iskustava; ali je zamisao privlačna. I korisna.

Napokon je podigao pogled i oči su mu sijale od zadovoljstva – toliko je bio oduševljen ovim poslom.

– Jeste li vi to sami smislili? – zapita on Lizu prijazno i nekako stidljivo.

– Nije teško smisliti, teško je napraviti plan – smiješila se Liza. – Ja se slabo u to razumijem, nisam osobito pametna i težim samo za onim što mi je posve jasno...

– Težite?

– Jesam li se krivo izrazila? – brzo priupita Liza.

– Možda i niste; zapitao sam, tek onako.

– Još mi se u inozemstvu učinilo da bih mogla biti nekako korisna. Imam novaca od koga nema nikakve koristi, pa zašto ne bih nešto učinila za opću stvar? A onda je ta zamisao naišla nekako sama od sebe; nisam je uopće smišljala, ali sam joj se neobično obveselila; i odmah sam shvatila da ne mogu ništa učiniti bez suradnika, zato što sam sama posve nesposobna. Razumije se da će suradnik sudjelovati u poslu i kao izdavač. Svatko daje polovicu: vaš je plan i posao, moja je osnovna ideja i sredstva za tiskanje. Valjda ćemo pokriti troškove.

– Ako smislimo pravi plan, knjiga će se svakako dobro prodavati.

– Upozoravam vas da to ne spominjem zbog zarade nego zato što mi je stalo da se knjiga rasproda, pa ću se upravo zbog toga i veseliti zaradi.

– A kakva je zapravo moja uloga?

– Pa, ja želim da mi budete suradnik... da sve dijelimo napola. Vi ćete smisliti plan.

– Kako znate da bih ja bio kadar smisliti takav plan?

– Puno su mi pričali o vama, a i ovdje sam opet čula... znam da ste veoma pametni i da... poznajete posao i... da mnogo razmišljate; meni je Petar Stepanovič Verhovenski govorio o vama

još u Švicarskoj – izgovori ona vrlo brzo. – A on je vrlo pametan čovjek, je li tako?

Šatov je pogleda načas, posve letimično, pa odmah obori pogled.

– A i Nikolaj Vsevolodovič je također mnogo pričao o vama...

Šatov odjednom pocrvenje.

– Uostalom, evo, tu su vam novine – Liza brže-bolje diže sa stola pripremljen i zavezani svežanj novina – ja sam već ovdje pokušala izdvojiti materijal za izbor i numerirala sam ga... već ćete vidjeti.

Šatov uze zavežljaj.

– Možete ih ponijeti kući i pregledati. Nego, gdje vi stanujete?

– U Bogojavljenskoj ulici, u kući Filipova.

– A, znam. Ondje, mislim, stanuje i neki kapetan, gospodin Lebjatkin? – brzala je i dalje Liza.

Šatov je, držeći zavežljaj u ruci i naoko spreman da ode, ipak još neko vrijeme šutke sjedio i piljio u pod.

– Za takve poslove ćete morati uzeti nekoga drugoga, ja vam za to nisam – izgovori on napokon nekako neobično tiho, gotovo šapatom.

Liza porumenje.

– O kakvim to poslovima govorite? Mavrikije Nikolajeviču – ciknu ona. – Molim vas, dajte mi ono pismo.

S Mavrikijem Nikolajevičem prišao sam i ja stolu.

– Pogledajte ovo – obrati se ona odjednom meni, neobično uzbuđeno otvarajući pismo. – Jeste li ikada vidjeli nešto ovakvo? Molim vas, pročitajte naglas; hoću da i gospodin Šatov čuje.

U silnom čudu pročitam naglas ovu poslanicu:

Neusporedivoj gospođici Tušinoj.
Poštovana gospođice
Jelizaveto Nikolajevna!
O, kako je umilna
Jelizaveta Tušina,
Kad s rođakom u damskom sedlu jezdi
I vjetar se u njenoj kosi gnijezdi,
Ili kad s majkom u crkvi pada ničice
I rumen kad im smjerno obasja lice!
Tad ja za zakonskom, bračnom srećom žudim
I zato njoj i majci jednu suzu nudim.

Ispjevao neznalica za jedne prepirke

»Uvažena gospo!

Najviše sebe žalim što nisam u Sevastopolju, slave radi, izgubio ruku, gdje uopće nisam ni bio, nego sam cijeli rat služio vojsku pri isporuci prokletog provijanta, koje smatram da je podlo. Vi ste drevno božanstvo, a ja sam nula, ali slutim beskrajno prostranstvo. Smatrajte kao pjesmu i ništa više, jerbo su pjesme ipak glupost i gdje se dopusti ono što se u prozi smatra bezobrazno. Može li se sunce razljutiti na infuzoriju ako mu ona pjeva iz kapljice vode, gdje ih ima tako puno, ako ćemo pod mikroskop? Čak ono društvo čovjekoljubivosti prema krupnoj stoci u Petrogradu[1] iz višeg društva imade puno razumijevanja u smislu prava pasa i konja, a prezire nisku infuzoriju, ne spominjući je uopće, jerbo nije narasla. Nisam ni ja narastao. Pomisao na brak bi bila golemo smiješna: ali ću ubrzo imati bivših dvijesto duša kroz čovjekomrsca koga treba da ga prezirete. Mnogo što mogu saopćiti i na osnovu dokumenata čak pred Sibirom da izjavim. Nemojte moju poruku prezreti. Pismo od infuzorije uzeti kao da je u pjesmi.

Kapetan Lebjatkin, odano vam lice
s puno dokolice.«

– To je pisao pijanac i nitkov! – povikao sam ogorčeno. Znam ga ja!

– Pismo sam dobila jučer – pocrvenjevši brzoreko nam objasni Liza – i sama sam odmah shvatila da ga šalje nekakav glupan pa ga sve dosad nisam pokazala *maman*, da ju još više ne uzrujam. Ali ako on nastavi ovako, ne znam što da radim. Mavrikij Nikolajevič je već htio da ode do njega i da mu se zaprijeti. Budući da sam vas smatrala za svoga suradnika – okrene se ona Šatovu – i budući da ondje stanujete, htjela sam vas zamoliti da mi kažete čemu se još mogu od toga čovjeka nadati.

– On je pijanac i nitkov – promrsi Šatov nekako preko volje.

– A zar je uvijek tako glup?

– Ne, nije, uopće nije glup kad ne pije.

– Poznavao sam nekog generala koji je pisao na dlaku iste ovakve pjesmice – dobacih i nasmijah se.

– Pa čak se i iz ovog pisma vidi da nešto smjera – neočekivano dobaci šutljivi Mavrikij Nikolajevič.

– Kažu da živi sa sestrom, je li? – zapita Liza.

[1] »Rusko društvo za brigu o životinjama«, osnovano 1865. u Petrogradu.

– Jest, živi sa sestrom.
– I kažu, isto tako, da je zlostavlja. Je li to točno?
Šatov ponovo pogleda Lizu, namrgodi se i promrmla: »Mene se to ne tiče!« – te pođe prema vratima.
– Ah, čekajte – uzbudi se Liza – kamo ćete? Još bismo se morali o mnogo čemu dogovoriti...
– A o čemu bismo se dogovarali? Sutra ću vam odgovoriti na vašu ponudu...
– Moramo govoriti još o onom najvažnijem, o tiskari! Vjerujte mi da se nisam šalila i da se ozbiljno kanim latiti posla – uvjeravala ga je Liza sve uzrujanija i uzrujanija. – Ako se odlučimo objavljivati knjige, gdje ćemo ih tiskati? To je veoma važno pitanje, jer zbog toga nećemo valjda ići u Moskvu, a ovdašnja tiskara ne bi mogla tiskati takvo izdanje. Već sam odavno bila odlučila da osnujem svoju tiskaru, makar i na vaše ime, a mama će mi, naravno, dopustiti, ako bude na vaše ime...
– A otkud vi znate da bih ja znao raditi u tiskari? – mrko će Šatov.
– Kažem vam da me je Petar Stepanovič još u Švicarskoj upozorio na vas, rekavši da biste vi mogli voditi tiskaru jer poznajete taj posao. Čak vam je htio po meni poslati pisamce, ali sam ga zaboravila uzeti.
Šatov se, kako se danas dobro sjećam, izobličio u licu. Stajao je nepomično nekoliko trenutaka i onda odjednom izletio iz sobe.
Liza se razjedila.
– Zar on uvijek odlazi ovako od ljudi? – okrenula se meni.
Samo što nisam slegnuo ramenima, kad se Šatov iznenada vrati, priđe pravo stolu i odloži svežanj novina koje je bio ponio sa sobom:
– Ne mogu vam biti suradnik, nemam vremena.
– Ali zašto, zašto? Čini se da ste se nešto razljutili – ojađeno i moleće zapita ga Liza.
Prizvuk njezina glasa očito ga je donekle iznenadio; nekoliko trenutaka ju je netremice promatrao kao da joj nastoji zaviriti u dubinu duše.
– Svejedno – promrsi on tiho – ne pristajem...
I ovaj put je zbilja otišao. Liza je bila nevjerojatno zapanjena i to čak, moglo bi se reći, preko svake mjere; tako se bar meni činilo.
– Nevjerojatno čudan čovjek! – glasno je izrekao Mavrikij Nikolajevič.

III

Naravno da je bio »čudan«, ali svejedno je u svemu bilo još mnogo toga mutnoga. Bilo je tu i neko skriveno značenje. Ja zaista nisam uopće vjerovao da je riječ o onoj knjizi; napokon, bilo je tu i ono glupo pismo u kojem je međutim, posve jasno spomenuta neka prijava »na osnovu dokumenata«, a to su svi prešutjeli, raspričavši se o sasvim drugim stvarima; na kraju krajeva, čudno je bilo i s tom tiskarom i Šatovom, koji je otišao čim se povela riječ o tiskari. Sve me je to navodilo na pomisao da se ovdje dogodilo nešto i prije mog dolaska i da o tome nemam pojma; da sam, prema tome, suvišan i da se sve ovo mene uopće ne tiče. Uostalom, ionako je bilo vrijeme da krenem jer sam se, za prvi posjet, ionako predugo zadržao. Prišao sam Lizaveti Nikolajevnoj da se oprostim.

Čini se da je ona bila i zaboravila da sam ja u sobi; stajala je još na istom mjestu, pokraj stolice, neobično zamišljena, oborene glave, i netremice je gledala u jednu točku na sagu.

– Ah, i vi odlazite, do viđenja! – izgovorila je ona, po običaju, prijazno. – Isporučite moj pozdrav Stepanu Trofimoviču i nagovorite ga da me što prije obiđe. Mavrikije Nikolajeviču, Anton Lavrentjevič odlazi. Oprostit ćete, mama ne može doći ovamo da se s vama oprosti...

Izišao sam i već sam se bio spustio niz stepenište, kad me je sluga odjednom dostigao na ulazu:

– Gospođa vas je lijepo molila da se vratite...

– Gospođa ili Lizaveta Nikolajevna?

– Gospođica, molit ću.

Ovaj put sam Lizu zatekao u sobi za primanje, a ne u velikom salonu gdje smo maloprije sjedili. Vrata koja su vodila u salon, u kome je sad ostao sam Mavrikij Nikolajevič, bila su sad dobro zatvorena.

Liza mi se osmjehnula, ali je bila blijeda, stajala je nasred sobe i očito se lomila u neodlučnosti; onda me odjednom uhvatila za ruku i šutke, brzo odvela od prozora.

– Svakako bih se htjela odmah sastati *s njom* – prošaptala je pogledavši me žarkim, prodornim, nestrpljivim pogledom kojemu se nije bilo moguće ni najmanje oduprijeti – moram *je* vidjeti mojim očima, pa vas molim da mi pomognete.

Bila je veoma uzbuđena i – očajna.

– Ali koga biste željeli vidjeti, Lizaveta Nikolajevna – uplašeno je priupitah.

– Onu Lebjatkinu, šepavu... Je li tako da je šepava?

Bio sam iznenađen.

– Ni ja je još nisam nikada vidio, ali sam čuo da je šepava, jučer su mi rekli – brzo sam prošaptao kako bih pokazao da sam joj spreman pomoći.

– Svakako bih se morala sastati s njom. Da li biste mogli još danas upriličiti sastanak?

Strašno mi se sažalila.

– To je nemoguće, uopće ne znam kako bih to izveo – počeo sam je nekako odvraćati – svratit ću Šatovu...

– Ako ne uspijete za sutra ugovoriti sastanak, poći ću njoj i sama, posve sama, jer je Mavrikij Nikolajevič odbio da me prati. Uzdam se jedino u vas i ni u koga drugoga; glupo sam razgovarala sa Šatovom... Sigurna sam da ste vi neobično čestit čovjek i da ste mi odan, pa vas molim da mi učinite ovu uslugu.

Osjetio sam strašnu želju da joj u svemu pomognem.

– Znam što ću učiniti – porazmislio sam časak – otići ću onamo i svakako, *svakako* ću je posjetiti! Učinit ću sve da se vidim s njom, dajem vam časnu riječ; samo mi morate dopustiti da se povjerim Šatovu.

– Recite mu da je to moja želja i da više ne mogu čekati, a da ga ono maloprije nisam varala. On je, možda, otišao baš zbog toga što je veoma pošten i što mu se nije svidjelo da ga ja, kako mu se činilo, varam. Ali ga nisam varala; zaista bih htjela izdavati one knjige i osnovati tiskaru...

– On je vrlo pošten, vrlo pošten – potvrdio sam gorljivo.

– Dakle, ako ne ugovorite sastanak za sutra, poći ću onamo sama, ma što se dogodilo i makar svi saznali.

– Sutra vam ne bih mogao doći prije tri sata – rekao sam pošto sam se malo bio pribrao.

– Dobro, u tri sata. Znači da sam točno pogodila, jučer, kod Stepana Trofimoviča da ste mi – prilično odani? – osmjehnula se ona brzo mi stisnuvši ruku na rastanku i požurivši se Mavrikiju Nikolajeviču koji je cijelo vrijeme bio sam.

Izišao sam na ulicu pod bremenom obećanja koje sam joj dao i nisam mogao shvatiti što se dogodilo. Vidio sam malo prije ženu obuzetu pravim očajem, koja nije strepila ni da se obruka time što će se povjeriti čovjeku koga uopće ne pozna.

Njen ženstveni osmijeh, u trenutku koji je morao biti tako mučan, i ona napomena kako je već jučer bila zamijetila moje

osjećaje, naprosto su me takli u srce; ali sam ja nju naprosto žalio, žalio sam je – i to je sve! Njezine tajne postali su za mene odjednom svetinja, i kad bi mi ih netko sada odjednom pokušao priopćiti, ja bih, vjerujem, začepio uši i ne bih htio ništa čuti. Nešto sam ipak predosjećao... ali mi svejedno nikako nije bilo jasno kako bih tu ja mogao iole pomoći. Štoviše, zapravo nisam sada ni znao što bi trebalo ugovoriti: sastanak, u redu, ali kakav sastanak? A i kako spojiti njih dvije? Uzdao sam se još jedino u Šatova iako sam mogao već unaprijed znati da mi on tu neće nimalo pomoći. Ipak sam pojurio njemu.

IV

Kod kuće sam ga zatekao tek navečer, negdje oko osam sati. Zaprepastio sam se ugledavši kod njega goste – bili su tu Aleksej Nilič i neki gospodin Šigaljov koga sam napola poznavao i koji je bio šurjak Virginskoga.

Mislim da je taj Šigaljov već dva mjeseca boravio u našem gradu; ne znam odakle je doputovao; čuo sam jedino za njega da je u nekom naprednom petrogradskom časopisu bio objavio nekakav članak. Virginski me s njime upoznao slučajno, na ulici. U životu nisam vidio tako tmurno, mrko i turobno ljudsko lice. Gledao je kao da očekuje propast svijeta i to ne onakvu, kakvu najavljuju proroci i od koje možda ništa i neće biti, nego potpuno određenu propast, koja će, recimo, nastupiti točno sutra ujutro, u deset sati i dvadeset i pet minuta. Onomad, međutim, gotovo ni jedan ni drugi nismo ništa rekli nego smo se rukovali, držeći se kao dva zavjerenika. Najviše su me se dojmile njegove natprirodno velike uši, dugačke, široke i mesnate, koje su neobično stršale u stranu. Pokreti su mu bili nespretni i polagani. Ukoliko je Liputin možda gdjekad i maštao o tome da bi se moglo stvoriti falansteriju u našoj guberniji, Šigaljov je zacijelo znao točan dan i sat kad će se to i ostvariti. Ostavio je na mene zlokoban dojam; kad sam ga ovo veče zatekao kod Šatova, začudio sam se, i to pogotovo zbog toga što Šatov uopće nije volio goste.

Još sa stubišta sam čuo da razgovaraju veoma glasno, sva trojica odjednom, i da se, kako se činilo, prepiru; ali čim sam se ja pojavio, svi su ušutjeli. Prepirali su se stojećki, a sad su odjednom posjedali, tako da sam i ja morao sjesti. Nelagodna šutnja potra-

jala je pune tri minute. Šigaljov me je možda i poznao, ali se pretvarao kao da me ne pozna, i to zacijelo ne iz neprijateljstva, nego tek onako. S Aleksijem Niličem sam se ovlaš pozdravio, bez ijedne riječi i štoviše, eto, nismo se ni rukovali. Šigaljov se, napokon, zagledao u mene ozbiljno i mrko, u najnaivnijem uvjerenju da ću odjednom ustati i izići. Napokon je Šatov polako ustao, a ostala dvojica su tada skočila na noge. Izišli su a da se nisu ni oprostili, osim što je Šigaljov s vrata dobacio Šatovu koji ih je ispratio:

– Zapamtite da vi morate podnijeti račun...

– Fućka se meni za vaše račune, i nikome ih ja ne moram podnositi – rekao je Šatov, ispratio ga i zabravio vrata kukicom.

– Blesani jedni! – izustio je pogledavši me i osmjehnuo se kao u grču.

Po licu mu se vidjelo da je ljut i začudilo me da je on prvi progovorio. Prije bi se obično događalo, i to bez iznimke, kad god bih svratio njemu (što je, uostalom, bilo veoma rijetko), da bi mrko sjeo u kut, ljutito mi odgovarao i tek, pošto bi proteklo mnogo vremena, posve živnuo i zadovoljno razvezao govoriti. Ali, na rastanku bi se opet, neizostavno, svaki put natmurio i opraštao se kao da se uspio otarasiti osobna neprijatelja.

– Kod Alekseja Niliča sam jučer bio na čaju – rekao sam – čini mi se da je taj čovjek opsjednut ateizmom.

– Ruski ateizam ne ide dublje od dosjetke – progunđa Šatov utičući u svijećnjak novu svijeću mjesto dogorjele.

– Ali, meni se čini da njemu nije baš samo do dosjetki; on govori jednostavno ili, štoviše, čini mi se da se ne zna ni izražavati a kamoli igrati riječima.

– Papirnati su to ljudi; dođe to od službinskih misli – mirno izreče Šatov, sjede u kut na stolicu i objema dlanovima se nasloni na koljena.

– Ima tu i puno mržnje – proslijedi on pošto je punu minutu šutio. – I prvi bi oni bili strašno nesretni kad bi se Rusija odjednom nekako preobrazila, makar i po njihovu obrascu i kad bi odjednom postala beskrajno bogata i sretna. Onda ne bi imali koga mrziti, ne bi imali na koga pljuvati, kome se izrugivati. Sve je to ništa drugo nego životinjska, beskrajna mržnja prema Rusiji, koja im je ušla u krv... I nema tu nikakvih nevidljivih suza koje svijet ne bi vidio od vidljiva smijeha![1] Nikada u Rusiji nije

[1] Poznata izreka Bjelinskoga o Gogoljevu načinu pisanja – »smijeh kroz suze koje svijet ne vidi«.

izrečena lažnija izreka nego ta o nevidljivim suzama! – uzviknu on odjednom gotovo pomamno.

– Što vam, zaboga, ne pada na pamet! – nasmijah se ja.

– Vi ste »umjereni liberal« – nasmiješi se i Šatov. – Da znate – dometnu on odjednom – da sam ja možda i glupo bubnuo ono o »služinskim mislima«; vi ćete mi, zacijelo, odmah skresati: »Možda ti i jesi služinski sin, ali zato ja nisam sluga«.

– Nije mi bilo ni na kraj pameti... nemojte, molim vas!

– Ne morate se ispričavati, ja se vas ne bojim. Recimo da sam se samo rodio kao služinski sin, a sad sam, eto, postao sluga, baš kao što ste i vi. Naši ruski liberali su prije svega sluge i samo im je do toga kako bi nekome mogli očistiti čizme.

– Kakve čizme, kakva je to alegorija?

– Baš nikakva alegorija. Vidim da mi se rugate... Točno je rekao Stepan Trofimovič da ja ležim ispod kamena, da sam prignječen, ali ne i zgnječen, i da se batrgam; to mu je dobra usporedba.

– Stepan Trofimovič tvrdi da ste vi ludi za Nijemcima – nasmijah se ja – ipak smo mi nešto zdipili od tih Nijemaca.

– Jesmo, dvadeset kopjejki, a sto svojih rubalja smo im dali.

Nekoliko trenutaka smo šutjeli.

– Sigurno je to zaradio u Americi.

– Tko? Što je zaradio?

– Mislim na Kirilova. Ondje smo nas dvojica četiri mjeseca odležali na podu kolibe.

– Pa zar ste bili u Americi? – začudih se. – Nikada niste ni spomenuli.

– Nema tu što pričati. Pretprošle godine smo se nas trojica otputili iseljeničkim brodom u Sjedinjene Države, kupivši brodsku kartu posljednjim novcem, i to »da bismo osobno osjetili život američkog radnika i na taj način na svojoj koži osjetili kakav je život čovjeka u najtežim postojećim socijalnim uvjetima«. Samo smo u tu svrhu krenuli na put.

– Za ime božje! – nasmijah se. – Bilo bi bolje da ste otputovali u neku našu guberniju, u vrijeme žetve, pa da štošta »osjetite na svojoj koži,« a vi odmah pravo u Ameriku!

– Ondje smo radili kao nadničari kod jednoga eksploatatora; bilo nas je šest Rusa: studenti, čak i vlastelini, koji su bili napustili svoje imanje, pa neki časnici; a svima je pred očima bio uzvišeni cilj. Tako smo mi lijepo radili, znojili se, zlopatili se, premarali se, sve dok Kirilov i ja nismo napokon otišli – razboljeli smo se, nismo mogli izdržati. Naš gazda, eksploatator, prevario nas je

prilikom obračuna: mjesto trideset dolara, kako je bilo dogovoreno, platio je meni svega osam, a njemu petnaest; osim toga su nas često i tukli. Eto, tako smo, ostavši bez posla, Kirilov i ja, odležali na podu, u nekom malom mjestu, puna četiri mjeseca; on je za to vrijeme mislio svoje misli, a ja opet svoje.

– Nije moguće da vas je gazda tukao, u Americi? Mogu misliti kako ste mu kresali!

– Ni govora. Kirilov i ja smo ubrzo shvatili kako smo »mi, Rusi, u usporedbi s Amerikancima, malena djeca i kako bismo se morali roditi u Americi ili bar živjeti dugi niz godina zajedno s Amerikancima, da bismo im postali ravni«. Štoviše, kad bi nam za neku stvarčicu, koja ne vrijedi ni groša, tražili cijeli dolar, mi bismo plaćali ne samo spremno, nego čak i zanosno. Sve smo od reda hvalili: spiritizam, Lynchov zakon, revolvere, skitnice. Jednom prilikom, dok smo putovali, neki mi je čovjek gurnuo ruku u džep, izvadio češalj i počeo se češljati; Kirilov i ja smo se samo pogledali, ali smo zaključili da je to u redu i da nam se dapače veoma sviđa...

– Neobično je da mi tako nešto prihvaćamo ne samo mozgom nego i djelom – napomenuo sam ja.

– Papirnati ljudi – ponovio je Šatov.

– Ali, svejedno, treba priznati, da je plemenito i smiono, bogami, krenuti na put preko Oceana iseljeničkim brodom, u nepoznatu zemlju, pa makar i u namjeri da se stekne iskustvo »na svojoj koži«, i tako dalje... Ali kako ste se uspjeli vratiti?

– Pisao sam jednome čovjeku u Evropi, i on mi je poslao stotinu rubalja.

Šatov je za vrijeme razgovora, po svome običaju, netremice piljio u pod, čak i onda kad bi se zanio. Sad je odjednom podigao glavu:

– Hoćete li znati kako se zove taj čovjek?

– Tko je on?

– Nikolaj Stavrogin.

Odjednom je ustao, okrenuo se prema pisaćem stolu od lipovine i počeo po njemu nešto tražiti. Kod nas se nekako neodređeno, ali tobože pouzdano, pričalo kako je njegova žena neko vrijeme bila u prisnim odnosima s Nikolajem Stavroginom, u Parizu, i to upravo prije tri godine, dakle u ono vrijeme dok je Šatov bio u Americi; iako treba istaći da ga je ona napustila, već mnogo prije, u Ženevi. »Ako je to istina, što ga je onda nagnalo da sad izvlači to ime i da o svemu tome raspreda?« – pomislio sam.

– Još mu ih nisam vratio – obrati mi se on ponovo, iznenada, i

pošto me je uporno promotrio, sjede na svoje staro mjesto u kutu i odrešito zapita, sad već posve drugačijim glasom:

– Vi ste, očito, došli po nekom poslu; što ste željeli od mene?

Spremno sam mu sve ispričao, držeći se doslovno kronološkog redoslijeda, i dodao kako sam se, istina, uspio malko oporaviti od podnevne groznice ali kako sam zato još zbunjeniji: shvatio sam da je posrijedi nešto veoma važno za Lizavetu Nikolajevnu, vruće sam joj želio pomoći, ali nesreća je bila u tome što ne samo da nisam znao kako bih održao obećanje koje sam joj dao, nego što mi sad više nije bilo uopće jasno što sam joj zapravo bio obećao. Zatim sam ga usrdno još jednom počeo uvjeravati kako ga ona nije htjela ni kanila prevariti, kako je tu naprosto iskrsnuo nesporazum, i kako joj je i te kako krivo što je on onako ludo izletio van.

Saslušao me je veoma pažljivo.

– Možda sam ja, zaista, po svom starom običaju, učinio danas ondje neku glupost... Ali, ako ona nije uspjela shvatiti zašto sam ja otišao, e, onda... utoliko bolje za nju.

Ustao je, prišao vratima, odškrinuo ih i počeo osluškivati zvukove na stepeništu.

– Biste li se vi željeli sastati s tom osobom?

– Svakako da bih htio, samo kako? – dočekao sam veselo njegov prijedlog.

– Jednostavno ćemo joj otići, dok je sama. Ako on naiđe i sazna da smo mi bili kod nje, prebit će je. Ja često navraćam, ali uvijek potajno. Maloprije je dobio svoje kad ju je opet počeo tući.

– Ma što kažete!

– Zbilja; uhvatio sam ga za kosu i odvukao od nje; htio me je zbog toga odalamiti, ali sam ga dobro uplašio, pa je na tome i ostalo. Bojim se da bi se mogao pijan vratiti kući, prisjetiti se toga – i zbog toga nju izmlatiti.

Brzo smo se spustili niza stepenice.

V

Vrata na stanu Lebjatkinovih bila su samo pritvorena, a ne zatvorena, tako da smo jednostavno ušli. Taj se stan sastojao od dva kukavna sobička čadjavih zidova na kojima su prljave tapete visile doslovno u krpama. Tu je prije nekoliko godina bila gostio-

nica, sve dok je kućegazda Filipov nije otvorio u svojoj novoj kući. Ostale sobe, koje su nekoć bile dio gostionice, sad su bile zatvorene, a ove dvije su pripadale Lebjatkinu. Od pokućstva su se tu nalazile jedino obične klupe i grubo otesani stolovi; osim toga, stajao je tu još i stari naslonjač bez priručja. U drugoj sobi, u kutu, krevet je bio prekriven cicanim pokrivačem u kojemu je spavala *m-lle* Lebjatkina, dok je kapetan svaki put lijegao na pod i to vrlo često i u odijelu. Posvuda je bilo puno mrvica, smeća, vlage; velika debela i mokra krpa ležala je u prvoj sobi nasred poda a u lokvici pokraj nje stara iznošena cipela. Bilo je očito da se nitko ni za što ne brine; niti je tko ložio peći, niti kuhao jelo; kako me je upozorio Šatov, nisu imali čak ni samovara. Kad je kapetan doputovao sa sestrom, bio je pravi siromah i, kao što je pričao Liputin, zaista je isprva obijao pragove i prosjačio. Ali, čim se iznenada domogao para, odmah se propio i posve zviznuo od pića, tako da mu uopće nije bilo stalo do domaćinstva.

M-lle Lebjatkina, s kojom sam se ja toliko želio sastati, skrušeno i tiho je sjedila u kutu druge sobe, na klupici, za grubim kuhinjskim stolom. Nije nas ni pozdravila kad smo otvorili vrata, a nije se čak ni pomaknula. Šatov mi je rekao da vrata njihova stana nisu nikad zatvorena i da su jednom prilikom cijelu noć bila širom otvorena. Pri svjetlu tuljave, tanke svjećice u željeznu svijećnjaku, ugledao sam ženu od svojih, možda, trideset godina, bolesna i mršava lica, odjevenu u tamnu vremešnu cicanu haljinu, obnažena dugačka vrata i rijetke tamne kose, koja je bila na zatiljku spletena u čvor velik poput šačice dvogodišnjeg djeteta. Dočekala nas je prilično veselim pogledom; osim svijećnjaka, pred njom na stolu stajalo je seosko ogledalce, svežnjić starih karata, nekakva raskupusana pjesmarica i bijela žemička u koju je već dva-tri puta bila zagrizla. Primjećivalo se da *m-lle* Lebjatkina liči obraze i maže usnice. Obrve, koje su ionako već bile dugačke, tanke i tamne, još je i crnila. Na njenu visoku čelu, usprkos bjelilu, dosta lako je bilo zamijetiti tri dugačke bore. Znao sam da je šepava ali sad nije uopće ustajala, ni hodala. Možda je nekoć, u ranoj mladosti, ovo mršavo lice bilo sasvim pristalo; ali mirne, prijazne sive oči još su i sad bile vrlo upadne; nešto zaneseno i otvoreno iskrilo se u njenum gotovo veselom pogledu. Poslije svega onoga što sam čuo o kozačkom biču i svim drugim opačinama njezina brata, neobično me začudila ta tiha, smjerna radost koja je izbijala iz njena osmijeha. Čudno je da mi je, mjesto onog teškog i čak bojažljivog zazora, koji obično osjećamo pred bićima koja je Bog kaznio, čak bilo ugodno nju gledati, i to već od prvog

trenutka, tako da uopće nisam osjećao nikakva zazora nego me jedino, možda, kasnije obuzelo iskreno sažaljenje.

– Eto, tako ona sjedi po cijele dane, doslovno sama samcata, i ne pomakne se odavde, baca karte ili se promatra u ogledalu – pokazao mi ju je Šatov s praga. – On je uopće i ne hrani. Starica iz susjednog krila pokatkad joj, iz samilosti, nešto donese; kako je može ostaviti ovako samu uz svijeću!

Na moje veliko čudo, Šatov je govorio posve glasno, baš kao da ona nije uopće u sobi.

– Zdravo, Šatuška! – srdačno se najzad oglasi *m-lle* Lebjatkina.

– Doveo sam ti gosta, Marja Timofejevna – reče Šatov.

– Gost je dobro došao. Ne znam koga si doveo, nešto ga se ne sjećam – ona me pažljivo pogleda preko svijeće i odmah se iznova obrati Šatovu. (Za razgovora na mene više uopće nije obraćala pažnje baš kao da i nisam tu.)

– Je li ti dosadilo samome u tvojoj gajbici? – nasmija se ona i pokaza dva niza divnih zubi.

– I dosadilo mi je a i htio sam te vidjeti.

Šatov primače klupicu stolu, sjede i ponudi i mene da sjednem.

– Razgovoru se uvijek veselim, samo si mi nekako smiješan, Šatuška, baš kao da si monah. Kad si se posljednji put češljao? Daj da te počešljam – ona izvadi češljić iz džepa – sigurno nisi ni dotaknuo kose otkako sam te počešljala.

– Pa ja i nemam češlja – nasmija se Šatov.

– Zaista? Onda ću ti ja pokloniti svoj, ali ne ovaj, nego jedan drugi, samo me podsjeti.

Najozbiljnija izraza na licu, ona ga poče češljati, čak mu napravi razdjeljak sa strane, zabaci malko glavu, pogleda kako je ispalo i ponovo gurne češalj u džep.

– Znaš li što, Šatuška – zavrti ona glavom – ti možda i jesi razuman čovjek, ali ti je dosadno. Neobično mi je kad vas ovako gledam; ne shvaćam kako ljudima može biti dosadno. Tuga nije isto što i dosada. Ja se veselim.

– I bratu se veseliš?

– Misliš li ti Lebjatkina? On mi je sluga. I posve mi je svejedno da li je on sad ovdje ili nije. Ja mu samo podviknem: »Lebjatkine, donesi vode! Lebjatkine, daj mi cipele!«, a on odmah poleti; neki put i zgriješim, pa mu se narugam.

– Ona govori suštu istinu – opet mi napomenu Šatov posve glasno i bez sustezanja. – Postupa prema njemu kao prema sluzi; na svoje sam uši čuo kako se derala na nj: »Lebjatkine, donesi

vode!« i još se kidala od smijeha; naravno, on, istini za volju, ne poleti po vodu nego je zbog toga istuče; samo ga se ona nimalo ne boji. Svaki dan ima nekakve živčane napadaje koji joj pomute pamćenje, tako da poslije njih zaboravi što se maloprije dogodilo i uvijek pobrka i dane i sate. Mislit ćete da je zapamtila kad smo ušli: možda je i zapamtila, ali je i to već zacijelo preinačila u svojoj glavi pa nas sad smatra za neke druge osobe, iako joj je jasno da sam ja Šatuška. Ništa ne smeta što govorim tako glasno; ona odmah prestane slušati one koji joj se ne obraćaju i brzo se prepušta maštanju; što prije može. Sanjari neprestano; cijelih osam sati, cijeli dan provede ovako na istom mjestu. Pogledajte tu žemičku, možda je još jutros zagrizla u nju a pojest će je dokraja tek sutra. Eto, sad je počela bacati karte...

– Gatam ja, gatam li, Šatuška, ali ne ispada baš kako treba – prihvati odjednom Marja Timofejevna čuvši posljednju riječ i, ne gledajući, ispruži lijevu ruku prema žemički (isto tako, vjerojatno, zbog toga što je čula da je netko spomenuo žemičku). Napokon je uspjela uhvatiti žemičku ali ju je svega nekoliko trenutaka zadržala u lijevoj ruci i onda je ponovno, zaokupljena posljednjim izgovorenim riječima, odložila, posve nesvjesno na stol, a da nijednom nije zagrizla.

– Stoji uvijek jedno te isto: put, zao čovjek, nečija himba, samrtna postelja, nekakvo pismo, iznenadna vijest – ja mislim da su sve to laži, Šatuška, a što ti misliš? Kad ljudi lažu, zašto ne bi lagale i karte? – ona ponovo promiješa karte. – To sam rekla i majci Praskovji jednom prilikom, onoj čestitoj ženi, kad je svratila u moju ćeliju da bacimo karte, ali potajno, da ne bi saznala majka igumanija. A nije svraćala samo ona. Uzdišu tako, vrte glavama, preglavljuju, a ja se samo smijem: »Ama kako da dobijete pismo, kažem ja, majko Praskovja, kad ga dvanaest godina niste dobili?« Kćerku joj je muž bio odveo nekamo u Tursku, i dvanaest joj godina nije bilo ni traga ni glasa, a onda me pozvala sutra navečer majka igumanija (ona je iz kneževske obitelji) na čaj, a njoj je slučajno svratila neka gospođa, vrlo maštovita, i doputovao neki monah s Atosa, prilično smiješan čovjek, po mom mišljenju. I, zamisli, moj Šatuška, taj ti je isti monah tog jutra bio donio majci Praskovji kćerkino pismo iz Turske – eto ti, to je karo-dječak – iznenadna vijest! Pijemo mi tako čaj, a onaj monah s Atosa reče odjednom majci igumaniji: »Najviše je, presvijetla majko igumanijo, Gospodin Bog blagoslovio vaš manastir time što vam je dao da u njegovim njedrima«, kaže on, »čuvate takvo blago«. – »Kakvo to blago?« – pita majka igumanija. »E pa, vašu majku

Lizavetu blaženu«. A ta Lizaveta blažena nalazi se pred našom crkvom, uzidana u kavezu dugačkom dva hvata i visokom dva aršina, i živi ona ondje, iza željezne rešetke, već sedamnaestu godinu, i ljeti i zimi, vječito je u košulji od konoplje koju bocka slamčicom ili bilo kakvim prutićem, i ništa ne govori, i ne češlja se, i ne pere se već sedamnaest godina. Zimi joj dodaju kakav kožuh, a svakog dana joj dadnu koricu kruha i kupicu vode. Bogomoljke je gledaju, uzdišu, zanose se, daruju novac. »E, baš je to neko blago«, odvraća majka igumanija (ona se razljutila; nimalo nije voljela Lizavetu), – Lizaveta sjedi tako od sušte zloće, od tvrdoglavosti, i sve to kod nje nije ništa drugo nego licemjerje«. Nisu mi se svidjele te riječi; i ja sam bila odlučila da se dadnem zatvoriti u ćeliju: »Moje je mišljenje«, kažem ja, »da su Bog i priroda jedno te isto«. Oni će svi u jedan glas: »Pazi sad!« Igumanija se nasmijala, počela nešto šaputati onoj gospođi, pozvala me, počela me tetošiti, a gospođa mi je ružičastu vrpcu poklonila; hoćeš li da ti je pokažem? A monah mi je odmah održao prodiku i govorio mi nekako prijazno i skrušeno i očito vrlo pametno; a ja ti sjedim i slušam ga. »Jesi li shvatila?«, pita on. »Nisam«, kažem ja, »ništa nisam shvatila, nego vi mene ostavite», kažem, »posve na miru«. I otada su me zaista posve pustili na miru, Šatuška. I nekako u to vrijeme šapne mi, na izlasku iz crkve, jedna naša starica, koja je bila na pokori zbog toga što se bavila proroštvom: »Što misliš, što je to Bogorodica?« – »Sveta majka«, odgovaram, »ufanje roda ljudskoga«. – »Znači da je«, kaže, »Bogorodica sveta majka, velika vlažna zemlja i da se u tome za čovječanstvo krije velika radost. I svaka tuga zemaljska i svaka suza zemaljska – radost je naša; i kad natopiš suzama svojim zemlju ispod sebe do dubine od pola lakta, odmah ćeš se početi svemu radovati. I nikakva, nikakva«, kaže, »čemera više nećeš znati, jer je takvo«, kaže, »proročanstvo!« U srce mi se usjekla ta riječ. I otada sam, kad god bi se molila i klanjala do zemlje, svaki put ljubila zemlju, ljubila je i plakala. I mogu ti reći, Šatuška, da u tim suzama nema ništa ružno; i premda ti nikada nisi patio, svejedno ti suze mogu i od radosti poteći. Istina je da suze poteku same od sebe. Otišla bih tako ponekad na obalu jezera: s jedne je strane naš manastir a s druge naša oštra planina – zvala se baš Oštrac. Popnem se na planinu, okrenem se licem prema istoku, padnem ničice na zemlju, plačem, plačem i ne znam više kako dugo plačem, i ne znam tada i ne shvaćam više ništa. Poslije ustanem, okrenem se, a sunce je već na zalazu i tako je silno veliko, i raskošno, i velebno; voliš li ti gledati sunce, Šatuška? Lijepo je i tužno. Okrenem se ponovo

prema istoku, a sjena, sjena koju baca naša planina, opružila se daleko po površini jezera kao dugačka, vrlo dugačka i uska strijela, protežući se čak i vrstu daleko, sve do onoga otoka usred jezera, sve dok taj kameni otok ne prepolovi, reklo bi se, na pola, i kad ga na pola prepolovi, onda i sunce zađe, i sve se odjednom utrne. I onda počnem tugovati, i odjednom se prenem, bojim se mraka, Šatuška. I najviše se rasplačem, radi svoga djeteta...

– A zar si ti imala dijete? – gurnu me Šatov laktom pažljivo slušajući njenu priču.

– Naravno da jesam: maleno, ružičasto djetešce sićušnih nožica, i samo mi je strašno žao što se ne mogu sjetiti da li je dječak ili djevojčica. Čas mi se pričini da je dječak, čas da je djevojčica. A čim sam ga rodila odmah sam ga povila u batist i u čipke, ružičastim ga vrpcama prevezala, cvijećem posula, uredila i molitvu nad njim izgovorila, nekrštenoga ponijela kroz šumu, a silno se bojim šume, i hvata me užas i najviše plačem zbog toga što sam ga rodila a muža ne poznam.

– A možda si imala muža? – oprezno upita Šatov.

– Smiješno mi je, Šatuška, kako ti to misliš. Možda sam ga imala, ali šta onda ako sam ga imala, kad je isto kao i da ga nisam imala? Eto tebi lagane zagonetke, odgonetaj je, de! – nasmiješila se ona.

– Kamo si odnijela dijete?

– Odnijela sam ga na jezero – uzdahnu ona.

Šatov me opet gurnu laktom.

– A može li biti da nisi uopće imala dijete, nego da sve ti to samo buncaš, a?

– Teško je tvoje pitanje, Šatuška – zamisli se ona ali se nimalo ne začudi njegovu pitanju – i na njega ti ja neću odgovoriti, iako ga možda zbilja nisam ni imala; sve mislim da je to kod tebe puka znatiželja; svejedno ga neću prestati oplakivati, ta nisam ga valjda samo sanjala? – i krupne se suze zaiskriše u njenim očima. – Šatuška, Šatuška, je li istina da te je žena ostavila? – stavi mu ona odjednom obje ruke na ramena i tužno se zagleda u nj. – Nemoj se ljutiti na mene ionako mi je muka. Znaš li, Šatuška, što sam sanjala: odjednom mi se on vraća, zove me, dovikuje: »Mačkice«, kaže, »mačkice moja, dođi ovamo!« Najviše sam se obradovala tome što me je nazvao »mačkice«: voli me, pomislila sam.

– A možda se i na javi vrati – potiho promrmlja Šatov.

– Neće, Šatuška, to je bio samo san... Na javi se on neće vratiti. Znaš li onu pjesmicu:

Ne treba mi velih dvora,
Ostat ću u ćeliji ovoj,
Živjet ću isposnički,
Za tebe se vijek moliti Bogu.

Oh, Šatuška, Šatuška, mili moj, zašto me ti nikada nećeš o onome zapitati?

– Ti mi ne bi ni rekla, pa zato i neću pitati.

– Ne bih rekla, ne bih rekla, makar da me zakoljeŠ, ne bih ti rekla – brzo je ona dočekala – na lomači ne bih rekla. Ma koliko da bih patila, nikada ne bih rekla, nikada nitko neće doznati!

– Eto, vidiš, svatko zna svoje – još tiše izgovori Šatov, sve više i više obarajući glavu.

– A kad bi me zamolio, možda bih ti i rekla! – zanosno će ona. – Zašto me ne zamoliš? Zamoli me, zamoli me usrdno, Šatuška, možda ću ti reći; nagovori me, Šatuška, tako da i sama pristanem... Šatuška, Šatuška...

Ali je Šatuška šutio; nekoliko trenutaka je potrajao opći muk. Suze su joj tiho tekle niz naličene obraze; sjedila je zaboravivši skinuti ruke Šatovu s ramena, ali više nije u nj gledala.

– Eh, što je mene briga za tebe; a i grehota je upletati se – ustade odjednom Šatov s klupe. – De, ustanite! – ljutito izvuče ispod mene klupu i vrati je na prijašnje mjesto.

– Ako dođe, bolje da se ne dosjeti da smo bili; moramo ići.

– Ah, opet misliš na mog slugu! – nasmija se iznenada Marja Timofejevna – bojiš ga se! E pa, zbogom, dragi gosti; samo još jedan časak, da ti nešto kažem. Danas je navraćao ovamo onaj Nilič s Filipovom, gazdom, onim riđim bradonjom, a ovaj moj je baš tada skočio na mene. Kad li ga je gazda dohvatio, pa povukao po sobi, a ovaj moj sve viče: »Nisam ništa kriv, zbog tuđih grijeha stradavam!« A mi smo ti svi odreda, vjeruj mi, prasnuli u smijeh...

– Eh, Timofejevna, to sam ti ja bio, a ne riđi bradonja, ja sam ga tom prilikom odvukao od tebe za kosu; a gazda je navratio prekjučer i svađao se s vama, samo si ti to pobrkala.

– Čekaj, može biti da sam i pobrkala, a možda si i ti. Nego, nema se smisla natezati oko gluposti; kao da njemu nije svejedno tko ga je vukao za kosu – nasmije se ona.

– Idemo – povuče me odjednom Šatov – kapija je škripnula; još će nas zateći ovdje i nju izmlatiti.

Tek što smo istrčali na stepenište, kad s ulaza odjekne pijana

dernjava i psovke. Šatov me propusti u svoj stan i zatim zakračuna vrata.

– Morat ćete časak pričekati, ako ne želite upasti u gužvu. Čujete li, dere se kao prase, sigurno se opet spotaknuo na pragu; svaki put se opruži koliko je dug.

Gužve ipak nismo izbjegli.

VI

Šatov je stajao kraj zaključanih vrata i osluškivao što se događa na stepeništu; odjednom je ustuknuo.

– Ide ovamo, slutio sam ja! – bijesno je prošaptao. Možda sad do pola noći nećemo imati od njega mira.

Razlegnu se nekoliko snažnih udaraca šakom o vrata.

– Šatove, Šatove, otvori! – vikao je kapetan – Šatove, prijatelju!...

Došao sam i javljam ti[1]
Da je sunce već nad nama
I da žar-r-rkim sjajem plamti
Trep-pereći nad... šumama.
I javljam
ti, probudih se, đavo da te nosi.
Pr-r-robudih se pod... granama...

Baš kao pod šibama, ha-ha!

Ptičica hlepi... i javljam ti
Da sada ja kanim piti,
A što ću... ne znam što ću piti.

Do đavola i ta glupa radoznalost! Šatove, shvaćaš li kako je lijepo živjeti na svijetu!

– Ne javljajte se – šapnu mi opet Šatov.

– Ama otvaraj! Shvaćaš li da postoji i nešto uzvišenije od tučnjave... među ljudima postoje ple-e-meniti trenuci u osobi... Šatove, ja sam dobar čovjek; ja ću ti oprostiti... Šatove, do đavola svi proglasi, što kažeš, a?

Tišina.

[1] Pjesma A. A. Feta (iz 1843.)

– Shvaćaš li ti, magarče, da sam ja zaljubljen, frak sam kupio, zamisli, ljubavni frak, petnaest rubalja sam ga platio; kad kapetan voli, onda to treba biti otmjeno... otvaraj! – pomamno on iznenada zaviče i ponovo bjesomučno stade udarati šakama.

– Gubi se do sto đavola! – zaurla sad i Šatov.

– R-r-robe! Robe i kmete, i sestra ti je ropkinja i kmetica... Lup-pežica!

– A ti si svoju sestru prodao!

– Lažeš! Podnosim objedu a mogao bih jednom riječju objasniti... Shvaćaš li što je ona zapravo?

– Što je? – odjednom radoznalo Šatov priđe vratima.

– Možeš li ti to shvatiti?

– Shvatit ću ja već, samo ti reci: što je ona?

– I nego da ću reći! Ja se usuđujem uvijek sve javno reći!...

– Jest, neće baš biti da se usuđuješ, – izazivao ga je Šatov i klimnuo mi glavom kako bih i ja pripazio što će kapetan odgovoriti.

– Misliš da se ne usuđujem?

– Naravno da se ne usuđuješ.

– Ne usuđujem se?

– De, reci, ako se ne bojiš da će te gospoda išibati... Kukavica si ti, i još si nekakav kapetan!

– Ja ću... ja ... ona... ona je... – zabrgljao je kapetan drhtavim i uzrujanim glasom.

– Dakle? – nasloni Šatov uho na vrata.

Najmanje pola minute nije se ništa čulo.

– Nitko-o-ove! – razlegnu se napokon pred vratima i kapetan brzo otutnji niza stubište, šišteći kao samovar i bučno se spotičući na svakoj stepenici.

– Eto, toliko je lukav da se ni u pijanstvu neće izlanuti – reče Šatov i odmaknu se od vrata.

– Ali što znači sve ovo? – zapitah ja.

Šatov odmahnu rukom, otvori vrata i opet poče osluškivati na stubištu; dugo je osluškivao, čak je i sišao oprezno niz nekoliko stuba. Napokon se vrati.

– Ništa se ne čuje, nije je tukao; sigurno se naprosto srušio i zahrkao. Vi sigurno već morate ići.

– Slušajte, Šatove, što da ja mislim o svemu ovome?

– Pa mislite što hoćete! – odvrati on umorno i gadljivo te ponovo sjede za pisaći stol.

Otišao sam. Jedna nevjerojatna misao sve mi se više i više vrtjela po glavi. Tjeskobno sam pomišljao na sutrašnji dan...

VII

Taj »sutrašnji dan«, to jest, ona nedjelja koja je imala zauvijek odlučiti sudbinu Stepana Trofimoviča, zapravo je jedan od najznačajnijih dana u mojoj kronici. Taj je dan bio pun iznenađenja, to je bio dan koji je raspleo mnoge stare zagonetke, koji je mnogošta objasnio a još više toga zbrkao. Izjutra, kao što čitatelj već zna, morao sam otpratiti prijatelja Varvari Petrovnoj, na njenu izričitu želju, a u tri sata poslije podne već sam morao biti kod Lizavete Nikolajevne da bih joj ispričao – ni sam ne znam što, i da bih joj pomogao – ni sam ne znam u čemu. A, međutim, rasplet događaja bio je takav da ga nitko nije mogao očekivati. Ukratko, bijaše to dan neobičnog stjecaja slučajnosti.

Počelo je tako da smo, Stepan Trofimović i ja, kad smo stigli Varvari Petrovnoj, točno u podne, kao što je ona bila i odredila, saznali da je nema kod kuće; još se nije vratila s mise. Moj jadni prijatelj bio je toliko potresen, ili, bolje rečeno, rastresen da ga je ova nova okolnost odmah strašno pogodila: gotovo nemoćno srušio se u naslonjač u sobi za primanje. Ponudio sam mu čašu vode; ali, bez obzira na to što je bio veoma blijed i što su mu ruke drhtale, on je dostojanstveno odbio. Treba istaći da je bio odjeven neobično otmjeno: batistena, gotovo balska izvezena košulja, bijela kravata, nov šešir koji je držao u ruci, nove rukavice slamnate boje i čak pomalo namirisane. Tek što smo sjeli, ušao je Šatov koga je uveo sobar i koji je, nema sumnje, također bio službeno pozvan ovamo. Stepan Trofimovič je već htio ustati i pružiti mu ruku, ali je Šatov, pošto nas je obojicu pažljivo promotrio, skrenuo u kut, sjeo ondje i čak nam nije ni klimnuo glavom. Stepan Trofimovič me opet uplašeno pogledao.

Tako smo sjedili još nekoliko minuta i mukom mučali. Stepan Trofimovič je isprva počeo nešto brzo šaputati, ali ja ga nisam razumio; a i on je bio toliko uzbuđen, da nije ni dovršio, nego je umuknuo. Ušao je i sobar da nešto rasporedi na stolu; a zapravo – da nas promotri. Šatov mu se iznenada glasno obrati:

– Alekseju Jegoriču, znate li da li je Darja Pavlovna otišla s njome?

– Varvara Petrovna je izvoljela sama poći u crkvu, gospodine, a Darja Pavlovna je izvoljela ostati u svojoj sobi, jer nije baš zdrava, gospodine – pouči nas uljudno Aleksej Jegorič.

Moj nesretni prijatelj me opet hitro i uznemireno pogleda, tako da sam napokon počeo izbjegavati njegove oči. Tada se, odje-

dnom, pred ulazom začu drndanje kočije, i neodređeni neki metež u kući upozori nas da se domaćica vraća. Sva trojica smo skočili s naslonjača, ali smo opet bili iznenađeni: čuo se bat mnogih koračaja, što je značilo da se domaćica ne vraća sama, a to je, naravno, bilo prilično neobično jer nas je ona osobno pozvala da dođemo u ovo vrijeme. Napokon začusmo kako netko nevjerojatno brzo hoda baš kao da trči, a tako, zacijelo, nije mogla hodati Varvara Petrovna. Međutim, u tom trenutku baš ona uletje u sobu zadihana i vrlo uzbuđena. Za njom, smjerno zaostavši, uđe Lizaveta Nikolajevna, a s Lizavetom Nikolajevnom, ispod ruke, nitko drugi nego – Marja Timofejevna Lebjatkina! Da sam taj prizor vidio i u snu, ne bih ni onda povjerovao u nj.

Da bih mogao objasniti ovaj neočekivani prizor, moram se vratiti cio sat unatrag i malo potanje opisati neobični doživljaj Varvare Petrovne u crkvi.

Prvo i prvo, na službi se božjoj okupio gotovo cio naš grad – tu, naravno, mislim samo gornje slojeve našeg društva. Svi su znali da će doći i gubernatorica, i to prvi put otkako je ovamo doputovala. Moram spomenuti da se već počelo naklapati kako je ona slobodoumna i kako se drži »novih načela«. Sve su dame isto tako dobro znale da će biti nevjerojatno otmjeno obučena; zato su se i naše dame izuzetno bogato i pažljivo obukle. Jedino je Varvara Petrovna bila odjevena posve skromno i kao obično; bila je u potpunoj crnini kao što se, bez iznimke, oblačila već pune četiri godine. Kad je stigla u crkvu, zauzela je svoje uobičajno mjesto, slijeva, u prvom redu, i sluga u livreji stavio je pred nju baršunast jastučić za klečanje; jednom riječju, sve je bilo kao i obično. Međutim, bilo je primijećeno da se za cijele mise nekako neobično usrdno molila; oni, koji su se toga kasnije prisjećali tvrdili su da su joj se u očima čak caklile suze. Napokon se liturgija završila i pojavio se naš protojerej, otac Pavel da bi održao svoju svečanu propovijed. Svi su kod nas voljeli njegove propovijedi i osobito su ih cijenili; nagovarali su ga čak da ih objavi, ali se on nikako nije mogao odlučiti. Ovaj put se propovijed nekako osobito otegla.

I kad je propovijed već bila počela, pred crkvom se zaustavi lagan fijaker onoga starinskog oblika, u kojemu su gospođe morale sjediti ukoso, pridržavajući se za pojas kočijašu, i njišući se pri drndanju kola kao poljski cvjetić na vjetru. U kočiji, kakve još sad služe kao fijakeri u našem gradu, dovezla se jedna dama. Kočijaš je zaustavio fijaker kraj ugla crkve – jer je pred ulazom već bilo mnogo kočija pa čak i žandara – dama je izišla i dala mu četiri srebrne kopjejke.

– Nije ti valjda malo, momče! – uzviknula je ona primijetivši kako se namrgodio. – To je sve što imam – dodala je tužno.

– Što mogu, idi s milim bogom, kad se nismo dogovarali prije vožnje – odmahnu kočijaš rukom i pogleda je kao da misli: »Pa i bilo bi grehota ovakvu vrijeđati«; zatim, pošto je gurnuo pod mišku kožnati novčanik, ošinu konja, odveze se a ispratiše ga podrugljivo ostali kočijaši koji su stajali u blizini. Podrugljive napomene, pa čak i čuđenje, pratili su i damu dok je prolazila između kočija i slugu koji su pred crkvom iščekivali svoje gospodare. Zaista je bilo nešto neočekivano i neobično u iznenadnom nailasku osobe, koja kao da je s neba pala na ulicu, među taj silni svijet. Bila je bolesnički mršava, šepesala je, obrazi su joj bili neobično nabijeljeni i narumenjeni, vrat posve nag, na sebi nije imala ni marame, ni ogrtača, nego jedino vremešnu tamnu haljinu koja je nije mogla zaštititi od hladnoće i vjetra koji je puhao u ovaj inače vedar rujanski dan; potpuno gologlava, kose koja je bila spletena u sićušni čvor na zatiljku i u koji je, zdesna, utaknula jednu jedinu umjetnu ružu, nalik na onu kakvima kite glave anđela o Cvjetnoj nedjelji. Baš takvoga anđela, okićenog vijencem papirnatih ruža, bio sam jučer primijetio u kutu, ispod ikona, kad smo bili kod Marje Timofejevne. Napokon, ta je dama, istina, išla skrušeno oborena pogleda, ali se u isto vrijeme veselo i značajno osmjehivala. Da je samo časak oklijevala, možda je uopće ne bi pustili u sabornu crkvu... Ali je uspjela promigoljiti se i, kad je ušla u crkvu, gotovo se neprimjetno progurala naprijed.

Iako je propovijed bila tek na polovici i cijelo ovo brojno mnoštvo pažljivo i posve mirno slušalo propovjednika, svejedno je nekoliko očiju načas radoznalo i zbunjeno pogledalo djevojku koja je ušla. Ona se spustila na crkveni pod, oborila nabijeljeno lice i ostala dugo u tom položaju, očito plačući; ali kad je ponovo podigla glavu i ustala, brzo se pribrala i razvedrila. Veselo i očito zadovoljno počela je promatrati ljude i zidove crkve; osobito je radoznalo promatrala pojedine dame, podižući se zbog toga čak i na prste, a dvaput se nekako neobično kikotavo nasmijala. U međuvremenu je propovijed svršila, i iznijeli su križ. Gubernatorica je prva pošla prema križu, ali je svega dvaput zakoračila, zastala i očito propustila Varvaru Petrovnu, koja je opet krenula i te kako odriješito, baš kao da pred njom nikoga nema. Nevjerojatni obzir gubernatorice skrivalo je očito i mudru podvalu; tako su to svi protumačili; tako je to shvatila i Varvara Petrovna; ali ona je, ne primjećujući nikoga i držeći se jednako odlučno i dostojanstveno, cjelunula križ i odmah se uputila prema izlazu.

Livrirani sluga je razmicao svijet ispred nje, iako su svi ionako uzmicali u stranu. Ali, na samom izlazu, pred portom, zbijena šačica ljudi na trenutak joj se ispriječila na putu. Varvara Petrovna je malko zastala i tada se, odjednom, neko neobično i nepoznato biće, žena s papirnatom ružom u glavi, probila između ljudi i pala pred nju na koljena. Varvara Petrovna, koju je bilo teško zapanjiti, a osobito u javnosti, pogledala ju je ozbiljno i strogo.

Ovdje bih još htio kratko napomenuti da je Varvara Petrovna, istina, posljednjih godina postala, kao što su mnogi govorili, proračunata ili čak prilično škrta ali da, svejedno, ponekad nije žalila novaca, osobito u dobrovoljne svrhe. Štoviše, bila je član jednog dobrotvornog petrogradskog društva. Nedavno, za gladne godine[1], u glavni odbor za pomoć poslala je čak pet stotina rubalja, i o tome se u nas mnogo pričalo. Napokon, još nedavno je, malo prije nego što je bio postavljen novi gubernator, zamalo bila osnovala ženski odbor za pomoć najsiromašnijim porodiljama u našem gradu i u guberniji. Mnogo su joj zamjeravali da je, navodno, častohlepna; ali, poznata naglost u karakteru Varvare Petrovne, a isto tako njezina velika upornost, gotovo su nadvladali sve zapreke; društvo je već gotovo bila osnovala, a početna misao sve je jače i jače rasla u mozgu zanesene utemeljiteljke: već je snatrila o tome kako će isti takav odbor osnovati i u Moskvi a onda, malo-pomalo, njegovu djelatnost proširiti na sve gubernije. Međutim, kad je iznenada gubernator smijenjen, sve je zapelo; a nova gubernatorica, kako se pričalo, već je uspjela u javnosti izreći nekoliko zajedljivih i, što je najvažnije, opravdanih i točnih zamjerki na račun nepraktičnosti takva odbora, što je, naravno, u malo ljepšem obliku stiglo već i do ušiju Varvare Petrovne. Jedino dragi Bog zna tajne ljudskog srca, ali ipak smatram da je Varvara Petrovna čak prilično zadovoljno sad zastala pred ulazom u sabornu crkvu znajući da pokraj nje svaki čas treba proći gubernatorica, a poslije nje i svi ostali, pa »neka vidi svojim očima da mi je svejedno, ma što ona mislila i ma što dobacila na račun mojeg taštog milosrđa. Evo, pogledajte svi!«

– Što vam je, draga moja, što biste od mene? – pažljivo se Varvara Petrovna zagledala u moliteljicu koja je klečala pred njom. A djevojka ju je motrila uplašenim, stidljivim, ali gotovo skrušenim pogledom i odjednom se nasmiješila i, kao i maloprije, neobično se zakikotala.

– Što je ona? Tko je ona? – Varvara Petrovna je promotrila sve

[1] Velika glad 1867. pogodila je čak 15 ruskih gubernija.

ljude uokolo strogim i upitnim pogledom. Svi su šutjeli kao zaliveni.

– Jeste li nesretni? Mogu li vam nekako pomoći?

– Mogli biste mi... ja sam došla... – uzmucala se »nesretnica« a glas je izdavao od uzbuđenja. – Došla sam samo zato da vam poljubim ruke... – i opet se zakikotala. Najnevinijim dječjim pogledom, onakvim kakvim se djeca umiljavaju kad pokušavaju nešto izmoliti, htjela je već prihvatiti ruku Varvare Petrovne, ali je, kao da se odjednom uplašila, povukla ruke.

– I samo zato ste došli? – osmjehnu se Varvara Petrovna sažalno se osmjehujući, ali odmah brzo izvadi iz džepa sedefni novčanik, iz njega novčanicu od deset rubalja i dade je neznanki. Djevojka je prihvati. Varvara Petrovna očito nije bila ravnodušna i, nema sumnje, da neznanku nije smatrala za nekakvu pučku prosjakinju.

– Pazi, dala je deset rubalja – šapnuo je netko iz mnoštva.

– Dajte mi ruku, molim vas – promrsila je »nesretnica«, čvrsto prihvativši prstima lijeve ruke krajičak novčanice od deset rubalja koja se vijorila na vjetru. Varvara se Petrovna, tko zna zašto, malko namršti i ozbiljnim i gotovo strogim izrazom na licu pruži joj ruku; djevojka je skrušeno poljubi. U zahvalnom joj pogledu gotovo da bljesnu neki zanos. U isti čas naiđe gubernatorica a sjati se i sva sila naših dama i starih uglednika. Gubernatorica je, htjela-ne htjela, morala načas zastati, zbog gužve; zastadoše i mnogi drugi.

– Vi drhtite, da vam nije hladno? – upita odjednom Varvara Petrovna i, zbacivši s ramena ogrtač koji u zraku uhvati sluga, skide svoj crni (i te kako vrijedan) šal i svojom rukom omota goli vrat moliteljice koja je i dalje klečala.

– Ta ustanite, nemojte klečati, molim vas! – Djevojka ustade.

– Gdje stanujete? Pa valjda netko ovdje zna gdje ona stanuje? – Varvara Petrovna ponovno nestrpljivo pogleda oko sebe. Ali one šačice ljudi, radi koje je i zastala, više nije bilo. Vidjela je oko sebe jedino ugledna poznata lica koja su motrila cio prizor: poneka ozbiljno i začuđeno, druga opet lukavo i radoznalo a istovremeno u nevinoj želji da bar dođe do kakva malog skandala, dok su se treća već počela podrugivati.

– Čini se da je to Lebjatkina, gospođo – nađe se napokon dobronamjeran čovjek koji odgovori na pitanje Varvare Petrovne; a bio je to naš čestiti trgovac Andrejev, čovjek s naočalima, sjedobrad, u ruskoj narodnoj odjeći s okruglim šeširom koji je sad držao rukama, čovjek koga su mnogi od nas veoma poštovali.

– Ona stanuje kod Filipovih, u njihovoj kući, u Bogojavljenskoj ulici.

– Lebjatkin? Kuća Filipova? Načula sam nešto... hvala vam, Nikone Semjoniču, samo mi recite tko je taj Lebjatkin?

– Smatra se za kapetana, a inače je, moglo bi se tako reći, lakouman čovjek. Ovo je, očito, njegova sestra. Vjerojatno mu je, po svemu sudeći, izmakla s očiju – malo tiše objasni Nikon Semjonič i značajno pogleda Varvaru Petrovnu.

– Shvaćam vas... hvala vam Nikone Semjoniču. Jeste li vi, draga moja, gospođa Lebjatkina?

– Nisam; nisam ja gospođa Lebjatkina.

– Onda je možda Lebjatkin vaš brat?

– Brat mi je Lebjatkin.

– Znate što, draga moja, ja ću vas sad povesti sa sobom, a poslije ću vas, iz moje kuće, odvesti vašemu bratu; hoćete li sa mnom?

– Ah, naravno da hoću! – pljesnu dlanovima gospođa Lebjatkina.

– Teta, teta! Povedite i mene! – razlegnu se glas Lizavete Nikolajevne. Napominjem da je Lizaveta Nikolajevna stigla na misu s gubernatoricom, dok se Praskovja Ivanovna, po liječničkom savjetu, u isto vrijeme odvezla u šetnju i, da joj ne bude dosadno, povela sa sobom Mavrikija Nikolajeviča. Liza je sad odjednom napustila gubernatoricu i prišla Varvari Pertovnoj.

– Draga moja, ti dobro znaš da je meni uvijek drago kad si sa mnom, samo što će reći tvoja majka? – poče svečano Varvara Petrovna, ali se odjednom zbuni kad primijeti kako je Liza silno uzbuđena.

– Tetice, tetice, sad svakako moram poći s vama – molila je Liza i ljubila Varvaru Petrovnu.

– *Mais qu'avez vous donc, Lise!*[1] – reče gubernatorica koja je bila očito veoma iznenađena.

– Ah, oprostite, mila moja, *chère cousine*[2], moram ići teti – brzo se Liza okrenu svojoj *chère cousine,* koja je bila tako neugodno iznenađena i dvaput je poljubi.

– I recite *maman* da odmah pođe tetki, jer ću biti ondje; *maman* je vrlo, vrlo željela poći onamo, još mi je maloprije rekla, zaboravila sam vam spomenuti – razbrbljala se Liza – oprostite, nemojte se ljutiti, *Julie... Chère cousine...* tetice, evo me... Ako

[1] Ali što vam je, Liza!
[2] Draga rodice...

me, tetice, ne povedete, trčat ću za vašom kočijom i vikati – brzo i očajnički prošapta ona u uho Varvari Petrovnoj; sva je sreća da to nitko nije čuo. Varvara Petrovna čak uzmakne za cio korak i prodornim pogledom ošinu pomahnitalu djevojku. Taj je pogled bio presudan: odlučila je svakako povesti sa sobom i Lizu!

– Treba svemu ovome stati na kraj – ote se njoj. – Dobro, rado ću te povesti, Liza – ona odmah glasno dometnu – naravno ako te Julija Mihajlovna pusti – najotvorenije i očito dostojanstveno okrenu se ona gubernatorici.

– O, ja joj nikako ne bih htjela uskratiti to zadovoljstvo, prije što dobro znam... – Julija Mihajlovna odjednom prozbori nevjerojatno prijazno – što dobro znam... što vrlo dobro znam kakva je čudnovata i svojevoljna glavica na tim ramenima (Julija Mihajlovna se čarobno osmjehnu)...

– Duboko sam vam zahvalna – uljudno i dostojanstveno joj uzvrati Varvara Petrovna.

– Još mi je draže kad pomislim – gotovo zanosno nastavi brbljati Julija Mihajlovna, pocrvenjevši čak od ugodna uzbuđenja – da Liza ne odlazi vama samo iz zadovoljstva, nego da ju je obuzeo tako divan, tako, moglo bi se reći, uzvišen osjećaj... Sućut. ...(i ona pogleda »nesretnicu«)... i... i to baš na samom ulazu u hram božji.

– Ovako shvaćanje vam služi na čast – svečano je pohvali Varvara Petrovna. Julija Mihajlovna brže-bolje pruži ruku, i Varvara Petrovna je posve spremno dotaknu prstima. Opći dojam bio je divan, lica nekih nazočnih osoba sijala su od zadovoljstva, a vidjeli smo i nekoliko slatkih i dodvorljivih smiješaka.

Ukratko, svima je u gradu odjednom postalo jasno da nije Julija Mihajlovna sve do sada zazirala od Varvare Petrovne i sustezala se da je posjeti, nego, naprotiv, da je Varvara Petrovna »nije puštala blizu, dok bi Julija Mihajlovna, možda, i pješke otrčala njoj u pohode, kad bi samo bila sigurna da je Varvara Petrovna neće izbaciti«. Ugled Varvare Petrovne nevjerojatno je porastao.

– De, sjedite, draga moja – pokaže Varvara Petrovna gospođici Lebjatkinoj kočiju koja je zastala pred njima; »nesretnica« veselo pritrči vrataščima na kojima je dočeka i podigne sluga.

– Što? Vi šepate! – ciknu Varvara Petrovna kao da se nekako uplašila i problijedi (Svi su to tad opazili, ali nisu shvatili što je posrijedi...)

Kočija je krenula. Kuća Varvare Petrovne nije bila daleko od saborne crkve. Liza mi je kasnije pričala kako se Lebjatkina

histerično smijala pune te tri minute, koliko je trajala vožnja, a Varvara Petrovna je, kako se izrazila Liza, sjedila »kao u nekom magnetskom snu«.

GLAVA PETA

MUDRA GUJA

I

Varvara Petrovna je povukla zvonce i spustila se u naslonjač pokraj prozora.

– Sjedite onamo, draga moja – pokazala je ona Marji Timofejevnoj stolicu nasred sobe, za velikim okruglim stolom. – Stepane Trofimoviču, što sve ovo znači? Evo, evo, pogledajte ovu ženu; što to znači?

– Ja... ja... – promuca Stepan Trofimovič.

U taj čas uđe sluga.

– Donesi šalicu kave, ali što prije! Konje ne isprežite.

– *Mais, chère et exellente amie, dans quelle inquiétude...*[1] – poče Stepan Trofimovič srvanim glasom.

– Ah! Francuski, naravno francuski! Odmah se vidi da je bolje društvo! – pljesnu dlanovima Marja Timofejevna silno se oduševivši što će slušati francuski razgovor. Varvara Petrovna je pogleda netremice i gotovo uplašeno.

Svi smo šutjeli i očekivali rasplet. Šatov nije podizao glave, a Stepan Trofimovič je bio zbunjen, baš kao da je on sve skrivio; znoj mu je izbio na sljepoočicama. Pogledao sam prema Lizi (ona je sjedila u kutu, gotovo tik do Šatova). Oči su joj hitro skakale s Varvare Petrovne na šepavu ženu i natrag; usne joj se skupile u zao osmijeh. Varvara Petrovna je primijetila taj osmijeh. A dotle se Marja Timofejevna prepuštala oduševljenju: ona je s užitkom i posve pribrano promatrala divnu primaću sobu Varvare Petrovne

[1] Ali, draga i divna prijateljice, kakvo vas uzbuđenje...

– pokućstvo, sagove, slike po zidovima, oslikani strop, veliko brončano raspelo u kutu, porculansku svjetiljku, albume, ukrase na stolu.

– Gle, i ti si ovdje, Šatuška! – odjednom će ona – Zamisli, odavno te već gledam i sve mislim: nije to on! Gdje bi on ovamo dospio! – i ona se veselo nasmije.

– Poznajete li ovu ženu? – obrati mu se odmah Varvara Petrovna.

– Poznajem je, gospođo – promrsi Šatov i pomaknu se kao da će ustati, ali ipak ostade sjediti.

– Što znate o njoj? De, govorite brže!

– Pa eto... – osmjehnu se on neumjesno i zape... – vidite i sami.

– Što vidim? Ma, molim vas lijepo, recite nešto.

– Stanuje u istoj kući sa mnom... to jest, sa svojim bratom... To je jedan časnik.

– I?

Šatov opet zape.

– Nema smisla govoriti... – progunđa on i odlučno zašutje. Tako odlučno da je čak i pocrvenio.

– Jasno, od vas se drugo ništa nije moglo ni očekivati – bijesno odsiječe Varvara Petrovna. Odjednom joj je sinulo da svi nešto znaju i da se u isti mah nečega boje i izbjegavaju njezina pitanja hoteći sakriti pred njom pravu tajnu.

Ušao je sluga i na malenom srebrnom poslužavniku donio joj šalicu kave, koju je bila naručila, ali je, zatim, na njezin znak rukom, prišao Marji Timofejevnoj.

– Vi ste se, draga moja, smrzli vani, popijte ovo što prije da se malko ugrijete.

– *Merci* – prihvati Marja Timofejevna šalicu i odjednom prasnu u smijeh zbog toga što je sluzi rekla *merci*. Ali, kad primijeti strog pogled Varvare Petrovne, uplaši se i odloži šalicu na stranu.

– Tetice, valjda se ne ljutite? – bubnu ona nekako lakoumno i živahno.

– Što-o-o-? – trgnu se Varvara Petrovna i uspravi u naslonjaču. – Kakva sam vam ja tetka? Što ste time htjeli reći?

Marja Timofejevna, koja nije očekivala tako srdit izljev, poče, kao u nekom nastupu bolesti, grčevito drhturiti i stisnu se uz naslon stolice.

– Ja sam... ja sam mislila da je to red – promrmlja ona gledajući Varvaru Petrovnu netremice u oči – jer vas je i Liza tako nazvala.

– Ama kakva Liza?
– Pa evo, ova gospođica – pokaže Marja Timofejevna prstom.
– Zar je ona za vas već Liza?
– Pa i vi ste je tako maloprije zvali – ohrabri se malko Marja Timofejevna. – A ja sam sanjala baš takvu istu ljepoticu – nasmiješi se ona pomalo odsutno.
Varvara Petrovna je porazmislila i malko se umirila; čak se suzdržano osmjehnula posljednjim riječima Marje Timofejevne. A šepava djevojka, kad je zamijetila njezin smiješak, ustade iz naslonjača i, hramljući, plašljivo joj priđe.
– Evo, uzmite, zaboravila sam vam vratiti, nemojte se ljutiti što sam tako nepristojna – skine ona odjednom s ramena onaj crni šal kojim ju je pred crkvom ogrnula Varvara Petrovna.
– Samo se vi ogrnite, a možete ga i zauvijek zadržati. De, sjedite, popijte kavu i, molim vas, ne plašite me se, draga moja. Umirite se. Počinjem vas shvaćati.
– *Chère amie*... – drznu se opet Stepan Trofimovič.
– Ah, Stepane Trofimoviču, i bez vas je već dosta zbrke, bar me vi poštedite... Dajte, molim vas, povucite to zvonce pokraj vas, da dođe sobarica.
Nasta tišina. Njezin je pogled sumnjičavo i srdito motrio lica svih nazočnih. Ušla je Agaša, njezina najmilija sobarica.
– Molim te kockasti rubac, onaj koji sam kupila u Ženevi. Što radi Darja Pavlovna?
– Gospođica nije sasvim zdrava, gospođo.
– Zamoli je da dođe ovamo. Reci joj da je usrdno molim da dođe, makar se i ne osjeća dobro.
U taj trenutak se u susjednoj odaji opet začuše neobično bučni koraci i glasovi, baš kao i ono maloprije, i odjednom se na pragu stvori zadihana i »uzrujana« Praskovja Ivanovna. Mavrikij Nikolajevič ju je vodio ispod ruke.
– Oh, bogo moj, jedva sam se dovukla; Liza, ludice, što ti radiš od majke! – zavrištala je ona, a u tom vrisku, kao i u svih mekanih ali razdražljivih osoba, skupila se sva žuč koja se nalazila u njoj.
– Varvara Petrovna, mila moja, došla sam po kćerku!
Varvara Petrovna je pogleda ispod oka pridigavši se da je pozdravi i, s mukom savlađujući bijes, izreče:
– Zdravo, Praskovja Ivanovna, budi tako dobra i sjedi. Slutila sam da ćeš doći.

II

Za Praskovju Ivanovnu ovakav doček sigurno nije bio nimalo neočekivan. Varvara Petrovna se oduvijek, već od malih nogu, odnosila prema svojoj kasnijoj, a danas već bivšoj internatskoj kolegici, despotski, i sve pod krinkom prijateljstva, gotovo prezirno. Međutim, danas su i okolnosti bile posebne. Posljednjih dana između ovih dviju obitelji samo što nije puknuo jaz, kao što sam već uzgred i bio spomenuo. Uzroci tom ohlađenju zasad su još bili nepoznati Varvari Petrovnoj, što ju je, očito, još više jedilo; a najgore je što se Praskovja Ivanovna drznula da se prema njoj bahato vlada. Varvara Petrovna je, razumije se, bila povrijeđena, a osim toga su joj do ušiju doprle kojekakve čudne glasine, što ju je također veoma razjedilo, jer su bile posve neodređene. Po prirodi je Varvara Petrovna bila neposredna, ponosna i otvorena, naprosto jurišna, ako bi se tako nekako moglo reći. Najteže je podnosila tajne, skrivene optužbe i uvijek je više voljela otvoren rat. Kako bilo da bilo, te se dvije dame već pet dana nisu vidjele. Posljednji put je bila u gostima Varvara Petrovna i tom prilikom uvrijeđeno i smeteno otišla iz stana »Drozdovice«. Pouzdano mogu ustvrditi da je Praskovja Ivanovna upala sad ovamo naivno vjerujući da bi je se Varvara Petrovna morala, tko zna zašto, uplašiti; to je već odavao izraz njezina lica. Međutim, nema sumnje da je baš tada i Varvaru Petrovnu opsjeo izrazito izazovan ponos, kad god bi mogla makar i naslutiti da je tko smatra za poniženu osobu. Praskovja Ivanovna je, kao i mnoge mekane osobe koje dopuštaju da ih netko dugo i nekažnjeno vrijeđa, bila kadra neobično drsko prijeći u napad čim joj se pruži povoljna prilika. Istina, sada je bila boležljiva, a u bolesti bi uvijek postajala još ljuća. Spomenut ću još, napokon, da svi mi, koji smo se našli u sobi za goste, nismo svojom nazočnošću osobito smetali ovim prijateljicama iz djetinjstva sve kad bi među njima i planula svađa; nas su smatrali za domaće ljude i gotovo podređene. Toga sam se sjetio zapravo baš u tim trenucima i gotovo sam se zgrozio. Stepan Trofimovič, koji još nije bio sjeo sve otkako je stigla Varvara Petrovna, nemoćno se sručio na stolicu čim je začuo vrisak Praskovje Ivanovne i očajnički potražio moj pogled. Šatov se naglo okrenuo na stolici i čak nešto promrsio sebi u bradu. Pomislio sam da će ustati i izići. Liza se također malko pridigla ali je opet brzo sjela, čak ni ne obrativši pristojne pažnje na majčin vrisak, ali ne zbog svoje »svojeglave prirode«, nego zbog toga, očito, što je još bila posve zaokupljena

drugim i snažnim dojmom. Buljila je nekamo u zrak, gotovo rastreseno i čak se više nije obazirala ni na Marju Timofejevnu.

III

– Oh, ovamo ću! – pokaže Praskovja Ivanovna na naslonjač pokraj prozora, pa se uz pomoć Mavrikija Nikolajeviča svali u nj. – Ne bih ja sjela u vašoj kući, mila moja, da me ne muče noge! – zakriješti ona histerično.

Varvara Petrovna malko odiže glavu i, bolna izraza na licu, pritisnu prstima desne ruke desnu sljepočicu koja ju je očito jako boljela (*tic douloureux*[1]).

– Što pričaš, Praskovja Ivanovna, zašto ti ne bi smjela sjesti u mojoj kući? Tvoj pokojni muž je cijeloga života bio neobično ljubazan prema meni, a nas dvije smo se, još kao male djevojčice, igrale lutkama u internatu.

Praskovja Ivanovna zamaše rukama.

– Znala sam odmah! Uvijek počnete pričati o internatu kad me hoćete prekoriti – takva je vaša metoda. A ja mislim da su to sve prazne riječi. Ne mogu više smisliti taj vaš internat.

– Čini mi se da si zbilja loše raspoložena; kako te služe noge? Evo, sad ćeš dobiti kavu, popij je, molim te lijepo, i nemoj se ljutiti.

– Mila moja, Varvara Petrovna, vi sa mnom razgovarate baš kao da sam djevojčica. Neću kave, i gotovo!

I ona izazovnom kretnjom odbije kavu koju joj je ponudio sluga. (Osim toga i drugi su odbili kavu, svi osim mene i Mavrikija Nikolajeviča. Stepan Trofimovič ju je prvo uzeo, ali je odmah odložio šalicu na stol. Marja Timofejevna je, istina, i te kako željela još jednu šalicu kave, pa je čak ispružila ruku, ali se predomislila i dostojanstveno odbila, očito zadovoljna takvom svojom odlukom.)

Varvara Petrovna se kiselo nasmiješi.

– Znaš li ti, draga moja Praskovja Ivanovna, da si ti, zacijelo, opet sebi nešto uvrtjela u glavu i da te je to dovelo ovamo. Ti si uvijek u životu morala sebi nešto uvrtjeti u glavu. Eto, maloprije si se raspalila zbog internata; a sjećaš li se kako si došla u razred i

[1] Bolni tik.

uvjeravala nas da te je isprosio husar Šablikin i kako te je *madame Lefebure* istog časa uhvatila u laži? Međutim, ti nisi uopće lagala. Naprosto te je veselilo da sebi tako nešto umisliš. De, reci: što ti je sad palo na pamet? Što si sebi uvrtjela u glavu, što te smeta?

– Vi ste se opet u internatu zaljubili u popa koji je predavao vjeronauk – eto, kad baš hoćete čuti i kad ste takvo zlopamtilo – ha, ha, ha!

Ona se jetko zasmijala i zakašljala.

– A-a, popa se još sjećaš – pogleda je Varvara Petrovna pogledom punim mržnje.

Lice joj je pozelenjelo. Praskovja Ivanovna se odjednom uozbilji.

– Meni, mila moja, nije sad do šale; došla sam vas upitati zašto ste moju kćerku, na očigled cijeloga grada, upetljali u vaš skandal; eto, samo sam zbog toga došla!

– U moj skandal? – naglo i prijeteći se uspravi Varvara Petrovna.

– Mama, molim vas da se i vi malko svladate – javi se iznenada Lizaveta Nikolajevna.

– Što si rekla? – htjede već zavrištati mamica, ali je obuzda bijesan kćerkin pogled.

– Kako ste mogli, mama, spomenuti riječ skandal? – Lizi udari krv u lice. – Došla sam ovamo svojevoljno, i s dopuštenjem Julije Mihajlovne, jer sam htjela upoznati sudbinu ove nesretnice i pomoći joj.

– »Sudbinu ove nesretnice!« – zlobno i podrugljivo otegne Praskovja Ivanovna. – Što tebi treba da se petljaš u takve »sudbine?« Oh, mila moja! Dosta nam je vaše samovolje! – bijesno se ona okrenu Varvari Petrovnoj. – Priča se, kažu, zar ne, da cio grad držite na uzdi, ali sad je, očito, došao red i na vas!

Varvara Petrovna je sjedila prava kao strijela koju će sad na odapeti iz luka. Desetak sekundi je ozbiljno i netremice promatrala Praskovju Ivanovnu.

– E, zahvali bogu, Praskovja, što su ovdje sve samo domaći – izreče ona napokon mirnim i zlokobnim glasom. – Previše si nabrbljala.

– Ja se, milena, ne bojim javnog mišljenja kao neki; vi se tobože oholite, a zapravo strepite pred javnim mišljenjem. Naravno da je za vas bolje što su ovdje domaći, da i strani ne bi čuli.

– Je li, kao da si nešto postala pametnija za ovih sedam dana?

– Nisam ja postala ništa pametnija nego je, očito, u ovih sedam dana, istina izišla na vidjelo.

– Kakva je to istina izišla na vidjelo u posljednjih sedam dana? Slušaj, Praskovja Ivanovna, nemoj da se razljutim, odmah mi objasni o čemu je riječ, najozbiljnije te molim: kakva je zapravo to istina izišla na vidjelo i na što ti zapravo ciljaš?

– Evo ti je, evo ti istine! – pokaza odjednom Praskovja Ivanovna prstom Marju Timofejevnu u nastupu one očajničke odlučnosti, koja se više ne boji posljedica, nego joj je samo do toga da izazove snažan dojam. Marja Timofejevna, koja ju je sve do sada promatrala veselo i radoznalo, široko se nasmija kad primijeti kako je žučljiva gošća uprla prst u nju i veselo se promeškolji u naslonjaču.

– Gospode Isuse Kriste, kao da su svi šenuli! – povika Varvara Petrovna i, problijedjevši, opusti se u naslonjaču. Zaista je tako problijedjela da smo se čak i uzbudili. Stepan Trofimovič joj je prvi priskočio; pristupio sam joj i ja; čak je ustala i Liza, iako se nije makla od svoje stolice; ali se najviše uplašila upravo Praskovja Ivanovna; ciknula je, pridigla se koliko je mogla, i gotovo plačno zakukala.

– Mila moja, Varvara Petrovna, oprostite mi što sam bila tako zla i luda! Ma dajte joj bar donesite vode!

– Ne cmizdri, molim te, Praskovja Ivanovna; ruke sebi, gospodo, budite tako dobri; i ne treba mi vode! – protisnu Varvara Petrovna blijedim usnicama, ako ne baš glasno, ono vrlo odlučno.

– Mila moja! – govorila je dalje Praskovja Ivanovna pošto se malko primirila. – Prijateljice moja, Varvara Petrovna, iako sam kriva zbog toga što sam te neoprezno uvrijedila, moram reći da su mene najviše izludila ona nepotpisana pisma kojima me obasipaju nekakve sitne duše; najbolje bi bilo da pišu vama, kad je u njima već ionako riječ o vama, a ne meni, mila moja, koja imam kćerku.

Varvara Petrovna ju je šutke promatrala široko razrogačenim očima i slušala u čudu. U taj tren se nečujno otvoriše pobočna vrata i uđe Darja Pavlovna. Zastala je na pragu i ogledala se; iznenadilo ju je uzbuđenje na našim licima. Vjerojatno nije odmah spazila Marju Timofejevnu, jer je nitko i nije obavijestio da se ona nalazi ovdje. Stepan Trofimovič je prvi ugledao Darju Pavlovnu, uzvrpoljio se, pocrvenio i nekako glasno najavio: »Darja Pavlovna!«, tako da svi pogledasmo pridošlicu.

– To je dakle ta vaša Darja Pavlovna! – uzviknu Marja Timofejevna. – Slušaj, Šatuška, sestra nije ni nalik na tebe! Kako onaj moj može nazivati takvu ljepoticu kmeticom Daškom!

Darja Pavlovna se već dotle bila primakla Varvari Petrovnoj; ali, iznenađena uzvikom Marje Timofejevne, brzo se okrenula i

zaustavila kraj svoje stolice, netremice se zagledavši u slaboumnicu.

– Sjedi, Daša – zamoli je Varvara Petrovna tako mirno da nam se krv sledila – ovamo, bliže, tako; i kad sjediš možeš vidjeti tu ženu. Poznaješ li je?

– Nikada je nisam vidjela – tiho odvrati Daša i, zašutjevši načas, odmah doda: – ona je sigurno bolesna sestra gospodina Lebjatkina.

– I ja sad vas, dušo moja, prvi put vidim iako sam već odavno neobično željela da se upoznamo, jer po svakoj vašoj kretnji vidim kako ste dobro odgojeni – zanosno izgovori Marja Timofejevna. – A što smeta što vas moj sluga vrijeđa, kao da je zaista moguće da mu vi ukradete novac, ovako dobro odgojena i draga. Jer, vi ste zaista tako dragi, dragi, dragi, od srca vam to kažem! – oduševljeno završi ona mašući ručicom pred sobom.

– Shvaćaš li ti tu štogod? – ponosno i dostojanstveno zapita Varvara Petrovna.

– Ja sve shvaćam, gospođo.

– Što kažeš za taj novac?

– To je sigurno onaj novac koji sam ja, na molbu Nikolaja Vsevolodoviča, ponijela iz Švicarske da bih ga uručila spomenutome gospodinu Lebjatkinu, njezinu bratu.

Na trenutak je zavladala šutnja.

– Zar te je sam Nikolaj Vsevolodovič zamolio da ga poneseš?

– On je pošto-poto želio poslati taj novac, naime te tri stotine rubalja, gospodinu Lebjatkinu. A kako nije znao njegove adrese, nego je samo dočuo da će se Lebjatkin preseliti u naš grad, zamolio me je da gospodinu Lebjatkinu, ako doputuje, uručim tu svotu.

– A kakav je to novac... nestao? Što je to maloprije spomenula ova žena?

– O tome nemam pojma, gospođo; i ja sam isto tako načula da gospodin Lebjatkin govori na sav glas kako mu ja, tobože, nisam donijela cijelu svotu; to nikako ne shvaćam. Sve u svemu je bilo tristo rubalja, i ja sam mu uručila tih tristo rubalja.

Darja Pavlovna se bila već gotovo posve smirila. Uopće, treba reći, da je tu djevojku bilo teško na dulje vrijeme i bilo čime iznenaditi i zbuniti – ma što ona u sebi proživljavala. Sada je odgovarala polako, spremno i bez sustezanja, sigurno, lagano, odmjereno, tako da više nije bilo ni traga onom prvotnjem iznenadnom uzbuđenju i smetenosti koja bi se mogla protumačiti kao priznanje bilo kakve krivnje. Varvara Petrovna nije uopće odva-

jala pogleda od nje. Varvara Petrovna je razmišljala više od minute.

– Ako se – izreče ona napokon odrješito i obraćajući se, očito, nazočnima, iako je gledala jedino Dašu – ako se Nikolaj Vsevolodovič nije čak ni meni obratio tom svojom molbom, nego je zamolio tebe, onda je zacijelo imao razloga tako postupiti. Mislim da nemam pravo tražiti takve razloge, ako mi ih je netko već namjerno zatajio. Međutim, što se tiče tih razloga mogu biti posve mirna čim si ti u svemu tome sudjelovala, a mislim da ti je to najvažnije, Darja. Ali da znaš, draga moja, da si ti i u najboljoj nemjeri mogla učiniti kakvu glupost, a ljudi ne moraju znati prave tvoje pobude; zapravo si i učinila čim si imala posla s takvim nitkovom. Glasine, koje taj podlac širi, samo dokazuju da si pogriješila. Ali ću se ja dobro raspitati o njemu i, jer sam tvoja zaštitnica, naći ću načina da te branim. Sad je najvažnije da sa svime time završimo.

– Bit će najbolje da ga, kad on dođe ovamo – uplete se odjednom Marja Timofejevna ispravivši se u naslonjaču – pošaljete u služinsku sobu. Neka se ondje karta sa slugama, a mi ćemo ovdje sjediti i piti kavu. Šalicu kave mu još možemo poslati, iako ga neobično prezirem.

I ona značajno zaklima glavom.

– Moramo završiti – ponovi Varvara Petrovna pošto je pažljivo saslušala Marju Timofejevnu. – Molim vas pozvonite, Stepane Trofimoviču.

Stepan Trofimovič pozvoni i zatim stupi pred nas neobično uzbuđen.

– Ako sam... ako sam ja... – zamuca on grozničavo, crveneći se, zapinjući i mucajući – ako sam i ja čuo kakvu odvratnu priču ili, bolje rečeno, klevetu, ali... bio sam veoma ogorčen... *enfin c'est un homme perdu et quelque chose comme un forçat évadé*[1].

Izgubi nit u govoru i umuknu; Varvara Petrovna ga, kroz stisnute kapke, odmjeri od glave do pete. Uđe dostojanstveni Aleksej Jegorovič.

– Kočiju – zapovjedi Varvara Petrovna – a ti se, Alekseju Jegoriču spremi da otpratiš gospođu Lebjatkinu kući, onamo kamo ti ona kaže.

– Gospodin Lebjatkin je već neko vrijeme izvoli dolje čekati, gospođo, i usrdno je molio da ga najavim.

– To je nemoguće, Varvara Petrovna – uzrujano se odjednom

[1] Ipak je to propalica i neka vrst odbjegla robijaša.

uplete Mavrikij Nikolajevič, koji je do tada neprestano i mirno šutio – dopustit ćete, to ipak nije čovjek koga bismo mogli primiti u društvo, to je... to je... to je neuračunljiv čovjek, Varvara Petrovna.

– Pričekajte malo – obrati se Varvara Petrovna Alekseju Jegoriču, i on iziđe.

– *C'est un homme malhonnête et je crois même que c'est un forçat évadé ou quelque chose dans ce genre*[1] – promrsi ponovo Stepan Trofimovič, ponovo pocrvenje i ponovo izgubi nit.

– Liza, vrijeme je da idemo – gadljivo se javi Praskovja Ivanovna i htjede ustati. Čini se da je već požalila što je maloprije, onako uplašena, samu sebe nazvala ludom. Dok je govorila Darja Pavlovna već je slušala bahato i s osmjehom na usnama. Najviše sam se čudio ponašanju Lizavete Nikolajevne od onog trenutka kad je u sobu ušla Darja Pavlovna. U očima joj planuše neprikrivena zavist i prezir.

– Pričekaj samo časak, Praskovja Ivanovna, molim te, zaustavi je Varvara Petrovna još onako nevjerojatno mirno – budi tako dobra i sjedni, jer bih htjela reći sve što mi je na srcu, a tebe bole noge. Eto tako, hvala ti. Maloprije sam se uzrujala i rekla sam nekoliko ljutitih riječi. Budi tako dobra, i oprosti mi; od mene je to bilo glupo pa se i sama kajem, jer volim pravednost, u svakom pogledu. Naravno, i ti si se uzrujala, pa si spomenula nekakva anonimna pisma. Svaku anonimnu optužbu treba prezreti, već zbog toga što nije potpisana. Ako ti ne misliš tako, na tome ti ne zavidim. U svakom slučaju, ja se, na tvom mjestu, ne bih pačala u takve prljavštine, ne bih prljala ruke. A ti se jesi uprljala. Ali kad si već sama počela o tome, onda ću ti reći da sam i ja prije šest dana također dobila anonimno pismo od nekakva lakrdijaša. Nepoznati nitkov me uvjerava da je Nikolaj Vsevolodovič poludio i da se moram bojati nekakve šepave žene koja će »u mome životu odigrati neobično važnu ulogu« – točno se sjećam izraza. Porazmislivši i sjetivši se da Nikolaj Vsevolodovič ima neobično mnogo neprijatelja, odmah sam poslala po jednog našeg gradjanina, njegova prikrivenog, najpodmuklijeg i najsramotnijeg neprijatelja i iz razgovora s njim točno saznala ime sramotne osobe koja je anonimno pismo napisala. Ako su i tebe, jadna moja Praskovja Ivanovna, uznemiravali *zbog mene* isto takvim sramotnim pismima ili te čak, kako si rekla, »obasipali« njima, meni je samoj najviše žao da sam ja, ni kriva ni dužna, u tome poslužila

[1] On je lopov, a mislim čak i da je odbjegli robijaš, ili tako nešto.

kao povod. Eto, to je sve što sam ti htjela reći i objasniti. Na žalost, vidim da si vrlo umorna i uzrujana. Usto sam odlučila da svakako *dopustim ući* tome sumnjivom čovjeku koga je Mavrikij Nikolajevič spomenuo posve nepodesnim izrazom: rekao je da ga mi ne možemo *primiti.* Osobito je za Lizu bolje da ne bude ovdje. Dođi ovamo, draga moja Liza, da te još jednom poljubim.

Liza prijeđe cijelu sobu i šutke zastade pred Varvarom Petrovnom. Varvara Petrovna je poljubi, uhvati za ruke, malko odmaknu od sebe, nježno je pogledavši, zatim je prekriži i ponovo poljubi.

– Onda, zbogom, Liza (glas Varvare Petrovne bijaše gotovo plačljiv) – da znaš da ću te uvijek voljeti, ma kakva te sudbina zatekla u budućnosti. Čuvao te Bog. Ja sam uvijek blagoslivljala volju njegovu...

Htjela je još nešto dodati ali se savladala i ušutjela. Liza se već htjela vratiti u svoj kut, ne prozborivši ni sada ništa i jednako zamišljena, ali je onda odjednom zastala pred majkom.

– Ja još ne idem, mama, ostat ću još neko vrijeme kod tetke – izgovori ona mirno, ali se u toj mirnoći osjećala nepokolebiva odlučnost.

– Dragi bože, što se to događa! – zaječala je Praskovja Ivanovna i nemoćno pljesnula rukama. Ali Liza nije odgovorila i čak se činilo kao da je nije ni čula; sjela je u onaj svoj kut i opet se zagledala nekamo u zrak.

Slavodobitni i ponosni izraz zasjao je na licu Varvare Petrovne.

– Mavrikije Nikolajeviču, imam veliku molbu na vas... Budite tako dobri, siđite da vidite toga čovjeka i ako je ikako moguće *dopustiti mu ući,* dovedite ga ovamo.

Mavrikij Nikolajevič se nakloni i iziđe. Za nekoliko trenutaka je doveo gospodina Lebjatkina.

IV

Već sam jednom uzgred bio spomenuo vanjštinu toga gospodina: bijaše to visoka i brkata četrdesetogodišnja ljudina grgurave kose i dugih zalizaka, malko natečena i podbuhla lica, na kome su obrazi drhturili pri svakom pokretu glave, sitnih podlivenih i ponekad prilično lukavih očica, gojazne, prilično ružne jabučice koja je polako krupnjela. Ali ponajviše me iznenadilo to što se

ovaj put pojavio u fraku i čistoj košulji. »Ima ljudi na kojima čista košulja djeluje čak nepristojno, molit ću lijepo«, kako je jednom prilikom uzvratio Liputin kad ga je Stepan Trofimovič u šali ukorio zbog njegove neurednosti. Kapetan je imao i crne rukavice, od kojih je onu desnu, još neupotrebljenu, držao u ruci, dok mu je lijeva, tijesno pripijena uz kožu i nezakopčana, do polovice pokrivala lijevu šačetinu u kojoj je držao posve nov, sjajan, cilinder koji je, također, očito prvi puta nosio. Prema tome nije bilo nikakve sumnje da je onaj »ljubavni frak«, koji je jučer bio spomenuo Šatovu, zaista i postojao. Sve te dijelove odjeće, i frak, i košulju, nabavio je (kako sam kasnije saznao) na Liputinov savjet i u neku tajanstvenu svrhu. Isto je tako bilo najvjerojatnije da se i fijakerom dovezao također na nečiji nagovor i s nečijom pomoći; samome, naime, ne bi čak ni palo na pamet da se uputi ovamo, sve da je odmah i saznao za onaj događaj pred crkvom, a kamoli da se obuče, spremi i zaista odluči krenuti ovamo – a sve za neko tri četvrti sata. Nije bio pijan ali se nalazio u onom mučnom maglovitom stanju u kojemu se nalazi čovjek koji se probudio poslije višednevnog pijanstva. Činilo se da bi ga trebalo samo dvaput drmnuti rukom za rame i da bi se odmah ponovo opio.

Hrabro je pojurio u salon ali se tada spotaknuo o sag pred vratima. Marja Timofejevna samo što nije svisnula od smijeha. Krvnički ju je pogledao i onda se brzo uputio prema Varvari Petrovnoj.

– Došao sam, milostiva... – jeknu on gromko kao truba.

– Budite tako dobri, gospodine – uspravi se Varvara Petrovna – i sjednite ondje, na onu stolicu. Čut ću vas i odatle, a još ću vas bolje vidjeti.

Kapetan zastade, tupo se zagledavši preda se, a onda se ipak okrenu i sjede na onu stolicu, tik do vrata, koju mu je bila pokazala. Izraz njegova lica odavao je samouvjerenost, a isto tako i drskost i nekakvu trajnu srdžbu. Strašno se bojao, bilo je očito, ali mu je i taština bila povrijeđena, a nije bilo teško pogoditi, da bi se on, zbog toga što mu je taština povrijeđena, mogao odlučiti, usprkos kukavičluku, na svakakvu ludost, ako se za nju ukaže prilika. Bilo je očito da strepi nad svakim pokretom svoga, nespretna tijela. Poznato je da ljudi njegova soja kad se kojim čudom nađu u otmjenu društvu, najviše muke imaju s rukama osjećajući svakog časa da nema pristojna načina da ih gdje sklone. Kapetan se ukipio na stolici držeći svejednako šešir i rukavice u ruci i ne skidajući tupa pogleda s ozbiljna lica Varvare Petrovne. Vjerojatno je i želio malo bolje pogledati oko sebe, ali se zasad još

nije usuđivao. Marja Timofejevna, kojoj se njegova pojava opet učinila strašno smiješna, ponovo se zakikotala, ali se on nije ni pomaknuo. Varvara Petrovna ga je nemilosrdno dugo, cijelu minutu pustila tako sjediti i oštro ga promatrala.

– Bismo li možda mogli saznati kako se zovete? – odmjereno i izražajno zapita ona.

– Kapetan Lebjatkin – zatrubi kapetan – ja sam došao, gospođo... – promeškolji se on na stolici.

– Molim vas lijepo! – opet ga prekinu Varvara Petrovna. – Je li ova sirotica, koja me veoma zanima, zaista vaša sestra?

– Jest, to mi je sestra, gospođo, sestra koja mi je izmakla s očiju, jer ona je, naime, u takvu stanju...

On odjednom zapne i pocrveni.

– Nemojte me loše shvatiti, gospođo – poče on strašno petljati – kao rođeni brat, ne bih je valjda blatio... U takvu stanju, hoću reći da nije u takvu stanju... u tom smislu da bi njezin dobar glas bio okaljan... u posljednje vrijeme...

On se posve pomete, i ušutje.

– Gospodine! – podiže glavu Varvara Petrovna.

– Eto u kakvu je stanju! – iznenada on završi i kucne se prstom posred čela. Neko vrijeme je bila tišina.

– Pati li već davno od toga? – malko otegnu Varvara Petrovna.

– Gospođo, došao sam vam zahvaliti na ruski način, kao brat, za onu velikodušnost koju ste pokazali pred crkvom...

– Kao brat?

– Ne baš kao brat, nego jedino u odnosu na to što sam brat svoje sestre, milostiva, i vjerujte mi, milostiva – zabrza on ponovo pocrvenjevši – da nisam tako neobrazovan kako bi se to, na prvi pogled, moglo učiniti ovdje, u vašem salonu. Sestra i ja smo nitko i ništa, milostiva, u usporedbi s otmjenim svijetom, koji ovdje vidimo. A o klevetnicima da se i ne govori. Ali, Lebjatkinu je i te kako stalo do dobra glasa, milostiva, i... i... zato dolazim da vam se zahvalim... Evo vaših novaca, milostiva!

I on izvadi iz džepa novčanik, izvuče iz njega svežanj novčanica i stade ih odbrojavati drhtavim prstima i u bjesomučnu nastupu nestrpljivosti. Bilo je očito da želi što prije srediti neke račune, baš kao da mu se radi o glavi; ali, osjećajući vjerojatno i sam da zbog ovog petljanja s parama ispada još gluplji, on se posve izgubi: novce nikako nije mogao izbrojiti, prsti ga nisu slušali i, da bi sramota bila potpuna, jedna zelena novčanica mu je ispala iz novčanika i krivudavo sletjela na sag.

– Tu je dvadeset rubalja, milostiva – priskoči on napokon s

novcem u ruci, dok mu je s lica curio znoj od muke; kad je na podu spazio ispalu novčanicu, već se bio sagnuo da je podigne, ali se ipak nekako zastidio i predomislio.

– Neka ostane vašoj posluzi, milostiva, nek je uzme lakej; da bi se sjećao Marje Lebjatkine.

– Ne mogu ja to nikako dopustiti – brzo i čak nekako uplašeno kaza Varvara Petrovna.

– Kad je tako...

On se sagnu, podiže novčanicu, pocrvenje i opet priđe Varvari Petrovnoj pruživši joj odbrojane novce.

– Što to znači? – ona se napokon zbiljski uplašila i čak ustuknula u naslonjaču. Mavrikij Nikolajevič, ja i Stepan Trofimovič čak smo zakoračili prema njoj.

– Smirite se, smirite se, nisam ja lud, nisam lud, bogami! – uzbuđeno nas je uvjeravao kapetan.

– Nije istina, gospodine, vi ste zaista poludjeli.

– Milostiva, vi još krivo mislite! Naravno, ja sam posljednja karika... O, milostiva, raskošni su vaši dvori a siromašan je stan Marje Neznane, moje sestrice, rođene Lebjatkina, koju ćemo za sada još zvati Marjom Neznanom, ali samo zasada, milostiva, samo *zasada*, jer bog neće dopustiti da tako ostane zauvijek! Milostiva, vi ste joj dali deset rubalja, a ona ih je primila jedino zbog toga što ste joj ih dali *vi*, milostiva! Da znate, milostiva, da ova Neznana Marja ni od koga ne bi uzela, osim od vas, jer bi se inače prevrnuo u grobu njezin djed, časnik koji je poginuo na Kavkazu, na očigled samoga Jermolova[1]; ali od vas, milostiva, ona bi mogla sve uzeti. Istina, jednom rukom će uzeti, a drugom će vam odmah vratiti dvadeset rubalja kao obol za neko od onih petrogradskih dobrotvornih društava, čiji ste i vi član, milostiva... Jer baš ste vi, milostiva, objavili u »Moskovskim vijestima« da će kod vas biti knjiga za dobrotvorne priloge iz našeg grada i da se u tu knjigu može svatko upisati...

Kapetan odjednom ušutje; predisao je teško, kao poslije teška pothvata. Vjerojatno je da je sve ovo o dobrotvornom društvu bio unaprijed smislio i to, možda, čak prema Liputinovim uputama. Još se više oznojio; prave kapljice znoja izbile su mu na sljepoočicama. Varvara Petrovna ga je prodorno promatrala.

– Ta knjiga – ozbiljno će ona – uvijek je dolje kod mog vratara i u nju možete upisati prilog, ako baš hoćete. Zato vas molim da

[1] A. P. Jermolov (1772–1861), junak domovinskog rata 1812. i dugo godina glavni zapovjednik ruske vojske na Kavkazu.

sada spremite svoje pare i da mi njima ne mašete pred nosom. Tako. Isto vas tako molim da se vratite na svoje mjesto. E, tako. Vrlo mi je žao, gospodine, što sam se prevarila u imovinskom stanju vaše sestre i što sam joj udijelila milodar, ne znajući da je ona tako bogata. Samo ne shvaćam zašto ona može novac uzeti jedino od mene, a od drugih da ne bi nipošto uzela. Tako ste to istakli, da bih svakako željela da mi potanje objasnite.

– Milostiva, to je tajna koju ću odnijeti sa sobom u grob – odvrati kapetan.

– A zašto? – nekako neodlučnije upita Varvara Petrovna.

– Milostiva, milostiva!...

Zlokobno je zašutio, zagledavši se u pod i stavivši desnu ruku na srce. Varvara Petrovna je čekala da on nastavi ne skidajući pogleda s njega.

– Milostiva! – zatuli on odjednom – hoćete li mi dopustiti da vas nešto zapitam, svega jedno jedino pitanje, ali iskreno, otvoreno, po ruskom običaju, iz dubine duše.

– Izvolite.

– Jeste li vi mnogo propatili u životu, milostiva?

– Vi biste, znači, htjeli reći kako ste vi, tuđom krivnjom, mnogo propatili ili još patite.

– Milostiva, milostiva – skoči on ponovo na noge, vjerojatno i sam to ne primijetivši i stade se udarati u prsi – evo ovdje, u ovom srcu skupilo se toliko, toliko toga da će se i sam Bog iznenaditi kad na posljednjem sudu sve ovo iziđe na vidjelo!

– Hm, to su krupne riječi.

– Milostiva, možda se izražavam odviše bijesno...

– Ne brinite, već znam kad vas treba prekinuti.

– Mogu li vas još nešto zapitati, milostiva?

– Pitajte.

– Može li čovjek umrijeti naprosto od duševne plemenitosti?

– Ne znam, nikad me nije zanimalo to pitanje.

– Ne znate! Nikada vas to pitanje nije zanimalo! – zaviče on patetično i ironično – e, kad je tako, onda

o, šuti satrveno srce[1] –

i on se bjesomučno udari u prsi.

Ponovo se ushodao po sobi. Glavna osobina takvih ljudi je nesposobnost da obuzdaju svoje porive; naprotiv, neodoljivo teže da ih što prije iskažu, čim se pojave, ma kako niski oni bili. Kad se

[1] Prema pjesmi N. Kukoljnika.

nađe u sebi neravnu društvu, takav je gospodin, isprva veoma plašljiv, ali, ako mu samo mrvicu popustiš, odmah će se uzobijestiti. Kapetan se već bio raspalio, hodao je gore-dolje, mahao rukama, nije se obazirao na pitanje, govorio je o sebi tako brzoreko da mu se jezik ponekad zaplitao pa bi, ne dovršivši misao, već počinjao novu rečenicu. Istina, treba reći da baš nije bio sasvim trijezan; osim toga, tu je bila i Lizaveta Nikolajevna, koju nije ni jednom pogledao ali čija ga je nazočnost, čini se, neobično zbunjivala. Uostalom, sve su to samo slutnje. Zacijelo je tu postojao i neki pravi razlog zbog kojega je Varvara Petrovna, svladavajući gadljivost, odlučila saslušati ovakva čovjeka. Praskovja Ivanovna se prosto-naprosto tresla od straha, iako, istina, nije baš, kako se čini, sve shvaćala. Stepan Trofimovič je također drhtao ali, nasuprot njoj, upravo zbog toga što je uvijek shvaćao i više nego što treba. Mavrikij Nikolajevič se držao kao zaštitnik svih nazočnih. Liza je bila prilično blijeda i netremice je promatrala razrogačenim očima mahnitog kapetana. Šatov je sjedio isto kao i prije; najčudnije je bilo da se Marja Timofejevna ne samo više nije smijala, nego se i neobično rastužila. Nalaktila se desnom rukom na stol i dugim, žalosnim pogledom motrila brata koji je krasnoslovio. Činilo mi se da je jedino Darja Pavlovna bila posve mirna.

– Sve su to besmislene alegorije – razljuti se napokon Varvara Petrovna. – Niste odgovorili na moje pitanje: »Zašto?«. Zahtjevam da mi svakako odgovorite.

– Da nisam odgovorio »zašto?« Čekate odgovor na taj »zašto?« – preuze kapetan namigujući. – Ta malena riječca »zašto« odjekuje cijelim svemirom sve otkako je stvoren svijet, milostiva, i cijela priroda svakoga časa pita svevišnjeg tvorca: »Zašto?« i, eto, već sedam tisuća godina ne može se saznati odgovora. Pa zar da onda taj odgovor sazna jedino kapetan Lebjatkin i zar bi to bilo pravo, milostiva?

– To su najobičnije gluposti koje nemaju veze s mojim pitanjem! – jedila se Varvara Petrovna gubeći strpljenje. – To su alegorije; osim toga vi se izražavate toliko kitnjastvo, gospodine, da ja to smatram uvredljivim.

– Milostiva – kapetan je uopće nije slušao – ja bih možda volio da se zovem Ernest, a međutim sam prisiljen trpjeti prostačko ime Ignat – a zašto, što vi mislite, zašto? Volio bih se zvati knez de Montbart, a, međutim, eto, ja sam obični Lebjatkin, prema riječi »labud« – a zašto? Ja sam pjesnik, milostiva, pjesnik do dna duše, i mogao bih od izdavača dobiti i tisuću rubalja, a, eto, ipak moram

živjeti u štali: zašto, zašto? Milostiva! Moje je mišljenje da je Rusija igra prirode, i ništa drugo.

– Ta zar vi zaista ne možete kazati ništa određenije?

– Mogao bih vam pročitati komad pod naslovom »Žohar«, milostiva.

– Što-o-o?

– Milostiva, još nisam poludio! Poludjet ću, sigurno da ću poludjeti, ali još nisam lud! Milostiva, jedan moj prijatelj – vrlo ple-me-nita osoba – napisao je jednu basnu Krilova pod naslovom »Žohar«; mogu li vam je pročitati?

– Hoćete li vi to pročitati neku basnu Krilova?

– Ne, neću čitati basnu Krilova, nego moju basnu, vlastitu basnu, moj rad! Da znate, milostiva, i bez ikakve uvrede, da ipak nisam toliko neobrazovan i pokvaren a da ne bih znao da je Rusija dala velikog basnopisca Krilova, kome je ministar prosvjete podigao spomenik u Ljetnom vrtu,[1] zbog djece koja, se ondje igraju. Vidite, milostiva, vi me pitate: »Zašto?«. Odgovor na to pitanje je na kraju ove basne, i to u plamenim znamenima!

– Da čujemo tu vašu basnu.

– Živio jednom žohar,
Žohar od rođenja,
I tako pao u pehar,
Prepun muhoždrenja ...

– Za ime božje, što je to? – uzviknu Varvara Petrovna.

– Naime, ljeti – brže-bolje objasi kapetan i strašno se uzmaše rukama, ljutit i nestrpljiv kao i svaki pisac koga prekidaju u čitanju – kada ljeti, recimo, u pehar navale muhe, onda nastaje muhoždrenje, to je svakoj budali jasno, nemojte me prekidati, nemojte me prekidati, već ćete čuti, čut ćete ... (Neprestano je mahao rukama.)

Smjestio se žohar,
Muhe se ne slažu,
Prepun je naš pehar,
Jupiteru kažu.
I dok stoji dreka njina,
Nikifor naiđe,
Ple-me-niti starina ...

[1] Sredstva za spomenik, otkriven 1856. skupljena su samodoprinosom građana cijele Rusije.

– Dalje još nemam, ali ne smeta, ispričat ću! – trubio je kapetan. – Nikifor uzima pehar i, ne obazirući se na dreku, bacu u smeće cijelu tu komediju, i muhe, i žohara, što je već i prije trebalo učiniti. Ali, pazite, pazite, milostiva, žohar se ne buni! Eto, tu vam je i odgovor na vaše pitanje: »Zašto?« – slavodobitno on poviče – »žo-har se ne bu-ni!« Što se tiče Nikifora, on predstavlja prirodu – brzo on dometnu i samozadovoljno se ushoda po sobi.

Varvara Petrovna se strašno razjedila.

– Dopustite da vas upitam na kakav ste novac mislili kad ste obijedili jednu osobu iz ove kuće koja ga je, navodno, dobila od Nikolaja Vsevolodoviča i nije ga vama uručila?

– Obična kleveta! – zaurla Lebjatkin i tragično podiže desnicu.

– Ne, nije to kleveta.

– Milostiva, ima okolnosti zbog kojih će čovjek radije trpjeti obiteljsku sramotu nego javno objaviti istinu. Neće se izlanuti Lebjatkin, milostiva!

Činilo se kao da mu je mrak pao na oči; bio je nadahnut; osjećao je da sad nešto znači; bar se njemu tako činilo. Htio je vrijeđati, napakostiti, pokazati svoju moć.

– Pozvonite, molim vas, Stepane Trofimoviču, – zamoli Varvara Petrovna.

– Lebjatkin je lukav, milostiva! – namignu on i odvratno se nasmiješi. – Lukav je, ali ipak ranjiv, jer i on ima kutak svojih strasti! I taj je kutak – stara dična husarska boca, koju je opjevao Denis Davidov[1]. I kad se on nađe u tom kutku, milostiva, dogodi mu se da pošalje rimovano pismo, pre-div-no pismo, zbog kojega kasnije cijeloga života roni suze hoteći ga vratiti, jer je njime okrnio plemenite osjećaje. Ali ptičica je već odletjela i ne možeš je uhvatiti za rep; eto, u tom kutku, milostiva, Lebjatkin se možda i izbrbljao u odnosu na plemenitu djevojku i u obliku plemenita protesta uvrijeđene i ogorčene duše, a time se onda okoristili njegovi klevetnici. Ali lukav je Lebjatkin, milostiva! I zato ga uzalud vreba zlokobni vuk, natačući mu neprestano čašu i čekajući da sazna cijelu istinu: neće se izlanuti Lebjatkin, i na dnu boce, mjesto očekivanog odgovora, svaki put se pojavljuje – Lebjatkinova Lukavost! Ali, dosta je, o, dosta je! Milostiva, makar vaši veličanstveni dvori pripadali i najplemenitijoj osobi, žohar se ne bi bunio! Shvatite, napokon, da se žohar ne buni, i spoznat ćete tu veličinu duha!

U taj čas se dolje u vratarnici razlegnu zvuk zvonca a gotovo u

[1] 1. D. V. Davidov (1784–1839), junak domovinskog rata 1812. i pjesnik.

isti čas uđe i Aleksej Jegorič, koji je malko zakasnio na poziv Stepana Trofimoviča. Stari dostojanstveni sluga bio je neobično uzrujan.

– Ovaj čas je izvolio doputovati Nikolaj Vsevolodovič i ide ovamo, gospođo – uzvrati on na upitni pogled Varvare Petrovne.

Dobro sam zapamtio ondašnji izraz na njezinu licu: prvo je problijedjela, a onda su joj oči odjednom planule. Neobično odlučno se uspravila u naslonjaču. Svi smo bili iznenađeni. Posve neočekivani dolazak Nikolaja Vsevolodoviča, kome smo se nadali možda tek za mjesec dana, bio je neobičan ne samo zbog toga što je bio tako iznenadan nego i zbog toga što se tako sudbonosno poklapao s ovim trenucima napetosti. Čak se i kapetan osupnuto ukipio nasred sobe, otvorio usta i nevjerojatno glupo zablenuo u vrata.

I tada se iz susjedne, dugačke i prostrane sobe začu kako se približuju koraci, sitni i nevjerojatno brzi koraci; činilo se da netko juri ovamo; i tada odjednom u salon uletje – ne Nikolaj Vsevolodovič, nego neki mladić koga nitko nije poznavao.

V

Usudit ću se ovdje načas zaustaviti i u najkraćim crtama opisati osobu što se tako iznenada pojavila među nama.

To je mladić od svojih dvadeset sedam godina, nešto viši od srednjeg rasta, rijetke, plave i dosta dugačke kose, maljavih brčića i brade, koji su se jedva izbijali. Obučen je uredno, čak i moderno, ali ne kicoški; na prvi pogled se čini kao da je malko pogrbljen i nespretan, ali zapravo nije ni pogrbljen, dok su mu kretnje posve neusiljene. Reklo bi se da je nekakav čudak, iako smo kasnije svi ustanovili da njegovu vladanju nema zamjerke i da uvijek zna o čemu govori.

Nitko baš ne bi mogao reći da je ružan, ali se njegovo lice nikome i ne sviđa. Glava mu je izdužena prema zatiljku i sa strana nekako spljoštena tako da mu se lice doima pomalo klinasto. Čelo mu je visoko i usko, a crte lica sitne; oči uzane, nosić šiljast, usne dugačke i tanke. Izraz lica je nekako bolestan, iako se i to samo čini. Na obrazima oko jagodica vide se nekakve skorene bore i to ostavlja dojam kao da se tek oporavlja od teške bolesti. Međutim, on je zdrav kao dren, snažan i, štoviše, nikada nije bio bolestan.

Hoda i kreće se veoma brzo, ali se ne žuri. Čini se da ga ništa ne može zbuniti; u bilo kakvim okolnostima i u bilo kakvu društvu, uvijek će ostati onakav kakav jest. Veoma je zadovoljan sam sa sobom, ali to kanda i ne primjećuje.

Govori brzo i rječito, a u isto vrijeme samouvjereno, i okretan je na jeziku. Misli su mu sređene, usprkos prividnoj brzopletosti, jasne i određene – i to se naročito primjećuje. Izgovor mu je neobično jasan; riječi mu se prosipaju iz usta kao jednaka, krupna zrna, uvijek pomno izabrana i spremna za svaku priliku. Isprva vam se to još i sviđa, ali vam se kasnije zgadi, i to baš zbog toga što mu je izgovor tako jasan, što mu te riječi teku jasno i tečno kao bujica. Napokon počinjete sebi zamišljati da mu je jezik u ustima zacijelo nekakva naročita oblika, neobično dugačak i tanak, strašno crven i nevjerojatno oštra vrha koji neprestano radi sam od sebe.

I tako je taj mladić uletio u salon, a meni se, zapravo, čini da je počeo govoriti još u susjednoj sobi i da je ušao već govoreći. U tren oka se nađe pred Varvarom Petrovnom.

– ... Zamislite, Varvara Petrovna – prosu se bujica njegovih riječi – kad sam ulazio ovamo mislio sam da me on ovdje već četvrt sata čeka; ima već pola sata kako je stigao; našli smo se kod Kirilova; prije pola sata je krenuo ovamo i rekao mi da se i ja ovamo uputim za petnaest minuta...

– Ama tko? Tko vam je rekao da se ovamo uputite? – zapita Varvara Petrovna.

– Pa valjda Nikolaj Vsevolodovič! Nije moguće da ste vi tek sad saznali da je stigao? Bar su mu zacijelo već odavno dovezli prtljagu, pa kako da vam nitko nije rekao? Zbilja mi se čini da vam ja prvi donosim vijest. Uostalom, možda biste mogli poslati nekoga po njega, ali, zapravo, sigurno je da će i on sam uskoro naići, i to, čini mi se, baš u trenutku kojemu se donekle i nadao i na koji je, bar koliko se meni čini, prilično računao. – I on prijeđe očima po cijeloj sobi, osobito pažljivo se zagledavši u kapetana. – Ah, Lizaveta Nikolajevna, tako mi je drago što sam vas sreo već na prvome koraku, strašno mi je drago da vas mogu pozdraviti – brzo joj on priskoči da bi prihvatio ruku koju mu je Liza, veselo se osmjehujući, već bila pružila – i, ako se ne varam, ni velepoštovana Praskovja Ivanovna također nije, čini mi se, zaboravila svoga »profesora« i čak se ne ljuti na njega, kao što se u Švicarskoj vječito ljutila. Nego, kako vas sad ovdje služe noge, Praskovja Ivanovna, i jesu li imali pravo švicarski liječnici kad su vam preporučili rusku klimu?... Što kažete, gospođo? Obloge? E, to

sigurno koristi. Da znate kako mi je žao, Varvara Petrovna (on se opet naglo okrenu), što vas onda nisam zatekao u inozemstvu da vam osobno izrazim svoje duboko poštovanje; a, osim toga, trebalo je da vam toliko toga saopćim... Obavijestio sam o tome svoga staroga, ali on nije, po svom običaju, kako mi se čini...

– Petruša! – povika Stepan Trofimovič prenuvši se napokon od zaprepaštenja. Pljesnuo je rukama i poletio prema sinu. – *Pierre, mon enfant*[1], jedva sam te poznao! – Obujmi ga i suze mu navališe na oči.

– Nemoj, ne luduj, ne luduj, samo bez prenemaganja, de, bit će dosta, dosta je, molim te – brzo progunđa Petruška nastojeći se izvući iz zagrljaja.

– Uvijek sam se osjećao kriv pred tobom, uvijek!

– Dobro, dosta je; o tome ćemo kasnije razgovarati. Znao sam ja da ćeš ti početi ludovati. De, opameti se malko, molim te.

– Ama, nisam te vidio deset godina!

– Baš zato i nema razloga za ovakve nježnosti...

– *Mon enfant!*

– Dobro, dobro, znam da me voliš, samo makni ruke. Eto, smetaš drugima... Ah, eno i Nikolaja Vsevolodoviča, slušaj, nemoj ludovati, molim te!

Nikolaj Vsevolodovič je odista već bio u sobi; ušao je posve nečujno i na trenutak je zastao na pragu, mirno promatrajući cijeli skup.

Kao i prije četiri godine, kad sam ga prvi put vidio, i sad me je iznenadila njegova vanjština. Nisam ga nimalo zaboravio; ali, kako mi se čini, ima takvih likova koji svaki put, svaki put kad se iznova pojave, nose u sebi nešto novo, nešto što posljednji put niste primijetili, iako ste ga već stotinu puta susreli. Očito da je bio isti kao i prije četiri godine: jednako otmjen, jednako dostojanstven, isto je onako dostojanstveno ulazio, kao i onda, pa čak je i bio gotovo isto onako mlad. Lepršav smiješak bio mu je kao i prije služben i prijazan i pokazivao je koliko je zadovoljan sam sa sobom; pogled mu bijaše isto onako ozbiljan, zamišljen i nekako odsutan; u jednu riječ, činilo mi se kao da smo se koliko jučer rastali. Samo me je nešto iznenadilo; i prije su ga, istina, mnogi smatrali za ljepotana, ali mu je lice odista bilo »nalik na krinku«, kako su se izvoljele izraziti neke jezičave dame u našemu društvu. A sada, sada mi se, ne znam zašto, već na prvi pogled zaista i nedvojbeno činio pravim pravcatim ljepotanom, tako da mi uopće

[1] Petre, dijete moje.

nije palo na pamet da bi mu lice moglo biti nalik na krinku. Možda je zato što je bio nešto bljeđi i mršaviji nego prije? Ili mu je možda nekakva nova misao sjala u očima?

– Nikolaje Vsevolodoviču! – povika Varvara Petrovna uspravivši se u naslonjaču, ne ustajući i zaustavljajući ga odlučnom kretnjom – pričekaj trenutak!

Ali, da bih mogao objasniti grozno pitanje koje je slijedilo ovaj uzvik i ovu kretnju – pitanje za koje čak ne bih mogao ni naslutiti da će ikada sići s usnica Varvare Petrovne – zamolit ću čitaoca da se prisjeti kakva je, cijeloga života, bila priroda Varvare Petrovne i kako je, u nekim naročitim trenucima, ta žena postupala nevjerojatno naglo. Zamolit ću vas također da imate na umu kako je, usprkos priličnoj razboritosti i praktičnosti, pa čak i nekom, da tako kažem, domaćinskom smislu, u njezinom životu bilo mnogo trenutaka kojima se ona prepuštala potpuno, dušom i tijelom i, ako se to može reći, bez ikakva suzdržavanja. Zamolit ću vas, također, da zamislite kako je ovaj trenutak zaista mogao biti za nju jedan od onih u kome se, kao u nekom žarištu, usredotočila cijela srž života – svega što je proživjela, svega što proživljava i što će, vjerojatno, doživjeti. Podsjetit ću, usput, još i na ono anonimno pismo koje je dobila i koje je malo prije onako ljutito spomenula Praskovji Ivanovnoj, prešutjevši, čini mi se, pravi sadržaj pisma; a možda je upravo ono i objašnjavalo kako se i zašto moglo dogoditi da se sad odjednom obratila sinu ovakvim groznim pitanjem.

– Nikolaje Vsevolodoviču – ponovi ona naglašavajući svaku riječ sigurnim i prijetećim glasom – molim vas da mi odmah kažete, prije nego što se maknete s mjesta na kojem stojite: je li istina da je ova nesretna, šepava žena – da, ona, ona ondje, dobro je pogledajte! – je li istina, da je ona... vaša zakonita žena?

I te kako se dobro sjećam tog trenutka; on čak nije ni trepnuo okom nego se samo netremice zagledao u majku; na licu mu nije bilo nikakve promjene. Napokon se nekako polako i milostivo osmjehnuo i, ništa ne odgovorivši, mirno prišao majci, uzeo joj ruku, smjerno je prinio usnama i poljubio. A njegov neodoljivi utjecaj na majku bio je oduvijek tako snažan, da se ona ni sad nije usudila izvući ruku. Samo ga je promatrala, pretvorivši se cijela u jedno jedino pitanje, i na njoj se vidjelo da bi se svakog časa mogla srušiti pod teretom neizvjesnosti.

A on je i dalje šutio. Poljubio joj ruku, još jednom prešao pogledom po cijeloj sobi i, bez žurbe kao i dosad, uputio se pravo prema Marji Timofejevnoj. Vrlo je teško opisivati izraze na ljud-

skim licima u ovakvim trenucima. Ja se, na primjer, sjećam da je Marja Timofejevna, umirući od straha, ustala da ga dočeka i prekrižila ruke kao da ga preklinje; a isti čas se sjećam i zanosa u njenu pogledu, nekakva luda zanosa koji joj je gotovo unakazio lice – zanosa koji ljudi jedva mogu podnijeti. Možda je zaista osjećala jedno i drugo: i strah i zanos; samo znam da sam joj brzo pristupio (stajao sam u blizini), jer mi se učinilo da će pasti u nesvijest.

– Ne smijete se ovdje zadržavati – obrati joj se Nikolaj Vsevolodovič prijazno i blago a u očima se pokaza neobična nježnost. Pred njom je skrušeno stajao i iz svake mu je kretnje izbijalo iskreno poštovanje prema njoj. Jadnica je počela šaptati brzo, tiho i bez daha:

– Mogu li... odmah... kleknuti pred vas?

– Ne, to nikako – čarobno se on nasmiješi, tako da se i ona napokon radosno osmjehnu. Obraćajući joj se i dalje blago i nježno, kao da je dijete, on ozbiljno nastavi:

– Shvatite da ste vi djevojka, a da sam vam ja, istina, veoma odan prijatelj, ali zato posve strana osoba, da vam nisam ni muž, ni otac, ni zaručnik. Dajte mi ruku i pođimo odavde; otpratit ću vas do kočije i, ako dopuštate, odvest ću vas kući.

Saslušala ga je i nekako zamišljeno oborila glavu.

– Pođimo – izustila je uzdahnuvši i pruživši mu ruku.

U tom trenutku joj se dogodi mala nezgoda. Zacijelo se bila nekako neoprezno okrenula i oslonila na onu bolesnu, kraću nogu – kako bilo da bilo, srušila se postrance na naslonjač, i, da nije bilo naslonjača, pala bi i na pod. On ju je odmah prihvatio i pridigao, čvrsto uhvatio ispod ruke i, brižno i oprezno, poveo prema vratima. Bilo je očito da se razjadila zbog toga što je pala, zbunila se, pocrvenjela i strašno zastidjela. Gledajući šutke u zemlju, teško je šepesala, nabadajući za njim i gotovo mu se objesivši o ruku. I tako oni iziđoše. Primijetio sam kako je Liza iznenada nekako neobično skočila iz naslonjača i kako ih je ukočenim pogledom motrila sve dok nisu izišli kroz vrata. Tada je ponovno, bez ijedne riječi, sjela, ali joj se lice nekako grčevito trzalo baš kao da se bila dotakla kakva gmaza.

Svi smo do tada šutke i u čudu promatrali prizor koji se odigrao između Nikolaja Vsevolodoviča i Marje Timofejevne; moglo bi se čuti muhu kako leti; ali tek što njih dvoje iziđoše, svi počeše odjednom govoriti.

VI

Govorili smo zapravo malo, a više smo uzvikivali. Sad se više ne sjećam posve pouzdano kojim su redom tekli događaji, jer je nastao pravi metež. Stepan Trofimovič je nešto uzviknuo na francuskom jeziku i pljesnuo rukama, ali Varvara Petrovna se nije na njega obazirala. Čak je i Mavrikij Nikolajevič promrsio nešto odrješito i brzo. Najviše se uzbudio Petar Stepanovič. On je nešto mahnito uvjeravao Varvaru Petrovnu mašući mnogo rukama, ali nikako nisam mogao shvatiti o čemu je riječ. Obraćao se i Praskovji Ivanovnoj i Lizaveti Nikolajevnoj a uzgred je čak nešto uzrujano dobacio ocu – ukratko, mnogo se motao po sobi. Varvara Petrovna je pocrvenjela i gotovo se digla iz naslonjača, doviknuvši Praskovji Ivanovnoj: »Jesi li čula, jesi li sad čula što je rekao?« Ali Praskovja Ivanovna nije uopće mogla govoriti nego je samo nešto progunđala i odmahnula. Jadnica je imala i svojih briga: neprestano je okretala glavu prema Lizi i promatrala je u neobuzdanu strahu, a nije se usuđivala ustati i otići prije nego što joj krene kćerka. Nekako u to vrijeme kapetan je htio umaći, dobro sam vidio. Nema sumnje da je bio veoma uplašen sve od onog trenutka kad se pojavio Nikolaj Vsevolodovič; ali Petar Stepanovič ga je uhvatio za ruku i nije ga pustio izići.

– To je prijeko potrebno, to je prijeko potrebno – obraćao se Varvari Petrovnoj novom bujicom, pokušavajući je još uvijek u nešto uvjeriti. Stajao je pred njom, a ona je opet sjedila u naslonjaču i, kako se sjećam, upijala njegove riječi; nema sumnje da je uspio zaokupiti njenu pažnju. – To je prijeko potrebno. Uvjerit ćete se i sami, Varvara Petrovna, da je posrijedi nesporazum i da je sve to samo naoko neobično a međutim je jasno kao sunce i jednostavno kao dva i dva. Svjestan sam da me nitko nije ovlastio da o tome pričam i čak nekako ispadam smiješan što se sam guram. Ali, prvo i prvo, Nikolaj Vsevolodovič također svemu tome ne pridaje osobito značenje; osim toga, ima i takvih slučajeva kad je čovjeku teško da se sam odluči nekome nešto objasniti i kad je potrebno da se toga prihvati treća osoba, koja lakše može govoriti o nekim osjetljivim stvarima. Znajte, Varvara Petrovna, da Nikolaj Vsevolodovič nije nimalo kriv što nije određenije odgovorio na ono vaše pitanje, bez obzira što je posrijedi sitnica, koja je meni bila poznata još u Petrogradu; napokon, cijela ta priča samo služi na čast Nikolaju Vsevolodoviču, ako već baš moram upotrijebiti tu mutnu riječ »čast« ...

– Hoćete li reći da ste bili nazočni nekom događaju koji je izazvao... ovaj nesporazum? – zapita Varvara Petrovna.

– Bio sam nazočan i sudjelovao u njemu – brže-bolje potvrdi Petar Stepanovič.

– Ako mi možete dati časnu riječ da to neće povrijediti obzire i osjećaje koje Nikolaj Vsevolodovič – kako dobro znam gaji prema meni pred kojom baš ni-šta ne skriva... i ako ste vi tako čvrsto uvjereni da ćete mu time samo još i ugoditi...

– Svakako da ću mu ugoditi, jer ću tako i sebi samome ugoditi. Siguran sam da bi me on i sam zamolio da to učinim.

Bilo je čudno i posve neuobičajeno kako je taj gospodin koji je, reklo bi se, pao s neba, uporno navaljivao da nam ispriča tuđe doživljaje. Ipak se Varvara Petrovna napokon uhvatila na lijepak, jer ju je pogodio točno u živac. Onda još nisam dobro poznavao karakter toga čovjeka, a još manje njegove nakane.

– Slušam vas – suzdržljivo i oprezno kaza Varvara Petrovna osjećajući se pomalo nelagodno zbog svoje popustljivosti.

– Nema se mnogo pričati; ako pravo uzmemo, to baš i nije prava priča – otpoče bujica. – Uostalom, besposleni romanopisac bi možda i mogao od toga iskititi cijeli roman. Ipak je to prilično zanimljiva stvarca, Praskovja Ivanovna, ja sam siguran da će je Lizaveta Nikolajevna sa zanimanjem saslušati, jer u njoj ima mnogošto ako ne baš čudesno, a ono svakako čudnovato. Prije svojih pet godina Nikolaj Vsevolodović je u Petrogradu upoznao ovoga gospodina – upravo ovoga gospodina Lebjatkina, koji je sad zinuo od čuda i koji se, čini mi se, spremao malo prije maknuti rep. Oprostite, Varvara Petrovna! Međutim, ne bih vam savjetovao da odlepršate odavde, gospodine umirovljeni namješteniče nekadašnje provijantske službe (kao što vidite, izvrsno vas se sjećam). I meni i Nikolaju Vsevolodoviču su i te kako poznate ovdašnje vaše smicalice zbog kojih ćete, imajte na umu, morati odgovarati. Još vas jednom molim da mi oprostite, Varvara Petrovna. Nikolaj Vsevolodovič je tada nazivao toga gospodina svojim Falstaffom; bit će da je to nekakva ličnost iz prošlosti, ***burlesque***[1], kojoj se svi izruguju i koja dopušta da joj se svi rugaju, samo ako plate. Nikolaj Vsevolodovič je u ono vrijeme provodio u Petrogradu, da tako kažem, ciničan život – drugačije ga ne bih mogao okrstiti, jer se taj čovjek nije prepuštao razočarenju a bilo mu je, opet, nekako ispod časti da bilo što radi. Ovo što kažem, odnosi se samo na ondašnje vrijeme, Varvara Petrovna. Taj

[1] Lakrdijaš.

Lebjatkin je imao sestru, onu sestru koja je maloprije ovdje sjedila. Brat i sestra nisu imali svoga ognjišta, nego su obijali tuđa. On je tumarao pod arkadama Trgovačkog magazina, vječito u pohabanoj uniformi, i zaustavljao otmjenije prolaznike, a, ako bi mu što udijelili – odmah bi to zapio. A sestrica se prehranjivala kao nebeska ptičica. Pomagala je sirotinji i zarađivala za koricu kruha. Bio je to strašan pakao; prijeći ću preko prizora iz tog podzemnog života, života, kome se, iz neke nastranosti, prepuštao onda i Nikolaj Vsevolodovič. Ovo što kažem odnosi se samo na ondašnje vrijeme, Varvara Petrovna; a što se tiče riječi »nastranost«, to je njegov izraz. On se u mnogočemu meni povjeravao. *Mademoiselle* Lebjatkina, koja je neko vrijeme često viđala Nikolaja Vsevolodoviča, zanijela se njegovom vanjštinom. Bio je za nju, da tako kažem, zvijezda na mrkom nebu njezina života. Ja loše opisujem osjećaje, pa ću to područje preskočiti; kako bilo da bilo, sitni nitkovi su joj se odmah počeli izrugivati, i ona se neobično ražalostila. I inače su joj se često rugali, ali prije nije primjećivala. U glavi joj već onda nije bilo sve u redu, ali ipak nije bilo ovako kao što je sada. Po svemu sudeći, u djetinjstvu je, uz pomoć neke dobrotvorke, gotovo stekla obrazovanje. Nikolaj Vsevolodovič se nikada nije nimalo obazirao na nju, nego je starim masnim kartama igrao preferans s činovničićima, za po četvrtinu kopjejke po poenu. Međutim, kad su je jednom prilikom tako vrijeđali, on je (ne pitajući kakav je povod) zgrabio nekog činovnika za vrat i izbacio ga s prvog kata kroz prozor. Nije to bio nikakav viteški protest zbog povrijeđene ženske nevinosti; cijela ta zgoda bila je popraćena općim smijehom, a od svih se najviše smijao upravo sam Nikolaj Vsevolodovič; kad se sve sretno završilo, zavađeni su se pomirili i prihvatili se punča. Ali »povrijeđena nevinost« jedina nije to zaboravila. Naravno da je ovaj događaj, napokon, posve poremetio njezin um. Ponavljam da loše opisujem osjećaje ali mislim da je tu prije svega bila posrijedi mašta. A Nikolaj Vsevolodovič je, baš kao namjerno, još više raspirivao tu njezinu maštu: mjesto da bi joj se narugao, on je *mademoiselle* Lebjatkinoj počeo iznenada ukazivati neobično poštovanje. Kirilov, koji se također ondje nalazio (to vam je čudak prvoga reda, Varvara Petrovna, vrlo otresit čovjek; možda ćete ga jednom upoznati, on je sada ovdje), taj Kirilov, dakle, koji obično šuti, odjednom se raspalio i dobacio, dobro se sjećam, Nikolaju Vsevolodoviču da se vlada prema spomenutoj gospođi kao prema markizi i da je tako posve ubija u pojam. Napominjem da je Nikolaj Vsevolodovič prilično cijenio spomenutoga Kirilova. I, zamislite, odgovorio mu je: »Vi

mislite, gospodine Kirilove, da joj se ja rugam; griješite, ja je poštujem jer je bolja od svih nas«. Nemate pojma kako je to ozbiljno rekao. Međutim, za cijela ta dva-tri mjeseca, nije s njome bio izmijenio ni jedne jedine riječi osim *zdravo* i *zbogom*. Ja sam se, također, u ono vrijeme ondje nalazio i dobro se sjećam da je ona, napokon, dotle dotjerala da ga je smatrala za nekakva vjerenika, koji se ne usuđuje da je »otme« jedino zbog toga što ima mnogo neprijatelja i obiteljskih zapreka, ili tako nešto. Koliko su se tome samo smijali! Na kraju krajeva, kad je Nikolaj Vsevolodovič napokon morao krenuti ovamo, on je, prije odlaska, odredio da joj se u obliku godišnje pripomoći šalje prilično velika svota kojih tri stotine rubalja, ako ne i više. Ukratko, može se shvatiti da je to bila obična obijest, hir čovjeka koji se prerano umorio u životu – ili, kako je govorio Kirilov, možda to i nije bilo ništa drugo nego pokus blazirana čovjeka koji bi htio vidjeti dokle može dotjerati ludog bogalja. »Vi ste«, rekao je, »hotimično izabrali najbjednije od svih stvorenja, šepavicu koja je izvrgnuta neprestanoj sramoti i batinama, a još ste znali da to stvorenje, u svojoj smiješnoj ljubavi, naprosto gine za vama; i tada ste je hotimično počeli obmanjivati samo zbog toga da biste vidjeli što će iz toga ispasti!« Zašto bi, napokon, čovjek bio odgovoran zbog nekakvih maštarija lude žene s kojom je, upamtite dobro, za cijelo to vrijeme svega možda dva puta prozborio! Ima stvari, Varvara Petrovna, o kojima ne samo što nije pametno govoriti, nego ih čak nije pametno ni spominjati. Dobro, recimo da je to i bila nastranost – ali sigurno ništa više od toga nije bilo; a, eto, upravo tu su priču toliko napuhali... Meni je djelomično poznato, Varvara Petrovna, što se sve ovdje događalo.

Pripovjedač ušutje i već se htjede okrenuti Lebjatkinu, kad ga Varvara Petrovna zaustavi; ona je bila strašno egzaltirana.

– Jeste li završili? – zapita ona.

– Još nisam; da bih sve izveo načistac morao bih još, ako dopustite, ispitati ovoga gospodina... Onda ćete odmah shvatiti što je posrijedi, Varvara Petrovna.

– Možete i kasnije, sad bi bilo dosta, pričekajte časak, molim vas. O, kako je bilo dobro što sam vas pustila da govorite.

– Je li vam sad jasno, Varvara Petrovna – živnu Petar Stepanovič – da Nikolaj Vsevolodovič nije mogao malo prije sve objasniti kad ste mu vi onako baš kategorički postavili ono pitanje?

– Istina, bilo je to baš kategoričko pitanje!

– Je l' te da sam imao pravo kad sam rekao da u nekim

slučajevima treća osoba mnogo lakše može nešto objasniti nego ona koje se to neposredno tiče?

– Tako, je, tako je... Samo ste se u nečemu prevarili i, na žalost, čini mi se, da se još varate.

– Je li? U čemu?

– Eto... znate što, bolje da sjednete, Petre Stepanoviču.

– Molim, kako izvolite, ionako sam umoran, hvala vam.

On u tren oka primače naslonjač i okrenu ga tako da se nađe točno između Varvare Petrovne i Praskovje Ivanovne, koja je sjedila za stolom, a sučelice gospodinu Lebjatkinu, s koga ni jednog trenutka nije skidao očiju.

– Prevarili ste se kad ste to okrstili »nastranošću«.

– O, ako je samo o tome riječ...

– Ne, nije važno, nije važno, čekajte – prekinu ga Varvara Petrovna, očito se spremajući da se zanosno raspriča. Čim je to Petar Stepanovič primijetio, odmah se sav pretvorio u uho.

– Ni govora, bilo je to uzvišenije od nastranosti i, sigurna sam, čak nešto sveto! To je ponosan čovjek koji se već rano razočarao u životu i koji se morao vladati tako »podrugljivo«, kao što ste vi to izvrsno spomenuli – jednom riječju, kraljević Harry, kao što ga je jednom divno usporedio Stepan Trofimovič, što je, osim toga, i bilo posve točno ako zaboravimo da je još sličniji Hamletu, bar kako se to meni čini.

– *Et vous avez raison*[1] – gorljivo i značajno priklopi Stepan Trofimovič.

– Hvala vam, Stepane Trofimoviču, vama sam naročito zahvalna zbog toga što ste uvijek vjerovali u *Nicolasa* i njegovu plemenitu dušu i njegov životni poziv. Tu ste vjeru podgrijavali u meni, čak i onda kad bih ja klonula duhom.

– *Chère, chère*... – stepan Trofimovič već zakorači naprijed, ali zastade, zaključivši da bi bilo opasno prekinuti je u govoru.

– I da se pokraj *Nicolasa* (već je pomalo Varvara Petrovna zapijevala) uvijek nalazio taj mirni Horacije, velik u svojoj mirnoći – to je još jedan divni izraz našega Stepana Trofimoviča – možda bi se on već odavno izbavio tog zlokobnog i »podmuklog demona posprdnosti«, koji ga je mučio cijeloga života. (Taj demon posprdnosti je još jedan vaš divni izraz, Stepane Trofimoviču.) Ali *Nicolas* nikada nije imao ni Horacija ni Ofelije. Imao je jedino majku, ali što može učiniti majka kad je posve sama i u takvim okolnostima? Da znate, Petre Stepanoviču, meni je odje-

[1] I u pravu ste.

dnom gotovo posve jasno da je stvor kakav je bio *Nicolas* mogao zalaziti čak i u najprljavije jazbine koje ste vi bili spomenuli. Meni je isto tako jasno pred očima taj njegov »cinizam« prema životu (to ste se zaista tankoćutno izrazili, ta neutaživa žudnja za oprečnostima, ta mračna nebeska pozadina na kojoj on blista kao zvijezda, kao što ste vi to usporedili, Petre Stepanoviču. I ondje on susreće to jadno stvorenje, koje svi vrijeđaju, tu suludu i hromu ženu koja, možda, ima veoma plemenite osjećaje.

– Hm, možda imate pravo...

– I kako vam onda nije jasno da joj se on ne može izrugivati kao ostali! O, ljudi moji! Nije vam jasno da je on štiti od opakih uvreda, da joj ukazuje poštovanje kao da je »markiza« (taj Kirilov zacijelo vrlo dobro razumije ljude, samo moga *Nicolasa* ipak nije shvatio!). Ako baš hoćete, cijela ta nevolja dogodila se upravo zbog te oprečnosti; da je nesretnicu zatekao u drugim prilikama, možda joj se mašta ne bi tako ludo zapalila. Samo žena, samo žena to može shvatiti, Petre Stepanoviču, vi nemate pojma kako mi je žao što vi niste... to jest, ne da mi je žao što niste žena, nego što bar u ovome času niste žena, da biste mogli shvatiti.

– Hoćete zapravo reći: ukoliko gore, utoliko bolje ja vas posve shvaćam, posve vas shvaćam, Varvara Petrovna. To je isto kao u religiji: što čovjek teže živi ili što je ugnjeteniji i siromašniji cijeli narod, to usrdnije sanjari o nagradi u raju, a ako na tome poradi još i sto tisuća svećenika, raspaljujući maštu i uzdajući se baš u nju, onda... ja vas posve razumijem, Varvara Petrovna, budite bez brige.

– Recimo da baš i nije sve tako kao što vi kažete, ali zar je zaista *Nicolas,* da bi istjerao takve snove iz toga nesretnog organizma (nisam nikako mogao shvatiti zašto je Varvara Petrovna upotrijebila riječ »organizam«), zar se i on zaista morao njoj izrugivati i postupati prema njoj kao ostali činovničići? Ne osjećate li tu uzvišenu sućut, plemenite treptaje cijelog organizma u onom trenutku kad *Nicolas* odgovara Kirilovu: »Ja se njoj ne rugam«. Kakav plemenit i svet odgovor!

– *Sublime*[1] – promrsi Stepan Trofimovič.

– I da znate da on uopće nije tako bogat kao što vi mislite; ja sam bogata, ali on nije, a ipak gotovo nikad nije od mene uzimao novaca.

– Ja vas shvaćam, ja sve to shvaćam, Varvara Petrovna – već se nestrpljivo promeškolji Petar Stepanovič.

[1] Uzvišen.

– O, to je ista moja priroda! Kao da sebe vidim u *Nicolasu*.Kao da vidim tu mladost, kao da vidim kako izbijaju ti neobuzdani, grozni porivi... I ako se jednom sprijateljimo, Petre Stepanoviču, što bih najiskrenije željela, jer vam toliko toga nikada neću moći zaboraviti, onda ćete možda shvatiti...

– O, možete biti sigurni da bih i ja to neobično želio – odsječno promrmlja Petar Stepanovič.

– Vi ćete onda shvatiti te pobude koje vas, zaslijepljena od plemenitosti, natjeraju da izaberete čovjeka koji ni u kojem pogledu nije vas dostojan, čovjeka koji vas nimalo ne shvaća, koji će vas kinjiti kad god mu se pruži prilika i kojega ćete vi baš, usprkos svemu, pretvoriti u nekakav ideal, u svoj san, usredotočiti u njemu sve svoje nade, obožavati ga, voljeti ga cijelog života, ne znajući ni sama zašto – ili, možda, baš zato što on toga nije dostojan... O, kako sam patila cijeloga života, Petre Stepanoviču!

Stepan Trofimovič, mučenička izraza na licu, pokušavao je uloviti moj pogled; ali sam u pravi čas okrenuo glavu.

– ... I još maloprije, još maloprije... o, kako se osjećam kriva pred *Nicolasom!*... Nećete mi vjerovati koliko su me svi odreda mučili, svi, baš svi, i neprijatelji, i nitkovi, i prijatelji; prijatelji su me, možda, mučili više nego neprijatelji. Kad sam primila ono prvo sramotno anonimno pismo, Petre Stepanoviču, vjerujte, da nisam čak više imala snage prezirno uzvratiti na sve te gadarije... nikada, nikada neću oprostiti samoj sebi što sam bila tako malodušna!

– Već sam dosta načuo o tim ovdašnjim anonimnim pismima – živnu opet Petar Stepanovič – sve ću vam ja izvidjeti, možete biti bez brige.

– Ne možete ni zamisliti kakvih sve spletki ovdje ima! Popele su se već na vrh glave čak i našoj jadnoj Praskovji Ivanovnoj – a što je ona skrivila? Možda sam zaista danas bila neugodna prema tebi, draga moja Praskovja Ivanovna – doda ona u velikodušnu i ganutljivu porivu ali ipak prilično slavodobitno i zajedljivo.

– Dobro, mila moja – progunđa Praskovja Ivanovna preko volje – nego, mislim da bi trebalo sve ovo što prije završiti; previše je riječi palo... – i ona opet plašljivo pogleda Lizu koja je, međutim, motrila Petra Stepanoviča.

– A ono nesretno, jadno stvorenje, onu šenutu djevojku koja je izgubila sve i zadržala jedino srce, kanim posvojiti – objavi odjednom Varvara Petrovna – smatrat ću to svojom dužnošću. Već od danas je ona pod mojim okriljem!

– To će biti vrlo dobro, gospođo, u nekom smislu, – neobično

živnu Petar Stepanovič. – Oprostite, nisam ono maloprije dovršio. Baš sam htio nešto reći o tom okrilju. Kad je onomad otputovao Nikolaj Vsevolodovič (nastavit ću točno od onoga mjesta gdje sam prekinuo, Varvara Petrovna), ovaj gospodin, ovaj isti gospodin Lebjatkin, zamislite, odmah je prisvojio sebi pravo da do posljednje pare raspolaže cijelom pripomoći koju je primala njegova sestra; i raspolagao je tako da ništa nije ostalo. Ne znam točno kako je to u početku zamislio Nikolaj Vsevolodovič, ali, godinu dana kasnije, kad je u inozemstvu saznao što se događa, morao je izmijeniti svoju odluku. I opet ne znam sve potankosti, koje vam može jedino on sam ispričati, nego jedino znam da su dotičnu osobu strpali u zabačen manastir gdje joj je bilo čak i dosta dobro, ali gdje je bila pod neprestanom prijateljskom paskom – shvaćate li me? I, zamislite, što je onda naumio gospodin Lebjatkin? Isprva je upeo sve sile da sazna gdje su sklonili njegov izvor prihoda, to jest sestru, tek nedavno je u tome uspio, pa ju je, pozvavši se na svoje rodbinsko pravo, doveo pravo ovamo. Ovdje je uopće ne hrani, ali je zato tuče, zlostavlja, napokon se dovine, da dobije od Nikolaja Vsevolodoviča priličnu svotu novaca, odmah se prepušta pijanstvu a, mjesto da bude zahvalan, najzad, počinje drsko prijetiti Nikolaju Vsevolodoviču, postavlja mu lude zahtjeve, prijeti da će ga, ako mu ovaj ne bude osobno isplaćivao onu pripomoć, tužiti sudu. Tako je on dobrovoljni poklon Nikolaja Vsevolodoviča shvatio kao dažbinu. Možete li vi to uopće zamisliti? Gospodine Lebjatkine, je li istina *sve* ovo što sam sad ovdje naveo?

Kapetan, koji je sve do sada šutke stajao oborene glave, brzo iskorači dva koračaja i strašno pocrveni.

– Petre Stepanoviču, okrutni ste prema meni – progunđa on otržito.

– Zašto bi bilo okrutno, gospodine? Dopustit ćete da o okrutnosti i obzirnosti kasnije razgovaramo. A sad bih vas samo molio da mi odgovorite na moje prvo pitanje: je li istina *sve* ovo što sam rekao ili nije? Ako smatrate da nije istina, možete odmah ovdje izjaviti sve što smatrate za nužno.

– Ja... vi najbolje znate, Petre Stepanoviču... – protisnu kapetan, zape i zašutje. Treba reći da je Petar Stepanovič sjedio u naslonjaču prebacivši nogu preko noge, dok je kapetan pred njim najponiznije stajao.

Oklijevanje gospodina Lebjatkina, čini se da se nije svidjelo Petru Stepanoviču; licem kao da mu je prošao ljutit grč.

– Dobro, pa zar zbilja ništa nećete izjaviti? – lukavo on po-

gleda kapetana. – Ako hoćete, onda budite dobri i počnite, mi čekamo.

– Vi najbolje znate, Petre Stepanoviču, da ništa ne mogu izjaviti.

– Ne, ja to ne znam, čak prvi put čujem; a zašto ne biste mogli ništa izjaviti?

Kapetan je šutio oborene glave.

– Dopustite mi da odem, Petre Stepanoviču – reče on odlučno.

– Ali ne prije nego što mi bar nekako odgovorite na prvo pitanje: je li istina *sve* ono što sam rekao?

– Istina je, gospodine – potmulo kaza Lebjatkin i uzgleda u svog mučitelja. Na sljepoočicama mu čak izbije znoj.

– *Sve* je istina?

– Sve je istina, gospodine.

– I ne biste li imali štogod dodati, napomenuti? Ako mislite da sam nepravedan, otvoreno izjavite; protestirajte, glasno se usprotivite.

– Ništa ja ne mislim.

– Jeste li nedavno prijetili Nikolaju Vsevolodoviču?

– To je... to je više bilo u piću, Petre Stepanoviču. (On odjednom podiže glavu.) Petre Stepanoviču! Ako obiteljska čast i srce koje nije zaslužilo sramotu vapiju do neba, zar je i onda jadni čovjek kriv? – povika on zaboravivši se kao i nedavno.

– Jeste li sada trijezni, gospodine Lebjatkine? – prodorno ga pogleda Petar Stepanovič.

– Ja sam... trijezan sam.

– Što znači ta obiteljska čast i srce koje nije zaslužilo sramotu?

– Nisam nikoga posebno mislio, ni na koga nisam ciljao. O sebi sam to... – skunji se opet kapetan.

– Čini mi se da ste se strašno uvrijedili zbog onoga što sam rekao o vama i vašem vladanju? Vi se veoma lako razljutite, gospodine Lebjatkine. Ali treba da znate da ja još zapravo nisam ni spomenuo kakvo je vaše vladanje u zbilji. Ja ću već jednom govoriti o vašem vladanju, onakvom kakvo je u zbilji. Vrlo je vjerojatno da ću o njemu govoriti, ali za sada o tome još *u zbilji* nisam ni počeo govoriti.

Lebjatkin zadrhta i unezvjereno se zapilji u Petra Stepanoviča.

– Petre Stepanoviču, ja se tek sad budim iza sna!

– Hm. Jesam li vas ja probudio?

– Jeste, vi ste me probudili, Petre Stepanoviču, a ja sam pune četiri godine spavao pod tim tmastim oblakom. Mogu li sada napokon otići, Petre Stepanoviču?

– Sad možete otići, jedino ako Varvara Petrovna ne smatra za potrebno...

Ali ona odmah zamaše rukama.

Kapetan se nakloni, zakorači dva put prema vratima, odjednom zastane, stavi ruku na srce, htjede nešto reći, ali ne reče, nego brzo istrča. A na samom pragu se sudari s Nikolajem Vsevolodovičem; Stavrogin se maknu u stranu; kapetan se sav nekako skupi pred njim i skameni ne odvajajući od njega očiju baš kao što ih ne skida kunić s udava. Pošto je malko pričekao, Nikolaj Vsevolodovič ga lagano odmaknu rukom i uđe u salon.

VII

Stavrogin je bio veseo i miran. Možda je maloprije doživio štogod lijepo, o čemu mi još ništa nismo znali; ali je bilo očito da je, tko zna zašto, nekako naročito zadovoljan.

– Hoćeš li mi moći oprostiti, *Nicolas*? – ne izdrža Varvara Petrovna, nego ustade i brzo mu pođe u susret.

Ali *Nicolas* se nasmija od srca.

– To sam i mislio! – uzviknu on dobrodušno i živahno. – Vidim da već sve znate. A kad sam izišao odavle i sjeo u kočiju, pomislio sam: »Mogao sam im makar štogod nabajati, jer ipak nije pristojno onako otići.« Ali čim sam se sjetio da je ovdje ostao Petar Stepanovič, nisam se više brinuo.

Dok je govorio, brzo je promotrio sve nazočne. – Petar Stepanovič nam je ispričao jednu staru petrogradsku pripovijest iz života nekog zanesenjaka – oduševljeno je razvezala Varvara Petrovna – nekakva mušičava i luda čovjeka čiji su osjećaji, međutim, uvijek bili uzvišeni i koji je bio viteški plemenit...

– Viteški? Nije moguće da ste dotle dotjerali? – smijao se *Nicolas*. – Nema što, neobično sam zahvalan Petru Stepanoviču, ovaj put zbog toga što je bio tako brzoplet (njih dvojica se načas pogledaše). Treba da znate, *maman*, da Petar Stepanovič vječito miri ljude; to je njegova uloga, bolest, manija i, što se toga tiče, ja vam ga mogu toplo preporučiti. Mogu misliti šta vam je sve nakitio. Čim počne pripovijedati, on samo kiti li, kiti; u glavi ima cijeli ured. Kao pravi pravcati realist nikada ne zna slagati i istina mu je važnija od uspjeha... Naravno, izuzetak su oni posebni slučajevi kad je uspjeh važniji od istine. (Dok je govorio, on se još

jednako ogledavao.) Prema tome, *maman*, vama mora biti jasno da me nemate zašto moliti za oproštenje i da se, ako je već riječ ludosti, onda to zacijelo, u prvom redu, odnosi na mene, što znači, na kraju krajeva, da sam ja ipak lud – uostalom, treba potvrditi glas koji me ovdje bije...

Sad ga majka nježno zagrli.

– U svakom slučaju, s tim je sad gotovo i sve je rečeno, pa bismo mogli prestati o tome – doda on i u glasu mu se osjeti hladan i opor prizvuk. Varvara Petrovna je osjetila taj prizvuk; ali njezina egzaltiranost još je nije napuštala, nego je jačala.

– Očekivala sam te tek za mjesec dana, *Nicolas!*

– Svakako ću vam, *maman*, sve objasniti, samo sada...

I on krenu prema Praskovji Ivanovnoj.

Ali se ona jedva okrenu prema njemu, usprkos tomu što se prije pola sata osupnula kad se bio pojavio na vratima. Sad je već imala novih briga: sve od onog trenutka kad je izišao kapetan i na pragu se sudario s Nikolajem Vsevolodovičem, Liza se odjednom počela smijati – isprva tiho, plahovito, ali joj je smijeh bivao sve jači i glasniji i zvonkiji. Pocrvenjela je. Razlika između ovakva raspoloženja i dotadašnje mrzovolje bila je i te kako očita. Dok je Nikolaj Vsevolodovič razgovarao s Varvarom Petrovnom, ona je dva puta domahnula Mavrikiju Nikolajeviču kao da mu želi nešto šapnuti; ali tek što bi se on nagnuo prema njoj, odmah bi prasnula u smijeh; čovjek bi mogao pomisliti da se ona zapravo smije nesretnome Mavrikiju Nikolajeviču. Međutim, ona se očito trudila da se savlada i pritiskala je rupčić na usta. Nikolaj Vsevolodovič joj je pristupio posve otvoreno i prostodušno, i pozdravio je.

– Molim vas lijepo da mi oprostite – odgovorila je ona brzoreko – vi... vi ste, naravno, upoznali Mavrikija Nikolajeviča... bože moj, zbilja ste pretjerano visoki, Mavrikije Nikolajeviču.

I opet je prasnula u smijeh. Mavrikij Nikolajevič je, istina, bio visok, ali ne baš pretjerano.

– Jeste li... jeste li odavno doputovali? – protisnula je ona susprežući smijeh. Bila je čak zbunjena, samo što su joj oči blistale.

– Ima više od dva sata – odgovori *Nicolas* gledajući je netremice. Moram napomenuti da je bio neobično suzdržljiv i uljudan, ali, ako izuzmemo tu uljudnost, držao se posve ravnodušno, pa čak i tupo.

– A gdje ćete stanovati?

– Ovdje.

Varvara Petrovna je također neprestano motrila Lizu i sad joj je odjednom sinula jedna pomisao.

– Ali, gdje si ti bio, *Nicolas,* sve do sada, više od dva sata? – pride ona. – Vlak stiže u deset sati.

– Prvo sam odveo Petra Stepanoviča Kirilovu. S Petrom Stepanovičem sam se sreo u Matvejevu (tri stanice prije naše), pa smo zajedno doputovali, u istom vagonu.

– Čekao sam u Matvejevu sve od zore – prihvati Petar Stepanovič – noću su stražnji vagoni iskočili iz tračnica pa smo skoro polomili noge.

– Skoro ste noge polomili! – uzviknu Liza. – Mama, mama, baš smo nas dvije kanile prošle sedmice putovati u Matvejevo, eto, tada bismo i mi slomile noge!

– Bože nas sačuvaj! – prekriži se Praskovja Ivanovna.

– Mama, mama, draga moja mamice, ne bojte se ako ja i zaista slomim obje noge; meni se to može lako dogoditi, jer i vi kažete da svakog dana vratolomno jurim na konju. Mavrikije Nikolajeviču, hoćete li me voditi i kad budem šepava? – zakikota se ona ponovno. – Ako mi se to dogodi, neću nikome drugom, osim vama, dopustiti da me vodi, u to možete biti posve sigurni. Osim toga, možda ću slomiti samo jednu nogu... De, budite ljubazni i recite da će vam to biti drago.

– Kako mi može biti drago što ćete ostati bez noge? – ozbiljno se natmuri Mavrikij Nikolajevič.

– Ali ćete me zato voditi, i to jedino vi, i nitko drugi!

– I onda ćete vi mene voditi, Lizaveta Nikolajevna – još ozbiljnije progunđa Mavrikij Nikolajevič.

– Bože moj, to je trebalo da bude nekakva igra riječima! – gotovo užasnuto jeknu Liza. – Mavrikije Nikolajeviču, da se niste više upuštali u te vode! Samo, kako ste vi velik egoist! Sigurna sam, i to vam služi na čast, da sad sami sebe objeđujete; a zapravo, biste me od jutra do mraka uvjeravali da sam bez noge još mnogo privlačnija! Samo nečemu nema lijeka – zaista ste pretjerano visoki, a ja ću opet, bez noge, biti preniska, pa kako ćete me onda voditi ispod ruke, nećú vam baš biti par!

I ona se mahnito počne smijati. Dosjetke i aluzije bile su joj plitke, ali očito da joj nije bilo stalo da joj se drugi dive.

– Živčani napadaj! – šapnu mi Petar Stepanovič. – Trebalo bi joj odmah dati čašu vode.

Zbilja je pogodio. Već u idućem trenutku svi su se uzvrpoljili i netko je donio čašu vode. Liza je grlila majku, gorljivo je ljubila, plakala joj na njedrima da bi onda, opet, zabacivši glavu i zagledavši joj se u lice, nastavila smijati se. Napokon se i mamica razjecala. Varvara Petrovna ih je jednu i drugu brže-bolje odvela u

svoju sobu kroz ona ista vrata na koja je prije nekog vremena bila ušla i Darja Pavlovna. Ali su se ondje zadržale veoma kratko, možda najviše neko četiri minute...

Sad se pokušavam prisjetiti svih pojedinosti u posljednjim trenucima toga znamenitog prijepodneva. Sjećam se da je Nikolaj Vsevolodovič, kad smo ostali sami, bez žena (osim Darje Pavlovne koja se nije ni maknula), pristupio svakome od nas i sa svakim se pozdravio, preskočivši jedino Šatova, koji je, i dalje sjedeći u kutu, još dublje nego dosad oborio glavu. Stepan Trofimovič je već počeo razgovarati s Nikolajem Vsevolodovičem o nečemu veoma pametnom, ali je Stavrogin brzo krenuo prema Darji Pavlovnoj. Put mu je presjekao Petar Stepanovič i odvukao ga do prozora gdje mu je počeo nešto brzo šaputati, očito spominjući nešto veoma važno, kako se bar činilo po njegovu licu i kretnjama kojima je pratio riječi. A Nikolaj Vsevolodovič ga je slušao jedva jedvice i rastresano, uljudno se osmjehujući, a na kraju čak i nestrpljivo, i cijelo mu je vrijeme pokušavao umaći. Pobjegao je od prozora tek onda kad su se vratile dame; Varvara Petrovna je Lizu posjela na isto mjesto, savjetujući je da pričeka još bar desetak minuta i da se odmori, jer bi svježi zrak mogao naškoditi njezinim načetim živcima. Zaista se usrdno brinula za Lizu i čak je sjela pokraj nje. Petar Stepanovič, koji više nije bio zauzet, odmah im je pristupio i počeo govoriti brzo i veselo. Tada je, napokon, prišao i Nikolaj Vsevolodovič Darji Pavlovnoj, i to onako polako kao što je on već obično hodao; Daša se naprosto zaljuljala kad joj se primaknuo i brže-bolje skočila na noge, očito zbunjena i crvena u licu.

– Vama se, mislim, može čestitati... ili još ne? – progovori on a na licu mu se ukaza naročit izraz.

Daša mu je nešto odgovorila, ali je bilo teško razabrati šta je rekla.

– Oprostite ako sam indiskretan – povisi on glas – ali vam moram reći da su mene o tome izričito obavijestili. Znate li vi za to?

– Znam, znam da ste bili izričito obaviješteni.

– Međutim, nadam se da moje čestitke nikako ne mogu škoditi – nasmija se on – i ako Stepan Trofimovič...

– A što se čestita? Što? – upade odjednom Petar Stepanovič. – Što vam se može čestitati, Darja Pavlovna? Pazi, molim te! Da nije ono posrijedi? Vaša rumen mi potvrđuje da sam pogodio. Zapravo, šta bi se drugo i moglo čestitati našim divnim i čednim djevojkama i zbog čega drugog bi one tako pocrvenjele? Dakle,

gospođice, ako sam pogodio, primite i moje čestitke i isplatite mi okladu: sjećate li se da smo se kladili u Švicarskoj oko toga da li ćete se ikada udati... Ah, što se tie Švicarske... gdje mi je samo pamet? Zamislite, uglavnom sam zbog toga i doputovao, a gotovo sam zaboravio: reci mi, molim te – on se naglo okrenu prema Stepanu Trofimovuču – kad ćeš u Švicarsku?

– Ja... kad ću ja u Švicarsku? – začudi se i zbuni Stepan Trofimovič.

– Šta je sad? Zar ne putuješ onamo? Pa ti se isto tako ženiš... bar si mi tako pisao!

– *Pierre!* – jeknu Stepan Trofimovič.

– Kakav *Pierre*... Da znaš, ako ti je baš toliko drago čuti, da sam pojurio ovamo samo da bih ti rekao da nemam ništa protiv, jer si želio što prije saznati moje mišljenje; ako opet (počela je njegova bujica) treba da te »spašavam«, kao što ovdje pišeš i zaklinješ, u tom istom pismu, onda sam ti i opet spreman pomoći. Je li istina da se on ženi, Varvara Petrovna? – on se brzo okrenu prema njoj. – Nadam se da nisam indiskretan; osobno mi je pisao da već cio grad zna i da mu svi čestitaju i da zbog toga, kako bi izbjegao čestitke, izlazi jedino noću. Pismo mi je ovdje u džepu. Nego, molim vas lijepo, Varvara Petrovna, to pismo nikako ne mogu shvatiti! Samo mi nešto reci, Stepane Trofimoviču, treba li da ti čestitam, ili da te »spašavam«? Ne možete ni zamisliti, pored redaka punih prave sreće ima i takvih koji su puni očaja. Prvo i prvo, moli me da mu oprostim; pa recimo, to je nekako danas već ušlo u naviku... ali ipak treba biti otvoren: zamislite da me je taj čovjek svega dva puta vidio u životu, a i to slučajno, a sad odjednom, kad stupa u treći brak, utuvio sebi u glavu da time krši nekakve očinske obaveze i moli me, ovako na daljinu od tisuću vrsta, da se ne ljutim i da mu dopustim da se oženi! Oprosti, Stepane Trofimoviču, sve je to u duhu vremena, a i moji su pogledi široki, i ja te ništa ne krivim nego smatram da ti to čak, recimo, služi na čast, i tako dalje, i tako dalje, ali i opet je najvažnije da ono što je tu najvažnije uopće ne shvaćam. Neprestano si spominjao nekakve »grijehe iz Švicarske«. Prema tome, ženim se, kaže, zbog grijeha, odnosno zbog tuđih grijeha, ili tako nekako, ne sjećam se dobro – u svakom slučaju su grijesi posrijedi. »Djevojka je«, kaže, »kao biser i dragi kamen« a on je, naravno, nije »dostojan« – tako se to danas oni izražavaju; ali zbog nekakvih grijeha ili okolnosti »prisiljen sam izići pred oltar i otputovati u Švicarsku«, i odmah dodaje da »pustim sve i dođem da ga spasim«. Dakle, možete li vi što tu razabrati? Ali... ali, po vašim

izrazima slutim (on se okretao s pismom u ruci, nevino se osmjehujući i piljeći nam u lica) da sam se po svom običaju, čini mi se, svojski zaletio... sve je to zbog moje glupe iskrenosti ili, što bi Nikolaj Vsevolodovič rekao, brzopletosti. Sve sam nekako mislio da smo mi ovdje među svojima, to jest, da smo među tvojim »svojima«, Stepane Trofimoviču, među tvojim svojima, ali sam zapravo ovdje tuđinac i vidim... vidim da svi nešto znaju i da znaju upravo ono što ja ne znam.

On se i dalje ogledavao.

– Znači da vam je Stepan Trofimovič pisao da će se oženiti zbog »tuđih grijeha, koje je netko počinio u Svicarskoj«, i da vas je zamolio da dojurite ovamo kako biste ga »spasili«; je li se baš tako izrazio? – priđe mu odjednom Varvara Petrovna, posve blijeda, izobličena lica i uzdrhtalih usnica.

– Naime, znate, gospođo, ako možda nisam nešto dobro shvatio – nekako se uplaši i još više zabrza Petar Stepanovič – ipak je on kriv, razumije se, zato što tako piše. Evo, pogledajte pisma. Znate, Varvara Petrovna, tim pismima nema ni kraja ni konca, a posljednja dva-tri mjeseca stizalo je jedno za drugim, i moram priznati, istini za volju, da neka nisam pročitao do kraja. Oprosti mi, Stepane Trofimoviču, što to moram ovako glupo priznati, ali ćeš se i ti, vjerojatno, složiti da si ih, istina, naslovljavao na moje ime, ali da si ih pisao više za buduće naraštaje, tako da je tebi zapravo i svejedno... De, molim te, nemoj se ljutiti; bar smo nas dvojica svoji! Dakle, Varvara Petrovna, ovo pismo sam pročitao do kraja. Ti »grijesi« – ti »tuđi grijesi« – to su, očito, neki njegovi grijesi, i mogu se okladiti da su posve nevini, ali zbog njih je njemu odjednom palo na pamet da digne takvu strašnu prašinu s plemenitom pozadinom – da je digne upravo zbog te plemenite pozadine. Osim toga, znate, i računi mu se nešto ne slažu... a njemu su, znate, karte velika slabost... Uostalom, pretjerujem, to zbilja ne ide ovamo, oprostite, previše brbljam. Ali što mogu, Varvara Petrovna, kad me on, bogami, toliko uplašio da sam ga zaista bio spreman donekle »spašavati«. Sad me je i samoga stid. Ne znam što mu je, neću mu ja valjda staviti nož pod grlo? Nisam mu ja valjda neki nemilosrdni vjerovnik? I sve spominje nekakav miraz... Ali, uostalom, ženiš li se ti zbilja, Stepane Trofimoviču? Tko zna što će zaista učiniti, glavno da se priča, glavno da se priča – danas je njima samo do izraza... Jao, Varvara Petrovna, sve se bojim da me sad možda i prekoravate, i to baš zbog toga što se ovako izražavam...

– Ni govora, ni govora, meni je jasno da ste izgubili strpljenje i

da zacijelo za to imate svojih razloga – obrecnu se Varvara Petrovna.

Ona je bijesno uživala u cijeloj »istinitoj« blagoglagoljivosti Petra Stepanoviča koji je očito nešto izigravao (ne znajući ni sam što izigrava ali je bilo očito da prilično sirovo igra nekakvu ulogu).

– Naprotiv – nastavila je ona – ja sam vam veoma zahvalna što ste mi sve ovo rekli; da nije bilo vas, ne bih nikada saznala. Prvi puta u ovih dvadeset godina su mi se otvorile oči. Nikolaje Vsevolodoviču, maloprije ste rekli da je i vas netko izričito obavijestio: nije li i vama Stepan Trofimovič poslao kakvo slično pismo?

– Dobio sam od njega posve nevino pismo i... i... vrlo plemenito...

– Oklijevate, tražite riječi – dosta mi je! Stepane Trofimoviču, imam veliku molbu na vas – obrati mu se ona odjednom, a oči joj sjevnuše – budite tako dobri pa nas odmah napustite i nemojte više nikada prekoračiti praga moje kuće.

Moram vas podsjetiti da je Varvara Petrovna maloprije bila silno »egzaltirana« i da je još uvijek ostala u takvom stanju. Istini za volju, Stepan Trofimovič je bio i te kako kriv! Ali jedna okolnost me je naprosto zaprepastila: on je, naime, neobično dostojanstveno podnio i Petrušine »optužbe«, ne pokušavajući ga prekidati, i »prokletstvo« Varvare Petrovne. Otkud je smogao toliko duševne hrabrosti? Saznao sam jedino pouzdano da ga je teško pogodilo kako ga je Petruša pozdravio pri sastanku i kako ga je zagrlio. Njegovo srce je bilo, kako se bar njemu samome činilo, duboko i zbiljski ojađeno. A kinjio ga je još jedan jad: bolno je osjećao kako je ispao podlac; to mi je kasnije posve otvoreno i sam priznao. A takav *zbiljski* pravi jad može čak i najlakoumnijeg čovjeka ponekad uozbiljiti i očvrsnuti, makar i na kraće vrijeme; štoviše, od takvih istinskih i zbiljskih jada čak su se opametile i neke budale iako, isto tako, naravno, samo privremeno; sve su to osobine jada. A ako to znamo, zar se onda moramo čuditi što je sve snašlo takva čovjeka kao što je Stepan Trofimovič? On će se temeljito preporoditi – naravno samo privremeno.

Dostojanstveno se naklonio Varvari Petrovnoj ne izustivši ni jedne riječi (istina, drugo mu nije ništa ni preostalo). Već je htio izići, ali se nije mogao obuzdati da ne pristupi Darji Pavlovnoj. Ona je to, čini se, i očekivala, jer je, sama od sebe, veoma uplašena, počela govoriti kao da ga nekako nastoji predusresti:

– Molim vas, Stepane Trofimoviču, kumim vas bogom, ništa

nemojte govoriti – zabrza ona grozničavo, patnička izraza na licu, i brzo mu pruži ruku. – Možete biti sigurni da vas jednako poštujem... da vas cijenim kao i prije i... nemojte ni vi o meni misliti loše, Stepane Trofimoviču, jer mi je neobično, neobično stalo do toga...

Stepan Trofimovič joj se duboko, duboko nakloni.

– Sve ovisi o tebi, Darja Pavlovna, ti znaš da sad sve ovisi o tebi! Ovisilo je o tebi, ovisi i ovisit će – značajno izgovori Varvara Petrovna.

– Jao, sad mi je sve jasno! – udari se Petar Stepanovič po čelu. – Nego... nego, vidite li u kakvu sam se škripcu našao? Darja Pavlovna, oprostite mi, molim vas! Vidiš li u što si me uvalio, a? – obrati se on ocu.

– *Pierre*, mogao bi sa mnom pristojnije razgovarati, je li tako, dragi moj? – sasvim tiho reče Stepan Trofimovič.

– Nemoj vikati, molim te – uzmaše se *Pierre* – da znaš da ti je to sve od tvojih starih i bolesnih živaca, i ništa ti ne pomaže ako vičeš. Reci mi radije nisi li mogao naslutiti da ću se izlanuti čim dođem ovamo: zašto me nisi upozorio?

Stepan Trofimovič ga prodorno promotri:

– *Pierre*, zar da ti, koji toliko mnogo znaš o ovdašnjim događajima, zar da ti zaista o ovome slučaju nisi baš ništa znao ni čuo?

– Što-o-o? Čujte ga sad! Ne samo što je staro dijete, nego je i zločesto dijete, je li tako? Jeste li čuli, Varvara Petrovna, što je rekao?

Svi zagalamiše; a onda se dogodi nešto što nitko nije mogao očekivati.

VIII

Ponajprije moram reći da se posljednje dvije-tri minute Lizaveta Nikolajevna opet nekako uzbudila; brzo je nešto šaputala mami i Mavrikiju Nikolajeviču, koji se bio sagnuo prema njoj. Lice joj bijaše uznemireno, ali se na njemu u isto vrijeme ogledala i odlučnost. Napokon ustade, očito u namjeri da što prije ode i stade požurivati majku, kojoj je Mavrikij Nikolajevič pomagao ustati iz naslonjača. Ali im, očito, nije bilo suđeno da odu prije nego što dočekaju svršetak prizora.

Šatov, koga su svi bili zaboravili u onome kutu (blizu Lizavete Nikolajevne) i koji, očito, ni sam nije znao zašto ondje sjedi i zašto

već nije otišao, odjednom ustade sa stolice i uputi se preko cijele sobe polaganim ali čvrstim koracima pravo prema Nikolaju Vsevolodoviču gledajući mu ravno u oči. Stavrogin ga je još izdaleka primijetio i malko se osmjehnuo; ali kad je Šatov zastao tik pred njim, prestao se smiješiti.

I kad je Šatov tako šutke stajao pred njim, ne odvajajući pogleda od njega, svi su odjednom opazili što se događa i zanijemjeli; posljednji je to primijetio Petar Stepanovič; Liza i *maman* zastadoše nasred sobe. Tako prominu neko pet sekundi; izazovan i upitan izraz na licu Nikolaja Vsevolodoviča pretvori se u bijes, on skupi obrve i tada odjednom...

Tada odjednom Šatov zamahne svojom dugačkom teškom rukom i svom snagom ga udari po obrazu. Nikolaj Vsevolodovič se dobro zanjiše.

Šatov ga je udario nekako posebno, ne onako kao što se opaljuju ćuške (ako je to prikladan izraz), nije ga udario dlanom, nego cijelom pesnicom, a njegova je pesnica bila krupna, teška, koščata, dlakava i pjegava. Da ga je udario po nosu, sigurno bi mu zdrobio nos. Ali ga je dohvatio po obrazu, zahvatio lijevi kut usta i gornje zube iz kojih je odmah curnula krv.

Čini mi se da je u istom trenutku netko kriknuo, možda je to bila Varvara Petrovna – ne mogu se više nikako sjetiti, jer je odmah nastala potpuna tišina. Uostalom, cijela ta zgoda nije trajala više od deset sekundi.

A ipak se u tih deset sekundi dogodilo strašno mnogo.

Upozorit ću čitaoce da je Nikolaj Vsevolodovič pripadao onom soju ljudi koji ne znaju što je strah. Na dvoboju bi se on hladnokrvno izložio protivničkom hicu o onda bi sam naciljao i ubio mirno kao zvijer. Da ga je tko udario po obrazu, vjerujem da ga on ne bi ni izazvao na dvoboj, nego bi drznika odmah ubio; on je bio čovjek takva soja, i zato bi ubio potpuno svjesno, a ne u afektu. Meni se čak čini da njega nikada i nisu spopadali oni nastupi slijepe srdžbe kad se čovjeku pamet pomuti. Ma koliko se ponekad bjesomučno razljutio, on je ipak umio potpuno vladati živcima a zacijelo je pri tome imao na umu da bi ga za svako ubojstvo, osim za ono u dvoboju, nedvojbeno poslali na robiju; i svejedno bi on, vjerujem, bez ikakva oklijevanja ubio takva drznika.

Već dulje vremena sam proučavao Nikolaja Vsevolodoviča i, stjecajem okolnosti, u trenutku kad ovo pišem, znam mnogo podataka o njemu. Mislim da ga je najbolje usporediti s nekom gospodom iz naše prošlosti, o kojima su se do danas sačuvale u

našem društvu legendarne uspomene. Tako su, na primjer, pričali za dekabrista L-na[1] da je cijela života namjerno tražio opasnost, opijao se njome toliko da mu je postala životna potreba; u mladim danima je za svaku sitnicu izlazio ne dvoboj; u Sibiru je golim nožem nasrtao na medvjeda, u sibirskim šumama se volio susretati s odbjeglim robijašima koji su, uzgred budi rečeno, gori od medvjeda. Nema sumnje da su ta legendarna gospoda bila kadra doživjeti, i to možda veoma snažno, osjećaj straha – da nije tako, bila bi mnogo smirenija i osjećaj opasnosti im ne bi postao životnom potrebom. Ali njih je, naravno, privlačilo savladavati kukavičluk u sebi. Neprestano opijanje hrabrošću i spoznaja da nema jačega od tebe – eto, time su se oni zanosili. Taj L-n i prije robije je već neko vrijeme gladovao i zarađivao kruh u znoju svog lica, jedino zbog toga što se ni za živu glavu nije htio pokoriti zahtjevima svoga bogatog oca, koje je smatrao za neopravdane. Očito je borbu uvijek vodio na više fronti; nije mu bilo do toga da nepokolebivost i snažnu volju pokaže jedino u okršajima s medvjedima i u dvobojima.

Međutim, od onda je ipak prohujalo mnogo godina i nervozna, napaćena i podvojena ljudska priroda našeg doba danas posve odbacuje, kao potpuno nepotrebne, takve iskonske i neokrnjene osjećaje za kojima su ponekad toliko težila nemirna i djelotvorna gospoda iz dobrih starih dana. Nikolaj Vsevolodovič bi, možda, potpuno prezreo L-na pa bi ga čak možda i nazvao razmetljivom kukavicom, pjetlićem – iako, naravno, ne bi svoje mišljenje glasno izrekao. On bi isto tako ustrijelio protivnika u dvoboju, i na medvjeda bi potegnuo nož, ako bi bilo potrebno, i od razbojnika bi se obranio u šumi – isto tako umješno i smiono kao i L-n, ali samo kad bi ga natjerala nezgoda, pa ne bi osjetio nikakva užitka, nego bi čak postupao nekako tupo, lijeno i kao od dosade. Što se tiče srdžbe, tu bi nadmašio i L-na, pa čak i Ljermontova. Gnjeva je u Nikolaju Vsevolodoviču bilo možda čak i više nego u onoj dvojici zajedno, samo što je taj gnjev bio hladan, miran i, ako se može tako reći – *razuman*, dakle, najodvratniji i najstrašniji što ga je moguće zamisliti. Ponovit ću još jednom: ja sam ga i onda smatrao a i danas ga smatram (danas, kad je već sve gotovo) za takva čovjeka koji bi, kad bi ga tko udario po licu ili mu nanio

[1] M. S. Lunin (1787–1845) osuđen je kao dekabrist na dvadeset godina robije. O njemu se pričalo i pisalo da se upravo opija opasnošću i izaziva je, te da je za sibirskog progonstva odlazio noću u šumu, samo s nožem u ruci, nadajući se susretu s vucima, medvjedima ili odbjeglim robijašima.

neku jednako tešku uvredu, odmah ubio izgrednika i to na mjestu, ne izazivajući ga uopće na dvoboj.

A ipak, u ovoj prilici dogodilo se nešto drugo, nešto neobično.

Tek što se ispravio, pošto se onako sramotno bio nakrivio, gotovo se presamitivši napola od snažne ćuške, i prije nego što je, kako mi se čini, zamro u sobi onaj gnusni, nekako vlažan zvuk od udarca pesnice po licu, a on je već zgrabio Šatova objema rukama za ramena; a onda, gotovo istog trenutka, povuče obje ruke unazad i prekriži ih na leđima. Šutio je i, problijedjevši kao zid, motrio Šatova. Čudno je bilo što mu je pogled nekako gasnuo. Već desetak minuta kasnije oči su mu bile posve hladne i – uvjeren sam da se ne varam – mirne. Samo je bio strašno blijed. Naravno da ne znam što se događalo u njegovoj nutrini, jer sam mu vidio samo vanjštinu. Kad bi neki čovjek, čini mi se, zgrabio, recimo, usijanu željeznu šipku i stisnuo je u ruci u nakani da stavi na kušnju svoju izdržljivost i da zatim, punih deset sekundi, svladava neizdrživu bol i naposljedku je zaista i izdržao, čini mi se da bi takav čovjek osjetio nešto nalik na ono što je, u tih desetak minuta, oćutio Nikolaj Vsevolodovič.

Prvi je oborio pogled Šatov i to očito zato što ga je morao oboriti. Zatim se lagano okrenuo i uputio se van iz sobe, ali ne više onako odlučno kao što je bio prišao Stavroginu. Odlazio je tiho, nekako neobično i nespretno skupivši odostrag ramena, oborene glave, kao da u sebi nešto preglavljuje. Činilo se da je nešto šaputao preda se. Oprezno je prišao vratima, ne zapevši ni za šta i ne oborivši ništa, vrata jedva jedvice odškrinuo, tako da se provukao kroz njih gotovo porebarke. Dok se provlačio, osobito nam je upao u oči čuperak kose koji mu je stršio na zatiljku.

A tada, prije nego se digla opća galama, odjeknuo je stravičan krik. Vidio sam kako je Lizaveta Nikolajevna uhvatila *maman* za rame a Mavrikija Nikolajeviča za ruku i dva-tri put ih povukla, kao da ih želi odvući iz sobe, ali je onda odjednom vrisnula i, onesvijestivši se, opružila se po podu. Čini mi se kao da još i sad čujem kako je zatiljkom udarila o sag.

DRUGI DIO

GLAVA PRVA

NOĆ

I

Prošlo je osam dana. Sada, kad je sve završeno i kad pišem ovu kroniku, svima nam je već poznato što se dogodilo; ali onda još ništa nismo znali pa je prirodno da nam se svašta činilo neobično. Kako bilo da bilo, Stepan Trofimovič i ja smo se isprva zatvorili u kući i pomalo uplašeno, izdaleka pratili događaje. Ja sam još ponešto i izlazio i, kao i obično, donosio mu različite vijesti bez kojih bi on naprosto bio svisnuo.

Ne treba ni spominjati da su se gradom raširile najrazličitije glasine, i o onoj ćuški, i o nesvjestici Lizavete Nikolajevne i o svemu onome što se dogodilo prošle nedjelje. Jedino smo se nečemu čudili: tko je sve to mogao tako brzo i potanko raspričati? Ni jedna od nazočnih osoba nije imala, činilo nam se, ni potrebe ni koristi da oda tajnu onoga što se zbilo. Posluga nije bila nazočna; jedino je Lebjatkin mogao nešto izbrbljati, ne samo iz mržnje i bijesa zbog toga što je onda onako uplašeno izletio (a od straha pred neprijateljem on bi zaboravio čak i na mržnju), nego ponajviše zbog toga što se naprosto nije znao savladati. Međutim su, Lebjatkin i njegova sestra već sutradan nestali bez traga i glasa; u kući Filipova ga nije bilo pa se pričalo da se nekamo odselio; činilo se kao da je u zemlju propao. Šatov, koga sam htio zapitati da li što zna o Marji Timofejevnoj, zaključao se i, čini mi se, punih osam dana prosjedio u stanu ne odlazeći čak ni na posao u grad. Ni mene nije htio primiti. Svratio sam onamo u utorak i zakucao

na vrata. Nitko mi nije odgovarao, ali kako sam bio posve siguran da je kod kuće (imao sam nepobitne dokaze), zakucao sam još jednom. Onda je on, očito, skočio s kreveta, odrješito prišao vratima i proderao se iza glasa: »Šatova nema kod kuće«. Nije bilo druge nego otići.

Stepan Trofimovič i ja odlučili smo se, napokon, strepeći i sami zbog smjele slutnje i hrabreći se uzajamno, izabrati mogući odgonetljaj: zaključili smo da je glasine mogao raširiti jedino Petar Stepanovič, iako je on, nešto kasnije u razgovoru s ocem, tvrdio kako se i sam začudio da cio slučaj već svi prepričavaju, i to osobito u klubu, i da su s njime vrlo dobro upoznati, do u tančine, gubernatorica i njen suprug. Značajnije je još spomenuti da sam sutradan, u ponedjeljak navečer, susreo Liputina i da je i on, do najmanje sitnice, znao već cijelu pripovijest i da ju je, prema tome, čuo među prvima.

Mnoge dame (među onim najuglednijima) razbijale su sebi glavu i o »zagonetnoj šepavici« – kako su nazivale Marju Timofejevnu. Bilo je i takvih koje su željele da je odmah osobno upoznaju, tako da su gospoda, koja su požurila skloniti Lebjatkinovu, očito imala pravo što su to i učinila. U prvom je planu svejedno bila nesvjestica Lizavete Nikolajevne i ta je zgoda zanimala »sve i svakoga«, ako ni zbog čega drugoga, ono zbog toga što se neposredno ticala Julije Mihajlovne, Lizine rođakinje i zaštitnice. Što se sve nije naklapalo! Tome naklapanju su pogodovale i tajanstvene okolnosti: obje kuće su bile zatvorene i nepristupačne; Lizaveta Nikolajevna je, kako se pričalo, ležala u ognjici; slično se govorilo i za Nikolaja Vsevolodoviča, a usput bi netko dodao i odvratne pojedinosti o tome kako mu je izbijen zub a obraz natekao i upaljen. Čak se šuškalo da bi moglo doći i do ubojstva, jer da Stavrogin nije čovjek koji bi mogao podnijeti takvu uvredu, nego da se sprema ubiti Šatova, ali na tajanstven način, slično kao u korzikanskoj *vendetti*.Ta se pomisao mnogima sviđala; ali naša otmjena mlađarija većinom je sve te priče slušala s prezirom i najnehajnijom ravnodušnošću koja je, naravno, bila namještena. Jednom riječju, još je jednom jasno došla do izražaja ona davnašnja netrpeljivost našega društva prema Nikolaju Vsevolodoviču. Čak su ga i ozbiljni ljudi pokušavali okriviti, ne znajući ni sami zbog čega. Šaputalo se da je on okaljao čast Lizavete Nikolajevne i da su se njih dvoje spetljali u Švicarskoj. Oprezniji ljudi su se, naravno, obuzdavali, ali su i oni, baš kao i svi drugi, ipak sve s užitkom slušali. Bilo je još i nekih drugih nagađanja, ali ona još nisu bila toliko raširena, već osamljena, rijetka, gotovo potajna i

neobično čudna; ja ih ovdje spominjem samo zato da bih tako pripremio čitatelje na iduće događaje u mojoj pripovijesti. Naime, kao što su neki pričali, mršteći se i, tko zna na temelju kakvih podataka, Nikolaj Vsevolodovič je navodno došao u našu guberniju po specijalnu zadatku, dok je u Petrogradu, uz pomoć grofa K. bio uspostavio veze u najvišem društvu, pa je čak možda na nekom položaju i vjerojatno zastupa ovdje nečije interese. Kad bi se ozbiljni i suzdržljiviji ljudi na te glasine samo osmjehnuli, razborito napominjući da čovjek koji se izlaže skandalima i koji na prvom koraku dobije ćušku nije nalik na državnu osobu, tada bi im došapnuli da on i nije službeno namješten, nego, da tako kažemo, potajno, i da sama priroda njegova posla traži da službenik bude što manje nalik na državnu osobu. Takvi su navodi prilično djelovali na ljude; bilo je poznato da u prijestolnici našu gubernijsku upravu nekako posebno drže na oku. Ponavljam da su se te glasine pojavile svega načas i da su bez traga nestale čim se pojavio Nikolaj Vsevolodovič; samo bih napomenuo da je tim glasinama prilično pogodovalo onih nekoliko kratkih ali jetkih riječi koje je nekako neodređeno i nedorečeno bio u klubu izgovorio umirovljeni gardijski kapetan Artemij Pavlovič Gaganov, bogati vlastelin iz naše gubernije i našeg kotara, koji se upravo bio vratio iz Petrograda i koji je inače ondje uživao veliki ugled i bio sin pokojnog Pavla Pavloviča Gaganova, onog istoga čestitog sjedine s kojim je Nikolaj Vsevolodovič prije više od četiri godine došao u onaj nevjerojatno surov i neočekivan sukob, koji sam već bio spomenuo na početku ove pripovijesti.

Svi su odmah saznali da je Julija Mihajlova iznimno krenula u posjet Varvari Petrovnoj i da su joj pred ulazom rekli da je Varvara Petrovna »ne može primiti jer se loše osjeća«. Znalo se isto tako da je, već dva dana kasnije, poslije neuspjela posjeta Julija Mihajlovna poslala svog izaslanika da se raspita za zdravlje Varvare Petrovne. Najzad je počela posvuda »štititi« Varvaru Petrovnu, naravno jedino u najplemenitijem smislu, što će reći, koliko je god moguće neodređenije. Sve one prve letimične aluzije o nedjeljnom slučaju saslušala je ozbiljno i hladno, tako da se idućih dana nitko nije usuđivao u njezinoj nazočnosti navraćati na to razgovor. Zato su svi čvrsto vjerovali da je Juliji Mihajlovnoj poznata ne samo cijela tajanstvena priča nego da joj je jasan, sve do u tančine, i njezin tajanstveni smisao, jer ona u njoj nije bila samo promatrač, nego i sudionik. Uzgred još napominjem da je njezin utjecaj ovdje već pomalo postajao onoliko značajan koliko je to ona dotada priželjkivala i nastojala postići, tako da je već

zamijećivala da se nalazi »u središtu pažnje«. Jedan dio društva priznavao joj je da ima praktičnog duha i takta... ali o tome ćemo kasnije govoriti. Veoma brzi uspjesi Petra Stepanoviča u našem društvu, uspjesi koji su onda osobito zapanjili Stepana Trofimoviča, pripisivali su se djelomično i njezinoj pomoći.

Uostalom, možda smo Stepan Trofimovič i ja pretjeravali. Prvo i prvo, Petar Stepanovič se gotovo u tili čas upoznao s cijelim gradom, već u ona prva četiri dana po dolasku. Stigao je u nedjelju a u utorak sam ga već vidio u kočiji s Artemijem Pavlovičem Gaganovom koji je, usprkos svom društvenom ugledu, bio bahat, naprasit i drzak čovjek i kome se prilično teško bilo približiti. Petar Stepanovič je također bio vrlo dobro primljen u guvernerovoj kući, toliko dobro da je odmah stekao položaj kućnog prijatelja, ili, da tako kažemo, rado viđenog mladića; gotovo svakog dana je ručao s Julijom Mihajlovnom. Upoznao se s njom još u Švicarskoj, ali je ipak nevjerojatno kako je mogao tako brzo steći naklonost gubernatorove kuće. On je, naime, bio na glasu kao emigrant i revolucionar koji je, navodno, sudjelovao u izdavanju nekakvih inozemnih publikacija i na nekim kongresima, »što se može vidjeti čak i iz novina«, kako mi je ljutito spomenuo Aljoša Teljatnikov, koji je sada, nažalost, bio obični umirovljeni činovničić, a nekoć također rado viđena osoba u kući bivšeg gubernatora. Kako bilo da bilo, činjenice su bile nepobitne: bivši revolucioner ne samo što je u dragoj domovini bio dočekan bez ikakvih smetnji nego je čak bio ljubazno prigrljen; prema tome, možda i nije bilo istina ono što se o njemu prije pričalo. Liputin mi je jednom došapnuo da se, kako se priča, Petar Stepanovič negdje tobože pokajao i dobio odrješenje od grijeha prokazavši nekoliko drugih osoba, i da se tako možda uspio iskupiti, obećavši da će i ubuduće koristiti domovini. Ispričao sam tu zlobnu tvrdnju Stepanu Trofimoviču, i on se, iako tada gotovo uopće nije bio kadar bilo što dokučiti, duboko zamislio. Kasnije se saznalo da je Petar Stepanovič doputovao u naš grad s veoma uglednim pismenim preporukama a svakako je bilo sigurno da je gubernatorici predao jedno takvo pismo, koje je napisala neka veoma važna petrogradska starica čiji je muž bio jedan od najznamenitijih petrogradskih starčića. Ta starica, inače kuma Juliji Mihajlovnoj, spominjala je u tom pismu da i grof K. dobro pozna Petra Stepanoviča, preko Nikolaja Vsevolodoviča, da ga je srdačno prihvatio i da ga smatra za »poštena mladića usprkos njegovim nekadašnjim zabludama«. Julija Mihajlovna je mnogo držala do svojih mršavih veza s visokim društvom, koje je tako teško održavala i, naravno, vese-

lila se pismu ugledne starice; međutim, svakako je tu bilo posrijedi i nekih drugih izuzetnih razloga. Čak je i svog supruga natjerala da se prema Petru Stepanoviču vlada gotovo prisno, tako da se gospodin von Lembke čak i tužio... ali o tome će još biti riječi. Htio bih još samo pripomenuti da je i veliki pisac bio veoma naklon Petru Stepanoviču i odmah ga pozvao u svoj stan. Takav brzi postupak uobražene veličine pecnuo je Stepana Trofimoviča više nego išta; samo sam ga ja drugačije protumačio; kad je pozvao sebi jednog nihilista, gospodin Karmazinov je očito računao na njegove veze s naprednom omladinom u naša dva glavna grada. Veliki pisac je bolesno strepio pred novopečenom revolucionarnom omladinom i, ne poznavajući prilike, vjerovao da se u njezinim rukama nalaze ključevi ruske budućnosti, pa im se stoga ponizno ulagivao i to ponajprije zbog toga što se oni uopće nisu na nj obazirali.

II

Petar Stepanovič je dva puta svratio svome ocu, ali, na nesreću, oba ta puta nisam bio nazočan. Prvi put ga je pohodio još u srijedu, to jest četvrti dan poslije prvog susreta, ali taj put posve poslovno. Uostalom, obračun oko imanja obavili su nekako tiho i krišom. Varvara Petrovna je preuzela sve u svoje ruke i isplatila cijelu svotu domogavši se, naravno, zemlje a Stepana Trofimoviča je samo obavijestila da je sve uređeno, dok mu je opunomoćenik Varvare Petrovne, njezin sobar Aleksej Jegorovič, pružio na potpis neki spis koji je on šutke potpisao, držeći se i dalje dostojanstveno. Što se tiče toga dostojanstva, našeg starčića tih dana uopće nisam mogao poznati. Vladao se kako se još nikada nije vladao, bio nevjerojatno šutljiv i, sve od nedjelje, nije Varvari Petrovnoj poslao ni jedno jedino pismo, što je za me bilo pravo čudo, a, što je najvažnije, bio je posve miran. Držala ga je nekakva spasonosna i osobita ideja koja ga je očito umirivala. Uhvatio se te ideje i sad je mirno čekao. Isprva je, naravno, bio bolestan, osobito u ponedjeljak; bila je to onaj neizbježni proljev. Bez vijesti, kao što sam već rekao, cijelo to vrijeme nije nikako mogao; ali tek što bih ja, iznijevši činjenice, prešao i na samu suštinu svakog pojedinog slučaja i izricao kakve slutnje, on bi se odmah uzmahao tražeći da zašutim. Međutim, oba susreta sa sinom ipak su loše na nj djelovala, iako ga nisu pokolebala. U oba navrata, poslije tih

sastanaka, legao je na divan i zamotao glavu ručnikom koji je bio namočen octom; ali je u suštini i dalje bio miran.

Ponekad mi čak nije ni branio rukama da govorim. Činilo mi se čak kadšto da ga ta tajanstvena odlučnost, koje se držao, nekako napušta i da se rve s nekom novom bujicom primamljivih misli. To bi potrajalo svega poneki trenutak, ali je ipak značajno spomenuti. Slutio sam da on zapravo želi ponovo dignuti glas, izići iz osame, baciti rukavicu, zametnuti odlučni boj.

– *Cher*, mogao bi ih zdrobiti! – otelo mu se u četvrtak navečer, poslije drugog susreta s Petrom Stepanovičem, kad se bio opružio na divanu i glavu omotao ručnikom.

Sve do toga trenutka, toga cijelog dana, nije mi se obratio ni jednom jedinom riječi.

– *»Fils, fils chéri«*[1], i tako dalje, znam da su svi ti izrazi strašno glupi, da je to rječnik kao u kuharice, i treba ih poslati dođavola, meni je sve to sad posve jasno. Ja ga, kao, – nisam othranio nego sam ga poslao iz Berlina u tu i tu guberniju; još kao dojenče, poštom, i tako dalje, sve ja to znam... »Ti me,« kaže, »nisi hranio nego si me poslao poštom, još si me sad i opljačkao«. Jao, nesretniče, kažem ja njemu, ali sam zbog toga u srcu patio za tobom cijeloga života, makar je istina ono za poštu! *Il rit*[2]. Dobro, dobro, znam, točno je... Istina je za poštu – završi on kao u bunilu.

– *Passons*[3] – započe on opet za neko pet minuta – nikako ne shvaćam Turgenjeva. Taj njegov Bazarov je nekakva fiktivna osoba, koja uopće ne postoji; i baš su ga oni nekoć posve nijekali, kao nešto posve nesuvislo. Taj je Bazarov nekakva neodređena mješavina Nozdrjova i Byrona, *c'est le mot*[4]. I pogledajte ga sad malo bolje: premeće se i ciči od veselja kao štene na suncu, sretan je, osjeća se kao pobjednik! Kakav Byron!... A sve je opet tako otrcano! Bolesna taština kao u kuharice, banalna sitna želja da se *faire du bruit autour de son nom*[5], i ne videći kako je *son nom*... O, kakva karikatura od čovjeka! Tako ti svega, kažem ja njemu, zar ti zaista misliš takvoga sebe ponuditi ljudima u zamjenu za

[1] Sin dragi, sin.
[2] On se smije.
[3] Dosta o tome.
[4] Baš tako.
[5] Da se uzvitla prašina oko njegova imena.

Krista? *Il rit. Il rit beaucoup, il rit trop*[1]. On se nekako čudno osmjehuje. Majka mu se nije tako osmjehivala. *Il rit toujours*[2].

Opet smo ušutjeli.

– Lukavci su oni; u nedjelju je sve ono bilo dogovoreno... – lanu on odjednom.

– Oh, jasno – povikah naćulivši uši. – Sve je namješteno i prozirno, i još loše odglumljeno.

– Ne mislim sad na to. Da znate, uostalom, da je namjerno sve bilo onako prozirno, samo da bi mogli primijetiti... oni koji treba da primijete. Shvaćate li?

– Ne, ne shvaćam.

– *Tant mieux. Passons*[3]. Danas sam vrlo razdražljiv.

– Ama zašto ste se s njim svađali, Stepane Trofimoviču? – prekorno ću ja.

– *Je voulais convertir*[4]. Naravno, i treba da mi se rugate. *Cette pauvre* tetica, *elle entendra de belles choses!*[5] O dragi moj, zamislite da sam se danas osjećao kao pravi patriot! Uostalom, ja sam sebe i smatrao uvijek za Rusa... da, za pravog Rusa, i nema boljega nego što smo nas dvojica. *Il y a là dedans quelque chose d'aveugle et de louche*[6].

– Svakako – odgovorih ja.

– Dragi moj, prava istina se uvijek čini nevjerojatna, znate li vi to? Da bi istina ispala vjerojatnija, treba joj svakako dodati malko laži. Ljudi tako uvijek i rade. Možda tu ima nešto što mi ne shvaćamo. Što mislite, ima li nešto što mi ne shvaćamo u toj slavodobitnoj ciki? Bilo bi mi veoma drago da ima. Veoma bi mi drago bilo.

Ja sam šutio. I on je isto tako dugo šutio.

– Kažu da je kriv francuski duh... – zabrza on odjednom kao u groznici... – to je laž, jer je kod nas uvijek tako bilo. Zašto bismo optuživali francuski duh? Nije to ništa drugo nego ruska lijenost, naša sramotna nemoć da rodimo neku ideju, naša odvratna parazitska uloga u zajednici naroda. *Ils sont tout simplement des paresseux*[7], i to nema nikakve veze s francuskim duhom. O, Ruse bi trebalo jednostavno pobiti, kao škodljive parazite, za

[1] On se smije. On se mnogo smije, on se previše smije.
[2] Uvijek se smije.
[3] Utoliko bolje. Dosta o tome.
[4] Htio sam ga obratiti.
[5] Ona će koješta čuti!
[6] Tu je posrijedi nešto ćoravo i mutno.
[7] Svi su oni naprosto lijenčine.

dobrobit cijelog čovječanstva! Mi zaista nismo uopće za tim težili, uopće nismo; sad više ništa ne shvaćam. Ništa više ne shvaćam! Možeš li shvatiti, kažem ja njemu, možeš li shvatiti da vi ističete na prvom mjestu giljotinu, i to tako oduševljeno, jedino zbog toga što je najlakše sjeći glave, a najteže pronaći ideju! *Vous êtes des paresseux! Votre drapeau est une guenille, une impuissance*[1]. Kao ona kola ili kako ono bijaše: »škripa kola koja dovoze ljudima kruh«, koja su korisnija od Sikstinske madone ili tako nekako... *une bêtise dans ce genre*[2]. Ali shvaćaš li ti, kažem ja njemu, shvaćaš li ti da je čovjeku osim sreće isto toliko, na dlaku isto toliko, potrebna i nesreća! *Il rit.* Ti samo, kaže on meni, praviš ovdje dosjetke »izležavajući se (još se oštrije izrazio) na divanu od baršuna...« I vidite, još i ta naša navika da su otac i sin na ti; dobro je još kad se slažu, ali što ako se svađaju?

Minutu smo opet šutjeli.

– *Cher* – izreče on odjednom brzo se pridigavši – znate li vi da tome, ovako ili onako, mora doći kraj?

– Naravno da mora – odvratih.

– *Vous ne comprenez pas. Passons*[3]. Ali... u životu obično nema kraja, a ovdje će ga biti, ovdje će svakako, svakako doći kraj!

Ustao je, ushodao se po sobi veoma uzbuđeno i, prišavši ponovo divanu, nemoćno se na njega svalio.

U petak izjutra Petar Stepanovič je otputovao nekamo u unutrašnjost i nije ga bilo sve do ponedjeljka. Za njegov odlazak sam saznao od Liputina, a uzgred sam iz razgovora doznao da se Lebjatkinovi, brat i sestra, nalaze sad negdje izvan grada, preko rijeke, u Goršečnom predgrađu. »Ja sam ih selio« – dodao je Liputin i, okanivši se Lebjatkinovih, odjednom mi saopćio da se Lizaveta Nikolajevna udaje za Mavrikija Nikolajeviča, i da to, istina, još nije službeno objavljeno, ali su se već zaručili, i sve je uglavljeno. Sutradan sam sreo Lizavetu Nikolajevnu kad je, u pratnji Mavrikija Nikolajeviča, prvi put poslije bolesti izjahala u šetnju. Kad me je ugledala, još izdaleka su joj oči zasjale, nasmijala se i veoma prijazno mi klimnula glavom. Sve sam to ispričao Stepanu Trofimoviču; ali je njega jedino donekle zanimala vijest o selidbi Lebjatkinovih.

Eto, kad sam opisao neodređeni položaj u kome smo se, ne

[1] Vi ste lijenčine! Vaša zastava je dronjak, nemoć.
[2] Neka slična glupost.
[3] Ne shvaćate vi. Dosta o tome.

znajući što se zbiva, nalazili punih osam dana, mogu nastaviti s opisom idućih događaja ove kronike ali sad već, da tako kažem, kao upućen čovjek koji dobro zna sve ono što je tek kasnije izišlo na vidjelo i razjasnilo se. Počet ću točno od osmog dana poslije one kobne nedjelje, to jest od ponedjeljka navečer – i to zato što zapravo od te večeri počinje »nova pripovijest«.

III

Bilo je sedam sati navečer, Nikolaj Vsevolodovič je sjedio sam u svojoj radnoj sobi, sobi koju je oduvijek volio, visokoj, prekrivenoj sagovima, punoj ponešto teška starinska pokućstva. Sjedio je u kutu, na divanu, odjeven kao da se sprema izići iako, očito, nije imao namjere izlaziti. Na stolu pred njim stajaše svjetiljka sa sjenilom. Rubovi i kutovi velike sobe bili su u sjeni. Pogled mu je bio zamišljen i usredotočen, ali ne baš odviše miran; umorno lice malko omršavjelo. Obraz mu je zaista natekao; ali glasine o izbijenu zubu bile su pretjerane. Zub se samo počeo ljuljati, ali je sad opet očvrsnuo; gornja usnica mu je bila iznutra rasječena, ali je i ona sad već zarasla. Otok nije spao ni poslije sedam dana zbog toga što bolesnik nije htio pozvati liječnika i pravovremeno razrezati gnojavicu, nego je čekao da čir sam pukne. Ne samo što nije htio pozvati liječnika, nego čak ni majku nije gotovo uopće puštao u sobu, samo na trenutak, jednom dnevno, u sumrak, kad bi već postalo mračno a svjetlo još ne bi gorjelo. Nije htio primiti ni Petra Stepanoviča koji je, međutim, dva-tri puta dnevno svraćao Varvari Petrovnoj sve dok je bio u gradu. I tako se Petar Stepanovič, u ponedeljak, pošto je tri dana bio izbivao, ponovo vratio, obletio cijeli grad i ručao kod Julije Mihajlovne, navečer, napokon ponovo pojavio u Varvare Petrovne koja ga je nestrpljivo očekivala. Zabrana je bila ukinuta, i Nikolaj Vsevolodovič je primao goste. Varvara Petrovna je osobno odvela gosta do vrata radne sobe; odavna je željela da se njih dvojica sastanu, a Petar Stepanovič joj je obećao da će, kad iziđe od *Nicolasa,* svakako svratiti i njoj, da bi joj ispričao što je bilo. Ona je plašljivo zakucala na vrata sobe Nikolaja Vsevolodoviča i, kad joj on nije ništa odgovorio, odvažila se odškrinuti ih za dva prsta.

– *Nicolas,* mogu li uvesti Petra Stepanoviča? – tiho i oprezno je

upitala nastojeći vidjeti Nikolaja Vsevolodoviča koga je skrivala svjetiljka.

– Naravno da možete, naravno! – glasno i veselo povika sam Petar Stepanovič, osobno otvori vrata i uđe.

Nikolaj Vsevolodovič nije čuo kad je majka zakucala na vrata, nego je jedino začuo njezino plašljivo pitanje, ali nije stigao ni odgovoriti. Baš u tom času pred njim je ležalo pismo koje je upravo bio pročitao i nad kojim se duboko zamislio. Zadrhtao je kad je začuo iznenadni povik Petra Stepanoviča i brže-bolje pokrio pismo pritiskačem za papir, koji mu se našao pri ruci, ali u tome nije posve uspio: vrh pisma i gotovo cijela omotnica virili su ispod pritiskača.

– Namjerno sam zavikao iza sveg glasa da biste se stigli pripraviti – brzo i nekako nevjerojatno naivno promrmlja Petar Stepanovič prilazeći stolu i odmah se zapilji u pritiskač za papir i u vrh pisma.

– I već ste primijetili da sam pred vama sakrio pod pritiskač pismo koje sam malo prije primio – mirno izreče Nikolaj Vsevolodovič ne pomaknuvši se.

– Pismo? Vi i vaše pismo, kao da je meni do toga! – uzviknu gost. – Ali... ono što je najvažnije... – prošapta on opet okrenuvši se prema vratima, koja je Varvara Petrovna već bila zatvorila za sobom, i pokaza glavom prema njima.

– Ona nikada ne prisluškuje – hladno napomenu Nikolaj Vsevolodovič.

– Pa i da prisluškuje! – odmah prihvati Petar Stepanovič veselo, podigavši glas i svalivši se u naslonjač. – Nemam ništa protiv, samo što sam sad zbilja dojurio ovamo da razgovaramo u četiri oka... Eh, napokon sam se probio do vas. Prije svega, kako zdravlje? Vidim da ste vrlo dobro pa ćete možda sutra izići, a?

– Možda.

– Izbavite ih već jednom, mene izbavite! – bjesomučno se uzmaha, očito zadovoljan i raspoložen za šalu. – Da znate samo što sam im svašta morao napričati. Uostalom, vi to i znate. – On se nasmija.

– Sve baš ne znam. Jedino sam čuo od majke da ste bili... vrlo marljivi.

– Ništa određeno nisam rekao – skoči odjednom Petar Stepanovič kao da se brani od strašne optužbe – samo sam, znate, ubacio ženu Šatova, to jest, proširio sam glasine o vašim vezama u Parizu, koje mogu objasniti, naravno, onaj nedjeljni slučaj... Ne ljutite se zbog toga?

– Siguran sam da ste se oko toga osobito potrudili.

– E, baš sam se toga i bojao. Što vam to znači: »osobito potrudili«? Zvuči kao prijekor. Uostalom, vi govorite otvoreno, a ja sam se najviše bojao, dok sam išao ovamo, da nećete otvoreno govoriti.

– Ja i nemam namjere otvoreno govoriti – reče Nikolaj Vsevolodovič ljutito, ali se odmah i nasmiješi.

– Nisam to mislio; nisam to mislio, prevarili ste se, nisam! – uzmaše se opet Petar Stepanovič prosipajući riječi kao zrno i obveseli se što je uspio razljutiti domaćina. – Neću vas gnjaviti onom *našom* stvari, osobito u vašem sadašnjem položaju. Došao sam jedino zbog toga da porazgovorim o nedjeljnom slučaju, i to samo toliko koliko je prijeko potrebno, jer, ipak ne možemo sve ostaviti onako kako je bilo. Dolazim da bih vam otvoreno pokazao karte, i to, da znate, zato što je to meni potrebno, meni, a ne vama – kažem to radi vaše taštine, ali je isto tako i točno. Odsada kanim uvijek biti posve iskren.

– To znači da prije niste bili iskreni?

– Vi to najbolje znate. Mnogo puta sam vas prevario... eto, nasmiješili ste se, vrlo mi je drago što ste se nasmiješili, jer to znači da ste spremni na objašnjenje; a namjerno sam izazvao taj vaš smiješak onom razmetljivom riječcom »prevario«, koju sam spomenuo samo zato da biste se razljutili: kako bih se usudio i pomisliti da vas prvo varam, a onda tražim da se objašnjavamo. Eto, vidite kako sam otvoren! Dakle, pristajete li da me saslušate?

U izrazu na licu Nikolaja Vsevolodoviča, koji je do sada bio preziran, miran i čak podrugljiv, ma koliko da se gost upinjao da razljuti domaćina drskim, unaprijed pripremljenim, namjerno sirovim i naivnim ispadima, zatitra napokon i neka nemirna radoznalost.

– Evo, slušajte – ušeprtlji se Petar Stepanovič više nego prije. – Kad sam dolazio ovamo, mislim u širem smislu, u ovaj grad, prije deset dana, ja sam, odlučio zaigrati jednu određenu ulogu. Najbolje bi, naravno, bilo bez takve uloge, najbolje bi bilo igrati samoga sebe, je li tako? Najlukavije je igrati samoga sebe, jer vam nitko ne vjeruje da ste to vi. Ja sam, priznajem, htio izigravati budalu zato je lakše igrati budalu nego samoga sebe; ali kako je budalaština ipak krajnost, a krajnost izaziva radoznalost, ipak sam se odlučio, na kraju krajeva, igrati samoga sebe. Dakle, molit ću lijepo, kakav sam zapravo taj ja? Zlatna sredina: ni glup, ni pametan, prilično nenadaren i kao da sam pao s Mjeseca, kako kažu ovdašnji razboriti ljudi; je li točno?

– Pa možda i jeste – jedva se malko osmjehnu Nikolaj Vsevolodovič.

– Eh, onda se slažete – vrlo mi je drago; znao sam unaprijed da i vi isto tako mislite... Ne brinite, ne brinite, ja se ne ljutim i nisam sebe ovako ocrtao zbog toga da biste vi uzvratili pohvalama na moj račun: »Niste, recimo, nenadareni, ni govora, vi ste, recimo, veoma pametni« ... Eto, opet se smiješite! Dakle sam se ponovo zaletio. Naravno da vi ne biste rekli: »Vi ste veoma pametni«; ja sam to samo onako rekao; inače se potpuno slažem s vama. *Passons,* kako kaže tatica, i, uzgred budi rečeno, nemojte se ljutiti što toliko meljem. Uostalom, da se razumijemo: ja uvijek mnogo govorim, to jest, izgovorim mnogo riječi, i žurim, a nikad ništa ne kažem. A zašto toliko govorim a ništa ne kažem? Baš zbog toga što ne znam govoriti. Oni koji znaju dobro govoriti, govore sažeto, znači da ja zaista nisam nadaren – je li da je tako? Ali kad sam već od prirode nadaren nenadarenošću, zašto taj dar ne bih i namjerno iskorištavao? Ja ga i iskorištavam. Istina, kad sam išao ovamo, prvo sam odlučio šutjeti; ali za šutnju čovjek treba biti vrlo nadaren, i to ne bi meni priličilo, a, osim toga, šutnja ipak može biti opasna; eto, zato sam na kraju krajeva, ipak zaključio da je ipak bolje govoriti i to baš ovako nenadareno, što će reći, mnogo, mnogo, mnogo i na brzinu dokazivati i napokon se zaplesti u vlastite dokaze, tako da slušalac ode prije svršetka, slegnuvši ramenima ili, još bolje, prezirno pljunuvši. Postigneš, prvo, da uvjeriš druge u svoju naivnost, osim toga, zagnjaviš ljude i ispadneš posve nerazumljiv – trostruki uspjeh odjednom! Molim vas lijepo, tko će vas poslije toga smatrati za čovjeka koji bi mogao imati tajanstvene primisli? Pa svatko će se obrecnuti na onoga tko rekne da ja imam neke tajanstvene primisli. Osim toga, ponekad ih još i nasmijem – a to je veoma važno. I naravno da će mi danas sve oprostiti već i zbog toga što je taj mudrijaš, koji je tiskao nekakve proglase, zapravo ispao gluplji od svih njih *ovdje,* je li da je tako? Vidim po vašem smiješku da se slažete.

Međutim se Nikolaj Vsevolodovič uopće nije smješkao nego ga je, naprotiv, slušao mrzovoljno i prilično nestrpljivo.

– Molim? Kako? čini mi se da ste rekli »svejedno«? – povika Petar Stepanovič (Nikolaj Vsevolodovič uopće ništa nije rekao). – Naravno, naravno; uvjeravam vas da mi i ne pada na pamet da vas kompromitiram svojim prijateljstvom. Da znate da ste danas zbilja veoma razdražljivi; doletio sam vam otvorene i vesele duše, a vi se hvatate za svaku moju riječ; možete biti sigurni da danas

neću progovoriti ni o kakvim škakljivim pitanjima, dajem vam časnu riječ, a usto pristajem na sve vaše uvjete!

Nikolaj Vsevolodovič je uporno šutio.

– Molim? Kako? Jeste li nešto rekli? Vidim, vidim da sam opet uprskao; vi i niste nudili nikakve uvjete a i nećete ih nuditi; znam, znam, ali možete biti posve mirni, jer sam isto tako svjestan da ne bi ni imalo smisla meni bilo što nuditi, je li tako? Eto, unaprijed odgovaram na vaša pitanja i to sve naravno zbog toga što sam tako nenadaren; nemam dara, i gotovo... Smijete se? Molim? Kako?

– Ništa – nasmiješi se napokon Nikolaj Vsevolodovič. – Prisjetio sam se sada da sam vas jednom zaista nazvao nenadarenim, ali vas onda nije bilo u blizini, znači da vam je to netko drugi saopćio... Molio bih vas da prijeđete na činjenice.

– Pa ja i govorim o činjenicama, ja sam i došao zbog one nedjelje! – zabrza opet Petar Stepanovič. – Dakle, kako sam se po vašem mišljenju vladao one nedjelje? Prava pravcata brbljava prosječna nenadarenost – i s pomoću te nenadarenosti sam nasilno zgrabio razgovor u svoje ruke. Ali meni je sve oprošteno, prvo i prvo, zato što sam pao s Mjeseca, a to je, čini mi se, svima ovdje posve jasno; a drugo, zbog toga što sam ispričao onu dražesnu pričicu i sve vas izbavio, je li tako?

– Naime, tako ste ispričali da biste u svima izazvali sumnju i uvjerenje da smo se mi unaprijed dogovorili i sve to smislili, a nikakva dogovora među nama nije bilo, niti sam vas molio da govorite.

– Tako je, tako je! – oduševljeno prihvati Petar Stepanovič. – Baš sam i postupio tako da biste vi shvatili cijelu igru; zbog vas sam se najviše i prenemagao, nastojeći da vas upecam i kompromitiram. Najvažnije mi je bilo da saznam koliko se zaista bojite.

– Zanima me zašto ste sad odjednom tako iskreni?

– Nemojte se ljutiti, nemojte se ljutiti, nemojte sijevati očima... zapravo i ne sijevate. Zanima vas zašto sam ja ovako iskren? Pa upravo zbog toga što je sad sve drugačije, što je gotovo, prošlo i prohujalno u nepovrat. Sad odjednom drugačije mislim o vama. Gotovo je sa starim metodama; sad vas više nikada neću kompromitirati na onaj stari način, nego samo na novi.

– Mijenjate taktiku?

– Taktike više nema. Sad sve ovisi jedino o vama naime, ovisi o tome hoćete li reći *da* ili ćete, ako vam se sviđa, reći *ne*. Eto, u tome je moja taktika. A o onoj *našoj* stvari neću ni pisnuti sve dok me sami ne natjerate. Rugate mi se? Bravo; ja se i sam rugam. Ali

sad bih zbilja htio razgovarati ozbiljno, ozbiljno, ozbiljno, iako je jasno da onaj tko ovako lupeta nema dara, je li tako? Svejedno, makar bio i bez dara, ali hoću da ozbiljno, ozbiljno razgovaramo.

On zaista nastavi govoriti ozbiljno, sasvim drugačijim tonom i nekako osobito uzbuđeno, tako da ga Nikolaj Vsevolodovič znatiželjno pogleda.

– Rekli ste da sad imate drugačije mišljenje o meni? – upita on.

– Počeo sam o vama drugačije misliti od onoga trenutka kako ste, poslije ispada Šatova, povukli ruke i – dosta je, dosta je, molim vas, nemojte ništa pitati, ništa vam drugo neću reći.

Skočio je i uzmahao se kao da želi odagnati nepoželjna pitanja; ali kako ga Stavrogin nije ništa pitao, a nije bilo razloga da ode, opet se spustio u naslonjač i malko primirio.

– Uostalom, uzgred budi rečeno – zabrglja on ubrzo – ovdje neki buncaju da ćete ga vi ubiti i čak se klade da je Lembke kanio obavijestiti policiju, ali da ga je Julija Mihajlovna spriječila... Dosta, dosta o tome, ja sam vam samo htio saopćiti. Još nešto: Lebjatkinove sam istoga dana, kao što znate, preselio preko rijeke; jeste li dobili moje pisamce s njihovom adresom?

– Dobio sam ga još onda.

– To nisam učinio zbog toga »što nemam dara«, nego iz iskrenosti, iz usluge. Ako je i ispalo nenadareno, bilo je bar iskreno.

– Dobro, u redu, možda je i trebalo... – zamišljeno protisnu Nikolaj Vsevolodovič. – Samo mi pisma više nemojte slati, molim vas.

– Morao sam, jednom i više nikad.

– Dakle i Liputin zna?

– Morao sam mu reći; ali se Liputin, kao što i sami znate, neće usuditi... Osim toga, kad je već riječ o njemu, trebalo bi svratiti i našima, to jest, njima, a ne *našima*, opet ćete se uhvatiti za riječ. Nemojte se uzrujavati, ne mora biti odmah, nego jednom drugom prilikom. Sad pada kiša. Ja ću ih obavijestiti, i oni će se skupiti, negdje predvečer. Čekaju otvorenih usta kao ptići u gnijezdu da vide kakvu ćemo im poslasticu donijeti. Usijane glave. Nabavili su knjige i spremaju se na raspravu. Virginski je humanist a Liputin furijerist, inače sklon policijskim metodama; to je, mogu vam reći, dragocjen čovjek u jednom smislu, ali zato u svakom drugom smislu treba dobro pripaziti na nj; tu je još, napokon i onaj s dugačkim ušima, koji će iznijeti svoj vlastiti sistem. Da vidite kako se ljute na mene što ih ne obadam i što im ponekad potkrešem krila, he, he! Ali zaista biste morali onamo svratiti.

– Niste li vi mene možda predstavili kao nekakva vođu? – gotovo nehajno priupita Nikolaj Vsevolodovič. Petar Stepanovič ga brzo pogleda.

– Osim toga – nastavi on kao da nije čuo pitanje, nastojeći što prije skrenuti razgovor – i ja sam po dva-tri puta na dan dolazio cijenjenoj Varvari Petrovnoj i mnogo toga sam joj morao ispričati.

– Mogu misliti.

– Krivo mislite, naprosto sam rekao da ga nećete ubiti, i ništa neugodno. A zamislite: već je drugoga dana znala da sam Marju Timofejevnu preselio preko rijeke; jeste li joj to vi rekli?

– Nije mi bilo ni na kraj pameti.

– Znao sam da joj niste vi rekli. Ali tko bi joj, osim vas, mogao reći? Baš čudno.

– Sigurno Liputin.

– N-nije, nije Liputin – promrmlja on i namršti se. – Ali ću ja već doznati tko je rekao. Nekako mi smrdi na Šatova... Uostalom, sve su to gluparije, okanimo ih se! Samo, ipak je to veoma važno... S druge strane sam neprestano očekivao da će vaša mamica odjednom tresnuti ono glavno pitanje... Ah, pa jest, sve je ove dane bila strašno mrzovoljna a, eto, kad sam danas došao – sva je sijala. Što to znači?

– Vesela je zbog toga što sam joj danas dao časnu riječ da ću u roku od pet dana isprositi Lizavetu Nikolajevnu – izreče iznenada Nikolaj Vsevolodovič nevjerojatno otvoreno.

– Ah, pa da, jest... naravno – zapetlja se Petar Stepanovič – inače se priča o nekakvim zarukama, znate li vi za to? Vjerojatno je čak i točno. Ali i vi imate pravo, ona bi pobjegla i ispred oltara samo kad biste je vi zovnuli. Ne ljutite se što tako govorim?

– Ne, ne ljutim se.

– Opažam da vas je danas strašno teško razljutiti, pa vas se počinjem bojati. Neobično me zanima kako ćete se držati kad sutra iziđete. Sigurno ste koješta smislili i pripravili. Ne ljutite se što tako otvoreno govorim?

Nikolaj Vsevolodovič ništa ne odgovori, a to još više razjedi Petra Stepanoviča.

– Nego, jeste li vi mamici ozbiljno rekli o Lizaveti Nikolajevnoj? – zapita on.

Nikolaj Vsevolodovič ga pogleda netremice i hladno.

– Ah, jasno mi je, rekli ste samo da je umirite, pa da.

– A ako sam rekao ozbiljno? – odlučno će Nikolaj Vsevolodovič.

– Pa ništa, s božjom pomoći, kao što se kaže u takvoj prilici.

Neće škoditi cijeloj stvari (vidite, nisam rekao našoj stvari, jer vi ne volite riječ *naša*), a ja... što se mene tiče, ja sam vam na raspolaganju, kao što znate.

– Mislite li?

– Ništa ne mislim, baš ništa – zabrza Petar Stepanovič nasmijavši se – zato što znam da ste vi sve unaprijed smislili i da ste o svemu dobro promislili. Ja samo kažem da sam vam zaista posve na raspolaganju, uvijek i svagda, i u svakoj prilici, doslovno u svakoj prilici, shvaćate li?

Nikolaj Vsevolodovič zijevnu.

– Dosadio sam vam – skoči odjedared Petar Stapanovič zgrabivši okrugao i posve nov šešir te nastavi govoriti bez kraja i konca, tobože već spreman da ode, a međutim ostade i dalje – iako već na nogama – i čak se, kad se zanio u govoru, ushoda po sobi i poče udarati šeširom po koljenu.

– Htio sam vas još malko razonoditi pričicama o Lembkeovima – veselo on dobaci.

– Nemojte, drugom prilikom. Zbilja, kako se osjeća Julija Mihajlovna?

– Nevjerojatno je kako se vi svi ipak držite društvenih obzira: vama je do njezinog zdravlja baš koliko do lanjskog snijega, a ipak me pitate kako joj je. Ja to cijenim. Zdrava je i ludo vas poštuje, ludo se uzda u vas. Ne spominje nedjeljni slučaj i čvrsto je uvjerena da ćete vi, čim se pojavite, izići na kraj sa svim i svakim. Boga mi moga, uvrtjela je sebi u glavu da ste vi zbilja svemoćni. Uostalom, vi ste sad zaista postali zagonetna i romantična ličnost, čak ponekad i više od toga – to je doista izuzetno povoljan položaj. Svi vas nevjerojatno nestrpljivo iščekuju. Kad sam odlazio, duhovi su već bili vrlo uzbuđeni, a sad su zacijelo još i više. Nego, hvala vam još jednom na pismu. Svi se oni boje grofa K. Znate li da vas, čini mi se, smatraju za špijuna? Ja ih u tome podržavam, valjda se ne ljutite.

– Ni govora.

– Zasad nije ni važno; kasnije će to biti značajno. Imaju oni neke svoje ideje. Ja ih, naravno, huškam; Julija Mihajlovna vodi glavnu riječ, a i Gaganov. Smijete mi se? Imam ja već svoju taktiku: lupetam, lupetam, a onda odjednom ubacim jednu pametnu riječ, baš onda kad je oni nikako ne mogu pronaći. Sjate se oko mene, a ja opet nastavim lupetati. Već su digli ruke od mene, »sposoban je«, kažu, »ali je pao s Mjeseca«. Lembke me zove sebi u službu da bih se popravio. Da znate da se strašno vladam prema njemu, naime, hoću reći, uvijek ga kompromitiram, glava hoće da

mu pukne. Julija Mihajlovna me još i podbada. Zbilja, Gaganov se na vas strašno ljuti. Jučer, u Duhovu, veoma se neukusno izražavao o vama. A ja mu onda odmah skrešem cijelu istinu, naime, naravno, ne baš cijelu. Bio sam kod njega, u Duhovu, i zadržao se cijeli dan. Prekrasno imanje i divna kuća.

Znači da je on i sad još u Duhovu – uzbudi se odjednom Nikolaj Vsevolodovič gotovo skočivši na noge i posve se nagne.

– Više nije, jutros me je dovezao ovamo, zajedno smo se vratili – odvrati Petar Stepanovič kao da uopće ne primjećuje koliko se Nikolaj Vsevolodovič iznenada uzbudio. – Gle, srušio sam knjigu – sagnu se on da bi dignuo s poda divot-izdanje koje je bio srušio. – »Žene Balzaca« s ilustracijama – nastavi on odjednom – nisam čitao. A i Lembke piše romane.

– Je li? – zapita Nikolaj Vsevolodovič kao da ga to zaista zanima.

– Na ruskom jeziku i potajno, naravno. Julija Mihajlovna zna i pušta ga. Običan tikvan; inače, zna se vladati; sve je to kod njih dotjerano do savršenstva. Kako se strogo drže propisa, kako su staloženi! Da je nama nešto tako.

– Znači da se vi divite vlasti?

– Pa naravno! Jedino što je u Rusiji prirodno i što smo uspjeli ostvariti... neću reći više, neću – prekinu on napokon – neću o onome ništa govoriti, neću reći ni jedne riječi o osjetljivim pitanjima. Međutim, zbogom, vidim da ste nekako pozelenjeli.

– Trese me groznica.

– Zapravo vam vjerujem, najbolje je da legnete. Nego, u našem kotaru ima sad škopaca[1], to su zanimljivi ljudi... Uostalom, poslije ćemo i o tome. Samo još nešto da vam ispričam: isto je sada u blizini i pješadijska pukovnija. U petak navečer sam u B-cima pio s nekim oficirima. Ondje imamo tri druga, *vous comprenez?*[2] Razgovarali smo o ateizmu i, naravno, likvidirali smo Boga. Urlaju od veselja. Uostalom, Šatov tvrdi da u Rusiji, ako želimo dignuti bunu, svakako treba početi od ateizma. Možda ima i pravo. A ondje je sjedio neki gedža od kapetana, sjedio i šutio, nije ni pisnuo sve dok odjednom nije stao nasred sobe i progovorio, znate, vrlo glasno i kao nekako sam sebi: »Ako nema Boga, kakav sam ja onda kapetan?« Uzeo je kapu, raširio ruke i izišao.

– Dosta se točno izrazio – zijevnu Nikolaj Vsevolodovič i treći put.

[1] Mistička sekta koja je propovijedala potrebu da se ljudi škope.
[2] Shvaćate li?

– Zbilja? A ja nisam shvatio; baš sam vas htio pitati. Ali ima još nešto: zanimljiva je ta Špigulinova tvornica; ondje je zaposleno, kao što znate, pet stotina radnika, pravo žarište dizenterije, ne čisti se već petnaest godina a radnike zakidaju kod isplate; vlasnici su milijunaši. Uvjeravam vas da među radnicima mnogi znaju što je *Internationale.* Osmjehujete se, je li? Vidjet ćete svojim očima, samo mi dajte malko, malko vremena. Već sam vas molio da mi date malko vremena, a sad vas još jednom molim, i onda... dobro, oprostite, neću više, neću to spominjati, ne morate se mrštiti. Zbogom, zbilja. Ma što mi je samo? – vrati se on odjednom od vrata – posve sam zaboravio ono najvažnije: malo-prije mi rekoše da je stigao naš kovčeg iz Petrograda.

– Što kažete? – pogleda ga Nikolaj Vsevolodovič ne shvaćajući o čemu je riječ.

– Zapravo vaš kovčeg, vaše stvari, frakovi, hlače i rublje; je li stigao? Je li istina da je stigao?

– Jest, nešto su mi spomenuli.

– Ah, kad bih sad mogao doći do njega!

– Zamolite Alekseja.

– A sutra? Mogu li sutra? Znate, s vašim stvarima je i moj kaput, frak i troje hlača, od Šarmera,[1] sjećate li se, vi ste mi ga preporučili?

– Čuo sam da ovdje, kako pričaju, izigravate džentlmena – nasmiješi se Nikolaj Vsevolodovič. – Je li istina da se spremate u jahačku školu?

Petar Stepanovič se kiselo nasmiješi.

– Znate što – zabrza on odjednom a glas mu je nekako podrhtavao i nesigurno se prekidao – znate što, Nikolaje Vsevolodoviču, pustimo osobne uvrede, i to, ako hoćete, jednom zauvijek. Naravno, možete prezirati koliko vam god drago, ako vas veseli, ali svejedno bi bilo bolje da osobno ne vrijeđate, bar neko vrijeme, ako se slažete?

– Dobro, neću više – uzvrati Nikolaj Vsevolodovič. Petar Stepanovič se nasmiješi, udari se šeširom po koljenu, stade s noge na nogu a lice mu opet poprimi svakidašnji izraz.

– Ovdje me neki ljudi čak smatraju za vašeg suparnika kod Lizavete Nikolajevne, pa kako onda da se ne brinem o svojoj vanjštini? – nasmija se on. – Da mi je samo znati tko vas zapravo o svemu obavještava? Hm. Točno je osam sati; e, vrijeme je da krenem; bio sam obećao svratiti Varvari Petrovnoj, ali sad odusta-

[1] Poznati petrogradski krojač.

jem, a vi legnite u postelju pa ćete sutra biti čiliji. Vani pada kiša i mrkli je mrak, ali mene, srećom, čeka fijaker, jer je sad noću na ulici prilično opasno... Zbilja, skoro sam zaboravio: po gradu i okolici šunja se neki robijaš Fećka, koji je pobjegao iz Sibira i koji je, zamislite, moj bivši kmet što ga je tata prije petnaest godina prodao vojsci i tako zaradio na njemu. Vrlo zanimljiva osoba.

– A jeste li... Jeste li vi s njime razgovarali? – podiže pogled Nikolaj Vsevolodovič.

– Jesam. Preda mnom se ne skriva. Taj vam je čovo spreman na sve; naravno za pare, ali ima i nekih uvjerenja, na svoj način, naravno. Ah, još nešto važno: ako ste vi maloprije ozbiljno spomenuli tu svoju odluku o braku s Lizavetom Nikolajevnom, još bih vam jednom ponovio da sam i ja isto tako čovjek spreman na sve, u svakom pogledu i u svakom smislu, i da sam vam na raspolaganju... Zašto ste zgrabili taj štap? Ah, niste, niste ga zgrabili... zamislite, učinilo mi se da ste htjeli dohvatiti štap.

Niti je Nikolaj Vsevolodovič što dohvaćao, niti je što rekao, nego je samo ustao a na licu mu se pojavilo neobično uzbuđenje.

– Isto tako, ako vam bude štogod potrebno u vezi s gospodinom Gaganovom – ubaci odjednom Petar Stepanovič, najotvorenije pokazujući glavom prema onome pritiskaču za papir – mogu vam isto tako, naravno, sve urediti i uvjeren sam da me nećete mimoići.

I on naglo iziđe, ne sačekavši odgovora, ali još jednom protisnu glavu kroz vrata.

– Kažem vam to zato – zabrza on glasno – što i Šatov, ako pravo uzmemo, također nije smio one nedjelje staviti glavu na kocku kad vam je onako pristupio, je li? Volio bih kad biste to imali na pameti.

On ponovo iziđe ne sačekavši odgovora.

IV

Možda se na odlasku nadao da će Nikolaj Vsevolodovič, kad ostane sam, udarati šakama o zid; nema sumnje da bi, samo kad bi bilo moguće, volio vidjeti taj prizor. Ali bi se strašno prevario. Nikolaj Vsevolodovič je bio posve miran. Oko dvije minute je stajao kraj stola još u istom stavu i očito duboko razmišljao; ali su mu se uskoro usne skupile u tup i hladan osmijeh. Polako je sjeo

na divan, na svoje uobičajeno mjesto u kutu i, kao da ga hvata umor, zatvorio oči. Krajičak pisma još je svejednako virio ispod pritiskača za papir, ali on se i ne pomaknu da bi ga spremio.

Ubrzo ga srva san. Varvara Petrovna, koju su tih dana iscrple brige, nije izdržala nego je, pošto je otišao Petar Stepanovič, koji joj je obećao svratiti i nije održao riječ, ipak odlučila svratiti *Nicolasu*, iako joj je bio zabranio da u to doba ulazi u njegovu sobu. Opsjedala ju je pomisao da bi se on, možda, ipak mogao posve otvoriti. Tiho, baš kao ono maloprije, zakucala je na vrata i opet ih je, pošto se sin nije javljao, sama otvorila. Ugledavši *Nicolasa* kako sjedi onako nepomično, ona se, uzbibana srca, oprezno približila divanu. Prilično ju je zaprepastilo da je on tako brzo zaspao i da može spavati u uspravnu i nepomičnu položaju; čak se gotovo uopće nije primjećivalo da diše. Lice mu je bilo blijedo i ozbiljno, a i nekako obamrlo, nepomično; obrve se malko skupile i natuštile; zaista je bio posve nalik na neživu figuru od voska. Stajala je tako pokraj njega neko tri minute, jedva predišući, i odjednom je obuzeo strah; izišla je na vršcima prsta, malko zastala na vratima, brže-bolje ga prekrižila i neopazice se iskrala iz sobe, obuzeta novom morom i novom tugom.

Spavao je više od sata i sve onako ukočeno; ni jedan mišić na licu mu nije zadrhtao a tijelo mu se nije nimalo pomaklo; obrve ostale onako mrko skupljene; da se Varvara Petrovna zadržala još bar tri minute, zacijelo bi joj bilo odviše mučno gledati tu letargičnu nepomičnost, pa bi ga probudila. A ovako je on sam napokon otvorio oči i, uopće se ne pomaknuvši, sjedio još svojih deset minuta, netremice i radoznalo promatrajući neki izmišljeni predmet u kutu sobe, kome se neobično, kako se činilo, začudio, iako ondje nije bilo ništa ni novo, ni naročito.

Napokon se muklim i tihim otkucajem javi veliki zidni sat. On prilično uznemireno okrenu glavu i pogleda na brojčanik, a gotovo u istom trenutku se otvoriše stražnja vrata, koja su vodila na hodnik, i uđe sobar Aleksej Jegorovič. U jednoj je ruci nosio debeli ogrtač, šal i kapu, a u drugoj srebrn tanjurić na kojem je ležalo neko pisamce.

– Devet je i pol – izreče on tiho i, pošto je odložio odjeću, koju je donio sa sobom, na stolicu u kutu, pruži na tanjuriću otvoreno pisamce koje se sastojalo svega od dva retka ispisana olovkom. Pošto ih je preletio očima, Nikolaj Vsevolodovič uze sa stola olovku, doda u dnu pisamceta nekoliko riječi i vrati ga na tanjurić.

– Treba ga uručiti čim ja iziđem, a sad da se obučem – reče on i ustade s divana.

Pošto je primijetio da ima na sebi lagani baršunasti haljetak, on porazmisli i reče slugi da mu donese drugi, sukneni kaput, koji bi oblačio za svečanije večernje izlaske. Napokon, pošto se bio posve obukao i nataknuo šešir, zaključao je vrata kroz koja je inače u sobu ulazila Varvara Petrovna i, izvadivši ispod pritiskača skriveno pismo, šutke izišao u hodnik Aleksejem Jegorovičem. Iz hodnika su izišli na stražnje usko kameno stepenište i spustili se u trijem koji je vodio pravo u vrt. U kutu trijema već su ga čekali svjetiljka i veliki kišobran.

– Od obilne kiše strašno je blato po svim ovim ulicama – kaza Aleksej Jegorovič kao da na taj način nekako izdaleka pokušava posljednji put odgovoriti gospodara da iziđe. Ali gospodar otvori kišobran i bez riječi iziđe u vlažni i mokri stari vrt, mračan kao podrum. Vjetar je zavijao i njihao vrške gotovo ogoljela drveća, uske pješčane stazice bijahu mekane i skliske. Aleksej Jegorovič je izišao bez ogrtača i bez kaputa, jedino u fraku, osvjetljavajući svjetiljkom put svega na tri koračaja ispred njih.

– Da me tko ne bi vidio? – zapita sad Nikolaj Vsevolodovič.

– S prozora se ne može vidjeti a, osim toga, ja sam već unaprijed sve mjere poduzeo – tiho i odmjereno odgovori sluga.

– Je li mama legla?

– Kao što običava posljednjih dana, izvoljela se zaključati točno u devet sati, tako da sada ona ništa ne može primijetiti. Kad vam se možemo nadati? – dometnu on, usudivši se i sam nešto zapitati.

– U jedan sat ili oko jedan i pol, ali nikako ne kasnije od dva.

– U redu, gospodine.

Pošto su vijugavim puteljcima prošli cijeli vrt, koji su obojica napamet poznavali, stigli su do kamene vrtne ograde i ondje, točno u kutu, pronašli vratašca koja vode u uzanu i pustu uličicu, vratašca koja su gotovo uvijek bila zaključana, ali je ključ ovaj puta Aleksej Jegorovič ponio sa sobom.

– Da neće vrata zaškripjeti? – zabrinu se opet Nikolaj Vsevolodovič.

Ali Aleksej Jegorovič kaza da ih je još jučer nauljio, »baš ko i danas«. On je već bio posve mokar. Pošto je otvorio vrata, dao je ključ Nikolaju Vsevolodoviču.

– Ako se izvolite uputiti nekamo podalje, slobodan sam upozoriti vas da se pripazite, jer nemam povjerenja u ovdašnji svijet, osobito u zabačenim uličicama, a ponajviše s one strane rijeke – nije se mogao svladati a da ponovo ne upozori. Bio je to stari sluga, bivši odgojitelj Nikolaja Vsevolodoviča, koji ga je nosao na

rukama, ozbiljan i solidan čovjek, koji je volio slušati i čitati svete riječi i knjige.

– Ne brini, Alekseju Jegoroviču.

– Neka vas Bog blagoslovi, gospodine, ali samo ako su vam dobra djela na umu.

– Što kažeš? – zastade načas Nikolaj Vsevolodovič koji je već bio izišao na uličicu.

Aleksej Jegorovič odlučno ponovi svoju želju; nikada je se prije ne bi usudio ovako izreći u brk gospodaru.

Nikolaj Vsevolodovič zaključa vrata, stavi ključ u džep i uputi se niz ulicu, propadajući pri svakom koračaju za cio pedalj u blato. Napokon izbije na dugačku i pustu, ali popločenu ulicu. Grad je poznavao kao svoj džep; ali Bogojavljenska ulica bila je još prilično daleko. Prominulo je već deset sati kad se napokon zaustavio pred zatvorenim ulazom mračne, stare kuće Filipovih. Prizemlje je sada, poslije odlaska Lebjatkinih, bilo posve prazno, a prozori zatvoreni daskama, dok je u mezaninu, gdje je stanovao Šatov, gorjelo svjetlo. Budući da zvonceta nije bilo, on stade šakom udarati o ulazna vrata. Otvori se prozorčić, i Šatov izviri na ulicu; vani je bio mrkli mrak i vrlo je teško bilo išta razaznati; Šatov je piljio prilično dugo, cijelu minutu.

– Jeste li to vi? – zapita on napokon.

– Jesam – odvrati nezvani gost.

Šatov zalupi prozor, siđe i otvori ulazna vrata. Nikolaj Vsevolodovič prekorači visoki prag i, ne rekavši ni riječi, prođe pokraj njega i uputi se pravo u ono krilo gdje je stanovao Kirilov.

V

Sva vrata su bila širom otvorena. U trijemu i u prvim dvjema sobama bilo je mračno, ali u posljednjoj, u kojoj je Kirilov stanovao i pio čaj, gorjelo je svjetlo, čuo se smijeh i nekakva neobična cika. Nikolaj Vsevolodovič se uputi prema svjetlu ali, ne ušavši, zastade na pragu. Na stolu je bio čaj. Nasred sobe stajaše starica, rođakinja kućevlasnika, gologlava, u suknji, u cipelama obuvenim na bosu nogu i u haljetku od zečje kože. U naručju je držala djetence od, možda, svojih osamnaest mjeseci, odjeveno samo u košuljicu, golih nogu, zažarenih obraščića i bijele razbarušene kose, koje je očito upravo bila izvadila iz kolijevke. Vjero-

jatno je još maloprije plakalo. Suzice su mu se još vidjele u očima; ali sada je već pružao ručice, pljeskao dlanovima i smijao se kao što se već smiju mala djeca, zagrcavajući se. Kirilov je stajao pred njim i bacao o pod veliku crvenu gumenu loptu; lopta je odskakivala do stropa i ponovo padala, a dijete je uzvikivalo: »Opa, opa!« Kirilov je hvatao »opu«, i davao mu je, a dijete ju je tada i samo bacalo nespretnim ručicama, a Kirilov bi trčao da je iznova zgrabi. Napokon se »opa« otkotrljala pod ormar. »Opa, opa!« – vikalo je dijete. Kirilov se bacio na pod i opružio nastojeći izvući »opu« ispod ormara. Nikolaj Vsevolodovič uđe u sobu; kad ga djetešce ugleda, privinu se starici i briznu u djetinji, dug plač; starica ga odmah odnese van.

– Stavrogin? – izusti Kirilov ustajući s loptom u ruci i nimalo se ne začudivši neočekivanom gostu. – Hoćete li čaja?

Napokon se sasvim uspravi.

– Dapače, vrlo rado, ako je topao – reče Nikolaj Vsevolodovič – mokar sam do kože.

– Topao je, čak i vreo – zadovoljno prihvati Kirilov. – Sjedite: blatni ste, ali što onda; pod ću ja kasnije mokrom krpom.

Nikolaj Vsevolodovič sjedne i gotovo na dušak istrusi punu šalicu.

– Još hoćete? – zapita Kirilov.

– Hvala.

Kirilov, koji je do tada stajao, sjede sad sučelice Stavroginu i zapita:

– Zašto ste došli?

– Poslovno. Evo, pročitajte ovo pismo, pisao ga je onaj Gaganov; ako se sjećate, spominjao sam vam ga još u Petrogradu.

Kirilov uze pismo, pročita ga, odloži na stol i zagleda se u Stavrogina pun iščekivanja.

– Toga Gaganova – poče objašnjavati Nikolaj Vsevolodovič – sreo sam, kao što znate, prvi put u životu prije mjesec dana u Petrogradu. Tri puta smo se sreli u društvu. Nije se ni upoznao sa mnom, niti mi se obraćao, ali je svejedno našao načina da se drsko ponaša. To sam vam već i onda rekao; ali nešto drugo ne znate: pošto je bio otputovao iz Petrograda prije mene, iznenada mi je uputio pismo – koje istina nije kao ovo – ali svejedno veoma nepristojno i utoliko čudnije što u njemu ni jednom riječju nije spomenuo razloga zbog kojega mi se pismeno obraća. Odgovorio sam mu isto tako pismeno i posve jasno napomenuo da se on vjerojatno ljuti na mene zbog moga sukoba s njegovim ocem, koji se odigrao prije četiri godine u ovdašnjem klubu, i da sam mu se

ja, sa svoje strane, spreman na svaki način ispričati, jer sam onaj izgred učinio nenamjerno i u nastupu bolesti. Zamolio sam ga da prihvati moju ispriku. Nije mi odgovorio i otputovao je: ali, eto, kad sam došao ovamo, vidim da je posve pomahnitao. Ljudi su mi naveli nekoliko njegovih javnih izjava o meni, koje su nevjerojatno uvredljive i pune čudnih objeda. Napokon, danas dobijam ovo pismo kakvo zacijelo nikada nitko nije dobio, puno uvreda i izraza kao što je: »vaša išćuškana njuška«. Vjerujem da nemate ništa protiv toga da budete moj sekundant u dvoboju.

– Rekli ste kao da takvo pismo nitko nije dobio nikada – reče Kirilov – a kad se pomahnita, moguće je: često ih pišu. I Puškin je tako pisao Hekkernu.[1] Dobro, slažem se. Samo recite, što i kako!

Nikolaj Vsevolodovič saopći da bi već sutra želio sve obaviti i prvo pokušati ponoviti isprike, i čak najaviti još jednu pismenu ispriku, ali, naravno, pod uvjetom da i Gaganov, sa svoje strane, obeća da mu više neće slati nikakvih pisama. Što se tiče pisma koje mu je danas bio uputio, Stavrogin je voljan smatrati kao da ga uopće nije ni bilo.

– Previše je popustljivo, neće pristati – napomenu Kirilov.

– Došao sam najviše zbog toga da doznam pristajete li vi da mu isporučite takve uvjete.

– Isporučit ću. To je vaša stvar. Ali on neće pristati.

– Znam da neće pristati.

– Hoće on dvoboj. Recite, kakvi su uvjeti za dvoboj?

– Ja bih, naime, svakako želio da sutra sve obavimo. U devet sati ujutro vi ćete svratiti njemu. Saslušat će vas i neće pristati, ali će vas uputiti na svog sekundanta – recimo, oko jedanaest sati. Vi ćete se s njime dogovoriti, i onda ćemo se u jedan sat ili u dva sata poslije podne naći na mjestu dvoboja. Molim vas lijepo, nastojte se tako dogovoriti. Što se tiče oružja, uzet ćemo, naravno, pištolje, i najljepše vas molim da postignete ovakve uvjete: razmak između međa neka bude deset koračaja; nas ćete odvesti na deset koračaja iza svake međe i, na vaš znak, poći ćemo jedan prema drugome. Svaki mora pošto-poto doći do međe, ali pucati može i prije, u hodu. Mislim da bi to bilo sve.

– Deset koraka je između međa premalen razmak – napomenu Kirilov.

[1] L. Hekkern, nizozemski konzul u Rusiji (1826–1837). Neposredni povod za Puškinov dvoboj s Hekkernovim posinkom Dantesom bilo je pismo koje je pjesnik uputio Nizozemcu 26. I 1837.

– Dobro, neka bude dvanaest, ali nikako ne više, mora vam biti jasno da je njemu do ozbiljnog dvoboja. Znate li napuniti pištolj?

– Znam. Ja imam pištolje; dat ću časnu riječ da vi još niste iz njih pucali. Isto se tako mora zakleti i njegov sekundant; to su dva para, i onda ćemo par-nepar da vidimo hoćemo li s njegovima ili našima, dobro?

– Sjajno.

– Hoćete li da vam pokažem pištolje?

– Molim vas lijepo.

Kirilov čučne pred kovčeg u kutu, koji još nije bio ispraznio i iz kojega je vadio stvari jedino kad bi mu trebale. S dna kovčega izvuče kutiju od palmovine, koja je iznutra bila presvučena crvenim baršunom, i iz nje izvadi dva kićena i veoma skupocjena pištolja.

– Imam sve: barut, kugle, čahure. Ali imam još i drugi revolver; čekajte malo.

Ponovo zavuče ruku u kovčeg i izvuče kutiju u kojoj se nalazio američki revolver sa šest metaka u bubnju.

– Imate dosta oružja, i to skupoga.

– Dosta. Jako skupoga.

Siromašni Kirilov, koji gotovo nije imao ništa i koji, uostalom, gotovo uopće nije ni osjećao svog siromaštva, očito se sad razmetao skupocjenim oružjem koje je pokupovao samo uz najveće žrtve i odricanja.

– Vi još jednako onako mislite? – zapita Stavrogin prilično oprezno, pošto je neko vrijeme šutio.

– Jednako – kratko odgovori Kirilov koji je odmah po Stavroginovu tonu shvatio na što on cilja, i pokupi oružje sa stola.

– A kada ćete? – još opreznije zapita Nikolaj Vsevolodovič, pošto je ponovo neko vrijeme šutio.

Kirilov je u međuvremenu odložio obje kutije u kovčeg i sjeo na svoje staro mjesto.

– Ne zavisi od mene to, kao što znate; kad se naredi – promrmlja on kao da mu je pitanje poprilično neugodno, ali se isto tako osjećalo da je posve spreman odgovoriti na sva ostala pitanja. Stavrogina je promatrao netremice svojim crnim i mutnim očima a izraz na licu mu je bio miran, dobroćudan i prijazan.

– Shvaćam, naravno, da se čovjek može ustrijeliti – poče opet Nikolaj Vsevolodovič, pošto je dosta dugo, gotovo tri minute zamišljeno preglavljivao i dobrano se namrštio – pomišljao sam na to i sam ponekad, ali bi mi odmah nešto novo palo na pamet: kad bih učinio neko zlodjelo ili, što je još gore, kad bih se nečega

stidio, to jest sramio, naime, kad bi to bilo nešto veoma gnusno i... smiješno, tako da bi ljudi pamtili punih tisuću godina i kad bi me tisuću godina prezirali, odjednom bih pomislio: »Okineš u sljepoočicu, i više ničega nema«. Što me onda briga za ljude i za to što će me tisuću godina prezirati, je li?

– Zašto smatrate da je vaša misao nešto novo? – reče Kirilov pošto je malko porazmislio.

– Ja... ja ne smatram... kad sam jednom na to pomišljao, osjetio sam posve novu misao.

– »Misao ste osjetili«? – priupita Kirilov. – To je dobro. Ima mnogo misli koje su tu uvijek a opet su odjednom nove. To je točno. Mnogo toga ja sad kao da prvi put vidim.

– Recimo da ste živjeli na Mjesecu – upade Stavrogin, ne slušajući ga i nastavljajući raspredati svoju misao – i da ste ondje, recimo, učinili ta svoja smiješna zlodjela... Vama je naravno jasno, gledajući odavle, da će vam se ondje rugati i da će vas prezirati tisuću godina, cijelu vječnost, dok je Mjeseca. Ali sad ste ovdje i gledate na Mjesec odavde: Što vas briga za ono što ste ondje učinili i što će vas ondašnji ljudi prezirati tisuću godina, je li tako?

– Ne znam – odgovori Kirilov – ja na Mjesecu nisam bio – doda on bez imalo ironije, kao da naprosto želi utvrditi tu činjenicu.

– Čije je bilo ono dijete?

– Doputovala je svekrva one starice; ma ne, snaha... svejedno. Već tri dana ima. Bolesna je, leži, ima dijete; noću se strašno dere, trbuh. Majka spava, a starica ga donosi ovamo; ja se loptam. Lopta je iz Hamburga. Kupio sam je u Hamburgu da bi se loptao: jača pleća. Curica je.

– Volite li djecu?

– Volim – odvrati Kirilov, istina, prilično ravnodušno.

– Znači da volite i život.

– Jest, volim i život, ali zašto me to pitate?

– Pa kad ste odlučili da se ustrijelite.

– Što onda? Čemu to spominjati jedno s drugim? Život je jedno, a ovo je drugo. Život jest, a smrti uopće nema.

– Da niste počeli vjerovati u budući vječni život?

– Ne, ne vjerujem u budući vječni život nego ovozemaljski vječni život. Ima takvih trenutaka, čovjek ponekad doživi takve trenutke kad vrijeme odjednom stane i počinje vječnost.

– Nadate li se da ćete i vi doživjeti takav trenutak?

– Nadam.

– Teško da je to moguće u ovo naše vrijeme – kaza Nikolaj Vsevolodovič polako, nekako zamišljeno i također bez trunka ironije. – U Apokalipsi se anđeo kune da vremena više nema.

– Znam. Sve je tamo jako istinito; kratko i jasno. Kad čovjek postigne potpunu sreću, onda vremena više nema, jer mu nije potrebno. Vrlo točna misao.

– A gdje će ga skloniti?

– Nigdje ga neće skloniti. Vrijeme nije stvar, nego ideja. Izblijedjet će u mozgu.

– Stare i otrcane filozofske fraze koje su uvijek iste od pamtivijeka – nekako gadljivo i sažalno progunđa Stavrogin.

– Uvijek jedne te iste! Uvijek jedne te iste, i to od pamtivjeka i nikad drugih neće nikakvih biti! – dočeka Kirilov a pogled mu se zažari baš kao da ta misao nekako nagovještava pobjedu.

– Čini mi se da ste vi veoma sretni, Kirilove?

– Da, ja sam vrlo sretan – odvrati Kirilov kao da je posrijedi najobičniji odgovor.

– Ali još nedavno ste se onako jedili, ljutili ste se na Liputina.

– Hm... Ali sad ga više ne kudim. Onda još i nisam znao da sam sretan. Jeste li ikad vidjeli list. List s drveta?

– Vidio sam.

– Ja sam nedavno vidio jedan takav list, žut, malko zelenkast, sagnjio na rubovima. Nosio ga vjetar. Kad mi je bilo deset godina, ja bih zimi namjerno zatvarao oči i zamišljao takav list – zelen, svijetao, sa žilicama, a sunce ga obasjava. Otvarao sam oči i nisam mogao vjerovati, jer je bilo tako lijepo, i opet bi ih zatvarao.

– A što to znači, je li to neka alegorija?

– Ne nije... zašto bi bila? Ja vam ne kažem to zbog alegorije, nego naprosto zbog lista, samo zbog lista. List je dobar. I sve je dobro.

– Sve?

– Sve. Čovjek je zato nesretan što ne zna da je sretan; jedino i samo zbog toga. U tome je cijela, cijela tajna! Tko to spozna, odmah, istoga trenutka postaje sretan. Ona će svekrva umrijeti, a djevojčica će preživjeti. Sve je to dobro. Odjednom mi je sinulo.

– A kad tko umre od gladi, a kad tko osramoti i obeščasti djevojčicu – je li i to dobro?

– I to je dobro. I kad netko nekome razbije glavu zbog obeščašćena djeteta, i to je dobro; a ako mu i ne razbije glavu, i onda je dobro. Sve je dobro, baš sve. Svima onima je dobro koji znaju da je sve dobro. Kad bi znali da im je dobro, bilo bi im dobro, ali dok

ne znaju da im je dobro, i ne može im biti dobro. Eto, to je glavna misao, jedina misao, drugo ništa i nema!

– A kad ste vi spoznali da ste tako sretni?

– Prošle sedmice, u utorak, ne, u srijedu, onda je već bila srijeda, navečer.

– A u kakvoj prilici?

– Ne sjećam se, onako... Hodao po sobi... svejedno. Zaustavio sam sat, bilo je dva sata i trideset sedam minuta.

– Kao znak da vrijeme mora stati?

Kirilov je zašutio.

– Oni nisu dobri – nastavi on opet – zato što ne znaju da su dobri. Kad to spoznaju, neće zlostavljati djevojčicu. Treba da saznaju koliko su dobri, i odmah će svi postati dobri, svi do jednoga.

– Vi ste to spoznali, znači da ste i dobri.

– Ja jesam dobar.

– U to sam, istina, siguran – mrko progunđa Stavrogin.

– Tko pouči ljude da su dobri, taj će privesti svijet kraju.

– Onoga koji ih je tome naučavao, raspeli su.

– On će doći i ime mu je čovjekobog.

– Bogočovjek?

– Čovjekobog, u tom je cijela razlika.

– Da vi možda ne palite i kandilo?

– Jest, ja ga jesam zapalio.

– Počeli ste vjerovati?

– Starica voli da bude kandilo... a danas ne stigne – promrsi Kirilov.

– A vi se još ne molite?

– Ja se molim svemu i svačemu. Eto, pauk puže po zidu, pogledam ga i zahvalan sam mu zbog toga što puže.

Oči mu opet planuše. Još je odlučnim pogledom i netremice gledao pravo u oči Stavrogina. Stavrogin ga je motrio mrko i gadljivo ali mu se po očima vidjelo da se ne ruga Kirilovu.

– Kladio bih se da ćete idući put kad dođem već vjerovati i u Boga – izreče on ustavši i uzevši šešir.

– Zašto? – zanimalo je sad i Kirilova.

– Kad biste spoznali da vjerujete u Boga, vi biste i vjerovali; ali kako još niste spoznali da vjerujete u Boga, vi zaista ne vjerujete – nasmiješi se Nikolaj Vsevolodovič.

– Nije tako – porazmisli Kirilov – izvrnuli ste mi misao. Otmjeni vic. Sjetite se radije što ste vi značili u mome životu, Stavrogine.

– Zbogom, Kirilove.
– Dođite noću; kad ćete?
– Niste valjda zaboravili što smo se dogovorili za sutra?
– Ah, zaboravio sam. Ali budite bez brige, neću prespavati; u devet sati. Ja se mogu probuditi kad hoću. Legnem i kažem sebi: u sedam sati, i probudim se u sedam sati; u devet sati – i probudim se u devet sati.
– Zbilja ste obdareni naročitim sposobnostima – reče Nikolaj Vsevolodovič i zagleda mu se u blijedo lice.
– Otvorit ću vam kapiju.
– Nemojte se truditi, otvorit će mi Šatov.
– A, Šatov. Dobro, zbogom.

VI

Ulazna vrata u praznu kuću, u kojoj je sad stanovao samo Šatov, nisu bila zatvorena; ali, kad je ušao u trijem, Stavogrin se našao u potpunu mraku, tako da je morao rukom napipati stepenice koje su vodile na gornji kat. Odjednom se gore otvoriše vrata i bljesnu svjetlo. Šatov nije izišao, nego je samo otvorio vrata. Kad se Nikolaj Vsevolodovič zaustavio na pragu njegove sobe, ugledao ga je kako stoji u kutu, pokraj stola, i čeka ga.
– Mogu li vama po poslu? – zapita on s praga.
– Uđite i sjedite – odgovori Šatov – zatvorite vrata; čekajte, ja ću.
Zaključao je vrata, vratio se do stola i sjeo sučelice Nikolaju Vsevolodoviču. Za ovih sedam dana je omršavio a sad je, osim toga, čini se, bio u vrućici.
– Dugo ste me mučili – izreče on tiho i šapatom i obori glavu. – Zašto niste došli?
– A vi ste bili tako sigurni da ću doći?
– Jesam, ali znate, bio sam u bunilu... Možda i sad buncam... čekajte...
On ustade i s ruba najgornje police, od one tri na kojima je držao knjige, skide neki predmet. Bio je to revolver.
– Jedne noći sam u bunilu uobrazio sebi da ćete doći i ubiti me, pa sam odmah ujutro, za posljednji novac kupio revolver od one ništarije Jamšina; nisam vam se htio prepustiti na milost i nemilost. Kasnije sam se pribrao... a nemam ni baruta, ni kugli; eto, sve odonda leži gore na polici. Čekajte malo...

On ustade i već htjede otvoriti odušku na prozoru.

– Zašto biste ga bacili? – zaustavi ga Nikolaj Vsevolodovič. To je skupa stvarca, a sutra će ljudi još pričati kako se pod prozorom Šatova mogu naći revolveri. Vratite ga natrag, eto tako, sjedite. Recite mi zašto se vi gotovo ispričavate zbog toga što ste pomislili da bih vas ja mogao ubiti? Nadalje nisam ni došao da se pomirimo, nego da govorimo o nečem neobično važnom. Objasnite mi, prvo i prvo, jeste li me udarili zbog moje veze s vašom ženom?

– Vi i sami znate da to nije razlog – opet obori Šatov glavu.

– A niste valjda ni zbog toga što ste povjerovali u glupe klevete o Darji Pavlovnoj?

– Ni govora, naravno, ni govora, ma kakvi! Glupost! Sestra mi je odmah rekla ... – nestrpljivo i oštro odsiječe Šatov i čak lagano udari nogom o pod.

– Dakle sam i ja pogodio, i vi ste pogodili – mirno proslijedi Stavrogin. – Imate pravo: Marja Timofejevna Lebjatkina je moja zakonita žena, s kojom sam se vjenčao u Petrogradu prije četiri i pol godine. Jeste li me zbog nje udarili?

Šatov je zapanjeno slušao i šutio.

– Pogodio sam, ali nisam mogao vjerovati – promrsi on napokon, čudno se zagledavši u Stavrogina.

– I zato ste me udarili?

Šatov pocrvenje i progunđa gotovo nesuvislo:

– Zbog vašeg pada ... zbog laži. Nisam zato digao ruku da bih vas kaznio; kad sam vam prilazio, nisam znao da ću vas udariti ... Nego zbog toga što ste toliko značili u mom životu ... Ja ...

– Shvaćam, shvaćam, štedite riječi. Žao mi je što ste u vrućici; dolazim zbog nečega veoma važnoga.

– Predugo sam vas čekao – zadrhta Šatov gotovo cijelim tijelom i već napola ustade – recite što vas nosi ovamo, a ja ću isto reći ... onda ...

Ponovo sjede.

– Posrijedi je nešto sasvim drugo – otpoče Nikolaj Vsevolodovič radoznalo ga pogledajući. – Zbog nekih okolnosti bio sam primoran doći još danas i u ovako nezgodno vrijeme i upozoriti vas da će vas, vjerojatno, ubiti.

Šatov ga sumanuto pogleda.

– Znam da mi možda prijeti opasnost – izreče on odmjereno – ali otkuda vi to znate?

– Zato što također pripadam njima, kao i vi, jer sam i ja, baš kao i vi, član njihova društva.

– I vi ... vi ste član društva?

– Po vašim očima vidim da ste od mene očekivali sve prije nego to – malko se osmjehnu Nikolaj Vsevolodovič – ali, dopustite, čini mi se, da ste već znali da vam rade o glavi.

– Nisam ni pomišljao. A ni sada ne pomišljam, usprkos tome što mi kažete, iako... iako se čovjek ne može u bilo čemu pouzdati u te budale! – povika on odjednom mahnito i udari šakom po stolu. – Ja ih se ne bojim! Ja sam prekinuo s njima. Onaj tip je četiri puta dojurio ovamo i rekao mi da je u redu... ali... – on pogleda Stavrogina – što vi zapravo o svemu tome znate?

– Budite bez brige, ne kanim vas prevariti – prilično hladno nastavi Stavrogin, kao čovjek koji jedino vrši svoju dužnost. – Pitate me što ja o svemu tome znam? Znam da ste vi stupili u društvo prije dvije godine, u inozemstvu, i to prije nego što je bilo reorganizirano, upravo u oči vašeg puta u Ameriku i, čini mi se, neposredno poslije onog našeg posljednjeg razgovora, o kojemu ste mi onako opširno pisali u svom pismu iz Amerike. Uzgred budi rečeno, oprostite, što vam isto tako nisam odgovorio pismom, nego sam vam samo poslao...

– Nego ste mi samo poslali novce; čekajte malo – prekinu ga Šatov, brzo izvuče iz stola ladicu i izvadi ispod papira šarenu novčanicu – evo, uzmite onih sto rubalja koje ste mi tada poslali; da nije bilo vas, ja bih ondje zaglavio. Da nije bilo vaše mame, dugo vam ih ne bi mogao vratiti: tih mi je sto rubalja poklonila prije devet mjeseci da mi se, poslije bolesti, nađu u mom siromaštvu. Ali samo nastavite, nastavite...

Gubio je dah.

– U Americi ste promijenili mišljenje i, kad ste se vratili u Švicarsku, htjeli ste napustiti organizaciju. Oni vam ništa nisu odgovorili ali su vam stavili u zadatak da ovdje, u Rusiji, preuzmete od nekoga neku tiskaru i da je zadržite kod sebe dok se ne pojavi neka osoba, koju će oni poslati i kojoj ćete je predati. Ne znam točno sve pojedinosti, ali mislim da je uglavnom bilo tako. Je li? Vi ste pristali jer ste se nadali ili dogovorili da će to biti njihov posljednji zahtjev i da će vam poslije dopustiti da se posve povučete. Bilo to istina ili ne bilo, ništa nisam saznao od njih, nego sasvim slučajno. Međutim, ima nešto što mi se čini da vi još ne znate: toj gospodi nije ni na kraj pameti da vas se odreknu.

– Besmislica! – uskliknu Šatov. – Ja sam im pošteno rekao da se ni u čemu ne slažem s njima! To je moje pravo, pravo na slobodu i svoje mišljenje... Ja to neću trpjeti! Nema te sile koja bi me mogla...

– Bolje bi bilo da ne vičete – vrlo ozbiljno ga prekine Nikolaj Vsevolodovič – taj Verhovenski je takav čovjek koji možda sad prisluškuje, svojim ili tuđim ušima, ondje vani u trijemu. Čak je i onaj pijanac Lebjatkin gotovo primoran paziti na vas, a možda i vi na njega, je li tako? Radije mi recite: je li se sad Verhovenski složio s vašim argumentima ili nije?

– Složio se; rekao je da je to posve u redu i da ja imam pravo...

– E, onda vas vara. Pouzdano znam da je čak i Kirilov, koji gotovo uopće ne pripada njihovu društvu, obavještavao o vama; imaju mnogo agenata, a među njima ima i takvih koji čak ne znaju da rade za organizaciju. Vas su uvijek držali na oku. Petar Verhovenski je, između ostalog, doputovao ovamo i zbog toga, da bi definitivno riješio vaš slučaj i ima za to punomoć, a zadatak mu je da vas u pogodnom trenutku likvidira kao osobu koja mnogo zna i koja bi ih mogla prokazati. Ponavljam vam da je to sve vrlo pouzdano; dopustit ćete mi da još dodam kako su oni, tko zna zašto, tvrdo uvjereni da ste vi špijun, koji ih još možda nije prokazao, ali koji će ih sigurno prokazati. Je li da je tako?

Šatovu se zgrčiše usta kad ču takvo pitanje, koje je Stavrogin bio izgovorio posve običnim glasom.

– Sve kad bih i bio špijun, komu bih ih mogao prijaviti? – ljutito izreče on ne odgovarajući zapravo na pitanje. – Ne brinite se vi za mene, pustite me do sto, đavola! – povika on odjednom se nadovezujući na onu prvu misao koja ga je očito veoma uzbudila, po svemu sudeći mnogo više nego vijest o opasnosti koja njemu prijeti. – Kako ste mogli, kako ste se mogli, Stavrogine, upetljati u takvu besmislenu sramotnu služinsku glupariju! Vi da budete član njihova društva! I to da je dostojno Nikolaja Stavrogina! – uzvikivao je on gotovo očajnički.

Čak je pljesnuo rukama, baš kao da za njega nema ništa gorče i turobnije od ovoga otkrića.

– Oprostite – istinski se začudi Nikolaj Vsevolodovič – ali meni se nekako čini da me smatrate za sunce, dok sebe smatrate za običnu bubicu koja se ne može usporediti sa mnom. Osjetio sam to već u onome vašem pismu iz Amerike.

– Vi ste... vi znate... Ah, bolje da o meni uopće ne govorimo, bolje! – prekinu ga Šatov. – Ako mi možete štogod objasniti o samome sebi, onda pokušajte... Odgovorite mi na moje pitanje! – ponavljao je on vatreno.

– Vrlo rado. Pitali ste me kako sam se mogao upetljati u takve prljavštine? Poslije onoga što sam vam rekao, čak sam nekako obvezan biti otvoren pred vama. Znate, strogo uzevši, ja uopće

nisam član toga društva, nikada mu nisam ni pripadao i, mnogo više nego vi, imam pravo da ih napustim baš zato što nisam nikada bio njihov. Štoviše, već sam u početku izjavio da ne želim s njima surađivati, a ako sam ih slučajno i pomagao, onda sam to radio jedino iz dokolice. Djelomično sam sudjelovao u reorganizaciji društva na novoj osnovi, i to je sve. Ali su se oni sad predomislili i zaključili međusobno da je opasno i mene samo tako pustiti, pa sam, čini se, i ja isto tako osuđen.

– O, njima je samo na pameti smrtna kazna i presude na papiru s pečatima i potpisima tri i pol čovjeka. I vi mislite da bi oni mogli išta provesti u djelo!

– Donekle imate pravo, a donekle i nemate – proslijedi Stavrogin jednako ravnodušno, čak i tupo. – Nema sumnje da tu, kao uvijek u takvim slučajevima, mnogo radi mašta: šačica ljudi precenjuje svoju snagu i značenje. Ako baš hoćete, moje je mišljenje da zapravo postoji jedna jedina osoba, a to je sam Petar Verhovenski, a i on je toliko skroman da se smatra samo za agenta svoga društva. Inače, cijela ideja u osnovi nije gluplja od drugih sličnih ideja. U vezi su s *Internationale;* uspjeli su najmiti agente u Rusiji, čak su smislili dosta originalne metode... ali, naravno, samo teoretske. Što se tiče njihovih ovdašnjih ciljeva, znamo da je djelovanje svake naše ruske organizacije toliko mutno i gotovo uvijek tako neočekivano da se i ovdje može dogoditi da svašta pokušaju. Treba znati da je Verhovenski tvrdoglav čovjek.

– On je stjenica, neznalica, glupan, koji uopće ništa ne shvaća o Rusiji! – bijesno poviče Šatov.

– Slabo ga poznajete. Istina je da svi oni zapravo slabo shvaćaju Rusiju ali jedva nešto slabije nego vi i ja; osim toga, Verhovenski je entuzijast.

– Verhovenski je entuzijast?

– O svakako. Poslije jedne određene granice on prestaje lakrdijati i postaje... sulud. Zamolit ću vas da se prisjetite svoje izreke: »Znate li kako jedan jedini čovjek može biti snažan?« Molim vas lijepo, nemojte se rugati, ali ću vam ipak reći da je on kadar povući obarač. Oni su uvjereni da sam i ja špijun. Svi odreda nemaju pojma kako bi se latili posla pa zato strašno vole u drugima vidjeti špijune.

– Ali vi ih se ne bojite.

– N-ne, ne bojim ih se... ne bojim ih se previše... Ali vi ste u posve drugom položaju. Upozorio sam vas, da biste sve to imali na umu. Mislim da u tome nema ništa uvredljivo što čovjeku budale rade o glavi; nije njihova pamet u pitanju: digli su oni, inače, ruku

i na vrednije od nas. Ali, već je jedanaest i četvrt – pogleda on na sat i ustade sa stolice – a htio bih vas zapitati još nešto sasvim deseto.

– Kumim vas bogom! – uzviknu Šatov i brzo skoči na noge.

– Što ste htjeli reći? – upitno ga pogleda Nikolaj Vsevolodovič.

– Samo pitajte, samo pitajte, kumim vas bogom – neobično se uzrujao Šatov. – Samo da znate, poslije ću ja vas pitati. Molim vas da mi dopustite... ne bih mogao... molim vas, pitajte!

Stavrogin je malko pričekao i započeo:

– Čuo sam da možete prilično utjecati na Marju Timofejevnu i da vas je ona rado primala i slušala. Je li to istina?

– Jest... slušala me je... – zbuni se Šatov poprilično.

– Odlučio sam uskoro javno objaviti u našem gradu da smo nas dvoje vjenčani.

– Zar biste to mogli učiniti? – prošapta Šatov gotovo užasnuto.

– Zašto mislite da ne bih? Nema za to nikakvih zapreka; ovdje su i vjenčani svjedoci. Sve smo obavili u Petrogradu, u miru i po zakonu, a ako dosada još nije izišlo na vidjelo, onda je tome razlog jedino taj što su mi dvojica jedinih svjedoka, Kirilov i Petar Verhovenski a, napokon, čak i Lebjatkin (koga imam čast sada ubrajati u svoju rodbinu), dali tom prilikom riječ da će šutjeti.

– Nisam to mislio... vi to kažete tako mirno... Svejedno, nastavite... Čujte, nisu vas valjda natjerali na taj brak, je li?

– Ne, nitko me nije natjerao – osmjehnu se Nikolaj Vsevolodovič nestrpljivoj žustrosti Šatova.

– A zašto onda ona toliko spominje svoje dijete? – grozničavo i nesuvislo brzao je Šatov.

– Zašto spominje svoje dijete? Gle! Nisam ni znao, prvi put čujem. Ona nije imala djece, niti ih je mogla imati: Marja Timofejevna je nevina.

– Ah! To sam i mislio. Slušajte!

– Što vam je, Šatove?

Šatov je prekrio lice rukama, okrenuo se a onda je čvrsto zgrabio Stavrogina za rame.

– Znate li vi, znate li vi bar – vikao je on – zašto ste sve to učinili i zašto sad uzimate na sebe takvu pokoru?

– Vaše je pitanje pametno i opako, ali ću i ja vas iznenaditi: jest, moglo bi se reći i da znam zašto sam se onda ženio i zašto sad uzimam na sebe takvu »pokoru«, kao što ste se vi izrazili.

– Pustimo to... poslije ćemo govoriti o tome, za sada pričekajte; recite ono što je najvažnije, najvažnije: ta ja sam vas čekao dvije godine.

– Je li?

– Strašno dugo sam vas čekao, neprestano sam mislio o vama. Vi ste jedini čovjek koji bi mogao... iz Amerike sam vam još o tome pisao.

– Vrlo se dobro sjećam vašeg dugačkog pisma.

– Predugačkog da biste ga pročitali? Imate pravo; šest punih listova. Čekajte, šutite! Recite mi samo ovo: možete li mi žrtvovati još desetak minuta, ali sada, odmah sada... Toliko dugo sam vas čekao!

– U redu, dajem vam pola sata, ali nimalo više, ako vam je to dovoljno.

– I pod uvjetom, naravno – mahnito će Šatov – da promijenite ton. Je li vam jasno da zahtijevam da promijenite ton, a zapravo bi trebalo da vas molim... Shvaćate li što to znači kad netko zahtijeva, a zapravo bi morao moliti?

– Shvaćam da se na taj način izdižete iznad uobičajenih obzira u ime viših ciljeva – malčice se nasmiješi Nikolaj Vsevolodovič – a također mi je žao što vidim da ste u groznici.

– Molim vas da me poštujete, zahtijevam da me poštujete! – vikao je Šatov. – Ne moju osobu – neka ona ide do sto đavola – nego drugu osobu, i samo za ovo vrijeme, samo u ovih nekoliko riječi... Mi smo dva bića koja su se srela u beskraju... i to posljednji put u ovome svijetu. Okanite se tog tona i govorite ljudski! Bar jednom u životu progovorite ljudskim glasom. Ne kažem to zbog sebe, nego zbog vas. Je li vam jasno da mi morate oprostiti onu ćušku već i zbog toga što sam vam tako pružio priliku da spoznate svoju neograničenu snagu... Opet se osmjehujete svojim građanskim smiješkom punim prezira. O, kada ćete me vi shvatiti! Dosta gospoštije! Shvatite da ja to zahtijevam, ja to zahtijevam, zahtijevam, jer inače neću razgovarati, neću nipošto razgovarati!

Njegovo uzbuđenje je graničilo s bunilom; Nikolaj Vsevolodovič se namrštio i postao nekako oprezniji.

– Ako sam se već odlučio ostati pola sata kod vas – strogo i ozbiljno izusti on – i to baš kad mi je vrijeme toliko dragocjeno, onda mi možete vjerovati da vas kanim saslušati bar sa zanimanjem, jer... jer sam uvjeren da ću čuti od vas štošta novo.

On sjede na stolicu.

– Sjedite! – povika Šatov i sam naglo sjede.

– Dopustite ipak da vam napomenem – prisjeti se još jednom Stavrogin – da sam vas htio zamoliti nešto u vezi s Marjom Timofejevnom, nešto što je, svakako, za nju veoma važno...

– I onda? – namršti se opet Šatov kao čovjek koga su u razgovoru prekinuli na najvažnijem mjestu i koji vas, istina, još motri, ali nije još uspio shvatiti vaše pitanje.

– Ni vi meni niste dali da dovršim – završi Nikolaj Vsevolodovič i osmjehnu se.

– O toj besmislici možemo i kasnije! – prezirno slegnu ramenima Šatov, shvativši napokon što se traži od njega i odmah prijeđe na temu koja je njega najviše zanimala.

VII

– Znate li vi – otpoče on gotovo prijeteće, nagnuvši se u stolici, sijevajući očima i pružajući prst desne ruke pravo preda se (što očito nije ni primjećivao) – znate li vi tko je danas na zemlji jedini »bogonosni« narod kome je dano da obnovi i spasi svijet u ime novoga Boga i koji jedini ima ključeve života i nove objave... Znate li vi tko je taj narod i kako se zove?

– Po načinu kako to kažete, nema mi druge nego da zaključim i to, čini mi se, što brže to bolje, da je riječ o ruskome narodu...

– I već mi se podrugujete; o, ti današnji ljudi! – ote se Šatovu.

– Molim vas da se umirite; ne podrugujem se, nego sam upravo tako nešto očekivao od vas.

– Tako ste nešto očekivali? A zar su vama nepoznate te riječi?

– Naravno da su mi poznate; veoma dobro slutim na što ciljate. Cijela ta vaša misao, pa čak i izraz o »bogonosnom« narodu, nije ništa drugo nego zaključak onoga našeg razgovora, koji smo vodili prije nešto više od dvije godine, u inozemstvu, uoči vašeg puta u Ameriku... Naime, bar se meni čini da je tako.

– Ta je misao od riječi do riječi vaša, a ne moja. Osobno vaša; i nije to samo zaključak našega razgovora. Nije to uopće bio nikakav »naš« razgovor: bio je tu učitelj koji je krupnim riječima držao propovijed i bio je tu učenik koji je uskrsnuo iz mrtvih. Taj učenik sam bio ja, a vi ste bili učitelj.

– Ali, ako se dobro sjećam, baš poslije tih mojih riječi ste pristupili društvu i otputovali u Ameriku.

– Tako je. O tome sam vam i pisao iz Amerike; o svemu sam vam pisao. Jest, nisam mogao tako nasilno prekinuti sa svim onim što mi je od djetinjstva bilo na srcu, s čime su bile povezane sve moje zanosne nade i sve moje suzne mržnje... Teško je mijenjati

bogove. Nisam vam onda povjerovao jedino zato što nisam htio vjerovati i grčevito sam se posljednji put uhvatio za ono đubre... Ali je sjeme ostalo u meni i isklijalo je. Recite mi ozbiljno, najozbiljnije, jeste li pročitali do kraja ono moje pismo iz Amerike? Možda ga uopće niste ni pogledali.

– Pročitao sam svega tri stranice, dvije prve i posljednju i, osim toga, letimično sam preletio ono u sredini. Inače sam se neprestano spremao...

– Neka, svejedno, dosta, do đavola! – gadljivo će Šatov. – Ako ste se vi sami, eto, odrekli ondašnjih svojih riječi o narodu, kako ste ih mogli tom prilikom izgovoriti?... Vidite, to me muči.

– Nisam tada zbijao šalu s vama. Kad sam vas pokušavao uvjeriti, možda sam, više nego na vas, mislio na samoga sebe – zagonetno izgovori Stavrogin.

– Niste zbijali šalu! U Americi sam proležao tri mjeseca na slami, pokraj jednoga... nesretnika i od njega sam saznao da ste u ono isto vrijeme, kad ste meni stavljali na srce Boga i domovinu, da ste u ono isto vrijeme, čak možda i istoga dana, zatrovali srce tome nesretnome manijaku Kirilovu takvim otrovom... podržavali ste u njemu laž i klevetu i posve ste ga izludili... Pogledajte ga danas, on je vaše djelo... Uostalom, vidjeli ste i sami.

– Prvo i prvo, htio bih vam reći, da mi je Kirilov baš maloprije rekao kako je sretan i kako je neobično dobar. Vaša slutnja da sam razgovarao s jednim i drugim u isto vrijeme, gotovo je točna; ali što to znači? Ponavljam vam da nisam kanio prevariti ni jednoga ni drugoga.

– Jeste li vi ateist? Jeste li sad ateist?

– Jesam.

– A jeste li onda bili?

– Bio sam i onda baš kao što sam i danas...

– U početku ovoga razgovora, tražeći od vas poštovanje, nisam mislio na sebe; s vašom pameću, morali biste to shvatiti – ogorčeno progunđa Šatov.

– A ja nisam ustao poslije vaših prvih riječi, nisam prekinuo razgovor, nisam izišao, nego sve dosad sjedim i poslušno odgovaram na vaša pitanja i na vašu... dreku, pa, prema tome, nisam ničim pokazao da vas ne poštujem.

Šatov ga nestrpljivo prekinu:

– Sjećate li se svoje izreke: »Ateist ne može biti Rus, ateist će odmah prestati biti Rus«; sjećate li je se?

– Tako? – neodređeno priupita Nikolaj Vsevolodovič.

– Vi mene pitate? Zaboravili ste? A eto, baš je to jedna od

najtočnijih napomena o glavnim osobitostima ruskoga duha, koju ste upravo vi izrekli. Zar ste je zbilja mogli zaboraviti? Podsjetiti ću vas na još nešto. Onda ste isto tako rekli: »Tko nije pravoslavac, ne može biti Rus«.

– Čini mi se da je to slavenofilska misao.

– Nije; današnji slavenofili bi je se odrekli. Ljudi su se opametili danas. Ali vi se niste na tome zaustavili: tvrdili ste da rimski katolicizam nije kršćanstvo; uvjeravali ste da je Rim objavio Krista, koji je podlegao trećem đavoljevom iskušenju i da je katoličanstvo, kad je upozorilo svijet da se Krist bez zemaljskog carstva na zemlji ne može održati, samim tim objavilo antikrista i uništilo cijeli zapadni svijet. Govorili ste da Francuska pati jedino krivnjom katolika, jer je odbacila smrdljivog rimskog boga, a novoga nije pronašla. Eto što ste vi onda, po prilici, govorili. Dobro se sjećam naših razgovora.

– Da vjerujem, onda bih i danas zacijelo ponovio isto; nisam lagao kad sam vam govorio kao vjernik – veoma ozbiljno reče Nikolaj Vsevolodovič – samo vam mogu reći da mi je veoma neugodno što ponavljate nekadašnje moje misli. Kako bi bilo da se toga okanite?

– Da vjerujete? – povika Šatov ne obazirući se nimalo na Stavroginovu molbu. – A niste li mi baš vi rekli da biste se, kad bi tko matematički dokazao da je istina izvan Krista, opredijelili radije da ostanete s Kristom, nego s istinom? Jeste li vi to govorili? Jeste li?

– Čujte, dopustite napokon, i meni da vas nešto upitam – Stavrogin povisi glas. – Zbog čega me ovako neobuzdano i... bijesno ispitujete?

– Ovo će ispitivanje jednom zauvjek pasti u zaborav i nikada ga se više nećete sjetiti.

– Vi silom dokazujete da se mi nalazimo izvan prostora i vremena.

– Šutite – izdere se odjednom Šatov – ja sam glup i nevješt, ali baš me brige što će me tko ismijati! Hoćete li mi dopustiti da vam sada ponovim suštinu vaših ondašnjih misli... O, ne bojte se, svega desetak rečenica, samo zaključak.

– Ponovite, ako je samo zaključak...

Stavrogin se već pomaknu kao da će pogledati na sat, ali se svlada i ne pogleda.

Šatov se opet nagnu na stolici i načas ponovo podiže prst.

– Ni jedan narod – poče on kao da čita iz knjige i nastavi gledati Stavrogina kao da prijeti – ni jedan narod nije još stvoren

na osnovi znanosti i razuma; takva primjera još nema, osim kratkotrajnih i glupih. Socijalizam, po svojoj suštini, mora biti ateistički, jer je baš on na samom početku objavio da mu je uređenje ateističko i da će se zasnivati jedino na temeljima znanosti i razuma. Razum i znanost u životu naroda su uvijek, otkako je svijeta i vijeka, imale jedino drugorazrednu i pomoćnu ulogu; takvu će ulogu imati i dokraja. Narode stvara i pokreće jedna druga sila, koja ih usmjeruje i koja njima vlada a čije je porijeklo nepoznato i neobjašnjivo. Ta se sila sastoji u neobuzdanoj želji da se ide do kraja i da se istovremeno taj kraj niječe. Ta sila znači neprestano i neumorno potvrđivanje postojanja i nijekanje smrti. To je duh života, kao što kaže Sveto pismo, to su »rijeke žive vode«, koje će, kao što nam prijeti Apokalipsa, jednom presušiti. Filozofi to nazivaju estetskim načelima ili moralnim načelima, s kojima ih oni također poistovjećuju. Ja to nazivam mnogo jednostavnije: »traženje Boga«. Svrha svakog kretanja u narodu, u svakom pojedinom narodu i u svakom razdoblju njegova života, jedino je traženje Boga, svoga Boga, svakako svoga Boga i vjerovanje u njega kao u jedino istinito božanstvo. Bog je utjelovljenje cijeloga naroda, od njegova početka pa do kraja. Nikada još nije bilo da bi svi narodi, ili bar većina naroda, imali zajedničkog boga, nego je oduvijek svaki narod imao svoga Boga. Kad bogovi postaju zajednički, znači da propadaju i narodi. Kad bogovi postaju zajednički, onda umiru i bogovi i vjera u njih, a istovremeno i narodi. Što je jači narod, to je originalniji njegov Bog. Nikada još nije bilo naroda bez religije, to jest, bez spoznaje o dobru i zlu. Svaki narod ima svoju spoznaju dobra i zla i svoje dobro i zlo. Kada različitim narodima postanu zajedničke spoznaje zla i dobra, tad narodi odumiru i sama razlika između zla i dobra počinje blijedjeti i gubiti se. Nikada razum nije bio kadar objasniti zlo i dobro, ni čak odijeliti zlo od dobra, pa makar i približno; štoviše, uvijek ih je sramotno i žalosno brkao; a znanost je samo na silu pronalazila odgovore. To je osobito bilo karakteristično za poluznanost, taj najstrašniji bič čovječanstva, koji je gori od kuge, glada i rata i koji prije našeg stoljeća nije bio poznat. Poluznanost je silnik kakva dosada još nikada nije bilo na svijetu. Silnik koji ima svoje žrece i robove, silnik pred kojim svi strepe i iskazuju mu takvu praznovjernu ljubav koju dosada nismo mogli ni zamisliti, silnik pred kojim drhti čak i sama znanost i sramotno mu se ulaguje. Sve su to vaše riječi, Stavrogine, osim ove napomene o poluznanosti; to je moja misao, zato što i sam pripadam jedino poluznanosti, pa je zbog toga, očito, toliko i mrzim. Što se

tiče vaših misli, u njima nisam promijenio ni jednog izraza, ni jedne riječce.

– Sumnjam da niste ništa promijenili – oprezno pripomenu Stavrogin. – Gorljivo ste prihvatili te misli i gorljivo ste ih preinačili, a da ni sami niste opazili. Uzmimo, recimo, samo to što ste Boga sveli na običan nacionalni atribut . . .

On je sada sve pozornije motrio Šatova, ne pazeći toliko na njegove riječi, koliko na njega samoga.

– Da sam Boga sveo na nacionalni atribut? – jeknu Šatov – naprotiv, narod sam uzdigao do Boga. Uostalom, kao da je ikada i bilo drugačije? Narod je tijelo Božje. Svaki je narod jedino dotle narod dok ima svoga Boga a sve ostale bogove ovoga svijeta nemilice niječe; dok vjeruje da će svojim Bogom pobijediti i istjerati iz svijeta sve ostale bogove. Tako su, otkako je svijeta i vijeka, vjerovali svi od reda, bar svi veliki narodi, bar svi iole značajni narodi, svi oni koji su predvodili čovječanstvo. Protiv činjenica se ne može. Židovi su živjeli jedino zbog toga da bi dočekali pravoga Boga i da bi tog pravoga Boga namrli čovječanstvu. Grci su uzdizali prirodu do božanstva i ostavili svijetu svoju religiju, to jest filozofiju i umjetnost. Rim je narod, okupljen u državi, uzdigao do božanstva i narodu ostavio državu. Francuska je u cijeloj svojoj dugoj povijesti bila samo utjelovljenje i nastavak ideje rimskoga Boga i, ako je i bacila napokon u ponor svoga rimskog Boga i utekla se ateizmu, koji zasada ondje nazivaju socijalizmom, učinila je to jedino zbog toga što je ateizam ipak zdraviji od rimskog katoličanstva. Ako veliki narod ne vjeruje da je jedino u njemu istina (baš i jedino u njemu samome), ako ne vjeruje da je on jedini kadar i pozvan uskrsnuti sve ljude i spasiti ih svojom istinom, on se odmah pretvara u etnografsku građu i prestaje biti velikim narodom. Pravi veliki narod nikada ne može pristati da igra drugorazrednu ulogu u čovječanstvu, pa čak ni prvorazrednu, nego samo i jedino – prvu i glavnu. Narod koji izgubi vjeru u to, nije više narod. Ali istina je svega jedna pa, prema tome, svega jedan jedini od svih naroda može imati pravoga Boga, makar i ostali narodi imali svoje i velike bogove. Jedini »bogonosni« narod jest ruski narod i . . . i . . . i zar vi mene zaista smatrate za takvu budalu – zaurla on odjednom bijesno – koja ne može nikako shvatiti da li su te riječi sada stara pljesniva pljeva koju su već samljeli svi moskovski slavenofilski mlinovi ili posve nova objava, posljednja riječ, jedino moguća objava obnove i uskrsnuća i . . . i baš me briga što mi se sad vi već rugate! Baš me

briga što me nimalo, nimalo ne shvaćate, što ne shvaćate ni jedne jedine riječce!... O, kako sad prezirem vaš oholi smijeh i pogled!

On skoči na noge a na ustima mu se pojavi čak pjena.

– Nemate pravo, Šatove, nemate pravo – neobično ozbiljno i suzdržljivo progovori Stavrogin ne ustajući. – Naprotiv, vašim zanosnim riječima ste uzbudili u meni mnoge neobično snažne uspomene. U vašim riječima osjećam ono raspoloženje u kome sam se nalazio prije dvije godine i sad više ne mogu tvrditi, kao malo prije, da ste preuveličali moje ondašnje misli. Čak mi se čini da su bile još isključivije i netrpeljivije, i još vam jednom, po treći put ponavljam, da sam voljan složiti se sa svim onim što ste sad izrekli, do posljednje riječi, samo...

– Samo nemate zeca?

– Što-o?

– Tako ste se vi sami izrazili – pakosno se nasmija Šatov i ponovo sjede – »da skuhaš zeca, treba ti zec, da vjeruješ u Boga, treba ti Bog«, kao što ste vi to, priča se, neprestano ponavljali u Petrogradu, baš poput Nozdrjova koji je htio zeca uhvatiti za stražnje noge.

– Nozdrjov se, međutim, hvastao da ga je i uhvatio. Uostalom, dopustite mi ipak da i ja vas zagnjavim jednim pitanjem, to prije što mi se čini da imam na to puno pravo. Recite mi: jeste li uhvatili svoga zeca ili je još u šumi?

– Da me niste više tako pitali, takvim riječima, drugačije me pitajte, drugačije – zadrhta odjednom Šatov od glave do pete.

– U redu, mogu i drugačije – oštro ga ošinu pogledom Nikolaj Vsevolodovič – htio sam samo saznati vjerujete li vi u Boga ili ne vjerujete?

– Ja vjerujem u Rusiju, vjerujem u njezino pravoslavlje... Ja vjerujem u tijelo Kristovo... Ja vjerujem da će on u Rusiji ponovo sići na zemlju... ja vjerujem – brzao je izbezumljeni Šatov.

– A u Boga? Vjerujete li u Boga?

– Ja... vjerovat ću u Boga.

Ni jedan mišić ne zatitra na Stavroginovu licu. Šatov ga je motrio vatrenim i izazovnim pogledom kao da ga želi spaliti.

– Ali ja nisam rekao da uopće ne vjerujem! – zavika on napokon – samo sam vam htio reći da sam ja nesretna, dosadna knjiga i da za sada nisam još ništa drugo, za sada... Ali baš me briga za mene! Ovo se vas tiče, a ne mene... Ja sam nenadaren čovjek i mogu samo dati svoju krv i ništa više, kao svaki nenadaren čovjek. Ali neka ide do đavola i moja krv! Ja sam mislio na vas, vas sam ovdje dvije godine čekao... Zbog vas se sad već pola

sata ovako razgolićujem. Jedino biste vi, jedino vi biste mogli ponijeti tu zastavu!...

Nije pravo ni dorekao nego se, u nastupu očaja, nalaktio na stol poduprijevši glavu objema rukama.

– Htio bih vas samo uzgred upozoriti na nešto neobično – uplete se sad Stavrogin – pitam se zašto mi svi odreda guraju u ruke nekakvu zastavu? Petar Verhovenski je isto tako uvjeren da bih ja mogao »ponijeti njihovu zastavu«, naime, baš sam čuo da se tako izrazio. On je sebi uvrtio u glavu da bih ja mogao za njih odigrati ulogu Stenjke Razina, zbog moje »neobične sklonosti zločinu« – kao što se opet on izrazio.

– Što kažete? – zapita Šatov – »zbog neobične sklonosti zločinu«?

– Baš tako.

– Hm. A je li istina da ste – on se opako naceri – je li istina da ste vi u Petrogradu bili član skotološkog bludničkog tajnog društva? Je li istina da bi se markiz de Sade mogao mnogo čemu od vas naučiti? Je li istina da ste zavodili djecu i učili je razvratu? Recite, ne usuđujte se da mi slažete – povika on posve izbezumljeno – Nikolaj Stavrogin ne smije lagati Šatovu koji ga je išćuškao! Recite mi sve i, ako je to istina, ja ću vas odmah ovdje, na ovome mjestu, ubiti!

– Sam sam o tome pričao, ali djecu nisam zlorabio – izusti Stavrogin ali tek pošto je prilično dugo pošutio. Bio je blijed i oči su mu gorjele.

– Ipak ste, dakle, pričali! – odlučno nastavi Šatov ne skidajući s njega plamena pogleda. – Je li istina da ste tvrdili kako ne znate zašto nekakav bludni izopačeni čin ne bi bio jednako lijep koliko i bilo kakav veliki pothvat, makar i takav kad se daje vlastiti život za čovječanstvo? Je li istina da ste obje ove krajnosti smatrali jednako lijepima i da ste jednako mogli uživati u njima?

– Ne mogu tako odgovarati... neću odgovarati – progundja Stavrogin koji je, nema sumnje, mogao ustati i otići, ali koji nije ni ustajao ni kanio otići.

– Ni ja ne znam zašto je zlo ružno a dobro lijepo, ali znam zašto razlika između dobra i zla blijedi i nestaje za takvu gospodu kao što su Stavrogini – drhtao je Šatov kao prut, ali se nije pometao – recite mi zašto ste se onda onako sramotno i bezobrazno oženili? Jedino zbog toga što je sramota i besmislenost u tome činu graničila već s genijalnošću! O, vi ne hodate kraj ponora, vi se bacate hrabro glavačke u nj. Oženili ste se jer strašno volite mučeništvo, jer strastveno volite grižnju savjesti i duhovni

blud. Bila je to kriza živaca... Privlačilo vas je da se suprotstavite zdravom razumu! Stavrogin i kukavna, sumanuta, siromašna šepavica! Niste li osjećali čulni užitak i onda kad ste ugrizli gubernatora za uho? Je li da jeste? Šuplji, kolebljivi gospodičiću, je li da ste osjećali?

– Vi ste psiholog – sve više i više je blijedio Stavrogin – iako ste se prilično prevarili što se tiče razloga zbog kojih sam stupio u brak. Uostalom, tko vas je mogao o svemu tome tako obavijestiti – osmjehnu se on na silu – da nije Kirilov? Ta on nije bio nazočan...

– Čini se da ste problijedili?

– A što biste vi zapravo htjeli? – Nikolaj Vsevolodovič napokon podigne glas. – Pola sata vas puštam da me bičujete, pa biste me bar uljudno mogli ispratiti... ako zaista nemate nikakvog razborita razloga da ovako postupate prema meni.

– Razborita razloga?

– Naravno. Bar biste mi morali napokon iznijeti svoje razloge. Neprestano sam se nadao da ćete to i učiniti, ali ste samo bjesomučno prosipali žuč. Lijepo vas molim da mi otvorite vanjska vrata.

Stavrogin ustade sa stolice. Šatov mahnito pojuri za njim.

– Poljubite zemlju, nakvasite je suzama, molite za oproštenje – povika on uhvativši ga za rame.

– A ja vas, eto, ipak nisam ubio... onog dana... nego sam povukao ruke... – gotovo patnički protisnu Stavrogin i obori oči.

– Recite samo do kraja, do kraja! Došli ste me upozoriti na opasnost, dopustili ste mi da govorim, sutra kanite javno objaviti vaš brak!... Ali dobro vidim na vašem licu da vas kinji neka druga grozna i nova pomisao... Stavrogine, zašto sam ja osuđen da vječno vjerujem u vas? Ta zar bih smio s nekim drugim ovako razgovarati? Stidim se svojih osjećaja, ali se nisam ustručavao razgolititi jer sam razgovarao sa Stavroginom. Nisam se bojao smiješno izobličiti veliku misao svojim jezikom, i to jedino zato što me je Stavrogin slušao... Neću li i opet ljubiti vaše stope kad odete odavle? Ne mogu vas iščupati iz svog srca, Nikolaje Stavrogine!

– Žao mi je, Šatove, što vas ne mogu voljeti... – hladno uzvrati Nikolaj Vsevolodovič.

– Znam da me ne možete voljeti i znam da ne lažete. Čujte, ja ću sve urediti: uhvatit ću vam zeca!

Stavrogin je šutio.

– Vi ste ateist zato što ste gospodičić, najgori od gospodičića.

Ne razlikujete više zlo i dobro, zato što naroda svoga više ne poznajete. Dolazi novo pokoljenje, raste iz narodnoga srca i njega ne primjećujete ni vi, ni oba Verhovenska, ni sin ni otac, a ni ja, jer sam ja isto tako gospodičić, sin, vašeg kmeta i sluge Paške... Čujte me, treba da Boga steknete radom; u tome je srž svega; inače ćete nestati kao prljava plijesan; treba da radom steknete Boga.

– Boga da steknem radom? Kakvim radom?

– Težačkim. Podjite i odreknite se svoga bogatstva... Ah, smijete mi se, bojite se da bi djelovalo kao vic?

Ali Stavrogin se nije smijao.

– Vi smatrate da se Bog može steći radom, i to baš težačkim radom? – priupita on kao da je zaista saznao nešto novo i ozbiljno o čemu valja dobro promisliti. – Uostalom – nastavi on drugu misao – na nešto ste me sada podsjetili: znate li da uopće nisam bogat i da se, prema tome, nemam čega odreći? Gotovo neću moći osigurati budućnost Marji Timofejevnoj... i napokon, još nešto: zapravo sam vas došao zamoliti, ako je ikako moguće, da i ubuduće ne napuštate Marju Timofejevnu, jer vi biste jedino mogli utjecati na njezinu jadnu pamet... Spominjem to samo za svaki slučaj.

– Dobro, dobro, vi opet o Marji Timofejevnoj – uzmaše se Šatov jednom rukom dok je u drugoj držao svijeću – dobro, razumije se... Čujte me, otiđite Tihonu.

– Kome?

– Tihonu. Tihon je bivši arhijerej, koji se razbolio i sad živi povučeno u našem gradu, u Jefinjevskom bogorodskom manastiru.

– A zašto bih išao njemu?

– Tako. Mnogi mu odlaze. A zašto i ne biste? Je li, zašto ne biste?

– Prvi put čujem za njega i... nikad još nisam viđao taj soj ljudi. Hvala vam, obići ću ga.

– Ovamo – osvijetli Šatov stepenice – i zbogom! – on otvori vrata koja su vodila na ulicu.

– Neću više dolaziti vama, Šatove – tiho izusti Stavrogin i iziđe kroz dvorišna vrata.

Vani je i dalje bio mrkli mrak i još je curila kiša.

GLAVA DRUGA

NOĆ (NASTAVAK)

I

Prošao je cijelu Bogojavljensku ulicu; napokon je naišla uzbrdica, noge mu greznule u blatu i odjednom se ukazao širok, zamagljen i gotovo prazan pojas – rijeka. Kuće su ovdje bile obične straćare, ulica se raspala na mnogo nepravilnih puteljaka. Nikolaj Vsevolodovič je polako napredovao mimo plotove, ne udaljujući se od obale, ali je sigurno pronalazio put a da o tome čak nije mnogo ni mislio. Zavezao se u druge misli i u čudu se ogledao kad je iznenada primijetio, pošto se prenuo iz duboka razmišljanja, da se nalazi gotovo na sredini našega dugačkog, mokroga pontonskog mosta. Uokoli nije bilo ni žive duše tako da se nemalo začudio kad mu se, gotovo negdje pod pazuhom, iznenada razlegao uljudan i prisan i, mora se reći, prilično ugodan glas s onim slatkastim i odsječnim naglaskom kojim se u nas razmeću pokondireni malograđani ili mladi grguravi prodavači iz trgovačkog magazina.

– Hoćete li mi dopustiti, milostivi gospodine, da se uzajedno s vami sklonim pod kišobran vam?

I u tom trenutku neka se prilika zavuče ili mu se bar htjede zavući pod kišobran. Skitnica je koračao pored njega, gotovo »rame uz rame«, kao što bi rekli vojnici. Nikolaj Vsevolodovič opruži korake i sagne se da pogleda, koliko je mogao u tami: bio je to onizak čovjek nalik na raspojasana obrtnika; odjeven je bio oskudno i bijedno; na čupavoj i kudravoj glavi stršao je suknen mokar kačket čiji je štit bio gotovo posve otrgnut. Po svemu sudeći, bio je to krupan čovo vrlo tamne kose, mršava i opaljena lica; očimu bijahu velike, zacijelo crne, neobično se blistale i žućkasto se prelijevale, baš kao u Cigana; to se moglo primijetiti i u mraku. Bit će da mu je bilo četrdesetak godina i nije bio pijan.

– Poznaješ li me? – zapita Nikolaj Vsevolodovič.

– Vi ste gospodin Stavrogin, Nikolaj Vsevolodovič; pokazalo mi vas koliko pretprošle nedjelje, na štaciji, tek što je mašina stala. Razma što sam se i od prije o vama, bome, naslušao.

– Od Petra Stepanoviča? Ti si... Da ti nisi robijaš Fećka?

– Krstili su me ko Fjodora Fjodoroviča; dosader još roditeljku svoju imademo ovđeka, jednom nogom je u grobu, a dan i noć se Bogu za nas moli da ne bi staračke si dane zamance na peći tratila.

– Jesi li pobjegao s robije?

– Sudbinu sam promijenio. Ujagmio knjige, zvonca i crkvene stvarčice, pa me osudilo na dugovetnu robiju, tako da mi se rok zdravo oduljao.

– A što radiš ovdje?

– Dan po dan, dok i smrt za vrat. Naš ujko prošlog tjedna u ovđešnjoj tamnici dušo pustio poradi lažnog novca, a ja sam mu za spomen dvje duzine kamenja med pseta pobaco – drugojačijeg posla doslen ne opravismo. Razma što nam Petar Stepanovič obrekao dat putnicu za po cijeloj Rusiji, ko na primjer, trgovačku, pa sad iščekujemo da nam učini milost. »Tebe je«, kažu oni meni, »ćale izgubilo na karatama u engleskom klubu, a ja to smatram«, kažu oni meni »da je čisto nečovještvo.« Ne bili ste mi, dragi gospodine, izvoljeli udijeliti bar tri rubalja za čaj, da se malko ko ugrijem?

– Dakle ti si mene ovdje vrebao; to mi se ne sviđa. Po čijem nalogu?

– Da je po čijem nalogu, bome, gospodine, nije, nego znajući jedino vašu čovjekoljubivost glasovitu diljem svijeta. Dobro znadete što nas zapane: koliko bi muha na peru ponijela. Onomad sam se u petak nabokao pite ko da sam iz gladi utekao, a otade jedan dan ne jedem, drugi postim, treći opet ne jedem. Vode u rijeci imaš do mile volje, već mi se žabe zalegle u trbuhu... Ufam se jedino u vas da mi milost udijelite; ovđeka me blizu ko iščekuje jedna prija samo njoj bez rubalja bolje da nisi došao na oči.

– Znači da ti je Petar Stepanovič obećavao nešto u moje ime?

– Nije da su mi obećali, gospodine, nego su samo kazali, ko u tom smislu, da bih ja, more biti, vašoj milosti bio potrebit, ako, ko na primjer, na to okrene, ali kako bih vas zapravski pomogo, nisu mi, da rečemo, jasno protumačili, jerbo me Petar Stepanovič, ko na primjer, kuša u kozačkoj strpljivosti i nikakve povjerljivosti spram meni ne ukazuje.

– A zašto?

– Petar Stepanovič je astrolom i sve božije planjete znade, pa i on nije brez falinke. Kazivam vama ko bogu istinome, jerbo sam se o vama puno naslušao. Petar Stepanovič je, bome, jedno, a vi ste, gospodaru, nešto skroz drugo. Kad on veli čeljadetu da je gad, ondak ga ne drži za ništa, neg za gada. Ako mu je tkogođ budala,

onda ga razma budalom uopće i ne krsti drukče. A mora biti da ja i jesam budala, u utorak ili u sredu zbiljam, ali sam, bome, četvrtkom mudrije pameti od njega. I sad on zna da ja zdravo i živo želim putnicu – jerbo u Rusiji ne moš ni mrdnut brez dokumentova – pak si misli da mi je dušu zasužnjio. Petru Stepanoviču je, kažem ja vama, gospodine, zbiljam lasno živjeti na svijetu, jerbo si on utvori za čovjeka da je taki i taki, i tako ga prihvata. Razma što je tvrdica. Njima se sve ko čini da neću imati tri čiste da vas i iza njihovih leđa zagnjavim, a ja, gospodaru, mogu otvoreno s vama ko s Bogom istinim – evo gdje već četvrtu noć uzamance dreždim na ovome mostu i vašu milost izgledam, u tom smislu što mogu i mimo njih svojim putem poći ispod žita. Bolje se, mislim, ko ja, pokloniti pred cipelom nego pred opankom.

– A tko ti je rekao da ću noću proći ovim mostom?

– E, valja priznat, to je mimogred nekako ispalo, većma od gluposti kapetana Lebjatkina, jerbo on ne umije držati jezika za zubima pa će, bome, vašu milost zapasti da plati, ko na primjer, tri rublje, što sam čeko tri dana i tri noći čamio ovđeka. A što se odijela tiče, koje se smočilo, o tome već od sramote ćemo prećutjeti.

– Ja ću nalijevo, a ti udesno; ovdje most završava. Slušaj me Fjodore, volim kad se jednom zauvijek razumije ono što kažem: neću ti dati ni pare, i da mi se više nisi isprriječio, ni na ovome mostu, ni bilo gdje drugdje, jer te ne trebam i jer te neću nikada trebati, a ako me ne poslušaš – dat ću te vezati i odvesti u policiju. Marš!

– Jao ti se meni, dederte štogođ barem, što sam vam društvo činio, veselije je ko bilo ići.

– Tornjaj se!

– A znadete li puta ovuda, gospodine? Tuj je sad takva bespuțica... mogo bi vam poslužiti ko provodič, jerbo ovaj grad kanda je vragu iz torbe ispo.

– Dat ću te uhapsiti! – prijeteći mu se okrenu Nikolaj Vsevolodovič.

– More biti da biste se malčice predomislili; jerbo je lasno sirota vrijeđati.

– Zaista si malo previše sigurani u sebe.

– Ja sam, gospodaru, siguran u vas, a nije da sam baš jako u sebe.

– Ne trebam te uopće, već sam ti jednom rekao!

– Ali ja vas, bome, potrebujem, gospodaru, u tome je stvar. Nije mi druge nego da vas ko pričekam kad se vraćate.

– Dajem ti časnu riječ: ako te opet susretnem, dat ću da te vežu.

– Bome ću ondak pas pripremiti, gospodine. Sretan vam put, gospodaru, a ipak vam hvala što ste sirota pod kišobranom vam prigrijali i već poradi toga ću vam do kraja groba zahvaljivati.

On napokon zaostade. Nikolaj Vsevolodovič zabrinuto stiže na odredište. Taj čovjek koji je, eto, kao pao s neba, bio je uvjeren da mu je potreban i neobično nametljivo mu je nastojao to priopćiti. Uopće, ne može se reći da je itko imao osobitih obzira prema njemu. Istina, može biti da skitnica nije baš sve slagao, nego da je moljakao za posao zaista samo u svoje ime i iza leđa Petra Stepanoviča; a to bi bilo još zanimljivije.

II

Kuća, pred kojom se našao Nikolaj Vsevolodovič, nalazila se na pustom puteljku, između plotova iza kojih su se pružali povrtnjaci, i to baš na samome kraju grada. Bijaše to usamljena malena brvnara, koja je tek nedavno sagrađena, tako da je još nisu ni obložili daskama. Na jednome prozorčiću kapci su namjerno bili zatvoreni i na podboju je stajala svijeća – očito kao svjetionik kasnom ali očekivanom gostu. Još iz daljine od tridesetak koračaja Nikolaj Vsevolodovič je primijetio pred ulazom priliku povisoka čovjeka, vjerojatno domaćina koji je bio izišao, s nestrpljivosti, da poizviri na ulicu. Razlegnu se i njegov nestrpljiv i nakako zaplašen glas:

– Jeste li to vi, molit ću? Jeste li to vi, gospodine?

– Ja sam – javi se Nikolaj Vsevolodovič tek kad je došao gotovo do ulaza i zatvorio kišobran.

– Napokon! – uscupkao se i ušeprtljio kapetan Lebjatkin – to je naime bio on. – Dajte mi kišobran, molim vas lijepo; strašno pada, gospodine; ovdje ću ga otvoriti u kutu, na podu, izvolite, izvolite, molim vas lijepo.

Vrata koja su iz trijema vodila u sobu osvijetljenu dvjema svijećama bila su širom otvorena.

– Da mi niste dali riječ da ćete svakako doći, više vam se ne bih ni nadao.

– Tri četvrt jedan – pogleda Nikolaj Vsevolodovič na sat kad je ušao u sobu.

– I još takva kiša i vrlo dalek put... Sata nemam, a kroz prozor se vidi samo povrtnjak, tako da... naprosto si na repu događaja. Ali, da znate, ne bunim se ja, jer ne bih ni smio, ne bih se usudio, nego kažem to zato što me nestrpljenje izjeda cijelu sedmicu, jer sve čekam da napokon doznam... da doznam na čemu sam.

– Kako to mislite?

– Da čujem kakva mi je sudbina dosuđena, Nikolaje Vsevolodoviču. Izvolite, molim vas.

On se nakloni, pokazavši Stavroginu mjesto za stolićem ispred divana.

Nikolaj Vsevolodovič se ogleda; sobica bijaše malena, niska; pokućstvo samo ono najnužnije: stolice i divan od drveta sve tek nedavno istesano, nepresvučeno i netapecirano, dva stolića od lipovine, jedan ispred divana a drugi u kutu prekriven stolnjakom, pretrpan nekim predmetima pod besprijekorno bijelim ubrusom. Uostalom, bilo je očito da u cijeloj sobi vlada red i čistoća. Kapetan Lebjatkin već punih osam dana nije uopće pio. Lice mu je bilo nekako podbuhlo i požutjelo, pogled nemiran, radoznao i očito zbunjen: bilo je sasvim jasno da on ni sam ne zna kakvim bi tonom govorio i kakav bi mu bio najkorisniji.

– Vidite, gospodine – zaokruži on rukom uokolo – živim ko pustinjak Zosima.[1] Trezvenost, samoća i siromaštvo – pravi zavjet drevnih vitezova.

– Mislite li zaista da su se drevni vitezovi tako zavjetovali?

– Zar sam opet nešto pobrkao? Jao meni, kako sam neobrazovan, zapustio sam se! Vjerujte mi, Nikolaje Vsevolodoviču, da sam se sad prvi put oslobodio sramotnih strasti – nema više ni čašice, ni kapljice. Imam svoj zapećak i već šest dana uživam u čistoj savjesti. Čak i zidovi mirišu na smolu i tako podsjećaju na prirodu. A što sam prije bio? Kako sam živio?

Noću juriš bez noćišta,
Danju jezik isplazivši...[2]

Kako se pjesnik genijalno izrazio! Nego... vi ste zašutjeli... ne bi li ste htjeli malko čaja?

[1] Vjerojatno pustinjak Zosima iz 15. vijeka, koji je osnovao Solovecki manastir.

[2] Netočan citat pjesme Vjazemskoga »Uspomeni slikara Orlovskoga«.

– Nemojte se truditi.

– Samovar ključa već od osam sati, pa se... i ugasio... kao i sve na svijetu. Kažu da će se i sunce jednom ugasiti. Uostalom, ako želite, mogu se pobrinuti. Agafja ne spava.

– Recite mi, je li Marja Timofejevna...

– Ovdje je, ovdje – odmah prihvati Lebjatkin šapćući – izvolite li je pogledati? – on pokaza na odškrinuta vrata koja su vodila u susjednu sobu.

– Ne spava?

– O, ni govora, ni govora, pa i kako bi? Štoviše, još vas od sumraka očekuje, i čim sam joj najavio, odmah se dotjerala – on razvuče usta u veseo osmijeh ali se u tren oka uozbilji.

– A kako je ona inače? – namršti se Nikolaj Vsevolodovič.

– Inače? Pa znate i sami (on žalostivo slegnu ramenima), a sad, eto... baš sjedi i baca karte...

– Dobro, poslije ćemo onamo svratiti; prvo da završim s vama.

Nikolaj Vsevolodovič sjede na stolicu.

Kapetan se nije usudio sjesti na divan nego je brže-bolje primaknuo drugu stolicu i, zamirući od iščekivanja, nagnuo se i spremio da sluša.

– A što vam je ono u kutu ispod ubrusa? – odjednom primijeti Nikolaj Vsevolodovič.

– Jel' ono, gospodine? – okrenu se i Lebjatkin u istom smjeru. – Sve je to od vaše darežljivosti, u povodu, da tako kažem, naselja, a i zbog vašeg tako dalekog puta i razumljivog umora – umiljato se on zasmijulji, ustane, na vršcima prsta približi se stolu te smjerno i oprezno podiže rub ubrusa sa stola. Ispod se ukaza pripremljena zakuska: šunka, teletina, sardine, sir, zelena bočica i visoka butelja bordoa; sve je bilo vrlo čisto, znalački i gotovo bogato servirano.

– Jeste li se to vi potrudili?

– Baš ja, gospodine. Još jučer sam počeo i nabavio sve što sam mogao, da vam ukažem čast... Marja Timofejevna je, kao što i vi znate, ravnodušna na te stvari. A najvažnije je da je to sve od vaše darežljive ruke, da je to sve vaše, tako da ste zapravo vi ovdje domaćin, a ne ja, a ja sam, da tako kažem, samo nekakav šegrt, iako sam ipak, iako sam ipak, Nikolaje Vsevolodoviču, iako sam ipak u duši neovisan! Nemojte mi oduzeti posljednje dostojanstvo! – završi on umiljato.

– Hm!... Bit će bolje da sjednete.

– Za-hva-lan sam vam, zahvalan, ali neovisan! (On sjede.) – Nikolaje Vsevolodoviču, koliko se toga skupilo u ovome srcu,

naprosto nisam znao kako ću vas dočekati! Sad treba da odlučite kakva će mi biti sudbina, moja sudbina i... sudbina ove nesretnice, a ja ću... a ja ću, kao ono nekoć, u stara vremena, istresti sve pred vas, baš kao i prije četiri godine! Onda ste me izvoljevali saslušati, čitali ste moje pjesme... Baš me briga što ste me zvali svojim Falstaffom, po Shakespeareu, važno je koliko ste vi meni u životu značili... Mnoge me bojazni danas muče, i samo od vas očekujem da me savjetujete i prosvijetlite. Petar Stepanovič postupa strašno sa mnom!

Nikolaj Vsevolodovič je radoznalo slušao i pozorno ga promatrao. Bilo je očito da kapetan Lebjatkin, iako je prestao pijančiti ipak još nije nimalo uravnotežen. Ovakve dugogodišnje pijanice napokon postaju zauvijek neuravnoteženi, magloviti, nekako načeti i luckasti, iako, istina, znaju varati, podvaljivati i spletkariti, kao i svi drugi, samo ako treba.

– Čini mi se da se niste nimalo promijenili, dragi kapetane, iako je prošlo više nego četiri godine – malko prijaznije nastavi Nikolaj Vsevolodovič. – Nema sumnje da je točno kad se kaže da se cijela druga polovica ljudskog vijeka najčešće sastoji samo iz onih navika koje smo stekli u prvoj polovici.

– To su mudre riječi! Vi možete riješiti zagonetku života! – povika kapetan napola lakrdijašeći a napola se zaista iskreno zanijevši, kao čovjek koji je strastveno volio lijepe riječi. – Od svih vaših izreka, Nikolaje Vsevolodoviču, najvećma se sjećam jedne koja vam je pala na pamet još u Petrogradu: »Treba zaista biti velik čovjek da bi se moglo odoljeti zdravom razumu«. Sjajno!

– Samo što to može i budala.

– Jest, gospodine, to može i budala, ali je istina da ste vi cijeloga života samo prosipali dosjetke; a oni? Neka taj Liputin, neka Petar Stepanovič makar nešto slično smisli! O, kako je Petar Stepanovič bio okrutan prema meni.

– Nego, kapetane, a kako ste se vi vladali?

– Sve zbog pijanstva i brojnih neprijatelja! Ali sad je sve to prohujalo, baš sve, i ja ću navući novu košuljicu, kao zmija. Nikolaje Vsevolodoviču, znate li da pišem oporuku i da sam je već napisao?

– Zanimljivo. Što ste ostavili i kome?

– Domovini, čovječanstvu i studentima. Nikolaje Vsevolodoviču, u novinama sam pročitao biografiju jednog Amerikanca. On je cio golemi imutak ostavio tvornicama i egzaktnim znanostima, svoj kostur studentima i njihovoj akademiji, a svoju kožu za bubanj, pod uvjetom da na njemu dan i noć bubnjaju američku

nacionalnu himnu. Jao nama, mi smo patuljci u usporedbi s misaonim procvatom u Sjedinjenim Američkim Državama; Rusija je igra prirode, ali nije i igra duha. Kad bi mi palo na pamet da ostavim svoju kožu za bubanj, recimo, akmolinskoj pješadijskoj pukovniji, u kojem sam imao čast isprva služiti, pod uvjetom da svaki dan pred pukovnijom bubnjaju rusku nacionalnu himnu, to bi smatrali za liberalizam i zaplijenili bi moju kožu... i zato sam se odlučio samo za studente. Ostavit ću kostur akademiji, ali samo pod uvjetom da mu na čelu zauvijek bude natpis: »Slobodoumnik koji se pokajao«. Molit ću lijepo!

Kapetan je govorio zanosno i naravno vjerovao u uzvišenost one američke oporuke, iako je, istovremeno, bio lukavi lakrdijaš što je samo nastojao nasmijati Nikolaja Vsevolodoviča kome je i prije dugo bio stalni zabavljač. Ali se Stavrogin i ne osmjehnu, nego, naprotiv, nekako sumnjičavo upita:

– Sve mi se čini da ste nakanili objaviti svoju oporuku još za života i unovčiti je?

– A zašto ne bih, Nikolaje Vsevolodoviču, zašto ne bih? – oprezno ga pogleda Lebjatkin. – Pogledajte kakav je taj moj život! Više ne pišem ni pjesme, a nekoć su one i vas zanimale, Nikolaje Vsevolodoviču, sjećate li se, bar uz čašicu? A sad sam i pero odbacio. Napisao sam svega još jednu pjesmu, nalik na onu Gogoljevu »Posljednju pripovijest«[1], ako se sjećate, u kojoj je ostavljao oporuku Rusiji, napominjući da mu se ta oporuka sama »ispjevala« iz grudi. Eto, tako sam ja isto spjevao jednu pjesmu, i amen.

– A kakva je ta pjesma?

– »Za slučaj ako ona slomi nogu«!

– Što-o?

Kapetan je jedva čekao taj trenutak. Svoje pjesme je veoma cijenio i mnogo držao do njih, ali isto tako, zbog lakrdijaške duševne podvojenosti, sviđalo mu se i kad bi se Nikolaj Vsevolodovič, kako je to prije uvijek bivalo, zabavljao njegovim pjesmicama i smijao im se, hvatajući se ponekad čak i za trbuh. Tako je ostvarivao dva cilja: i pjesnički i udvorički; ali sad mu je na pameti bio još i treći, veoma složen cilj: kapetan je, izlazeći nasrijedu sa svojom pjesmom, mislio da se opravda u jednoj nezgodi od koje je sve više i više zazirao, smatrajući se sve više i više za krivca.

– »Za slučaj ako ona slomi nogu«, naime, u slučaju ako se to

[1] Gogolj je spominjao svoju *Oproštajnu pripovijest,* koja mu »navire iz duše« ali je za života neće objaviti. Nikada je nije napisao.

dogodi jašući. Fantazija je to, Nikolaje Vsevolodoviču, tlapnja, ali pjesnička tlapnja: jedanput sam se zaprepastio kad sam sreo jahačicu u prolazu i doslovce sam se zapitao: »Što bi onda bilo?« – naime, kad bi se to dogodilo. Jasno je kao sunce: svi obožavaoci bi okrenuli kabanicu, svi bi prosci šmugnuli, čuli se, ne vidjeli se, samo bi ostao vjerni pjesnik ucviljena srca. Nikolaje Vsevolodoviču, čak i uš se može zaljubiti, ni njoj to zakon ne brani. A eto, ipak, onu je osobu uvrijedilo moje pismo i moja pjesma. Čak ste se i vi, kažu, razljutili, ako se ne varam; to je žalosno; nisam mogao vjerovati svojim ušima. A kome sam mogao naškoditi običnim maštanjem? Osim toga, kunem vam se časnom riječju, da je onaj Liputin navalio: »Dajte samo, dajte, pišite, svaki čovjek ima pravo da piše pisma«, pa sam i zato poslao.

– Ako se ne varam, vi ste joj nudili brak?

– Opet neprijatelji, neprijatelji, neprijatelji su to izmislili!

– Da čujemo pjesmu – grubo ga prekinu Nikolaj Vsevolodovič.

– Tlapnja je to, tlapnja je to, i ništa drugo.

Međutim, on se uspravi, ispruži ruku i otpoče:

Ljepotica slomila zglob,
Zamamnija je još sada,
I zaljubljeni je njen rob
Ljubi više no ikada.

– Dobro, dosta – zamaše Nikolaj Vsevolodovič.

– Sve sanjam o Petrogradu – skrenu odjednom Lebjatkin razgovor kao da nije bilo ni spomena o pjesmi. – Sanjam o tome kako da se preporodim ... dobročinitelju moj! Mogu li se uzdati da ćete mi udijeliti novaca za put? Iščekivao sam vas kao ozebao sunce cijelu ovu sedmicu.

– Oprostit ćete, molim vas lijepo, ali ni ja više nemam gotovo ni pare, a i zašto bih vam ih davao? ...

Nikolaj Vsevolodovič odjednom nekako planu. Oporo i sažeto nabroji on sva kapetanova zlodjela: kako je pijančevao, lagao, trošio novac namijenjen Marji Timofejevnoj, kako ju je izvukao iz manastira, pisao drska pisma prijeteći se da će javno obznaniti tajnu, kako je postupao prema Darji Pavlovnoj, i tako dalje, i tako dalje. Kapetan se ljuljao, mahao rukama, pokušavao se usprotiviti, ali bi ga Nikolaj Vsevolodovič svaki put oštro obuzdao.

– Osim toga – zaključi on napokon – neprestano spominjete nekakvu »okaljanu obiteljsku čast«. Kako može biti okaljana vaša

čast zbog toga što je vaša sestra u zakonitom braku sa Stavroginom?

– Ali to je mučki brak, Nikolaje Vsevolodoviču, mučki brak, kao neka sudbonosna tajna. Primam od vas novac, a ljudi me, eto, pitaju: za što primaš taj novac? Vezan sam riječju i ne mogu im odgovoriti, a tako škodim sestri, škodim obiteljskoj časti.

Kapetan je podigao glas: on je volio ovu temu i neobično se u nju uzdao. Na žalost, nije ni slutio kakvo mu se iznenađenje sprema. Mirno i odmjereno, baš kao da je posrijedi neki svakodnevni kućanski posao, Nikolaj Vsevolodovič mu saopći da je odlučio ovih dana, možda već sutra ili prekosutra, javno objaviti svima svoj brak, »kako policiji, tako i društvu«, i da će tako, razumije se, biti skinuto s dnevnog reda i pitanje o obiteljskoj časti a ujedno i pitanje novčane pomoći. Kapetan je izbečio oči; isprva čak nije mogao ni shvatiti; trebalo mu je protumačiti.

– Ali ona nije... pri zdravoj pameti?

– Učinit ću kako vam kažem.

– Ali... što će reći vaša majka?

– Neka misli šta hoće.

– I nećete valjda svoju suprugu uvesti u kuću?

– Možda i hoću. Uostalom, to se vas baš nimalo ne tiče i nema nikakve veze s vama.

– Da nema veze sa mnom! – povika kapetan. – A što će biti sa mnom?

– Vi, naravno, nećete ući u kuću.

– Ali i ja sam vam rođak.

– Sačuvaj nas bože takvih rođaka. Prema tome, valjda i sami vidite da vam nemam razloga davati novac.

– Nikolaje Vsevolodoviču, Nikolaje Vsevolodoviču, pa to ne može biti, vi ćete se možda još i predomisliti, nećete sami sebi objesiti kamen oko vrata... Što će pomisliti, što će reći svijet?

– Baš se mnogo bojim tog vašeg svijeta. Ja sam se već oženio vašom sestrom kad mi se prohtjelo, poslije pijanke, poslije oklade u piće, a sad ću to isto tako glasno i jasno objaviti... Zašto ne bih, ako me veseli?

Sve je ovo izgovorio nekako naročito bijesno tako da mu je Lebjatkin, na svoj užas, morao povjerovati.

– Ali što će biti sa mnom, to je tek za mene važno!... Možda se samo kao šalite, Nikolaje Vsevolodoviču?

– Ne šalim se.

– Kako izvolite, Nikolaje Vsevolodoviču, samo što vam ne vjerujem... inače ću se žaliti.

– Strašno ste glupi, kapetane.

– Neka sam i glup, ali meni ništa drugo i ne preostaje! – sasvim se izgubi kapetan. – Čak kad je i kod sirotinje služila, bar su nam davali da ondje stanujemo, a što će sad biti sa mnom ako me se posve odreknete?

– Ta vi ste namjeravali otputovati u Petrograd da biste otpočeli novu karijeru. Nego, je li istina, kao što se priča, da ste nakanili onamo otputovati da biste podnijeli prijavu, nadajući se da će, ako prokažete druge, vama oprostiti?

Kapetan otvori usta, izbeči oči i ništa ne odgovori.

– Čujte me, kapetane – strašno ozbiljno progovori odjednom Stavrogin nagnuvši se malko na stolici. Dosada je govorio pomalo dvosmisleno tako da Lebjatkin, koji je u dvoličnosti bio kuhan i pečen, sve do posljednjeg časa nije mogao biti posve siguran: da li mu se gospodar zaista ljuti ili se samo pretvara, je li mu zaista na pameti mahnita pomisao da objavi svoj brak ili se samo šali? Ali sad je neobično ozbiljni izraz na licu Nikolaja Vsevolodoviča bio toliko uvjerljiv, da je kapetana čak podišla jeza po leđima. – Slušajte me, dobro, i recite mi istinu, Lebjatkine: jeste li već prijavili ili niste? Jeste li već bilo što poduzeli? Niste li već, iz svoje gluposti, poslali kakvo pismo?

– Nisam, gospodine, ništa nisam poduzeo i... nisam ni mislio poduzeti – netremice je u njega buljio kapetan.

– E, lažete da niste ništa mislili poduzeti. Zato se vama i ide u Petrograd. Ako već niste pisali, niste li štogod nekome ovdje izbrbljali? Recite mi pravu istinu, jer sam ja koješta načuo.

– U pijanstvu sam pričao Liputinu. Liputin je izdajica. Pred njim sam otvorio srce – prošapta nesretni kapetan.

– Lako je za srce, ali čovjek zbog toga ne mora biti budala. Ako je vama što pametno bilo u glavi, mogli ste zadržati za sebe; danas pametni ljudi šute, a ne brbljaju.

– Nikolaju Vsevolodoviču – zadrhta kapetan – bar vi niste ni u čemu sudjelovali. Ja vas nikada ne bih...

– Ne biste se usudili prijaviti svoju kravu muzaru.

– Nikolaje Vsevolodoviču, pokušajte me shvatiti, molim vas! – i u silnom očaju kapetan poče plačno i brzo kazivati cijeli svoj životopis u posljednje četiri godine. Bila je to strašno glupa pripovijest o budali koja je gurala nos u tuđe poslove, koje, zaokupljena pićem i orgijama, sve do posljednjeg časa nije smatrala za osobito važne. Ispričao je kako se još u Petrogradu »isprva zapleo, naprosto iz drugarstva, kao pravi student, iako nije bio student« i premda nije ništa znao i »ni za što nije kriv«, kako je

raznosio različite letke po stubištima, hrpimice ih ostavljao pred vratima, kraj zvonca, gurao ih ispod vrata mjesto novina, krijumčario ih u kazalište, zaticao za šešire i spuštao u džepove, a zatim su mu počeli i plaćati, »jer moji su prihodi, razumijete li, i te kako jadni, moj gospodine!« U dvije gubernije je po manjim mjestima širio i raznosio »svakakvo smeće«. – O, Nikolaje Vsevolodoviču – uzvikivaše on – najviše me uzrujavalo što se to protivi građanskim i, što je glavno, domovinskim zakonima! Pisali su tako, primjerice, da treba izići na ulicu s vilama u rukama i imati na umu da će onaj tko ujutro iziđe kao siromah, možda, navečer doći kući kao bogataš – ma, zamislite samo, gospodine! Jeza me hvatala, a svejedno sam sam to širio. Ili, opet, nekakva tri-četiri retka upućena cijeloj našoj Rusiji, onako s neba pa u rebra: »Što prije zatvorite crkve, odbacite Boga, raspustite brakove, ukinite nasljedna prava, zgrabite noževe«, i sve tako, đavo bi ga znao što sve tu nije bilo. S takvim jednim letkom od tri retka gotovo sam i nagrabusio, u vojsci su me oficiri prebili, ali su me, budi hvala dragom Bogu, ipak pustili. I onda, prošle godine, umalo što me opet nisu uhvatili kad sam Korovajevu isporučio novčanice od pedeset rubalja koje su bile krivotvorene u Francuskoj; srećom da je pijani Korovajev pao u jezero i utopio se baš u to vrijeme, i tako me nisu upecali. Ovdje sam kod Virginskoga u stanu zastupao slobodu žene u društvu. U mjesecu srpnju sam opet širio letke u -skom kotaru. Kažu da će me ponovo natjerati na to... Petar Stepanovič mi je odjednom otvoreno rekao da ga naprosto moram slušati; odavno mi se već prijeti. Kako je samo u nedjelju postupao sa mnom! Nikolaje Vsevolodoviču, ja sam rob, ja sam crv, a ne bog, i to je sva razlika između Deržavina i mene.[1] Ali moji prihodi su, razumijete li, moji prihodi su i te kako bijedni!

Nikolaj Vsevolodovič ga je sa zanimanjem saslušao.

– Mnogo toga uopće nisam znao – reče on – iako se, naravno, od vas čovjek može svemu nadati... Slušajte – reče on porazmislivši – ako hoćete, mogli biste im, mislim onima kojih se to već tiče, saopćiti da je Liputin slagao i da ste vi samo htjeli meni pripriietiti tom prijavom kako biste izmuzli još više para... Shvaćate li?

– Nikolaje Vsevolodoviču, mili moj gospodine, zar sam zbilja u takvoj opasnosti? Zato sam vas tako željno i iščekivao da vas to mogu zapitati.

[1] Prema Deržavinovoj pjesmi *Bog* (1784): »Ja sam car, ja sam rob; ja sam crv – ja sam bog!«

Nikolaj Vsevolodovič se nasmiješi.

– U Petrograd vas, naravno, neće pustiti, sve kad bih vam i dao novac za put... Uostalom, morao bih sad svratiti Marji Timofejevnoj – i on ustade sa stolice.

– Nikolaje Vsevolodoviču, a što će biti s Marjom Timofejevnom?

– Bit će kako sam vam rekao.

– Onda je to istina?

– Još mi ne vjerujete?

– Nećete me valjda odbaciti kao staru iznošenu cipelu?

– Vidjet ćemo – nasmija se Nikolaj Vsevolodovič – hajde, vodite me njoj.

– Ako želite, gospodine, mogu pred kućom pričekati, dabome... da ne bi slučajno malko prisluškivao... male su te sobice.

– U redu; pričekajte pred kućom. Uzmite kišobran.

– Kišobran, vaš kišobran... Zar sam ga vrijedan, gospodine? – pretjera kapetan u poniznosti.

– Svatko je vrijedan kišobrana.

– Odmah ste odredili koliki je minimum ljudskih prava.

Sad je već nesvjesno i koješta lupetao; snažno su ga se kosnule najnovije vijesti i bio je potpuno ošamućen. Ali svejedno, tek što je izišao pred kuću i otvorio nad glavom kišobran, njegovu lakoumnu, lakrdijašku glavu stala je salijetati vječna, umirujuća misao da ga opet varaju i lažu mu, a ako je tako, da se nema čega bojati, nego da se drugi moraju njega bojati.

»Ako laže i vara me, što je onda tu zapravo posrijedi?«, kopalo mu je po glavi. Objava braka mu se činila nevjerojatnom: »Istina, ovakom čudovitome čovjeku sve je podobno; samo je na pokoru ljudima. Nego, što ako se upravo on boji, poslije onog nedjeljnog ispada, ako se boji više nego ikada? Kao da nije doletio da mi saopći tu objavu braka, a sve samo iz straha da ga ja prvi ne bih objavio. Pazi dobro da se ne nasanjkaš, Lebjatkine! I zašto bi dolazio ovako noću, krišom, ako sam to želi da javno saopćiti? A ako se boji, znači da se boji upravo danas, upravo ovih posljednjih nekoliko dana... Samo oprezno, Lebjatkine!... Plaši me Petrom Stepanovičem. Uh, jeza me hvata, jeza; jest, to je, bome, jezivo! Što mi je bilo da se izbrbljam pred Liputinom? Đavo bi ga znao što ti vragovi smišljaju, nikada to nisam uspio prokljuviti. Opet su se ušeprtljili kao i ono prije pet godina. Ali kome bih ja mogao prijaviti? »Da niste kome, iz svoje gluposti, štogod pisali?«. Znači, zapravo, mogao bih i napisati i to, tobože, kao iz gluposti? Nije li

me on zapravo savjetovao? »Vi zbog toga i hoćete u Petrograd«. Lupež jedan, ja sam o tome samo sanjao, a on je odmah protumačio san. Baš kao da me nagovara da otputujem onamo. Tu su posrijedi dvije mogućnosti, treće nema: ili se boji za svoju kožu zato što je zamijesio kašu, ili... ili se osobno ništa ne boji, nego me samo nagovara da ih sve prijavim! Oh, jezivo je to, Lebjatkine, oh, pazi da se ne nasanjkaš!...«

Toliko se bio zanio u misli da je zaboravio prisluškivati. Uostalom, bilo bi i teško prisluškivati; vrata bijahu debela, jednokrilna, a ono dvoje je tiho razgovaralo; van su dopirali samo nejasni šumovi. Kapetan ljutito pljunu i, zamišljen, opet iziđe i stade zviždukati pred ulazom.

III

Soba Marje Timofejevne bila je dvostruko veća od one u kojoj je živio kapetan, ali je u njoj bilo isto onako grubo tesano pokućstvo; jedino što je stol pred divanom bio prekriven šarenim kitnjastim stolnjakom; na njemu je gorjela svjetiljka; cijeli pod bio je prekriven lijepim sagom; postelja je bila odvojena zelenim zastorom, koji je sizao preko cijele sobe i, osim toga, pokraj stola je stajao velik mekan naslonjač u koji, međutim, Marja Timofejevna nikada nije sjedala. U kutu, kao i u njezinoj bivšoj sobi, stajala je ikona s upaljenim kandilom a na stolu bile raspoređene one iste neizbježne stvarčice: svežanj karata, ogledalce, pjesmarica, pa čak i mlječna žemička. Bile su tu sada još i dvije knjižice sa slikama u boji: u prvoj odlomci nekog popularnog putopisa priređenog za mladež, a druga je bila zbornik laganih, poučnih i, uglavnom, viteških priča namijenjenih za božićne poklone i internate. Nalazio se tu i album sa različitim fotografijama. Marja Timofejevna je zaista očekivala goste, kao što je kapetan i bio napomenuo; ali kad je Nikolaj Vsevolodovič ušao u njezinu sobu, ona je spavala, prilegnuvši na divanu i oslonivši se na vunen jastuk. Gost je nečujno zatvorio za sobom vrata i, ne mičući se s mjesta, promatrao spavačicu.

Kapetan je bio malko slagao kad je tvrdio da se ona dotjerala. Bila je u istoj onoj tamnoj haljini u kojoj je bila u nedjelju kod Varvare Petrovne. Kosa joj je jednako onako bila spletena u malenu punđu na zatiljku; kao i onda, tako joj je i danas dugački i mršavi vrat bio razgolićen. Crni šal, koji joj je bila poklonila

Varvara Petrovna, ležao je uredno složen na divanu. Kao i posljednji put bila je nevješto nabijeljena i narumenjena. Nikolaj Vsevolodovič je sačekao najviše minutu i ona se probudila, baš kao da je osjetila na sebi njegov pogled, pa otvorila oči i naglo se uspravila. Međutim, gost se nekako čudno vladao: stajao kraj vrata, neprestano na onom jednom te istom mjestu; ukočenim i prodornim pogledom šutke i netremice promatraše njezino lice. Možda je taj njegov pogled bio odviše grub, možda se u njemu osjećala nekakva gadljivost pa čak i zluradi užitak u tome što se ona uplašila – ako se sve to nije samo pričinilo bunovnoj Marji Timofejevnoj; bilo kako bilo, pošto je ovako nekoliko trenutaka nepomično iščekivala, na licu nesretne žene pojavi se prava pravcata strava; lice joj se zgrčilo, ona je uzdigla ruke koje su drhtale i odjednom je zaplakala, baš kao djetence koje se nečega uplašilo; još jedan trenutak, i zacijelo bi zaviknula. Ali gost se dotle pribrao; u tili čas mu je lice promijenilo izražaj, i on je prišao stolu osmjehujući se veoma srdačno i prijazno.

– Oprostite što sam vas uplašio, Marja Timofejevna, kad sam ovako naglo banuo i probudio vas – izreče on i pruži joj ruku.

Zvuk njegovih prijaznih riječi ugodno je djelovao na nju, nestalo je straha s lica, iako ga je još svejednako bojažljivo motrila, očito se trudeći nešto dokučiti. Isto tako mu je bojažljivo pružila ruku. Napokon joj na usnama zatitra plašljiv smiješak.

– Zdravo, kneže – prošapta ona promatrajući ga nekako neobično.

– Zacijelo ste nešto ružno sanjali? – nastavi on osmjehujući se sve srdačnije i prijaznije.

– A kako ste pogodili da sam sanjala baš *o onome?*

I ona opet iznenada zadrhta i ustuknu, ispruživši ruke kao da se od nečega brani i spremajući se da ponovo brizne u plač.

– Priberite se, molim vas, dosta je, ne morate se bojati, zar me ne poznajete? – smirivao ju je Nikolaj Vsevolodovič, ali je ovaj puta dugo nije uspio smiriti; ona ga je šutke promatrala napinjući se svejednako u nedoumici, preglavljujući tegobne misli u nesretnoj glavi i naprežući se neprestano da nešto dokuči. Čas je obarala pogled, čas ga opet motrila brzo i prodorno. Napokon se nekako, ako ne baš umirila, a ono bar nečemu dovinula.

– Sjedite molim vas pokraj mene da vas kasnije malo pogledam – izgovori ona dosta odlučno jer joj je, očito, nešto novo bilo na pameti. – Nemojte se uznemirivati, neću gledati u vas, gledat ću u pod. Nemojte ni vi mene promatrati sve dok vas sama ne zamolim. Ta sjedite već jednom – dometnu ona gotovo nestrpljivo.

Nova pomisao očito ju je sve jače i jače zaokupljala.

Nikolaj Vsevolodovič je sjeo i čekao; neko je vrijeme bio muk.

– Hm, čudno mi je sve to – promrsi ona napokon nekako gadljivo – mene zaista progone ružni snovi; samo me zanima zašto sam vas sanjala baš ovakvog kakav ste sad?

– Ostavimo, molim vas, sne – nestrpljivo će on, okrenuvši se prema njoj usprkos zabrani i onaj maloprijašnji izraz kao da mu opet zatitra u očima. Primijetio je da je i ona nekoliko puta već htjela pogledati prema njemu ali se uporno svladavala i piljila u pod.

– Čujte me, kneže – povisi ona odjednom glas – čujte me, kneže...

– Zašto ste se okrenuli, zašto ne gledate u mene, i što znači ova komedija? – ne izdrža on i poviče.

Ali ona kao da uopće nije čula njegova pitanja.

– Čujte me, kneže – ponovila je po treći put odlučnim glasom, neugodna i brižna izraza na licu. – Kad ste mi onom prilikom u kočiji saopćili da će brak biti javno objavljen, odmah sam se uplašila da će se tajna raspršiti. Sad mi više nije jasno; kad dobro promislim, posve sam sigurna da ja nikako nisam za taj brak. Dotjerati se znam a i goste bih mogla primati; kao da je neka mudrost pozvati na šalicu čaja, osobito ako imaš poslugu. Ali, svejedno je pitanje što će drugi reći. One nedjelje sam svašta primijetila u onoj kući. Lijepa gospođica je neprestano pogledala prema meni, osobito otkako ste vi ušli. Ono ste vi ušli, je li? Majka joj je obična starica iz otmjena društva. A i moj Lebjatkin je osvjetlao obraz; da ne bih prasnula u smijeh, neprestano sam buljila u strop koji im je inače lijepo oslikan. *Njegova* majka je kao stvorena za igumaniju; ja je se bojim, iako mi je poklonila crni šal. Vjerojatno su me sve one onda čudno procijenile; samo što se ne ljutim; sjedim i samo mislim u sebi: kakav sam im ja rod? Naravno, za groficu su potrebne samo duhovne vrline – jer što se tiče domaćinskih, za to ima poslugu – i još malo otmjene koketerije da bi mogla u kući primati goste iz inozemstva. Međutim, ipak su me one te nedjelje nekako očajnički promatrale. Jedino je Daša anđeo. Strašno se bojim da *ga* one ne bi ražalostile kakvom neopreznom napomenom na moj račun.

– Ne bojte se i ne uzbuđujte se – skupi usne Nikolaj Vsevolodovič.

– Uostalom, mene ne smeta ako se on bude zbog mene malko i stidio, jer u takvoj prilici uvijek ima više sažaljenja nego stida,

iako i to, naravno ovisi o čovjeku. Pa on najbolje zna da prije ja mogu njih žaliti, nego one mene.

– Ipak mi se čini da ste se žestoko razjedili na njih, Marja Timofejevna.

– Tko, zar ja? Nisam – iskreno se ona nasmiješi. – Uopće nisam. Dobro sam vas onda sve pogledala: svi se samo ljutite, svi se svađate; nikako se ne znate lijepo sastati i od srca nasmijati. Toliko bogatstvo imate, a tako malo veselja – sve mi se to gadi. Uostalom, sad više nikoga i ne žalim, osim same sebe.

– Čuo sam da vam je bilo teško s bratom dok mene nije bilo?

– Tko vam je to rekao? Obična glupost; sad je mnogo gore; sad me muče ružni snovi, a muče me zbog toga što ste vi doputovali. Sve se pitam zašto ste uopće došli, možete li mi to reći?

– A ne biste li se opet vratili u manastir?

– Mislila sam ja sebi da će mi opet ponuditi taj manastir! Divan vam je taj vaš manastir! Ali zašto bih išla onamo, kakvog bi sad to imalo smisla? Pa sad sam sama samcata! Kasno je otpočeti treći život.

– Nekako se odviše ljutite, ne bojite li se možda da sam vas prestao voljeti?

– Za vas se uopće ne brinem. Nego se bojim da ne bih prestala voljeti jednu osobu.

Ona se prezirno nasmiješi.

– Nešto sam *mu* silno nažao učinila – doda ona nekako kao za sebe – samo ne znam što sam mu učinila, a u tome je baš moja trajna nesreća. Vječito, neprestano, svih ovih pet godina, dan i noć sam strepila zbog toga što sam mu nešto nažao učinila. Molim se tako, molim se ponekad i sve mislim što li sam mu toliko skrivila. I, eto, pokazalo se da je to istina.

– A što se pokazalo?

– Bojim se samo da u tome ima i *njegove* krivnje – nastavi ona ne odgovorivši na njegovo pitanje kao da ga uopće nije ni čula. – A opet mi se čini da se on nije mogao spetljati s takvim nitkovima. Grofica bi me najradije pojela, iako me je posjela pokraj sebe u kočiji. Svi su se urotili – ne drži valjda i on s njima? Nije me valjda i on izdao? (Zadrhtaše joj brada i usne.) Slušajte, jeste li čitali o Griški Otrepjevu kojega su prokleli na sedam crkvenih sabora?[1]

Nikolaj Vsevolodovič je šutio.

– A sad ću se okrenuti i pogledat ću vas – odluči se ona

[1] Grigorij Otrepjev, koji se izdavao za carevića Dimitrija, sina Ivana Groznoga, kojega je dao smaknuti Boris Godunov.

odjednom – okrenite se i vi i pogledajte me, samo što bolje. Posljednji put bih se htjela uvjeriti.

– Ja vas već odavno gledam.

– Hm – izusti Marja Timofejevna zagledavši se netremice u njega – mnogo ste odebljali...

Činilo se kao da je htjela još nešto dodati, ali joj se na licu ponovo, već po treći put, iznenada pojavio onaj isti strah, i ona je opet ustuknula ispruživši pred sobom ruke.

– Što vam je? – povika Nikolaj Vsevolodovič gotovo ljutito.

Ali je taj strah potrajao svega jedan trenutak; lice joj se zgrčilo u neobičan smiješak, čak sumnjičav, neugodan.

– Molim vas, kneže, ustanite i uđite – izgovori ona odjednom odlučno i zapovjednički.

– Kako da uđem? Kamo da uđem?

– Svih ovih pet godina neprestano sam zamišljala sebi kako će *on* ući. Ustanite, molim vas, iziđite u susjednu sobu. Ja ću ovdje sjediti kao da ništa ne očekujem i držat ću knjigu u rukama, a vi ćete odjednom ući, poslije petogodišnjeg lutanja po svijetu. Zanima me kako će to ispasti.

Nikolaj Vsevolodovič zaškriputa tiho zubima i nešto nerazumljivo promrmlja sebi u bradu.

– Dosta je toga – reče on i udari dlanom po stolu. – Molim vas, Marja Timofejevna, da me saslušate. Budite tako dobri i usredotočite, ako možete, svu svoju pažnju na moje riječi. Ta niste baš tako ludi! – ne savlada se on. – Sutra kanim objaviti naš brak. Ne smijete sebi utvarati da ćete ikada živjeti u palači. Pristajete li da živite sa mnom, ali veoma daleko odavde? Živjet ćemo u planinama, u Švicarskoj, već sam izabrao jedno mjestance... Ne morate se bojati, nikada vas neću napustiti ni dati u ludnicu. Novaca ću imati toliko da bismo mogli živjeti bez milostinje. Imat ćete svoju služavku; nećete raditi nikakav posao. Sve što zaželite, od ostvarivoga, dobit ćete. Molit ćete se, odlazit ćete kamo god hoćete i radit ćete što vam se sviđa. Ja vas neću dirati. I neću se odande cijeloga života maknuti. Ako želite, cijeloga života neću s vama ni progovoriti, ako opet hoćete, možete mi svako veče, kao onomad po petrogradskim jazbinama, pričati svoje priče. Ako zaželite, čitat ću vam knjige. Ali tako će potrajati cijelog života, bit ćemo neprestano u jednom te istom mjestu, a to je mjesto turobno. Pristajete li? Možete li se na to odlučiti? Nećete li se kajati, kinjiti me suzama, kletvama?

Ona ga je saslušala s velikim zanimanjem i dugo šutjela i razmišljala.

– Sve mi to zvuči nevjerojatno – izrekla je napokon nekako podrugljivo i gadljivo. – Znači da bih tako možda i četrdeset godina proživjela u planinama? – ona se nasmijala.

– Jest, možda bismo tako proživjeli i četrdeset godina – strašno se namršti Nikolaj Vsevolodovič.

– Hm, ne bih pošla onamo ni za živu glavu.

– Čak ni sa mnom?

– A tko ste mi vi da bih pošla s vama? Četrdeset godina čamiti s vama u brdima – baš lijepa ponuda! Kako su ljudi danas postali strpljivi! Ne, neće nikad sokol postati običnom sovom. Drugačiji je moj knez! – ponosno i svečano ona podiže glavu.

Njemu je pomalo svitalo.

– Zašto me nazivate knezom i... za koga me držite? – brzo zapita on.

– Što, zar vi niste knez?

– Nisam nikada ni bio.

– Znači, vi mi sami tako otvoreno i u oči priznajete da niste knez.

– Kažem vam da to nikada nisam ni bio.

– Za ime božje! – pljesnu ona rukama. – Svemu sam se mogla nadati od *njegovih* neprijatelja ali ovakvoj drskosti se nikada ne bih nadala! Je li on živ – uzviknu ona izbezumljeno, nadnijevši se nad Nikolaja Vsevolodoviča – jesi li ga ubio ili nisi? Govori!

– Za koga me ti držiš? – skoči on na noge bijesna izraza na licu; ali nju je bilo teško uplašiti jer je naprosto likovala:

– Nitko te ne poznaje, nitko ne zna tko si ni odakle si se stvorio. Samo je moje srce, jedino je moje srce punih pet godina predosjećalo takvu spletku! Eto, sjedim ja i sve se čudim: kakva li je to slijepa sova doletjela? E, mileni moj, slab si ti glumac, čak slabiji od Lebjatkina. Pozdravi u moje ime najponiznije groficu i reci joj da mi pošalje nekoga vrednijeg od tebe. Reci, je li te ona unajmila? Dopustila ti je iz milosti da boraviš u njezinoj kuhinji? Prozrela sam ja tu vašu prijevaru, prozrela sam vas sve, sve do jednoga!

On ju je čvrsto uhvatio, iznad lakta, za mišicu; a ona mu se smijala u lice:

– Nalik si na njega, veoma si nalik, možda si mu čak i rođak – lukavci ste vi, nema što! Samo što je onaj moj plemeniti sokol i knez, a ti si sovuljaga i obični trgovčić! Moj može, ako hoće, pokloniti se Bogu, a ako neće, i ne mora. A tebe je čak i Šatuška (dragi moj rođeni, srce moje!) udario po licu, kako mi je pričao Lebjatkin. I što si se onda toliko uplašio kad si ušao? Koga si se

uplašio? Kad sam ti vidjela izraz na podlom licu dok si me dizao, kad sam pala, kao da mi se crv u srce uvukao: nije to *on*, pomislila sam, nije to *on!* Mene se moj sokol ne bi zastidio pred onom otmjenom gospođicom! O, bože moj, pa mene je svih ovih pet godina tješila sama pomisao kako moj sokol živi negdje ondje iza brda i visoko leti, gleda u sunce... Reci, varalico, jesu li te dobro platili? Jesi li pristao za velike pare? Ja ti ne bih dala ni prebijena groša. Ha-ha-ha! Ha-ha-ha!...

– Uh, ludo! – zaškriputa Nikolaj Vsevolodovič držeći je još jednako čvrsto za ruku.

– Gubi se varalico! – zapovjedi mu ona. – Ja sam kneževa žena i ne bojim se tvog noža.

– Kakva noža?

– Jest, noža! U džepu ga imaš. Mislio si da sam spavala i da nisam vidjela: kad si maloprije ušao, izvadio si nož!

– Nesretnice jedna, što koješta bulazniš, što ti se sve ne priviđa! – zaurla on i odgurnu je iza sve snage tako da ona čak bolno udari ramenima i glavom o divan. Htio je što brže izletjeti van; ali ona odmah, šepajući i poskakujući, pohrli ustopice za njim i vani, pred ulazom, gdje ju je uplašeni Lebjatkin na jedvite jade uspio zadržati, stigla je još prodorno i kroza smijeh doviknuti za njim u mrak:

– Griška Ot-re-pjev, pro-klet bi-o!

IV

»Nož, nož!«, ponavljao je on u nastupu nesavladiva bijesa dok je dugim koracima gacao po blatu i lokvama ne pazeći gdje staje i kamo ide. Istina, ponekad bi se najradije i nasmijao, i to glasno i pomamno; ali se sve nekako savladavao i zatomljivao smijeh u sebi. Pribrao se tek na mostu, upravo na onom mjestu gdje se prije nekog vremena susreo s Fećkom. A taj ga je Fećka i opet ondje čekao, i, tek što ga je ugledao, skinuo kačket, veselo iskesio zube i odmah počeo živahno i veselo nešto blebetati. Nikolaj Vsevolodovič je najprije prošao pokraj njega ne zaustavljajući se, neko vrijeme se čak nije ni obazirao na njega niti je slušao tu skitnicu koja ga se opet bila nadovezala. Odjednom ga je začudila pomisao kako je bio sasvim zaboravio na njega i to baš u onom trenutku kad je neprestance ponavljao u sebi: »nož, nož«. Uhvatio je skitnicu za jaku i svom ga snagom, koju je bijes mogao skupiti u

njemu, tresnuo o most. Fećka je jedan trenutak pomišljao na to da se opre ali je gotovo odmah shvatio da je u usporedbi sa svojim pomahnitalim protivnikom obična slamka, smirio se i ušutio, uopće se ne braneći. Klečeći, pritisnut uz most, ruku presavijenih iza leđa, lukavi je skitnica mirno čekao rasplet događaja, očito ne vjerujući da mu prijeti bilo kakva opasnost.

I nije se prevario. Nikolaj Vsevolodovič je u prvi mah već skinuo ljevicom debeli šal s vrata da bi svom zarobljeniku sputao ruke; ali ga se onda odjednom, tko zna zašto, okanio i odgurnuo od sebe. Skitnica je u tren oka skočio na noge, okrenuo se i u njegovoj ruci iznenada je bljesnuo kratak i širok obućarski nož, koji se stvorio tko zna odakle.

– Makni taj nož, skloni ga, da si ga odmah sklonio! – uzrujano *zapovjedi* Nikolaj Vselodovič i nož nestade isto tako brzo kao što se i pojavio. Nikolaj Vsevolodovič šutke i ne obazirući se opet pođe svojim putom; ali uporni lupež svejedno nije zaostajao, iako, istina, sad više nije blebetao nego je čak, iz poštovanja, zaostajao za cijeli korak. Tako su prošli most i izišli na obalu, skrenuvši ovaj put nalijevo, opet u dugačku i pustu uličicu kojom se, medjutim, moglo brže stići do središta grada nego Bogojavljenskom ulicom.

– Je li istina da si u nekom obližnjem mjestu nedavno opljačkao crkvu? – zapita iznenada Nikolaj Vsevolodovič?

– Pa ja sam, ko na priliku, prvo ušo da se pomolim, gospodine – ozbiljno i pristojno, baš kao da se maloprije ništa nije ni dogodilo, odvrati skitnica; ne samo što je odgovorio ozbiljno, nego čak i dostojanstveno. Samo što više nije bilo ni traga onoj »drugarskoj« prisnosti. Bio je to sad poslen i ozbiljan čovjek kome su, istina, napakostili na pravdi boga, ali koji je kadar čak i to oprostiti.

– Privolio me onamo sam Gospod Bog – nastavi on – pak si mislim, oj, volja je to nebeska, bome! Sa siromaštva me mog to zapalo, jerbo u našem ti soju nije života bez milodara. I, povjerujte mi, gospodaru, ispalo je samome meni na škodu, ko po kazni Božjoj radi grijeha: za kadionicu i zvončića i đakonov pojas dobio sam sve poprijeko dvanaest rubalja. A podbradnik svetoga Nikolaja od čistog srebra ode budzašto: kažu da je tobože, imintacija.

– A stražara si zaklao?

– Mi smo, ko naprimjer, zajedno i plijenili, ja i taj stražar a onda smo se, pred jutro, kraj rijeke, podžapali oko toga koji će vreću da uprti. Zgriješih, bome, i malčice ga olakšah.

– Samo ti i dalje kolji i kradi.

– Bome mi i Petar Stepanovič riječ po riječ savjetuje isto ko i vi, gospodine, jerbo je on strašna tvrdica i kamena je srca u smislu da

bi pomogo sirotu. Razma što ne vjeruje ni mrvice u Stvoritelja nebeskoga, koji nas je od praha učinio, nego kaziva da je sve ko priroda stvorila, pak i onu tobože, najgorju zvijer, oni pače ne shvaćaju da našem soju nema opće života brez milodara. Ho'š da mu ljudski protumačiš, a on blene ko telac u šarena vrata, prosto da ti pamet stane kakav je. Nego, zamislite, gospodine, u onoga kapetana Lebjatkina, koga ste koliko maločas izvoljeli obići, još dok je, prije vašeg dolaska, stanovao kod Filipova, bome, gospodine moj, vrata od stana ne da nisu pod ključem nego bi đekad zjapila cijelu bogovetnu noć, dok on spava ko zaklan i pare mu samo cure iz džepova. Svojim očima sam ko zirnuo kojega puta jerbo, kakva nam je sudba, brez milodara nikako ne možemo...

– Kako to svojim očima? Znači da si navraćao onamo noću?

– Da rečemo i da sam ko navraćo, samo nije da tkogođ zna.

– A zašto ga nisi zaklao?

– Kad sam zdravo mućnuo glavom, premislio sam se. Jerbo, kako sam nefaljeno znao da stotinu i pol rubalja mogu uvijek ujagmiti kad god oću, što da se time petljam a mogu, bome i tisuću i po ujagmiti, ako pak malkoc popričekam. Jerbo se kapetan Lebjatkin (na svoje sam uši slušao, gospodine) silno i vazda uzda u vašu široku ruku, naime, u piću, i nije te gostionice ili, da rečemo, najzadnje krčme, u kojoj to nije na sav glas rastrubio, opet u piću, jasno, gospodine. Pa tako, daklem, kako čuh to iz mnogih usta, i ja se sad vascijelo ufam u vašu svjetlost. Ja to u vaše uši, gospodaru, ko ocu ili rođenu bratu, a Petar Stepanovič nikad toga neće čuti od mene, baš ko i nitko živ na ovome svijetu. Pa ne biste l' mi, daklem, tri maljušna rublja udijelili, vaša svjetlosti? Poučite me, gospodaru, naime, da bih znao što je i kako po istini, jerbo brez milodara nama nije života, gospodine moj.

Nikolaj Vsevolodovič se glasno nasmija i, izvadivši iz džepa novčanik, u kojem je bilo oko pedesetak rubalja u sitnim novčanicama, izdvoji iz svežnja i dobaci mu prvo jedan rubalj, pa onda drugi, treći, četvrti. Fećka se polomio da ih uhvati u zraku, a novčanice su padale u blato; a robijaš ih je grabio i uzvikivao: »Oj, oj!« Nikolaj Vsevolodovič mu je napokon dobacio cijeli svežanj i, svejednako se smijući, uputio se uličicom, ali sada posve sam. Robijaš je ostao da i dalje skuplja, pužući na koljenima po blatu, novčanice što ih je raznosio vjetar i što su upadale u lokve, te se još cio sat moglo čuti kako u mraku kratko uzvikuje: »Oj, oj!«

GLAVA TREĆA

DVOBOJ

I

Sutradan u dva sata poslije podne održan je ugovoreni dvoboj. Brzom razvoju događaja pogodovala je neobuzdana želja Artemija Pavloviča Gaganova da se pošto-poto ogleda na dvoboju. On nikako nije mogao shvatiti vladanje svog protivnika i posve je pomahnitao od srdžbe. Stavrogina je već cijeli mjesec nekažnjeno vrijeđao i nikako ga nije mogao potpuno razbjesniti. Bilo je prijeko potrebno da ga na dvoboj izazove sam Nikolaj Vsevolodovič, jer on za takav izazov nije imao pravoga povoda. Svoju skrivenu pobudu i naprosto bolesnu mržnju prema Stavroginu zbog toga što mu je prije četiri godine onako okaljao obiteljsku čast, nekako se stidio javno priznati. Osim toga je dobro znao da taj povod i onako ne bi bio prihvatljiv, i to ponajviše zbog pomirbenih isprika koje mu je već dva puta bio uputio Nikolaj Vsevolodovič. U sebi je zaključio da je Stavrogin sramotna kukavica; nikako nije mogao shvatiti kako je Stavrogin otrpio onaj udarac Šatova; zato je, napokon, i odlučio uputiti mu ono nevjerojatno uvredljivo pismo koje je, najzad, natjeralo Nikolaja Vsevolodoviča da ga ipak izazove na dvoboj. Pošto je bio dan prije poslao pismo i grozničavo i nestrpljivo iščekivao izazov, bolesno preglavljujući sve izglede, čas se nadajući, čas opet očajavajući, on se, za svaki slučaj, još navečer pobrinuo za sekundanta, izabravši nikoga drugoga nego Mavrikija Nikolajeviča Drozdova, svog prijatelja, školskog druga i čovjeka koga je neobično cijenio. Kad je Kirilov, dakle, donio sutra izjutra u devet sati Stavroginovu poruku, zatekao je već sve posve spremno. Sve isprike i nevjerojatno pomirljive riječi Nikolaja Vsevolodoviča Gaganov je otprve neobično vatreno odbacio. Mavrikij Nikolajevič, koji je tek dan prije saznao za razvoj događaja, zinuo je od čuda kad je čuo ovako popustljive Stavroginove prijedloge i svakako nastojao da dođe do izmirenja, ali kad je primijetio da se Artemij Pavlovič, naslutivši njegovu nakanu, gotovo počeo tresti na stolici, ušutio je i više nije

rekao ni jedne riječi. Da nije prijatelju zadao riječ, odmah bi otišao; ovako je ostao, nadajući se jedino da će kasnije možda ipak biti nekako od pomoći. Kirilov je, napokon, objavio izazov na dvoboj. Gaganov je odmah prihvatio doslovno sve uvjete koje je naveo Stavrogin a da se nije usprotivio ni jednom riječju. Jedino je zahtijevao da se doda još jedan uvjet: ako prvi hici ne donesu nikakvu odluku, treba pucati još jednom; ako se ni onda ništa ne dogodi, pucat će i po treći put. Kirilov se namrštio, pokušao se cjenkati oko tih trećih hitaca, ali u tome nije uspio nego je, na kraju, ipak morao pristati, pod uvjetom da se »slaže s tri pucnja sa svake strane, ali da na četvrti nikako ne pristaje.« Na to je protivnik pristao. Tako je dvoboj uglavljen za dva sata poslije podne na mjestu zvanom Brikovo, to jest, u malenoj šumici izvan grada, koja se protezala između Skvorešnika i Špigulinove tvornice. Za razliku od jučer, danas nije padala kiša, ali je zemlja bila mokra, zrak vlažan i puhao je vjetar. Niski, mrki i raskidani oblaci brzo su se gonili po hladnom nebu; duboko i glasno su šumorile vršike drveća, stenjalo korijenje; bijaše turoban dan.

Gaganov i Mavrikij Nikolajevič stigli su na ugovoreno mjesto u gizdavu otvorenu dvopregu kojim je upravljao Artemij Pavlovič. Pratio ih je i sluga. Gotovo u isti čas pojaviše se Nikolaj Vsevolodovič i Kirilov, ali ne u kočiji, nego na konjima, također u pratnji sluge, koji je isto tako jahao. Kirilov, koji nikada još nije bio u sedlu, jahao je odvažno i uspravno, držeći desnicom tešku kutiju s pištoljima koju se nije usuđivao povjeriti sluzi, a ljevicom je, kao nevješt jahač, neprestano izvrtao i natezao uzde zbog čega je konj mahao glavom i pokazivao očitu namjeru da se propne što, međutim, jahača nije nimalo plašilo. Sumnjičavi Gaganov, koga nije bilo teško učas duboko uvrijediti, shvatio je ovaj dolazak na konjima kao novu uvredu, protumačivši ga kao uvjerenje protivnika da će sigurno uspjeti u dvoboju pa, zbog toga, čak i ne misle da bi im bila potrebna kočija za prijevoz ranjenika. Iskočio je iz svog dvoprega posve blijed od srdžbe i osjetio kako mu drhte ruke, što je čak i spomenuo Mavrikiju Nikolajeviču. Nikolaj Vsevolodovič mu se naklonio, ali mu on nije uzvratio, nego je okrenuo glavu. Sekundanti su bacili kocku: izabrani su pištolji Kirilova. Odmjeriše razmak između međa, odvedoše protivnike svakoga na svoju stranu, kočiju i konje sluge su po njihovu nalogu odvele svojih tristo koračaja natrag. Napuniše pištolje i dadoše ih protivnicima.

Žao mi je što moram požuriti sa svojom pripovijesti i što nemam vremena sve potanko opisati; ali svejedno neke pojedino-

sti ne mogu preskočiti. Mavrikij Nikolajević se držao zabrinuto i žalosno. Ali zato je Kirilov bio posve miran i ravnodušan, savjesno izvršavajući obavezu koju je bio preuzeo, nimalo se ne uzbuđujući i gotovo se ne zanimajući kako će se dvoboj završiti. Nikolaj Vsevolodovič bijaše bljeđi nego obično, obučen prilično lagano, u ogrtaču i s bijelim krznenim šeširom. Činilo se da je prilično umoran, ponekad se mrštio i nije mu, očito, bilo ni na kraj pameti da skriva svoje neraspoloženje. Ali, naravno, najviše je upadao u oči Artemij Pavlovič, tako da nikako ne mogu izbjeći da njega s nekoliko riječi posebno ne spomenem.

II

Nisam još imao prilike opisati njegovu vanjštinu. Bio je visok, bjeloput i, kao što narod kaže, uhranjen čovjek, čak možda i debeo, plave rijetke kose, star trideset i tri godine i, moglo bi se reći, čak lijep u licu. Iz vojske je istupio kao potpukovnik a da je služio dalje, do generalskog čina, bio bi zacijelo još dostojanstveniji i vjerojatno bi bio veoma dobar aktivni general.

Ne mogu a da ne spomenem, kako bih bolje ocrtao njegovu ličnost, da je glavni razlog za ostavku na vojnoj službi bila ona jedna te ista pomisao koja ga je tako dugo i mučno opsjedala, pomisao na obiteljsku sramotu koju je izazvala uvreda što ju je u klubu, prije četiri godine, Nikolaj Stavrogin bio nanio njegovu ocu. Savjest mu je govorila da je nepošteno ostati u vojsci i duboko je bio uvjeren da šteti ugledu pukovnije i drugova, iako nitko od njih nije čak ništa znao o onome događaju. Istina, on je i prije jednom htio napustiti vojsku, mnogo prije uvrede u klubu i to zbog sasvim drugih razloga, ali se sve do tada nekako kolebao. Ma koliko to čudno zvučalo, neposredni povod ili, bolje rečeno, uzrok njegovoj ostavci bijaše Manifest od 19. veljače o ukidanju kmetstva. Artemij Pavlovič, inače veoma bogat vlastelin iz naše gubernije, koji čak tom uredbom nije mnogo izgubio i koji je štoviše, bio posve kadar shvatiti čovječnost takve odluke i gotovo opravdati gospodarstvene prednosti reforme, primio je odjednom Manifest kao osobnu uvredu. Bio je to nekakav nesvjestan osjećaj, ali baš zbog toga još jači, još neuhvatljiviji. Prije očeve smrti nije se zapravo usuđivao poduzeti ništa odlučno; ali je u Petrogradu već postao poznat po svojim »plemenitim« mislima i za nj su tako

znale mnoge ugledne osobe s kojima je marljivo održavao veze. Bio je povučen čovjek i zatvoren u sebe. Treba spomenuti još jednu njegovu značajku: pripadao je onim čudnim plemićima kojih još ima u Rusiji i koji se neobično ponose starinom i čistoćom svoje plemićke loze i neobično ozbiljno o tome vode brigu. U isto vrijeme nije podnosio rusku povijest, i cijelu rusku tradiciju smatrao je uglavnom bljezgarijom. Još u djetinjstvu, dok je bio u onoj posebnoj vojnoj akademiji za uglednije i bogatije pitomce, u kojoj je imao čast otpočeti i završiti školovanje, stekao je neke pjesničke nazore: sviđali mu se dvorci, srednjevjekovni život i njegova operetska strana, viteštvo; samo što nije plakao od sramote zbog toga što je u doba Moskovskog carstva car mogao tjelesno kažnjavati ruskog boljara, i crvenio se zbog usporedbi s drugim zemljama. Taj opori i neobično ozbiljni čovjek, koji je vrlo dobro znao svoj posao i koji je savjesno vršio svoju dužnost, bio je u duši pravi zanesenjak. Svi su bili uvjereni da bi mogao govoriti na javnim skupovima i da je izvrstan govornik; međutim, u svih trideset i tri godine života gotovo je neprestano šutio kao zaliven. Čak u onoj uglednoj petrogradskoj sredini, u kojoj se u posljednje vrijeme kretao, držao se nevjerojatno oholo. Kad se u Petrogradu sreo s Nikolajem Vsevolodovičem, koji se upravo bio vratio iz inozemstva, gotovo je poludio. A u ovom trenutku, kad je izišao na dvoboj, bio je neobično uzbuđen. Neprestano mu se činilo da će se dvoboj nekako odgoditi i zbog svakog, i najkraćeg zatezanja, počeo bi bijesno drhtati. Na licu mu se pojavio patnički izraz kad je Kirilov, mjesto da dadne znak za okršaj, odjednom prozborio, istina samo reda radi kao što je jasno i glasno i sam rekao:

– Obraćam vam se samo reda radi; u času ovome kad su vam već pištolji u rukama i samo se zapovijest naša čeka, pozivam vas posljednji put da se pomirite, hoćete li? To je sekundantska dužnost.

A baš kao usprkos, Mavrikij Nikolajevič, koji je dotada šutio ali još od jučer patio u sebi zbog toga što je popustio i složio se s ovakvim razvojem događaja, odjednom se uhvatio za Kirilovljeve riječi i također oglasio:

– Potpuno se slažem s riječima gospodina Kirilova... Ono uvjerenje da se na mjestu dvoboja protivnici ne mogu pomiriti, obična je predrasuda koja može vrijediti za Francuze... Osim toga, ja i ne shvaćam o kakvoj je uvredi riječ, dopustit ćete mi da to kažem i odavno sam već htio napomenuti... i kao da nisu ponuđene prihvatljive isprike, zar nije tako?

Strašno je pocrvenio. On je malokad govorio i uzbuđivao se.

– Opet sam spreman ponoviti svoju ponudu da ću se ispričati na svaki mogući način – veoma brzo prihvati Nikolaj Vsevolodovič.

– Što vam pada na pamet? – bjesomučno se prodere Gaganov obraćajući se Mavrikiju Nikolajeviču i mahnito udarajući nogom o zemlju – objasnite tome čovjeku, ako ste mi sekundant, a ne neprijatelj, Mavrikije Nikolajeviču (on pokaza pištoljem prema Nikolaju Vsevolodoviču), da takve ponude samo još povećavaju uvredu. On se, tobože, uopće ne može na mene uvrijediti!... On se ne bi stidio preda mnom umaći s dvoboja! Za koga on onda mene zapravo drži, po vašem mišljenju... I vi da ste moj sekundant! Samo me ljutite, da bih promašio. – On opet udari nogom o zemlju. Pljuvačka mu je prštala iz usta.

– Pregovori su završeni. Molim vas da pripazite na komande! – povika Kirilov iza svega glasa. – Jedan! Dva! Tri!

Na komandu *tri* protivnici se uputiše jedan prema drugome. Gaganov odmah podiže pištolj i ispali na petom ili šestom koračaju. Načas zastade i, pošto se uvjeri da je promašio, brzo priđe međi. Primače se i Nikolaj Vsevolodovič, podiže pištolj, ali pretjerano visoko i ispali gotovo uopće i ne ciljajući. Zatim izvadi rupčić iz džepa i njime zamota mezimac desne ruke. Tada istom primijetiše da Artemij Pavlovič nije posve promašio, nego da je metak okrznuo meso na zglobu protivnikova prsta, ali da nije dotaknuo kost; bila je to obična bezazlena ogrebotina. Kirilov odmah objavi da se dvoboj može nastaviti ako protivnici ne smatraju da su dobili zadovoljštinu.

– Ja tvrdim – hripao je Gaganov (grlo mu se bilo osušilo), obraćajući se opet Mavrikiju Nikolajeviču – da je taj čovjek (on opet pokaza prema Stavroginu) hotimice opalio u zrak... namjerno... To je nova uvreda! On želi omesti dvoboj!

– Imam pravo pucati kamo hoću, glavno je da se držim pravila – odlučno izreče Nikolaj Vsevolodovič.

– Nije istina, nema pravo! Objasnite mu, objasnite mu! – vikao je Gaganov.

– Potpuno se slažem s mišljenjem Nikolaja Vsevolodoviča – pripomenu Kirilov.

– Zašto me on štedi? – mahnitao je Gaganov ne slušajući druge. – Gadi mi se njegova obazrivost... Pljujem ja na to... Meni...

– Dajem vam časnu riječ da vas nisam time kanio uvrijediti – nestrpljivo će Nikolaj Vsevolodovič – a pucao sam u zrak samo zato što ne bih htio više nikoga ubiti, bilo vas, bilo koga drugoga,

a to se ne odnosi osobno na vas. Istina je da se ja ne osjećam uvrijeđen i žao mi je što se vi zbog toga ljutite. Ali neću nikome dopustiti da mi oduzima moje pravo.

– Ako se toliko boji krvi, treba ga zapitati zašto me je izazvao na dvoboj? – vikao je Gaganov obraćajući se i dalje samo Mavrikiju Nikolajeviču.

– A kako da vas ne izazove? – upleo se Kirilov. – Vi niste ništa htjeli čuti, pa tko bi onda izišao s vama na kraj?

– Samo bih nešto napomenuo – izgovori Mavrikije Nikolajevič koji se upinjao i mučio da iz svega izvuče neki zaključak – ako jedan od protivnika unaprijed najavi da će pucati uvis, onda se dvoboj zaista ne može nastaviti... Zbog ozbiljnih... i očitih razloga.

– Nisam uopće najavio da ću pucati u zrak! – povika Stavrogin koji je bio također već posve izgubio strpljenje. – Vi nemate pojma što je meni u glavi i kako ću idući put pucati... ja nimalo ne ometam dvoboj.

– Kad je tako, možemo nastaviti – obrati se Mavrikij Nikolajevič Gaganovu.

– Gospodo, zauzmite svoja mjesta! – zapovjedi Kirilov.

Opet se uputiše jedan prema drugome, opet Gaganov promaši, a Stavrogin opali u zrak. O tim njegovim promašajima moglo bi se i raspravljati: Nikolaj Vsevolodovič je mogao zaista mirne duše tvrditi da puca kako treba, sve da sam nije priznao da će namjerno promašiti. On nije, naime, uperio pištolj pravo u nebo ili u neko drvo, nego je ipak gađao u protivnika, iako je, naravno, ciljao gotovo metar iznad njegova šešira. Ovaj drugi hitac prohujao je još niže i činio se još uvjerljiviji; ali Gaganova više nitko ne bi mogao razuvjeriti.

– Opet! – zaškrgutao je on – ali, vrlo važno! Izazvan sam na dvoboj i koristim se svojim pravom. Hoću da pucamo i treći put... pa kud puklo.

– Imate potpuno pravo – odreza Kirilov. Mavrikij Nikolajevič ništa ne reče. I po treći put se vratiše na svoja mjesta, i opet padoše komande; ovaj put Gaganov dođe sve do međe i, zastavši na njoj, stade gađati iz udaljenosti od dvanaest koračaja. Ruka mu je odviše drhtala da bi mogao pogoditi. Stavrogin je stajao nepomično, spustivši ruku u kojoj je držao pištolj, i mirno čekao protivnikov hitac.

– Predugo, predugo gađate! – brzo uzviknu Kirilov. – Pucajte! De, pucajte! – Napokon odjeknu hitac, i ovaj put Nikolaju Vsevolodiču odletje bijeli krzneni šešir s glave. Hitac je bio

prilično točan i prosvirao je donji dio tuljca na šeširu; samo jedan palac niže, i sve bi bilo gotovo. Kirilov podiže šešir i dade ga Nikolaju Vsevolodiču.

– Pucajte da vas protivnik ne čeka! – zavika neobično uzbuđeni Mavrikije Nikolajevič, primijetivši da je Stavrogin zapravo zaboravio da treba opaliti i da s Kirilovim razgledava šešir. Stavrogin se stresao, pogledao Gaganova, okrenuo se i ovaj put bez ikakvog sustezanja i obzira opalio u stranu, u šumu. Dvoboj je bio završen. Gaganov je stajao kao ošamućen. Mavrikij Nikolajevič mu je pristupio i počeo nešto govoriti, ali Gaganov očito nije ništa shvaćao. Kirilov je na odlasku skinuo šešir i pozdravio Mavrikija Nikolajeviča klimnuvši glavom; ali Stavrogin nije bio uljudan kao pri dolasku; opalivši u šumarak, čak se nije ni okrenuo protivniku, nego je dobacio pištolj Kirilovu i brzim koracima se uputio prema konjima. Po licu se vidjelo da je bijesan, ali je šutio. Šutio je i Kirilov. Zajahali su i odgalopirali.

III

– Što neprestano šutite? – nestrpljivo se on obrecnu na Kirilova kad se već primaknuše kući.

– Što izvolite? – odgovori Kirilov gotovo sljetjevši s konja koji se bio propeo.

Stavrogin se svladavao.

– Nisam htio uvrijediti tu ... budalu, a ipak sam ga uvrijedio – izusti on tiho.

– Da, opet ste ga uvrijedili – odsiječe Kirilov. – Osim toga, on nije budala.

– Ipak sam učinio sve što je o meni ovisilo.

– Niste.

– A što sam mogao učiniti?

– Nije trebalo da ga na dvoboj izazovete.

– Još možda da mu pružim i obraz?

– Da, mogli ste mu pružiti i obraz.

– E, sad više ništa ne razumijem! – bijesno dobaci Stavrogin. – Zašto svi od mene očekuju da učinim nešto što ni od koga drugoga ne biste očekivali? Zašto da ja podnosim nešto što nitko živ ne bi podnio i da naprtim sebi breme koje nitko ne bi nosio?

– Ja sam mislio da vi sami tražite i želite takvo breme?

– Da želim breme?
– Jest.
– Vi ste to... vi ste to zapazili?
– Jesam.
– Zar je to tako napadno?
– Jest.
Neko vrijeme su šutjeli. Vidjelo se da je Stavrogin veoma zabrinut, gotovo preneražen.
– Nisam gađao zato što nisam htio nikoga ubiti, i to je cijela istina, uvjeravam vas – prozbori on brzo i uzbuđeno, baš kao da se opravdava.
– Niste ga smjeli vrijeđati.
– A što sam mogao učiniti?
– Trebalo ga je ubiti.
– Je li vam žao što ga nisam ubio?
– Meni nije žao ništa. Mislio sam da ste ga htjeli zaista ubiti. Ni sami ne znate što želite.
– Želim breme – nasmija se Stavrogin.
– Ako niste htjeli proliti krv, zašto ste pružili priliku njemu da vas ubije?
– Da ga nisam izazvao na dvoboj, on bi me svejedno ubio.
– To se vas ne tiče. Možda vas i ne bi ubio.
– Nego bi me samo istukao?
– Ni vas se to ne tiče. Nosite svoje breme. Inače nećete dobiti nikakva priznanja.
– Fućka se meni za vaša priznanja, ne tražim ih ja ni od koga!
– Mislio sam da ih tražite – strašno hladnokrvno završi Kirilov.
Ujahaše u kućno dvorište.
– Hoćete li svratiti meni? – predloži Nikolaj Vsevolodovič.
– Neću, idem kući, hvala vam. – On sjaha i uze kutiju s pištoljima pod ruku.
– Nećete valjda reći da se ljutite na mene? – Stavrogin mu pruži ruku.
– Niti govora – vrati se Kirilov da bi mu pružio ruku.
– Ako je moje breme i lagano, jer to dođe od naravi, vaše je breme teže, jer je takva narav. Ne treba se toga mnogo stidjeti, nego se treba samo malo.
– Znam da je moj karakter sitan, ali se i ne guram među jake.
– I ne gurajte se; vi jak čovjek niste. Dođite na čaj koji put.
Nikolaj Vsevolodovič se vratio kući vrlo uzbuđen.

IV

Od Alekseja Jegorovića je odmah saznao da je Varvara Petrovna veoma zadovoljna što je Nikolaj Vsevolodovič izišao – prva puta poslije osmodnevne bolesti – veoma zadovoljna zbog toga što je, napokon, izjahao da se prošeta, zapovjedila je da se zapregnu konji i sama krenula »ko u stara vremena da udahne svježega zraka, jerbo su već punih osam dana malne zaboravili što znači udahnuti svježi zrak«.

– Je li se izvezla sama ili s Darjom Pavlovnom? – zapita brzo Nikolaj Vsevolodovič, prekinuvši starca u govoru i strašno se namrštivši, pošto je čuo da je Darja Pavlovna »odbila pratiti gospođu zbog toga što se loše osjeća, pa je ostala u svojoj sobi«.

– Čuj me, starino – reče Stavrogin kao da se odjednom na nešto odlučio – pripazi danas na nju sve do mraka i ako primijetiš da je krenula u moju sobu, odmah je zaustavi i poruči joj da je bar nekoliko dana neću moći primiti... da je sam molim da mi ne dolazi... a kad dođe vrijeme, da ću je pozvati – jesi li razumio?

– Poručit ću tako, gospodine – izusti Aleksej Jegorovič tužnim glasom i obori oči.

– Međutim, nemoj ništa govoriti prije nego što budeš siguran da je zaista pošla meni.

– Nemojte ništa brinuti, gospodine, bit će kako kažete. Preko mene su vas i dosada posjećivali; uvijek sam im bio pri ruci.

– Znam. Samo nemoj ništa govoriti prije nego što se uputi u moju sobu. Donesi mi čaja, i to što prije.

Tek što starac iziđe, kad se, gotovo istog trenutka otvoriše vrata na koja je bio izišao i na pragu se pojavi Darja Pavlovna. Pogled joj bijaše miran, ali lice blijedo.

– Otkud se vi stvoriste? – uzviknu Stavrogin.

– Stajala sam u blizini i čekala da iziđe, kako bih mogla ući. Čula sam što ste mu zapovjedili, a kad je izišao, sklonila sam se udesno, za stup, tako da me nije primijetio.

– Već sam odavno htio raskinuti s vama, Daša... dok... dok je još vrijeme. Noćas vas nisam mogao primiti, iako ste me za to zamolili onim pisamcetom. Htio sam vam se i sam pismeno javiti, ali ne znam pisati – doda on ljutito i čak nekako gadljivo.

– I ja sam pomislila da treba raskinuti. Varvara Petrovna je počela ozbiljno sumnjati u naše odnose.

– Vrlo važno za nju.

– Ne treba da se ona uzrujava. Onda, sad još samo da dočekamo kraj?

– Vi još uporno čekate kraj?

– Jest, ja sam u to sigurna.

– Ali na svijetu ničemu nema kraja.

– Ovome će doći kraj. Onda ćete me zovnuti, i ja ću doći. A sada – zbogom.

– A kakav će biti taj kraj? – nasmiješi se Nikolaj Vsevolodovič.

– Niste li ranjeni i... da niste prolili tuđu krv? – zapita ona ne odgovorivši na njegovo pitanje.

– Bilo je glupo; ali ne brinite, nisam nikoga ubio. Uostalom, danas ćete se naslušati o svemu tome. Nekako se loše osjećam.

– Idem odmah. Danas nećete objaviti brak? – neodlučno će ona.

– Danas neću; neću ni sutra; a prekosutra, što se zna, možda ćemo svi i umrijeti, pa još bolje. Pustite me sad, molim vas, pustite me već jednom na miru.

– A nećete upropastiti onu drugu... ludu?

– Ni jednu ni drugu ludu neću upropastiti, ali ću, čini mi se, upropastiti onu pametnu: ja sam toliko podao i odvratan, Daša, da ću vas, čini mi se, zaista i zovnuti kad »dođe kraj«, kao što vi kažete, a vi ćete, usprkos vaše razboritosti, ipak doći. A zašto sami sebe upropaštavate?

– Dobro znam da ću, na kraju krajeva, ostati sama s vama i... čekam taj čas.

– A ako vas, na kraju, ipak ne zovnem nego pobjegnem?

– To ne može biti, vi ćete me zovnuti.

– Očito je da me strašno prezirete.

– Vi dobro znate da prema vama ne osjećam samo prezir.

– Ali, ipak, znači da me i prezirete?

– To nisam rekla. Bog mi je svjedok da zaista usrdno želim da vam nikada ne budem potrebna.

– Nije šija nego vrat. I ja bih volio da vas ne upropastim.

– Nikada i nikako ne možete mene upropastiti, i sami najbolje znate – brzo i sigurno izgovori Darja Pavlovna. – Ako me ne zovnete, otići ću u milosrdne sestre, u bolničarke ili ću uokolo prodavati bibliju. Čvrsto sam odlučila. Ne bih mogla biti bilo čija žena; ne bih mogla živjeti u kući kao što je ova. To mi nije cilj... Uostalom, vi sve to znate.

– Nije istina, nikad nisam uspio saznati što vi zapravo hoćete; sve mi se čini da vas zanimam kao što i stare bolničarke, tko zna zašto, između tolikih drugih, ponajviše zanima upravo jedan

jedini bolesnik, ili, još točnije, kao što se nekim starim bogomoljkama, koje se smucaju po sprovodima, poneki mrtvac čini zgodnijim od drugih. Zašto me tako neobično promatrate?

– Jeste li vi ozbiljno bolesni? – sažalno će ona, pogledavši ga nekako naročito. – Bože moj! I taj čovjek misli da bi mogao bez mene!

– Znate, Daša, meni se sad koješta priviđa. Neki mali bijes ponudio mi je sinoć na mostu da će zaklati Lebjatkina i Marju Timofejevnu kako bi me oslobodio zakonitoga braka i – pojeo vuk magare. Tražio je tri rublja predujma, ali me je otvoreno upozorio da će cijela operacija stajati ni manje ni više nego tisuću i pol. Kakav promućuran bijes! Pravi knjigovođa! Ha, ha!

– I vi ste čvrsto uvjereni da je to bilo priviđenje?

– Ni govora, kakvo priviđenje! Bio je to naprosto Fećka, lupež koji je pobjegao s robije. Ali nije to važno; što mislite da sam ja učinio? Dao sam mu sav novac koji sam imao u novčaniku, i on je sad posve siguran da sam mu zapravo isplatio predujam!...

– Sreli ste ga noću, i on vam je tako nešto ponudio? Pa zar vam nije jasno da ste posve u njihovoj mreži!

– Baš me briga za njih. Ali vidim vam po očima da vas muči još neko pitanje – doda on opako se i ljutito nasmiješivši.

Daša se uplaši.

– Nikakvo pitanje me ne muči, niti bilo što sumnjam, i bolje je da šutite! – povika ona uzbuđeno kao da izbjegava pitanje.

– Znači da ste sigurni da ja Fećki neću ponuditi tu narudžbu?

– O, bože moj – pljesnu ona rukama – zašto me tako mučite?

– Oprostite mi, molim vas, što sam se tako glupo našalio, očito je da sam poprimio njihove loše navike. Znate, meni se još od sinoć neprestano smije i najradije bih se bez prestanka dugo i glasno smijao. Kao da sam zaražen smijehom... Gle! Mama se vratila; čujem po zvuku kad se njezina kočija zaustavi pred ulazom.

Daša ga uhvati za ruku.

– Čuvao vas bog od vašega demona i... zovnite me, zovnite me što prije!

– O, da je to bar demon! To je najobičniji majucni odvratni, škrofulozni, prehlađeni, propali bijes. A vi Daša kao da se opet ne usuđujete nešto zapitati?

Ona ga pogleda, patnička i prijekorna izraza na licu, i okrenu se vratima.

– Čujte me – povika on za njom, pakosno se i kiselo osmjehujući. – Ako... eto, budimo otvoreni, *ako*... razumijete li me, ako

čak i ponudim onu narudžbu i poslije vas pozovem – biste li i poslije takve narudžbe došli meni?

Ona iziđe, ne osvrnuvši se i ne odgovorivši, a lice prekrije rukama.

– Došla bi i poslije takve narudžbe! – prošapta on porazmislivši, i gadljiv prezir mu se pojavi na licu. – Bolničarka, hm ... a, uostalom, možda meni baš takva i treba.

GLAVA ČETVRTA

SVI IŠČEKUJU

I

Dojam, koji je u cijelom našem društvu izazvala priča o dvoboju, što se veoma brzo proširila, najznačajniji je bio po tome što su listom svi brže-bolje odlučno stali na stranu Nikolaja Vsevolodoviča. Mnogi njegovi bivši neprijatelji sad su se otvoreno proglasili njegovim prijateljima. Takav neočekivani preokret u javnom mišljenju najviše je izazvalo nekoliko riječi, koje je glasno i jasno izrekla osoba što dosada još nije bila javno izrekla svoga mišljenja i koje su odmah pokazale u novom svjetlu cio događaj, što je toliko privukao pažnju velike većine naših sugrađana. Dogodilo se to ovako: već sutradan poslije dvoboja u kući supruge našeg gubernijskog plemićkog starješine, koja je tog dana slavila imendan, okupio se cio naš grad. Bila je nazočna ili, točnije rečeno, vodila je glavnu riječ osobno sama Julija Mihajlovna koja je bila stigla onamo zajedno s Lizavetom Nikolajevnom, što je sijala od ljepote i bila naročito dobro raspoložena, a što se, opet, mnogim našim gospama u toj prilici odmah učinilo nevjerojatno sumnjivo. Uzgred budi rečeno: u njene zaruke s Mavrikijem Nikolajevičem više nitko nije sumnjao. Na veselo pitanje jednog našeg umirovljenog ali uglednog generala, o kojem će još biti govora, Lizaveta

Nikolajevna je te večeri sama otvoreno odgovorila da se udaje. A, eto, svejedno, ni jedna jedina naša dama nije vjerovala u te zaruke. Sve su i dalje mućkale o nekakvoj idili, o nekakvoj velikoj obiteljskoj tajni koja vuče korijenje još iz Švicarske i u kojoj ima svoje prste svakako i Julija Mihajlovna. Teško je reći zašto su sve te glasine ili, bolje reći, izmišljotine padale na tako plodno tlo i zašto su svi u to pošto-poto nastojali upetljati Juliju Mihajlovnu. Tek što je ona ušla, svi su je počeli čudno gledati i buljiti u nju i nešto iščekivati. Treba napomenuti da se zbog vremenske blizine događaja i zbog nekih drugih okolnosti, koje su ga popratile, te večeri jedino veoma oprezno i upo glasa govorilo o dvoboju. Osim toga, nitko još nije znao što su vlasti odlučile. Koliko je ljudima bilo poznato, ni jedan ni drugi protivnik nisu u tom pogledu imali nikakvih neprilika. Svi su, na primjer, znali da je Artemij Pavlovič rano izjutra nesmetano otputovao na svoje imanje u Duhovo. A svi su, međutim, naravno, žurno čekali da netko prvi glasno progovori i da tako dadne oduška općoj nestrpljivosti. I svu su nadu usredotočili baš u spomenutog generala, i nisu se prevarili.

Taj general, jedan od najdostojanstvenijih članova našeg kluba, ne baš bogat vlastelin ali poznat po svojeglavosti, inače staromodni ženskar, veoma je, između ostaloga, volio glasno istupati na velikim skupovima i generalski značajno govoriti o onome o čemu se dotle tek oprezno šaputalo. U tome se, da tako kažem, sastojala i njegova naročita uloga u našem društvu. U takvoj bi prilici nekako naročito otezao i ljupko izgovarao pojedine riječi, poprimivši vjerojatno tu naviku od Rusa koji su boravili u inozemstvu ili onih, nekada bogatih vlastelina koji su najviše osiromašili kad je bilo ukinuto kmetstvo. Stepan Trofimovič je jednom čak rekao kako vlastelin utoliko ljupkije šušljeta i razvlači riječi, ukoliko je siromašniji. Uostalom, i on je sam i te kako ljupko razvlačio i šušljetao u govoru, ali to kod sebe nije primjećivao.

General je nastupio kao upućen čovjek. Osim što je bio u daleku rodu s Artemijem Pavlovičem, i čak se zavadio i parničio s njime, on je, povrh toga, i sam nekoć dva puta izlazio na dvoboj i zbog toga čak jednom bio degradiran i protjeran na Kavkaz. Netko spomenu Varvaru Petrovnu, koja je »poslije bolesti« već drugi dan obilazila grad, i to ne spomenu zapravo nju, koliko ona četiri divna poizbor zelenka što su vukla njezinu kočiju i potjecala iz ergele Stavroginâ. General je tada dobacio da je i on danas sreo »mladoga Stavrogina« na konju... Svi odmah umuknuše. General pucnu usnama i odjednom progovori, premećući u rukama zlatnu burmuticu koju je nekoć dobio na dar:

– Žao mi je što nisam bio ovdje prije nekoliko godina... Bio sam, naime, u Karlsbadu... Hm. Mene veoma zanima taj mladić, o kome sam pri povratku čuo svakakvih priča. Hm. Zar je istina da je lud? Onda mi je to netko rekao. Poslije odjednom čujem kako ga je, pred rođakinjama, napao nekakav student, a on se pred njim zavukao u mišju rupu; jučer mi opet reče Stepan Visocki da je Stavrogin izazvao na dvoboj onoga... Gaganova. I to jedino u viteškoj nakani da se izloži pištolju tog mahnitog čovjeka; samo da bi ga skinuo s vrata. Hm. To podsjeća na stare gardijske običaje iz dvadesetih godina. Zalazi li on ovamo gdjekad?

General zašuti kao da očekuje odgovor. Nestrpljenje društva napokon je našlo oduška.

– Što ima jasnije od toga? – javi se odjednom Julija Mihajlovna koju je ljutilo što su je svi odjednom, kao na dati znak, radoznalo pogledali. – Što li čudno u tome što je Stavrogin izišao na dvoboj s Gaganovom i što nije uzvratio udarac studentu? Ta valjda nije mogao izazvati na dvoboj svog bivšeg kmeta!

To su bile prave riječi! Najobičnija i najprihvatljivija misao koja, međutim, nikome do sada nije bila pala na pamet. Riječi koje su neobično djelovale. Cio skandal, intriga i sve prazne brbljarije našle su se odjednom u drugom planu; cijeli se slučaj pokazao u novom svjetlu. Izronila je pred nama nova ličnost u kojoj su se bili svi prevarili, ličnost čija su načela bila gotovo uzorito stroga. Iako ga je smrtno uvrijedio jedan student, dakle obrazovan čovjek a ne seljačina, on je prešao preko te uvrede zato što je čovjek, koji mu ju je nanio, njegov bivši kmet. Cijelo društvo bruji i spletkari; lakoumno društvo prezire ošamarena čovjeka; on, opet, prezire mišljenje društva koje se nije dovinulo do pravih načela, nego o njima neprestano samo brblja.

– A kad tamo, nas dvojica, Ivane Aleksandroviču, pričamo li, pričamo o pravim principima – plemenito i gorljivo će na svoj račun jedan klupski starčić drugome.

– Tako je, Petre Mihajloviču, tako je, moj gospodine – rado se složi onaj drugi – eto kakva nam je ta omladina.

– Nije tu važna omladina, Ivane Aleksandroviču – uplete se i treći – nije ovdje riječ o omladini; taj je čovjek prava zvijezda, dragi moj, a ne samo običan predstavnik omladine; tako treba to gledati.

– To je nama baš i trebalo; i onako nam ljudi nedostaju.

Najvažnije je što je »novi čovjek«, osim toga što je »pravi pravcati plemić«, ujedno i najbogatiji zemljoposjednik u guberniji pa je, prema tome, sigurno, i zato spremno pomogao i istupio.

Uostalom, već sam i prije uzgred spomenuo nešto o nazorima naših zemljoposjednika.

Čak su padali u pravi zanos:

– Ne samo što nije izazvao studenta, nego je čak povukao ruke, što je neobično značajno, poštovani gospodine – napominjao je jedan.

– A nije ga ni predao na novi sud, [1] moj gospodine – dodao bi drugi.

– Iako bi ga na novom sudu poradi *osobne* uvrede plemića kaznili s petnaest rubalja globe, he, he, he!

– Ali da vam ja kažem u čemu je tajna tih novih sudova – izbezumljivao se treći. – Ako tko ukrade ili prevari, pa ga uhvate na djelu i dokažu mu prijestup – nije mu druge nego da poleti kući, dok je vrijeme, i da ubije majku. Odmah će ga osloboditi optužbe, a gospođe će s tribine mahati svilenim rupčićima; to vam je sušta istina.

– To je istina, istina!

Nije prošlo i bez prepričavanja nekih zgoda. Spomenuše veze Nikolaja Vsevolodoviča s grofom K. Oštro i originalno mišljenje grofa K. o posljednjim reformama bilo je svima poznato. Također im je bila poznata i njegova upadljiva aktivnost, koja je istom u posljednje vrijeme malko jenjala. Tako su svi odjednom neprijeporno ustvrdili da se Nikolaj Vsevolodovič zaručio kćerkom grofa K., iako ni jedna točna činjenica nije opravdavala takve glasine. A što se tiče nekakvih nevjerojatnih događaja u Švicarskoj, uz koje se spominjalo ime Lizavete Nikolajevne, njih više nisu spominjale čak ni gospođe. Uzgred napominjem da su Drozdovljevi baš nekako do tada obišli i pohodili sve one koje su isprva mimoišli. Lizavetu Nikolajevnu su sad već svi smatrali za najobičniju djevojku koja se samo »izmotava« svojim bolesnim živcima. Njezinu nesvjesticu na dan dolaska Nikolaja Vsevolodoviča objašnjavali su time što se ona naprosto uplašila drskog studentovog ispada. Čak su pretjeravali u prozaičnom opisivanju onoga što su prije uporno nastojali obojiti nekom fantastičnom bojom; a nekakvu šepavicu su posve zaboravili; bilo ih je stid čak je i spomenuti. »Sve da je i sa stotinu šepavica imao posla – treba ga razumjeti, ta svi smo bili mladi«. Isticali su poštovanje Nikolaja Vsevolodoviča prema majci, iznalazili mu mnoge vrline, oduševljeno govorili o njegovu obrazovanju, koje je u one četiri godine bio stekao na

[1] Misli se na nove sudske uredbe koje su stupile na snagu poslije reforme sudskog sustava (1864).

njemačkim sveučilištima. Postupak Artemija Pavloviča su odlučno proglasili netaktičnim: »Svoji svoje ne poznaše«; a Juliju Mihajlovnu su sad zaista smatrali za istinski pronicljivu ženu.

I tako, kad se napokon pojavio Nikolaj Vsevolodovič glavom, svi su ga dočekali naivno i ozbiljno a u svim očima, koje su se zapiljile u nj, vidjelo se nestrpljivo iščekivanje. Nikolaj Vsevolodovič je ispočetka mukom mučao, što je, naravno, svima mnogo više odgovaralo, nego da je nadugo i naširoko razvezao govoriti. Jednom riječju, sve mu je uspijevalo jer je bio u modi. Kad bi tko ušao u provincijsko društvo, više se iz njega ne bi mogao povući. Nikolaj Vsevolodovič se, opet, počeo držati savršeno umješno svih provincijskih propisa. Nitko baš ne bi mogao reći da je bio veseo: »Napatio se čovjek, jer nije kao drugi; ima se i te kako oko čega brinuti«. Sad su čak poštovali i cijenili onu oholost i odbojnost punu prezira zbog čega su ga prije četiri godine toliko mrzili u našem gradu.

Najviše je likovala Varvara Petrovna. Ne bih mogao reći da je mnogo tugovala zbog propalih iluzija o braku s Lizavetom Nikolajevnom. U tome joj je pomogao, naravno, i urođeni obiteljski ponos. Samo nešto je bilo neobično: Varvara Petrovna je odjednom počela najiskrenije vjerovati da je *Nicolas* zaista »odabrao« jednu od kćeri grofa K. i, što je još najneobičnije, povjerovala je u tu vijest jedino na temelju glasina koje su slučajno, kao i do ostalih, dolutale i do nje; a bojala se, opet, otvoreno zapitati samoga Nikolaja Vsevolodoviča. Dva-tri put ipak nije izdržala nego ga je, tobože u šali i oprezno, prekorila što baš nije osobito iskren prema njoj; Nikolaj Vsevolodovič bi se nasmiješio i dalje uporno šutio. A ona bi tu šutnju protumačila kao znak priznanja. Ali, eto, usprkos svemu, nikada nije posve zaboravila onu šepavicu. Pomisao na nju pritiskala joj je srce kao kamen, kao mora, mučila je u obliku neobičnih priviđenja i slutnji i isprepletala se s maštarijama o kćerci grofa K. Ali o svemu tome će još biti govora. Ne treba ni spominjati da su u društvu počeli Varvaru Petrovnu opet neobično poštovati i srdačno dočekivati, iako se ona time malo koristila jer je rijetko izlazila iz kuće.

Međutim, ipak je otišla u kurtoazni posjet gubernatorovici. Razumije se da nitko nije bio oduševljeniji i opčinjeniji od nje već spomenutim značajnim riječima Julije Mihajlovne na primanju kod supruge starješine plemstva: te su joj riječi, uglavnom, raspršile tugu na srcu i razbistrile mnogo onoga što ju je toliko mučilo još od one nesretne nedjelje. »Nisam shvaćala tu ženu!«, izjavila je ona i, neuvijeno i brzopleto, kao što joj je to bilo u krvi, saopćila

Juliji Mihajlovnoj da joj se došla *zahvaliti.* Julija Mihajlovna se osjetila polaskana ali se držala dostojanstveno. Ona je dotle možda već i malo previše postala svjesna svog važnog položaja. Tako je, na primjer, u razgovoru odjednom napomenula kako nikada nije čula ni riječi o javnoj djelatnosti i obrazovanju Stepana Trofimoviča.

– Ja sam, naravno, srdačno primila u kuću i prigrlila mladoga Verhovenskoga. On je lakouman, ali je još mlad; uostalom, solidno je obrazovan. Ipak to nije nekakav staromodni i zaboravljeni kritičar.

Varvara Petrovna je odmah brže-bolje dobacila da Stepan Trofimovič nikada nije bio kritičar, nego da je, štoviše, cio život proveo u njezinoj kući. Čak je poznat po nekim neprilikama u početku svoje karijere za koje je »i te kako čuo cijeli svijet«, a u posljednje vrijeme po nekim radovima o španjolskoj povijesti; također se sprema da piše o stanju na današnjim njemačkim sveučilištima i, koliko joj se čini, o Dresdenskoj madoni. U jednu riječ, Varvara Petrovna je usrdno branila Stepana Trofimoviča pred Julijom Mihajlovnom.

– O Dresdenskoj madoni? Mislite valjda o Sikstinskoj? *Chère* Varvara Petrovna, puna dva sata sam prosjedila pred tom slikom i razočarana otišla. Ništa nisam shvatila i bila sam veoma začuđena. Karmazinov isto tako kaže da je to teško shvatiti. Sad je više nitko ne cijeni, ni Rusi ni Englezi. Tu su sliku samo takvi starci razgalamili.

– Znači da je sad nastala nova moda?

– Mislim, naime, da ne treba obescjenjivati našu omladinu. Priča se da su svi ti mladi komunisti, a ja svejedno mislim da ih treba paziti i cijeniti. Ja sve pratim – sve novine, sve što se piše o komunama, o prirodnim naukama – dobivam svu štampu jer, napokon, hoću znati gdje živim i s kime imam posla. Ne može se cio život proživjeti na krilima fantazije. Zaključila sam da treba, u pravilu, prigrliti tu omladinu i tako je sačuvati od pada. Da znate, Varvara Petrovna, da ih samo mi, naše društvo, svojim pozitivnim utjecajem i baš ovakvim srdačnim prijamom možemo zadržati na rubu ponora u koji ih gura nepromišljena naglost ovakvih starčića. Ali meni je zaista drago što sam čula vaše mišljenje o Stepanu Trofimoviču. Dali ste mi dobru ideju: mogao bi nam koristiti za naše književne priredbe. Pripremam, znate cjelodnevni program s dobrovoljnim prilozima u korist siromašnih guvernanti iz naše gubernije. Njih ima po cijeloj Rusiji; tvrde da ih je samo iz našeg kotara šest; osim toga, tu su još i dvije telegrafistice, dvije studi-

raju, a još bi neke druge željele, ali nemaju sredstava. Strašna je sudbina ruske žene, Varvara Petrovna! O tome se sad govori na sveučilištima, a čak se raspravljalo i u carskom vijeću. U našoj čudnoj Rusiji može se raditi što god kome padne na pamet. A eto, ipak, običnom srdačnošću i iskrenom, usrdnom pomoći cijeloga društva mi bismo mogli usmjeriti ovu veliku i opću stvar na pravi put. O, bože moj, kao da mi imamo mnogo uzoritih ličnosti! Naravno, i imamo ih, ali su raspršene kojekuda. Sjedinimo se, i bit ćemo jači. Da ne duljim, isprva ćemo imati književno prijepodne, onda laganu zakusku, pa prekid, a istog dana navečer bit će ples. Htjeli smo isprva da nam veče započne igrokazom, ali se čini da bi izdaci bili preveliki, pa ćemo tako publici pokazati samo jednu ili dvije kadrile, u krinkama i naročitoj odjeći, koje će predstavljati poznate književne smjerove. Tu mi je duhovitu ideju dao Karmazinov; on mi uopće mnogo pomaže. Da znate da će nam pročitati svoje posljednje djelo koje još nitko ne zna. Poslije toga se odriče pera i više ništa neće pisati; taj posljednji sastavak bit će njegov oproštaj s čitateljima. Divna je to stvarčica pod naslovom: »*Merci*«. Naslov je francuski, ali on smatra da je tako duhovitije, pa čak i mudrije. I ja sam mu savjetovala da ga zadrži. Mislim da bi i Stepan Trofimovič mogao nešto pročitati samo ako je kratko i... da ne bude previše znanstveno. Čini mi se da će čitati Petar Stepanovič i još netko. Petar Stepanovič bi mogao svratiti vama i upoznati vas s cijelim programom; ili, još bolje, dopustit ćete mi da vam ga osobno donesem.

– A vi ćete dopustiti da i ja dadnem dobrovoljni prilog. Stepanu Trofimoviču ću isporučiti poziv i sama ga zamoliti da sudjeluje.

Varvara Petrovna se vratila kući naprosto opčinjena; sad je bila dušom i tijelom uz Juliju Mihajlovnu i, tko zna zašto, do kraja se razjedila na Stepana Trofimoviča; a naš nesretnik je čamio kod kuće i nije imao ni o čemu pojma.

– Zaljubljena sam u nju i nikako ne mogu shvatiti kako sam se mogla toliko prevariti u toj ženi – kazivala je ona Nikolaju Vsevolodoviču i Petru Stepanoviču, koji joj je predvečer svratio.

– Ali svejedno biste se morali pomiriti sa starim – napomenuo je Petar Stepanovič – on je sav očajan. Dušmanski postupate s njim. Jučer vas je vidio u kočiji, poklonio se, a vi ste okrenuli glavu. Da znate da ga mi kanimo gurnuti malko naprijed. Imam neke planove s njim i vjerujem da nam još može biti koristan.

– Pa on će čitati na priredbi.

– Nije riječ samo o tome. Ionako sam kanio danas svratiti njemu. Da mu što poručim od vas?

– Kako hoćete. Uostalom, ne znam kako ćete to izvesti – neodlučno će ona. – Kanila sam i sama koješta raspraviti s njim i već sam htjela s njime negdje ugovoriti sastanak. – Ona se neobično namršti.

– Ne treba ugovarati sastanak. Mogu mu i ovako poručiti što treba.

– Onda mu poručite. Znate što, dodajte da ću mu ipak ja jednog dana ureći sastanak. Svakako mu to spomenite.

Petar Stepanovič odjuri smijuljeći se. Općenito uzevši, koliko se sjećam, on je tada bio nekako osobito nabusit i čak se usuđivao veoma bezobzirno vladati prema svima nama. Čudno je kako su mu svi gledali kroz prste. Uopće se bilo uvriježilo mišljenje da je on nekakav izuzetak. Spomenut ću još kako je neobično pakosno govorio o dvoboju Nikolaja Vsevolodoviča. Tu je, naime, bio zatečen pa je čak i pozelenio kad su mu pričali o dvoboju. Možda mu je taština bila povrijeđena: doznao je sve tek sutradan kad je već brujio cijeli grad.

– Niste smjeli prihvatiti dvoboj – šapnuo je on Stavroginu petog dana kad ga je slučajno sreo u klubu. Značajno je da se svih tih pet dana nisu sreli, iako je Petar Stepanovič gotovo svaki dan navraćao Varvari Petrovnoj.

Nikolaj Vsevolodovič ga je pogledao šutke i rastreseno kao da ne shvaća o čemu je riječ i prošao mimo njega ne zaustavivši se. Upravo se bio uputio kroz veliki klupski salon prema bifeu.

– A i Šatova ste posjetili... i brak s Marjom Timofejevnom kanite objaviti – trčao je za njim i nekako ga rastreseno zgrabio za rame.

Nikolaj Vsevolodovič je naglo stresao sa sebe njegovu šaku i oštro mu se okrenuo prijeteće se namrštivši. Petar Stepanovič ga je promotrio a usta mu se izduljila u čudan osmijeh. Cio prizor je potrajao svega jedan trenutak. Nikolaj Vsevolodovič se zatim udaljio.

II

Tek što je napustio Varvaru Petrovnu, odmah je pohitao starome a žurio se jedino zbog toga da mu napakosti i osveti se zbog stare uvrede, o kojoj ja do tada ništa nisam znao. Naime, za posljednja njihova susreta, prošlog četvrtka, Stepan Trofimovič,

koji je inače prvi započeo svađu, najzad je istjerao Petra Stepanoviča štapom iz stana. Tu je zgodu on zatajio preda mnom; ali sada, tek što je utrčao Petar Stepanovič s onim vječitim osmijehom na licu, koji je bio i naivan i bahat, te neugodno radoznalo počeo promatrati svaki zakutak u sobi, Stepan Trofimovič mi je odmah dao mig da ostanem u sobi. Tako sam prvi put shvatio njihove odnose, jer sam imao priliku čuti cijeli razgovor.

Stepan Trofimovič se bio opružio na divanu. Od prošlog četvrtka je omršavio i ublijedio. Petar Stepanovič je bez ikakva sustezanja, posve prisno, sjeo pokraj njega, podavivši noge poda se i zauzevši na otomanu mnogo više mjesta nego što je dopuštalo poštovanje prema ocu. Stepan Trofimovič se šutke i dostojanstveno maknuo u stranu.

Na stolu je ležala rastvorena knjiga. Bio je to roman »Što da se radi?«. Na žalost, moram priznati da je naš prijatelj imao neobičnu slabost: ideja da bi morao izići iz osame i zapodjenuti odlučnu bitku, sve ga je više i više opsjedala i ispunjala mu poremećenu maštu. Shvatio sam da je nabavio roman i da ga *proučava* jedino zbog toga da bi se, kad dođe do neizbježna sukoba s »galamdžijama«, već unaprijed upoznao s njihovim metodama i argumentima, i to iz njihova vlastita »katekizma«, i[1] da bi ih na taj način mogao slavodobitno pobiti pred *njezinim očima*. O, kako ga je kinjila ta knjiga! Ponekad bi je očajnički odbacio i, skočivši na noge, gotovo izbezumljeno se ushodao po sobi.

– Slažem se da je osnovna piščeva ideja dobra – govorio bi mi on grozničavo – ali to i jest baš najstrašnije! To je naša ideja, doslovce naša; mi smo je prvi zasadili, odnjegovali, pripravili – i kao da bi oni uopće, poslije nas, mogli reći štogod novo! Ali zato, bože moj, kako je sve to u toj knjizi rečeno, iskrivljeno, izvrnuto! – uzvikivao je on udarajući prstima po knjizi. – Zar smo za ovakvim rezultatima težili? Tko bi tu mogao poznati našu prvotnu zamisao?

– Naobražavaš se? – smijuljio se Petar Stepanovič uzevši knjigu sa stola i pročitavši naslov. – Već je bilo krajnje vrijeme. Mogu ti donijeti i boljih, ako hoćeš.

Stepan Trofimovič je i dalje dostojanstveno šutio. Ja sam sjedio u kutu na divanu.

[1] Roman Černiševskoga bio je popularan među naprednim Rusima 60-tih i 70-tih godina XIX stoljeća, a Verhovenski se odnosi prema njemu kao što su se odnosili liberali.

Petar Stepanovič je brzo objasnio zašto je došao. Razumije se da je Stepan Trofimovič bio nevjerojatno preneražen i da ga je slušao uplašeno, čak i neobično ljutito.

– I ta Julija Mihajlovna misli da ću ja čitati na njezinoj priredbi!

– Naime, da ti bude jasno, njoj nije nimalo stalo do tebe. Naprotiv, poziva te samo da ti ugodi i tako se dodvori Varvari Petrovnoj, ali, razumije se samo po sebi, da ti taj poziv ne smiješ odbiti, a, osim toga, sve bih rekao da se tebi i te kako ide – naceri se on – svi vi starkelje imate vražje ambicije. Ali ipak moraš pripaziti da ne bude predosadno. O čemu ti ono pišeš, o španjolskoj povijesti, ako se ne varam? Za tri dana ćeš mi dati da to pogledam, inače bi još mogao uspavati ljude.

Nametljiva i preočita surovost ovih jetkih riječi bila je, nema sumnje, smišljena i sračunata. Kao da se sa Stepanom Trofimovičem, tobože i ne može razgovarati pristojnijim rječnikom i izrazima. Stepan Trofimovič se i dalje uporno gradio kao da ne osjeća uvrede. Ali su ga se vijesti koje je saznao sve više i više doimale.

– I ona da je sama, *osobno* zamolila da mi se to poruči... Da je *vas* zamolila? – zapita on problijedjevši.

– Naime, ona se sprema da odredi dan i mjesto kad ćete i gdje ćete sve raspraviti; to su još ostaci vaših sentimantalnih gluposti. Ti si dvadeset godina s njom očijukao i naučio je nekim smiješnim navikama. Ali, ne brini, sad se izmijenila; i sama ponekad kaže kako je tek danas »progledala«. Lijepo sam joj protumačio kako se cijelo to vaše prijateljstvo sastojalo u tome da jedan drugome pokazujete svoje prljavo rublje. Ona mi je, brajko moj, koješta ispričala; fuj, kakvu si ti slugansku ulogu igrao cijelo vrijeme. Čak me je bilo stid zbog tebe.

– Zar da sam ja igrao slugansku ulogu? – ne izdrža napokon Stepan Trofimovič.

– Još i gore, ti si bio parazit, to jest, dobrovoljni sluga. Od lijenosti ni prstom ne bi maknuo, a za novcem ti zazubice rastu. Sad joj je, to, sinulo; zbilja je strašno što mi je sve o tebi pričala. Brajko moj, kako sam se smijao pismima koje si joj slao; sramotno i gnusno. Zbilja si ti pokvaren, i te kako pokvaren! Čovjek koji prima milostinju postaje jednom zauvijek nekako pokvaren – ti si najbolji primjer!

– I ona ti je pokazivala moja pisma!

– Sva mi je pokazala. Samo, naravno, tko bi ih pročitao? Užas jedan koliko si isprljao papira, mislim da ima ondje više od dvije tisuće pisama... a da znaš, stari, sve mi se čini da je u jednom

trenutku bila spremna udati se za tebe. Ala si glupo propustio priliku! Govorim naravno, s tvog stanovišta, ali je sigurno da bi to zbilja bilo bolje nego ovo nedavno, kad te umalo nisu oženili »zbog tuđih grijeha«, baš kao smiješnu ludu, za pare.

– Za pare! I ona kaže da je to bilo za pare! – patnički jeknu Stepan Trofimovič.

– A nego što? Ne brini, ja sam te čak i branio. Pa to te jedino donekle i opravdava. Ona je sama shvatila da ti treba novaca, kao i svakome, i da si s tog stanovišta možda i imao pravo. Dokazao sam joj kao dva i dva da se vas dvoje korisno dopunjavate: ona je bila kapitalistkinja, a ti njezina sentimentalna budala. Uostalom, radi novaca se ona i ne ljuti, iako si je iscijedio kao kravu muzaru. Jedino je hvata bijes što ti je vjerovala dvadeset godina, što si je tako obrlatio svojim plemenitim osjećajima i natjerao da tako dugo živi u laži. Neće nikada priznati da je i ona lagala, ali baš zato ćeš ti i dvostruko nadrljati. Nije mi jasno kako nisi shvatio da ćeš jednom ipak platiti račune. Pa ipak si valjda imao mrvicu zdrave pameti. Jučer sam joj predložio da te smjesti u ubožnicu, nemoj se uzrujavati, u pristojnu ubožnicu, neće biti poniženje; čini mi se da će me poslušati. Sjećaš li se posljednjeg pisma koje si mi poslao u H-sku guberniju prije tri sedmice?

– Zar si joj i to pokazao? – užasnuto će Petar Trofimovič.

– Pa nego što! To mi je bilo prvo. To je ono isto pismo u kojem mi saopćavaš kako te ona izrabljuje, kako ti zavidi na talentu i gdje spominješ neke »tuđe grijehe«. E, brajko moj, zaista si ti ipak strašno tašt! Pucao sam od smijeha. Uopće su tvoja pisma ubitačna; stil ti je strašan. Nekad ih uopće ne bi ni pročitao, a jedno se još povlači negdje kod mene neotvoreno; poslat ću ti ga sutra. Ali ovo, ovo posljednje tvoje pismo – to je divota nad divotama! Kako sam se smijao, kako sam se od srca smijao!

– Izrode, izrode! – zaurla Stepan Trofimovič.

– Idi do đavola, s tobom se ne može uopće razgovarati. Pa slušaj, opet se vrijeđaš kao i prošlog četvrtka.

Stepan Trofimovič se prijeteće uspravi:

– Kako smiješ sa mnom razgovarati ovakvim rječnikom?

– Ama kakvim rječnikom? Jednostavnim i jasnim?

– De, reci mi, izrode, jesi li mi zapravo sin ili nisi?

– To bi ti bolje morao znati. Istina, svaki otac je u tom pogledu prilično slijep...

– Šuti, šuti! – tresao se Stepan Trofimovič od glave do pete.

– Eto, dereš se i psuješ kao i prošlog četvrtka, sad bi opet najradije zamahnuo štapom, a ja sam jednom otkrio čak i doku-

ment koji to dokazuje. Iz radoznalosti sam cijelu večer preturao škrinju. Istina, nemam pouzdana dokaza, što se toga tiče možeš biti miran. Našao sam jedino pisamce koje je majka bila uputila onome Poljaku. Ali, sudeći po njezinoj prirodi...

– Još jednu riječ, i ja ću te iščuškati.

– Eto kakvi su ljudi! – obrati se odjednom Petar Stepanovič meni. – Vidite, mi se natežemo još od prošlog četvrtka. Drago mi je što ste sad bar vi ovdje, pa ćete presuditi. Počnimo od činjenica: prekorava me što tako govorim o majci, a nije li me baš on naveo na takve misli? U Petrogradu, dok sam još bio gimnazijalac, tko me je, ako ne on, budio i po dva puta noći, grlio me, plakao, kao žena i pričao mi cijele noći, što mislite o čemu? Sve same prljave priče o majci! Od njega sam prvi put to i čuo.

– O, ja sam onda o tome govorio na mnogo čistiji način! Oh, ti me uopće nisi shvatio. Ti ništa, ništa nisi shvatio.

– A ipak je iz tvojih usta zvučalo podlije nego što sad zvuči iz mojih usta, mnogo podlije, priznat ćeš i sam. A da znaš, ako baš hoćeš, meni se fućka. Sve ovo govorim samo s tvog stanovišta. S moje točke gledišta nema razloga uzbuđenju: ja majku ne krivim; bio ti, ili onaj Poljak, meni je svjedno. Nisam ja kriv što ste vi to u Berlinu izveli tako glupo. A kao da ste i bili sposobni pametnije obaviti. E, kako ste vi smiješni ljudi, nema što! I kako ti onda nije svejedno da li sam ti ja sin ili nisam? Slušajte – obrati se on opet meni – cijelog života nije potrošio na mene ni jednog jedinog rublja, do šesnaeste godine me nije pravo vidio, zatim me je ovdje zakinuo i sad još tuli kako mu se cijelog života srce cijepalo zbog mene; i prenemaže se preda mnom kao glumac. Ta nisam ja Varvara Petrovna, za ime božje!

On ustade i uze šešir.

– Proklet bio na sve vijeke vjekova! – pruži prema njemu ruku Stepan Trofimovič, blijed kao smrt.

– Eh, čudo jedno kako čovjek može pobenaviti! – čak se začudi Petar Stepanovič.– Onda, zbogom, stari, nikada više neću svratiti ovamo. Sastavak pošalji što prije i nastoj, ako ikako možeš, da ne bude puno gluposti: samo činjenice, činjenice, gole činjenice i, što je najvažnije, da bude kratko. Zbogom!

III

Na ovakav su rasplet, uostalom, utjecali i neki sporedni razlozi. Petar Stepanovič je zaista imao nekih posebnih planova s ocem. Moje je mišljenje da je kanio izbezumiti starca i tako ga natjerati na svojevrsni javni skandal. To mu je bilo potrebno zbog nekakvih dubljih i sporednijih razloga, o kojima će biti još govora. Uopće je on u to vrijeme nosio u glavi mnogo različitih planova i nauma – a svi su, uglavnom, bili fantastični. Imao je na pameti još i drugoga mučenika osim Stepana Trofimoviča. Naime, mučenika je uopće imao dosta, kako se kasnije jasno pokazalo; ali na jednoga od njih je posebno računao: bio je to glavom gospodin von Lembke.

Andrej Antonovič von Lembke pripadao je onom povlaštenom (prirodno povlaštenom) soju čijih pripadnika u Rusiji ima, prema službenom proračunu, nekoliko stotina tisuća i koji možda i sam ne sluti da, sa svoje brojčanosti, predstavlja savršeno organiziranu udrugu. I, razumije se, ta udruga nije umjetna i nije izmišljena, nego postoji u njihovu soju sama po sebi, prešutno i bez dogovora, kao prava moralna obaveza i zasniva se na uzajamnoj podršci svih članova i pripadnika soja, koja se očituje svagdje, u svako vrijeme i u svim prilikama. Andrej Antonovič je imao čast školovati se u jednoj od onih uglednih ruskih visokih škola koje polaze mladići s jačim vezama ili većim obiteljskim bogatstvom. Pitomci te škole su, gotovo tek što bi završili studij, dobili prilično visok položaj u ovoj ili onoj grani državne vlasti. Andreju Antonoviču je jedan stric bio inženjerijski potpukovnik, a drugi pekar; ali se ipak nekako uvukao u tu školu i ondje zatekao mnogo sličnih pripadnika svog soja. Po prirodi je bio veseljak; u školi nije blistavo napredovao, ali su ga svi zavoljeli. I kada su nešto kasnije, u višim razredima, mnogi mladići, uglavnom Rusi, počeli naveliko razgovarati o najsloženijim suvremenim pitanjima, vladajući se kao da jedva čekaju svjedodžbu da bi napustili školu i sami riješili sve probleme, Andrej Antonovič se i dalje bavio najnevinijim đačkim ludorijama. Nasmijavao je sve u školi, istina, prilično plitkim i tek ponešto ciničkim dosjetkama, ali je to shvaćao kao svoj zadatak. Koji put bi se, recimo, neobično useknuo kada bi ga predavač na satu štogod zapitao; tome bi se nasmijali i kolege i sam predavač; drugom prilikom bi opet u spavaonici odglumio nekakvu ciničku ulogu i požnjeo buran pljesak; treći put bi odsvirao nosom, samo nosom (prilično vješto), uvertiru iz »Fra Diavola«. Isticao se također namjernom neurednošću koju je smatrao za osobito

pametnu odliku. Posljednje školske godine počeo je piskarati pjesmice na ruskom jeziku. Svoj materinji jezik govorio je veoma nepravilno kao i mnogi drugi pripadnici njegova soja, koji žive u Rusiji. Zbog te sklonosti prema poeziji sprijateljio se s jednim turobnim i pomalo utučenim kolegom, sinom siromašna ruskog generala, kolegom koga su inače u školi smatrali za budućeg velikog književnika. Taj se kolega odnosio prema njemu pokroviteljski. Ali sudbina je htjela da je taj turobni kolega koji je po izlasku iz škole ubrzo napustio činovničku karijeru, kako bi se posvetio ruskoj književnosti, pa se zbog toga šepirio u šupljim cipelama i cvokotao zubima od studeni u laganu ljetnom ogrtaču, iako je već bila kasna jesen, tri godine kasnije slučajno sreo kod Aničkova mosta svog bivšeg protežea »Lembku«, kako su ga inače zvali drugovi u školi. I, zamislite, na prvi pogled ga čak nije ni poznao nego je zastao u čudu. Pred njim stajaše besprijekorno obučen mladić, divno dotjeranih zalisaka crvenkasta prelijeva, s monoklom na oku, u lakiranim cipelama, novim novcatim rukavicama, širokom Šarmerovom ogrtaču i s aktovkom ispod ruke. Lembke se raznježio nad kolegom, dao mu svoju adresu i pozvao ga da koji put predvečer svrati k njemu. Vidjelo se da to sad više nije »Lembka«, nego von Lembke. Kolega ga je ipak posjetio i to možda samo od bijesa. Na prilično ružnom i veoma skromnom stubištu, koje je ipak bilo prekriveno crvenom tkaninom, dočekao ga je vratar i zapitao koga traži. Zvonce je glasno odjeknulo negdje na gornjem katu. Ali mjesto raskoši kojoj se gost nadao, zatekao je svoga prijana »Lembku« u sporednoj sobici, mračnoj i zapuštenoj, koja je bila po sredini podijeljena tamnozelenim zastorom, istina s tapeciranim, ali već veoma izlizanim pokućstvom, i zasjenjena tamnozelenim zavjesama na uskim i visokim prozorima. Von Lembke je stanovao kod nekog daljeg rođaka, generala koji ga je izdržavao. Gosta je dočekao srdačno, bio je ozbiljan, ali uglađen i uljudan. Razgovarali su i o literaturi, samo u razumnim granicama. Sluga s bijelom kravatom o vratu donio je blijed čaj i sićušno okruglo pecivo. Kolega je iz pakosti zatražio mineralne vode. Napokon ju je dobio, ali tek poslije duljeg natezanja, budući da se Lembke očito zbunio i više puta pozivao slugu. Usto je zapitao gosta hoće li štogod pojesti i očito da mu je bilo drago kad je kolega odbio i, napokon, otišao. Prosto-naprosto Lembke je, eto, bio tek na početku karijere i živio je na grbači uglednog generala, koji je bio pripadnik istog soja.

U to vrijeme je čeznuo za petom generalovom kćerkom, a ona mu je, čini se, uzvraćala ljubav. Međutim, Amaliju su ipak udali,

kad je došlo vrijeme, za starog njemačkog tvorničara, davnašnjeg prijatelja staroga generala. Andrej Antonovič nije mnogo ronio suze, nego je od papira slijepio cijelo kazalište. Dizala se tu zavjesa, izlazili glumci, mahali rukama; po ložama sjedila publika, orkestar, koji je pokretao skriveni mehanizam, prelazio je gudalima po violinama, dirigent mahao štapićem, u parteru pljeskali kicoši i časnici. Sve je to smislio, izradio i slijepio iz papira sam von Lembke; pola godine se bavio tim kazalištem. General je za tu priliku priredio posebno intimno veče, i gostima su pokazali kazalište; svih pet generalovih kćerki, zajedno s novopečenom nevjestom Amalijom i njezinim tvorničarom, kao i mnoge druge gospođice i gospođe, u pratnji svojih Nijemaca, pažljivo su gledale kazalište i divile mu se; poslije je održan ples. Lembke je bio veoma zadovoljan i ubrzo pregorio ljubav.

Prošlo je nekoliko godina, i on je napredovao u karijeri. Uvijek je bio na uglednu položaju, a starješine su mu vječito bili pripadnici istog soja, tako da je napokon stekao, za svoje godine prilično visoku titulu. Već odavno se kanio oženiti, i već odavno oprezno zirkao oko sebe. Iza leđa starješina je potajno poslao priču u uredništvo jednog lista, ali je nisu objavili. Zato je slijepio od papira cijelu željeznicu koja mu je opet veoma uspjela: putnici su izlazili iz stanične zgrade, noseći torbe i kovčege, u pratnji djece i pasa, i ulazili u vagone. Kondukteri i željezničari su hodali gore-dolje, zazvonilo bi zvonce, odjeknuo signal, i vlak bi kretao. Za tu majstoriju mu je trebalo godinu dana. Ali svejedno se morao oženiti. Krug poznanstava bio mu je prilično širok, uglavnom među njemačkim svijetom; ali se isto tako kretao i u ruskoj sredini, naravno, po potrebi službe. Napokon, kad je već bio navršio trideset i osam godina, dobio je nasljedstvo. Umro mu je onaj stric pekar i oporučno mu ostavio trinaest tisuća rubalja. Trebalo mu je još samo kakvo pošteno mjesto. Gospodin von Lembke, usprkos visokom društvenom položaju, bio je vrlo skroman čovjek. On bi bio veoma zadovoljan skromnim mjestom gdje će biti svoj gazda i brinuti se, recimo, za isporuku državnih drva, ili raditi u sličnoj hladovini koja će potrajati cijelog života. Ali, eto, mjesto kakve Mine ili Ernestine, koje je očekivao, naletio je iznenada na Juliju Mihajlovnu. Otada je njegova karijera naglo krenula uvis. Skromni i savjesni von Lembke osjetio je da bi mogao postati tašt.

Julija Mihajlovna je prije reforme imala dvije stotine duša i, osim toga, veoma dobre veze. S druge strane, von Lembke je bio ljepotan, a ona je već bila prevalila četrdesetu godinu. Zanimljivo

je da se on zaljubljivao malo-pomalo i to zapravo sve jače što se ženidba približavala. Na svadbeni dan poslao joj je čak i pjesmu. Njoj se sve to veoma sviđalo, pa čak i pjesma: četrdeset godina ipak nije mačji kašalj. Uskoro je stekao visoku titulu i dobio visoko odlikovanje, a zatim je bio postavljen za guvernera u našoj guberniji.

Prije nego što su krenuli ovamo, Julija Mihajlovna je dobro i brižno pripravljala muža. Po njezinu mišljenju, on je imao određene sposobnosti, dobro je umio nastupati i vladati se, važno i zamišljeno je znao saslušati druge i pristojno šutjeti mjesto da odgovara, naučio je nekoliko pravila etikete, čak je znao održati i govor, imao je i poneke sićušne i mutne ideje, znao se okititi pomodnim i neophodnim liberalizmom. Nju je ipak zabrinjavalo to što je bio previše trom i što je, pošto je dugo i uporno želio uspjeti u životu, sad već ozbiljno počeo osjećati potrebu za mirom. Nastojala je presaditi u njega svoje ambicije, a on je, eto, počeo lijepiti od papira evangelističku crkvu: pastor je držao propovijed, vjernici slušali pobožno sklopljenih ruku, jedna dama rupčićem brisala suze, starčić se useknjivao; napokon bi odjeknule orgulje koje su u tu svrhu bile naručene iz Švicarske, usprkos tome što su bile prilično skupe. Julija Mihajlovna je gotovo uplašeno zaplijenila njegovo djelo, tek što je saznala za nj, i zaključala ga u škrinju; mjesto toga mu je dopustila da piše roman, ali samo krišom. Otada se otvoreno počela uzdati jedino u samu sebe. Nesreća je u tome što je zbilja bila lakoumna i nije poznavala nikakvih granica. Sudbina je htjela da dugo bude usiđelica. Ideja za idejom sad su salijetale njezinu častohlepnu i pomalo ojađenu glavu. Kovala je velike planove, doista željela vladati gubernijom i maštala o tome kako će se odmah naći u središtu pažnje, izbrala je čak i svoj put u politici. Von Lembke se čak poprilično uplašio iako je svojim činovničkim njuhom osjetio da se nema zapravo zašto bojati gubernatorske vlasti. Prva dva-tri mjeseca prošla su čak prilično dobro. Ali je onda iskrsnuo Petar Stepanovič, i događaji su poprimili čudan tok.

Mladi Verhovenski je, naime, već od samog početka neuvijeno pokazivao kako malo poštuje Andreja Antonoviča i bahato se počeo prema njemu vladati, a Julija Mihajlovna, koja je inače toliko držala do ugleda svog supruga, pred tim je nekako zatvarala oči; u najmanju ruku, nije na to obraćala nikakve pažnje. Mladić je postao njezin ljubimac, hranio se i gotovo spavao u njihovoj kući. Von Lembke se branio kako je znao, nazivao ga u društvu »mladićem«, pokroviteljski ga tapšao po ramenu, ali time

ništa nije postizao: Petar Stepanovič mu se neprestano gotovo rugao u lice, čak i onda kad bi naoko ozbiljno razgovarao, a i u društvu mu se bezobzirno obraćao. Jednom, kad se Andrej Antonovič vratio kući, zatekao je nepozvana mladića, u svojoj radnoj sobi kako spava na divanu. Petar Stepanovič je rekao da je usput svratio i, kako ga nije zatekao kod kuće, »usput se i naspavao«. Von Lembke se uvrijedio i još jednom se potužio supruzi; ona se narugala njegovoj srditosti i odbrusila mu kako on zacijelo ne zna zauzeti pravi stav; naime, kako je rekla, »taj dečko« nikada se nije usuđivao biti drzak prema njoj, nego je uvijek bio »naivan i neusiljen, premda se nije držao društvenih propisa«. Von Lembke je spustio nos. A ona ih je izmirila. Petar Stepanovič se nije baš ispričao, nego se izvukao nekom sirovom šalom, koju bi se zapravo moglo shvatiti i kao novu uvredu, ali koja je u ovoj prilici bila prihvaćena kao kajanje. Nevolja je u tome što je Andrej Antonovič već od početka izišao s krivom kartom i odmah ga upoznao sa svojim romanom. Naslutivši da bi on mogao biti mladenački, pjesnički zanesenjak i, priželjkujući odavno da pronađe kakva slušatelja, on mu je, još u prvim danim poznanstva, jedne večeri pročitao dva poglavlja svoga rukopisa. Mladić ga je saslušao i, ne prikrivajući dosadu, neuljudno zijevao, ni jednom ga riječju nije pohvalio ali je na odlasku zamolio rukopis da bi ga kod kuće mogao pročitati u dokolici i donijeti konačan sud, a Andrej Antonovič mu ga je dao. Odonda mu još nije vratio rukopisa, iako je svaki dan navraćao u njihovu kuću, nego bi se uvijek nasmijao kad bi guverner spomenuo roman; na kraju krajeva je saopćio da ga je još one večeri izgubio na ulici. Kad je to saznala, Julija Mihajlovna se strašno razljutila na muža.

– Nisi mu valjda pričao i o onoj crkvi? – uzbudila se ona i gotovo uplašila.

Von Lembke se ozbiljno zamislio, a liječnici su mu zabranili da ozbiljno misli, jer bi mu moglo škoditi. Osim što je imao mnogo briga u guberniji, o čemu će još biti riječi, u pitanju je bilo i nešto naročito, zbog čega mu je patilo srce, a ne samo njegova starješinska taština. Kad se ženio, Andrej Antonovič nije mogao ni pomisliti da će u budućnosti biti kakvih obiteljskih razdorica ili sukoba. Tako je on, naime, snatrio cijeloga života, maštajući zapravo o Mini i Ernestini. Osjetio je da ne bi bio kadar podnijeti obiteljske oluje. A onda je Julija Mihajlovna odjednom nastupila otvoreno.

– Nemaš razloga da se ljutiš – rekla je ona – ako ni zbog čega drugog, ono zato što si trostruko razumniji od njega i na neusporedivo višem društvenom položaju. U tome dječaku ima još mnogo

ostataka nekadašnjih slobodoumnih navada, ali to smatram za obične djetinjarije; samo se to ne može odmah, nego postupno iskorijeniti. Treba paziti našu omladinu; ja ih srdačno prigrlim i čuvam da ne padnu u ponor.

– Đavo bi ga znao što on trabunja – bunio se von Lembke – ja to ne mogu tolerirati, budući da on u društvu i u mojoj nazočnosti tvrdi kako vlada namjerno opija narod rakijom da bi ga poživinčila i tako odvratila od ustanka. Zamisli kakva je moja uloga, da tako nešto moram slušati pred cijelim društvom.

Von Lembke se, naime, dok je ovo govorio, prisjetio nedavna razgovora s Petrom Stepanovičem. Nastojeći ga naivno razoružati svojim liberalizmom, pokazao mu je svoju intimnu zbirku svakojakih revolucionarnih proglasa, i ruskih i inozemnih, koju je brižno skupljao već od pedeset i devete godine, i to ne kao kolekcionar, nego naprosto iz probitačne radoznalosti. Petar Stepanovič je shvatio kamo on cilja i grubo mu je skresao u lice da u jednom jedinom retku takva proglasa ima više smisla nego u kakvom cijelom državnom uredu, »računajući tu, naravno i vaš«.

Lembke je bio preneražen.

– Ali za nas je takvo mišljenje još preuranjeno, veoma preuranjeno – izgovorio je on gotovo moleći, pokazajući proglase.

– Nije istina, nije preuranjeno; eto, vi se bojite, što znači da nije preuranjeno.

– Ali ipak, pogledajte, ovdje, na primjer, pozivaju da rušimo crkve.

– A zašto ne? Eto, vi ste pametan čovjek i, naravno, osobno ne vjerujete, ali vrlo dobro shvaćate da je vjera potrebna kako biste narod mogli poživinčiti. Samo, istina je poštenija od laži.

– Slažem se, slažem se, potpuno se slažem s vama, ali svejedno je to za nas preuranjeno, i te kako preuranjeno... – namrštio se von Lembke.

– A kakav ste onda uopće državni činovnik i vladin čovjek kad se slažete s tim da treba rušiti crkve i s motkama poći na Petrograd, smatrajući jedino da je tako nešto još preuranjeno?

Von Lembke se našao u nebranu grožđu i bio osobno pogođen.

– Nije točno, nije točno – jedio se on sve više i više, povrijeđen u svojoj taštini – vi griješite jer ste još mlad i, što je najvažnije, ne poznate naše namjere. Eto, dragi moj Petre Stepanoviču, vi nas nazivate vladinim činovnicima? U redu. Jesmo li mi samostalni činovnici? Recimo da jesmo. Ali, molim vas lijepo, kako mi radimo? Na nama leži odgovornost a u krajnjoj liniji služimo zajedničkoj stvari isto tako kao i vi. Jedino što mi održavamo ono

što vi potkopavate i što bi se, da nema nas, raspalo kao kuća od karata. Mi vam nismo neprijatelji, zaista nismo, mi vam kažemo: krenite naprijed, borite se za progres, čak i potkopavajte ono što je staro i što treba izmijeniti; ali kad bude trebalo, mi ćemo vas obuzdati i zaustaviti na određenoj granici i tako vas spasiti od sebe samih, jer biste bez nas samo rasklimali Rusiju, oduzeli joj svaki ugled, a naš je zadatak upravo u tome da se brinemo za njezin ugled. Pokušajte shvatiti da smo i mi i vi potrebni jedni drugima. U Engleskoj vigovci i torijevci isto tako trebaju jedni drugima. Meni se, dakle, čini da smo mi naprosto torijevci, a vi vigovci.

Andrej Antonovič se čak patetično razglagoljao. Još od svog boravka u Petrogradu zavolio je govoriti pametno i slobodoumno, a sada ovdje, što je glavno, nitko nije prisluškivao. Petar Stepanovič je šutio i držao se ozbiljnije nego inače. To je govornika još više poticalo:

– Znate li vi da ja kao »glava gubernije« – nastavio je on ushodavši se po radnoj sobi – znadete li da ja imam toliko dužnosti da ne mogu obaviti ni jednu jedinu a, u isto vrijeme, mogu pouzdano ustvrditi da zapravo ovdje i nemam nikakva posla? Tajna je u tome da sve zapravo zavisi od stava vlade. Neka vlada proglasi čak i republiku da bi, recimo, provela određenu politiku ili umirila strasti ali, s druge strane, neka istovremeno ojača gubernatorsku vlast, pa ćemo mi gubernatori ubrzo progutati republiku; i ne samo republiku: progutat ćemo sve što god hoćete; bar što se mene tiče, osjećam da bih bio spreman... jednom riječju, neka vlada samo brzojavno zatraži od mene *activité dévorante*[1], i ja ću razviti *activité dévorante*. Rekao sam im ja otvoreno u oči: »Poštovana gospodo, radi ravnoteže i napretka svih gubernijskih upravnih tijela jedno je prijeko potrebno: povećati gubernatorsku vlast«. Bilo bi potrebno, znate, da sva ova tijela – upravna ili sudska – žive, da tako kažem, dvostrukim životom, naime, bilo bi potrebno (vjerujem čak i prijeko potrebno), a, s druge strane, opet, bilo bi dobro da ih uopće ne bude. Sve zavisi o stavu vlade. Ako njima puhne u glavu da su takva tijela prijeko potrebna, ja ću ih odmah imati pri ruci. Ako, opet, bude trebalo, neće im više nitko živ moći ući u trag. Eto, tako ja shvaćam tu *activité dévorante*, koje ne može biti ako se ne poveća gubernatorova vlast. Ovo mi razgovaramo u četiri oka. Da znate da sam već javio u Petrograd kako bi bilo potrebno da se pred gubernatorovu kuću postavi stražar. Čekam njihov odgovor.

[1] Razorna aktivnost.

– Vama su potrebna dva – reče Petar Stepanovič.

– Zašto dva? – zastade pred njim von Lembke.

– Čini mi se da vam je malo jedan, ako hoćete da vas poštuju. Vama su svakako potrebna dvojica.

Andreju Antonoviču se izdulji lice.

– Vi... vi ste zbilja prilično drski, Petre Stepanoviču. Zlorabite moju dobrotu, postajete zajedljivi i izigravate nekakva *bourru bienfaisant*...[1]

– Neka bude na vašu – protisnu Petar Stepanovič – ali je činjenica da nam vi ipak krčite put i pripravljate našu pobjedu.

– Kome to zapravo krčim put i kakvu pobjedu? – zapilji se u njega von Lembke, ali mu Petar Stepanovič ne odgovori.

Julija Mihajlovna se opet razljutila kad ju je muž izvijestio o tome razgovoru.

– Ali ne mogu – branio se von Lembke – upotrijebiti svoj autoritet pred tvojim ljubimcem, i to još u četiri oka... Možda sam i previše rekao... u najboljoj namjeri.

– U predobroj namjeri. Nisam ni znala da imaš zbirku nekakvih proglasa. Budi tako dobar i pokaži mi ih.

– Ali... on me zamolio da ih odnese kući na jedan dan.

– I vi ste mu ih opet dali! – raspali se Julija Mihajlovna – Kako je to neoprezno!

– Poslat ću sad odmah po njih.

– Neće vam dati.

– Zapovjedit ću mu! – planuo je von Lembke i čak skočio na noge. – Pa tko je on da bih morao toliko strepiti pred njim i tko sam ja da se ne bih usudio ništa poduzeti?

– Sjedite i smirite se – obuzda ga Julija Mihajlovna – a na vaše ću prvo pitanje ovako odgovoriti: on mi je toplo preporučen, veoma je nadaren i ponekad kaže nešto vrlo pametno. Karmazinov tvrdi da ima veza gotovo posvuda i da je veoma utjecajan među omladinom u prijestolnici. Ako ih uspijem, preko njega, sve privući i okupiti oko sebe, spasit ću ih od pada i njihove častoljubivost ću usmjeriti drugim putem. On mi je iskreno odan i u svemu me sluša.

– Ali dok ih mi mazimo, oni bi mogli... đavo bi ga znao što bi sve mogli učiniti. Naravno, to je dobra ideja... – neodređeno se branio von Lembke – ali... ali, naime, kako sam čuo, u -skom kotaru su se pojavili nekakvi proglasi.

– Pa o tome se govorkalo još ljetos – te nekakvi proglasi, te

[1] Dobronamjernog grubijana...

krivotvorene novčanice i koješta drugo, a svejedno do danas ništa od svega toga nismo vidjeli. Tko vam je to rekao?

– Rekao mi von Blum.

– Ah, molim vas, poštedite me tog vašeg Bluma i da mi ga više nikad niste spomenuli!

Julija Mihajlovna je planula i čak cijelu minutu nije mogla progovoriti. Von Blum je bio činovnik u gubernijskoj upravi, koga je ona naročito mrzila. Ali i o njem će biti kasnije riječi.

– Molim te lijepo, nemoj se uzbuđivati zbog Verhovenskoga – reče ona na kraju. – Ako je i sudjelovao u nekakvim gluparijama, ne bi sada govorio onako kako razgovara s tobom i s ostalim ljudima ovdje. Frazeri nisu opasni, i čak ti mogu reći da bih ja, ako dođe do čega, o tome prvo saznala baš od njega. On mi je ludo, ludo odan.

Moram reći, uoči idućih događaja, da ti opaki nitkovi ne bi možda ni učinili toliko zla da nije bilo uobraženosti i taštine Julije Mihajlovne. Za mnogo što je upravo ona kriva!

GLAVA PETA

UOČI PRIREDBE

I

Dobrotvorna priredba, koju je pripremala Julija Mihajlovna u korist guvernanti iz naše gubernije, već je nekoliko puta bila najavljena i odgođena. Petar Stepanovič je neprestano skakutao oko nje, baš kao i činovničić Ljamšin, koji je služio kao trčkaralo i koji je u ono vrijeme svraćao Stepanu Trofimoviču i odjednom se dopao gubernatorovoj kući zbog toga što je znao svirati na klaviru; pomagao je, također, donekle i Liputin, kome je Julija Mihajlovna bila namijenila mjesto urednika budućeg nezavisnog gubernijskog lista; bilo je tu još i nekoliko gospođa i djevojaka i, napokon, čak i Karmazinov koji, možda, i nije bio neprestano pri

ruci, ali je zato glasno i jasno i veoma zadovoljno najavio da sprema svima ugodno iznenađenje, kojim će ih zadiviti na početku literarne kadrile. Dobrovoljnih priloga je bilo nevjerojatno mnogo i dala ih je gotovo cijela gradska elita, ali su i plebejci bili dobro došli, samo ako su položili novčani prilog. Julija Mihajlovna je izjavila, da je čak ponekad dobro da se pomiješaju društveni slojevi, jer »tko bi inače prosvijetlio one druge?« Osnovan je zatvoreni interni odbor koji je zaključio da priredba mora imati demokratski karakter. Toliki prihodi su poticali rastrošnost; organizatori su htjeli prirediti nešto fantastično i zato su neprestano i odlagali priredbu. Nikako nisu mogli odlučiti gdje će prirediti večernji ples: u ogromnoj kući starješine plemstva, čija žena je za taj dan ponudila svoj dom ili kod Varvare Petrovne u Skvorešnicima? U Skvorešnicima bi bilo malko daleko, ali su mnogi članovi odbora tvrdili da bi ondje bilo i »slobodnije«. Varvari Petrovnoj je također bilo neobično stalo da se ples održi na njenu imanju. Teško je objasniti zašto se ta ponosna žena gotovo ulizivala Juliji Mihajlovnoj. Vjerojatno joj se sviđalo što se i gubernatorova žena isto tako ponižava pred Nikolajem Vsevolodovičem i mazi ga kao nikoga. Ponovit ću još jednom: Petar Stepanovič je neprestano, uporno i potiho raspirivao u gubernatorovoj kući slutnju, koju je sam prije nabacio i po kojoj je Nikolaj Vsevolodovič tobože čovjek koji ima najtajanstvenije veze u najtajanstvenijim krugovima i koji je ovdje po nekom naročitom zadatku.

U nas je tada zavladala neobična duhovna klima. Osobito je ženske krugove obuzela nekakva lakoumnost i ne bi se moglo reći da je bila postupna. Odnekud su na brzu brzinu zapuhula nevjerojatno raskalašena načela. Zavladala je nekakva raspojasanost i lakoumnost koja, moram reći, nije uvijek bila ugodna. U modi je bila nekakva pomutnja u glavama. Mnogo kasnije, kad je sve već prohujalo, optuživali su zbog toga Juliju Mihajlovnu, njezine pristaše i njezin utjecaj; ali teško je vjerovati da je svemu bila kriva jedino Julija Mihajlovna. Naprotiv, mnogi su se isprva natjecali u pohvalama na račun gubernatorice ističući kako je uspjela ujediniti društvo i kako je unijela veselja u gradski život. Izbilo je čak i nekoliko skandala za koje, naravno, nije uopće bila kriva Julija Mihajlovna; ali svi su se odreda samo smijali i zabavljali, a nije bilo nikoga tko bi tome mogao stati na kraj. Postrance je, istina, ostala prilično brojna skupina osoba, koja je na svoj način motrila razvoj ondašnjih događaja; ali ni oni nisu onda još ni prigovarali; čak su se i smiješili.

Sjećam se kako se nekako u ono vrijeme stvorilo poprilično

društvance čije se središte, možda, zaista i nalazilo u salonu Julije Mihajlovne. U tom intimnom krugu, što se skupljao oko nje i koji se, uglavnom, sastojao od omladine, bile su dopuštene i čak postale pravilom različite obijesti – koje su zaista ponekad bile prilično raskalašene. Tom društvancetu je pripadalo i nekoliko veoma dragih gospođa. Omladina je priređivala piknike, žureve, ponekad hrpimice jurila po cijelom gradu u kolima ili na konjima. Bili su neprestano u potrazi za događajima, čak su ih sami namještali i smišljali, i to tek vica radi. Naš su grad naprosto počeli smatrati za neku vrst grada Glupova. Nazivali su ih šaljivcima ili rugačima, zato što nisu ni pred čime prezali. Dogodilo se tako, primjerice, da se žena jednog našeg poručnika, još veoma mlada crnka, koja je istina, bila prilično oronula od muževa zlostavljanja, jedne takve večeri, iz lakoumnosti počela kartati u velike pare u nadi da će zaraditi za ogrtač i, mjesto da štogod dobije, izgubila cijelih petnaest rubalja. Bojeći se muža i nemajući novaca da plati dug, ona se, prisjetivši se svoje početne hrabrosti, odlučila isto tako krišom uzajmiti novac, i to te iste večeri, od sina našeg gradskog poglavara, pokvarenog derana koji je prerano upoznao život. Ne samo što je odbio da joj posudi novac nego je, smijući se naglas, sve ispričao mužu. Kad je poručnik, koji je živio jedino od plaće i jedva sastavljao kraj s krajem, doveo kući suprugu, izdovoljio se na njoj do mile volje, usprkos tome što je ona zapomagala, vikala i na koljenima ga zaklinjala da joj oprosti. Toj odvratnoj priči cijeli se grad naprosto smijao i, premda nesretna poručnikovica nije pripadala društvu što je okružavalo Juliju Mihajlovnu, jedna dama iz one raskalašene »hrpe«, inače veoma ekscentrična i neobuzdana osoba koja je donekle poznavala poručnikovicu, svratila je njoj i naprosto je odvukla svojoj kući. Ondje su je odmah prihvatili naši objешenjaci, obrlatili, potkupili poklonima i zadržali četiri dana ne vraćajući je mužu. Stanovala je kod te pustopašne gospođe i po cijeli dan se smucala s njom okolo po gradu, zajedno s cijelom raspojasanom družinom, sudjelovala u veselicama i plesovima. Neprestano su je nagovarali da preda muža na sud i uzvitla prašinu. Uvjeravali su je da će svi biti uz nju i da će za nju svjedočiti. Muž je šutio i nije se usudio suprostaviti. Nesretnici je, napokon, sinulo da je navukla bijedu na vrat i četvrtog dana je, zamirući od straha, pobjegla od svojih zaštitnika i vratila se mužu. Nikada se nije moglo pravo saznati što se odigralo među supružnicima; samo se zna da su kapci na dva prozora njihova niskog drvenog kućerka, u kojem je poručnik bio iznajmio stan, bili zatvoreni pune dvije sedmice. Julija Mihaj-

lovna se, kad je sve saznala, razljutila na obješenjake i ogorčila zbog postupka pustopašne dame, iako ju je ta ista dama bila upoznala s poručnikovicom već prvog dana pošto su je bili oteli iz muževe kuće. Uostalom, taj je događaj brzo pao u zaborav.

Drugom prilikom, u jednoga sitnog činovnika, naoko poštena čovjeka s obitelji, neki mladić, također sitni činovničić koji je svratio iz susjednog kotara, isprosio je kćerku, sedamnaestogodišnju djevojku i ljepoticu, koju je znao cijeli grad. Ali odjednom se saznalo da je u prvoj bračnoj noći mladi suprug bio veoma grub prema ljepotici, osvetivši joj se zbog toga što je držao da je prevaren. Ljamšin, koji je gotovo doslovno prisustvovao cijelom događaju, jer se na svadbi bio napio i ostao u kući da prenoći, već u ranu zoru je obišao sve poznate da im saopći veselu vijest. Odmah se okupilo društvance od desetak ljudi i svi su bili na konjima, od kojih su neki bili unajmljeni kozački konji, kao na primjer, oni pod Petrom Stepanovičem i Liputinom koji je, usprkos poodmakloj dobi, u ono vrijeme sudjelovao gotovo u svim skandaloznim pothvatima naše lakoumne omladine. Kad su se mladenci pojavili na ulici, u dvopregu, uputivši se, prvog dana poslije vjenčanja, u pohode znancima, kao što je bio naš nepisani zakon, koji nije vodio računa o bilo kakvim neugodnim okolnostima, cijela povorka je okružila kočiju i, uz veseo smijeh, pratila je cijelog prijepodneva po gradu. Istina, u kuće baš nisu zalazili, nego su čekali pred ulazom, u sedlu; mladenca i mladenku nisu, istina, baš otvoreno vrijeđali, ali su ipak uspjeli napraviti skandal. Cijeli grad je brujio. Svi su se, naravno, smijali. A von Lembke se razljutio i ponovo svojski pograbio s Julijom Mihajlovnom. Ona se isto tako strašno razljutila i već je bila odlučila da obješenjake više ne pušta u kuću. Ali je sutradan već svima oprostila na nagovor Petra Stepanoviča i na savjet Karmazinova. Piscu se naime ta »šala« učinila prilično duhovita.

– To odgovara ovdašnjim navikama – reče on – i svakako je originalno i... smiono; vidite, svi se smiju a jedino se vi ljutite.

Ali je zato bilo nedopustivih i veoma neugodnih šala.

U naš grad je svratila žena, koja je prodavala biblije; bila je to čestita žena, iako iz siromašnije sredine. O njoj se počelo pričati zato što se o takvim prodavačicama knjiga pojavilo nekoliko zanimljivih članaka u prijestolničkim novinama. A tada je onaj lupež od Ljamšina, uz pomoć jednoga sjemeništarca, koji je krao bogu dane u iščekivanju učiteljskog mjesta na našoj školi, krišom, dok je, tobože, kupovao bibliju od nje, gurnuo u njezinu torbu cijeli svežanj inozemnih pornografskih fotografija koje je, za ovu

priliku, kako se kasnije saznalo, bio dao jedan veoma ugledan starac, čije prezime ne mogu spomenuti, koji je imao vrlo visoko odlikovanje i koji je, kako je sam govorio, veoma volio »zdrav smijeh i vesele šale«. Kada je nesretna žena u našem Trgovačkom magazinu počela vaditi svete knjige, prosule su se i fotografije. Ljudi su se smijali i bunili, gomila se natisnula oko nje, počela psovati, a palo bi i batina da nije dojurila policija. Prodavačicu su strpali u pritvor i tek navečer, na intervenciju Mavrikija Nikolajevića koji se ogorčio kad je saznao za pozadinu odvratne priče, oslobodili i pustili iz grada. Čak je i Julija Mihajlovna već bila čvrsto odlučila da, jednom zauvijek, zatvori Ljamšinu vrata svoje kuće, a onda ga je, baš te iste večeri dovelo cijelo društvo i saopćilo joj da je smislio novu i naročitu skladbu za klavir, nagovorivši je da je posluša. Skladba je zaista bila veoma uspjela i imala je smješan naslov: »Francusko-pruski rat«[1]. Započinjala je prijetećim zvucima Marseljeze:

Qu'un sang impur abreuve nos sillons![2]

Bilo je tu puno bahatog izazova, opijenosti budućim pobjedama. A onda su se, pokraj majstorskih varijacija na temu himne, negdje postrance, duboko, kao iz kuta, a opet veoma blizu, začuli vulgarni zvuci i motiv pjesmice »*Mein lieber Augustin*«. Marseljeza ih isprva ne primjećuje, Marseljeza se posve zanijela svojom uzvišenom temom; ali »*Augustin*«je sve glasniji, »*Augustin*« je sve bezobrazniji i, gle, tema Augustina nekako se iznenada počinje isprepletati s temom Marseljeze. Marseljeza se, čini se, nekako ljuti; napokon je primijetila tog »*Augustina*«, nastoji ga se otresti, otjerati ga kao sićušnu mušicu, ali se »*Mein lieber Augustin*« čvrsto drži i ne da; Marseljeza je vesela i sigurna u sebe; radosna je i drska; a onda, odjednom, kao da počinje gubiti glavu; ne prikriva da se ljuti i da je uvrijeđena; sad su to krikovi puni ogorčenja, sad su to već suze i kletve i ruke ispružene prema providnosti:

Pas un pouce de notre territoire, pas une pierre de nos forteresses![3]

Ali sad je već prisiljena da pjeva u istom taktu s »*Augustinom*«. Zvuci joj nekako glupo prelaze u »*Mein lieber Augustin*« i ona se

[1] Suprotstavljanjem »*Marseljeze*« njemačkoj malograđanskoj pjesmici pisac je vjerojatno aludirao na razvoj francusko-pruskog rata (1870–1871). Poslije velikih francuskih nada u pobjedu nad protivnikom, došlo je do kapitulacije Francuske, pa čak i popuštanja Bismarckovim teritorijalnim i drugim zahtjevima.

[2] Neka nečista krv natopi naše brazde!

[3] Ni pedlja naše zemlje, ni kamena naših tvrđava!

povlači, gubi. Tek ponekad se na silu začuje opet »*qu'un sang impur*...«, ali se to odmah sramotno pretvori u onaj vulgarni valcer. Napokon ona posve utihne: to zapravo Jules Favre jeca na Bismarckovim prsima i odriče se svega, baš svega. I tada se opet nadima »*Augustin*«: odjeknu promukli zvuci, osjeća se tu more ispijena piva, pomamno samozadovoljstvo, žudnja za milijardama, finim cigarama, šampanjcem i taocima; a »*Augustin*« prelazi u bjesomučno urlanje... završen je francusko-pruski rat. Cijelo društvo plješće, Julija Mihajlovna se smiješi i kaže: »Pa kako da ga onda izbacim iz kuće«! Mir je sklopljen. Taj je nitkov zaista imao prilično talenta. Stepan Trofimovič mi je jednom tvrdio da najtalentiraniji umjetnici mogu biti strašni nitkovi i da te dvije osobine ne isključuju jedna drugu. Kasnije se pročulo kako je Ljemšin doslovno ukrao tu skladbu nadarenu i skromnu mladiću, svom znancu, koji mu je na proputovanju bio svratio u goste i koji je vječno ostao nepoznat; ali to sad nije važno. Taj nitkov, koji je nekoliko godina plesao oko Stepana Trofimoviča, glumeći na njegovim večernjim sijelima, već prema potrebi, Židove svih vrsta, gluhu seljanku na ispovijesti ili porođajne muke, sad je smiješno oponašao pred Julijom Mihajlovnom, između ostaloga, čak i samoga Stepana Trofimoviča, nazvavši svoju točku: »Liberal iz četrdesetih godina«. Svi su se valjali od smijeha, tako da ga, na kraju krajeva zaista nisu mogli izbaciti iz kuće: bio je to i te kako potreban čovjek. Osim toga se ponizno dodvoravao Petru Stepanoviču koji je, opet, dotle već stekao nevjerojatno snažan utjecaj na Juliju Mihajlovnu...

O tome nitkovu ne bih posebno ni govorio, jer nije ni zavrijedio da čovjek na njega troši riječi; ali se dogodila sramotna zgoda u kojoj je, po općem mišljenju, također on sudjelovao, a taj slučaj u svojoj kronici nikako ne mogu zaobići.

Jednog prijepodneva proširila se po gradu vijest da je izvršeno drsko i sramotno svetogrđe. Pred našom ogromnom tržnicom nalazi se starodavna crkva Bogorodičina rođenja, koja je prava znamenita starina u našem drevnom gradu. Kraj ulaznih vrata već odavno se u zidu iza rešetke nalazi velika ikona Bogorodice. I baš tu ikonu su jedne noći oskvrnuli: staklo svetog ormarića je bilo razbijeno, rešetka slomljena, a lupež je iz krune i oplate izvadio nekoliko kamenova i dragulja za koje ne bih znao reći koliko su vrijedili. Najzanimljivije je da je, osim krađe, počinjeno i ludo, smiješno svetogrđe: iza razbijena stakla ikone našli su ujutro, kako se pričalo, živa miša. Sad se pouzdano zna, pošto su odonda prošla četiri mjeseca, da je pljačku izvršio robijaš Fećka, ali se isto

tako priča, tko zna zašto, da je u pothvatu sudjelovao i Ljamšin. U ono vrijeme Ljamšina nitko nije spominjao, niti je itko uopće sumnjao u njega, a sad su svi tvrdili da je upravo on ubacio miša. Sjećam se da je vlast bila prilično zbunjena. Narod se sjatio na mjesto događaja već u rano jutro. Cijelo vrijeme stajala je ondje skupina ljudi; možda ne baš osobito velika ali nikad manja od stotinjak promatrača. Jedni su dolazili, a drugi odlazili. Kad bi pristupili, ljudi su se križali, cjelivali ikonu; počeše skupljati priloge, a pomoli se i crkvena plitica, a s njom i kaluđer, i tek u tri sata poslije podne vlast se dosjeti da bi mogla svijetu zabraniti da se ondje zaustavlja i stvara gužvu, pa naredi ljudima da, kad se pomole, poljube ikonu i dadnu prilog, pođu dalje svojim putom. Na von Lembkea je ta nesretna priča grozno djelovala. Julija Mihajlovna je, kako sam čuo, kasnije izjavila da je baš tog zlokobnog jutra prvi put primijetila u svoga supruga znakove one neobične sjete koja ga neće napustiti sve do odlaska iz našeg grada, koji je napustio, zbog bolesti, dva mjeseca kasnije i koje se neće osloboditi ni u Švicarskoj, gdje se danas odmara poslije kratkog službovanja u našoj guberniji.

Sjećam se da sam na tržnicu svratio negdje oko jedan sat iza podne; gomila je šutjela, a lica su svih bila ozbiljna i mrka. Dovezao se gojazan i žut trgovac, izišao iz kola, poklonio se do zemlje, cjelunuo ikonu, udijelio kaluđeru rubalj, stenjući se uspeo na kola i opet odvezao. Stigla je i kočija s dvije naše dame koje su pratile dva naša mlada obješenjaka. Mladići (od kojih jedan nije uopće više bio mlad) također su izišli iz kočije i progurali se do ikone, prilično neobazrivo razmičući okupljeni svijet. Ni jedan ni drugi ne skinuše šešira, a jedan natače cviker na nos. Ljudi su zagunđali, istina potmulo, ali neprijateljski. Mladić s cvikerom na nosu izvadi iz novčanika, koji je bio nabijen novčanicama, sitni bakrenjak i baci ga na pliticu; a onda se obojica, smijući se i glasno govoreći, vratiše prema kočiji. U isti čas pristiže na konju, u pratnji Mavrikija Nikolajevića, Lizaveta Nikolajevna. Ona skoči s konja, dobaci uzde svom pratiocu koji je, po njezinu nalogu, ostao u sedlu i priđe ikoni baš u onom trenutku kad je onaj obješenjak bio bacio sitniš u tanjurić. Pocrvenjela je od srdžbe; skinula svoj obli šešir, rukavice, kleknula pred ikonu pravo na blatni pločnik i smjerno se triput poklonila do zemlje. Zatim je izvadila novčanik, ali je, kako je u njemu bilo samo nešto malo sitniša, odmah skinula briljantne naušnice i stavila ih na pliticu.

– Mogu li dati ovo? Da se okiti ikona? – pitala je ona kaluđera neobično uzbuđena.

– Možete – odgovori on – svaki je poklon dobro došao.

Svjetina je šutjela ne buneći se i ne odobravajući; Lizaveta Nikolajevna je objahala konja, onako u zablaćenoj odjeći i odjahala.

II

Dva dana poslije događaja, što sam ga sad opisao, sreo sam je kad se bila zaputila, u velikų društvu što se vozilo u tri kočije, u nepoznatu smjeru i u pratnji jahača. Mahnula mi je rukom, zaustavila kočiju i zamolila me da im se svakako priključim. U kočiji je još bilo mjesta za mene, i ona me je predstavila, kroza smijeh, svojim suputnicama, mahom otmjenim damama, a meni je rekla kako su krenule u neobično zanimljivu ekspediciju. Neprestano se smijala, i činilo mi se da je nekako pretjerano sretna. U posljednje vrijeme se uopće mahnito veselila. Zaista je njihov naum bio ekscentričan. Krenule su preko rijeke, u pohode trgovcu Sevostijanovu kod koga je, u pobočnoj zgradi, već više od deset godina smireno, zbrinuto i lagodno živio Semjon Jakovljevič[1], naš svetac i prorok koji je bio poznat i izvan granice naše gubernije. Mnogi su ga posjećivali, a osobito putnici i stranci, da bi čuli koju riječ iz usta čovjeka blažena duha, da bi ga pozdravili i obdarili. Pokloni su ponekad bili znatni, pa ako ih Semjon Jakovljevič i nije sam upotrijebio, smjerno bi ih poslao u neki hram božji i to najćešće u naš Bogorodičin manastir; u ime manastira je zato neprestano dežurao jedan kaluđer u Semjona Jakovljeviča. Sve su dame očekivale da će se lijepo razonoditi. Nitko od njih nije još nikada vidio Semjona Jakovljeviča. Od muškaraca mu je jedino svratio jednom Ljamšin, i on nam je pričao da ga je svetac dao istjerati metlom i da je bacio za njim svojom rukom dva velika kuhana krompira. Među jahačima sam ugledao i Petra Stepanoviča, i to opet na unajmljenu kozačkom konju, na kojemu se veoma nespretno držao, a pokraj njega Nikolaja Vsevolodoviča, također u sedlu. On nikada nije izbjegavao takve zabave i u takvim prilikama se obično vladao prilično veselo, iako je, kao i uvijek, govorio veoma malo i rijetko. Kad je cijela ekspedicija, spuštajući se prema mostu stigla do gradskog svratišta, netko je

[1] U tome je liku pisac ocrtao moskovskog umobolnog iscjelitelja i »proroka« Ivana Jakovljeviča Korejšu (1780–1861).

kazao da su u svratištu, u jednoj od soba upravo maloprije našli gosta koji se ustrijelio iz pištolja, i da očekuju policiju. Odmah su svi poželjeli pogledati samoubojicu. Svi su se složili s prijedlogom: naše dame nisu još nikada vidjele samoubojicu. Sjećam se kako je jedna od njih odmah glasno izjavila da je »život već tako dosadan i da ne treba prezati ni pred kakvom razonodom samo ako je zanimljiva«. Svega je nekolicina ostala pred zgradom da sačeka ostale; drugi su jatimice pokuljali u prljavi hodnik i ja sam, između ostalih, na veliko čudo, primijetio i Lizavetu Nikolajevnu. Soba samoubojice bila je otvorena i, naravno, morali su nas pustiti unutra. Bijaše to još golobradi mladić od svojih devetnaest godina, ako nije bio još i mlađi, očito veoma lijep, guste plave kose, pravilna obla lica, glatka i lijepa čela. Već se bio ohladio i njegovo blijedo lice činilo se kao da je od mramora. Na stolu je ležalo pisamce, koje je napisao svojom rukom i u kojem je molio da se za njegovu smrt nikoga ne okrivljuje jer se ustrijelio zbog toga što je »spiskao« četiri stotine rubalja. U pismu je doslovce stajalo »spiskao«: u tri-četiri retka bile su čak tri gramatičke greške. Nad mrtvacem je osobito kukao neki debeli vlastelin koji je, vjerojatno, bio poslovno ovamo doputovao i odsjeo u susjednoj sobi. Iz njegovih riječi se moglo razabrati da je momka uputila u grad iz sela njegova obitelj, udovica majka, sestre i tetke, kako bi ondje, pod nadzorom rođakinje što je živjela u gradu, nakupovao darove za miraz najstarije sestre što se upravo udavala i kako bi ih donio kući. Povjerili su mu tih četiri stotine rubalja, koje su desetke godina skupljale, zamirući od straha i ispraćajući ga s beskrajnim opomenama, molitvama i blagoslovima. Momak je dotada bio povučen i pouzdan. Kad je prije tri dana doputovao u naš grad, nije uopće svratio rođakinji, nego se smjestio u svratištu i krenuo pravo u klub, u nadi da bi ondje mogao pronaći negdje u kutku putujućeg »bankira« ili bilo kakva kartaša. Ali te večeri niti se kartalo, niti je bilo »bankira«. Kad se vratio u sobu negdje oko ponoći, naručio je šampanjac, havanske cigare i večeru od šest-sedam jela. I tako se napio šampanjca, od cigare ga je uhvatila mučnina pa se večere, kad je stigla, nije ni dotaknuo, nego je legao u postelju gotovo bez svijesti. Kad se izjutra probudio, svjež kao rosa, odmah je krenuo u ciganski logor što se nalazio u predgrađu, s druge strane rijeke, i za koji je načuo prošle noći u klubu, a u svratište se nije vraćao puna dva dana. Napokon, jučer, negdje oko pet sati poslije podne vratio se mrtav pijan, odmah legao u postelju i prospavao do deset sati navečer. Kad se probudio, naručio je kotlet, bocu *château–yquema,* grožđa, papira, tinte i

račun. Nitko nije primijetio da se neobično vlada; bio je miran, šutljiv i prijazan. Vjerojatno se ustrijelio još negdje oko ponoći, iako je neobično da nitko nije čuo pucnja, već su ga se sjetili tek danas u jedan sat poslije podne kad su zakucali na vrata i, kako nitko nije odgovarao, provalili ih. Boca *château–yquema* bila je jedva napola prazna a i grožđa je još bilo gotovo pola tanjura. Pucao je iz malenog trocjevnog revolvera, a hitac je pogodio tačno u srce. Ni krvi nije mnogo isteklo; revolver mu je bio ispao iz ruke na sag. Mladić je napola ležao, na divanu, u kutu sobe. Očito je bilo da je smrt trenutno nastupila; nikakvih samrtničkih patnji nije mu se moglo primijetiti na licu. Izraz mu bijaše miran, gotovo sretan, pun životne radosti. Cijelo naše društvo promatralo ga je naobično radoznalo. Općenito uzevši, u svakoj nesreći bližnjega uvijek ima nešto što promatrača uveseljava – ma tko taj promatrač bio. Naše dame su ga promatrale šutke, a pratioci su se nadmetali u dosjetljivosti i savršenoj prisutnosti duha. Netko je napomenuo da je to najbolji izlaz, i da dečko nije mogao ništa pametnije ni smisliti; drugi je tvrdio da je pokojnik bar nekoliko trenutaka lijepo proživio. Treći je odjednom lupnuo: šta se kod nas posljednje vrijeme ljudi toliko vješaju i strijeljaju – kao da im je podrezano korijenje, kao da im tlo nekako izmiče ispod nogu? Svi neprijateljski pogledaše čovjeka koji je naglas razmišljao. Ali je Ljamšin, koji je ponosno igrao svoju lakrdijašku ulogu, dignuo je s tanjura grozdić, a onda, poslije njega i ostali, smijući se, počeše zobati grožđe dok netko napokon ne dohvati i bocu vina. Zaustavio ih je tek policijski starješina, koji je u to vrijeme stigao i koji je čak zamolio da se soba »očisti«. Kako su se svi ionako već nagledali, odmah su pristali da mirno iziđu, iako je Ljamšin nešto bio saletio policijskog starješinu. Sad su, opće veselje, smijeh i bučni razgovori cijelom drugom polovicom puta bili još dvostruko živahniji.

Semjonu Jakovljeviču stigli smo točno u jedan sat poslije podne. Vrata povelike trgovčeve kuće bila su širom razjapljena i u pobočnu zgradu se moglo slobodno ući. Odmah smo saznali da je Semjon Jakovljevič upravo za ručkom, ali da prima. Cijela je skupina upala ujedanput. Soba u kojoj je svetac ručao i primao goste bila je prilično velika: imala je tri prozora i bila poprijeko razdijeljena na dva jednaka dijela drvenom ogradom, koja se protezala od jednog do drugog zida i dosizala ljudima do pasa. Obični posjetitelji su ostajali s ove strane ograde a sretnike su puštali, po svečevoj zapovijedi, kroz vratašca u ogradi i u drugu polovicu, gdje bi ih on ponudio, ako bi htio, da sjednu u stare kožnate naslonjače ili na divan; on sam je uvijek sjedio u starom i

izlizanom volter-naslonjaču. Bijaše to prilično krupan, podbuo i bljedolik čovjek od svojih pedeset i pet godina, plav i proćelav, rijetke kose, obrijane brade, otečena desnog obraza i nekako iskrivljenih usta, s velikom bradavicom pokraj lijeve nosnice, uskih očica i mirna, ozbiljna, snena izraza na licu. Bio je odjeven na njemačku, u crni kaput, ali bez prsluka i kravate. Ispod kaputa je provirivala prlično debela, ali bijela ruska košulja; noge, koje su ga, čini se, boljele, bile su u papučama. Čuo sam da je nekoć bio činovnik i da čak ima neku titulu. Upravo je bio posrkao blagu riblju juhu i prihvatio se drugog jela – neoguljenog i posoljenog krumpira. Drugo ništa nije ni jeo; jedino je pio mnogo čaja koji je neobično volio. Posluživala su ga tri čovjeka, koje je plaćao trgovac. Jedan sluga je bio u fraku, drugi je bio nalik na obrtnika, treći na crkvenjaka; bio je tu još neki šestnaestogodišnji momčić, veoma okretan. Osim posluge nazočan je bio još i sijedi, podebeli kaluđer koji je ulijevao poštovanje i skupljao milodare u škrabicu. Na jednom stolu pušio se golem samovar i stajao poslužavnik s dvadesetak čaša. Na drugom, suprotnom stolu, bili su smješteni darovi: nekoliko glava i kutijica šećera, dva paketa čaja, par izvezenih papuča, svileni rupčić, komad sukna, platno, i tako dalje. Svi su novčani prilozi, gotovo bez iznimke, završavali u kaluđerovoj škrabici. U sobi je bilo mnogo ljudi – samo posjetitelja je bilo više od deset, a dvojica su od njih bili čak s druge strane ograde, kraj Semjona Jakovljevića; bijahu to sijedi starčić, hodočasnik iz »puka«, i sitan, mršav kaluđer, na proputovanju, koji je sjedio ukočeno i oborena pogleda. Ostali su mahom stajali s ove strane ograde, a i to su, uglavnom, bili obični pučani, osim debela trgovca koji je doputovao iz provincijska gradića, bradata čovjeka, što je bio odjeven kao pravi Rus, a inače se za njega znalo da je milijunaš te jedne siromašne plemenitašice i jednog vlastelina. Svi su čekali svoj sretni trenutak i nisu se usuđivali sami prvi progovoriti. Četiri čovjeka su klečala, ali je najviše upadao u oči debeo vlastelin od svojih četrdeset i pet godina, koji je klečao tik pred ogradom, na najupadnijem i najvidljivijem mjestu, skrušeno očekujući kakav milostivi pogled ili riječ Semjona Jakovljevića. Klečao je tako već cio sat, a svetac ga nikako nije primjećivao.

Naše su se dame nabile tik pred ogradom smijuljeći se i veselo šuškajući. Posjetioce, koji su klečali a i one ostale, sasvim su bile istisnule ili zaklonile, sve osim vlastelina koji se tvrdoglavo držao najupadljivijeg mjesta i čak nije puštao ogradu iz ruku. Veseli i nevjerojatno znatiželjni pogledi bili su uprti u Semjona Jakovljevića, baš kao i monokli, cvikeri pa čak i dalekozori; naime sigurno

je da je bar Ljamšin gledao kroz dalekozor. Semjon Jakovljevič je mirno i lijeno promotrio sve nazočne svojim očicama.

– Ljepogleđe! Ljepogleđe! – udostojio se on izgovoriti promuklim glasom i lagano podigavši glas.

Cijelo se naše društvo nasmijalo: »Što to znači: ljepogleđe?« Ali je Semjon Jakovljevič ponovo zašutio i nastavio jesti krompir. Onda se obrisa ubrusom i poslužiše ga čajem.

Čaj obično nije pio sam, nego je dijelio i gostima, ali nikada ne baš svima već je obično sam određivao koga će usrećiti tom časti. Njegove odredbe su uvijek bile neočekivane i iznenadne. Zaobišavši ponekad bogataše i odličnike, zapovjedio bi da se čaj ponudi nekom seljaku ili kakvoj jadnoj starici; drugi put bi, zaobišavši sirotinju, zapovjedio da čajem posluže samo kakva debela i bogata trgovca. Svakoga bi drugačije zapalo: jedan bi dobio šećer u čaju, drugi uz čaj a treći bi dobio čaj bez šećera. Ovaj put je sreća bila sklona sitnome kaluđeru koji je dobio čaj sa šećerom, i starog hodočasnika koji je dobio čaj bez šećera. Onaj debeli kaluđer iz manastira, koji je skupljao priloge, nije uopće dobio čaja iako je do sada svakodnevno dobivao bar po jednu čašu.

– Semjone Jakovljeviču, recite mi štogod, već odavno sam vas željela upoznati – propiskuta, smiješeći se i žmirkajući, ona otmjena dama iz naše kočije koja je maloprije rekla kako ne treba prezati ni pred kakvom razonodom samo ako je zanimljiva. Semjon Jakovljevič je nije ni pogledao. Vlastelin, koji je klečao, uzdahnuo je duboko i glasno kao da je tko stisnuo i istisnuo velik mjeh.

– Čaj sa šećerom! – zapovjedi odjednom Semjon Jakovljevič i pokaza prema trgovcu milijunašu; trgovac odmah pristupi i stane kraj vlastelina.

– Dajte mu još šećera – naređivao je Semjon Jakovljevič kad su trgovcu već nalili čaj u čašu; dodadoše još šećera. – Još, još mu treba! – dodadoše i po treći put šećera, a, napokon, i četvrti put. Trgovac je poslušno pio slatki sirup.

– Gospode bože! – šaputali su i krstili se ljudi. Vlastelin je opet glasno i duboko uzdahnuo.

– Oče moj! Semjone Jakovljeviču! – razlegnuo se odjednom žalostan ali neočekivano oštar glas siromašne gospođe, koju su naše dame bile pritisnule uza zid. – Cijeli već sat, rođeni moj, očekujem tvoju milost. Pouči me, savjetuj me, mene sirotu.

– Pitaj je – zapovjedi Semjon Jakovljevič sluzi, koji je bio nalik na crkvenjaka. Sluga priđe ogradi.

– Jeste li izvršili ono što vam je posljednji put zapovjedio Semjon Jakovljevič? – zapita on udovicu tiho i odmjereno.

– Kako bih mogla, oče moj, Semjone Jakovljeviču, kako bih, pokraj njih, mogla to izvršiti! – zakuka udovica. – To su ljudožderi, tužbu protiv mene predadoše kotarskom sudu, senatom mi se čak prijete; rođenoj majci, zamislite!...

– Daj joj! – pokaza Semjon Jakovljevič prema glavi šećera. Momčić priskoči, uhvati glavu šećera i odnese je udovici.

– Oh, oče moj, velika je tvoja milost. Ali što će mi toliko? – kukala je opet udovica.

– Još, daj joj još – velikodušno će Semjon Jakovljevič.

Dobila je još jednu glavu šećera. »Još, još«, zapovijedao je svetac; dadoše joj treću, pa, napokon, i četvrtu glavu. Udovica je bila okružena šećerom. Kaluđer iz manastira je duboko uzdahnuo: sve je to moglo danas, kao i uvijek, pripasti manastiru.

– Ali što će mi toliko? – ponizno je zapomagala udovica. – Doći će mi glave toliki šećer!... A nije li u tome nekakvo proroštvo, oče moj?

– Naravno da je proroštvo – dobaci netko iz gomile.

– Još jednu kutiju! – neumorno nastavljaše Semjon Jakovljevič.

Na stolu je bila još jedna cijela glava šećera ali je, eto, Semjon Jakovljevič, odredio da se udovici da kutija od pola kilograma.

– Gospode, gospode bože! – uzdisali su i križali se ljudi. – Očito je to neko proroštvo.

– Zasladite odsele srce vaše dobrotom i blagošću i istom onda dođite da se žalite na djecu rođenu, krv od krvi svoje, eto kako treba protumačiti znamenje ovo – tiho ali samozadovoljno izgovori debeli kaluđer iz manastira koga su bili zakinuli za čaj i koji je, u nastupu povrijeđene taštine, preuzeo na sebe dužnost da protumači svečevu odluku.

– Što pričaš, oče moj – razjedila se odjednom udovica – pa oni su mene konopcem htjeli odvući u vatru, kad je u Verhišinima plamen buknuo. Mrtvu mačku su mi u škrinju strpali, hoću reći kako su spremni na svaku opačinu...

– Izbacite je, izbacite je! – stade odjednom mahati rukama Semjon Jakovljevič.

Crkvenjak i momčić pojuriše pred ogradu. Crkvenjak uhvati udovicu za ruku, i ona, smirivši se, pođe polako prema vratima obazirući se na poklonjene šećerne glave koje je za njom nosio momčić.

– Oduzmite joj jednu glavu! – zapovjedi Semjon Jakovljevič

obrtniku koji je još ostao pokraj njega. On poletje za trojkom koja je izlazila i uskoro se tri sluge vratiše noseći natrag poklonjenu glavu šećera, koju su opet oduzeli udovici; ipak je odnijela čak tri glave.

– Semjone Jakovljeviču – razlegnu se opet nečiji glas odostraga, odnekud od s ulaznih vrata – sanjao sam pticu, čavku, kako je izletjela iz vode i uletjela u vatru. Što znači taj san?

– Bit će velike studeni! – uzvrati Semjon Jakovljevič.

– Semjone Jakovljeviču, zašto meni nikako nećete odgovoriti a odavno vas već toliko cijenim – poče opet ona naša dama.

– Upitaj ga! – reče odjednom Semjon Jakovljevič ne obazirući se na nju i pokazavši na vlastelina koji je klečao pred ogradom.

Kaluđer iz manastira, kome je svetac zapovjedio da upita, dostojanstveno priđe vlastelinu.

– Što ste zgriješili? I nije li vam bilo zapovjeđeno da nešto učinite?

– Zapovjeđeno mi je da se ne tučem i da se obuzdavam – promuklo odvrati vlastelin.

– Jeste li se držali toga? – zapitat će kaluđer.

– Ne mogu se držati toga kad je u meni nešto jače od mene.

– Izbaci ga, izbaci ga! Metlom ga izbaci! – uzmaše se Semjon Jakovljevič. Vlastelin ne sačeka kaznu nego skoči i izleti iz sobe.

– Ostavio je zlatnik – reče kaluđer podignuvši s poda pet zlatnih rubalja.

– Daj njemu! – pokaza Semjon Jakovljevič prstom u milijunaša. Trgovac nije smio odbiti zlatnik nego ga je uzeo.

– Zlato zlatu – primijeti kaluđer iz manastira ne mogavši se svladati.

– A njemu čaja sa šećerom – pokaza odjednom Semjon Jakovljevič na Mavrikija Nikolajeviča. Sluga natoči čaja i zabunom ga ponudi kicošu s cvikerom.

– Dugačkome, dugačkome – ispravi ga Semjon Jakovljevič.

Mavrikij Nikolajevič uze čašu, vojnički se napola pokloni i poče piti. Ne znam zašto, ali cijelo naše društvo prasnu u smijeh.

– Mavrikije Nikolajeviču! – obrati mu se odjednom Liza. – Izišao je onaj gospodin koji je do sada klečao, kleknite na njegovo mjesto.

Mavrikije Nikolajevič je zbunjeno pogleda.

– Molim vas da kleknete, učinit ćete mi veliku uslugu. Čujte me, Mavrikije Nikolajeviču – zahtijevala je ona uporno, obraćajući mu se zanosnom brzorečicom – svakako treba da kleknete, svakako bih htjela da vas vidim kako klečite. Ako nećete –

nemojte mi izlaziti na oči. Svakako želim da kleknete, svakako to želim!...

Ne znam šta je time htjela postići; ali je navaljivala na njega uporno i neumoljivo, baš kao da je dobila živčani napadaj. Mavrikij Nikolajevič je, kao što ćemo kasnije vidjeti, takve njezine mušičave ispade, koji su osobito bili učestali u posljednje vrijeme, smatrao za provale slijepe mržnje prama njemu, koju nije izazivala srdžba – štoviše, ona ga je poštovala, voljela i cijenila, i on je to vrlo dobro znao – nego nekakva nesvjesna netrpeljivost koju ponekad nikako nije mogla zatomiti.

On je šutke predao čašu starici, koja je stajala iza njega, otvorio vratašca na ogradi i nepozvan zakoračio u onu intimnu polovicu sobe Semjona Jakovljeviča, zastao nasred prostorije i kleknuo na očigled svih nazočnih. Mislim da je njegovu osjetljivu i iskrenu dušu silno pogodio surovi i podrugljivi ispad Lizavete Nikolajevne, i to ovako pred cijelim našim društvom. Možda je pomislio da će se ona postidjeti onoga što je učinila kad bude vidjela kako se, na njezin zahtjev, ponižava. Naravno, nije bilo osobe, osim njega, koja bi se odlučila da na tako naivan i nepouzdan način pokušava popraviti žensku ćud. Klečao je, kao i uvijek savršeno ozbiljan u licu, onako dugačak, nezgrapan, smiješan. Ali se nitko od našeg društva nije smijao; neočekivani Lizin postupak izazvao je mučan dojam. Svi su gledali u nju.

– Svetoga ulja, svetoga ulja! – progunđao je Semjon Jakovljevič.

Liza je odjednom problijedjela, uzviknula, zaječala i poletjela kroz vratašca u ogradi. Odigrao se kratkotrajan i histeričan prizor: svom snagom je počela podizati Mavrikija Nikolajeviča na noge, vukući ga objem rukama za lakat.

– Ustanite, ustanite! – uzvikivala je ona izbezumljeno. – Odmah da ste ustali, odmah! Kako se usuđujete klečati!

Mavrikij Nikolajevič je ustao. Zgrabila ga je rukama za nadlaktice i netremice mu se zagledala u lice. U očima joj se ogledao strah.

– Ljepogleđe! Ljepogleđe! – još jednom ponovi Semjon Jakovljevič.

Napokon je uspjela odvući Mavrikija Nikolajeviča natrag za ogradu; naša se skupina snažno uzbibala. Dama iz moje kočije, vjerojatno u namjeri da umanji mučan dojam, po treći put je glasno i kreštavo zapitala Semjona Jakovljeviča, namješteno se smiješeći:

– Je l'te, Semjone Jakovljeviču, zar i mene nećete »poučiti«? A ja sam se toliko uzdala u vas.

– Da te... da te... – dobaci joj odjednom Semjon Jakovljevič veoma nepristojnu psovku. Te je riječi bio izgovorio grubo i sablasno jasno. Naše dame su zavrištale i navrat-nanos poletjele van. Kavaliri su se gromoglasno nasmijali. Tako se završio naš pohod Semjonu Jakovljeviču.

Međutim, ondje se dogodila još jedna neobična zagonetna zgoda, i moram priznati da sam ponajviše upravo zbog nje tako potanko opisao cijeli ovaj izgred.

Priča se da se Liza, koju je vodio Mavrikije Nikolajevič i koju je gomila ponijela van, iznenada, na samim vratima, u gužvi, sudarila s Nikolajem Vsevolodovičem. Treba napomenuti da su se oni, poslije onog nedjeljnog prijepodneva i njezine nesvjestice, istina, više puta sreli, ali da ni jednom nisu pristupili jedno drugom ni izmijenili jedne jedine riječi. Vidio sam kako su se sudarili na vratima: učinilo mi se da su se za trenutak oboje zaustavili i da su se nekako neobično promotrili. Ali isto tako može biti da u onoj gužvi nisam dobro vidio! Drugi su, naprotiv, i to najozbiljnije, tvrdili da je Liza, pogledavši Nikolaja Vsevolodoviča, naglo podigla ruku, točno u visini njegova lica i da bi ga zacijelo udarila da se nije izmaknuo. Možda joj se nije svidio izraz na njegovu licu ili je, možda, na njemu primijetila podrugljiv smiješak koji ju je osobito zasmetao u tom času, poslije one neprilike s Mavrikijem Nikolajevičem. Moram reći da ja osobno nisam ništa vidio, ali su me zato svi odreda uvjeravali da su oni vidjeli, iako baš u onakvu metežu nisu mogli svi vidjeti, nego možda tek pojedinci. Samo ja u to onda uopće nisam povjerovao. Sjećam se jedino da je Nikolaj Vsevolodovič cijelo vrijeme u povratku bio prilično blijed.

III

Gotovo negdje u isto vrijeme i točno istoga dana napokon se Varvara Petrovna sastala sa Stepanom Trofimovičem, što je već odavno smjerala učiniti i o čemu je već bila odavno obavijestila svog nekadašnjeg prijatelja, a kasnije, tko zna zašto, taj sastanak sve do sada odlagala. Sastali su se u Skvorešnicima. Varvara Petrovna je doputovala u svoju ladanjsku kuću pune glave briga: jučer je napokon pala odluka da će se priredba održati u kući

starješine plemstva. Ali Varvara Petrovna je odmah u svojoj mudroj glavi zaključila da joj poslije te priredbe nitko ne može zabraniti da i ona upriliči svoju priredbu, ovaj put u Skvorešnicima, i da opet pozove cijeli grad. Onda bi se svi doista mogli uvjeriti čija je kuća bolja i gdje bolje znaju primati goste i gdje umiju doličnije prirediti ples. Varvaru Petrovnu je uopće bilo nemoguće prepoznati. Činilo se kao da se preporodila i od nekadašnje nepristupačne »velike i uzvišene dame« (kako se izražavao Stepan Trofimovič) pretvorila se u najobičniju vjetrenjastu ženu iz otmjenog društva. Uostalom, to se možda samo tako činilo.

Kad je stigla u praznu kuću, obišla je sve sobe u pratnji vjernog i starog Alekseja Jegorovića i Fomuške, čovjeka koji je imao veliko iskustvo i razumio se u dekoracije. Padali su savjeti i ideje: koje pokućstvo treba prenijeti ovamo iz kuće u gradu; koje stvari, koje slike; gdje ih staviti; gdje najzgodnije smjestiti staklenik i cvijeće; gdje izmijeniti draperije, gdje postaviti bife i treba li možda postaviti dva ili samo jedan, i tako dalje, i tako dalje. I eto, usred najvećih briga, odjedno joj je palo na pamet da pošalje kočiju po Stepana Trofimoviča.

On je već odavna bio obaviješten i spreman i svaki dan se nadao da će ga ovako iznenadno pozvati. Kad je sjeo u kočiju, prvo se prekrižio; danas pada odluka o njegovoj sudbini. Prijateljicu je zatekao u velikom salonu, na divančiću u niši, za mramornim stolićem, s olovkom i papirom u ruci; Fomuška je mjerio metrom visinu galerija i prozora, a Varvara Petrovna je zapisivala brojke i sa strane unosila napomene. Ne prekidajući posla, klimnula je glavom Stepanu Trofimoviču i, kad je on protisnuo nekakav pozdrav, na brzinu mu je pružila ruku i ponudila mu, ne gledajući ga, mjesto kraj sebe.

– Sjedio sam i čekao punih pet minuta »stisnuta srca« – pričao mi je on kasnije. – Preda mnom je bila sasvim drugačija žena od one koju sam dvadeset godina poznavao. Bio sam posve siguran da je svemu došao kraj i to mi je dalo snage, koja je čak i nju začudila. Kunem se da ju je zaprepastila moja jakost u ovom odlučnom trenutku.

Varvara Petrovna je napokon odložila olovku na stolić i naglo se okrenula Stepanu Trofimoviču.

– Stepane Trofimoviču, moramo poslovno razgovarati. Ne sumnjam da ste pripravili sve one poznate svoje kićene riječi i kojekakve fraze ali će biti bolje da odmah prijeđemo na poslove, je li tako?

Zadrhtao je. Odviše neuvijeno je nastupala već na samom početku, pa čemu se onda mogao tek kasnije nadati?

– Čekajte, šutite, dopustite mi prvo da ja sve izgovorim, a onda možete reći što hoćete, iako zapravo ne znam što biste mi mogli odgovoriti? – nastavila je ona brzoreko. – Tisuću dvije stotine rubalja, koliko primate godišnje, isplaćivat ću vam do kraja vašeg života, jer to smatram za svoju svetu dužnost; zapravo možda to i nije sveta dužnost, nego naprosto nagodba, što zvuči mnogo realnije, zar ne? Ako hoćete, možemo sve i pismeno utvrditi. Sve je predviđeno i za slučaj moje smrti. Ali, osim toga, sada vam plaćam stan, poslugu, sve životne troškove. Ako to preračunam u novac, iznosit će također tisuću pet stotina rubalja? Dodajem još tri stotine rubalja, tako da bude okruglo tri tisuće. Hoće li vam to biti dosta za godinu dana? Mislim da nije malo? Je li? U slučaju izuzetnih potreba, ja ću vam dati i preko toga. Prema tome, uzmite novac, vratite mi poslugu i živite sami za sebe, gdje god hoćete, u Petrogradu ili u Moskvi, u inozemstvu ili ovdje, samo ne u mom stanu. Je li vam jasno?

– Nedavno su mi ta ista usta isto ovako odlučno i naglo saopćila sasvim drugačiji zahtjev – polako, žalosno i jasno izgovori Stepan Trofimovič. – Prignuo sam šiju i... plesao sam kazačok vama za volju. *Oui, la comparaison peut être permise. C'était comme un petit Cosaque du Don, qui sautait sur sa propre tombe*[1]. A sada...

– Prestanite, Stepane Trofimoviču. Strašno ste brbljavi. Niste vi uopće plesali preda mnom, nego ste se pojavili s novom kravatom, u novoj košulji, novim rukavicama, nauljen i namirisan. Sigurna sam da je vama i te kako bilo onda do ženidbe. To vam se vidjelo na licu, i taj vaš izraz, mogu vam reći, nije bio nimalo lijep. Ako vam to nisam još onda rekla, to je samo zato što sam bila obazriva. Ali ste vi željeli, vi ste i te kako željeli da se oženite, usprkos svim onim gadnim riječima koje ste potajno pisali o meni i o vašoj nesuđenoj nevjesti. Sad je posrijedi nešto sasvim drugo. I kakve to ima veze s nekim *Cosaque du Don* koji pleše na svom grobu? Ne shvaćam tu usporedbu. Nema smisla da umrete, naprotiv, treba da živite; živite što dulje možete, i meni će biti drago.

– U ubožnici?

– U ubožnici? U ubožnicu ne ide onaj koji ima tri tisuće

[1] Da, takva je usporedba moguća. Kao donski Kozačić koji pleše na vlastitom grobu.

godišnje. Ah, sad mi pade na pamet – nasmiješi se ona – Petar Stepanovič je, zaista, jednom u šali spomenuo nekakvu ubožnicu. E, riječ je o naročitoj ubožnici o kojoj bi se isplatilo da porazmislite. To je dom za ugledne ličnosti kao što su, recimo, pukovnici, i onamo se, na primjer, sad sprema jedan general. Ako vi odete onamo s tim svim novcem koji dobivate, sigurno je da ćete ondje naći mir, zadovoljstvo i dobru poslugu. Ondje se možete baviti naučnim radom i uvijek ćete imati partnere za preferans...

– *Passons.*

– *Passons?* – lecnu se Varvara Petrovna. – Dakle, to bi bilo sve; sad sve znate i od sada ćemo živjeti svatko za sebe.

– To bi bilo sve? Sve što nam ostaje poslije dvadeset godina? I to da bude naš rastanak?

– Vi strašno volite krupne riječi, Stepane Trofimoviču. Samo one danas više nisu u modi. Danas se govori neuvijeno i jednostavno. Navalili ste s tih naših dvadeset godina! To je dvadeset godina obostrane taštine, i ništa više. Svako pismo koje ste mi poslali, niste pisali meni, nego za buduća pokoljenja. Vi ste stilist, a ne prijatelj, a prijateljstvo, ta toliko čuvena riječ zapravo, u suštini, znači uzajamno pokazivanje prljavog rublja...

– Bože moj, koliko tu čujem tuđih riječi! Sve same nabubane lekcije! Znači da su već i vama navukli njihovu uniformu! I vi se radujete, i vi ste izmiljeli na sunce; *chère, chère,* za zdjelu leće ste im prodali svoju slobodu!

– Ja nisam papiga da ponavljam tuđe riječi – planu Varvara Petrovna. – Možete biti sigurni da danas već imam i mojih misli. A što ste vi za mene učinili u proteklih dvadeset godina? Uskraćivali ste mi čak i one knjige koje sam za vas naručivala, i koje bi, da ih knjigovežac nije uvezivao, zauvijek ostale nerazrezane. Što ste mi dali da čitam kad sam vas, u početku, molila da mi pomognete u izboru? Samo Capefiguea[1], i opet Capefiguea. Čak ste bili ljubomorni na moje obrazovanje i kočili ste ga. A, eto, sad vam se svi već rugaju. Moram priznati da sam vas uvijek smatrala samo za kritičara; vi ste literarni kritičar, i ništa više. Kad sam vam na putu u Petrograd saopćila da kanim pokrenuti list i posvetiti mu cijeli svoj život, vi ste, vi ste me odmah počeli ironizirati i odjednom postali strašno oholi.

– Nije to bilo zbog toga, nije točno... Onda smo se svi bojali progona...

– Bilo je upravo onako kao što vam kažem, i nikakvih progona

[1] B. Capefigue (1802–1872), francuski pisac jeftinih povijesnih romana.

se u Petrogradu niste morali bojati. Sjećate li se kako ste, kad su se u veljači odjednom proširile neke glasine, brže-bolje uplašeno doletjeli meni i zatražili da vam odmah dadnem pismenu potvrdu kako s listom, koji smo kanili pokrenuti, nemate nikakve veze, kako svi ti mladići dolaze meni, a ne vama, i kako ste samo obični kućni učitelj, koji stanuje u kući samo zbog toga što nije posve isplaćen. Je li bilo tako? Sjećate li se? Cijelog ste se života isticali svojom plemenitošću, Stepane Trofimoviču.

– Bio je to samo jedan trenutak slabosti, jedno kratko iskušenje u četiri oka – žalosno će on – ali zar je moguće, zar je moguće da ćemo prekinuti prijateljstvo zbog takvih sitnih neugodnosti? Zar poslije svih tih dugih godina nije ništa među nama ostalo do danas?

– Strašno ste proračunati, htjeli biste sve tako izvrnuti, da ja još vama ostanem dužna. Kad ste se vratili iz inozemstva, bili ste otresiti prema meni i niste mi dali ni pisnuti, a kad sam tada sama otputovala u inozemstvo i na povratku počela pričati o tome kako je na mene djelovala Madona, niste me htjeli ni saslušati, nego ste se bahato smijuljili sebi u kravatu baš kao da nisam sposobna osjetiti isto što i vi.

– To nije točno, to sigurno nije bilo tako... *J'ai oublié*[1].

– Bilo je baš tako, a osim toga niste imali nikakvog razloga da se razmećete preda mnom, jer je sve ono najobičnija glupost i vaša izmišljotina. Danas se više nitko, razumijete li, nitko se više ne oduševljava tom Madonom i ne gubi na nju vrijeme, osim, naravno, zadrtih starkelja. To je i dokazano.

– Što je dokazano?

– Ona zaista ničemu ne služi. Ova je šalica korisna, zato što se u nju može uliti vode; ova je olovka korisna zato što se može njome sve zapisati, a ono je obično žensko lice, ružnije od tolikih drugih lica u prirodi. Eto, nacrtajte jabuku i stavite je pokraj prave jabuke[2] – koju ćete izabrati? Jasno je da se nećete prevariti. Vidite na što se svode sve vaše teorije, na što su se one srozale čim ih je obasjala prva zraka slobodne misli.

– Nego što, tako je.

– Vi se ironično smijuljite. A što ste mi, recimo, napričali o milostinji? A, međutim, milostinja je oholi i nemoralni užitak, užitak bogataša u svome bogatstvu, u svojoj vlasti i usporedbi

[1] Zaboravio sam.

[2] Pisac ovdje karikira tezu Černiševskoga iz »Estetskog odnosa umjetnosti prema stvarnosti«, koja kaže da su »umjetničke tvorevine manje vrijedne od ljepote u stvarnosti«.

svog značaja s prosjačkom beznačajnošću. Milostinja kvari i darovatelja i primatelja i, osim toga, ne služi nikakvoj svrsi, zato što samo povećava neimaštinu. Lijenčine, koje ne žele raditi, sjate se oko darovatelja, kao kartaši oko kartaškog stola u nadi da će nešto zaraditi, a međutim, tih bijednih novčića, koje im dobacuju, nema ni stoti dio od onoga koji im je potreban. Koliko ste vi udijelili u svom životu? Možda osamdeset kopjejki, sigurno ne više, ako dobro promislite. Eto, pokušajte se sjetiti kada ste posljednji put udijelili milostinju; možda prije dvije godine, a vrlo vjerojatno čak i prije četiri. Samo galamite i smetate onima koji rade. Milostinju bi trebalo zabraniti čak i u današnjem društvu. A u novom poretku neće biti sirotinje.

– O, kakve li bujice tuđih riječi! Znači već je i novi poredak na redu? Nesretnice jedna, neka vam je bog na pomoći.

– Jest, Stepane Trofimoviču, novi poredak je na redu; vi ste brižno skrivali preda mnom sve nove ideje s kojima su danas već svi upoznati, i to jedino iz ljubomore i da biste me mogli držati u šaci. Sad je čak i ona Julija sto kopalja ispred mene. Sreća je da sam napokon progledala. Branila sam vas, Stepane Trofimoviču, koliko sam mogla. Svi vas odreda optužuju.

– Prestanite! – opet se on napola podiže – prestanite! Što bih vam drugo mogao poželjeti osim, možda da se pokajete?

– Sjedite još samo časak, Stepane Trofimoviču, još bih vas nešto htjela upitati. Zacijelo ste dobili ponudu da nastupite na literarnoj priredbi; to je bio moj prijedlog. Recite mi što ćete zapravo pročitati?

– Čitat ću upravo o onoj carici među caricama, o idealu čovječanstva, o Sikstinskoj madoni, koja se, po vašem mišljenju, ne može usporediti ni s čašom, ni s olovkom.

– Znači da neće biti iz povijesti? – iznenadi se i ražalosti Varvara Petrovna. – Pa neće vas nitko slušati. Baš ste navalili s tom Madonom! I kakva vam je korist od toga ako sve uspavate? Budite sigurni, Stepane Trofimoviču, da ovo govorim samo u vašem interesu. Drugačije bi bilo kad biste izabrali nekakvu sasvim kratku, ali zanimljivu srednjevjekovnu dvorsku pripovijest, iz španjolske povijesti, ili, bolje rečeno, neku zgodu koju biste još i sami iskitili dosjetkama i duhovitim napomenama. Onda je bilo toliko tih raskošnih dvorova, otmjenih dama, trovanja. Karmazinov kaže da bi bilo čudno kad ne biste u španjolskoj povijesti mogli pronaći nešto zanimljivo.

– Karmazinov, ta ishlapljela budala će meni pronalaziti temu!

– Karmazinov ima gotovo državnički mozak! Previše ste brzi na jeziku, Stepane Trofimoviču.

– Vaš Karmazinov je stara, ishlapljela, zlobna baba! *Chère, chère* tko zna kako vi njemu već dugo robujete, bože moj!

– Ja ga i sad ne trpim zbog toga što se pravi važan, ali se divim njegovu umu. Ponavljam da sam vas branila svim silama, koliko god sam mogla. I zašto hoćete da pošto-poto ispadnete smiješni i dosadni? Naprotiv, morate izići na tribinu s uzvišenim osmijehom na usnama, kao predstavnik prošlog doba, i da ispričate, recimo, tri pričice onako duhovito kao što to ponekad samo vi znate ispričati. Što onda ako ste starac, što onda ako ste staromodan, što onda, napokon, ako ste zaostali za njima; vi zato sami to u uvodu priznajte, i svi će se začuditi koliko ste drag, plemenit, pametan spomenik... Jednom riječju, čovjek starog kova, ali toliko napredan da je sam kadar točno ocijeniti svu besmislenost ponekih svojih nazora koje je dosada zastupao. Učinite to meni za volju, molim vas.

– *Chère,* prestanite! Nemojte me moliti, ne mogu na to pristati. Pročitat ću sastavak o Madoni, i dignut ću takvu oluju koja će ili smlaviti njih, ili jedino mene uništiti!

– Uništit će sigurno jedino vas, Stepane Trofimoviču.

– Onda je tako i suđeno. Ispričat ću im o onom podlom robu, o onom smrdljivom i pokvarenom sluzi koji će se prvi uzverati uza stepenice sa škarama u rukama i razderati božansko obličje velikog ideala u ime ravnopravnosti, zavisti i... probave. Nek odjekne moje prokletstvo, i onda, onda ću...

– U ludnicu?

– Možda. Ali, u svakom slučaju, budem li pobijeđen ili pobijedim, uzet ću iste večeri torbu, svoju prosjačku torbu, ostaviti sve svoje stvari, sve vaše darove, sve novčane pomoći i obećana buduća blagostanja i krenuti pješice da bih završio život kao odgojitelj u nekog trgovca ili da bih umro od gladi kraj plota. Rekao sam. *Alea jacta est!*[1]

On ponovo ustade.

– Bila sam sigurna – ustade i Varvara Petrovna sijevnuvši očima – bila sam već godine i godine sigurna da vi živite samo zbog toga da biste me na kraju osramotili i oklevetali moju kuću! Što znači ta vaša odgojiteljska dužnost u trgovca ili ta smrt kraj plota? Sve je to zloba, kleveta, i ništa više!

– Vi ste me uvijek prezirali; ali ću ja završiti kao vitez, vjeran

[1] Kocka je bačena!

svojoj gospi, jer je vaše mišljenje za mene uvijek bilo najvažnije od svega. Od sada više ništa neću primati od vas, nego ću vas štovati bez ikakve nagrade.

– Kako je to glupo!

– Nikada me niste poštovali. Možda sam ja zaista imao brdo slabosti. Jest, ja sam vas muzao; sad govorim nihilističkim rječnikom; ali nikada mi nije glavno načelo u životu bilo da vas iskorištavam. To se, naprosto, dogodilo nekako samo od sebe, ne znam ni ja kako... Uvijek sam mislio da će među nama ostati i nešto vrednije od stola i hrane i – nikada, nikada nisam bio podlac! A sada treba da krenem na put i ispravim ono što se može ispraviti! Kasno krećem na put, vani je kasna jesen, magla je legla po poljima, studeno staračko inje pokrilo put koji me čeka, a vjetar huji i nagovještava skoru smrt... Ali treba ipak poći na put, na put, na taj novi put:

S čistom ljubavi u srcu,
Vjeran svojim slatkim snima...[1]

O, zbogom moji snovi! Dvadeset punih godina! *Alea jacta est!*

Lice mu ovlažiše suze koje su iznenada navalile iz očiju; zgrabio je šešir.

– Ne razumijem latinski – reče Varvara Petrovna suzdržavajući se koliko god je mogla.

Tko zna, možda joj se također plakalo, ali ogorčenje i njezina ćudljivost su još jednom pobijedili.

– Znam samo jedno, a to je, da su sve ovo obične djetinjarije. Nikada ne biste bili kadri ostvariti ove sebične prijetnje. Nikamo nećete poći, ni u kakva trgovca nećete služiti, nego ćete sasvim mirno završiti svoj vijek na mojim rukama i primat ćete i novčanu pomoć i svakog utorka svoje nemoguće prijatelje. Zbogom, Stepane Trofimoviču.

– *Alea jacta est!* – pokloni joj se on duboko i vrati se kući gotovo mrtav od uzbuđenja.

[1] Iz Puškinove pjesme »Bio nekoć vitez bijedan«.

GLAVA ŠESTA

PETAR STEPANOVIČ NA DJELU

I

Napokon je bio određen dan priredbe, a von Lembke je bivao sve tužniji i zamišljeniji. Mučili su ga neobični i zlokobni predosjećaji, a to je opet neobično uzrujavalo Juliju Mihajlovnu. Istina je da ni okolnosti baš nisu bile povoljne. Naš bivši blagi gubernator ostavio je iza sebe priličan nered; sad se upravo pojavila i kolera; u nekim krajevima proširila se jaka epidemija stočne kuge; cijelo ljeto su po gradovima i selima bjesnjeli požari a svijet je sve glasnije i češće gunđao i spominjao palikuće. Ali sve bi to, naravno, bilo posve obično i svakidašnje, da nisu posrijedi bili neki drugi, ozbiljniji razlozi, koji su remetili mir dotada potpuno sretnog Andreja Antonoviča.

Julija Mihajlovna se najviše čudila tome što on iz dana u dan postaje sve šutljiviji i, što je najneobičnije, zatvoreniji. A što bi on zapravo mogao skrivati pred njom? Istina, malokad joj je protuslovio i uglavnom se u svemu slagao s njom. Na njezin nagovor proveo je dvije-tri mjere koje su bile nevjerojatno riskantne i gotovo protuzakonite, i to samo zato da bi pojačao gubernatorsku vlast. Zbog toga je i pristao na nekoliko zlokobnih ustupaka; tako su, na primjer, ljudi, kojima bi mjesto bilo pred sudom ili u Sibiru, jedino na njezin nagovor, čak bili i nagrađivani. Uspjela je da on na neke molbe i žalbe uopće ne odgovara. Sve je to kasnije izišlo na vidjelo. Lembke je ne samo na sve pristajao, nego čak nije ni vodio računa o tome koliko njegova supruga sudjeluje u njegovim poslovima i dužnostima. Tek bi se ponekad odjednom uzjogunio zbog »besmislenih sitnica«, što bi zaprepastilo Juliju Mihajlovnu. Bilo je razumljivo da, upravo zbog toga što joj se svakodnevno pokorava, osjeća potrebu da sam sebe nagradi ovakvim kratkim buntovnim trenucima. Na nesreću, Julija Mihajlovna, usprkos svoj svojoj oštroumnosti, nije mogla shvatiti takve plemenite istančanosti u njegovu plemenitu karakteru. Na žalost, imala je ona drugih briga i zbog toga je i izbilo mnogo nesporazuma.

O nekim stvarima ne bih htio, ni znao pričati. Nije moje da sudim o administrativnim greškama pa ću zato cijelo administrativno poglavlje preskočiti. Kad sam otpočeo pisati ovu kroniku, sasvim drugačiji ciljevi bili su mi na pameti. Osim toga, mnogo je toga otkrila istraga, koja je kasnije provedena u našoj guberniji, pa je bolje da malko pričekamo. Usprkos tome, neka objašnjenja ipak ne mogu mimoići.

Dakle, vratimo se Juliji Mihajlovnoj. Ta nesretna dama (meni je nje veoma žao) mogla je postići sve za čim je žudjela i što ju je toliko privlačilo (slavu, i sve ostalo) bez takvih napadnih i ekscentričnih poteza kakvima se ona bavila sve otkako je zakoračila u naš grad. Ali, bilo zbog svoje odviše snažne pjesničke prirode, bilo zbog žalosnih neuspjeha u ranoj mladosti, ona je sad odjednom, kad joj se izmijenila sudbina, osjetila da je nekako posebno izabrana, gotovo posvećena osoba »nad kojom je liznuo jezik plameni«, i baš je taj jezik i bio kriv za cijelu njezinu nevolju; on, naime, ipak nije bio vlasulja koja bi se mogla staviti na svaku žensku glavu. Ali ženu je veoma teško uvjeriti u tu istinu; naprotiv, tko je pristao da joj se dodvorava, taj je imao uspjeha, a u dodvoravanju su se svi natjecali. Nesretnica je ubrzo postala igračkom najrazličitijih utjecaja a u isto vrijeme uobražavala sebi da ima svoje mišljenje. Mnogi spretni majstori su, zahvaljujući upravo njoj, omastili sebi bradu i, za njezine kratkotrajne gubernatorske vlasti, iskoristili njezinu naivnost. I u kakvo se ona klupko zaplela a sve tobože u uvjerenju kako je samostalna! Bila je i za krupne zemljoposjednike, i za aristokratske slojeve, i za jačanje gubernatorske vlasti, i za demokratske snage, i za nove ustanove, i za sadašnji poredak, i za slobodoumlje, i za socijalističke ideje, i za ozbiljnu atmosferu aristokratskog salona, i za onu gotovo pijanu raspojasanost omladine, što se bila okupila oko nje. Sanjala je o tome kako će drugima *pružiti sreću* i izmiriti nepomirljive, ili, bolje rečeno, sjediniti sve i sva u divljenju njezinoj osobi. Imala je i svoje ljubimce; Petar Stepanovič koji se služio, između ostaloga, najsurovijim laskanjem, veoma joj se sviđao. Ali on joj se sviđao i s drugog razloga koji je bio posve lud i veoma karakterističan za potpuniju sliku nesretne dame: ona se, naime, neprestano nadala da će joj on otkriti tajnu protudržavne zavjere! Ma koliko je to teško zamisliti, ipak je to sušta istina. Ona je nekako vjerovala da se u našoj guberniji zacijelo potajno sprema državni udar. Petar Stepanovič bi čas šutio, a čas nešto neodređeno natuknuo, što je još više raspirivalo njezinu čudnu sumnju. Ona je uvrtjela sebi u glavu da je on povezan sa svim revolucionarnim

snagama u Rusiji, ali da u isto vrijeme slijepo i vjerno nju obožava. Njoj se neprestano isprepletalo u zanesenoj glavi kako će otkriti tu zavjeru, primiti zahvalnost iz Petrograda, u budućnosti naglo napredovati i još »prigrliti« omladinu da bi je zaustavila na rubu ponora. Eto kao što je spasila i ukrotila Petra Stepanoviča (u to je ona, tko zna zašto, bila čvrsto uvjerena), spasit će i ostale. Nitko, nitko od njih neće propasti, spasit će ih sve odreda; razvrstat će ih ona; njezina prijava bit će spasonosna; njezin postupak bit će krajnje pravedan i možda će cijela povijest i ruski liberalni pokret vječito blagosivljati njezino ime; a zavjera će ipak biti osujećena. Sve sami njezini uspjesi.

Ali svejedno je bilo prijeko potrebno da se bar uoči priredbe Andrej Antonovič malko razvedri. Svakako bi ga trebalo razveseliti i umiriti. Zbog toga mu je dodijelila Petra Stepanoviča nadajući se da će on već naći načina da ga raspoloži. Možda će ga naprosto uspjeti umiriti nekim vijestima, da tako kažemo, iz prve ruke. Ona se potpuno uzdala u njegovu spretnost. Petar Stepanovič već odavno nije svraćao u radnu sobu gospodina von Lembkea. I sad je upravo upao u trenutku kad se pacijent nalazio u najtmurnijem raspoloženju.

II

Pojavila se, naime, jedna zagonetka koju gospodin von Lembke nije nikako mogao riješiti. U kotaru je (u kotaru u kojem je nedavno orgijao Petar Stepanovič) nekog potporučnika bio usmeno ukorio njegov neposredni starješina. I to pred cijelom četom. Potporučnik bijaše još veoma mlad čovjek, koji je tek stigao iz Petrograda, vječito šutljiv i mrk, naoko ozbiljan, premda inače sitan, debeo i rumen. Nije podnio taj ukor nego je odjednom nasrnuo na starješinu, nevjerojatno prodorno zavikavši i nekako čudno naherivši glavu, što je zaprepastilo cijelu četu; ošamario ga je i što je jače mogao ugrizao za rame; jedva su ga silom odstranili. Nije bilo sumnje da je šenuo pameću, naime, ustanovili su da se u posljednje vrijeme veoma često nevjerojatno čudno ponašao. Tako je, na primjer, izbacio iz sobe dvije ikone svojih stanodavaca, a jednu je čak sasjekao sjekirom; zatim je u sobi položio na nekakva postolja, u obliku nalonja, djela Voghta, Moleschotta i

Büchnera[1] i pred svakim nalonjem zapalio crkvenu voštanicu. Po broju knjiga, koje su pronađene u njegovu stanu, moglo se zaključiti da je bio načitan čovjek. Da je imao pedeset tisuća franaka možda bi otputovao na otoke *Marquises* kao onaj »kadet«, koga onako zabavno i smiješno spominje gospodin Hercen u jednom svome djelu.[2] Kad su ga uhapsili, u džepovima i u stanu pronašli su cijeli svežanj najluđih političkih proglasa.

Proglasi su sami po sebi bili besmisleni i, po mom mišljenju, zbog njih nije vrijedilo razbijati glavu. Uostalom, nagledali smo se mi takvih proglasa. Zapravo i nisu bili novi proglasi: isti takvi su se, kako se kasnije pričalo, nedavno bili pojavili i u H-skoj guberniji, a Liputin, koji je prije mjesec i pol putovao po kotarima i po susjednoj guberniji, tvrdio je da je takve iste letke vidio i ondje. Međutim, Andrej Antonovič se najviše začudio tome što je upravitelj tvornice Špigulinovih istovremeno poslao policiji dva-tri svežnja baš takvih istih letaka kakvi su pronađeni kod onoga potporučnika; ove je netko noću ubacio u tvornicu. Svežnjevi još nisu bili ni razmotani i nijedan radnik nije uspio pročitati letke. Bio je to, sve u svemu, ništavan podatak, ali se Andrej Antonovič svejedno duboko zamislio. Cio slučaj mu se činio neugodno zapetljan.

U toj istoj tvornici Špigulinovih baš je nedavno izbio takozvani »špigulinski skandal«[3], o kojemu su se toliko kod nas razgalamili i koji su, u raznim oblicima, zapisale i prijestolničke novine. Prije tri sedmice ondje se razbolio i umro od azijske kolere jedan tvornički radnik; kasnije se razboljelo još nekoliko ljudi. Cijeli se grad

[1] Karl Voght (1817–1895), njemački prirodoslovac, Jakob Moleschott (1822–1893), fiziolog, i Ludwig Büchner (1824–1899), također njemački fiziolog, najistaknutiji su predstavnici tzv. »vulgarnoga« materijalizma 19. vijeka. Njihova su djela znatno utjecala na širenje ateističkih i materijalističkih nazora u Rusiji 60-tih godina prošloga stoljeća.

[2] U *Prošlosti i razmišljanjima* Hercen spominje »mladića nalik na kadeta«, koji ga je posjetio u Londonu i rekao mu da dolazi, s trideset tisuća franaka u džepu, na otoke Marquises, da bi ondje osnovao socijalističku koloniju. Zapravo je riječ o mladom vlastelinu Bahmetjovu, koji je otputovao na Novi Zeland i ondje nestao.

[3] Pisac se tu inspirirao radničkim štrajkom u petrogradskoj tvornici papira, koji je izbio u svibnju 1870. Bio je to *prvi* masovni štrajk u Rusiji, u kojemu je sudjelovalo oko 800 radnika. U mjesecu lipnju šezdeset i tri radnika izvedena su pred sud. Iako su radnici tražili samo povišicu i novi obračun travanjskih primanja, carska policija htjela je pronaći i politički povod, jer se baš tada pripremao proces *nečajevcima,* ali nije bilo dokaza da je posrijedi zaista politička agitacija. Pisac je vjerovao da je svaki ovakav pokušaj unaprijed osuđen na propast, jer, kako je zapisao u svojim bilješkama, »nikada ruski narod ne bi ustao protiv cara«.

uplašio zato što se kolera širila iz susjedne gubernije. Moram reći da su kod nas bile poduzete najrigoroznije higijenske mjere kako bismo dočekali nezvanu gošću. Ali tvorničarima Špigulinima, koji su bili milijunaši i ljudi s jakim vezama, ipak se progledalo kroz prste. A onda su građani udarili u velika zvona da se u toj tvornici krije leglo i rasadnik bolesti, da je u tvorničkim halama i osobito u radničkim nastambama već od pamtivijeka tako prljavo da bi se kolera, sve da i ne vlada epidemija, zacijelo morala ondje sama od sebe zaleći. Odmah su, naravno, bile poduzete odgovarajuće mjere, i Andrej Antonovič se energično pobrinuo da se one provedu u djelo. Tri pune sedmice su čistili tvornicu, a Špigulini su je onda, tko zna zašto, zatvorili. Jedan od braće Špigulina stalno je živio u Petrogradu a drugi je, kad je vlast izdala nalog za čišćenje tvornice, otputovao u Moskvu. Upravitelj je isplaćivao radnike i, kako se poslije pokazalo, drsko ih varao. Radnici se bunili, tražili pravedniji obračun i, kako su glupi, odlazili i na policiju, uostalom, bez velike galame i gotovo bez uzbuđenja. Baš u to vrijeme upravitelj tvornice je poslao Andreju Antonoviču pronađene proglase.

Petar Stepanovič je nenajavljen banuo u guvernerovu radnu sobu, baš kao prisni prijatelj i domaći čovjek, koji, osim toga, dolazi na nagovor Julije Mihajlovne. Kad ga je ugledao, von Lembke se silno namrštio i neprijazno uspravio za stolom. Dotle je hodao gore-dolje po sobi i o nečemu u četiri oka raspravljao sa svojim uredskim službenikom Blumom, nevjerojatno nespretnim i tmurnim Nijemcem, koga je bio doveo sa sobom iz Petrograda usprkos odlučnom protivljenju Julije Mihajlovne. Kad je Petar Stepanovič ušao, činovnik je uzmaknuo prema vratima, ali nije izišao. Petru Stepanoviču se čak učinilo da se nekako značajno zgledao sa svojim šefom.

– Oho, ipak sam vas ukebao, neuhvatljivi poglavaru! – povikao je Petar Stepanovič kroza smijeh i dlanom poklopio proglas koji je ležao na stolu. – Ovo će povećati vašu zbirku, je li?

Andrej Antonovič je pocrvenio. Lice mu odjednom trznulo.

– Pustite to, odmah! – povika on zadrhtavši od srdžbe. – Da se niste usudili . . . gospodine . . .

– Što vam je? Čini mi se da se ljutite.

– Dopustite da vam napomenem, poštovani gospodine, da ne kanim više trpiti vaše *sans façon*[1] i, molim vas, da imate na umu . . .

[1] Slobodno vladanje.

– E pa, do đavola, vi zbilja ozbiljno mislite!

– Šutite, šutite kad vam kažem! – stade von Lembke udarati nogom po sagu – Da se niste usudili...

Tko zna što se još moglo dogoditi. Jer, na žalost, u pitanju je bila još jedna okolnost za koju nije znao ni Petar Stepanovič, pa čak ni Julija Mihajlovna. Nesretni Andrej Antonovič se već toliko bio izbezumio da je posljednjih dana potajno postao ljubomoran na svoju suprugu i to baš zbog Petra Stepanoviča. Kad je bio sam, osobito noću, trpio je velike muke.

– A ja sam mislio da se čovjek, koji vam dva dana za redom cijelu noć čita svoj roman i traži vaše mišljenje, da se ni i on ne drži formalnosti... Mene Julija Mihajlovna prima kao prisna prijatelja; tko da se onda tu kod vas snađe? – Čak nekako bahato izgovori Petar Stepanovič. – Uostalom, evo vam vaš roman – i on položi na stol veliku debelu bilježnicu smotanu u okrugao svitak i čvrsto omotanu plavim papirom.

Lembke pocrvenje i zbuni se.

– Gdje ste je pronašli? – oprezno upita, ne skrivajući radosti, koju nije mogao zatomiti, iako ju je suzdržavao koliko je god mogao.

– Zamislite, kako je bila ovako smotana, otkoturala se za ormar. Bit će da sam, kad sam ušao u sobu, nekako nespretno bacio bilježnicu na ormar. Pronašli su je tek prekjučer kad su prali pod. Zbilja ste mi dali posla!

Lembke obori pogled i uozbilji se.

– Dvije noći nisam spavao zbog vas, moj gospodine. Još su je prekjučer pronašli, ali sam je ipak zadržao i cijelo vrijeme čitao, uglavnom noću, jer po danu ne stignem. Dakle, dragi gospodine – ne sviđa mi se: ideja mi je strana. Uostalom, vrlo važno. Kritičar, ionako, nisam nikada bio, ali, svejedno, moj gospodine, nisam se mogao odvojiti, iako mi se, eto, nije sviđalo! Ta četvrta i peta glava, to je... to je... to... đavo bi ga znao što je to! Inače je sve tako nabijeno humorom, neprestano sam se smijao. Čudo jedno kako vi znate nasmijati čovjeka *sans que cela paraisse!*[1] A ona deveta, deseta glava, ondje samo pričate o ljubavi, to me ne zanima; ipak je efektno; što se tiče pisma Igrenjeva gotovo sam zadrijemao dok sam ga čitao, iako ste ga vješto ubacili...Jest, osjećajno je, ali ga istovremeno želite nekako prikazati u lažnom svjetlu, je li da je tako? Jesam li pogodio ili nisam? E, a što se tiče svršetka, najradije bih vas istukao. Kakva vam je to zamisao? Pa

[1] Neprimjetno.

to je ono zastarjelo idealiziranje sretnog obiteljskog života s bezbrojnim potomstvom, kapitalom, ono »i tako su živjeli do kraja života sretno i zadovoljno«; za miloga boga! Čitatelja ćete privući, jer, eto, čak se ni ja nisam mogao odvojiti od knjige, ali to i jest ono najstrašnije. Čitatelj je glup kao što je i prije bio, pa bi trebalo da ga pametni ljudi pouče, a vi ovako... Ali, dosta o tome, zbogom. Nemojte se opet ljutiti na mene; došao sam da vam kažem dvije-tri riječi, dvije-tri najnužnije riječi; samo kad se vi tako držite...

Andrej Antonovič je dotle bio uzeo roman i zaključao ga u ormar za knjige od hrastovine, a uzgred je uspio namignuti Blumu da se izgubi iz sobe. Činovnik iziđe izduljena i žalosna lica.

– Nije da se ja tako držim, nego, prosto-naprosto... ima toliko toga neugodnog – progunđa on namrštivši se, ali sad već bez srdžbe u glasu, i sjede za stol. – Sjedite, molim vas, i recite mi te vaše dvije-tri riječi. Odavno vas nisam vidio, Petre Stepanoviču, i ja bih vas samo zamolio da se ovako ne vladate, da ovako više nikada ne upadnete... Mogu biti baš u poslu...

– Ja se vladam uvijek jednako...

– Znam, dragi gospodine, i vjerujem da nije bilo namjerno, ali čovjek ponekad ima i svojih briga... Sjednite, molim vas.

Petar Stepanovič se zavali na divan i odmah podavije noge.

III

– Kakve vas brige muče; zar ove gluposti? – pokaza on glavom letak. – Mogu vam ja takvih letaka nabaviti koliko god hoćete, još sam ih nalazio u H-skoj guberniji.

– Naime, u vrijeme, dok ste ondje živjeli?

– Naravno, nisam ih mogao ondje pronaći kad me više nije bilo. Jedan je letak bio ukrašen sjekirom iznad teksta. Dopustite (on uze proglas); evo ga, i tu je sjekira; to je onaj isti letak, na dlaku isti.

– Jest, tu je sjekira. Eto, vidite – sjekira.

– Da se niste uplašili te sjekire?

– Nisam se uplašio sjekire, dragi moj... Nisam se uopće uplašio, dragi moj gospodine, ali tu je tako nešto... tako nešto posrijedi, tako su čudne okolnosti.

– Kakve okolnosti? Mislite to što su vam donijeli iz tvornice?

Ha, ha, morate znati da će u toj tvornici uskoro i sami radnici početi pisati proglase.

– Kako to mislite? – ozbiljno se zagleda u njega von Lembke.

– Jednostavno. Pogledajte ih samo. Vi ste previše mekan čovjek, Andrej Antonoviču; vi pišete romane. Trebalo bi s njima po starom običaju.

– Po kakvom starom običaju, kakvi su vam to savjeti? Tvornicu smo očistili; izdao sam nalog i očistili su je.

– A radnici su se svejedno pobunili. Treba ih išibati, i onda će sve biti u redu.

– Pobunili? Kakva glupost; izdao sam nalog i sve je lijepo očišćeno.

– E, Andreju Antonoviču, vi ste premekan čovjek!

– Prvo i prvo, ja uopće nisam mekan, a drugo . . . – von Lembke se opet osjetio pogođen. On je s ovim mladićem razgovarao na silu, iz puke radoznalosti i u nadi da će čuti nešto novo od njega.

– A-a, evo još jednog poznatog! – upade Petar Stepanovič primijetivši pod pritiskačem za papir još jedan letak, također nalik na proglas, ali u stihovima i očito tiskan u inozemstvu. – Bome, ovaj znam i napamet: to je »Uzorni lik!« Da vidimo; tako je, to je »Uzorni lik«. Taj mi je lik poznat još iz inozemstva. Gdje ste ga iščeprkali?

– Kažete da ste ovo vidjeli i u inozemstvu? – trgnu se von Lembke.

– Naravno, još prije četiri mjeseca, ili čak prije pet mjeseci.

– Čudno je kako ste vi puno toga vidjeli u inozemstvu – prodorno ga odmjeri von Lembke. Petar Stepanovič se nije obazirao na njega nego je razmotao papir i naglas pročitao pjesmu:

UZORNI LIK[1]

Skromnoga je bio roda,
Odrastao sred naroda,
Otjera ga pakost carska
I zavist ljuta boljarska.
Izabrao put je mukâ,
Iskušenja, kazni, brukâ,
Da objavi svom narodu
Jednakost, bratstvo, slobodu.

[1] Ovo je piščeva parodija na pjesmu »Student«, koja se spominjala na procesu nečajevcima i njihovome »Narodnome sudu«. Na prijedlog Bakunjina, pjesma je

Pred carevim kazamatom,
Mučilima i dželatom
U tuđe je zemlje kreno
Kad ustanak on je spremo.
Narod spreman već na bunu,
Da okrutnu zbaci krunu,
Od Smolenska do Taškenta
Žudno čekaše studenta.

Čekali ga svi do jednog,
Da se krene nepoštedno,
Da obore to boljarstvo,
Da obore čak i carstvo.
I podijele sve svojine,
Pa da crni petak sine
Obitelji, crkvi, braku –
Starog svijeta groznom mraku!

– Sigurno ste to zaplijenili u onog oficira, je li? – zapita Petar Stepanovič.

– A vi čak i onoga oficira poznajete?

– Naravno. Dva dana smo zajedno bančili. Znao sam ja da će on poludjeti.

– Možda nije poludio.

– Mislite valjda zato što je ugrizao starješinu?

– Oprostite, ako ste već vidjeli tu pjesmu u inozemstvu i ako se ona sad odjednom stvorila u toga oficira...

– Što? Ala je to zakučasto! Kako mi se čini, Andreje Antonoviču, vi me preslušavate? Vidite, moj gospodine – poče on odjednom neobično ozbiljno – o onome što sam vidio u inozemstvu ja sam na povratku već razgovarao na određenom mjestu i moja objašnjenja su prihvaćena, inače ne bih svojom prisutnošću ni usrećio ovaj grad. Smatram da je taj slučaj za mene završen, i da više nikome ne moram podnositi račune. I nije završen zbog toga što bih ja bio obični denuncijant, nego zbog toga što naprosto

bila posvećena samome Nečajevu, tiskana u Ženevi kao letak, ali ju je Nečajev objavio i u svome listu »Narodni sud«. Paradoksalno je da su mladi naprednjaci upotrijebili ovu piščevu parodiju kao propagandu i dijelili je kao revolucionarnu proklamaciju. Čak je ministar unutrašnjih poslova morao zbog toga polagati račune policiji i tvrditi da pjesma nije bila objavljena kao zasebno djelo, nego kao dokument u romanu, te da odražava način mišljenja i djelovanja protudržavnih štetočina.

drugačije i ne bih mogao postupiti. Oni koji su pisali Juliji Mihajlovnoj, znajući cijeli slučaj, opisali su me kao poštena čovjeka... Ali, do đavola, to, u ostalom, nije važno, ja sam došao da vam ispričam nešto veoma ozbiljno, i zato je dobro što ste izbacili onog svog dimnjačara. Ovo što ću reći za mene je veoma važno, Andreje Antonoviču; zapravo vam se obraćam s jednom velikom molbom.

– S molbom? Hm, izvolite, samo recite što hoćete, čekam i, moram priznati, radoznao sam. Uopće bih htio napomenuti da ste me prilično iznenadili, Petre Stepanoviču.

Von Lembke je bio prilično uzbuđen. Petar Stepanovič je prebacio nogu preko noge.

– U Petrogradu sam – počeo je on – o mnogo čemu otvoreno govorio, ali isto tako koješta nisam spomenuo pa tako, na primjer, ni ovo (on udari prstom po »Uzornom liku«), a prešutio sam to u prvom redu zbog toga što nije bilo smisla tako nešto spominjati, i, u drugom redu, zbog toga što sam govorio samo ono što su me pitali. U takvoj prilici ne volim trčati pred rudu; smatram da se u tome baš i sastoji razlika između podlaca i poštenjaka koga su, prosto-naprosto, pritisnule svakakve okolnosti... Jednom riječju, to sad nije važno. Dakle, dragi gospodine, sada bih... sada kad su te budale... dakle, kad je to izišlo na vidjelo i kad je već došlo do vas, jer se pred vama, kao što vidim ne može tako lako ništa sakriti – jer ste vi čovjek koji dobro vidi i koji će još daleko dotjerati, dok će te lude i dalje... Ja... ja... bih... dakle, jednom riječju, došao sam vas zamoliti da spasite jednog čovjeka, isto tako jednu budalu, možda i luđaka, da ga spasite u ime njegove mladosti, nedaća koje je proživio, i u ime vaše humanosti... Niste valjda humani jedino u svojim romanima! – nekako grubo, sarkastično i razdraženo završi on odjednom.

Ukratko, nastupio je kao otvoren, ali nespretan i netaktičan čovjek koji je pun humanih osjećaja i možda pretjerano osjetljiv ali prije svega prilično ograničen, kao što je to odmah nevjerojatno točno shvatio von Lembke i kao što je, uostalom, već odavno i slutio, osobito ove posljednje sedmice kad bi, ponajviše noću, ostao sam u svojoj radnoj sobi i u sebi se i te kako jedio na nj zbog njegovih neobjašnjivih uspjeha kod Julije Mihajlovne.

– Za koga me vi to molite i što sve to zapravo znači? – dostojanstveno će on zapitati nastojeći prekriti radoznalost.

– To je... to je... do đavola... Nisam kriv što vam vjerujem! Nisam kriv što vas smatram za veoma plemenita čovjeka i, što je

još važnije, za razumna čovjeka... čovjeka koji je, naime, sposoban razumjeti... do đavola...

Nesretnik se očito nije nikako uspijevao sabrati.

– Vi ćete ipak shvatiti – nastavio je on – vi ćete shvatiti da vam ga, na neki način, čim spomenem njegovo ime, prepuštam i da ga izdajem; ja ga izdajem, nije li tako? Nije li tako?

– Ali kako bih mogao pogoditi o kome je riječ kad nećete sve reći?

– Eto ga, opet ste me zaskočili tom svojom logikom, do đavola... Nego, do đavola... pa, taj »Uzorni lik«, taj »student«... to je Šatov... Sad znate sve!

– Šatov? Kako mislite: Šatov?

– Šatov je »student« koji se spominje u ovoj pjesmi. On živi u našem gradu; bivši kmet, ali danas šamara ljude.

– Znam, znam! – zaškilji Lembke. – Ali, molit ću vas lijepo, zbog čega bi on bio optužen i, u prvom redu, što biste vi htjeli zapravo mene zamoliti?

– Molim vas da ga spasite, je li vam jasno? Ta poznam ga već osam godina, možda sam mu čak i bio prijatelj – izbezumljivao se Petar Stepanovič. – Ali ne moram vam polagati računa o svom prošlom životu – on odmahnu rukom – sve je to posve beznačajno, u sve su upletena svega tri i pol čovjeka i, ako računamo čak i one iz inozemstva, nema ih više od deset, a prije svega – ja sam se uzdao u vašu humanost, u vašu pamet. Vi ćete me dobro shvatiti i prikazat ćete cijeli slučaj u pravom svjetlu, kao glupu izmišljotinu jednoga luđaka, a ne kao tko zna što... To je sve zbog njegovih nedaća, zapamtite, zbog beskrajnih nedaća, i nema veze s bilo kakvom, do đavola, nevjerojatnom antidržavnom zavjerom!...

On je gotovo ostao bez daha.

– Hm, znači da ga optužujete za ove proglase sa sjekirom – malne uzvišeno zaključi Lembke – samo dopustite da vas zapitam, kako ih je on mogao, ako je sam, proširiti po cijelom našem gradu i u drugim kotarima, pa čak i u H-skoj guberniji, a... a... napokon, postavlja se pitanje odakle ih je i nabavio?

– Lijepo vam kažem da njih, očito, sve u svemu, nema više od petorice, dobro, recimo neka ih je i deset, odakle bih ja znao...

– Ne znate?

– A kako bih ja znao, do đavola?

– A, eto, ipak znate da je Šatov jedan od sudionika?

– Eh! – odmahnu Petar Stepanovič kao da želi izmaći neumitnoj ispitivačevoj pronicljivosti. – Čujte, reći ću vam cijelu istinu: o

tim proglasima ja nemam pojma, baš ni pojma, do đavola, shvaćate li što to znači: ni pojma?... Dobro, tu je, naravno, upleten taj potporučnik, i još netko drugi, možda netko od naših građana... možda je, ako baš hoćete, i Šatov, ili još tkogod drugi, ali to je sve, sve su to trice i kučine... A ja sam vas došao moliti za Šatova, njega treba spasiti zato što je to njegova pjesma, njegovo djelo, za koje se on pobrinuo da bude tiskano u inozemstvu; to je ono što znam pouzdano, a o tim proglasima baš ništa ne znam.

– Ako je njegova pjesma, onda su i proglasi njegovi. Ali, kakve vas činjenice navode da sumnjate u gospodina Šatova?

Petar Stepanovič, koji se vladao kao čovjek koji je posve izgubio strpljenje, izvadio je iz džepa novčanik a iz novčanika pisamce.

– Evo vam činjenice! – zavikao je on i bacio pisamce na stol. Lembke ga je otvorio; bilješka je bila napisana prije šest mjeseci i odavde upućena nekom u inozemstvo; inače je bila posve kratka:

»Uzorni lik« ne mogu ovdje tiskati, a ni drugo ništa ne mogu; tiskajte u inozemstvu.

I. Šatov«.

Lembke se netremice zapilji u Petra Stepanoviča. Varvara Petrovna je točno zamijetila da je, osobito u nekim trenucima, bio nalik na ovna.

– Prema tome, je li – ote se Petru Stepanoviču – očito je da je on prije šest mjeseci ovdje sastavio tu pjesmu, ali je nije mogao ovdje i tiskati, recimo u nekakvoj tajnoj tiskarni, pa je zato zamolio da je tiskaju u inozemstvu... Čini mi se da je to jasno, je li?

– Jest, jasno je, samo kome se obraća? Čini mi se da to još nije jasno? – lukavo i zajedljivo napomenu Lembke.

– Pa valjda Kirilovu; pismo je uputio Kirilovu u inozemstvo... Zar to niste shvatili? Ljuti me što se vi preda mnom samo pretvarate, a već odavno i te kako dobro znate sve o toj pjesmi i o svemu ostalom! Uostalom, kako se stvorila na vašem stolu? Nije valjda pala s neba. Zašto me toliko mučite ako već sve znate?

On grčevitom kretnjom obrisa rupčićem znoj s čela.

– Možda nešto i znam... – spretno se izmigolji Lembke. – Samo, tko vam je taj Kirilov?

– Pa to vam je onaj došljak, inženjer, koji je bio Stavroginov sekundant u dvoboju, manijak i luđak; onaj vaš potporučnik je možda samo alkoholičar, ali ovaj čovjek je zacijelo pravi luđak – u to sam posve siguran. Eh, Andreju Antonoviču, kad bi vlada znala kakvi su to zapravo ljudi, ne bi uopće na njih digla ruku. Svi su oni

odreda zreli za ludnicu; nagledao sam ih se još na kongresu u Švicarskoj.

– Znači da se odande upravlja ovdašnjim pokretom?

– A tko upravlja? Tri i pol čovjeka. Smuči ti se kad ih pogledaš. I kakav je uopće taj ovdašnji pokret? Mislite valjda te proglase? I koga su uspjeli pridobiti, potporučnike u deliriju tremensu i dva-tri studenta. Vi ste pametan čovjek, pa vas zato pitam: zašto nisu uspjeli pridobiti neke uglednije ljude, zašto su uz njih samo studenti i žutokljunci od dvadeset i dvije godine? A, uostalom, koliko ih je sve u svemu? Sigurno ih danas traži već milijun pasa tragača, i koliko su ih pronašli? Sedam ljudi. Kažem vam, to je da se čovjeku smuči.

Lembke je saslušao pažljivo, ali mu je izraz na licu govorio: »Nećeš ti mene prevesti žedna preko vode!«

– Dopustite, molim vas lijepo, da vas nešto zapitam: Vi tvrdite da je ovo pisamce upućeno u inozemstvo; ali na njemu nema adrese; kako vi znate da je ono odista bilo adresirano na gospodina Kirilova i da je zapravo bilo upućeno u inozemstvo, i da ga je... i da ga je... uistinu napisao gospodin Šatov?

– Naprosto ga usporedite s rukopisom Šatova, pa ćete se uvjeriti. U vašem uredu sigurno postoji neki njegov potpis. A što se tiče Kirilova, meni ga je sam Kirilov u inozemstvu pokazao.

– Prema tome, ste onda i vi...

– Da, da, naravno da sam i ja... Što li su mi sve ondje pokazivali! A što se tiče ove pjesme, čovjek bi mogao pomisliti da ju je napisao Hercen i posvetio Šatovu, dok se još potucao u inozemstvu, i to kao za uspomenu na njihov susret, da bi ga nekako pohvalio, preporučio ili tako nešto, do đavola... A Šatov je sad širi među omladinom. Evo, kaže, pogledajte što je Hercen mislio o meni.

– O-ho-ho – napokon posve sinu Lembkeu – neprestano sam mislio: u redu, što se tiče proglasa, sve je jasno, ali čemu ta pjesma?

– Pa to je tek jasno. Đavo bi ga znao zašto sam vam sve to zapravo izbrbljao! Čujte me dobro: spasite vi meni Šatova, a svi ostali neka idu do sto đavola, zajedno s Kirilovom, koji se zatvorio u kuću Filipova, gdje stanuje i Šatov, i sakriva se. Oni me ne vole zato što sam se vratio... Samo mi obećajte Šatova, i ja ću vam ih sve donijeti na tanjuru. Bit ću vam već od koristi, Andreje Antonoviču. Mislim da cijela ta bijedna šačica ne broji više od devet-deset ljudi. Držim ih na oku za svoj račun, dragi gospodine. Za trojicu već znamo: to su Šatov, Kirilov i onaj potporučnik. Ostale zasada

još samo *promatram*... A nisam baš kratkovidan. Ovo je posve nalik na događaje iz H-ske gubernije; ondje su uhapšena dva studenta zbog tih proglasa, jedan gimnazijalac, dva dvadesetogodišnja plemića, jedan učitelj, jedan bivši major od svojih šezdesetak godina, koji je poblesavio od alkohola – i više nitko, vjerujte mi, više nitko; čak smo se i čudili da ih je tako malo. Nego, meni treba šest dana. Sve sam već proračunao; šest dana, prije ne mogu. Ako želite da postignemo neki rezultat – ne dirajte ih još šest dana, i ja ću vam ih dovesti vezana o jednom užetu; ako ih dirnete prije, leglo će se raspršiti. Samo mi spasite Šatova. Ja sve ovo zbog Šatova... I najbolje bi bilo da ga potajno pozovete, da ga pozovete prijateljski, recimo, ovamo u svoju sobu i da ga lijepo ispitate dignuvši mu veo s očiju... Ta on će vam se sam, siguran sam, baciti pred noge i rasplakati! Taj je čovjek duševno uneravnotežen i nesretan; žena mu se spetljala sa Stavroginom. Prigrlite ga, i on će vam sve sam priznati – samo mi treba šest dana... A što je najvažnije, što je važnije od svega – ne smijete o ovome ni zucnuti Juliji Mihajlovnoj. Ovo je tajna. Pristajete li da ovo bude tajna?

– Što kažete? – izbulji Lembke oči. – Zar vi zbilja ništa niste Juliji Mihajlovnoj... saopćili?

– Njoj? Sačuvaj me bože! Eh, moj Andreje Antonoviču! Moj gospodine, meni je i te kako stalo do njezina prijateljstva i veoma je cijenim... Ali to je sve... Nikada se ne bih pred njom zaletio. Ne proturječim joj, jer je to, kao što i sami znate, opasno. Možda sam joj nešto i natuknuo, zato što to ona voli, ali joj nipošto ne bih, dragi moj, spomenuo imena ili bilo što od ovoga što sam vama rekao! Jer, zašto sam se sada obratio vama? Upravo zato što ste vi ipak muškarac, ozbiljan čovjek s dugim i prokušanim iskustvom u službi. Vi znate svoj posao. Vama je, vjerujem, odlično poznat svaki potez koji treba poduzeti u ovakvoj prilici, i to još od onih petrogradskih događaja. A da sam njoj spomenuo ona dva imena, recimo, ona bi to naveliko rastrubila... Pa njoj je do toga da odavde zapanji Petrograd. Ne, dragi moj, previše je vatrena, eto to je.

– Jest, istina je da je prilično nagla – prilično zadovoljno promrsi Andrej Antonovič, iako mu je u isti mah bilo krivo što se ovakav grmalj usuđuje, kako mu se činilo, neobazrivo govoriti o Juliji Mihajlovnoj. Petru Stepanoviču se očito činilo da sve to još nije dosta i da bi još dolio ulja u vatru odlučio se još više laskati i posve skršiti »Lembku«.

– Baš tako, nagla je – složio se on spremno – sve da je ona možda čak i genijalna, kulturna žena, ipak bi preplašila naše

ptičice. Ne bi mogla izdržati ni šest sati, a kamoli šest dana. Eh, moj Andreju Antonoviču, od žene ne možete tražiti da šest dana čuva neku tajnu! Ipak morate i meni priznati da sam, bar u tim stvarima, prilično iskusan; ipak i ja koješta znam, a i vi vrlo dobro znate da ja koješta znam. Ne tražim od vas tih šest dana iz puke obijesti, nego da bih stigao sve obaviti.

– Čuo sam... – Lembke se nije usuđivao dokraja izreći misao – čuo sam da ste vi, kad ste se vratili iz inozemstva, na određenom mjestu nešto izjavili... kao da ste se pokajali?

– Da, nešto sam izjavio.

– Ne bih, naravno, htio ulaziti... ali meni se sve nekako čini da ste dosada, u ovom razgovoru, govorili sasvim drugačije, recimo o kršćanskoj vjeri, o društvenom uređenju, pa, napokon i o vladi...

– Ja sam svašta govorio. A i sada ponavljam ono što sam prije govorio, samo što smatram da te misli ne treba tako primijeniti u životu, kao što to misle one budale – u tome je cijela razlika. Jer, što znači ako onaj potporučnik ugrize starješinu za rame? Pa i vi ste se složili sa mnom, samo ste rekli da je još prerano.

– Nisam se ja zapravo složio s vama u tom smislu i nisam rekao da je za to prerano.

– Ali vi dobro odvagnete svaku riječ, he-he! Oprezan ste vi čovjek! – veselo će Petar Stepanovič. – Slušajte me, rođeni moj, htio sam vas upoznati, pa sam zato ovako s vama i razgovarao. Ne upoznajem se ovako jedino s vama, nego i s mnogim drugima. Možda mi je naprosto bilo potrebno da shvatim vaš karakter.

– Što se vas tiče moj karakter?

– Ne znam zapravo ni ja što me se tiče (on se opet nasmije). Znate, dragi moj i velepoštovani Andreju Antonoviču, vi ste lukavi, ali ne znate da *ono* još nije došlo u pitanje i da možda neće ni doći. Shvaćate li? Shvaćate li zbilja? Ja sam, istina, na određenom mjestu objasnio što je trebalo, ali opet nikako ne mogu shvatiti zašto vi, kao čovjek koji ima određeno uvjerenje, ne možete postupiti dosljedno tome svom iskrenom uvjerenju... Da znate da mene *ondje* nitko nije natjerao da ispitujem vaš karakter i da ja do sada nisam još od *njih* preuzeo nikakve slične zadatke. Promislite dobro: zar je trebalo da vama prvome saopćim ona dva imena, kad sam ih mogao direktno *ondje* prijaviti, hoću reći, ondje gdje sam i prvi put davao ona objašnjenja; i kad bih ja, zaista, sve ovo radio iz materijalnih razloga ili zbog nekakve druge nagrade, očito je da bih se prevario u računu, zato što će oni sada biti zahvalni vama, a ne meni. Sve ovo radim jedino radi Šatova – plemenito napomenu Petar Stepanovič – jedino radi Šatova, radi

našeg nekadašnjeg prijateljstva... Ali, međutim, kad već uzmete pero da to *njima* javite, možete baš, ako hoćete, i mene pohvaliti... Neću se buniti, he-he! A sad, *adieu,* baš sam zasjeo i baš sam se i suviše razbrbljao – dometnu on prilično zadovoljno i ustade s divana.

– Naprotiv, meni je veoma drago što se cijeli slučaj nekako razbistrio – ustade i von Lembke također prijazna izraza na licu, koji su, očito, izazvale posljednje riječi Petra Stepanoviča. – Sa zahvalnošću prihvaćam vaše usluge i možete biti sigurni da ću, što se mene tiče, sigurno spomenuti vašu revnost...

– Šest dana, najvažnije da mi date šest dana, i da se u tih šest dana ni u šta ne petljate – to je sve što mi treba.

– U redu.

– Naravno, ostavljam vam odriješene ruke, jer i nemam prava da vam smetam. Vi ćete ionako morati pripaziti; samo nemojte prije vremena uplašiti moje leglo; uzdam se u vašu pamet i vaše iskustvo. Ali je sigurno da imate puno svojih tragača i kojekakvih njuškala u pričuvi, he-he! – veselo i lakoumno (kako i priliči mladiću) bubnu Petar Stepanovič.

– Nije baš tako – ljubezno se izmigolji Lembke. – To su mladenačke predrasude, to što mislite da imamo toliko toga u pričuvi... Ali dopustite mi da vas još nešto zapitam: ako je taj Kirilov bio sekundant u Stavroginovu dvoboju, onda je logično da je i gospodin Stavrogin...

– Što je Stavrogin?

– Naime, ako su oni takvi prijatelji...

– Ma kakvi, ni govora, tu ste grdno pogriješili, iako ste inače vrlo lukavi. Upravo vam se čudim. Pa ja sam zaista mislio da ste vi donekle u to upućeni... Hm, Stavrogin – to je nešto sasvim drugo, to je nešto posve... *Avis au lecteur.*[1]

– Tako! Je li to istina? – nepovjerljivo će Lembke. – Meni je Julija Mihajlovna spomenula da je primila neke informacije iz Petrograda prema kojima je on čovjek, da tako kažemo, s nekim određenim pogledima...

– Ništa ne znam, ništa ne znam, zaista baš ništa ne znam. *Adieu. Avis au lecteur!* – prekinu ga Petar Stepanovič u očitoj namjeri da izbjegne odgovor.

I tada pohita prema vratima.

– Čekajte, Petre Stepanoviču, molim vas – zovnu ga Lembke – samo još jedna sitnica, i onda možete slobodno ići.

[1] Napomena čitatelju. (Ovdje je smisao: »Obaviješteni ste«.)

On izvadi iz ladice u stolu jednu omotnicu.

– Evo, ovdje još jedan primjerak iste vrste, i kad vam ga pokazujem, želim vam dokazati koliko imam u vas povjerenja. Pogledajte, gospodine, pa da čujem što vi mislite.

U omotnici se nalazilo pismo, neobično, anonimno pismo, koje je nepoznata osoba uputila Lembkeu i koje je jučer stiglo. Petar Stepanovič je, veoma ogorčen, pročitao:

»Vaša preuzvišenost!

Jerbo vam je naslov takav. Ovim vas mogu upozoriti povodom atentata na generalska lica i samu domovinu: jerbo će nato okrenuti. I sam sam mnogo godina to širio. A i bezbožnost je tu. Sprema se ustanak i proglasa ima na tisuće, dok će za svakim tim trkom poći sto ljudi, isplažena jezika, ako ih pak vlast prije ne ščepa za vrat, jerbo je toliko blaga obećano kao nagrada, a prost svijet je glup, osim što je tu i rakija. Svijet će, gledajući za krivcem, zdrobiti i jedne i druge, a ja se, bojeći se obiju strana, kajem akoprem i ne sudjelujući ni u čemu, jerbo su mi takve prilike. Ako pak trebujete moju prijavu poradi spasa domovine, i plus toga crkve i ikona, nitko vam tu nije kao ja. Ali pak samo ako se meni s brzojavom odmah oprosti iz trećega odjela, jedino meni, a drugi neka odgovaraju. Kao radi signala svako veče da stavite svijeću na prozorčić kod vratara. Kad je vidim, vjerovat ću vam i doći da ponizno poljubim ruku iz prijestolnice, s tim što ću dobiti novčanu pomoć jerbo od čega inače da živim? Pokajati se nećete, zato što će vas zapasti orden. Treba samo polako pa sigurno, a ne da ti zavrnu šiju.

Vašoj preuzvišenosti na službu odani očajnik.

Stope vam cjelivajući i kajući se slobodoumni *Incognito*«.

Von Lembke objasni kako se pismo stvorilo u vratarevoj kućici prošle večeri kad unutra nikoga nije bilo.

– I što vi sad mislite? – gotovo grubo se obrecnu Petar Stepanovič.

– Vjerujem da je to najobičnija anonimna rugalica.

– Najvjerojatnije je da imate pravo. Teško je vas nasamariti.

– Mislim to najviše zbog toga što je tako glupo sastavljeno.

– Znači da ste već primali slične rugalice?

– Dvaput su mi ih već poslali, naravno, anonimno.

– Jasno je da se neće potpisati. I stil je različit? Uvijek drugi rukopis?

– Različit stil i različit rukopis.

– A bili su uvijek ovako lakrdijaški?

– Jest, ovako lakrdijaški i, mogu vam reći... veoma neukusni.

– E pa, ako ste već primali slične, onda je zacijelo ovo pismo isto takve vrste.

– Mislim to najviše zbog toga što je ovako glupo. Jer oni drugi su obrazovani ljudi i ne bi pisali ovako glupo.

– Jasno, jasno.

– A što onda ako to zaista netko želi podnijeti neku prijavu.

– Nemoguće – hladno odsiječe Petar Stepanovič. – Što bi mu značio taj brzojav iz trećeg odjela i ta novčana pomoć? Očito je da je to rugalica.

– Jest, tako je – zastidje se Lembke i sam.

– Znate što, dajte meni pismo. Ja ću sigurno pronaći tko ga je pisao. Pronaći ću ga prije nego se prihvatim onih drugih.

– Uzmite ga – pristade von Lembke, iako se, zapravo, malko kolebao.

– Jeste li ga kome već pokazivali?

– Naravno da ga nisam nikome pokazivao.

– Ni Juliji Mihajlovnoj?

– Ah, bože me sačuvaj, ni za živu glavu, a i vas kumim bogom da joj ga ne pokažete! – uplaši se Lembke. – Ona bi se toliko uzbudila... I na mene bi se strašno razljutila.

– Jest, tako je. Vi biste prvi nadrljali, jer bi vam rekla da ste sigurno to i zaslužili, kad vam već pišu takva pisma. Znam ja što je ženska logika. Ali sad zbilja idem. Možda ću vam već za tri dana dovesti pisca tih redaka. A najvažnije je da se držimo našeg sporazuma!

IV

Petar Stepanovič, vjerojatno, nije bio glup čovjek, ali je robijaš Fećka imao pravo kad je rekao za njega da on »sam izmisli drugoga čovjeka, i onda s takvim živi«. Sad je otišao od von Lembkea potpuno uvjeren da ga je umirio bar za onih šest dana, a upravo takva odgoda bila mu je i te kako potrebna. Međutim, njegova je slutnja bila pogrešna i zasnivala se jedino na tome što je on sam bio izmislio Andreja Antonoviča i jednom zauvijek ga smatrao za nevjerojatno prostodušnu naivčinu.

Kao i svaki pretjerano sumnjičav čovjek, tako je i Andrej Antonovič svaki puta, u prvim trenucima poslije nova otkrića, postajao neobično i veselo povjerljiv. Iznenadni preokret učinio mu se isprva prilično zgodan, usprkos tome što je izazvao mnoge

nove i tegobne komplikacije. U svakom slučaju, njegove stare sumnje su se raspršile. Osim toga, toliko se umorio ovih posljednjih dana i toliko se napatio i onemoćao, da mu je duša naprosto žudjela za mirom. Ali, na žalost, opet se morao uznemiriti. Njegov dugogodišnji boravak u Petrogradu ostavio mu je neizbrisive tragove u srcu. Javnu, pa čak i tajnu djelatnost »nove generacije« prilično je dobro poznavao – kao radoznao čovjek čak je skupljao i njihove proglase – ali nikada zapravo nije shvaćao o čemu je tu riječ. Sad mu je bilo kao da je zalutao u šumi: po svom nagonu je naslućivao da su riječi Petra Stepanoviča pune nedokučive tajne, što je izvan svakih normi i pravila – »iako sam vrag zna što se sve može očekivati od te nove generacije i što oni sad kuhaju!« – razbijao je on sebi uzaludno glavu.

Baš u tom trenutku u njegovu sobu ponovo zaviri Blum. Dok je Petar Stepanovič bio u sobi, on je čekao negdje u blizini. Taj Blum je čak bio dalji rođak Andreja Antonoviča, ali je tu rodbinsku vezu gubernator cijeloga života brižno i oprezno skrivao. Zamolit ću čitaoca da mi oprosti što ću toj beznačajnoj osobi morati ovdje posvetiti nekoliko riječi. Blum je pripadao onom neobičnom sloju »nesretnih« Nijemaca – koji nisu bili nesretni zbog toga što su bili nenadareni, nego tko zna iz kakvih razloga. »Nesretni« Nijemci nisu legenda, nego zaista postoje, pa čak i u Rusiji postoje kao poseban soj ljudi. Andrej Antonovič je cijela života osjećao prema njemu dirljivu sućut i, kad god bi mogao, uporedo s tim kako je i sam napredovao u službi, pomicao je i njega naviše, dodjeljujući mu uvijek kakvo podređeno mjesto u svome uredu; ali nesretnom Blumu ništa nije išlo od ruke. Ili bi mjesto bilo ukinuto, ili bi se izmijenili starješine; jednom prilikom gotovo je zaglavio zajedno s drugima i završio pred sudom. Bio je veoma savjestan, ali nekako pretjerano mrzovoljan, bez prave potrebe i na vlastitu štetu; po vanjštini je bio riđ, visok, pogrbljen, držao se potišteno iako je bio čak i osjećajan i, usprkos životnim nedaćama, uporan i tvrdoglav kao mazga, ali na žalost, uvijek kad ne treba. Prema Andreju Antonoviču je, baš kao i njegova žena i cijela mnogobrojna obitelj, dugo godina osjećao smjernu naklonost. Osim Andreja Antonoviča, nitko ga u životu nikada nije volio. Julija Mihajlovna ga je odmah otpisala, ali nije mogla pokolebati muža u njegovoj odlučnoj naklonosti prema Blumu. Upravo zbog njega je i izbila među njima prva bračna svađa, i to neposredno poslije vjenčanja, u prvim medenim danima, kad je odjednom uskrsnuo pred njom Blum, koga su dotle pažljivo pred njom krili zbog njihove tajne i sramotne rodbinske veze. Andrej Antonovič ju je zaklinjao sklop-

ljenih ruku, dirljivo joj ispričao cijeli Blumov životopis i njihovo prijateljstvo od malih nogu, ali se Julija Mihajlovna svejedno osjećala smrtno uvrijeđena i osramoćena i čak se počela služiti nesvjesticama. Von Lembke joj nije htio nimalo popustiti i odlučno je izjavio da se neće ni za što na svijetu odreći Bluma i da ga neće protjerati tako da je ona, napokon, iako silno zaprepaštena, morala pristati na Bluma. Jedino su zaključili da će rodbinsku vezu skrivati još pažljivije nego do tada, koliko god bude moguće, a da će Blum čak morati promijeniti svoje i očevo ime, jer se do tada također zvao Andrej Antonovič. U našem gradu se Blum nije ni s kim upoznao, osim s ljekarnikom, Nijemcem, nikome nije svraćao i, po svojoj navici, životario štedljivo i osamljeno. Književne grijehe Andreja Antonoviča već je odavno poznavao. Gubernator je upravo najčešće njega pozivao da mu potajno, u četiri oka, čita svoj roman, a Blum je i po šest sati zaredom sjedio nepomično kao kip; znojio se, upinjao iz sve snage da ne zaspi i da se smiješi; kad bi se vratio kući, zajedno bi sa svojom dugonogom i dosadnom ženom kukao i jadikovao zbog nesretne slabosti njihova dobročinitelja prema književnom stvaralaštvu.

Andrej Antonovič je patnički pogledao Bluma koji je ušao u sobu.

– Molim te, Blume, da me pustiš na miru – zabrza on uzrujano, očito ne želeći nastaviti razgovor koji su njih dvojica vodili prije nego što je u sobu upao Petar Stepanovič.

– Zaista vam kažem da bi se sve moglo urediti mirno, potajno; vi imate posve odriješene ruke – smjerno ali tvrdoglavo borio se Blum za svoju ideju, pogrbivši se i primičući se, sitnim koracima, sve bliže i bliže stolu Andreja Antonoviča.

– Blume, ti si mi toliko odan i toliko si uslužan da me, svaki put kad te pogledam, hvata paničan strah.

– Uvijek kažete nešto oštroumno i toliko ste zadovoljni onim što kažete da onda spavate na lovorikama i tako sam sebi škodite.

– Blume, maloprije sam se uvjerio da nismo na pravom tragu, da smo na sasvim pogrešnom tragu.

– I to prema riječima himbenog, pokvarenog mladića u koga i sami sumnjate? On vas je pridobio laskavo hvaleći vaš književni dar.

– Blume, ti ne vidiš dalje od nosa; tvoj plan je besmislen, kažem ti. Nećemo ništa naći, a podignut će se strašna galama, još će nam se i rugati, a da i ne govorimo o tome što će reći Julija Mihajlovna.

– Sigurno je da ćemo naći ono što tražimo – odlučno zakorači prema njemu Blum i stavi na srce desnu ruku – izvršit ćemo

iznenadnu premetačinu, rano izjutra, a prema spomenutoj osobi postupiti pristojno i obzirno, i nećemo narušiti zakonske propise. Mladi ljudi, kao što su Ljamšin i Teljatnikov, čvrsto su uvjereni da ćemo naći sve što želimo. Oni su onamo više puta navraćali. Gospodina Verhovenskoga nitko ne trpi. Generalica Stavrogina mu je otvoreno uskratila svoju naklonost i svaki pošteni čovjek, ako takvi žive u ovom prostačkom gradu, uvjeren je da se upravo ondje skriva rasadnik ateizma i socijalističkih ideja. On drži sve same zabranjene knjige: »*Misli*« Rilejeva, sva djela Hercena... za svaki slučaj sam nabavio približan popis...

– O bože moj, pa te knjige ima svatko; kako si ti naivan, jadni moj Blume!

– A ima i mnoge proglase – nastavljao je Blum ne osvrćući se na gubernatorove upadice. – Na kraju krajeva ćemo ipak otkriti tko ovdje širi proglase. Taj mladi Verhovenski mi je veoma, veoma sumnjiv.

– Ali ti brkaš oca sa sinom. Oni nisu u dobrim odnosima; sin se otvoreno ruga ocu.

– To je samo krinka.

– Blume, ti kao da si se zakleo da mi skineš glavu! Moraš imati na umu da je on ovdje ipak ugledna osoba. Bio je profesor, poznat je čovjek i dignut će takvu galamu da će se odmah cijeli grad početi rugati, a mi ćemo promašiti... i zamisli samo što će reći Julija Mihajlovna!

Blum je i dalje srljao ne slušajući ga.

– On je bio samo docent, najobičniji docent i, kad je umirovljen, bio je u najnižem činovničkom razredu – udarao se on šakom u prsi – odlikovanja nema, otpušten je iz službe zbog toga što je osumnjičen za antidržavne planove. Bio je pod paskom a zacijelo je još pod paskom. Zbog ispada, koji su se dogodili u posljednje vrijeme, vi ste naprosto dužni izvršiti svoju dužnost. Ako odustanete, propustit ćete naprotiv, da se istaknete, i to sve iz obzira prema pravome krivcu.

– Julija Mihajlovna! Bježi, Blume! – povikao je odjednom von Lembke začuvši u susjednoj sobi suprugin glas.

Blum je zadrhtao ali se nije pokolebao.

– Molim vas lijepo, molim vas – prišao mu je on pritisnuvši još jače ruke na prsi.

– Bježi! – zaškriputao je Andrej Antonovič. – Radi što hoćeš... ali kasnije... O, bože moj!

Podiže se zastor na vratima, i pojavi se Julija Mihajlovna. Ona dostojanstveno zastade kad ugleda Bluma, bahato i prezirno ga

promotri od glave do pete baš kao da je vrijeđa i sama nazočnost toga čovjeka. Blum joj se šutke i s puno poštovanja doboko pokloni i, pogrbljen od poniznosti, uputi na vršcima prstiju prema vratima, odmaknuvši malko ruke od tijela.

Bilo zato što je posljednji histerični uzvik Andreja Antonoviča protumačio kao dopuštenje da učini ono što je toliko nastojao izmoliti, bilo da se pravio lud i to, u ovoj prilici, samo da bi pomogao svome dobročinitelju, potpuno uvjeren da će konac ukrasiti djelo – ali, kao što ćemo kasnije vidjeti, posljedica ovoga razgovora gubernijskog starješine sa svojim podčinjenim bila je toliko neočekivana da su joj se mnogi nasmijali, da je široko odjeknula, izazvala gnjevnu srdžbu Julije Mihajlovne i tako posve dotukla Andreja Antonoviča, primoravši ga da upravo u najkritičnijim trenucima bude žalosno neodlučan.

V

Cijeli je dan Petar Stepanovič imao pune ruke posla. Od von Lembkea je brže-bolje otrčao u Bogojavljensku ulicu ali, dok je žurio kroz Bikovu ulicu, pokraj kuće u kojoj je stanovao Karmazinov, odjednom se zaustavio, nasmiješio i ušao. Sluga mu reče da ga »gospodin čekaju«, što ga je veoma iznenadilo, jer on nije uopće bio najavio dolazak.

Ali ga je veliki pisac uistinu očekivao. I to još od jučer, pa čak i od prekjučer. Prije tri dana bio mu je dao svoj rukopis *Merci* (koji je kanio pročitati na književnom prijepodnevu tijekom priredbe Julije Mihajlovne), a učinio je to iz susretljivosti, potpuno uvjeren da će tako slatko polaskati taštini čovjeka koji će, eto, imati priliku da čuveno djelo upozna prije drugih. Petar Stepanovič je već odavno primijetio da taj tašti, razmaženi čovjek, koji je uvredljivo odbijao sve obične smrtnike, da mu se taj »gotovo državnički um« prosto-naprosto dodvorava, i to čak uporno. Čini mi se da je mladić napokon zaključio kako ga pisac, ako ga baš i ne smatra za vođu cijele tajne revolucionarne organizacije u Rusiji, ono bar smatra za čovjeka koji je među najupućenijima u tajne ruske revolucije i koji ima sigurno velik utjecaj na rusku omladinu. Pogledi »najpametnijeg čovjeka u Rusiji« zanimali su Petra Stepanoviča, ali mu ih je on dotada, iz određenih razloga, izbjegavao priopćiti.

Veliki pisac je stanovao u kući svoje sestre, vlastelinke i komornikove žene; oboje, i muž i žena, strepili su pred čuvenim rođakom ali su se sada, kad je doputovao, nalazili u Moskvi, na njihovu veliku žalost, tako da je čast da ga primi u kući pripala starici, veoma dalekoj i siromašnoj komornikovoj rođakinji koja je živjela pod istim krovom i već odavno vodila cijelo kućanstvo. Otkako je stigao gospodin Karmazinov, cijela kuća je naprosto hodala na prstima. Starica je gotovo svakodnevno slala izvještaj u Moskvu o tome kako je spavao i što je izvolio jesti, a jednom je brzojavno izvijestila kako je poslije svečanog ručka kod gradonačelnika morao uzeti žličicu nekakva lijeka. U sobu je od straha ulazila veoma rijetko, iako je on bio uljudan prema njoj; ali, naravno, obraćao joj se hladno i razgovarao je s njom samo kad bi mu što trebalo. Kad je ušao Petar Stepanovič, jeo je svoj jutarnji kotlet i pijuckao crveno vino. Petar Stepanovič mu je već i prije svraćao u stan i uvijek bi ga zatekao kako jede kotlet, koji bi dokrajčio pred njim ali nikada nije gosta ponudio bilo čime. Poslije kotleta donijeli bi mu malenu šalicu kave. Sluga, koji ga je služio, bio je u fraku, u mekanim nečujnim cipelama i rukavicama.

– A-a! – ustade Karmazinov s divana otirući se ubrusom i veoma veselo zagrli gosta – što je karakteristična navika ruskih ljudi kad jednom postanu veoma glasoviti. Ali je Petar Stepanovič već iz iskustva znao da on uvijek priđe kao da će poljubiti, ali samo podmetne obraz, pa zato ovaj put i sam okrene obraz mjesto usta; dva se obraza dotaknuše; Karmazinov, gradeći se kao da ništa nije primijetio, sjede na divan i ljubazno pokaza Petru Stepanoviču naslonjač sučelice divanu, u koji se gost i izvali.

– A ne biste možda... možda biste i vi doručkovali? – upita domaćin odstupivši ovaj put od uobičajene navike, ali je ton kojim je upitao već sam po sebi tražio uljudan i niječan odgovor. Petar Stepanovič, međutim, odmah odlučno reče da bi rado doručkovao. Oblačak uvrede i zaprepaštenja prijeđe preko domaćinova lica, ali samo na trenutak; on nervozno pozvoni sluzi i, usprkos besprijekornu odgoju, gadljivo podiže glas dok mu je zapovijedao da donese još jedan doručak.

– Što izvolite, kotlet ili kavu? – zapitat će on još jednom.

– I kotlet i kavu, i recite mu neka donese i vina, strašno sam ogladnio – odgovori Petar Stepanovič veoma mirno, pažljivo promatrajući domaćinovu odjeću. Gospodin Karmazinov je imao na sebi nekakav pamučni kućni haljetak, nalik na kaputić, s gumbima od sedefa, koji je bio veoma kratak i nikako nije pristajao njegovu prilično okruglu trbuščiću i napetim, zaobljenim

butinama; ali ukusi su, naravno, različiti. Preko koljena je bio, iako je u sobi bilo toplo, prebacio vuneni kockasti pled, koji je padao na zemlju.

– Jeste li bolesni? – upita Petar Stepanovič.

– Ne, nisam bolestan ali se bojim da bih se mogao u ovakvoj klimi zaista razboljeti – odgovori pisac svojim kreštavim glasom, uzgred blago naglašavajući svaku riječ i umilno, aristokratski vsrkajući – očekivao sam vas još jučer.

– A zašto? Nisam obećao da ću doći.

– Znam, ali kod vas je moj rukopis. Jeste... jeste li ga pročitali?

– Rukopis, koji rukopis?

Karmazinov se prenerazi.

– Ta valjda ste ga ponijeli sa sobom? – uzbudi se on odjednom toliko da se čak okani jela i uplašeno zagleda u Petra Stepanoviča.

– Ah, vi mislite onaj »*Bonjour*«, je li?...

– »*Merci*«.

– Svejedno. Posve sam zaboravio, ne, nisam ga pročitao, nisam stigao. Zapravo i ne znam. U džepovima ga nema... sigurno mi je na stolu ostao. Ne brinite, naći ću ga.

– Slušajte, bilo bi najbolje da odmah nekoga pošaljem po taj rukopis. Mogao bi se zagubiti ili bi ga čak mogao tko ukrasti.

– Kao da kome treba! Što ste se toliko uplašili, pa vi uvijek, kako mi je pričala Julija Mihajlovna, napravite nekoliko prijepisa od kojih vam je jedan u inozemstvu kod bilježnika, drugi u Petrogradu, treći u Moskvi, a mislim da ih šaljete i u banku.

– Pa i Moskva može izgorjeti, a s njom i moj rukopis. Slušajte, najbolje da odmah nekoga pošaljem vama kući.

– Čekajte, evo ga – izvadi Petar Stepanovič iz stražnjeg đepa svežanj listovna papira – malko se izgužvao. Zamislite, kako sam ga ono zadnji put kod vas uzeo, tako je cijelo vrijeme ostao u stražnjem džepu na hlačama, zajedno s rupčićem; sasvim sam zaboravio.

Karmazinov žustro zgrabi rukopis, pažljivo ga pregleda, izbroji listove i za prvu priliku ga odloži pokraj sebe na drugi stolić, ali tako da bi ga neprestano mogao imati na oku.

– Čini mi se da baš mnogo ne čitate? – propišta on ne izdržavši.

– Ne, ne čitam baš mnogo.

– A iz ruske beletristike baš ništa?

– Iz ruske beletristike? Čekajte, ipak sam nešto čitao... »Na putu«...ili »Na put«... ili »Na raskršću«, tako nekako, ne sjećam se više. Davno sam čitao, prije pet godina. Sad ne stignem.

Neko vrijeme su šutjeli.

– A vidite, čim sam doputovao, sve sam ih odreda uvjerio da ste vi neobično pametan čovjek, i sad mi se čini da su svi ludi za vama.

– Hvala vam – mirno odvrati Petar Stepanovič.

Sluga donese doručak. Petar Stepanovič se s nevjerojatnim tekom prihvati kotleta, u tili čas ga slisti, ispije vino i srkne malko kave.

»Taj grmalj«, razmišljao je i pogledao ga ispod oka Karmazinov, dok je on jeo posljednji zalogaj i ispijao posljednji gutljaj vina, »taj je grmalj vjerojatno ipak osjetio zajedljivost u mojim riječima... A i rukopis je, naravno, pohlepno progutao i sad samo laže i prenemaže se. Ali možda i ne laže nego je zaista iskren u svojoj gluposti. Volim kad je genijalan čovjek malko glup. Vrag bi ga znao, uostalom, nije li on možda za njih zaista genij«. Ustade s divana i poče, kao i svakog jutra poslije doručka, da se, radi propisanog kretanja, šeta iz kuta u kut.

– Hoćete li skoro otputovati? – zapita Petar Stepanovič iz naslonjača, pripaljujući cigaretu.

– Doputovao sam, zapravo, samo zato da prodam imanje i sad sam ovisim o svome upravitelju.

– A meni se čini da ste doputovali jedino zato što se bojite da se sad ondje, poslije rata, ne pojavi kakva epidemija?

– N-ne, ni govora – nastavi gospodin Karmazinov nježno naglašujući riječi i, kad god bi se okrenuo u kutu i uputio na drugu stranu, gotovo neprimjetno bi, ali ipak naglo, trgnuo desnom nogom. – Zaista kanim – osmjehnu se on otrovno – da poživim što dulje mogu. Ruska se aristokracija nekako nevjerojatno brzo troši, u svakom pogledu. A ja bih se, eto, htio istrošiti što kasnije i zato ću se sad posve preseliti u inozemtvo; ondje je i klima bolja i zgrade su od kamena, i sve je stalnije i čvršće. Evropa će potrajati do kraja mog života, bar se tako nadam. Što vi mislite?

– Nemam pojma.

– Hm. Ako se zaista sruši Babilon, ondje u njih, njegov će pad biti veličanstven (u čemu se posve slažem s vama iako vjerujem da će on još potrajati toliko dugo koliko ja budem živio), onda se u Rusiji i nema što srušiti, u usporedbi s njihovim Babilonom. Kod nas neće padati kamenje, nego će se sve naprosto raspasti u blato. Sveta Rusija se posljednja na svijetu može bilo čemu oduprijeti. Obični puk drži još donekle naš ruski bog; ali i ruskome bogu se, kako se priča u posljednje vrijeme, prilično klima, pa je čak jedva izdržao reformu kmetstva, odnosno, ona ga ipak je veoma polju-

ljala. Osim toga, već su tu i željeznice, tu ste i vi... Ne, ne mogu više vjerovati ni u ruskoga boga.

– A u evropskoga?

– Ne vjerujem ja ni u kakva boga. Mene su ocrnili u očima ruske omladine. Uvijek sam bio sklon svakom pokretu među omladinom. Vidio sam ove ovdašnje proglase. Ljudi su zbunjeni zato što su se svi odreda uplašili oblika, ali su, isto tako, svi posve uvjereni u njihovu snagu, makar i nesvjesno. Svi već odavno padaju u ponor i svi odavno znaju da se nemaju za što uhvatiti. U uspjeh ove tajne propagande uvjeren sam već i zbog toga što je Rusija sad, uglavnom, jedina točka u svijetu gdje se sve može provesti bez i najmanjeg otpora. Posve mi je jasno zašto su svi imućniji Rusi navalili u inozemstvo i zašto ih svake godine odlazi sve više i više. Tu je, naprosto, riječ o instinktu. Ako ladja tone, štakori će je prvi napustiti. Sveta Rusija je zemlja od drveta, siromašna zemlja i... opasna, to je zemlja u čijim višim slojevima žive sami tašti prosjaci i čije široke mase stanuju u straćarama. Ona će se obveseliti bilo kakvu izlazu, čim je tko pouči. Jedino se još vlada nastoji usprotiviti, ali i ona udara oko sebe zavezanih očiju i tuče svoje ljude. Sve je ovdje prokleto i osuđeno na propast. Rusija, ovakva kakva jest, nema budućnosti. Ja sam postao Nijemac i ponosim se time.

– Ali maloprije ste spomenuli proglase; recite mi otvoreno što mislite o njima.

– Svi ih se plaše, znači da su jaki. Oni otvoreno raskrinkavaju prijevaru i tvrde kako se kod nas nema ni za što uhvatiti, ni na što osloniti. Oni su jedini glasni, a svi ostali šute. Njihova je snaga u toj dosad neviđenoj (bez obzira na njen oblik) odvažnosti da se pogleda istini u oči. Ta sposobnost da se istini gleda pravo u oči karakteristična je jedino za današnji ruski naraštaj. U Evropi još nisu tako odvažni: njihovo je carstvo od kamena, ondje se još možeš na nešto osloniti. Koliko ja vidim i koliko mogu ocijeniti, suština ruske revolucionarne ideje sastoji se u negiranju časti. Sviđa mi se što je to izraženo tako smiono i otvoreno. Ne, u Evropi to još ne bi mogli shvatiti a u nas će se svi na to odmah zalijepiti. Ruskome čovjeku je čast samo suvišno breme. I uvijek mu je bilo breme, u cijeloj njegovoj povijesti. Njega se najprije može predobiti otvorenim »pravom na nečasno«. Ja pripadam starom naraštaju i moram priznati da mi je još stalo do časti, ali samo iz navike. Meni se sviđaju samo stare forme, vjerojatno zato što sam malodušan; ta treba nekako dogurati do groba.

On iznenada ušuti.

»Eto, ja samo pričam i pričam«, pomisli on, »a on samo šuti i gleda. Došao je ovamo da bih ga nešto otvoreno zapitao. Pa i zapitat ću ga«.

– Julija Mihajlovna me je zamolila da nekako na prijevaru ispipam od vas kakvo ste iznenađenje pripremili za preksutrašnji ples? – odjednom zapita Petar Stepanovič.

– E, to će zaista biti iznenađenje, i sve ću uistinu zapanjiti... – dostojanstvenije će Karmazinov – ali vam neću reći u čemu je tajna.

Petar Stepanovič nije navaljivao.

– Ovdje u gradu živi neki Šatov – dobaci veliki pisac. – A, zamislite, ja ga još nisam uopće vidio.

– Sjajan čovjek. Zašto pitate za njega?

– Tako, i on će o nečemu govoriti. Je li on ono ošamario Stavrogina?

– Jest.

– A što vi mislite o Stavroginu?

– Ne znam što bih rekao. On je obični ženskar.

Karmazinov je zamrzio Stavrogina zbog toga što se Stavrogin uvijek gradio kao da ga uopće ne primjećuje.

– Taj će ženskar – reče on smijuljeći se – ako se kod nas jednom ostvari ono što zastupaju ovi proglasi, vjerojatno prvi omastiti konopac.

– Možda i prije – iznenada će Petar Stepanovič.

– Tako i treba – prihvati Karmazinov koji se sad više nije smijao nego se neobično uozbiljio.

– Vi ste mi to već jednom rekli, i ja sam mu to, da znate, poručio.

– Zbilja ste mu poručili? – nasmija se opet Karmazinov.

– Odgovorio je da će, ako već njega objese, vas naprosto išibati, ali ne samo onako reda radi, nego do krvi, kao što šibaju seljake.

Petar Stepanovič uze šešir i ustade. Karmazinov mu na rastanku pruži obje ruke.

– Nego – zapiskuta on medeno i sitno nekim naročitim tonom i ne ispuštajući nikako njegovih ruku iz svojih – nego, ako je već neminovno da će se sve to ostvariti... sve ono što oni pripremaju, onda... kad bi se to moglo dogoditi?

– Nemam pojma prilično grubo se odbrecnu Petar Stepanovič. Obojica su netremice gledali jedan drugome u oči.

– Otprilike? Približno? – još medenije zapiskuta Karmazinov.

– Stići ćete prodati imanje i odmagliti – još grublje progunđa

Petar Stepanovič. Obojica su još upornije gledali jedan drugoga u oči.

Nastala je trenutačna šutnja.

– Počet će negdje u početku svibnja, a do Pokrova[1] će sve biti gotovo – izreče odjednom Petar Stepanovič.

– Najiskrenije vam zahvaljujem – osjećajno uzvrati Karmazinov i stisnu mu ruke.

»Stići ćeš, štakore, pobjeći s lađe!«, mislio je Petar Stepanovič izišavši na ulicu. »Ali kad se već i takav, ,gotovo carski um', tako ozbiljno raspituje za dan i sat i tako skrušeno zahvaljuje na mome odgovoru, bome, onda ne smijemo više ni mi sumnjati u sebe. (On se nasmiješi.) Hm. A on zaista nije glup i... samo je obična štakorska selica; takav čovjek neće podnijeti prijavu!« On otrča u Bogoljavljensku ulicu, u kuću Filipova.

VI

Petar Stepanovič prvo svrati Kirilovu. Kirilov je kao i obično bio sam i ovaj put izvodio nasred sobe tjelovježbu, naime, raširenih nogu nekako naročito kružio rukama iznad glave. Na podu je ležala lopta. Sa stola još nije bio uklonjen čaj, iako se već bio ohladio. Petar Stepanovič je načas zastao na pragu.

– Vi se ipak neobično brinete za zdravlje – izreče on glasno i veselo, ušavši u sobu – gle divne lopte, ih, kako samo odskakuje; služi li vam i ona za tjelovježbu?

Kirilov navuče kaput.

– Jest, radi zdravlja je i ona – promrsi on hladno. – Sjednite.

– Svratio sam samo načas. Ali mogu sjesti. Lako je za zdravlje, ali sam vas došao podsjetiti na naš dogovor. Onaj datum se »na neki način« približava – otpoče on nekako nespretno i uvijeno.

– Kakav dogovor?

– Kako kakav dogovor? – uznemiri se Petar Stepanovič, gotovo se čak i uplašivši.

– To nije dogovor nikakav, niti je moja obaveza, ja se nisam obavezao ničim, vi ste se prevarili sigurno.

– Slušajte, što vam je sad? – posve se izbezumi Petar Stepanovič.

[1] Blagdan Bogorodice, 1. listopada.

– Ja sam odlučujem.
– I što ste odlučili?
– Isto što i prije.
– Što zapravo znače te vaše riječi? Znače li da ostajete kod one svoje nakane?
– Znači. Samo nikakva dogovora nije bilo pa obavezan nisam ničim. To sam slobodno ja odlučio, kao što i sad samo odlučujem ja.
Kirilov se izražavao otvoreno i prezirno.
– Slažem se, slažem se, samo vi odlučujte, ali ne mijenjajte svoje odluke – sjede opet Petar Stepanovič a na licu mu se pojavi izraz zadovoljstva. – Ljutite se zbog riječi koje sam upotrijebio. U posljednje ste vrijeme postali nekako vrlo razdražljivi, zato nisam volio ni dolaziti ovamo. Ali bio sam gotovo posve siguran da me nećete izdati.
– Ja vas jako ne volim; ali možete biti posve sigurni. Iako nije riječ o tome da li bih izdao ili ne bih.
– Svakako – uzbudi se opet Petar Stepanovič – samo bi ipak trebalo da se točnije dogovorimo, da ne bude zabune. Tu sve mora biti jasno kao sunce, a vi me strašno zbunjujete. Možemo li o tome razgovarati?
– Govorite – odsiječe Kirilov zagledavši se u kut.
– Odavno ste već odlučili oduzeti sebi život... Hoću reći da je takva vaša ideja. Što? Jesam li se točno izrazio? Nisam li se zabunio?
– Moja ideja je ostala ista.
– Izvrsno. Imajte samo na pameti da vas nitko nije na to prisilio.
– Naravno; ala vi gluposti govorite.
– Dobro, u redu; izrazio sam se veoma glupo. Nema sumnje da bi bilo glupo nekoga na to prisiljavati; da nastavimo: vi ste bili član Društva još prije reorganizacije i povjerili ste se tada jednome članu Društva.
– Ništa se ja nisam povjeravao, naprosto sam mu rekao.
– U redu. I bilo bi zaista smiješno da se to »povjerava,« kao da je nekakva ispovijest? Naprosto ste rekli. Izvrsno.
– Ne, nije izvrsno, zato što vi neprestano tu nešto petljate. Nisam ja obavezan da vam polažem račune, a moje misli vi ne možete shvatiti. Ja hoću oduzeti sebi život, zato što mi je takva ideja, zato što sam ja protiv straha od smrti, zato... Zato što vi to nikad ne možete shvatiti... Što hoćete? Hoćete li čaja? Hladan je. Čekajte, donijet ću vam drugu čašu.

Petar Stepanovič je odista bio posegnuo za čajnikom i tražio prazan sud. Kirilov ode do ormara i donese čistu čašu.

– Malo prije sam doručkovao kod Karmazinova – spomenu gost. – Slušao sam ga što govori i od toga se uznojio, onda sam trčao ovamo – pa sam se opet uznojio i sad sam žedan kao pas.

– Pijte. Dobar je čaj hladan.

Kirilov ponovo sjede na stolicu i iznova se zagleda u kut.

– Društvu je palo na pamet – nastavi on neizmijenjenim glasom – da bih svojim samoubojstvom mogao njima koristiti, to jest, da bih se mogao, kad vi nešto zamutite, a vlast bude tražila krivca, da bih se mogao onda ustrijeliti i ostaviti pismo u kome ću uzeti sve na sebe, tako da godinu dana najmanje ne bi pala na vas sumnja.

– Makar i nekoliko dana; i jedan dan mnogo znači.

– Dobro. U tom smislu su mi rekli da, ako hoću, pričekam. Rekao sam da ću pričekati dok mi društvo ne odredi datum, budući da je meni ionako svejedno.

– Tako je, samo ste se vi, ako se sjećate, obavezali da pismo uoči smrti nećete sastaviti sami, nego sa mnom i da ćete mi, uopće, kad se vratite u Rusiju... dakle, ukratko, da ćete mi biti na raspolaganju, naime, samo u ovoj prilici, razumije se, dok ste u svakom drugom pogledu, jasno, svoj čovjek – gotovo prijazno dometnu Petar Stepanovič.

– Nisam se ja obavezao, nego sam pristao, jer mi je ionako svejedno.

– Izvrsno, izvrsno, nikako nisam kanio povrijediti vašu taštinu, ali... nije riječ o taštini.

– To nije taština.

– Ali, vama su dali, ako se sjećate, stotinu i dvadeset talira za put u Rusiju, prema tome, znači da ste uzimali novac.

– Nije istina – pocrvenje Kirilov – novac nije bio za to. To se ne kupuje.

– Ponekad se kupuje.

– Lažete. Ja sam obavijestio pismom iz Petrograda, a u Petrogradu sam vam platio tih sto dvadeset talira, osobno vama sam ih dao... i oni su isporučeni na pravo mjesto, jedino ako ih vi niste zadržali za sebe.

– Dobro, dobro, ne bunim se, tako je, isporučeni su. Ali je najvažnije da ste vi ostali pri svojoj odluci.

– Posve. Kad mi vi budete rekli »sada«, ja ću učiniti što treba. E, hoće li to biti ubrzo?

– Nećete dugo čekati... Ali, dobro zapamtite, pismo ćemo zajednički sastaviti, i to one noći.

– Može i po danu. Rekli ste da moram na sebe preuzeti one proglase?

– I još nešto drugo.

– Ja neću preuzeti sve na sebe.

– A što ne biste preuzeti? – usplahiri se opet Petar Stepanovič.

– Ono što neću... i gotovo. O tome više neću govoriti ništa.

Petar Stepanovič se svlada i skrene razgovor na drugo.

– Ima još nešto – upozori on unaprijed. – Hoćete li večeras svratiti našima? Virginski slavi rođendan, pa će to biti izlika za sastanak.

– Neću.

– Budite dobri i dođite. Potrebno je. Moramo djelovati, naime, brojnošću članstva i našim licima... Imate takvo lice... Što da vam kažem, jednom riječju, vaše je lice kobno.

– Mislite li? – nasmija se Kirilov. – Dobro, doći ću; ali ne zbog lica. Kada?

– E, nešto ranije, u šest i pol. Znate, možete naprosto ući, sjesti i ne morate ni s kim razgovarati, ma koliko ondje bilo svijeta. Samo, znate, nemojte zaboraviti ponijeti sa sobom papir i olovku.

– A zašto?

– Vas se to ne tiče, vama je svejedno; ali ja vas naročito molim. Vi ćete samo sjediti, ni s kim ne morate razgovarati, slušat ćete, i tek ćete ponekad štogod pribilježiti; možete ako hoćete, jednostavno nešto crtati.

– Vrlo glupo, i zašto?

– Pa kad je vama i onako svejedno; kao da vi neprestano ne govorite da vam je sve svejedno.

– Recite zašto?

– Zbog toga što je onaj član Društva, onaj nadzornik, zapeo u Moskvi, a ja sam mnogima saopćio da će taj nadzornik možda danas doći; tako će oni pomisliti da ste vi zapravo taj nadzornik, a kako ste već ionako ovdje tri sedmice, to će ih se još više dojmiti.

– To su trikovi. Nemate vi u Moskvi nikakva nadzornika.

– Pa neka ga i nemam, do đavola i nadzornik, što se to vas tiče, i zar će vam biti teško? I vi ste ipak član Društva.

– Recite im da sam ja nadzornik; sjedit ću i šutjeti hoću, ali papir i olovku neću uzeti.

– A zašto?

– Neću.

Petar Stepanovič se razljutio, čak je pozelenio, ali se opet svladao, ustao i uzeo šešir.

– Je li *onaj* kod kuće? – izreče on odjednom potiho.

– Jest.

– Dobro. Uskoro ću vas izbaviti od njega, ne brinite.

– Ja i ne brinem. On samo noći. Starica je u bolnici, snaha joj je umrla; već sam dva dana sam. Pokazao sam mu mjesto u plotu gdje se može izvaditi daska; on se onuda provuče, ne vidi ga nitko.

– Uskoro ću ga odvesti.

– Kaže da on ima gdje noćivati.

– Laže, traže ga, a zasad je ovdje na sigurnome. Zar vi razgovarate s njime?

– Da, po cijelu noć. Strašno vas psuje. Noću sam mu čitao Apokalipsu, i čaj, jasno. Pažljivo je slušao; čak jako pažljivo, cijelu noć.

– E, k vragu, vi ćete ga još obratiti na kršćanstvo.

– On i jest kršćanske vjere. Ali ne brinite, već će on zaklati. Koga vi to želite zaklati?

– Nije istina. Nije mi on zbog toga potreban; zbog nečega drugoga... Zna li Šatov za Fećku?

– Ja sa Šatovom uopće ne razgovaram i ne vidim njega.

– Zar se ljuti?

– Ne, mi nismo posvađeni; samo se izbjegavamo. Odviše smo dugo zajednički ležali u Americi.

– Svratio bih sad njemu.

– Izvolite.

– A Stavrogin i ja ćemo možda, od njega, svratiti opet vama, negdje oko deset sati.

– Dođite.

– Morao bih s njime porazgovoriti o nečemu veoma važnom... Znate što, dajte mi tu vašu loptu; što će vam sada? I meni treba za tjelovježbu. Mogu vam je platiti ako hoćete.

– Uzmite je badava.

Petar Stepanovič gurnu loptu u stražnji džep na kaputu.

– Neću vam pomoći ni u čemu protiv Stavrogina – progunđa za njim Kirilov pošto ga je bio pustio van. Gost ga pogleda u čudu, ali ništa ne odgovori.

Posljednje riječi Kirilova uzbudile su Petra Stepanoviča; nije im još uspio dokučiti pravi smisao, ali već na stepeništu, kad se približavao stanu Šatova, potrudio se da nezadovoljni izraz na licu pretvori u prijaznu fizionomiju. Šatov je ležao kod kuće jer je bio nešto bolestan. Obučen se ispružio na postelji.

– Kakva nesreća! – povika Petar Stepanovič s vrata. – Jeste li ozbiljno bolesni?

Prijazna izraza na njegovu licu odjednom nestade; u očima mu bljesnu nešto pakosno.

– Nisam uopće bolestan – reče nervozno Šatov i ispravi se – uopće nisam bolestan, samo malko glava...

Čak se i zbunio; očito je bilo da ga je uplašio nenadani nailazak ovakva gosta.

– Dolazim ovamo po poslu koji zahtijeva dobro zdravlje – poče Petar Stepanovič nekako brzo i gotovo zapovjednički. – Dopustite mi da sjednem (on sjede), a vi samo sjednite na vaš ležaj, eto tako. Danas će se svi naši sastati kod Virginskoga tobože radi proslave domaćinova rođendana; pobrinuli smo se da zaista ispadne samo kao rođendanska proslava. Ja ću dovesti Nikolaja Stavrogina. Vas, naravno, ne bih potezao onamo, znajući vaše današnje poglede... to jest, naravno, ne bih vas htio mučiti, a ne možda zbog toga što bismo mislili da ćete nas prokazati. Međutim, zbog nekih okolnosti, vi ćete morati onamo otići. Ondje ćete se sastati upravo s onim osobama koje će odlučit na koji način ćete istupiti iz Društva i kome ćete predati ono što se još nalazi kod vas. Učinit ćemo to neopazice; ja ću vas odvesti u neki zakutak; svijeta će biti mnogo i nije potrebno da svi znaju. Moram priznati da sam zbog vas izgutao vatru; ali, čini mi se da su se sada ipak složili, pod uvjetom, naravno, da predate tiskaru i sve spise. A onda možete ići kud vas noge nose.

Šatov ga je saslušao skupljenih obrva i srdito. Prvotnjoj nervozi i zaplašenosti nije bilo više ni traga.

– Ne smatram da sam imalo obavezan, do đavola, da bilo kome polažem račune – oštro on odsiječe – nitko mene ne može pustiti na slobodu.

– Nije baš tako. Mnogo toga su vam bili povjerili. Niste imali prava samo tako naprečac prekinuti s njima. I, napokon, vi to niste nikada otvoreno izjavili, tako da ste ih doveli u nedoumicu.

– Čim sam doputovao ovamo, odmah sam to pismeno izjavio.

– Niste, nije bilo jasno – mirno se usprotivi Petar Stepanovič. – Eto, ja sam vam, na primjer, poslao »Uzorni lik« da biste ga ovdje tiskali i otisnute primjerke negdje sklonili dok ih netko od nas ne zatraži; isto tako sam vam poslao i dva proglasa. Vi ste sve to vratili s mutnim pismom iz kojega se ništa nije moglo razabrati.

– Otvoreno sam odbio to tiskati.

– Da, ali ne otvoreno. Napisali ste: »Ne mogu«, ali niste objasnili zašto ne možete. A »ne mogu« ne znači »neću«. Moglo

se pomisliti da jednostavno ne možete zbog materijalnih neprilika. Tako je to i protumačeno, i ljudi su mislili da ste svejedno spremni surađivati s Društvom i da će vam opet moći nešto povjeriti, odnosno same sebe izvrći neprilikama. Sad se ovdje govori da ste ih naprosto htjeli prevariti u nakani da, kad dobijete neki važan podatak, podnesete prijavu. Ja sam vas lavovski branio i pokazao vaš pismeni odgovor u dva retka, kao dokaz u vašu korist. Ali i sam sam morao priznati, kad sam ga ponovno pročitao, da su ta dva retka nejasna i da mogu dovesti u zabludu.

– Znači da ste vi brižno čuvali to pismo?

– Ništa ne smeta što sam ga sačuvao, i sad ga imam uza se.

– Uostalom, baš me briga, do đavola!... – bijesno viknu Šatov. – Neka samo te vaše budale misle da sam ih ja prijavio, baš me briga; baš me zanima što biste mi mogli učiniti.

– Bit ćete na papiru i, čim revolucija uspije, objesit će vas.

– To jest, kad vi preuzmete vlast i podjarmite Rusiju?

– Bolje da se ne rugate. Ponovo vam kažem da sam vas branio. Kako bilo da bilo, savjetujem vam da se danas pojavite. Zašto se uzalud razbacujete riječima, sve zbog nekog lažnog ponosa? Nije li bolje da se prijateljski rastanemo? Ta i onako, u svakom slučaju, morat ćete predati stroj, slova i stare papire, a o tome se moramo dogovoriti.

– Doći ću – progunđa Šatov zamislivši se i oborivši glavu. Petar Stepanovič ga je motrio ispod oka sa svojega mjesta.

– Hoće li doći i Stavrogin? – odjednom će Šatov podignuvši glavu.

– Svakako da će doći.

– He, he!

Opet su šutjeli više od jedne minute. Šatov se prezirno i ljutito smijuljio.

– A je li otisnut taj vaš odvratni »Uzorni lik« koji nisam htio ovdje tiskati?

– Tiskan je.

– Zato da biste uvjeravali srednjoškolce kako vam ga je glavom sam Hercen zapisao u spomenar?

– Glavom sam Hercen, tako je.

Sad su šutjeli pune tri minute. Šatov napokon ustane s postelje.

– Izlazite iz moje sobe, ne želim sjediti s vama.

– Idem – čak nekako veselo reče Petar Stepanovič i odmah ustane. – Samo još nešto: čini mi se da je Kirilov sad posve sam u dvorišnoj zgradi, bez služavke?

– Posve je sam. Izlazite, ne želim više biti s vama u istoj sobi.

»E, takva te volim!«, veselo je premišljao Petar Stepanovič izlazeći na ulicu, »tako ćeš se vladati i navečer, a baš mi takav trebaš, nisam te mogao boljeg ni poželjeti, nisam te mogao boljeg ni poželjeti! Sam ruski bog mi je pomogao!«

VII

Sigurno je on toga dana obavio mnogo poslova i natrčkarao se; i zacijelo je imao i uspjeha – što se vidjelo po zadovoljnu izrazu na njegovu licu kad se navečer, tačno u šest sati, pojavio kod Nikolaja Vsevolodoviča. Ali ga sluga nije odmah pustio; Nikolaj Vsevolodovič se upravo bio zatvorio u svoju sobu s Mavrikijem Nikolajevičem. Ta je vijest na trenutak zabrinula Petra Stepanoviča. Sjeo je tik pred vrata radne sobe da bi sačekao da iziđe gost. Do njega je dopirao razgovor iznutra, ali pojedine riječi nije mogao razabrati. Posjet bijaše vrlo kratak; ubrzo se začu buka, odjeknu neobično glasan i oštar glas, ali odmah zatim se razjapiše vrata i iziđe Mavrikije Nikolajevič neobično blijed u licu. Nije ni opazio Petra Stepanoviča nego je brzo projurio mimo njega. Petar Stepanovič je istog trena uletio u kabinet.

Ne mogu izbjeći a da potanje ne opišem ovaj neobično kratak sastanak dvojice »suparnika«, sastanak za koji se mislilo da se u tadanjim okolnostima uopće ne može održati, ali se, eto, ipak održao.

Dogodilo se to ovako: Nikolaj Vsevolodovič je poslije ručka dremuckao u radnoj sobi na divanu, kad mu je Aleksej Jegorovič saopćio da je stigao neočekivani gost. Pošto mu je sluga imenovao došljaka, Nikolaj Vsevolodovič je čak skočio na noge ne vjerujući da je dobro čuo. Ali mu ubrzo na usnama zatitra smiješak – ohol i slavodobitan smješak koji je isto tako odavao i neko tupo nepovjerljivo čuđenje. Kad je Mavrikij Nikolajevič ušao u sobu, čini se da ga je iznenadio izražaj u tom smiješku jer se, svakako, odjednom zaustavio na sred sobe kao da se ne može odlučiti: da li da zakorači dalje ili da se vrati? Domaćinu je učas uspjelo zatomiti smiješak i poći u susret gostu s izrazom ozbiljne nedoumice. Mavrikij Nikolajevič ne prihvati pruženu ruku, nespretno primaknu stolicu i, ne rekavši ništa, sjede prije domaćina i ne sačekavši da mu on ponudi da sjedne. Nikolaj Vsevolodovič sjede porebarke na divan, zagleda se u Mavrikija Nikolajeviča i poče šutke iščekivati.

– Ako možete, oženite se Lizavetom Nikolajevnom, – ponudi mu odjednom Mavrikij Nikolajevič i, što je najzanimljivije, nije lako bilo utvrditi, po tonu njegova glasa, što su značile te riječi: molbu, preporuku, ustupak ili zapovijed.

Nikolaj Vsevolodovič je i dalje šutio; ali je gost očito već bio izrekao sve zbog čega je došao pa ga je netremice motrio čekajući odgovor.

– Ako se ne varam (uostalom to je bilo posve sigurno), Lizaveta Nikolajevna je već zaručena za vas – napokon se javi Stavrogin.

– Isprošena i zaručena – jasno i glasno potvrdi Mavrikije Nikolajevič.

– Jeste... jeste li se posvadili?... Oprostite što pitam, Mavrikije Nikolajeviču.

– Nismo, ona me »voli i cijeni«, kako sama kaže. A njene su riječi vrednije od bilo čega.

– U to ne sumnjam.

– Ali morate znati da će ona, makar mi već bili pred oltarom, ostaviti mene i svakog drugog onog istog trenutka čim je zovnete i da će otići s vama.

– Ispred oltara?

– Pa i poslije vjenčanja.

– Da se možda ne varate?

– Ne varam se. Ispod mržnje, iskrene i jake mržnje, koju osjeća prema vama, svakog časa izbija ljubav i ludost... Najiskrenija i najbezgraničnija ljubav i – ludost! A, nasuprot tome, iza ljubavi koju osjeća prema meni, i to također iskreno, svakog časa zablijesne mržnja – i to velika mržnja! Nikada prije nisam mogao ni zamisliti sve te... metamorfoze.

– Ali se ipak čudim kako ste mi mogli samo ovako ponuditi ruku Lizavete Nikolajevne. Imate li vi na to neko pravo? Je li vas ona opunomoćila?

Mavrikij Nikolajevič se namršti i načas obori glavu.

– Samo se razmećete riječima – naglo će on – osvetničkim i slavodobitnim riječima, a ja sam uvjeren da ste shvatili ono nedorečeno, ono što sam spomenuo izmedju redaka, i zar u ovakvom trenutku možete pokazivati sitnu taštinu? Nije li vam dosta zadovoljstva? Zar zaista treba da raspredam, zar zaista treba tjerati mak na konac? U redu, učinit ću i to, ako vam je baš toliko stalo da se ponizim: ja prava nemam, nikakvu punomoć ne mogu dobiti; Lizaveta Nikolajevna nema pojma o svemu ovome, a njezin zaručnik je posve izgubio glavu i zaslužio da ga strpaju u

ludnicu, i još, vrh toga, sam dolazi vam o svemu tome podnijeti izvještaj. Od svih ljudi na ovome svijetu samo je vi možete usrećiti, a samo ja – unesrećiti. Vi se borite za nju, progonite je, ali, ne znam zašto, nećete se ženiti. Ako je to ljubavna svadja, koja je izbila u inozemstvu, i ako je treba izgladiti žrtvujući mene – slobodno me žrtvujte. Ona je veoma nesretna, a ja to ne mogu podnijeti. Ove moje riječi nisu nikakva dozvola, nisu zapovijed, pa, prema tome, vaša taština ne može time biti povrijeđena. Ako samo želite preuzeti moje mjesto pred oltarom, možete to slobodno učiniti i, naravno, nije bilo nikakva razloga da ovako ludo banem ovamo. To prije, što naša svadba poslije ovog mog koraka, nije moguća. Ne mogu je valjda kao podlac dovesti pred oltar? Ovo što sad činim i što je predajem vama, možda njezinom najljućem neprijatelju, u mojim je očima takva podlost kakvu nikada, naravno, neću moći oprati.

– Hoćete li se ustrijeliti kad se vjenčamo?

– Neću, kasnije ću. Zašto da svojom krvlju zaprljam njezinu vjenčanu haljinu? A možda se neću uopće ubiti, ni odmah, a ni kasnije.

– Kad to kažete, vjerojatno biste me htjeli umiriti?

– Vas? Jedna prolivena krv više ili manje – što to za vas znači?

On problijedi i oči mu zasjaše. Šutjeli su minutu.

– Oprostite što sam vas o tome pitao – nastavi Stavrogin – djelomično nisam uopće imao prava da vas zapitkujem, ali nešto vas, čini mi se, smijem zapitati: recite mi na osnovi kakvih činjenica ste izveli zaključke o mojim osjećajima prema Lizaveti Nikolajevnoj? Time mislim na stupanj tih osjećaja, u koji ste vi morali biti sigurni kad ste se odlučili da dođete meni i... da se drznete iznijeti ovakvu ponudu.

– Što? – Mavrikij Nikolajevič čak malko zadrhta – zar je niste pokušavali osvojiti? Niste li je osvajali i ne želite li je još osvojiti?

– Općenito uzevši, o svojim osjećajima prema toj ženi ili bilo prema kojoj drugoj, ne mogu javno govoriti pred trećom osobom, i to pred bilo kojom trećom osobom, osim jedino pred dotičnom ženom. Oprostite takva mi je, valjda, neobična priroda. Ali, mjesto toga, reći ću vam cijelu istinu: ja sam oženjen, pa, prema tome, niti se mogu ženiti, niti »osvajati«.

Mavrikij Nikolajevič je bio toliko zapanjen da je ustuknuo u naslonjaču i neko vrijeme netremice piljio u Stavroginovo lice.

– Zamislite, to uopće nisam pomislio – promrsi on – vi ste onda rekli, onog jutra, da niste oženjeni... Povjerovao sam vam da niste oženjeni...

Strašno je poblijedio; a onda je odjednom svom snagom udario šakom po stolu.

– Ako i poslije ovoga priznanja ne ostavite na miru Lizavetu Nikolajevnu, nego je unesrećite, ubit ću vas batinom kao šugava psa!

On skoči i brzo izjuri iz sobe. Kad Petar Stepanovič utrča u radnu sobu, zateče domaćina u najneobičniju raspoloženju.

– Ah, to ste vi! – glasno se nasmijao Stavrogin; nasmijao se, čini se, već i samoj osobi koja je utrčala tako hitro i radoznalo. – Jeste li prisluškivali pred vratima? Čekajte malo, zašto ste ono došli meni? Ja sam vam nešto obećao... Ah, jasno! Sjećam se: moramo »našima«! Idemo, veoma se veselim, ništa niste u ovom času mogli prikladnije smisliti.

On zgrabi šešir i dva čovjeka polako izidjoše iz kuće.

– Već se unaprijed rugate sastanku s »našima«? – veselo se dodvoravao Petar Stepanovič, nastojeći hodati čas uporedo sa suputnikom po usku pločniku od opeke, čas skačući na ulicu, u blato, jer suputnik nije uopće primjećivao da korača točno sredinom pločnika i tako ga, naravno, cijelog sam zauzima.

– Ne rugam se uopće – glasno i veselo odgovori Stavrogin. – Naprotiv, siguran sam da su to sve ozbiljni ljudi.

– »Mrki tikvani«, kako ste se jednom izvoljeli izraziti.

– Nema ništa zgodnije od takva mrkog tikvana.

– Ah, mislite Mavrikija Nikolajeviča? Siguran sam da je on bio kod vas da bi vam ponudio svoju zaručnicu, je li? Ja sam ga bio posredno podgovorio, zamislite. A ako vam je sam ne da, onda ćemo ju je mi oteti – je li tako?

Petar Stepanovič je, naravno, znao da ovakvim smicalicama mnogo stavlja na kocku, ali je i sam bio neobično uzbudjen, više je volio sve staviti na kocku nego ostati u nedoumici. Nikolaj Vsevolodovič se samo nasmijao.

– Dakle ste mi još uvijek spremni pomoći? – upitat će on.

– Samo me zovnite. Ali znajte da postoji još bolji način.

– Znam ja taj vaš način.

– Ne znate, to je zasada tajna. Samo imajte na pameti da ta tajna stoji novaca.

– Znam i koliko stoji – progunđa Stavrogin sebi u bradu, ali se obuzda i ušutje.

– Koliko? Što ste rekli? – usplahiri se Petar Stepanovič.

– Rekao sam: do đavola vi i vaša tajna! Recite mi radije tko će sve biti ondje? Znam da idemo na rođendan, ali tko će biti ondje zapravo?

– Oh, bit će ih zbrda-zdola, u pravom smislu te riječi! Čak će i Kirilov doći.

– I to su sve članovi društva?

– Do đavola, baš ste pretjerali! Nemamo mi još ni jedno pravo društvo.

– A kako ste onda proširili toliko proglasa?

– Ondje gdje idemo bit će svega četiri člana društva. Ostali, u međuvremenu i iščekivanju, sve u šesnaest uhode jedan drugoga i meni dojavljaju. Ti ljudi doista ulijevaju povjerenje. Sve je to sirovina koju treba obraditi, pa onda odmagliti. Uostalom, osobno vi ste pisali statut, vama ne treba objašnjavati.

– A zar teško napreduje? Zapinje?

– Napreduje li? Da ne može bolje! Smijat ćete mi se ali vam moram reći da najjače djeluje, znate što – uniforma. Nema ništa jače od uniforme. Namjerno izmišljam činove i funkcije: imam sekretare, tajne istražitelje, blagajnike, predsjednike, upravitelje i njihove pomoćnike – sve se to njima neobično sviđa i izvrsno prihvaćaju. Druga snaga je, naravno, sentimentalnost. Morate znati da se socijalizam kod nas širi ponajviše s pomoću sentimentalnosti. Smetaju jedino potporučnici koji vole gristi; svaki čas naletiš na njih. Ispod njih dolaze obični lupeži; oni su, možemo reći, izvrsni ljudi, ponekad čak i veoma korisni, ali na njih gubiš mnogo vremena zato što treba uvijek nad njim budno bdjeti. I onda, napokon, dolazi najvažnija snaga – onaj cement koji sve povezuje – to je stid od svoga mišljenja. Kakva je to snaga! I tko li se samo potrudio, koji li je to »zlatni« čovjek postigao da nikome u glavi ne ostane ni jedne jedine vlastite misli! Svi se stide misliti.

– Ako je tako, zašto se onda toliko mučite?

– Kad ti već nešto leži pred nogama, kad ti se naprosto nudi, zašto da ga ne digneš? Čini mi se, da vi ne vjerujete ozbiljno u uspjeh? Eh, lako je za vjeru, treba i htjeti. Vidite, upravo s ovakvima se i može uspjeti. Kažem vam da su oni spremni poći i u vatru samo ako podviknemo na njih i kažemo im da nisu dovoljno liberalni. Budale mi zamjeravaju što ih sve ovdje varam centralnim komitetom i »bezbrojnim ograncima«. I vi ste se zbog toga na mene ljutili, iako tu nema nikakve prijevare.Centralni komitet smo vi i ja, a ogranaka će biti koliko vam drago.

– I sve sami takvi gadovi!

– Sirovina. Dobro će i oni doći.

– Znači da vi još zbilja na mene računate?

– Vi ste šef, vi ste sila; ja sam negdje vama po strani, sekretar. Kao što znate, ukrcat ćemo se u ladju s klenovim veslima i

svilenim jedrima, na krmi će sjediti ljepota djevojka, voljena Lizaveta Nikolajevna... ili već tako nekako, k vragu, ne znam kako to ide u onoj pjesmi...

– Zapeli ste! – prasnu Stavrogin u smijeh. – Ispričat ću vam ja nešto bolje. Eto, zar ne možete na prste nabrojati sve snage što sačinjavaju vaše društvo? Sama činovnička bijeda i sentimentalnost – sve je to dobro ljepilo, ali ima još nešto bolje od toga: nagovorite četiri člana organizacije da ubiju petoga pod izlikom da bi ih mogao izdati i odmah ćete ih sve vezati tom prolivenom krvlju, vezati ih u jedan jedini čvor. Postat će vam robovi, neće se usuditi buniti i zahtijevati odgovore na pitanja. Ha, ha, ha!

»Ipak ćeš ti... ipak ćeš mi ti platiti te riječi«, pomisli u sebi Petar Stepanovič, »večeras ćeš ih još platiti. Previše ti dopuštaš sebi«.

Zacijelo je tako ili tako nekako premišljao Petar Stepanovič. Uostalom, dva muškarca su se već bila približila kući Virginskoga.

– Zacijelo ste mene ondje prikazali kao nekog inozemnog člana, koji je povezan s Internacionalom, kao nekog nadzornika? – odjednom će Stavrogin.

– Ne, nisam vas prikazao kao nadzornika; nadzornik će biti netko drugi; vi ste samo član utemeljitelj koji dolazi iz inozemstva i kome su poznate najvažnije tajne – to će biti vaša uloga. Vi ćete, naravno, govoriti?

– Kako vam to pada na pamet?

– Danas morate govoriti.

Stavrogin čak zastade u čudu nasred ulice, nedaleko svetiljke. Petar Stepanovič je drsko i mirno izdržao njegov pogled. Stavrogin pljunu i krenu dalje.

– A hoćete li vi govoriti? – upita on odjednom Petra Stepanoviča?

– Neću, radije ću vas slušati.

– Idite do đavola! Zaista ste mi dali ideju!

– Kakvu? – požuri Petar Stepanovič.

– Možda ću zbilja i progovoriti, ali ću vas zbog toga kasnije izmlatiti i to, da znate, na mrtvo ime.

– Uzgred budi rečeno, jutros sam ispričao Karmazinovu kako ste vi rekli da bi njega trebalo išibati ali ne onako obično, reda radi, nego kako šibaju seljake, do krvi.

– Pa ja to uopće nisam nikada rekao, ha, ha!

– Ne smeta. *Se non è vero*...[1]

[1] Ako nije istinito (dobro je izmišljeno).

– Dobro, hvala vam, zaista sam vam zahvalan.

– Znate šta još kaže Karmazinov: da naš nauk u suštini odbacuje čast i da je ruskog čovjeka upravo najlakše primamiti tako da mu otvoreno obećaš pravo na nečasna djela.

– Izvrsno rečeno! Zlatne riječi! – podviknu Stavrogin – Pogodio je u srž! Pravo na nečasna djela – svi će nam dohrliti, ni jedan neće ostati na drugoj strani! Nego, slušajte Verhovenski, da vi niste iz tajne policije, a?

– Onaj kome bi takvo pitanje i palo na pamet, ne bi ga izgovorio.

– Razumijem vas, ta svoji smo.

– Ne, zasada još nisam u tajnoj policiji. Šutite, stigli smo. Pripremite, molim vas lice, Stavrogine; ja uvijek pripremim lice kad se spremam njima. Što mračnije, to je najvažnije, drugo ništa ne treba; nije neka mudrost.

GLAVA SEDMA

KOD »NAŠIH«

I

Virginski je stanovao u svojoj kući, to jest, u kući svoje žene u Muravjinoj ulici. Bijaše to drvena prizemnica u kojoj nije bilo drugih stanara. Na proslavi tobožnjeg domaćinova rođendana skupilo se petnaestak gostiju; ali to veče nije bilo nimalo nalik na običnu provincijsku rođendansku proslavu. Još s početka njihova zajedničkog života supruzi Virginski su zajednički odlučili, jednom zauvijek, da je glupo pozivati goste na rođendane, jer, napokon, »nema se tu čovjek čemu veseliti«. Za nekoliko su se godina nekako uspjeli sasvim izdvojiti iz društva. Iako je on bio sposoban čovjek, a ne »neki siromašak«, ipak se svima, tko zna zašto, činio kao čudak koji voli samoću i koji još, osim svega, govori »bahato«. A sama *madame* Virginska, koja je obavljala posao primalje, već je zbog svoga zanimanja bila ispod ostalih na društvenoj ljestvici; bila je čak i ispod popadije, usprkos časničkom činu njezina muža. Kako i priliči njezinu pozivu, nije baš bila nimalo tiha po prirodi. A poslije one nevjerojatne glupe i neopro-

stivo otvorene veze – zbog njenih načela – s nekakvim lupežom, kapetanom Lebjatkinom, čak i najobazrivije naše dame okrenule su joj leđa i javno je prezrele. Ali *madame* Virginska je sve to primila kao da je željela da bude tako. Treba istaći, opet, da su te iste stroge gospođe, kad bi se porađale, ponajčešće zatražile pomoć upravo Arine Prohorovne (to jest, gospođe Virginske), mimoišavši ostale tri primalje u našem gradu. Čak su je zvale i vlastelinke iz unutrašnjosti – toliko su svi vjerovali u njezinu umješnost, sretnu ruku i spretnost u odlučnim trenucima. Napokon je radila samo za najveće bogatašice; novac je strastveno voljela. Kad se osjetila moćnom, potkraj se počela posve prepuštati svojoj prirodi. I tako je, možda čak i namjerno, kad bi radila u najuglednijim kućama, plašila porodilje slabih živaca nevjerojatnom nihilističkom bezobzirnošću ili bi se čak izrugivala »svemu što je sveto«, i to baš u onim trenucima kad je to »sveto« najviše moglo pomoći. Naš mjesni liječnik Rozanov, koji je i sam obavljao posao primalje, pouzdano je tvrdio da je jednom, kad je porodilja zapomagala u mukama i zazivala svemogućeg Boga, baš jedna takva slobodoumna primjedba Arine Prohorovne, koja je odjeknula iznenadno »poput pucnja iz puške« i jadnicu silno uplašila, pomogla joj da se brže i lakše oslobodi tereta. Ali, iako je bila nihilistkinja, kad bi zatrebalo, Arina Prohorovna nije nimalo zazirala ne samo od građanskih, nego i od drevnih, pa čak i najpraznovjernijih običaja, samo ako su joj mogli koristiti. Na primjer nikako ne bi propustila da bude pri krštenju djeteta koje je ona primila na ovaj svijet; pojavljivala bi se u zelenoj, svilenoj haljini duga skuta a kosu bi valovito ukovrčala, dok je inače ludo uživala u svojoj neurednosti. I premda se za svetog obreda držala uvijek »veoma drsko«, tako da je zbunjivala svećenstvo, čim bi dijete pokrstili, sama bi donijela šampanjac (zato je i dolazila i zato se i dotjerivala), i teško vama ako biste, uzevši čašu, propustili dati joj »prilog«.

Gosti koji su se ovog puta okupili u stanu Virginskoga (bijahu tu u glavnom muškarci) držali su se kao da su se ovdje slučajno i neobavezno našli. Nije se jelo, ni kartalo. Nasred velikog salona, bogato oblijepljenog starim plavim tapetama, bila su sastavljena dva stola, prekrivena velikim stolnjakom koji, baš nije bio sasvim čist, i na njima su se pušila dva samovara. Na kraju stola se nalazio golem poslužavnik s dvadeset i pet čaša i s košarom punom francuskog bijelog kruha, izrezanog na mnogo režnjeva, kao u uglednim muškim i ženskim internatima. Čaj je dijelila tridesetogodišnja djevojka, sestra domaćice, plavuša bez obrva,

šutljivo i zajedljivo stvorenje, koje je također bilo novih nazora i kojega se pod svojim krovom bojao i sam Virginski. U sobi su bile svega tri žene: sama domaćica, njezina sestra bez obrva i rođena sestra Virginskoga, djevojka koja je tek nedavno doputovala iz Petrograda. Arina Prohorovna, naočita i ljepuškasta gospođa od dvadeset i sedam godina, malko raščupana, u vunenoj svakidašnjoj haljini zelenkaste boje, sjedila je i drsko motrila goste kao da ih brže-bolje nastoji upozoriti očima: »kao što vidite, ja se baš ničega ne bojim«. Mlada Virginska[1], koja je doputovala iz Petrograda, također ljepuškasta djevojka, studentica i nihilistkinja, punašna i jedra kao loptica, veoma crnih obraza i niska rasta, sjela je pokraj Arine Prohorovne, gotovo još u svojoj putnoj odjeći i s nekakvim smotkom papira u ruci i motrila goste nemirnim i razigranim očicama. Domaćin Virginski nije se te večeri baš dobro osjećao ali se ipak pojavio da bi sjeo u naslonjač za čajnim stolićem. I ostali gosti su sjedili na stolicama i taj pravilni raspored uokolo stola nagoviještavao je nekakvu sjednicu. Bijaše očito da svi nešto očekuju, i u tom iščekivanju su razgovarali čak i prilično glasno, ali o sporednim temama. Kad stigoše Stavrogin i Verhovenski, svi odreda umuknuše.

Dopustit ćete mi da donekle objasnim i protumačim neke okolnosti.

Mislim da su se sva ova gospoda zaista ovdje skupila usrdno se nadajući da će čuti nešto osobito zanimljivo i da su unaprijed bila obaviještena o sastanku. Ona su predstavljala cvijet najljućeg liberalizma u našem starom gradu, i Virginski ih je za ovu »sjednicu« osobito pomno odabrao. Ističem ovdje da neki od njih (iako takvih nije bilo mnogo) nikada prije nisu bili u njegovoj kući. Naravno, većina gostiju nije ni slutila, zašto su ovamo pozvani. Istina je da su svi oni smatrali Petra Stepanoviča za nekakva inozemnog izaslanika koji ima određenu punomoć; ta je ideja ubrzo pala na plodno tlo i, naravno, sviđala se i laskala ljudima. Međutim, u ovoj skupini građana što se ovdje našla na tobožnjoj proslavi rođendana bilo je takvih kojima je već bilo predloženo i koješta konkretno. Petar Verhovenski je uspio kod nas stvoriti »petorku«, nalik na onu kakvu je već bio organizirao u Moskvi i, kako je poslije izišlo na vidjelo, i u pokrajini među časnicima. Kažu da je isto takvu jednu osnovao i u H-skoj guverniji. Petorica odabranih sjedili su sad za zajedničkim stolom i

[1] U liku mlade Virginske pisac opisuje A. Dementijevu-Tkačevu, koja je suđena 1871. zbog širenja proglasa o studentskim nemirima 1869.

veoma vješto uspjevali vladati se, kao najobičniji ljudi, tako da ih nitko nije mogao poznati. Bili su to – sad to već nije nikakva tajna – ponajprije Liputin, zatim glavom sam Virginski, dugouhi Šigaljov – brat gospođe Virginske, Ljamšin i, napokon, neki Tolkačenko, neobična osoba od svojih četrdesetak godina, poznata po tome što izvrsno poznaje prosti puk, i to, uglavnom, lupeže i razbojnike i što namjerno obilazi krčme (uostalom ne samo zbog toga da bi proučavao puk), koji se inače razmetao pred nama svojom dronjavom odjećom, masnim čizmama, žmirkavim očima i oholim držanjem kao i zakučastim pučkim izrekama. Dva-tri puta ga je Ljamšin već i prije dovodio na večeri Stepanu Trofimoviču, gdje, istina, nije ostavio osobit utisak. U gradu bi se pojavio povremeno, uglavnom kad bi bio bez posla; inače je radio na željeznici. Ta petorica su tako organizirala prvu grupicu, čvrsto uvjereni da je ona jedna jedinica među stotinama i tisućama istih takvih petorki, koje su raštrkane po cijeloj Rusiji i da je sve u rukama nekakve centralne, goleme, ali tajne komande, što je, opet, organski povezana s pripremom opće evropske revolucije. Ali, na žalost, moram istaći da su među njima već u ono vrijeme izbile nesuglasice. Oni su još od proljeća čekali Petra Verhovskoga, koga je najprije najavio Tolkačenko a kasnije i Šigaljov, kad je doputovao; iako su očekivali od njega čuda nad čudima, i iako su svi odreda, bez ikakva prigovora, tek što ih je pozvao, pristupili društvu, odmah su se, čim su sastavili petorku nekako uvrijedili i to, vjerujem, upravo zbog toga što su tako brzo pristali. Društvu su pristupili, naravno, iz plemenita stida, kako se ne bi kasnije govorilo da se nisu usudili pristupiti; ali je Petar Verhovenski ipak morao pozdraviti njihov plemeniti potez i bar ih, u najmanju ruku, za uzvrat upoznati s kakvom važnom pričom. Ali Verhovenski nije htio zadovoljiti njihovu opravdanu radoznalost i nije im ništa suvišno ispričao; uopće je postupao prema njima prilično okrutno, pa čak i bezobzirno. To ih je ozbiljno ogorčilo, i član petorke Šigaljov već je podbadao ostale da zahtijevaju »da im se polože računi« ali, naravno, ne baš kod Virginskoga gdje se okupilo toliko stranaca.

Što se tiče stranaca, također slutim da su spomenuti članovi prve petorke bili skloni vjerovati da među gostima Virginskoga te večeri ima još i drugih članova nekih grupica, koje njima nisu poznate ali koje je u njihovu gradu osnovala ista organizacija i isti Verhovenski, pa su tako, na kraju, svi nazočni sumnjali jedan na drugoga i jedan se pred drugim prenemagali, što je cijelom sastanku davalo smušeni pa čak i donekle romantični ton. Uosta-

lom, bilo je ovdje i ljudi u koje se uopće nije moglo sumnjati. Tu treba ubrojiti, recimo, jednog aktivnog majora, bliskog rođaka Virginskoga, posve nevinog čovjeka koga nitko i nije pozvao ali koji je sam došao svečaru, pa su ga jednostavno morali primiti. Svečar je ipak bio posve miran, jer taj major »nikad ne bi prijavio«; naime, usprkos svoj svojoj gluposti, on se cijelog života volio smucati po svim onim mjestima na koje zalaze najveći liberali; sam se nije slagao, ali je vrlo rado slušao druge. Štoviše, čak se i kompromitirao: u mladosti mu se dogodilo da su mu kroz ruke prošle cijele hrpe »Zvona« i proglasa pa, iako ih se on bojao čak i razmotati i otvoriti, ipak bi sam sebe smatrao za pravog podlaca kad bi ih odbio raspačavati – a ima još i danas takvih Rusa. Ostali gosti su bili ili ljudi kojima je bolno povrijeđena plemenita taština ili oni koji su u cvatu plemenitih i bujnih mladenačkih poriva. Bila su tu dva ili tri nastavnika, od kojih je jedan šepao i prevalio već četrdeset i pet godina; predavao je na srednjoj školi i bio veoma zajedljiv i nevjerojatno tašt čovjek. U društvu su bila još i dva-tri časnika. Jedan od njih bijaše veoma mlad artiljerac koji je upravo ovih dana doputovao iz vojne akademije; šutljiv momčić koji se još nije uspio ni s kim upoznati, a sad se, eto, našao kod Virginskoga s olovkom u ruci i, premda gotovo uopće nije sudjelovao u razgovoru, neprestano je nešto zapisivao u bilježnicu. Svi su to primjećivali ali su se isto svi, tko zna zašto, pretvarali kao da ne primjećuju. Bio je tu i dokoni sjemeništarac koji je s Ljamšinom bio podmetnuo prodavačici biblije pornografske slike, krupna neusiljena ali i sumnjičava momčina, vječito optužujućeg osmijeha i mirnoće, kao u čovjeka koji je svjestan svog savršenstva i uživa u tome. Bio je tu još, ne znam zašto, i sin našeg gradskog starješine, onaj isti zloćo koji je prerano upoznao život i koga sam već spomenuo kad sam ispričao pripovijest o maloj poručnikovici. On je cijelu večer šutio. I, napokon, na kraju, spomenut ću još jednog srednjoškolca, veoma vatrena i kuštrava dječaka od osamnaest godina, koji je sjedio mrko poput svih mladića koji su uvrijeđeni u svom dostojanstvu, i očito patio zbog toga što mu je osamnaest godina. Taj je švrćo već bio vođa samostalne zavjereničke grupe, koja je bila osnovana u najvišem razredu gimnazije, kako će, na sveopće začuđenje, kasnije izbiti na vidjelo. Preskočio sam Šatova: on se smjestio na začelju, malko je bio izvukao svoju stolicu iz reda, gledao u pod, sumorno šutio, odbio i čaj i kruh i cijelo vrijeme nije ispuštao iz ruku kačket, kao da time želi pokazati da on nije gost, nego je ovdje poslovno, i može, kad ushtjedne, ustati i izići. Nedaleko od

njega sjedio je i Kirilov, koji je također bio vrlo šutljiv, ali nije buljio u zemlju nego je, naprotiv, pažljivo promatrao svakoga govornika ukočenim mutnim pogledom i slušao nazočne bez ikakva uzbuđenja ili čuđenja. Poneki gosti, koji ga nikada prije nisu vidjeli, zamišljeno su ga i krišom promatrali. Nije mi poznato da li je sama *madame* Virginska štogod znala o tome da petorka postoji. Vjerujem da je znala i da je doznala od muža. Studentica, naravno, nije ni u čemu sudjelovala ali je zato brinula svoju brigu; ona se kanila ovdje zadržati svega dan-dva a zatim krenuti sve dalje i dalje, obilazeći sveučilištne gradove da bi se »upoznala s nevoljama jadnih studenata i potaknula ih na bunu«. Vukla je sa sobom nekoliko stotina primjerka tiskanih proglasa koje je, čini se, sama sastavila. Zanimljivo je da ju je srednjoškolac zamrzio čim ju je ugledao, i to krvnički, iako ju je vidio prvi put u životu, a ona mu je uzvratila istom mjerom. Major joj je bio pravi stric i danas ju je vidio prvi put poslije deset godina. Kad su ušli Stavrogin i Verhovenski, obrazi joj bijahu crveni kao malina: tad se baš bila zakačila sa stricem zbog svojih nazora o ženskom pitanju.

II

Verhovenski se napadno nehajno zavalio na stolicu u pročelju stola a da se nije gotovo ni s kim pozdravio. Držao se prezirno pa čak i bahato. Stavrogin se ljubazno pozdravio, ali, iako su svi samo njih očekivali, ipak su se, kao po dogovoru, pretvarali kao da ih uopće ne primjećuju. Domaćica se ozbiljno obratila Stavroginu tek što je sjeo:

– Stavrogine, hoćete li čaja?

– Mogu – odgovorio je on.

– Stavroginu treba dati čaja – zapovijedala je ona djevojci koja je dijelila čaj – hoćete li vi? (Sad se obratila Verhovenskom.)

– Molim vas, naravno, tko još goste pita hoće li čaja? Dodajte i mlijeka, vi uvijek dajete nekakve splačine mjesto čaja; iako danas čak slavite rođendan.

– Zar i vi držite do rođendana? – nasmija se odjednom studentica. – Baš smo sad o tome razgovarali.

– Zastarjelo – zagunđa srednjoškolac s drugog kraja stola.

– Što je zastarjelo? Još nije zastarjelo odbacivati predrasude,

makar i one najnevinije, nego je to još, na sveopću sramotu, i te kako novo – obrecnu se brzo studentica i gotovo skoči sa stolice. – Osim toga i nema nevinih predrasuda – doda ona ljutito.

– Htio sam samo reći – uzbudi se srednjoškolac – da su predrasude, istina, nešto stare i da ih treba iskorijeniti, ali da isto tako, što se tiče rođendana, svi već znaju da je to glupo i veoma zastarjelo, pa ne treba na to gubiti dragocjeno vrijeme, koje ionako cio svijet gubi, kad svoju pamet možemo upotrijebiti u važnijoj prilici...

– Puno petljate, ništa vas ne razumijem – zavika studentica.

– Meni se čini da svatko ima pravo da govori, i ako želim izreći svoje mišljenje, kao i svaki drugi, onda...

– Vama nitko ne oduzima pravo da govorite – uplete se sad oštro i sama domaćica – zamoljeni ste samo da ne lupetate, jer vas nitko ne razumije.

– Dopustite mi ipak primijetiti da me ne poštujete; ako nisam uspio završiti misao, to ne znači da nemam misli, nego, štoviše, da ih imam i previše... – gotovo očajno promrmlja gimnazijalac i posve se zapetlja.

– Ako ne znate govoriti, onda šutite – bubnu studentica.

Gimnazijalac skoči sa stolice.

– Htio sam samo reći – derao se on pocrvenjevši od stida i bojeći se ogledati uokolo – da ste vi samo htjeli pokazati svoju mudrost zato što je ušao gospodin Stavrogin – eto!

– Vaša pomisao je prljava i nepoštena, i pokazuje svu bijedu vašeg intelekta. Molim vas da mi se više ne obraćate – zaurla studentica.

– Stavrogine – otpoče domaćica – prije nego ste došli, ovi su se razgalamili o obiteljskim pravima – eto, o tome je govorio ovaj oficir (ona glavom pokaza svog rođaka majora). Naravno, ne bih vas htjela gnjaviti prastarim pitanjem, koje je već odavno riješeno, ali kako da su se obiteljska prava i dužnosti mogla danas pretvoriti u takvu predrasudu? To sam vas htjela pitati. Što vi mislite?

– Kako: mogla? – priupita Stavrogin.

– Naime, mi znamo, eto, recimo, da predrasuda o bogu proističe iz grmljavine i sijevanja munja – ote se opet studentici koja je gotovo gutala očima Stavrogina. – Vrlo je dobro poznato da su prvi ljudi, bojeći se grmljavine i munja, počeli obožavati nevidljivog neprijatelja osjećajući se nemoćni pred njim. Ali kako je nastala ta predrasuda o obitelji? Kako je mogla nastati sama obitelj?

– Nije to baš isto... – htjede je obuzdati domaćica.

– Bojim se da odgovor na to pitanje ne bi bio pristojan – odvrati Stavrogin.

– Kako mislite? – poskoči opet studentica. Ali iz učiteljske skupine se začu kikot na koji se odazvaše s drugog kraja stola Ljamšin i srednjoškolac, a njima se promuklim grohotom priključi i rođak major.

– Vi biste morali pisati vodvilje – napomenu domaćica Stavroginu.

– Ne služi vam ovo baš na čast, gospodine, iako ne znam kako se zovete – odsiječe studentica uistinu ogorčena.

– A nemoj ti srljati! – dobaci major. – Ti si gospođica, morala bi se pristojno vladati a držiš se kao da si na iglama.

– Molim vas da šutite i da me poštedite vaših familijarnih i ružnih usporedbi. Prvi put vas vidim, i daleko vam kuća.

– Ali ja sam ti stric; nosio sam te na rukama dok si još bila dojenče.

– Baš me briga što ste vi nosili. Nisam vas molila da me nosite, znači, gospodine neotesani časniče, da vam je to činilo zadovoljstvo i dopustite mi da napomenem da mi nemate pravo govoriti *ti*, osim kad me nazivate građankom, i ja vam to jednom zauvijek zabranjujem.

– Sve su one takve – udari major šakom po stolu, obrativši se Stavroginu koji mu je sjedio sučelice – eto, molim vas lijepo, ja volim i liberalizam i sve što je suvremeno i volim slušati pametne razgovore, ali, upozoravam vas – samo kad ih vode muškarci. A te žene, te moderne kvocalice – molim vas lijepo, to je da svisneš! Smiri se – doviknu on studentici koja je već htjela skočiti sa stolice. – Dosta, i ja mam pravo govoriti, i ja sam uvrijeđen, molit ću.

– Samo smetate drugima a sami ništa ne znate reći – ljutito je progunđala domaćica.

– Pustite me, hoću sve reći – žestio se major obraćajući se Stavroginu. – Obraćam se vama, gospodine Stavrogine, jer ste ovdje novi, posljednji ste ušli, iako vas, inače, nisam imao čast upoznati. Bez muškaraca bi one propale, crkle bi kao muhe – to je moje mišljenje. Cijelo to njihovo žensko pitanje sastoji se u tome što nisu nimalo originalne. Uvjeravam vas da su to isto žensko pitanje izmislili baš muškarci, i iz ludosti natovarili sebi na vrat – hvala dragom bogu što nisam oženjen! Sve su iste na dlaku, predložak za vez ne mogu izmisliti; i te predloške im muškarci izmišljaju! Pogledajte je, molit ću vas lijepo, na rukama sam je nosio kad joj je bilo deset godina, plesao s njom mazurku, i kad je

danas došla ovamo, bilo je prirodno da joj poletim u zagrljaj, a ona mi ni pet ni šest skreše u lice da nema Boga. A da je bar malčice pričekala, a ne onako naprečac, otprve! Dobro, recimo, u redu da pametni ljudi ne vjeruju, to je kod njih od pameti, ali što se ti, balavice, kažem joj ja, razumiješ u Boga? Tebi je neki student napunio glavu, a da te je naučio paliti kandila, sad bi palila kandila.

– Samo lažete i vrlo ste pakostan čovjek; maloprije sam vam temeljito dokazala neosnovanost vaših tvrdnji – uzvrati studentica svisoka kao da joj je ispod časti prepirati se s takvim čovjekom. – Rekla sam vam zapravo da su nas sve učili u vjeronauku: »Ako poštuješ oca i svoje roditelje, živjet ćeš dugo i u obilju«. Tako stoji u deset zapovijedi. Ako je Bog smatrao da je neophodno za ljubav ponuditi neku nagradu, onda je vaš Bog nemoralan. Eto, takvim riječima sam vam dokazala i nije istina da sam vam ni pet ni šest skresala u lice, nego sam vam samo odgovorila kad ste počeli govoriti o svojim pravima. A tko je kriv što niste bistri i što još ne možete shvatiti? Uvrijedili ste se i ljutite se u tome je cijeli problem vaše generacije.

– Glupača! – uzviknu major.

– Onda ste vi glupan!

– Nemoj vrijeđati!

– Ali, molim vas lijepo, Kapitone Maksimoviču, pa vi ste i sami govorili da ne vjerujete u Boga – zapiskuta Liputin s druge strane stola.

– Što onda ako sam to govorio, ja sam nešto drugo! Možda i vjerujem, ali ne baš posve. Možda potpuno i ne vjerujem, ali svejedno nikada neću reći da Boga treba ustrijeliti. Dok sam još bio husar mnogo sam razmišljao o Bogu. U svim pjesmama stoji da husari samo piju i banče; možda sam i ja, molit ću lijepo, dosta pio, ali, vjerujte mi, da bih ponekad noću skočio iz kreveta onako u čarapama i stao se križati pred ikonom da bi me Bog ozario vjerom jer i u ono vrijeme, eto, nisam imao mira i neprestano sam se pitao: ima li boga ili nema? Tako bi mi zagustilo! Izjutra, naravno, rastjeraš brige, i opet se vjera nekako izgubi. Uopće sam primijetio da po danu uvijek nekako gubiš vjeru.

– Imate li možda karte? – glasno zijevnu Verhovenski obrativši se domaćici.

– Posve, posve razumijem vaše pitanje! – prihvati studentica pocrvenjevši od bijesa zbog majorovih riječi.

– Gubimo dragocjeno vrijeme slušajući glupe razgovore – odsiječe domaćica i značajno pogleda muža.

Studentica se pribra:

– Htjela sam upoznati ovaj skup s nevoljama i revoltom studenata, ali kako vrijeme gubimo u nemoralnim razgovorima...

– Ne postoji ništa moralno ni nemoralno! – ne izdrža srednjoškolac nego upade čim studentica progovori.

– To sam znala, gospodine gimnazijalče, i to mnogo prije nego što su vas poučili.

– A ja tvrdim – razbjesni se on – da ste vi beba koja je doputovala iz Petrograda da bi nas prosvijetlila i upoznala s onim što mi već odavno znamo. Kao, recimo, sa zapovijedi: »Poštuj oca i mater«, koju ste vi krivo naveli i koja je, kako je već poznato, od vremena Bjelinskoga, za svakoga živoga u Rusiji – nemoralna.

– Hoće li oni već jednom prestati? – odlučno se gospođa Virginska obrati mužu. Ona se, kao domaćica, stidjela ovakvih nedostojnih razgovora, osobito kad je uhvatila nekoliko osmijeha i zapazila kako su gosti, koji su danas prvi put ovamo pozvani, pomalo u nedoumici.

– Gospodo – javi se odjednom Virginski – ako tko želi govoriti o nečemu što je neposrednije vezano za našu stvar ili ako nam želi što saopćiti, predlažem mu da govori, kako ne bismo gubili vrijeme.

– Dopustite mi da nešto upitam – blago se oglasi šepavi nastavnik koji je do sada šutio i neobično pristojno sjedio. – Htio bih znati, jesmo li mi ovdje na nekakvoj sjednici ili smo se naprosto okupili kao obični smrtnici koji su došli u goste? Pitam više reda radi a i zbog toga da ne bi bio neupućen.

»Lukavo« pitanje dojmilo se sviju; pogledaše se kao da svatko očekuje da će onaj drugi odgovoriti, a zatim svi odreda, kao po zapovijedi, svrnuše poglede na Verhovenskoga i Stavrogina.

– Jednostavno predlažem da izglasamo odgovor na pitanje: »Je li ovo sjednica ili nije?« – predloži gospođa Virginska.

– Potpuno se slažem s tim prijedlogom – javi se Liputin – iako je i on pomalo neodređen.

– I ja se slažem, i ja – začuše se još neki glasovi.

– I meni se zaista čini da će tako biti više reda – kaza Virginski.

– Dakle, na glasanje! – saopći domaćica. – Ljamšine, molim vas sjedite za klavir: vi se i odande možete izjasniti kad počne glasanje.

– Opet! – viknu Ljamšin. – Već sam dosta nabijao.

– Najozbiljnije vas molim da sjednete za klavir i da svirate; zar vam nije stalo da koristite našoj stvari?

– Ama, uvjeravam vas, Arina Prohorovna, da nitko ne prislu-

škuje. Vi ste to sebi samo uobrazili. A i prozori su visoki, osim toga kao da bi tko bilo šta shvatio, sve kad bi i prisluškivao.

– Ni mi ne shvaćamo o čemu je riječ – progunđa netko.

– I opet vam kažem da je važno biti oprezan. Za slučaj da naiđu špijuni – objasni ona Verhovenskome – bolje da čuju s ulice glazbu kao da zaista slavimo rođendan.

– Eh, do đavola! – opsova Ljamšin, sjede za klavir i poče nabijati nekakav valcer, nasumce i malne šakama udarajući po tipkama.

– Oni koji žele da ovo smatramo za sjednicu neka podignu desnu ruku – predloži *madame* Virginska.

Neki podigoše ruke, neki ne podigoše. Bilo je i takvih koji su isprva podigli, a onda spustili. Spustili, pa opet podigli.

– Ih, k vragu, ništa nisam shvatio – doviknu jedan časnik.

– Ne shvaćam ni ja – viknu drugi.

– Ja shvaćam – doviknu treći. – Ako si *za*, onda digneš ruku.

– A što znači to *za*?

– Znači da je sjednica.

– Ne, nije sjednica.

– Ja sam glasao za sjednicu – viknu srednjoškolac obraćajući se *madame* Virginskoj.

– Zašto onda niste digli ruku?

– Ja sam gledao u vas, a vi je niste podigli, pa je zato nisam ni ja podigao.

– Kakva glupost, nisam je digla zato što je to bio moj prijedlog pa je nisam ni mogla dići. Gospodo, predlažem da ponovimo, ali ovaj put drugačije: tko hoće da ovo bude sjednica neka mirno sjedi i ne diže ruku, a onaj tko neće, neka podigne desnu ruku.

– Tko neće? – priupita srednjoškolac.

– Je li vi to namjerno, a? – bijesno se izdera *madame* Virginska.

– Čujte, molim vas, recite tko diže ruku: onaj tko hoće ili neće, valjda moramo točno znati? – javiše se dva-tri glasa.

– Tko neće, *ne-će*.

– U redu, samo što da učini onaj tko *neće*: diže li ruku ili ne diže? – zavika časnik.

– Eh, nismo mi još za parlamentarizam! – napomenu major.

– Gospodine Ljamšine, molim vas, tako lupate da ništa ne čujemo – dobaci šepavi nastavnik.

– Zaista, bogami, Arina Prohorovna, nitko ne prisluškuje – javi se Ljamšin. – I ne da mi se više svirati! Došao sam vama u goste, a ne da nabijam po klaviru.

– Gospodo – predloži Virginski – odgovorite ne dižući ruke: je li ovo sjednica ili nije?

– Sjednica, sjednica – razlegnu se sa svih strana.

– Prema tome i ne treba glasati, time je gotovo. Jeste li zadovoljni, gospodo, ili želite da ponovo glasamo?

– Ne treba, ne treba, shvatili smo!

– Možda netko nije za sjednicu?

– Svi smo za, svi.

– Ali što to znači: sjednica? – povika netko. Nitko mu nije odgovorio.

– Treba izabrati predsjednika – povikaše odasvud.

– Domaćina, naravno, domaćina za predsjednika!

– Gospodo, ako je tako – otpoče Virginski pošto su ga izabrali – ponavljam svoj prvotni prijedlog: ako tko želi da govori o nečemu što je neposrednije vezano za našu stvar ili ako želi što saopćiti, neka govori da ne bismo i dalje gubili vrijeme.

Opći muk. Svi se pogledi ponovo svrnuše prema Stavroginu i Verhovenskom.

– Verhovenski, ne želite li nam nešto saopćiti? – neuvijeno upita domaćica.

– Baš ništa – protegne se on zijevajući – ali bih zapravo želio čašicu konjaka.

– Stavrogine, želite li i vi?

– Hvala vam, ja ne pijem.

– Ja vas pitam želite li govoriti ili ne želite, nisam sad mislio na konjak.

– O čemu bih govorio? Ne, ne želim.

– Dobit ćete konjaka – odgovori ona Verhovenskom.

Ustade studentica. Ona se do sada već nekoliko puta htjela uključiti u razgovor.

– Doputovala sam da vas izvijestim o nevoljama nesretnih studenata i o načinu kako ćemo ih u svim gradovima potaknuti na pobunu...

Ali je zapela; na drugom kraju stola već se javio drugi konkurent, i sve su se glave okrenule prema njemu. Dugouhi Šigaljov je mrko i mrzovoljno ustao sa svog mjesta i sjetno položio na stol debelu bilježnicu ispisanu sitnim rukopisom. Stajao je i šutio. Mnogi su zbunjeno piljili u bilježnicu, ali Liputin, Virginski i šepavi nastavnik bili su, kako se činilo, prilično zadovoljni.

– Molim za riječ – mrzovoljno ali odlučno izreče Šigaljov.

– Dajem vam je – izjavi Virginski.

Govornik sjede, neko vrijeme pošutje i napokon svečano progovori:

– Gospodo...

– Evo vam konjaka! – gadljivo i prezirno dobaci rođakinja koja je dijelila čaj i koja je bila otišla po konjak, stavila ga pred Verhovenskoga zajedno s čašicom, koju je donijela u ruci, bez poslužavnika i bez tanjura.

Govornik, koga su bili prekinuli, dostojanstveno je pričekao.

– Ništa, ništa, samo nastavite, ja vas ne slušam – dobacio je Verhovenski točeći konjak.

– Gospodo, kad sam vas zamolio za vašu pažnju – poče iznova Šigaljov – i kad već kanim, kao što ćete kasnije vidjeti, zatražiti vašu pomoć u jednom predmetu od prvorazrednog značenja, moram prvo početi s malim uvodom.

– Arina Prohorovna, imate li možda škarice? – zapita odjednom Petar Stepanovič.

– Što će vam škarice? – pogleda ga ona i izbeči oči.

– Zaboravio sam odrezati nokte, već tri dana se spremam – odgovori on mirno, promatrajući dugačke i prljave nokte.

Arina Prohorovna porumenje od bijesa, ali se mladoj Virginskoj, čini se, svidjela ova upadica.

– Čini mi se da sam ih maloprije vidjela na prozoru – ustade ona od stola, priđe prozoru, nađe škarice i odnese ih Petru Stepanoviču, koji je čak i ne pogleda nego uze škare i zadubi se u posao. Arina Prohorovna je shvatila da je tu posrijedi stvarna potreba i bi je stid što se uvrijedila. Okupljeni su šutke gledali jedan drugoga. Šepavi nastavnik je srdito i zavidno promatrao Verhovenskoga. Šigaljov nastavi: – Pošto sam svu svoju energiju posvetio proučavanju pitanja o socijalnom uređenju budućeg društva, koje treba da zamijeni ovo naše današnje, zaključio sam da su svi tvorci društvenih sistema od najdavnijih vremena pa do naše godine 187., bili obični zanesenjaci, naklapala i budale koji su protivurječili sami sebi i koji nisu imali pojma o prirodnim zakonima i o neobičnoj životinji koju nazivamo čovjekom. Platon, Rousseau, Fourier, aluminijski stupovi[1], sve to, možda, još vrijedi za vrapce, ali ne za ljudsko društvo. Međutim, budući da nam je novi oblik društva nužan upravo danas kad se svi, napokon, spremamo stupiti u akciju, i prestati samo razmišljati, predlažem svoj sustav svjetskog uređenja. Evo ga! – on udari po bilježnici. –

[1] Aluzija na viziju budućeg socijalističkog društva u »četvrtom snu« Vere Pavlovne iz romana *Što da se radi?*

Htio sam iznijeti pred ovaj skup svoju knjigu, makar u najsažetijem obliku; ali vidim da bi trebalo još mnogo usmeno objašnjavati pa bi mi tako za cijelo izlaganje trebalo u najmanju ruku deset večeri – računajući prema broju poglavlja u knjizi. (Začu se smijeh.) Osim toga, unaprijed vas upozoravam da moj sustav nije završen. (Opet smijeh.) Zapetljao sam se u vlastitim postavkama, pa je moj zaključak u potpunoj suprotnosti s prvotnom idejom iz kojega sam ga razvijao. Polazeći od neograničene slobode, završavam s neograničenim despotizmom. Međutim, moram istaći da osim mog prijedloga za rješenje društvenog uređenja nikakav drugi prijedlog ne dolazi u obzir.

Smijeh je postajao sve glasniji i glasniji, ali su se, uglavnom, smijali mlađi gosti i to, da tako kažemo, oni neupućeni. Na licima domaćice, Liputina i šepavog nastavnika vidjelo se da su prilično ljuti.

– Ako sami niste bili kadri skrpati svoj sistem, nego ste zapali u očaj, što mi tu onda možemo? – oprezno napomenu jedan časnik.

– Imate potpuno pravo, gospodine oficiru – spremno mu uzvrati Šigaljov – i to, uglavnom, zbog toga što ste upotrijebili riječ »očaj«. Jest, ja sam zapadao i u očaj; usprkos tome, sve ono što sam izložio u svojoj knjizi – neoborivo je i nikakva drugog izlaza nema; nitko ništa drugo ne može smisliti. I zato se žurim, ne gubeći vrijeme, pozvati cijeli ovaj skup da, pošto u ovih deset večeri sasluša sadržaj moje knjige, iznese svoje mišljenje. Ako me članovi društva ne žele saslušati, najbolje da se raziđemo odmah – muškarci će se posvetiti svojoj državnoj službi, žene kuhinji; jer, naime, ako odbacite moju knjigu, nikakva drugog izlaza nećete pronaći. Ni-kak-va! Izgubit ćete dragocjeno vrijeme, naškodit ćete sami sebi i opet se neminovno vratiti na isto.

Ljudi se uskomešaše: »Što mu je, je li lud?« – razlijegali su se glasovi.

– Znači da je posrijedi očaj Šigaljova – zaključi Ljamšin – a suštinsko pitanje se sastoji u tome mora li on biti očajan ili ne mora.

– Ako Šigaljov upada u očaj, to je njegov osobni problem – javi se srednjoškolac.

– Predlažem da glasamo da li se očaj Šigaljova tiče naše opće stvari a, ujedno, i moramo li ga slušati ili ne? – veselo će časnik.

– Nije točno, molit ću – uplete se napokon šepavac. On je, općenito uzevši, govorio nekako s podrugljivim osmijehom na usnama tako da je zaista bilo teško razabrati govori li iskreno ili se šali. – Nije točno, gospodo, molit ću lijepo. Gospodin Šigaljov se

veoma ozbiljno posvetio svom poslu i usto je odviše skroman. Znam sadržaj njegove knjige. On, kao definitivno rješenje problema, predlaže da se čovječanstvo podijeli na dvije nejednake polovine. Desetina čovječanstva će dobiti potpunu osobnu slobodu i bezgraničnu vlast nad ostalih devet desetina. Ostalih devet desetina će posve izgubiti osobnost i pretvoriti se u neku vrst krda, živeći u bezgraničnoj pokornosti, proći će kroz cio niz preobražaja dok se ne vrate u stanje prvotne nevinosti ili, bolje rečeno, prvobitnog raja, iako će, naravno, cijelo vrijeme raditi. Mjere koje autor predlaže kako da se onoj većini od devet desetina čovječanstva oduzme sloboda i da je se pretvori u stado, time što će se preodgojiti cijela pokoljenja – veoma su zanimljive, zasnovane na prirodnim zakonima i posve logične. Možemo se mi i ne složiti s nekim njegovim postavkama, ali teško da možemo sumnjati u pamet i upućenost autora. Šteta je što mu, s obzirom na okolnosti, ne možemo posvetiti deset večeri, koje traži, jer bismo tada čuli koješta zanimljivo.

– Govorite li vi to ozbiljno? – zapita *madame* Virginska šepavca; vidjelo se da je nekako uzbuđena. – Ako se ne varam, taj čovjek, ne znajući kamo će s ljudima, devet desetina čovječanstva pretvara u robove? Oduvijek mi je on bio sumnjiv.

– Mislite li vi time svog brata? – zapita šepavac.

– Opet vi o rodbinskim vezama? Rugate li se vi meni ili ne rugate?

– Osim toga, raditi za aristokrate i pokoravati im se kao bogovima – to je sramotno! – bijesno napomenu studentica.

– Ne nudim vam sramotu, nego raj, raj zemaljski, a drugoga na zemlji ne može biti – samouvjereno završi Šigaljov.

– A ja bih mjesto raja – zavika Ljamšin – ja bih zgrabio tih devet desetina čovječanstva, kad već ionako ne znamo gdje ćemo s njima, i digao ih u zrak, a na zemlji bi ostavio samo šačicu obrazovanih ljudih koji bi znanstveno živjeli.

– Tako može govoriti samo običan lakrdijaš! – planu studentica.

– On je lakrdijaš, ali je koristan – došapnu joj gospođa Virginska.

– Možda bi baš to bilo najprihvatljivije rješenje cijeloga problema – zanosno će Šigaljov Ljamšinu. – Vi, naravno, i ne slutite kako vam se duboka misao omakla, gospodine veseljače. Ali kako je vaša ideja, možemo reći, neprovediva, moramo se zadovoljiti zemaljskim rajem – ako smo ga već tako nazvali.

– Kakve gluparije! – tobože se ote Verhovenskom. Inače je on posve ranodušno i ne podižući pogleda svejednako rezao nokte.

– Zašto bi bile gluparije, molit ću? – odmah upade šepavac kao da je samo čekao da Verhovenski nešto kaže da bi ga uhvatio za riječ – zašto bi to bile baš gluparije? Gospodin Šigaljov, može se reći, fanatički ljubi čovječanstvo; ali morate se sjetiti kako su i Fourier, i Cabet[1] osobito, pa čak i sam Proudhon[2], često nagovještavali sasvim despotska i najfantastičnija rješenja iz toga problema. Gospodin Šigaljov je, možda, čak i mnogo trezvenije pristupio cijelom predmetu. Uvjeravam vas da se čovjek, kad pročita knjigu, naprosto mora složiti s nekim njezinim dijelovima. On je možda najbliži realizmu i njegov zemaljski raj gotovo i da može postojati, jer je to onaj raj koji čovječanstvo još oplakuje, ako uzmemo da je nekoć postojao.

– E, znao sam što me čeka – progunđa opet Verhovenski.

– Oprostite, molit ću – sve se više žestio šepavac – razgovori i rasprave o budućem društvenom uređenju gotovo da su prijeko potrebni svima današnjim ljudima koji misle svojom glavom. Hercen se cijelog života jedino brinuo o tome. Bjelinski je, kao što pouzdano znam, cijele večeri provodio u društvu s prijateljima raspravljajući i unaprijed rješavajući čak i najsitnije, da tako kažemo, kuhinjske pojedinosti budućeg društvenog uređenja.

– Neki čak od toga i polude – dobaci major.

– Ipak se može nešto i zaključiti, što je bolje nego samo sjediti i šutjeti kao kakvi diktatori – siknu Liputin kao da se napokon odvažio krenuti u napad.

– Kad sam rekao da su to gluparije, nisam mislio na Šigaljova – progunđa Verhovenski. – Znate, gospodo – on malko podiže oči, po mom mišljenju su sve te knjige, Fourier, Cabet, sva ta »prava na rad«, obična šigaljovština – sve je to pomalo nalik na romane kakve možemo pisati na tisuće. Estetska razbibriga. Meni je jasno da vam je u ovom gradiću dosadno pa koješta drljate po papiru.

– Oprostite, molit ću – promeškolji se šepavac na stolici – mi smo, istina, provincijalci i zbog toga smo, naravno, vrijedni žaljenja, ali ipak dobro znamo da se u ovome svijetu još nije dogodilo ništa novo zbog čega bismo morali plakati, jer nam je

[1] Etienne Cabet (1788–1856), francuski utopist-socijalist, autor poznatog djela »*Putovanje u Ikariju*«, koje je u Rusiji postalo popularno tek što je bilo objavljeno u Francuskoj (1840).

[2] Pierre-Joseph Proudhon (1809–1865), francuski socijalist i publicist, koji je zastupao utopističke planove i pozivao na »mirni« obračun s državnom vlasti i na pomirbu proletarijata s buržoazijom.

tobože promaklo. Eto, nagovaraju nas s pomoću različitih letaka, koji su tiskani u inozemstvu a ovdje se krišom dijele, da se zbijemo i osnujemo grupice koje će uništiti cijeli svijet, pod izgovorom da je svijet, ma koliko ga liječili, ipak nemoguće izliječiti, nego da je bolje radikalno odsjeći stotinu milijuna glava i, rasteretivši se tako, lakše i sigurnije preskočiti jarak. To je divna misao, nema nikakve sumnje, ali je od stvarnosti daleka u najmanju ruku koliko i »šigaljovština«, o kojoj ste maloprije govorili tako prezirno.

– Ali nisam došao ovamo zbog toga da raspravljam – omaknu se Verhovenskom ova značajna napomena, i činilo se da uopće ne primjećuje svoje omaške, a zatim primače svijeću da bi imao više svjetla.

– Vrlo nam je žao, vrlo nam je žao što ovamo niste došli raspravljati i vrlo nam je žao što ste toliko zaokupljeni svojim noktima.

– A što vam smetaju moji nokti?

– Odsjeći stotinu milijuna glava jednako je teško koliko i preobraziti svijet propagandom. Možda je čak i teže, ako je riječ o Rusiji – odvaži se opet Liputin.

– U Rusiju se svi sada i uzdaju – javi se oficir.

– Čuli smo već da se uzdaju – upade šepavac. – Poznato vam je da je u našu divnu domovinu uperen tajanstveni *index*[1], kao u zemlju koja je najsposobnija izvršiti veliki zadatak. Ali nešto je tu važno, molit ću: budemo li postupno izvršavali taj zadatak, s pomoću propagande, bar ću osobno nešto profitirati, bar ću se, recimo, ugodno nabrbljati, a od vlasti ću još za društvene zasluge dobiti i kakav čin. A u drugom slučaju, ako zadatak riješimo brzo, tako da skinemo stotinu milijuna glava, kako ću ja, osobno ja, biti nagrađen? Počnem širiti propagandu, pa ti još i jezik odrežu.

– Vaš će svakako odrezati – reče Verhovenski.

– Eto, vidite. A u najpovoljnijim uvjetima trebat će najmanje pedeset godina, dobro, recimo trideset, da se obavi takav pokolj. Jer, napokon, nisu to ovce, možda i neće dati da ih se kolje – pa nije li onda bolje skupiti svoje prnje i odseliti se nekamo onkraj oceana na mirne otoke i ondje u miru sklopiti oči? Vjerujte mi, molit ću lijepo – on značajno stade udarati prstom po stolu – da ćete vi, šireći takvu propagandu, samo natjerati ljude na emigraciju, i ništa drugo!

Završio je i očito likovao. Bio je to zapravo veliki provincijski

[1] Kažiprst.

um. Liputin se podmuklo osmjehivao, Virginski je slušao pomalo nujno, a svi ostali su neobično pažljivo pratili prepirku, i to osobito gospođe i časnici. Svima je bilo jasno da je onaj, koji je zastupao stomilijunski pokolj, pritisnut uza zid, pa su čekali što će se iz toga izleći.

– Uostalom lijepo ste to rekli – protisnu Verhovenski još ravnodušnije nego prije, čak gotovo kao da mu se i ne da govoriti. – Emigrirati – nije loša ideja. Ali, svejedno, ako usprkos svim tim očitim nepogodnostima, koje vi nagovještavate, pobornika za opću stvar bude sve više i više, iz dana u dan, to znači da će se moći i bez vas. Da znate, dragi moj gospodine, nova religija smjenjuje staru i zato ima toliko mnogo pobornika i zato je to tako krupan pothvat. A vi slobodno emigrirajte! Eto, preporučio bih vam Dresden mjesto tih vaših mirnih otoka. Prvo i prvo, to je grad u kojemu nikad nije vladala nikakva epidemija, a budući da ste intelektualac, zacijelo se bojite smrti; i drugo, blizu je ruska granica tako da vam primanja iz drage domovine mogu brzo stizati; treće, ondje ima mnogo takozvanih umjetničkih riznica, a vi ste estetičar, bivši nastavnik književnosti, ako se ne varam; ondje je zapravo prava džepna Švicarska – što je dobro za poetska nadahnuća, jer vi zacijelo piskarate pjesmice. Jednom riječju, pravo blago u dozi za cigarete.

Nasta metež; osobito se časnici uskomešaše. Činilo se da će svakog časa početi svi govoriti u jedan glas. Ali šepavac bijesno zagrize u mamac:

– Ni govora, mi možda i ne kanimo napustiti opću stvar! To je bar jasno...

– Dakle biste pristupili petorki kad bih vam ponudio? – tresnu odjednom Verhovenski i odloži škarice na stol.

Svi gotovo zadrhtaše. Zagonetni čovjek je odjednom sasvim otvoreno pokazao karte. Čak je bez okolišanja spomenuo i tu »petorku«.

– Svatko tko se osjeća poštenim čovjekom neće se odreći zajedničke stvari – zakrešti šepavac – ali...

– Ma kakvi, *ali* ne dolazi više u obzir – odlučno i oštro upade Verhovenski. – Mogu vam reći, gospodo, da mi je potreban vaš jasan i otvoren odgovor. Veoma dobro shvaćam da sam, već time što sam došao ovamo i sve vas ovamo pozvao, obavezan koješta vam objasniti (opet nastup neočekivane otvorenosti), ali vam ne mogu ništa objasniti prije no saznam vaše stanovište. Bolje da preskočimo raspravu – jer nećemo valjda opet brbljati trideset godina kao što smo dosada već trideset godina brbljali – i da vas

odmah zapitam što vam je draže: polagani put koji se sastoji u pisanju socijalnih romana i u papirnatom uredskom rješavanju ljudske sudbine u idućih tisuću godina, dok će tiranija dotle gutati najbolje komade koji vam naprosto lete u usta i koje vi propuštate da prolete mimo njih, ili ste za brzu odluku, ma kakva ona bila, koja će nam napokon odvezati ruke i čovječanstvu dati pravo na slobodu da izabere svoje društveno uređenje, i to u zbilji, a ne na papiru? Neki galame: »Stotinu milijuna glava« – što je možda čak i metafora, ali ne treba da se bojimo ni toga ako imamo na umu da, uz ovo polagano papirnato maštanje, tiranija može za sto godina progutati ne stotinu, nego pet stotina milijuna glava. Znajmo da se neizlječivi bolesnik ne može izliječiti ma kakve mu papirnate recepte davali nego, da će naprotiv, ako poživi toliko, strunuti i nas zaraziti, iskvariti sve svježe snage u koje se još sad uzdamo, te ćemo, na kraju krajeva, svi otići do đavola. Potpuno se slažem da je ugodno liberalistički i kitnjasto brbljati, a da je djelovati mnogo nezgodnije; uostalom, ja ne znam govoriti; došao sam ovamo da bi vam saopćio neke stvari pa zato molim uvaženi skup ne da glasa, nego da jasno i otvoreno izjavi što mu je milije: puzati kao kornjača kroz močvaru ili tu močvaru preletjeti punom parom?

– Ja sam svakako za let punom parom! – doviknu oduševljeno srednjoškolac.

– I ja – oglasi se Ljamšin.

– Nije teško izabrati između toga dvoga, naravno – promrsi jedan časnik, zatim i drugi, pa onda još netko. Svi su najviše bili iznenađeni time što će im Verhovenski nešto »saopćiti« i što je obećao da i sam kani o nečemu govoriti.

– Gospodo, primjećujem da se gotovo svi slažu s duhom proglasa – prozbori on promatrajući okupljene.

– Svi se slažu, svi – uzvrati većina glasova.

– Moram priznati da sam skloniji nekom čovječnijem rješenju – prozbori major – ali ako su svi za ovo drugo, slažem se i ja.

– Prema tome, čini mi se da i vi, vjerojatno, ne proturječite – obrati se Verhovenski šepavcu.

– Ne da bih ja baš... – pocrvenje malko nastavnik – ali, kad se sad već slažem sa svima ostalima, onda to jedino znači da ne bih htio poremetiti...

– Isti ste kao i svi drugi! Pola godine biste se svađali samo radi liberalističke krasnorječivosti, a na kraju glasate za ono za što glasaju i svi ostali! Gospodo, ipak dobro promislite, jeste li zaista

posve spremni? (Spremni na što? – bilo je to neodređeno, ali veoma privlačno pitanje.)

– Naravno, svi smo spremni... – padale su izjave. Međutim su se svi međusobno pogledavali.

– A možda ćete se kasnije naljutiti što ste tako brzo pristali? Uvijek ste vi takvi.

Ljudi se uzbudiše, svaki na svoj način, ali se neobično uzbudiše. Šepavac se okomi na Verhovenskoga.

– Dopustite da ipak napomenem kako se na ovakva pitanja može odgovoriti jedino pod određenim uvjetima. Ako smo vam i odgovorili, ne znači da pitanje koje ste nam postavili na tako neobičan način...

– Kakav neobičan način?

– Zato što se slična pitanja tako ne postavljaju.

– Uputite me kako se to radi, molim vas. Eto vidite, mislio sam da ćete se vi prvi naljutiti.

– Vi ste iz nas izmamili pristanak na brzu i neodložnu akciju, ali kakvo je vaše pravo da vi to tražite od nas? Imate li punomoć da nam postavljate takva pitanja?

– Morali ste to prije zapitati, prije ste se morali sjetiti! Zašto ste pristali? Pristali ste i odmah uzmičete.

– Ja bih rekao da, sudeći po tome kako ste lakoumno i bez okolišanja postavili najvažnije pitanje, uopće nemate punomoći, ni prava, nego ste naprosto htjeli zadovoljiti svoju radoznalost.

– Što vi to pričate, o čemu? – povika Verhovenski, tobože se opet veoma uzbudivši.

– Kad se primaju novi članovi u tajno društvo, u bilo kakvim okolnostima, onda se to, ako ništa drugo, obavlja bar u četiri oka, a ne pred dvadesetak nepoznatih ljudi! – tresnu šepavac. On je istresao sve što mu je bilo na srcu, ali je bio previše ojađen. Verhovenski se brzo okrenu skupu i izvrsno odglumi uzbuđenje na licu.

– Gospodo, smatram da mi je dužnost da pred svima izjavim kako su sve ono gluposti i kako je naš razgovor pošao krivim putom. Još uopće nisam nikoga primio u društvo i nitko nema prava tvrditi da ja tu primam u društvo; ovdje je naprosto bila riječ o izmjeni mišljenja, je li tako? Ali, bilo kako mu drago, moram reći da ste me veoma zabrinuli – on se opet okrenu šepavcu – nisam ni slutio da se ovdje o takvim stvarima, gotovo posve nevinim, mora govoriti u četiri oka. Ili se možda bojite da nas tko ne bi izdao? Zar je moguće da se među nama nalazi neki prokazivač?

Nastane prava uzbuna. Svi počeše govoriti ujedanput.

– Gospodo, kad bi to bilo tako – nastavi Verhovenski – onda bih se sam najviše izložio opasnosti, pa zato predlažem da odgovorite na jedno jedino pitanje – naravno ako pristajete. Posve vam stavljam na volju.

– Kakvo pitanje? – zagalamiše svi.

– Pitanje, poslije kojega će postati posve jasno da li ćemo ostati zajedno ili ćemo šutke uzeti šešire i poći svaki svojim putom.

– Pitanje, koje pitanje?

– Kad bi tko od nas saznao da se priprema političko umorstvo, bi li otišao na policiju prijaviti, imajući na umu sve moguće posljedice ili bi ostao kod kuće i mirno čekao događaj? Na to se pitanje može različito odgovoriti. Odgovor će jasno pokazati treba li da se raziđemo ili da ostanemo zajedno, i to ne samo večeras, nego mnogo dulje. Dopustite da to prvo vas zapitam – obrati se on šepavcu.

– A zašto baš mene prvoga?

– Zato što ste vi to sve i počeli. Budite ljubazni, ne izvlačite se, jer vam to lukavstvo ne može pomoći. Uostalom, kako hoćete. Volja vaša.

– Oprostite, ali takvo pitanje je čak uvredljivo.

– Molim vas, budite jasniji.

– Nikada nisam bio agent tajne policije, molit ću lijepo – vrdao je on.

– Molim vas lijepo, budite jasniji i ne zadržavajte nas.

Šepavac se toliko razbjesnio da nije ništa ni odgovorio. Šutke i bijesno je kroz naočale promatrao uporno svog mučitelja.

– Da ili ne? Biste li prijavili ili ne biste? – zagalami Verhovenski.

– Naravno da *neću* prijaviti – razdera se šepavac dvaput glasnije.

– Nitko neće prijaviti, naravno da neće prijaviti – razlegoše se mnogi glasovi.

– Dopustite da vas upitam, gospodine majore, biste li vi prijavili ili ne biste? – proslijedi Verhovenski. – Da znate, ne obraćam vam se slučajno.

– Neću prijaviti.

– Ali, kad biste znali da netko sprema umorstvo u namjeri da nekoga opljačka, nekog običnog smrtnika, onda biste, vjerojatno, prijavili i upozorili policiju?

– Naravno da bih, ali to bi mi bila građanska dužnost, a

politička je prijava nešto drugo. Nikada nisam radio za tajnu policiju.

– Nitko nije radio za policiju – opet se razlegoše glasovi. – Suvišno je i pitati. Svi će vam jednako odgovoriti. Ovdje nema prokazivača.

– Zašto je onaj gospodin ustao? – ciknu studentica.

– To je Šatov. Zašto ste ustali, Šatove? – zovnu ga domaćica.

Šatov je zaista ustao; držao je kapu u ruci i gledao Verhovenskoga. Činilo se da bi mu htio nešto dobaciti, ali da oklijeva. Lice mu je bilo blijedo i srdito, ali se uspio savladati, nije progovorio ni riječi nego je šutke krenuo van.

– Šatove, to će biti prilično nezgodno za vas! – zagonetno za njim doviknu Verhovenski.

– Ali će biti zgodno za tebe, špijune i podlače! – odvrati mu Šatov s vrata i izgubi se.

Opet dreka i povici.

– Eto, ti, što je pokus – neko je vikao.

– Uspio nam je! – dodao je drugi.

– Nije li prekasno uspio? – javio se treći.

– Tko ga je zvao? – Tko ga je pustio? – Tko je on zapravo? – Tko je taj Šatov? – Hoće li nas prijaviti ili neće? – padala su pitanja odasvud.

– Da je prokazivač, on bi glumio, a mjesto toga okrenuo nam je leđa i izišao – napomenu netko.

– Eno, sad i Stavrogin ustaje, ni Stavrogin nije odgovorio na pitanje – povika studentica.

Stavrogin je zaista ustao, a u isti čas je, na drugom kraju stola, ustao i Kirilov.

– Oprostite, gospodine Stavrogine – oštro će mu domaćica – mi smo ovdje svi odgovorili na pitanja a vi, eto, šutke odlazite, kako to?

– Ne shvaćam zašto bih morao odgovoriti na pitanje koje vas zanima – progunđa Stavrogin.

– Ali mi smo se kompromitirali, a vi niste – povikaše nekoliki.

– A što je mene briga da li ste se vi kompromitirali ili niste – nasmija se Stavrogin, a oči su mu sijevale.

– Kako: što vas je briga? Kako to: što vas je briga? – razlijegali su se povici. Mnogi skočiše sa stolica.

– Molim vas, gospodo, pričekajte – zaurlao je šepavac. – Pa ni gospodin Verhovenski nije odgovorio na pitanje, samo ga je postavio.

Ova je napomena izazvala snažan dojam. Svi su se zgledali.

Stavrogin se glasno nasmijao u lice šepavcu i pošao van, a za njim i Kirilov. Verhovenski je poletio za njima u predsoblje.

– Što ste mi to učinili? – zabrglja on uhvativši Stavrogina za ruku i stegnuvši je čvrsto svojom šakom. Stavrogin je šutke izvukao ruku.

– Otiđite odmah Kirilovu, eno i mene... Za mene je to veoma, veoma važno!

– Za mene nije važno – odbrusi Stavrogin.

– Stavrogin će doći – uplete se Kirilov. – Stavrogine, i za vas je važno. Ondje ću objasniti vama.

Iziđoše.

GLAVA OSMA

CAREVIĆ IVAN

Iziđoše. Petar Stepanovič je u prvi čas jurnuo natrag na »sjednicu« da bi stišao uzbunu, ali je vjerojatno zaključio da se ne isplati gnjaviti, pa se okanio i dvije minute kasnije već brzao cestom za Stavroginom i Kirilovom. Uzgred se prisjetio prečca kojim se može skratiti put do kuće Filipova; grezajući do koljena u blato, jurio je prečcem, i zaista stigao pred kuću u trenutku kad su Stavrogin i Kirilov tek ulazili u dvorište.

– Već ste ovdje? – kaza Kirilov. – Dobro je to. Uđite!

– Niste li vi pričali da stanujete sami? – zapita Stavrogin pošto je u trijemu prošao mimo pripravljen samovar koji je ključao.

– Vidjet ćete već s kime stanujem – progunđa Kirilov. – Uđite!

Čim uđoše, Verhovenski odmah izvadi iz džepa ono anonimno pismo koje je jutros uzeo Lembkeu i stavi ga pred Stavrogina. Sjedoše sva trojica. Stavrogin šutke pročita pismo.

– Pa što? – zapita on.

– Taj će nitkov učiniti onako kako je napisao – objasni Verhovenski. – Budući da on radi prema vašim zapovijestima, recite mu kako da se vlada. Siguran sam da bi on već sutra mogao svratiti Lembkeu.

– Pa neka svrati.

– Što vam je? Lijepo bismo mogli bez toga.
– Varate se. Ne zapovijedam ja njemu, nemam ja ništa s njim. Osim toga mi je svejedno; meni on ne može ništa nauditi, nego jedino vama.
– Može i vama.
– Sumnjam.
– Ali bi se moglo dogoditi da vas drugi neće poštеđeti, razumijete li? Slušajte, Stavrogine, samo se zalud razbacujete riječima. Zar vam je žao para?
– A zar bi trebalo i plaćati?
– Naravno, dvije tisuće ili *minimum* tisuću i pol. Dajte mi ih sutra ili još bolje danas, a ja ću ga sutra navečer otpraviti u Petrograd, do drugoga njemu i nije. Ako hoćete, otpravit ću ga zajedno s Marjom Timofejevnom – da znate.
Bio je nekako neobično zbunjen, govorio neoprezno, zaletavao se. Stavrogin ga je gledao u čudu.
– Nemam razloga otpraviti Marju Timofejevnu.
– Možda i ne želite? – ironično se osmjehnu Petar Stepanovič.
– Možda i ne želim.
– Jednom riječju, hoćete li dati pare ili nećete? – nestrpljivo, ljutito i nekako zapovjednički viknu on na Stavrogina. A Stavrogin ga ozbiljno promotri.
– Ne dam pare.
– Pazite, Stavrogine! Čini mi se da nešto znate ili ste već nešto učinili! Obijesni ste!
Lice mu se izobliči, kutovi usnica zadrhtaše, i on se odjednom posve bezrazložno i neumjesno nasmija.
– Pa od oca ste dobili novac za imanje – mirno ga podsjeti Nikolaj Vsevolodovič – *maman* vam je i dala šest ili osam tisuća za Stepana Trofimoviča. Možete isplatiti tih tisuću i pol i od svog novca. Neću valjda plaćati za druge, ionako sam mnogo razdijelio, već mi je dodijalo ... – nasmjehnu se sam svojim riječima.
– E, čini mi se da se počinjete šaliti ...

Stavrogin ustade, a odmah skoči i Verhovenski i gotovo nesvjesno se nasloni leđima na vrata kao da mu zatvara izlaz. Nikolaj Vsevolodovič već pruži ruku da bi ga odgurnuo i izišao, ali se ipak svlada.
– Šatova vam neću prepustiti – reče on. Petar Stepanovič zadrhta; dva čovjeka se zagledaše jedan u drugoga.
– Već sam vam danas rekao zašto želite Šatovljevu krv – sijevnu Stavrogin očima. – Vi kanite tim lijepkom slijepiti vaše

grupice. Sjajno ste maloprije uspjeli istjerati Šatova: veoma ste dobro znali da on nikada neće reći: »Neću prijaviti«, i da bi mu se gadilo lagati pred vama. Ali što vam ja trebam, što ću vam ja? Nadovezali ste se mene, čini mi se, još u inozemstvu. Pokušavali ste mi to dosad objasniti, ali mi je posve mutno. Dotle opet nastojite da ja uručim tisuću i pol Lebjatkinu i tako dam priliku Fećki da ga zakolje. Znam da ste uvrtjeli sebi u glavu da bih istovremeno volio maknuti i svoju ženu. Hoćete mi natovariti zločin pa da tako, razumije se, budem u vašoj vlasti, je li tako? Ali što vam treba da vam budem u vlasti? Što ću vam ja uopće, do đavola? Jednom zauvijek mućnite malko glavom: odgovaram li vam ja – i ostavite me na miru.

– A je li Fećka svraćao k vama? – bez daha protisnu Verhovenski.

– Jest, sačekao me je; njegova cijena je također tisuću i pol... Može vam on to i sam potvrditi, evo ga... – Stavrogin pokaza rukom.

Petar Stepanovič se naglo okrenu. Na vratima je, odnekud iz mraka, izniknula nova prilika – Fećka, u kožuhu ali bez kape, kao da je u svojoj kući. Stajao je i smješkao se pokazujući pravilne bijele zube. Crnim očima, koje su se žućkasto prelijevale, zvjerao je po sobi i promatrao gospodu. Nešto nikako nije shvaćao; njega je ovoga trenutka očito doveo Kirilov, pa je zato u nj upitno piljio; stajao je na pragu ali se nije usuđivao zakoračiti u sobu.

– Vi ga držite pri ruci, vjerojatno zato da bi čuo kako se cjenkamo ili da bi čak vidio kako vam dajem novac, je li tako? – zapita Stavrogin i, ne sačekavši odgovora, krenu van. Verhovenski gotovo pomahnita i stiže ga na izlazu.

– Stanite! Ni makac! – povika on uhvativši ga za lakat. Stavrogin htjede izvući ruku, ali ne uspije. Obuze ga bijes: uhvati Verhovenskog za kosu ljevicom i svom ga snagom tresnuo o zemlju i opet krenu kroz ulazna vrata. Ali nije odmaknuo još ni trideset koračaja kad ga je Petar Trofimovič ponovo dostigao.

– Pomirimo se, pomirimo se, – grozničavo mu je šaptao.

Nikolaj Vsevolodovič slegnu ramenima, ali ne zastade i ne osvrnu se.

– Čujte, sutra ću vam dovesti Lizavetu Nikolajevnu, hoćete li? Nećete? Zašto ne odgovarate? Recite što hoćete, i ja ću učiniti. Slušajte: vratit ću vam Šatova, hoćete li?

– Znači da ste ga zaista nakanili ubiti? – podviknu Nikolaj Vsevolodovič.

– Ali što će vama Šatov? Što će vam? – izbezumljeno i brzoreko

je govorio Petar Stepanovič povremeno istrčavajući pred Stavrogina i hvatajući ga za lakat a da sam, vjerojatno, nije ni znao što radi. – Slušajte: vratit ću vam ga, samo se pomirimo. Vaša je cijena velika, ali... glavno je da se pomirimo!

Stavrogin ga, napokon, pogleda i prenerazi se. Nije poznao više ni njegova pogleda, ni njegova glasa, jer bijahu posve različiti od onih maloprije u sobi; pred njim je sad bila posve druga osoba. Zvuk glasa bio je sasvim drugačiji. Verhovenski je molio, preklinjao. Bio je to sad čovjek kome otimaju ili su mu već oteli najdragocjeniju vrijednost i on se još ne može pribrati.

– Što vam je? – zaviče Stavrogin. Verhovenski ne odgovori. I dalje je trčkarao za Stavroginom i motrio ga svejednako molećim ali i upornim pogledom.

– Pomirimo se! – šapnu on još jednom. – Čujte, i ja, kao i Fećka, imam za svaki slučaj nož u čizmama, ali s vama ću se svejedno pomiriti.

– Ali što ću vam ja, do đavola, recite već jednom? – ozbiljno se razljuti zaprepašteni Stavrogin. – Je li to neka tajna, a? Nisam li vam potreban kao talisman?

– Čujte, mi ćemo dići bunu – lupetao je Verhovenski brzo i gotovo kao u bunilu. – Ne vjerujete li da ćemo dići bunu? Dići ćemo takvu bunu da će se sve uzdrmati do temelja. Karmazinov ima pravo kad kaže da se nemamo za što uhvatiti. Karmazinov je veoma pametan. Treba samo još desetak takvih grupica u Rusiji, i meni nitko neće stati na kraj.

– Deset grupica istih takvih budala – ote se nehotice Stavroginu.

– O, što i vi niste gluplji, Stavrogine, bilo bi dobro da ste gluplji! A da znate da baš niste ni tako pametni da bi vam čovjek morao poželjeti da budete gluplji: i vi se bojite, ne vjerujete, plaše vas razmjeri pobune. Zašto bi oni bili budale? Nisu oni baš tako glupi; nitko od njih nema više svoje pameti. Danas je veoma malo izrazitih umova. Virginski je posve čist. Deset puta je čistiji od nas dvojice. Ali, dobro, ostavimo njega na miru. Liputin je lupež, ali mu ja znam slabu točku. Nema lupeža koji ne bi imao slabu točku. Nema je jedino Ljamšin, ali ga ipak držim u šaci. Još nekoliko takvih grupica, i ja ću svuda imati i putnice i novce, a to je već nešto, je li? Nije li? I tajna skrovišta, pa neka onda traže. Jednu grupicu mogu i otkriti, ali druga će im promaći. Dići ćemo bunu... Zar ne mislite da smo već i nas dvojica dovoljni?

– Uzmite Šigaljova, a mene ostavite na miru...

– Šigaljov je genij! Da znate da je on genij ravan Fourieru;

samo što je hrabriji od Fouriera, jači od Fouriera; ja ću njega već upotrijebiti. Tâ on je izmislio »jednakost«!

»U groznici je i bunca; nešto se nevjerojatno događa s njim«, pogleda ga još jednom Stavrogin. Dva čovjeka su hodala ne zaustavljajući se.

– Lijepo je on to sve napisao u bilježnici – nastavi Verhovenski. – Špijuna je izmislio. Svaki član tog njegova društva pazi na druge članove i obavezan je podnositi prijave. Svaki pripada svima, a svi svakome pojedinačno. Svi su robovi, i u ropstvu jednaki. U najgorim slučajevima je na redu kleveta i ubojstvo, ali iznad svega – jednakost. U prvom redu treba sniziti razinu obrazovanja, znanosti i umjetnosti. Visoka razina znanosti i umjetnosti dostupna je jedino najdarovitijima, a darovitih nam uopće ne treba! Daroviti su uvijek grabili vlast i postajali tirani. Daroviti naprosto moraju biti tirani i uvijek su više škodili, nego što su koristili; njih treba protjerati ili smaknuti. Ciceronu treba odrezati jezik, Koperniku izvaditi oči, Shakespearea dotući kamenjem – eto, to je šigaljovština! Robovi moraju biti jednaki: prije tiranije nije bilo ni slobode, ni jednakosti, a u krdu mora vladati jednakost – u tome je šigaljovština! Ha, ha, ha! Čudite se tomu? Ja sam za šigaljovštinu!

Stavrogin je pokušavao ubrzati korake i što prije stići kući. »Ako je pijan, čudim se kad se brže napio«, pade mu na pamet. – « Nije valjda od ono konjaka?«

– Slušajte, Stavrogine, dobra je ideja sravniti brda sa zemljom, i nije smiješna. Ja sam za Šigaljova! Ne treba obrazovanja, dosta nam je znanosti! I bez znanosti imamo građe za tisuću godina. Ali zato treba uvesti pokornost. Samo nešto nedostaje u ovome svijetu: pokornost. Potreba za obrazovanjem je posve aristokratska potreba. Čim dopustiš obitelj ili ljubav, već ljudi požele i vlasništvo. Mi ćemo ubiti tu želju: raspirit ćemo pijanstvo, spletke, doušništvo; raspirit ćemo razvrat kakva nikad nije bila; svakog genija ćemo zadaviti još u kolijevci. Sve ćemo svesti na jedan nazivnik: na punu jednakost. »Mi smo izučili obrt, pošteni smo ljudi i ništa nam više ne treba« – nadavno su izjavili engleski radnici. Prijeko potrebno je samo ono što je zaista prijeko potrebno – to će od sada biti deviza cijeloga globusa. Ali treba i grčeva; zato ćemo se pobrinuti mi, glavari. Robovi moraju imati vladare. Vladat će potpuna pokornost, potpuna bezličnost, ali jednom u trideset godina Šigaljov ipak ubacuje grčeve, i svi se odjednom počinju međusobno gutati, do jedne granice, naravno, da ne bude dosadno. Dosada je aristokratski osjećaj; u šigaljov-

štini nema nikakvih želja. Želje i patnje su za nas, a za robove je šigaljovština.

– Onda vi sebe izdvajate? – ote se opet Stavroginu.

– I vas isto tako. Znate da sam pomislio kako bi svijet trebalo predati papi. Bilo bi dobro da on iziđe pješice i bos pred rulju i da kaže: »Pogledajte na što su me natjerali!« – i svi će pohrliti za njim, čak i vojska. Gore papa, mi oko njega, a ispod nas šigaljovština. Treba još samo da Internacionala pristane na papu; sve se da urediti. A starkelja će odmah pristati. Napokon, drugoga izlaza mu i nema, sjećat ćete se mojih riječi, ha-ha-ha! Čini li vam se ovo glupo? Recite, je li glupo ili nije?

– Dosta – progunđa Stavrogin srdito.

– Dosta! Čujte, odbacujem papu! Do đavola i šigaljovština! Do đavola i papa! Treba nam mržnja, i to još danas, ne treba nam šigaljovština, zato što je šigaljovština draguljarski rad. To je ideal budućnosti. Šigaljov je draguljar i glup kao svaki filantrop. Treba pljunuti u šake, a Šigaljov to prezire. Čujte: papa neka ostane na Zapadu, a ovdje, kod nas, vladat ćete – vi!

– Pustite me na miru, pijani ste! – protisnu Stavrogin i opruži korake.

– Stavrogine, vi ste ljepotan! – povika Petar Stepanovič gotovo ushićeno. – Znate li da ste ljepotan? Najvrednije je u vama što to nekada ne primjećujete. O, tako sam vas dobro proučio! Često vas promatram ispod oka, iz prikrajka! U vama čak ima i prostodušnosti i naivnosti, znate li? Još je ima, ima je! Vi zacijelo patite, i to iskreno patite zbog te svoje prostodušnosti. A ja volim ljepotu. Nihilist sam, ali volim ljepotu. Zar nihilisti ne vole ljepotu? Oni samo ne vole idole, ali, eto, ja volim i idole! Vi ste moj idol! Vi nikoga ne vrijeđate, a vas svi mrze; vi se vladate kao da su vam svi ravni, i svi vas se boje, a to je veoma dobro. Vama nitko neće pristupiti i potapšati vas po ramenu. Vi ste nevjerojatni aristokrat, a aristokrat je čudesan kad se prikloni demokraciji! Za vas ništa ne znači žrtvovati život, bilo svoj, bilo tuđi život. Upravo ste onakav kakav treba da budete. Meni, meni baš trebate takav kakav ste. Ne znam nikoga drugoga tko bi vas mogao nadomjestiti. Vi ste vođa, vi ste sunce, a ja sam vaš crvić...

I on ga odjednom poljubi u ruku. Stavrogina podiđe jeza po leđima i on uplašeno istrgne ruku. Zastali su.

– Luđače! – šapnu Stavrogin.

– Možda i bulaznim, možda sad i bulaznim – zabrza Verhovenski – ali sam ja smislio prvi korak. Nikad Šigaljov ne bi smislio prvi korak. Mnogo je Šigaljova! Ali samo jedan, samo je jedan

čovjek u cijeloj Rusiji smislio prvi korak i zna kako treba prvi put zakoračiti. Taj sam čovjek ja. Što me tako gledate? Meni ste vi potrebni, potrebni ste mi jer sam bez vas ništica. Bez vas sam muha, ideja u epruveti, Kolumbo bez Amerike.

Stavrogin je stajo i netremice mu gledao u luđačke oči.

– Čujte, prvo ćemo raspiriti bunu – brzoreko je lupetao Verhovenski hvatajući povremeno Stavrogina za lijevi rukav. – Već sam vam rekao: prodrijet ćemo duboko u sam narod. Shvaćate li da smo već i sad veoma snažni? Nisu naši samo oni koji kolju i pale i klasično ubijaju iz pušaka ili grizu. Takvi nam samo smetaju. Ja mislim da bez discipline nema ništa. Lupež sam ja, a ne socijalist, ha, ha! Čujte na koga sve računam: tu je učitelj, koji se zajedno s djecom izruguje Bogu i njihovoj kolijevci – on je već naš. Odvjetnik, koji brani obrazovanog ubojicu zbog toga što je pametniji od žrtve i zbog toga što je, da bi se domogao novaca, morao ubiti, također je već naš. Školarci, koji će ubiti seljaka da bi osjetili kako je to, već su naši. Porotnici, koji će osloboditi zločince, i te kako su naši. Tužitelj, koji strepi u sudu da ne bi ispao premalo liberalan, naš je već, naravno. Naši su i funkcionari, književnici, o, koliko mnogo, koliko strašno mnogo ima naših, a da to oni ni sami ne znaju! Osim toga, pokornost školaraca i glupana postaje bezgranična; nastavnicima se prelijeva žuč; posvuda pregolema taština, vučji apetit, nevjerojatni apetit... Znate li vi, znate li koliko možemo postići s već postojećim idejama? Kad sam odlazio odavde – ovdje je još haračila teza Littréa[1] da je zločin ludost; a kad sam se vratio u zemlju, zločin više nije bio ludost nego razuman čin, gotovo dužnost, u najmanju ruku plemeniti protest. »Ali kako obrazovani ubojica ne bi ubio, ako mu treba novaca?« A to su tek prvi pupoljci. Ruski bog je već uzmaknuo pred jeftinom »špirom«. Ljudi su pijani, majke su pijane, djeca su pijana, crkve su prazne a na sudu se čuje: »dvjesta šiba ili na sunce s bačvicom«. O, samo da odraste ovaj naraštaj! Šteta je samo što nemamo vremena čekati, inače bismo mogli dopustiti da se još više opiju! Ah, kakva je šteta što nemamo proletera! Ali bit će ih, bit će ih, sva je prilika...

– Šteta je također što smo oglupavili – progunđa Stavrogin i krenu dalje svojim putom.

– Čujte, svojima sam očima vidio kako je šestogodišnje dijete vodilo kući pijanu majku, a ona ga još obasipala psovkama.

[1] Emile Littré (1801–1881), znameniti francuski filozof i filolog, tvorac nenadmašnog rječnika francuskoga jezika.

Mislite li da me to veseli? Kad takvi dopadnu naših šaka, možda ćemo ih čak i izliječiti... Ako bude potrebno, otjerat ćemo ih na četrdeset godina u isposnike... Ali sada su nam potrebna dva pokvarena naraštaja; treba nam ona nečuvena podla pokvarenost kad se čovjek pretvara u odvratnu, plašljivu, okrutnu i sebičnu gnusobu – eto, to nam sad treba! Pa još dodamo »svježe krvi«, da se navikne. Što se smijete? Ja ne proturječim sebi. Ja proturječim samo filantropima i šigaljovštini, sebi ne proturječim. Lupež sam, a ne socijalist. Ha-ha-ha! Šteta je samo što imamo malo vremena. Karmazinovu sam obećao da ćemo početi u svibnju i završiti prije Pokrova. Mislite da je to brzo? Ha-ha! Znate što ću vam reći, Stavrogine: u ruskom narodu dosad nije bilo cinizma, iako je on i te kako ružno psovao. Znate li da je obični kmet više držao do sebe nego što Karmazinov danas drži do sebe? Njega su šibali, ali se on nije odrekao svojih bogova, dok ih se Karmazinov odrekao.

– Znate, Verhovenski, danas vas prvi put slušam i čudim vam se – reče Nikolaj Vsevolodovič – vi, čini mi se, zaista niste socijalist, nego nekakav politički... karijerist...

– Lupež, lupež, kažem vam. Vas zanima tko sam ja zapravo? To vam kanim upravo sada reći. Nisam vam slučajno poljubio ruku. Ali i narod mora povjerovati u ono što mi znamo, što želimo, i da nismo kao oni drugi koji samo »mašu batinom i tuku po svojima.« Eh, da mi je samo vremena! Nevolja je u tome da vremena nema. Mi smo objavili opće uništenje... Ali zašto je, zašto je ipak ta ideja toliko privlačna? Treba, treba koji put protegnuti udove. Raspirit ćemo požare... Raspirit ćemo legende... Svaka pušljiva »grupica« dobro će doći. U tim grupicama ću naći takve dobrovoljce koji će pucati kad god ustreba i još će biti zahvalni na ukazanoj časti. Ala će to biti buna! Nastat će takav potres kakav svijet još nije vidio... Zamaglit će se Rusija, zakukat će zemlja za drevnim bozima... A onda, onda ćemo mi ubaciti... koga?

– Koga?

– Carevića Ivana.

– Koga-a?

– Carevića Ivana; vas, vas!

Stavrogin se na trenutak zamisli.

– Samozvanca? – zapita on napokon, promatrajući mahnica u veliku čudu. – A, tako dakle, to li je vaš plan!

– Reći ćemo da se »sklonio« – tiho poput ljubavnika prošapta Verhovenski i u tom trenutku se učinilo da je zaista pijan. – Znate li što znači ta riječ: »sklonio se«? To znači da će iskrsnuti, da će

izkrsnuti. Izmislit ćemo legendu bolju nego što je ima red škopaca. On postoji, ali ga nitko nije vidio. O, kakva se legenda može izmisliti! A što je najvažnije – dolaze nove snage. One su najpotrebnije, za njima se toliko i plače. Tako je to u socijalizmu: stare snage su uništene, a nove još nisu stvorene. Ali ja nudim snagu, i to kakvu snagu, čudesnu! Treba nam samo načas poluga da bismo podigli zemlju. I svi će ustati!

– Dakle ste ozbiljno računali sa mnom? – pakosno se nasmiješi Stavrogin.

– Što se smiješite, i još tako pakosno? Nemojte me plašiti. Ja sam sad kao malo dijete, možete me čak i smiješkom smrtno preplašiti. Čujte, nikome vas neću pokazati, nikome: to je glavno. On postoji, ali ga nitko nije vidio jer se sklonio. Uostalom, možemo vas i pokazati, ali, recimo, jednome od sto tisuća. I po cijeloj će se zemlji pričati: »Vidjeli su ga, vidjeli su ga«. Tako su vidjeli i Ivana Filipoviča, boga Sabaota kad se uspeo u kočiji na nebo, vidjeli su ga ljudi »na svoje oči«. Ali vi niste Ivan Filipovič; vi ste ljepotan, uznosit kao bog koji za sebe ništa ne traži, bog sa žrtvenom aureolom, pa još i »skriven«. Glavno je legenda! Vi ćete ih osvojiti, samo ćete ih pogledati, i odmah ćete ih osvojiti. »Sklonio se« onaj koji će donijeti novu istinu. Usto ćemo još izmisliti dvije-tri solomunske presude. Grupice imamo, petorke imamo – novina nam uopće ne treba! Ako uslišimo svega jednu jedinu molbu između deset tisuća, svi će navaliti s molbama. U svakoj seoskoj oblasti svaki će seljak znati da negdje, recimo, postoji nekakva duplja gdje treba ubaciti molbu. I zagrmjet će glasine zemljom: »Evo nam pravednog i novog zakona«, i uzburkat će se more, i srušit će se straćara, i onda ćemo razmisliti o tome kako da izgradimo zgradu od kamena. I to prvi puta! A gradit ćemo *mi*, mi, jedino mi.

– Ala je to ludo! – kaza Stavrogin.

– Zašto, zašto vi ne pristajete? Bojite li se? Ta ja sam se zato uhvatio za vas što se ničega ne bojite. Čini vam se besmisleno, je li? Znajte da sam još zasad Kolumbo bez Amerike; a zar Kolumbo bez Amerike ima smisla?

Stavrogin je šutio. Međutim su došli do kuće i zastali pred ulazom.

– Čujte – šapnu mu Verhovenski na uho – učinit ću vam to i bez para; sutra ću obračunati s Marjom Timofejevnom... Bez para, i onda ću vam, još sutra, dovesti Lizu. Hoćete li da vam još sutra dovedem Lizu?

»Je li on zbilja šenuo?«, smješkao se Stavrogin. Otvorio je ulazna vrata.

– Stavrogine, hoće li Amerika biti naša? – posljednji ga put uhvati Verhovenski.

– Čemu? – ozbiljno i strogo zapita Nikolaj Vsevolodovič.

– Nije vam stalo, to sam i mislio! – poviče on u nastupu bjesomučne srdžbe. – Lažete, bijedni, bludni, izvitopereni gospodičiću, ne vjerujem vam, vi imate vučji apetit!... Upamtite da je sad vaša cijena i te kako visoka i ja vas se više ne mogu odreći! Nema na zemlji takva koji bi vam bio ravan. Ja sam vas još u inozemstvu izmislio; izmislio sam vas još dok sam vas promatrao. Da vas nisam motrio iz prikrajka, ništa slično mi ne bi palo na pamet!

Stavrogin ne odgovori nego se stade uspinjati uza stepenice.

– Stavrogine! – povika za njim Verhovenski – dajem vam jedan dan... recimo, dva... dobro, tri dana; više od tri dana vam ne mogu dati, ali onda očekujem vaš odgovor!

KRAJ PRVOG SVESKA

GLAVA DEVETA[1]

KOD TIHONA

I

Nikolaj Vsevolodovič te noći nije spavao nego je cijelo vrijeme sjedio na divanu često netremice pogledajući prema jednoj točki u kutu kraj komode. Cijelu je noć gorjela svjetiljka u njegovoj sobi. Oko sedam sati izjutra sjedećki je zaspao, i kad je Aleksej Jegorovič, prema ustaljenu običaju, ušao u njegovu sobu točno u osam i pol, donio mu jutarnju šalicu kave i tako ga probudio, on je, otvorivši oči, čini se, bio neugodno iznenađen zbog toga što je tako dugo spavao i što je već tako kasno. Brzo je ispio kavu, brzo se obukao i hitro izišao iz kuće. Na oprezno pitanje Alekseja Jegorovića: »Hoće li mu štogod zapovjediti«, nije ništa odgovorio. Ulicom je koračao piljeći u zemlju, duboko zamišljen i tek bi povremeno podizao glavu pa bi mu se tada primijetilo na licu neodređeno, ali snažno uzbuđenje. Na jednom raskršću, još posve blizu kuće, presjekla mu je put gomila ljudi, u kojoj ih je moglo biti pedesetak ili čak više; koračali su dostojanstveno, gotovo šutke i uredno svrstani. Pred trgovinom, gdje je morao neko vrijeme pričekati, netko je spomenuo da su to »radnici Špigulinovih«. On se gotovo uopće nije ni osvrnuo na njih. Napokon,

[1] Ova glava, odlukom urednika (zapravo carske cenzure) nije bila uvrštena u prvo izdanje *Bjesova*, o čemu čitatelj može potanje doznati u bilješci o *Bjesovima* na kraju ovoga sveska.

negdje oko deset i pol, došao je do ulaza u naš Spaso-Jefimijevski Bogorodski manastir nakraj grada, pokraj rijeke. Tek ondje kao da se nečega prisjetio, nečega što ga je uznemirilo i zabrinulo, tako da je zastao, brže-bolje opipao predmet u džepu na kaputu i – nasmiješio se. Kad je ušao u portu, zapitao je prvoga manastirskog slugu, koji je naišao, kako bi mogao doći do arhijereja Tihona koji u ovome manastiru živi kao isposnik. Sluga se poče klanjati i povede ga. Na ulaznim vratima, na kraju dugačke manastirske jednokatnice, suvereno i umješno preoteo ga je slugi debeo i sijed monah, koji se bio pred njima stvorio, i poveo ga kroz dugački uski hodnik, isto se onako neprestano klanjajući (iako se zbog debljine nije mogao duboko nakloniti, nego je samo neprestano odsječno trzao glavom), i nutkajući ga da ide za njim, iako ga je Nikolaj Vsevolodovič ionako već slijedio. Monah je izmišljao kojekakva pitanja i spominjao oca arhimandrita; kako mu gost nije ništa odgovarao, postajao je sve smjerniji. Stavrogin je shvatio da ga ovdje već očito poznaju iako, koliko se sjeća, nije ovamo navraćao sve od djetinjstva. Kad su stigli pred vrata u dnu hodnika, monah ih otvori suverenim pokretom ruke i, kao čovjek koji je ovdje domaći, zapita poslužitelja, koji je odmah bio priskočio, može li ući i, ne sačekavši odgovora, širom razjapio vrata,»naklonio se i propustio mimo sebe »cijenjenog« gosta; pošto mu se Stavrogin zahvalio, on se brzo izgubi, gotovo kao da bježi. Nikolaj Vsevolodovič se nađe u odajici i gotovo istog časa na vratima susjedne sobe pojavi se visok i mršav čovjek od svojih pedeset i pet godina, u jednostavnoj domaćoj halji i naoko bolestan, neodređena smiješka i čudna, pomalo stidljiva pogleda. Bijaše to glavom otac Tihon koga je Nikolaju Vsevolodoviču prvi put spomenuo Šatov i o kom je odonda i sâm usput uspio koješta doznati.

Ono što je saznao bilo je vrlo raznovrsno i proturječno, ali je u svemu ipak bila jedna zajednička crta: svi, naime, koji su voljeli ili koji nisu voljeli Tihona (a bilo je i takvih) nekako su radije šutjeli o njemu – oni koji ga nisu voljeli, vjerojatno, iz prezira, a pristaše, pa čak i oni najvatreniji, iz neke skromnosti, baš kao da su htjeli zatajiti neku njegovu manu, možda čak i slaboumnost. Nikolaj Vsevolodovič je saznao da on već šest godina živi u manastiru i da ga posjećuje i najobičniji svijet i najuglednije osobe; da čak u dalekom Petrogradu ima vatrenih štovatelja i, ponajviše, štovateljica. Ali je isto tako saznao od jednog našeg starog klupskog uglednika, koji je inače bio pravi bogomoljac, i sasvim drugo mišljenje: da je »taj Tihon gotovo lud i da očito rado pije«. Ja bih

još dodao, iako se tako zatrčavam, da je ovo posljednje prava pravcata besmislica i da je on patio jedino od neke stare reumatične bolesti u nogama i od povremenih živčanih grčeva. Nikolaj Vsevolodovič je isto tako saznao da arhijerej, koji je živio u manastiru kao isposnik, zbog svoje meke naravi ili zbog »rastresenosti koja je bila nedopustiva i neprilična njegovu ugledu«, nije znao izboriti u manastiru da ga naročito poštuju. Pričalo se da je otac arhimandrit grub čovjek i da je u svim svojim starješinskim dužnostima vrlo strog, da je povrh svega nadaleko poznat po obrazovanosti i da čak mrzi Tihona i osuđuje ga (iako ne otvoreno, nego posredno) zbog nedolična isposništva i malne zbog krivovjerja. Manastirska braća, opet, možda baš nisu bila nepažljiva prema bolesnom arhijereju, nego nekako odviše prisna s njime. Dvije prostorije, od kojih se sastojala Tihonova ćelija, bile su također nekako neobično namještene. Uz starinsko hrastovo pokućstvo izlizanih kožnih navlaka nalazila su se tu dva-tri raskošna predmeta; kitnjast udoban naslonjač, veliki pisaći stol divne izrade, bogato izrezbaren ormar za knjige, stolići, police – sve odreda, naravno, sami pokloni. Bio je tu i skupocjeni sag iz Buhare, a pokraj njega prostirke od rogožine. Na zidu su visili drvorezi sa »svjetovnim« motivima, još iz mitoloških vremena, a u kutu se nalazio veliki ćivot s ikonama, koje su se sjale u zlatu i srebru i među kojima je jedna bila prastara i sa svetačkim moćima. U biblioteci je, kažu, isto tako bilo najraznovrsnijih i čak oprečnih knjiga: kraj djela velikih svetitelja i zaslužnih kršćana, nalazili su se kazališni komadi, romani, »a možda još i štogod gore«.

Pošto su izmijenili prve pozdrave, u nekoj obostranoj nelagodi, na brzinu i čak nerazumljivo, Tihon je uveo gosta u radnu sobu i opet jednako brzo ponudio mu da sjedne na divan, ispred stola, a sam se smjestio pokraj njega u pletenu naslonjaču. Nikolaj Vsevolodovič se, začudo, posve zbunio. Vjerojatno je pošto-poto nastojao poduzeti nešto osobito i nepobitno na što se u isto vrijeme nikako nije mogao odlučiti. Punu je minutu razgledavao sobicu i očito nije primjećivao ono što gleda; zamislio se, ali vjerojatno ni sam nije znao o čemu misli. Prenula ga tišina i odjednom mu se učinilo da Tihon nekako stidljivo obara pogled i nepotrebno se osmjehuje. To je odmah izazvalo u njemu gađenje i revolt; htio je ustati i otići; bio je uvjeren da je Tihon pijan. Ali je svećenik odjednom podigao pogled i promotrio ga tako odlučno i pametno, ali i s takvim neobičnim i zagonetnim izrazom na licu, da je on gotovo zadrhtao i da mu se sad odjedared učinilo nešto posve drugo: da Tihon već zna zašto je on došao, da je već upozoren

(iako nije bilo osobe na svijetu koja je znala zašto dolazi) i, ako već neće da prvi progovori, to samo znači da ga štedi, da se boji da ga ne ponizi.

– Poznajete li vi mene? – zapita on odjednom odsječno. – Jesam li vam se predstavio kad sam ušao ili nisam? Oprostite, tako sam rastresen...

Niste se predstavili, ali sam vas već imao čast vidjeti ovdje u manastiru jednom prilikom prije četiri godine... slučajno.

Tihon je govorio vrlo sporo i odmjereno, blagim glasom, i jasno i razgovijetno izgovarao riječi.

– Prije četiri godine nisam bio u ovom manastiru – bez razloga grubo odvrati Nikolaj Vsevolodovič – dolazio sam ovamo jedino kao dijete, kad vi još uopće niste bili ovdje.

– Možda ste zaboravili? – oprezno i popustljivo napomene Tihon.

– Ne, nisam zaboravio, a bilo bi i smiješno da se ne sjećam – opet će Stavrogin pretjerano tvrdoglavo – možda ste samo čuli nešto o meni i već ste me zamislili, pa vam se zato pričinilo da ste me zbilja vidjeli.

Tihon je šutio. Sad je Nikolaj Vsevolodovič opazio da svećenikovim licem ponekad prelazi nervozan drhtaj, koji mu je ostao od nekadašnje živčane bolesti.

– Samo vidim da vam danas nije dobro – reče on – pa mislim da bi bilo bolje da odem.

I čak ustade kao da će krenuti.

– Jest, danas i jučer strašno me bole noge i noćas sam loše spavao...

Tihon ušutje. Njegov gost je iznenada utonuo u neku neshvatljivu zamišljenost. Šutnja je potrajala dugo, cijele dvije minute.

– Držali ste me na oku – zapita Stavrogin odjednom nekako uzbuđeno i sumnjičavo.

– Promatrao sam vas i pokušavao se sjetiti fizionomije vaše majke. Iako po vanjštini niste nalik jedno na drugo, postoji mnogo unutrašnje, duševne sličnosti.

– Nema nikakve sličnosti, osobito ne duševne. Baš nema u-opće ni-ka-kve sličnosti! – uzruja se on opet bez ikakve potrebe, ne znajući ni sam zašto i dalje pretjerava u svojoj tvrdoglavosti. – Vi to kažete samo onako... iz obzira prema mom stanju – izvali Nikolaj Vsevolodovič. – Ih! Zar vam moja majka navraća?

– Navraća.

– Nisam znao. Nikad mi nije spomenula. Dolazi li često?

– Gotovo svakog mjeseca; a i češće.

– Nikada, nikada ništa o tome nisam čuo. Nisam čuo. (Kao da ga je ta okolnost neobično uzbudila.) – Ona vam je sigurno rekla da sam lud? – izvali on opet.

– Ne, nije rekla da ste ludi. Uostalom, i tu sam misao čuo, ali od drugih.

– Bit će da imate vrlo dobro pamćenje kad se sjećate takvih gluposti. Jeste li čuli i ono o ćuški?

– Nešto sam načuo.

– Znači da ste čuli sve. Imate strašno mnogo vremena kad sve to možete slušati. I za dvoboj znate?

– Znam i za dvoboj.

– Pa vama doista ne treba novina. Je li vas Šatov upozorio na mene?

– Nije. Inače poznajem gospodina Šatova, ali ga već odavno nisam vidio.

– Hm. Kakav vam je to zemljovid? Gle, to je nacrt posljednjeg rata. Što će vam to?

– Čitao sam jednu knjigu i pratio tekst po zemljovidu. Vrlo zanimljivo je sve opisano.

– Pokažite mi je; jest, nije loš pristup. Ali je ipak čudno da vi to čitate.

On je bio uzeo knjigu i letimice je pogledao. Bijaše to opširan i nadahnut opis događaja u posljednjem ratu, ne toliko vrijedan u vojnom koliko u literarnom smislu. Pošto je prelistao knjigu, on ju je iznenada nekako razdraženo odbacio.

– Zaista ne znam zašto sam došao ovamo – prezirno izreče gledajući pravo u oči Tihonu kao da očekuje da mu on odgovori.

– Čini mi se da ni vi niste baš zdravi?

– Bit će da nisam.

I tada Stavrogin iznenada, ali u veoma kratkim i odsječnim rečenicama, tako da ga je ponekad bilo teško i razumjeti, ispriča kako ga opsjedaju, osobito noću, nekakva priviđenja, kako ponekad vidi ili osjeća pokraj sebe neko opako biće, podrugljivo i »razborito«, »različitih obličja i likova, ali uvijek jedno te isto i uvijek me jednako srdi...«

Te izjave su bile sumanute i nevezane, i zaista se činilo kao da ih izgovara luđak. Ali je uza sve to Nikolaj Vsevolodovič govorio u nastupu tako neobične iskrenosti kakva ga nikada prije nije obuzimala, u nastupu otvorenosti koja njemu nimalo nije bila urođena, da se činilo kanda je u tom trenutku nekako i nehotice posve nestalo onog prijašnjeg Stavrogina. Nimalo se nije stidio

pokazati koliko se boji svog priviđenja. Ali sve je potrajalo samo trenutak, i onda je opet nestalo kao što se i pojavilo.

– Sve su to gluposti – brzo i nespretno se on ražesti, pošto se bio pribrao. – Otići ću doktoru.

– Svakako morate otići – složi se Tihon.

– Vi govorite tako pouzdano... Jeste li već susreli ovakvih ljudi kao što sam ja, koji imaju takva priviđenja?

– Jesam, ali vrlo rijetko. Sjećam se zapravo jednog jedinog, bio je to časnik koji je ostao bez žene, koja mu je bila nezamjenjiva životna družica. O jednom drugom sam samo čuo. Obojica su se kasnije liječili u inozemstvu... Muči li vas to već odavno?

– Oko godinu dana. Ali vam kažem da su to gluposti. Otići ću doktoru. Sve su to, doista, gluposti, strašne gluposti. To sam naprosto ja sâm u različitim oblicima, i ništa drugo. Kad sam sad još dodao ovu... rečenicu, zacijelo ste zaključili da ipak još sumnjam i da nisam siguran da li sam to ja ili je možda ipak pravi bijes?

Tihon ga upitno pogleda.

– I... vi ga zaista vidite? – upita on baš kao da odbacuje svaku sumnju da bi to očito mogla biti lažna i bolesna halucinacija. – Vidite li odista neki lik?

– Čudno je da vi to uporno zapitkujete, iako sam vam već rekao da ga vidim – jedio se opet Stavrogin sve više poslije svake riječi.

– Naravno da ga vidim, vidim ga kao što sad vas gledam... A poneki put ga vidim i nisam siguran da ga vidim, iako ga vidim... Drugi put opet ne znam što je istina: jesam li to ja ili je on... Sve su to gluposti. Nije moguće da vi nikako ne možete zamisliti da bi to mogao zaista biti pravi bijes! – doda on nasmijavši se i odviše naglo prijeđe u podrugljiv ton. – Ne bi li ipak više odgovaralo vašoj profesiji kad biste ga mogli zamisliti?

– To je najvjerojatnije bolest, iako...

– Iako, što?

– Bjesovi zacijelo postoje, ali ih se može različito tumačiti.

– Sad ste opet oborili pogled – dobaci Stavrogin jetko i podrugljivo – jer se stidite radi mene, jer ja vjerujem u toga bijesa ali, eto, uzmimo da ne vjerujem, pa ću vas upitati nešto lukavo: postoji li on zaista ili ne postoji?

Tihon se neodređeno nasmiješi.

– E pa, onda znajte da mene nije nimalo stid i, da bih vam uzvratio grubošću, reći ću vam ozbiljno i neuvijeno: ja vjerujem u

bijesa, vjerujem kanonski, i to ne u svoga bijesa, nego u alegoriju, i nije mi potrebno bilo u koga to provjeravati; eto, to je sve.

On se nasmija nervozno i neprirodno. Tihon ga je radoznalo promatrao, ali nekako plašljivo i nježno.

– Vjerujete li vi u Boga? – ote se odjednom Nikolaju Vsevolodoviču.

– Vjerujem.

– Rečeno je: ako vjeruješ i kažeš brdu da se pomakne, brdo će se pomaći... Uostalom, oprostite mi što govorim gluposti. Ipak me nešto neobično zanima: biste li vi pomakli brdo ili ne biste?

– Pomaći ću ga, ako je Božja volja – tiho i suzdržljivo izgovori Tihon i opet obori oči.

– E, to je isto kao da ga i sam Bog pomakne. Mene zanima biste li ga vi mogli pomaći, baš vi, i to za nagradu što vjerujete u Boga?

– Možda ga i ne bih pomakao.

– »Možda«. Nije loše. He, he! Znači da još sumnjate.

– Sumnjam, jer mi vjera nije savršena.

– Što kažete? I *vaša* vjera nije savršena? Tko bi to pomislio dok vas ovako gleda? – promotri ga on odjednom nekako začuđeno i posve prostodušno, što nije bilo nimalo u skladu s podrugljivim tonom prijašnjih pitanja.

– Tako je... Može biti da vjerujem, ali da mi vjera nije savršena – uzvrati Tihon.

– Ali ipak vjerujete da biste mogli, makar i s Božjom pomoći, pomaći brdo, a i to nije malo. Bar želite vjerovati. I brdo shvaćate doslovno. Ipak je to mnogo. Dobar je to princip. Zapazio sam da su naši najnapredniji leviti vrlo skloni luteranstvu i spremni su da čuda objašnjavaju prirodnim uzrocima. Ipak je to više nego *très peu*[1] nekoga arhiepiskopa, istina sa sabljom. Vi ste zacijelo i kršćanin? – Stavrogin je govorio brzo, riječi su mu navirale iz usta, čas ozbiljno, čas podrugljivo, a možda ni sam nije znao zbog čega ovako razgovara, zapitkuje, uzrujava se, pokazuje radoznalost.

– Križa se tvojega, Gospodine, neću stidjeti – gotovo prošapta Tihon nekako strastveno i još dublje obori glavu.

– A je li moguće vjerovati u bijesa, ne vjerujući u Boga? – nasmija se Stavrogin.

– O, i te kako je moguće, vrlo često se događa – Tihon podiže pogled i nasmiješi se.

[1] Sitnica.

– Siguran sam da vi mislite da je takva vjera dostojnija od potpuna bezvjerja... – smijao se Stavrogin.

– Svakako da je potpuni ateizam časniji od ravnodušnosti svjetovnih ljudi – naoko veselo i naivno odgovori Tihon, ali se u isto vrijeme oprezno i nemirno zagleda u gosta.

– Oho, pazi ga sad, doista me začuđujete.

– Potpuni ateist, kako god uzmete, ipak se nalazi na stepenici odmah podno najsavršenije vjere (pitanje je samo hoće li je prekoračiti ili neće), a onaj ravnodušni nema više nikave vjere osim ružna straha, a i to samo ponekad i ako je osjećajan čovjek.

– Hm. Jeste li čitali Apokalipsu?

– Čitao sam je.

– Sjećate li se: »Anđelu Laodikejske crkve napiši...«?

– Sjećam se.

– Gdje vam je Sveto pismo? – Stavrogin će nekako neobično brzo i uzbuđeno, tražeći pogledom Bibliju po stolu. – Htio bih vam to pročitati... Imate li ga u ruskom prijevodu?

– Znam to mjesto, sjećam ga se – uzvrati Tihon.

– Znate li ga napamet? Recitirajte mi!...

On brzo obori pogled, opre se dlanovima o koljena i, očito nestrpljiv, spremi se slušati. Tihon odrecitira cijeli odlomak prisjećajući ga se od riječi do riječi: »I anđelu Laodikejske crkve napiši: tako govori Amin, svjedok vjerni i istiniti, početak stvorenja Božjega; znam tvoja djela da nijesi ni studen ni vruć. O da si studen ili vruć! Tako, budući mlak i nijesi ni studen ni vruć, izbljuvat ću te iz usta Svojijeh. Jer govoriš: bogat sam i obogatio sam se, i ništa ne potrebujem; a ne znaš da si ti nesretan, i nevoljan, i siromah, i slijep, i gol.«

– Dosta – prekine ga Stavrogin. – Znate da vas ja veoma volim.

– I ja vas – tiho uzvrati Tihon.

Stavrogin ušutje i ponovo zapade u onu prijašnju zamišljenost. To ga je već ovako obuzimalo po treći put, baš kao nastup bolesti. A i Tihonu je rekao ono »volim vas« gotovo u nekom bunilu i svakako time najviše iznenadio samoga sebe. Prođe tako više od minute.

– Ne ljuti se – prošapta Tihon i malko se dotakne prstom njegova lakta kao da se i sam nečega boji.

Stavrogin zadršće i srdito skupi obrve.

– Kako ste pogodili da sam se htio razljutiti? – brzo će on. Tihon je htio nešto reći, ali ga je Stavrogin prekinuo u nastupu neobjašnjiva uzbuđenja.

– Zašto vam je baš moralo pasti napamet da ću se sigurno

razbjesnjeti? Jest, bio sam zao, imate pravo, i baš sam vam zbog toga rekao ono »volim vas«. Imate pravo, ali ste zato ipak grubi cinik i prezirno se odnosite prema ljudskoj prirodi. Drugi čovjek na mome mjestu možda ne bi bio u tom času zao. Uostalom, nije riječ o drugom čovjeku, nego o meni. Ipak ste vi čudak i slaboumnik...

Bjesnio je sve više i više i, što je bilo neobično, nije uopće birao riječi:

– Slušajte, ne volim špijune i psihologe, ne volim, naime takve ljude koji mi se zavlače u dušu. Nikoga nisam zvao u svoju dušu, nitko mi nije potreban, mogu se i sam snaći. Možda mislite da vas se bojim – on podiže glas i izazovno odiže glavu. – Možda sad pouzdano vjerujete da sam došao ovamo kako bih vam saopćio neku »strašnu« tajnu i sad je očekujete, onako monaški radoznalo, kako to samo priliči vašem položaju? E pa, da znate da vam ništa neću otkriti, da vam nikakvu tajnu neću saopćiti, zato što se mogu odlično snaći i bez vas... i da čak i nema nikakve tajne... osim u vašoj uobrazilji.

Tihon ga oštro pogleda:

– Zapanjilo vas je što Jaganjac više voli hladnoga, nego onoga koji je samo mlak – reče on. – Vi ne želite biti *samo* mlak. Naslućujem da vas izjeda neka izuzetna nakana, može biti neka strašna nakana. Zaklinjem vas da ne mučite samoga sebe nego da sve kažete.

– I vi ste pouzdano znali da sam došao s određenom namjerom?

– Ja sam... pogodio – prošapta Tihon i obori pogled.

Nikolaj Vsevolodovič je bio prilično blijed a ruke su mu dobrano drhtale. Nekoliko je trenutaka nepomično i šutke gledao preda se kao da se ne može posve odlučiti. Napokon je iz džepa na kaputu izvadio nekoliko sveščića i stavio ih na stol.

– Ovi su svesci namijenjeni široj javnosti – izreče on isprekidano. – Ako ih pročita jedan jedini čovjek, znajte da ih tada više neću skrivati, nego ću dati svima da ih pročitaju. To je moja odluka. Ja vas... vi mi niste potrebni, zato što sam se već posve odlučio. Ali svejedno pročitajte... Kad budete čitali, ništa nemojte govoriti, a kad pričitate – recite mi sve...

– Da čitam? – neodlučno zapita Tihon.

– Čitajte; ja sam posve miran.

– Ne mogu čitati bez naočala, tisak je sitan, inozemni.

– Evo vam naočale – pruži mu ih Stavrogin sa stola i zavali se na naslon divana. Tihon ga ne pogleda nego se zadubi u čitanje.

II

Bio je to odista inozemni tisak – tri otisnuta i meko uvezana arka obična pismovnog papira malog formata. Sveščići su sigurno bili otisnuti potajno u nekoj inozemnoj ruskoj tiskari i na prvi pogled bili posve nalik na političke proglase. Mjesto naslova je stajalo: Sastavio Stavrogin.

Taj ću spis od riječi do riječi prenijeti u svoju kroniku. Odlučio sam se jedino ispraviti pravopisne greške kojih je bilo vrlo mnogo i kojima sam se čak prilično iznenadio, jer je autor ipak obrazovan i čak načitan čovjek (naravno, relativno). Stil nisam nimalo mijenjao usprkos svim nezgrapnostima. Bilo je očito da autor baš nije književnik.

Odlučit ću se na još jednu napomenu iako time malo istrčavam. Mislim da je taj spis svjedodžba o bolesti, svjedodžba o bijesu koji je obuzeo spomenutog gospodina. Nalik je na ono stanje u kome se nalazi teški bolesnik kad se, mučen jakim bolima, baca po krevetu pokušavajući pronaći položaj u kojemu će mu bar na trenutak biti lakše. Možda mu čak i neće biti lakše ali će bar tako, na časak, prijašnje muke zamijeniti drugima. Tada mu nije stalo ni do ljepote, ni do pogodnosti novog položaja. Osnovna ideja ovoga spisa je strašna, iskrena žudnja za kaznom, žudnja za križem, za javnom pokorom. A uz to je ta žudnja za križem ponikla u čovjeku koji u križ ne vjeruje – »i već sama ta činjenica znači ideju« – kao što je jednom rekao Stepan Trofimovič, iako, istina, u drugoj prilici.

S druge strane se u cijelom spisu osjeća nešto mahnito i izazovno, premda je očito sastavljen zbog nečeg sasvim drugog. Autor tvrdi da ga je on »morao« napisati, da ga je bio »prisiljen« napisati, i to je prilično vjerojatno: on bi najradije bio izbjegao tu gorku čašu samo da je mogao, ali se čini da je zaista nije mogao izbjeći i da je iskoristio prvu pogodnu priliku za novi mahniti ispad. Jest, tako je to, bolesnik se baca po krevetu i želi jednu patnju zamijeniti drugom – tako se i njemu borba s društvom učinila lakšim položajem, i on mu je dobacio izazov.

Zaista, u samoj činjenici da se može sastaviti takav spis osjeća se neki nov, neočekivan i drzak izazov društvu. Kao da je pisac jedva čekao da naiđe na bilo kakva neprijatelja...

A tko zna, možda sve to, naime ti svesci koji su bili namijenjeni javnosti, možda sve to nije ništa drugo nego onaj ugriz u gubernatorovo uho, samo u drugom obliku? Zašto mi to sad opet pada na

pamet kad je već toliko toga razjašnjeno – nikako ne shvaćam. Ne navodim nikakve dokaze niti uopće tvrdim da je taj spis krivotvoren, to jest, da je posve izmišljen i lažan. Najvjerojatnije je da istinu treba tražiti negdje u sredini... Uostalom, previše istrčavam; bolje je vratiti se samome spisu. Evo šta je pročitao Tihon:

»Sastavio Stavrogin.

Ja, Nikolaj Stavrogin, bivši časnik, godine 186- živio sam u Petrogradu i prepuštao se razvratu u kojemu nisam nalazio zadovoljstva. Tada sam neko vrijeme imao čak tri stana. U jednome sam svratištu stanovao, hranio se i držao poslugu, a ondje je također odsjela i Marja Lebjatkina, moja današnja zakonita žena. Druga dva stana sam unajmljivao mjesečno, za provod: u jednome sam primao neku gospođu koja me je voljela, a u drugome – njezinu sobaricu, i neko vrijeme me je progonila pomisao da njih obje, gospođu i sluškinju, istovremeno pozovem tako da se sastanu u mom stanu. Poznavajući njihove naravi, nadao sam se da bi me ta glupa šala mogla bar malko razveseliti.

Pripremajući polako taj susret, morao sam češće navraćati u jedan od ona dva stana, i to u onaj u velikoj kući u Gorohovoj ulici, jer je onamo svraćala sobarica. Ondje sam imao svega jednu sobu u trećem katu, koju su mi iznajmljivali neki obični ruski pučani. Stanodavci su stanovali tik pokraj mene u drugoj prostoriji, koja je bila još manja, tako da su vrata, koja su nas dijelila morala biti uvijek otvorena, što je meni i odgovaralo. Muž, bradonja u dugu kaputu, radio je u nekom uredu i nije ga bilo od jutra do mraka. Žena, kojoj je bilo četrdesetak godina, nešto je parala, šila i prepravljala i također često izlazila iz kuće da bi prodala ono što je sašila. Ja sam ostajao sam s njihovom kćerkom, koja je naoko bila još pravo dijete. Zvala se Matrjoša. Majka ju je voljela ali ju je često tukla, za svaku sitnicu se ženski izdirala na nju, kao što je već navika takva soja ljudi. Djevojčica me je posluživala i spremala moj sobičak. Moram reći da sam zaboravio broj kuće. Sada, kada sam se raspitao, doznao sam da je stara kuća srušena i da, na onome mjestu gdje su prije bile dvije-tri kuće, sad stoji jedna jedina, nova i vrlo velika. Zaboravio sam i prezime mojim stanodavcima, a možda ga nisam ni onda znao. Sjećam se da se gazdarica zvala Stepanida; njegova se imena ne sjećam; gdje je ona sada isto tako ne znam. Mislim da bi se moglo, kad bi čovjek počeo tražiti i raspitivati se u petrogradskoj policiji, pronaći neke tragove. Stan je bio s dvorišne strane, u kutu. Sve se to događalo u lipnju. Kuća je bila svijetloplave boje.

Jedanput mi je sa stola nestao perorez koji mi uopće nije bio

potreban nego je samo onako ondje ležao. Rekao sam to gazdarici i ne pomišljajući da bi ona mogla zbog toga istući kćerku. Ali je ona baš maloprije vikala na djevojčicu zbog toga što je nestala nekakva krpica, sumnjajući da ju je kći uzela za lutku, i dobro je povukla za kose. Kad je napokon pronašla tu istu krpicu ispod stolnjaka, djevojčica joj nije zamjerila ni jednom riječju što je bila nevina kažnjena, nego ju je šutke promatrala. Primijetio sam da baš namjerno nije htjela ništa reći i sjećam se da sam tada prvi put pogledao djevojčicu u lice, dok sam je dotle jedva i primjećivao. Bila je plava i pjegava, lice joj je bilo obično, ali je u njemu bilo mnogo djetinjeg i mirnog, neobično mirnog. Majci se nije svidjelo što joj kćerka nije ništa zamjerila, a tad je baš došao na red i moj nožić. Žena se razbjesnjela zbog toga što je prvi put nepravedno istukla kćerku, istrgla je iz metle rukovet pruća i išibala djevojčicu do krvi, pred mojim očima, uprkos tome što joj je kći imala dvanaest godina. Matrjoša nije vikala dok ju je mati šibala, i to, naravno, zbog toga što sam ja stajao kraj njih, nego je samo nekako čudno jecala pri svakom udarcu da bi kasnije još cijeli sat glasno ječala. Kad je završena ta egzekucija, ja sam odjedanput našao nožić na krevetu, ispod pokrivača i bez riječi ga strpao u džep na prsluku da bih ga, izišavši iz kuće, odbacio negdje na ulici, daleko od kuće, kako nitko ne bi ništa doznao. Odmah sam shvatio da sam učinio nešto podlo ali sam osjetio prilično zadovoljstvo, jer me je odjednom poput vrela željeza prožegao neki osjećaj, i ja sam mu se prepustio. Moram napomenuti da su me često obuzimali mnogi ružni osjećaji u tolikoj mjeri da bih čak izgubio i razum ili, bolje rečeno, postao veoma tvrdoglav, ali se nikada ne bih posve zaboravljao. Kad bi se takav osjećaj rasplamsao u pravu vatru, ja bih ga u isto vrijeme ipak mogao veoma lako zatomiti, čak zaustaviti na vrhuncu, samo treba reći da ga gotovo nikad nisam htio zaustaviti. Usto moram istaći da ne izbjegavam odgovornost za svoja zlodjela niti ih kanim opravdati sredinom ili bolešću.

Čekao sam dva dana. Pošto se djevojčica naplakala, postala je još šutljivija; siguran sam da me nije zamrzila iako je, očito, osjećala dobranu sramotu zbog toga što je onako bila kažnjena preda mnom. Ali i zbog te sramote je, kao smjerno dijete, krivila jedino samu sebe. Ističem ovo zato što je to u ovoj pripovijesti osobito važno ... Zatim sam proboravio tri dana u svom glavnom stanu, u svratištu. Po tim bezbrojnim sobama, u kojima je grozno zaudaralo na hranu, nabilo se mnogo ljudi, mahom sve samih besposlenih činovnika ili onih koji su imali neko bijedno mjesto,

liječnika koji čekaju premještaj, kojekakvih Poljaka koji su neprestano oblijetali oko mene. Svega se dobro sjećam. U tom sam paklu živio osamljeno, to jest, osamljeno u sebi, iako sam cio dan bio okružen mnoštvom »prijatelja«, koji su mi bili strašno odani i koji su me obožavali vjerojatno jedino zbog moje kese. Mislim da smo pravili kojekakve svinjarije, pa su nas se drugi stanari bojali, to jest, bili su ljubazni prema nama, uprkos našim pretjeranim obijestima i gluparijama. Ponavljam ponovo: tada mi čak nije bila strana pomisao da bi me mogli jednom protjerati u Sibir. Bilo mi je tako dosadno da sam pomišljao ne bih li se objesio i, ako se nisam objesio, izbjegao sam tome samo zbog toga što sam se još, uostalom kao i cijeloga života, nečemu nadao. Sjećam se da sam se onda mnogo bavio bogoslovljem, i to vrlo ozbiljno. To me je prilično zabavljalo, ali mi je kasnije bilo još dosadnije. Moja građanska svijest svodila se na želju da podmetnem barut na sve četiri strane svijeta i dignem ga u zrak, ako bi se i to isplatilo učiniti. Uostalom, učinio bih to bez ikakve mržnje, jer je meni bilo samo dosadno, i ništa više. Nisam nikakav socijalist. Vjerujem da je sve to od bolesti. Doktor Dobroljubov, koji je bio bez posla, jedva sastavljao kraj s krajem i stanovao u ovom istom svratištu sa svojom obitelji, na moje šaljivo pitanje: »Postoje li kakve kapljice koje bi mogle pojačati građansku revnost?«, odgovorio je jednom prilikom: »Građansku možda i ne bi, ali bi se moglo naći kapi za kriminalističku revnost«, i sam je neobično uživao u toj svojoj tobožnjoj dosjetki, iako je bio strašno siromašan i imao na grbači gladnu, trudnu ženu i dvije djevojčice. Uostalom, kad ljudi ne bi bili pretjerano zadovoljni sami sa sobom, nikome više ne bi bilo do života.

Za tri dana sam se ponovo vratio u Gorohovu ulicu. Majka se, sa zavežljajem pod rukom, nekamo spremala; domaćina naravno nije bilo kod kuće; ostali smo samo ja i Matrjoša. Prozori (prema dvorištu) bili su otvoreni. U kući su stanovali sve sami obrtnici i cijeli dan se po svim katovima lupalo čekićima ili pjevalo. Proveli smo tako cijeli sat. Matrjoša je sjedila u svojoj sobici, na klupi, okrenuta meni leđima i nešto radila iglom. Napokon je posve tiho zapjevala; to bi je ponekad spopadalo. Izvadio sam sat: bila su dva sata. Srce mi je počelo snažno kucati. Ustao sam i pošao polako prema njoj. Na prozorima su domaćini imali mnogo geranija i sunce je žarko sijalo. Nečujno sam sjeo pokraj nje, na pod. Zadrhtala je i isprva se nevjerojatno uplašila i skočila. Uzeo sam joj ruku i poljubio je, posjeo je opet na klupicu i zagledao joj se u oči. Nasmijalo ju je to što sam je poljubio u ruku pa se smijala kao

pravo djetence, ali svega možda jednu sekundu, a onda je opet naglo po drugi put skočila, ali ovaj put tako uplašeno da joj se lice zgrčilo. Zagledala se u mene užasnutim i ukočenim očima, a usne joj se micale kao da će zaplakati, ali ipak nije povikala. Ponovo sam joj poljubio ruku i uzeo je u krilo. Tada je naglo ustukla i nasmiješila se, baš kao da se stidi, ali joj je osmijeh bio kiseo. Lice joj je plamtjelo od sramote. Ja sam joj neprestano nešto šaputao i smijao se. Napokon se odjednom dogodilo nešto posve neobično, nešto što nikada neću zaboraviti, nešto što me je silno začudilo: djevojčica me obgrlila rukama oko vrata i počela me odjednom sama od sebe silno ljubiti. Na licu joj se odražavao nevjerojatan ushit. Ustao sam gotovo ogorčen – bio je toliko neugodan takav postupak malog stvorenja, toliko mi se odjednom smilila...«

Tu se ovaj list završavao i rečenica je bila prekinuta.

Tada je došlo do upadice koju ne mogu preskočiti.

Sve u svemu, bilo je pet listova, od toga je jedan još držao Tihon u ruci, a to je bio onaj koji je maloprije pročitao i koji je bio prekinut u pola rečenice, dok je ostala četiri zadržao Stavrogin. Na upitni Tihonov pogled, Stavrogin mu, koji je samo to čekao, brže-bolje doda nastavak.

– Nije li ovdje nešto ispušteno? – zapita Tihon zagledavši se u njega – Gle, pa to je već treći list, a meni treba drugi.

– Jest, to je treći, ali onaj list... onaj drugi list za sada cenzura još zabranjuje – brzo odgovori Stavrogin, nespretno se osmjehujući. On je sjedio u kutu divana i neprestano netremice i grozničavo motrio Tihona dok je čitao – dobit ćete ga kasnije, kada... budete toga dostojni – doda on i te riječi poprati namješteno neusiljenom kretnjom. Smijao se, ali ga je bilo žalosno pogledati.

– Sad je već ionako svejedno je li ovo drugi ili treći list... – dobaci Tihon.

– Kako svejedno? Zašto? – pomamno i neočekivano skoči Stavrogin. – Uopće nije svejedno. Ah, vi baš sad kao pravi monah njušite neku veliku gadariju. Monah bi mogao biti izvrstan kriminalistički istražitelj!

Tihon ga je šutke promatrao.

– Ne brinite. Nisam ja kriv što je djevojčica glupa i što me je krivo shvatila... Ništa se nije dogodilo. Baš ni-šta.

– E pa, hvala bogu – prekriži se Tihon.

– Dugo bi potrajalo da vam sve to objasnim... Tu je posrijedi... tu je riječ naprosto o psihološkom nesporazumu...

Stavrogin odjednom pocrvenje. Na licu mu se pojavio izraz

odvratnosti, tuge i očaja. Zašutio je u pola rečenice. Tako su dugo obojica šutjeli i cijelu minutu nisu se ni pogledali.

– Znate što, bit će bolje da čitate – reče Stavrogin odsutno, otirući prstima hladan znoj s čela. – I... bolje da me uopće ne gledate... Meni se sad to čini kao san... I... nemojte da posve izgubim strpljenje – prošapta on na kraju.

Tihon brzo svrnu pogled, zgrabi onaj treći list i ne odižući glave, nastavi tako čitati spis sve do kraja. U ova tri lista, koja mu je Stavrogin bio pružio, više nije bilo ništa ispušteno. Ali je i treći list isto tako počinjao u polovici rečenice. Citiram:

»... bio je to trenutak prave strave, iako još ne baš osobito jake. Bio sam veoma veseo toga jutra i nevjerojatno dobar prema svima, tako da su svi moji kućni ‚prijatelji' bili zadovoljni sa mnom. Ali sam ih se odrekao i pošao u Gorohovu ulicu. Sreo sam je još dolje, u veži. Vraćala se iz trgovine kamo ju je majka bila poslala po cikoriju i, kad me je ugledala, u silnom je strahu klisnula uza stepenice. To čak i nije bio strah, nego nijema strava od koje se obamire. Kad sam ušao majka ju je već bila udarila zbog toga što je dotrčala »navrat-nanos«, i to je nekako zataškalo pravi razlog njezine zaplašenosti. Tako je za sada sve bilo u redu. Mala se nekamo zavukla i nije se pojavljivala sve dok sam ja bio ondje. Zadržao sam se nešto više od sata i otišao.

Ali pred večer sam opet osjetio strah, i to ovaj put neusporedivo jači. Najgore je bilo što sam se i bojao i bio svjestan da se bojim. O, nema ništa groznije i gadnije od toga! Nikada nisam osjećao straha u svome životu, ni prije ni poslije, baš nikada; bilo je to prvi i posljednji put da sam ga osjetio. Ali zato sam se toga puta istinski bojao i čak sam doslovno drhtao. Bio sam potpuno svega svjestan i osjećao se ponižen. Da sam mogao, ubio bih se; ali se nisam osjećao dostojnim ni da umrem. Uostalom, nije to bio pravi razlog što se nisam ubio, nego je i opet glavni razlog bio – strah. Ljudi se ubijaju iz straha, ali isto tako zbog straha ostaju na životu: čovjek se, prvo i prvo, ne usuđuje ubiti samoga sebe i zato cio čin odmah postaje besmislen. Međutim, navečer, dok sam bio u svom glavnom stanu u svratištu, toliko sam je zamrzio da sam je odlučio ubiti. U toj nakani sam već u zoru požurio u Gorohovu ulicu. Cijelim sam putem zamišljao kako ću je ubijati i psovati. Najviše bih je mrzio kad bih se prisjetio njena osmijeha: osjetio bih kako se u meni javlja prezir i nevjerojatno gađenje pri pomisli da mi se ona bacila oko vrata zato što je sebi bila nešto uvrtjela u glavu. Ali kad sam stigao do Fontanke, smučilo mi se. Usto me zaokupila nova pomisao, grozna pomisao, i to u toliko groznija što sam je

bio posve svjestan. Vrativši se kući, legao sam u postelju u pravoj groznici, ali sad je strah već bio u meni poprimio tolike razmjere da sam čak prestao mrziti djevojčicu. Više je nisam želio ni ubiti, i baš je u tome bila ta moja nova pomisao koja me ozarila na Fontanki. Tada sam prvi put u životu osjetio da strah, ako je tako neobično jak, može posve otjerati mržnju, čak i želju da se osvetiš onome tko ti je napakostio.

Probudio sam se oko pola noći, ali prilično zdrav i čak sam se začudio svojim sinoćnjim osjećajima. Bilo me stid zbog one želje da je ubijem. Međutim sam svejedno bio loše volje i, uprkos tome što mi se gadilo, ipak sam naprosto morao otići u Gorohovu ulicu. Sjećam se da sam se ludo želio s nekim veoma ozbiljno posvaditi. Ali kad sam stigao u Gorohovu ulicu, zatekao sam u sobi Ninu Saveljevnu, onu sobaricu koja me ondje čekala već više od sata. Tu djevojku nisam nimalo volio pa je tako ona došla pomalo zaplašena i u strahu da se ne bih možda razljutio zbog njena posjeta. Uvijek se tako držala, kad god bi došla. Ali sam joj se odjednom neobično obveselio, što je nju ushitilo. Nije bila ružna, ali vrlo skromna, i znala se vladati onako kako se to sviđa običnu puku, tako da je se moja gazdarica već odavno nije mogla nahvaliti. Zatekao sam ih obje kako piju kavu, a domaćica se rastapala u ugodnim razgovorima. U kutu, u drugoj sobi, ugledao sam Matrjošu; ona je stajala i nepomično ispod oka motrila majku i gošću. Kad sam ušao, nije pobjegla kao posljednji put; vrlo se dobro sjećam, da je neobično omršavjela i da je u vrućici. Bio sam vrlo ljubazan prema Nini, tako da je otišla vrlo vesela. Izišli smo zajedno, i dva dana nisam navraćao u Gorohovu ulicu. Sve mi je to već bilo strašno dodijalo, iako mi je, inače, bilo još dosadnije.

Napokon sam odlučio sve naprečac prekinuti i otputovati iz Petrograda: toliko mi je bilo dotužilo! Ali kad sam svratio da otkažem stan, zatekao sam domaćicu uzbuđenu i žalosnu: Matrjoša je već treći dan bolovala i svaku noć bulaznila. Naravno da sam odmah zapitao o čemu govori u bunilu. (Razgovarali smo šapćući, i to u mojoj sobi.) Šapnula mi je da joj kći govori »strahote«: »ubila sam«, kaže, »Boga«. Ponudio sam joj da pozove na moj račun liječnika, ali ona je odbila: »Dat će Bog, i to će proći, ionako ne leži neprestano, maloprije je već išla u trgovinu«. Odlučio sam ostati nasamo s Matrjošom, a budući da se gazdarica izlanula kako mora oko pet sati otići na Petrogradsku Stranu, ja sam se naumio vratiti predvečer.

Inače zapravo nisam ni znao zašto bih se vratio i što zapravo kanim učiniti.

Ručao sam u gostionici. Vratio sam se u stan točno u pet i četvrt. Uvijek sam otključavao vrata svojim ključem. Osim Matrjoše nikoga nije bilo u kući. Ona je ležala u sobici, iza pregrade, na majčinu krevetu i primijetio sam kad je izvirila, ali sam se pretvarao da ništa ne vidim. Prozori su bili otvoreni. Zrak je bio topao, čak je bilo vruće. Neko vrijeme sam hodao a zatim sjeo na divan. Sjećam se svega, do posljednjeg trenutka. Zaista mi je bilo drago što ne razgovaram s Matrjošom nego je onako mučim, iako nisam ni sam znao zašto. Čekao sam tako cio sat sve dok ona, napokon, nije ustala u svojoj sobici. Čuo sam kako su joj nožice udarile o pod kad je skočila s kreveta, zatim su se razlegli brzi koraci, i ona se pojavila na pragu moje sobe. Bio sam toliko podao da sam uživao u tome što je ona sama prva došla. O, kako je sve to bilo podlo i kako sam se ponižavao! Stajala je i šutke me motrila. Za onih nekoliko proteklih dana kako je nisam izbliza viđao, zaista je bila neobično omršavjela. Lice joj se oteglo a glava joj je očito gorjela. Oči se raširile i motrile me ukočeno i u nekoj tupoj radoznalosti, kako mi se na prvi pogled učinilo. Sjedio sam, gledao je i nisam se ni maknuo. I tada sam opet oćutio kako je mrzim. Ali sam ubrzo opazio da me se Matrjoša uopće ne boji, nego da je, moglo bi se reći, u bunilu. Ali nije bila ni u bunilu. Odjednom je brzo zakimala glavom prema meni, kao što klimaju naivni ljudi koji žele nekoga prekoriti a ne znaju kako da se pri tome vladaju, i iznenada podigla prema meni svoju šačicu i zaprijetila mi, ne mičući se s praga. U prvi mah mi se taj pokret učinio smiješan, ali ga kasnije više nisam mogao podnijeti, nego sam ustao i uplašeno krenuo prema njoj. Na licu joj se primjećivao očaj koji je bilo nepodnošljivo gledati u tako mlada stvorenja. Još je jednako onako prijeteće mahala šačicom i neprestano prijekorno klimala glavom. Oprezno sam progovorio, gotovo šapćući i, od kukavičluka, vrlo prijazno, ali sam odmah shvatio da me ona neće razumjeti, i još sam se više uplašio. Ali je ona odjednom brzo prekrila lice objema rukama, baš kao i onoga dana, prišla prozoru i okrenula mi leđa. Okrenuo sam se i ja i sjeo do prozora. Nikako ne shvaćam zašto nisam odmah otišao, nego sam ostao i čekao. Očito je da sam zaista nešto očekivao. Možda sam mogao sjediti neko vrijeme a zatim ustati i ubiti je da bih, onako izbezumljen, sa svime time ipak prekinuo.

Ubrzo sam opet začuo njene brze koračaje: izišla je kroz vrata u drveni hodnik s kojega se niza stepenice silazilo u dvorište: brzo sam priskočio vratima i još sam stigao vidjeti kako je ušla u ostavu, što bijaše nalik na kokošinjac i što se nalazila do zahoda.

Kad sam ponovo sjeo kraj prozora, opet mi se načas pojavila u mozgu sudbonosna misao, i sve do sada ne mogu shvatiti zašto mi je baš ona, a ne neka druga u tom času prva pala na pamet; vjerojatno je tako i moralo biti. Naravno, nisam još mogao povjerovati u tu trenutačnu misao, »ali ipak« ... svega se strašno točno sjećam i znam da mi je srce ludo kucalo.

Minutu kasnije sam ponovo pogledao na sat i dobro upamtio vrijeme. Ne znam zašto sam htio biti tako točan, ali mi se čini da sam u onom trenutku sve nastojao upamtiti; zato se danas svega tako dobro sjećam. Spuštala se večer. Nad glavom mi je zujala muha i neprestano mi pokušavala sjesti na lice. Uhvatio sam je, zadržao neko vrijeme u šaci i pustio kroz prozor. U dvorište su se bučno ukotrljala seoska kola. U kutu dvorišta je veoma glasno (i već vrlo dugo) pjevao neki obrtnik, krojač. Sjedio je i radio, a ja sam ga gledao s prozora. Palo mi je na pamet da me i onako nije nitko sreo kad sam ulazio u vežu i penjao se stepeništem, pa bi, prema tome, bilo bolje da me nitko ne vidi ni kada budem silazio i zbog toga oprezno odmaknuh stolicu od prozora i sjedoh tako da me nitko od stanara ne bi mogao vidjeti. O, kako je to bilo podlo! Uzeo sam knjigu, ali sam je odbacio i zagledao se u sitnog crvenog pauka na listu geranije i načas se zanio u snatrenje. Ali se ipak svega sjećam, svega, do posljednjeg trenutka.

Napokon sam izvadio sat. Bilo je već prošlo dvadeset minuta otkako je izišla. Ali sam odlučio pričekati još točno četvrt sata. Odredio sam sebi upravo toliki rok. Palo mi je isto tako na pamet da se ona možda vratila u stan, a ja je nisam čuo; ali to nije bilo moguće: tu je bila grobna tišina i čuo se zuj svake muhe. Tada mi je opet počelo udarati srce. Izvadio sam sat: još samo tri minute; ali sam svejedno sjedećki sačekao da te minute prođu, iako mi je srce bolno kucalo. Onda sam ustao, nataknuo šešir, zakopčao kaput i ogledao se po sobi: nisam li ostavio kakav trag po kome će se znati da sam navraćao? Stolicu sam primaknuo prozoru, na ono isto mjesto gdje sam je zatekao. Napokon sam otvorio vrata, tiho ih zaključao svojim ključem i uputio se prema ostavi. Vrata ostave su bila pritvorena, ali ne i zaključana; znao sam da se i ne mogu zaključati, ali ih nisam htio otvoriti, nego sam se podigao na prste i provirio kroz pukotinu na vrhu. U trenutku kad sam se izdizao na prste, prisjetio sam se kako sam, još dok sam sjedio kraj prozora, promatrao crvenog paučića i snatrio, pomišljao na to kako ću se propeti na prste da bih mogao virnuti kroz pukotinu. Spominjem tu sitnu okolnost samo zato da bih nepobitno dokazao koliko sam svjesno vladao svojim razborom i da, prema tome,

nisam lud, nego za sve odgovoran. Dugo sam piljio kroz pukotinu, jer je unutra bilo mračno ali ne toliko mračno da ipak ne bih mogao ugledati ono što sam htio...

Tada sam zaključio da sad mogu otići pa sam sišao niz stubište. Nikoga nisam sreo i nitko me ne bi mogao osumnjičiti. Tri sata kasnije smo već svi sjedili u košuljama u mome svratištu, pili čaj i kartali se starim kartama. Lebjatkin je čitao pjesme. Ljudi su koješta pričali, i ovaj puta, baš kao hotimice, sve je ispadalo zgodno i smiješno dok je inače uvijek bilo vrlo glupo. Svratio je i Kirilov. Nitko nije pio, iako je na stolu stajala boca ruma iz koje je potezao jedino Lebjatkin. Prohor Malov je dobacio: »Kad je Nikolaj Vsevolodovič zadovoljan i ne duri se, svi su naši veseli i pametno govore«. To sam dobro upamtio i vjerojatno sam onda bio zaista veseo, zadovoljan, nisam se durio i pametno sam govorio. Ali se isto tako dobro sjećam da sam onda vrlo dobro znao kakva sam bijedna i podla kukavica kad se mogu tako veseliti onome izbavljenju, i isto sam tako znao da više nikada neću biti plemenit, ni danas, ni poslije smrti, nikada. Još nešto: za mene je u tom času vrijedila židovska poslovica »Svoja gadarija nikada ne smrdi«. Jer, iako sam osjećao duboko u sebi da sam podlac, nisam se toga stidio i uopće sam se vrlo malo kinjio. Tada sam, sjedeći uz čaj i nešto s njima brbljajući, prvi put u životu jasno formulirao u sebi jednu postavku: ja ne znam i ne osjećam zlo i dobro, i to ne zato što bih, možda, izgubio osjećaj za zlo i dobro, nego zato što nema zla i dobra (i to mi je bilo drago) nego postoji samo predrasuda. Ja se mogu osloboditi svake predrasude, ali ako budem u toliko slobodan, onda sam tek posve propao. Prvi put sam to svjesno formulirao upravo u tim trenucima, uz čaj, dok sam s njima lupetao i smijao se tko zna čemu. Ali se zato svega dobro sjećam. Stare misli, koje su svima već dobro poznate, često odjednom izniknu, ponekad čak i poslije pedeset godina života, kao posve nove.

Međutim, cijelo sam vrijeme nešto čekao. To se napokon i dogodilo: već oko jedanaest sati dotrčala je pazikućina djevojčica i donijela mi vijest od moje gazdarice iz Gorohove ulice da se Matrjoša objesila. Krenuo sam onamo s djevojčicom i razabrao da gazdarica nije ni sama znala zašto me je zvala. Naravno da je kukala i očajavala na sav glas kao takve žene u sličnim prilikama. Skupilo se puno svijeta, a došla je i policija. Zadržao sam se neko vrijeme i otišao.

Mene cijelo to vrijeme gotovo nisu uopće dirali, osim što su mi postavili uobičajena pitanja. Ali sam samo spomenuo da je djevoj-

čica bila bolesna, da je bila u bunilu i da sam ponudio da ću platiti liječnika. Pitali su me nešto i za onaj nožić: rekao sam da je gazdarica istukla kćerku, ali da to nije bilo ništa ozbiljno. Nitko nije saznao da sam navraćao one večeri. Time je cijeli slučaj bio okončan.

Cijelu sedmicu nisam onamo navraćao i došao sam samo da otkažem stan. Gazdarica je još jednako plakala iako se već gnjavila sa svojim krpama i šivenjem, kao i prije. »Ja sam joj to zbog onog vašeg nožića učinila nažao«, rekla mi je, ali ne baš osobito prijekorno, upravo kao da očekuje da ću ja nešto reći. Isplatio sam najamninu i otkazao stan pod izlikom da poslije onoga što se dogodilo ne mogu više ondje ostati i ondje primati Ninu Saveljevnu. Gazdarica je na rastanku još jednom pohvalila Ninu Saveljevnu. Na odlasku sam joj dao pet rubalja više od svote koju sam bio dužan za stan.

Što je najstrašnije, bilo mi je dozlaboga dosadno živjeti. Događaj u Gorohovoj ulici bih zacijelo, pošto je prošla opasnost, posve zaboravio, kao i sve ondašnje događaje, da se nisam još neko vrijeme ljutito prisjećao svih okolnosti. Iskaljivao sam svoju srdžbu na kome sam god stigao. Baš u to vrijeme, ali ne bez razloga, pala mi je na pamet pomisao da sebi do kraja zagorčim život, ali na najgrozniji način. Već sam punu godinu dana pomišljao da se ustrijelim; a tada mi je palo na um nešto bolje.

Kad sam tako jednom promatrao šepavu Marju Timofejevnu Lebjatkinu, koja je, uglavnom, služila kod sirotinje i koja onda još nije bila sumanuta nego naprosto zanesena i mahnita, i ludo, potajno zaljubljena u me (što su sve naši ispipali), odjednom sam se odlučio oženiti njome. Pomisao na brak Stavrogina s takvim kukavnim stvorenjem draškala mi je živce. Ništa se luđe nije moglo smisliti. Ali to se odigravalo u ono vrijeme i zato je posve shvatljivo. Bilo kako bilo, nisam se vjenčao samo zbog »oklade u piće poslije pijana ručka«. Bilo je to u ono vrijeme, a u ono vrijeme još nisam sve znao – to treba imati na umu. Vjenčani svjedoci su bili Kirilov i Petar Verhovenski, koji je tada služio u Petrogradu; napokon, bili su tu još i sam Lebjatkin i Prohor Malov (sad je već mrtav). Nitko drugi nikada to nije saznao, a oni su se zarekli da će šutjeti. Meni se uvijek činilo da je ta šutnja nekako odvratna, ali je sve do sada nitko nije oskvrnuo, iako sam već nakanio saopćiti tajnu: eto, sad uzgred spominjem i to.

Pošto sam se bio vjenčao, otputovao sam majci u provinciju. Pošao sam na put da bih se razonodio. U našem gradiću sam ostavio dojam kao da sam lud – dojam koji sve do danas nije

iščezao i koji mi je, kako ću to kasnije objasniti, očito mnogo naškodio, ali ga zasad pominjem samo da bih ga ovdje pribilježio. Zatim sam otputovao u inozemstvo i ondje proveo četiri godine.

Bio sam na Istoku, na Atosu sam išao na službe božje koje su trajale po osam sati, bio sam u Egiptu, živio u Švicarskoj, bio čak i na Islandu; cijelu godinu dana slušao sam predavanja na sveučilištu u Göttingenu. Posljednje godine sam se veoma zbližio s jednom uglednom ruskom obitelji u Parizu i s dvije ruske djevojke u Švicarskoj. Prije dvije godine, kad sam u Frankfurtu prolazio pokraj neke papirnice, ugledao sam među fotografijama, koje su se ondje prodavale, sličicu djevojčice u lijepoj dječjoj haljinici, koja je bila veoma nalik na Matrjošku. Odmah sam kupio tu sliku i, kad sam se vratio u hotel, stavio je na kamin. Ondje je ona netaknuta stajala sedam dana a da je nijednom nisam pogledao. I, kad sam otputovao iz Frankfurta, zaboravio sam je ponijeti sa sobom.

Bilježim to samo zbog toga da bih pokazao koliko sam bio sposoban upravljati svojim uspomenama i koliko sam postao prema njima ravnodušan. Odbacivao sam ih sve hrpimice i cijela hrpa uspomena poslušno je nestajala čim bih ja to htio. Uvijek bi mi bilo dosadno sjećati se prošlosti i nikada nisam mogao tugovati za prošlošću, kao što tuguju gotovo svi ljudi, to prije što mi je ona, kao i sve ostalo, bila mrska. Što se tiče Matrjoše, eto, čak sam i onu sličicu zaboravio na kaminu.

Prije nešto više od godinu dana, putujući kroz Njemačku, u svojoj rastresenosti sam prošao stanicu na kojoj sam morao sići i prijeći u drugi vlak, tako da sam nastavio u drugom smjeru. Iskrcali su me na idućoj stanici; bila su tri sata poslijepodne a dan je bio vedar. Našao sam se u majušnom njemačkom gradiću. Odveli su me do svratišta. Ondje mi je valjalo pričekati. Idući vlak je svraćao ovamo tek u jedanaest sati navečer. Čak sam bio zadovoljan zbog ovog događaja, zato što mi se nikamo nije žurilo. Svratište je bilo bijedno i maleno ali okruženo zelenilom i gredicama cvijeća. Dali su mi uzanu sobicu. Izvrsno sam ručao i, kako sam cijelu noć bio na putu, izvrsno sam zaspao poslije ručka, u četiri sata poslije podne.

Usnio sam san koji me neobično iznenadio zato što nikada nešto slično nisam sanjao. Uostalom, svi moji snovi su ili glupi ili stravični. U Dresdenskoj galeriji, nalazi se slika Claudea Lorraina koja se službeno, čini mi se, zove »Acis i Galateja«; ja sam je uvijek zvao »Zlatnim vijekom« a da ni sam nisam znao zašto. Već sam je i prije vidio ali ovaj put, prije tri dana, ponovo sam je

slučajno primijetio. A zapravo sam namjerno onamo svratio da bih je pogledao i možda sam baš jedino zbog nje i doputovao u Drezden. I baš sam tu sliku usnio, ali ne kao običnu sliku, nego kao stvarnost.

Zapravo i ne znam točno što sam sanjao. Bio je tu, baš kao i na slici, kutić grčkog arhipelaga, a vrijeme kao da se vratilo za tri tisuće godina: plavi umilni valovi, otoci i stijene, obala u cvatu, čudesna panorama u daljini, primamljivo sunce na zalazu – jednom riječju, nemoguće je sve to opisati. Tu je nezaboravna kolijevka evropske civilizacije, i pomisao na to ispunjala mi je dušu nostalgičnom ljubavi. Ovdje je bio zemaljski raj čovječanstva, bogovi su silazili s nebesa i orođavali se s ljudima, ovdje su se odigrale prve mitološke scene. I kakvi su divni ljudi ovdje živjeli! Ustajali su i lijegali na počinak sretni i nevini; gajevi su odzvanjali od njihovih veselih pjesama, preobilje neiscrpnih snaga trošilo se na ljubav i na iskrenu radost, i ja sam to osjećao, naslućujući istovremeno i cijeli onaj njihov veliki budući trotisućugodišnji život za koji još ne znaju i kojemu se ne nadaju, i srce mi se stezalo od tih pomisli. O, kako mi je bilo drago što mi se srce steže i što ih napokon volim! Sunce je obasjavalo otoke i more diveći se svojoj predivnoj djeci. O, divna li sna, uzvišenog li privida! Bio je to najnevjerojatniji san koji se može zamisliti, ali san za kojim je čovječanstvo cijelog života težilo svim svojim snagama, za koji je sve žrtvovalo, za kojim je venulo i patilo venući, za koji se umiralo na križevima i za koji su ginuli proroci, bez kojega ni jedan narod ne bi htio živjeti i – čak ne bi mogao ni umrijeti. I sve te osjećaje kao da sam odjednom proživio u tom snu; još jednom ponavljam da zapravo ne znam šta sam usnio, ali samo znam da sam usnio samo takav osjećaj; a stijene, i more, i kose zrake sunca na zalazu, sve sam to još, čini mi se, vidio pred sobom kad sam se probudio i otvorio oči koje su, prvi put u životu, bile doista orošene suzama. Sjećam se tih suza, sjećam se da mi je bilo drago i da se nisam stidio. Osjećaj sreće, kakav do tada nisam poznavao bolno mi je prožegao srce. Bilo je već poodmaklo veče; kroz prozor moje sobice, kroz zelenilo cvijeća na prozoru, probijao se cio snop svijetlih i kosih zraka na zalazu sunčeva smiraja i obasjavao me. Brzo sam ponovo zatvorio oči, kao da želim što prije vratiti nestali san, a onda sam odjednom negdje, zbog tog nevjerojatno snažna svjetla, ugledao nekakvu sićušnu točku. Jest, baš je tako bilo, i od tog trenutka je sve počelo. Ta točka se pomalo počela pretvarati u nekakav lik, i odjednom sam ugledao pred sobom sitnog crvenkastog pauka. Odmah sam ga se sjetio s lista geranije, kao i onoga

trenutka kad su isto tako prodirale u sobu kose zrake sunca na zalazu. Nešto kao da me probolo, i ja sam ustao i sjeo u postelji. Eto, da vidite kako se sve to dogodilo!

Ugledao sam pred sobom (oh, ne na javi! Da je bar to bilo, da je bar to bilo pravo priviđenje, makar jedan jedini put, makar jedan jedini put *odonda* – makar na trenutak, makar da se na časak pojavilo preda mnom od krvi i mesa, tako da bih mogao s njime razgovarati!), ugledao sam pred sobom Matrjošu, mršavu i grozničavih očiju, istu onakvu kao što je onda stajala na pragu, i, klimajući mi glavom, prijetila mi šačicom. Nikada nisam doživio nešto tako mučno! Bio je to tužan očaj nemoćna stvorenja u koga se još nije pravo ni razvio razum a koje je prijetilo (Čime? Što mi je ono moglo učiniti, o, bože moj!), ali koje je isto tako, naravno, okrivljavalo samo sebe! Nikada još nešto slično nisam doživio. Sjedio sam tako sve do noći, ne mičući se s mjesta i zaboravivši koliko je sati. Htio bih sad sve to izložiti i posve jasno opisati što se onda zapravo događalo. Može li se to nazvati grižnjom savjesti ili kajanjem? Ne znam, i sve do danas ne bih znao reći. Znam samo da mi je nepodnošljivo pomisliti već i na sam taj lik, i to baš onako uspravljen na pragu, u onom trenutku, upravo u onom trenutku, a ne prije ni poslije, uzdignute i prijeteće šačice, već i na samo ondašnje njeno držanje, već i na sam onaj trenutak i ono klimanje glavom. Ta kretnja – baš to što je ona meni prijetila – nije mi više bila smiješna, nego strašna. Osjetio sam sažaljenje, sažaljenje od kojega se može izludjeti, i bio sam spreman da se dadnem raspeti da bih se oslobodio te slike. Ne žalim zbog svog zlodjela, ne žalim ni nju, ni njenu smrt, nego samo onaj određeni trenutak koji ne podnosim, koji nikako, nikako ne mogu podnijeti zato što ga sve odonda svakodnevno ponovo preživljavam i što pouzdano znam da sam zauvijek osuđen. I, eto, to odonda ne mogu nikako podnijeti, iako, istina, nisam ni prije podnosio, samo što to nisam znao jer me tek odonda počelo progoniti gotovo iz dana u dan. Ne samo što me progoni, nego ga i ja sam zazivam, ali ne mogu da ga ne zazivam, iako ne mogu ni živjeti s njime. O, kad bih je bar jednom mogao ugledati na javi, makar kao halucinaciju! Htio bih, želio bih da me ona bar još jednom pogleda onim svojim velikim i grozničavim očima, da se zagleda meni u oči i da vidi... glupih li snova koji se nikada neće ostvariti!

Zašto ni jedna od uspomena iz mog života ne pobuđuje u meni sličnih osjećaja? A bilo je mnogo uspomena u životu koje bi, po mišljenju drugih ljudi, možda trebalo smatrati i mnogo ružnijima. One sve izazivaju u meni samo mržnju, mržnju koju opet potiče

jedino moj današnji položaj, a prije sam ih hladnokrvno mogao zaboravljati i hrpimice sam ih uklanjao, i tako se umjetno smirivao.

Poslije toga sam lutao gotovo cijelu godinu i nastojao baviti se nekim poslom. Znam da bih mogao otjerati čak i danas Matrjošu, kad god bih htio. Kao i prije, ja potpuno ravnam svojom voljom. Ali je riječ ovdje o tome da to nikada nisam htio učiniti i da nikada neću htjeti učiniti. Ovako će potrajati sve dok ne poludim.

U Švicarskoj, dva mjeseca kasnije, vjerojatno kao protutežu i kao nagon organizma za samoodržanjem, osjetio sam novi nastup strasti, i to u takvu bjesomučnu porivu kakav sam doživljavao jedino nekoć, u prvo vrijeme. Drugim riječima, osjetio sam strašno iskušenje da se upustim u novi grijeh i da postanem dvoženac (naime, ja sam već oženjen), ali sam u posljednji čas, pobjegao poslušavši savjet jedne druge djevojke, kojoj sam gotovo sve bio priznao, pa čak i to da nimalo ne volim onu koju sam toliko želio, i da nikada nikoga ne mogu voljeti, i da u meni osim želja nema ništa drugo. Osim toga, taj novi prijestup ne bi me uopće oslobodio Matrjoše.

Tako sam, napokon, odlučio otisnuti ove sveščiće i, u tristo primjeraka, unijeti ih u Rusiju. Kad kucne čas, poslat ću ih policiji i mjesnim vlastima; istovremeno ću ih uputiti i uredništvima svih listova s molbom da ih objave, a poslat ću ih i mnogim osobama u Petrogradu i ostaloj Rusiji, koje poznajem. Istovremeno će se ti svesci pojaviti u prijevodu, u inozemstvu. Možda to sve i nema smisla, ali ću ipak objaviti (te sveske, naime). Znam da pravno možda neću imati nikakvih neprilika, u svakom slučaju nikakvih ozbiljnih neprilika: sam dajem tu izjavu o sebi i nitko me ni za što ne okrivljuje; osim toga, nema nikakvih ili gotovo nikakvih dokaza. Napokon, prihvaćena ideja o mom poremećenom razumu i vjerojatno zauzimanje moje rodbine, koja će tu ideju sigurno iskoristiti, obustavit će svaku sudsku istragu koja bi po me mogla biti opasna. Spominjem to samo zbog toga da bih, između ostaloga, dokazao kako sam u ovom času posve pri zdravoj pameti i kako shvaćam svoj položaj. A meni je važno da bude onih koji će sve znati i koji će gledati u mene, baš kao i ja u njih. Želim da svi gledaju u mene. Hoće li mi od toga biti lakše – ne znam. Utičem se tome kao posljednjem lijeku.

Još jednom: kad bi se pošteno prekopalo u petrogradskoj policiji, možda bi se moglo nešto i pronaći. Moji stanodavci su možda još i sad u Petrogradu. Kuće će se zacijelo sjetiti, bila je svijetloplava. Neću nikamo otputovati i neko ću vrijeme (godinu-

dvije) stalno boraviti u Skvorešnicima na majčinu imanju. Ako bude potrebno, doći ću kamo god me pozovu.

Nikolaj Stavrogin.«

III

Tihon je čitao polako, gotovo cio sat, a neka je mjesta vjerojatno dva puta pročitavao. Za cijelo to vrijeme, sve od one upadice kad je bio zaplijenio drugi list, Stavrogin je sjedio šutke i nepomično, u kutu divana, naslonivši se leđima na naslon i očevidno iščekujući. Tihon skide naočale, pričeka i napokon neodlučno pogleda Stavrogina. Gost zadrhta i cijelim tijelom se nagnu naprijed.

– Zaboravio sam vas upozoriti – javi se on brzo i oštro – da će sve ono što kažete biti posve uzaludno; ja neću odustati od svoje nakane; ne pokušavajte me odgovoriti. Ja ću sveske objaviti.

Pocrvenio je i zašutio.

– Niste propustili da me na to upozorite već i u početku, čak i prije nego sam počeo čitati.

U Tihonovu glasu sad se već prilično osjećala srdžba. »Spis« je očito izazvao u njemu snažan dojam. Kršćanski su mu osjećali bili povrijeđeni, a on se nije uvijek bio kadar svladavati. Uzgred napominjem da nije slučajno izišao na glas kao čovjek koji »ne zna kako se treba vladati prema publici«, kako su govorili o njemu u manastiru. Usprkos snažnoj kršćanskoj vjeri u glasu mu se osjetilo ozbiljno ogorčenje.

– Svejedno – vrlo oštro nastavi Stavrogin, ne primjećujući nikakve promjene u Tihonovu vladanju. – Ma koliko se snažno usprotivili, neću odustati od svoje nakane. Imajte na umu da vas ovom posljednjom spretnom napomenom, ili nespretnom – možete o njoj misliti kako god hoćete – ja niukoliko ne pokušavam namoliti da me što prije počnete preklinjati i odgovarati – završi on, kiselo se nasmiješivši.

– Ja vas ne bih mogao odgovarati, a pogotovo ne bih mogao tražiti od vas da odustanete od svoje nakane. Vaša je ideja uzvišena, i ne znam kako bi se kršćanska ideja i mogla potpunije izraziti. Kajanje i ne može biti dublje od ovog vašeg čudesnog pothvata koji ste smislili i koji znači kažnjavanje samoga sebe, samo ako...

– Samo ako?

– Samo ako je to zaista kajanje i ako je to zaista kršćanska ideja.

– Mudrolije – progunđa Stavrogin, zamišljeno i rastreseno ustade i ushoda se po sobi a da to sâm nije uopće ni primijetio.

– Vi kao da ste hotimično nastojali što surovije prikazati samoga sebe, surovije nego što vam je srce željelo – govorio je Tihon sve otvorenije i otvorenije.

– »Prikazati«? Ja nisam ni htio sebe »prikazati«, a pogotovo se nisam nimalo prenemagao. »Surovije«, što to znači: »surovije«? – pocrvenje on ponovo i odmah se zbog toga razljuti. – Znam da je ova izjava bijedna, ništavna i gadna, – on pokaza glavom prema sveščićima – ali baš bi ta ništavnost mogla pomoći da se udvostruči...

On odjednom prestade govoriti kao da ga je stid završiti rečenicu i kao da smatra ponižavajućim išta dalje objašnjavati, ali je također bilo očito da pati, makar i nesvjesno, prepuštajući se nekakvoj potrebi da ipak ovdje ostane i da još koješta objasni. Značajno je da ni jedan ni drugi u cijelom daljem razgovoru više nisu ni jednom riječi spomenuli ili pokušali objasniti onu zapljenu drugog lista, kao da su je obojica zaboravili. U međuvremenu Stavrogin zastade pred pisaćim stolom, dohvati maleno raspelo od slonokosti, poče ga okretati u ruci i odjednom ga slomi napola. Pribravši se i začudivši se samome sebi, on u nedoumici pogleda Tihona i odjednom mu gornja usnica zaigra kao da je uvrijeđen i kao da se sprema na ponosni izazov.

– Sve sam mislio da ćete mi nešto zaista i reći, pa sam zato i došao – izreče on tiho, kao da se jedva obuzdava, i baci krhotine raspela na stol.

Tihon brzo obori pogled.

– Ovaj spis je iskreni izljev srca koje je teško ojađeno – je li točno? – izreče on nekako odlučno i gotovo zanosno – Jest, vas su obuzeli kajanje i prirođena potreba za kajanjem. Za vas je patnja stvorenja, kome ste učinili nažao, postala pitanjem života i smrti: prema tome, vi se nadate, i vi ste se našli na veliku putu, na rijetku putu – da kaznite sebe samoga pred cijelim svijetom sramotom koju ste zavrijedili. Utekli ste se crkvenom sudu iako ne vjerujete u crkvu; je li točno? Ali mi se čini da već unaprijed mrzite i prezirete sve one koji će pročitati ono što ste opisali i izazivate ih na borbu...

– Ja? Ja da ih izazivam na borbu?

– Kad se niste sramili da priznate svoje zlodjelo, zašto da se stidite kajanja?

– Ja? Ja da se stidim?

– Stidite se i bojite se.

– Da se bojim? – grčevito se nasmiješi Stavrogin i ponovo mu gornja usna malko zadrhta.

– Vi kažete: neka gledaju u mene; a kako ćete vi gledati u njih? Vi već očekujete tuđu pakost da biste uzvratili još jačom pakosti. Pojedina mjesta u vašem izlaganju još su i stilski istaknuta; vi kao da uživate u svojoj psihologiji i ne odričete se ni jedne sitnice kojom možete začuditi čitatelja, pokazajući mu svoju bezosjećajnost i bestidnost, kakvu možda i ne osjećate. S druge strane, ružne strasti i navika na besposlicu čine vas odista bezosjećajnim i glupim.

– Glupost nije porok – nasmiješi se Stavrogin i problijedi.

– Nekad jest porok – nesmiljeno i zanosno nastavi Tihon. – Kao čovjek, koga je teško ojadilo i izmučilo ono priviđenje na pragu, vi u ovom spisu, reklo bi se, ne možete sagledati u čemu je zapravo vaš glavni zločin i čega se najviše morate stidjeti pred ljudima, kojima se nudite da vam sude: bezosjećajnosti onoga nasilja koje ste počinili ili kukavičluka koji ste pri tome pokazali? Na jednom mjestu mi se čini kao da se žurite ne biste li uvjerili čitaoca da prijeteća kretnja djevojčice za vas više nije bila »smiješna«, nego ubitačna. Ali, nije ni ona na trenutak ipak za vas bila »smiješna«? Jest, bila je, siguran sam.

Tihon je zašutio. Sad je već govorio kao čovjek koji se ne nastoji obuzdavati.

– Govorite, govorite – nutkao ga je Stavrogin.– Razljutili ste se i... psujete me; volim kad se tako vlada monah. Ali bih vas nešto zamolio: već deset minuta poslije *ovoga* (on pokaza glavom prema svescima) mi razgovaramo i, iako psujete, ipak ne mogu primijetiti da osjećate gađenje ili stid... Čini mi se da me ne prezirete, nego da razgovarate sa mnom kao sa sebi ravnim.

Posljednje je riječi dodao tihim glasom a ono »kao sa sebi ravnim« kanda mu se nehotice omaklo iz usta i njega samoga iznenadilo. Tihon ga prodorno pogleda.

– Čudim vam se – reče on pošto je neko vrijeme šutio – jer vaše riječi nisu lažne, to osjećam, pa prema tome... ja se zapravo osjećam kriv pred vama. Očito je da sam bio neuljudan prema vama i pun prezira, a vi ste, u nastojanju da kaznite sebe samoga, čak zatvorili pred tim oči iako ste primijetili moje nestrpljenje i nazvali to psovkom; a sami smatrate da ste zavrijedili neusporedivo veći prezir, i vaša napomena da ja s vama razgovaram »kao sa sebi ravnim«, iako vam se nehotice omakla, ipak je divna. Ništa

neću skrivati pred vama: mene je užasnula ta velika i isprazna snaga koja je namjerno utrošena na podlost. Očito je da nije slučajno što toliki naši ljudi postaju tuđinci. Međutim, postoji kazna koja snalazi sve one što su se otrgli od rođene grude – to je dosada i sklonost besposlici, koja ih progoni čak i onda kad im se radi. Ali kršćanstvo traži odgovornost ma kakva bila sredina. Vama Gospodin Bog nije uskratio razum, pa zaključite i sami: ako već imate snage da u sebi postavite pitanje: »Jesam li odgovoran ili nisam odgovoran za svoja djela«, ne znači li to upravo da je već sigurno da ste odgovorni? »Nemoguće je da u svijetu ne bude iskušenja, ali teško onome koga iskušenje svlada«. Uostalom, što se tiče ... samog vašeg grijeha, mnogi su već tako zgriješili, ali žive čiste i mirne savjesti, smatrajući to samo za neizbježne grijehe mladosti. Ima čak i staraca koji su već jednom nogom u grobu i koji jednako griješe, pa se čak vesele i u tome uživaju. Pun je svijet takvih strahota. Vi ste bar osjetili svu dubinu tih strahota, a to se, ovako izrazito, vrlo rijetko događa.

– Da me niste počeli cijeniti pošto ste pročitali sveske? – kiselo se nasmiješi Stavrogin. – Vi ... vi, uvaženi oče Tihone – kako sam čuo – niste baš za propovjednika – nastavi on smiješeći se još usiljenije i neprikladnije. – Užasno vas ovdje kritiziraju. Kažu da, čim vidite u grešniku iskrenu i smjernu pobudu, odmah padate u zanos, kajete se i postajete skrušen, a pred grešnikom se zalijećete i dodvoravate mu se ...

– Na to ne mogu samo ovako odgovoriti, ali moram reći da je istina da ne znam prići ljudima. Uvijek sam to osjećao kao svoju veliku manu – uzdahnu Tihon tako iskreno da ga Stavrogin pogleda i nasmiješi se. – Što se tiče ovoga – produži on pogledavši sveščiće – moram reći da većeg i strašnijeg zločina od vašeg postupka prema onoj djevojčici naravno nema i ne može biti.

– Ne moramo ga baš mjeriti jačinom – reče Stavrogin prilično jetko pošto je neko vrijeme šutio. – Možda i ne patim onoliko koliko sam ovdje napisao i možda sam odista mnogo toga o sebi izmislio – dometnu on odjednom neočekivano.

Tihon nije ništa odgovorio. Stavrogin je koračao po sobi zamišljeno i oborene glave.

– A ona djevojka – upitat će odjednom Tihon – s kojom ste prekinuli započetu vezu u Švicarskoj ... gdje je ona sada?

– Ovdje.

Opet je nastala tišina.

– Ja sam vam, možda, mnogo toga o sebi izmislio – tvrdoglavo će ponovo Stavrogin. – Ne znam još zapravo ni sam ... uostalom,

što smeta, ako ih baš i izazovem surovošću svoje ispovijesti, kad vi već mislite da je taj izazov tako očit? To je baš i dobro. Oni su to zavrijedili.

– Želite li reći da će vam biti lakše ako ih budete mrzili, nego ako im dopustite da vas sažaljevaju?

– Imate pravo; nisam navikao biti iskren, ali kad sam već počeo ovako... s vama...mogu vam reći da ih ja sve odreda prezirem jednako kao i sebe samoga, baš jednako, ako ne i više; možda i neuporedivo više. Nitko mi od njih ne može suditi... napisao sam onu besmislicu (on pokaza glavom prema sveščićima) zato što mi je palo na pamet, pokazati koliko sam bestidan... a možda sam naprosto izmislio, pretjerao u trenutku fanatizma... – on bijesno prekinu rečenicu i opet pocrvenje kao malo prije kad su mu se nehotice omakle riječi. Okrenu se prema stolu a ledjima prema Tihonu i ponovo zgrabi komadić slomljenog raspela.

– Odgovorite mi na jedno pitanje, ali najiskrenije, i to jedino meni ili kao što biste odgovorili samome sebi usred noći – značajnim glasom progovori Tihon. – Ako bi vam tko oprostio zbog ovoga (on pokaže prema sveščićima), i to ne osoba koju cijenite ili koje se bojite, već neki neznanac, čovjek koga nikada nećete upoznati i koji je bez riječi, nasamo, pročitao vašu strašnu ispovijest, bi li vam bilo lakše kad biste na to pomišljali ili bi vam bilo svejedno? Molim vas lijepo, ako vam taština ne dopusta da mi odgovorite, ne morate mi ništa reći, ali odgovorite u sebi.

– Bilo bi mi lakše – odvrati Stavrogin tiho – kad biste mi vi oprostili, bilo bi mi mnogo lakše – doda on brzo i tiho ali se ipak ne okrenu od stola.

– Samo biste i vi morali meni oprostiti.

– Zašto da vam oprostim? – okrenu se Stavrogin. Što ste vi meni učinili? Ah, pa jasno, to je vaša manastirska formula. Groznog li isposništva! Da znate da te vaše prastare kaluđerske formule nisu baš nimalo lijepe. Vi sigurno mislite da su lijepe? – zakikota se on jetko. – Zapravo ne znam zašto sam ovdje – doda odjednom i ogleda se. – Skoro sam zaboravio, slomio sam vam ovo... Stoji li ta stvarčica dvadeset i pet rubalja?

– Ne brinite zbog toga – reče Tihon.

– Ili možda pedeset? Kako se ne bih brinuo? Neću vam valjda razbijati stvari, a vi da opraštate štetu? Uzmite, evo vam pedeset rubalja. – On izvadi novac i položi na stol. – Dobro, ako nećete uzeti za sebe, uzmite za sirotinju, za crkvu... – jedio se on sve više i više. – Čujte, reći ću vam cijelu istinu: volio bih kad biste mi vi

oprostili, a isto tako i drugi, i treći, ali bi me svi – svi bi me odreda svakako morali mrziti!

Oči mu bljesnuše.

– A kad bi vas svi sažaljevali, biste li to mogli skrušeno podnijeti?

– Ne bih mogao. Neću da me svi sažaljevaju, niti bi me svi mogli sažaljevati, to je besmisliea. Čujte, nipošto neću čekati, svakako ću ovo objaviti... Nemojte me odgovarati... Ne mogu čekati, ne mogu... – završi on bjesomučno.

– Bojim se za vas – gotovo zaplašeno izreče Tihon.

– Bojite se da neću izdržati? Da neću podnijeti njihovu mržnju?

– Ne bojim se samo mržnje.

– A čega onda?

– Njihove... poruge – nekako na silu i gotovo šaptom ote se Tihonu.

Nesretnik se nije mogao svladati; nego je spomenuo ono o čemu je, kako je i sam znao, bilo najbolje šutjeti.

Stavrogin se smeo; na licu mu se pojavio nemiran izraz.

– Slutio sam. Kad ste pročitali ovaj moj »spis«, očito sam vam se učinio smiješnom osobom. Ne brinite, neka vas to ne zbunjuje, i to sam očekivao.

Tihon se, očito, prilično zbunio i pokušao što brže protumačiti svoju napomenu, a to je još samo pogoršalo situaciju.

– Za takve je pothvate potreban ćudoredni mir duha, čak i kad čovjek pati, potrebno je da ga providnost prosvijetli... a danas nigdje nema toga duhovnog mira. Posvuda se samo na veliko raspravlja. Čovjek ne shvaća čovjeka baš kao ni u vrijeme babilonskog raskola...

– Sve je to veoma dosadno, dobro znam, tisuću puta je prežvakano... – prekine ga Stavrogin.

– A cilj svoj nećete ostvariti – neuvijeno nastavi Tihon – jer, pravno ste gotovo nepovredivi, i to je ono što će vam ljudi najprije podrugljivo dobaciti. Bit će u nedoumici. Tko bi mogao shvatiti iskrene porive vaše ispovijesti? Osim toga, namjerno vas neće htjeti shvatiti jer se boje takvih pothvata, dočekuju ih nemirno i zbog njih vas mrze i osvećuju vam se, jer svijet voli svoju prljavštinu i ne želi da je tko razgrće. Zato će je brže-bolje pretvoriti u štogod smiješno, jer su se u smijehu kadri svega vrlo brzo otresti.

– Govorite jasnije i recite sve dokraja – nagovarao ga je Stavrogin.

– Isprva će, naravno, pokazati da su užasnuti ali će ta užasnutost biti više lažna, nego iskrena, samo da se sačuva vanjska

forma. Tu, naravno, ne mislim na čiste duše: one će se užasnuti u sebi i okrivit će same sebe, ali njih neće nitko primijetiti, jer će one šutjeti. A svi ostali ljudi, svjetovni ljudi, boje se jedino onoga što otvoreno prijeti njihovim interesima. I upravo će se oni, poslije prvotne nedoumice i konvencionalne užasnutosti, što prije početi rugati. Pokazat će i radoznalost prema luđaku, jer vas će smatrati za luđaka, ako baš i ne za pravoga a ono bar takva koji je toliko uračunljiv koliko je potrebno da bi mu se mogli narugati. Hoćete li to moći podnijeti? Neće li vam u srcu nabujati takva mržnja da će očito uslijediti prokletstvo i vaš kraj... Vidite, toga se bojim.

– Kako to vi... baš vi... čudim se kako loše, kako gadno mislite o ljudima – prilično bijesno izgovori Stavrogin.

– Da znate da sam to rekao sudeći više po samome sebi nego po ostalim ljudima – dobaci Tihon.

– Ta zar bi se i u vašoj duši mogao naći djelić koji će se radovati mojoj nevolji?

– Tko zna, možda bi se i našao. O, možda bi se našao!

– Dosta mi je. Recite mi što je zapravo smiješno u mom rukopisu? Znam zašto sam smiješan; ali bih htio da u to uprete prstom. I recite mi to što ciničnije, jer vi ste velik cinik... Vi sveti ljudi, vi ste strašni cinici; vi čak i ne znate koliko prezirete ljude!... Recite mi, i to posve iskreno. Osim toga, moram reći da ste strašan čudak.

– Čak i u samoj nakani da se čovjek tako silno pokaje ima za ostali svijet nešto smiješno, pomalo lažno... da i ne govorimo o načinu na koji je to učinjeno i koji je nesiguran, mutan, vjerojatno neodlučan od straha koji vas muči... O, ne sumnjajte da ćete pobijediti! – uzviknu on odjednom pribravši se, ali još gotovo ushićeno. – Čak i na ovakav način ćete pobijediti (on pokaže na sveščiće), samo ako iskreno primite ćuške i pljuvanje... Ako izdržite. Uvijek je na kraju najsramotniji križ postao velikom slavom i najvećom snagom, samo ako je skrušenost pothvata iskrena. Dakle, je li vaš pothvat skrušen? Hoće li biti skrušen? O, vi se morate kloniti izazova i težiti beskrajnoj skrušenosti i poniznosti! Ne smijete prezirati svoje suce, nego morate iskreno vjerovati u njih, kao u veliku crkvu, i samo tako ih možete pobijediti i pridobiti za sebe svojim primjerom i sjediniti se s njima u ljubavi... O, kad biste samo izdržali!

– Recite mi, što je najsmješnije, po vašem mišljenju, u mojim svescima?

– Zašto vam je toliko do te smiješnosti, što toliko bolujete zbog toga? – tužno uskliknu Tihon i zavrtje glavom.

– Pustimo sad to, samo mi recite što je smiješno.

– Ubit će vas ružnoća – šapnu Tihon i obori oči.

– Ružnoća? Kakva ružnoća?

– Zločina. Vaš je zločin zaista ružan. Zločinstva su, ma kakva ona bila, koliko krvavija i strahotnija, toliko i slikovitija i dojmljivija; ali zato ima zločina koji su istinski sramotni, žalosni i koje nikakva strahota ne može opravdati...

Tihon nije završio.

– Drugim riječima, vi smatrate da sam bio neobično smiješan kad sam djevojčici ljubio ruku i... i kad sam se poslije bojao... i... i... i sve ostalo... Shvaćam. Vrlo dobro vas shvaćam. Mislite li zbilja da neću izdržati?

Tihon je šutio.

Stavrogin je problijedio u licu i ono mu se nekako izobličilo.

– Sad mi je jasnije zašto ste me pitali gdje je ona gospođica iz Švicarske – tiho on promrsi sebi u bradu.

– Niste spremni, niste prekaljeni – doda Tihon.

– Čujte me: htio bih oprostiti samome sebi, i to je moj glavni cilj, moj jedini cilj! – reče odjednom Stavrogin a u očima mu se pokaza mutan ushit. – U tome je cijela moja ispovijest, cijela istina, a sve je ostalo laž. Znam da samo tako može nestati priviđenje. Zato toliko i težim za beskrajnom patnjom, zato je tražim... Ne morate me plašiti, ako mi to ne uspije, ionako ću propasti od pakosti – dometnu on opet kao da su mu se i ove riječi nehotice omakle iz usta. A one su toliko, čini se, iznenadile Tihona da je on začuđeno ustao.

– Ako vjerujete da možete oprostiti sebi samome i nastojite postići taj oprost patnjom svojom, onda vi u sve vjerujete! – oduševljeno uskliknu on. – Kako ste onda mogli reći da ne vjerujete u Boga?

Stavrogin nije odgovorio.

– Bog će vam oprostiti što ne vjerujete u njega, jer istinski poštujete Svetoga Duha, iako ne znate za nj.

– Meni nije do oprosta – mrko će Stavrogin. – U vašoj knjizi je rečeno da nema većeg zločina od onoga kad učinimo nažao »jednome od malenih«. U toj knjizi to piše!

I on pokaza na bibliju.

– Na to vam mogu radosno uzvratiti – ganuto reče Tihon – da će vam Krist oprostiti samo ako uzmognete oprostiti samome sebi... O, ne, ne vjerujte mi, ja hulim: ako se i ne pomirite u sebi, i ako i ne oprostite samome sebi, On će vam oprostiti, i zbog toga što ste u tome nastojali, i što ste toliko patili... Jer nema ni riječi

ni misli u jeziku čovječjem kojim bi se izrazili *svi* putovi i načini Jaganjca »do onog dana kad će nam se putovi njegovi javno otvoriti«. Tko Ga obujmi, Njega Neobuhvatnog, tko Ga shvati *Cijeloga*, Njega Beskrajnog!

Kutovi usana mu zadrhtaše, kao i ono maloprije, i jedva primjetan grč prijeđe mu licem. Pošto se malko savladao, on ne izdrža i brzo obori oči.

Stavrogin uze šešir s divana.

– Svratit ću još koji put – reče on očito posve satrven. – Vi i ja... Neobično mnogo držim do ovog razgovora, bilo mi je zadovoljstvo, i čast... A i do vaših osjećaja... Vjerujte da mi je jasno zašto vas mnogi toliko vole. Molim vas da se molite za mene onome koga toliko volite...

– I vi već zbilja odlazite? – brzo ustade i Tihon, kao da nikako nije očekivao da će se gost tako naglo oprostiti. – A ja... – on se nekako zbunio – ja sam vam se htio obratiti jednom molbom, samo... samo ne znam kako bih... i sad me je strah...

– Ah, samo izvolite. – Stavrogin odmah sjede, ne ispuštajući šešira iz ruke. Tihon pogleda šešir, uoči to držanje, držanje čovjeka koji je odjednom postao obična svjetovna i uzrujana osoba, usto napola luda, i koja mu je ostavila svega pet minuta da završi razgovor, pa se još više zbuni.

– Jedino bih vas zamolio da vi... pa vi već i sami sigurno shvaćate, Nikolaje Vsevolodoviču (mislim da vam je tako ime), da biste vi, ako objavite ove sveske, upropastili svoju sudbinu... što se tiče karijere, recimo i... što se tiče svega ostaloga.

– Karijere? – Nikolaj Vsevolodovič se strašno namršti.

– Zašto da se upropastite? Čemu ta upornost? – gotovo moleće, očito svjestan svoje nespretnosti, doda Tihon. Mučan izraz pojavi se na licu Nikolaja Vsevolodoviča.

– Već sam vas jednom zamolio, i to ću opet ponoviti: sve su vaše riječi uzaludne... Uostalom, i cio ovaj naš razgovor postaje nesnosan.

On se značajno okrene u naslonjaču.

– Ne shvaćate me, saslušajte me i nemojte se ljutiti. Moje mišljenje znate: vaš bi pothvat, ako je skrušen, bio najuzvišeniji kršćanski pothvat, samo ako izdržite. Čak ako i ne izdržite, svejedno će Gospodin Bog vašu prvotnu žrtvu uzeti u obzir. Sve će se uzeti u obzir; nijedna riječ, nijedan poriv duše, ni pola misli neće uzalud propasti. Ali, mjesto ovoga pothvata ja vam predlažem jedan još uzvišeniji, predlažem vam nešto uistinu veličanstveno...

Nikolaj Vsevolodovič je šutio.

– Vas muči želja za mučeništvom i potreba da žrtvujete samoga sebe; svladajte i tu želju, sklonite obe sveske i okanite se svoje nakane, i tako ćete sve nadvladati. I oholost svoju, i bijesa u sebi smrvit ćete! Bit ćete pobjednik, steći ćete slobodu...

Oči su mu plamtjele; sklopio je ruke kao da moli.

– Kako vi sve primate k srcu i koliko važnosti tome pridajete... Uostalom, vjerujte da ću znati i sam odlučiti... – uljudno, ali nekako gadljivo izgovori Nikolaj Vsevolodovič. – Čini mi se da biste mi svakako željeli postaviti zamku – nema sumnje, u najplemenitijoj pobudi, u dobroj namjeri i iz čovjekoljubivosti. Vi biste, naprosto, željeli da se uozbiljim, odreknem mudrolija i svezaka, da se možda oženim i učlanim u ovaj naš mjesni klub, da o blagdanima svraćam u vaš manastir; je li tako? Osim toga, vi, kao dušobrižnik i cinik, možda i slutite da će sve baš tako i biti i da sad treba samo mene lijepo, reda radi, namoliti da to i učinim, jer da zapravo sam drugo ništa i ne želim nego da me se moli, je li tako? Kladio bih se da ste pomišljali na moju majku i na njen mir...

On se kiselo nasmiješi.

– Ne, nisam mislio takvu pokoru, spremio sam vam drugačiju! – zanosno nastavi Tihon ne obraćajući nimalo pažnje na podrugljive Stavroginove napomene. – Znam jednog monaha koji ne živi ovdje, ali nije ni daleko a koji je isposnik i pustinjak i pun takve kršćanske mudrosti koju ni vi ni ja ne možemo dosegnuti. On će uslišiti moju molbu. Ja ću vas spomenuti njemu. Pristajete li? Pođite njemu kao isposnik da vama upravlja pet ili sedam godina ili koliko poslije budete mislili da je potrebno. Zavjetujte se samome sebi, i tom velikom žrtvom steći ćete sve za čim žudite, pa čak i ono čemu se i ne nadate, jer sad ne možete ni shvatiti što ćete sve steći!

Stavrogin ga je ozbiljno saslušao. Čak su mu se blijedi obrazi zarumenjeli.

– Vi to meni predlažete da postanem monah i uđem u manastir? – upita on.

– Ne morate ulaziti u manastir, ne morate se postrići, možete biti samo potajni, skriveni isposnik a u isto vrijeme možete i dalje živjeti u svijetu.

– Prestanite, oče Tihone – prezirno ga prekinu Stavrogin i ustade sa stolice. Ustao je i Tihon.

– Što vam je? – povika on odjednom i gotovo se zaplašeno zagleda u Tihona. Monah je stajao pred njim sklopivši ruke i

iskrenuvši dlanove a bolan grč, koji je, reklo bi se, izazvao silan strah, iznenada mu je prešao licem.

– Što vam je? Što vam je? – ponavljao je Stavrogin, poletjevši prema njemu da ga pridrži. Učinilo mu se da će Tihon pasti.

– Vidim... vidim kao na javi – uzviknu Tihon glasom koji je prodirao u dušu i u kome se osjećala beskrajna tuga – vidim da vi, jadni posrnuli mladiću, nikada niste bili tako blizu novome i još strašnijem zločinu nego sada!

– Smirite se – zaklinjao ga je Stavrogin koji se ozbiljno zabrinuo za njega – možda ću još i odgoditi... imate pravo... Neću objaviti ove sveske... Smirite se.

– Ne, neće to biti pošto objavite sveske. Dogodit će se prije nego što ih objavite. Možda dan, možda sat prije tog velikog koraka, ti ćeš ogreznuti u novome zločinu tražeći u njemu izlaz i učinit ćeš ga jedino zato da bi *izbjegao* objaviti ove sveske, premda ti je sad toliko stalo da ih objaviš.

Stavrogin je čak zadrhtao od srdžbe a pomalo i od straha.

– Prokleti psiholog! – ote mu se odjednom pomamno i on iziđe iz monahove ćelije ne obazrevši se.

GLAVA DESETA

PRETRES KOD STEPANA TROFIMOVIČA

U međuvremenu je u našemu gradu izbio događaj koji je mene zaprepastio, a Stepana Trofimoviča neobično uzbudio. Izjutra oko osam sati doletjela mi je njegova služavka Nastasja i saopćila mi da su gospodina »pretresli«. Isprva nisam ništa shvaćao: jedino sam dokučio da su došli neki činovnici, obavili »pretres«, pokupili neke papire koje je jedan vojnik skupio na hrpu i »odvezao u tačkama«. Bio je to grom iz vedra neba. Odmah sam pohitao Stepanu Trofimoviču.

Zatekao sam ga u neobičnu raspoloženju: bio je smeten i strašno uzrujan ali u isto vrijeme i ponosan na samoga sebe. Na stolu, posred sobe, pušio se samovar i stajala napunjena, ali nedirnuta i zaboravljena čaša čaja. Stepan Trofimović se vrzmao

oko stola i zavirivao u sve kutove a da ni sam nije znao što radi. Na sebi je imao svoju svakidašnju crvenu majicu ali je, kad me je ugledao, brže-bolje navukao prsluk i kaput, što prije nikada ne bi učinio kad bi ga tko od znanaca zatekao u majici. Odmah me je gorljivo zgrabio za ruku.

– *Enfin un ami!*[1] (Uzdahnuo je iz dubine grudi.) *Cher*, jedino sam vas pozvao, a nitko drugi još nema pojma. Treba reći Nastasji da zaključa vrata i da nikoga ne pušta, naravno, osim *njih*... *Vous comprenez?*[2]

On me je uzbuđeno promatrao kao da očekuje da mu nešto odgovorim. Naravno, počeo sam ga ispitivati i iz njegova nevezana govora, punog prekida i nepotrebnog zastranjivanja, uspio na jedvite jade saznati da je u sedam sati izjutra u njegov stan »banuo« neki činovnik iz gubernijske uprave...

– *Pardon, j'ai oublié son nom. Il n'est pas du pays*[3], ali mi se čini da ga je doveo Lembke, *quelque chose de bête et d'allemand dans la physionomie. Il s'appelle Rosenthal*[4].

– Da nije Blum?

– Tako je, Blum. Baš se tako predstavio. *Vous le connaissez? Quelque chose d'hébété et de très content dans la figure, pourtant tres sévère, raide et serieux.*[5] Neka osoba iz policije, pravi potčinjeni, *je m'y connais*[6]. Još sam spavao i, zamislite, on me je zamolio da mu dopustim da »pogleda« moje knjige i rukopise, *oui, je m'en souviens, il a employé ce mot*[7]. Nije me uhapsio, nego je samo knjige... *Il se tenait à distance*[8], i kad mi je počeo objašnjavati zašto je došao, držao se kao da ću ja... *enfin ili avait l'air de croire que je tomberai sur lui immédiatement et que je commencerai à le battre comme platre. Tous ces gens du bas étage sont comme ça*[9] kad imaju posla s poštenim čovjekom. Razumije se da sam odmah sve shvatio. *Voila vingt ans que je m'y prepare*[10].

[1] Napokon prijatelj!
[2] Shvaćate li?
[3] Oprostite, zaboravio sam kako se zove. Nije ovdašnji.
[4] Ima u fizionomiji nešto životinjsko i njemačko. Zove se Rosenthal.
[5] Poznajete li ga vi? U izrazu ima nešto tupo i veoma samozadovoljno, iako je inače veoma strog, krut i ozbiljan.
[6] ... poznajem ih ja.
[7] Jest, sjećam se, upotrijebio je tu riječ.
[8] Držao se malo podalje.
[9] Držao se naime kao da ću ga istoga časa napasti i prebiti na mrtvo ime. Svi su ljudi iz donjih slojeva takvi...
[10] Već dvadeset godina to očekujem...

Otvorio sam mu sve ladice i uručio sam mu sve ključeve; sam sam mu ih dao, osobno sam mu ih predao. *J'étais digne et calme*[1]. Od knjiga je uzeo inozemna izdanja Hercena, uvezani primjerak »Zvona«, četiri kopije moje pjesme, *et enfin tout ça*[2]. Osim toga neke papire, pisma *et quelques unes de mes ébauches historiques, critiques et politiques*[3]. Sve su to odnijeli. Nastasja kaže da je sve to odvezao jedan vojnik u tačkama i da je pokrio pregačom; *oui, c'est cela*[4], pregačom.

To je zvučalo kao ružan san. Tko bi tu išta mogao razabrati? Ponovo sam ga obasuo pitanjima: je li dolazio Blum sam ili nije? U čije ime? Kojim pravom? Kako se usudio? Kako je to opravdao?

– *Il était seul, bien seul*[5], naime, netko je još bio *dans l'antichambre, oui, je m'en souviens, et plus*...[6] Naime, čini mi se da je još netko bio, a stražar je, naravno, čekao u trijemu. Treba upitati Nastasju; ona sve to bolje zna. *J'étais surexcité, voyez vous. Il parlait, il parlait... un tas de choses*[7]; zapravo, on je govorio vrlo malo, a ja sam govorio cijelo vrijeme... Ispričao sam mu cio svoj život, ali naravno, samo s onog jednog stanovišta... *J'étais surexcité mais digne, je vous l'assure*[8]. Uostalom, sve mi se čini da sam čak i zaplakao. Tačke su uzeli kod trgovca u susjedstvu.

– O bože moj, kako se to moglo uopće dogoditi! Za ime božje, govorite jasnije, Stepane Trofimoviču. Pa ovo što vi pričate zvuči kao san.

– *Cher*, i meni je kao da sanjam... *Savez vous, il a prononcé le nom de Teliatnikoff*[9], pa sam mislio da se on pritajio u trijemu. Jest, sad se sjećam, spominjao je tužitelja i to, čini mi se, Dmitrija Mitriča... *qui me doit encore quinze roubles de* preferans *soit dit en passant. Enfin, je n'ai pas trop compris*[10]. Ali sam ih nadmudrio, i baš mene briga za Dmitrija Mitriča. Samo mi se čini, da sam ga moljakao ne bi li to nekako zataškao, usrdno sam ga moljakao, usrdno, usrdno. Bojim se čak da sam se ponizio pred njim,

[1] Bio sam dostojanstven i miran.
[2] Riječju, sve to.
[3] I nekoliko mojih povijesnih, kritičkih i političkih skica.
[4] Da, baš tako.
[5] Bio je sam, posve sam.
[6] U predsoblju, tako je, sjećam se, a osim toga...
[7] Bio sam odviše uzbuđen, znate. On je govorio... koješta.
[8] Bio sam odviše uzbuđen, ali dostojanstven, uvjeravam vas.
[9] Znate, spomenuo je ime Teljatnikova.
[10] Koji mi još duguje petnaest rubalja na preferansu, uzgred budi rečeno. Uostalom, ništa nisam shvatio.

comment croyez-vous? Enfin il a consenti[1]. Jest, sad se sjećam, on me je sam molio da bi bilo bolje ako ovo zataškamo jer je došao samo da »pogleda«, *et rien de plus*[2], i ništa više, ništa više... I, ako ništa ne nađu, ništa se neće ni dogoditi. Tako da smo sve to završili *en amis, je suis tout à fait content*[3].

– Ali, molim vas, ta on vam je naprosto ponudio proceduru i garancije kakvi su uobičajeni u tim slučajevima, a vi ste to sami odbili! zavikah, prijateljski se ražestivši.

– Nisam htio, više volim bez garancija. I čemu da bude skandala? Neka, bar zasada, privremeno budemo *en amis*[4] ... Znate, ako se u našem gradiću razglasi... *mes ennemis... et puis à quoi bon ce procureur, ce cochon de notre procureur, qui deux fois m'a manqué de politesse et qu'on à rossé à plaisir l'autre année chez cette charmante et belle* Natalija Pavlovna, *quand il se cacha dans son boudoir. Et puis, mon ami*[5], ne proturječite i ne obeshrabljujte me, jer nema ništa gore nego kad je čovjek nesretan pa mu još sto prijatelja dokazuju kakve je gluposti činio. Sjedite, molim vas lijepo, i pijte čaj. Moram priznati da sam umoran... Što mislite da li bi bilo dobro da prilegnem i stavim octene obloge na glavu?

– Svakako – povikah – a i led. Vrlo ste uzrujani. Blijedi ste i ruke vam se tresu. Legnite, odmorite se, već ćete mi stići sve ispričati. Sjedit ću pored vas i čekati.

Nije se nikako mogao odlučiti da legne, ali sam bio uporan. Nastasja je donijela octa u šalici, ja sam umočio ručnik i stavio mu ga na čelo. Zatim se Nastasja popela na stolicu da bi u kutu zapalila kandilo pred ikonom. Začudio sam se kad sam vidio što radi; ovdje prije nikada nije bilo kandila, a sad se odnekud odjednom stvorilo.

– To sam ja jutros smislio, tek što su oni otišli – promrsi Stepan Trofimovič lukavo me pogledavši – *quand on a de ces choses-là dans sa chambre et qu'on vient vous arrêter*[6], to se ipak doima, i oni moraju saopćiti nadležnima što su vidjeli...

[1] Što vi mislite? Napokon je pristao.

[2] I ništa više...

[3] Kao prijatelji, i ja sam posve zadovoljan.

[4] Kao prijatelji...

[5] Moji neprijatelji... i, uostalom, šta će mi taj tužitelj, ta svinja od tužitelja koji je dva puta bio neučtiv prema meni i koga su prošle godine svojski izdevetali kod šarmantne i lijepe Natalije Pavlovne, kad se bio sakrio u njezin budoar. Osim toga, moj prijatelju...

[6] Kad čovjek ima takvu stvar u sobi i kad ga hapse...

Pošto je upalila kandilo, Nastasja zasta na vratima, nasloni desni dlan na obraz i gotovo se žalostivo zagleda u njega.

– *Eloignez-la*[1], izmislite neki izgovor – klimnu mi on glavom s divana – ne mogu podnijeti to rusko sažaljenje, *et puis ça m'embête*[2].

Ali je ona izišla i sama. Zapazio sam da neprestano pogleda prema vratima i da osluškuje čuje li se što u predsoblju.

– *Il faut être prêt, voyez-vous*[3] – značajno me on pogleda – *chaque moment...*[4] mogu doći, zgrabiti me i hop – nestade čovjek.

– Za ime božje! Tko će doći? Tko će vas zgrabiti?

– *Voyez-vous, mon cher*[5], ja sam ga otvoreno upitao kad je odlazio: što će sad sa mnom učiniti?

– Dobro da ga još niste zapitali kamo će vas poslati na robiju! – povikah ražestivši se kao i maloprije.

– Na to sam i mislio, kad sam ga pitao, ali je on izišao a da mi ništa nije odgovirio. *Voyez-vous:* što se tiče rublja, odjeće, osobito tople odjeće, neka bude onako kako oni odluče, ako mi dopuste da ponesem – ponijet ću, ako ne dopuste, mogu me otjerati naprosto i u vojničkoj kabanici. Ali sam zato trideset pet rubalja (on odjednom spusti glas ogledavajući se prema vratima kroz koja je bila izišla Nastasja) potajno gurnuo u rupu u džepu prsluka, evo ovdje, opipajte... Mislim da mi prsluk neće skidati, a da im zamažem oči, u novčarki sam ostavio sedam rubalja, »to je«, kazat ću, »sve što imam«. Vidite, sitniš i bakrenjaci su na stolu, tako da oni neće dokučiti da sam novac sklonio nego će pomisliti da je sve tu. Bogzna gdje ću danas noćiti.

Saslušavši ove lude riječi, oborio sam glavu. Očito da se nije moglo čovjeka uhapsiti ni izvršiti pretres onako kako je on to sebi zamišljao, i bilo mi je jasno da je naprosto posve izgubio glavu. Istina, sve se ovo odigralo prije ovih najnovijih zakona. Istina je također da su mu ponudili (po njegovim riječima) pristojniju proceduru, ali ih je on *nadmudrio* i odbio je... Naravno, prije je, a tome nije baš ni tako davno, gubernator i mogao u izuzetnim slučajevima... ali kao da je tu moglo biti uopće govora o nekom izuzetnom slučaju? Sve me je to posve zbunjivalo.

[1] Udaljite je...
[2] To me samo može raspaliti.
[3] Treba biti spreman, znate.
[4] Svakog časa...
[5] Znate, dragi moj.

– Zacijelo je stigao neki brzojav iz Petrograda – reče odjednom Petar Trofimovič.

– Brzojav! Zbog vas? Valjda zbog djela Hercena ili vaše pjesme, pa vi ste sasvim poludjeli, zašto bi vas za to tko uhapsio?

Naprosto sam pobjesnio. On je skupio lice i očito se uvrijedio – ne zato što sam povikao, nego zato što sam pomislio da nije bilo nikakva razloga da ga se uhapsi.

– Tko bi danas mogao znati zašto li će čovjeka uhapsiti? – zagonetno je promrsio. Luda i mahnita ideja sinula mi je u glavi.

– Stepane Trofimoviču, recite mi kao prijtelju, – povikah – kao pravom pravcatom prijatelju, jer vas neću izdati: jeste li vi član nekog tajnog društva ili niste?

Na moje veliko zaprepaštenje, on ni u to nije bio siguran: nije znao pripada li ili ne pripada nekom tajnom društvu.

– Pa kako se uzme, *voyez-vous*...

– Kako to: »kako se uzme«?

– Kad si svim srcem uz progres ili... tko tu može jamčiti: misliš da ne pripadaš društvu, a kad tamo, kad malo bolje pogledaš, možda nekamo ipak i pripadaš.

– Ma to je nemoguće: jeste li član ili niste?

– *Cela date de Pétersbourg*[1], kad smo ona i ja htjeli ondje pokrenuti novi list. Odatle su još korijeni. Onda smo mi kliznuli, i oni su nas zaboravili, ali su se sad prisjetili. *Cher, cher,* vi to najbolje znate! – uzviknu on ojađeno. – Zgrabe te, strpaju u kola i tjeraj u Sibir za cio život, ako te usput ne zaborave u nekom zatvoru...

I on odjednom prolije gorke, vrele suze. Curkom su mu curile. Prekrio je oči crvenim svilenim rupčićem i grčevito jecao dobrih pet minuta. Protrnuo sam. Taj čovjek, koji nam je dvadeset godina držao prodike i bio nam nekakav prorok, učitelj, patrijarh, Kukoljnik, koji se tako visoko i veličanstveno izdizao iznad sviju nas i pred kojim smo se mi svi tako zdušno klanjali, smatrajući se počašćenim što je s nama – odjednom, eto, jeca, jeca kao maleni, zločesti deran koji čeka da se vrati učitelj sa šibom i istuče ga. Strašno mi ga je bilo žao. U ta »kola« koja će ga odvesti, on je očito vjerovao jednako kao i u mene koji sam sjedio kraj njega, i čekao ih je još tog prijepodneva, odmah, ovog časa, i to sve zbog onih Hercenovih djela i zbog nekakve svoje pjesme! Takvo potpuno i temeljito nepoznavanje svakidašnje stvarnosti bilo je i dirljivo i pomalo odvratno.

[1] To je počelo još u Petrogradu.

Napokon je prestao plakati, ustao s divana i opet se ushodao po sobi nastavljajući sa mnom razgovarati ali neprestano pogledajući kroz prozor i osluškujući pred vratima predsoblja. Razgovor je postao posve nevezan. Uvjeravati ga i umirivati bilo je isto što i govoriti zidu. Jedva da me je slušao, ali je svejedno osjećao veliku potrebu da ga neprestano umirujem i da zbog toga neprestano govorim i govorim. Shvatio sam da sad nikako ne može bez mene i da me nikako ne bi pustio otići. Ostao sam kod njega, i tako smo prosjedili više od dva sata. U razgovoru se prisjetio da je Blum ponio sa sobom i dva proglasa koje je bio našao kod njega.

– Kakve proglase! – uplaših se naivno. – Zar ste vi...

– Tako, podmetnuli su mi deset komada – odgovori on prgavo (sa mnom je razgovarao čas prgavo i bahato, čas neobično tužno i ponizno) – ali sam se već bio uspio osloboditi osam komada tako da je Blum pronašao samo dva...

I on odjednom pocrveni od ljutine.

– *Vous me mettez avec ces gens-la!*[1] Zar ste mogli i pomisliti da bih mogao surađivati s tim nitkovima, s tim prokazivačima, sa svojim sinom Petrom Stepanovičem, *avec ces esprit-forts de la lâcheté!*[2] O, bože moj!

– Ma sigurno su vas zamijenili s nekim... To je zbilja glupo, nikako ne može biti! – rekoh ja.

– *Savez-vous*[3] – ote mu se odjednom – ponekad mi se čini *que je feirai là-bas quelque esclandre*[4]. Oh, ne odlazite, ne ostavljajte me sama! *Ma carrière est finie aujourd'hui, je le sens*[5]. Znate da ću možda nasrnuti na nekoga i ugristi ga, kao onaj potporučnik.

Pogledao me čudnim pogledom, uplašenim, ali u isto vrijeme kao da me i sam želio njime uplašiti. Zaista se sve više i više ljutio na nekoga ili na nešto, dok je vrijeme polako proticalo, a ona »kola« nikako da dođu po njega; čak se žestio. Odjednom je Nastasja, koja je po nekom poslu svratila iz kuhinje u predsoblje, zapela za vješalicu i oborila je. Stepan Trofimovič je zadrhtao i skamenio se. Ali kad je shvatio šta se zapravo dogodilo, gotovo je zaurlao na Nastasju i, udarajući nogama, otjerao je natrag u kuću. Časak kasnije mi se obratio promatrajući me očajnički:

– Ja sam propao! *Cher* – on sjede tada pokraj mene i žalosno,

[1] Vi me poistovjećujete s tim tipovima!
[2] S tim zagovornicima podlosti!
[3] Da znate.
[4] Da ću izazvati ondje neki skandal.
[5] Moj životni put je završen danas, osjećam to.

žalosno mi se zagleda u oči. – *Cher,* ne bojim se Sibira, kunem vam se, *o, je vous jure*[1] (čak mu se suze zacakliše u očima), bojim se nečega drugog...

Po izrazu na njegovu licu shvatio sam da bi mi htio nešto priopćiti, da bi htio, napokon, reći nešto izuzetno, nešto što se dosad nije usuđivao kazati.

– Bojim se sramote – tajanstveno on prošapta.

– Kakve sramote? Naprotiv, vjerujte mi, Stepane Trofimoviču, da će se sve to još danas objasniti i da će samo vama koristiti...

– Tako ste sigurni da će mi oprostiti?

– Što znači »oprostiti«! Kakve riječi! Što ste vi uopće učinili? Uvjeravam vas da niste ništa učinili!

– *Qu'en savez-vous*[2]; cijeli moj život je bio... *cher*... Oni će se svega prisjetiti... A ako ništa i ne pronađu, *utoliko gore* – neočekivano on završi.

– Zašto: utoliko gore?

– Gore.

– Ne shvaćam.

– Dragi moj prijatelju, bolje je da me pošalju i u Sibir, u Arhangelsk, da mi oduzmu sva građanska prava – kad se već propada, neka propadnem dokraja! Ali... bojim se nečega drugog (opet šapat, uplašeni pogledi i tajanstvenost).

– Ali čega, čega?

– Išibat će me – izgovori on i zbunjeno me pogleda.

– Tko će vas išibati? Gdje? Zašto? – povikah, uplašivši se da mu se zaista muti pamet.

– Gdje? Pa ondje... gdje se to već radi.

– A gdje se to radi?

– *Eh, cher*... – prošapta mi on gotovo u uho. – Pod vama se odjednom otvori zemlja, propadate u otvor do pasa... Svima je to poznato.

– To su priče za malu djecu! – povikah shvativši o čemu je riječ. – Prastare priče. Nije moguće da ste sve do sada vjerovali u njih? – i prasnuh u smijeh.

– Priče? Te priče sigurno imaju neku osnovu; išibani nikada ne priča. Deset tisuća puta sam u mislima zamišljao taj prizor.

– Ali zašto bi vas šibali, zašto? Kao da ste što učinili?

– Utoliko gore, shvatit će da ništa nisam učinio, pa će me išibati.

[1] Kunem vam se.

[2] Nemate vi pojma o tome.

– I vi mislite da će vas zbog toga otpraviti u Petrograd!

– Dragi moj, već sam vam rekao da ne žalim ni za čim, *ma carrière est finie.* Od onog trenutka kad se ona u Skvorešnicima oprostila od mene, više ne žalim ni svoj život... Ali sramota me muči, sramota, *que dira-t-elle*[1], ako sazna?

On me očajnički pogleda i, onako blijed, odjednom pocrvenje. I ja oborih oči.

– Ništa neće doznati zato što vam se ništa neće dogoditi. Čini mi se kao da s vama prvi put u životu razgovaram, Stepane Trofimoviču, toliko ste me danas zapanjili.

– Prijatelju moj, nije ovdje riječ o strahu. Recimo, sve da mi i oproste, vrate ovamo i ništa mi ne učine – svejedno bi to bila moja propast. *Elle me soupçonnera toute sa vie...*[2] mene, mene, pjesnika, mislioca, čovjeka kome se ona divila dvadeset i dvije godine.

– Neće joj pasti ni na pamet.

– Hoće – prošapta on čvrsto uvjeren u svoju tvrdnju – o tome smo nas dvoje nekoliko puta razgovarali u Petrogradu, o Velikom postu, prije našeg odlaska, dok smo se oboje bojali... *Elle me soupçonnera toute sa vie...* i kako da je razuvjerim? Zvučat će nevjerojatno. A i nitko drugi u našem gradiću neće povjerovati, *c'est invraisemblable... Et puis les femmes...*[3] Još će se ona obveseliti. Bit će strašno ojađena, čak i posve iskrena, kao pravi pravcati prijatelj, ali će se potajno čak i veseliti... Dat ću joj u ruke oružje kojim će se služiti protiv mene cijeloga života. O, meni je odzvonilo! Poslije dvadeset godina istinske sreće s njom... Odjednom ovako!

On prekri rukama lice.

– Stepane Trofimoviču, ne bi li bilo najbolje da o svemu što se dogodilo odmah obavijestite Varvaru Petrovnu? – predložih mu ja.

– Bože sačuvaj! – zadrhta on i skoči na noge. – Ni za živu glavu, nikada, nikada to ne bih mogao učiniti poslije onih riječi koje su pale na našem rastanku u Skvorešnicima, ni-ka-da!

Oči su mu sijevale.

Sjedili smo tako, čini mi se, još jedan sat ili možda čak i više i neprestano nešto očekivali – jer smo, čini se, uvrtjeli to sebi u glavu. On se opet opružio, čak je zatvorio oči i tako ležao

[1] Što će ona reći?

[2] Sumnjat će ona u mene cijeloga života...

[3] To zvuči nevjerojatno... A i znate žene...

dvadesetak minuta, ne progovorivši ni jedne riječi, i ja sam čak pomislio da je zaspao ili da drijema. Odjednom je naglo skočio, zbacio s glave ručnik, skočio s divana, pojurio prema ogledalu, drhtavim prstima zavezao kravatu i gromoglasno zovnuo Nastasju zapovjedivši joj da mu donese ogrtač, novi šešir i štap.

– Ne mogu više izdržati – izreče dršćućim glasom – ne mogu, ne mogu! Idem sam onamo.

– Kamo? – poskočih i ja.

– Lembkeu. *Cher,* moram to učiniti, naprosto moram. To je moja dužnost. Ja sam građanin i čovjek, a nisam slamka i imam neka prava, zahtijevam svoja prava... Dvadeset godina nisam tražio svoja prava, cijelog sam života grešno zaboravljao na njih... Ali sad ću ih zahtijevati. On mi mora sve reći. Sigurno je dobio brzojav. Ne smije me ovako mučiti, neka me uhapsi, neka me uhapsi, neka me uhapsi!

On je uzvikivao i vrištao i udarao nogama o pod.

– Potpuno se slažem s vama – rekao sam hotimice što sam mirnije mogao, iako sam neobično strepio za nj – istina je, bolje je i tako, nego sjediti ovdje i očajavati, ali se zato ne slažem s vašim raspoloženjem; pogledajte na što ste nalik, ne možete tako otići gubernatoru. *Il faut etre digne et calme avec Lembke*[1]. Sad biste zaista još mogli na nekoga nasrnuti i ugristi ga.

– Predat ću im se sam. Odlazim pravo u vučje ralje...

– Ali idem i ja s vama.

– Očekivao sam to od vas i prihvaćam vašu žrtvu, žrtvu iskrenog prijatelja, ali ćete me pratiti samo do kuće, samo do kuće: vi ne smijete, vi nemate pravo da se dalje kompromitirate svojim prijateljstvom sa mnom. *O, croyez moi, je serai calme!*[2] Znat ću biti u tom času *à la hauteur de tout ce qu'il y a de plus sacre...*[3]

– Možda ću ipak ući s vama i u kuću – prekinuh ga ja. –Jučer su me obavijestili iz onog njihova glupog odbora, Visocki mi je saopćio, da računaju na mene i da me zovu na sutrašnju priredbu kao redatelja, ili kako se to još kaže... da budem jedan od onih šest mladića koji su određeni da nadgledaju podvorbu, brinu se za dame, određuju gostima mjesto gdje će sjediti i nose na lijevom ramenu splet bijelih i grimiznih vrpci. Htio sam odbiti, ali sad je zgoda da uđem u gubernatorovu kuću a pod izlikom da se o

[1] Treba biti dostojanstven i miran pred Lembkeom.
[2] O, vjerujte mi da ću biti miran.
[3] Na visini svega najsvetijeg...

svemu tome moram osobno dogovoriti s Julijom Mihajlovnom... Tako možemo zajedno ući.

On je slušao, klimao glavom, ali, kako mi se čini, ništa nije shvaćao. Stajali smo na pragu.

– *Cher* – on pokaza rukom u kut prema kandilu – cher, nikada nisam vjerovao u to, ali,... neka, ne smeta! (On se prekriži.) *Allons!*[1]

»Ipak je ovako bolje«, pomislih, izišavši s njim na stepenište pred kuću, »putom će ga zrak osvježiti pa će se smiriti, vratiti kući i leći na počinak...«

Ali je to bio račun bez krčmara. Putom se, naime, zbio događaj koji je još više uzbudio i posve nagnao Stepana Trofimoviča da... Moram priznati da čak ni ja nisam očekivao da bi naš prijatelj mogao pokazati toliko žara kaliko ga je pokazao toga prijepodneva. Jadni moj prijatelj, divni moj prijatelj!

GLAVA JEDANAESTA

GUSARI. KOBNO PRIJEPODNE

I

Događaj, koji nas je čekao na našem putu, bio je zaista neobičan. Ali treba sve ispričati po redu. Jedan sat prije nego što smo Stepan Trofimovič i ja izišli na ulicu, našim gradom je bila prošla gomila ljudi, koju su prolaznici znatiželjno promatrali; tu su skupinu sačinjavali sedamdesetak radnika iz tvornice Špigulinovih, a možda ih je bilo i nešto više. Ulicom su hodali pristojno, gotovo šutke, i u uzornom redu. Kasnije su očevidci tvrdili da je tih sedamdeset ljudi bilo odabrano između ostalih tvorničkih radnika, kojih je u tvornici braće Špigulin bilo čak devet stotina, i to zato da bi se, jer vlasnik nije bio u gradu, uputili gubernatoru i zamolili ga da pozove na red vlasnikova upravitelja koji je, kad je zatvorio tvornicu i otpustio radnike, pokušao ih još drsko prevariti pri obračunu – što je bila posve nepobitna činjenica. Neki

[1] Idemo!

drugi još i danas poriču da su ti radnici bili izabrani i navode da bi sedamdesetak ljudi bio prevelik broj izaslanika, nego da su se gomili naprosto priključili svi oni koji su najviše bili zakinuti, pa su krenuli da traže pravdu za sebe i, prema tome, nije moglo biti ni govora o nekoj općoj tvorničkoj »buni«, o kojoj je kasnije toliko brujao cijeli grad. Treći su žustro tvrdili da tih sedamdeset ljudi nisu bili obični buntovnici, nego baš pravi politički, jer ih je netko, izabravši one najvatrenije, uspio podjariti, i to čak i nekim ubačenim lecima. U jednu riječ, je li tko bio umiješan i je li ih zaista nahuckao – ni do danas se pouzdano ne zna. Moje je mišljenje da te letke radnici nisu uopće čitali, a sve da su ih i pročitali, ne bi shvatili ni jedne riječi u njima, već i zbog toga što oni koji pišu takve proglase, ma koliko se trudili da ih napišu jasno i neuvijeno, pišu posve mutno. Ali kako je radnicima u tvornici voda zaista došla do grla – a policija kojoj su se obratili nije se htjela pozabaviti njihovim nedaćama – bilo je sasvim prirodno da im padne na pamet da se hrpimice upute »osobno generalu«, i to čak s pismenom molbom u ruci, da se uredno poređaju pred njegovim ulazom i, čim se on pokaže, popadaju na koljena i zazovu ga u pomoć kao providnost božju. Mislim da tu nije bila po srijedi ni buna, da nije bilo nikakvih izaslanika, jer su takva sredstva zastarjela i pripadaju povijesti; ruski narod je oduvijek volio razgovarati »osobno s generalom«, već i radi toga što je u tome uživao, bez obzira na uspjeh takvih razgovora.

I zato sam čvrsto uvjeren da, sve ako su se Petar Stepanovič, Liputin a možda i još netko, pa čak i sam Fećka, uoči ovih događaja motali oko radnika u tvornici (jer tu okolnost zaista potvrđuje nekoliko pouzdanih dokaza) i razgovarali s njima, ali najviše s dvojicom-trojicom ili, recimo, petoricom, i to tek pokušaja radi, da ti razgovori nisu imali nikakva uspjeha. Što se tiče bune, treba reći da su ih radnici, ako su što i shvatili iz te njihove agitacije, zacijelo odmah prestali slušati jer su im se njihovi prijedlozi učinili glupi i neprikladni. Fećka je, naravno, nešto drugo: on je, čini mi se, imao više uspjeha nego Petar Stepanovič. U požaru, koji je tri dana kasnije izbio u našem gradu – kako je to kasnije nepobitno utvrđeno zaista su uz Fećku sudjelovala još – dva radnika, a kasnije su, isto tako, mjesec dana kasnije, uhvaćena još tri bivša tvornička radnika, koji su negdje u unutrašnjosti također podmetnuli požar i opljačkali neku kuću. Ali, ako je Fećka i uspio koga nagovoriti da zaista tvorno djeluje, taj se njegov uspjeh i opet mogao odnositi jedino na tu petoricu radnika, jer se ni o jednome drugome nije nikada čulo ništa slično.

Kako bilo da bilo, radnici su se napokon načetili na trgu pred gubernatorovom kućom, poređali uredno i šutke. Zatim su zinuli u vrata i mirno čekali. Ljudi su mi pričali, da su radnici, tek što su stigli, odmah skinuli kape, što će reći, možda pola sata prije nego što je stigao naš gubernijski glavar, koga baš slučajno u to vrijeme nije bilo kod kuće. Naišla je odmah i policija, isprva samo pojedinačno, a kasnije i u punom sastavu; počeli su se isprva, naravno, prijetiti i zapovijedati radnicima da se raziđu. Ali su radnici bili uporni kao krdo ovnova kad ih dotjeraš do plota i lakonski odgovarali da su došli »osobno generalu«; bilo je očito da su nepokolebivi u svojoj odluci. Bezrazložna policijska vika je jenjala; mjesto toga se čuvari reda zamisliše, tajanstveno i šapatom se počeše dogovarati i, skupljenih obrva se, strogi i nepristupačni, posleno užurbaše. Šef policije je držao da je bolje pričekati da stigne sam von Lembke. Nije istina da je on doletio na trojci u punoj brzini i da je već s kola počeo šakama tući sve oko sebe. On je, inače, zaista jurio i volio juriti u svojim kolima sa žutim sjedištima i, dok bi »izbezumljeni konji« sve više i više mahnitali ushićujući sve prodavače u Trgovačkom magazinu, on bi se uspravljao u kolima, koliko god je bio visok, držao se za remen što je za tu priliku bio pričvršćen sa strane u kolima i, ispruživši desnu ruku daleko ispred sebe kao spomenik, obilazio svoj grad. Ali ovaj put nije nikoga tukao i, iako se nije mogao suzdržati, čim je skočio s kola, da masno ne opsuje, učinio je to samo zato da ne bi izgubio na popularnosti. Još je veća izmišljotina da su pristigli vojnici s nataknutim bajunetama i da je brzojavno odnekuda pozvano topništvo i Kozaci: to su bajke u koje više ne vjeruju čak ni oni koji su ih proširili. Isto je tako laž da je netko dovezao vatrogasne bačve s vodom iz kojih su polijevali ljude. Istini za volju, jedino je Ilja Iljič, raspalivši se, podviknuo da mu nitko odavle neće suh otići; vjerojatno su te njegove riječi pretvorene u bačve koje su se poslije pojavile i u dopisima po prijestolničkim novinama. Najvjerojatnija je verzija, po svemu sudeći, da su gomilu prvo opkolili svi policajci što su se ondje zatekli i da je šef policije poslao po Lembkea specijalnog izaslanika, policijskog nadzornika prve četvrti, koji je šefovim kolima pojurio put Skvorešnika znajući da se onamo, prije pola sata, svojom kočijom bio odvezao sam von Lembke...

Moram priznati da mi je nešto još i sad zagonetno: kako je moguće da su tu nevinu, to jest, najobičniju gomilu radnika što su došli iznijeti svoje molbe – u kojoj je istina bilo sedamdeset ljudi – otprve tako spremno protumačili kao bunu koja prijeti da uzdrma

temelje cijeloga društva? Zašto se odmah i sam Lembke prihvatio te ideje kad se poslije dvadesetak minuta, na poziv nadzornika policije, vratio u svoju kuću. Sve nekako mislim (ponavljam da je to samo moje mišljenje) da je Ilji Iljiču, koji je bio u kumstvu s upraviteljem tvornice, čak odgovaralo da von Lembkeu predstavi taj radnički istup u drugačijem svjetlu, i to tako da guverner zapravo ne shvati što je ovdje zapravo posrijedi; a na to ga je opet zapravo naveo sam von Lembke. U poslednja dva dana on je s njime vodio dva tajanstvena, neodložna razgovora, koji su inače bili veoma neodređeni, ali iz kojih je Ilja Iljič ipak uspio razbrati da vlast ozbiljno vjeruje u te proglase i u to da je netko podgovorio radnike u Špigulinovoj tvornici na antidržavnu bunu, i da vjeruje tako ozbiljno da bi joj čak i bilo žao kad bi se takve glasine pokazale izmišljenima. »Htio bi da ga zapaze oni u Petrogradu«, pomislio je naš lukavi Ilja Iljič kad je izišao iz von Lembkeova ureda, »u redu, to je samo voda na naš mlin«.

Ali sam isto tako siguran da jadni Andrej Antonovič ne bi poželio da izbije buna čak ni da bi se istakao. On je bio veoma savjestan činovnik koji je, inače, sve do braka, bio sačuvao nevinost. Kao da je on bio kriv što ga je, mjesto bezazlenog posla s državnim drvima i isto tako bezazlene male Minchen, dopala četrdesetogodišnja kneginja i udostojila se da ga uzvisi do svoje veličine? Znam gotovo posve sigurno da su se baš toga kobnog prijepodneva pojavili prvi uočljivi simptomi bolesti koja će, kako kažu, jadnoga Andreja Antonoviča otjerati u onu specijalnu ustanovu u Švicarskoj, u kojoj će on navodno ponovo prikupljati izgubljenu snagu. Ali ako uzmemo da su se baš toga prijepodneva pojavili prvi uočljivi simptomi *nečega*, isto se tako može zaključiti da je već i prije bilo sličnih simptoma, premda ne toliko uočljivih. Znam, i to iz najpouzdanijih izvora (zamislite, recimo, da mi je sama Julija Mihajlovna, i to ne baš likujući, nego *gotovo* kao da se kaje – jer se žena nikada potpuno ne kaje – ispričala jedan mali dio te pripovijesti), znam da je Andrej Antonovič svratio svojoj supruzi uoči kobnog dana, negdje usred noći, oko tri sata, probudio je i zatražio da sasluša »njegov ultimatum«. Taj je zahtjev bio toliko odlučan da je ona morala ustati iz postelje, ljutita i s papilotnama u glavi i, pošto je sjela na otoman, ipak saslušati, makar i uz sarkastičan prezir, ono što joj je naumio reći. Tada je tek prvi put shvatila koliko je bio zahirio Andrej Antonovič i u sebi se zaprepastila. Morala se, zapravo, napokon opametiti i popustiti, ali ona je pritajila svoje zaprepaštenje i postala još tvrdoglavija nego ikada prije. Imala je (kao, uostalom, i svaka

supruga) svoju metodu koju je više puta okušala i koja je svaki put izbezumljivala Andreja Antonoviča. Metoda Julije Mihajlovne sastojala se u tome da bi počela prezirno šutjeti, i to cijeli sat, dva sata, dvadeset i četiri sata, pa čak i tri dana – uporno bi šutjela i ustrajala u svojoj šutnji ma što on govorio, ma što radio, sve kad bi i poletio do prozora da se baci s drugog kata – bila je to ubitačna metoda po osjećajna čovjeka! Ne znamo da li je Julija Mihajlovna kažnjavala svog supruga zbog omaški koje je počinio posljednjih dana i zbog toga što joj je strašno zavidio na njenim administrativnim sposobnostima; da li se ljutila zbog toga što je on kritizirao njen odnos prema omladini i prema našem društvu u cjelini, ne shvaćajući njezine lukave i dalekovidne političke planove; da li se ljutila zbog njegove glupe i besmislene ljubomore na Petra Stepanoviča – bilo kako mu drago, ona je tvrdo odlučila da ni ovaj put ne popusti, čak ni usprkos tome što su već bila tri sata izjutra i što je Andrej Antonovič bio uzrujaniji nego ikad. Ustumaravši se gore-dolje i poprijeko po sobi i po sagovima u njezinoj spavaonici, on je istresao pred nju sve – istina posve zbrda-zdola – ali baš zato *sve* što se u njemu nakupilo, jer je – »prevršilo svaku mjeru«. Prvo je spomenuo kako mu se svi rugaju i »vuku ga za nos«. »Fućka mi se za izraz!« zakreštao je on odmah, uočivši njezin osmijeh. »Neka bude makar i *za nos*, ali je ipak tako...« »Ne, draga moja, kucnuo je čas; znajte da mi sad nije do šale i do takvih ženskih koketnih smicalica. Ne nalazimo se sad u spavaonici blazirane dame, nego smo kao dva nestvarna bića koja lebde u balonu i koja su se sastala da bi rekla istinu jedno drugome«. (On se, naravno, zapletao i nije pronalazio najjasnije izraze da bi izrekao svoje posve jasne misli.) »Vi ste me, draga moja, istjerali iz mog nekadašnjega mira, prihvatio sam se ove dužnosti samo radi vas, vaše častoljubivosti... Sarkastično se smješkate? Ne likujte ne žurite... znajte, draga moja, znajte da bih ja mogao izići na kraj i s ovom dužnošću, i ne samo s ovom dužnošću, nego i s desecima takvih dužnosti, jer sam i te kako sposoban; ali uz vas, draga moja, uz vas – to mi neće nikada uspjeti; jer, ja uz vas postajem nesposoban. Dva središta ne mogu uporedo postojati, a vi ste stvorili dva središta – jedno je u mom uredu, a drugo u vašoj spavaćoj sobi, – to su dva centra vlasti, draga moja, samo ja to više neću trpjeti, neću trpjeti!! U državnoj administraciji, kao i u braku, treba postojati samo jedno središte, dva su suvišna... I što ste mi dali za uzvrat?«, galamio je on dalje. »Naš brak se sastojao jedino u tome da mi neprestano, svakog trenutka, dokazujete kako sam nitko i ništa, kako sam glupan pa

čak i podlac, a ja sam se neprestano, svakog trenutka, ponizno trudio da bih vam dokazao kako sam ja ipak netko, kako nisam nimalo glup, i kako sam nevjerojatno plemenit – nije li to bilo poniženje za nas oboje?« On je počeo sve brže i sve češće objema nogama udarati po sagu, tako da se Julija Mihajlovna napokon morala strogo i dostojanstveno uspraviti na otomanu. Brzo se smirio, ali se zato raspekmezio i počeo jecati (da, jecati) udarajući se u prsi punih pet minuta, sve očajniji zbog njezine uporne i potpune šutnje. Napokon se ludo zatrčao i izlanuo da je ljubomoran na Petra Stepanoviča. Shvativši da je pretjerao preko svake mjere, pomahnitao je od bijesa i zaurlao kako on neće »dopustiti da niječu Boga«; da će on razjuriti njezin »pokvareni i nevjernički salon«; da gradonačelnik čak mora vjerovati u Boga, »a prema tome i njegova žena«; da mu je već dosta tih mladih ljudi; da »biste vi, draga moja, već radi svoga dostojanstva, morali brinuti o mužu i hvaliti njegovu pamet, sve da je čak i nesposoban (a ja uopće nisam nesposoban!), a vi ste mjesto toga postigli da me svi ovdje baš preziru, vi ste ih na to i naveli!... »Vikao je da će likvidirati ženski pokret, da će rastjerati taj smrad, da će glupu priredbu s dobrovoljnim prilozima za guvernante (neka ih đavo nosi!) već sutra zabraniti i onemogućiti; da će prvu guvernantu koja mu padne šaka odmah sutra protjerati iz gubernije i dati »Kozaka« da je isprati!« »Hotimično, namjerno!«, krieštao je on. »Znate li vi, znate li«, vikao je,. »da ti vaši nitkovi u tvornici podbadaju radnike i da sam za to saznao? Znate li da šire posebne proglase, po-seb-ne! Znate li da sam već saznao imena četvorice nitkova i... da ću poludjeti, da ću zaista, zaista poludjeti!!!« ... Ali sad odjednom progovori i Julija Mihajlovna i ozbiljno reče da ona već odavno zna za te zločinačke planove i da je sve to glupost, da je on to previše uzeo srcu i da ona, što se tiče tih obješenjaka zna ne samo za četvoricu, nego i za sve ostale (tu je slagala); ali da zbog toga nikako ne kani poludjeti nego da, što više, još čvršće vjeruje u svoju razboritost i nada se da će sve skladno privesti kraju; ohrabrit će mladež, urazumiti je, iznenada joj pokazati da su njezini planovi već poznati i zatim im dati nove ciljeve i razumniji i uzvišeniji djelokrug rada. O, kako se u tom času osjećao Andrej Antonovič! Kad je shvatio da ga je Petar Stepanovič ponovo prevario i surovo mu se narugao, da je njegovoj ženi sve tajne potanko saopćio, pa čak i prije nego njemu, i da je, napokon, baš možda i sam Petar Stepanovič glavni začetnik svih tih zločinačkih planova – on je naprosto pobjesnio. »Da znaš, nerazumna i otrovna ženo», uskliknu on kidajući odjedanput sve

lance«, da znaš da ću ja tvog sramotnog ljubavnika odmah uhapsiti, okovati i otpraviti u tamničku tvrđu ili – ili ću pred tvojim očima ovoga časa skočiti kroz prozor!« Na ovu je tiradu Julija Mihajlovna, pozelenjevši od srdžbe, odmah uzvratila dugim zvonkim smijehom punim različitih preliva i tonova, nalik na onaj smijeh kakvim se u francuskom kazalištu pariške glumice, čiji nastupi stoje i po sto tisuća i koje igraju kokete, smiju u brk mužu koji se usudio biti ljubomoran na njih. Von Lembke je već bio poletio prema prozoru ali je odjednom zastao kao ukopan, prekrižio ruke na prsima i, blijed kao mrtvac, zlokobnim pogledom ošinuo nasmijanu ženu. »Znaš li ti, znaš li ti, Julija... protisnuo je on bez daha i moleći, znaš li ti da bih ja zaista mogao nešto učiniti?« A kad je ona još glasnije prasnula u smijeh i tako popratila te njegove riječi, on je stisnuo zube, zaječao i odjednom poletio – ali ne prema prozoru – nego na svoju ženu, i to uzdignute pesnice! Nije je udario, nije, ni govora; ali je ta kretnja bila njegov konačni poraz. Posve izbezumljen otrčao je u svoju sobu, onako odjeven bacio se na raspremljenu postelju, grčevito se prekrio preko glave plahtom i tako proležao puna dva sata – bez sna, bez misli, teška srca i tupa bremenita očaja u duši. Ponekad bi mu se cijelo tijelo zatreslo od mučne grozničave drhtavice. Mozgom mu se rojile svakakve koještarije koje ni s čim nisu imale veze: čas je, na primjer, zamišljao staru zidnu uru kakvu je prije petnaest godina imao u Petrogradu i s koje je bila otpala velika kazaljka, čas veselog činovnika Millebois i sjećao se kako su njih dvojica u Aleksandrovom parku uhvatili vrapca i onda, nasmijavši se tako da je odjeknuo cijeli park, shvatili da je jedan od njih već koleški asesor. Vjerujem da je zaspao tek negdje oko sedam sati i ne osjetivši kad je utonuo u san, a spavao je dobro i divno sanjao. Kad se probudio, negdje oko deset sati, mahnito je skočio iz kreveta, odmah se svega sjetio i snažno se udario dlanom po čelu: odbio je i doručak, i Bluma, i šefa policije, i činovnika koji ga je došao podsjetiti kako ga članovi savjeta te i te općine jutros očekuju da predsjedava njihovu sastanku, ništa nije čuo, ni želio shvatiti, nego je kao luđak odletio u sobu Julije Mihajlovne. Ondje mu je Sofija Antropovna, starica plemenita roda, koja je već odavno stanovala i radila kod Julije Mihajlovne, ispričala da je Julija Mihajlovna još u deset sati, u velikom društvu i u tri kočije, otišla Varvari Petrovnoj Stavroginoj u Skvorešnike da pregleda ondašnje uvjete za iduću, dakle drugu, i već planiranu priredbu, koja će se održati za dvije sedmice i da se tako već bila prekjučer dogovorila osobno s Varvarom Petrovnom. Zaprepa-

šten ovim vijestima, Andrej Antonovič se vratio u sobu i brže-bolje zapovjedio da mu upregnu konje. Jedva je čekao da krene. Duša mu je žudjela za Julijom Mihajlovnom – želio je da je bar vidi, da provede s njom bar pet minuta; možda će ga ona pogledati, primijetiti ga, možda će mu se osmjehnuti kao nekoć, oprostiti mu – oh, oh! »Što je s konjima?« Nasumce je otvorio debelu knjigu koja je ležala pred njim na stolu (ponekad bi, kao da gata, otvarao nasumce neku knjigu i na desnoj stranici pročitao gornja tri reda). Ovaj put je to bilo: *»Tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles«. Voltaire, »Candide«.*[1] Odmahnuo je rukom i sjurio do kočije: »U Skvorešnike!« Kočijaš je poslije pričao da ga je gospodin tjerao cijelim putem, ali tek što su se primakli vlasteoskoj kući, odjednom mu zapovjedio da okrene i da ga vrati u grad: »Brže, molim te brže«. Prije nego su stigli do gradskog bedema, »naredili su mi da zaustavim, izišli iz kočije i skrenuli s puta u polje; mislio sam da im je kakva nužda, ali su oni zastali i zagledali se u cvijeće i tako su neko vrijeme stajali, jedno čudo, kažem vam, tako da sam se već uplašio«. Tako je kasnije pričao kočijaš. Sjećam se kakvo je vrijeme bilo tog jutra: bijaše hladan i vedar, ali vjetrovit rujanski dan; ispred Andreja Antonoviča, koji je bio svrnuo u stranu s ceste, prostirao se šturi krajobraz golog polja koje je već odavno bilo pokošeno; vjetar je šumorio i njihao žalosne batrljke žutoga cvijeća koje je već polako ugibalo... Je li nakanio usporediti sebe sa sudbinom toga sveloga cvijeća što je već bila oparila jesen? Sumnjam. Čak mi se čini da on, po svoj prilici, nije uopće primjećivao cvijeća, usprkos onome što je tvrdio kočijaš i policijski nadzornik prve gradske četvrti, koji je u tom trenutku stigao kolima šefa policije i kasnije potvrdio da je zaista zatekao gubernijskog poglavara s kiticom žuta cvijeća u ruci. Taj nadzornik – oduševljeni pregalac u državnoj službi, Vasilij Ivanović Gusarov, tek je nedavno stigao u naš grad ali se već istaknuo i pročuo po svom neobičnom poletu, po svojoj usrdnosti u izvršavanju svakovrsnih zadataka i po nekoj urođenoj opijenosti poslom. Kad je skočio iz kola, nije se nimalo zbunio videći čime je zaokupljen guverner nego je mahnito, ali sigurno i kao iz topa saopćio da su »u gradu nemiri«.

– A? Što? – dočeka Andrej Antonovič ozbiljna lica ali nimalo začuđen, kao da se nalazi u svojoj radnoj sobi, ne sjetivši se uopće na kola i kočijaša.

[1] Sve je najbolje u najboljem od mogućih svjetova. Voltaire, »Candide«.

– Policijski nadzornik Prve četvrti Gusarov, vaša preuzvišenosti. U gradu je buna.

– Gusari? – priupita Andrej Antonovič zamišljeno.

– Baš tako, vaša preuzvišenosti. Pobunili su se radnici iz tvornice Špigolinovih.

– Špigulinovi radnici!...

Kao da ga je riječ »Špigulinovi« podsjetila na nešto. Čak je zadrhtao i dotakao prstom čelo: »Špigulinovi!« Šutke, ali svejednako zamišljen, uputio se bez žurbe prema kočiji, uspeo se i zapovjedio kočijašu da vozi u grad. Nadzornik policije ga je slijedio u drugim kolima.

Slutim da su mu putom padala na pamet mnoga zanimljiva rješenja pojedinih problema ali, kad je već stigao na trg pred gubernatorskom kućom, svejedno nije još ništa bio čvrsto odlučio, niti nakanio što će zapravo poduzeti. Ali tek što je ugledao redove odlučnih »buntovnika«, kordon redara, nemoćnog (ili možda namjerno nemoćnog) šefa policije i kad je osjetio da su sve oči uprte u nj, krv mu je navalila u srce. Izišao je iz kočije posve blijed.

– Dolje kape! – zakreštao je jedva čujno i bez daha. – Na koljena! – viknuo je neočekivano i iznenadio čak i samoga sebe, i neočekivanost njegova postupka možda je i izazvala onakav rasplet cijelog slučaja. Bilo je to nalik na ono sanjkanje o pokladama; zar se saonice, koje pojure nizbrdo, mogu zaustaviti nasred brijega? Na svoju nesreću, Andrej Antonovič je cijela života postupao posve otvoreno ali nikada ni na koga nije vikao i nije udarao nogama; a za takve ljude je još opasnije ako im saonice odjednom, tko zna zašto, pojure nizbrdo. Pao mu je mrak na oči.

– Gusari! – zakrešti on još glasnije i pomamnije, i glas mu zape u grlu. Zastao je, ne znajući još što će učiniti, ali je znao i cijelim svojim bićem osjećao da će sad svakako nešto učiniti.

»Bože moj!« – čulo se u gomili. Neki momak se počeo križati; tri-četiri čovjeka zaista htjedoše kleknuti, ali se drugi pomaknuše, zbijeni rame uz rame, istupiše još tri koraka naprijed i ujedan put svi zagalamiše: »Vaša preuzvišenosti... pogodili smo se za četrdeset kopjejki... upravitelj tvornice... ne može tako«, i tako dalje, i tako dalje. Ništa se nije moglo razabrati.

Na žalost se Andrej Antonovič i nije mogao udubiti u događaje. U ruci je još držao cvjetiće. Bio je uvjeren u bunu, kao Stepan Trofimovič jutros u kola što će ga odvesti u Sibir. A usred te gomile »buntovnika«, koja je piljila u njega razrogačenih očiju, neprestano se pred njim pomaljao njihov »huškaš« Petar Stepano-

vič, čiji ga lik neprestano progoni još od sinoć – Petar Stepanović, Petar Stepanovič koga je toliko mrzio...

– Šibe! – povikao je on još neočekivanije.

Pade grobna tišina.

Tako je to bilo u početku događaja, koliko sam uspio prikupiti vjerodostojne podatke i iz njih koješta zaključiti. Ali kasniji podaci više nisu bili tako točni, i, prema tome, ni moji zaključci. Međutim, ipak postoje neke provjerene činjenice.

Prvo i prvo, šibe su se stvorile na trgu nekako odviše brzo; očito je bilo da ih je dovitljivi šef policije u međuvremenu već bio pripravio. Ali išibane su bile svega dvije osobe, sigurno ne više... za to mogu jamčiti. Puka je laž da su bili išibani svi ljudi, ili bar polovica. Također je izmišljotina da je neka sirota, ali čestita žena također bila uhvaćena i, tko zna zašto, na brzinu i išibana; o tome sam kasnije čitao dopis u petrogradskim novinama. Mnogi naši građani su spominjali i neku ženu iz Grobljanske ubožnice, Avdotju Petrovnu Tarapidinu, koja je, tobože, vraćajući se iz pohoda u svoju ubožnicu, prelazila preko trga, probila se između gledatelja iz razumljive radoznalosti i, kad je ugledala cio prizor, uzviknula: »Kakva sramota!« i pljunula. Zbog toga su je, navodno, zgrabili i također »preslišali«. U povodu toga slučaja ne samo što se pisalo u tisku nego su u našem gradu, u prvotnom zanosu, čak počeli skupljati dobrovoljne priloge. I ja sam bio priložio dvadesetak kopjejaka. I što se poslije dogodilo? Izišlo je na vidjelo da nikakva ubožničarka Tarapidina nikada uoće nije ni postojala! Osobno sam svratio u onu ubožnicu na groblju da se raspitam: ondje nisu uopće čuli za neku Tarapidinu; čak su se i razljutili kad sam im ispričao što se govorka u gradu. Tu izmišljenu Avdotju Petrovnu spominjem uglavnom zbog toga što je Stepan Trofimovič gotovo doživio istu sudbinu (pod uvjetom da je ona žena zaista postojala); štoviše, možda je upravo on i prouzročio da su se proširile te lude glasine o Tarapidinoj, to jest, možda su njega, jednostavno, kako je kasnije priča bujala, pretvorili u spomenutu Tarapidinu. Što je glavno, nikako ne mogu shvatiti kako mi je uspio umaći tek što smo se našli na trgu. Predosjetivši da sluti na zlo, htio sam ga odvesti oko trga do ulaza u gubernatorovu kuću, ali me je isto svladala radoznalost pa sam na trenutak zastao da upitam prvoga namjernika što se tu događa; tad odjednom pogledah i primijetih da Stepana Trofimoviča više nema kraj mene. Nagonski sam odmah požurio da ga potražim na najopasnijem mjestu; slutio sam, tko zna zašto, da su i njemu saonice jurnule niz brdo. I zaista, ugledao sam ga u središtu zbivanja. Sjećam se da

sam ga zgrabio za ruku; ali me on mirno i ponosno uhvatio za ruku i nevjerojatno dostojanstveno izrekao:

– *Cher* – glas mu je zazvučao nekako bolno – kad oni već tako na očigled nas sviju i tako otvoreno upotrebljavaju silu, čemu se čovjek može onda nadati od *njega*... ako mu se pruži prilika da samostalno djeluje.

I on, dršćući od srdžbe i želeći pošto-poto izazivati, upre kao da raskrinkava, prijetećim prstom u Gusarova, koji je stajao na dva koračaja ispred nas i promatrao nas razrogačenih očiju.

– *Njega!* – uzvikne Gusarov izbezumljeno. – A tko je on? I tko si ti – priđe on stisnute pesnice – tko si ti? – zaurla bijesno, razdraženo i mahnito. (Spominjem da je inače vrlo dobro i osobno poznavao Stepana Trofimoviča.) Još samo jedan trenutak i on bi ga zacijelo zgrabio za ovratnik; ali se, srećom, Lembke okrenu prema nama kad začu viku. U nedoumici, ali pažljivo, zagleda se on u Stepana Trofimoviča kao da nešto pokušava dokučiti i onda nervozno mahnu rukom; Gusarov se obuzda. Izvukoh Stepana Trofimoviča iz gomile. A, uostalom, možda se sad već i sam nakanio povući.

– Idemo, idemo – uporno ću ja – imamo samo Lembkeu zahvaliti što nas nisu istukli.

– Idite vi samo, dragi prijatelju, ja sam kriv što vas izlažem neprilikama. Vas čeka budućnost i karijera u poslu, a meni... *mon heure a sonné*.[1]

On odlučno zakorači na ulazno stepenište u gubernatorovu kuću. Mene je vratar poznavao; rekoh mu da obojica idemo Juliji Mihajlovnoj. Sjeli smo u sobi za primanje i čekali. Nisam htio napustiti prijatelja, ali sam smatrao da je nepotrebno bilo što govoriti. On se držao kao čovjek koji se zakleo da će žrtvovati život za domovinu. Nismo sjeli jedan pokraj drugoga, nego u suprotne kutove sobe, ja pokraj ulaza, a on nasuprot meni, zamišljeno oborene glave i objema rukama ovlaš oslonjen na štap. Svoj šešir široka oboda držao je u ljevici. Tako smo sjedili svojih desetak minuta.

[1] Meni je odzvonilo.

II

Lembke je odjednom ušao brzim koracima u pratnji nadzornika policije, rastreseno nas pogledao i, ne obrativši zapravo nikakve pažnje na nas, uputio se udesno, pravo u svoju radnu sobu, ali se Stepan Trofimovič ispriječio pred njim i zaustavio ga. Visoka pojava Stepana Trofimoviča, koja je odudarala od ostalih, očito je djelovala; Lembke se zaustavio.

– Tko je to? – progunđao je on u nedoumici kao da se obraća šefu policije, iako, zapravo, nije okrenuo glavu prema njemu nego je i dalje motrio Stepana Trofimoviča.

– Umirovljeni koleški asesor Stepan Trofimovič Verhovenski, vaša preuzvišenosti – odvrati Stepan Trofimovič dostojanstveno se naklonivši. Njegova preuzvišenost ga je i dalje promatrala ali, mora se priznati, veoma tupo.

– Što hoćete? – obrati se on Stepanu Trofimoviču onako lakonski, prezirno i nervozno, kako se i priliči predstavniku vlasti, smatrajući da je Stepan Trofimovič obični molilac koji mu je došao uručiti neku pismenu žalbu.

– Danas je u mom stanu izvršio pretres neki činovnik koji je postupio u skladu s naređenjem vaše preuzvišenosti; zato bih želio...

– Ime? Vaše ime? – nestrpljivo će opet Lembke, kao da mu je nešto ipak sinulo. Stepan Trofimovič još dostojanstvenije ponovi svoje ime i prezime.

– A-a-a! To je... to je ono leglo... Poštovani gospodine, vi ste se pokazali u takvu svjetlu... Vi ste profesor? Je li da ste profesor?

– Imao sam čast da nekoć održim nekoliko predavanja omladini -skoga sveučilišta.

– O-mla-di-ni! – gotovo zadrhta Lembke iako je, mogao bih se okladiti, još uvijek jedva shvaćao što je posrijedi, pa čak možda i s kime razgovara. – Ja to, poštovani gospodine, neću dopustiti, mogu vam reći – razljuti se on odjedanput užasno. – Neću uopće dopustiti tu omladinu... Svi misle samo na te proglase. To je napad na društvo, poštovani gospodine, pravi gusarski napad... Što ste me htjeli zamoliti?

– Ništa, nego je, naprotiv, mene vaša supruga zamolila da nešto pročitam na sutrašnjoj priredbi, a ja vas ništa ne molim, nego sam samo došao zatražiti svoja prava...

– Na priredbi? Neće biti priredbe. Neću dopustiti tu vašu

priredbu, da znate. Predavanje? Predavanje, kažete? – zaurla on pomamno.

– Bilo bi mi vrlo drago kad biste uljudnije razgovarali sa mnom, vaša preuzvišenosti, kad ne biste udarali nogama i kad se ne biste na mene izdirali kao na derana.

– Znate li vi uopće s kime razgovarate? – pocrvenje Lembke.

– Vrlo dobro, vaša preuzvišenosti.

– Ja branim društvo, a vi ga rušite. Ru-ši-te! Vi ste... Ah, sad sam se sjetio: niste li vi ono bili instruktor u kući generalice Stavrogine?

– Jest, bio sam... instruktor... u kući generalice Stavrogine.

– I punih dvadeset pet godina ste bili leglo svega onoga što se sad kod nas nakotilo... Sve su to vaši plodovi. Čini mi se da sam vas i maloprije vidio na trgu... Čuvajte se, bome, poštovani gospodine, čuvajte se; vaši nazori su nam poznati. Uvjeravam vas da vas držim na oku. Ne mogu dopustiti, poštovani gospodine, da držite bilo kakva predavanja, da znate. Za tako nešto mene uzalud molite.

I on opet pokuša ući u svoju sobu.

– Ponavljam da se varate, vaša preuzvišenosti: mene je vaša supruga zamolila da pročitam na sutrašnjoj priredbi nekakav književni sastavak, a ne da održim predavanje. Ali naravno da to sad odbijam. Najponiznije vas molim da mi objasnite, ako je ikako moguće, zašto i iz kojih razloga je u mojoj kući danas izvršen pretres? Meni su oduzeli nekoliko knjiga, rukopisa, privatnih i za mene dragocjenih pisama, i sve su to u tačkama provezli kroz grad...

– Tko je izvršio pretres? – trgnu se i posve pribra Lembke i odjednom neobično pocrvenje. Naglo se okrene prema šefu policije. U tom se trenutku na vratima pojavi pogurena, visoka, nespretna Blumova prilika.

– Eto, to je baš taj činovnik – pokaže Stepan Trofimovič na njega. A Blum im pristupi kao krivac, ali ne i kao pokajnik.

– *Vous ne faites que des bêtises*[1] – ljutito i bijesno mu dobaci Lembke i odjednom se cio nekako izmijeni i pribra. – Oprostite... promuca on veoma zbunjeno i nevjerojatno pocrvenje – sve je to... sve je to bila, vjerojatno, samo neka greška, nesporazum... obični nesporazum.

– Vaša preuzvišenosti – pripomenu Stepan Trofimovič – ja sam u mladosti vidio zanimljivu zgodu. Jednom prilikom, u kazališ-

[1] Činite same gluposti.

nom se hodniku netko naglo primaknuo drugoj osobi i naočigled svih prisutnih opalio joj zvonki šamar. Shvativši istog časa da napadnuta osoba nije zapravo ona, kojoj je bio namijenio šamar, nego nepoznata, koja je tek donekle bila nalik na onu prvu, on je bijesno i žurno, kao čovjek koji ne želi gubiti dragocjeno vrijeme, dobacio gotovo ono isto što ste maloprije i vi rekli, vaša preuzvišenosti: »Zabunio sam se... Oprostite, to je nesporazum, obični nesporazum«. Ali kad je napadnuti čovjek i dalje pokazivao da je uvrijeđen i kad je počeo vikati, napadač mu je čak ogorčeno skresao: »Ta rekao sam vam da je to nesporazum, šta se onda još derete!«

– To je... to je, naravno, vrlo smiješno... – kiselo se osmjehnu Lembke – ali... zar ne vidite koliko sam i ja nesretan?

On gotovo uzviknu i... i, čini mi se, htjede već pokriti lice rukama.

Ovaj neočekivan i bolan uzvik, koji je bio gotovo nalik na jecanje, naprosto je parao srce. Bijaše to, vjerojatno, prvi trenutak kad je potpuno i jasno spoznao šta se sve noćas dogodilo i kad se istoga časa predao potpunom, ponižavajućem, pokajničkom očaju; tko zna, možda bi se već u idućem trenutku glasno razjecao. Stepan Trofimovič ga je isprva zapanjeno pogledao, zatim naglo oborio glavu i krajnje osjećajno izrekao:

– Vaša preuzvišenosti, ne uzbuđujte se više zbog moje gnjavatorske žalbe, samo zapovjedite da mi vrate knjige i pisma...

Nije dorekao. Upravo u tome trenutku se bučno vratila Julija Mihajlovna u pratnji cijeloga društva. Ali taj bi povratak htio znatno opširnije opisati.

III

Prije svega, svi su ujedanput, koliko god ih je bilo u tri kočije, upali u sobu za primanje. Julija Mihajlovna je inače imala svoj posebni ulaz koji je vodio pravo s ulaznog stepeništa, s lijeve strane, u njezine odaje; ali ovoga puta su se svi uputili kroz sobu za primanje, i to, vjerujem, upravo zbog toga, što je ondje bio Stepan Trofimovič i zbog toga što je Julija Mihajlovna, čim je ušla u grad, saznala sve što je on učinio, baš kao i ono što su uradili tvornički radnici. Obavijestio ju je o tome Ljamšin koga Julija Mihajlovna, zbog neke krivice nije bila povela na izlet i koji je, prema tome, saznao za sve događaje prije ostalih. Pakosno i veselo je pohitao na unajmljenoj kozačkoj ragi put Skvorešnika, u susret

društvu koje se vraćalo, da bi im saopćio vesele novosti. Mislim da se Julija Mihajlovna, usprkos svoj svojoj nepokolebljivosti, ipak prilično zbunila kad je saznala ove neočekivane vijesti; međutim, vjerojatno je ta zbunjenost potrajala samo trenutak. Politička strana događaja, na primjer, zacijelo je nije zabrinjavala: Petar Stepanovič joj je već bar četiri puta spomenuo da bi smutljivce iz tvornice Špigulinovih trebalo redom išibati, a Petar Stepanovič je odnedavna za nju zaista bio neprijeporan autoritet. »Ali... svejedno će mi on to platiti«, vjerojatno je ona pomislila, a ono *on* očito se odnosilo na njezina supruga. Uzgred napominjem da Petar Stepanovič baš ovoga puta nekako nije sudjelovao u tom općem izletu i njega, sve od jutra, uopće nije nitko vidio. Također ću još napomenuti da se Varvara Petrovna zajedno sa svojim gostima vratila u grad (u istoj kočiji s Julijom Mihajlovnom) u nakani da svakako bude na posljednjoj sjednici Odbora koji priprema sutrašnju priredbu. Nju su, naravno, zacijelo zanimale i vijesti koje im je saopćio Ljamšin i koje su se ticale Stepana Trofimoviča, a možda su je čak i uzbudile.

Do obračuna s Andrejom Antonovičem došlo je vrlo brzo. Nesretnik je to na žalost osjetio čim je pogledao svoju divnu suprugu. Neusiljeno i čarobna osmijeha na licu brzo je pohitala prema Stepanu Trofimoviču, pružila mu ruku u besprijekornoj rukavici i obasula ga najlaskavijim pozdravima – kao da joj cijelog jutra nije bilo na pameti ništa drugo nego kako će se što prije vratiti i pokazati Stepanu Trofimoviču koliko se veseli što ga, napokon, vidi u svojoj kući. Ni jednom riječcom nije spomenula jutarnji pretres; gradila se kao da ništa ne zna. Mužu također nije ništa rekla niti ga je uopće pogledala – kao da ga i nema u sobi. Stepana Trofimoviča je, štoviše, odmah odlučno zarobila i odvela u salon – baš kao da i nije bilo nikakve svađe s Lembkeom ili kao da nije bilo nikakva smisla nastavljati je, ako je što i bilo. Ponavljam ponovo: čini mi se da se Julija Mihajlovna, usprkos svom uzvišenom stavu, još jednom pošteno obrukala. Tome je mnogo pridonio i Karmazinov (koji je također, na molbu Julije Mihajlovne, bio na izletu i tako, makar i posredno, napokon posjetio Varvaru Petrovnu što je nju, kukavnu kakva je sad bila, neobično oduševilo). Karmazinov je još s vrata (ušao je poslije drugih) povikao čim je ugledao Stepana Trofimoviča i poletio mu u zagrljaj, prekinuvši čak u govoru Juliju Mihajlovnu.

– Cijelu vječnost se nismo vidjeli! Napokon... *Excelent ami*[1].

[1] Vrli prijatelju.

I opet je, umjesto poljupca, podmetnuo obraz. Zbunjeni Stepan Trofimovič ga je naprosto morao poljubiti.

– *Cher* – govorio mi je kasnije navečer prisjećajući se proteklog dana – u onom trenutku sam pomislio: tko li je od nas veći podlac? On, koji me grli da bi me time ponizio, ili ja koji ga prezirem, a ipak ga ljubim u obraz, iako sam se mogao okrenuti... Fuj!

– Molim vas, ispričajte nam sve, sve nam ispričajte – mumljao je i šušljetao Karmazinov kao da mu je Stepan Trofimovič mogao odjednom ispričati svojih dvadeset i pet godina života. Ali taj priglupi zahtjev također je bio dio »uzvišenog« stila.

– Sjećate li se da smo se posljednji put vidjeli u Moskvi na ručku u čast Granovskoga i da je to bilo ravno prije dvadeset i četiri godine... – poče Stepan Trofimovič veoma razložno (ali vjerojatno ne baš »uzvišenog« stila).

– *Ce cher homme*[1] – zakrešti Karmazinov i bez okolišanja ga prekine u govoru, nekako mu odviše prijateljski stežući rukom rame. – Dajte, Julija Mihajlovna, odvedite nas što prije u svoju sobu, ondje će nam on sve ispričati.

– Međutim, nikad nisam bio prisan s tom oštrokonđom od čovjeka – dršćući od bijesa žalio mi se te iste večeri Stepan Trofimovič. – Još u mladosti sam ga zamrzio... Uostalom, kao i on mene, razumije se...

Salon Julije Mihajlovne brzo se napunio. Varvara Petrovna je bila veoma uzbuđena, iako se nastojala držati ravnodušno, ali sam uhvatio njezina dva-tri oštra pogleda kojima je ošinula Karmazinova i dva-tri gnjevna koja je uputila Stepanu Trofimoviču – unaprijed i smišljeno gnjevna, gnjevna iz ljubomore, iz ljubavi: kad bi se Stepan Trofimovič ovoga puta nekako obrukao i dopustio Karmazinovu da ga ovdje pred svima ispreskače, vjerujem da bi ga ona na mjestu izmlatila. Zaboravio sam spomenuti da je ovdje bila i Liza, i nikada je još nisam vidio ovako veselu, bezbrižnu i sretnu. Naravno, bio je tu i Mavrikij Nikolajevič. Osim toga, u mnoštvu mladih gospođica i prilično raspojasanih mladića, od kojih se obično sastojala pratnja Julije Mihajlovne i koji su tu raspojasanost smatrali veselošću, baš kao i jeftini cinizam velikom mudrošću, ugledao sam dva-tri nova lica: nekog Poljaka, koji je bio samo na prolazu u našem gradu i koji je neprestano vragoljao, nekog Nijemca, liječnika, krepkog starčića koji se glasno i s užitkom neprestano smijao svojim vicevima i,

[1] Mili čovječe.

napokon, nekog vrlo mladog kneza iz Petrograda, pravi ljudski automat koji se vladao kao da je cijeli svijet njegov i nosio strašno visoke ovratnike. Očito je bilo, međutim, da je Julija Mihajlovna mnogo držala do tog gosta i da je čak pomalo strepila radi sastava svog salona...

– *Cher monsieur Karmazinoff* – javi se Stepan Trofimovič napadno se zavalivši na divan i počevši odjednom šušljetati isto kao i Karmazinov – *cher monsieur Karmazinoff,* život čovjeka iz naše prošlosti, koji ima svoja načela, makar i u razdoblju od dvadeset pet godina, ipak se uvijek doima jednolično...

Nijemac se glasno i isprekidano nasmija, baš kao da rže, smatrajući očito da je Stepan Trofimovič izvalio nešto nevjerojatno smiješno. A Stepan Trofimovič ga pogleda tobože začuđeno, što na Nijemca međutim uopće nije djelovalo. I knez se okrenuo prema Nijemcu i uperio u nj svoje ovratnike, nataknuvši cviker na nos i ne pokazavši, međutim, nikakve radoznalosti.

– ... uvijek se doima jednolično – hotimice ponovi Stepan Trofimovič i što je mogao otegnutije i neusiljenije izgovori svaku riječ. – Takav je bio i moj život u ovo četvrt stoljeća, *et comme on trouve partout plus de moines que de raisons*[1], i jer se s time potpuno slažem, ispalo je da cijelo to četvrt stoljeća nisam...

– *C'est charmant, les moines*[2] – ubaci Julija Mihajlovna okrenuvši se Varvari Petrovnoj koja je sjedila pokraj nje.

Varvara Petrovna uzvrati ponosnim pogledom. Ali Karmazinov nije mogao podnijeti uspjelu francusku upadicu Stepana Trofimoviča pa mu brzo i kreštavo upade u riječ.

– Što se mene tiče, ja sam u tom pogledu sasvim miran i već sedmu godinu živim u Karlsruheu. I kada je prošle godine ondašnje gradsko vijeće zaključilo provesti novu kanalizaciju, duboko u srcu sam osjetio da je ta kanalizacija u Karlsruheu meni bliža i važnija od svih problema u mojoj dragoj domovini... sa svim svojim takozvanim ovdašnjim reformama.

– Moram se složiti s vama, iako teška srca – uzdahnu Stepan Trofimovič značajno oborivši glavu.

Julija Mihajlovna je likovala: razgovor je bivao sve dublji i slobodoumniji.

– Kanalizacija za odvod nečistoće? – glasno zapita liječnik.

– Vodovodna, doktore, vodovodna; inače sam čak sudjelovao u projektiranju.

[1] I kako se uvijek nađe više redovnika nego razuma...
[2] Zgodno je to o redovnicima...

Liječnik gromoglasno prasnu u smijeh. Poslije toga se nasmijaše i mnogi drugi, ali u brk liječniku koji to nije opazio nego je neobično uživao u tome što se svi smiju.

— Dopustite da se ne složim s vama, Karmazinove, – brže-bolje pripomene Julija Mihajlovna. – Taj vaš Karlsruhe još mogu razumjeti, ali vi previše volite mistificirati, pa vam ovaj put ne možemo vjerovati. Koji je Rus, koji je naš pisac opisao toliko najsuvremenijih tipova, naslutio toliko najsuvremenijih problema, ocrtao glavna svojstva koja su značajna za tip suvremenog javnog radnika? Vi, upravo vi, i nitko drugi. Uzalud nas uvjeravate kako ste ravnodušni prema domovini i kako vas strašno zanima vodovod u Karlsruheu, ha, ha!

— Jest, pa, naravno – zašušljeta Karmazinov – ja jesam u liku Pogožova pokazao sve mane slavenofila, a u liku Nikodinova sve mane zapadnjaka...

— E, jest, baš *sve* – tiho šapnu Ljamšin.

— Ali sam učinio to tek uzgred, tek da ubijem dosadu i skratim vrijeme i... da zadovoljim kojekakve dosadne zahtjeve svojih sunarodnjaka.

— Vjerojatno znate, Stepane Trofimoviču – oduševljeno nastavi Julija Mihajlovna – da ćemo sutra uživati u jednom divnom djelu... u jednom od posljednjih predivnih beletrističkih ostvarenja Semjona Jegorovića, koje nosi naslov *»Merci«*. U tom sastavku on saopćava da više neće pisati, da neće pisati više ni za što na svijetu, čak ni kad bi ga anđeo nebeski ili, bolje rečeno, najviše naše društvo, zamolilo da izmijeni svoju odluku. Jednom riječju, zauvijek ostavlja pero i tim ljupkim *»Merci«*, obraća se publici u znak zahvalnosti što se ona toliko godina oduševljavala njegovom višegodišnjom i nepokolebivom odanošću časnoj ruskoj misli.

Julija Mihajlovna se rastapala od blaženosti.

— Jest, oprostit ću se; pročitat ću svoje *»Merci«* i otputovat ću, onamo... u Karlsruhe da ondje sklopim oči – raspekmezio se ponešto Karmazinov.

Kao i mnogi naši veliki pisci (a mi imamo vrlo mnogo velikih pisaca), on ne bi mogao podnijeti pohvale a da se, usprkos tolike svoje oštroumnosti, odmah ne raznježi. Ali mislim da im se to može oprostiti. Priča se kako je jedan od naših Shakespearea u običnom razgovoru hrabro tresnuo kako »mi«, kaže, *»veliki ljudi,* i ne možemo drugačije«, i tako dalje, a da i sam nije zamijetio što je rekao.

— I tako ću ondje u Karlsruheu sklopiti oči. Nama velikim ljudima ne preostaje ništa drugo, kad dovršimo svoje djelo, nego

da što prije sklopimo oči ne tražeći nikakve nagrade. Tako ću i ja postupiti.

– Dajte mi adresu pa da vam dođem u Karlsruhe na grob – smijao se Nijemac neumorno.

– Sad mrtvace šalju već i željeznicom – neočekivano dobaci jedan od onih nepoznatih mladića.

Ljamšin gotovo zaciča od oduševljenja. Julija Mihajlovna se namršti. Uđe Nikolaj Stavrogin.

– Gle, čuo sam da su vas uhapsili žace – izreče on glasno obrativši se ponajprije Stepanu Trofimoviču.

– Nisu, *žacali* su se to učiniti – poigra se Stepan Trofimovič riječima.

– Ja se samo nadam da ta nezgoda neće nimalo naškoditi mojoj molbi – javi se opet Julija Mihajlovna i nadam se da nećete, usprkos toj nesretnoj neprilici, o kojoj još nisam ništa ni čula, iznevjeriti naše usrdno iščekivanje i da nas nećete lišiti zadovoljstva da čujemo vaš prilog našem književnom prijepodnevnom sastanku.

– Ne znam, ja... sada...

– Da znate da sam zbilja nesretna, Varvara Petrovna... zamislite, baš kad sam toliko žudjela da osobno upoznam jednoga od najznačajnijih i naslobodoumnijih ruskih umova, a Stepan Trofimovič se, eto, odjednom, namjerava povući.

– Pohvala je tako glasna i jasna da je ja zapravo ne bih smio ni čuti – odreza Stepan Trofimovič – a i ne vjerujem da ne biste mogli bez moje jadne osobe na svojoj sutrašnjoj priredbi. Uostalom, ja bih...

– Vi ćete ga razmaziti! – podviknu Petar Stepanovič, koji je u tom času utrčao u sobu. – Tek sam ga zgrabio u šake a kad tamo, jednog dana, odmah – pretres, hapšenje, policajac ga hvata za vrat, i poslije svega ga još tetoše dame u gradonačelnikovu salonu! Rastopit će se od miline; ni u snu nije se nadao takvome slavlju. Sad će se još okomiti na socijaliste!

– Ni govora, Petre Stepanoviču, socijalizam je odviše velika ideja da je Stepan Trofimovič ne bi prihvatio – odlučno se za nj zauze Julija Mihajlovna.

– Ideja je velika, ali njezini zastupnici nisu baš odviše veliki, *et brisons-là, mon cher*[1] – priklopi Stepan Trofimovič, obrativši se sinu i spretno ustavši s divana.

Ali u tom času dogodi se neočekivana upadica. Von Lembke je

[1] Dosta o tome, dragi moj.

već dulje vremena bio u salonu, ali ga baš nitko nekako osobito nije primjećivao, iako su svi vidjeli kad je ušao. Julija Mihajlovna, još jednako onako raspoložena, i dalje se nije na nj osvrtala. Bio je zastao kraj vrata i mrko, ozbiljna izraza na licu, pratio razgovor. Kad je čuo da se spominju prijepodnevni događaji, nekako se uznemirio, ušeprtljio i zapiljio u kneza, očito zbunjen njegovim silno uškrobljenim ovratnicima koji su mu stršali ispod brade; onda odjednom zadrhta kad začu glas i ugleda Petra Stepanoviča i, tek što je Stepan Trofimovič rekao ono o socijalistima, brže-bolje mu priđe odgurnuvši uzgred Ljamšina, koji namješteno zatetura i tobože se zapanji trljajući rame i graděći se kao da je udarac bio strašno jak.

– Dosta! – podviknu von Lembke odlučno uhvativši uplašenog Stepana Trofimoviča za ruku i stegnuvši je iza sve snage svojom šakom. – Dosta, naši današnji gusari su raskrinkani. Ni riječi više. Sve smo mjere poduzeli...

On je to izrekao glasno i odlučno, tako da je cijela soba odjeknula. Dojam, koji su izazvale te riječi, bijaše mučan. Svi su osjetili nešto zlokobno u zraku. Vidio sam kako je Julija Mihajlovna problijedjela. Ova snažna scena završila se glupo. Pošto je svečano objavio da su poduzeli sve mjere, Lembke se naglo okrenuo i zabrzao iz sobe, ali je već na drugom koraku zapeo o sag, posrnuo i gotovo pao. Na trenutak se zaustavio, pogledao ono mjesto na sagu o koje je zapeo pa dobacio naglas: »Treba ovo promijeniti« – i izišao iz sobe. Julija Mihajlovna je potrčala za njim. Čim je izišla, digla se strašna galama u kojoj je teško bilo išta razabrati. Prisutni su govorili da je on »uzrujan«, a drugi su opet kazivali da je »utučen«. Treći su kružili prstom po čelu; Ljamšin je u kutu podigao dva prsta iznad glave. Govorkalo se i o nekakvim kućnim događajima, ali, naravno, potiho i šaptom. Nitko nije odlazio, nego su svi nešto čekali. Ne znam što je zapravo učinila Julija Mihajlovna, ali se za pet minuta vratila u salon pokušavajući biti posve mirna. Odgovorila je uvijeno da je Andrej Antonovič malko uzrujan ali da to nije ništa, da ga to prati, sve od djetinjstva, da ga ona »poznaje bolje nego itko« i da će ga sutrašnja priredba sigurno razonoditi. Zatim je još, ali samo reda radi, uputila nekoliko laskavih riječi Stepanu Trofimoviču i glasno pozvala članove odbora da odmah otvore sjednicu. Tada se oni, koji nisu bili članovi odbora, počeše spremati kući; ali mučni događaji tog kobnog dana još nisu bili završeni...

Sve otkako je ušao Nikolaj Vsevolodovič, opazio sam da ga je Liza brzo i uporno pogledala i da kasnije uopće nije skidala

pogleda s njega – tako da je to napokon svima palo u oči. Primijetio sam da se Mavrikij Nikolajevič bio nagnuo nad nju, odostrag, vjerojatno u nakani da joj nešto šapne, ali se očito predomislio i brzo uspravio, pogledavši ostale nazočne kao krivac. I sam Nikolaj Vsevolodovič je izazivao radoznalost: lice mu je bilo bljeđe nego inače a pogled posve odsutan. Pošto se bio, tek što je ušao, obratio Stepanu Trofimoviču onim pitanjem, odmah ga je posve zaboravio baš kao što je, čini mi se, posve zaboravio pozdraviti domaćicu. Lizu nije uopće ni pogledao – ne zato što nije htio, nego zato, siguran sam, što i nju uopće nije primjećivao. I tada odjednom, pošto je potrajala tišina iza prijedloga Julije Mihajlovne da se, ne časeći ni časa, odmah održi posljednji sastanak odbora – odjednom se zvonko i namjerno glasno javi Liza. Obratila se Nikolaju Vsevolodoviču:

– Nikolaje Vsevolodoviču, neki kapetan, koji sebe naziva vašim rođakom i bratom vaše žene a preziva se Lebjatkin, neprestano mi šalje nepristojna pisma i u njima mi se žali na vas i nudi da mi saopći neke tajne o vama. Ako je on uistinu vaš rođak, zabranite mu da me vrijeđa i poštedite me tih neugodnosti.

Osjećalo se da su te riječi pune strašna izazova, i svi su to odmah shvatili. Bila je to javna optužba, koja je možda iznenadila čak i nju samu. Njezin postupak bio je nalik na skok zatvorenih očiju s krova kuće.

Ali odgovor Nikolaja Stavrogina bijaše još nevjerojatniji.

Prvo i prvo, bilo je neobično već i to što se nije uopće iznenadio, nego je veoma mirno i pažljivo saslušao Lizu. Na njegovu licu nije se moglo primijetiti ni tračka zbunjenosti ili srdžbe. On je jednostavno, odlučno, čak i naoko posve spremno odgovorio na ovo sudbonosno pitanje:

– Jest, ja na nesreću jesam rođak toga čovjeka. Ja sam muž njegove sestre, rođene Lebjatkin, i to gotovo već pet godina. Možete biti sigurni da ću izručiti vaš zahtjev u najskorije vrijeme i mogu vam jamčiti da vas on više neće uznemiravati.

Nikada neću zaboraviti užasnuta izraza na licu Varvare Petrovne. Izbezumljeno je ustala sa stolice i ispružila desnu ruku preda se kao da se brani. Nikolaj Vsevolodovič je pogledao nju, Lizu, ostale nazočne i odjednom se nevjerojatno oholo nasmiješio; onda je polako izišao iz sobe. Na očigled sviju, Liza skoči s divana, čim je Nikolaj Vsevolodovič pošao prema izlazu, i očito htjede poletjeti za njim, ali se savlada i ne poletje, nego polako iziđe, isto tako ne rekavši nikome ni riječi, niti bilo koga pogledavši; naravno da je za njom pohitao Mavrikij Nikolajevič da je isprati.

Kako je grad brujao te večeri i što se sve govorilo, ne treba ni spominjati. Varvara Petrovna se zatvorila u svoju kuću u gradu, a Nikolaj Vsevolodovič je, pričalo se, otputovao pravo u Skvorešnike i ne posjetivši majku. Stepan Trofimovič me je pred večer poslao k *»cette chère amie«* da bih izmolio od nje dozvolu da je posjeti, ali ona nije ni mene primila. Bio je zaprepašten, plakao je. »Kakav brak! Kakav brak! Kakva obiteljska sramota«, ponavljao je neprestano. Međutim, ipak se sjećao i Karmazinova i strašno ga psovao. Usrdno se spremao i za sutrašnji nastup i – kakve li umjetničke prirode! – spremao se čak pred ogledalom, ponavljajući sve svoje dosjetke i igre riječima, koje je bio smislio u životu i zapisao u posebnu bilježnicu, kako bi ih ubacio u sutrašnji nastup.

– Prijatelju moj, činim to samo u ime velike ideje – govorio mi je kao da se opravdava. – *Cher ami,* napuštam svoje dvadesetpetogodišnje utočište i krećem, kamo – još ne znam, ali krećem...

TREĆI DIO

GLAVA PRVA

PRIREDBA. POČETAK

I

Priredba je održana usprkos neizvjesnosti koju je bio unio jučerašnji »špigulinovski dan«. Sve mi se čini da bi se priredba sutradan održala makar da je noćas Lembke čak i umro – toliko je do te priredbe držala Julija Mihajlovna. Na svoju nesreću, ona je sve do posljednjeg trenutka bila zaslijepljena i nikako nije shvaćala raspoloženje našeg društva. Potkraj više nitko nije vjerovao da će ovaj svečani dan proći bez nekakva velikog događaja, bez »raspleta«, kao što su govorili oni koji su već unaprijed trljali ruke od zadovoljstva. Mnogi su se, istina, nastojali držati mrko i mudro; ali, općenito uzevši, ruskog čovjeka silno veseli svaka javna i skandalozna gužva. Istina, postojalo je u nas čak i nešto ozbiljnije od obične želje za skandalom: svi odreda su bili ojađeni i neopisivo bijesni; činilo se da je svima sve već bilo dodijalo. Zavladao je neki sveopći, neodređeni cinizam, cinizam na silu. Samo se dame nisu dale smesti, i to tek u jednom jedinom osjećaju: u nemilosrdnoj mržnji prema Juliji Mihajlovnoj su se sve odreda slagale. A ona, sirotica, nije ništa ni slutila; sve do posljednjeg trenutka bila je još sigurna da se nalazi »u središtu pažnje« i da su joj svi »fanatično odani«.

Uzgred sam već pripomenuo kako se u nas pojavilo mnogo različitih nitkova. U burnim, nesigurnim ili prijelaznim razdobljima posvuda se i uvijek pojavljuju različiti nitkovi. Pod tim ne

podrazumijevam takozvane »napredne« koji uvijek trče pred rudu (to im je glavna briga), i to zbog toga što im je pred očima vječito neki strašno glup ali ipak više-manje određen cilj. Ovaj put mislim baš na običan ološ. U svakom prijelaznom razdoblju ispliva taj ološ na površinu, jer postoji u svakom društvu i, kad se pojavi, onda ne samo što nema nikakva cilja, nego nema čak ni mrvička neke ideje u glavi, već samo zrači, kako najbolje zna i umije, nemirom i nestrpljenjem. Međutim, taj ološ, a da on toga sam i nije svjestan, gotovo uvijek uhvati u šake grupica »naprednih«, koji djeluju u skladu s određenim ciljem, i ona upravlja svim tim ljudima onako kako im se sviđa ako se slučajno i u njoj ne nađe pravih pravcatih idiota, što se također često događa. Kod nas se danas priča, pošto je sve to već prohujalo, da je Petar Stepanovič radio po nalogu Internacionale, a Julija Mihajlovna po njegovu nalogu, da bi po njegovim uputama upravljala cijelim timırološem. Naši najrazboritiji umovi čude se sad sami sebi: kako su se oni onda dali povući za nos? Što je zapravo u nas značilo ono burno vrijeme i iz čega smo zapravo prelazili u što? – ne znam ni ja, a mislim da isto tako nitko drugi ne zna – osim možda nekoliko promatrača sa strane. Međutim, ti su najsumnjiviji nitkovi odjednom dobili na važnosti, počeli glasno kritizirati sve što je do tada bilo sveto, iako prije nisu smjeli ni usta otvoriti, a najistaknutiji ljudi, koji su dotada tako uspješno vodili glavnu riječ, morali su odjednom njih slušati i držati jezik za zubima; treći su bezobrazno povlađivali i cerekali se. Bili su to nekakvi Ljamšini, Teljatnikovi, vlastelini Tentetnikovi,[1] slinavi grmalji Radiščevi, Čifuti koji su se žalosno ali bahato osmjehivali, podrugljivci, gosti na proputovanju, slobodoumni pjesnici iz prijestolnice, pjesnici koji su mjesto slobodoumlja i talenta imali na sebi kožuhe i masne čizme, majori i pukovnici koji su se izrugivali svom besmislenom pozivu i koji su za povišicu od jednog jedinog rublja bili spremni odmah otpasati sablju i prijeći u željezničke pisarčiće; generali koji su prelazili u odvjetnike; prosvijetljeni prekupci, trgovački sinovi koji se istom prosvijetljuju, bezbrojni sjemeništarci, žene koje su zapravo same bile to takozvano žensko pitanje – svi su oni odjednom u našem gradu posve zagospodarili – i to nad kim? Nad našim klubom, najuglednijim dostojanstvenicima, nad obogaljenim generalima, nad najzatvorenijim i najnepristupačnijim damama iz otmjenog društva. Kad je već Varvara Petrovna, sve do one katastrofalne

[1] Osoba iz drugoga dijela Gogoljevih *»Mrtvih duša«*, bezvoljni i pasivni maštatelj Tentetnikov.

nesreće njezina sina, služila cijelom tom ološu, onda se tek drugim našim Minervama može donekle i oprostiti njihova ondašnja zaluđenost. Sad se sve to pripisuje, kao što već rekoh, Internacionali. Ta se ideja toliko ukorijenila da se čak prepričavala strancima u prolazu. Eto, nedavno se savjetnik Kubrikov, šezdesetodvogodišnji čovjek i nosilac odlikovanja svetoga Stanislava, prijavio, a da ga nitko nije potezao za jezik, i dirnuto izjavio da je puna tri mjeseca nesumnjivo bio pod utjecajem Internacionale. Kada su ga, s dužnim poštovanjem prema njegovim godinama i zaslugama, zamolili da svoju izjavu potanje objasni, on, istina, nije mogao dati nikakve dokaze osim tvrdnje da ju je »osjećao cijelim svojim bićem«, ali svejedno je i dalje ostao pri svojoj prvoj izjavi, tako da ga više i nisu ispitivali.

Ponovit ću još jednom da je u našem gradu postojala šačica opreznih osoba koje su se već u početku nekako izdvojile i zaključale u kuću. Ali koja brava može odoljeti prirodnim zakonima? I u najpristojnijim obiteljima također rastu djevojke koje bi pošto-poto htjele zaplesati. Tako su i sve osobe odreda, na kraju krajeva, ipak dale svoje priloge za guvernante. Zamišljeno je da ples bude veličanstven i raskošan; bajala su se prava čuda; naklapalo se i o nekim kneževima s lornjonima, koji su za tu priliku ovamo doputovali, o desetak redatelja, sve mahom mladih kavalira s vrpcama na lijevom ramenu; spominjali se nekakvi javni radnici iz Petrograda; govorilo se kako je Karmazinov, da bi povećao prihod, pristao pročitati svoje *»Merci«* u kostimu tipične guvernante iz naše gubernije; i pričalo se da će biti »Literarna kadrila« s kostimiranim plesačima, dok će svaki kostim predstavljati pojedini književni smjer. Napokon će u posebnom kostimu zaplesati i »časna ruska misao«, što je već samo po sebi značilo veliku novinu. Tko bi onda odbio dati prilog? Svi su ga dali.

II

Program priredbe bijaše podijeljen na dva dijela: na književnu matineju, koja će potrajati od podneva do četiri sata, i zatim na ples, koji će početi u devet i trajati do jutra. Ali je već sam taj raspored nosio u sebi klicu nereda. Ponajprije, već od početka publika je ozbiljno govorila o zakuski što će biti priređena odmah poslije književne matineje ili čak za matineje, u stanci koja je

namjerno za to i određena – o zakuski koja će naravno biti besplatna i uključena u program i na kojoj će biti šampanjca. Vrlo visoka cijena ulaznice (tri rublja) potkrepljivala je te glasove. »Kao da bih valjda tek onako davao svoj prilog? Priredba traje cijeli dan, pa nas moraju hraniti. Ljudi će ogladnjeti« – tako se nekako govorkalo u gradu. Moram priznati da je i Julija Mihajlovna, sa svoje lakoumnosti, podržavala te kobne glasove. Prije mjesec dana, tek što se bila zanijela velikom zamišlju, ona je brbljala o svojoj priredbi svakom namjerniku i uzgred spominjala kako će se držati zdravice, o čemu su čak obavijestile neke prijestolničke novine. Ona je onda najviše uživala pri pomisli na te zdravice; kanila ih je sama održati i u međuvremenu ih je već smišljala. Te će zdravice tobože otkriti našu zastavu vodilju (kakvu zastavu? kladim se da sirotica nije zapravo ni jednu sastavila), prijeći u obliku dopisa u prijestolničke novine, omekšati i oduševiti najvišu državnu vlast a zatim se proširiti po svim gubernijama, izazivajući posvuda čuđenje i okupljajući sljedbenike. Ali je za zdravice potreban šampanjac, a kako se šampanjac ne može piti natašte, to je bilo samo po sebi jasno da je potrebno prirediti i zakusku. I kasnije, kada je već ona krajnjim naporom uspjela osnovati odbor, i kada su počeli ozbiljnije razmatrati cijeli pothvat, odmah su je nedvojbeno uvjerili da će, budu li odviše maštali o gozbi, veoma malo ostati za guvernante, čak ako i prikupe izuzetno bogate priloge. Taj se problem mogao riješiti dvojako: baltazarskom gozbom[1] sa zdravicama, od koje će preostati svega devedesetak rubalja za guvernante ili – velikim prihodom od priredbe, koja će biti, možemo slobodno reći, svedena samo na povod. Odbor nas je, međutim, htio samo malko uplašiti, da bi napokon smislio treći izlaz koji je bio posve prihvatljiv i razborit; bit će to vrlo pristojna priredba, u svakom pogledu, samo bez šampanjca, i tako će na kraju ostati zamašna svota, mnogo veća od devedesetak rubalja. Ali Julija Mihajlovna nije pristala; njezina priroda bijaše protiv malograđanskih kompromisa. Odmah je zaključila da sve odreda, kad već ne može ostvariti svoju prvotnu zamisao, treba odmah okrenuti glavačke, to jest, naprosto skupiti ogromnu svotu koja će izazivati zavist svih ostalih gubernija. »Publika ipak mora shvatiti«, završila je ona svoj vatreni odbornički govor, »da je ostvarenje općeljudskih

[1] Prema knjizi proroka Danijela, babilonski car Baltazar je, uoči pada grada, kome je prijetio Kir, priredio veličanstvenu gozbu, što je postala sinoninom za bogat pir (kao i »lukulska gozba«).

ciljeva neusporedivo uzvišenije od trenutačnih tjelesnih užitaka i da je priredba, u biti, zapravo samo objava velike ideje i da se zato moramo zadovoljiti najskromnijim, malim, njemačkim plesom, i to samo radi simbolike, ako već nikako ne možemo posve izbjeći taj glupi ples!« – toliko ga je ona naime sad već zamrzila. Ipak su je napokon umirili. Tada su, eto, i izmislili »literarnu kadrilu« i ostale estetske poslastice kako bi njima zamijenili tjelesne užitke. Tada je, napokon, i Karmazinov pristao pročitati »*Merci*« (a dotle je samo gnjavio i petljao) i tako istjerati i samu pomisao na jelo iz glava našeg nezajažljivog općinstva. Tako je i opet ples postao velebnim slavljem, iako ne baš posve nalik na onaj kakav je isprva bio zamišljen. A da se ne bi opet previše zahirilo, pala je odluka da se isprva, na plesu, može dijeliti čaj s limunom i kolačićima, kasnije oranžada i limunada, a na kraju čak i sladoled – ali ništa više. Za one koji uvijek i posvuda neizostavno osjete glad i, što je najvažnije, žeđ, otvorit će se u posljednjoj sobi posebni bife koji će voditi Prohorič (glavni klupski kuhar) i koji će – ali samo pod najstrožim nadzorom odbora – usluživati goste svime što god požele, ali uz posebnu naplatu; u tom smislu na ulazu u dvoranu treba istaknuti natpis da bife – ne spada u program. Ali izjutra su zaključili da je bolje uopće ne otvarati bife, kako gosti ne bi smetali čitačima, i to usprkos tome što je pet soba dijelilo bife od bijele dvorane u kojoj će Karmazinov pročitati »*Merci*«. Zanimljivo je da su njegov nastup, naime sastavak »*Merci*«, čini se, precjenjivali u odboru čak i najtrezveniji ljudi. Što se tiče pjesničkih priroda, to je, na primjer, žena starješine plemstva saopćila Karmazinovu da će ona poslije njegova nastupa odmah dati da se na zid njezine bijele dvorane stavi mramorna ploča sa zlatnim natpisom, koji će podsjećati na to da je te i te godine, ovdje, na tom istom mjestu, veliki ruski i evropski pisac, odlažući zauvijek svoje pero, pročitao »*Merci*«i tako se oprostio od ruske publike koju je u ovoj prilici predstavljao naš grad, i da će taj natpis svi već moći pročitati na plesu, to jest, svega pet sati pošto Karmazinov bude pročitao svoje »*Merci*«. Pouzdano znam da je baš Karmazinov najviše i zahtijevao da izjutra, dok on bude čitao, ne otvaraju bife i da uopće ne dijele piće, a sve to usprkos napomenama nekih odbornika koji su tvrdili da takva zabrana nije u skladu s našim običajima.

Takve su bile stvarne okolnosti u trenutku kad su u gradu svi još vjerovali u baltazarsku gozbu, to jest besplatni bife; i vjerovali su u nju sve do posljednjeg časa. Čak su i gospođice maštale o obilju slatkiša i poslastica i još o nekim iznenađenjima. Svi su znali

da su prihodi neobično veliki, da će nagrnuti cijeli grad, da dolaze mnogi gosti iz unutrašnjosti i da ulaznica nema dovoljno. Također je bilo poznato da su mnogi, iako je bila propisana veličina priloga, dobrovoljno dodavali još i veće svote: Varvara Petrovna je, na primjer, za ulaznicu platila tri stotine rubalja i još je za uređenje dvorane dala cvijeće iz svoga staklenika. Žena starješine plemstva (inače članica odbora) ustupila je kuću i rasvjetu; klub – glazbu, poslugu i Prohoriča na cijeli dan. Bilo je još i drugih doprinosa, iako ne tako krupnih, ali tolikih da je odbor već htio sniziti cijenu ulaznice s tri na dva rublja. Odbor se, naime, isprva ozbiljno pribojavao da sve gospođice neće moći odvojiti po tri rublja i čak je predlagao da se puste u opticaj nekakve obiteljske ulaznice, to jest, da obitelj plaća ulaznicu za svega jednu gospođicu, a da sve ostale gospođice, koje su iz iste obitelji – makar ih bilo deset – mogu besplatno ući. Pokazalo se da su ove strepnje neopravdane: naprotiv, sve su gospođice navalile. Čak i najsiromašniji činovnici doveli su svoje kćerke, a posve je sigurno da slučajno nisu imali djevojaka, da im ne bi ni na pamet palo kupiti ulaznicu. Jedan siroti pisar doveo je svih svojih sedam kćeri, ne računajući, naravno, suprugu, pa čak i nećakinju, i svaka od tih žena imala je u ruci ulaznicu od tri rublja. E pa, vjerojatno nije teško zamisliti kakav je metež bio u gradu! Uzmimo samo da je priredba bila podijeljena na dva dijela, što je značilo da su svakoj dami bile potrebne dvije haljine – prijepodnevna za predavanje i večernja za ples. Mnogi pripadnici srednje klase, kako je kasnije izišlo na vidjelo, založili su uoči tog dana u naših Židova sve što su imali, čak i rublje, čak i plahte, gotovo i strunjače (a tih Židova se baš u posljednje dvije godine mnogo skupilo u našem gradu i pristizalo ih je sve više i više). Gotovo svi činovnici su unaprijed podigli plaću, a poneki vlastelíni su prodali i najnužniju stoku, i to jedino zbog toga da bi svoje gospođice kćerke doveli odjevene kao markize i da se ne bi slučajno osramotili pred drugima. I tako su za tu priliku sve toalete naših građanki bile neopisivo otmjene. Po gradu su se već dvije sedmice kolali vicevi o intimnim zgodama i nezgodama, i njih su naši podrugljivci odmah došaptavali Juliji Mihajlovnoj. Na istu su temu iskrsle i brojne karikature. Na svoje oči sam u spomenaru Julije Mihajlovne vidio nekoliko takvih crteža. Sve su to veoma podrobno znali i oni slojevi odakle su ti vicevi i potekli; zato je, vjerojatno, među građanstvom i nikla takva mržnja prema Juliji Mihajlovnoj u posljednje vrijeme. Sad svi samo psuju i, kad se svega sjete, škrguću zubima. Ali je unaprijed bilo jasno da provali srdžbe neće biti kraja bude li odbor

što propustio ili ples razočarao goste. Zato je svatko potajno i očekivao neki skandal; a kad su ga već svi toliko očekivali, kako onda da skandal i ne izbije?

Točno u podne zatutnjio je orkestar. Kako sam i sam bio redatelj, to jest, pripadao onoj dvanaestorici »mladića s vrpcama«, gledao sam na svoje oči kako počinje taj sramotni dan. Počelo je neopisivom gužvom na ulazu. Kako se dogodilo da je sve zatajilo već na prvom koraku, od policije pa nadalje? Onu pravu publiku ne krivim: sijede obiteljske glave ne samo što se nisu gurale i što nisu nikoga drugoga gurale, usprkos svom visokom ugledu, naprotiv su se, kažu, čak i zbunile, i to još na ulici, kad su ugledale ovu, za nas tako neobičnu najezdu svjetine koja je srljala i jurišala na ulaz mjesto da mirno uđe. U međuvremenu su pristizale kočije i napokon zakrčile ulice. Sada, kad ovo pišem, mogu tvrditi na temelju pouzdanih dokaza, da su neke najodvratnije nitkove iz našeg grada naprosto uveli Ljamšin i Liputin bez ulaznica, a možda im je u tome pomogao i netko od onih koji su, kao i ja, obavljali redateljsku dužnost. Bilo kako bilo, pojavilo se mnogo nepoznatih osoba, koje su se sjatile iz unutrašnjosti i tko zna još otkud. Ti divljaci, tek što bi ušli u dvoranu, otprve bi se raspitali (baš kao po dogovoru) gdje je bife, i, kad bi saznali da bifea nema, bez ikakva obzira i toliko drsko, da je to u ono vrijeme za nas bilo nezamislivo, počinjali psovati. Istina, neki su već došli pijani. Neke je, kao prave divljake, iznenadila veličanstvena dvorana u kući starješine plemstva, jer ništa slično nisu nikada vidjeli, pa bi se, kad bi ušli, na trenutak smirili i otvorenih usta promatrali oko sebe. Ta velika Bijela dvorana, iako već trošna, zaista je bila veličanstvena: neobično velika, s dva reda prozora, starinski oslikana i pozlaćena stropa, s galerijom i zrcalima između prozora, s crveno-bijelom draperijom i mramornim kipovima (kakvi bili da bili, ipak su bili kipovi), sa starinskim, bijelo-zlatnim i presvučenim crvenim baršunom, teškim pokućstvom iz Napoleonova doba. Moram spomenuti da se na kraju sale dizala visoka tribina za pisce, koji će čitati svoje sastavke a u cijeloj dvorani su, kao u kazališnom parteru, bile poređane stolice sa širokim prolazima između njih. Ali, poslije prvih trenutaka čuđenja, počelo se koješta besmisleno dobacivati i pitati. »Možda se nama još i ne sluša predavanje... Mi smo dali pare... Grdno su prevarili publiku... Ovdje smo mi gazde, a ne Lembkeovi!...« U jednu riječ, činilo se kao da su bili pozvani zato da dižu graju. Osobito se dobro sjećam ispada u kome se istaknuo onaj knez koji je jučer bio u stanu Julije Mihajlovne, nosio veoma uškrobljene ovratnike i

bio nalik na drvenu lutku. I on je, na njezino usrdno nagovaranje, pristao zakvačiti na lijevo rame splet vrpci i tako postati naš kolega u redateljskom poslu. Pokazalo se da ta nijema voštana figura na oprugama, kad već ne zna govoriti, zato zna djelovati. Kada ga se nadovezao neki rohavi, divovski umirovljeni kapetan, koji je bio na čelu skupine propalica i zapitkivao kako se može doći do bifea, on je dao znak policajcu. Njegov nalog su brže-bolje poslušali: usprkos psovkama, pijanog kapetana izbacili su iz dvorane. U međuvremenu je, napokon, počela pristizati i »prava« publika i u tri duge povorke se kretala kroz ona tri prolaza između stolica. Narušitelji reda su pomalo utihnuli, ali se publika, čak i ona »besprijekorna«, držala mrzovoljno i začuđeno; neke dame bile su naprosto uplašene.

Napokon su svi sjeli; i glazba je utihnula. Ljudi su se počeli useknjivati i ogledati. Pretjerano svečano su iščekivali – što je već samo po sebi uvijek loš znak. Ali »Lembkeovih« još nije bilo. Svila, baršun i drago kamenje sjali su i prelijevali se na sve strane; zrakom se širili miomirisi. Muškarci su se bili okitili svim odlikovanjima, a starci čak navukli i uniforme. Napokon se pojavi i žena starješine plemstva, zajedno s Lizom. Nikada još Liza nije bila tako čarobno lijepa kao toga dana, niti je ikad na sebi imala tako raskošnu toaletu. Kosa joj bila ukovrčana, oči joj plamtjele, na licu joj sjao smiješak. Očito se dojmila prisutnih; svi su je promatrali i šaptali o njoj. Nagađali su da ona pogledom traži Stavrogina, ali u dvorani još nije bilo ni Stavrogina, ni Varvare Petrovne. Nisam mogao shvatiti izraz njezina lica: zašto se na njemu odražavalo toliko sreće, radosti, energije, snage? Prisjećao sam se jučerašnjeg slučaja i bio u nedoumici. Međutim, »Lembkeovi« nikako da dođu. Već je to bio nezgodan propust. Kasnije sam saznao da je Julija Mihajlovna do posljednjeg trenutka čekala Petra Stepanoviča, bez koga se u posljednje vrijeme nije mogla ni maknuti, iako to sama sebi nije htjela priznati. Uzgred napominjem da je Petar Stepanovič dan prije, na posljednjem sastanku odbora, odbio redateljski znak, čime ju je strašno razjedio pa čak i rasplakao. Na veliko njezino čudo, koje se kasnije pretvorilo u uzrujanost (što sad unaprijed nagovještavam), njega uopće nije bilo cijelo prijepodne, ni na književnoj matineji, i do navečer ga nitko nije vidio. Napokon je publika počela otvoreno pokazivati nestrpljivost. Na tribinu još nitko da se popne. Posljednji redovi počeše pljeskati kao u kazalištu. Starija gospoda i gospođe su se mrštili: »Lembkeovi zaista već sebi suviše dopuštaju«. Čak je i ponajbolja publika počela šapatom koješta naklapati, kao na primjer, da

možda priredbe uopće neće ni biti, da je možda Lembke zaista ozbiljno bolestan, i tako dalje, i tako dalje. Ali, hvala bogu, Lembkeovi su se napokon pojavili: ona je išla ispod ruke s njim; moram priznati da sam i sam strašno strepio i pribojavao se hoće li zaista doći. Ali nagađanja su se pomalo raspršila i istina je izbijala na vidjelo. Publici kao da je kamen pao sa srca. Lembke je, čini mi se, bio čio i posve zdrav, što su, koliko se sjećam, zaključili i svi ostali; napokon, ne treba vam reći da su svi uprli poglede u njega. Zanimljivo je još spomenuti da je u našem visokom društvu bilo malo ljudi koji su smatrali da je Lembke zaista ozbiljno bolestan; njegovi postupci su im se činili posve normalni i njegov jučerašnji, prijepodnevni ispad na trgu prihvatili su s razumijevanjem. »Trebalo je tako odmah ispočetka«, govorili su naši odličnici. »A ne da tu počnu kao neki filantropi da bi , na kraju, završili kao i svi ostali, ne shvaćajući da je ovako i za samu filantropiju najbolje«, naime, bar se u klubu ovako zaključivalo. Zamjeravali su mu jedino što se tom prilikom onako raspalio. »Treba biti hladnokrvniji, ali je isto tako točno da je on nov u poslu«, govorili su stručnjaci. Jednako radoznalo su svi bili uprli poglede u Juliju Mihajlovnu. Mislim da nitko nema prava tražiti od mene, kao od pripovjedača, odviše pouzdane potankosti o onome što se naziva ženskom tajnom; znam samo nešto: sinoć, uoči današnjeg dana, ona je ušla u sobu Andreja Antonoviča i zadržala se kod njega do kasno iza ponoći. Sve mu je oprostila i umirila ga. U svemu su se supružnici uspjeli nagoditi, sve je zaboravljeno i kad je, potkraj razgovora, von Lembke ipak kleknuo, sjećajući se užasnuto onoga najgoreg završnog prizora pretprošle noći, divna ruka a zatim i usta njegove supruge zaustavile su vruće i pokajničke izjave viteški obazriva čovjeka, koji je samo bio odviše slab u svojoj nježnosti. Svi su primijetili da joj lice sja od sreće. Kročila je visoko uzdignute glave i na sebi je imala divnu haljinu. Činilo se da je u sedmom nebu; svečana priredba – koja je bila konačni cilj i kruna njezinih nastojanja – napokon će se održati. Uputivši se na svoja mjesta, koja su se nalazila tik ispred podija, Lembkeovi su se klanjali i uzvraćali pozdrave. Odmah su se našli u središtu pažnje. Žena starješine plemstva ustala je da ih dočeka ... Ali tada je izbio nezgodan nesporazum: orkestar je iz čista mira zasvirao tuš – ne neki običan marš, nego naprosto napitnički tuš kakav se svira u klubu kad se ispijaju zdravice u nečiju čast na službenom ručku. Sad znam da se za to postarao Ljamšin, koji je također bio redatelj i koji je dao znak orkestru da zasvira tuš u počast »Lembkeovima«. Naravno, on bi se uvijek mogao opravdati time da je to

učinio iz gluposti ili iz osobite revnosti... Na žalost, onda još nisam znao da tima tipovima više i nije bilo ni do kakvih opravdanja, nego da su odlučili od toga dana posve otvoreno nastupati. Samo što se na tušu nije završilo: zavladala je mučna nedoumica i publika se zbunjeno osmjehivala, kad su se, odjednom, u dnu dvorane i na galeriji razlegli uzvici »hura«, isto, tobože, u počast Lembkeovima. Nije vikalo mnogo osoba, ali moram priznati da je vika ipak neko vrijeme potrajala. Julija Mihajlovna je pocrvenjela i oči su joj sjevnule. Lembke je zastao kraj svoga sjedišta i, okrenuvši se prema onima koji su vikali, dostojanstveno i ozbiljno motrio dvoranu... Brže-bolje su ga posjeli. Opet sam, na svoj užas, primijetio na njegovu licu onaj opasni smiješak, koji sam mu vidio na usnicama kad je jučer stajao u salonu svoje supruge i motrio Stepana Trofimoviča prije nego mu je pristupio. Učinilo mi se da mu je i sad na licu nekakav zlokoban izraz i da je taj izraz što je najgore, pomalo komičan, kao izraz čovjeka koji je, vjerojatno, nakanio sebe žrtvovati kako bi poslužio uzvišenim ciljevima svoje žene... Julija Mihajlovna me odmah pozvala i došapnula mi da otrčim Karmazinovu i zamolim ga da počne čitati. Ali tek što sam se ja okrenuo da pođem onamo, kad izbi nova svinjarija, samo još mnogo neugodnija od one prve. Na tribini, na praznoj tribini, u koju su dosada bili upereni svi pogledi i sve nade i na kojoj se dotle nalazio jedino stolić i pred njim stolica, a na stolu čaša vode na srebrnu poslužavniku – na toj se praznoj tribini odjednom pojavi divovska prilika kapetana Lebjatkina u fraku i s bijelom kravatom. Toliko sam bio zaprepašten, da nisam mogao vjerovati svojim očima. Čini mi se da se kapetan zbunio i da je zastao u dnu podija. Odjednom netko iz publike povika: »Lebjatkine! Ti li si to?« Glupa i crvena kapetanova njuška (bio je posve pijan) rastegnu se na taj povik u širok i tup osmijeh. Podigao je ruku, obrisao čelo, stresao kuštravu glavu i kao da se odlučio na sve ili ništa, zakoračio još dva koraka i odjednom – prasnuo u smijeh, i to ne glasan, ali zvonak, otegnut, sretan smijeh od kojega mu zaigra cijela debela tjelesina i suziše se očice. Taj je prizor nasmijao gotovo polovicu gledatelja, a dvadesetak ljudi je i zapljeskalo. Ozbiljna publika je mrko izmijenila poglede; međutim, cijela upadica nije potrajala više od pola minute. Na tribinu odjednom ustrča Liputin s redateljskim znakom na ramenu i u pratnji dvojice slugu; oni oprezno prihvatiše kapetana pod ruke, a Liputin mu nešto šapnu. Kapetan se namršti, progunđa: »E, ako je tako«, odmahnu rukom, okrenu publici svoja široka pleća i u pratnji one trojice siđe s tribine. Ali trenutak kasnije Liputin opet doleti na

tribinu. Na usnama mu je titrao najslađi od svih njegovih smiješaka, koji su inače obično nalik na zašećereni ocat, a u rukama je držao list papira. Sitnim ali hitrim koracima došao je do prednjeg ruba tribine.

– Gospodo – obrati se on publici – zbog našeg neopreza izbio je ovaj komični nesporazum koji smo već otklonili, ali sam se ipak usudio preuzeti na sebe poruku i iskrenu, smjernu molbu jednog našeg ovdašnjeg pjesnika... Prožet humanom i uzvišenom idejom... usprkos svojoj vanjštini... onom istom idejom koja je sjedinila sve nas... da bismo obrisali suze naših nesretnih mladih intelektualki iz naše gubernije... taj gospodin, to jest, htio sam reći, ovaj naš pjesnik... koji inače želi sačuvati inkognito... veoma bi volio doživjeti da mu netko pročita njegovu pjesmu prije početka našega plesa... to jest, htio sam reći – naše književne matineje. Iako ova pjesma ne spada u program i ne može biti uvrštena... jer smo je dobili tek prije pola sata, *nama* se (kome nama? od riječi do riječi bilježim njegov isprekidani i smušeni govor) učinilo da bismo zbog neobične iskrenosti i osjećajnosti, koja je isto tako neobično zabavna, da bismo ipak mogli ovdje pročitati tu pjesmu, ne kao neko ozbiljno djelo, ali ipak kao nešto što odgovara ovom našem slavlju... Ukratko rečeno, našoj ideji... Osim toga pjesma ima svega nekoliko kitica... pa bih zamolio dopuštenje premilostive publike...

– Čitajte! – prodera se netko u dnu dvorane.

– Da čitam, je li?

– Čitajte, čitajte! – začu se nekoliko glasova.

– Mogu pročitati, molit ću lijepo, s dopuštenjem publike – naceri se opet Liputin onim svojim slatkim osmijehom. On se ipak nekako nije mogao odlučiti i meni se činilo da je uzbuđen. Ma koliko da su ti ljudi bezobrazni, ipak ponekad zapnu. Uostalom, naš sjemeništarac možda ne bi zapeo, ali Liputin je svejedno još pripadao bivšem društvu.

– Upozoravam vas, to jest, čast mi je upozoriti vas, kako ovo nije baš onakva oda kakve su se prije pisale u ovakvoj prilici nego, gotovo, moglo bi se reći, šala, ali je u njoj toliko iskrenosti i osjećajnosti, što je opet spojeno sa zabavnošću, a ona je, možemo slobodno reći, puna najstvarnije istine.

– Čitaj, čitaj!

On razmota papir. Naravno da ga nitko nije uspio spriječiti. Osim toga je nastupio i s redateljskim vrpcama na ramenu. Zvonkim glasom on najavi:

– »Domovinskoj i ovdašnjoj guvernanti od pjesnika s priredbe.

Zdravo, zdravo, guvernanta,
Likuj ti i raduj se,
Natražnjačka il žorž-santka,
Ti u sebe ufaj se.«

– To je opet Lebjatkin! Naravno da je Lebjatkin napisao! – odjeknu nekoliko glasova. Razlegnu se smijeh a nekoliki čak i zapljeskaše.

Ti šmokljane učiš lako
Francuskoj abecedi,
A za tebe i te kako
Crkvenjak svaki vrijedi!

– Bravo! Bravo!

Ali u reformî vrijeme
Crkvenjaku se ne da,
Treba, djevo, para breme –
Ili opet abeceda.

– Tako je, tako je, to je realizam, bez *para* nikuda!

Ali kad smo ovim pirom
Kapital ti skupili,
Miraz uzmi, pođi s mirom,
Za tebe smo plesali.

Natražnjačka il žorž-santka,
Ti u sebe ufaj se,
Imaš miraz, guvernanta,
Pljuj na sve i raduj se!

Moram priznati da nisam vjerovao svojim ušima. Bijaše u tome toliko neuvijene drskosti da se Liputinov postupak nije moglo opravdati čak ni njegovom glupošću. A, osim toga, Liputin naravno nije uopće bio glup. Bilo je jasno na što sve ovo smjera: žurili su se da izazovu nered. Neke kitice te idiotske pjesme, na primjer, ova posljednja, bile su takve da ih nikakva glupost ne bi mogla opravdati. Liputin je, čini mi se, i sam osjetio da je preuzeo pretežak zadatak na sebe: pošto je svoje obavio, on je, uplašivši se vlastite drskosti, naprosto obamro, nije uopće silazio s tribine, nego je stajao kao da želi još nešto dometnuti. Očito je očekivao

da će sve ovo nekako drugačije ispasti; ali čak i ona skupina bezobraznika, koja je pljeskala za njegova ispada, sad je utihnula baš kao da je i ona obamrla. Najgluplje je bilo što su mnogi patetično shvatili cijeli ovaj ispad, to jest, ne kao paskvil, nego kao stvarnu i golu istinu o guvernantama, kao nekakvu naprednu pjesmu. Ali pretjerana drskost pjesme ipak je i njih zapanjila. Što se tiče publike u cjelini, cijela je dvorana bila ne samo skandalizirana, nego i uvrijeđena. Ništa ne pretjerujem kad ovako iznosim svoje dojmove. I Julija Mihajlovna je kasnije pričala da je malo nedostajalo pa da se onesvijesti. Jedan od naših najuglednijih staraca izveo je svoju staricu, i oboje su izišli iz dvorane ispraćeni uzbuđenim pogledima publike. Tko zna, možda bi taj primjer slijedili još i mnogi drugi da se u tom trenutku na tribini nije ipak pojavio Karmazinov, u fraku, s bijelom kravatom i s bilježnicom u ruci. Julija Mihajlovna ga je ushićeno pogledala, kao pravog spasitelja... A ja sam otišao iza kulisa; tražio sam Liputina.

– To ste hotimično učinili! – rekao sam uhvativši ga bijesno za ruku.

– Bogami, nije mi bilo ni na kraj pameti – skupi se on odmah, počne lagati i izigravati nesretnika – maloprije sam dobio pjesmicu i pomislio, kad je već tako zabavna...

– Niste to uopće pomislili. Nije moguće da tu glupu bljezgariju smatrate za zabavnu šalu?

– Jest, molit ću lijepo, smatram, molit ću lijepo.

– Jednostavno lažete. Nije uopće istina da ste sada dobili tu pjesmu. Sastavili ste je zajedno s Lebjatkinom, možda još sinoć, samo da biste izazvali skandal. Posljednji stih je zacijelo vaš, a i onaj o crkvenjaku. I zašto se Lebjatkin pojavio u fraku? Znači da ste ga pripremali i da sam pročita, samo da se nije napio kao zemlja?

Liputin me pogleda hladno i jetko.

– A što se to vas tiče? – upita on odjednom neobično mirno.

– Kako: što me se tiče? I vi imate vrpcu na ramenu... Gdje je Petar Stepanovič?

– Ne znam; negdje ovdje; zašto pitate?

– Zato što mi je sad sve jasno kao sunce. Ovo je naprosto zavjera protiv Julije Mihajlovne i plan da izazovete skandal na priredbi...

Liputin me opet pogleda ispod oka.

– I što se to vas tiče? – zasmijulji se on, slegnu ramenima i ode.

Osjećao sam se kao pokisao. Sve moje slutnje su se pokazale kao točne. A ja sam se još naivno nadao da se možda varam! Što mi je preostajalo učiniti? Htio sam se posavjetovati sa Stepanom

Trofimovičem, ali je on stajao pred ogledalom i uvježbavao različite smiješke i neprestano zirkao na papirić na kojemu je bio ispisao bilješke. Poslije Karmazinova doći će on na red, pa zacijelo više ne bi bio mogao razgovarati sa mnom. Da pohrlim Juliji Mihajlovnoj? Bilo je još prerano da joj se obratim: njoj je trebala mnogo okrutnija lekcija da bi se izliječila od predrasude kako se nalazi »u središtu pažnje« i kako su joj svi »fanatično odani«. Ne bi mi povjerovala i držala bi me za zloslutna vidovnjaka. Uostalom, zar bi mi ona mogla pomoći? »Eh«, pomislio sam, »zapravo što se to mene zaista tiče, skinut ću ovu vrpcu i otići kući *kad počne*«. Baš sam tako pomislio: »kad počne«, dobro se sjećam.

Ali je već bilo vrijeme da odem u dvoranu i slušam Karmazinova. Zavirivši još jednom za kulise, primijetio sam da se ondje smuca mnogo neznanaca i da čak i mnoge žene naprosto ulaze i izlaze. Taj prostor iza kulisa bio je dosta uzan, posve odvojen od gledališta zastorom i straga hodnikom povezan s drugim sobama. Ondje su naši čitači čekali da na njih dođe red. U tom trenutku sam se najviše iznenadio ugledavši čitača koji će nastupiti iza Stepana Trofimoviča. Bio je to također neki profesor (i sad ne znam točno tko je zapravo), koji je dobrovoljno napustio neko sveučilište poslije nekakva studentskog slučaja i bio svratio, tko zna zašto, u naš grad svega nekoliko dana prije priredbe. I njega je netko preporučio Juliji Mihajlovnoj, a ona ga je dobrohotno prihvatila. Sada znam da je prije toga bio u njezinu stanu svega jedanput i da je cijelu večer šutio, zagonetno se smješkao dosjetkama i razgovorima u društvu oko Julije Mihajlovne i na sve ostavio neugodan dojam sa svoga bahatog a istovremeno plašljivo uvrijeđenog držanja. Julija Mihajlovna ga je sama nagovorila da i on ovdje govori. Sad je koračao iz kuta u kut i, kao i Stepan Trofimovič, šaputao nešto sebi u bradu, samo što je, mjesto u ogledalo, gledao u pod. Smiješke nije uvježbavao iako se neprestano i čulno osmjehivao. Bilo je jasno da ni njega ne mogu osloviti. Bijaše inače osrednja rasta, naoko mu je bilo četrdesetak godina, bio je ćelav i sijede bradice, pristojno odjeven. Najzanimljivije je da bi on, kad god bi se okrenuo, podizao uvis desnu šaku, mahao njome iznad glave i brzo je opet spuštao, kao da mrvi u prah suparnika. Tu je kretnju neprestano ponavljao. Smučilo mi se. Pohitao sam da čujem Karmazinova.

III

U dvorani se opet osjećalo nešto neugodno u zraku. Unaprijed vas upozoravam: klanjam se veličini genija; ali zašto se ta gospoda, ti naši geniji, potkraj svojih slavnih godina vladaju ponekad baš kao malena djeca? Kao da je što pomoglo Karmazinovu što je izišao na podij držeći se dostojanstveno kao pet komornika? Zar je moguće jednim jedinim člankom zaokupiti publiku cijeli sat? Uopće sam zapazio da čovjek, makar bio i najveći genij, ne može nekažnjeno tražiti od publike na ovakvom javnom i popularnom nastupu da ga pažljivo sluša više od dvadeset minuta. Istina, velikog genija su dočekali s neobičnim poštovanjem. Čak su i oni najozbilniji starčići pokazali da ga cijene i da su znatiželjni, a dame su se čak prilično uzbudile. Pljesak je, međutim, bio posve kratak i nekako neložan, nesiguran. Međutim, u stražnjim redovima nije došlo ni do kakva ispada sve do onog trenutka kad je gospodin Karmazinov progovorio, a i onda se ništa naročito ružno nije dogodilo, osim malih nesporazuma. Već sam prije spomenuo kako je imao kreštav glas, pomalo čak i ženstven i usto je još umilno šušljetao kako i dolikuje pravom plemenitašu. Tek što je izgovorio nekoliko riječi, odjednom se netko usudio glasno nasmijati – vjerojatno kakva neiskusna budala koja još nije vidjela otmjena društva i koja i po prirodi lako prasne u smijeh. Međutim, nikakvih protesta nije bilo; naprotiv, budalu su ušutkali, i on se povukao u se. Ali je tada gospodin Karmazinov, prenemažući se i mijenjajući glas, najavio i saopćio kako on »isprva ni za živu glavu nije htio čitati« (bilo je vrlo važno da to spomene!). »Ima, da znate, takvih redaka koji zaista iskreno potječu iz srca, toliko iskreno da se to ne može ni opisati, pa takvu svetinju čovjek nikako ne može iznijeti pred javnost« (a zašto ju je onda iznosio?); »ali kako su ga zamolili i nagovorili, odlučio se da je iznese, i kako, osim toga, zauvijek odlaže pero i kune se da više nipošto neće pisati, a održat će sigurno riječ, napisao je još samo ovo posljednje djelce; i kako se bio zakleo da nipošto i nikada neće više čitati pred publikom, ovo treba shvatiti kao njegov posljednji javni nastup«, i tako dalje, i tako dalje, sve nešto u tom smislu. Sve to još nije bilo nimalo strašno, jer smo mi svi vični na piščeve predgovore. Iako moram napomenuti kako je to moglo i vrlo loše završiti, ako uzmemo u obzir kako nam je publika neobrazovana i kako su oni posljednji redovi bili nabrušeni. Kao da nije bilo bolje pročitati neku kratku pripovijest, pričicu nalik na one kakve je

nekoć pisao – iako nakićenu i ishitrenu, ali ipak ponekad i oštroumnu. Tako je mogao sve spasiti. Ali ne, gospodo, on je htio nešto drugo. Počeo je raspredati litanije![1] Bože moj, čega tu sve nije bilo! Mogu pouzdano ustvrditi da bi čak i prijestolnička publika odrvenjela, a kako onda ne bi naša? Pokušajte zamisliti dva arka puna najishitrenijih i najbesmislenijih brbljarija. Osim toga je taj gospodin svoje djelo čitao nekako s visoka i s mukom, baš kao iz samilosti, tako da je čak ispalo uvredljivo za naše slušatelje. A tema je bila... tko bi zapravo mogao shvatiti što je bila tema? Bijaše to prikaz nekakvih dojmova, nekakvih uspomena. Ali kakvih? I o čemu? Ma koliko da su se mrštila naša provincijska čela dok je čitao prvu polovicu sastavka, ništa nisu mogli shvatiti, tako da smo drugu polovicu slušali samo iz uljudnosti. Istina, mnogo se tu pričalo o ljubavi, o genijevoj ljubavi prema nekoj osobi, ali moram priznati da je zvučalo prilično nespretno i nezgrapno. Uz debeljuškastu priliku genijalnog pisca nekako nije išla, bar po mom mišljenju, priča o njegovu prvom poljupcu. I što je najgore, i taj poljubac je on doživio posve drugačije nego što ga doživljavaju ostali ljudi. Oko njega je morala rasti žutilovka (svakako žutilovka ili nekakva slična biljka zbog koje čovjek mora zaviriti u botaniku). Usto je na nebu svakako bio nekakav ljubičasti odsjaj koji naravno, nitko od smrtnika nikada nije zamjećivao ili, ako ga je i zamjećivao, nije ga uspio valjano zapaziti, a »ja sam, eto, samo pogledao pa vam sada opisujem, vama budalama, kao da je riječ o najobičnijoj pojavi«. Drvo pod kojim je sjedio taj zanimljivi par zacijelo je nekakve narančaste boje. I sjede oni tako negdje u Njemačkoj. Odjednom ugledaju Pompeja ili Kasija uoči njihove bitke, i oboje ih podilazi jeza od uzbuđenja. Nekakva vila jeknu u grmlju. Gluck je u šipražju svirao na violini. Komad koji je svirao zvao se *en toutes lettres*[2], i nitko nije znao za nj, tako da je i opet trebalo zaviriti u muzički udžbenik. U međuvremenu je posukljala magla i toliko je sukljala i sukljala da je već bila više nalik na milijune jastučića nego na maglu. Tada odjednom sve opet nestaje, i veliki genij se jedne zime, za jugovine, prebacuje preko Volge. Dvije i pol stranice traje opis toga putovanja, a na kraju on ipak upada u prolizinu u ledu. Genij se utapa – mislite li da se utopio? Ni govora; sve je opisano samo zbog toga da bi se, u trenutku kad mu

[1] Cijeli je sadržaj *Merci* parodija na stil i sadržaj nekih sastavaka Turgenjeva (60-tih godina): *Dosta*, *Sablasti*, itd.

[2] Punim naslovom.

je voda došla do grla i kad je već grcao, pred njim pojavila ledenica, sićušna ledenica veličine graška, ali posve čista i prozračna »kao smrznuta suza«, i u toj ledenici je ugledao odraz Njemačke ili, točnije rečeno, njemačkog neba i u duginim prelivima ga je taj odraz podsjetio na onu suzu koja se, »sjećaš li se, skotrljala iz tvojih očiju dok smo sjedili pod smaragdnim drvetom, a ti si radosno uzviknula: »Nema zločina!« »Tako je«, rekoh ja kroz suze, »ali ako je tako, onda nema ni pravednika«. Zajecali smo i zauvijek se rastali«. – Ona je otputovala nekamo na morsku obalu, a on otišao u nekakvu spilju; i odjednom se spušta, spušta, tri godine se spušta duboko u zemlju ispod Suhareva tornja u Moskvi i odjednom, duboko u njedrima zemlje, u spilji, nalazi nekakvo kandilo, a pred kandilom pustinjaka. Pustinjak se moli. Genij naslanja uho na rešetkasto okance i odjednom čuje uzdah. Da niste možda pomislili da je to pustinjak uzdahnuo? Baš je njemu do vašeg pustinjaka! Ni govora, taj ga je uzdah naprosto podsjetio na njezin prvi uzdah prije trideset godina kad su, »sjećaš li se, sjedili u Njemačkoj ispod drveta od agata, a ti si mi rekla: ‚Čemu ljubav? Pogledaj, uokolo raste žukovina i ja te volim, ali, eto, kad prestane rasti žukovina, i ja ću te prestati voljeti'. Onda je opet posukljala magla, pojavio se Hoffmann, zapijukala je vila iz Chopina i odjednom se u magli i u lovorovom vijencu iznad rimskih krovova pojavio Ancus Marcius. Jeza od ushita podišla nas je po leđima, i mi smo se zauvijek rastali«, i tako dalje, i tako dalje. Sve u svemu, možda i nisam kadar da vam sve točno ispričam, ali to je, uglavnom, bio osnovni smisao te brbljarije. Napokon, kakva je to sramotna slabost obuzela naše velike umnike prema veličanstvenim dosjetkama! Veliki evropski filozof, veliki znanstvenik, izumitelj, poslenik, mučenik – svi ti trudbenici i patnici su za našeg velikog ruskog genija isto što i kuhari u njegovoj kuhinji. On je veliki gospodin, a oni stoje gologlavi pred njim i čekaju njegove zapovijedi. Istina, on se oholo podruguje i Rusiji, i ništa mu nije ugodnije nego reći kako je Rusija, u svakom pogledu, pokleknula pred velikim evropskim mozgovima, ali što se tiče njega – to je nešto posve drugo, on se uzdigao iznad svih tih mozgova. Svi su oni samo građa za njegove dosjetke. On, jednostavno, uzme tuđu ideju, prišije joj antitezu, i dosjetka je gotova. Postoji zločin, znači – nema zločina; nema istine, nema ni pravednika; postoje ateizam, darvinizam, moskovska zvona... Ali, avaj, on više ne vjeruje ni u moskovska zvona: tu su već Rim, lovorike... Ali on više ne vjeruje ni u lovorike... Treba još samo dodati obavezni izljev bajronovske tuge, poneku grimasu iz Hei-

nea, nešto od Pečorina – i eto, stroj se već zahuktao, i te kako se zahuktao... »Samo me pohvalite, pohvalite me, ja to tako volim; ja samo to onako kažem da ću se odreći pera; vidjet ćete, još ću vam tri stotine puta dosađivati, nećete me više moći ni čitati...«

Naravno, sve se to nije moglo mirno završiti; najgore je što je za sve on sam bio kriv. Već odavno su se ljudi počeli komešati, useknjivati, kašljati i raditi sve ono što obično rade kad na ovakvom književnom nastupu pisac, ma tko on bio, gnjavi publiku duže od dvadeset minuta. Ali genijalni pisac nije to uopće zamjećivao. On je i dalje šušljetao i mumljao, ne obazirući se na publiku, tako da su ljudi već pomalo počeli dvoumiti. Tada je odjednom negdje u stražnjim redovima odjeknuo usamljen ali glasan povik:

– Bože, kakve gluposti!

To se čovjeku otelo nehotice, i siguran sam da nije bilo izazovno. Naprosto više nije mogao slušati. Ali gospodin Karmazinov je zašutio, podrugljivo pogledao publiku i zatim zašušljetao držeći se kao uvrijedjeni komornik:

– Čini mi se, gospodo, da sam vam doista dosadio?

Njegova krivica je i bila u tome što je prvi progovorio; pozivajući slušatelje da mu odgovore, dao je priliku i najgorem ološu da se javi, i to, možemo reći, čak i posve legalno; a da se uspio svladati, ljudi bi se dobro useknuli i iskašljali, i sve bi mirno prošlo... Možda je očekivao da će njegovo pitanje mjesto odgovora uroditi pljeskom; ali pljeska nije bilo; naprotiv, svi su se nekako uplašili, pritajili i utihnuli.

– Vi uopće nikada niste vidjeli Ancusa Marciusa, sve je to stilska izmišljotina – odjeknu odjednom bijesan čak nekako izbezumljen glas.

– Tako je – odmah prihvati i drugi glas – danas više nema prividjenja, postoje prirodne znanosti. Bit će bolje da se upoznate s prirodnim znanostima.

– Gospodo, uopće se nisam nadao ovakvim primjedbama – strašno se prenerazi Karmazinov. Veliki genije se u Karlsruheu očito bio posve odvikao domovine.

– Sramotno je pričati u današnje vrijeme da se svijet drži na tri ribe – zaviče odjednom neka djevojka. – Nikako se vi, Karmazinove, ne biste mogli spustiti u onu spilju do pustinjaka. A i kome su danas na pameti pustinjaci?

– Gospodo, ja se najviše čudim tome kako ste sve ovo ozbiljno shvatili. Uostalom... uostalom, imate potpuno pravo. Nitko ne cijeni stvarnu istinu toliko koliko ja sam...

Iako se ironično osmjehivao, ipak je bio zaprepašten. Na licu mu se moglo pročitati: »Nisam onakav za kakva me držite, ta ja sam uz vas, samo treba da me hvalite, da me hvalite što više, što možete više, ja to strašno volim«...

– Gospodo – zavika on napokon već posve ojađen – vidim da je moja jadna pričica posve promašena. A i čini mi se da sam i ja promašio što sam ovamo došao.

– Gađao vranu, a pogodio kravu – doviknu glasno neki glupan, koji je zacijelo bio pijan, tako da se na nj nije trebalo ni obazirati. Istina, usput se razlegnuo i drzak smijeh.

– U kravu, kažete? – prihvatit će Karmazinov. Glas mu je postajao sve kreštaviji. – Što se tiče napomene o vrani i kravi, dopustit ćete mi, gospodo, da prijeđem preko nje. Odviše poštujem svaku publiku da bih se upustio u takve usporedbe, bile one i najnevinije; ali sam mislio...

– Slušajte, poštovani gospodine, bolje vi malko... – zavika netko iz stražnjih redova.

– Ali sam se ipak nadao da ćete me, jer odlažem pero i opraštam se od čitalaca, bar saslušati.

– Tako je, mi vas i želimo saslušati, želimo – odvažiše se napokon neki u prvim redovima.

– Čitajte, čitajte – prihvati nekoliko ushićenih gospođa, i napokon odjeknu pljesak, istina, kratak i slabašan. Karmazinov se kiselo nasmiješi i ustade.

– Vjerujte, Karmazinove, da se svi mi čak osjećamo počašćeni... – nije se mogla savladati žena starješine plemstva.

– Gospodine Karmazinove – razlegnu se odjednom mladenački glas u dnu dvorane. Bijaše to glas jednog veoma mladog učitelja iz pokrajinske škole, divnog, smjernog i plemenitog momka, koji je u našem gradu boravio tek od nedavno. On je čak ustao. – Gospodine Karmazinove, kad bih ja imao sreću da se tako zaljubim, kao što ste nam vi to opisali, onda ne bih, bome, svoju ljubav spominjao u člančiću koji se javno čita.

Čak je pocrvenio u licu.

– Gospodo – zaviče Karmazinov – ja sam završio. Dalje neću čitati, odlazim. Dopustite mi jedino da pročitam posljednjih šest redaka. »Tako je, dragi moj čitatelju, zbogom mi ostaj!«, poče on čitati iz rukopisa i više ne sjede u naslonjač. »Zbogom, čitatelju; čak mi nije mnogo stalo da se rastanemo kao prijatelji: zašto bih ti zapravo dodijavao? Možeš me čak i psovati. O, psuj me, koliko hoćeš ako budeš u tome bar donekle uživao. Ali je najbolje da zauvijek zaboravimo jedan drugoga. I kad bi svi čitatelji postali

odjednom toliko plemeniti da bi me, klečeći, počeli preklinjati suznih očiju: »Piši, o piši za nas, Karmazinove – za domovinu, za potomstvo, za lovorike«, ja bi im se naravno uljudno zahvalio, ali bih svejedno odgovorio: »Dosta je, dugo sam se bavio vama i vi mnome, mili moji zemljaci, hvala vam, *merci*! Vrijeme je da se rastanemo! *Merci, merci, merci*«.

Karmazinov se dostojanstveno nakloni i, crven kao rak, nestade za kulisama.

– Nitko nikada ne bi klečao; kakva luda ideja.

– Jeste li vidjeli tu taštinu!

– To je humor, i ništa drugo – umiješao se netko razboritiji.

– E, poštedite nas takva humora.

– Ipak je to bilo drsko, gospodo.

– Sreća da je napokon završio.

– Eh, jesmo se nadosađivali.

Ali sve te neuljudne napomene iz stražnjih redova (uostalom ne samo iz stražnjih) zaglušila je pljeskom ostala publika. Zvali su Karmazinova da se vrati. Nekoliko dama s Julijom Mihajlovnom i sa ženom starješine plemstva na čelu, okupilo se pred tribinom. Juliji Mihajlovnoj se u ruci stvorio raskošan lovorov vijenac na bijelu baršunastu jastuku, oivičen opet vijencem svježih ruža.

– Lovorike! – izgovori Karmazinov lukavo i nekako se zajedljivo nasmiješi. – Ja sam, naravno, ganut i neobično zahvalno primam taj vijenac koji je bio unaprijed spremljen i koji još nije uvenuo; ali vas uvjeravam, *mesdames*, da sam odjednom postao takav realist da mi se čini kako je u naše vrijeme mjesto ovim lovorikama u kuharovim rukama, a ne u mojim...

– Od kuhara bi bilo više koristi – dobaci isti onaj sjemeništarac koji je bio na »sjednici« kod Virginskoga. Nastalo je prilično komešanje. U nekim su redovima ljudi poskakali na noge da bi bolje vidjeli ceremoniju krunidbe lovorovim vijencem.

– Ja bih sad za kuhara dodao još tri rublja – glasno prihvati druga osoba, i to čak veoma glasno, glasno i nametljivo.

– I ja.

– I ja.

– Zar zbilja ovdje nema bifea?

– Gospodo, to je obična prijevara...

Međutim, treba istaći da su se sva ova razuzdana gospoda svejednako dobrano bojala naših uglednika i policijskoga nadzornika koji se nije micao iz dvorane. Za deset minuta su svi ipak nekako zauzeli svoja mjesta, ali reda kao u početku više nije bilo. I tako je nesretni Stepan Trofimovič upao točno u početak kaosa...

IV

Svejedno sam pohitao njemu, iza kulisa, da bih ga još jednom uzrujano upozorio kako je, po mom mišljenju, sve propalo i kako je za nj najbolje da ne izlazi na tribinu nego da odmah ode kući i da se izgovori, recimo, dizenterijom; a ja bih, također, skinuo vrpcu i otišao s njim. Ali je on u tom času već bio krenuo na podij i samo je načas zastao, pogledao me oholo od glave do pete i svečano izrekao:

– Zašto vi mislite, poštovani gospodine, da bih ja bio kadar učiniti takvu podlost?

Uzmaknuo sam. Bilo mi je jasno, kao što su dva i dva, da se on neće izvući bez većih neprilika. Dok sam tako stajao posve obamro, preda mnom je opet iskrsla pojava onog profesora, pridošlice, koji je bio na redu poslije Stepana Trofimoviča i koji je maloprije neprestano dizao i silovito spuštao šaku. On je svejednako hodao gore-dolje, zadubivši se u svoje misli i, zlurada ali slavodobitna osmijeha na licu, gunđao sebi nešto u bradu. Ja sam mu naprosto bez ikakve namjere (nekako nagonski) pristupio i oslovio ga.

– Molim vas lijepo – rekoh ja – iz iskustva dobro znam da publika prestane slušati predavača ako govori dulje od dvadeset minuta. Pola sata ne može sebi dopustiti i najslavnija veličina...

On zastade i čak se nekako strese od uvrede koju sam mu očito bio nanio. Na licu mu se pokaza neizmjerna bahatost.

– Ne brinite – promrsi on prezirno i prođe mimo mene. U tom času se u dvorani začuo glas Stepana Trofimoviča.

»Eh, idite svi do đavola!«, pomislio sam i otrčao u dvoranu.

Stepan Trofimovič je sjeo u naslonjač dok je u dvorani još vladao opći metež. U prvim redovima su ga očito dočekali neprijazni pogledi. (I u klubu ga više nisu voljeli kao prije i mnogo manje su ga cijenili.) Uostalom, sreća je bila što ga nisu odmah ušutkali. Još me od jučer progonila neobična strepnja: sve mi se činilo da će ga izviždati čim se pojavi. A, međutim, u onom ga metežu, nisu odmah ni primijetili. I čemu se mogao nadati taj čovjek kad je prije njega čak Karmazinov onako prošao? Bio je blijed; već deset godina nije nastupao pred publikom. Po uzbuđenju i po nekim drugim znakovima, koje sam ja poznavao, bilo mi je jasno da on svoj današnji nastup na književnoj tribini smatra za sudbonosni trenutak u životu ili bar za nešto slično tome. Baš toga sam se najviše i bojao. Neobično sam volio toga čovjeka. I kako

sam se samo osjećao kad je otvorio usta i kad sam čuo njegovu prvu rečenicu!

– Gospodo! – povikao je on iznenada, gotovo srvana glasa, kao da je odlučio staviti sve na kocku: – Gospodo! Još jutros mi je na stolu bio jedan od onih ilegalnih letaka koje su podijelili u našem gradu, i ja sam se po stoti put pitao: »U čemu je tajna toga letka?«

Cijela je dvorana u tren oka mukom umuknula, svi su ga odreda pogledali, poneki čak plašljiva izraza u očima. Treba priznati da je znao kako će već prvim riječima privući pažnju. Neki čak proviriše iza kulisa; Liputin i Ljamšin su napeli uši. Julija Mihajlovna mi je mahnula rukom da bi me dozvala sebi:

– Prekinite ga, pošto-poto ga prekinite! – uzbuđeno je prošaptala. Samo sam slegnuo ramenima; tko bi mogao obuzdati čovjeka koji je *sve stavio na kocku?* Jao, kako sam dobro razumio Stepana Trofimoviča.

– Aha, on to spominje proglase! – prošaputaše slušatelji; cijela se dvorana uskomešala.

– Gospodo, ja sam riješio cijelu tu tajnu. Tajna njihova učinka jest – u njihovoj gluposti! (Oči mu sijevnuše.) – Jest, gospodo, da je bar ta glupost namjerna, lažna i sračunata – o, to bi čak bilo genijalno! Ali njima treba reći ono što ih ide: oni nimalo ne lažu. To je najočitija, najbezazlenija, naprosto neopisiva glupost – *c'est la bêtise dans son essence la plus pure, quelque chose comme un simple chimique*[1]. Da je to samo malo pametnije napisano, svatko bi odmah uočio svu ništavnost te neopisive gluposti. Ali ovako su svi u nedoumici: nitko ne vjeruje da je to zaista doslovno tako glupo. »Ne može biti da tu nema nešto drugo« – kaže svatko u sebi i traži tajnu, nazrijeva tajnu, htio bi otkriti što se krije između redaka – učinak je, dakle, postignut! O, nikada još nije glupost dobila tako bogatu nagradu, usprkos tome što ju je tako često zaslužila... Jer, *en parenthèse*[2], glupost je, baš kao i najveća genijalnost, jednako korisna čovječanstvu...

– Dosjetke iz četrdesetih godina! – dovikne netko iako posve tiho, ali taj glas nalije ulje na vatru, svi povikaše i zagalamiše.

– Gospodo, hura! Ja nazdravljam gluposti! – poviče Stepan Trofimovič već potpuno izbezumljen i ogleda se po dvorani.

Pritrčao sam mu da mu tobože, natočim čašu vode.

[1] To je glupost u najčistijem obliku, nešto kao kemijsko počelo.
[2] Uzgred budi rečeno.

– Stepane Trofimoviču, okanite se, Julija Mihajlovna vas preklinje...

– Pustite me, okanite se vi mene, besposleni mladiću! – otrese se on na mene glasno. Otrčao sam od njega. – *Messieurs!* – nastavi on. – Zašto se uzrujavate, zašto vičete i bunite se? Ja vam dolazim s maslinovom grančicom. Donosim vam ključ, jer ja dobro poznajem ključ koji sve ovo rješava – i tako ćemo se opet pomiriti.

– Dolje! – povikaše neki.

– Tišina, pustite ga da govori, neka dovrši – urlala je druga polovica. Osobito se uzbuđivao onaj mladi učitelj koji, kad se jednom drznuo progovoriti, više nije mogao prestati.

– *Messieurs*, ključ je u – sveopćem praštanju. Ja, koji sam jednom nogom u grobu, svečano izjavljujem da dah života postoji kao nekoć i da životne snage još nisu presahle u mladom pokoljenju. Entuzijazam suvremene omladine jednako je čist i svijetao, kao i u naše vrijeme. Dogodilo se samo nešto: promijenjen je cilj, jedna ljepota zamijenjena je drugom! Cijeli je nesporazum oko toga što je ljepše: Shakespeare ili čizme, Rafael ili petrolej?

– Je li to izdaja? – gunđali su jedni.

– To su pitanja koja kompromitiraju!

– *Agent-provocateur!*[1]

– A ja vam kažem – krajnje očajnički zaciča Stepan Trofimovič – a ja vam kažem da su Shakespeare i Rafael vredniji od slobode seljaka, vredniji od nacionalnog pitanja, od socijalizma, vredniji od mladog naraštaja i od kemije, vredniji gotovo od cijelog čovječanstva jer oni i jesu plod, pravi pravcati plod cijelog čovječanstva, i to upravo možda najvredniji koji uopće postoji! Oni su pravo utjelovljenje ljepote, a da toga utjelovljenja nema, možda ne bih ni pristao živjeti... O, bože! – on pljesnu rukama. – Prije deset godina sam isto ovo uzvikivao u Petrogradu s tribine, istim ovim riječima, i oni isto tako nisu ništa shvaćali, smijali se i ušutkavali me kao i sada; ograničeni ljudi, što vam treba pa da shvatite? I znate li vi, znate li da čovječanstvo još može nekako živjeti bez Engleza, da može i bez Njemačke, da bez Rusa i te kako može, da bez znanosti može, da može i bez kruha, ali jedino ne može bez ljepote, jer onda više nitko ne bi imao što raditi! Cijela je istina u tome, cijela je povijest u tome. I znanost se ne bi mogla održati ni trenutka bez ljepote – znate li vi to, podrugljivci – postala bi ništavna, čavao ne bi mogla izmisliti!... Što rekoh, ne porekoh! –

[1] Policijski provokator!

sumanuto on povika na kraju i svom snagom udari šakom po stolu.

Ali dok je on urlao bez ikakva smisla i obzira, u dvorani je zavladao metež. Mnogi su skočili sa svojih mjesta, neki pojurili naprijed, bliže tribini. Uopće se sve odigralo mnogo brže, nego što opisujem, tako da nije nitko uspio ništa poduzeti. A možda i nije htio.

– Lako je vama gotovanima koji živite na tuđoj grbači – proderao se tik pred tribinom onaj isti sjemeništarac i zadovoljno se nakesio u lice Stepanu Trofimoviču. Govornik ga je primijetio i prišao rubu tribine:

– Nisam li ja, nisam li baš ja maloprije kazao da je entuzijazam našeg mladog naraštaja jednako čist i svijetao kao što je uvijek i bio i kako taj naraštaj propada jedino zato što ne shvaća u čemu je ljepota. Još ne shvaćate? I ako imate na umu da to ovdje izjavljuje dotučen čovjek i ojađen otac, zar je moguće – o, vi ograničeni – zar je moguće u svojim nazorima biti objektivniji i hladnokrvniji?... Nezahvalnici... Nepravedni... Zašto, zašto samo nećete da se pomirimo?...

I on odjednom briznu u histeričan plač. Prstima je otirao suze koje su mu tekle niz lice. Ramena i grudi tresli mu se od jecaja... Zaboravio je sve na svijetu.

Publika se istinski uplašila i gotovo cijela ustala.

Brzo je skočila i Julija Mihajlovna uhvativši supruga ispod ruke i dižući ga iz naslonjača... Skandal je bio na vrhuncu.

– Stepane Trofimoviču! – veselo je urlao sjemeništarac. – U našem gradu i u okolici luta ovih dana odbjegli robijaš Fećka. Pljačka ljude i nedavno je ponovo ubijao. Dopustite mi da vas zapitam: da ga vi niste prije petnaest godina prodali u vojsku kako biste time platili kartaški dug, to jest, da ga niste naprosto izgubili na kartama, recite, bi li on dospio na robiju? Bi li klao ljude kao što ih sada kolje boreći se za samoodržanje? Što na to kažete, gospodine esteto?

Prizor koji je uslijedio naprosto ne želim opisivati. Ponajprije se razlegao bjesomučni pljesak. Nisu pljeskali svi nazočni, nego možda samo petina dvorane, ali su zato pljeskali bjesomučno. Sva ostala publika navalila je prema izlazu, ali kako su se oni, koji su pljeskali, sve više gurali prema tribini, došlo je do sveopće gužve. Dame su pocikivale, neke djevojke zaplakale i molile da ih odvedu kući. Lembke je, stojeći pokraj svog naslonjača, mahnito i brzo gledao na sve strane. Julija Mihajlovna je bila posve izgubila glavu – prvi put otkako je u našem gradu. Što se tiče Stepana Trofimo-

viča, u prvi čas mi se doslovno učinilo da su ga sjemeništarčeve riječi naprosto zdrobile; ali je tada podigao obje ruke, nekako ih pružio iznad publike i zavikao:

– Otresam prah sa stopala svojih i proklinjem vas... Ovo je kraj... kraj...

I, okrenuvši se, nestao iza kulisa mašući i prijeteći rukama.

– Uvrijedio je cijelo društvo!... Ovamo s Verhovenskim! – derali su se bjesomučno. Htjeli su se već otisnuti u potjeru za njim. Nije ih bilo moguće smiriti, bar ne u tom trenutku, tako da je odjednom posljednja tragedija kao bomba prasnula i odjeknula ovom skupu: treći govornik,[1] koji je do sada neprestano mahao šakama iza kulisa, odjednom je istrčao na tribinu.

Činilo se da je posve poludio. Široko se i slavodobitno osmjehujući, očito nevjerojatno siguran u samoga sebe, promatrao je uskomešanu dvoranu i reklo bi se da je uživao u metežu. Nimalo ga nije zbunjivalo što će morati čitati sred takve gužve, nego ga je, naprotiv, očito veselilo. I to je bilo tako očigledno da je odmah svima upalo u oči.

– Što je sad ovo? – padala su pitanja. – Tko li je sad ovo? Pst! Što bi on htio reći?

– Gospodo! – zavikao je manijak iza svega glasa, zastavši na rubu tribine i zakreštavši gotovo isto onako ženstveno kao i Karmazinov, ali ne šušljetajući onako plemenitaški. – Gospodo! Prije dvadeset godina, prije nego što se zaratila s pola Evrope, Rusija je bila pravi ideal u očima svih državnih i tajnih savjetnika. Literatura je robovala cenzuri; na sveučilištima su podučavali paradni korak; vojska se pretvorila u balet, a narod je plaćao danak i šutio pod bičem kmetstva. Patriotizam se pretvorio u uzimanje mita od živih i od mrtvih. Oni koji nisu primali mito smatrani su za buntovnike jer su remetili opći sklad. Cijeli su brezici posječeni da bi se poredak održao. Evropa je drhtala i strepila... Ali nikada nije Rusija, u cijeloj svojoj besmislenoj tisućugodišnjoj povijesti, doživjela ovakvu sramotu.

Podigao je šaku svečano i prijeteći se uzmahao nad glavom i

[1] 2. ožujka 1862., na književnom večeru u korist »Društva za pomoć siromašnim piscima i znanstvenicima« nastupio je liberalistički profesor povijesti P. V. Pavlov (1823–1895) i održao predavanje o povijesnim nevoljama ruskoga naroda, rekavši, između ostaloga, da »Rusija nikada nije proživljavala tegobnije trenutke«. Pavlov je bio uhapšen i prognan, a policijski doušnik je prijavio da je profesor čitao »osobito uzbuđeno, zanosno, proročanski i veoma glasno«. Nema sumnje da je ta epizoda inspirirala Dostojevskog za ovaj odlomak. Iste je večeri, uz Černiševskoga i Njekrasova«, i Dostojevski čitao odlomke iz *Zapisa iz Mrtvog doma*.

odjednom je bijesno spustio kao da će protivnika smrviti u prah. Bjesomučni urlik razlegnu se sa svih strana, odjeknu zaglušni pljesak. Sad je već pljeskala gotovo polovica dvorane; zanijeli su se i oni najbezazleniji: javno i pred svima netko je blatio Rusiju i kako onda ne bismo urlali od oduševljenja?

– Tako je! To je prava riječ! Bravo! Jasno, ovo nije estetika!

Manijak je i dalje zanosno govorio: – Otada je prošlo dvadeset godina. Otvarani su sve novi i novi fakulteti. Paradni korak se pretvorio u legendu; nedostaju nam još tisuće oficira da bismo kompletirali vojsku. Željeznice su progutale sve kapitale i premrežile su Rusiju kao paučina tako da će se, možda, za petnaest godina i moći nekamo otputovati. Mostovi tek ponekad planu, a gradovi gore po planu, prema utvrđenom programu i redu, samo kad je sezona požara. Na sudu padaju solomunske presude, a porotnici uzimaju mito samo u borbi za samoodržanje, kad im prijeti smrt od gladi. Kmetovi su oslobođeni i sada se međusobno mlate batinama kao što su ih prije mlatili vlastelini. Da bismo pomogli državni budžet, ispijamo cijela jezera i mora rakije, a u Novgorodu, sučelice staroj i beskorisnoj crkvi svete Sofije svečano je postavljena divovska brončana kugla[1] koja treba da nas podsjeti na tisućugodišnjicu nekadašnjeg bezakonja i gluposti. Evropa se mršti i ponovo se uznemirava... Petnaest godina reforme! A eto, nikada nije Rusija, pa čak i u najsmješnijim razdobljima svoje lude povijesti, doživjela ovakvu...

Posljednje riječi čak se više i nisu čule sred povika svjetine. Vidio sam kako je manijak ponovo podigao ruku i još je jednom slavodobitno spustio. Oduševljenje je prevršilo svaku mjeru: ljudi su urlali, udarali dlanom o dlan, neke dame su čak dovikale: »Dosta! Bolje više ništa i ne možete smisliti«. Svi su bili kao opijeni. Govornik je promatrao sve nazočne i gotovo se topio od užitka u svojoj pobjedi. Primijetio sam uzgred kako je Lembke, nevjerojatno uzbuđen, nekome nešto naređivao. Julija Mihajlovna je, vrlo blijeda u licu, brzo nešto šaputala knezu koji joj je pritrčao... I u tom je trenutku skupina od pet-šest više ili manje službenih osoba iza kulisa ispala na tribinu, zgrabila govornika i odvukla ga. Ne mogu shvatiti kako im se uspio otrgnuti, ali im se on ipak otrgnuo, ponovo doletio do ruba tribine i stigao još jednom povikati iza glasa mašući šakom iznad glave:

– Nikada još nije Rusija ovo doživjela...

Ali su ga ponovo zgrabili i odvukli. Vidio sam kako se petnae-

[1] Spomenik u čast tisućugodišnjice Rusije.

stak ljudi zauzelo za nj pokušavajući ga, iza kulisa, osloboditi i kako su navalili, i to ne preko tribine nego sa strane lomeći tanku pregradu koja je napokon posve popustila... Kasnije sam vidio, ne vjerujući svojim očima, kako se na tribini odjednom, tko zna otkud, pojavila ona studentica (rođakinja Virginskoga), s onim istim smotkom ispod ruke, jednako onako obučena i jednako rumena u licu, jednako puna, i u pratnji još dvije-tri žene i dvojice-trojice muškaraca, kao i svog smrtnog neprijatelja – srednjoškolca. Čak sam razabrao njezine riječi:

– Gospodo, doputovala sam da vam saopćim kakve su nevolje nesretnih studenata i da ih u svim gradovima potaknemo na pobunu.

Ali sam već bio istrčao van. Vrpcu sam bio strpao u džep i na stražnji izlaz, koji sam dobro poznavao, izišao iz kuće na ulicu. Prvo sam se naravno uputio Stepanu Trofimoviču.

GLAVA DRUGA

SVRŠETAK PRIREDBE

I

On me nije pustio u sobu. Zaključao se i nešto pisao. Kad sam po drugi put zakucao i zovnuo ga, odgovorio je kroz vrata:

– Dragi moj prijatelju, ja sam svoje završio, i tko može od mene još što očekivati?

– Ništa vi niste završili, jedino što ste pomogli da sve propadne. Kumim vas bogom, samo bez dosjetki, Stepane Trofimoviču; otvarajte vrata. Moramo se osigurati; mogli bi još navaliti ovamo i izvrijeđati vas...

Smatrao sam da imam pravo biti naročito strog, pa čak mu i zapovijedati. Bojao sam se da on ne bi počinio neku još veću ludost. Ali, na moje veliko zaprepaštenje, naišao sam na neobičnu tvrdoglavost.

– Nemojte me vi prvi vrijeđati. Hvala vam za sve što ste nekoć za mene učinili, ali vam ponovo kažem da sam posve prekinuo s ljudima, i s dobrima, i sa zlima. Pišem pismo Darji Pavlovnoj, koju sam do sada tako grešno zanemarivao. Ako hoćete, možete joj ga sutra odnijeti, a sada – »*merci*«.

– Stepane Trofimoviču, uvjeravam vas da je cijeli slučaj mnogo ozbiljniji nego što mislite. Da ne utvarate sebi da ste možda ondje nekoga smlavili? Nikoga niste smlavili, nego ste još vi prsnuli, kao prazna boca (oh, kako sam bio surov i neuljudan, muka me hvata kad se sjetim!). Nemate nikakva razloga da pišete Darji Pavlovnoj... I što ćete vi bez mene? Vi o praktičnom životu nemate pojma. Da još možda nešto ne smišljate? Ako još nešto smislite, opet ćete ponovo sami sebe udesiti...

On je ustao i prišao vratima.

– Niste dugo s njima, a već vas je zarazio njihov jezik i ton, *Dieu vous pardonne, mon ami, et Dieu vous garde*[1]. Ali sam oduvijek u vama primjećivao zametak čestitosti, što znači da ćete se još predomisliti – *après le temps*[2], naravno, kao i svi mi, Rusi. Što se tiče vaše napomene o mojoj nepraktičnosti, spomenut ću vam jednu svoju prastaru misao: kod nas se u Rusiji sva sila ljudi bavi jedino time da bijesno i nevjerojatno nametljivo, kao muhe u ljeti, nasrću i napadaju tuđu nepraktičnost, proglašavajući nepraktičnim sve i svakoga osim sebe same. *Cher*, shvatite da sam uzbuđen, i nemojte me mučiti. Još vam jednom *merci* za sve, i rastanimo se, kao Karmazinov od publike, to jest, velikodušno zaboravimo jedan drugoga. Inače on nije bio iskren kad je onako usrdno molio svoje čitatelje da ga zaborave; *quant à moi*[3], nisam toliko tašt i ponajviše se uzdam u vaše mlado i neiskvareno srce: kako biste se dugo sjećali nekorisnog starca? »Živite više«, dragi moj kako mi je o prošlom rođendanu poželjela Nastasja (*ces pauvres gens ont quelquefois des mots charmants et pleins de philosophie*[4]). Ne želim vam previše sreće – dodijat će vam: ne želim vam ni nevolje; ponovit ću riječi narodnog filozova: »Živite više« i nastojte, koliko god možete, da se odviše ne dosađujete; tu neostvarivu želju dodajem u svoje ime. Dakle, zbogom, zauvijek zbogom. I maknite se ispred mojih vrata, neću vam otvoriti.

[1] Neka vam Bog oprosti, prijatelju moj, i neka vas Bog čuva.
[2] Poslije nekog vremena.
[3] Što se tiče mene.
[4] Ti jadnici ponekad izreknu kakvu zgodnu riječ punu filozofije.

Povukao se u sobu, i više ništa nisam iscijedio iz njega. Usprkos tome što je bio »uzbuđen«, govorio je tečno, polako, odmjereno i očito je nastojao da me se njegove riječi dojme. Naravno, pomalo se i ljutio na mene i posredno mi se osvećivao i to možda zbog onih jučerašnjih »kola koja će ga odvesti u Sibir« i »poda koji se otvara«. Njegov današnji plač u javnosti usprkos tome što je na neki način značio pobjedu, doveo ga je, on je to dobro znao, u prilično smiješan položaj, a nije bilo čovjeka koji bi se toliko brinuo o vanjskoj savršenosti i bezprijekornosti odnosa s prijateljima, kao što se brinuo Stepan Trofimovič. O, ja ga ništa ne krivim! Ali ta savjesnost i taj sarkazam, što ga nikako ne napuštahu, usprkos svim uzbuđenjima, mene su u tom trenutku i umirili: čovjek koji je, očito, toliko malo izmijenio svoja nekadašnja svojstva u ovakvu trenutku, vjerojatno, nije mogao biti sklon tragičnu ili neobičnu činu. Tako sam onda zaključio i, bože moj, kako sam se samo prevario! Mnogo toga sam naprosto smetnuo s uma.

Da preduhitrim događaje, navest ću nekoliko početnih redaka njegova pisma Darji Pavlovnoj, koje je ona odista sutradan i primila.

»*Mon enfant,* drhti mi ruka, ali vam moram reći da sam ja svoje završio. Vi niste bili pri mom posljednjem obračunu s ljudima; niste došli na onu »književnu matineju«, i dobro ste učinili. Ali, vama će već ispričati kako se u ovoj našoj Rusiji, u kojoj je ponestalo karakternih ličnosti, pojavio jedan junak i kako je, usprkos smrtnim prijetnjama, kojima su ga obasipali sa svih strana, skresao tim budalama u lice njihovu istinu, to jest, rekao im da su budale. *O, ce sont des pauvres petits vauriens et rien de plus, des petits* budale – *voilà le mot!*[1] Kocka je pala; zauvijek odlazim iz ovoga grada, i ne znam kamo. Svi koje sam volio okrenuli su mi leđa. Ali vi, vi ste čisto i naivno stvorenje, vi ste smjerna osoba koju je sudbina gotovo spojila sa mnom, po zapovijedi jednog hirovitog i samovoljnog srca, i vi ste možda prezirno promatrali kako sam malodušno plakao uoči onog našeg nesuđenog braka; vi, koja me ne možete, ma kakva bila, promatrati drugačije nego kao neku smiješnu osobu, i ja vama upućujem posljednji krik svog srca, svoj posljednji pozdrav, vama, i nikome drugom! Ne mogu vas zauvijek napustiti znajući da me vi i dalje smatrate za nezahvalna glupana, grubijana i sebičnjaka kakvim

[1] O, to su jadni mali nitkovi, i ništa više, male budale – to je prava riječ.

me, vjerojatno, vama prikazuje svakog dana jedna nezahvalna i surova duša koju, na žalost, nikako ne mogu zaboraviti...«

I tako dalje, i tako dalje, pune četiri stranice velikog formata.

Uzvrativši na ono njegovo »neću otvoriti« s tri udarca šakom po vratima i doviknuvši mu da će on još danas tri puta poslati Nastasju po mene, ali da ja onda neću htjeti doći, okanio sam ga se i pohitao Juliji Mihajlovnoj.

II

Ondje sam prisustvovao mučnom prizoru: nesretnu ženu su otvoreno varali, a ja joj nisam mogao pomoći. I, zapravo, što bih joj mogao uopće reći? Već sam se uspio donekle pribrati i zaključiti da me samo muče neke slutnje, sumnjivi predosjećaji, i da više ništa drugo u tome nema. Zatekao sam je uplakanu, gotovo u histeričnu napadaju, kako se osvježava kolonjskom vodom i sjedi uz čašu vode. Pred njom stajahu Petar Stepanovič, koji je govorio bez prekida, i knez koji je šutio kao da su mu zabravljena usta. Ona je plačno i vrištavo korila Petra Stepanoviča zbog njegova »otpadništva«. Odmah sam s iznenađenjem primijetio da je ona cijeli neuspjeh, sve sramotne događaje toga poslijepodneva, jednom riječju da je sve odreda pripisivala jednoj jedinoj okolnosti – izbivanju Petra Stepanoviča.

Primijetio sam i na njemu značajnu promjenu: bio je nekako osobito zabrinut, gotovo ozbiljan. Obično se za nj ne bi moglo reći da je ozbiljan, uvijek se smijao, pa čak i onda kad je bio ljut, a ljut je bio vrlo često. O, bio je on i sada ljut, govorio je grubo, nehajno, bijesno i nestrpljivo. Tvrdio je da ga je spopala glavobolja i mučnina kod Gaganova, u čiji je stan bio slučajno svratio rano izjutra. Strahota jedna koliko je nesretna žena željela da je i dalje varaju! Glavno pitanje koje je bilo na dnevnom redu, kad sam došao, glasilo je: hoće li se održati ples, to jest, druga polovica priredbe? Julija Mihajlovna se nikako nije htjela pojaviti na plesu poslije »današnjih poniženja«, drugim riječima, pošto-poto je željela da je nagovaraju, i to nitko drugi nego Petar Stepanovič. Gledala je u njega kao u božanstvo i, čini mi se, da je on sad otišao, odmah bi pala u postelju. Ali on i nije kanio otići: i za nj je bilo veoma važno da se ples svakako održi večeras i da Julija Mihajlovna pošto-poto bude nazočna.

– Molim vas lijepo, čemu te suze? Želite li toliko sebi dati oduška? Na nekome iskaliti bijes? Iskalite ga slobodno na meni, samo što prije, jer vrijeme prolazi, i morate se odlučiti. Uprskali smo s literaturom, ali ćemo se iskupiti plesom. Vidite, i knez isto to misli. Eto, da nije bilo kneza, kako bi se to sve ondje završilo?

Knez je isprva bio protiv plesa (to jest, protiv toga da se Julija Mihajlovna na njemu pojavi, jer se ples, naime, svakako morao održati), ali pošto je dva-tri put Petar Stepanovič naveo takvo njegovo mišljenje, on je pomalo zaista počeo mumljati u znak pristanka.

Također me je veoma iznenadila neuobičajena neuljudnost u nastupu i tonu Petra Stepanoviča. Oh, s gnušanjem odbacujem prljave aluzije koje su se kasnije proširile o nekakvim tobožnjim intimnim odnosima Julije Mihajlovne s Petrom Stepanovičem. Ništa slično nije bilo niti je moglo biti. On ju je osvojio jedino time što je revno odobravao, već od samog početka, sve njezine zamisli o tome kako će utjecati na društvo i na vladu, što se udubio u njezine planove i sam ih još smišljao, služeći se najprozirnijim laskanjem, dok je nije, napokon, smotao od glave do pete i postao joj potreban koliko i zrak.

Čim me je ugledala, povikala je sijevajući očima:

– Evo, pitajte njega, ni on se nije uopće micao od mene, baš kao ni knez. Recite, nije li očito da je sve to bila zavjera, podla i lukava zavjera kojom su htjeli napakostiti, koliko je samo moguće, meni i Andreju Antonoviču? O, sve su to oni radili po dogovoru! Skovali su plan. To je organizacija, cijela organizacija!

– Pretjerali ste, kao i uvijek. Vječno su vam u glavi cijeli romani. Uostalom, meni je inače drago što vidim gospodina… (gradio se kao da mi je zaboravio prezime), neka nam kaže što on o tome misli.

– Ja mislim – požurih – baš isto što i Julija Mihajlovna. Očito je da je posrijedi zavjera. Donio sam vam ovu vrpcu, Julija Mihajlovna. Hoće li se ples održati ili neće, naravno nije moja stvar, zato što ja ne odlučujem; ali moja redateljska uloga je završena. Oprostite što sam ovako nagao, ali ne mogu postupati protiv zdrava razuma i uvjerenja.

– Čujete li, čujete li ga! – pljesnu ona rukama.

– Čujem ga, gospođo, i znate što ću vam reći – okrenu se on prema meni – čini mi se da ste se svi najeli ludih gljiva. Moje je mišljenje da se nije ništa dogodilo, to jest, da se nije dogodilo ništa takvo što se i prije nije događalo ili se bar nije moglo dogoditi u ovom gradu. Kakva zavjera? Slažem se da je sve ispalo ružno,

glupo i sramotno, ali gdje je tu zavjera? Zar zavjera protiv Julije Mihajlovne, protiv njihove majke, zaštitnice koja im velikodušno oprašta sve njihove manguparije? Julija Mihajlovna! Što sam vam neprestano trubio cijeli mjesec? Na što sam vas upozoravao? Čemu vam je bilo potrebno toliko svijeta, čemu? Baš su vam trebale te ništarije! Zašto, čemu? Da zbijete društvene redove? Ta zar se oni mogu zbiti, za miloga boga!

– Kad ste me to upozoravali? Naprotiv, vi ste se slagali, vi ste to čak zahtijevali... Moram priznati da sam toliko zaprepaštena... Pa baš ste mi vi dovodili tolike nepoznate ljude.

– Ni govora, ja sam se prepirao s vama, protivio sam se, a što se tiče tih nepoznatih ljudi, točno je da sam ih dovodio, ali kad ste ih vi već imali punu kuću, i to tek u posljednje vrijeme, da bismo mogli prirediti tu »literarnu kadrilu«, za koju su nam, potrebni ti nitkovi. Ali bih se mogao okladiti da je danas nekoliko desetaka kojekakvih propalica uvedeno i bez ulaznice!

– To je točno – složih se.

– Eto vidite, i vi se slažete. Sjetite se samo kakva je ovdje bila atmosfera u posljednje vrijeme, mislim u našem gradu. Pa to je bila obična drskost, bezobrazluk; sve je to bio gromoglasni i neprekidni skandal. A tko je podbadao ljude? Tko ih je štitio svojim autoritetom? Tko je svima zavrtio glavom? Tko je sve te sitne ribe raspalio? Ta u vašem su spomenaru zabilježene i nacrtane sve intimne tajne naših građana. Niste li upravo vi mazili te svoje pjesnike i crtače? Niste li pružali ruku Ljamšinu da vam je poljubi? Nije li pred vama sjemeništarac ispsovao višeg državnog savjetnika a njegovim kćerima zamazao haljine nasmoljenim čizmama? Što se čudite da je općinstvo sada protiv vas?

– Ali to ste sve baš vi uradili, vi i nitko drugi! O, bože moj.

– Nije tako, gospođo, ja sam vas upozoravao, mi smo se prepirali, da znate, mi smo se prepirali!

– Naprosto mi lažete u oči.

– Pa jasno, lako je to sada reći. Vi sad tražite žrtvu na kojoj biste iskalili bijes; iskalite ga slobodno na meni, već sam vam rekao. Bit će bolje da govorim s vama, gospodine... (On se još nije nikako mogao prisjetiti moga prezimena.) Računajmo na prste: ja tvrdim da, izuzev Liputina, nikakvih drugih zavjerenika nije bilo, ni-kak-vih! To mogu lako dokazati, samo da prvo rasudimo o Liputinu. On se pojavio na tribini s pjesmom onoga ludoga Lebjatkina – držite li da je to neka zavjera? Ne mislite li da se ta pjesma Liputinu mogla učiniti kao velika mudrost? Najozbiljnije, prava velika mudrost. On je naprosto nastupio u namjeri

da sve prisutne nasmije i razonodi, a prije svega samu zaštitnicu Juliju Mihajlovnu – i to je sve. Ne vjerujete? Tä zar se to ne slaže sa svim onim što se u nas događalo u posljednjih mjesec dana? I, ako baš hoćete da vam kažem: bogami, u drugim okolnostima, njegov bi ispad mirno prošao! Šala jest sirova, dobro, reći ćemo, čak i preoštra, ali je ipak smiješna, je li da je smiješna?

– Što! Vi Liputinov ispad smatrate mudrošću? – strašno se uzruja Julija Mihajlovna. – Tu glupost, neobazrivost, tu smišljenu podlost – o, vi me namjerno mučite! Sad već pomišljam da ste i vi u zavjeri s njima.

– Svakako, sjedio sam otraga, skriven, i pomicao lutke! Slušajte, da sam ja sudjelovao u zavjeri – to bi vam bar moralo biti jasno – onda ne bi svršilo na Liputinu! Po vašem mišljenju, znači, ja sam se dogovorio s taticom da on napravi onaj skandal? Slušajte, gospođo, gospođo, tko je odgovoran što je tati dopušteno da nastupi? Tko vas je jučer, još jučer odgovarao?

– *Oh, hier il avait tant d'esprit*[1], toliko sam se uzdala u njega, tako se zna vladati: mislila sam, on i Karmazinov, i, eto...

– Jest, gospođo – eto. Usprkos tome *tant d'esprit*, tatica je uprskao, a da sam unaprijed znao kako će on uprskati, bi li vas onda, kao sudionik te tobožnje zavjere protiv vaše priredbe, još jučer nagovarao da ne pustite jarca da vam čuva kupus, što mislite, gospođo? A ja sam vas ipak odgovarao – odgovarao sam vas zato što sam predosjećao što će se zbiti. Sve te okolnosti, naravno, nisam mogao predvidjeti: on i sam zacijelo još trenutak prije nastupa nije znao što će zapravo izvaliti. Ti nervozni starčići nisu uopće nalik na ljude! Ali još se puno može spasiti: pošaljite mu već sutra, kako biste zadovoljili općinstvo, a uz sve moguće procedure i počasti, dvojicu liječnika koji će ga pregledati – moglo bi se to učiniti još i danas – i neka ga pošalju pravo u bolnicu, gdje će mu staviti hladne obloge na glavu. Bar će se svi nasmijati i shvatiti da nema razloga njihovoj ljutnji. Ja to mogu, kao sin, još danas objaviti na plesu. Karmazinov je nešto drugo, on je ispao pravi slon kad je mogao cijeli sat čitati onaj sastavak – nije valjda i on sa mnom u zavjeri! De, kaže on, da i ja zabrljam i udesim Juliju Mihajlovnu!

– O, Karmazinov, *quelle honte!*[2] Gorjela sam, gorjela sam od stida radi naše publike!

– E, gospođo, ja ne bih gorio, nego bih njega ispekao. Publika

[1] Oh, jučer je bio tako duhovit.
[2] Kakva sramota!

je imala pravo. A tko je opet odgovoran za Karmazinovljev nastup? Jesam li vam ga naturao ili nisam? Jesam li ga ja obožavao ili nisam? Neka ide on do đavola, a onaj treći manijak, politički, to je već nešto drugo. U to su svi upetljani, a ne samo ja i moja zavjera.

– Ah, ne spominjite mi, to je užasno, užasno! Tome sam ja kriva, jedino ja!

– Naravno, gospođo, ali ja vas mogu opravdati što se toga tiče. Tko da bude dosta oprezan s tim otvorenim tipovima! S njima ni u Petrogradu ne mogu izići na kraj. Ta njega su vam još i preporučili; i te kako preporučili! Ali, morate priznati da već i zbog njega morate doći na ples. To je ozbiljan slučaj, jer ste ga vi sami doveli na tribinu. Morate stoga javno saopćiti da se s njim ne solidarizirate, da je momak već u rukama policije i da ste bili drsko prevareni. Morate ogorčeno izjaviti da ste bili žrtva luđaka. Jer, on je najobičniji luđak – i ništa više. I takvim ga treba prikazati. Ne trpim one koji grizu. Možda sam neki put i žešće govorio, ali ne s javne tribine, a oni su se baš razgalamili o tom senatoru.

– O kakvom senatoru? Tko se razgalamio?

– Eto, ni ja ne shvaćam. Julija Mihajlovna, vi ništa ne znate o nekom senatoru?

– O senatoru?

– Znate, oni su uvjereni da je ovdje naimenovan neki senator a da ste vi opozvani iz Petrograda. Mnogi su mi rekli.

– I meni isto – potvrdih ja.

– Tko je to kazao? – sva pocrvenje Julija Mihajlovna.

– Mislite: tko je to prvi kazao? Nemam pojma. Eto, ljudi pričaju, svijet priča. Osobito se jučer o tome govorilo. Svi su nekako odviše ozbiljni i ništa se ne može pravo razabrati. Naravno, oni pametniji i kompetentniji ne govore ništa, ali i poneki od njih osluškuju glasine.

– Kako je to podlo! I... kako glupo!

– Baš zato morate doći na ples i urazumiti te budale.

– Moram priznati da i sama osjećam kako sam čak obavezna, ali ... Što onda ako ondje još jednom doživim sramotu? Što ako se ljudi ne skupe? Čujte, nitko neće doći, nitko, nitko!

– Što vam je? Da oni ne bi došli, a tolike su haljine sašivene, tolike djevojačke toalete. Ne ide mi u glavu da to vi, kao žena, možete i pomisliti. I vi da poznajete ljude!

– Žena starješine plemstva sigurno neće doći, sigurno neće!

– Ali kao da se uopće što dogodilo! Zašto ne bi došli? – poviče on napokon ljutito i nestrpljivo.

– Sve je ispalo neslavno i sramotno – eto što se dogodilo. Ne znam što se zapravo dogodilo, ali znam da se, poslije svega ja naprosto ne mogu pojaviti.

– Zašto? Što ste vi skrivili? Zašto preuzimate na sebe krivicu? Nije li veća krivica na publici, na tim vašim starcima, vašim obiteljskim glavama? Oni su morali obuzdati te nitkove i propalice – jer oni nisu ništa drugo nego nitkovi i propalice – nema tu ozbiljnih ljudi. Ni u jednom društvu i nigdje na svijetu, ne može se čovjek osloniti jedino na policiju. A svaki naš čovjek zahtijeva, čim se negdje pojavi, da mu odmah dodijele posebnog žandara koji će ga čuvati. Ne mogu shvatiti da društvo mora čuvati samo sebe. A što, u takvim prilikama, rade naše obiteljske glave, naši uglednici, žene i djevojke? Šute i dure se. Nemamo ni toliko društvene inicijative da obuzdamo te vjetropire.

– Ah, to je sušta istina! Šute, dure se i... ogledavaju se.

– Ako je to istina, treba da je sami i izreknete, glasno, ponosno i strogo, treba da im baš pokažete kako niste utučeni. Da pokažete tim starcima i majkama. Oh, vi ćete to znati učiniti, vi ste sposobni na koješta kad vam je glava bistra. Okupit ćete ih i glasno i jasno im skresati. I zatim poslati dopise u »Glas« i u »Burzovne novine«[1]. Slušajte, ja ću to preuzeti na sebe, sve ću vam ja učiniti. Naravno, treba malo bolje pripaziti, držati bife na oku; zamolit ćemo kneza, zamolit ćemo ovoga gospodina... Ne možete nas sad valjda napustiti, *monsieur*, baš sad kad moramo sve iznova početi. I, naravno, Andrej Antonovič će biti uz vas. Kako se osjeća Andrej Antonovič?

– O, kako ste uvijek nepravedno, pogrešno i uvredljivo mislili o tome anđeoskom čovjeku! – odjednom neočekivano zanosno i gotovo plačno uzviknu Julija Mihajlovna prinoseći rupčić očima. Petar Stepanovič se u prvi čas gotovo i zbunio.

– Oprostite, ja... ja i nisam... uvijek sam...

– Nikada, nikada! Nikada niste bili pravedni prema njemu!

– Tko da shvati žene! – progunđa Petar Stepanovič i kiselo se nasmiješi.

– On je najiskreniji, najobazriviji, najanđeoskiji čovjek! Najbolji čovjek.

– Oprostite, što se tiče njegove dobrote... Uvijek sam mu priznavao...

[1] Vrlo popularne novine u 70-tim godinama prošlog stoljeća.

– Niste nikada! Ali pustimo to. Glupo sam ga branila. Danas mi je ona jezuitkinja od žene našeg starješine plemstva također dobacila nekoliko sarkastičnih napomena i o jučerašnjim događajima.

– Oh, nije njoj više do jučerašnjih događaja, ima ona sad dosta brige s današnjima. I zašto toliko strepite hoće li ona doći na bal? Naravno da neće doći kad se upetljala u takav skandal. Možda i nije kriva, ali joj je ipak propao dobar glas. Ruke je zaprljala.

– Što kažete, ništa ne shvaćam: kako je ona zaprljala ruke? – u nedoumici će Julija Mihajlovna.

– Ništa ne tvrdim, ali cijeli grad već bruji da je ona bila svodilja.

– Što kažete? Kakva svodilja?

– Pa zar doista još ništa ne znate? – povika on u čudu, koje je izvrsno hinio. – Ta ona je spojila Stavrogina s Lizavetom Nikolajevnom!

– Kako? Što? – povikali smo u jedan glas.

– Nije moguće da ne znate? Ih! Pa izbila je cijela tragikomedija: Lizaveta Nikolajevna se pravo iz kočije žene starješine plemstva preselila u Stavroginovu kočiju i klisnula s »potonjim« u Skvorešnike, u po bijela dana. Dogodilo se to prije jedan sat, ili još manje.

Skamenili smo se. Naravno da smo navalili s pitanjima, ali, na veliko čudo, iako je on bio »slučajni« svjedok, ipak nam ništa pouzdano nije uspio ispričati. Zgoda se, čini mi se, odigrala ovako.Kad je žena starješine plemstva dovezla Lizu i Mavrikija Nikolajeviča s »matineje« do pred kuću Lizine majke, (koju još bole noge) nedaleko kolnog ulaza, svojih dvadeset i pet koračaja postrance, čekala je nepoznata kočija. Kad je Liza iskočila, odmah je potrčala prema toj kočiji, vratašca su se otvorila i zalupila. Liza je doviknula Mavrikiju Nikolajeviču: »Smilujte mi se!« – i kočija je punom brzinom pojurila u Skvorešnike. Na naša žustra pitanja: »Je li to bilo dogovoreno? Tko je bio u kočiji?« – Petar Stepanovič je odgovorio da on ništa ne zna; da je zacijelo posrijedi dogovor, ali da on na svoje oči Stavrogina nije vidio u kolima; možda je unutra sjedio stari sobar Aleksej Jegorič. Na pitanje: »Kako ste se vi ondje našli? I kako tako pouzdano znate da je krenula u Skvorešnike?« – on je odgovorio da se našao ondje zato što je prolazio mimo, a kad je ugledao Lizu, čak je pritrčao kočiji (a ipak, ma koliko da je inače radoznao, nije vidio tko sjedi unutra), dok Mavrikij Nikolajevič, ne samo što nije krenuo u potjeru za njom, nego je čak nije ni pokušao zaustaviti već je što više svojim

rukama zadržao ženu starješine plemstva koja je na sav glas vikala: »Ona ide Stavroginu, ona ide Stavroginu!«

Tada je odjednom u meni prekipjelo i ja sam bijesno povikao na Petra Stepanoviča:

– Sve si to ti zamijesio, nitkove! To si kuhao cijelo prijepodne. Ti si pomogao Stavroginu, ti si došao tom kočijom, ti si je povezao... Ti, ti, i opet ti! Julija Mihajlovna, to vam je neprijatelj, upropastit će on i vas! Čuvajte se!

I glavom bezobzirce istrčah iz kuće.

Dosad još ne mogu shvatiti i načuditi se kako sam mu se usudio sve ovo dobaciti. Ali sam pogodio: sve se gotovo bilo odigralo upravo onako kako sam rekao, i to smo kasnije saznali. Najviše ga je izdao onaj lažni nehaj kojim je popratio tu nevjerojatnu vijest. Kad je ušao u kuću, nije je ispričao kao prvu i najvažniju novost, nego se pretvarao kao da mi već znamo za nju i prije njegova dolaska – iako nismo mogli nikako saznati u onom kratkom vremenu. A sve da smo i znali, ipak ne bismo imali snage šutjeti čekajući da on progovori. Isto tako još nije mogao saznati kako cio grad već »bruji« o ženi starješine plemstva, i to opet s razloga što je bilo malo vremena da to sazna. Osim toga, dok je pričao dva-tri put se podmuklo i obješenjački nasmiješio, vjerojatno nas držeći za budale, koje može vući za nos kako mu se svidi. Ali meni više nije bilo do njega; u samu činjenicu sam povjerovao, pa sam izjurio iz kuće Julije Mihajlovne gotovo izbezumljen. Katastrofa me pogodila ravno u srce. Bilo mi je da zaplačem; uostalom, možda sam i plakao. Uopće nisam znao što da poduzmem. Pojurio sam Stepanu Trofimoviču, ali prokletnik mi i opet nije otvorio vrata. Nastasja me uvjeravala, pobožno šapćući, da je legao na počinak, ali u to nisam vjerovao. U Lizinoj kući sam uspio ispitati neke sluge. Oni su potvrdili da je pobjegla, ali potanje ništa nisu znali. U kući je bila uzbuna: bolesna gospođa je počela padati u nesvijest; uz nju je bio Mavrikij Nikolajevič. Činilo mi se da je nezgodno da Mavrikija Nikolajeviča zovnem van. Što se tiče Petra Stepanoviča, na moja pitanja su potvrdili da se on zaista sve ove posljednje dane smucao po kući i da je čak ponekad i po dva puta dnevno navraćao. Sluge bijahu žalosni i govorili su o Lizi s puno poštovanja; svi su je voljeli. Nisam uopće sumnjao da je ona sad propala, i to zauvijek propala, ali svejedno psihološku pozadinu cijelog slučaja nisam nikako shvaćao, osobito poslije njezina jučerašnjeg obračuna sa Stavroginom. Gadilo mi se, a i činilo mi se da bi bilo uvredljivo za Lizu kad bih trčao po gradu i raspitivao se po poznatim i zluradim obiteljima koje već, naravno, znaju nove

pojedinosti. Čudim se i sad zašto sam svratio Darji Pavlovnoj, koja me, također nije primila (u kući Stavroginovih još od jučer nisu nikoga primali); ne znam zapravo što bih joj mogao reći i zašto sam svraćao onamo? Od nje sam krenuo njezinu bratu. Šatov me saslušao mrko i šutke. Moram reći da sam ga zatekao mrzovoljnijeg nego ikad; bio je strašno zamišljen i jedva me saslušao. Gotovo ništa nije rekao, nego se ushodao gore-dolje, iz kuta u kut, po svome sobičku i jače nego obično udarao čizmama. Već kad sam silazio niza stepenice, doviknuo je za mnom da bi bilo dobro da svratim Liputinu: »Ondje ćete sve saznati«. Ali Liputinu nisam otišao, nego sam se, iako sam već bio daleko odmakao, opet vratio Šatovu i, odškrinuvši vrata i ne ulazeći u sobu, zapitao ga kratko i ništa ne objašnjavajući: neće li on možda danas svratiti Marji Timofejevnoj? Šatov je samo nešto opsovao, i ja sam izišao. Pribilježit ću odmah, da ne zaboravim, kako se on te večeri ipak uputio u drugi dio grada Marji Timofejevnoj, koju već odavno nije vidio. Zatekao ju je zdraviju i raspoloženiju nego ikad, dok je Lebjatkin pijan kao zemlja spavao na divanu u prednjoj sobi. Bio je ondje točno u devet sati. To mi je, naime, sam ispričao sutradan kad smo se na brzinu pozdravili na ulici. Oko deset sati navečer sam ipak odlučio otići na ples, ali ne kao »mladi redatelj« (uostalom vrpcu sam bio ostavio kod Julije Mihajlovne), nego iz neodoljive znatiželje da čujem (ništa ne ispitujući), što pričaju naši sugrađani o svim ovim događajima. Osim toga, htio sam pripaziti i na Juliju Mihajlovnu, makar izdaleka. Neobično sam se kajao zbog toga što sam onako istrčao iz njezine kuće.

III

Cijela noć s toliko gotovo nezamislivih događaja i sa strašnim jutarnjim »raspletom« priviđa mi se sve do danas kao stravična tlapnja i sadrži – bar što se mene tiče – najteži dio moje kronike. Iako sam zakasnio na ples, ipak sam stigao na svršetak – bilo je naime suđeno da se tako brzo završi. Otkucavao je već jedanaesti sat kad sam stigao pred ulaz u kuću starješine plemstva, gdje je ona ista Bijela dvorana, u kojoj se održavala književna matineja, usprkos kratkom vremenskom razmaku, već bila spremna i preuređena u glavnu plesnu dvoranu u kojoj će biti mjesta, kako se organizator nadao, za cijeli grad. Ma da nisam bio danas poslije-

podne oduševljen i plesom, svejedno nisam slutio cijelu istinu: nije došla ni jedna jedina obitelj iz boljeg društva; čak su izostali i malo ugledniji činovnici – a to je već bio vrlo loš znak. Što se tiče dama i djevojaka, današnja nagađanja Petra Stepanoviča (za koja je sad već bilo posve jasno koliko su bila himbena) pokazala su se posve netočna: skupilo ih se veoma malo; na četiri muškarca jedva da je dolazila jedna žena, i to kakva žena! »Nekakve« žene običnih oficira i razna poštanska i činovnička sitnež, tri liječničke žene s kćerkama, dvije-tri siromašne vlasteoke, sedam kćerki i jedna nećakinja već spomenutog pisarčića, trgovačke žene – je li to bilo ono što je očekivala Julija Mihajlovna? Čak polovica trgovaca nije došla. Što se tiče muškaraca, usprkos potpunom izostanku naše gradske kreme, bili su se okupili u velikom broju, što je, međutim, izazivalo dvojak i sumnjiv dojam. Naravno, bilo je tu nekoliko skromnih i pristojnih časnika sa ženama, nekoliko najpokornijih obiteljskih glava, kao što je, primjerice, bio onaj pisarčić i otac sedam kćeri. Cio taj skromni, sitni svijet došao je ovamo, tako reći, »iz obaveze«, kao što se izrazio jedan od te gospode. Ali, s druge strane, gomila izgrednika i, povrh toga, onih osoba o kojima smo i ja i Petar Stepanovič slutili da ih je netko uveo bez ulaznica, bila je još brojnija nego u prvom dijelu priredbe. Svi su oni zaglavili u bifeu, i čim bi stigli, odmah bi se uputili u bife kao da je ondje dogovoreno ročište. Bar se meni tako činilo. Bife se nalazio u poslednjoj prostoriji, jednoj prostranoj dvorani, gdje je carevao Prohorič, nudeći svima najukusnije klupske specijalitete, i gdje se nalazila primamljiva zbirka jela i pića. Ondje sam zapazio nekoliko osoba u malne poderanim kaputima, u veoma sumnjivoj i nimalo plesnoj odijeći, koje su se na jedvite jade otrijeznile, kao i neke građane iz drugih gradova, što su se ovdje tko zna kako stvorili. Ja sam naravno, znao da je naum Julije Mihajlovne bio da ples ispadne što narodskiji, »da se ne odbiju čak ni najobičniji pučani, ako se dogodi da tko od donjih slojeva kupi ulaznicu«. Te riječi je ona mogla odlučno i hrabro izgovoriti jedino u svojoj sobi, potpuno sigurna da nikome od običnih pučana, koji su pravi golaći, neće pasti na pamet da kupi ulaznicu. Ali sam se svejedno pribojavao da li je zaista bilo potrebno pustiti ovamo sve te sumnjive, gotovo dronjave potukače, usprkos narodskim načelima našeg odbora. Ali tko ih je pustio i u kojoj namjeri? Liputinu i Ljamšinu bijahu oduzete redateljske vrpce (iako su oni bili na plesu zbog toga što su sudjelovali u »literarnoj kadrili«); ali, na moje veliko čudo, Liputina je u toj dužnosti zamijenio isti onaj sjemeništarac koji je baš

ponajviše pokvario »matineju« onim sukobom sa Stepanom Trofimovičem, dok se mjesto Ljamšina pojavio glavom sam Petar Stepanovič; što su te promjene značile i čemu smo se mogli nadati? Pokušavao sam prisluškivati razgovore oko sebe. Neki su bili toliko ludi da su me prosto zapanjivali. Jedna skupina je, na primjer, tvrdila da je cijelu ovu priču oko Stavrogina i Lize zamijesila Julija Mihajlovna i da joj je to Stavrogin platio. Bila je čak spomenuta svota. Tvrdili su da je čak i ova priredba priređena jedino zbog toga; zato, navodno, pola grada nije ni došlo kad je saznalo što je posrijedi, a sam Lembke je bio toliko zaprepašten da je »pomjerio pameću«, i ona ga sada, onako ludoga, »voda« uokolo. Usto se mnogo cerekalo, promuklo, ludo i značajno. Svi su isto tako kritizirali ples, a Juliju Mihajlovnu su posve bezobzirno psovali. Uopće se blebetalo nasumce, zbrda-zdola, pijano i bučno, tako da je bilo teško štogod shvatiti i bilo što zaključiti. U bifeu se okupili i obični veseljaci, a čak je bilo i nekoliko srdačnih i vrlo raspoloženih dama, koje više ništa na ovom svijetu ne može iznenaditi ni uplašiti. Većinom to bijahu časničke žene s muževima. One su sjedile za posebnim stolićima, sa svojim društvom, i veoma veselo pijuckale čaj. Bife se pretvorio u ugodno pribježište za gotovo polovicu okupljena općinstva. Međutim, uskoro se moglo očekivati da će cijelo to mnoštvo nagrnuti u dvoranu; strašno je bilo i pomisliti.

A dotle su se u Bijeloj dvorani, zahvaljujući knezu, već nekako skrpale tri skromne kadrile. Djevojke su plesale, a roditelji ih gledali i uživali. Ali i tada su već mnoge čestitije osobe počele pomišljati kako bi, pošto im se kćeri provesele, što prije otišle kući, a ne tek onda »kad ono počne«. Svi su naime bili čvrsto uvjereni da će nešto početi. Teško mi je potanko opisati duševno stanje same Julije Mihajlovne. Nisam razgovarao s njom iako sam joj bio dosta blizu. Nije mi uzvratila na pozdrav, kad sam ušao, jer me nije primijetila (zaista me nije primijetila). Lice joj bijaše kao u bolesnice, pogled pun prezira i gord, ali rastresen i nemiran. Ona se očito savladavala s velikom mukom – zašto i radi koga? Bilo bi najbolje za nju da je odmah otišla i, što je najvažnije, povela sa sobom supruga, ali je ona usprkos svemu ipak ostala! Već joj se po izrazu na licu moglo zaključiti da je »posve progledala« i da više nema nikakvih iluzija. Ona čak nije ni jednom pozvala Petra Stepanoviča (koji ju je, čini mi se, i sam izbjegavao; vidio sam ga jedino u bifeu: bio je veoma veseo). Ali je svejedno ostala na balu i ni na trenutak se nije micala od Andreja Antonoviča. O, sve do posljednjeg trenutka bi bila spremna s najiskrenijim ogorčenjem

odbaciti svaku napomenu o njegovu zdravlju, i to čak još i jutros. Ali je sada očito i tu »progledala«. Što se mene tiče, meni se, već na prvi pogled, učinilo da je Andreju Antonoviču gore nego danas prije podne. Činilo se da je bio nekako odsutan duhom i da mu baš nije bilo posve jasno gdje se nalazi. Ponekad bi se odjednom ogledao, i to neobično oštro, tako je, na primjer, dva-tri puta i mene pogledao. Jedanput je pokušao nešto reći, počeo glasno i jasno, ali nije dorekao, i tako je samo gotovo uplašio skromna starog činovničića, koji se bio obreo kraj njega. Ali čak je i ona pristojnija polovica publike, koja je sudjelovala u plesu u Bijeloj dvorani, mrko i plašljivo izbjegavala Juliju Mihajlovnu pogledajući istovremeno u veliku čudu, uporno i otvoreno, njezina supruga, a ti pogledi se nikako nisu slagali s uplašenošću tih ljudi.

– Ta me okolnost najviše i ošamutila, i ja sam odjednom počela naslućivati što je Andreju Antonoviču – priznala mi je kasnije sama Julija Mihajlovana.

Jest, ona je i opet bila kriva! Vjerojatno je poslije onog mog naglog odlaska, pod pritiskom Petra Stepanoviča, odlučila da se ples održi i da mu se i sama priključi – vjerojatno je opet otišla u sobu Andreja Antonoviča, koga je »matineja« posve »dotukla«, i opet upotrijebila sve svoje čari i nagnala ga da je prati. Ali kako je sad zacijelo zbog toga patila! I ipak nije odlazila! Je li je kinjio ponos ili je naprosto izgubila glavu, ne mogu znati. Ona je, usprkos svojoj velikoj uznositosti, pokušala zapodjenuti razgovor s nekim damama, ali bi se one odmah smele, izvlačile kratkim, nepovjerljivim »da, jest« i »ne, nije«, očito je izbjegavajući.

Od pravih dostojanstvenika iz našega grada pojavio se svega jedan jedini – onaj isti ugledni umirovljeni general, koga sam već jednom bio opisao i koji je u stanu starješine plemstva poslije Stavroginova dvoboja s Gaganovom »otvorio odušku društvenoj nestrpljivosti«. On je dostojanstveno hodao kroz dvorane, svuda zavirivao i osluškivao, nastojeći pokazati kako je došao više zbog toga da bi promatrao životne navike ljudi nego da bi uživao. Napokon se potpuno prikrpao Juliji Mihajlovnoj i nije se ni koraka micao od nje, očito je nastojeći ohrabriti i umiriti. Nema sumnje da je to bio vrlo pošten čovjek, vrlo ugledan i već toliko star da je od njega mogla podnijeti čak i sućut. Ali bilo bi joj nepodnošljivo da prizna sebi samoj kako je se taj stari brbljavac usuđuje sažaljevati i gotovo štititi, misleći da joj čini čast svojom prisutnošću. General je nije puštao na miru i neumorno je brbljao.

– Ne može grad, kažu, bar bez sedmorice pravednika ... mislim sedmorice, ne znam baš po-sve to-čan broj. Ne znam koliko

je od tih sedam... pravih pravcatih pravednika našega grada... imalo čast da se nađe na vašem plesu, ali, bez obzira na njihovu nazočnost, počinjem se osjećati nekako nesigurno. *Vous me pardonnerez, charmante dame, n'est-ce pas?*[1] To kažem a-le-go-rijski, ali, eto, bio sam u bifeu i sretan sam što sam se čitav vratio... Naš uvaženi Prohorič je dospio na krivo mjesto i čini mi se da će mu do jutra raznijeti cijelu robu. Uostalom, ja se šalim. Zanima me još jedino kakva će biti ta »li-te-rar-na kadrila«, i onda ću pravo u krevet. Oprostit ćete starome reumatičaru, ali ja liježem rano, a i vama bih savjetovao da odete »pajkiti«, kako se to kaže *aux enfants*[2]. Došao sam samo zbog mladih ljepotica... koje, naravno, nigdje ne možeš naći u tako velikom broju kao ovdje... Sve su one s druge obale rijeke, a ja onamo ne odlazim. Žena nekog oficira... čini mi se, streljačkog... vrlo je zgodna, čak vrlo zgodna, i... i sama to zna. Razgovarao sam s tom vragolankom; živa vatra i... a i curice su jedre; ali ništa drugo; ništa osim te jedrine. Uostalom, zapravo sam uživao. Ima pravih pupoljaka; samo su im usne debele. Uopće, ljepota ruskog ženskog lica prilično je nepravilna... sva su nekako nalik na palačinke... *Vous me pardonnerez, n'est-ce pas*[3]... Samo kad su oči lijepe... nasmijane. Ti pupoljci su dvije godine, u mladosti, ča-rob-ni, možda čak i tri... a onda se jednom zauvijek raskvase... Izazivajući tako u svojim muževima onu žalosnu in-di-fe-rentnost koja toliko pogoduje stvaranju takozvanog ženskog problema... ako točno shvaćam što taj pojam znači... hm. Dvorana je lijepa; sobe su zgodno uređene. Moglo je biti i gore. Na primjer, glazba je mogla biti i mnogo gora... ne kažem da bi morala biti. Loše se doima što je tako malo dama. Toalete neću ni da spo-mi-njem. Ružno je što onaj tip u sivim hlačama onako drsko i otvoreno pleše kan-kan. Oprostio bih mu ako ga veseli, jer on je naš ovdašnji ljekarnik... samo što je u jedanaest sati i za ljekarnika prerano... U bifeu su se dvojica potukli i nisu ih izveli van. U jedanaest sati još treba izbacivati one koji se tuku, ma kakve bile navike publike... drugo je u tri sata, onda već treba dati ustupak općem raspoloženju – ako ovaj ples potraje do tri sata. Varvara Petrovna ipak nije održala riječ i nije dala svoje cvijeće. Hm, njoj nije do cvijeća, *pauvre mère*[4]! Jeste li čuli što je bilo s nesretnom

[1] Oprostit ćete mi, lijepa gospo, je li?
[2] Djeci.
[3] Valjda ćete mi oprostiti...
[4] Jadna mati!

Lizom? Kažu da je to tajanstvena priča i... opet se na sceni pojavio Stavrogin... hm. Ja bih najradije na spavanje... oči mi se sklapaju. Kad će napokon početi ta »li-te-rar-na kadrila«?

Napokon je započela i »literarna kadrila«. U posljednje vrijeme, u gradu, čim bi tko pokrenuo razgovor o tome plesu, odmah bi se svi navraćali na tu »literarnu kadrilu« i, kako nitko nije mogao zapravo zamisliti što bi to moglo biti, upravo ona je pobuđivala najveću radoznalost. A za uspijeh predstave nema ništa opasnije od toga – i kakvo je bilo samo razočarenje!

Otvoriše se pokrajnja vrata Bijele dvorane, koja su do tada bila zatvorena, i iziđe nekoliko krinki. Publika ih je brže-bolje opkolila. Svi gosti iz bifea, od prvog do posljednjeg, navališe u dvoranu. Krinke zaplesaše. Uspio sam se progurati u prvi red i našao se točno iza Julije Mihajlovne, von Lembkea i generala. U isti čas se Juliji Mihajlovnoj priključio i Petar Stepanovič koga do tada nije bilo ni blizu.

– Ja neprestano držim bife na oku – prošaptao je on, namjerno se držeći kao krivo đače, da bi je još više razjedio. Julija Mihajlovna je pocrvenjela od srdžbe.

– Bar da me sad više ne varate, drzniče! – otelo joj se gotovo glasno tako da su neki gledatelji čuli. Petar Stepanovič ustuknu, očito vrlo zadovoljan sam sa sobom.

Teško je zamisliti bjedniju, otrcaniju, netalentiraniju i neukusniju predstavu od te »literarne kadrile«[1]. Nemoguće bi bilo smisliti išta odbojnije za našu publiku; a, eto, još ju je, kako se priča, smislio sam Karmazinov. Istina, uvježbao ju je Liputin sa šepavim učiteljem koji je bio one večeri u stanu Virginskoga. Ali Karmazinov je ipak dao ideju i čak se, kažu, kanio sam zakrabuljiti i odigrati solističku točku. Kadrilu je sačinjavalo šest pari jadnih krinki – koje zapravo i nisu bile krinke, jer su zakrabuljene osobe bile odjevene jednako kao i svi ostali. Tako je na primjer,

[1] U »Literarnoj kadrili« pisac se satirički podruguje glavnim i najpopularnijim novinskim izdanjima onoga doba (1860–1870): umjereno liberalistički »Glas« (»postariji, onizak gospodin u fraku« je zacijelo sam Krajevski, izdavač »Glasa«); radikalistički mjesečnik »Djelo«, koji je izlazio samo od 1866. do 1888, kao nastavak zabranjene »Ruske riječi« i jedini, i poslije novog zakona o tisku iz godine 1865, unaprijed morao sve članke cenzuri podnositi na uvid; moskovske novine su očito »Moskovske vijesti«, koje je od 1863. izdavao M. N. Katkov i koje su bile posve lojalne državnim vlastima, te osobito često napadale »Djelo« (»Vidjet ćete sve zvijezde ako vas odalamim«). Na cijelu ovu epizodu pisca je nadahnula »literarna kadrila«, koja je 28. II 1869. održana u dvoranama moskovskog Plemićkog saveza.

jedan postariji gospodin, onizak i u fraku – jednom riječju, obučen kao i svi ostali u dvorani – časne sijede bradice (koja je bila lažna i koja mu je bila jedina krinka), plešući tapkao na mjestu, ozbiljna izraza na licu, hitro i sitno pleo nogama i gotovo se uopće nije pomicao. Ispuštao je nekakve zvukove tihim i promuklim basom, i upravo ta promuklost u glasu trebalo je da predstavlja jedne od naših poznatih novina. Sučelice toj krinki plesala su dva diva, X i Z, i ta su im slova bila pričvršćena na frak, ali šta su značila slova X i Z nitko nikada nije uspio doznati. »Časnu rusku misao« je predstavljao sredovječni gospodin, s naočalima, u fraku i s rukavicama na rukama i – u okovima (u pravim pravcatim okovima). Pod pazuhom je misao držala aktovku s nekakvim »slučajem«. Iz džepa joj je izvirivalo raspečaćeno pismo, poslano iz inozemstva, u kojem je bila potvrda – ako bi tko posumnjao – da je »časna ruska misao« zaista časna. Sve su to morali objasniti redatelji zato što ono pismo koje je stršalo iz džepa nitko nije mogao pročitati. U ispruženoj desnici »časna ruska misao« držala je pehar kao da želi nekome nazdraviti. Uz nju su, s obje strane, cupkale dvije ošišane nihilistkinje, a *vis-à-vis* je također plesao neki postariji gospodin u fraku, ali s teškim štapom u ruci predstavljajući, tobože, neke moskovske novine koje su prijetile: »Vidjet ćete sve zvijezde ako vas odalanim«. Ali, usprkos štapu nije nikako mogao podnijeti pogled, netremičan pogled, iza naočala »časne ruske misli«, i nastojao gledati u stranu, a dok je izvodio *pas de deux*, savijao se, obrtao kao da ne zna kamo će i što će – toliko ga je, vjerojatno, mučila savjest... Uostalom, ne mogu se ni sjetiti svih tih glupih izmišljotina; sve su bile, više-manje, nalik jedna na drugu tako da me je napokon uhvatila muka od stida. I sve bih rekao da je taj isti osjećaj obuzeo cijelu publiku – čak se odražavao i na najmračnijim fizionomijama koje su privirile iz bifea. Neko vrijeme su svi šutke, ljutito i zbunjeno promatrali. Postiđeni se čovjek najčešće počinje ljutiti i sklon je cinizmu. Malo-pomalo naša publika je počela brundati.

– Što li je to? – progunđao je iz jedne skupine neki gost iz bifea.

– Nekakva glupost.

– Tobože literatura. »Glas« kritiziraju.

– A baš mene briga.

A druga skupina dobacuje:

– Konji!

– Ne, nisu oni konji, nego smo mi konji.

– Zašto bi ti bio konj?

– Pa nisam ja konj.

– E, ako nisi ti konj, ja pogotovo nisam.
A treća će skupina:
– Trebalo bi ih sve po goloj i poslati do đavola.
– Razjuriti cijelu dvoranu!
U četvrtoj govore:
– Kako Lembkeove nije stid da sve ovo gledaju?
– Zašto bi ih bilo stid? Je li tebe stid?
– Pa i mene je stid, ali on je još i gubernator.
– A ti si svinja.
– U životu nisam vidjela ovako prostački ples – zajedljivo je izrekla jedna dama, što je stajala tik do Julije Mihajlovne, očito da bi je ona dobro čula. Toj je dami bilo četrdesetak godina, bila je punašna i narumenjena, u svijetloj svilenoj haljini; gotovo svi su je u gradu poznavali, ali je nitko nije primao u kuću. Bila je udovica državnog savjetnika koji joj je ostavio drvenu kućicu i mršavu mirovinu, ali je dobro živjela i imala konje. Prije dva mjeseca pokušala je na svoju ruku posjetiti Juliju Mihajlovnu, ali je ona nije primila.
– E, moglo se i predvidjeti da će ovako biti – dodala je gledajući drsko u oči Juliji Mihajlovnoj.
– Ako ste mogli predvidjeti, zašto ste onda došli? – ne otrpi Julija Mihajlovna.
– Eto, naivna sam, gospođo – odmah odsiječe vatrena dama i sva se nekako raskočoperi (strašno je željela zametnuti svađu); ali se general ispriječi između dvije žene:
– *Chère dame* – nakloni se on Juliji Mihajlovnoj – bolje bi bilo da odete. Mi im samo smetamo i, kad odemo, izvrsno će se zabavljati. Vi ste svoje učinili, priredili ste im ples, a sad ih ostavite na miru... A sve mi se čini da i Andrej Antonovič nije baš naj-zdra-vi-ji... Da ne bude kakve nesreće?
Ali je bilo već prekasno.
Andrej Antonovič je cijelo vrijeme dok su izvodili kadrilu promatrao plesače nekao zbunjeno i bijesno, a kad su počele pljuštati napomene iz publike, počeo se nemirno ogledavati. Tada su mu prvi put upale u oko neke osobe iz bifea; pogled mu je odavao silno zaprepaštenje. Odjednom se razlegnu glasan smijeh nad novom doskočicom u kadrili: izdavač »prijetećih, moskovskih novina«, koji je plesao sa štapom u rukama, osjetivši, napokon, da ne može podnijeti pogleda iza naočala »časne ruske misli«, a ne znajući kamo bi se sklonio, odjednom, u posljednjoj figuri, pođe u susret »misli« s nogama u zraku što je, uzgred budi rečeno, trebalo pokazati kako te »prijeteće moskovske novine«

neprestano naglavce izvrću istinu i zdravi razum. Kako je jedino Ljamšin znao hodati na rukama, on je preuzeo na sebe ulogu izdavača sa štapom. Julija Mihajlovna nije imala ni pojma da će ovdje netko hodati na rukama. »To su mi zatajili, zatajili«, ponavljala mi je ona kasnije očajnički i ogorčeno. Gomila je dočekala smijehom, naravno ne alegoriju, do koje nikome nije bilo stalo, nego naprosto vještog hodača na rukama, koji je na sebi imao frak sa skutovima. Lembke je planuo i uzdrhtao.

– Ništarijo! – zaurlao je on pokazujući prema Ljamšinu. – Zgrabite toga nitkova, osovite ga... osovite ga na noge... na glavu... naime da glava bude gore... gore!

Ljamšin je skočio na noge. Smijeh je bivao sve glasniji.

– Izbacite sve nitkove koji se smiju! – zapovjedi odjednom Lembke. Svjetina zabruji i razgalami se na sav glas.

– Nemojte, vaša preuzvišenosti.

– Ne smijete psovati publiku.

– Ti si budala! – doviknu netko iz kuta.

– Gusari – dobaci netko iz drugog kraja dvorane.

Lembke se brzo okrenu prema čovjeku koji je to povikao i neobično problijedi. Odsutan smiješak zaigra mu na usnama – baš kao da je nešto shvatio i kao da se nečega prisjetio.

– Gospodo – obrati se Julija Mihajlovna gomili koja je nadirala prema njima pokušavajući u isti čas odvući svoga muža. – Gospodo, morate oprostiti Andreju Antonoviču. Andrej Antonovič je bolestan... Oprostite... oprostite mu, gospodo!

Dobro sam čuo kad je rekla: »Oprostite«. Sve se odigralo u tren oka. Ali isto se tako dobro sjećam da je jedan dio publike već dotle pojurio iz dvorane, baš kao da su ga uplašile riječi Julije Mihajlovne. Sjećam se čak kako je neka žena histerično i plačno zavikala:

– Ah, opet isto kao i maloprije!

I tada odjednom, u ovu opću gužvu koja samo što nije započela, opet grunu bomba, jednako »kao i maloprije«:

– Požar! Cijelo Zarječje gori!

Ne sjećam se samo odakle je odjeknuo prvi put taj strašni krik: u nekoj dvorani ili je možda tko dotrčao sa stubišta u predvorju. Bilo kako da bilo, odmah je nastala takva uzbuna, da ju je nemoguće opisati. Više od polovice publike, što se okupila na plesu, bila je iz Zarječja – bijahu to ili vlasnici tamošnjih drvenih kuća ili bar stanari. Svi su oni pojurili prema prozorima, u tren oka razmakli zastore, pootkidali roletne. Zarječje je bilo u pla-

menu. Istina, požar ga je tek zahvaćao, ali je vatra već plamtjela na tri različita kraja – a to je ljude najviše uplašilo.

– Požar je podmetnut! To su učinili Špigulinovi radnici! – urlala je gomila.

Zapamtio sam nekoliko zanimljivih uzvika:

– U srcu sam predosjećao da će podmetnuti požar, sve ove posljednje dane sam predosjećao!

– Učinili su to radnici iz tvornice Špigulinovih, tko bi drugi.

– A nas su namjerno ovdje skupili, kako bi lakše podmetnuli požar.

Ova posljednja, najnevjerojatnija napomena izletjela je kao spontani i nehotični uzvik iz usta neke žene, vjerojatno neke naše Korobočke kojoj je gorjela kuća. Svi su pojurili prema izlazu. Ne kanim opisivati gužvu u predsoblju i otimanje oko bundi, rubaca i šalova, ciku uplašenih žena, plač djevojaka. Sumnjam da je bilo krađe ali nije nikakvo čudo što su u općem metežu neki otišli i bez ogrtača, ne mogavši pronaći vlastiti, što se još dugo kasnije prepričavalo po gradu, preuveličavalo i kitilo. Lembkea i Juliju Mihajlovnu je svjetina gotovo zgnječila na vratima.

– Zadržite ih! Ne puštajte ni jednoga! – urlao je Lembke prijeteći rukom ljudima u gužvi. – Da ste svakog pojedinačno pažljivo pretresli, i to odmah!

Iz dvorane su dopirale sočne psovke.

– Andreje Antonoviču! Andreje Antonoviču! – zapomagala je Julija Mihajlovna posve očajno.

– Nju prvu treba uhapsiti! – poviče on prijeteći i upirući prstom u nju. – Nju prvu treba pretresti! Ples je priređen zato da bi ondje podmetnuli požar...

Ona je zacičala i pala u nesvijest (o, zaista, u pravu nesvijest). Ja, knez i general priskočili smo joj u pomoć; u tom teškom trenutku pomagali su nam još i neki drugi, a među njima i nekoliko dama. Odnijeli smo nesretnicu iz ovoga pakla u kočiju; osvijestila se tek pred kućom i čim je uzviknula, opet se sjetila Andreja Antonoviča. Kad su joj se sve iluzije raspršile, ostao joj je još samo Andrej Antonovič. Pozvali smo liječnika. Još cio sat smo knez i ja ostali u njezinoj kući; general se, također u nastupu velikodušnosti (iako je bio veoma uplašen), zarekao da se neće cijelu noć odmaći od »postelje nesretnice«, ali je za deset minuta već zaspao u dvorani, sve u očekivanju liječnika, zavalivši se u naslonjač u kojemu smo ga ostavili da spava.

Šef policije, koji je pravo s plesa pohitao na mjesto požara, uspio je, odmah iza nas, izvući Andreja Antonoviča i htio ga

strpati u kočiju Julije Mihajlovne uvjeravajući usrdno njegovu preuzvišenost da bi bilo dobro »kad bi prilegla«. Ali ne shvaćam zašto nije bio uporniji. Naravno, Andrej Antonovič nije htio ni čuti za postelju, nego je svakako želio odmah vidjeti požar; to je bilo posve besmisleno. Napokon ga je šef policije ipak morao svojim kolima odvesti na mjesto požara. Kasnije je pričao kako je Lembke cijelim putom mahao rukama i »izricao takve zapovijedi koje, su bile toliko neobične da ih nije bilo moguće izvršiti«. Osim toga, kasnije je i službeno saopćeno da je njegova preuzvišenost, od silne i »iznenadne uplašenosti« u tim trenutcima već bila u bunilu.

Nema smisla opisivati kako se ples završio. Nekoliko desetaka veseljaka i čak nekoliko dama ostalo je u dvoranama. Svi policajci su otišli. Glazbu nisu htjeli pustiti i premlatili su glazbenike koji su pokušali umaći. Do jutra su Prohoriču »raznijeli cijelu robu«, opili se do besvijesti, plesali slobodno »komarinski« ples, onečistili sobe; istom u osvit je jedan dio te rulje, koja je već bila posve pijana, prispio na zgarište što je još tinjalo i ondje nastavio orgijati. Druga polovica je prenoćila u dvoranama, mrtva pijana i izložena svim posljedicama takva stanja, poizvaljena po divanima i po podu. Izjutra su ih, prvom prilikom, izvukli za noge na ulicu. Tako se i završila priredba u korist guvernanti iz naše gubernije.

IV

Taj je požar toliko uplašio naše općinstvo, koje je stanovalo s druge strane rijeke, upravo zbog toga što je bilo očito da je podmetnut. Značajno je da su ljudi na prvi povik »vatra« odmah uzviknuli da to »pale radnici iz tvornice Špigulinovih«. Danas je već posve sigurno da su u podmetanju požara sudjelovala svega tri radnika iz te tvornice, i ni jedan više; svi ostali radnici su i u javnosti i službeno oslobođeni svake sumnje. Osim te trojice nitkova (od kojih je jedan uhvaćen i koji je priznao, a dvojica su još negdje na slobodi), sigurno je da je u podmetanju požara sudjelovao i robijaš Fećka. To je sve što se za sada pouzdano zna o tome kako je izbio požar; drugo je što su ljudi nagađali. Što su htjela ta trojica nitkova i jesu li djelovala po nečijem nalogu? Na sve ovo je veoma teško čak i danas odgovoriti.

Zahvaljujući jaku vjetru, zgradama Zarječja, koje su gotovo

odreda bile drvene, i tome, napokon, što je požar bio podmetnut na tri kraja, vatra se širila brzo i nevjerojatno snažno je obuhvatila cijelo područje (uostalom, točnije je da se požar širio svega s dva kraja: plamen koji je bio podmetnut na onom trećem kraju bio je ugašen gotovo odmah čim je planuo; ali o tome će još biti riječi). Međutim, u prijestolničkim novinama su dopisnici preuveličali našu nesreću: nije izgorjelo više (ako nije i manje) od približno četvrtine Zarječja. Naša vatrogasna četa, iako bijaše premalena za ovako velik grad i broj stanovnika, djelovala je ipak veoma djelotvorno i požrtvovno. Ali bi ona malo mogla učiniti, čak i sa složnom pomoći svih stanovnika da pred jutro vjetar nije okrenuo i, u samu zoru, odjednom opao. Kad sam se, sat pošto sam bio umaknuo s plesa, probio napokon u Zarječje, vatra se već bila posve rasplamsala. Gorjela je cijela ulica što se protezala paralelno s rijekom. Bilo je svijetlo kao usred dana. Nije mi namjera da potanko opisujem prizor požara: tko u Rusiji ne poznaje taj prizor? U najbližim uličicama, koje su se nalazile tik do rasplamtjele ulice, bila je neopisiva gužva i metež. Ljudi su očekivali da će se vatra onamo sigurno proširiti pa su izvlačili na ulicu imovinu, iako se nisu odvajali od svojih nastambi, nego su, u iščekivanju, sjedili na izvučenim sanducima i perinama, svatko ispod svog prozora. Velik dio muških stanovnika imao je pune ruke posla, i nemilosrdno je obarao plotove i čak odvlačio cijele kolibe, koje su se nalazile nedaleko i niz vjetar od vatre. Plakala su djeca koja su se probudila iza sna, zapomagale i bugarile žene, koje su već bile izvukle na ulicu svoju starudiju. Oni, koji još nisu stigli izvući stvari, šutke i marno su ih izvlačili. Varnice i plamteće iverje letjelo je na sve strane i daleko: gasili su ih, koliko god su mogli. Na požar su se sjatili promatrači iz svih dijelova grada. Neki su pomagali u gašenju, drugi samo uživali u prizoru. Velika vatra u noći uvijek ljude uzrujava i veseli; to i jest tajna vatrometa; samo što su u vatrometu plamenovi raspoređeni u lijepe, pravilne oblike i, kako su posve bezazleni, ostavljaju lagodan i veseo utisak, kao kad čovjek iskapi čašu šampanjca. Pravi požar je nešto drugačiji: tu ipak strava i neki osjećaj osobne opasnosti, usprkos djelomično veselom prizoru koji pruža noćna vatra, ostavljaju u gledaocu (naravno ne baš u samih pogorjelaca) nekakav potres u mozgu i gotovo poticaj rušilačkim nagonima, koji se, na žalost, skrivaju u svakoj duši, pa čak i u duši najmirnijeg i najkućevnijeg titularnog savjetnika... Taj je zlopaki osjećaj gotovo uvijek zamaman. »Zaista ne znam može li čovjek bez nekog zadovoljstva promatrati požar?« To je od riječi do riječi bio jednom prilikom rekao Stepan

Trofimovič kad je jedne noći slučajno vidio požar i kad je još bio pod neposrednim dojmom prizora. Naravno, i onaj koji uživa u noćnom plamenu, ipak će poletjeti u vatru da spasi dijete ili staricu; ali to je već nešto sasvim drugo.

Proguravši se kroz radoznalu gomilu, ja sam se, nikoga ništa ne zapitkujući, uspio probiti do glavnog i najopasnijeg mjesta, gdje sam napokon ugledao Lembkea koga sam, na molbu Julije Mihajlovne, posvuda tražio. Nalazio se u neobičnu i osobitu položaju. Stajao je na ostacima nekog plota; lijevo od njega, svojih tridesetak koračaja podalje, izdizao se crn kostur gotovo posve izgorjele drvene jednokatnice na kojoj su, mjesto prozora, u prizemlju i u prvom katu, zjapile crne rupe, čiji se krov bio urušio i iz koje je plamen još lizao uz pougljene grede. Duboko u dvorištu, svojih dvadesetak koračaja iza izgorjele kuće, upravo se bila zapalila dvorišna zgrada, također jednokatnica, i vatrogasci su se iz petnih žila trudili da bar ondje ugase vatru. S desne strane su vatrogasci i drugi ljudi branili poveliku drvenu zgradu koja još nije buknula ali koju je već nekoliko puta hvatala vatra i koja je, očito bila osuđena da izgori u požaru. Lembke je vikao i grimasama pokazivao prema dvorišnoj zgradi izdajući zapovijedi na koje se nitko nije obazirao. Pomislio sam kako su ga svi napustili i naprosto ga se posve okanili. U svakom slučaju, brojna i nevjerojatno raznovrsna svjetina, koja ga je bila okružila i u kojoj je, uz ostale, bilo i gospode i u kojoj se čak nalazio protojerej saborne crkve, slušala ga je radoznalo i u čudu, ali mu se nitko nije obraćao i nije ga ni pokušavao odvesti. Lembke je, blijed u licu i blistavih očiju izgovarao najnevjerojatnije besmislice; osim toga je bio bez šešira na glavi jer ga je već odavno izgubio.

– Podmetnuli su požar! To je nihilizam! Čim nešto plane, jasno je da je tu nihilizam! – slušao sam ga gotovo užasnuto iako zapravo nije bilo razloga da mu se čudim; ali očigledna stvarnost je uvijek veoma potresna.

– Vaša preuzvišenosti – nađe se pokraj njega policijski nadzornik – kad biste se izvoljeli pokušati malko odmoriti kod kuće... jer, za vašu je preuzvišenost čak i opasno da se ovdje zadržavate.

Toga je nadzornika, kako sam kasnije saznao, bio naročito ostavio šef policije uz Andreja Antonoviča da pazi na njega i da ga pošto-poto nastoji odvesti kući, a u slučaju opasnosti upotrijebiti čak i silu – a ta je zapovijest očito prelazila snage policijskog nadzornika.

– Presahnut će suze pogorelaca, ali će grad spaliti. Sve su to učinila četiri nitkova, četiri i pol. Treba uhapsiti nitkova! Sve je to

on zamijesio, a ona četiri i pol su samo oklevetani, on ih je oklevetao. Uvlači se već u mnoge obitelji. A da bi zapalili kuće, upotrijebili su kao izliku guvernante. To je podlo, podlo! Jao, što on to radi! – povika Andrej Antonovič opazivši odjednom vatrogasca na krovu plamteće dvorišne zgrade, ispod koga je već progorio krov i oko koga je već lizala vatra. – Skinite ga, skinite ga, propast će, zapalit će se, ugasite ga... Što on radi ondje?

– Gasi vatru, vaša preuzvišenosti.

– Nevjerojatno! Mozgovi su se upalili, a ne krovovi kuća. Skinite ga i okanite se svega! Bolje se svega okaniti, bolje se okaniti! Neka se to samo od sebe nekako uredi! Joj, a tko to plače? Starica! Starica zapomaže, zašto ste ostavili staricu?

Odista je iz prizemlja zapaljene dvorišne zgrade vapila zaboravljena starica, osamdesetogodišnja rođakinja trgovca koji je bio vlasnik izgorjele kuće. Ali nju nisu zaboravili, nego se ona svojevoljno vratila u zapaljenu zgradu, dok se još moglo, u ludoj nakani da iz sporedne sobice izvuče perinu koju vatra još nije bila zahvatila. Grcajući u dimu i urlajući od vrućine – jer je dotle planula već i sobica – ona je, ipak, pošto-poto, nastojala onemoćalim rukama progurati kroz razbijeno okno svoju perinu. Lembke joj je poletio u pomoć. Na očigled sviju, pritrčao je prozoru, zgrabio kraj perine i svom snagom pokušavao je izvući kroz prozor. Na nesreću, u taj se čas odlomljena daska odvoji od krova i pogodi nesretnika. Nije ga dotukla jer ga je samo malo zahvatila po vratu, ali karijera Andreja Antonoviča, bar u našem gradu, bila je završena; udarac ga je oborio na zemlju, i on se onesvijestio.

Napokon je svanulo sumorno mrko jutro. Požar je jenjavao; kad je vjetar pao, nastala je odjednom tišina i mir, a zatim zarominjala sitna lagana kiša koja kao da je bila prosijana kroz sito. Tada sam se već nalazio na suprotnom kraju Zarječja, daleko od onoga mjesta gdje je bio pokošen Lembke, i ondje sam, u svjetini, čuo nevjerojatno neobične razgovore. Izbila je na vidjelo čudnovata činjenica: posve na kraju ove gradske četvrti, na pustopoljini iza vrtova, najmanje pedesetak koračaja od najbliže zgrade, nalazio se drven kućerak, koji je tek nedavno bio podignut, i baš taj usamljeni kućerak planuo je, čini se, prije nego svi ostali, već na samom početku požara. Da je i izgorio, onako udaljen, ne bi proširio požar ni na jednu drugu gradsku kuću – i obratno: da je izgorjelo cijelo Zarječje, baš je taj kućerak mogao ostati nedirnut, ma kako jak vjetar puhao. Prema tome, bilo je očito da je planuo sam i neovisno o požaru u naselju, i bilo je očito

da nije planuo slučajno. Ali, najvažnije je da nije izgorio i da su pred zoru otkrivene nevjerojatne pojedinosti. Vlasnik kućice, građanin koji je živio u susjednom dijelu predgrađa, tek što je primijetio vatru u svojoj novoj kući, pojurio je onamo i uspio je spasiti, razbacavši uz pomoć susjeda zapaljena drva koja je netko bio naslagao uz pobočni zid. Međutim u kući je bilo stanara: tu su živjeli kapetan, poznat u cijelome gradu, njegova sestra i još jedna postarija radnica, i to troje, kapetan, negova sestra i radnica bijahu te noći umoreni i, vjerojatno, opljačkani. (Onamo je otišao šef policije čim je napustio požar i Lembkea koji je izvlačio perinu.) Ujutro se vijest proširila i golemo mnoštvo svakojaka svijeta, pa čak i pogorelci iz Zarječja, nagrnulo je na onu pustopoljinu oko nove kuće. Toliko ih se okupilo da je teško bilo i probiti se. Odmah mi ispričaše kako je kapetan nađen prerezana grkljana, na klupi, posve odjeven i kako je, vjerojatno, zaklan posve pijan pa, prema tome, nije ništa čuo, a krvi je iz njega isteklo »koliko iz bika«; kako je njegova sestra Marja Timofejevna bila po cijelom tijelu »izbodena« nožem i ležala na podu pokraj vrata, vjerojatno zato što se tukla i budna borila s ubojicom. Služavki koja se također, vjerojatno, bila probudila, posve je smrskana lubanja. Kako je ispričao domaćin, kapetan mu je navratio još dan prije, izjutra, pripit i hvastao se, pokazujući mnogo para, vjerojatno oko dvije stotine rubalja. Stari i izlizani zeleni kapetanov novčanik pronađen je prazan na podu; ali škrinja Marje Timofejevne bijaše netaknuta, baš kao i srebrna oplata na ikoni; utvrđeno je da je isto tako ostalo nedirnuto kapetanovo rublje i odjeća. Bilo je očito da se lupežu žurilo i da je dobro poznavao kapetanove prilike, da je došao jedino po novac i da je znao gdje se novac nalazi. Da vlasnik kuće nije onako brzo doletio, drva bi se rasplamsala i kućerak bi zacijelo izgorio, »a po izgorjelim leševima teško bi bilo utvrditi pravu istinu«.

Tako su ljudi prepričavali ovo zločinstvo. Spominjali su još jedan važan podatak: taj je stan za kapetana i njegovu sestru bio unajmio gospodin Stavrogin, Nikolaj Vsevolodovič Stavrogin, sin generalice Stavrogin; čak je i usrdno moljakao vlasnika budući da vlasnik nije htio izdavati kuću stanarima nego ju je kanio pretvoriti u krčmu; Nikolaj Vsevolodovič se nije nimalo cjenkao, nego je platio najamninu čak za pola godine unaprijed.

– Nije ovo slučajan požar – šaputalo se u svjetini.

Ali velika većina je šutjela. Lica bijahu mrka, ali nisam primjećivao da su ljudi baš osobito bijesni. Uokolo su i dalje ipak kolale priče o Nikolaju Vsevolodoviču i o tome kako je umorena nesret-

nica – njegova žena, kako je on jučer iz najuglednije kuće u mjestu, iz kuće generalice Drozdove, oteo djevojku, kćerku, »na najnečasniji način« i kako će protiv njega biti podnesena tužba u Petrograd, i kako je njegova žena umorena očito zbog toga da bi se on mogao oženiti Drozdovom. Skvorešniki su bili svega dvije i pol vrste daleko, i sjećam se kako mi je palo na pamet: ne bi li bilo dobro otići onamo i obavijestiti ih šta se dogodilo? Uostalom, nisam primijetio da je itko huškao svjetinu pa ne bih to htio ni bezrazložno tvrditi; iako sam primijetio kako su se ovdje-ondje načas pojavile dvije-tri njuške onih »gostiju iz bifea«, što su pred jutro svratili na mjesto požara i koje sam ja odmah poznao. Ali sam osobito zapamtio nekog mršavog, visokog momka građanskog staleža, izmoždenog i grguravog bravara (kasnije sam mu doznao zanimanje), koji kao da je bio namazan čađom. Nije bio pijan ali je, za razliku od gomile koja je mrko i mirno stajala, bio nakako izbezumljen. Neprestano se obraćao svijetu i nešto govorio, ali se ne sjećam njegovih riječi. Sve ono suvislo što je izgovorio nije bilo dulje od ovakvih rečenica: »Braćo, što je ovo? Zar će se na ovome svršiti?« – a pri tome je mahao rukama.

GLAVA TREĆA

SVRŠETAK ROMANSE

I

Iz velike dvorane u Skvorešnicima (one iste u kojoj su se posljednji put bili sastali Varvara Petrovna i Stepan Trofimovič) požar se vidio kao na dlanu. U osvit, oko šest sati izjutra, pokraj posljednjeg prozora s desne strane, stajala je Liza i netremice promatrala plameni odsjaj koji se gasio. Bila je sama u sobi. Na sebi je još imala, istu onu jučerašnju svečanu haljinu u kojoj je bila došla na matineju, svijetlozelenu bogatu haljinu ukrašenu silnim čipkama, koja je sad već bila izgužvana na brzu ruku i nehajno

obučena. Primijetivši odjednom da joj haljina nije posve zatvorena na njedrima, ona pocrvenje, brzo je zakopča, dohvati s naslonjača crveni rubac, koji je bila ondje odbacila još jučer, čim je ušla ovamo, i prebaci ga preko ramena. Bujna kosa u razmršenim uvojcima prosula joj se ispod rupca po desnom ramenu. Lice joj bijaše umorno, zabrinuto, ali su oči plamtjele ispod skupljenih obrva. Ponovo je prišla prozoru i vrelo čelo naslonila na hladno staklo. Otvoriše se vrata i uđe Nikolaj Vsevolodovič.

– Poslao sam onamo slugu na konju – reče on – za deset minuta ćemo sve točno znati, zasad samo čujem da je izgorio dio Zarječja, onaj priobalni, s desne strane mosta. Požar je planuo još u dvanaest sati; sad jenjava.

Nije prišao prozoru, nego je zastao tri koraka iza nje; ali ona mu se ne okrene.

– Po kalendaru je već moralo svanuti prije sat vremena, a vani je još mračno kao da je noć – jetko će ona.

– Kalendari lažu – napomenu on, prijazno se osmjehujući, ali se zastidje i brže-bolje doda: – dosadno je živjeti po kalendaru, Lizo.

I posve ušuti ljut na sama sebe što je ponovo izlanuo tako otrcanu besmislicu; Liza se kiselo nasmiješi.

– Tako ste tužno raspoloženi da čak ne znate kako biste razgovarali sa mnom. Umirite se, točno je ono što ste rekli: ja uvijek živim po kalendaru, svaki moj korak je odmjeren točno po kalendaru. Cudite li se tome?

Ona se brzo okrenu od prozora i sjede u naslonjač.

– Sjednite i vi, molim vas lijepo. Nećemo još dugo biti zajedno, i ja bih vam htjela reći sve što mi padne na pamet... Zašto i vi meni ne biste rekli sve što vama padne na pamet?

Nikolaj Vsevolodovič sjede pokraj nje i oprezno, gotovo bojažljivo, uze joj ruku.

– Što znači taj ton, Lizo? Otkud odjednom takav ton? Što znači to da »nećemo dugo biti zajedno«? Pa to je, u ovo pola sata, otkako si se probudila, već tvoja druga zagonetna rečenica.

– Da ne kanite možda brojati moje zagonetne rečenice? – nasmija se ona. – Nego, sjećate li se kako sam jučer, kad sam ušla ovamo, rekla da ulazim kao mrtvac? Mislili ste da je bolje da to zaboravite. Da zaboravite ili da ne uočite.

– Ne sjećam se, Lizo. I zašto: mrtvac? Treba živjeti...

– Zašto ne nastavite? Više niste nimalo govorljivi. Ja sam proživjela svoj trenutak na ovome svijetu, i sad je gotovo. Sjećate li se Hristofora Ivanoviča?

– Ne, ne sjećam ga se – namršti se on.

– Hristofora Ivanoviča, iz Lausanne? Popeo vam se na vrh glave. Otvorio bi vrata i uvijek rekao: »Došao sam samo na trenutak«, i cijeli dan se ne bi micao. Ne bih htjela biti nalik na Hristofora Ivanoviča i cijeli dan ostati ovdje.

Mračan oblak prijeđe preko njegova lica.

– Lizo, upravo me boli ovo prenemaganje. Ova poza vas samu mnogo stoji. Što će vam to? Zašto?

Oči mu planuše.

– Lizo – uskliknu on – kunem se da te sad volim više nego jučer kad si ušla ovamo!

– Kakva grozna izjava. Zašto spominjati jučer i danas, zašto uspoređivati?

– Nećeš me napustiti – nastavi on gotovo očajnički – zajedno ćemo otputovati, još danas, je li tako? Je li tako?

– Ah, ne stišćite mi tako ruku, molim vas! Kamo bismo nas dvoje danas zajedno otputovali? Opet nekamo da »uskrsnemo«? Ni govora, dosta je tih iskustava... A i presporo se razvija za mene; nisam ni vrijedna toga; odviše je to za mene uzvišeno. Ako treba da putujemo, onda ćemo u Moskvu, da bih ondje posjećivala druge i primala goste – što je moj ideal, kao što znate; nisam pred vama skrivala, još u Švicarskoj, kakva sam zapravo ja. Ali kako ne možemo otputovati u Moskvu i posjećivati ljude, zato što ste vi oženjeni, onda nema ni smisla o tome govoriti.

– Lizo! Ali što je ono što se jučer dogodilo?

– Što se dogodilo, dogodilo se.

– Ne može tako! To je okrutno!

– Vrlo važno što je okrutno, treba da podnesete i okrutnost.

– Vi mi se osvećujete zbog svog jučerašnjeg hira... – promrsi on, zlobno se nasmiješivši. Liza porumenje.

– Kakva podla misao!

– Ali zašto ste mi onda poklonili... »toliko sreće«? Imam li pravo bar to saznati?

– Molim vas, ako ikako možete ne spominjite prava; ne uljepšavajte svoju podlu primjedbu još i glupošću. Danas vam to neće uspjeti. Uostalom, ne bojite li se vi zapravo javnog mišljenja i toga što će vas možda zbog te »tolike sreće« društvo osuditi? O, ako je tako, nemojte se uzrujavati, bogom vas kumim. Niste vi ništa prouzročili i ne morate nikome polagati račune. Kad sam jučer otvorila ova vrata, čak niste ni znali tko ulazi. Sve je to bio samo moj hir, kako ste maloprije i sami rekli – i ništa više. Možete slobodno i slavodobitno svima pogledati u oči.

– Od tvojih riječi, od tvoje podrugljivosti već me cio sat podilazi stravična jeza. »Ta sreća« koju ti tako ludo spominješ stajala me je... svega. Zar bih te sad mogao izgubiti? Kunem ti se da sam te jučer volio manje nego danas. Zašto mi onda danas sve oduzimaš? Znaš li ti koliko me je stajala ova nova nada? Životom sam je platio.

– Svojim ili tuđim?

On hitro skoči na noge.

– Što si htjela reći? – izusti on netremice se zagledavši u nju.

– Htjela sam vas zapitati da li ste to platili svojim ili mojim životom. Vi kao da više uopće ništa ne možete shvatiti? – planu Liza. – Što ste se toliko usplahirili? Zašto me tako gledate? Upravo vas se bojim. Čega se plašite? Već dugo primjećujem da se nečega plašite, i to baš danas, baš sada... Gospode bože, kako ste problijedili!

– Ako ti nešto i znaš, Lizo, kunem ti se da ja ne znam ništa... i nisam *na to* pomišljao kad sam rekao da sam platio životom...

– Uopće vas ne razumijem – zamuca ona uplašeno.

Napokon se lagan i zamišljen osmijeh pojavi na njegovim usnama. On mirno sjede, upre laktove o koljena i unese lice u dlanove.

– Ružan san i bunilo... Mi nismo govorili o istome.

– Ne znam o čemu ste vi govorili... Ne vjerujem da niste jučer znali da ću vas danas napustiti; jeste li znali ili niste? Ne lažite? Jeste li znali ili niste?

– Znao sam... – izusti on tiho.

– E, pa onda, što još hoćete: znali ste i ipak ste iskoristili »trenutak«. Što vam je to trebalo?

– Reci mi cijelu istinu – povika on u istinskom bolu – kad si jučer otvorila moja vrata da li si znala da ulaziš ovamo svega na jedan sat?

Ona ga pogleda obuzeta mržnjom:

– Istina je da najozbiljniji čovjek može postavljati najluđa pitanja. Što ste se samo toliko uznemirili? Ne valjda iz taštine, zbog toga što vas žena napušta, a ne vi nju? Da znate, Nikolaje Vsevolodoviču, da sam se uvjerila kako ste vi, uzasve, strašno velikodušni prema meni, a upravo to nikako ne podnosim.

On ustade i ushoda se po sobi.

– U redu, ako se mora tako završiti... ali kako se to uopće moglo dogoditi?

– Puca vama glava zbog toga! I što je glavno, vi to i sami posve jasno i znate i shvaćate bolje nego itko na ovome svijetu, i tome ste

se baš i nadali. Ja sam djevojka, i moje srce je odgojeno u operi, to je uzrok svemu, tu je cijela zagonetka.

– Nije tako.

– Ništa tu ne bi moglo povrijediti vašu taštinu, to je potpuna istina. Sve je počelo onoga lijepog trenutka, koji naprosto nisam mogla podnijeti. Prekjučer, kad sam vas onako javno »uvrijedila«, a vi mi viteški uzvratili, odvezla sam se kući i odmah shvatila da me izbjegavate zbog toga što ste oženjeni, a ne zbog toga što me prezirete, čega sam se, kao prava i ugledna gospođica, najviše bojala. Shvatila sam da ste me, bježeći od mene lude, nastojali spasiti. Vidite koliko cijenim vašu velikodušnost. Onda se tu našao Petar Stepanovič i brže-bolje mi sve objasnio. Rekao mi je da vas pokreće velika misao pred kojom smo ja i on nitko i ništa, ali da sam vam se ja ipak ispriječila na putu. I sebe je tu upetljao; on nas neprestano računa kao troje i govori najnevjerojatnije gluposti, sve nešto o nekoj lađi i jasenovim veslima iz nekakve ruske pjesme. Pohvalila sam ga, rekla mu da je pjesnik, i on je to prihvatio pod gotov groš. A kako sam ionako odavno znala da ću vam vrijediti svega jedan kratki trenutak, spremno sam se odlučila. Eto, to je sve, i molim vas da više o tome ne raspravljamo. Još ćemo se i posvaditi. Ne plašite se nikoga, sve preuzimam na sebe. Ja sam glupa, hirovita, zavela me lađa iz opere, ja sam ugledna gospođica... Ali mogu vam reći da sam ipak mislila da me ludo volite. Ne prezrite mene ludu i ne rugajte se ovoj suzi što mi je kanula iz oka. Strašno volim plakati i samu sebe sažaljevati. Ali sad je zbilja dosta, dosta. Ja nisam ni za što i vi niste ni za što; dvaput po uhu sa svake strane, i zaboravimo brige. Bar neće taština stradati.

– San i bunilo! – povika Nikolaj Vsevolodovič kršeći ruke i ushodavši se po sobi. – Nesretna Lizo, što učini od sebe?

– Oprljila sam se na svijeći, i ništa drugo. Da se i vi nećete rasplakati? Priberite se, budite bezosjećajni...

– Zašto, zašto si došla ovamo?

– Kako ne možete shvatiti da ovakim pitanjima stavljate sebe u očima društva u veoma smiješan položaj?

– Zašto si samu sebe upropastila, tako ružno i tako glupo? I što sada da radimo?

– I to da je Stavrogin, »krvopija Stavrogin« kao što vas naziva jedna ovdašnja dama koja je u vas zaljubljena! Čujte, već sam vam sve rekla: usredotočila sam cijeli svoj život u jedan jedini sat i sad sam posve mirna. Usredotočite i vi tako svoj život... Uostalom, vi

to ne morate učiniti; vi ćete još imati mnogo različitih »sati« i »trenutaka«.

– Isto onoliko koliko i ti; dajem ti časnu riječ da neću imati ni jedan takav sat više nego ti!

On je neprestano hodao gore-dolje i nije zapazio njezina brza, prodorna pogleda, u kome kao da se načas zaiskrila nada. Ali se svijetla zraka u tren oka ugasi.

– Kad bi ti samo znala koliko sam platio ovu svoju današnju *nevjerojatnu* iskrenost, Lizo, kad bih ti samo mogao otkriti...

– Otkriti? Vi biste mi nešto otkrili? Sačuvaj me bože vaših otkrića! – prekinu ga ona gotovo uplašeno.

Zastao je i uzbuđeno je slušao.

– Moram vam reći kako još odonda, još od našeg boravka u Švicarskoj, tvrdo vjerujem da se u vašoj duši skriva nešto strašno, prljavo i krvavo i... ali i nešto takvo što vas čini strašno smiješnim. Nemojte mi nipošto otkriti istinu: narugat ću vam se. Cijelog ću vam se života smijati... Jao, opet ste problijedjeli. Neću više, neću više, odoh ja – skoči ona sa stolice pokretom punim gađenja i prezira.

– Muči me, osudi me, iskali na meni svoj bijes – očajnički će on. – Imaš na to puno pravo! Znao sam da te ne volim i upropastio sam te. Jest, »ja sam iskoristio trenutak«; imao sam još nadu... već odavno... posljednju nadu... nisam mogao odoljeti svjetlosti koja mi je obasjala srce kad si jučer svojevoljno ušla ovamo, bez pratnje, bez poziva. Odjednom sam povjerovao... a možda još i sad vjerujem...

– Na tu plemenitu iskrenost uzvratit ću vam istom mjerom: ja ne želim biti vaša milosrdna sestra, iako, možda, zaista i odem u bolničarke, ako ne nađem načina da danas jednostavno umrem; ali ni tada neću vas njegovati, premda je vama teško bar koliko i svakom drugom bogalju bez noge ili ruke. Uvijek mi se činilo da ćete me odvući u neko mjesto gdje živi golem zao pauk, velik koliko i čovjek, i da ćemo mi ondje provesti cio život gledajući ga i bojeći ga se. I u tome će proteći naša ljubav. Potražite Dašenjku; ona će s vama otići kamo god želite.

– I baš ste morali nju spomenuti?

– Jadno psetance! Pozdravite je. Zna li ona da ste vi još u Švicarskoj odlučili s njome provesti svoju starost? Kakva brižnost! Kakva dalekovidnost! Hej, tko je to?

U dnu dvorane malko se odškrinuše vrata; pomoli se jedna glava i opet brže-bolje nestane.

– Jesi li to ti, Alekseju Jegoriču? – zapitat će Stavrogin.

– Nije on, to sam ja – opet se napola pokaza Petar Stepanovič. – Dobar dan, Lizaveto Nikolajevna; bolje rečeno, dobro jutro. Znao sam da ću vas oboje zateći u ovoj dvorani. Ja sam samo na trenutak svratio, Nikolaje Vsevolodoviču... Jurio sam koliko sam samo mogao, i to tek da vam kažem dvije riječi... Vrlo važne... Samo dvije riječi!

Stavrogin pođe prema njemu, prijeđe tri koraka ali se ponovo vrati Lizi.

– Ako sad nešto doznaš, Lizo, znaj da sam ja kriv.

Ona zadrhta i uplašeno ga pogleda; a on brzo iziđe iz sobe.

II

Odaja iz koje je provirio Petar Stepanovič bijaše prostrano ovalno predsoblje. Kraj njega je sjedio Aleksej Jegorič, ali ga on posla van. Nikolaj Vsevolodovič zatvori za sobom vrata koja su vodila u dvoranu i zastade u iščekivnju. Petar Stepanovič ga brzo i upitno pogleda.

– Onda?

– Naime, ako vi već znate – zabrza Petar Stepanovič nastojeći očito prodrijeti očima Stavroginu u dušu – ja sam samo htio reći da, naravno, nitko od nas nije ništa kriv, a najmanje vi, jer su to samo slučajne... splet slučajnih okolnosti... jednom riječju, pravno ste vi čisti, ja sam samo požurio ovamo da vas obavijestim.

– Jesu li izgorjeli? Ili su ubijeni?

– Ubijeni su, ali nisu izgorjeli, to i jest najgadnije, ali vam dajem časnu riječ da ja za to nisam ništa kriv, ma koliko vi sumnjali u mene – jer možda sumnjate u mene, je li? Ako baš hoćete da budem iskren: znate, meni jest sinula pomisao – vi ste mi je sami došapnuli, ne baš u ozbiljnoj namjeri, nego da me izazovete (jer vi to nikada ne biste ozbiljno došapnuli), ali se ne bih usudio, ne bih se nipošto usudio, čak ni za sto rubalja – a, osim toga, nema tu i nikakve koristi, to jest, ja nemam koristi, osobno ja... (strašno je brzao i mljeo). Pogledajte kakav je to slučajni splet okolnosti: ja sam od svojih para (razumijete li, od svojih para, nema tu ni jednog vašeg rublja, što vi uostalom, najbolje znate) dao onoj pijanoj budali Lebjatkinu dvije stotine trideset rubalja, i to prekjučer, negdje predvečer, razumijete li, još prekjučer, a ne jučer poslije »matineje«, upamtite to dobro: ta

slučajnost je veoma važna zato što onda još ništa nisam znao pouzdano, nisam znao hoće li Lizaveta Nikolajevna doći vama ili neće; svoj novac sam dao samo zato što ste se prekjučer isprsili i odlučili svima saopćiti svoju tajnu. Uostalom, ja se u to ne petljam... to je vaša stvar... vi ste vitez... ali moram priznati da sam se začudio, kao da me je tko maljem udario u glavu. Ali, kako su mi sve te tragedije veoma dodijale – znate, govorim posve ozbiljno, iako upotrebljavam stare slavenske riječi – ja sve to, na kraju krajeva, samo škodi mojim planovima, zarekao sam se da ću pošto-poto otpraviti Lebjatkina u Petrograd, čak i bez vašeg znanja, prije što je i kapetan navaljivao da ga onamo pošaljem. Samo sam jedno pogriješio: dao sam mu novac u vaše ime; jesam li pogriješio ili nisam? Možda i nisam pogriješio, a? Čujte sad dobro, čujte kako se sve to odigralo... – zanijevši se u govoru, on se primače Stavroginu sasvim blizu i stade ga hvatati za rever na kaputu (i to možda čak, bome, i hotimično). Stavrogin ga svom snagom udari po ruci.

– Što vam je... nemojte... slomit ćete mi ruku... Da vam kažem kako se to odigralo – zalupeta on ponovo, čak se i ne začudivši što je dobio po ruci. – Navečer sam mu dao novac kako bi već u cik zore on i sestrica krenuli na put; prepustio sam onome podlacu Liputinu da se pobrine za to da ih osobno smjesti u vlak i otpravi. Ali nitkovu Liputinu je puhnulo u glavu da se našali s publikom – možda ste čuli za to? Na »matineji«? Čujte, čujte: napili se njih dvojica, napisali pjesmu, Liputin je bar polovicu napisao; navukao Lebjatkinu frak a meni tvrdio da ga je već jutros otpravio vlakom, a zapravo ga sklonio u neku stražnju sobicu da ga kasnije gurne na tribinu. Ali se kapetan na brzu ruku iznenada napio. Eto ti sad onoga skandala, koji vam je poznat. Zatim ga je mrtva pijana odvukao kući i krišom mu uzeo dvjesto rubalja ostavivši samo sitniš. Ali, na nesreću, kasnije se saznaje da je kapetan već izjutra vadio iz džepa tih dvije stotine rubalja, hvalisao se i pokazivao ih gdje treba i ne treba. Kako je Fećka samo to i čekao i kako je kod Kirilova svašta čuo (sjećate li se što ste mu tada natuknuli?), odlučio je posegnuti za parama. To je cijela cjelcata istina. Ali mi je bar drago što Fećka nije našao pare, a nadao se čak i cijeloj tisući, nitkov jedan!! Žurilo mu se jer se, čini se, i sam uplašio požara. ...Vjerujte da me je taj požar iznenadio kao da me je tko cjepanicom udario po glavi. Zbilja, đavo bi ga znao kako se to moglo dogoditi? To je već prava samovolja... Znate, pred vama, od koga toliko očekujem, ništa neću skrivati: eto, u meni je već odavno zorila ideja o takvu požaru, jer su požari

narodni i popularni izum; ali sam je čuvao za odlučni trenutak, za onaj veliki čas kad ćemo svi ustati na noge i... a eto, njima je odjednom palo na pamet da to učine samovoljno i bez zapovijesti, baš u nezgodan trenutak, baš onda kad je trebalo šutjeti i pokriti se po glavi. To je zbilja prava pravcata samovolja!... Jednom riječju, ništa mi još nije jasno, spominju se neka dva radnika iz tvornice Špigulinovih... Ali, ako su i *naši* upleteni, ako makar jedan jedini od naših ima u tome svoje prste – jao njemu! Vidite li sada što znači malko popustiti uzde! E, slab je oslonac to demokratsko smeće s tim svim svojim petorkama; nama treba veličanstvena, kumirska, despotska snaga, koja se oslanja na nešto što nije slučajno i što je po strani, izvan nje same... Onda će i te petorke pokorno podaviti repove i ponizno čekati svoj čas. Međutim, bilo kako bilo, iako sad ljudi viču na sva usta da je Stavrogin htio zapaliti ženu i da je zbog toga izgorio grad, ipak...

– A zar se to već viče na sva usta?

– Nije da se viče, moram priznati da ja osobno nisam ništa čuo, ali šta se može očekivati od rulje, osobito od pogorelaca: *Vox populi, vox dei*[1]. Kanda se i najgluplje glasine ne raširе u tren oka?... Ali se vi zapravo nemate čega bojati. Pravno ste posve čisti a moralno isto tako – vi to niste željeli, zar ne? Je li da niste željeli? Dokaza nema nikakvih, sve je to samo slučajni splet okolnosti... Kao da se Fećka baš mogao sjetiti onih vaših neopreznih riječi u Kirilovljevu stanu (samo zašto ste ih onda uopće izrekli?), a kao da bi i to moglo što dokazati; osim toga, Fećke ćemo se već otresti. Ja ću ga se još danas otresti...

– Znači da leševi nisu uopće izgorjeli?

– Ni najmanje; ona ništarija nije znala pošteno obaviti posao. Ali, meni je ipak drago što ste tako mirni... jer, istina, vi niste ništa krivi, čak ni u mislima, ali ipak... Morate, naime priznati da vam sve to dobro dolazi: postali ste odjednom slobodan udovac i možete se isti čas oženiti lijepom djevojkom, koja ima golem miraz i koja je, osim toga, već u vašim rukama. Eto kakve mogu biti posljedice najobičnijeg, najbesmislenijeg spleta slučajnosti – je li tako?

– Da se vi meni ne prijetite, tikvane?

– Nemojte, molim vas, zašto sam sad još i tikvan, kakav je to ton? Trebalo bi da se radujete, a vi... Naročito sam jurio ovamo da bih vas što prije obavijestio... a i zašto bih se ja vama prijetio? Baš bi mi bilo stalo da iz vas što izmamim prijetnjama! Meni je

[1] Glas naroda, glas božji.

potrebna vaša dobra volja a ne da što učinite iz straha. Vi ste svjetlost i sunce... Ja se vas užasno plašim, a ne vi mene! Nisam valjda Mavrikij Nikolajevič... Eh, zamislite, kad sam jurio ovamo lakim kolima, vidio sam Mavrikija Nikolajeviča pred vrtnom ogradom, na suprotnom uglu vrta... u kabanici je, mokar je do kože, zacijelo je cijelu noć ondje proveo! Čudo jedno! Kako samo ljudi mogu pobenaviti!

– Mavrikij Nikolajevič? Je li to istina?

– Istina je, istina. Eno ga pred vrtnom ogradom. Nema tome odavde možda ni tri stotine koraka, tako mi se čini. Projurio sam pokraj njega i mislim da me nije vidio. A vi zbilja niste znali? E, onda mi je drago što sam vam rekao. Znate, takvi bi u kakvoj neprilici mogli biti vrlo opasni, osobito ako imaju revolver uza se, i napokon, kad uzmete u obzir da je bila noć, kiša, a čovjek je i prirodno bijesan – jer okolnosti baš nisu zgodne, ha, ha! Što mislite, zašto se on ne miče odavde?

– Čeka Lizavetu Nikolajevnu, naravno.

– Ma nemojte! Ali zašto bi ona izišla i otišla s njime? I to... po takvoj kiši... baš je lud!

– Ona će izići i otići s njime, i to odmah.

– Oho! Kakve vijesti. Znači... ma slušajte, sada se za nju sve korjenito mijenja: što će joj sad Mavrikij? Vi ste udovac, slobodan čovjek, i možete se već sutra njome oženiti. Ona još ništa ne zna, prepustite to samo meni i ja ću vam sve u tren oka urediti. Gdje je ona, trebalo bi je obveseliti.

– Obveseliti?

– Naravno, idemo!

– I vi mislite da se njoj to umorstvo neće učiniti sumnjivim? – zaškilji Stavrogin nekako osobito.

– Naravno da neće – prihvati Petar Stepanovič izigravajući pravu budalu – jer, pravno je u redu... Eh, jeste vi neki! Pa šta onda kad bi posumnjala! Žene sve to tako savršeno zataškaju u sebi; još vi ne poznajete žene! Osim toga, za nju je sad najpogodnije da se za vas uda jer se ipak na neki način osramotila, a i ja sam joj svašta napričao o »lađi«: i uvidio sam da baš ta »lađa« dobro djeluje na nju, naime, ona je od te vrste djevojaka. Ne brinite, prekoračit će ona te leševe, da je milina – to prije, što ste vi posve, posve nevini, je li tako? Samo će upamtiti te leševe da bi vas kasnije mogla bockati, recimo u drugoj godini braka. Svaka žena kad stupa u brak ostavi u pričuvi poneki stari mužev grijeh, ali onda već... tko zna što će biti za godinu dana? Ha-ha-ha!

– Kad već imate brza kola, odvezite je odmah Mavrikiju

Nikolajeviču. Maloprije mi je rekla da me ne trpi i da će me ostaviti pa, prema tome, neće prihvatiti moju kočiju.

– Ma nemojte! Zar zbilja odlazi? Kako se to moglo dogoditi? – priglupo pogleda Petar Stepanovič.

– Noćas je nekako zaključila da je ja uopće ne volim... što je, uostalom, uvijek i znala.

– A zar je vi ne volite? – priupita Petar Stepanovič, naoko se neobično iščuđavajući. – Ako je tako, zašto ste je jučer, kad je došla ovamo, pustili da ostane i zašto je kao plemenit čovjek niste otvoreno upozorili da je ne volite? To je od vas strašno podlo; osim toga, zahvaljujući vama, i ja sam sad ispao podlac u njezinim očima.

Stavrogin prasnu u smijeh.

– Smijem se svom majmunčetu – objasni on odmah.

– Ah! Shvatili ste da ja samo lakrdijam – veoma veselo se nasmija Petar Stepanovič – sve samo da bih vas raspoložio! Da znate da sam odmah, čim ste ušli ovamo, po vašem licu pogodio da ste »u nevolji«. Niste li možda pretrpjeli potpuni neuspjeh, je li? Eh, okladio bih se – povika on gotovo grcajući od oduševljenja – da ste cijelu noć prosjedili u salonu jedno pokraj drugoga, na stolici, i da ste raspravljali o uzvišenim i plemenitim stvarima cijelo bogovetno vrijeme... Oprostite mi, oprostite; što se može: još jučer sam pouzdano znao da će se ovo ovako glupo završiti. Dovezao sam vam je samo zato da vas razonodim i da vam pokažem kako vam sa mnom neće biti dosadno; tristo puta vam mogu pomoći u takvoj prilici; uopće volim biti ljudima na usluzi. Ako vam sad više nije potrebna, što sam i slutio i zbog čega sam i požurio ovamo, onda...

– Znači da ste je vi dovezli ovamo samo zbog toga da bih se ja razonodio?

– A nego zašto?

– A ne možda zbog toga da biste me natjerali da ubijem svoju ženu?

– Oh, nemojte, kao da ste je vi ubili? Ala ste vi tragičan čovjek!

– Svejedno, vi ste je ubili.

– Ja da sam je ubio? Pa kažem vam da nemam s tim nikakve veze. Ipak se počinjem brinuti za vas...

– Nastavite gdje ste stali: »ako vam sad ona nije više potrebna, onda...«

– Onda je prepustite meni, razumije se! Lijepo ću je udati za Mavrikija Nikolajeviča, koga uzgred budi rečeno, nisam ja postavio ondje u vrt, nemojte sebi još to uvrtjeti u glavu. Ja ga se sad,

naime, bojim. Kažete da je povezem svojim kolima, a ja sam pokraj njega tako projurio... zamislite, što onda ako ima revolver?... Sva sreća da sam i ja ponio svoj. Evo ga (on izvadi iz džepa revolver, pokaže ga i odmah ga strpa natrag u džep), ponio sam ga zbog daleka puta... uostalom, sve ću vam to u tren oka urediti: njoj se sad sigurno cijepa srce od čežnje za Mavrikijem... Bar bi joj se moralo cijepati... da znate, bome, čak mi ju je pomalo žao! Spojit ću je s Mavrikijem, i ona će se odmah početi sjećati vas, pred njim će vas hvaliti, a njega će otvoreno psovati – takvo je žensko srce! Što, opet mi se rugate? Veoma se veselim što ste se tako raspoložili. Dakle, idemo. Odmah ću spomenuti Mavrikija, a što se tiče onih... umorenih... znate... možda je bolje da ih zasada prešutimo? Svejedno će kasnije saznati.

– Što će saznati? Tko je umoren? Što ste to spomenuli Mavrikija Nikolajeviča? – otvori odjednom Liza vrata.

– Ah! Vi ste prisluškivali?

– Što ste maloprije spominjali Mavrikija Nikolajeviča? Je li on umoren?

– Ah, dakle niste čuli! Možete biti mirni, Mavrikije Nikolajevič je živ i zdrav, u što se možete odmah uvjeriti, jer vas čeka kraj puta, ispred vrtne ograde... i, čini mi se, da je cijelu noć ondje proveo; mokar je do kože. Ima na sebi kabanicu... Vidio me je kad sam dolazio.

– Nije istina. Rekli ste »umoren«... Tko je umoren? – uporno će ona a u glasu joj se osjećao bol i nepovjerenje.

– Umorena je moja žena, njezin brat Lebjatkin i njihova služavka – mirno saopći Stavrogin.

Liza zadrhta i strašno problijedi.

– Zvjerski, neobični događaji, Lizaveto Nikolajevna, najobičniji pljačkaški prepad – odmah zabrza Petar Stepanovič – pljačka – ništa više, uz pomoć požara; zamijesili su to onaj razbojnik i robijaš Fećka i sam ludi Lebjatkin koji je svima pokazivao novac... Zato sam i dojurio ovamo... kao da me je tko kamenom udario među oči... Stavrogin je jedva podnio tu vijest. Upravo smo se dogovarali: da vam odmah kažemo ili da vam ne kažemo?

– Nikolaje Vsevolodoviču, govori li on istinu? – jedva protisnu Liza.

– Ne, laže.

– Da lažem! – zadrhta Petar Stepanovič. – Što je vama?

– Gospode bože, poludjet ću! – viknu Liza.

– Morate shvatiti da je on sad gotovo šenuo! – derao se iza glasa Petar Stepanovič. – Ipak su mu ženu ubili. Pogledajte kako je

blijed... Eto, s vama je bio cijelu noć, ni trenutak se nije micao, pa tko bi onda u njega sumnjao?

– Nikolaje Vsevolodoviču, recite mi kao pred licem Božjim, jeste li krivi ili niste, i ja ću, kunem se, povjerovati vašim riječima, kao da su Božje i poći ću za vama na kraj svijeta, o, rado ću poći! Kao pseto ću poći...

– Zašto je mučite toliko, usijana glavo! – ražesti se Petar Stepanovič. – Lizaveto Nikolajevna, tako mi svega, razapnite me, ako lažem, ali on je nevin, štoviše, strašno je pogođen i bulazni, kao što vidite. Nije nimalo kriv, čak ni u mislima nije zgriješio... Sve je to djelo razbojnika koje će zacijelo uhvatiti već za sedam dana i koji će onda omastiti konopac... To su izveli robijaš Fećka i radnici Špigulinovih, cijeli grad o tome bruji, pa mogu valjda i ja reći.

– Je li tako, je li to istina? – Liza je, dršćući cijelim tijelom, čekala riječi koje treba da odluče njezinom sudbinom.

– Ja nisam nikoga ubio i bio sam protiv umorstva, ali sam znao da će oni biti umoreni i nisam spriječio ubojice. Odlazite od mene, Lizo – izusti Stavrogin i ode u salon.

Liza prekri lice rukama i iziđe iz kuće. Petar Stepanovič u prvi čas potrča za njom, ali se ubrzo vrati u salon.

– Tako vi to, dakle! Tako vi to? Znači da se ništa ne bojite? – okomi se on na Stavrogina nevjerojatno bijesno zapjenjenih usta, gunđajući nesuvislo i teško nalazeći riječi.

Stavrogin stajaše nasred salona i ništa ne odgovaraše. Lijevom je rukom lagano pridržavao pramen kose i odsutno se smiješio. Petar Stepanovič ga je snažno povukao za rukav.

– Izgubili ste glavu, je li? Tako se vi mislite vladati? Sve druge ćete prijaviti i onda ćete otići u manastir ili do sto đavola... Ali, znajte da ću vas svejedno ucmekati, iako se vi mene ne plašite!

– A, to vi lupetate? – primijeti ga napokon Stavrogin. – Potrčite – pribra se on napokon – potrčite za njom, uzmite moja kola, ne ostavljajte je – trčite, de, trčite! Otpratite je do kuće, ali da nitko ne zna i pripazite da ona ne ode onamo... da vidi leševe... leševe... silom je strpajte u kočiju... Alekseju Jegoriču! Alekseju Jegoriču!

– Čekajte, ne galamite! Ona je sad već u Mavrikijevom zagrljaju... Mavrikij nikad ne bi sjeo u vaša kola... Čekajte malo! Nije sve u kočiji!

On ponovo izvadi revolver; Stavrogin ga ozbiljno pogleda.

– Dobro, ubijte me – izreče on tiho, gotovo skrušeno.

– Ih, do đavola, kako se čovjek može samo tako prenemagati!

– zadrhta Petar Stepanovič od bijesa. – Bogami, najradije bih vas ubio! Zaista vas je mogla popljuvati!... Niste vi nikakva »lađa«, vi ste stara derutna drvena teglenica koju treba iscijepati za potpalu!... Ali sad se morate prenuti, makar od pakosti, makar od pakosti! Eh, eh! Znači da je vama sve svejedno kad želite da vam netko prosvira čelo?

Stavrogin se čudno osmjehnu.

– Da samo niste takav lakrdijaš, ja bih vam možda čak i rekao sada: da, molim vas... da ste bar malko pametniji...

– Ja jesam lakrdijaš, ali ne želim da i vi, moja glavna polovica, isto tako budete lakrdijaš! Shvaćate li?

Stavrogin je shvaćao, možda je zapravo on jedini i shvaćao. I Šatova je zaprepastilo kad mu je onom prilikom Stavrogin bio rekao da je Stepan Stepanovič entuzijast.

– Gubite se od mene sada do sto đavola, a do sutra ću već nešto smisliti. Dođite sutra.

– Je li? Hoćete li?

– Pojma nemam!... Do đavola, idite do đavola!

I on iziđe iz salona.

– Možda je tako i bolje – progunđa preda se Petar Stepanovič i strpa revolver u džep.

III

Pohitao je za Lizavetom Nikolajevnom. Ona je tek nekoliko koračaja bila odmakla od kuće. Zadržao ju je Aleksej Jegorovič, koji je i sada, u fraku i ponizno presavijen u pasu, gologlav, brzao za njom zaostajući za jedan korak. Uporno ju je molio da pričeka kočiju; starac je bio uplašen i gotovo plakao.

– Odlazi, gospodin traži čaj i nema tko da mu ga donese – odgurnu ga Petar Stepanovič i uhvati pod ruku Lizavetu Nikolajevnu.

Ona ne izvuče ruku, ali se činilo da baš nije posve pri zdravoj pameti jer se nikako nije mogla pribrati.

– Prvo i prvo, krivo ste pošli – zabrza Petar Stepanovič – moramo na ovu stranu, a ne kroz vrt; drugo i drugo, ipak ne možete ići pješice, vaša kuća je tri vrste daleko, a nemate ni ogrtača. Samo malo pričekajte. Imam brza kola, konj mi je u dvorištu, odmah će ga upregnuti i ja ću vas odvesti kući, tako da vas nitko neće vidjeti.

– Kako ste vi dobri... – prijazno izusti Liza.
– Molim vas lijepo, u ovakvoj prilici bi svaki humani čovjek na mome mjestu isto tako...
Liza ga pogleda i začudi se.
– Ah, bože moj, ja sam mislila da je uz mene još uvijek onaj starac.
– Slušajte, strašno mi je drago da to tako primate, jer sve ovo je samo strašna predrasuda; i ako je već tako, nije li bolje da zapovjedim starcu da pripravi kočiju, bit će to za deset minuta, a mi da se lijepo vratimo i pričekamo pred ulazom, je li?
– Htjela bih prije... gdje su te žrtve?
– Ah, kakva luda ideja! Toga sam se i bojao... Ni govora, nećemo se pačati još u te bljezgarije; uostalom, nema razloga da ih vi vidite.
– Pa što onda ako znate! Molim vas lijepo, kiša pada, magla je (e, baš sam natovario sebi lijepu dužnost!)... Slušajte, Lizaveto Nikolajevna, postoje samo dvije mogućnosti: ili ćete poći sa mnom kolima i u tom slučaju treba da me pričekate i da se ne mičete odavde jer će nas, inače, prijeđemo li još dvadesetak koračaja, sigurno primijetiti Mavrikij Nikolajevič...
– Mavrikij Nikolajevič? Gdje je on? Gdje?
– E, ako hoćete otići s njime, onda ću vas još malko ispratiti, pokazati vam gdje vas on čeka i izgubiti se; ne bih mu sad htio prilaziti.
– On me čeka, Bože moj! – zastane ona odjednom i rumenilo joj oblije obraze.
– Molim vas lijepo, sve to ništa ne znači ako je on čovjek bez predrasuda! Znate, Lizaveto Nikolajevna, to se mene zapravo ne tiče; ja se u to uopće ne petljam, kako vi dobro znate; ali vam svejedno želim dobro... ako je potonula naša »lađa«, ako smo uvidjeli da je to bila samo stara trula skela što je još dobra jedino za potpalu...
– Ah, kako je to divno! – izusti Liza.
– Divno je, a teku vam suze. Morate biti hrabri. Ne smijete biti slabiji od muškarca. U naše vrijeme kad je žena... uh, do đavola (Petar Stepanovič samo što ne pljunu)! a što je najvažnije, nema zbog čega da tugujete: možda sve dobro ispadne. Mavrikij Nikolajevič je... jednom riječju, osjećajan čovjek iako je šutljiv, što je, uostalom, također vrlo dobro, naravno, pod uvjetom da je bez predrasuda...
– Divota, kako je to divno! – histerično se nasmija Liza.
– E pa, do đavola... Lizaveto Nikolajevna – razjedi se napo-

kon Petar Stepanovič – ja to samo zbog vas... Što se mene tiče... Jučer sam vam pomogao, čim ste poželjeli da vam pomognem, a danas... Eto, odavde možete vidjeti Mavrikija Nikolajeviča, eno ga gdje sjedi, ne vidi nas. Slušajte, Lizaveto Nikolajevna, jeste li čitali *Polinku Saks.*[1]

– Što je to?

– Tako se zove jedna pripovijest: *Polinka Saks*. Čitao sam je još kao student... Radi se o nekom činovniku, Saksu, koji je prilično imućan i koji je dao uhapsiti svoju ženu zbog nevjere... Ali, do đavola, fućka mi se! Da znate da će vas Mavrikij Nikolajevič zaprositi prije nego stignete do kuće. Još vas nije ugledao.

– Ah, bolje da nas ne vidi! – poviče Liza odjednom nekako sumanuto – bježimo, bježimo! U šumu, u polje!

I ona potrča natrag.

– Lizaveto Nikolajevna, ne smijete biti tako malodušni – trčao je za njom Petar Stepanovič – i zašto vam je stalo da vas on ne vidi? Naprotiv, treba da mu otvoreno i ponosno pogledate u oči... Ako vi mislite na *ono*... djevičanstvo... pa to je takva predrasuda, tako zaostalo gledište... Hej, kamo ćete, kamo ćete? Jao, ona trči. Bolje da se vratimo Stavroginu i uzmeno moja kola... Ama, kamo ćete? Ondje je polje... Eno, pala je!...

On stade. Liza je žurila kao ptica, ne znajući ni sama kamo će, a Petar Stepanovič je već pedesetak koračaja zaostao za njom. Spotakla se o busen i pala. U tom trenutku se negdje odostraga, postrance, razlegao stravičan krik, krik Mavrikija Nikolajeviča, koji je vidio kako je trčala i pala, pa je sada, preko polja pojurio prema njoj. Petar Stepanovič je odmah uzmaknuo kroz dvorišna vrata Stavroginove kuće kako bi se što prije domogao svojih kola.

A Mavrikij Nikolajevič, strašno uplašen, već stajaše pokraj Lize koja se pridizala, nagnuvši se nad nju i držeći njezinu ruku u svojim šakama. Nevjerojatne okolnosti tog susreta gotovo su mu pomračile razum i suze su mu curkom curile niz lice. Vidio je ženu koju je toliko obožavao kako ludo trči preko polja u ovo doba dana, po ovakvu vremenu, bez ogrtača, u onoj raskošnoj jučerašnjoj haljini koja je sad bila izgužvana i umrljana pri padu... Nije mogao izustiti ni jedne riječi, svukao je kabanicu i drhtavim rukama pokrio je preko ramena. Odjednom je uzviknuo, osjetivši kako se dotakla usnama njegove šake.

[1] Pripovijest pisca i kritičara A. V. Družinina (1824–1864), koji je tu, među prvima u ruskoj književnosti, spomenuo pravo žene da voli i izvan braka.

– Lizo! – poviče on – Ja sam bezvrijedan, ali me ipak nemojte otjerati!

– Oh, pobjegnimo nekamo odavde, nemojte me ostaviti samu! – sad ga i ona uhvati za ruku i povuče za sobom. – Mavrikije Nikolajeviču – uplašeno zašapta odjednom – dosad sam se samo junačila, a sad se bojim smrti. Umrijet ću, uskoro ću umrijeti, a bojim se, bojim se smrti... – šaputala je ona snažno mu stišćući ruku.

– O, bar da netko naiđe! – očajnički se on ogledavao – Bar da naiđu kakva kola! Smočit ćete noge... poludjeti ćete...

– Nije to ništa, ništa – hrabrila ga je ona. – Evo, kad sam uz vas, manje se bojim, povedite me sa sobom i držite me za ruku... Kamo ćemo sada, kući? Ne, prvo bih htjela vidjeti umorene. Priča se da su razbojnici zaklali njegovu ženu, a on tvrdi da ju je osobno zaklao; je li da to nije istina, je li da nije? Htjela bih svojim očima vidjeti ubijene... Zbog mene... Zbog njih me je noćas prestao voljeti... Hoću da ih vidim i da shvatim... Brže, brže, znam koja je to kuća... Gorjela je... Mavrikije Nikolajeviču, dragi moj prijatelju, nemojte se smilovati meni sramotnoj! Zašto da mi se smilujete? Zašto plačete? Ošamarite me i ubijte me na ovome mjestu, na polju, kao pseto!

– Nitko vam ne može suditi – odlučno će Mavrikij Nikolajevič – neka vam Bog oprosti, a ja vam ponajmanje mogu suditi!

Neobično je ovdje spominjati njihov razgovor. Išli su držeći se za ruke, brzo i dugim koracima, kao sumanuti. Krenuli su pravo prema požaru. Mavrikij Nikolajevič svejednako nije gubio nadu da će naići na neka kola, ali baš nitko nije prolazio ovim putem. Sitna rosulja je natopila cijelu okolinu otirući svaki odsjaj i svaki preljev boja i pretvarajući sve u mutnu olovnu bezobličnu gomilu. Već je odavno bio dan a činilo se da još nije ni svanulo. I tada, odjednom, iz te mutne hladne sumaglice izroni neobična i nestvarna pojava koja im je dolazila u susret. Kad to pokušavam zamisliti, čini mi se da ne bih mogao povjerovati svojim očima sve da sam i bio na mjestu Lizavete Nikolajevne; a ona je, eto, veselo ciknula jer je odmah prepoznala čovjeka koji im je dolazio u susret. Bijaše to Stepan Trofimovič. Kako je otišao od kuće, kako je uspio ostvariti svoju ludu zanesenjačku ideju o bijegu – o tome će još biti riječi. Napominjem samo, da ga je tog jutra već tresla groznica, ali da ga bolest nije mogla obuzdati: odlučno je stupao po mokroj zemlji; bilo je očito da je cio pothvat smislio, kako je najbolje znao i umio, sam samcat, usprkos svoga kabinetskog neiskustva u životu. Bio je obučen »putnički«, to jest, na sebi je

imao kabanicu širokih rukava a opasao se debelim kožnatim i lakiranim pasom s pređicom dok je na noge navukao visoke nove čizme, u čije je sare bio ugurao hlače. Vjerojatno je već odavno stvorio u sebi takvu predodžbu o pravome putniku a pas i visoke čizme ulaštenih husarskih sara, u kojima nije umio koračati, pribavio još prije nekoliko dana. Na glavi mu bio šešir široka oboda, oko vrata vunen šal, koji je čvrsto omotao, u desnici štap a u ljevici neobično malena ali dobro nabijena putnička torba, što je sve dopunjavalo njegovu opremu. Osim toga, u desnici je držao i otvoren kišobran. Ta tri predmeta – kišobran, štap i putnu torbu – nespretno je nosio cijelu prvu vrstu hoda, a drugu vrstu već teškom mukom.

– Nije moguće da ste to zaista vi? – uzviknula je Liza promatrajući ga žalosno i u čudu poslije one prvotnje navale nesvjesne radosti.

– *Lise!* – povika i Stepan Trofimovič, pohrlivši prema njoj i takodjer gotovo u bunilu. – *Chère, chère,* jeste li to vi... po ovakvoj magli? Gledajte: požar! *Vous êtes malheureuse, n'est-ce pas?*[1] Jasno mi je, jasno, ne treba da pričate, a i vi mene ništa ne zapitkujte. *Nous sommes tous malheureux, mais il faut les pardonner tous. Pardonnons, Lise*[1], i zauvijek ćemo postati slobodni. Da bismo prekinuli sa svijetom i postali posve slobodni – *il faut pardonner, pardonner et pardonner!*[2]

– Ali zašto klečite?

– Zato što sada, kad se opraštam od svijeta, želim da se u vašem liku oprostim i od cijele svoje prošlosti! – on zaplače i prinese obje ruke suznim očima. – Klečim pred svime onim što je bilo lijepo u mom životu, cjelivam i zahvaljujem! Sad sam se prepolovio: ondje je ostao luđak koji je maštao o tome kako će se vinuti u nebo, *vingt deux ans!*[3] Ovdje je srvani i prozebli stari instruktor... *chez ce marchand, s'il existe pourtant ce marchand...*[4] Kako ste samo prokisli, *Lise!* – povika on skočivši na noge jer je osjetio kako su se i njegova koljena smočila od vlažne zemlje. – Kako se to moglo dogoditi... da se ovdje nađete u takvoj haljini? – i pješice idete, po ovom polju... Plačete? *Vous*

[1] Nesretni ste, je li?
[1] Svi smo mi nesretnici, ali treba svima oprostiti. Oprostimo, Lizo.
[2] Treba opraštati, opraštati i opraštati.
[3] Dvadeset i dvije godine!
[4] Kod onoga trgovca, ako uopće postoji taj trgovac.

êtes malheureuse?[5] Uh, nešto sam načuo... ali otkud ste se stvorili? – uplašeno je navalio on s pitanjima, pogledajući Mavrikija Nikolajeviča u velikoj nedoumici – *mais savez-vous l'heure qu'il est?*[6]

– Stepane Trofimoviču, jeste li štogod čuli o onome umorstvu... Je li to istina? Je li istina?

– Ah, to umorstvo! Vidio sam plameni odsjaj njihova zlodjela cijele noći. Drugačije oni nisu ni mogli završiti... (Oči mu iznova bljesnuše.) Bježim iz bunila, iz delirija, žurim da potražim Rusiju, *existe-t-elle la Russie? Bah, c'est vous, cher capitaine!*[7] Nikada nisam sumnjao da ću vas jednom sresti na nekom uzvišenom poslu... Nego uzmite moj kišobran i... zašto baš morate ići pješke? Tako vam svega, uzmite bar taj kišobran, ja ću ipak nekako pronaći kočiju. Pošao sam pješice samo zato jer bi se *Stasie* (Nastasja, naime) toliko razgalamila da bi cijela ulica saznala da odlazim; ovako sam šmugnuo koliko je god bilo moguće *incognito.* Ne znam ni sam, u »Glasu« pišu kako posvuda ima razbojstava, a opet mislim neću valjda odmah, tek što pođem na put, natrapati na razbojnika? *Chère Lise,* čini mi se da ste rekli kako su nekoga ubili? *O, mon Dieu,* vama je zlo!

– Idemo, idemo! – histerično poviče Liza, povukavši za sobom Mavrikija Nikolajeviča. – Stanite, Stepane Trofimoviču – vrati mu se ona opet – čekajte, jadniče, da vas blagoslovim. Možda bi bilo bolje da vas dam vezati, ali ću vas radije blagosloviti. Pomolite se i vi za »jadnu« Lizu – onako, samo malo, ne trudite se odviše. Mavrikije Nikolajeviču, vratite ovome djetetu njegov kišobran, morate mu ga vratiti. Tako... Idemo! Idemo, kad vam kažem!

Pred zlokobnu kuću stigli su upravo u trenutku kad se gusta gomila, što se bila okupila ispred kuće, već bila dobrano naslušala priča o Stavroginu i o tome kako je on imao razloga da dâ ubiti svoju ženu. Ali moram ponovo reći da je velika većina samo šutke i mirno slušala. Mahnitali su jedino pijani bukači i ljudi koji su se »iskaljivali«, kao onaj mršavi pučanin što je onoliko mahao rukama. Njega su svi poznavali kao čak i mirna čovjeka, koji bi se, međutim, »iskaljivao« i razmahao kad bi ga štogod osobito zaprepastilo. Nisam primijetio kad su stigli Liza i Mavrikij Nikolajevič. Prvo sam ugledao Lizu – okamenivši se od zaprepaštenja – već daleko od mene i duboko u mnoštvu, a Mavrikija Nikolaje-

[5] Jeste li nesretni?
[6] Znate li vi koliko je sati?
[7] Postoji li ta Rusija? Oh, to ste vi, dragi kapetane!

viča nisam isprva čak ni zapazio. Čini mi se da je u jednom trenutku zaostao nekoliko koraka iza nje ili ga je netko od nje odgurnuo. Liza, koja se probijala kroz svjetinu, ne videći i ne opažajući ništa oko sebe, kao da je u nekom deliriju i kao da je pobjegla iz bolnice, upala je vrlo brzo, naravno, svima u oči: ljudi su se razgalamili i napokon počeli urlati. Netko je dobacio: »To je ona Stavroginova!«

Drugi su prihvatili: »Nije im dosta što ubijaju, nego još dolaze da se i nagledaju!« Odjednom sam primijetio kako joj se iznad glave pojavila nečija ruka i naglo se spustila; Liza je pala. Razlegao se stravičan krik Mavrikija Nikolajeviča, koji joj je poletio u pomoć i koji je svom snagom udario čovjeka koji se bio ispriječio izmedju njega i Lize. Ali u istom času ga je onaj mršavi pučanin odostraga zgrabio objema rukama. Neko vrijeme se u sveopćem metežu nije ništa moglo razaznati. Čini mi se da se Liza uspravila ali je, od drugog udarca, ponovo pala na zemlju. Tada se gomila razmakla i stvorio se malen prazan krug oko Lize koje je ležala na zemlji a okrvavljeni, pomahnitali Mavrikije Nikolajevič stajao je više nje, vikao, plakao i kršio ruke. Ne mogu se točno sjetiti kako su se događaji kasnije odvijali; sjećam se jedino da su Lizu odnijeli. Potrčao sam za njom; bila je živa a možda čak i pri svijesti. Uhapsili su onoga pučanina i još tri čovjeka. Ta trojica, sve dosad niječu da su sudjelovali u izgredu i uporno tvrde da su uhapšeni zabunom; možda imaju i pravo. Mršavi pučanin, koji je bio uhvaćen na djelu ali koji nije baš osobito razborit čovjek, sve do danas ne može razložno objasniti cio događaj. I ja sam, kao očevidac, iako prilično udaljen, također morao u toku istrage dati svoju izjavu: izjavio sam da se zlodjelo dogodilo posve slučajno i da su ga izazvali ljudi koji su, možda, i bili nabrušeni, ali koji su bili posve neuračunljivi, pijani i nesvjesni onoga što rade. To sam mišljenje zadržao i do danas.

GLAVA ČETVRTA

KONAČNA ODLUKA

I

Toga prijepodneva su mnogi vidjeli Petra Stepanoviča; a svi oni koji su ga vidjeli prisjećali su se kako je bio neobično uzrujan. U dva sata poslijepodne svratio je Gaganovu, koji se jučer upravo bio vratio sa sela i u čijem se stanu okupilo mnogo gostiju, koji su rječito i zanosno prepričavali najnovije dogadjaje. Petar Stepanovič je govorio više od ostalih i prisiljavao druge da ga slušaju. Njega su u našem gradu uvijek smatrali za brbljava i šupljoglava studenta; ali je on ovaj put govorio o Juliji Mihajlovnoj, a ta je tema, u sveopćoj zbrci, bila i te kako zanimljiva. Kao njezin donedavno najprisniji prijatelj i čovjek kome se posve povjeravala iznio je o njoj nekoliko novih i iznenadjujućih potankosti; nehotice je (i, naravno, posve neoprezno) spomenuo nekoliko njezinih intimnih misli o pojedinim poznatim gradskim ličnostima, čime je mnogima stao na žulj. Govorio je nejasno i zbrda-zdola kao čovjek koji nije lukav nego veoma častan a nalazi se pred mučnim zadatkom da razjasni u jedan mah svu silu nesporazuma i koji, u svojoj naivnoj nespretnosti, ne zna pravo odakle bi počeo i s čime bi završio. Isto je tako neoprezno izlanuo kako je Julija Mihajlovna znala sve Stavroginove tajne i kako je ona upravljala ovom posljednjom spletkom. Ona je, eto, navodno upetljala čak i njega, Petra Stepanoviča, a treba znati da je i on bio zaljubljen u nesretnu Lizu, i uspjela ga tako »povući za nos«, da je on Lizu *gotovo* otpratio u kočiji pravo Stavroginu. »Da, da, lako se vama, gospodo, smijati, ali ja nisam ni slutio kako će se to završiti!« – rekao je on na kraju. Na različita neugodna pitanja o Stavroginu neuvijeno je odgovarao i isticao kako je, po njegovu mišljenju, Lebjatkinova tragedija obična slučajnost i kako je za sve kriv sam Lebjatkin koji je uokolo pokazivao novac. Tu je okolnost naročito potanko objasnio. Jedan mu je slušalac dobacio da on tu nešto nepotrebno »izigrava«; da je jeo, pio i gotovo spavao u kući Julije Mihajlovne a sad je prvi blati, i da tu nisu tako čista posla kao što on tvrdi. Ali Petar Stepanovič se odmah počeo braniti:

– Nisam ondje jeo i pio zbog toga što nisam imao novaca, a i nisam kriv što su me onamo zvali. Dopustite da sam ocijenim koliko joj za to moram biti zahvalan.

Opći dojam je ispao povoljan za njega: »Iako ga ne možeš uhvatiti ni za glavu ni za rep, a ni pravo shvatiti, ipak se ne može reći da je on kriv za gluposti Julije Mihajlovne. Naprotiv, očito je da ju je on još i obuzdavao...«

Oko dva sata puče odjednom vijest da je Stavrogin, o kome su svi toliko govorili, iznenada otputovao podnevnim vlakom u Petrograd. Ta je vijest privukla opću pažnju; mnogi su se namrštili. Petar Stepanovič je bio toliko zaprepašten da se, kažu, čak izmijenio u licu i da je neobično uzviknuo: »Tko ga je samo pustio?« Odmah je izjurio iz Gaganove kuće i poslije su ga vidjeli još u dvije-tri kuće.

Negdje u sumrak uspio se probiti i do Julije Mihajlovne, iako na jedvite jade, zato što ga ona nipošto nije htjela primiti. Tek tri sedmice kasnije sam saznao od nje same za taj susret, i to uoči njena odlaska u Petrograd. Nije mi o tom susretu potanje govorila ali je rekla, zadrhtavši, da ju je »neopisivo zaprepastio«. Slutim da ju je naprosto uplašio, zaprijetivši joj da bi se moglo dokazati njezino sudioništvo u noćašnjim događajima ako bi joj slučajno palo na pamet da »progovori«. Nema sumnje da joj je priprijetio jedino radi svojih ondašnjih planova za koje ona tada, naravno, ništa nije znala i koje je naslutila tek pet dana kasnije, shvativši zašto je toliko strepio da ona ne progovori, i zašto se toliko bojao novih provala njezine srdžbe...

U osam sati navečer, kad je već posve omrkla noć, na kraju grada, u Fominoj ulici, u naherenu kućerku, u stanu zastavnika Erkelja,[1] okupili su se *naši* u punom sastavu, njih petorica na broju. Sastanak je ondje bio sazvao glavom sam Petar Stepanovič; a on je neoprostivo kasnio, i članovi društva su ga čekali već cio sat. Zastavnik Erkelj je bio onaj isti oficirčić na proputovanju koji je one večeri kod Virginskoga cijelo vrijeme sjedio s olovkom u ruci i s bilježnicom pred sobom. U grad je svratio tek nedavno, stanovao je posve sam, u zabačenoj ulici, u stanu dviju sestara, starih pučanki, i spremao se uskoro opet otputovati; bilo je najsigurnije i najnenapadnije sastati se kod njega. Taj neobični

[1] Kao što se vidi iz sudskih spisa, pisac je u petom sudioniku u umorstvu Ivanova (vidi pogovor!) našao uzor za lik zastavnika Erkelja. To je bio neki N. Nikolajev, koga je tužitelj na procesu nazvao »slugom Nečajeva«, a i on je sam izjavio: »Za Nečajeva sam bio spreman žrtvovati sve...«

momak bio je nevjerojatno šutljiv; mogao bi sjediti i deset večeri za redom u bučnu društvu, gdje se priča o svemu i svačemu, a da sam ne procjedi ni jedne riječi i da svejedno neobično pažljivo motri svojim dječjim očima govornike i sluša ih. Lice mu je bilo veoma lijepo i čak nekako pametno. Nije bio član petorke; *naši* su smatrali da ga je netko poslao ovamo po specijalnom zadatku isključivo izvršne prirode. Danas je jasno da nije došao ni po kakvom zadatku i da ni sam nije pravo znao koga i što zastupa. On se bio naprosto prepustio utjecaju Petra Stepanoviča čim ga je nedavno upoznao. Da je sreo nekog zelenog a već pokvarenog izroda, koji bi ga u ime kakve socijalno-romantičarske ideje nagovorio da osnuju razbojničku družinu i za pokus ubiju i opljačkaju prvog seljaka koga sretnu, on bi svakako pristao i učinio šta od njega traži. Negdje je imao bolesnu majku kojoj je redovito slao polovicu mršave plaće – a kako je ta majka zacijelo obožavala ovu jadnu plavu glavicu, kako je strepila za nju, kako se molila za nju! Ovdje toliko opširno govorim o njemu jedino zbog toga što mi ga je žao.

Svi su *naši* bili veoma uzrujani. Noćašnji događaji su ih zaprepastili i, čini mi se, uplašili. Jednostavni iako smišljeni skandal, u kojem su do sada tako marno sudjelovali, sve ih je iznenadio svojim raspletom. Noćašnji požar, umorstvo Lebjatkinovih, napad svjetine na Lizu – sve su to bila iznenađenja, koja oni nisu predvidjeli u svom programu. Žestoko su teretili svog vođu zbog despotizma i neiskrenosti. U jednu riječ, očekujući Petra Stepanoviča, oni su se toliko bili uzajamno nabrusili da su ponovo odlučili zatražiti od njega kategoričko objašnjenje, a ako im se on opet, kao i prije, izmigolji, da raspuste čak i petorku i da mjesto nje osnuju novo tajno društvo »za širenje ideja«, i to svoje vlastito, na načelima ravnopravnosti i demokracije. Liputin, Šigaljov i poznavalac naroda toplo su podržali tu misao; Ljamšin je uglavnom šutio iako se vidjelo da se slaže. Virginski je oklijevao i htio je prvo čuti mišljenje Petra Stepanoviča; Zaključili su da prvo treba saslušati Petra Stepanoviča; ali on nikako nije dolazio; ova njegova neobzirnost samo je još ulila ulja u vatru. Erkelj je mukom šutio i pobrinuo se jedino za čaj, donijevši ga sam, u čašama na poslužavniku, iz sobe svojih stanodavki, a da nije unio samovara ni pustio služavku u sobu.

Petar Stepanovič je stigao tek u osam i pol. Brzim koracima je prišao okruglom stolu ispred divana, oko kojega se bilo smjestilo društvance; kapu nije ispuštao iz ruku i odbio je čaj. Držao se

ljutito, ozbiljno i bahato. Nema sumnje da je po licima odmah zaključio da su se »pobunili«.

– Prije nego što počnem govoriti, istresite sve što hoćete, čini mi se da ste se nekako na to i pripremili – izreče on zlurado se nasmiješivši i podrugljivo pogledavši sva lica.

Liputin se javi »u ime svih« i drhtavim glasom uvrijeđena čovjeka reče da će svi oni »nastavi li ovo ovako, vjerojatno i sami skrhati vrat, molit ću lijepo.« O, oni se ne boje toga što će skrhati vrat, čak su i spremni na to, ali jedino za opću stvar. (Opće komešanje i odobravanje.) Prema tome treba da bude iskren prema njima kako bi oni uvijek unaprijed znali šta se sprema, »jer, kako će inače?« (Ponovo komešanje, nekoliko grlenih glasova.) Sramotno je i opasno ovako djelovati... Ne govorimo zbog toga što se bojimo, nego zbog toga što bi pojedinac, ako djeluje sam, a ostali su mu samo pioni, mogao zabrljaviti i upropastiti sve ostale. (Povici: Tako je, tako je! Svi povlađuju Liputinu.)

– Do đavola, što biste zapravo htjeli?

– Zanima nas kakve veze s općom stvari – zahukta se Liputin – imaju prljave spletke gospodina Stavrogina? Može on biti član, i to na bilo kakav tajanstven način, centralnog tijela, ako uopće postoji to tajanstveno centralno tijelo, ali to se nas, molit ću lijepo, uopće ne tiče. Međutim, počinjeno je umorstvo, policija se digla na noge, i nit će ih dovesti i do klupka.

– Ščepaju li vas i Stavrogina, ščepat će i nas – dometnu poznavalac naroda.

– I to nimalo ne koristi općoj stvari – nujno zaključi Virginski.

– Kakve gluposti! Ubojstvo je igra slučaja, ubio ih je Fećka, i to radi pljačke.

– Hm, ipak je čudno da se podudaraju tolike okolnosti, molit ću lijepo – skupi se Liputin.

– Ako baš hoćete, dogodilo se to zapravo vašom krivnjom.

– Kako to mislite – vašom krivnjom?

– U prvom redu ste vi, Liputine, osobno sudjelovali u cijeloj spletki i, osim toga, a ovo je najvažnije, vama je bilo naređeno da otpravite Lebjatkina i čak ste dobili novac da ga pošaljete vlakom; i što ste učinili? Da ste ga otpravili, ništa se ne bi dogodilo.

– A niste li mi upravo vi dali ideju kako bi ga bilo dobro ubaciti da pročita svoju pjesmu?

– Ideja nije naredba. Naredili smo vam da ga otpravite u Petrograd.

– Naredili. Prilično čudna riječ... Naprotiv, vi ste baš naredili da ga zadržim.

– Pogriješili ste i pokazali ste koliko ste glupi i samovoljni. A što se tiče ubojstva, to je Fećkino djelo, ubijao je sam, a motiv je – pljačka. Čuli ste što se naklapa i povjerovali ste. Uplašili ste se. Stavrogin nije toliko glup, a najbolji dokaz za to jest da je, poslije sastanka sa zamjenikom gubernatora, otputovao podnevnim vlakom; da je on upetljan, ne bi ga u po bijela dana pustili da otputuje u Petrograd.

– Ali mi uopće ne tvrdimo da je gospodin Stavrogin sam ubio – jetko i bez sustezanja upade Liputin – on možda čak i nije, molit ću lijepo, baš kao ni ja; ali ste zato vi vrlo dobro znali da ja ništa ne znam, molit ću lijepo, pa sam se eto ipak našao u nebranu grožđju.

– Koga vi zapravo okrivljujete? – mrko ga pogleda Petar Stepanovič.

– One kojima je palo na pamet da spale grad, molit ću lijepo.

– Najgore je što vi neprestano petljate. Uostalom, možda biste htjeli ovo pročitati i pokazati ostalima; samo radi informacije...

On izvadi iz džepa anonimno pismo koje je Lebjatkin bio uputio Lembkeu i pruži ga Liputinu. Liputin pročita, očito se začudi i, zamišljena izraza na licu, preda ga susjedu; pismo brzo obiđe sve ruke.

– Je li to zaista Lebjatkinov rukopis – zapita Šigaljov.

– Jest, to je njegov rukopis – složiše se Liputin i Tolkačenko (onaj poznavalac naroda).

– Pokazujem vam to samo informacije radi i zato što ste se toliko raspekmezili zbog Lebjatkina – ponovi Petar Stepanovič uzevši opet pismo. – Prema tome, gospodo, nekakav nam je Fećka posve slučajno skinuo s vrata opasna čovjeka. Eto što ponekad znači običan slučaj! Je l'te da je to poučno?

Članovi petorke se brzo pogledaše.

– A sad je došao, gospodo, red i na mene da vas nešto zapitam – dostojanstvenije će Petar Stepanovič. – Dopustite da vas upitam kako ste vi to izvoljeli bez ičije dozvole zapaliti grad?

– Što kažete! Mi da smo zapalili grad, mi? I sad još da mi vadimo kestenje iz vatre? – rezlegoše se uzvici.

– Shvaćam da ste se malo previše zanijeli – nije se pometao Petar Stepanovič – ali ovo vam ipak nije neki skandalčić Julije Mihajlovne. Pozvao sam vas, gospodo, ovamo da bih vam objasnio svu veličinu opasnosti koju ste tako nepromišljeno na sebe navukli i koja sad ne prijeti samo vama nego i koječemu drugome.

– Oprostite, mi smo vam baš kanili reći kako smatramo da je bilo krajnje despotski i u suprotnosti s načelima jednakosti podu-

zeti mimo našeg znanja tako ozbiljne i u isto vrijeme neobične mjere – gotovo srdito se javi Virginski koji je dosada šutio.

– Znači da vi još niječete? A ja vam opet kažem, da ste upravo vi zapalili grad, vi i nitko drugi. Gospodo, ne lažite, dobro sam obaviješten. Svojom samovoljom ste izložili opasnosti čak i opću stvar. Vi ste samo jedan jedini čvorić u beskrajnoj mreži čvorova i morate se slijepo pokoravati našem centru. Međutim, trojica od vas su nagovarali radnike iz tvornice Špigulinovih da podmetnu požar a da za to nisu bili ni najmanje ovlašteni – i požar je buknuo.

– Koja trojica? Koja trojica od nas?

– Prekjučer u četiri sata noću vi ste, Tolkačenko, nagovarali Fomku Zavijalova u »Spomenku«.

– Oprostite – skoči Tolkačenko – jedva da sam uopće što rekao, i to bez ikakve primisli, i jedino zbog toga što su ga tog jutra išibali. Osim toga, odmah sam ga se okanio primijetivši da je mrtav pijan. Da me niste podsjetili, posve bih zaboravio. Zbog jedne jedine riječi sigurno nije planuo grad.

– Nalik ste na čovjeka koji se čudi što sićušna iskra može dići u zrak cijelu barutanu.

– Samo sam mu to šapnuo, i to u kutu, na uho, pa kako ste vi mogli saznati? – sjeti se odjednom Tolkačenko.

– Bio sam pod stolom. Ne brinite, gospodo, ja znam svaki vaš korak. Vi se nešto pakosno smiješite, gospodine Liputine? A ja, eto, na primjer, znam kako ste vi u ponoć, prije tri dana, ištipali vlastitu suprugu, u spavaonici, prije nego ste legli.

Liputin je zinuo i problijedio.

(Kasnije se pokazalo da je za Liputinovo djelo saznao od njegove služavke Agafje, kojoj je već odavno plaćao da bi uhodila gospodara, kako se to kasnije saznalo.)

– Mogu li i ja ustvrditi jednu činjenicu? – ustade odjednom Šigaljov.

– Samo recite.

Šigaljov sjede i pribra se:

– Koliko sam shvatio, a bilo je nemoguće ne shvatiti, baš ste vi sami, još u početku a i kasnije, veoma rječito – iako previše teoretski – opisivali Rusiju kao područje prekriveno beskrajnom mrežom uzlova. Svaka organizirana skupina treba da samoinicijativno skluplja pristaše, širi se na sve strane u beskrajnom nizu novih podružnica imajući za zadatak da sistematskom propagandom neprestano raskrinkava i potkopava ugled državne vlasti, raspiruje u naseljima sumnjičavost, cinizam i skandale, nepovjere-

nje u sve i sva, žudnju za boljitkom i da se, napokon, služi požarima, kao najčešćom narodnom metodom da bi, u pogodnom trenutku, ako treba, zarazila zemlju čak i ludilom. Jesu li ove riječi, kojih se nastojim doslovno prisjetiti, vaše riječi? Je li to bio vaš program rada, program koji ste nam saopćili kao opunomoćeni izaslanik iz centralnog tijela, za koje mi još zapravo do danas ništa pouzdano ne znamo i koje nam se čini gotovo tajanstvenim?

– Sve je to točno, samo ste vi previše oduljili.

– Svatko ima pravo da govori kako zna. Kad nam dajete naslutiti kako tih pojedinačnih čvorova u velikoj mreži, što pokriva Rusiju, ima sad već nekoliko stotina i kad iznosite prijedlog da svaki od nas, bude li izvršio svoj zadatak, može očekivati da će Rusija u određenom času, na dati znak...

– Ah, do đavola, imamo toliko posla, a vi nas gnjavite! – okrenu se Petar Stepanovič u naslonjaču.

– Oprostite, bit ću kraći i jedino ću vas još na kraju zapitati: vidjeli smo već skandale, vidjeli smo nezadovoljstvo stanovništva, pratili smo pad ovdašnje vlasti, sudjelovali u njemu i, napokon, na svoje oči vidjeli čak i požar. Što nam, zapravo, zamjeravate? Nije li to bio vaš program? Zašto ste nezadovoljni? Što nam zapravo zamjeravate?

– Samovolju! – bijesno povika Petar Stepanovič. – Dok sam ja ovdje, niste smjeli raditi bez mog ovlaštenja. To je sve. Prijava je već gotova i možda će vas uhapsiti sutra ili još noćas. Sad znate. Ove su vijesti provjerene.

Svi zinuše.

– Neće vas uhapsiti samo kao podstrekače na požar, nego i kao članove petorke. Prokazivač poznaje cijelu tajnu naše mreže. Sad vidite što ste zamijesili.

– To je sigurno Stavrogin! – viknu Liputin.

– Što... zašto Stavrogin? – pomalo se zbuni Petar Stepanovič. – E, do đavola – pribra se on odmah – Šatov je taj! Čini mi se da sad već znate kako je Šatov nekoć pripadao našoj organizaciji. Moram vam saopćiti da sam, uhodeći ga, uz pomoć osobe u koju on ne sumnja, na svoje veliko čudo saznao kako on odlično poznaje i organizaciju naše mreže, i... sve, jednom riječju. Da bi sebe oprao zbog svog nekadašnjeg pripadništva društvu, prijavit će nas sve. Do sada je još oklijevao, i ja sam zato bio obziran prema njemu. Ovaj vaš požar mu je dao krila: ogorčen je i više ne oklijeva. Ujutro ćemo već biti uhapšeni kao potpaljivači i politički zločinci.

– Ma je li moguće? I otkud Šatov zna?

Nastalo je neopisivo uzbuđenje.

– Sve je ovo savršeno točno. Nisam ovlašćen da vam saopćim svoje metode i način kako sam to otkrio, ali nešto ipak za vas mogu učiniti: uz pomoć jedne osobe mogu toliko djelovati na Šatova da on, ništa ne sluteći, pričeka s prijavom – ali najdulje dvadeset i četiri sata. Za dulju odgodu ne jamčim. Prema tome, možete smatrati da ste sigurni do prekosutra ujutro.

Svi su šutjeli.

– Ma treba ga već jednom poslati do đavola! – prvi se javi Tolkačenko.

– Odavno smo to već morali učiniti – bijesno dobaci Ljamšin udarivši šakom po stolu.

– Ali kako da to učinimo? – progunđa Liputin.

Petar Stepanovč se odmah uplete i iznese svoj plan. Plan se sastojao u tome da bi trebalo sutra, čim padne noć, namamiti Šatova, tobože radi primopredaje one ilegalne tiskare, na ono samotno mjesto gdje je ona zakopana i – »ondje sve urediti«. Iznio je i sve prijeko potrebne potankosti, koje za sada nećemo spominjati, objasnivši uzgred podrobno dvolične odnose Šatova s centralnim tijelom za koje su čitatelji već čuli.

– U redu – neodlučno će Liputin – ali ipak, to je opet... Bit će to sličan događaj kao sinoćnji... Moglo bi ljude strašno zaprepastiti.

– Na to sam mislio – složi se Petar Stepanovič – i tome ima lijeka. Postoji način kako se može potpuno otkloniti sumnja.

I on jednako potanko ispriča sve o Kirilovu, o njegovoj nakani da se ustrijeli i o tome kako je obećao da će čekati ugovoreni znak i da će prije smrti sastaviti pismo u kojem će na sebe preuzeti sve ono što mu kažu u pero. (Ukratko rečeno, ispričao im je sve ono što čitatelj već zna.)

– Njegova čvrsta odluka da oduzme sebi život filozofske je prirode, a po mom mišljenju luđačka – i s njom su i *gore* upoznati (objašnjavao je dalje Petar Stepanovič). *Gore* paze da se ne izgubi ni jedna vlas, ni jedno zrnce, jer sve treba koristiti općoj stvari. Uvidjevši da nam to može koristiti, i uvjerivši se da je njegova nakana posve ozbiljna, ponudili su mu novčana sredstva da se vrati u Rusiju (tko zna zašto on svakako želi umrijeti u Rusiji), dali su mu zadatak za koji se on obavezao da će ga izvršiti (i izvršio ga je) i povrh toga dao je spomenuto obećanje da će oduzeti sebi život tek onda kad se to od njega zatraži. On je pristao na sve. Morate znati da je on bio za našu stvar iz nekih svojih posebnih razloga i da mu je stalo do toga da bude koristan;

o tome vam ništa potanje ne mogu reći. Sutra, *poslije obračuna sa Šatovom,* ja ću mu izdiktirati pismo, u kojem će stajati da je on ubio Šatova. To će zvučati veoma uvjerljivo: bili su prijatelji, zajedno su otputovali u Ameriku, ondje su se posvadili – pismo će sve to točno objasniti... i... što više, već prema okolnostima, možda će se moći još i nešto drugo izdiktirati Kirilovu, recimo, ubaciti proglase ili možda čak djelomično i požar. Uostalom, o svemu tome ću razmisliti. Ne morate brinuti, on nema predrasuda; sve će potpisati.

Začuše se neki sumnjičavi glasovi. Cijela ta priča djelovala je fantastično. Što se tiče Kirilova, za njega su više-manje svi načuli; Liputin ponajviše.

– Možda se predomisli i odustane – reče Šigaljov – bilo kako bilo, ipak je on luđak, pa se možda ne možemo u njega posve pouzdati.

– Ne brinite, gospodo, on će već pristati – odsiječe Petar Stepanovič. – Prema dogovoru, moram ga obavijestiti dan prije, a to znači još danas. Pozivam Liputina da odmah sad sa mnom pođe k njemu i da se o svemu uvjeri na svoje oči kako bi se mogao vratiti ovamo, gospodo, i vas, ako je potrebno, još danas izvijestiti jesam li govorio istinu ili nisam. Uostalom – prekinu on i neobično se raspali kao da je odjednom osjetio da je već ionako udijelio preveliku čast tim ništarijama uvjeravajući ih toliko i natežući se s njima – uostalom, radite što hoćete. Ako se ne odlučite na taj čin, naše društvo će se raspasti – i to jedino i očito zbog vaše nepokornosti i izdajstva. U tom slučaju se odmah možemo rastati i poći svaki na svoju stranu! Samo znajte da tada ne biste bili izloženi samo opasnosti da vas Šatov prijavi i svim posljedicama te prijave, nego biste mogli doživjeti još i kakve druge sitne neugodnosti koje su glasno i jasno spomenute kad smo stvarali ovo društvo. Što se mene tiče, gospodo, ja se vas baš mnogo ne bojim... Ali, ako dobro promislite, ipak sam tijesno vezan s vama... Uostalom, svejedno, vrlo važno.

– Ali mi pristajemo – reče Ljamšin.

– Drugog izlaza nema – promrsi Tolkačenko – i ako Liputin potvrdi da je istina ono o Kirilovu, onda...

– Ja se ne slažem; svim srcem protestiram protiv takvog krvavog ishoda! – ustade Virginski.

– Ali? – zapita Petar Stepanovič.

– Što: ali?

– Vi ste rekli *ali*... i ja čekam da dovršite.

– Mislim da nisam rekao nikakav *ali*... Htio sam samo reći da, ako se već odluče, onda...

– Onda?

Virginski ušuti.

– Mislim da čovjek ne treba strepiti za svoj život – javi se odjednom Erkelj – ali ako to može naškoditi općoj stvari, mislim da je nedopustivo prezirati opasnost po svoj život...

On se smete i pocrvenje. Ma koliko da su svi bili obuzeti svojim brigama, ipak ga začuđeno pogledaše, jer je toliko bilo nevjerojatno da on uopće govori.

– Ja sam za opću stvar – izreče odjednom Virginski.

Svi ustadoše. Zaključeno je da se sutra u podne još jednom upoznaju s najnovijim vijestima, ne sastajući se više u punom sastavu, i da se napokon o svemu dogovore. Rečeno im je gdje je zakopana tiskara, podijeljene su uloge i dužnosti. Liputin i Petar Stepanovič odmah su zajedno krenuli Kirilovu.

II

Svi su *naši* odmah povjerovali da će Šatov podnijeti prijavu i prokazati ih; ali su isto tako vjerovali da se Petar Stepanovič poigrava s njima kao s pionima. I isto su tako znali da će se usprkos tomu sutra ponovo okupiti na ročištu u punom sastavu i znali su da je sudbina Šatova zapečaćena. Osjećali su se kao muhe koje su se odjednom našle u mreži golema pauka; jedili su se i drhtali od straha.

Petar Stepanovič ih je zacijelo povrijedio: sve je moglo proći mnogo složnije i *lakše* samo da se on potrudio da stvarnost makar malko uljepša. Mjesto da prikaže okolnosti u dostojnijem svjetlu, po uzoru na rimske građanske norme ili tome slično, on se naprosto poslužio prozirnim zastrašivanjem i zaprijetio im da pričuvaju svoje kože, što je naprosto bilo nepristojno. Naravno, svuda postoji borba za samoodržanje i nema nikaka drugog načela, svi to znaju, ali, svejedno...

Međutim, Petar Stepanovič nije imao vremena da zaziva Rimljane; i sam je izgubio kompas. Stavroginov bijeg ga je zapanjio i pogodio. Bio je slagao da se Stavrogin sastao sa zamjenikom gubernatora; najgore je i bilo baš to što je Stavrogin otputovao ne oprostivši se ni s kim, pa čak ni s majkom – i osim toga je odista

bilo čudno što ga nitko nije u tome pokušao spriječiti. (Kasnije je vlast morala tu okolnost posebno obrazložiti.) Petar Stepanovič se cio dan raspitivao, ali ništa nije uspio saznati, i bio je uzrujaniji nego ikada. Ta nije mu bilo lako da se odjednom tako naprečac odrekne Stavrogina! Zato i nije mogao biti odviše obazriv prema *našima*. Osim toga su ga i oni sami sputavali: već je bio odlučio da odmah pojuri za Stavroginom ali ga je spriječio slučaj Šatova; trebalo je posve učvrstiti petorku, za svaki slučaj. »Ne smijem je odbaciti bez razloga, možda će mi dobro doći«. Vjerojatno je on tako nekako zaključivao.

Što se tiče Šatova, bio je siguran da će Šatov zaista podnijeti prijavu. Ono što je *našima* napričao o prijavi posve je izmislio: niti je on vidio te prijave, niti je čuo za nju, ali je bio tvrdo uvjeren da ona postoji. Njemu se zapravo činilo da Šatov nikako neće moći podnijeti tekuće događaje – smrt Lize i smrt Marje Timofejevne – i da će se sada napokon odlučiti podnijeti prijavu. Tko zna, možda je i znao neke činjenice na osnovi kojih je to bio zaključio. Isto je tako sigurno da je on osobno mrzio Šatova; nekoć su se zavadili, a Petar Stepanovič nije nikada opraštao uvrede. Čak sam uvjeren da je baš to i bio glavni razlog svemu.

Naši su pločnici uski, od opeke, ponegdje nisu širi od brvna. Petar Stepanovič je koračao sredinom pločnika i tako ga cijelog zauzimao, ne obraćajući ni malo pažnje na Liputina za koga nije bilo mjesta pokraj njega, tako da je morao brzati za njim zaostajući za koračaj, ili bi, ako je htio razgovarati i uporedo hodati, morao sići na ulicu, u blato. Petar Stepanovič se odjednom prisjetio kako je još nedavno isto ovako gacao po blatu da bi sustizao Stavrogina koji je, kao i on sada, koračao sredinom pločnika. Prisjetio se cijelog tog prizora i uskiptio od srdžbe.

A i Liputinu je poniženje oduzimalo dah. S *našima* se može Petar Stepanovič poigravati kako hoće, ali zašto je takav prema njemu? Ta on, Liputin, *zna* mnogo više od ostalih, bliži je cijeloj stvari, prisnije je vezan uz nju i do sada je makar posredno, ali zato trajno, sudjelovao u svemu. O, on je vrlo dobro znao da bi ga Petar Stepanovič, *u krajnjem slučaju,* mogao i sada žrtvovati. Ali Petra Stepanoviča je već odavno zamrzio i to ne zato što bi ga se bojao, nego što je Petar Stepanovič bio tako bahat prema njemu. Sada, kad se trebalo odlučiti na tako velik čin Liputin se ljutio više od svih *naših* zajedno. On je, avaj, znao, da će sutra zacijelo »kao rob« prvi stići na određeno mjesto, da će povesti sve ostale i kad bi mogao sad, do sutra, nekako ubiti Petra Stepanoviča, a da sebe ne uvali, sigurno je da bi ga bez razmišljanja ubio.

Zaduben u ovakve misli, on je šutio i kaskao za svojim mučiteljem. Verhovenski je, čini se, posve zaboravio na nj; tek ponekad bi ga neoprezno i neobzirno gurnuo laktom. Odjednom Petar Stepanovič zastade na najprometnijoj našoj ulici i uđe u gostionicu.

– Kamo ćete? – planu Liputin. – Pa ovo je gostionica.

– Htio bih pojesti biftek.

– Ali, oprostite, ovdje je uvijek puno gostiju.

– Što smeta.

– Ali... zakasnit ćemo. Već je deset sati.

– Onamo ne možemo zakasniti.

– Ali ja mogu zakasniti! Oni će me čekati dok se ne vratim.

– Što smeta; osim toga je glupo i ići njima. Toliko ste me ugnjavili da danas nisam uopće ručao, a što se tiče Kirilova, što kasnije odemo onamo, to bolje.

Petar Stepanovič zatraži posebnu odaju. Liputin se bijesno i uvrijeđeno spustio u naslonjač, nešto po strani, i promatrao ga kako jede. Prošlo je više od pola sata. Petar Stepanovič se nije žurio, jeo je slasno, zvao poslugu, tražio drugu vrst gorčice, zatim pivo i nije mu se uopće obraćao. Bio je duboko zamišljen. On je mogao ujedanput obavljati dva posla – jesti slasno i duboko premišljati. Liputin ga je napokon toliko zamrzio da više nije odvajao očiju od njega. Bijaše to naprosto neka vrst živčanog napadaja. Brojao je svaki zalogaj bifteka koji bi Verhovenski strpao u usta, mrzio ga zbog toga kako otvara usta, kako žvače, kako cmačući siše masnije komade, mrzio je, napokon, i sam taj biftek. Napokon mu se zavrtjelo u glavi i kao da mu je mrak pao na oči; po leđima ga je podilazila čas vrela, čas ledena jeza.

– Ništa ne radite, pa možete ovo pročitati – dobaci mu Petar Stepanovič neki list papira. Liputin se primače svijeći. Papir je bio ispisan sitnim ružnim rukopisom i svaki je redak bio umrljan. Kad ga je uspio proučiti, Petar Stepanovič je već bio platio račun i ustajao. Na pločniku mu Liputin vrati papir.

– Zadržite ga, poslije ću vam objasniti. Onda, kako vam se čini?

Liputin zadrhta cijelim tijelom. –

– Po mom mišljenju... ovakav proglas... naprosto je smiješan i besmislen.

Bijes je prekipio u njemu; osjećao se kao da ga je netko zgrabio i sad nekamo odnosi.

– Ako se odlučimo – sitno je drhturio – da raspačavamo

ovakve proglase, zbog naše gluposti i promašaja navući ćemo na sebe opći prezir, molit ću lijepo.

– Hm. Mislim da nećemo – reče Petar Stepanovič odlučno koračajući.

– Mislim da hoćemo; niste to valjda sami sastavili?

– To se vas ne tiče.

– Isto tako mislim da je pjesmica »Uzorni lik« najbjednija i najgluplja pjesmica kakvu se uopće može zamisliti i siguran sam da je nije napisao Hercen.

– Koješta; pjesma je dobra.

– Isto se tako čudim – Liputin se zanosio, srljao i sve više zalijetao punim srcem – da nam savjetuju da radimo tako kako bismo cijeli pothvat upropastili. Sigurno je da u Evropi žele da naš pothvat propadne, zato što ondje postoji pravi proletarijat a mi smo ovdje obični amateri koji samo dižemo buku.

– Mislio sam da ste vi furijerist.

– Fourier je nešto sasvim drugo, nešto sasvim drugo, molit ću lijepo.

– Znam, ono su same gluposti.

– Nije tako, u Fouriera nema gluposti... Oprostite, nikako ne vjerujem da bi već u svibnju mogao izbiti ustanak.

Liputinu je bilo toliko vruće da se čak raskopčao.

– Dobro, dosta o tome, a sada, da ne bih zaboravio – strašno hladnokrvno skrenu razgovor Petar Stepanovič – ovaj tekst ćete morati svojom rukom složiti i otiskati. Iskopat ćemo Šatovljevu tiskaru, i vi ćete je već sutra preuzeti. U najskorije vrijeme morat ćete tekst složiti i otisnuti u što većem broju primjeraka i onda ih cijelu zimu raspačavati. Upute ćete dobiti kasnije. Treba nam svakako što više primjeraka, jer će ih naručivati iz drugih mjesta.

– Oprostite, ne mogu, molit ću lijepo, ne mogu preuzeti na sebe takvu... ja to unaprijed odbijam.

– Ipak ćete preuzeti. Nastupam po nalogu Centralnog komiteta, i vi se morate pokoriti.

– A ja bih rekao da su naši ilegalni centri zaboravili rusku stvarnost i da su s njom izgubili svaku vezu, pa zato samo bulazne. Isto tako mislim da u Rusiji nema nekoliko stotina petorki već da smo mi jedna jedina, a o nekoj velikoj mreži da se i ne govori – Liputin napokon posve ostade bez daha.

– To sramotnije po vas ako ste se priključili našoj stvari a niste ni vjerovali u nju... i sad trčkate za mnom kao bijedno psetance.

– Ne, molit ću lijepo, ja ne trčim. Mi imamo potpuno pravo da se otcijepimo i da osnujemo novo društvo.

– Bu-da-lo! – prijeteće zaurla Petar Stepanovič i sijevnu očima.

Neko vrijeme su stajali jedan prema drugom. Petar Stepanovič se okrenuo i, siguran da će pobijediti, nastavio kročiti svojim putom.

Liputinu načas sinu: »Okrenut ću se i vratiti se: ako se sad ne vratim, nikada se neću vratiti«. Tako je on premišljao svojih deset koračaja ali mu je na jedanaestom koračaju sijevnula u mozgu nova mahnita pomisao: nije se okrenuo i nije se vratio.

Primakli su se kući Filipova, ali prije nego što su izbili pred nju, udarili su postrance uličicom ili, točnije rečeno, jedva vidljivom stazicom pokraj plota, tako da su se neko vrijeme morali pentrati po strmom nagibu jarka na koji se nije moglo čvrsto stati nego se moralo držati plota. Na najskrovitijem zakutku naherena plota Petar Stepanovič odmaknu dasku; ukaza se otvor kroz koji se on odmah provuče. Liputin se začudi, ali se i on provuče za njim; tada dasku vratiše na svoje mjesto. Bio je to onaj isti tajni prolaz kroz koji se šuljao Fećka kad bi dolazio Kirilovu.

– Šatov ne smije znati da smo ovdje – oporo šapnu Petar Stepanovič Liputinu.

III

Kirilov je, kao i uvijek u to doba, sjedio na kožnatu divanu i pijuckao čaj. Nije ustao da ih pozdravi nego se samo nekako trgnuo, ispravio i zabrinuto ih pogledao kad su ušli.

– Niste se prevarili – reče Petar Stepanovič – došao sam zbog onoga.

– Danas?

– Ne, ne, sutra... Negdje u ovo vrijeme.

I on brže-bolje sjede za stol, prilično zabrinuto promatrajući uzbuđenog Kirilova. Međutim, Kirilov se ubrzo smirio i vladao kao i obično.

– Vidite, oni mi nikako ne vjeruju. Ne ljutite li se što sam doveo Liputina?

– Danas se još ne ljutim, ali sutra hoću sve to sam.

– Samo ne možete ništa učiniti prije nego ja dođem, jer ja moram biti nazočan.

– Više bih volio bez vas.

– Sigurno se sjećate kako ste obećali da ćete napisati i potpisati sve što vam izdiktiram.

– Meni je svejedno. A hoćete li se sada dugo zadržati?

– Morao bih se sastati još s jednim čovjekom pa ću se zadržati oko pola sata, prema tome, je li, vi kako hoćete ali ja ću prosjediti jedno pola sata ovdje.

Kirilov ništa ne reče. Liputin dotle sjede postrance, pod arhijerejevu sliku. Luda misao, što mu je maloprije pala na pamet, sve ga je više zaokupljala. Kirilov ga gotovo uopće nije primjećivao. Liputin je već odavno znao za Kirilovljevu teoriju i uvijek mu se izrugivao; ali sad je šutio i mrko gledao oko sebe.

– Čaj neću odbiti – primače se Petar Stepanovič. – Maloprije sam pojeo biftek i računao sam da će kod vas biti čaja.

– Pijte, izvolite.

– Nekad biste me sami počastili – zajedljivo pripomene Petar Stepanovič.

– Vrlo važno. Neka i Liputin uzme.

– Ne, molit ću lijepo, ja ... ne mogu.

– Neću ili ne mogu? – brzo se okrenu Petar Stepanovič.

– Neću kod njega piti, molit ću lijepo – značajno odbi Liputin.

Petar Stepanovič skupi obrve.

– To mi smrdi po mistici; đavo neka vas nosi, kakvi ste mi vi ljudi!

Nitko mu ne odgovori; šutjeli su više od minute.

– Samo jedno znam – oštro će on odjednom – znam da nikakve predrasude ne mogu spriječiti bilo koga od nas da izvrši svoju dužnost.

– Je li Stavrogin otputovao? – zapita Kirilov.

– Jest.

– Dobro je učinio.

Petar Stepanovič ga već htjede prostrijeliti očima, ali se svlada.

– Svejedno mi je što vi mislite, samo je važno da svako održi svoje obećanje.

– Ja ću ga održati.

– Naravno, ja sam oduvijek bio siguran da ćete vi obaviti svoju dužnost jer ste slobodan i napredan čovjek.

– A vi ste smiješni.

– Ne smeta, meni je drago da mogu druge zabaviti. Uvijek mi je drago kad mogu kome ugoditi.

– Vama je jako stalo da se ja ustrijelim i bojite se da bi se mogao predomisliti odjednom?

– Naime, vidite, sami ste povezali svoj plan s našim akcijama. Računajući na taj vaš plan, već smo mnogo toga poduzeli, tako da sad nikako ne biste mogli odustati, jer ste nas sami namamili.

– Nemate vi nikakvog prava.

– Znam, znam, sve ovisi o vašoj dobroj volji. I glavno je da pokažete tu svoju dobru volju.

– I ja ću morati sve vaše opačine na sebe preuzeti?

– Slušajte, Kirilove, valjda se ne bojite? Ako kanite odustati, recite nam to sad odmah.

– Ne bojim se.

– Pitam vas to zato što nešto mnogo zapitkujete.

– Hoćete li ubrzo otići?

– Opet zapitkujete?

Kirilov ga prezirno pogleda.

– Eto, vidite – nastavi Petar Stepanovič sve ljući i nemirniji zbog toga što ne može pogoditi pravi ton – vi biste htjeli da ja odem kako biste mogli biti sam, kako biste se sabrali; ali sve su to opasni znaci, za vas, u prvom redu za vas. Htjeli biste mnogo razmišljati. Meni se čini da je bolje ne razmišljati, nego odmah prijeći na djelo. Moram reći da me zbilja zabrinjavate.

– Samo mi se gadi nešto, naime, da će u tom trenutku pokraj mene biti takav gad kao što ste vi.

– Eh, to uopće nije važno. Uostalom, ja mogu dotle izići i pričekati pred kućom. Ako vi pred smrt držite još do koječega, onda... to je vrlo opasno. Izići ću, a vi zamislite da ja ništa ne shvaćam i da sam neusporedivo beznačajniji čovjek od vas.

– Ne, niste neusporedivo; vi ste nadaren ali ne shvaćate mnogo toga, jer ste podlac.

– Vrlo mi je milo, vrlo. Već sam vam rekao da volim uveseljavati druge... u takvim trenucima.

– Ništa vi ne shvaćate.

– Ja vas, naime... kako bilo da bilo, slušam s dužnim poštovanjem.

– Vi ništa ne možete, vi čak ni sad ne možete sakriti svoj sitničavi bijes, iako vam ne odgovara ja da ga vidim. Raspalit ćete me, pa ću još odgoditi na pola godine.

Petar Stepanovič pogleda na sat.

– Nikada nisam nimalo shvaćao vašu teoriju, ali znam da je niste radi nas izmislili pa ćete, prema tome i neovisno o nama, učiniti svoje. Također znam da niste progutali ideju, nego da je ideja progutala vas pa, prema tome, nećete odlagati.

– Što? Mene da je ideja progutala?

– Tako je.

– A ne ja ideju? To je zgodno. Ipak vi imate malo mozga. Samo me peckate, a ja sam opet ponosan.

– To je izvrsno, izvrsno. Vi baš i morate biti ponosni.

– Dosta sad; popili ste čaj i odlazite.

– Do đavola, čini mi se da moramo – ustade Petar Stepanovič – a još nam je rano. Čujte, Kirilove, hoću li zateći kod mesarice onoga čovjeka, znate koga mislim? Ili je ona to možda izmislila.

– Nećete ga ondje naći, jer ga ondje nema, nego je on ovdje.

– Kako ovdje, do đavola, gdje?

– Eno ga u kuhinji, jede i pije.

– Kako se samo usudio? – pocrvenje od srdžbe Petar Stepanovič. – Morao je čekati... Kakve gluposti! Nema ni putnice, ni novaca!

– Ne znam ja. Došao je da se oprosti; obučen je i spreman. Odlazi i neće se vratiti više. Kaže da ste vi podlac i da neće čekati vaše pare.

– Aha! On se boji da bih... e, pa, mogao bih ga i sad, samo kad... gdje je, u kuhinji?

Kirilov otvori pobočna vrata koja su vodila u malu i mračnu sobu. Odatle se, niz tri stepenice moglo sići u kuhinju, zapravo u sobičak iza pregrade u kojemu je obično stajala kuharičina postelja. Ondje u kutu, ispod ikona, sjedio je Fećka za prostim i golim stolom. Na stolu ispred njega nalazio se politrenjak rakije, kruh na tanjuru i u glinenoj posudici komad hladne govedine s krumpirom. Zalogajio je polako i bio već pripit, ali je na sebi imao kožuh, i bio, očito, posve spreman za odlazak. Iza pregrade zapišta samovar, ali ne za Fećku, iako ga je sam Fećka svakog dana pripravljao i raspirivao, i to tako iz noći u noć, već cijelu sedmicu, a sve za »Alekseja Niliča, jerbo su oni jako navikli da po noći čaj piju«. Kako kuharice nije bilo, siguran sam da je ovu govedinu i krumpir izjutra sam Kirilov skuhao za Fećku.

– Što ti pada na pamet? – sjuri u kuhinju Petar Stepanovič. – Zašto nisi čekao ondje kako ti je bilo zapovjeđeno?

I on zamahnu i udari šakom o stol.

Fećka se dostojanstveno isprsi.

– Čekajder, Petre Stepanoviču, čekajder – prozbori on razmetljivo naglašavajući svaku riječ – ponajprvo se moraš spomenuti da si ovđeka u doličnoj posjeti kod gospodina Kirilova, Alekseja Niliča, kome uvijek moreš čistit čizme, jerbo je on naspram tebi učena glava, doklem si ti ništ koristi!

I on razmetljivo otpljunu u stranu suhi ispljuvak. Iz njegova vladanja je izbijala odlučnost i neka veoma opasna, tobože mirna, razložnost koja će nestati u prvoj provali bijesa. Ali Petar Stepanovič više nije imao vremena obazirati se na opasnost, a to se ne bi ni

slagalo s njegovim nazorima. Događaji i neuspjesi toga dana posve su ga izbacili iz kolotečine... Liputin je radoznalo virkao odozgor, s vrha stepenica, iz tamne sobe.

– Hoćeš li ti ili nećeš pravu putnicu i dobru paru da odeš onamo kamo ti zapovjedim? Hoćeš li ili nećeš?

– Vidiš, Petre Stepanoviču, od početka si ti mene okreno varakati, ter si za mene sadeka pravi nitkov. Isto štono čovječja uš – za takoga te držim. Za nevinu krv si se obreko veliku paru da mi platiš i za gospodina Stavrogina si kletvu prisizao, kad ali samo se tvoj lopovluk pokazao. Ni mrvičak nijesam ujagmio, nekmoli petnajst stoja, dočim su tebe gospodin Stavrogin priušili po licu što je pak nama već izvjesno. Sadeka mi ti isponova pripečuješ i pare nudjaš, ali ne kazuješ za kakvu priliku. Ali ja sumljam u sebi da me odašilješ zbilja u Petrograd da bi se gospodinu Stavroginu, Nikolaju Vsevolodoviču, njekojako, s pakosti osvetio, ufajući se u mene lakovjerna. Daklem se ti meni vidiš ko prvi ubica. I znaš li što si zaslužio veće time što si u samog Boga, stvoritelja nebeskoga, iz pokvarenosti svoje vjeru izgubio? Ravan si poganinu i jednog si soja s Tatarinom ili Mordvinjanom. Aleksej Nilič, jerbo je on pravi filozof, Boga istinoga, Stvoritelja višnjega, premnogo puta ti je tumačio i o postanju svijeta, skupa sa budućim žićem i preobražajem svakog stvora i svakog zvjereta po knjizi Apokalipse. A ti si kao bespametni bezbožnik jednako gluh i nijem i zastavnika Erkelja si na iste grane doveo, kano pravi onaj zlopaki napasnik zvani ateistom...

– Uh, pijana njuško! Pljačkaš ikone i još propovijedaš vjeru u Boga!

– Eto vidiš, Petre Stepanoviču, mogu ti reć na pouzdano da sam zbilje ko pljačko; ali sam tek biserje skino i, oklen znaš, more biti te se i moja suza u tom trenu pred ognjem svevišnjim preobrazila, jerbo sam i ja zla vidio, bez iđe ikoga svoga i bez svagdanjeg čak pribježišta. Da znaš da je u knjigama zapisano gdje je nekoć u starodavna vremena neki trgovac na dlaku ovako, sve vapijući i roneći suze, presvetoj Bogorodici smaknuo ponad glave biserje i onda pred svijetom cijelu svotu pred noge njojzi položio a mati ga je zaštitnica naočigled sviju koprenom zaklonila, ter se ta zgoda viđela ko čudo u ono doba i vlast naredila da se na dlaku sve tako u državne knjige pribilježi. Znači da je Božji prst na porugu i podsmijeh. I da mi nisi zakoniti gospodar, kojega sam jošte kano napršče noso na rukama, sadeka bih te ovako, ne mrdnuvši s mjesta, ukinuo sa života.

Petar Stepanovič se užasno razbjesnio:

– Reci da li si vidio danas Stavrogina?

– Da me nisi ništa zapitkivo. Gospodin Stavrogin se tebi ko čudom čudi i ne da želju kakvu nije spominjao, a nekmoli upute davo ili pare. Ti si mene nasamario.

– Novac ćeš dobiti, dobit ćeš čak i dvije tisuće, u Petrogradu, na ugovorenum mjestu, u gotovini, a možda ćeš dobiti i više.

– Ala lažeš, mileni moj, i smijeh me vata koliko si lakovjerne pameti. Gospodin Stavrogin se ispred tebe uzvisuje ko na vrh ljestvi, a ti ozdola na nj kano blentavo štene kevčeš, doklem je njemu ispod časti da te i pljune ozgora.

– Znaš li ti – ražesti se Petar Stepanovič – da ja tebi, ništarijo jedna, neću dopustiti da se makneš odavde nego ću te predati pravo u ruke policiji?

Fećka skoči i pomamno sijevnu očima. Petar Stepanovič izvuče revolver. Mučni prizor brzo se odigrao: prije nego što je Petar Stepanovič i uspio uperiti u njega revolver, Fećka se u tili čas izmaknuo i svom snagom ga udario po obrazu. U tom času je odjeknuo drugi snažni udarac, zatim treći, pa četvrti, svi po obrazu. Petar Stepanovič je ošamućeno izbečio oči, nešto progunđao i odjednom se opružio po podu koliko je dug i širok.

– Eto vam ga, pokupite ga! – slavodobitno uzviknu Fećka; u tren oka zgrabi kapu, zavežljaj ispod klupe i uhvati maglu. Petar Stepanovič je u nesvjestici stenjao. Liputin je čak pomislio da je posrijedi ubojstvo. Kirilov navrat-nanos jurnu u kuhinju.

– Treba ga vodom! – poviknu on i, zagrabivši željeznom kutlačom iz vjedra, polije ga po glavi. Petar Stepanovič se pomaknu, odiže glavu, sjede i tupo se zagleda preda se.

– E, kako ste? – zapita Kirilov.

Petar Stepanovič ga je i dalje netremice promatrao ali ga nije poznao; ali kad je ugledao Liputina, koji je virio iz kuhinje, osmjehnuo se svojim uobičajenim zluradim smiješkom, skočio na noge i podigao revolver s poda.

– Ako vam padne na pamet da sutra pobjegnete kao što je pobjegao onaj podlac Stavrogin – bjesomučno se on okomi na Kirilova, blijed u licu, mucajući i nesuvislo brgljajući – ja ću vas, makar na drugom kraju svijeta... objesit ću vas kao muhu... zgnječit ću vas... zapamtite!

I on uperi revolver pravo u čelo Kirilovu; ali je gotovo istog trenutka, pošto se napokon bio posve osvijestio, brzo spustio ruku, strpao revolver u džep i, ne rekavši više ni jedne riječi, izletio iz kuće. Liputin je pohitao za njim. Krenuli su opet onom stazicom i opet se uputili niz strminu držeći se za plot. Petar Stepanovič je

brzo krenuo uličicom, tako da ga je Liputin jedva stizao. Na prvom raskršću je naglo zastao.

– Onda? – on se izazovno okrene Liputinu.

Liputin se sjeti revolvera i opet zadrhta pri pomisli na nemili prizor; a odgovor mu, nekako sam od sebe, iznenada neodoljivo kliznu s jezika:

– Mislim... mislim da »od Smolenska do Taškenta ne čekaju više tako žudno onog studenta«.

– Jeste li vidjeli šta je Fećka pio u kuhinji?

– Što je pio? Pio je rakiju.

– E, onda znajte da je posljednji put u životu pio rakiju. Preporučam vam da to upamtite jer bi vam moglo u budućnosti koristiti. A sada se tornjajte do sto đavola, jer mi do sutra niste potrebni... Samo pripazite dobro: bez ikakvih gluposti!

Liputin glavom bez obzira otrča kući.

VI

Već je odavno imao lažnu putnicu na tuđe ime. Neobično je čak i pomisliti da je taj sređeni čovjek, sitni obiteljski tiranin i u svakom slučaju činovnik od glave do pete (iako furijerist) i, napokon, ponajprije mali kapitalist i lihvar – već odavno ostvario nevjerojatan naum da se za svaki slučaj domogne lažne putnice kako bi mogao pobjeći u inozemstvo *ako*... On je uvijek vjerovao u to *ako*! Iako, naravno, nikada nije mogao pravo objasniti što bi to *ako* zapravo moglo značiti...

Ali sad mu se to odjednom samo od sebe objasnilo, i to na najneobičniji način. Ta luda ideja, koju je imao na pameti kad je ušao u Kirilovu sobu, poslije »bukvice« koju mu je održao Petar Stepanovič na pločniku, sastojala se u tome da je naumio sutra u cik zore sve napustiti i emigrirati! Tko ne vjeruje da ima takvih fantastičnih slučajeva u našoj svakidašnjoj stvarnosti još i danas, neka se malo bolje upozna s biografijom svih pravih ruskih emigranata koji žive u inozemstvu. Ni jedan nije pobjegao zbog pametna ili konkretna razloga. Svatko je bio neodoljivo u vlasti utvara – i ništa drugo.

Kad je dotrčao kući, ponajprije se zaključao, izvukao putnu torbu i grozničavo se počeo spremati. Najveća briga su mu bili novci i pomisao koliko će ih i kako uspjeti ponijeti sa sobom.

Upravo »uspjeti«, jer, po njegovu shvaćanju, nije više smio gubiti ni časka nego se već u cik zore naći na cesti. Isto tako nije znao kako će se ukrcati u vlak; nekako je neodređeno odlučio da uđe u vlak tek na drugoj ili trećoj velikoj stanici iza našeg grada a da do nje dođe makar i pješice. Tako je on, nagonski i gotovo nesvijesno, s mnogobrojnim mislima koje su mu se rojile po glavi, dugo prtljao oko torbe i – napokon stao, svega se okanio, glasno zakukao i opružio se na divanu.

Jasno je osjetio i spoznao da će, što se tiče sama bijega, možda, zaista i pobjeći, ali da nema snage odmah riješiti pitanje kada će pobjeći: *prije* ili *poslije* obračuna sa Šatovom? Isto je tako spoznao da je on sada samo grubo, bezosjećajno tijelo koje pokreće inercija i neka strana grozna sila i da on, možda, i ima putnicu za odlazak u inozemstvo, da možda, čak i može pobjeći od Šatova (zašto bi se inače toliko i žurio?), ali da on ne želi pobjeći prije obračuna sa Šatovom, ne zbog obračuna sa Šatovom, nego upravo zbog onoga *poslije* Šatova, i da je to već sad odlučeno, potvrđeno i zapečaćeno. Obuzet neumitnom tjeskobom, neprestano strepeći i plašeći se samoga sebe, naizmjence jecajući i zamirući dogurao je nekako, zaključan u sobi i ispružen na divanu, do jedanaest sati idućeg prijepodneva i onda odjednom osjetio poticaj koji je čekao i koji je učvrstio njegovu odluku. U jedanaest je sati, tek što je otključao sobu i otišao u prostoriju gdje su bili okupljeni ostali ukućani, saznao od njih da je onaj lupež, odbjegli robijaš Fećka, koji je svima tjerao strah u kosti, harao crkve i još prekjučer ubijao ljude i palio kuće i za kojim je uazludno već toliko dugo tragala naša policija, nađen u osvit zore mrtav, sedam vrsta daleko od grada, na raskršću glavne ceste i seoskog puta što vodi u Zaharjino i da o tome već bruji cijeli grad. On je odmah, što je mogao brže, pojurio iz kuće da sazna pojedinosti i najprije doznao da je Fećka nađen smrskane lubanje, da je, po svemu sudeći, orobljen i, zatim, da policija ozbiljno sumnja, pa čak na osnovu nepobitnih dokaza i vjeruje, da je Fećkin ubojica radnik Fomka iz tvornice Špigulinovih, onaj isti s kojim je Fećka očito zapalio kuću Lebjatkinovih, i da su se njih dvojica, još putom, posvadili zbog neke velike svote koju su bili ugrabili Lebjatkinu, a koju je Fećka uspio zatajiti... Liputin je otrčao i u stan Petra Stepanoviča i krišom uspio ispipati na stražnjem ulazu da se Petar Stepanovič, istina noćas vratio kući tek negdje oko jedan sat iza ponoći, a da je poslije toga cijelu noć izvolio mirno počivati u svojoj sobi sve do osam sati izjutra. Naravno, nije se moglo ni posumnjati da bi u smrti razbojnika Fećke moglo biti išta neobično, jer takav svršetak najčešće snađe

slične tipove, ali su se zlokobne riječi: »da Fećka te večeri posljednji put pije rakiju«, toliko značajno poklapale s brzom potvrdom proročanstva, da Liputin uopće više nije oklijevao. Bio je to onaj konačni poticaj: kao da je na nj pao kamen i zauvijek ga prignječio. Kad se vratio kući, bez riječi je gurnuo nogom putnu torbu pod krevet a navečer se, po dogovoru, prvi pojavio na ročištu gdje će se sastati sa Šatovom, iako je, istini za volju, u džepu svejedno imao lažnu putnicu...

GLAVA PETA

DOŠLJAKINJA

I

Tragični Lizin svršetak i smrt Marje Timofejevne mučno su se dojmili Šatova. Već sam spomenuo da sam ga tog prijepodneva načas susreo i da mi se učinilo kako nije baš sasvim pri zdravoj pameti. Između ostalog mi je rekao da je sinoć, negdje oko devet sati (znači tri sata prije nego je izbio požar), bio kod Marje Timofejevne. Tog jutra je svratio da vidi leševe ali, koliko je meni poznato, nigdje se ni o čemu nije izjašnjavao. Dotle se, do večeri, u njegovoj duši digla prava oluja i... čini mi se da to mogu pouzdano tvrditi, u sumrak je u jednom trenutku već htio ustati, otići i – sve prijaviti. Što je bilo to *sve* – to je jedino on znao. Naravno, ništa ne bi postigao, nego bi samo sebe uvalio. Nije imao nikakvih dokaza kojima bi mogao objasniti ova svježa zlodjela, a i njemu su sve te slutnje bile još posve mutne, i samo su se njemu mogle činiti ravne nepobitnim činjenicama. Ali je on bio spreman da se sam žrtvuje samo da bi zgnječio »ništarije« – kao što je sam govorio. Petar Stepanovič je, uglavnom, dobro predvidio takvu njegovu pobudu i znao je da se ozbiljno izlaže opasnosti odlažući izvršenje svog najnovijeg paklenskog nauma do iduće noći. Pokazivao je, kao i obično, mnogo samopouzdanja i prezira prema svim tim »bijednicima«, a osobito prema samome Šatovu. On je već odavno prezirao Šatova zbog njegova »cmiz-

drava idiotizma«, kao što je to bio rekao već u inozemstvu, i tvrdo vjerovao da će izići lako na kraj s takvom naivčinom, to jest, da ga neće puštati s oka cijeloga dana i ispriječiti mu se na putu ako se ukaže opasnost. Međutim, »ništarija« je, makar i privremeno, spasio jedan posve neočekivani događaj na koji oni uopće nisu računali...

Oko osam sati navečer (upravo u ono vrijeme kad su se *naši* sastali kod Erkelja, čekali Petra Stepanoviča, bunili se i uzrujavali) Šatov, koga je boljela glava i tresla groznica, nepomično je ležao na svojoj postelji u tami, ne zapalivši svijeće u sobi; kinjio se u nedoumici, jedio se, odlučivao se i nikako nije mogao da se konačno odluči pa je, proklinjući samoga sebe, predosjećao da iz svega ovoga nema izlaza. Doskora je utonuo načas u lagani san i usnio nekakvo priviđenje; sanjao je kako je na krevetu od glave do pete omotan užetima i kako se ne može ni pomaknuti dok, dotle, cijelom kućom odjekuju strašni udarci po plotu, po vrtnim vratima, po vratima njegove sobe, po dvorišnoj zgradi Kirilova, tako da se cijela kuća trese, i kako ga zaziva neki daleki, poznati žalosni glas koji je u njemu izazivao pravu bol. Napokon se prenu i uspravi u postelji. Začudo su još odjekivali udarci po vrtnim vratima, koji, istina, nisu bili tako snažni kakvima su mu se učinili u snu, a neobični glas, »koji je izazivao bol u njemu«, bio je, ne baš žalostan, nego, naprotiv, nestrpljiv i bijesan, i negdje dolje, pred vrtnim vratima, izmenjivao se s nekim drugim, suzdržljivijim i običnijim glasom. Skočio je s postelje, otvorio prozorčić i proturio glavu.

– Tko je? – pozvao je on, doista obamrjevši od straha.

– Ako ste to vi, Šatove – glasno i jasno mu odvrati netko odozdo – onda vas molim da budete tako dobri i da mi iskreno i pošteno kažete hoćete li me pustiti u svoju kuću ili nećete.

Nije se prevario; poznao je glas!

– *Marie!*... Jesi li ti to?

– Ja sam, ja sam, Marja Šatova, i mogu vam reći da više ni časka ne mogu zadržati ovoga kočijaša.

– Odmah... samo da svijeću... – tiho on viknu s prozora. Zatim brže-bolje poče tražiti šibice. Kao i obično u takvim slučajevima, šibice nikako nije mogao pronaći. Oborio je na pod svijećnjak i svijeću i, čim se odozdo ponovo razlegao nestrpljivi glas, okanio se svega i glavom bezobzirce poletio niza strmo stepenište da otvori vrtna vrata.

– Budite dobri i pridržite mi torbu dok platim ovome tikvanu – dočeka ga dolje gospođa Marja Šatova i gurnu mu u ruku prilično

laganu, jeftinu ručnu torbu od gruba platna, optočenu mjedenim čavlićima i očito izrađenu u Dresdenu. A zatim se srdito okomi na kočijaša:

– Mogu vam reći da ste pretjerali u cijeni. Vi ste krivi zbog toga što ste me cio sat bez ikakve potrebe vozikali po ovim blatnim ulicama, jer očito niste znali gdje se nalazi ta glupa ulica i ova blesava kuća. Uzmite samo tih svojih trideset kopjejaka i znajte da više ništa nećete dobiti.

– Eh, gospoja, baš si me ti tjerala na Voznesensku ulicu, dočim je ovo Bogojavljenska: Voznesenska je vrag bi znao kako daleko odavlen. Samo smo konja oznojili.

– Ili Voznesenska ili Bogojavljenska – svejedno biste bolje mogli znati ta glupa imena, jer vi ovdje živite, a, osim toga, i ne govorite istinu: ja sam vam prije spomenula kuću Filipova, a vi ste odmah rekli da znate gdje se nalazi. Kako bilo da bilo, možete me sutra tužiti sudu, a sad vas molim da me pustite na miru.

– Evo, evo vam još pet kopjejki! – brzo izvadi Šatov iz džepa petak i pruži ga kočijašu.

– Molim vas lijepo, budite tako dobri i nemojte to raditi! – odmah planu *madame* Šatov, ali kočijaš potjera konja, a Šatov je uhvati za ruku i uvuče u vrt.

– Idimo, *Marie*, brže – to su gluposti, a gledaj kako si mokra! Pazi, tu su stepenice – šteta što nema svjetla – stepenice su strme, dobro se uhvati, dobro, evo, stigli smo, tu je moja sobica. Oprosti, nemam svjetla... odmah ću!

Podiže svijećnjak s poda ali šibice nikako nije mogao pronaći. Gospođa Šatov je čekala šutke nasred sobe i nije se micala.

– Hvala bogu, napokon sam ih našao! – veselo on povika i zapali svijeću. Marja Šatova se hitro obazre po sobi.

– Pričali su mi da živite u svinjcu, ali se ipak nisam nadala da je tako strašno – izreče ona prezirno i pođe prema krevetu.

– Oh, kako sam umorna! – onemoćalo se spusti na tvrdu postelju. – Molim vas lijepo, ostavite tu torbu i sjedite na stolicu. Naime, radite šta hoćete, samo me ovako bodete u oči. Došla sam vama samo privremeno, dok nađem posla, jer nikoga drugoga ovdje ne poznajem, a nemam ni novaca. Ali, ako vas smetam, budite dobri, molim vas, pa mi recite odmah, kako i doliči poštenu čovjeku. Mogu onda nešto sutra prodati i platiti sobu u svratištu, a vi ćete me otpratiti do svratišta... Oh, kako sam samo umorna!

Šatov se stresao.

– Nećeš, *Marie*, nećeš ti u svratište! Kakvo svratište? Zašto? Zašto?

On sklopi ruke kao da je moli.

– Dobro, ako i ne moram u svratište, svejedno vam moram sve ovo objasniti. Ako se sjećate, Šatove, nas dvoje smo u braku proživjeli u Ženevi dvije sedmice i nekoliko dana, i već je tri godine kako smo se rastali a da se zbiljski nismo ni posvadili. Samo nemojte pomisliti da sam se vratila ovamo u namjeri da obnovim nekadašnje gluparije. Vratila sam se jedino da potražim posla i ako sam izabrala ovaj grad, učinila sam to jedino zbog toga što mi je svejedno gdje sam. Nisam došla da bih se zbog bilo čega pokajala; budite tako dobri i nemojte pomišljati na takve gluposti.

– O, *Marie!* Nepotrebno je da to spominješ, posve nepotrebno! – neodređeno je i nejasno gunđao Šatov.

– Ako je već tako, ako ste toliko napredni da možete i to shvatiti, usudit ću se dodati kako sam se sad obratila na vas i kako sam došla pravo u vaš stan uglavnom zbog toga što vas nisam smatrala za podlaca, nego sam mislila da ste mnogo bolji od drugih... ništarija!

Oči joj bljesnuše. Nema sumnje da su joj nekakve »ništarije« mnogo napakostile u životu.

– I, molim vas lijepo, možete biti sigurni da vam se ne rugam kad tvrdim da ste dobri. Govorim uvijek otvoreno, bez prenemaganja koje ne podnosim. A ipak je sve ovo obična glupost. Uvijek sam vjerovala da ćete biti toliko pametni, pa da me nećete gnjaviti... Oh, sad je dosta toga, umorna sam.

I ona ga pogleda dugim patničkim umornim pogledom. Šatov je stajao u drugom dijelu sobe, pet koračaja od nje i slušao je uplašeno, ali nekako posve preporođen, nepoznata sjaja na licu. Taj snažni i opori čovjek, koji je uvijek bio nakostriješen, sad se nekako smekšao i sinuo. U duši mu zatreperilo nešto neobično i posve neočekivano. Tri godine što se nisu vidjeli, tri godine odvojenog života nisu baš ništa istisnule iz njegova srca. I možda je svakog dana, pune tri godine, snatrio o njoj kao o dragom stvorenju koje mu je jednom reklo: »Volim te«. Poznavajući Šatova, mogu pouzdano reći da on nije nikada htio ni u snu pomisliti da bi mu neka žena mogla reći: »Volim te«. Bio je čedan i neprirodno stidljiv, smatrao je sebe za strašnu nakazu, mrzio je svoj lik i svoju prirodu, uspoređivao sebe s čudovištem kakva voze i pokazuju jedino po vašarima. Zbog toga je više od svega cijenio poštenje a svojih se načela fanatično držao, i bio uvijek mrzovoljan, ponosan, razdražljiv i šutljiv. Ali, eto, to izuzetno stvorenje koje ga je samo dvije sedmice voljelo (on je uvijek u to vjerovao!), to biće koje je on vječito smatrao za neusporedivo vrednije od

sebe, iako je posve jasno i trijezno shvaćao u kakvoj je ona zabludi, to biće kojemu je sve, baš *sve* mogao oprostiti (to uopće ne bi moglo doći u pitanje nego je, naprotiv, ispadalo da se on osjeća kriv pred njom kriv za sve, ta žena, ta Marja Šatova odjednom je opet u njegovoj kući, opet je ovdje pred njim... i to je bilo gotovo nemoguće shvatiti! Bio je toliko zapanjen, u tom događaju je bilo za nj toliko groze i u isto vrijeme toliko sreće da se on, naravno, nije mogao, a možda nije ni želio, osvijestiti. Bio je to pravi san. Ali kad ga je pogledala onim patničkim pogledom, odjednom je shvatio da to stvorenje, koje toliko voli, zacijelo pati i da mu je netko možda učinio nešto nažao. Srce mu je prestalo kucati. Bolno se zagledao u njezino lice: s tog umornog lica već je odavno nestao sjaj prve mladosti. Istina, ona je još i sad bila pristale vanjštine – a po njegovu mišljenju čak i ljepotica. (Zapravo je to bila dvadeset petogodišnja žena prilično čvrsto građena, natprosječne visine – bila je viša od Šatova – tamnoplave bujne kose, blijeda ovalna lica velikih tamnih očiju koje su sad blistale grozničavim sjajem.) Ali njena nekadašnja lakoumna, naivna i jednostavna snaga koja mu je bila toliko poznata, ustuknula je pred mračnom razdražljivošću, razočaranjem, pred nekom vrstom cinizma, na koji se još nije bila navikla i koji je i sama teško podnosila. A što je glavno, bila je bolesna, i to je sad njemu bilo posve jasno. Ma koliko da je strepio pred njom, ipak joj je sad prišao i uhvatio je za obje ruke:

– *Marie*... znaš... čini mi se da si vrlo umorna, za ime boga, nemoj se ljutiti... Ako nemaš ništa protiv, hoćeš li bar malo čaja, je li? Čaj će te okrijepiti, je li? Ako nemaš ništa protiv...

– Što bih imala protiv, naravno da hoću, vi ste ostali dijete kao što ste uvijek bili. Ako imate čaja, dajte ga. Kako je tijesna ova sobica! I kako je hladno ovdje!

– Oh, odmah ću donijeti drva, drva... Drva imam! – ušeprtlji se Šatov. – Drva... to jest, mislim... nego sad ću donijeti čaj – odmahnu on rukom, nekako očajnički i odlučno zgrabi kapu.

– Kamo ćete? Znači da nemate čaja kod kuće?

– Odmah, odmah ću ga donijeti. Odmah ću sve donijeti... ja ću... – on s police uzme revolver.

– Prodat ću ovaj revolver... ili ću ga založiti...

– To je glupo, i dugo će trajati! Uzmite moj novac, evo, ako već nemate ništa, ovdje vam je osamdeset kopjejki, čini mi se; to je sve što imam. Ovdje je kao u ludnici.

– Ne treba, ne treba mi tvojih novaca, odmah ću sve donijeti, začas. Ne treba mi revolver...

I on požuri pravo Kirilovu. Bilo je to, najverojatnije, dva sata prije nego što su Kirilova pohodili Petar Stepanovič i Liputin. Šatov i Kirilov, koji su stanovali u istom dvorištu, gotovo se nisu nikad viđali a pri susretu se ne bi ni pozdravili ni progovorili: predugo su oni zajedno »proležali«u Americi.

– Kirilove, vi uvijek imate čaja; imate li čaja i samovar?

Kirilov, koji je koračao po sobi (on je obično cijelu noć hodao iz kuta u kut), zastade i netremice se zagleda u čovjeka koji mu je upao u sobu, ali se baš osobito ne začudi.

– Imam čaja, imam šećera, i samovar imam. Ali samovar vam zasad i ne treba, čaj je vruć. Sjedite i samo pijte.

– Kirilove, mi smo zajedno ležali u Americi... Došla mi je žena... Ja bih... Dajte mi čaja... Treba mi i samovar.

– Ako vam je žena tu, onda treba i samovar. Ali samovar je za poslije. Imam ja dva. Zasada sa stola možete uzeti čajnik. Vruć je, vrlo je vruć. Sve uzmite; uzmite i šećera; sav šećer, kruha... Kruha je mnogo; sve uzmite. Evo, ima teletine. U novcu vam dajem rubalj.

– Uzet ću ga, prijatelju, i vratit ću vam ga sutra! Ah, Kirilove!

– Je li to ona žena što je u Švicarskoj bila? Lijepo je to. I lijepo je što ste vi ovako dotrčali ovamo.

– Kirilove! – povika Šatov prihvativši pod mišku čajnik a objema rukama šećer i kruh. – Kirilove! Kad biste... kad biste se mogli odreći svojih groznih ideja i kad biste se okanili ateističke svoje tlapnje... oh, kakav biste vi bili čovjek, Kirilove!

– Očito je da i poslije onoga u Švicarskoj svoju ženu volite. Lijepo je to, poslije onoga u Švicarskoj. Ako vam treba čaja, opet dođite ovamo. Možete cijelu noć dolaziti, ja uopće ne spavam. Samovar je uvijek tu. Uzmite rubalj, evo ga. Otiđite ženi sada, a ja ostajem i mislit ću na vas i na vašu ženu.

Marji Šatovoj je očito bilo drago što se tako brzo vratio i gotovo pohlepno je navalila na čaj; ali nije morao požuriti po samovar: ispila je svega pol šalice i progutala samo komadićak kruha. Teletinu je srdito i s gadjenjem odbila.

– Ti si bolesna, *Marie,* vladaš se kao pravi bolesnik... – oprezno ubaci Šatov, plašljivo obigravajući oko nje.

– Naravno da sam bolesna, samo, molim vas, sjedite. Gdje ste našli čaj kad ga niste imali u kući?

Šatov ukratko i površno spomenu Kirilova. Ona je već bila čula za njega.

– Znam da je luđak; dosta o tome, molim vas; kao da nema

dosta budala. Dakle ste bili u Americi? Čula sam da ste se javili odande.

– Jesam... Pisao sam u Pariz.

– Dosta o tome, molim vas, govorimo o nečem drugom. Vi ste uvjereni slavenofil?

– Ja... ne bih rekao da... kad nisam mogao biti Rus, postao sam slavenofil.

On se kiselo i usiljeno nasmiješi, kao čovjek koji je u zao čas i na silu pokušao biti duhovit.

– Znači da niste Rus?

– Ne, nisam Rus.

– Eh, sve su to gluposti. Ali, molim vas, sjednite već jednom. Što ste se ustumarali gore-dolje? Mislite da sam ja u bunilu? Možda ću još i biti u bunilu. Kažete da ste samo dvojica u kući?

– Dvojica... I dolje...

– A jedan pametniji od drugoga. Tko je dolje? Rekli ste: dolje?

– Nisam, slučajno...

– Što slučajno? Hoću da znam.

– Htio sam samo reći da smo sad u obje zgrade samo nas dvojica, a prije su dolje stanovali Lebjatkini...

– Je li to ona Lebjatkina koju su noćas ubili? – uskoči ona odmah. – Čula sam. Čim sam stigla ovamo, čula sam. I požar ste imali, je li?

– Jest, *Marie*, tako je, i možda sam strašno podao u ovom trenutku, jer štedim podlace... – on naglo ustade i ushoda se po sobi izbezumljeno podigavši ruke u vis.

Ali ga *Marie* nije razumjela. Njegove je odgovore slušala posve rastreseno; Zapitkivala je, ali nije slušala.

– Lijepe se stvari ovdje događaju. Oh, kako je sve to gadno i podlo! Kakvi su to sve podlaci! Ma sjedite, molim vas, već jednom, oh, kako mi idete na živce! – i ona srvano spusti glavu na jastuk.

– *Marie*, neću više... Možda bi htjela malko prileći, *Marie?*

Ona ne odgovori nego nemoćno zatvori oči. Blijedo joj je lice bilo kao u mrtvaca. Zaspala je gotovo istog trenutka. Šatov se ogleda, popravi svijeću, još jednom uznemireno promotri njeno lice, ispruži i čvrsto stisnu obje ruke te se na prstima iskrade iz sobe u trijem. Navrh stuba zabije lice u kut i tako je stajao desetak minuta, šutke i nepomično. Stajao bi sigurno i dulje da se u podnožju ne začuše tihi i oprezni koraci. Netko se uspinjao. Šatov se prisjeti da je zaboravio zatvoriti vrtna vrata.

– Tko je? – upita on šaptom.

Nepoznati gost uspinjao se polako i nije odgovarao na pitanje. Kad se popeo navrh stuba, stao je; u mraku ga je teško bilo poznati; tada oprezno zapita:

– Ivan Šatov?

Šatov se odazva, ali hitro ispruži ruku da bi ga zaustavio; ali ga neznanac uhvati za ruku i Šatov zadrhta kao da se dotakao grozne gnusobe.

– Pričekajte ovdje – brzo prošapta. – Ne možete ući, ne mogu vas sada primiti. Meni se vratila žena. Odmah ću donijeti svijeću.

Kad se vratio sa svijećom, ugledao je mladolika časnika; nije znao kako se zove, ali ga je negdje već bio vidio.

– Erkelj – predstavi se časnik. – Vidjeli smo se kod Virginskoga.

– Sjećam se; vi ste sjedili i nešto pisali. Slušajte – planu odjednom Šatov, bjesomučno mu se približivši, ali i dalje šapćući – načinili ste mi znak na dlanu kad ste me uhvatili za ruku. Ali vam mogu reći da se meni sad fućka za sve te znakove! Odričem ih se... Ne želim ni čuti... Znate li da bih vas mogao sada baciti niza stube?

– Ne, o tome ja nemam pojma, baš kao što uopće ne znam zašto ste se tako razljutili – bez srdžbe i gotovo bezazleno odvrati gost. – Dolazim samo da bih vam nešto poručio i nipošto ne želim uzalud gubiti vrijeme. Vi imate tiskarski stroj koji vam ne pripada ali za koji, kao što znate, osobno odgovarate. Meni je zapovjeđeno zamoliti vas da ga, sutra, točno u sedam sati navečer, predate Liputinu. Osim toga, zapovjeđeno mi je da vam kažem da od vas više nikada nitko neće ništa zahtijevati.

– Ništa?

– Baš ništa. Vaša molba je uslišana, i vi ste zauvijek oslobođeni obaveza. Izričito mi je zapovijeđeno da vam to saopćim.

– A tko vam je rekao da mi to saopćite?

– Oni koji su me upoznali s tajnim znakom.

– Znači da dolazite iz inozemstva?

– Što se toga... ja mislim da to za vas više nije važno.

– Do đavola! Nego, zašto niste prije navratili, ako vam je tako bilo naređeno?

– Postupao sam po određenim uputama, a i nisam bio sam.

– Jasno mi je, jasno mi je da niste bili sam. Eh... do đavola! A zašto Liputin nije sam došao?

– Prema tome, ja ću doći po vas sutra točno u šest sati navečer i pješice ćemo se uputiti onamo. Osim nas trojice, neće doći nitko drugi.

– Hoće li doći Verhovenski?
– Ne, on neće doći. Verhovenski sutra ujutro, u jedanaest sati, napušta grad.
– To sam i mislio – ljutito prošapta Šatov i udari se šakom po stegnu – pobježe, gad jedan!
Uzrujao se i zamislio. Erkelj ga je netremice motrio, šutio i čekao.
– Kako ćete preuzeti tiskaru? Pa ne možete je jednostavno uzeti u ruke i odnijeti.
– Neće ni biti potrebno. Vi ćete nam samo pokazati mjesto, a mi ćemo se uvjeriti da je stroj odista ondje zakopan. Za sada znamo samo otprilike gdje je zakopan ali točno mjesto ne znamo. Jeste li to mjesto možda već kome otkrili?
Šatov ga prostrijeli očima.
– Vi ste, vi ste obično zeleno derište – glupavo zeleno derište – i isto ste glavačke poljeteli na ljepak, je li tako? Eh, treba njima svježih snaga! Dobro, odlazite sad! Uh! Taj vas je podlac sve povukao za nos i pobjegao.
Erkelj ga je gledao otvoreno i mirno, ali se činilo da ga baš ne shvaća.
– Verhovenski pobježe, Verhovenski – bijesno zaškrguta zubima Šatov.
– Ali on je još ovdje, nije otputovao. Tek će sutra otputovati – blago ga je uvjeravao Erkelj. – Zamolio sam ga da svakako bude nazočan, kao svjedok; takve sam i upute dobio (izlanu se on kao pravi neiskusni balavac). Ali, na žalost, on nije pristao, tvrdi da mora otputovati; a zbilja je čudno što se toliko žuri.
Šatov još jednom samilosno pogleda naivčinu a tada odmahnu rukom kao da je pomislio: »Nije zavrijedio da ga čovjek žali!«
– Dobro, doći ću – odsiječe on odjednom – a sad se gubite odavde, marš!
– Prema tome, točno u šest sati – uljudno se nakloni Erkelj i polako siđe niz stube.
– Mali glupane! – ne otrpje Šatov i povika za njim sa stepenica.
– Što kažete, molit ću lijepo? – javi se mladić odozdo.
– Ništa, odlazite.
– Mislio sam da ste nešto rekli.

II

Erkelj je bio »mali glupan«, koji, istina, nema snažnoga i samostalnoga razuma u glavi; ali u koga je sitnoga i dodvorljivoga razuma bilo sasvim dosta, čak toliko da je mogao biti lukav. Fanatično, mladenački odan »općoj stvari«, što će reći, zapravo Petru Verhovenskomu, on je slušao njegove upute i izvršavao ono što mu je bilo zapovjeđeno na sastanku kad su se *naši* dogovarali i raspoređivali sutrašnje uloge. Petar Stepanovič je, kad mu je bio odredio izaslaničku ulogu, još desetak minuta s njime nasamo razgovarao. Poslušnost bijaše nasušna potreba te sitne, bespametne prirode koja je vječito žudjela da se pokorava tuđoj volji – a, naravno, samo u ime »zajedničke« ili »velike stvari«. Ali čak ni to nije bilo važno, jer sitni fanatici, nalik na Erkelja, i ne shvaćaju služenje ideji drugačije nego tako da ga poistovjete s osobom koja, po njihovu mišljenju, utjelovljuje tu ideju.

Osjećajni, prijazni i dobroćudni Erkelj bio je istovremeno, možda, najbezosjećajniji ubojica od svih koji su se spremali ubiti Šatova i mogao bi, bez ikakve osobne mržnje, ne trepnuvši okom, sudjelovati pri umorstvu toga čovjeka. Njemu je, na primjer, bilo naređeno da, između ostalog, dobro uoči uvjete u kojima Šatov živi dok mu bude saopćavao poruku i, kada se Šatovu, koji ga je presreo na stubama u zanosu otelo, a da najvjerojatnije ni sam nije primijetio, kako mu se vratila žena, Erkelj je odmah bio toliko nagonski lukav da nije pokazao više nikakve radoznalosti, iako mu je istog trena sinulo u mozgu da bi taj povratak Šatovljeve žene mogao mnogo pridonijeti uspjehu njihova pothvata...

Tako je zapravo i bilo: baš je ta okolnost jedina i spasila »ništarije« od prijave koju je Šatov kanio podnijeti a u isto vrijeme im pomogla da ga se »otresu«... Ponajprije, ona je uzbudila Šatova, izbacila ga iz kolotečine, oduzela mu uobičajenu pronicljivost i oprez. Bilo kakva pomisao o svojoj sigurnosti ili opasnosti ne bi mu sad uopće mogla pasti na pamet jer je bio zaokupljen drugim brigama. Štoviše, on je usrdno povjerovao da će Petar Verhovenski sutra umaći: to se tako poklapalo s njegovim sumnjama! Kad se vratio u sobu, ponovo je sjeo u kut, oslonio se laktovima o koljena i unio lice u dlanove. Gorke su ga misli kinjile...

I ponovo bi podizao glavu, ustajao, na vršcima prsta prilazio krevetu i promatrao je: »Za boga miloga! Pa nju će već ujutro spopasti groznica, ako nije već i sad počela! Sigurno se prehladila.

Nije ona vična ovoj groznoj klimi. A, osim toga, putovala je u vagonu trećeg razreda, vani je puhao vjetar, padala kiša, a ima samo tu laganu kukuljicu, gotovo je posve neodjevena... I kako da je čovjek ostavi, napusti i ne pomogne joj! Kakva joj je torbica, mala, lagana, zgužvana torbica, u kojoj nema ni pet kilograma! Nesretnica, kako je izmučena, koliko je pretpjela! Ponosna je i zato se ništa ne žali. Ali kako je zato razdražljiva, kako je razdražljiva! To je od bolesti: i anđeo bi se u bolesti razdražio. Kako joj je sigurno suho i vrelo čelo, kako su joj crni podočnjaci... I kako je ipak lijepo to njeno ovalno lice i ta bujna kosa, kako je...«

I on bi brže-bolje skretao pogledom u stranu, hitro odmicao od postelje, kao da se boji da u tom nesretnom, napaćenom stvorenju ne bi možda počeo gledati i nešto drugo a ne samo biće kome treba pomoći. »Neumjesno bi sad bilo nečemu se *nadati!* O, kako čovjek može biti pokvaren i podao!« – i on bi opet otišao u svoj kut, sjeo, unio lice u ruke i opet počimao snatriti, opet se prisjećao... i opet su mu se priviđale nade.

»Oh, kako sam umorna, oh kako sam umorna!« – prisjećao se on njezinih riječi, njezina slabašna glasa punog bola: »Za ime božje! Kako bih je sad ostavio, a ona ima svega osamdeset kopjejki; dala mi je svoj novčanik, prastari i sićušni novčanik! Došla je tražiti mjesto – ali što ona zna o tim mjestima, što oni uopće znaju o Rusiji? Ta oni su baš kao nevina djeca, samo su im na pameti fantazije koje su sami izmislili; još se ljuti, nesretnica, zbog toga što Rusija nije nalik na njihove inozemske maštarije! O, jadnici, o nevinašca!... Ali, zbilja je ovdje hladno...«

Sjetio se kako se potužila da je u sobi hladno i kako je obećao da će naložiti peć. »Drva ima, mogao bi ih donijeti, samo se bojim da je ne probudim. Razumije se, donijet ću ih. A što ću s tom teletinom? Kad se probudi, možda će biti gladna... Ali za to ima vremena; Kirilov cijelu noć ne spava. Samo da je imam čime pokriti, tako tvrdo spava, ali joj je sigurno hladno, sigurno joj je veoma hladno!«

I on još jednom priđe krevetu da je pogleda; haljina joj se malko zadigla i desna noga je bila gola do koljena. On se naglo okrene, gotovo uplašeno, svuče svoj topli ogrtač i, ostavši u iznošenu kaputiću, pokri goli dio tijela, nastojeći je ne gledati.

Naložio je vatru, hodao na prstima, pazio na spavačicu, maštao u svom kutu, zatim ponovo pogledao spavačicu, a sve je to dugo trajalo. Prošla su dva-tri sata. A za to vrijeme su Kirilova već bili

obišli Verhovenski i Liputin. Najzad je i Šatov zaspao u kutu. Ona je zaječala; probudila se i zvala ga; skočio je kao da je zločinac.

– *Marie!* Malo sam zaspao... Ah, kakav sam ja podlac, *Marie!*

Ona se pridigla, ogledavajući se u čudu i ne shvaćajući gdje se nalazi, i odjednom se nezadovoljno i ljutito prenula:

– Oduzela sam vam postelju, zaspala sam jer više nisam mogla izdržati od umora; zašto me niste probudili? Kako ste mogli samo pomisliti da sam vam namjeravala pasti na teret?

– Kako bih te mogao probuditi, *Marie*?

– Mogli ste; morali ste! Vi nemate druge postelje, a ja sam zauzela vašu. Niste me smjeli staviti u ovako nezgodan položaj. Da vi možda ne mislite da sam ja došla samo da bih iskoristila vaše dobročinstvo? Molim vas da odmah prijeđete u svoju postelju, a ja ću leći u kut, na stolice...

– *Marie*, nema toliko stolica, a i nemam što da ti podastrem.

– Onda ću jednostavno leći na pod. Inače ćete vi morati spavati na podu. Ja hoću na pod, i to odmah, odmah.

Ona ustade, htjede zakoračiti, ali joj odjednom nekakva grčevita bol oduzme svu snagu i svu odlučnost, i ona se, glasno jeknuvši, ponovo sruši na postelju. Šatov priskoči, a *Marie* ga, unijevši lice u jastuke, zgrabi za ruku i stegnu je svom snagom, kršeći njegovu šaku u svojoj ruci. To je potrajalo dobru minutu.

– *Marie*, mila moja, ako treba, mogao bih pozvati doktora Frencela, vrlo ga dobro poznam... Mogao bih skočiti po njega.

– Koješta!

– Zašto koješta? Reci, *Marie*, što te boli? Mogao bih ti staviti tople obloge... Recimo na trbuh... To mogu ja i bez doktora... Ili oblogu od gorušice...

– Što je to? – čudno ga zapita ona podignuvši glavu i uplašeno se zapiljivši u njega.

– O čemu ti to, *Marie*? – ne shvati Šatov. – Što me to pitaš? O, bože moj, posve gubim glavu, *Marie*, oprosti, ali ništa ne shvaćam.

– Oh, prođite me se, nije vaše da shvaćate. A i bilo bi vam veoma smiješno... – kiselo se ona nasmiješi. – Pričajte mi o nečemu. Hodajte po sobi i pričajte. Nemojte stajati kraj mene i nemojte tako buljiti u mene, to vas najlepše molim već po stoti put.

Šatov se ushoda po sobi piljeći u pod i nastojeći pošto-poto da je ne pogleda.

– Evo – ne ljuti se, *Marie*, molim te – evo, ovdje imaš teletine, možeš je dohvatiti, i čaj ti je tu... Tako si malo pojela...

Ona gadljivo i ljutito odmahnu rukom. Očajni se Šatov ugrize za jezik.

– Čujte, htjela bih ovdje osnovati knjigovežnicu, na solidnoj zadružnoj osnovi.[1] Vi ovdje živite, pa recite mi da li bih mogla u tome uspjeti ili ne bih?

– Ah, *Marie*, kod nas nitko uopće ništa ne čita, a nema ni knjiga. Zar će onda on još uvezivati knjige?

– Tko je to on?

– Ovdašnji čitatelj i ovdašnji stanovnik uopće, *Marie*.

– E, pa onda, govorite jasnije, a ne samo: *on*, a tko je to on – ne zna se. Ne znate ni gramatiku.

– To je u duhu jezika, *Marie* – progunđa Šatov.

– Ah, prođite me se s tim vašim duhom, dodijali ste mi. Zašto ovdašnji stanovnik ili čitatelj ne bi uvezivao knjige?

– Da čitaš knjigu i da je uvežeš, potrebna su puna dva razdoblja u razvitku kulture, i to vrlo velika razdoblja. Isprva on čita sasvim malo, privikava se, to traje stoljećima, naravno, a dotle raskupusi knjigu i odbaci je bilo gdje, smatrajući je za nešto neozbiljno. Uvezivanje znači već i poštivanje knjige, znači da nije samo zavolio čitati nego i da je shvatio značenje knjige. Do tog razdoblja Rusija nije stigla. Evropa već odavno uvezuje knjige.

– To je možda pomalo i sitničavo, ali nipošto ne zvuči glupo i podsjeća me na vas kakav ste bili prije tri godine; prije tri godine ste ponekad bili prilično pametni.

Ona je to izrekla jednako gadljivo kao i sve svoje prijašnje ćudljive izjave.

– *Marie, Marie* – ganuto joj se obrati Šatov – o, *Marie*! Kad bi ti znala koliko sam u te tri godine preturio preko glave. Kasnije sam saznao da si me prezrela zbog toga što sam promijenio svoje poglede. Ali koga sam zapravo napustio? Neprijatelje pravog života; staromodne jadne liberale koji su se bojali moje neovisnosti; misaone sluge, neprijatelje ličnosti i slobode, oronule zagovornike strvina i gnjileži! Oni nude starost, zlatnu sredinu, najmalograđanskiju, sramotnu nedarovitost, zavidničku jednakost, jednakost bez dostojanstva, onakvu jednakost kakvom je zamišlja sluga ili kako ju je zamišljao Francuz iz devedeset i treće godine... A što je glavno i najgore, to su sve same ništarije, ništarije, i opet ništarije!

– To je točno, ništarija ima mnogo – isprekidano i bolno reče ona. Ležala je nepomično, baš kao da se bojala pomaknuti,

[1] Podrugljiva aluzija na radionice Vere Pavlovne iz romana *Što da se radi?*

zabacila glavu na jastuk, malko ukoso, i zagledala se umorno i grozničavo u strop. Lice joj bijaše blijedo, usne suhe i ispucane.

– Ti se slažeš, *Marie*, ti se slažeš! – uzviknu Šatov. Ona je već htjela zanijekati glavom, ali ju je odjednom ponovo spopao onaj isti grč. Opet je zabila lice u jastuk i opet je iza sve snage, cijelu minutu, do boli stiskala ruku Šatova koji joj je bio izbezumljeno priskočio zamirući od straha.

– *Marie, Marie*! Pa to bi moglo biti vrlo ozbiljno, *Marie*!

– Šutite... Neću, neću – uzvikivala je ona gotovo bijesno okrenuvši se opet licem prema njemu – da me niste više tako gledali, tako samilosno! Hodajte po sobi, pričajte nešto, pričajte...

Sumanuti Šatov je opet počeo nešto gunđati.

– Što vi zapravo, ovdje radite? – upita ona prekinuvši ga prezirno i nestrpljivo.

– Radim u pisarnici kod jednog trgovca. Mogao bih, *Marie*, kad bih baš nastojao, mogao bih i ovdje zaraditi dobre novce.

– To bolje za vas...

– Ah, krivo si me shvatila, *Marie*, ja sam to samo onako rekao...

– Ali što još radite? Što propovijedate? Vi uvijek morate nešto propovijedati; to vam je u prirodi!

– Propovijedam Boga, *Marie*.

– U koga sami ne vjerujete. Tu ideju nisam nikad mogla shvatiti.

– Pustimo to sad na miru, kasnije ćemo o tome.

– Kakva je bila ta Marja Timofejevna?

– I o tome možemo kasnije, *Marie*.

– Da niste tako razgovarali sa mnom! Je li istina da je njezina smrt zločinačko djelo... onih ljudi?

– Istina je – protisnu Šatov kroza zube.

Marie tada podiže glavu i bolno zavika:

– Da mi niste više to spominjali, više nikada, da mi niste nikada to spomenuli!

I ona se opet sruši na postelju u nastupu iste one grčevite boli; bilo je to već po treći put, ali ovaj put je glasnije ječala da bi, napokon, čak počela i vikati.

– O, nemogući čovječe! O, nepodnošljivi čovječe! – bacakala se ona sad već namilice gurajući od sebe Šatova koji se nad nju naginjao.

– *Marie*, radit ću što hoćeš... Hodat ću, govorit ću...

– A zar ne vidite da je počelo?

– Što je počelo, *Marie?*

– Otkuda ja znam? Kao da išta shvaćam... O, proklete mene! O, neka je unaprijed sve prokleto!

– *Marie,* kad bi mi bar rekla što je počelo... jer ja... kako mogu nešto tek ovako shvatiti?

– Neuračunljivi, beskorisni brbljavče. O, neka je prokleto sve na svijetu!

– *Marie! Marie!*

On je ozbiljno pomislio da joj se polako mrači razum.

– Pa zar zaista još ne vidite da su ovo porođajni trudovi – pridignu se ona, promatrajući ga s mržnjom koja joj je strašno i nekako bolesno unakazila cijelo lice. – Neka je prokleto to dijete!

– *Marie!* – uzviknu Šatov shvativši napokon što se događa – *Marie*... Ama zašto mi nisi prije rekla? – prenu se on odjednom i vrlo spremno i odlučno pograbi kapu.

– Ali otkud bih znala u onom trenutku kad sam ulazila ovamo? Ta ne bih valjda došla vama? Rekli su mi da će to biti tek za deset dana! Kamo ćete; kamo ćete, da se niste makli odavde!

– Idem po babicu! Prodat ću revolver; sad su najvažniji novci!

– Da se niste usudili, da se niste usudili dovesti babicu, potražite običnu seljanku, kakvu staricu, u mom novčaniku imate osamdeset kopjejki... sve seoske žene rađaju bez babica... A ako crknem, još i bolje...

– Dovest ću i seljanku, i staricu. Samo ne znam kako da te sad ostavim samu, *Marie!*

Ali, shvativši da je bolje, usprkos njezinoj srdžbi, ostaviti je sada samu, nego kasnije bez pomoći primalje, on je, ne slušajući njezino zapomaganje ni bijesne usklike, sjurio niz stepenice.

III

Najprije je svratio Kirilovu. Bilo je već oko jedan sat iza ponoći. Kirilov je stajao nasred sobe.

– Kirilove, žena mi se porađa!

– Kako to mislite?

– Porađa se, rađa dijete!

– Vi... da se ne varate?

– O, ni govora, ne varam se, grčevi je hvataju... Treba pronaći

seljanku, kakvu staricu, i to odmah... Hoću li je moći sada pronaći? Vi ste poznavali mnogo starica...

– Vrlo mi je žao što ja ne znam porađati – zamišljeno odgovori Kirilov – to jest, ne da se ja ne znam porađati, nego ne znam ništa učiniti da bi se rodilo, ne znam... Ili... eh, ne mogu se izraziti.

– Naime, hoćete reći da ne možete pomoći pri porodu; ali to nisam ni mislio; meni treba starica, starica, kakva seljanka, bolničarka, makar služavka!

– Staricu ćemo naći samo možda ne odmah. Ako hoćete, ja bih umjesto toga...

– O, ni govora; idem Virginskoj, primalji.

– Gad ženski!

– Oh, to je istina, Kirilove, ali ona je najbolja! Na žalost, sve će to proći bez ikakve pobožnosti, bez radosti, bit će gadno i popraćeno bogohuljenjem – a tu je posrijedi velika tajna, rođenje novog bića!... O, ona ga već sad proklinje...

– Ako hoćete, ja bih...

– Ni govora, ma kakvi, samo dok ja budem trčao okolo (o, svakako ću dovući Virginsku!), svratite koji put do mojih vrata i mirno osluhnite, samo nipošto nemojte ulaziti, jer biste je uplašili, nikako nemojte ulaziti, samo slušajte... Za svaki slučaj, ne daj bože. Ali, naravno, u krajnjem slučaju možete ući.

– Shvaćam. Evo vam od novaca još jedan rubalj. Uzmite. Htio sam za sutra kokoš, ali sad više neću. Požurite, požurite koliko god možete. A samovar će biti cijelu noć.

Kirilov ništa nije znao o tome da Šatovu rade o glavi a i prije nikada nije slutio kolika mu opasnost prijeti. Znao je jedino da on ima neke stare račune s »onim ljudima« i premda je bio i sam djelomično upleten jer je u inozemstvu dobivao određene upute (uostalom, veoma neodređene, jer on nikada nije ozbiljnije ni u čemu surađivao), u posljednje vrijeme se svega okanio pa je zaboravio i sve te poruke, klonio se svake akcije, a u prvom redu »zajedničke stvari«, i posvetio se filozofskom životu. Iako je Petar Verhovenski na onom sastanku bio pozvao Liputina da pođe s njime Kirilovu kako bi se uvjerio da će on u određenom trenutku preuzeti na sebe »slučaj Šatova«, u razgovoru s Kirilovom nije ni jednom riječju spomenuo Šatova, pa čak nije ni natuknuo o njemu, vjerojatno smatrajući to neoportunim, a Kirilova čak i nepouzdanim, nego je sve odgodio za sutra, kad bude cijeli posao već obavljen i kad Kirilovu zacijelo bude već »posve svejedno«; bar se Petar Stepanovič nadao da će Kirilovu biti posve svejedno. Liputin je također vrlo jasno uočio da o Šatovu, usprkos obećanja

Verhovenskoga, nije bilo ni jedne riječi, ali je tada bio previše uzrujan da bi protestirao.

Kao vjetar letio je Šatov u Muravjinuju ulicu, proklinjući daljinu i misleći da nikada neće stići na cilj.

Dugo je lupao na prozor kuće Virginskoga: svi su već odavno spavali. Ali je Šatov veoma snažno i bez ikakva sustezanja udarao šakama po kapcima. Pas, koji je bio u dvorištu na lancu, bjesomučno ga je potezao i glasno lajao. Prihvatili i ostali psi u ulici; odjekivao je gromoglasni lavež.

– Zašto lupate i što biste htjeli? – razlegnu se napokon s druge strane prozora blagi glas Virginskoga koji nije bio nimalo u skladu s ovim nepristojnim »prepadom«. Kapci se odškrnuše, otvori se i prozorčić.

– Tko je to, koji je to gad? – bijesno sad ciknu ženski glas, glas one usidjelice, rođakinje Virginskoga, što je, za razliku od muškoga, posve odgovarao ovim okolnostima.

– To sam ja, Šatov, vratila mi se žena i sad upravo rađa...

– Pa neka rađa, gubite se odavde.

– Došao sam po Arinu Prohorovnu i neću otići odavde bez Arine Prohorovne!

– Ne može ona bilo kome odlaziti. Osobito noću... Tornjajte se Makšejevoj i prestanite galamiti! – zvocao je ljutiti ženski glas. Čulo se kako ju je Virginski obuzdavao; ali ga je usidjelica gurala od prozora i nije uzmicala.

– Ne odlazim odavde! – zavika opet Šatov.

– Pričekajte, pričekajte, molim vas! – javi se napokon Virginski nadglasivši usidjelicu. – Molim vas, Šatove, da pričekate pet minuta, probuditi ću Arinu Prohorovnu, samo, zbilja, ne lupajte i ne vičite... Oh, kako je to strašno!

Poslije pet beskrajnih minuta napokon se pojavi Arina Prohorovna.

– Žena vam se vratila? – začu se s prozora njen glas i, što je najviše začudilo Šatova, nije bio uopće ljutit ali kao i obično strog, jer Arina Prohorovna drugačije nije ni umjela razgovarati.

– Jest, žena se vratila i sad se porađa.

– Marja Ignjatijevna?

– Jest, Marja Ignjatijevna. Naravno, Marja Ignjatijevna!

Neko su vrijeme šutjeli. Šatov je čakao. U kući su se sašaptavali.

– Je li se već odavno vratila? – upitat će ponovo *madame* Virginska.

– Večeras u osam sati. Požurite, molim vas.

Opet se čulo šaputanje, opet su se, čini se, savjetovali.

– Čujte, da se ne varate? Je li vas ona poslala po mene?

– Nije, nije poslala baš po vas, ona bi htjela kakvu seljanku, najobičniju seljanku, samo zato da ja ne bih imao izdataka, ali ne brinite, već ću vam platiti.

– U redu, doći ću, platili vi ili ne platili. Uvijek sam poštovala neovisnu narav Marje Ignjatijevne, iako se ona možda mene i ne sjeća. Imate li vi ono što je najnužnije?

– Nemam ništa, ali sve ću naći, naći ću, naći ću...

»I ti ljudi mogu biti velikodušni!«, mislio je Šatov uputivši se Ljamšinu. »Nazori i ljudska duša su, čini mi se, dva posve različita pojma. Možda sam zapravo mnogo učinio njima nažao!... Ali svi su krivi, svi učine nekome nešto nažao... Kad bi samo svi to spoznali...«

Na Ljamšinov prozor nije trebalo dugo kucati; na veliko čudo, on je ubrzo otvorio prozorčić, skočivši bos iz kreveta, samo u donjem rublju i izlažući se opasnosti da dobije hunjavicu; bio je veliki hipohondar i neprestano se brinuo za svoje zdravlje. Ali sad je postojao osobiti razlog zašto je bio tako usplahiren i hitar: Ljamšin je drhtio cijele večeri i sve dosad nije mogao nikako zaspati, jer je bio veoma uzbuđen poslije onog sastanka *s našima;* on se sve pribojavao da će mu odjednom doći neki nepozvani i posve neželjeni gost. Najviše ga je mučila vijest o tome kako je Šatov pripremio prijavu... i, eto, sad odjednom, baš mu netko mora tako snažno kucati na prozor!...

Toliko se uplašio kad je ugledao Šatova da je odmah zalupio prozorčić i ponovo otrčao u postelju. Šatov je iznova počeo udarati i vikati.

– Kako se usuđujete ovako lupati usred noći? – prijeteći ali zamirući od straha povika Ljamšin kad se poslije dobre dvije minute odlučio ponovo otvoriti prozorčić i kad se napokon uvjerio da je Šatov sam.

– Evo vam revolver. Vraćam vam ga, a vi mi isplatite petnaest rubalja.

– Što vam je, jeste li pijani? To je obično razbojstvo; samo ću se još prehladiti. Čekajte, samo da se ogrnem.

– Dajte mi odmah petnaest rubalja. Ako mi ih ne date, lupat ću i vikati sve do zore; razbit ću vam prozor.

– A ja ću pozvati policiju i dat ću da vas strpaju u zatvor.

– A mislite da sam nijem, je li? Da neću pozvati policiju? Tko treba da se boji policije, vi ili ja?

– Još se usuđujete tako podlo sumnjati... Znam ja na što vi ciljate... Prestanite, prestanite, za ime božje, ne lupajte! Tako

vam svega, tko ima kod sebe noću novac? I što će vam novac u ovo doba, ako niste pijani?

– Vratila mi se žena. Dajem vam deset rubalja popusta, ni jedanput nisam opalio iz revolvera; uzmite ga, odmah ga uzmite.

Ljamšin gotovo nesvjesno pruži ruku kroz prozorćić i uzme revolver; pričekao je tako časak a onda proturio naglo glavu kroz prozorćić i izbezumljeno promucao, osjećajući jezu na leđima:

– Lažete, nije vam uopće došla žena. Vi biste samo... vi se samo spremate nekamo pobjeći.

– Jeste li ludi, kamo bih bježao? Neka bježi vaš Petar Verhovenski, a ja nemam zašto. Maloprije sam bio kod primalje Virginske, i ona je odmah pristala da mi dođe. Možete je pitati. Žena mi se porađa; treba mi para; dajte mi novac!

Cijeli vatromet misli sinu u dovitljivu Ljamšinovu mozgu. Sve mu se je odjednom ukazalo u drugačijem svjetlu, ali svejedno nije od straha mogao razborito razmišljati.

– Ma ne može biti... Pa vi ne živite sa ženom?

– Glavu ću vam razbiti zbog takvih pitanja.

– Ah, bože moj, oprostite, shvaćam, samo sam toliko zapanjen... ali ja shvaćam, shvaćam. Nego... nego... zar će Arina Prohorovna zaista doći? Rekoste maloprije da je već otišla? E, to sigurno nije istina. Vidite, eto vidite, kako neprestano govorite neistinu.

– Ona je sad već sigurno kod moje žene, ne odugovlačite, nisam kriv što ste vi tako glupi.

– Nije istina, nisam glup. Oprostite, ne mogu nikako...

I, izgubivši posve glavu, po treći put htjede zatvoriti prozor, ali Šatov tako zaurla da on isti tren ponovo promoli glavu.

– Pa to je pravi atentat na moju osobu! Što vi zapravo želite od mene? De, recite točno što želite. I shvatite, shvatite da je sad noć!

– Treba mi petnaest rubalja, tikvane!

– Ali možda uopće i neću natrag uzeti revolver. Nemate prava to zahtijevati. Vi ste ga kupili – i gotovo, nemate prava to zahtijevati. Takvu svotu usred noći ne mogu stvoriti. Gdje bih mogao naći takvu svotu?

– Ti uvijek imaš para; još sam ti skinuo deset rubalja, ali si ti poznata cicija.

– Dođite prekosutra – slušajte, prekosutra ujutro, točno u podne, dat ću vam sve, cijelu svotu, razumijete li?

Šatov po treći put stade bjesomučno udarati o prozor:

– Daj mi deset rubalja, a sutra rano izjutra doći ću po drugih pet.

– Ne mogu, prekosutra izjutra ću vam dati pet, ali sutra bogami, ne mogu. Bolje i da ne dolazite, bolje da ne dolazite.

– Daj mi deset; o, nitkove!

– Zašto me neprestano psujete? Pričekajte, moram posvijetliti; eto, izbili ste mi jedno okno... Tko je vidio tako psovati usred noći? Evo! – i on pruži kroz prozor novčanicu.

Šatov je zgrabi; bila je to novčanica od pet rubalja.

– Boga mi, ne mogu vam dati više, možete me i ubiti, ali više nemam, prekosutra bih vam mogao dati, ali sad više ne mogu.

– Ne odlazim odavde! – zaurla Šatov.

– Dobro, evo vam još, eto, dajem vam još ove dvije, ali više ne mogu. Makar se derali ne znam kako, neću vam dati, kako god bilo da bilo, neću vam dati; neću vam dati, neću vam dati!

Bio je izbezumljen, mahnit i znojan. Dvije novčanice koje je još pružio kroz prozor bijahu od po jednog rublja. Tako je sad Šatov sve u svemu imao sedam rubalja.

– Đavo neka te nosi, doći ću sutra. Prebit ću te, Ljamšine, ako ne pripraviš još osam rubalja.

»Ali sutra mene neće biti kod kuće, budalo jedna!«, odmah pomisli Ljamšin.

– Čekajte, čekajte! – bjesomučno on povika za Šatovom koji je već počeo trčati. – Čekajte, vratite se. Recite mi molim vas da li je istina da vam se vratila žena?

– Budalo! – pljunu Šatov i potrča kući što ga noge nose.

IV

Moram spomenuti da Arina Prohorovna nije ništa znala o odluci koja je pala na jučerašnjem sastanku. Virginski, kad se onako zaprepašten i malaksao vratio kući, nije joj se usudio spomenuti odluku koju su bili donijeli; ali svejedno nije mogao izdržati nego joj je otkrio polovicu – to jest, saopćio joj je kako im je Verhovenski rekao da je Šatov čvrsto odlučio podnijeti prijavu; usto je odmah dodao da on u to baš sasvim ne vjeruje. Arina Prohorovna se strašno uplašila. I baš zbog toga je, kad je Šatov dojurio po nju, usprkos tome što je bila umorna, jer se cijelu prošlu noć nagnjavila s nekom porodiljom, odmah pristala da ode onamo. Uvijek je bila sigurna da je takav »nikogović, kao što je Šatov, spreman na malograđanske podlosti«; ali dolazak Marje

Ignjatijevne postavio je cijeli slučaj na glavce. Uplašenost Šatova, njegovo očajničko zaklinjanje i traženje pomoći značili su preokret u izdajičinim osjećajima: čovjek, koji se odlučio čak i sama sebe izdati samo zato da bi upropastio druge, vjerojatno bi drugačije nastupao i govorio nego što je nastupao i govorio Šatov. Jednom riječju, Arina Prohorovna je odlučila da se o svemu uvjeri na svoje oči. Virginski je bio veoma zadovoljan zbog toga što je ona tako spremno pristala – kao da mu se kamen svalio sa srca! U njemu se čak pojavio tračak nade: vladanje Šatova učinilo mu se u potpunoj oprečnosti s crnim slutnjama Verhovenskoga...

Šatov se nije prevario; kad se vratio kući, zatekao je Arinu Prohorovnu već kraj *Marie*. Upravo je bila stigla, prezirno otjerala Kirilova koji je dreždio podno stepenica; brže-bolje se upoznala s *Marie* koja je smatrala da se otprije ne poznaju; zatekla ju je »grozno raspoloženu«, to jest, bijesnu, razdraženu i u »najmalodušnijem očajanju« i – već za neko pet minuta uspjela ju je posve ušutkati.

– Što ste toliko zapeli, te nećete skupu primalju? – govorila je ona baš u času kad je ušao Šatov. – To je prava pravcata glupost, to su izopačene misli koje izaziva vaše abnormalno stanje. Kad bi vam pomagala kakva starica, prosta seljanka, bilo bi pedeset posto vjerojatnosti da će porod loše završiti; a briga i troškova bilo bi više nego ako uzmete skupu primalju. Uostalom, kako znate da sam ja skupa primalja? Možete mi platiti i kasnije, neću vas prevariti, a za uspjeh jamčim; pokraj mene nećete umrijeti, to još nisam doživjela. A dijete vam mogu već sutra otpraviti u sirotište i kasnije na selo, da ga ondje odgajaju – i sve će biti u redu. Lijepo ćete ozdraviti, latit ćete se nekog solidnog posla i za kratko vrijeme isplatiti Šatovu za smještaj i za sve troškove koji uopće neće biti osobito veliki...

– Ne mogu... Nemam prava da mu padnem na teret...

– To su razboriti i građanski osjećaji, ali vjerujete da Šatovu neće ništa škoditi ako se od zanesenjaka bar donekle pretvori u čovjeka koji čvrsto stoji na zemlji. Treba samo da ne pravi gluposti, da ne udara u bubanj, da ne trči uokolo po gradu isplažena jezika. Ako ga ne budete držali na uzdi, do jutra će možda, razbuditi sve doktore u našem mjestu; već je uznemirio sve pse u mojoj ulici. A vama doktora ne treba, već sam rekla da potpuno za sve ja jamčim. Staricu biste možda ipak mogli unajmiti, da bude pri ruci, ali to gotovo ništa ne stoji. Uostalom, i on bi mogao biti od neke koristi, a ne da samo čini gluposti. Ima ruke i noge i može skoknuti u ljekarnicu a da vas ne povrijedi nekakvom

svojom velikodušnošću i dobročinstvima. Kakvo je to, do đavola, dobročinstvo! Nije li vas upravo on doveo na te grane? Nije li vas on zavadio s obitelji kod koje ste služili kao guvernanta, i to iz egoističkih pobuda, da bi se s vama oženio? Znamo mi sve, čuli smo... Eto, pa još maloprije je doletio ko sumanut i derao se da se cijela ulica orila. Ne želim se nikomu nametati i došla sam jedino ovamo radi vas, iz načela, zato što smo mi sve solidarne jedna s drugom; ja sam mu to rekla, i to još prije nego što sam izišla. Ako ipak mislite da nisam potrebna, onda zbogom; samo se bojim da ne bude nesreće koju je tako lako izbjeći.

I ona čak ustade sa stolice.

Marie je bila toliko nemoćna, toliko je patila i, istini za volju, toliko se plašila skorog događaja da se nije usudila otjerati je. Ali je tu ženu ipak odmah zamrzila: nije ona uopće tako mislila, nisu takvi osjećaji bili u duši *Marie*! Ali zlokobno proroštvo o mogućoj smrti na rukama neiskusne babice nadvladalo je odbojnost. Međutim, zbog toga je od tog trenutka postala još bezobzirnija u svojim prohtjevima i još okrutnija prema Šatovu. Najposlije mu je čak zabranila ne samo da je gleda nego i da bude licem okrenut prema njoj. Trudovi su postajali sve jači i jači. Kletve, pa čak i psovke, postajale sve neobuzdanije.

– Eh, možemo ga poslati van – odlučno će Arina Prohorovna – izbezumljen je i samo vas plaši; blijed je kao mrtvac. Što biste vi, recite mi molim vas, što biste vi, smiješni čudače? Kakva komedija!

Šatov ne odgovori; odlučio je ništa ne odgovarati.

– Već sam vidjela dosta glupih očeva koji u ovoj prilici slično polude. Ali zato su oni bar...

– Ušutite ili me pustite da crknem! Da niste više ništa rekli! Dosta mi je, dosta mi je! – vikala je *Marie* na sav glas.

– Nemoguće je posve šutjeti, to biste morali znati ako niste posve šenuli; ali ja shvaćam u kakvom ste stanju. Bar o samom porodu moramo razgovarati: recite mi, jeste li bar štogod pripravili? Odgovorite mi vi, Šatove, ona sad ne može.

– Recite što zapravo treba pripraviti?

– Znači da još niste ništa pripravili.

Nabrojala je sve ono najnužnije, i treba joj odati priznanje da je navela zaista samo ono najnužnije i najbjednije. Neke od tih stvari je Šatov našao i u kući. *Marie* je izvadila ključ i pružila mu ga da potraži i u njezinoj putnoj torbi. Kako su mu drhtale ruke, on je petljao znatno duže nego je bilo potrebno da bi otvorio nepoznatu bravu. *Marie* se izbezumila, ali kad je priskočila Arina Proho-

rovna, u nakani da mu oduzme ključ, ona joj nipošto nije htjela dopustiti da zaviri u njenu torbu pa je, ludo cičeći i kukajući, zahtijevala da je otvori baš Šatov sam.

Po neke stvarčice trebalo je skočiti Kirilovu. Tek što se Šatov okrenuo da onamo pođe, ona ga je bjesomučno pozvala da se vrati i smirila se tek kad joj je Šatov, koji je strelovito jurnuo natrag iz stubišta u sobu, objasnio da odlazi svega načas, po najnužnije stvari i da će se odmah vratiti.

– Zbilja je vama teško ugoditi, gospođo – nasmija se Arina Prohorovna – čas mora okrenuti lice prema zidu i ne smije vas ni pogledati, čas se ne smije uopće maknuti od vas a da ne zaplačete. Još će sebi koješta uvrtjeti u glavu. De, de, ne ludujte, ne uzbuđujte se, samo se šalim.

– Neka se samo usudi nešto pomisliti.

– Ih, ih, da nije u vas zaljubljen kao mačak, ne bi isplažena jezika jurio ulicom i ne bi uzbunio sve pse u gradu. Izbacio mi je prozorski okvir.

V

Šatov je zatekao Kirilova, koji je još hodao po sobi, iz kuta u kut, toliko rastresena da se uopće više nije sjećao da mu je Šatov spominjao ženin povratak; samo je slušao i ništa nije shvaćao.

– Ah, da – sjeti se on napokon, kao da se s naporom rastaje od neke misli koja ga je posve zaokupila. – Jest... starica... žena ili starica? Čekajte; i žena i starica, je li tako? Sjećam se; potražio sam ih, starica će doći, samo ne odmah. Uzmite jastuk. I što još? Aha... čekajte, jeste li vi ikada doživjeli, Šatove, trenutke vječne harmonije?

– Znate, Kirilove, vi više nećete moći ovako bdjeti cijele noći.

Kirilov se prenu i – na veliko čudo – počne govoriti mnogo razložnije nego što je ikada govorio; bilo je očito da je on već odavno sve to uobličio, pa možda čak i pribilježio:

– Ima trenutaka, ujedanput ih se skupi možda najviše pet-šest, kad čovjek odjednom osjeti da je vječna harmonija posve ostvarena. To nije zemaljski osjećaj; ne kažem ni da je nebeski, nego hoću reći da to čovjek u zemaljskom obliku i ne bi mogao podnijeti. Treba se fizički izmijeniti ili umrijeti. Taj osjećaj je jasan i nepobitan. Kao da odjednom ćutite cijelu prirodu i kažete: tako

je, to je istina. Dok je Bog stvarao svijet, potkraj svakog dana bi rekao: »Jest, to je istina, i to je dobro«. To... to nije ganuće, nego obična radost. Više ne treba opraštati ništa, jer nema što da se oprosti. Nije da čovjek voli, jer je to i te koliko uzvišenije od ljubavi! Upravo je strašno koliko je to nevjerojatno jasno i koliko je radosno. Ako potraje dulje od pet sekundi, duša izdržati ne može i naprosto nestaje. Za tih pet sekundi možeš proživjeti život, i ja bih za njih dao cio svoj život jer se isplati. Da bi čovjek deset sekundi izdržao, treba da se čovjek izmijeni fizički. Mislim da bi trebalo da prestane rađati djecu. Čemu će mu djeca, čemu ljudski razvoj, ako je cilj ostvaren? U Bibliji je rečeno da se poslije uskrsnuća ljudi neće rađati nego će živjeti kao anđeli božji. To je nagovještaj. Porađa li se vaša žena?

– Kirilove, je li vas često ovako spopada?

– Jednom u tri dana, jednom na sedmicu.

– Nemate li možda padavicu?

– Nemam.

– Znači da ćete dobiti. Čuvajte se, Kirilove, čuo sam da padavica baš ovako počinje. Jedan padavičar mi je potanko opisivao taj prethodni osjećaj koji najavljuje napadaj, na dlaku je jednak vašem opisu; i on je spominjao pet sekundi i tvrdio je da se više ne može podnijeti. Sjetite se Muhamedova ibrika[1], koji se nije isprazno prije nego je on na konju obišao trkom cijeli raj. Taj ibrik, to vam je tih pet sekundi; vrlo je to nalik na vašu harmoniju, a i Muhamed je bio epileptičar. Čuvajte se, Kirilove, da vas ne zgrabi padavica.

– Neće stići – mirno se nasmiješi Kirilov.

VI

Noć je polako prolazila. Šatova su slali van, psovali, ponovo zvali u sobu. *Marie* je već počela nevjerojatno strahovati za svoj život. Vikala je da želi živjeti, da »svakako, svakako« želi živjeti i

[1] Prema islamskoj legendi, Muhamed je jedne noći, pošto ga je probudio anđeo Gabrijel, krenuo na čudesnom konju u Jeruzalem. Obišao je zatim nebo, porazgovarao s Bogom, anđelima i prorocima, zavirio u pakao... A kad se vratio kući, postelja mu je još bila topla i voda, iz ibrika koji je na odlasku slučajno prevrnuo nogom, nije iscurila – toliko je putovanje kratko trajalo.

da se boji smrti. »Neću, neću!«, ponavljala je ona. Da nije bilo Arine Prohorovne, slabo bi prošla. Malo-pomalo je ona posve obuzdala rodilju. *Marie* se pokoravala svakoj njezinoj riječi, svakom poviku, baš kao malo dijete. Arina Prohorovna je osvajala strogošću, a ne ljubaznošću, a i bila je majstor u svom poslu. Počelo je svitati. Arina Prohorovna je odjednom uvrtjela sebi u glavu da je Šatov izletio na stubište da bi se ondje pomolio Bogu, pa se počela smijati. *Marie* se također pakosno nasmijala, pakosno i zajedljivo, baš kao da će joj od takva smijeha laknuti. Napokon posve istjeraše Šatova iz sobe. Osvanulo je vlažno hladno jutro. On se zabio licem u kut i stajao u tom položaju baš kao i sinoć kad je naišao Erkelj. Drhtao je kao list, bojao se razmišljati, ali mu je mozak prihvaćao svaku pomisao koja naiđe, baš kao u snu. Prividi su ga neprestano zaokupljali i neprestano nestajali kao kakve trule niti. Ono što se razlijegalo iz sobe sad više nije bilo nalik na ljudsko ječanje, nego na prave stravične životinjske urlike, koje je bilo nepodnošljivo i gotovo nemoguće slušati. Htio je začepiti uši ali nije mogao, nego je pao na koljena i sumanuto ponavljao: »*Marie, Marie!*« I onda se napokon začula dreka, posve drugačija dreka, od koje je Šatov zadrhtao i skočio na noge, jer je to bila slabašna i nekako napukla dreka novorođenčeta. Prekrižio se i poletio u sobu. U rukama Arine Prohorovne cičalo je i bacakalo se ručicama i nožicama sićušno crveno zgužvano, užasno bespomoćno biće, izloženo, poput zrnca prašine, i najslabijem dašku vjetra, ali biće koje se deralo i javljalo kao da želi pokazati da i ono ima pravo na život... *Marie* je ležala, kako se činilo, u nesvijesti, ali je već trenutak kasnije otvorila oči i čudno, čudno pogledala Šatova: taj je pogled bio nekako posve nov, nije mogao pravo shvatiti kakav je zapravo bio, ali ga nikada prije nije vidio, niti se sjećao da ga je ikada tako pogledala.

– Dječak? Je li dječak? – patnički je zapitala Arinu Prohorovnu.

– Dečko i pol! – odgovorila joj je glasno primalja povijajući dijete.

Kad ga je već bila povila i spremala se da ga polegne poprijeko na postelju, između dva jastuka, na trenutak ga je predala Šatovu. *Marie* mu, krišom i kao da se boji Arine Prohorovne, klimnu glavom. Šatov je odmah shvatio i prinio joj novorođenče da ga pogleda.

– Kako je... lijep... – prošapta ona tiho i nasmiješi se.

– Ih, kako samo gleda! – veselo i slavodobitno se nasmije Arina

Prohorovna, zagledavši se Šatovu u lice. – Kako mu se samo razvuklo lice!

– Radujte se, Arina Prohorovna... To je velika sreća... – idiotski blažena izraza na licu protisnu Šatov, koji je sav sinuo kad je *Marie* izrekla one riječi o djetetu.

– Zašto vam je to sad odjednom neka sreća? – veselo će Arina Prohorovna ustumaravši se, spremajući po sobi i radeći kao da se najmila.

– Tajna rođenja novog bića, velika je i neobjašnjiva tajna, Arina Prohorovna, i šteta je što vi to ne shvaćate!

Šatov je nevezano, mutno i zanosno nešto gunđao.

Kao da mu se nešto poremetilo u glavi i kao da sad, samo od sebe, protiv njegove volje navire iz duše.

– Bilo ih je dvoje, i sad se odjednom pojavilo treće, novi, potpuni, savršeni duh, kao da ga nije stvorila ruka čovječija; nove misli i nova ljubav, čak te strah hvata od toga... Nema ništa na svijetu uzvišenije od toga.

– E, jest namlatio svašta! Naprosto nastaje novi organizam i nema u tome baš nikakve tajne – prostodušno i veselo se smijala Arina Prohorovna. – Da je tako, svaka bi muha bila tajna. Ali ima tu nešto drugo: suvišni ljudi ne bi trebalo da se rađaju. Prvo preuredite svijet, da ne bude suvišnih ljudi, a onda ih istom rađajte. A, eto, njega treba već prekosutra odnijeti u sirotište... Uostalom, tako mora biti.

– Nikad ga neću dati u sirotište! – odlučno izgovori Šatov zagledavši se netremice u pod.

– Hoćete li ga posiniti?

– Pa on i jest moj sin.

– Naravno, on je Šatov, pred zakonom je on Šatov, pa nema razloga da se pravite nekim dobročiniteljem čovječanstva. Ne može on bez velikih riječi. De, dobro, samo znate što, gospodo – završi ona napokon pospremati. Moram ići. Svratit ću još izjutra i navečer, ako bude potrebno, a sada, jer je ovdje sve sretno ispalo, moram skoknuti i drugima koji me već odavno čekaju. Našli ste Šatove, nekakvu staricu; nemam ništa protiv starice, ali pripazite i vi, mužiću; sjedite pokraj nje, možda će joj što ustrebati; čini mi se da vas Marja Ignjatijevna neće sad otjerati... Dobro, dobro, samo se šalim...

Kad ju je Šatov ispratio, ona mu na vrtnim vratima još dobaci:

– Nisam se u životu toliko nasmijala koliko vama noćas; ne tražim ni novaca od vas; smijat ću vam se i u snu. Nikada nisam vidjela nešto smješnije.

Otišla je neobično raspoložena. Po držanju Šatova i po njegovim riječima, nedvojbeno je shvatila da je taj čovjek »spreman na očinsku ulogu i da je zapravo najobičnija krpa«. Namjerno je svratila kući, iako je do druge porodilje mogla otići kraćim putom, da bi cijelu priču ispričala i Virginskome.

– *Marie*, rekla ti je da neko vrijeme ne smiješ zaspati iako će ti to, čini mi se, biti vrlo teško... – oprezno reče Šatov. – Sjest ću do prozora i pripaziti na tebe, što kažeš?

I on sjede iza divana, do prozora tako da ga ona nije nikako mogla vidjeti. Ali ne prođe ni jedna minuta, a ona ga pozva i preko volje zamoli da joj namjesti jastuk. On ga pokuša namjestiti. Dotle je ona ljutito gledala u zid.

– Ne tako, oh, ne tako... Kakve ti ruke imaš!

Šatov ponovo pokuša popraviti jastuk.

– Sagnite se – odjednom će ona oporo nastojeći ga ne gledati.

On zadrhta, ali se sagnu.

– Još... ne tako... bliže – i odjednom ga njena lijeva ruka brzo obuhvati oko vrata, i on na čelu osjeti čvrst i vlažan, poljubac.

– *Marie!*

Usne su joj drhtale, ona se svladavala, ali se odjednom ispravila i sijevnuvši očima izrekla:

– Nikolaj Stavrogin je podlac!

I nemoćno, kao pokošena, srušila se ničice na jastuk, histerično zajecala i čvrsto stegla rukom šaku Šatovu.

Od tog trenutka više ga nije puštala da se makne od nje i zatražila da joj sjedne kraj uzglavlja. Govorila je malo ali ga je neprestano promatrala i osmjehivala mu se kao šenuta. Činilo se kao da je odjednom poludjela. Sve se odjednom nekako izmijenilo. Šatov je čas plakao kao dječačić, čas govorio koješta, ludo, mutno i nadahnuto; ljubio joj je ruke; ona ga je slušala zanosno, možda čak i ne shvaćajući, ali mu je nježno prolazila slabašnom rukom kroz kosu, gladila je i uživala u njoj. On joj je pričao o Kirilovu, o tome kako će njih dvoje odsada živjeti »iznova i vječito«, o postojanju Boga, o tome kako su svi ljudi dobri... U takvu zanosu ponovo su podigli dijete da ga se nagledaju.

– *Marie* – kaza on držeći novorođenče na rukama – gotovo je s bunilom iz prošlosti, svršeno je sa sramotom i strvinom! Latimo se posla i utroje krenimo novim putom! Da, novim putom! Ah, sad sam se sjetio: kako ćemo mu ime dati, *Marie?*

– Njemu? Kako ćemo mu ime dati? – priupita ona začuđeno i odjednom joj se na licu pokaza neizreciva tuga.

Pljesnula je rukama, prijekorno pogledala Šatova i zarila lice u jastuk.

– *Marie*, što ti je? – povikao je žalosno i uplašeno.

– I vi možete, vi možete... o, nezahvalniče!

– *Marie*, oprosti mi, *Marie*... Samo sam pitao kako ćemo ga zvati. Ja ne znam...

– Ivan, naravno Ivan – podiže ona zažareno lice mokro od suza – zar biste mogli i posumnjati da ćemo mu dati neko drugo strašno ime?

– *Marie*, umiri se; o, kako si uzrujana!

– Opet me vrijeđate; zašto to pokušavate objasniti mojom uzrujanošću? Kladim se da biste vi, kad bih htjela da mu dadnemo ono... ono strašno ime, da biste vi odmah pristali, čak vam ne bi bilo ni čudno! O, kako ste nezahvalni, kako ste svi podli, svi odreda svi!

Za trenutak su se naravno, pomirili. Šatov ju je nagovorio da zaspi. Ona je zaspala, ali ipak nije ispustila njegovu ruku iz svoje, često se budila, gledala ga baš kao da se boji da ne ode, i opet tonula u san.

Kirilov je poslao staricu da im »čestita«, a po njoj toploga čaja, svježe ispečene kotlete i juhu s bijelim kruhom za »Marju Ignjatijevnu«. Rodilja je pohlepno pojela juhu, starica previla dijete u nove pelene; *Marie* je natjerala i Šatova da pojede kotlet.

Vrijeme je prolazilo. Umorni Šatov je zaspao i sam na stolici, položivši glavu na jastuk *Marie*. U tom položaju ih je zatekla Arina Prohorovna, koja je, eto, održala riječ, veselo ih probudila, stručno porazgovorila s *Marie*, pogledala dijete i opet naredila Šatovu da se ne miče iz sobe. Zatim je, spomenuvši u šali, pomalo prezirno i s visoka, »supruge«, otišla isto onako raspložena, kao i jutros.

Bijaše već posve mračno kad se probudio Šatov. Brže-bolje je zapalio svijeću i otrčao po staricu; ali tek što je strčao niz stepenice kad ga iznenadi tih šum laganih koračaja čovjeka koji mu se penjao u susret. Ušao je Erkelj.

– Ne ulazite! – prošapta Šatov, brzo ga uhvati za ruku i povuče natrag prema vrtnim vratima. – Pričekajte ovdje, odmah ću doći, posve sam na vas zaboravio, posve! O, baš ste se sad morali pojaviti!

Toliko se žurio da čak nije svratio Kirilovu nego je samo odozdo pozvao staricu. *Marie* je uhvatio bijes i očaj zbog toga što mu je »uopće moglo pasti na pamet da je ostavi samu«.

– Ali znaj – povikao je on zanosno – znaj da je ovo posljednji

ovakav korak! Pred nama je novi put i nikada, nikada se više nećemo sjećati bivših strahota!

Jedva ju je nekako uspio umiriti, obećavši da će se vratiti točno u devet sati; čvrsto ju je poljubio, poljubio je i dijete i brzo sjurio do Erkelja koji ga je čekao.

Njih se dvojica otputiše u park obitelji Stavrogin u Skvorcšnike, gdje je, prije godinu i pol, na jednom samotnom mjestu, u dnu parka, ondje gdje već počinje borik, bio zakopao tiskarski stroj što su mu ga povjerili. Bijaše to zabačeno i samotno mjesto, posve neupadljivo i prilično udaljeno od ljetnikovca u Skvorešnicima. Od kuće Filipova trebalo je prevaliti tri i pol, a možda i četiri vrste.

– Nećemo valjda pješice? Uzet ću fijaker.

– Najljepše vas molim da ne uzimate fijaker – usprotivi se Erkelj – zabranili su da ga uzmemo. I kočijaš bi mogao biti svjedok.

– Uh... do đavola! Svejedno, samo da što prije svršimo.

I oni opružiše korake.

– Erkelju, mali moj dečko! – uzviknu Šatov – Jeste li vi bili kad u životu sretni?

– Sve mi se čini da ste vi sad vrlo sretni – uzvrati radoznali Erkelj.

GLAVA ŠESTA

TJESKOBNA NOĆ

I

Virginski je toga dana puna dva sata obilazio sve *naše* da bi im saopćio kako Šatov zacijelo neće podnijeti prijavu zato što mu se vratila žena i što mu se rodilo dijete pa, »poznajući ljudsko srce«, teško je povjerovati da bi on u takvim trenucima mogao biti opasan. Ali se veoma razočarao kad gotovo nikoga nije zatekao kod kuće; našao je jedino Erkelja i Ljamšina. Erkelj ga je saslušao šutke i nevino ga gledao u oči; na otvoreno pitanje: »Hoće li poći

onamo u šest sati ili neće?«, odgovorio je, najnevinije se osmjehnuvši, da će »naravno, otići«.

Ljamšin je očito bio veoma teško bolestan jer je ležao zamotavši glavu u pokrivač. Kad je ugledao Virginskoga, uplašio se, i čim je gost počeo govoriti, zamahao je ispod pokrivača rukama, zaklinjući ga da ga pusti na miru. Ipak je saslušao sve novosti o Šatovu; a najviše ga je pogodila vijest da nikoga drugoga nema kod kuće. Kasnije se pokazalo da je on već vrlo dobro znao (zahvaljujući Liputinu) i za Fećkinu smrt i da je o tome sam počeo brzo i nevezano pričati Virginskome, čime je sad on zapanjio gosta. Na otvoreno pitanje Virginskoga: »Treba li ići onamo ili ne treba?«, opet se počeo izvlačiti, mašući rukama i ponavljajući kako se on »u to ne petlja, ništa ne zna i moli da ga ostave na miru«.

Virginski se vratio kući utučen i vrlo uzbuđen; teško mu je bilo i zbog toga što je u kući morao sve skrivati; dotle je bio vičan o svemu i svačemu pričati ženi; i da mu u taj čas u usijanom mozgu nije sinula nova misao, novi plan, koji bi mogao ublažiti buduće događaje, možda bi i on, kao i Ljamšin, legao u krevet. Ali, ta nova misao ga je ohrabrila, i on je čak počeo nestrpljivo čekati ugovoreni čas i čak je puno prije nego je trebalo krenuo na ročište.

Bilo je to veoma turobno mjesto, na rubu golemog parka Stavroginovih. Poslije sam namjerno svratio onamo da ga pogledam; a kako se tek, zacijelo, to mjesto zlokobno doimalo one mrke jesenje večeri. Ondje je počinjala stara branjevina; golemi starodavni borovi su se kao mračne i nejasne pjege nazirali u tmini. Bilo je tako mračno da se ni na dva koračaja nije moglo raspoznati ljudsko lice, ali su Petar Stepanovič, Liputin i Erkelj, koji je kasnije došao, ponijeli svjetiljke. Tko zna zašto i kada, u davna vremena, ondje je bila podignuta, od gruba i neotesana kamena, nekakva prilično smiješna pećina u obliku sjenice. Stol i klupe u toj pećini već su odavno sagnjili i počeli se raspadati. Dvije stotine koračaja udesno završavalo se treće jezero u parku. Tri jezera koja su počinjala tik pred samim ljetnikovcem, protezala su se, jedno za drugim, u razmaku od dobre vrste, sve do kraja parka. Nije bilo nimalo vjerojatno da bi bilo kakva buka, krik ili čak hitac mogao doprijeti do ušiju stanara vlasteoske kuće Stavroginovih, u kojoj sad gospodara i nije bilo. Kako je jučer otputovao Nikolaj Vsevolodovič a kako je otišao i Aleksej Jegorič, u cijeloj kući je ostalo svega pet-šest stanara koji su, može se reći, bili već posve nemoćni. U svakom slučaju moglo se gotovo potpuno pouzdano ustvrditi da se, kad bi tko od njih nešto i čuo, ni jedan od tih osamljenih stanovnika ne bi odvažio krenuti u pomoć i

napustiti tople peći i utopljene ležaje, nego bi se još samo uplašio povika ili zazivanja u pomoć.

Već u šest sati i dvadeset minuta su se svi, osim Erkelja, koga su bili poslali po Šatova, nalazili na okupu. Ovoga puta Petar Stepanovič nije zakasnio; došao je s Tolkačenkom. Tolkačenko je bio mrk i zabrinut; od one njegove namještene i drsko-razmetljive odlučnosti nije bilo sad ni traga. Gotovo se uopće nije odmicao od Petra Stepanoviča i činilo se kao da mu je odjednom postao beskrajno privržen. Svaki čas mu je nastojao brižno nešto prišapnuti, ali mu Petar Stepanovič gotovo ništa nije odgovarao ili bi samo štogod gnjevno progunđao da ga se otrese.

Šigaljov i Virginski su stigli čak nešto prije Petra Stepanoviča i, čim je on došao, odmah su se maknuli u stranu, očito u smišljenoj nakani da mukom šute. Petar Stepanovič je podigao svjetiljku i pogledao ih toliko bezobzirno i pozorno da je to već bilo uvredljivo. »Naumili su se usprotiviti«, sine mu u mozgu.

– A Ljamšina nema? – zapita on Virginskoga. – Tko ono reče da je bolestan?

– Ovdje sam – javi se Ljamšin, iskrsnuvši iza drveta. Bio je u debelom ogrtaču i do brade se zamotao u plašt tako da mu je bilo teško poznati lice, čak i u svjetlu svjetiljke.

– Znači da jedino nema Liputina?

I tada Liputin šutke iziđe iz pećine. Petar Stepanovič opet podiže svjetiljku.

– Zašto ste se onamo zavukli, zašto niste odmah izišli?

– Smatram da svi mi imamo pravo da se slobodno krećemo – probrglja Liputin iako, vjerojatno, ni sam nije posve shvaćao što je htio reći.

– Gospodo – prvi put će glasno Petar Stepanovič, jer se dotad samo šaputalo, što se sad sviju neobično dojmilo. – Mislim da dobro shvaćate da se sad više ne moramo natezati. Jučer je rečeno sve što treba, i mi smo sve jasno i glasno uglavili. Ali, sve mi se čini, sudeći po nekim licima, da bi neki od vas htjeli još štogod reći; zato vas molim da požurite. Do đavola, imamo malo vremena, a Erkelj bi ga mogao svakog časa dovesti...

– On će ga sigurno dovesti – ubaci Tolkačenko bez ikakva razloga.

– Ako se ne varam, prvo preuzimamo tiskaru? – zapita Liputin, i opet se činilo kao da ne zna zašto zapravo to pita.

– Razumije se, nećemo se odreći svojih stvari – Petar Stepanovič mu osvijetli lice. – Jučer smo se dogovorili da je ne treba preuzimati u pravom smislu te riječi. On će nam samo pokazati

mjesto gdje ju je zakopao; mi je možemo i kasnije iskopati. Znam da se nalazi nekih desetak koračaja od jednog ugla ove pećine... Ali, slušajte, Liputine, kako ste mogli, do đavola, zaboraviti naš dogovor? Dogovorili smo se da ćete ga vi dočekati sam, a mi ćemo izići kasnije... Čudno je da to sad zapitkujete ili možda samo tako lupetate bez veze?

Liputin se namrgodi i ne odgovori. Svi su šutjeli. Vjetar je njihao vršike borova.

– Međutim se nadam, gospodo, da će svatko od vas izvršiti svoju dužnost – ne otrpje opet Petar Stepanovič.

– Znam da se Šatovu vratila žena i da je rodila – javi se iznenada Virginski, uzrujano, žurno i teško izgovarajući riječi i mašući rukama. – Poznavajući ljudsko srce... možemo biti sigurni da nas on sad neće prokazati... Zato što je sretan... Zbog toga sam jutros obilazio sve odreda i nikoga nisam našao... Naime, htio sam reći da sad možda ne bi više ni trebalo...

On ušutje: ponestajalo mu je daha.

– Kad biste vi, gospodine Virginski, odjednom postali sretni – zakorači prema njemu Petar Stepanovič – biste li vi odgodili – nećemo reći prijavu, jer o tome nema ni govora – nego neki opasni čin na koji ste se bili odlučili prije sretnog trenutka i koji ste smatrali za svoju građansku dužnost i obavezu bez obzira što zbog njega možete izgubiti i glavu i sreću?

– Naravno da ne bih odgodio! Nipošto ne bih odgodio – uzvrpolji se Virginski, izgovorivši ove riječi u nekom suludom zanosu.

– Radije biste pristali ponovo biti nesretan, nego podlac?

– Tako je, tako je... Ja bih, štoviše, naprotiv... radije bio obični podlac... naime, ne mislim... ne podlac, nego naprotiv, pravi nesretnik bih bio radije, nego podlac.

– Onda znajte da Šatov tu prijavu smatra za svoju građansku dužnost, najuzvišenijim svojim načelom, a dokaz za to leži u činjenici da se i on sam izlaže vlastima, iako bi mu, naravno, mnogo što oprostili zbog te prijave. Čovjek kao on nikada neće od toga odustati. Ne može ga spriječiti nikakva sreća; već sutradan će se otrijezniti, pokajati i prokazati nas. Osim toga, ne shvaćam kakva je sreća u tome što mu se žena vratila poslije tri godine da bi u njegovoj sobi rodila Stavroginovo dijete.

– Ali nitko nije vidio tu prijavu – odjednom odlučno izreče Šigaljov.

– Ja sam je vidio – podviknu Petar Stepanovič. – Sigurno je da ona postoji, pa mi je zato sve ovo strašno glupo, gospodo!

– A ja ipak – planu odjednom Virginski – ja ipak protestiram... Protestiram svim srcem... Htio bih... znate što bih htio: eto, kad on dođe, da stanemo svi pred njega i zapitamo ga – ako je istina to o prijavi, zatražit ćemo od njega da se pokaje, a ako nije istina da dâ časnu riječ da nije istina; onda ćemo ga tek pustiti da ode. U svakom slučaju treba mu suditi; pravedno suditi. A ne prvo se sakriti, pa onda navaliti na njega.

– Bilo bi nevjerojatno glupo zbog nečije časne riječi staviti na kocku zajedničku stvar! Do đavola, gospodo, kako je sad sve ovo postalo glupo i kako se vi to vladate u opasnim trenucima?

– Ja protestiram, ja protestiram – mljeo je Virginski.

– Bar se nemojte derati, nećemo čuti ugovoreni znak. Šatov je, gospodo... (Do đavola, kako je sve to glupo!) Već sam vam rekao da je Šatov slavenofil, to će reći, jedan od najvećih glupana... Uostalom, do đavola, nije to sad važno, pustimo to! Samo me zbunjujete! Šatov je, gospodo bio ogorčen čovjek i, kako je ipak pripadao društvu, on se, htio ili ne htio, do posljenjeg časa nadao kako ćemo ga moći upotrijebiti za zajedničku stvar i iskoristiti baš to njegovo ogorčenje. Branio sam ga i štitio usprkos pouzdanim uputama koje sam dobio... Štitio sam ga sto puta više nego što je zaslužio! A na kraju je on ipak podnio prijavu; eh, do đavola, dosta sad o tome!... Neka sad samo netko od vas pokuša kliznuti! Nitko više nema pravo izvlačiti se iz ovoga! Možete se s njim i ljubiti ako hoćete, ali zbog njegove časne riječi nemate prava izdati zajedničku stvar! Tako mogu postupati jedino svinje i oni koji su se prodali vlastima!

– A tko se od nas prodao vlastima? – procijedi opet Liputin.

– Vi, možda upravo vi. Bilo bi bolje da šutite, Liputine, samo lupetate bez veze i iz navike. Prodane duše su, gospodo, svi oni koji strahuju u opasnim trenucima. Uvijek će se naći neka uplašena budala koja će u posljednji čas umaći i zavikati: »Jao oprostite mi, i ja ću ih sve izdati!« Ali znajte, gospodo, da vam sad ne bi više oprostili kad biste podnijeli i ne znam kakvu prijavu. Ako bi presuda možda i bila za dva stupnja blaža, Sibir vam ipak ne gine a, osim toga, ne biste mogli umaći ni onom drugome maču. A drugi je mač još oštriji od državnog.

Petar Stepanovič se već posve razbjesnio pa i pretjeravao. Šigaljov mu se odlučno primaknuo za tri koraka.

– Sinoć sam dobro o svemu porazmislio – poče on, kao i uvijek, sigurno i postupno (meni se čini, kad bi se ispod njega otvorila zemlja, da on ni u tom času ne bi podigao glasa niti bi promijenio slovca u svom postupnom izlaganju) – i kad sam

porazmislio, zaključio sam da ovo ubojstvo, na koje se spremamo, nije samo gubitak dragocjenog vremana, koje bismo mogli upotrijebiti za bitnije i neposrednije poslove, nego da još povrh svega znači i kobno skretanje s normalnog puta, što je uvijek najviše škodilo općoj stvari i za cijela desetljeća odgađalo njen uspjeh, izlažući je utjecaju lakoumnih ljudi, uglavnom, običnih politikanata, a ne pravih socijalista. Došao sam ovamo jedino zbog toga da bih protestirao protiv zamišljenog čina, u ime opće koristi, a sad ću se povući u trenutku koji vi, ne znam zašto, nazivate opasnim. Ja odlazim, ali ne iz straha pred opasnošću i ne iz sućuti prema Šatovu, s kojim se ne mislim ljubiti, nego jedino zbog toga što je cio ovaj slučaj, od početka do kraja, u potpunoj suprotnosti s mojim programom. Ako sumnjate da sam se prodao vlastima i da bih vas mogao prokazati, o tome vas mogu razuvjeriti: ja prijavu sigurno neću podnijeti.

Okrenuo se i otišao.

– Do đavola, još će ih sresti i upozoriti Šatova! – povika Petar Stepanovič i povuče revolver. Škljocnu zapeti obarač.

– Možete biti posve sigurni – okrenu se opet Šigaljov – da ću možda pozdraviti Šatova, ako ga usput sretnem, ali da ga ne kanim upozoravati.

– Znate li da biste ovo mogli skupo platiti, gospodine Fourier?

– Molim vas da imate na umu da ja nisam nikakav Fourier. Kad me možete uspoređivati s tim sladunjavim i kolebljivim zanesenjakom, to samo znači da se niste upoznali s mojim rukopisom, iako vam je bio u rukama. Što se tiče vaših prijetnji, mogu vam reći da ste u zao čas zapeli taj pištolj; u ovom trenutku je to za vas prilično nezgodno. Ako mi se kanite osvetiti sutra ili prekosutra, i tada ipak nećete, osim suvišnih briga, ništa drugo postići kad biste me ustrijelili: ubit ćete me, a prije ili kasnije ćete ipak prihvatiti moj sistem. Zbogom.

U taj čas se iz daljine od možda dvije stotine koračaja, negdje iz parka, od jezera, razlegnu zvižduk. Liputin odmah, prema jučerašnjem dogovoru, uzvrati zviždukom. (Zbog toga je on, ne pouzdajući se u svoja gotovo bezuba usta, još jutros kupio za jednu kopjejku na tržnici zemljanu dječju pištaljku). Erkelj je putom upozorio Šatova da su ugovorili takav znak, tako da Šatov nije ništa posumnjao.

– Ne brinite, tako ću ih mimoići da me neće uopće primijetiti – uvjerljivo prošapta Šigaljov i tada, bez žurbe i ne ubrzavajući korake, pođe odlučno kući kroz mračni park.

Danas već točno znamo, do u najsitnije potankosti, kako se

odigrala ta užasna tragedija. Prvo je Liputin dočekao Erkelja i Šatova pred pećinom; Šatov ga nije ni pozdravio, ni pružio mu ruke, nego je odmah brzo i glasno rekao:

– Pa gdje vam je lopata i nemate li još koju svjetiljku? Što se bojite, nema ovdje ni žive duše a u Skvorešnicima nas ne bi čuli sve kad bismo pucali i iz topova. Eto, ovdje je stroj. Točno ovdje, baš na ovom mjestu...

I on odista udari nogom o zemlju desetak koračaja od stražnjeg ugla pećine, onoga ugla koji je bio okrenut prema šumi. U taj čas nasrnu na njega odostrag Tolkačenko, a Erkelj ga isto tako odostrag zgrabi za laktove. Liputin navali sprijeda. Ta trojica ga u tili čas oboriše i pritisnuše na zemlju. Tada priskoči Petar Stepanovič s revolverom u ruci. Kažu da je Šatov dospio okrenuti glavu prema njemu, da ga je ugledao i poznao. Tri su svjetiljke osvjetljavale prizor. Šatov je tada kratko i očajnički zavikao; ali nisu mu dali vikati: Petar Stepanovič mu je polako i odlučno uperio revolver pravo u čelo, čvrsto ga prislonio i – povukao obarač. Vjerojatno hitac nije bio glasan, a u svakom slučaju u Skvorešnicima nisu ništa čuli. Čuo ga je, naravno, jedino Šigaljov koji se do tada bio udaljio možda svega svojih tri stotine koraka; čuo je i krik i hitac, ali se, kako je kasnije sam izjavio, nije okrenuo pa čak ni zastao. Smrt je nastupila gotovo trenutačno. Potpunu prisebnost duha – ali vjerojatno ne baš i hladnokrvnost – sačuvao je jedino Petar Stepanovič. Čučnuo je i polako, ali mirno, pretražio džepove žrtve. Novaca nisu našli (novčanik je bio ostavio pod jastukom Marje Ignjatijevne). Bila su tu svega dva-tri beznačajna papirića: jedna potvrda, naslov neke knjige i neki stari inozemni gostionički račun, koji se, tko zna zašto, već dvije godine povlačio po njegovim džepovima. Papiriće je Petar Stepanovič strpao u svoj džep i, primijetivši napokon da su se svi sjatili oko leša i bulje u nj ništa ne poduzimajući, počeo ih je bijesno i nepristojno psovati da se late posla. Tolkačenko i Erkelj su se pribrali, otrčali, i ubrzo donijeli iz pećine dva kamena, teška po dvije kile, koji su ondje još jutros bili spremili i pripravili, to jest, čvrsto i pomno ih privezali konopcima. Kako je leš prema dogovoru trebalo odnijeti do najbližeg (trećeg) jezera i ondje ga potopiti, odmah su se latili posla da privežu kamenje žrtvi za noge i o vrat. Privezivao je zapravo Petar Stepanovič, a Tolkačenko i Erkelj su samo pridržali kamenove i dodavali mu ih. Prvo je pružio Erkelj svoj kamen, i dok je Petar Stepanovič, gunđajući i psujući konopcem vezivao mrtvačeve noge i za njih kameni teret, Tolkačenko je dotle dakle prilično dugo, držao svoj kamen u ispruženim rukama, nagnuvši

se dobrano i gotovo nekako ponizno cijelim tijelom naprijed kako bi što prije, čim se to od njega zatraži, pružio teret, i nijednom mu nije palo na pamet da u međuvremenu spusti kamen na zemlju. Kad su, napokon, oba kamena bila vezana za žrtvu i kad je Petar Stepanovič ustao da bi se zagledao u lica nazočnih, izbila je neobična upadica kojoj se nije nitko nadao i koja je sve začudila.

Kao što sam već spomenuo, gotovo svi su samo stajali i ništa nisu radili, osim, donekle, Tolkačenka i Erkelja. Virginski je, istina, poletio na Šatova, u onom času kad su svi poletjeli, ali nije nasrnuo na njega niti je pomogao da ga obore. Ljamšin se našao među napadačima tek poslije hica. Dok je možda, svojih desetak minuta trajalo to natezanje s lešom, oni su bili gotovo odsutni duhom. Zbili se u krug i, mjesto nemira ili zabrinutosti, obuzelo ih jedino neko čuđenje. Sprijeda je stajao Liputin, tik leša. Virginski mu je izvirivao preko ramena nekako osobito radoznalo, poput slučajna namjernika, izdižući se čak na prste da bi bolje vidio što se događa. Ljamšin se opet sklonio za Virginskoga i samo je ponekad oprezno iza njega izvirivao i odmah se ponovo skrivao. Kad je Petar Stepanovič privezao kamenje i ustao, Virginskoga je odjednom uhvatila drhtavica, pljesnuo je rukama i žalosno uzviknuo na sav glas:

– To nema smisla! To nema nikakva smisla!

Možda bi on čak i još nešto dodao uz taj svoj toliko zakašnjeli uzvik, ali mu Ljamšin nije dao dovršiti: odjednom ga je snažno obujmio, stisnuo odostrag i proderao se nevjerojatno prodorno. Ima takvih stravičnih trenutaka, kad, na primjer, neki čovjek poviče izmijenjenim glasom, glasom za koji je prije bilo nezamislivo da bi ga on uopće mogao ispustiti, i to vrlo često zvuči strašno jezivo. Ljamšin sad nije zavikao ljudskim, nego nekakvim životinjskim glasom. Stežući odostraga Virginskoga sve čvršće i čvršće, obuzet nekim grčevitim porivom, on se derao bez predaha i prekida, izbečivši oči u sve nazočne i razjapivši silno usta, a nogama sitno udarao po zemlji kao da bije u bubanj. Virginski se toliko uplašio da je i sam luđački zavikao i toliko se bjesomučno razjario da se tome od njega nitko ne bi nadao, nastojeći se oteti iz Ljamšinova zagrljaja, grebući ga i udarajući ga koliko je god mogao dosegnuti rukama iza leđa. Erkelj mu je napokon pomogao da se oslobodi Ljamšina. Ali kada je Virginski uplašeno uzmaknuo desetak koračaja u stranu, Ljamšin je odjednom, ugledavši Petra Stepanoviča, ponovo zaurlao i sada nasrnuo na njega. Zapevši o leš, on je preko leša pao na Petra Stepanoviča i tako ga čvrsto obujmio, privinuvši glavu na njegove prsi, da ni Petar

Stepanovič, ni Tolkačenko, ni Liputin u prvi čas gotovo ništa nisu mogli poduzeti. Petar Stepanovič je vikao, psovao, udarao ga šakom po glavi; napokon se nekako uspio oteti, izvukao revolver i uperio ga pravo u otvorena usta Ljamšinu, koji je još urlao i koga su već čvrsto držali za ruke Tolkačenko, Erkelj i Liputin; ali Ljamšin se nije obazirao na revolver, nego se svejednako, derao. Tada Erkelj, zgužvavši brže-bolje svoj svileni rupčić, strpa mu ga u usta, tako da dernjava utihnu. Tolkačenko mu je dotle svezao ruke preostalim komadom užeta.

– Veoma čudno – reče Petar Stepanovič uzbuđeno i začuđeno promatrajući luđaka.

Očito je bilo da se užasno zapanjio.

– Nisam mislio da je takav – doda on zamišljeno.

Zasada su ostavili Erkelja da pripazi na njega. Trebalo se što prije osloboditi mrtvaca: digli su već takvu galamu da bi ih zbilja netko mogao čuti. Tolkačenko i Petar Stepanovič su uzeli svjetiljke i prihvatili leš ispod glave; Liputin i Virginski su ga uhvatili za noge i ponijeli. Dva su kamena silno otežavala teret, a trebalo je prijeći više od dvije stotine koračaja. Najsnažniji je bio Tolkačenko. On je odmah savjetovao da drže ukorak, ali mu nitko ništa nije odgovorio, i svatko je koračao kako je znao. Petar Stepanovič je išao s desne strane i, dobrano se nagnuvši, nosio na ramenu mrtvačevu glavu, dok je lijevom rukom odozdo pridržavao kamen. Kako se Tolkačenko ni do polovice puta nije sjetio da mu pomogne nositi kamen, Petar Stepanovič je napokon počeo vikati na njega i psovati ga. Njegovi povici su bili iznenadni i oskvrnuli su tišinu; svi su i dalje nosili šutke, i tek pred samim jezerom, Virginski je, povijajući se pod teretom, kao da je malaksao od težine, odjednom uzviknuo jednako onako glasno i plačno:

– To nema smisla, ne, to uopće nema smisla!

Ono mjesto, gdje se završavalo treće i poveliko Skvorešnikovsko jezero i do kojeg su donijeli ubijenu žrtvu, bijaše jedno od najsamotnijih i najzabitnijih kutaka parka, osobito u ovo kasno doba godine. Obala jezera je ondje bila obrasla travom. Odložili su svjetiljku, zanjihali leš i bacili ga u vodu. Začuo se potmuli pljusak koji je odzvanjao još neko vrijeme. Petar Stepanovič diže svjetiljku a i ostali iskoračiše naprijed i radoznalo se zagledaše da vide kako će potonuti mrtvac; ali više ničega nije bilo: leš, optežan kamenjem, odmah je potonuo. Široki kolobari, koji su se raširili po površini vode, brzo su se gubili. Sve je bilo svršeno.

– Gospodo – obrati se Petar Stepanovič svima – sad ćemo se razići. Vi zacijelo u ovom trenutku osjećate onaj slobodarski

ponos koji prati izvršenje slobodarske dužnosti. Ako ste, na žalost, sada previše uzrujani da biste se tako osjećali, sigurno je da ćete se tako osjećati već sutra, i bilo bi čak sramotno ako se ne biste tako osjećali. Neobično sramotno uzbuđenje Ljamšina spreman sam shvatiti kao bunilo, to prije, što je on zaista, kako kažu, od jutros bolestan. A vi ćete, Virginski, čim na miru porazmislite, odmah shvatiti da je u interesu opće stvari bilo nemoguće pouzdavati se u nečiju časnu riječ, nego da je trebalo učiniti ono što smo i učinili. Kasnije ćete se uvjeriti da je prijava već bila spremna. Zato sam spreman prijeći i preko vaših upadica. Nikakvoj opasnosti nema ni traga. Nikome neće pasti na pamet da posumnja u bilo koga od nas, osobito ako se budete znali vladati kako treba; prema tome, sve ponajviše zavisi ipak od vas samih i o vašem potpunom uvjerenju u ispravnost ovog čina koje će se, nadam se, do sutra posve učvrstiti u vama. Uostalom, vi ste se i udružili u ovu posebnu organizaciju slobodarskog saveza istomišljenika da biste, u interesu opće stvari, u odlučnom trenutku međusobno podijelili snage i, ako treba, međusobno se nadzirali. Svaki od nas ima velike obaveze. Vi ste pozvani da obnovite trulo društvo koje se usmrdjelo od ustajalosti; taj cilj vam mora uvijek biti pred očima da biste smogli više hrabrosti. Vaš je glavni zadatak, zasad, da sve što prije srušimo: i državu, i njen moral. Ostat ćemo jedino mi koji smo sami sebe unaprijed proglasili budućom vlasti: pametne ćemo prigrliti, a glupe podjarmiti. To vas nipošto ne smije zbunjivati. Treba preodgojiti ljude da bismo ih učinili dostojnima slobode. Očekuje nas još mnogo tisuća Šatova. Mi ćemo se organizirati da bismo mogli upravljati pokretom; ono što se samo nudi i nameće sramota je ne uzeti. Sad ću otići Kirilovu i ujutro ćemo imati dokument kojim se on, uoči smrti, obraća vlasti preuzimajući odgovornost na sebe. Ništa nije vjerodostojnije od takva objašnjenja. Prvo i prvo, on je bio u zavadi sa Šatovom; stanovali su zajedno u Americi i, prema tome, imali su vremena da se posvade. Poznato je da je Šatov promijenio svoje političke nazore; to će reći da se nisu trpjeli zbog različitosti nazora i zbog straha da jedan drugoga ne prijavi – to će reći, bili su spremni na sve. Sve će to tako stajati u pismu Kirilova. Napokon, bit će spomenuto da je u njegovoj kući, u kući Filipova, stanovao robijaš Fećka. I to će posve odvratiti svaku sumnju od vas, jer će te tikvane posve zbuniti. Sutra se, gospodo, više nećemo vidjeti; ja ću na veoma kratko vrijeme otići u unutrašnjost gubernije. A prekosutra ćete već dobiti prve vijesti od mene. Toplo bih vam savjetovao da sutra ne izlazite iz kuće. Sad ćemo krenuti, dva po dva, na

različite strane. Vas ću, Tolkačenko, zamoliti da se pobrinete za Ljamšina i da ga odvedete kući. Vi možete na njega djelovati i, što je najvažnije, objasniti mu koliko svojom malodušnošću zapravo škodi samome sebi. U vašega rođaka Šigaljova, gospodine Virginski, ne sumnjam baš kao ni u vas: on nas neće prijaviti. Jedino mi je žao što se ovako ponio; međutim, on ipak nije izjavio da napušta našu organizaciju pa je, prema tome, prerano da ga prekrižimo. Samo požurimo sad, gospodo; iako imamo posla s tikvanima, ipak je bolje biti oprezan...

Virginski je otišao s Erkeljem. Erkelj je, prije nego što je predao Ljamšina Tolkačenku, stigao još da ga dogura pred Petra Stepanoviča i da kaže kako se Ljamšin, eto, pribrao, kako se kaje, moli oproštenje i čak se ne sjeća što ga je to spopalo. Petar Stepanovič je otišao posve sam, zaobilaznim putom, s druge strane jezera, iza parka. To je bio najduži put. Veoma se začudio kad ga je na pola puta dostigao Liputin.

– Petre Stepanoviču, mislim da će Ljamšin prijaviti.

– Neće, osvijestit će se i shvatit će da će, ako prijavi, prvi završiti u Sibiru. Sad više nitko ne može prijaviti. Ni vi nećete prijaviti.

– A vi?

– Ja bih, nesumnjivo, uvalio sve vas čim biste samo pomislili da izdate, i svi to dobro znate. Ali nećete izdati. Jeste li pretrčali cijele ove dvije vrste da biste mi to rekli?

– Petre Stepanoviču, Petre Stepanoviču, ta mi se možda više nikada nećemo vidjeti.

– Kako vam to pada na pamet?

– Recite mi samo nešto.

– Što? Znate, najviše bih volio kad biste se vi izgubili.

– Samo nešto mi odgovorite, ali iskreno: jesmo li mi jedina petorka na svijetu ili je istina da ima nekoliko stotina takvih petorki? Pitam vas to s višeg stanovišta, Petre Stepanoviču.

– Vidim to po tome koliko ste izbezumljeni. Znate li, Liputine, da ste vi opasniji od Ljamšina?

– Znam, znam, ali... odgovorite mi, odgovorite mi na pitanje!

– Vi ste glupan. Ta sad bi vam bar, čini mi se, moralo biti svejedno postoji li samo jedna petorka ili tisuću petorki.

– Znači da postoji samo jedna! To sam i mislio! – povika Liputin. – Cijelo vrijeme sam znao da postoji samo jedna petorka, oduvijek sam to znao...

I ne sačekavši ikakva drugog odgovora, on se okrenu i brzo nestane u mraku.

Petar Stepanovič se malko zamisli.

– Ni govora, nitko neće podnijeti prijavu – reče on odlučno – ali skupina mora ostati na okupu i pokoravati se, inače ću ih... Kakvo je to ipak đubre od ljudi!

II

Prvo je svratio kući i pažljivo, bez žurbe, složio stvari u kovčeg. Ujutro u šest sati polazio je iz grada brzi vlak. Taj jutarnji brzi vlak išao je svega jednom na sedmicu i bio uveden tek nedavno, a i to za pokus. Iako je Petar Stepanovič najavio *našima* da će se na neko vrijeme skloniti u unutrašnjost gubernije, kasnije se pokazalo da su njegove namjere bile posve različite. Spremivši kovčeg, on je isplatio gazdaricu kojoj je unaprijed bio najavio svoj odlazak i fijakerom se odvezao Erkelju, koji je stanovao nedaleko od željezničke stanice. A zatim je, već negdje oko jedan sat izjutra, pošao Kirilovu, ušuljavši se opet kroz tajni Fećkin prolaz u plotu.

Petar Stepanovič je bio veoma loše volje. Osim drugih prilično značajnih neuspjeha (na primjer, nikako još nije mogao saznati šta je sa Stavroginom), on je, kako mi se čini – iako to ne mogu pouzdano tvrditi – bio tijekom dana odnekuda (najvjerojatnije iz Petrograda) potajno upozoren na neku opasnost koja mu uskoro prijeti. Naravno, o svim tim ondašnjim događajima u našem gradu kruži danas mnogo legendi; a ako se i zna nešto pouzdano i točno, onda to jedino znaju oni koji to po svojoj dužnosti moraju znati. Osobno smatram da je Petar Stepanovič možda imao nekih određenih veza i izvan našeg grada tako da je, vjerojatno, doista bio obaviješten da mu prijeti opasnost. Čak sam uvjeren, usprkos ciničnoj i ludoj Liputinovoj sumnjičavosti, da je on možda zaista imao, osim naše, još dvije-tri petorke, i to u Moskvi ili Petrogradu; ako baš i nisu bile petorke, onda su zacijelo bile veze i naročiti odnosi – i to možda čak vrlo zanimljivi. Tri dana iza njegova odlaska, iz Petrograda je u naš grad stigao nalog da ga se odmah uhapsi – ne znam da li zbog ovdašnjih prijestupa ili zbog nekih drugih. Taj je nalog stigao u pravi čas da pojača onu strahotnu zaplašenost, onu gotovo mističnu zaplašenost koja je spopala naše vlasti i naše društvo, koje je dotle bilo veoma lakoumno, poslije otkrića tajanstvenog i višestruko karakterističnog umorstva studenta Šatova, umorstva što je prevršilo mjeru mjesnih čudaštava i

poslije drugih neobično zagonetnih okolnosti koje su pratile taj slučaj. Ali nalog za hapšenje je zakasnio: Petar Stepanovič je u to vrijeme već bio u Petrogradu, pod lažnim imenom, odakle je, nanjušivši što mu se sprema, odmah kliznuo u inozemstvo... Uostalom, previše se zatrčavam i pretičem događaje.

Ušao je u Kirilovu sobu, držeći se srdito i izazovno. Kao da je želio, ne samo obaviti ono najvažnije, nego se još osvetiti i iskaliti na Kirilovu. Čini se da mu se Kirilov poveselio; bilo je očito da ga je već dugo, grozničavo i nestrpljivo iščekivao. U licu je bio bljeđi nego obično, pogled tamnih očiju bio mu tmuran i ukočen.

– Mislio sam da nećete doći – on nekako jedva protisnu s drugog kraja divana ne ustajući da pozdravi gosta. Petar Stepanovič zastade pred njim i, prije nego što će progovoriti, netremice mu se zagleda u lice.

– Znači da je sve u redu i da ne kanite odustati od svoje namjere. Bravo! – nasmiješi se on izazovno pokroviteljski. – E, pa – doda on zlurado i veselo – ako sam i zakasnio, bar vi ne treba da zbog toga žalite: poklonio sam vam tri sata.

– Ne želim da mi vi darivate nikakve satove... A ti mi ih i ne možeš darovati... budalo!

– Što kažete? – zadrhta u prvi čas Petar Stepanovič, ali se odmah svlada – još i vrijeđate! Kao da ste nešto ljuti? – odsiječe on, vladajući se još izazovno i bahato. – U ovakvu trenutku bilo bi bolje da budete mirni. Najbolje je da sad smatrate sebe za Kolumba a mene za obična miša koji vas ne može uvrijediti. To sam vam još jučer savjetovao.

– Tebe za miša neću smatrati.

– Što to znači, je li to kompliment? Nego, i čaj vam je hladan... Znači da je sve pošlo nizbrdo. Zbilja, ovdje nije sve u redu. Oho! Što to vidim na prozoru, u tanjuru. (On priđe prozoru.) Pazi, kuhana kokoš s rižom!... Ali zašto je niste do sada načeli? To će reći da ste bili u takvom raspoloženju da vam čak ni kokoš...

– Ja sam jeo, a to se vas ne tiče; šutite.

– Naravno, naravno, a vama je ionako svejedno. Ali meni nije svejedno: zamislite, gotovo da uopće nisam ručao i, prema tome, ako vam ova kokoš, kao što se nadam, sad više nije potrebna... Što kažete?

– Jedite samo, ako možete.

– E pa, hvala vam, samo bih poslije i čaja.

On brže-bolje sjede za stol na suprotnom kraju divana i nevjerojatno pohlepno navali na jelo; ali je istovremeno neprestano i

pozorno motrio svoju žrtvu. Kirilov ga je ljutito i gadljivo isto tako uporno promatrao, kao da nema snage da odvoji pogleda od njega.

– Onda – ubaci odjednom Petar Stepanovič ne prestajući jesti – onda, hoćemo li mi o našem poslu? Znači da niste odustali? A što ćemo s pismom?

– Ja sam one noći vama rekao da je meni svejedno. Napisat ću ga. To je zbog proglasa?

– Jest, spomenut ćemo i proglase. Uostalom, ja ću vam diktirati. Vama je ionako svejedno. Zar bi vam u ovakvu trenutku moglo još biti do sadržaja pisma?

– Ne tiče se tebe.

– Znam da me se ne tiče, naravno. Uostalom, bit će to svega nekoliko redaka: napisat ćete da ste Šatov i vi raspačavali proglase i da vam je u tome pomagao Fećka, koji je potajno stanovao u vašem stanu. Ovo posljednje o Fećki i o vašem stanu veoma je važno, možda čak i najvažnije. Kao što vidite, ja nastupam posve otvoreno.

– Šatov? Ali čemu tu Šatov? Neću tu Šatova.

– Eto ga sad, što vam je? Njemu više ne možete naškoditi.

– Vratila mu se žena. Probudila se i poslala staricu meni, pita: gdje je on?

– Poslala vam ju je da bi se raspitala gdje je on? Hm, to je nezgodno. Možda bi je opet mogla poslati; nitko ne smije znati da sam ja ovdje...

Petar Stepanovič se uznemirio.

– Neče saznati, ona opet spava; kod nje je babica, Arina Virginska.

– Aha... neće valjda čuti, nadam se? Znate što, najbolje je da zaključate vanjska vrata.

– Nitko neće ništa čuti. A ako dođe Šatov, sakrit ću vas u drugu sobu.

– Šatov neće doći i vi ćete napisati da ste se posvadili s njim zbog njegova izdajstva i prijave koju je spremio... i to večeras... i da ste vi krivi za njegovu smrt.

– On je mrtav! – uzviknu Kirilov i skoči s divana.

– Umro je večeras u osam sati ili, bolje rečeno, sinoć u osam sati, jer je sad već jedan sat iza ponoći.

– Ti si ga ubio!... To sam još jučer slutio!

– Kako ne biste slutili? Evo, iz ovoga revolvera. (On izvadi revolver, tobože, da ga pokaže, ali ga ne vrati u džep, nego ga zadrža u desnoj ruci, vjerojatno za svaki slučaj.) Ipak ste vi čudan

čovjek, Kirilove, ta vi ste vrlo dobro znali da taj glupi čovjek mora tako završiti. Što je tu trebalo uopće slutiti? Ja sam vam to sam nekoliko puta pokušao utuviti u glavu. Šatov je kanio podnijeti prijavu. Pazio sam na njega; nismo ga mogli pustiti da radi što hoće. A i vi ste dobili upute da pazite na njega; sami ste mi spomenuli prije tri sedmice...

– Šuti! Ubio si ga zato što je tebi u lice pljunuo u Ženevi!

– I zato, a i zbog drugih razloga, zbog mnogih razloga; uostalom, ne treba se žestiti, što se uzrujavate? Čemu takvo lice? Oho! Pazi sad, što vam je!...

On skoči i ispruži ruku s revolverom, jer je Kirilov zgrabio s prozora svoj revolver, koji je ondje ležao još od jutros, spreman i napunjen. Petar Stepanovič je uperio oružje u Kirilova i nanišanio. Kirilov se jetko nasmijao.

– Priznaj, podlače, da si zgrabio revolver zato što bih te ja mogao ustrijeliti... Ali ja te ustrijeliti neću... iako... iako...

I on opet uperi revolver u Petra Stepanoviča, kao da nišani, kao da nema snage odreći se pomisli na užitak koji bi osjetio kad bi pucao u njega. Petar Stepanovič je, nišaneći, čekao, čekao kobni trenutak, ne povlačeći obarača i izlažući se opasnosti da prvi dobije metak u čelo: od »manijaka« se mogao svemu nadati. Ali, »manijak« je napokon spustio ruku, izgubivši dah, drhteći i nemajući snage progovoriti.

– Dosta je šale – spusti revolver sad i Petar Stepanovič. – Znao sam da se šalite; samo da znate, stavili ste život na kocku: ja sam mogao i opaliti.

I on prilično mirno sjede na divan, natoči čaj rukom koja je ipak malo podrhtavala. Kirilov odloži revolver na stol i ushoda se gore-dolje po sobi.

– Neću napisati da sam ubio Šatova i... neću sad uopće ništa više napisati. Neće biti pisma.

– Neće biti pisma?

– Neće.

– Kako je to podlo i kako glupo! – pozelenje Petar Stepanovič od srdžbe. – Uostalom, to sam i predosjećao. Da znate da me time niste zaskočili. Slušajte, kako hoćete. Kad bih vas mogao prisiliti silom, upotrijebio bih silu. Vi ste zapravo podlac – sve se jače žestio Petar Stepanovič. – Svojedobno ste tražili od nas novac i obećavali ste nam čuda... Samo ja ipak neću odavde izići bez ikakva rezultata, bar ću vidjeti kako ćete si prosvirati čelo...

– Zahtijevam da izidješ odmah – odlučno zastade pred njim Kirilov.

– E, to nikako, molit ću lijepo – Petar Stepanovič se ponovo maši za revolver – sad bi vam još, možda, iz pakosti i iz kukavičluka, moglo pasti na pamet da sve odgodite i sutra me prijavite policiji kako biste opet dobili koju paru; za to bi vam sigurno platili. Do sto đavola, takve ništarije kao što ste vi ne prezaju ni pred čim! Ali ne brinite, sve sam predvidio: neću otići odavle prije nego što vam prosviram lubanju iz ovoga revolvera baš kao što sam je prosvirao i onome podlacu Šatovu, samo ako se uplašite i odgodite samoubojstvo, đavo neka vas nosi...

– Ti bi svakako da vidiš moju krv?

– Ne iz pakosti, da znate; meni je svejedno. Samo zbog toga da bih mogao biti siguran u interesu naše stvari. Vidite i sami da je nemoguće pouzdati se u čovjeka. Meni nije nimalo jasno zašto vam je puhnulo u glavu da oduzmete sebi život. Nisam ja to izmislio, nego ste vi to sami saopćili, i to ne meni, nego našim inozemnim članovima. I kao što znate, nitko to nije iz vas izvlačio, nitko nije imao pojma o tome, nego ste se vi dobrovoljno ispovjedili, iz sentimentalnih razloga. Što se sad može učiniti kad je već bio smišljen, na osnovi vašeg pristanka i prijedloga (pazite dobro: prijedloga!), određeni plan za naše ovdašnje akcije, koji je sada nemoguće izmijeniti? Sami ste se doveli u položaj da previše toga znate. Ako ustuknete i odlučite se sutra podnijeti prijavu, bilo bi to prilično nezgodno za nas, je li tako? Nema ništa, vi ste se obavezali, dali ste časnu riječ, primili ste novac. To sad nikako ne možete poreći...

Petar Stepanovič se strašno razjedio, ali Kirilov ga već odavno nije slušao. On je opet zamišljeno koračao po sobi.

– Ja žalim Šatova – rekao je ponovo, zastavši pred Petrom Stepanovičem.

– Pa i meni ga je žao, može biti, zar bih...

– Šuti, podlače! – zaurla Kirilov zamahnuvši tako prijeteće da se nije moglo posumnjati u ozbiljnost njegove namjere. – Ubit ću te!

– Pa dobro, dobro, slagao sam, priznajem, nije mi ga uopće nije žao; ali prestanite, dosta! – zaplašeno poskoči Petar Stepanovič i ispruži ruku pred sebe.

Kirilov odjednom ušuti i opet poče koračati po sobi.

– Neću odgoditi; sad baš želim da se ubijem: svi ste vi podlaci!

– To je prava riječ; naravno da su svi podlaci i, prema tome, jer je čestitu čovjeku odvratno živjeti...

– Budalo, ja sam isto takav podlac kao što si i ti, nisam čestit. Čestitih nema.

– Napokon vam je sinulo. Nevjerojatno je da dosada niste shvatili, vi, Kirilove, koji ste toliko pametni, da su svi isti, to jest, da nema ni boljih ni gorih, nego da postoje samo pametni i glupi i da, ako su već svi podlaci (što je inače glupost), zapravo i ne može biti poštenih?

– Ah! Ti mi se zbilja rugaš? – prilično začuđeno ga pogleda Kirilov. – Ti to tako zanosno i jednostavno... Zar i takvi poput tebe mogu imati neko uvjerenje?

– Kirilove, ja nikako ne shvaćam zašto se vi kanite ubiti. Samo znam da ćete to učiniti iz uvjerenja, iz čvrstog uvjerenja. Ali ako vi osjećate potrebu da, recimo, otvorite preda mnom svoje srce, ja sam vam na raspolaganju... Samo morate računati na to da vrijeme protiče...

– Koliko je sati?

– Bome točno dva – pogleda na sat Petar Stepanovič i zapali cigaretu.

»Čini mi se da se još možemo nagoditi«, pomisli on u sebi.

– Neću ja tebi ništa govoriti – progunđa Kirilov.

– Sjećam se da je tu bila riječ o bogu... pa dva puta ste mi objašnjavali. Ako se ustrijelite, postat ćete bog, je li tako?

– Točno, postat ću bog.

Petar Stepanovič se čak i ne osmjehnu; on je samo čekao; Kirilov ga prodorno pogleda.

– Vi ste politička varalica i intrigant, mene smatrate za obična filozofa i zanesenjaka i želite da se pomirimo kako bi me prošao bijes i kako biste, poslije pomirbe, izmamili od mene pismo u kojem priznajem da sam ubio Šatova.

Petar Stepanovič odgovori gotovo istinski bezazleno:

– Pa dobro, recimo da i jesam takav nitkov, ali nije li vam to, u ovim posljednjim trenucima, posve svejedno, Kirilove? Recite, molim vas, zašto bismo se svađali: vi ste takav i takav čovjek, ja sam posve drugačiji čovjek, pa što onda? Osim toga smo obadvojica...

– Podlaci.

– Jasno, možda smo i podlaci. Ta vi znate da su sve to samo prazne riječi.

– Cijelog života nisam htio da to samo prazne riječi budu. Zato sam i živio što sam htio da tako ne bude. I danas, svakog dana, želim da to ne budu prazne riječi.

– Što ćemo, svaki bi onamo gdje mu je bolje. Riba... naime svatko teži za kakvom-takvom udobnosti; u tome je cijela tajna. Uostalom, to je već odavno dobro poznato.

– Za udobnosti, kažeš?
– Nećemo se valjda hvatati za riječ...
– Ne, ti si to dobro rekao; možda je i zbog udobnosti. Bog je potreban, i zato mora postojati.
– E pa, dobro.
– Ali ja znam da ga nema i da ga ne može biti.
– To je točnije.
– Zar ne shvaćaš da čovjek koji vjeruje i u jednu i u drugu ideju ne može dulje živjeti?
– Treba da se ustrijeli, je li?
– Zar ti ne shvaćaš da se čovjek može već i zbog toga ustrijeliti? Ti ne shvaćaš da može postojati čovjek, jedan čovjek među tisuću milijuna, kao što ste vi, jedan jedini koji neće dulje da trpi to.
– Jedino shvaćam da ste se vi, čini mi se, pokolebali... To nije nimalo lijepo.
– I Stavrogina je progutala ideja – prečuje Kirilov upadicu koračajući mrka lica po sobi.
– Što kažete? – napne uši Petar Stepanovič. – Kakva ideja? Je li vam on nešto govorio?
– Nije, govorio sam sam. Ako Stavrogin vjeruje, onda ne vjeruje da vjeruje. Ako ne vjeruje, onda ne vjeruje da ne vjeruje.
– Ali Stavrogin ima u glavi i drugih, pametnijih misli... – zajedljivo progunđa Petar Stepanovič, zabrinuvši se zbog skretanja razgovora i zbog bljedila na Kirilovljevu licu.
»Do đavola, još se neće ustrijeliti«, mislio je, »uvijek sam to slutio; to je samo usijana glava i ništa drugo; kakvo đubre je čovjek!«
– Ti si posljednji čovjek koji je uza me: ne bih htio da se ružno rastanemo – pomirljivo će Kirilov.
Petar Stepanovič nije odmah odgovorio. »Do đavola, što sad opet ovo znači?«, pomisli on opet.
– Vjerujte, Kirilove, da ja osobno nemam ništa protiv vas, kao protiv čovjeka, i uvijek sam...
– Ti si podlac lažnoga duha. Ali, ja sam isti kao i ti i ustrijelit ću se, a ti ćeš ostati živ.
– Naime, vi hoćete reći da sam ja toliko nizak, toliko podao da mi je stalo do toga da živim.
Još nije mogao nikako utvrditi da li je bolje u ovom trenutku nastaviti ovakav razgovor, pa je pomislio da se bolje »prepustiti razvoju događaja«. Ali nadmoćni ton Kirilova, koji nikada nije skrivao prezira prema njemu, ljutio ga je i prije, a sada ga je, tko zna zašto, ljutio i više nego inače. Možda zbog toga što mu se

Kirilov, koji treba da za sat vremena umre (Petar Stepanovič je još računao na to), činio kao čovjek koji je jednom nogom u grobu ili nešto slično tome, pa zato više nikako nije podnosio njegove nadutosti.

– Čini mi se da se samo hvalite preda mnom kako ćete se ustrijeliti?

– Mene je uvijek čudilo da ljudi pristaju da žive – Kirilov opet prečuje njegovu upadicu.

– Hm, recimo da je to pametna misao, ali...

– Majmune, ti mi odobravaš, samo da bi me u svoje šake zgrabio. Šuti, ti ništa ne razumiješ. Ako nema Boga, ja sam Bog.

– Vidite, tu vašu tvrdnju nisam nikad mogao shvatiti: zašto biste vi bili Bog?

– Ako Bog jest, sva je volja njegova, i ja ne mogu ništa mimo volje njegove. Ako ga nema, sva je volja moja, i ja svoju volju objaviti moram.

– Svoju volju? A zašto je morate objaviti?

– Zato što je ta volja sad moja. Nije moguće da se nitko na cijelom planetu našem, obračunavši s Bogom i povjerovavši u vlastitu volju, neće usuditi da objavi tu svoju volju u najpotpunijem obliku? To je nalik na siromaha koji nasljedstvo dobije i uplaši se, ne usuđujući se prići vreći budući da je previše malodušan za vlasnika. Ja želim objaviti svoju volju. Učinit ću to, makar ja jedini.

– Pa učinite.

– Moram se ustrijeliti zato što je najpotpuniji oblik volje – samoubojstvo.

– Pa niste vi jedini koji se ubijate; ima mnogo samoubojica.

– Ali svi oni imaju neki razlog; ali bez ikakva razloga, radi svoje volje – samo sam ja.

»Neće se ustrijeliti«, pomisli opet Petar Stepanovič.

– Znate što – reče on srdito – ja bih na vašem mjestu, da bih pokazao svoju volju, ubio nekoga drugoga, a ne samoga sebe. Mogli biste postati koristan. Reći ću vam koga da ubijete, samo ako se ne uplašite. Tada možda ne bi ni trebalo da se danas ustrijelite. Možemo se dogovoriti.

– Drugoga ubiti je najbjedniji oblik volje, i to je baš na tebe nalik. Ali ja nisam ti: meni je do najvišeg oblika, pa ću zato ubiti sebe samoga.

»Do čega se on dovinuo svojim mozgom«, bijesno će u sebi Petar Stepanovič.

– Ja moram objaviti da ne vjerujem – koračao je po sobi

Kirilov. – Nema za mene uzvišenije ideje nego ideje da Bog ne postoji. Uz mene je cijela povijest čovječanstva. Čovjek ništa drugo radio nije, nego, da bi živio, izmišljao je Boga i zato se nije ubijao; sve do danas se u tome sastojala cijela povijest svijeta. Ja jedini i prvi u cijeloj povijesti svijeta nisam htio izmišljati Boga. Neka jednom zauvijek saznaju.

»Neće se ustrijeliti«, uzrujavao se Petar Stepanovič.

– Tko da sazna? – podjarivao ga je on. – Ovdje smo samo ja i vi; možda bi trebalo da Liputin sazna, je li?

– Svi da saznaju; svi i hoće saznati. Nema tajne koja ne bi mogla izbiti van. To je *on* rekao.

I on grozničavo zanosno pokaza na Spasiteljevu ikonu ispred koje je gorjelo kandilo. Petar Stepanovič se neobično raspali.

– U njega, dakle, još vjerujete i čak ste kandilo zapalili; ili je to možda samo »za svaki slučaj«?

Kirilov nije odgovarao.

– Znate, meni se čini da vi vjerujete čak i više nego pop.

– U koga? U *njega*? Slušaj – zastade Kirilov buljeći preda se ukočenim i tupim pogledom. – Slušaj ovu veliku ideju: bijaše na zemlji jedan dan kad su usred zemlje stajala tri križa. Jedan od onih na križu vjerovao je toliko da je kazao drugome: »Ti ćeš danas sa mnom u raj«. Prošao je taj dan, obadvojica su umrli, nestali i nikada nisu vidjeli ni raja, niti su uskrsnuli. Proroštvo se nije ispunilo. Slušaj me: taj je čovjek bio najuzvišeniji na cijeloj zemlji, bio je razlog njena opstanka. Cijela planeta, sa svime onime što je na njoj, bez toga je čovjeka – obična ludost. Prije a ni poslije nije bilo njemu ravna, niti će ga ikada biti, što je već čudo. A čudo je upravo u tome što ga nije bilo niti će ga ikada slična biti. I kad je tako, kad zakoni prirode nisu čak poštedjeli ni *njega,* čak ni vlastito svoje čudo nisu poštedjeli; nego su ga prisilili da usred laži živi i umre za laž, što znači da je cijela planeta laž samo i da se na laži održava i na poruzi glupoj. Prema tome su i sami zakoni planete laž i đavolska igrarija. Ako si čovjek, reci čemu da se na svijetu živi?

– To je već sasvim drugo pitanje. Meni se čini da ste vi pobrkali dva različita uzroka; a to nije u redu. Eto, recimo, što bi bilo kad biste vi bili Bog? Kad bi nestalo laži i vi zaključili da je cijela laž u tome što je nekoć postojao Bog?

– Napokon si shvatio! – povika Kirilov oduševljeno. – Dakle se shvatiti može, kad može shvatiti čovjek kao što si ti! Shvaćaš li sada da je sveopći spas za sve ljude – ako svima dokažemo tu misao. A tko da je dokaže? Ja! Ne shvaćam kako je dosada ateist

znao da nema Boga a ipak se nije odmah ubio? Spoznati da nema Boga i ne spoznati istovremeno da si sam postao Bogom – posve je nezamislivo, inače bi morao odmah sam sebe ubiti. Ako spoznaš, onda si car i nećeš se ubiti nego ćeš živjeti veoma slavno. Samo onaj koji je prvi, mora se ubiti svakako, jer tko će početi inače i dokazati? Ja ću se svakako ubiti da bi prvi dokazao. Ja sam još samo Bog na silu i nesretan sam jer *moram* objaviti svoju volju. Svi su ljudi nesretni, jer se boje objaviti volju svoju. Čovjek je do sada toliko nesretan i jadan bio, jer se bojao objaviti svoju volju u punom obliku i samo ju je pokazivao krišom, kao đačić. Strašno sam nesretan, jer se strašno bojim. Strah je prokletstvo čovjekovo... Ali ja ću objaviti volju svoju, ja moram povjerovati da ne vjerujem. Ja ću početi, i završiti, i vrata otvoriti. I spasiti. Samo to i ništa drugo spasiti može ljude i slijedeći će se naraštaj fizički već preporoditi; jer u ovom današnjem fizičkom obliku, ma koliko god sam to pokušavao zamisliti, nemoguće je za čovjeka da bude bez svog nekadašnjeg Boga. Tri sam godine tražio božansko obilježje svoje i otkrio sam ga: obilježje moga božanstva je moja volja! To je sve ono čime mogu u potpunosti pokazati svoju neovisnost i groznu slobodu svoju novu. Jer ona jest grozna. Ubit ću se da bih pokazao neovisnost i novu groznu slobodu svoju.

Lice mu bijaše neprirodno blijedo, pogled neopisivo težak. Činilo se da je u groznici. Petar Stepanovič je pomislio da bi se mogao svaki čas srušiti.

– Ovamo pero! – ujedanput sasvim neočekivano vikne Kirilov u nastupu pravog nadahnuća. – Diktiraj, sve ću potpisati. I za Šatova, da sam ga ubio, priznat ću. Diktiraj, dok mi je smiješno. Misli bahatih robova se ne bojim! Vidjet ćeš i sam da će sva tajna izići na vidjelo. A tebe će zgnječiti... Vjerujem! Ja vjerujem!

Petar Stepanovič poskoči, u tren oka primače bočicu s crnilom, papir i počne kazivati u pero iskorištavajući pogodan trenutak i strepeći hoće li uspjeti.

»Ja, Aleksej Kirilov, izjavljujem...«

– Čekaj, neću tako! Kome izjavljujem?

Kirilov je drhtao kao u vrućici. Ta izjava i neka neobična nenadana pomisao o toj izjavi očito ga je, čini se, odjednom posve obuzela, kao neki izlaz prema kojem je pohrlio, da se, bar načas, spasi njegov iscrpljeni duh:

– Kome izjavljujem? Hoću da znam kome.

– Nikome, ili svima, prvome koji pročita. Zašto treba točno odrediti? Cijelom svijetu!

– Cijelom svijetu? Bravo! I samo da ne bude kajanja. Da se kajem neću; i neću vlastima izjavljivati.

– Pa jasno, ne treba, do đavola i vlasti! Nego pišite, ako ozbiljno mislite! – histerično poviknu Petar Stepanovič.

– Čekaj! Hoću da gore bude njuška isplažena jezika.

– Oh, kakve gluposti! – razjedi se Petar Stepanovič. – I bez crteža se može sve izraziti, samo tonom.

– Tonom? To je dobro. Tako je, tonom, tonom! Diktiraj tako da bude taj ton.

»Ja Aleksej Kirilov«, odlučno i strogo je diktirao Petar Stepanovič, nadnijevši se nad rame Kirilovu i prateći svako slovo koje je on ispisivao rukom, uzdrhtalom od uzbuđenja, »Ja, Aleksej Kirilov izjavljujem da sam danas, toga i toga listopada, u osam sati navečer, ubio u parku studenta Šatova zbog izdaje i zbog njegove prijave o proglasima i prijave Fećke, koji je kod nas dvojice, u kući Filipova, stanovao i noćio deset dana. Ubit ću se danas iz revolvera ne zato što bih se kajao ili vas se bojao, nego zato što sam još u inozemstvu odlučio sebi oduzeti život«.

– To je sve? – začudjeno i ogorčeno uzviknu Kirilov.

– Ni riječi više! – usprotivi se Petar Stepanovič, nastojeći da mu otme pismo.

– Stani! – čvrsto pritisnu Kirilov rukom papir na stolu. – Čekaj, ovo je glupost! Hoću da se zna s kime sam ubio. Čemu tu Fećka? A požar? Hoću, osim toga, da ih i izvrijeđam, tonom, tonom!

– Doista je ovo, Kirilove, uvjeravam vas da je dosta – gotovo ga je preklinjao Petar Stepanovič, strepeći da on ne podere papir – da bi povjerovali u sve ovo, treba napisati što mutnije, baš ovako, tek nagovijestiti. Treba im pokazati samo krajičak istine, tek toliko da se raspale. A onda će sami sebi nalagati mnogo više nego mi, i, osim toga, naravno, sebi će vjerovati više nego nama, a to i jest najvažnije i najbolje! Dajte to ovamo; i ovako je izvrsno; dajte, dajte!

I on je nastojao istrgnuti pismo. Kirilov je slušao izbuljenih očiju i nastojao dokučiti o čemu je riječ ali, čini se, više nije mnogo shvaćao.

– Uh, do đavola! – ražesti se veoma Petar Stepanovič. – Pa nije se ni potpisao! Što ste izbečili oči, potpisujte!

– Hoću da ih izvrijeđam... – progunđa Kirilov, ali ipak uze pero i potpisa se. – Hoću da ih vrijeđam...

– Dodajte: *Vive la Rèpublique*[1], i bit će dosta.

– Bravo! – gotovo zaurla Kirilov od oduševljenja. – *Vive la rèpublique dèmocratique et universelle ou – la mort!*...[2] Ne, ne, ne valja. *Libertè, egalitè, fraternitè ou la mort!*[3] To je već bolje, to je bolje – dopisa on s užitkom ispod svog prezimena.

– Dosta je, dosta je – navaljivao je neprestano Petar Stepanovič.

– Čekaj, još samo malo... Još ću se, znaš, potpisati i francuski: *»de Kiriloff, gentilhomme russe et citoyen du monde«.*[4] Ha, ha, ha! – prasnu on u smijeh. – Ne, ne, ne valja, čekaj, sjetio sam se nešto bolje: *»gentilhomme – seminariste russe et citoyen du monde civilisè!*[5] To je bolje od svega... – On skoči s divana, hitro zgrabi revolver s prozora, otrča s revolverom u ruci u drugu sobu i dobro za sobom zatvori vrata. Petar Stepanovič je punu minutu razmišljao buljeći u vrata.

»Ako se odmah odluči, možda će se i ustrijeliti, ali ako počne razmišljati – neće ništa biti od toga«.

On zgrabi ponovo pismo, sjede i pročita ga. Sadržaj izjave mu se sad svidje:

»Što je sad najvažnije? Prvo ih treba privremeno zbuniti i navesti na krivi trag. ‚U parku'? U gradu nema parka, pa će se ipak dovinuti da se to odnosi na Skvorešnike. Ali dok se budu dovijali, proći će mnogo vremena, dok budu tražili – još više, a kad pronađu leš, bit će sigurni da je ovo pismo istinito; to će reći da je sve istina, znači da je ono o Fećki istina. A što zapravo znači taj Fećka znači – požar, smrt Lebjatkinih – znači da je sve poteklo odavde, iz kuće Filipovih, a oni ništa nisu vidjeli, sve im je promaklo – i to će ih posve smlaviti! Naši im neće pasti ni na kraj pameti; Šatov i Kirilov, pa Fećka i Lebjatkin; i zašto su se zapravo oni međusobno poubijali – i time će si lijepo razbijati glavu. Uh, do đavola, nikako da odjekne hitac!«

Iako je čitao i uživao u svom sastavku, neprestano je napeto i zabrinuto osluškivao dok se nije napokon ozlojedio. Zabrinuto je pogledao na sat; bilo je već prilično kasno; a već je proteklo desetak minuta otkako je Kirilov izišao... Zgrabivši svijeću, on se uputi prema vratima sobe u kojoj se bio zatvorio Kirilov. Pred

[1] Živjela Republika!

[2] Živjela demokratska socijalna i sveopća republika – ili smrt!

[3] Sloboda, jednakost, bratstvo ili smrt!

[4] Kirilov, ruski plemić i građanin svijeta.

[5] Ruski plemić – sjemeništarac i građanin uljuđenog svijeta.

vratima mu pade na pamet da svijeća već dogorijeva i da će možda za dvadesetak minuta posve izgorjeti a da druge nema. Uhvatio je kvaku i oprezno oslušnuo: iznutra nije dopirao nikakav šum; on tad otvori vrata i podiže svijeću: unutra nešto zaurla i poleti prema njemu. Snažno je zalupio vrata i naslonio se na njih leđima, ali je opet sve bilo mirno, prava grobna tišina.

Dugo je tako neodlučno stajao držeći svijeću u ruci. U onom kratkom trenutku što je bio u sobi jedva da je išta mogao primijetiti ali mu je ipak upalo u oči lice Kirilova, koji je stajao na drugom kraju sobe, pred prozorom, a i osjetio je životinjski bijes u njemu kad je onako pojurio na nj. Uzdrhtavši, Petar Stepanovič odloži svijeću na stol, pripravi revolver i na prstima uzmaknu u suprotni kut sobe tako da bi još dospio, ako Kirilov otvori vrata i pođe s revolverom prema stolu, nanišaniti i povući obarač prije Kirilova.

Petar Stepanovič više uopće nije vjerovao u samoubojstvo Kirilova. »Stajao je nasred sobe i razmišljao«, sijevnu u mozgu Petra Stepanoviča. »A i soba je tako mračna, grozna... Zaurlao je i pojurio prema meni, što može značiti samo dvoje: ili sam ga omeo upravo u trenutku kad je povlačio obarač na revolveru ili... ili je upravo stajao i razmišljao kako da mene ubije. Razumije se, to je sigurno, razmišljao je kako će mene... Zna da neću otići prije nego ga ubijem, ako se sam uplaši to učiniti – pa, prema tome, ne preostaje mu drugo nego da on ubije mene prije nego što ja ubijem njega... Eto, opet je u sobi potpuna tišina! Naprosto jezivo: odjednom će otvoriti vrata... Prokletstvo je u tome što on vjeruje u Boga čak i više nego pop... Neće se on nikada ustrijeliti!... Mnogo se nakotilo danas takvih koji su se »svojim mozgom dovinuli« do nekih mudrosti. Gadovi! Jao, do đavola, ode svijeća, izgori! Za četvrt sata će se zacijelo ugasiti... Treba ovo završiti; treba završiti pošto-poto... Eto, sada bih ga mirno mogao ubiti... Kad se nađe ovo pismo, nitko neće pomisliti da sam ga ja ubio. Mogao bih ga tako lijepo položiti na pod i staviti mu u ruku prazan revolver da bi svi očito pomislili kako je on sam sebe... Do đavola, ali kako da ga ubijem? Ako otvorim vrata, on će opet jurnuti i opaliti prije mene. Do đavola, vjerojatno će promašiti!«

Tako se on mučio strepeći, i od neizbježna raspleta, i zbog svoje neodlučnosti. Napokon je uzeo svijeću, opet prišao vratima, ispruživši pred sobom zapeti revolver; lijevom se rukom, onom u kojoj je držao svijeću, oslonio na kvaku. Dogodila se nezgoda: kvaka se izmakla, škljocnula i zaškripala. »Sad će opaliti!«, pomisli Petar Stepanovič. Svom snagom odgurnu nogom vrata, podiže svijeću i

uperi preda se revolver; ne razlegnu se ni pucanj, ni krik... U sobi kao da nikoga nije bilo.

Zadrhtao je. Iz sobe nije bilo drugog izlaza i Kirilov nije mogao nikuda uteći. Još više odiže svijeću i pažljivo se zapilji u mrak: nigdje nikoga. Tiho zovnu Kirilova, a onda još jednom, glasnije; nitko ne odgovori.

»Nije valjda pobjegao kroz prozor?«

Zaista je na jednom prozoru bilo otvoreno okance. »Glupost, nije mogao pobjeći kroz takvu rupicu«. Petar Stepanovič prijeđe cijelu sobu i dođe sve do prozora: »Naravno da nije mogao«. Onda se odjednom naglo okrenu i strese od neobične nelagode.

Uza zid, nasuprot prozorima, desno od vrata, stajao je ormar. S desne strane ormara, u kutu između zida i ormara stajao je Kirilov – i to je stajao neobično, veoma neobično: nepomično, uspravno, opruženih ruku uz bedra, zadignute glave i čvrsto pripijena tjemena uza zid, posve u kutu kao da se nastoji, kako se činilo, zavući u nj i sakriti. Na prvi pogled se činilo da se on zaista skriva, ali je opet bilo teško u to povjerovati. Petar Stepanovič je zastao malo ukoso od tog kuta i mogao je jasno vidjeti jedino izbočene dijelove skrivene prilike. Nikako se nije mogao odlučiti da se makne ulijevo da bi vidio cijeloga Kirilova i shvatio u čemu je zagonetka. Srce mu je počelo snažno udarati... I onda se, odjednom, posve razjario: zavikao je i lupajući nogama bijesno pojurio prema stravičnom mjestu.

Ali kad se posve primaknuo, opet je zastao kao ukopan, još osupnutiji i prestravljeniji. Najviše ga je zapanjilo da se ta ljudska figura, usprkos njegovoj vici i bjesomučnu naletu nije čak ni pomakla, nije čak zadrhtala ni jednim udom – baš kao da je od kamena ili voska. Lice joj bijaše neprirodno blijedo, crne oči posve ukočene i uperene u neku daleku točku u prostoru. Petar Stepanovič prođe svijećom odozgo do dolje i opet je podiže uvis osvjetljavajući sa svih strana to lice i pozorno ga promatrajući. Tada zapazi da Kirilov, istina, gleda nekamo preda se, ali da ispod oka vidi i njega, pa ga čak možda i pažljivo promatra. I pade mu na pamet da prinese zapaljenu svijeću tik do lica »toga nitkova«, da ga opeče pa da vidi što će on učiniti. Odjednom mu se učini da Kirilovu zaigra podbradak i da mu na usnama zatitra podrugljiv smiješak, baš kao da je pogodio tu pomisao. Zadrhtao je i posve izbezumljen snažno zgrabio Kirilova za rame.

Tada se dogodilo nešto tako ludo i brzo da se Petar Stepanovič ni kasnije nikako nije mogao pouzdano sjetiti toga trenutka. Tek što se dotakao Kirilova, on je hitro spustio glavu i izbio mu svijeću

iz ruku; svijećnjak je pao na pod i zveknuo a svijeća se ugasila. U istom trenutku je osjetio strahovitu bol na mezimcu lijeve ruke. Zavikao je i, koliko se sjeća, triput je izbezumljeno i svom snagom udario revolverom po glavi Kirilova, koji se oborio na nj i ugrizao ga u prst. Napokon je iščupao prst i glavom bez obzira pojurio van pokušavajući u mraku pronaći izlaz. Za njim su iz sobe dopirali grozni uzvici:

– Odmah, odmah, odmah, odmah...

I tako deset puta. Ali on je svejednako bježao i već se našao u trijemu kad je napokon začuo glasan pucanj. Zastao je u trijemu i svojih pet minuta premišljao u mraku; onda se opet vratio u prvu sobu. Trebalo je doći do svijeće. Zato bi ponajprije morao pronaći svijećnjak, koji mu je Kirilov bio izbio iz ruku i koji je ležao negdje udesno od ormara; ali čime će zapaliti ogorak? Odjednom mu se mutno pričinilo da se prisjeća kako je jučer, kad je ono sjurio u kuhinju da bi se okomio na Fećku, ondje, u kuhinjskom kutu, na polici, slučajno primijetio veliku crvenu kutiju šibica. Pipajući po mraku, uputio se ulijevo, prema kuhinjskim vratima, našao ih, prošao kroz sobičak i sišao niz stube. Na polici, točno na onome mjestu koje je bio upamtio, napipao je u tmini punu, još nenačetu kutiju šibica. Ne zapalivši ni jedne, brzo se vratio u gornje prostorije i istom kad je došao do ormara i do onog mjesta gdje je udarao revolverom po glavi Kirilova, koji ga je ugrizao, sjetio se ugrizenog prsta i u isti čas osjetio u njemu gotovo nesnosnu bol. Stisnuvši zube, jedva je nekako zapalio ogorak svijeće, stavio ga ponovo u svijećnjak i ogledao se: kraj prozora, na kojemu je bilo otvoreno okance, ležao je leš Kirilova, nogu okrenutih prema desnom kutu sobe. Hitac ga je pogodio u desnu sljepoočicu, a metak je izišao visoko s lijeve strane, kroz lubanju. Prosula se krv i mozak. Revolver nije ispao iz ruke samoubojice, koja je mrtvo ležala na podu. Smrt je, vjerojatno, nastupila trenutačno. Pošto je sve pažljivo pregledao, Petar Stepanovič se uspravio, na prstima izišao iz sobe, zatvorio vrata, svijeću odložio na stol u prvoj sobi, porazmislio i zaključio da je ne treba ugasiti, jer ona sigurno ne može izazvati požar. Pogledavši još jednom pismo što je ležalo na stolu, on se i nehotice nasmiješi i zatim, hodajući i dalje bez ikakva razloga na prstima, iziđe iz kuće. Provukao se kroz tajni Fećkin ulaz i opet ga pažljivo zatvorio za sobom.

III

Točno u deset minuta do šest na željezničkoj stanici, pokraj podugačkog niza vagona, šetali su Petar Stepanovič i Erkelj. Petar Stepanovič je putovao a Erkelj ga je došao ispratiti. Prtljag su već bili predali, torbu odnijeli u vagon drugog razreda, na mjesto koje je Petar Stepanovič bio odabrao. Prvo je zvonce već odzvonilo i sad su čekali drugo. Petar Stepanovič se slobodno ogledavao lijevo-desno promatrajući putnike koji su ulazili u vagone. Ali nije primijetio ni jednog pravog znanca; svega je dva puta morao klimnuti glavom u znak pozdrava – nekom trgovcu koga jedva da je i poznavao i nekom mladom seoskom svećeniku koji je putovao svega dvije stanice od našeg grada, u svoju parohiju. Erkelj je očito želio u ovim posljednjim trenucima razgovarati o nečemu vrlo važnom – iako, možda, ni sam nije znao o čemu bi zapravo govorio; i nikako nije znao kako da počne. Sve mu se činilo da se Petru Stepanoviču već popeo na vrh glave i da nestrpljivo očekuje da se zvonce ponovo javi.

– Vi tako slobodno gledate ljude – gotovo plašljivo izusti on, kao da želi upozoriti Petra Stepanoviča na oprez.

– Zašto ne bih? Još se ne moram skrivati. Nije još kucnuo čas. Ne brinite. Samo me je strah da ne bi đavo odnekud doveo Liputina; nanjušit će on već i doletjeti.

– Petre Stepanoviču, nisu oni pouzdani – odlučno će Erkelj.

– Liputin?

– Nitko, Petre Stepanoviču.

– Glupost, sad su svi vezani jučerašnjim događajem. Više nitko neće izdati. Tko će srljati dobrovoljno u nevolju, ako je pri zdravoj pameti?

– Petre Stepanoviču, ali njima će se pomutiti razum.

Ta je pomisao očito već pala na pamet i Petru Stepanoviču i zato ga je Erkeljeva napomena još više razljutila;

– Da se niste i vi uplašili, Erkelju? Uzdam se u vas više nego u bilo koga od njih. Sad mi je jasno koliko je svaki težak. Danas im sve usmeno saopćite, jer vam ih sad naprosto povjeravam. Obiđite ih još prije podne. Moje pismene upute ćete im pročitati sutra ili prekosutra, na zajedničkom sastanku, kad već budu sposobni da vas saslušaju... Ali možete biti sigurni da će već sutra biti sposobni da slušaju, jer će biti u groznom strahu, pa će se smekšati kao vosak... Najvažnije je da vi ne klonete duhom.

– Ah, Petre Stepanoviču, bolje bi bilo da ne otputujete!

– Ali ja odlazim samo na nekoliko dana; začas ću se vratiti.

– Petre Stepanoviču – oprezno, ali odlučno, protisnu Erkelj – možete otići baš i u Petrograd. Vrlo dobro shvaćam da je sve ono što vi radite neophodno za našu opću stvar.

– Tome sam se i nadao od vas, Erkelju. Ako ste već dokučili da zbilja idem u Petrograd, onda vam je isto tako jasno da im nisam mogao reći jučer, u onom trenutku, da tako daleko odlazim, jer bi ih to uplašilo. Vidjeli ste i sami kako su se držali. Ali vi shvaćate da to činim radi naše stvari, radi velike i važne stvari, radi zajedničke stvari, a ne u namjeri da bih kidnuo, kako, vjerojatno, misli onaj Liputin.

– Petre Stepanoviču, možete baš otići u inozemstvo, ja bih i to mogao razumjeti; shvaćam da se morate čuvati zato što ste vi sve, a mi smo – ništa. Ja sve mogu shvatiti, Petre Stepanoviču.

Jadnom momku je čak glas drhtao.

– Hvala vam, Erkelju... Jao, stisnuli ste mi bolesni prst. (Erkelj mu je nespretno stegnuo ruku; bolesni prst bio je uzorno previjen crnom tkaninom). – Ali vam mogu najozbiljnije reći da ću u Petrograd samo priviriti i da ću se možda zadržati svega jedan dan, da bih se odmah vratio ovamo. Kad se vratim, stanovat ću na selu kod Gaganova, da ne bude napadno. Ako se naši uplaše bilo kakve opasnosti, bit ću prvi od svih koji će podmetnuti leđa. Ako se pak i zadržim u Petrogradu, odmah ću vas obavijestiti... uobičajenim putem, a vi ćete to reći njima.

Odjeknu i drugo zvonce.

– Dakle, još svega pet minuta do odlaska vlaka. Znate, ne bih volio da se ova ovdašnja grupica raspadne. Nemojte misliti da se bojim, ne brinite vi za mene; imam mnogo takvih čvorića u velikoj općoj mreži i nemam za što osobito strahovati za ovaj ovdašnji, ali ipak je svaki čvor i te kako koristan. Ali, ja se pouzdajem u vas, iako vas ostavljam gotovo samoga s tim nakazama: ne brinite, neće se oni usuditi podnijeti prijavu... Ah, i vi putujete danas? – podviknu on odjednom posve izmijenjenim, veselim glasom, obrativši se mladiću koji mu je veselo prišao da bi ga pozdravio. – Nisam znao da ćete i vi ovim brzim vlakom. Kamo ste naumili, mami?

Mama ovoga mladića bila je vrlo bogata vlastelinka iz susjedne gubernije, a sam mladić je bio neki daleki rođak Julije Mihajlovne, pa je u gostima proboravio u našem gradu petnaestak dana.

– Ne, idem dalje, u R... Osam sati treba provesti u vagonu. Vi ćete u Petrograd? – nasmija se mladić.

– Odkud ste pogodili da ću baš u Petrograd – još prirodnije se nasmija Petar Stepanovič.

Mladić mu zaprijeti prstom u rukavici.

– Jest, pogodili ste – tajanstveno mu došapnu Petar Stepanovič. – Nosim pisma Julije Mihajlovne i moram ondje obići tri-četiri, znate već kakve osobe, đavo da ih nosi, među nama govoreći. Vražji posao!

– Recite, molim vas, zašto se ona toliko uplašila? – šapnu sad i mladić. – Sinoć me čak nije pustila u kuću; mislim da ne mora strepiti za muževu sudbinu; štoviše, on je upravo uzorno nastradao na onome požaru kad je čak, može se reći, stavio svoj život na kocku.

– Pa jasno – nasmija se Petar Stepanovič – ali, eto, vidite, boji se da je odavde već netko nešto napisao... Naime, neka gospoda... Jednom riječju, najvažniji je tu Stavrogin; to jest knez K... Ah, to je dugačka priča; uostalom, putom ću vam mnogo toga ispričati – naravno koliko obziri dopuštaju... Ovo je moj rođak, zastavnik Erkelj, iz unutrašnjosti.

Mladić, koji je ispod oka gledao Erkelja, dotakne prstom šešir; Erkelj otpozdravi.

– Da znate, Verhovenski, da je užasna muka provesti u vlaku punih osam sati. S nama putuju u prvom razredu Berestov, vrlo smiješan pukovnik, vlasnik susjednog imanja, pokraj našega; oženjen je Garinom (*née de Garine*)[1]; inače je to čovjek na svom mjestu; nije bez nekih ideja. Proveo je u gradu svega dva dana. I luduje za kartama, pa bismo možda mogli zaigrati, je li? Već sam bacio oko na četvrtoga – to je Pripuhlov, t-ski trgovac, bradati milijunaš, u pravom smislu milijunaš, mogu vam reći... Upoznat ću vas, vrlo zgodna vreća zlata, smijat ćemo se.

– S velikim užitkom bih se pokartao, jer osobito volim igrati u vlaku, samo što sam u drugom razredu.

– Pa, molim vas, što to smeta! Prijeći ćete nama. Odmah ću narediti da vas presele u prvi razred. Nadzornik će mene poslušati. Što imate, torbu? I ogrtač?

– Sjajno, idemo!

Petar Stepanovič zgrabi torbu, ogrtač, knjigu i odmah se neobično spremno preseli u prvi razred. Erkelj mu je pomogao. Odjeknu i treće zvonce.

– E pa, Erkelju – brzo i posleno posljednji put pruži Petar

[1] Djevojačko prezime.

Stepanovič ruku, i to već kroz vagonski prozor – ja, evo, sjedoh s njima za karte.

– Ne morate mi objašnjavati, Petre Stepanoviču, ja mogu razumjeti, ja sve razumijem, Petre Stepanoviču!

– Onda, do viđenja – okrenu se naglo Petar Stepanovič, jer ga je mladić bio pozvao da ga upozna s partnerima. I Erkelj više nikada nije vidio svoga Petra Stepanoviča!

Vratio se kući vrlo žalostan. Nije se baš bojao zbog toga što ih je Petar Stepanovič tako nenadno napustio, ali... ali mu je on tako naglo okrenuo leđa, kad ga je zovnuo onaj mladi kicoš i... mogao mu je reći bar nešto drugo, a ne samo ono »do viđenja« ili... bar mu čvršće stisnuti ruku.

Ova posljednja okolnost ga je najviše i pogodila. Neki novi osjećaj počeo je nagrizati njegovo jadno srce, osjećaj koji ni sam još nije znao protumačiti i koji je nekako bio vezan uz jučerašnju večer.

GLAVA SEDMA

POSLJEDNJE PUTOVANJE STEPANA TROFIMOVIČA

I

Siguran sam da se Stepan Trofimovič, kako se približavao trenutak njegova ludog pothvata, sve više bojao. Siguran sam da je zamirao od straha, i to osobito one užasne noći uoči konačne odluke. Nastasja je kasnije tvrdila da je legao na počinak prilično kasno i da je dobro spavao. Samo što to još ništa ne znači; i ljudi osuđeni na smrt, kako se priča, čvrsto spavaju uoči smaknuća. Iako je izišao iz kuće kad je već svanulo i kad nervoznu čovjeku uvijek donekle odlane (eto, major, rođak Virginskoga, prestao bi vjerovati u Boga čim bi prošla noć), ali sam siguran da on prije nikada ne bi mogao ni zamisliti sebe samcatoga na cesti i u takvu položaju, a da se ne zgrozi od te pomisli. Naravno, neke mahnite misli vjerojatno su mu ublažile u prvo vrijeme oštrinu tog groznog

osječaja iznenadne osamljenosti u kojemu se našao tek što je ostavio *Stasie* (Nastasju) i svoj dvadesetogodišnji topli zapećak. Ali, svejedno, da je i najjasnije slutio sve strahote koje ga očekuju, on bi ipak izišao na cestu i krenuo u svijet. U tome je bilo nešto uznosito i nešto što ga je, usprkos svega, oduševljavalo. O, naravno da je mogao prihvatiti lagodne uvjete koje mu je ponudila Varvara Petrovna i uživati njezinu naklonost »*comme un*[1] obični nametnik«! Ali on nije prihvatio ukazanu milost i nije ostao. I sad je svojevoljno napušta i visoko diže »barjak velike ideje« i ide poginuti za nju na cesti! Zacijelo se on tako nekako osjećao u tim trenucima; zacijelo se njemu u takvom svjetlu ukazivao njegov pothvat.

Meni se više puta nametalo pitanje: zašto je on baš pobjegao, hoću reći, pobjegao pješice, kad se jednostavno mogao odvesti kolima? Isprva sam to pokušavao protumačiti njegovom pedesetogodišnjom životnom nesposobnošću i zanesenjačkom zbrkom u mozgu koju su izazvali svi ti snažni osjećaji. Mislio sam da mu se pomisao na putnu objavu i kočiju (makar i s praporcima) u onom času učinila previše običnom i prozaičnom; a, naprotiv, hodočašće, makar i s kišobranom u ruci, mnogo privlačnijim i prikladnijim za osvetu voljenoj osobi. A danas, kad je sve već gotovo, mislim da se cijela zgoda odigrala mnogo jednostavnije: prvo i prvo, on se bojao uzeti kola i konje, zato što bi Varvara Petrovna mogla saznati i silom ga zadržati, što bi ona zacijelo i učinila, a on bi joj se sigurno pokorio i – zbogom, onda, zauvijek velika idejo! S druge strane, da bi izvadio putnu objavu morao je bar znati kamo ide. A on je baš najviše patio zbog toga što u tom trenutku nikako nije mogao izabrati i odrediti mjesto u koje će se uputiti. Jer, kad bi odredio neki grad, cio njegov pothvat bi mu se u njegovim očima učinio besmislen i nepotreban; on je to vrlo dobro znao. I što bi zapravo radio u tome gradu, i zašto ne bi otišao u neki drugi? Bi li potražio *ce marchand?*[2] Ali kakvoga *marchand?* Opet bi tako iskrslo pitanje koje je možda i bilo najstrašnije od svih pitanja. Za nj zapravo nije bilo ništa groznije od *ce marchand,* koga je on tako navrat-nanos pokušavao pronaći strepeći, naravno, najviše da ga slučajno ne bi zbilja i pronašao. Zato je najviše volio izabrati običnu cestu, izići na nju i krenuti, ni o čemu ne razmišljajući sve dok bude mogao ni o čemu razmišljati. Cesta je nešto beskrajno dugačko, nešto čemu se ne vidi kraja, nalik na

[1] Kao neki.
[2] Onoga trgovca?

ljudski život, nalik na ljudske snove. U takvoj cesti postoji neka ideja; a kakva ideja može postojati u putnoj objavi? S putnom objavom sve gubi smisao ... *Vive la grande route*[1], pa što bog da!

Poslije nenadanog i neočekivanog susreta s Lizom, koji sam već opisao, on je još sumanutije nastavio bazati. Glavna cesta prolazila je pola vrste daleko od Skvorešnika i, što je neobično, on čak isprva nije ni primijetio da je izbio na nju. U tom trenutku nije mogao ni za živu glavu razložno misliti ili bar širom otvoriti oči. Sitna rosulja čas je prestajala, čas opet počinjala rominjati; ali on kiše nije ni primjećivao. Nije primijetio ni kad je zabacio torbu na rame, ni da je sad lakše koračao. Zacijelo je već prošao punu vrstu ili možda čak vrstu i pol prije nego što je zastao i ogledao se. Stara, crna i kolomijama izbrazdana cesta pružala se pred njim kao beskrajna nit oivičena vrbama; zdesna – pusta i već davno pokošena polja; slijeva – grmlje, a iza njega šumarak. U daljini, u daljini jedva primjetljiva crta željezničke pruge koja je nestajala nekamo ukoso i na kojoj se sad vijorio dim lokomotive; ali nikakav zvuk nije odande dopirao. Stepan Trofimovič se malko uplašio, ali samo načas. Nehotice je uzdahnuo, odložio torbu pod vrbu i sjeo da se odmori. Dok se spuštao da sjedne, osjetio je drhtavicu i zamotao se u ogrtač; tad je zamijetio da pada kiša i rastvorio kišobran. Dosta dugo je tako sjedio i ponekad micao usnama, čvrsto stežući u šaci držak kišobrana. Mnoge osobe su mu u grozničavom nizu brzo promicale i nestajale u mozgu. »*Lise, Lise*«, mislio je on, »i s njom *ce Maurice*... čudni su to ljudi... Ali kakav je ono bio čudan požar i što su ono oni rekli, tko je ubijen?... Čini mi se da *Stasie* još nije ništa naslutila i da me čeka s kavom... Na kartama? Zar sam na kartama gubio i seljake? Hm... U nas, u Rusiji, u vrijeme takozvanog kmetstva... Ah, bože moj, a Fećka?«

Zadrhtao je od straha i ogledao se oko sebe: »Što ću, ako ovdje negdje iza grma čuči Fećka; ta priča se da on, negdje na cesti, ima cijelu razbojničku družinu? O, bože moj, ja bih ... Ja ću mu u tom slučaju reći cijelu istinu, reći ću da sam kriv ... i *da sam ja deset* godina patio radi njega, da sam patio više nego on u vojsci i ... i dat ću mu svoj novčanik. Hm, *j'ai en tout quarante roubles; il prendra les roubles et il me tuera tout de même*«.[2]

Onako uplašen, tko zna zašto on zatvori kišobran i odloži ga

[1] Živjela široka cesta.

[2] Sve u svemu imam četrdeset rubalja; uzet će rublje i ipak će me ubiti.

pokraj sebe. U dnu ceste pojaviše se kola koja su nailazila iz grada; uzbuđeno ih je motrio:

»*Grâce à Dieu*[1], to su seoska kola i konji idu korakom; ne može biti ništa opasno. To su obične rage... Uvijek sam govorio o konjskoj rasi... Zapravo je to Petar Iljič govorio u klubu o konjskoj rasi, kad sam mu ja onom prilikom digao pare na kartama, *et puis*[2], ali, što je ono otraga i... čini mi se da je neka seljanka u kolima. Tako je, seljanka i seljak – *cela commence à être rassurant*[3]. Seljanka sjedi odostrag, a seljak sprijeda – *c'est très rassurant*[4]. Otraga su uz kola privezali kravu za rogove, *c'est rassurant au plus haut degré*«[5].

Kola stigoše do njega: bijahu to prilično dobra i uredna seoska kola. Seljanka je sjedila na dobro nabijenoj vreći, a seljak na boku, objesivši noge u stranu, na onu stranu s koje je Stepan Trofimovič sjedio pod vrbom. Odostrag je odista kaskala riđa krava koja je bila vezana za rogove. Seljak i seljanka su izbečili oči na Stepana Trofimoviča, a Stepan Trofimovič je isto tako buljio u njih, ali kad su prošli mimo njega i već odmakli dvadesetak koračaja, odjednom je brže-bolje ustao i krenuo za njima. Pokraj kola se naravno osjetio nekako sigurniji ali kad ih je sad dostigao, odmah je ponovo sve zaboravio i opet se zavezao u svoje zbrkane misli i sanjarije. Koračao je i nije, naravno, ni slutio da je on u tom trenutku, u očima seljaka i seljanke, najzagonetnija i najzanimljivija pojava koju su ikada sreli na cesti.

– Ko čiji ste vi, ako nije nepristojno pitati? – ne izdrža napokon seljanka i obrati se Stepanu Trofimoviču kad ju je on rastreseno pogledao. Seljanki je možda bilo dvadeset i sedam godina, bila je jedra, crnih obrva i rumena u licu i prijazno se osmjehivala crvenim usnama, između kojih su blistali bijeli i pravilni zubi.

– Vi... vi to mene pitate? – tužno se začudi i protisnu Stepan Trofimovič.

– Mora bit da je trgovac – pouzdano ustvrdi seljak. Bijaše to krupan seljak četrdesetih godina, široka i pametna lica i riđe brade koja mu je uokvirivala cijelo lice.

– Nisam, nisam trgovac, ja sam... ja sam... *moi c'est autre*

[1] Hvala bogu.
[2] Osim toga.
[3] To me umiruje.
[4] To me zbilja umiruje.
[5] To me posve umiruje.

chose[1] – nespretno se branio Stepan Trofimovič i za svaki slučaj malčice zaostao za stražnjim dijelom kola, tako da je sad koračao naporedo s kravom.

– Mora biti da je gospodin – zaključi seljak pošto je čuo strane riječi; i on potjera kljuse.

– Sve vas ko gledamo, vi kanda ste na šetnju pošli? – radoznalo će opet seljanka.

– To... to vi mene pitate?

– Stranci ovamo najvećma željeznicom dođu, pak vam čizme nisu za ovu našu priliku...

– Čizme su vojničke – važno i značajno dobaci seljak.

– Nisam ja vojnik, ja sam...

»Kakva radoznala seljančica«, ljutio se u sebi Stepan Trofimovič, »kako me samo promatraju... *mais enfin*...[2] Zapravo je neobično što mi se još čini da sam im nešto skrivio, a nisam im baš ništa učinio«.

Seljanka je nešto šaputala sa seljakom.

– Da oprostite, mi vas možemo i povesti, ako vam je do toga.

Stepan Trofimovič se odjednom prenu.

– Hoću, hoću, dragi moji, vrlo rado, jer sam se pošteno umorio, samo kako ću se popeti?

»Kako je to neobično«, pomislio je on, »da sam tako dugo koračao pokraj te krave i da mi nije palo na pamet da ih zamolim da me povezu... Taj »stvarni život« ima zaista u sebi mnogo zanimljivih crta...«

Seljak svejedno još nije zaustavio konja.

– A na koju ćete vi stranu? – zapitat će on nekako nepovjerljivo.

Stepan Trofimovič nije odmah shvatio.

– Do Hatova, mora biti?

– Hatovu? Ne, ne idem tome Hatovu... Slabo ga poznajem; iako sam čuo za njega.

– To je selo, selo Hatovo, devet vrsti odavden.

– Selo? *C'est charmant*[3], jest, čini mi se da sam čuo...

Stepan Trofimovič je i dalje koračao uz kola, a oni ga ne pozvaše da se popne. Genijalna misao sinu mu u mozgu:

– Vi možda mislite, da sam ja neki... Imam putnicu, i ja sam... profesor. Naime, ako baš hoćete, učitelj... Ali glavni. Ja

[1] Ja sam nešto sasvim drugo.
[2] Ali, napokon...
[3] Divota.

sam glavni učitelj. *Oui, c'est comme ça qu'on peut traduire*[1]. Veoma rado bih se povezao i zato ću vam kupiti... Kupit ću vam pola litre rakije.

– Dajte pola rublja, gospodine, težak je to put.

– Inače se nama, bogme, ne isplati – dobaci seljanka.

– Pola rublje? Dobro, dobit ćete pola rublje. *C'est encore mieux, j'ai en tout quarante roubles, mais...*[2]

Seljak zaustavi konje, i Stepana Trofimoviča na jedvite jade uvukoše u kola i posjedoše pokraj seljanke, na vreću. Svakojake misli su mu se rojile po glavi. Povremeno bi osjećao kako je strašno rastresen i kako ne misli o onome o čemu bi trebalo misliti, pa se sam tome iščuđavao. Na trenutke bi mu bilo vrlo teško, i čak mučno, kad bi spoznao kako mu mozak grozničavo i slabo radi.

– Ovoga... zašto je ta krava otraga – zapita on iznebuha seljanku.

– Kakvi ste to vi, gospodine, kanda nikad ne vidjeste – nasmija se seljanka.

– Kupili smo u gradu, uplete se seljak. – Naše je blago, da prostite, crklo još u proljeće; kuga. Sva je stoka u selu pocrkala, skorom sva, ni polovica nije ostala, to je da svisneš.

I on opet ošine kljuse koje je bilo upalo u kolomiju.

– Jest, događa se to u našoj Rusiji... I uopće, mi smo Rusi... Jest, događa se... – ne dovrši Stepan Trofimovič.

– Ako li ste učitelj, što ćete onda u Hatovu? Ili ćete dalje njekuda?

– Ja bih... zapravo neću nikamo dalje; *c'est à dire*[3], jednome trgovcu.

– U Spasov, more bit?

– Jest, tako je, upravo u Spasov. Uostalom, svejedno mi je.

– Ako ćete u Spasov, pa još pješke i u tima čizmicama, bome ćete cijelu sedmicu hoditi – nasmija se seljanka.

– Naravno, naravno, ali i to je svejedno, *mes amis*, svejedno je – nestrpljivo upade Stepan Trofimovič.

»Strašno radoznali ljudi; seljanka očito govori bolje od njega, i sve mi se nekako čini da im se od devetnaesti veljače jezik prilično izmijenio, a... a zapravo mi je svejedno, hoću li u Spasov ili neću, je li tako? Uostalom, platit ću im, pa što su me saletjeli.«

[1] Da, tako bi se to moglo prevesti.
[2] Još bolje, sve u svemu, imam četrdeset rubalja...
[3] To jest.

– Ako ćete u Spasov, bolje je ko brodom – navaljivao je dalje seljak.

– To je živa istina – uplete se spremno seljanka – jerbo kolima po obali ima ophođom tridesetak vrsti.

– Bit će i četrdeset.

– Sjutra, ravno u dvije ure, imate brod iz Ustjeva – priklopi seljanka. Ali Stepan Trofimovič je odlučio šutjeti. Zašutješe i pitatelji. Seljak je tjerao kljuse; seljanka bi tek ponekad i veoma kratko porazgovorila s njime. Stepan Trofimovič je zaspao. Strašno se začudio kad ga je seljanka, smijući se, gurnula, i vidio da se sad već nalazi u poveliku selu, pred ulazom u seosku kuću s tri prozora.

– Zaspaste, gospodine.

– Što ovo znači? Gdje sam ja to? Ah, naravno! Ali... svejedno je – uzdahnu Stepan Trofimovič i spuznu s kola.

Žalosno se ogleda oko sebe; nekako tuđ i neobičan mu se učini taj seoski krajolik.

– Evo vam pola rublje, skoro sam zaboravio! – okrenu se on seljaku pretjerano usrdno; očito se bojao da će se sad morati rastati od njih.

– Neka, možete i u sobi platiti, ako izvolite – pozva ga seljak unutra.

– Lijepo je u nas – hrabrila ga je seljanka.

Stepan Trofimovič se uspe uz klimave stepenice.

»Nije moguće«, prošapta on u sebi veoma zastrašen i u nedoumici, ali ipak uđe u kuću. *»Elle l'a voulu«*[1], pecnu ga u srcu, i on opet na sve drugo zaboravi, pa čak i ne shvati da je ušao u seljačku kuću.

Bila je to svijetla i prilično čista seoska kućica s tri prozora i s dvije sobe; nije bila prava gostionica nego postaja u koju su, po navici, svraćali poznati putnici. Stepan Trofimovič se nimalo ne zbuni nego ode u kut ispod ikona, zaboravi pozdraviti domaćine, sjede i zamisli se. Dotle mu se neobično ugodna toplina, poslije trosatna putovanja po vlažnom vremenu, odjednom razli po tijelu. Čak mu je i jeza, koja ga je načas i u valovima podilazila po leđima, kao što to uvijek biva u groznici i kao što to uvijek biva u osobito nervoznih ljudi kad iznenada uđu iz hladnoće u toplo, postala odjednom nekako neobično ugodna. Podigao je glavu i slatki miris toplih palačinki koje je na peći spravljala domaćica

[1] Ona je tako htjela.

zagolicao mu je nosnice. Nasmiješivši se poput djeteta, prišao je domaćici i promucao:

– Što je to? Palačinke? *Mais... c'est charmant*[1].

– Ako gospodin izvoljeva – spremno i uljudno ponudi domaćica.

– Hoću, naravno da hoću, i... molio bih vas još i čaja – živnu Stepan Trofimovič.

– Da zagrijem samovar? Naravno, vrlo rado.

Na veliku tanjuru, ukrašenom krupnim plavim šarama, donesoše mu palačinke – one čuvene seljačke, tanke palačinke od polupšenična brašna, prelivene vrelim i svježim maslacem, najukusnije palačinke na svijetu. Stepan Trofimovič ih poče jesti u slast.

– Kako su masne, kako su ukusne! Kad biste mi još dali *un doigt d'eau de vie*[2].

– Ko na primjer, da ne izvolite rakijice, gospodine?

– Tako je, tako je, malko rakije, *un tout petit rien*[3].

– Za pet kopjejki, da rečemo?

– Za pet, za pet, za pet, za pet... *un tout petit rien* – složio se Stepan Trofimovič blaženo se osmjehujući.

Zamolite čovjeka iz naroda da nešto za vas učini, i on će vam, ako može i hoće, usrdno i velikodušno pomoći, ali, zamolite li ga da skoči po rakiju, ta uobičajena i tiha njegova spremnost da vam pomogne, pretvorit će se odjednom u hitru i veselu uslužnost, gotovo u majčinsku brigu. Onaj koji odlazi po rakiju – iako on sam neće piti, nego ćete piti samo vi, i on to već zna unaprijed – preživljava dio vašeg skorog zadovoljstva... Nisu prošle ni tri-četiri minute (krčma je bila u susjedstvu), pred Stepanom Trofimovičem se već nalazila boca rakije i velika zelenkasta čaša.

– I sve ovo da je za mene! – začudi se on neobično. – Uvijek sam kod kuće imao rakije, ali nikada nisam slutio da se toliko može dobiti za pet kopejki.

On napuni čašu, ustade i prilično svečano prijeđe cijelu sobu da bi došao do suprotnog kuta gdje je sjedila njegova suputnica s vreće, seljanka crnih obrva, koja mu je putom toliko dodijavala svojim radoznalim pitanjima. Seljanka se zbunila i isprva snebivala, ali pošto je izgovorila sve što je učtivost zahtijevala, napokon je pristojno ispila, u tri gutljaja, kao što već piju žene i, strašno se namrštivši od muke, vratila čašu i naklonila se Stepanu Trofimo-

[1] Pa... to je divno.
[2] Malko rakije.
[3] Malčice.

viču. On joj je dostojanstveno odvratio naklonom i nekako se uznosito vratio za stol.

Sve je to radio u nekakvu nadahnuću: trenutak prije nije još ni slutio da će počastiti seljančicu rakijom.

»Ja zbilja savršeno, savršeno znam postupati s običnim svijetom, i uvijek sam im to govorio«, zadovoljno on pomisli nalijevajući ostatak rakije iz boce; iako još nije preostala ni puna čaša, rakija ga je ipak svojski ugrijala i čak mu poprilično udarila u glavu.

»Je suis malade tout à fait, mais ce n'est pas trop mauvais d'être malade«[1].

– Ne biste li možda kupili? – začu on kraj sebe tihi ženski glas.

Podigao je pogled i na veliko čudo zapazio pred sobom neku gospođu – *une dame et elle en avait l'air*[2], koja je imala već preko trideset godina i koja je bila prilično skromne vanjštine, ali odjevena kao građanka, u tamnoj haljini i s velikom sivom maramom preko ramena. Na licu joj je bilo nešto veoma prijazno, nešto što se odmah svidjelo Stepanu Trofimoviču.Ona se tog časa upravo vratila u sobu gdje je na klupi bila ostavila svoje stvari, baš pokraj onog mjesta na koje je bio sjeo Stepan Trofimovič – stvari, među kojima se nalazila i jedna aktovka, što ju je on, čim je ušao, kako se kasnije prisjetio, znatiželjno pogledao, i mala torbica od voštana platna. Iz te torbice ona izvuče dvije lijepo uvezane knjige s utisnutim križevima na koricama i pruži ih Stepanu Trofimoviču.

– *Eh... mais je crois que c'est L'Évangile*[3]; vrlo rado ću uzeti... Ah, sad mi je jasno... *Vous êtes ce qu'on appelle*[4] prodavačica knjiga; čitao sam više puta o tim prodavačicama... Koliko, pola rublje?

– Trideset pet kopjejki svaka – odvrati prodavačica knjiga.

– Vrlo rado ću uzeti. *Je n'ai rien contre L'Évangile, et...*[5] Već sam ga odavno htio ponovo pročitati..

Taj čas mu pade na pamet da Sveto pismo nije čitao bar trideset godina osim što ga se malko prisjetio prije svojih sedam godina čitajući Renanov *Vie de Jésus*[6]. Kako nije imao sitna novca, on

[1] Zbilja sam bolestan, ali nije ni tako loše biti bolestan.
[2] Pravu gospođu, koja se upravo tako doimala.
[3] Eh... čini mi se da je to Evanđelje.
[4] Vi ste, što bi se reklo...
[5] Nemam ja ništa protiv Evanđelija, nego...
[6] *Isusov život.*

izvadi sve četiri novčanice od deset rubalja – bilo je to sve što je imao. Domaćica se ponudi da mu ih razmijeni i tog trenutka on tek primijeti, kad je bolje pogledao oko sebe, da je kuća već puna svijeta i da ga već odavno svi pozorno promatraju i, čini se, raspravljaju o njemu. Spominjali su i gradski požar, a najglasniji je bio vlasnik onih kola i krave, jer se on upravo vratio iz grada. Bilo je riječi i o tome da je požar podmetnut, i o radnicima iz tvornice Špigulinovih.

»Pazi, meni nije ni spomenuo požar, a sada na veliko priča o njemu«, značajno pomisli Stepan Trofimovič.

– Mili moj, Stepane Trofimoviču, nije moguće, dragi gospodine, da ja to vas vidim? Ne bih ni u snu pomislio... Ali vi mene ne poznajete? – uzviknu jedan postariji čovo koji je bio nalik na bivšeg vlasteoskog slugu, koji je brijao bradu i na sebi imao kabanicu s velikim odjelitim ovratnikom. Kad začu svoje ime, Stepan Trofimovič protrnu.

– Oprostite – progunđa on – ne sjećam vas se dobro...

– Smetnuli me s uma! Pa ja sam vam Anisim, Anisim Ivanov. Bio sam u službi kod pokojnoga gospodina Gaganova i mnogo sam vas puta, gospodine, viđao s Varvarom Petrovnom kod pokojne Avdotje Sergejevne. Nosio sam vam od nje knjižice a dva put vam donesoh i petrogradske slatkiše...

– Ah, naravno, sjećam te se, Anisime – nasmiješi se Stepan Trofimovič. – Ti ovdje stanuješ?

– Ja živim pokraj Spasova, molit ću lijepo, u V-nskom manastiru, kod Marfje Sergejevne, sestrice Avdotje Sergejevne, ako se izvolite sjećati, koja je nogu slomila kad je skočila iz kočije vozeći se na ples. Sad stanuje pri manastiru, a ja, molit ću lijepo, kod nje; vidite, sad sam baš krenuo u grad da obiđem svojtu.

– Aha, tako.

– Obveselio sam se kad sam vas ugledao, dobrostivi ste bili spram mene, gospodine – oduševljeno se smiješio Anisim. – I kamo ste vi to, gospodine, pošli, rekbi, kanda sam samcat... Ako se ne varam, nikada nijeste sami išli na put, je li tako, gospodine?

Stepan Trofimovič ga uplašeno pogleda.

– Da nećete možda k nami u Spasov, molit ću lijepo?

– Tako je, idem u Spasov. *Il me semble que tout le monde va a Spassof*...[1]

– Da nećete možda Fjodoru Matvejeviču? Ala će vam se obve-

[1] Čini mi se da svi idu u Spasov.

seliti. Oni vas odvajkada poštuju; i sad vas se neprestance spominju...

– Jest, jest, baš ću Fjodoru Matvejeviču...

– Tako, tako, gospodine. Ala se ovi seljaci čudom čude, gospodine, što su vas na cesti, rekbi, sreli gdje idete pješke. Glupi su to ljudi, molit ću lijepo.

– Ja... ja sam... okladio sam se, znaš Anisime, kao što rade Englezi, da ću pješačiti dovde, i ja...

Znoj mu je izbio na čelu i sljepoočicama.

– Tako, tako, molit ću lijepo... – upijao je svaku riječ nemilosrdno radoznali Anisim. Ali Stepan Trofimovič nije više izdržao. Toliko se zbunio da je već htio ustati i izići iz sobe. Ali tada upravo donesoše samovar i u isti čas se vrati prodavačica knjiga, koja je u međuvremenu bila izišla. Poput čovjeka koji traži spas, on joj se obrati i ponudi joj čaj. Poraženi Anisim ustuknu.

Seljaci su zaista bili u nedoumici:

»Kakav je ovo čovjek? Nađeš ga gdje pješači cestom, priča da je učitelj, obučen je ko tuđin, a pameti je djetinje, odgovara munjeno, baš kanda bježi pred kim, a ima puno novaca!« Pomisliše čak i da obavijeste policiju – »jerbo, osim toga, u gradu baš nije sve u redu«. Ali Anisim ih je smirio u tren oka. Izišao je u trijem i rekao svima, koji su ga htjeli slušati, da Stepan Trofimovič nije običan učitelj, nego »da su veliki znanstvenik i da se velikom znanosti bave i da su sami ovdeka bili vlastelin i već dvadeset godina stanuju osobno kod generalice Stavrogine ko najprvi čovjek u njenoj kući a da ga štuju neobično svi u gradu. U plemićkom klubu bi i po dvadeset pet, pa čak i stotinu rubalja u jedno veče izgubio, dok je po činu savjetnik, ravan posvema vojničkom potpukovniku i svega za čin niži od zapravskoga pukovnika. A što ima toliko para, to mu je osobno kroz generalicu Stavroginu uvijek koliko pljeve«, i tako dalje, i tako dalje.

»Mais c'est une dame, et très comme il faut«[1], odmarao se od Anisimova nasrtaja Stepan Trofimovič radoznalo i zadovoljno promatrajući prodavačicu knjiga, koja je sjedila do njega i pila, istina, čaj iz tanjura zalažući šećerom. *»Ce petit morceau de sucre ce n'est rien...*[2] Ima u nje nešto plemenito i istovremeno neovisno i – smireno. *Le comme il faut tout pur*[3], samo drugačije vrste«.

Uskoro je saznao da se zove Sofja Matvejevna Ulitina i da

[1] Prava dama, vrlo pristojna.

[2] Taj komadić šećera ne znači ništa...

[3] Najčistija uglađenost.

zapravo živi u K., da ima ondje sestru udovicu, pučanku; i sama je isto tako udovica, a muž, koji je od narednika bio promaknut u potporučnika, poginuo je u Sevastopolju.

– Ali vi ste tako mladi, *vous n'avez pas trente ans*[1].

– Trideset i četiri gospodine – nasmiješi se Sofja Matvejevna.

– Što, vi razumijete i francuski?

– Ponešto, gospodine; poslije muževe smrti živjela sam u jednoj plemenitaškoj kući pune četiri godine i nešto sam naučila od djece.

Ispričala mu je kako je, poslije muževe pogibije, kad joj je bilo svega osamnaest godina, još neko vrijeme ostala u Sevastopolju »kao sestra«, a kasnije se selila iz mjesta u mjesto i sad, eto, hoda unaokolo i prodaje Sveto pismo.

– *Mais mon Dieu*[2], niste li baš vi doživjeli u našem gradu onu čudnu, neobično čudnu nezgodu?

Pocrvenjela je; bilo je očito da je pogodio.

– *Ces vauriens, ces malheureux*[3]!... – progovori on isprva glasom koji je drhtao od srdžbe; mučna i mrska uspomena ubola ga u srce. Na trenutak su mu misli opet daleko odlutale.

»Gle, opet je otišla«, prenu se kad je zamijetio da je nema u sobi. »Često izlazi i čini se da ima nekakva posla; primjećuje se da je uzrujana... *Bah, je deviens egoiste*«...[4]

Podigao je pogled i ponovo ugledao Anisima, ali ovaj put već u veoma opasnim okolnostima. Cijela prostorija je bila puna seljaka, a sve ih je, očito, doveo Anisim. Među njima bio je i kućedomaćin, i onaj seljak s kravom, još dvojica seljaka (pokazalo se da su to fijakeristi), neki pripiti čovječuljak, obučen kao seljak, ali bez brade, nalik na propala pučanina koji se propio i koji je govorio više od svih ostalih. I svi su oni mahom razgovarali o Stepanu Trofimoviču. Vlasnik krave je uporno ponavljao da bi ophođom po obali trebalo ići četrdeset vrsta i da je svakako bolje poći brodom. Pripiti pučanin i domaćin su se odlučno usprotivili:

– Ako će, braco moj, njegova preuzvišenost, bome, brodom preko jezera, to ko bliže ispadne; to je istina; ali, bome, brod u ovo vrijeme može da i ne stane ovđe.

– Pristaje, pristaje, još će cijelu sedmicu pristajati – najviše je padao u vatru Anisim.

[1] Nemate još ni trideset godina.
[2] Bože moj.
[3] Te ništarije, te nesreće!...
[4] Uh, postajem sebičan...

– Nije da neće, ko kaže! Samo ne ide po redu, jerbo je već pred zimu, pak đekad u Ustjevu po tri dana čekaju.

– Sutra će doći, sutra će nefaljeno doploviti u dva sata. U Spasov ćete stići gospodine, nefaljeno do večeri – pjenio se Anisim.

– *Mais qu'est ce qu'il a cet homme?*[1] – drhtao je Stepan Trofimovič, strepeći za svoju dalju sudbinu.

Navališe i fijakeristi nudeći svoje usluge i spominjući cijene; do Ustjeva su tražili tri rublja. Ostali su dovikivali da je to posve u redu, da je to pristojna cijena i da se cijelo ljeto toliko plaćalo za vožnju odavde do Ustjeva.

– Ali... i ovdje je lijepo... ja ne bih išao – zamuca Stepan Trofimovič.

– Lijepo je, gospodine, imate pravo, ali je u Spasovu jošte kud i kamo ljepše, i Fjodor Matvejevič će vam se silno obveseliti.

– *Mon Dieu, mes amis*[2], još sam toliko iznenađen svime ovim...

Napokon se vratila i Sofja Matvejevna. Utučeno i žalosno sjela je na klupu.

– Ne mogu u Spasov! – reče ona domaćici.

– Što, i vi biste u Spasov? – živnu Stepan Trofimovič.

Ispostavilo se da ju je vlasteoka Nadežda Jegorovna Svetlicina poručila da je pričeka još jučer u Hatovu, obećavši da će je odvesti do Spasova, ali sve dosada nije stigla.

– Što ću sada? – ponavljala je Sofja Matvejevna.

– *Mais, ma chere et nouvelle amie*[3], pa i ja vas mogu onamo povesti, baš kao i vlastelinka, u to, ne znam ni kako se zove to selo, već sam unajmio fijaker, a sutra, sutra možemo zajedno krenuti u Spasov.

– Zar ćete i vi u Spasov?

– *Mais que faire, et je suis enchanté!*[4] Vrlo rado ću vas povesti, Eto, sami se nude, već sam nekoga unajmio... Ne znam ni koga sam od vas unajmio – navali Stepan Trofimovič odjednom u Spasov.

Za četvrt sata već su ih ukrcavali u zatvoreni fijaker: on je bio pun poleta i neobično zadovoljan, a ona se, sjedeći pokraj njega s onom torbicom u ruci, zahvalno osmjehivala. Smjestili su se uz Anisimovu pomoć.

[1] Ali što je tome čovjeku?
[2] Bože moj, prijatelji moji...
[3] Ali, moja draga i nova prijateljice...
[4] Zašto ne bih, dapače, s oduševljenjem!

– Sretan put, gospodine – ušeprtljio se on oko kola – nemate pojma kako smo vam se poveselili!

– Zbogom, zbogom, dragi moji, zbogom.

– Vidjet ćete Fjodora Matvejeviča, gospodine...

– Naravno, dragi moji, naravno... Fjodora Petroviča... e pa, zbogom.

II

– Hoćete li mi dopustiti, draga moja prijateljice, da se smatram za vašeg prijatelja, *n'est-ce pas?*[1] – zabrza Stepan Trofimovič tek što fijaker krenu – znate, ja... *J'aime le peuple, c'est indispensable, mais il me semble que je ne l'avais jamais vu de près. Stasie... cela va sans dire qu'elle est aussi du peuple... mais le vrai peuple*[2], naime, pravi narod, onaj s ceste, njemu najviše, čini mi se, puca glava zapravo zbog toga gdje ću ja i kamo ću... Treba mu oprostiti. Bojim se da ja ovako svašta bubnem, ali mislim da je to samo u brzini...

– Čini mi se, gospodine, da ste bolesni – oštro, ali s puno poštovanja obrati mu se Sofja Matvejevna.

– Nisam, ni govora, treba samo da se zamotam, jer je nekako svjež vjetar, čak prilično svjež, ali to sad nije važno. Nisam to zapravo htio reći. *Chère et incomparable amie*[3], čini mi se da sam gotovo sretan, i to je sve – vaša zasluga. meni sreća škodi zato što odmah brže-bolje sve oprostim svojim neprijateljima...

– Pa to je veoma lijepo, gospodine.

– Nije uvijek, *chère innocente. L'Evangile... Voyez vous, désormais nous le prêcherons ensemble*[4], ja ću vrlo rado prodavati vaše lijepe knjige. Jest, sve mi se čini da je to možda izvrsna ideja, *quelque chose de très nouveau dans ce genre*[5]. Narod je religiozan, *c'est admis*[6], ali još ne poznaje Sveto pismo. Ja ću mu ga objasniti... Usmeno se mogu popraviti greške te čudesne knjige prema

[1] Je li?
[2] Ja volim narod, to je neophodno, ali mi se čini da ga nisam nikada vidio izbliza. Nastasja... naravno da i ona pripada narodu... ali onaj pravi narod...
[3] Draga i neusporediva prijateljice.
[4] Draga naivko. Evanđelje... Znate, od sada ćemo ga zajednički propovijedati.
[5] U tom pogledu nešto posve novo.
[6] To je jasno.

kojoj osjećam, naravno, veliko divljenje. Mogu biti od koristi i na cesti. Uvijek sam bio od koristi, uvijek sam to *njima* govorio *et a cette chère ingrate...*[1] Oh, oprostit ćemo im, oprostit ćemo im, najprije ćemo svima sve zauvijek oprostiti... Treba se nadati da će i oni nama oprostiti. I to zato što smo svi odreda nešto skrivili jedan drugome. Svi smo krivci!...

– Čini mi se, gospodine, da ste to vrlo lijepo rekli.

– Jest, pa da... Osjećam da vrlo dobro govorim... Govorit ću im veoma lijepo, ali... nego šta sam zapravo ono htio reći? Neprestano gubim nit i zaboravljam... Hoćete li mi dopustiti da ostanem uz vas? Osjećam da je vaš pogled... i... čak se čudim tom vašem vladanju: naivni ste, govorite ponizno kao seljanka i izvrćete šalicu u tanjur... Ne ustručavate se grickati šećer; ali u vama je nešto divno, i ja slutim, po vašem licu... oh, nemojte crvenjeti i ne bojte me se kao muškarca. *Chère et incomparable, pour moi une femme c'est tout.*[2] Moram živjeti pokraj žene, ali samo pokraj nje... Strašno sam se, strašno sam se zapetljao... Nikako se ne sjećam šta sam htio reći. O, sretan je onaj kome Bog uvijek dodijeli ženu i... Čak mislim da sam u nekakvom zanosu. I na cesti postoji uzvišena misao! Ali... ali, kao što sam htio reći... sad sam se sjetio te misli, sad sam se sjetio, a dosad nikako nisam mogao pogoditi. Zašto su nas odvezli iz onog mjesta? I ondje je bilo lijepo, a sad... *cela devient trop froid. A propos, j'ai en tout quarante roubles et voila cet argent*[3], uzmite ga, uzmite, ja se ne snalazim, izgubit ću ga ili će mi ga ukrasti i... čini mi se, da sam i pospan; u glavi mi se prilično vrti. Jest, vrti mi se, vrti, vrti. O, kako ste dobri, čime me to pokrivate?

– Vi ste, čini mi se, u pravoj pravcatoj groznici, gospodine. Pokrila sam vas svojim pokrivačem, ali što se tiče novaca, gospodine, molim vas...

– O, tako vam boga, *n'en parlons plus, parce que cela me fait mal*[4], o, kako ste dobri.

On nekako umuknu i veoma brzo zaspa, obuzet groznicom i drhtavicom. Put kojim su se vozili tih sedamnaest vrsta nije bio baš ravan i kočija se silno tresla. Stepan Trofimovič se često budio, hitro uspravljao, dižući glavu s jastučića, koji mu je bila podmet-

[1] I onoj dragoj nezahvalnici...

[2] Draga i neusporediva, za mene je žena sve.

[3] Postaje pohladno. Uzgred rečeno, sve u svemu, imam četrdeset rubalja, i evo vam taj novac.

[4] Ne spominjimo to više, jer me boli.

nula Sofja Matvejevna, hvatao je za ruku i pitao: »Jeste li ovdje?«, baš kao da se boji da ga ne bi napustila. Pričao joj je isto tako kako mu se prisniva neko otvoreno ždrijelo i zubi i kako mu se to strašno gadi. Sofja Matvejavna je bila veoma zabrinuta za nj.

Fijakerist ih doveze pravo pred veliku seosku kuću s četiri prozora i s nekolikim nastambama u dvorištu. Stepan Trofimovič se probudio i brže-bolje ušao pravo u drugu, najveću i najbolju sobu u kući. Na njegovu sanjivu licu pojavio se neki poslen izraz. Odmah je saopćio domaćici, visokoj i krupnoj seljanki četrdesetih godina, veoma crne kose i gotovo brkatoj, da unajmljuje samo za sebe cijelu sobu »i da tu sobu treba zatvoriti i da nikoga u nju ne smiju puštati, *parce que nous avons à parler. Oui, j'ai beaucoup à vous dire, chère amie*[1]. Ja ću vam već platiti, platit ću vam!«, dobacio je domaćici, mašući uveliko rukama.

Iako je strašno brzao u govoru ipak je nekako teško prevrtao jezikom. Domaćica ga je neprijazno saslušala, ali je šutnjom pokazala da pristaje, iako se u toj šutnji osjećala čak neka prijetnja. On ništa nije primijetio, nego je brže-bolje zapovjedio (neprestano se strašno žurio) da iziđe i da mu što prije, »bez odugovlačenja«, donese ručak.

Brkata seljanka se sad više nije mogla svladati.

– Ovo vam nije gostionica, gospodine, mi ne služimo putnicima ručak. Možemo skuhati rakove ili ugrijati samovar, ali drugo ništa nemamo. Svježe ribe će biti istom sutra.

A Stepan Trofimovič stade mahati rukama, srdito i razdraženo ponavljajući: »Platit ću, samo požurite, požurite«. Nagodili su se da za ručak dobiju riblju juhu i pečenu kokoš; domaćica je napomenula da je sad u cijelom selu teško naći kokoš; međutim je ipak pristala da je potraži, ali se pri tome držala kao da mu čini najnevjerojatniju uslugu.

Čim je izišla, Stepan Trofimovič je odmah sjeo na divan i posjeo kraj sebe Sofju Matvejevnu. U sobi su se nalazili divan i naslonjači, ali u raspadanju. Uopće je cijela soba, inače prilično prostrana (iza pregrade je stajao krevet), pokrivena žutim starim i izderanim tapetama sa stravičnim mitološkim litografijama po zidovima, s dugačkim nizom ikona i mjedenih oltarčića, s neobičnim pokućstvom koje je bilo skupljeno zbrda-zdola, bila zapravo ružna mješavina gradskog i prastarog seoskog ukusa. Ali on uopće nije sve to primjećivao, čak nije ni kroz prozor pogledao golemo jezero što se pružalo tek dvadesetak koračaja od kuće.

[1] Jer ćemo mi razgovarati. Jest, mnogo toga vam moram reći, draga prijateljice.

– Napokon smo sami i nikoga nećemo pustiti ovamo! Želim vam sve ispričati, sve od početka.

Sofja Matvejevna ga je veoma zabrinuto prekinula.

– Znate li vi, Stepane Trofimoviču...

– *Comment, vous savez déjà ?*[1] – osmjehnu se on sretno.

– Čula sam maloprije od Anisima Ivanoviča kad ste s njime razgovarali. Nego, ja bih se usudila da vam...

I ona poče brzo šaptati, pogledavajući prema zatvorenim vratima, kao da se boji da tko ne bi prisluškivao – da je ovo selo pravi lupeški brlog. Da su ovdašnji seljaci tobože ribari, a da zapravo žive od toga što svakog ljeta odiru putnike naplaćujući im svaku uslugu koliko god im puhne u glavu. Put iz ovoga sela nikamo ne vodi, nego ovdje završava, i putnici svraćaju ovamo jedino zbog toga što ovdje pristaje brod i, kad brod ne dođe – čim je malo nevremena brod uopće ne vozi – skupi se ovdje u nekoliko dana toliko svijeta da se napune sve seoske kuće, a domaćini samo čekaju takvu priliku; tada za svaku sitnicu traže trostruku cijenu; a baš je ovaj gazda veoma ponosan i bahat zato što je, za ovakvo mjesto, pravi bogataš; samo mu ribarska mreža vrijedi tisuću rubalja.

Stepan Trofimovič je gotovo prekorno motrio neobično uzbuđeno lice Sofje Matvejevne i nekoliko puta je čak mahnuo rukom pokušavajući je prekinuti u govoru. Ali je ona bila uporna i dorekla ono što je naumila: već je dolazila ovamo ljeti s jednom »vrlo plemenitom gospođom« iz grada, i također su odsjeli u selu čekajući brod čak puna dva dana i toliko su se napatili da se grozno i prisjećati. »Vidite, Stepane Trofimoviču, vi ste izvoljeli unajmiti ovu sobu, molit ću lijepo, za sama sebe... Spominjem vam to samo da bih vas upozorila, gospodine... A u drugoj su sobi svi ostali putnici, jedan postariji gospodin, jedan mladić i neka gospođa s djecom, a do sutra, do dva sata, bit će ih već puna kuća, jer brod nije plovio već dva dana pa će zacijelo sutra pristati. Prema tome, zbog te posebne sobe, zbog toga što ste pošto-poto htjeli ovdje ručati, dragi gospodine, i zbog toga što ste sabili u jednu sobu sve ostale putnike, oni će vam zapapriti takvu cijenu kakve nema nigdje ni u Moskvi, ni u Petrogradu, molit ću lijepo...«

Dotle je on patio, istinski patio:

– *Assez, mon enfant*[2], zaklinjem vas, *nous avons notre argent,*

[1] Što, već znate kako se zovem?

[2] Dosta, dijete moje.

et après – et après le bon Dieu[1]. Čak se čudim da možete, ovako uzvišenih nazora... *Assez, assez, vous me tourmentez*[2] – histerično će on – pred nama je cijela budućnost, a vi... vi me plašite tom budućnošću...

I tada on poče izlagati i kazivati svoj životopis, žureći se toliko da ga isprva nije uopće mogla razumjeti. Trajalo je vrlo dugo. Donesoše riblju juhu, kokoš, najzad i čaj, a on je još jednako pričao i pričao... Govorio je nekako neobično, gotovo bolesno, a treba znati da je zbilja i bio bolestan. Bio je to za nj nagli napor mozga iza kojega će, naravno – i to je žalosno slutila Sofja Matvejevna slušajući njegovu pripovijest – ubrzo potpuno malaksati njegov već načeti organizam. Počeo je gotovo od djetinjstva kad je »obnaženih grudi jurio po poljima«; sat kasnije stigao je tek do svoje dvije ženidbe i do života u Berlinu. Znajte da mi nije ni na kraj pameti da mu se rugam. Ovo je za njega bio zaista uzvišen trenutak i, da se moderno izrazim, gotovo borba za opstanak. Gledao je pred sobom ženu koju je u sebi već bio izabrao za svoj budući put i žurio se, tako reći, da je sa svime potanko upozna. Njegova genijalnost više nije smjela ostati za nju tajna... Možda je polagao pretjerane nade u Sofju Matvejevnu, ali, kako bilo da bilo, on ju je već bio izabrao. Nikako nije mogao bez žene. Po njezinu je licu jasno vidio da ga ona gotovo uopće ne shvaća, i to čak u osnovnim pojedinostima.

»*Ce n'est rien, nous attendrons*[3], a dotle može srcem predosjetiti...«

– Prijateljice draga, za mene je i najvažnije vaše srce! – uzvikivao je prekidajući ispovijed. – I taj vaš mili, čarobni pogled kakvim me sada gledate. O, nemojte crvenjeti! Već sam vam rekao...

Kad se pripovijest pretvorila gotovo u pravu disertaciju o tome kako nitko i nikada nije mogao shvatiti Stepana Trofimoviča i kako »propadaju talenti u našoj Rusiji«, jadna Sofja Matvejevna, koja se našla u nezavidnu položaju, sve ga je teže pratila i razumijevala. Sve je to bilo, kako je ona kasnije tužno pričala, »previše pametno«. Slušala ga je, očito, s velikim naporom i pomalo izbečenih očiju. Kad se Stepan Trofimovič upustio u humor i oštroumne doskočice na račun naših »naprednih predvo-

[1] ...Imamo mi novaca, a poslije – a poslije kako bog da.
[2] Dosta, dosta, mučite me.
[3] Ne smeta, pričekat ćemo...

dnika«, ona se od silnog jada dvaput čak pokušala osmjehnuti njegovim dosjetkama, ali je ispalo gore nego da je zaplakala, tako da se Stepan Trofimovič napokon i sam smeo i još mahnitije i bjesnije oborio na nihiliste i »nove ljude«. Naprosto ju je isprepadao, i ona se malko odmorila i odahnula, i to prividno, tek kad se dotakao ljubavne romanse. Žena je uvijek žena, pa čak i onda kad je opatica. Smješkala se, vrtjela glavom a usput se crvenjela i obarala pogled, što je Stepana Trofimoviča neobično oduševljavalo i nadahnjivalo, tako da je priču čak pomalo i iskitio. Varvaru Petrovnu je opisao kao predivnu crnku (»koja je oduševljavala Petrograd i mnoge druge evropske prijestolnice«), a muž joj je poginuo »pokošen metkom u Sevastopolju«, i to jedino zbog toga što se nije smatrao dostojnim njene ljubavi i što ju je prepustio suparniku, i to nikome drugome nego glavom samome Stepanu Trofimoviču... »Ne brinite, smjerna moja kršćanko!«, dobacivao je Sofji Mavejevnoj, gotovo i sam vjerujući u svoju priču. »Bilo je to nešto uzvišeno, nešto toliko plemenito, da mi čak nijednom u životu nismo jedno drugome izjavili ljubav«. Za takve je odnose u nastavku priče snosila krivicu jedna druga žena, ovaj put plavojka (ako tu nije mislio na Darju Pavlovnu, doista ne znam koga je mogao imati na pameti Stepan Trofimovič). Ta je plavojka sve u životu dugovala crnki i, kao neka njena dalja rođakinja, čak bila odgojena u njenoj kući. Kad je crnka, napokon, primijetila plavojkinu ljubav prema Stepanu Trofimoviču, povukla se u se. A plavojka je isto tako primijetila ljubav crnke prema Stepanu Trofimoviču, i također se povukla u sebe. I sve troje su tako, pateći od uzajamne velikodušnosti, šutjeli punih dvadeset godina zatvoreni sami u sebe.« O, kakva je to bila strast, kakva je to bila strast!«, uzvikivao je on jecajući u najiskrenijem zanosu. »I ja sam vidio njenu ljepotu u punom cvatu (crnkinu), gledao sam je »ucviljena srca« svakog dana dok je prolazila pokraj mene kao da se stidi svoje bajne ljepote«. (Jednom mu se omaklo: »kao da se stidi svoje bujne ljepote«.) Napokon je pobjegao, okanivši se tog dvadesetogodišnjeg bunila. *»Vingt ans!«*[1] I sad je, eto, na cesti. Zatim je, uzavrela mozga, pokušao objasniti Sofji Matvejevnoj što zapravo znači ovaj njihov današnji »tako slučajan i tako sudbonosan susret, koji će ih sastaviti za sve vijeke«. Sofja Matvejevna je veoma uzbuđena napokon ustala s divana; on je čak pokušao kleknuti pred nju, i ona je zaplakala. Sumrak je omrknuo, a njih su dvoje proveli tako iza zatvorenih vrata već nekoliko sati...

[1] Dvadeset godina!

– Slušajte, bolje da me pustite u drugu sobu, gospodine – mucala je ona – još će ljudi, molim vas lijepo, svašta pomisliti.

Napokon mu se otela; on ju je pustio i dao joj časnu riječ da će odmah leći u postelju. Na rastanku se tužio da ga strašno boli glava. Sofja Matvejevna je, čim su ušli u kuću, bila ostavila svoju torbu i druge stvari u prvoj sobi, namjeravajući ionako noćiti s domaćinima; ali nije joj bilo suđeno da se te noći odmori.

U noći je Stepan Trofimovič dobio napad dizenterije koji je bio toliko poznat, i meni i svim njegovim prijateljima, i kojim su se uvijek završavala sva njegova živčana i duševna uzbuđenja. Nesretna Sofja Matvejevna nije spavala cijelu noć. Kako je, pomažući bolesniku, morala prilično često ulaziti i izlaziti iz kuće, prolazeći kroz domaćinovu sobu, putnici i domaćica, koji su ondje spavali, gunđali su i napokon čak počeli psovati kad se pred jutro bila odlučila zapaliti samovar. Stepan Trofimovič je za cijelog napadaja bolesti bio tek napola pri svijesti; ponekad mu se pričinjalo da neko donosi samovar, da mu daju neko piće (vrući malinovac), da mu stavljaju nešto toplo na trbuh i prsa. Ali je neprestano osjećao da je *ona* negdje ovdje, pokraj njega; da ulazi i izlazi, da mu pomaže ustati iz postelje i da mu opet pomaže leći. Negdje oko tri sata iza ponoći malo mu je laknulo; uspravio se, spustio noge s postelje i, ne razmišljajući ni o čemu, pao pred nju na pod. To više nije bio onaj sinoćnji pokušaj da klekne; sad joj se naprosto srušio pred noge i ljubio skute njene haljine...

– Nemojte, gospodine, nisam zavrijedila, molim vas – mucala je ona, nastojeći ga podići i vratiti u postelju.

– Spasiteljice moja – pobožno je on sklapao ruke pred njom. – *Vous êtes noble comme une marquise!*[1] A ja, ja sam nitkov! Oh, cijelog sam života bio nepošten...

– Smirite se – molila ga je Sofja Matvejevna.

– Sve sam vam ono sinoć lagao, radi slave, radi ljepote, iz lakoumnosti – sve je to laž, sve do posljednje riječi. O, kakav sam ja nitkov, kakav sam nitkov!

I tako se dizenterija pomalo pretvorila u drugačiji napadaj, u napadaj histerične samokritičnosti. Već sam spomenuo takve njegove napadaje kad je bila riječ o pismima koje je slao Varvari Petrovnoj. Odjednom se sjetio Lize i onoga jučerašnjeg susreta s njom u rano jutro: »Bilo je to tako grozno i... zacijelo je posrijedi

[1] Uzvišena ste kao kakva markiza.

nekakva nesreća, a ja je ništa nisam pitao, ništa nisam saznao! Mislio sam samo na sebe! O, što je sad s njom, znate li vi možda što je sad s njom?«, pitao je on i zaklinjao Sofju Matvejevnu.

Zatim se kleo da on »neće izdati«, da će se *njoj* vratiti (naime, Varvari Petrovnoj). »Svraćat ćemo pred njezina vrata (naime, njih dvoje, on i Sofja Matvejevna) svakog dana kad bude odlazila kočijom u jutarnju šetnju i samo ćemo je mirno promatrati... O, kako bih htio da me sad udari i po drugom obrazu; uživao bih u tome! Pružit ću joj i drugi obraz *comme dans votre livre!*[1] Sad sam tek, sad sam tek shvatio što to znači... 'pružiti drugi obraz'. Nikada to prije nisam shvaćao!«

Bila su to za Sofju Matvejevnu dva najgroznija dana u njezinu životu; ona i sada zadrhti kad ih se sjeti. Stepan Trofimovič se tako ozbiljno razbolio da više nije mogao otputovati brodom koji je toga dana stigao točno u dva sata poslije podne; ona nije imala srca da ga ostavi sama i nije otputovala u Spasov. Kako je kasnije pričala, Stepan Trofimovič se čak veoma obveselio što je brod otišao.

– Baš izvrsno, baš divno – progunđao je on iz postelje. – Samo sam se bojao da ne otputujemo. Ovdje je tako lijepo, nigdje nije tako lijepo kao ovdje... Je li da me nećete napustiti? Oh, pa vi me niste napustili!

»Ovdje« međutim nije bilo nimalo lijepo. On nije imao pojma o njenim mukama; glava mu je bila puna samih maštarija. Svoju je bolest držao za prolaznu sitnicu i nije uopće pomišljao na nju, nego je samo snatrio o tome kako će njih dvoje krenuti odavde i prodavati »te knjige«. Zamolio ju je da mu pročita nešto iz Svetog pisma.

– Već odavno sam čitao... iz izvornika. Još će me netko zapitati, pa ću pogriješiti; ipak se moram pripremiti.

Sjela je uza nj i otvorila knjigu.

– Vi divno čitate – prekinuo ju je tek što je otvorila usta. – Sad mi je jasno, sad mi je jasno da se nisam prevario! – doda on neodređeno, ali zanosno. Uopće je neprestano bio u nekom zanosu. Pročitala mu je Propovijed na gori.

– *Assez, assez, mon enfant*[2], prestanite... nije moguće da vam nije *toga* dosta!

I on onemoćalo zatvori oči. Strašno je malaksao, ali je bio pri

[1] Kao u toj vašoj knjizi.
[2] Dosta, dosta, dijete moje!

svijesti. Sofja Matvejevna već ustade misleći da će zaspati. Ali je on zovnu:

– Draga moja, cijeloga sam života lagao. Čak i onda kad sam govorio istinu. Nikada nisam ništa govorio istine radi, nego samo sebe radi, i prije sam to znao, ali sad mi je tek jasno... O, gdje su oni prijatelji koje sam cijela života jedio svojim prijateljstvom? I svi drugi, svi drugi! *Savez-vous*[1], može biti da i sada lažem; zacijelo i sada lažem. Najvažnije je to što sam sebi vjerujem i kad lažem. Najteže je živjeti i ne lagati... I... i... ne vjerovati u vlastitu laž. Jest, tako je, to je najteže! Ali, čekajte, o tome ćemo poslije... Zajedno ćemo mi, zajedno! – zanosno on doda.

– Stepane Trofimoviču – plašljivo zapita Sofja Matvejevna – ne bismo li poslali u grad po liječnika?

On se zaprepasti.

– Zašto? *Est-ce que je suis si malade? Mais rien de sérieux*[2]. I šta će nam stranci? Još će saznati sve i... što će onda biti? Ne, ni govora. Ne treba nam nitko od stranaca. Mi ćemo sami, nas dvoje...

– Znate što – reče on poslije kraće šutnje – pročitajte mi još nešto, onako, nešto nasumce, za što vam oko zapne.

Sofja Matvejevna otvori knjigu i spremi se da čita:

– Gdje se otvori, gdje se slučajno otvori – ponovi on.

– »I anđelu Laodikejske crkve napiši...«

– Što je to? Što je to? Odakle je to?

– To je iz Apokalipse.

– *O, je m'en souviens, oui, l'Apocalypse. Lisez, lisez,*[3] zamislio sam tako da nam mjesto, koje slučajno nađete u knjizi, treba proreći budućnost, i sad me zanima što ste našli; čitajte, ono o anđelu, o anđelu...

– »I anđelu Laodikejske crkve napiši: tako govori Amin, svjedok vjerni i istiniti, početak stvorenja Božijega; znam tvoja djela da nijesi ni studen ni vruć. O da si studen ili vruć! Tako, budući mlak, i nijesi ni studen ni vruć, izbljuvat ću te iz usta Svojijeh. Jer govoriš: bogat sam i obogatio sam se, i ništa ne potrebujem; a ne znaš da si ti nesretan, i nevoljan, i siromah, i slijep, i gol.«

– To je... sve je to u toj vašoj knjizi! – uskliknu on sijevnuvši očima i pridigavši se u postelji. Nikada nisam znao da postoji u njoj tako uzvišeno mjesto! Čujete li: bolje je da je studen, bolje

[1] Znate.
[2] Zar sam tako bolestan? Ma nije to ništa ozbiljno.
[3] O, sjećam se, tako je, Apokalipsa. Čitajte, čitajte.

studen nego da je topao, bolje nego da je *samo* topao. O, ja ću to i dokazati. Samo me nemojte ostaviti, ne napuštajte me i ne ostavljajte me sama! Mi ćemo to dokazati, mi ćemo to dokazati!

– Ta neću vas ostaviti, Stepane Trofimoviču, nikada vas neću ostaviti! – uhvati ga ona za ruke, stisnu ih u svojim šakama i privine ih na srce, promatrajući ga suznim očima. (»Strašno mi ih je žao bilo u tom trenutku«, govorila je ona kasnije.) Usne mu grčevito zadrhtaše.

– Ali, Stepane Trofimoviču, što ćemo i kako ćemo, molit ću lijepo? Ne bi li bilo bolje da obavijestim nekoga od vaših znanaca ili možda od rodbine?

A on se toliko uplaši toga njena prijedloga, da se pokajala što mu ga je uopće spomenula. Zamirući od straha, zaklinjao ju je da nikoga ne poziva i da ništa ne poduzima; zahtijevao je da mu se zakune i ponavljao: »Nikoga, nikoga! Možemo mi sami, možemo mi posve sami, *nous partirons ensemble*«[1].

Na nesreću su se i domaćini počeli uzrujavati, gunđali su i okomili se na Sofju Matvejevnu. Ona im je platila i pokazala im još novaca; to ih je privremeno smirilo; ali je domaćin zahtijevao da vidi »ispravu« Stepana Trofimoviča. Bolesnik je oholim smiješkom pokazao na svoju torbicu; u njoj je Sofja Matvejevna pronašla odluku o njegovu umirovljenju, ili nešto tome slično, kojom se on cijela života služio u takvim prilikama. Međutim, domaćin je i dalje navaljivao i govorio da ih »treba nekamo poslati, jerbo ovdje nije bolnica i, ako još umre, oni će bome, izgutati svoje«. Sofja Matvejevna je pokušala spomenuti liječnika, ali se pokazalo da bi, kad bi poslali po liječnika u grad, to možda bilo toliko skupo da je bolje okaniti se svake pomisli o liječničkoj pomoći. Žalosno se vratila svome bolesniku. Stepan Trofimovič je sve brže i brže propadao.

– Pročitajte mi sad još ono mjesto... o svinjama – reče on odjednom.

– O čemu, molit ću lijepo? – strašno se uplaši Sofja Matvejevna.

– O svinjama... to je isto unutra... *ces cochons*...[2] sjećam se da su bjesovi ušli u svinje i da su se utopili. Svakako mi to morate pročitati; poslije ću vam reći zašto je to važno. Hoću da točno zapamtim to mjesto. Doslovno mi treba.

Sofja Matvejevna je dobro poznavala Sveto pismo i odmah je

[1] Zajedno ćemo otputovati.
[2] Te svinje...

pronašla ono mjesto u Evanđelju po Luki, koje sam i stavio za moto ove svoje kronike. Ponovit ću ga sad opet ovdje: »Na brdu tad pasijaše veliko krdo svinja, i oni ga zamoliše da im dopusti uljesti u njih. On im dopusti. Tada iziđoše Bjesovi, izljezavši iz čovjeka, uljezoše u svinje; i sruči se krdo niz ostrmak u jezero, i utopi se. Kad vidješe pastiri što se zgodilo, potekoše da ispripovjede u gradu i po selima. I dođoše žitelji da vide što se zgodilo, te, prišavši Isusu, ugledaše čovjeka iz kojega bijahu izljegli bjesovi, i koji sjeđaše Isusu do nogu, zdrave pameti, pa se prestraviše. Oni, koji sve bijahu vidjeli, ispripovjediše im kako ozdravi bjesomučni.«

– Draga moja – izgovori Stepan Trofimovič strašno uzbuđen – *savez-vous*, to je divno i... to neobično mjesto bilo mi je u cijelom životu kamen spoticanja... *dans ce livre*[1]... sjećam se toga mjesta još iz djetinjstva. Sad mi je pala na pamet jedna pomisao; *une comparaison*[2]. Sad mi pada na pamet mnogo misli: vidite, to je baš točno tako kao i naša Rusija. Ti bjesovi, koji izlaze iz bolesnika i ulaze u svinje – sve su to rane, sve su to kužne bolesti, sve je to prljavština, bjesovi i bjesići, koji su se vjekovima i vjekovima skupljali u našem velikom i dragom bolesniku, u našoj Rusiji! *Oui, cette Russie, que j'aimais toujours.*[3]. Ali velika misao i velika volja obasjat će nas odozgo, kao i onoga bijesnog luđaka, i izići će svi ti bjesovi, cijela nečistoća, sva ta gnusoba i gnoj koji već izbija na površinu... I sami će zamoliti da uđu u svinje. A možda su već i ušli! To smo mi, mi i oni, i Petruša... *et les autres avec lui*[4], možda i ja, prvi, na čelu, i mi ćemo se baciti, ludi i pobješnjeli, s hridi u more i svi ćemo se potopiti, a tako nam i treba, jer za drugo i nismo. Ali bolesni će se iscijeliti i »sjest će Isusu do nogu« ... i svi će gledati zapanjeno ... Draga moja, *vous comprendrez après*[5], a mene sad to neobično uzbuđuje ... *vous comprendrez après* ... *Nous comprendrons ensemble*[6].

Spopalo ga bunilo, i on je, napokon, izgubio svijest. To je tako potrajalo i cijeli sutrašnji dan. Sofja Matvejevna je sjedila pokraj njega i plakala, nije spavala već gotovo treću noć i bježala je s očiju domaćinima koji su, kako je predosjećala, već nešto poduzi-

[1] U toj knjizi...
[2] Jedna usporedba.
[3] Jest, u toj Rusiji, koju sam uvijek volio.
[4] I svi ostali uz njega...
[5] Shvatit ćete kasnije...
[6] Shvatit ćete kasnije... Shvatit ćemo oboje.

mali. Tek treći dan donio je spas. Izjutra se Stepan Trofimovič osvijestio, poznao je i pružio joj ruku. Ona se prekrižila i nade su joj porasle. Htio je svakako pogledati kroz prozor: »*Tiens, un lac*«[1], rekao je, »ah, bože moj, nisam ga još uopće vidio...« U taj tren pred ulazom zatutnji neka kočija i u kući nasta prava uzbuna.

III

Bila je to glavom Varvara Petrovna, koja se dovezla u četveroprežnom četverosjedu, s dva sluge i s Darjom Pavlovnom. To je čudo bilo zapravo vrlo jednostavno: Anisim, koji je umirao od radoznalosti, tek što je došao u grad, odmah je sutradan izjutra pošao u kuću Varvare Petrovne i izbrbljao služinčadi da je sreo Stepana Trofimoviča u selu, da su ga vidjeli seljaci na glavnoj cesti kako sam pješači i da je sad krenuo u Spasov, u Ustjevo, ali sa Sofjom Matvejevom. Budući da je Varvara Petrovna već ionako bila strašno uzbuđena i da je tražila, kako je znala i umjela, svog nestalog prijatelja, odmah su je upozorili na Anisima i njegove priče. Pošto ga je saslušala i pošto je, što je bilo najvažnije, čula sve potankosti o njegovu odlasku u Ustjevo s nekom Sofjom Matvejevnom u istom fijakeru, ona se u tren oka spremila na put i po svježem tragu osobno krenula u Ustjevo. O njegovoj bolesti nije još imala pojma.

Odjeknuo je njezin strog i zapovjednički glas; čak se kućedomaćini uplašiše. Bila je svratila samo da se raspita, uvjerena da je Stepan Trofimovič već odavno u Spasovu; saznavši da je ovdje i da je bolestan, izrujano je banula u kuću.

– A gdje je, gdje je on? Ah, to si ti! – proderala se kad je ugledala Sofju Matvejevnu, koja se upravo u tom času pojavila na pragu susjedne sobe. – Po tvome drskom licu sam pogodila da si to ti. Miči se, lupeškinjo! Bez traga se tornjaj iz ove kuće! Izbacite je van; inače ću te, draga moja, dati doživotno strpati u zatvor. Zatvorite je zasada kod susjeda. Već je jednom sjedila u gradskom zatvoru, a i opet će sjediti. Molim te, domaćine, da nikoga ne puštaš u kuću dok sam ja ovdje. Ja sam generalica Stavrogina i unajmljujem cijelu kuću. A ti ćeš mi, ptičice, još odgovarati za ovo!

[1] Gle, jezero!

Poznati glas uzbudi Stepana Trofimoviča. Zadrhtao je od glave do pete. Ali ona se već pojavila iza pregrade i iskrsla pred njim. Sijevajući očima, primače nogom stolicu i zavali se u nju, doviknuvši Daši:

– Iziđi za sada van, budi s domaćinima. Zašto si toliko radoznala? I vrata dobro zatvori za sobom.

Nekoliko trenutaka je šutke i pogledom grabljivice motrila njegovo uplašeno lice.

– Onda, kako ste, Stepane Trofimoviču? Kako ste se proveli? – ote joj se odjednom bijesno i zajedljivo.

– *Chère* – promuca izbezumljeni Stepan Trofimović – upoznao sam pravi ruski život... *Et je prêcherai l'Evangile*...[1]

– O, sramotniče, nezahvalniče! – povika ona odjednom pljesnuvši rukama. – Nije vam bilo dosta da me osramotite, nego ste se još spetljali... O, stari, sramotni razvratniče!

– *Chère*...

Njemu zape riječ u grlu, i on više ništa ne mogaše izustiti nego je samo buljio u nju izbečenih očiju od straha.

– Tko vam je *ona?*

– *C'est un ange... C'etait plus qu'un ange pour moi*[2], cijelu je noć... o, nemojte vikati, nemojte je plašiti *chère, chère*...

Varvara Petrovna naglo i bučno odgurnu stolicu i skoči na noge; razlegnu se njen uplašen krik: »Vode, vode!« Iako je bio pri svijesti, ona je ipak još drhtala od straha i blijeda promatrala njegovo izmijenjeno lice: sad je tek prvi put shvatila koliko je on zapravo ozbiljno bolestan.

– Darja – šapnu ona Darji Pavlovnoj – treba odmah poslati po liječnika, po doktora Zalcfiša; neka Jegorič odjuri odmah po njega. Treba stvoriti odnekud konje, a u gradu može uzeti drugu kočiju, svakako moraju stići prije noći.

Daša poletje da izvrši zapovijest. Stepan Trofimovič je još jednako motrio onako izbečenih i uplašenih očiju; blijede usne mu drhtale.

– Čekaj, Stepane Trofimoviču, pričekaj malko, mileni – smirivala ga je ona kao dijete – pričekaj, molim te, pričekaj, Darja će se odmah vratiti i... ah, bože moj, gazdarice, gazdarice, dođi bar ti ovamo, nesretna ženo!

I ona nestrpljivo otrči sama po domaćicu.

[1] I propovijedat ću Evanđelje.
[2] To je anđeo... Bila je više nego anđeo za mene.

– Odmah, ovoga časa dovedite *onu* natrag. Vratite je ovamo, vratite je!

Srećom Sofja Matvejevna nije još daleko odmakla i upravo je, noseći u ruci svoju torbicu i zamotuljak, izlazila kroz dvorišna vrata. Doveli su je natrag. Bila je toliko uplašena da su joj se tresle noge i ruke. Varvara Petrovna ju je zgrabila za ruku, kao jastreb pile, i brže-bolje odvukla do kreveta Stepana Trofimoviča.

– Evo vam je. Nisam vam je pojela. Vi ste sigurno mislili da sam vam je pojela.

Stepan Trofimovič je uhvatio Varvaru Petrovnu za ruku, prinio je očima i briznuo u plač, bolesno i histerično ridajući.

– De, smiri se, smiri se, mileni moj, dragi moj! Ah, bože moj, smi-ri-te-se! – povika ona napokon mahnito. – O, mučitelju, mučitelju, vječni moj mučitelju!

– Mila moja – promuca napokon Stepan Trofimovič obraćajući se Sofji Matvejevnoj – iziđite, mila moja, morao bih nešto razgovarati...

Sofja Matvejevna odmah požuri van.

– *Chérie, chérie*... – dahtao je on.

– Nemojte ništa govoriti, Stepane Trofimoviču, nemojte ništa govoriti dok se malo ne odmorite. Evo vam vode. Ne-moj-te govoriti!

Ponovo je sjela na stolicu. Stepan Trofimovič ju je čvrsto držao za ruku. Dugo mu nije dopuštala da govori. Prinio je njenu ruku usnama i počeo je ljubiti. Ona je stisnula zube i zagledala se nekamo u kut.

– *Je vous aimais!*[1] – otelo mu se napokon. Nikada ga još nije čula da izgovara takve riječi.

– Hm – progunđala je mjesto odgovora.

– *Je vous aimais toute ma vie... vingt ans!*[2]

Ona je i dalje šutjela, šutjela je dvije, tri minute.

– A kad ste se htjeli oženiti Dašom, sav ste se namirisali... – progovorila je ona odjednom grozovitim šapatom. Stepan Trofimovič se naprosto skamenio.

– Stavili ste novu kravatu...

Opet su šutjeli minutu, dvije.

– A sjećate li se cigare?

– Draga moja prijateljice – protisnu on užasnuto.

– One cigare, navečer, pokraj prozora... sjao je mjesec...

[1] Volio sam vas!

[2] Volio sam vas cijelog života... dvadeset godina.

poslije onoga razgovora u sjenici... u Skvorešnicima? Sjećaš li se, sjećaš li se – skoči ona, zgrabi s dvije strane njegov jastuk i poče ga tresti zajedno s glavom. – Sjećaš li se, vjetrogonjo, vjetrogonjo, sramotniče, malodušniče, vječiti, vječiti vjetrogonjo! – siktala je ona bijesnim šaptom, svladavajući se da ne zaviče. Napokon ga je pustila i sručila se na stolicu prekrivši lice rukama! – Dosta! – odsiječe ona i ustane. – Prošlo je dvadeset godina, zauvijek je prošlo; baš sam i ja luda.

– *Ja vous aimais* – sklopi on opet ruke.

– Što si navalio s tim *aimais* pa *aimais!* Dosta mi je toga! – skoči opet ona. – I ako sad ovoga istoga časa ne zaspite, ja ću vas... Treba vam odmora; spavajte, odmah da ste zaspali, zatvorite oči. Ah, bože moj, on bi možda htio doručkovati! Što jedete? Što on jede? Ah, bože moj, gdje je ona? Gdje je ona?

Ponovo nastade uzbuna. A Stepan Trofimovič slabašno promuca da bi on zaista zaspao na *une heure*[1], a mogao bi i *un bouillon, un thé... enfin il est si heureux*[2]. Ispružio se u postelji i zaista se činilo kao da spava (vjerojatno se samo pretvarao). Varvara Petrovna je malko pričekala i na prstima nestala iza pregrade.

Sjela je u kućedomaćinovu sobu, domaćine istjerala i zapovjedila Daši da dovede *onu*. Počelo je ozbiljno preslušavanje.

– Ispričaj ti meni sad, kumo, sve do u tančine; sjedi kraj mene, tako. Onda?

– Srela sam Stepana Trofimoviča...

– Čekaj, šuti. Upozoravam te, ako budeš lagala ili ako što zatajiš, da ću te naći makar i na kraju svijeta. Dakle?

– Sa Stepanom Trofimovičem sam... čim sam došla u Hatovo, gospođo... – gotovo bez daha govorila je Sofja Matvejevna.

– Stani, šuti, čekaj... Što lupetaš? Prvo i prvo, kakva si ti ptica?

Ona joj, kako je najbolje znala, i u najkraćim crtama, ispriča sve o sebi, započevši od sevastopoljskih dana. Varvara Petrovna ju je šutke saslušala, sjedeći pravo u stolici, strogo i netremice gledajući pripovjedačici u oči.

– Što si tako uplašena? Što piljiš u zemlju? Volim one koji gledaju pravo u oči i koji se prepiru sa mnom. Nastavi!

Ona dovrši priču o susretu sa Stepanom Trofimovičem, o

[1] Jedan sat.
[2] Juhu, čaj... uostalom, on je tako sretan.

Svetom pismu, o tome kako je Stepan Trofimovič počastio seljanku rakijom.

– Tako, tako, ne smiješ zaboraviti ni najmanju sitnicu – hrabrila ju je Varvara Petrovna. Napokon je ispričala kako su krenuli na put i kako je Stepan Trofimovič neprestano nešto govorio, »već jako bolestan«, dok joj nije ovdje u nekoliko sati ispričao cijeli svoj život, sve od početka.

– Ispričaj to o životu.

Sofja Matvejevna odjednom umuknu i posve se zbuni.

– Ne bih to znala ispričati, gospođo – izusti ona gotovo plačno. – Jer, zapravo, nisam ništa shvatila, da oprostite.

– Lažeš, neće biti da ništa nisi shvatila.

– Pričao je o nekoj crnokosoj otmjenoj dami veoma dugo, gospođo – silno pocrvenje Sofja Matvejevna, vidjevši, uostalom, da je kosa Varvare Petrovne plava i da ona nije nimalo nalik na onu »crnku«.

– Crnokosu? Što je bilo s njom? De, govori.

– Ona kao da je, ta otmjena dama kao da je bila u njega jako zaljubljena, molit ću lijepo, cijelog života, punih dvadeset godina; ali se nikako nisu usudili izjaviti ljubav i stidjela se pred njim zato što je bila jako bujna...

– Glupan! – zamišljeno, ali odlučno odsiječe Varvara Petrovna.

Sofja Matvejevna je prestala plakati.

– Ne mogu to nikako ispričati kako treba, jer sam se jako bojala za njih i nikako nisam mogla shvatiti, a oni su tako pametan čovjek...

– Takva koza kao što si ti nema što da sudi o njegovoj pameti. Je li ti nudio ženidbu?

Sofja Matvejevna zadrhta.

– Je li se zaljubio u tebe, reci! Je li ti obećao ženidbu? – podviknu Varvara Petrovna.

– Gotovo da je tako i bilo, gospođo – projeca ona. – Samo ja to nisam ozbiljno shvaćala, poradi njihove bolesti – odlučno ona dometnu i podiže oči.

– Kako se zoveš? Kako ti je ime?

– Sofja Matvejevna, gospođo.

– E, onda znaj, Sofja Matvejevna, da ti je to strašno jadan i kukavan vjetrogonja... Za ime božje! Da možda ne misliš da sam podla?

Sofja Matvejevna izbeči oči.

– Da sam podla, da sam tiranin? Da sam mu upropastila život?

– Gdje bi to bilo istina, gospođo, kad vi, eto, molit ću lijepo, i sami plačete?

Varvari Petrovnoj su zaista izbile suze na oči.

– De, sjedi, sjedi, nemoj me se plašiti. Pogledaj me još jednom u oči, pravo u oči; što si pocrvenjela? Daša, hodi ovamo, pogledaj je: što ti misliš, ima li ona čisto srce...

I, na veliko čudo, a možda još i na veće zaprepaštenje i prepast Sofje Matvejevne, ona je odjednom potapša po obrazu.

– Šteta samo što je ludica. Ostarjela, a nije se opametila. Dobro, draga moja, pobrinut ću se za tebe. Vidim da je sve to bila glupost. Zasad ćeš stanovati ovdje, unajmit ću stan za tebe, od mene ćeš dobivati za hranu i za sve ostalo... Čekaj da te pozovem.

Sofja Matvejevna u prvi čas uplašeno promuca da bi morala što prije otputovati.

– Nema razloga da se bilo kamo žuriš. Sve ću tvoje biblije otkupiti, pa možeš mirno ovdje sjediti. Šuti, ni riječi da nisam čula. Slušaj, je li da ga ti ne bi ostavila sve da ja nisam ni doputovala?

– Nipošto ih ne bi ostavila, gospođo – mirno i odlučno izusti Sofja Matvejevna brišući oči.

Doktora Zalcfiša su doveli već kasno u noći. Bio je to starčić dostojan poštovanja i prilično iskusan praktičar, koji je baš nedavno izgubio svoje stalno namještenje u našem gradu radi tvrdoglava sukoba sa starješinama. Od toga trenutka Varvara Petrovna ga je počela usrdno »protežirati«. On je pažljivo pregledao bolesnika, raspitao se za tijek bolesti i oprezno saopćio Varvari Petrovnoj da je stanje »pacijenta« veoma teško zbog nastalih komplikacija i da treba očekivati »čak i najgore«. Varvara Petrovna, koja se u proteklih dvadeset godina navikla da ne treba ozbiljno i tragično shvaćati ništa što se osobno ticalo Stepana Trofimoviča, bila je veoma uzbuđena i čak je problijedjela:

– Zar nema nikakve nade?

– Ne može se reći da baš nema nikakve nade, ali...

Cijelu noć nije legla u postelju i jedva je dočekala jutro. Čim je bolesnik otvorio oči i osvijestio se (on je zapravo još bio pri svijesti, iako je iz sata u sat naočigled kopnio), prišla mu je i odlučno rekla:

– Stepane Trofimoviču, treba na sve računati. Poslala sam po svećenika. Morate obaviti svoju dužnost...

Poznajući njegove nazore, bojala se da možda neće odbiti svećenika. On ju je pogledao u čudu.

– Gluposti, to su gluposti! – podviknula je ona misleći da će

odbiti njen zahtjev. – Nemojte se sad još joguniti. Dosta ste dugo zbijali šale.

– Ali... Zar sam ja zaista tako bolestan?

Nekako odsutno pristade da pozovu svećenika. Uopće, na veliko moje čudo, kasnije sam saznao od Varvare Petrovne da se on nije nimalo uplašio smrti. Možda, naprosto nije u nju vjerovao nego je svoju bolest i dalje smatrao za neopasnu.

Veoma se spremno ispovjedio i pričestio. Svi odreda, i Sofja Matvejevna, pa čak i sluga, došli su mu čestitati što je primio sveta otajstva. Svi su, do jednoga, tiho plakali, gledali njegovo izduljeno i napaćeno lice i blijede uzdrhtale usne.

– *Oui, mes amis,* samo se čudim tomu što ste se toliko... zabrinuli. Sutra ću, po svoj prilici, ustati, i mi ćemo... otputovati... *Toute cette cérémonie*...[1] koji, naravno, veoma cijenim... bio je...

– Molim vas, oče, da svakako ostanete uz bolesnika – brzo zaustavi Varvara Petrovna svećenika koji je već svlačio odeždu. – Čim posluže čaj, molim vas, nastavite svetu prodiku kako biste potkrijepili vjeru u bolesniku.

Svećenik je počeo govoriti; svi ostali su sjedili ili stajali oko bolesnikova kreveta.

– U naše grešno vrijeme – tečno razveza svećenik držeći šalicu čaja u ruci – vjera u svevišnjeg jest jedino utočište čovječjem rodu u časovima briga i iskušenja životnih, jednako kao i ufanje u vječnu sreću što je obećana pravednima...

Stepan Trofimovič nekako živnu; slabašan osmijeh zaigra mu na usnama.

– *Mon père, je vous remercie, et vous êtes bien bon, mais*...[2]

– Nikakav *mais,* nikakav *mais!* – uzviknu Varvara Petrovna skočivši sa stolice. – Oče – okrenu se ona svećeniku – to vam je takav čovjek, to vam je takav čovjek... njega će za jedan sat opet trebati ispovijedati! Vidite, takav vam je to čovjek.

Stepan Trofimovič se blago nasmiješi.

– Prijatelji moji – izusti on – Bog mi je nuždan već i zbog toga što je on jedino biće koje možemo vječito voljeti...

Da li je on zaista počeo vjerovati ili ga je svečani otajstveni obred ganuo i probudio umjetničku osjetljivost njegove prirode, on je odista odlučno i zanosno izgovorio nekoliko riječi koje su se posve kosile s većinom njegovih negdašnjih nazora.

[1] Cijeli taj obred...
[2] Oče moj, hvala vam, tako ste dobri, ali...

– Nužno je da budem besmrtan već i zato što Bog neće učiniti nepravdu i ugasiti posve oganj ljubavi prema sebi, koji se jednom zapalio u mom srcu. I što ima vrednije od ljubavi? Ljubav je uzvišenija od bića, ljubav je kruna biću, i kako joj biće ne bi bilo podčinjeno? Ako sam ga zavolio i poveselio se tome što ga volim, zar je moguće da će me on utrnuti, mene i moju radost, i pretvoriti nas u ništavilo? Ako postoji Bog, onda sam i ja besmrtan! *Voilà ma profession de foi*[1].

– Bog postoji, Stepane Trofimoviču, uvjeravam vas da postoji – prekinula ga je Varvara Petrovna – okanite se, prođite se, bar jednom u životu svih tih vaših gluposti! (Ona, čini se, nije mogla posve shvatiti tu njegovu *profession de foi*.)

– Prijateljice moja – zanosio se on sve više i više, iako bi ga glas često izdavao – prijateljice moja, kad sam shvatio... da treba podmetnuti obraz, ja sam... koješta sam onda još shvatio... *J'ai menti toute ma vie*[2], cijeloga, cijeloga života! Htio bih... uostalom, sutra ću... Sutra ćemo svi otputovati.

Varvara Petrovna zaplače. On je nekoga tražio pogledom.

– Evo je, ovdje je ona! – uhvati ona za ruku Sofju Matvejevnu i dovede je do postelje. On se raznježi i nasmiješi.

– O, kako bih volio ponovo živjeti! – uskliknu on osjećajući veliki priliv snage. – Svaki trenutak, svaki trenutak života čovjek mora sretno proživjeti... Mora, svakako mora! Dužnost je čovjeka da sam tako uredi život, to mu je zakon – nevidljivi, ali vječiti zakon... O, kako bih htio vidjeti Petrušku... i sve ostale... i Šatova!

Napominjem da za smrt Šatova nisu znali još ni Darja Pavlovna, ni Varvara Petrovna, pa čak ni doktor Zalcfiš, koji je tek bio stigao iz grada.

Stepan Trofimovič se bolesno, crpeći posljednju snagu, sve jače i više uzbuđivao.

– I sama pomisao, sama vječna pomisao da postoji nešto neusporedivo pravednije i sretnije od mene, već me ispunja beskrajnim blaženstvom i – slavom – o, da, ma tko ja bio i makar čime se bavio! Za čovjeka je mnogo važnije od sreće da zna i da svaki trenutak vjeruje u to kako negdje postoji prava, savršena i mirna sreća za sve i za svakoga... Cijeli zakon čovjekovog postojanja sastoji se u tome da se čovjek uvijek može pokloniti nekoj neizmjernoj veličini. Oduzmemo li ljudima neizmjernu veli-

[1] To je moj kredo!
[2] Lagao sam cijelog života!

činu oni će prestati živjeti i umrijet će kao očajnici. Beskraj i neizmjernost nužni su čovjeku baš koliko i ova mala planeta na kojoj on živi... Prijatelji moji, slušajte me svi: Živjela Velika Misao! Vječna, beskrajna Misao! Svaki čovjek, ma tko on bio, mora se pokloniti pred Velikom Mišlju. Čak i najgluplji čovjek mora imati bar nešto veliko. Petruša... Oh, kako bih ih rado sad sve vidio! Oni ne znaju, oni ne znaju da u njima postoji isto takva vječna Velika Misao!

Doktor Zalcfiš nije bio pri svetom obredu. Kad je sad iznenada ušao, zaprepastio se i rastjerao cijeli skup zahtijevajući da bolesnika više nitko ne uznemiruje.

Stepan Trofimovič je umro za tri dana, ali već i prije nije bio pri svijesti. Ugasio se nekako tiho, kao dogorjela svijeća. Varvara Petrovna, koja je odmah ondje održala opijelo, dala je prenijeti tijelo svog nesretnog prijatelja u Skoveršnike. Grob mu je pred samom crkvom i na njemu je mramorna ploča. U proljeće će biti uklesan i natpis i podignuta ograda.

Punih osam dana Varvare Petrovne nije bilo u gradu. U istoj kočiji s njom vratila se i Sofja Matvejevna koja se, kako se čini, zauvijek preselila u njen dom. Napominjem da je, tek što je Stepan Trofimovič posve izgubio svijest (onoga istoga prijepodneva), Varvara Petrovna odmah ponovo udaljila iz sobe Sofju Matvejevnu, jednostavno je otjerala iz kuće i sve do kraja sama njegovala bolesnika; a čim je izdahnuo, odmah ju je pozvala. Iako je Sofju Matvejevnu strašno uplašila njena ponuda (ili, točnije, zapovijest), da se zauvijek preseli u Skvorešnike, Varvara Petrovna joj nije dala ni pisnuti, ni proturječiti.

– Kakve gluposti! I ja ću s tobom okolo prodavati Sveto pismo. Nemam sad više nikoga na svijetu!

– Ipak imate sina – dobaci doktor Zalcfiš.

– Nemam ja sina! – odsiječe Varvara Petrovna i – te su riječi bile proročanske.

GLAVA OSMA

EPILOG

Sve opačine i zločinstva izbili su na vidjelo nevjerojatno brzo, mnogo brže nego što je očekivao Petar Stepanovič. Počelo je tako da se nesretna Marja Ignjatijevna, one noći kad su joj ubili muža, probudila negdje pred zoru, pružila ruku prema njemu i veoma se uzbudila i uzrujala kad ga nije našla pokraj sebe. Uz nju je spavala dvorkinja koju je bila unajmila Arina Prohorovna. Kako je starica nikako nije mogla umiriti, otrčala je, čim je svanulo, po Arinu Prohorovnu, uvjerivši porodilju da će ona znati gdje joj je muž i kad će se vratiti. Međutim, i Arinu Prohorovnu su već morile brige: njoj je muž već bio ispričao sve o noćnoj tragediji u Skvorešnicima. Vratio se kući tek oko jedanaest sati u noći, u strašnu stanju i raspoloženju; kršeći ruke, ničice se bacio na postelju i neprestano ponavljao tresući se u grčevitim jecajima: »Nema to smisla, nema to smisla; nema to uopće smisla!« Na kraju je sve ispripovjedio Arini Prohorovnoj koja mu je bila priskočila u pomoć – ali jedino njoj u cijeloj kući. Ona ga je strpala u postelju strogo mu zapovjedivši da, »ako mu se cmizdri, plače u jastuk, tako da se ne čuje, i da je budala ako mu se sutra bude išta vidjelo na licu«. Poslije se i sama zamislila i odmah se počela pripremati za najgore: sve je suvišne knjige, spise, pa čak, vjerojatno, i proglase sakrila ili posve uništila. Usto je zaključila da se zapravo ona, njezina sestra, tetka, studentica, pa čak i njen klempavi brat Šigaljov, nemaju osobito čega bojati. Kad je ujutro dotrčala stara dvorkinja, ona se, ne oklijevajući uputila Marji Ignjatijevnoj. Naime, strašno je željela što prije saznati da li su opravdane one nade koje je, smatrajući ih spasonosnima za opću stvar, Petar Stepanovič bio polagao u Kirilova i o kojima joj je noćas njen muž uplašeno, mahnito i gotovo kao u bunilu nešto prošaptao.

Ali je prekasno stigla Marji Ignjatijevnoj. Pošto je rodilja bila poslala staricu i ostala sama, nije dugo izdržala nego je ustala iz postelje i, prebacivši preko sebe prvi komad odjeće koji joj je pao u ruke, vjerojatno nešto prelagano za ono doba godine, krenula sama u dvorišnu zdradu, misleći da bi joj Kirilov mogao štogod pouzdanije reći o njezinu mužu. Možemo zamisliti kako je prizor,

koji je ondje ugledala, djelovao na rodilju. Treba reći da nije uopće pročitala oproštajno pismo Kirilova koje je ležalo na stolu, na upadljivu mjestu, jer ga, onako uplašena, naravno uopće nije mogla zapaziti. Otrčala je u svoju sobicu, zgrabila dojenče i poletjela s njime iz kuće na ulicu. Bijaše vlažno, maglovito jutro. U onoj zabačenoj ulici nije bilo ni jednog prolaznika. Trčala je i trčala, bez daha, po studenu i mekanu blatu, i napokon se odlučila zakucati na prva kućna vrata; u jednoj kući joj ne otvoriše, a i u drugoj se nitko dugo nije javljao; nestrpljivo je poletjela i do treće kuće i ondje počela kucati o vrata. Bila je to kuća mjesnog trgovca Titova. Ondje je digla veliku uzbunu, zapomagala i nevezano ponavljala da su joj »ubili muža«; Šatova i priču o njemu Titovi su donekle poznavali; spopao ih je užas kad su shvatili da ona, pošto je, kako su razabrali, rodila prije svega dvadeset i četiri sata, ovako slabašno odjevena i po ovakvoj hladnoći trči okolo ulicama, noseći na rukama dojenče koje gotovo uopće nije bilo pokriveno. Isprva su pomislili da možda samo bulazni, i to ponajviše zbog toga što nikako nisu mogli shvatiti tko je zapravo ubijen: Kirilov ili njen muž? Ona je već, naslutivši da joj ne vjeruju, htjela poletjeti nekamo dalje, ali su je zaustavili na silu i, kažu, da je strašno vikala i otimala se. Ljudi se otputiše u kuću Filipova, i već za dva sata je za samoubojstvo Kirilova i njegovo oproštajno pismo znao cijeli grad. Policija je ispitala rodilju, koja je tada bila pri svijesti; odmah su ustanovili da ona pisamce Kirilova nije uopće pročitala, a kako je zapravo zaključila da je i njen muž mrtav — to nisu nikako mogli razabrati iz njena kazivanja. Ona je samo vikala i ponavljala da »ako je onaj ubijen, onda je i njen muž ubijen; oni su bili zajedno!« Negdje oko podne je izgubila svijest i više se uopće nije osvijestila; umrla je za tri dana. Nazeblo dijete umrlo je prije nje. Arina Prohorovna, pošto nije zatekla u kući Marju Ignjatijevnu, a ni dijete, i pošto je naslutila da je velika posrijedi nevolja, htjela je prvo otrčati kući ali je zastala na vrtnim vratima i poslala staricu »da zapita gospodina u dvorišnoj zgradi nije li ondje Marja Ignjatijevna i ne zna li on možda što o njoj?« Starica se vratila vičući tako mahnito da je odjekivala cijela ulica. Opomenuvši je da ništa ne govori i ušutkavši je prokušanim argumentom: »još će i tebe optužiti«, Arina Prohorovna je umakla iz dvorišta.

Razumije se samo po sebi da su je preslušali još istog prijepodneva jer je ona bila primalja Marje Ignjatijevne, rodilje; ali nisu mnogo saznali od nje: ona je veoma razložno i hladnokrvno ispričala sve što je vidjela svojim očima i čula svojim ušima u kući

Šatova, ali o tragičnom slučaju je izjavila da nema pojma i da ništa ne shvaća.

Nije teško zamisliti kakva je uzbuna zavladala u gradu. Novi »slučaj«, nova smrt, novo umorstvo. Sad je već nešto drugo bilo posrijedi. Postalo je naime, jasno da zaista postoji tajno društvo ubojica, potpaljivača, revolucionara, buntovnika. Grozna Lizina smrt, umorstvo Stavroginove žene, Stavrogin glavom, požar, onaj ples za guvernante, raskalašenost društva Julije Mihajlovne... Čak su i nestanak Stepana Trofimoviča smatrali za pravu zagonetku. Svašta, svašta se šaptalo o Nikolaju Vsevolodoviču Stavroginu. U sumrak se saznalo da je nestao i Petar Stepanovič, ali, što je najneobičnije, o njemu se nije mnogo govorilo. Najviše se tog dana govorilo o »senatoru«. Pred kućom Filipova gotovo je cijelog dana stajalo mnoštvo ljudi. Pismo Kirilova je zaista zavelo i zbunilo policiju. Povjerovali su da je Kirilov ubio Šatova i da je onda »ubojica« počinio samoubojstvo. Međutim, vlast ipak nije posve izgubila glavu. Riječ »park«, na primjer, koja je toliko neodređeno bila spomenuta u pismu Kirilova, nije ih toliko zbunila, kako se nadao Petar Stepanovič. Policija je odmah pojurila u Skvorešnike, i to ne samo zbog toga što se ondje nalazio jedini park u našem kraju, nego čak i nekako nagonski, vjerojatno zbog toga što su sve strahote posljednjih dana neposredno ili posredno bile vezane uz Skvorešnike. Tako sam bar zaključio. (Napominjem, da je Varvara Petrovna već rano ujutro, ne znajući što se događa, otputovala u potjeru za Stepanom Trofimovičem.) Leš Šatova su pronašli u jezeru još iste večeri, i to po nekim očitim tragovima: na mjestu umorstva je pronađena kapa Šatova, koju su ubojice ondje nevjerojatno lakoumno bile zaboravile. Temeljiti liječnički pregled leša i neki drugi zaključci odmah su izazvali sumnju u to da bi Kirilov mogao izvršiti umorstvo bez sudionika. Počelo se vjerovati da je postojalo neko tajno društvo Šatova i Kirilova, koje je raspačavalo proglase. Ali tko su mogli biti sudionici u umorstvu? Ni na koga od *naših* nitko toga dana nije ni pomislio. Saznalo se da je Kirilov živio pustinjački i tako usamljeno da je kod njega, kao što je stajalo u pismu, odista mogao onoliko dana proboraviti Fećka, koga je policija posvuda uzalud tražila... Istražitelje je najviše mučilo što iz sveopće zbrke nisu mogli izvući ni jednu zajedničku nit koja bi povezivala sve događaje. Teško je zamisliti kakvi bi sve zaključci i kakve zbrkane ideje mogle pasti na pamet našoj panično uplašenoj javnosti da se već sutradan, zahvaljujući Ljamšinu, nije sve potpuno razjasnilo.

On nije izdržao. Dogodilo se upravo ono što je Petar Stepanovič

pri kraju već i počeo naslućivati. Prepušten Tolkačenku, a kasnije Erkelju, on je cio dan poslije umorstva proležao u postelji, naoko mirno, okrenut prema zidu, ništa ne govoreći i gotovo ne odgovarajući kad bi mu se tko od ukućana obratio. Tako on nije ništa saznao o onome što se događalo u gradu. Ali Tolkačenko je dobro znao što se događa, pa mu je navečer palo na pamet da se okani uloge Ljamšinova čuvara, koju mu je bio dodeijelio Petar Stepanovič, i da se skloni iz grada na selo, to jest, da jednostavno pobjegne: zapravo su oni naprosto pomjerili pameću, kako je i prorekao Erkelj. Uzgred napominjem, da je i Liputin istoga dana, još prije podne, nestao iz grada. Za njegov nestanak su vlasti saznale tek sutradan navečer kad su počeli ispitivati njegovu obitelj, koju je taj nestanak uplašio, ali koja je od straha šutjela. Ali da nastavim o Ljamšinu. Tek što je ostao sam (Erkelj je, pouzdavajući se u Tolkačenka, još prije otišao kući), odmah je izletio iz kuće i, naravno, ubrzo saznao što se sve događa. Ne svraćajući kući, on naumi isto tako umaći bilo kamo, glavom bez obzira. Ali je noć bila toliko mračna, a naum toliko strašan i tegoban, da je prošao svega dvije-tri ulice, vratio se kući, zaključao i proležao cijelu noć. Čini se da se izjutra čak htio i ubiti; ali nije smogao hrabrosti. Prodreždio je u kući iza zatvorenih vrata gotovo do podneva i onda je – odjurio na policiju. Kažu da je puzao na koljenima, jecao i tulio, ljubio pod, uzvikivao da čak nije dostojan da ljubi čizme činovnicima koji su stajali pred njim. Umirili su ga i čak bili ljubazni. Priča se da je ispitivanje trajalo tri sata. Sve je prokazao, ispričao sve tajne, sve odreda što je znao, sve do u tančine; zaletavao se preko reda, žurio da sve priopći, spominjao čak i ono što nije važno, i to sve bez pitanja. Pokazalo se da je zapravo dosta znao i da je dobro umio objasniti sve događaje: tragedija Šatova i Kirilova, požar, smrt Lebjatkinih, i tako dalje, našli su se u drugom planu. U prvi plan su izbili Petar Stepanovič, tajno društvo, organizacija, mreža. Na pitanje zašto je počinjeno toliko ubojstava, skandala i opačina, on se grozničavo požurio odgovoriti da je to počinjeno »da se sistematski poljuljaju temelji države, da se sistematski razbije društvo i sva postojeća načela; da se obeshrabri sve ljude i sve odreda pretvori u bezlično tijesto, da se, tako već razdrmano društvo, bolesno i gnjilo, cinično i ateističko, prožeto silnom žudnjom za nekom misli vodiljom i samoodržanjem – napokon zgrabi u šake, te da se podigne barjak bune, oslanjajući se na cijelu mrežu petorki koje će dotle djelovati, prikupljati nove snage i pronalaziti sve praktične načine i sva slaba mjesta koja bi bila od koristi«. Na kraju je rekao

da je Petar Stepanovič prvi put pokušao u našem gradu izazvati takav sistematski nered, koji bi se mogao nazvati programom za daljnje akcije, pa čak i za ostale petorke – i da je to njegova (Ljamšinova) misao, njegov zaključak, pa »treba da to oni svakako zapamte i da imaju na umu koliko im on otvoreno i pošteno sve objašnjava, i da bi, prema tome, možda čak i u budućnosti mogao biti na usluzi vlastima«. Na direktno pitanje: »Ima li mnogo takvih petorki?«, odgovorio je da ih ima nevjerojatno mnogo, da je cijela Rusija prekrivena mrežom, i premda za to nije mogao dati nikakva dokaza, mislim da je govorio posve iskreno. Uručio im je samo program društva koji je bio otisnut u inozemstvu i nacrt za dalji razvoj sustava novih akcija koji je bio, istina, ispisan crnilom, ali zato rukom samoga Petra Stepanoviča. Pokazalo se da je sve ono o tome kako treba »poljuljati temelje države« Ljamšin od riječi do riječi citirao iz tog spisa, ne zaboravivši čak ni jednu točku ni zarez, iako je tvrdio da su sve to njegove misli. Što se tiče Julije Mihajlovne, on se nekako smiješno, a da ga čak nitko nije ni pitao, zaletio i rekao da je ona »nevina i da su je drugi namagarčili«. Zanimljivo je, međutim, da je Nikolaja Stavrogina posve izuzeo iz svakog sudioništva u tajnoj organizaciji, izjavivši da se on nije uopće slagao s Petrom Stepanovičem. (O tome koliko se Petar Stepanovič potajno i onako naivno uzdao u Stavrogina, Ljamšin nije uopće imao pojma.) Umorstvo Lebjatkinovih, po njegovim riječima, bio je naručio sam Petar Stepanovič bez ikakve privole Nikolaja Vsevolodoviča, u lukavoj namjeri da Stavrogina upetlja u zločin i tako ga veže uza se; ali, mjesto zahvalnosti, koju je on pouzdano i naivno očekivao, Petra Stepanoviča je samo dočekao prijekor i čak mahniti bijes »plemenitog« Nikolaja Vsevolodoviča. Kad je završavao svoj iskaz o Stavroginu, Ljamšin je, također brzoreko i bez pitanja, očito namjerno, natuknuo da bi on mogao biti neka izuzetno važna zvjerka, iako je sve to, naravno, vrlo tajanstveno; naime, da je on boravio u našem gradu, tako reći, *incognito*, da ima neke specijalne zadatke i da bi se, vrlo vjerojatno, mogao ponovo vratiti ovamo iz Petrograda (Ljamšin je bio uvjeren da je Stavrogin u Petrogradu), ali ovaj put na posve drugi način i u posve drugačijim okolnostima, i u pratnji osoba za koje ćemo, možda, uskoro svi mi čuti, i da je sve to on čuo upravo od Petra Stepanoviča, »potajnog neprijatelja Nikolaja Vsevolodoviča«.

Ovdje ću umetnuti jedan podatak. Dva mjeseca kasnije Ljamšin je priznao da se tada zauzimao za Stavrogina promišljeno, uzdajući se u njegovu protekciju i u to da će mu Stavrogin u Petrogradu

izraditi za dva stupnja lakšu osudu i da će mu, kad ga protjeraju u Sibir, dati novaca i pismenih preporuka. To priznanje pokazuje da je on zaista imao nevjerojatno pretjerano mišljenje o značaju Nikolaja Stavrogina.

Istoga dana su naravno, uhapsili i Virginskoga, a u onom prvom naletu i sve ostale ukućane. (Arina Prohorovna, njezina sestra, tetka, pa čak i studentica, već su odavno na slobodi; priča se također da će u najskorije vrijeme pustiti čak i Šigaljova, jer da on ne pripada ni u jednu kategoriju optuženih; uostalom, sve su to bila neodređena naklapanja). Virginski je odmah potpuno priznao sve: kad su došli po njega da ga uhapse, bio je bolestan i ležao u vrućici. Kažu da se gotovo obradovao: »Pao mi je kamen sa srca«, navodno da je rekao. Govorilo se da je sve otvoreno priznao, ali čak nekako dostojanstveno i ne odričući se ni jednog svog »uzvišenog ideala«, proklinjući usput političke metode (za razliku od socijalističkih) kojih se onako nesvjesno i lakoumno prihvatio pod utjecajem »ludog spleta okolnosti«. Njegovo vladanje u trenutku umorstva tako je protumačeno da su mu uzete u obzir neke olakšavajuće okolnosti, pa se čini da se i on može nadati nešto blažoj kazni. Tako su bar tvrdili neki naši građani.

Međutim, teško je vjerovati da će biti samilosti prema Erkelju. On je, sve otkako je uhapšen, uporno šutio i, koliko god je mogao, izvrtao istinu. Nisu uspjeli iz njega iscijediti ni jedne jedine pokajničke riječi. Dotle je ipak, čak i u najstrožih istražitelja, izazvao priličnu simpatiju – onako mlad, nezaštićen, očito fanatična žrtva političkog intriganta; a ponajviše ih je, očito, ganuo njegov odnos prema majci, kojoj je, kako se kasnije saznalo, slao gotovo polovicu svojih bijednih prihoda. Danas njegova majka živi u našem gradu; to je slabašna, bolesna i prerano ostarjela žena; plače i doslovno puže na koljenima tražeći milost za sina. Kako bilo da bilo, mnogi naši sugrađani žale Erkelja.

Liputina su uhapsili u Petrogradu gdje je proboravio pune dvije sedmice. Njegov je slučaj gotovo nevjerojatan i čak ga je teško objasniti. Kažu da je već imao putnicu na tuđe ime i da je bez po muke mogao pobjeći u inozemstvo, to prije što je imao i dosta para uza se, ali je on ipak ostao u Petrogradu i nikamo nije otputovao. Neko je vrijeme tražio Stavrogina i Petra Stepanoviča, a onda se odjednom propio i počeo opijati i orgijati preko svake mjere, kao čovjek koji je sasvim skrenuo pameću i koji ne shvaća svoj položaj. Uhapsili su ga pijanog u nekoj petrogradskoj javnoj kući. Pronose se glasine da nije nimalo klonuo duhom, da u iskazima na policiji laže i da se čak sprema za proces nekako svečano i s puno

nade (?). Čak je nakanio održati govor na sudu. Tolkačenko, koji je uhapšen negdje u pokrajini, desetak dana poslije bijega iz našeg grada, vlada se mnogo pristojnije, ne laže, ne petlja, govori sve što zna, ne opravdava se, smjerno priznaje krivicu, ali je također sklon lijepim riječima; mnogo i voljko govori, a kad se povede riječ o poznavanju naroda i njegovih revolucionarnih (?) elemenata, onda se razmeće i nastoji se dojmiti sugovornika. Čujemo da se i on sprema govoriti na sudu. Uopće, može se reći, da ni on ni Liputin nisu osobito uplašeni, što je čak i neobično.

Ponavljam da cijeli ovaj slučaj još nije završen. Danas, tri mjeseca poslije groznih događaja, naša se javnost malo odmorila, oporavila, ojačala, ima o svemu svoje mišljenje, prema kojemu čak neki i Petra Stepanoviča smatraju gotovo za genija ili bar za čovjeka »genijalnih sposobnosti«. »Organizacija, nema što!«, kažu poneki u klubu podižući prst uvis. Uostalom, sve su to veoma nevine izjave, a i nema mnogo ljudi koji tako govore. Drugi mu, naprotiv, ne poriču velike sposobnosti, ali smatraju da uza sve ipak ne poznaje našu stvarnost, da je pravi zanesenjak, da je nakazno i ograničeno usmjeren samo na jednu stranu i da je zbog svega toga zapravo nevjerojatno lakouman. Što se tiče njegovih moralnih kvaliteta o tome se svi slažu: o njima nema različitih mišljenja.

Zaista ne znam koga bi još trebao spomenuti, da nikoga ne izostavim. Mavrikij Nikolajevič je nekamo zauvijek otputovao. Starica Drozdova posve podjetinjila... Da, preostaje mi još samo ispričati jednu mučnu tragediju. Zadržat ću se na golim činjenicama.

Varvara Petrovna se, po povratku, zadržala u svojoj kući u gradu. Na nju su se odjednom sručile sve novosti i veoma je uzbudile. Zatvorila se sama u stan. Bila je večer; svi su u kući bili umorni i rano su polijegali na spavanje.

Ujutro je sobarica uručila Darji Pavlovnoj, tajanstvena izraza na licu, neko pismo koje je, kako je ona rekla, stiglo još sinoć, ali vrlo kasno, kad su već svi spavali tako da ih se ona nije usudila probuditi. Pismo nije došlo poštom, nego ga je u Skvorešnike donio neki neznanac Alekseju Jegoriču. A Aleksej Jegorič joj ga je odmah, još sinoć, sam donio i opet se vratio u Skvorešnike.

Darja Pavlovna je ustreptala srca dugo motrila pismo, ne usuđujući ga se otvoriti. Znala je tko joj piše: Nikolaj Stavrogin. Pročitala je adresu na omotnici: »Alekseju Jegoriču, da uruči Darji Pavlovnoj, povjerljivo«.

Prepisat ću to pismo, od riječi do riječi ne popravljajući ni

najmanje stilske greške ruskog gospodičića, koji nikada nije pošteno naučio ruskog jezika usprkos svome evropskom obrazovanju:

»Draga Darjo Pavlovna,

Nekoć ste mi se nudili za »bolničarku« i izmamili od mene obećanje da ću poslati po vas kad vas budem trebao. Odlazim za dva dana i više se ne vraćam. Hoćete li sa mnom?

Prošle godine sam se, kao i Hercen, upisao u građane kantona Uri, i to još nitko ne zna. Ondje sam već kupio kućicu. Imam još dvanaest tisuća rubalja; otići ćemo onamo i vječno ondje živjeti. Neću nikamo nikada odande odlaziti.

Mjesto je strašno dosadno, prava klisura; brda zatvaraju vidik i misli. Vrlo je mračno. Ondje sam zato što se prodavala ta kuća. Ako vam se ne sviđi, prodat ću i kupiti drugu na drugom mjestu.

Bolestan sam ali se nadam da će mi onaj zrak pomoći da se izliječim od priviđenja. To je što se fizičke strane tiče; a što se tiče osjećaja, vi sve znate; da li baš sve?

Mnogo sam vam pričao o svom životu, ali nisam sve. Čak ni vama nisam sve! Uzgred ponavljam da se pred svojom savješću osjećam kriv za ženinu smrt. Od onda se nisam s vama vidio, pa vam zato to ponavljam. I za Lizavetu Nikolajevnu se osjećam kriv; ali to vi znate; sve ste vi to gotovo prorekli.

Bolje da ne dođete ovamo. Zovem vas k sebi, ali je to strašno podlo. Zašto biste pokopali sa mnom svoj život? Dragi ste mi, i kad sam bio tužan, lijepo mi je bilo s vama: jedino sam pred vama mogao govoriti o sebi. Ali to ništa ne znači. Vi ste sami spomenuli »bolničarku«, to je vaš izraz; samo zašto da se toliko žrtvujete? Računajte, također, i na to da vas ne žalim zato što vas zovem, niti vas cijenim zato što vas očekujem, a ipak vas i zovem i očekujem. U svakom slučaju, morate mi odgovoriti, zato što bih morao vrlo brzo otputovati. Ako nećete, otputovat ću sam.

Ništa ne očekujem od Urija; naprosto idem onamo. Nisam namjerno izabirao takvo turobno mjesto. Za Rusiju me ništa ne veže – u njoj mi je sve isto tako tuđe, kao i svagdje drugdje. Istina, nigdje nisam manje želio živjeti nego u Rusiji; ali čak ni ondje nisam ništa uspio zamrziti!

Više puta sam okušao svoju snagu. Vi ste mi to savjetovali, »da bih upoznao samoga sebe«. U iskušenjima, osobnim i javnim, kao i prije, tijekom cijelog života, pokazalo se da je ta moja snaga neograničena. Pred vašim očima sam dopustio da me vaš brat šamara; brak sam svoj javno priznao. Ali u što da upotrijebim tu

snagu, to, eto, nikada nisam znao, a ne znam ni sad usprkos tome što ste me hrabrili u Švicarskoj i što sam vam onda povjerovao. Još i sada, kao i onda, mogu poželjeti da učinim nešto dobro, i to mi pričinja zadovoljstvo; istovremeno mogu poželjeti i nešto zlo pa da opet osjetim zadovoljstvo. Samo što su i jedan i drugi osjećaj, kao i uvijek, odviše sitni i nikada nisu osobito jaki. Moje su želje uvijek vrlo slabe; ne mogu me ponijeti. Na brvnu možeš preplivati rijeku, ali na slamci ne možeš. Kažem to zato da ne biste pomislili da odlazim u Uri s nekim osobitim nadama.

Kao i prije, nikoga ni sad ne okrivljujem. Okušao sam se i u razvratu i istrošio sam se; ali nikada nisam volio ni želio razvrata. U posljednje vrijeme ste me uhodili. Znate li da sam se čak ljutio na naše nihiliste i to zato što sam zavidio njihovim nadama? Samo ste nepotrebno strepili: nikada ne bih mogao sudjelovati u njihovim poslovima, jer se nisam ničemu nadao. A nisam mogao sudjelovati samo radi šale i pakosti, ne zato što bih se bojao nečega smiješnoga – smiješnoga se ne plašim – nego zato što sam ipak zadržao navike pristojna čovjeka, pa mi se gadilo. Međutim, da sam ih mogao jače mrziti i zavidjeti im, možda bi im se i priključio. Vidite kako je to za mene bilo jednostavno a toliko sam se koprcao!

Draga moja prijateljice, nježno i plemenito stvorenje, koje sam otkrio i shvatio! Možda sanjarite kako ćete mi dati toliko ljubavi i obasuti me tolikim divotama iz vaše divne duše da se nadate kako biste mi na taj način mogli napokon ukazati neki cilj? Ne, bolje je za vas da budete oprezniji: moja će ljubav biti isto tako slaba, kao što sam i ja, a vi ćete biti nesretni. Vaš mi je brat govorio da onaj tko izgubi vezu sa svojom zemljom, izgubi i svoje bogove, to jest, svoje ciljeve. O svemu tome se može beskrajno raspravljati, ali je sigurno da sam sposoban jedino da sve niječem, da nisam plemenite duše i da nemam nikakve snage. Čak i ne niječem snažno. Sve je kod mene uvijek sitno i jadno. Plemeniti Kirilov nije mogao podnijeti ideju i – ustrijelio se; sad mi je jasno da je on bio plemenit u duši samo zato što je umobolan. Ja nikad ne bih mogao izgubiti razum i nikada ne bih mogao povjerovati u ideju onako kako je vjerovao on. Mene ideja ne može u toj mjeri čak ni zaokupiti. Nikada, nikada se ne bih mogao ustrijeliti!

Znam da bih se zapravo morao ubiti, nestati s ove zemlje kao gadni kukac: ali, ja se bojim samoubojstva, jer se bojim da ne bih ispao duševno plemenit. Znam da bi to bila samo još jedna varka – posljednja varka u beskrajnom nizu varki. Kao da vrijedi

prevariti samoga sebe samo zato da bih ispao plemenit? Za bijes i stid nikad neću znati; a vjerojatno ni za mahniti očaj.

Oprostite što vam toliko pišem. Sad sam se pribrao, a ovo je bilo sve nesvjesno. I onako je sto stranica malo, a deset redaka dosta. Dosta je i deset redaka da vas pozovem za »bolničarku«.

Otkako sam otputovao, stanujem na šestoj postaji od našeg grada kod nadstojnika stanice. S njime sam se upoznao u nekoj orgiji prije pet godina u Petrogradu. Nitko ne zna da ovdje boravim. Javite mi se na njegovo ime. Prilažem adresu.

Nikolaj Stavrogin«.

Darja Pavlovna je odmah otišla Varvari Petrovnoj i pokazala joj pismo. Varvara Petrovna ga je pročitala i zamolila Dašu da iziđe kako bi ga još jednom nasamo pročitala; ali ju je nekako prebrzo opet pozvala u sobu.

– Hoćeš li otići? – upitala je gotovo oprezno.

– Otići ću – odgovorila je Daša.

– Spremi se! Idemo zajedno!

Daša je pogleda upitno, i ona zato doda:

– A što bih ovdje radila? Nije li svejedno? I ja ću postati građanka Urija i živjet ću u klisuri... Ne brini, neću vam smetati.

Počele su se na brzinu spremati kako bi stigle na podnevni vlak. Ali nije prošlo ni pola sata, kad iz Skvorešnika stiže Aleksej Jegorič. Saopćio im je da je Nikolaj Vsevolodovič »iznenada« doputovao jutros, ranim jutarnjim vlakom i da je sad u Skvorešnicima, ali »u takvu stanju da ni na pitanja ne odgovaraju, nego su samo prošli kroz sve sobe i zaključali se u svoj dio kuće...«

– Usprkos njihovoj zabrani odlučio sam doći ovamo i upozoriti vas – dometnu Aleksej Jegorič vrlo značajno.

Varvara Petrovna ga prodorno pogleda i ništa ga više ne zapita. Kočija je bila spremna u tren oka. Ona i Daša krenuše u Skvorešnike. Pričaju da su se putom često križale.

U »njegovu dijelu« sva su vrata bila otvorena, ali Nikolaja Vsevolodoviča nije nigdje bilo.

– Da nijesu na polukatu, gospođo? – oprezno će Fomuška.

Zanimljivo je da su za Varvarom Petrovnom u »njegov dio« ušle nekolike sluge; ostala služinčad je čekala u salonu. Nikada se prije oni ne bi usudili ovako narušiti pravila pristojnosti. Varvara Petrovna je to primjetila, ali je šutjela.

Popeše se i na polukat. Ondje su bile tri sobe; ali njega nije bilo ni u jednoj od njih.

– Da se nisu možda onamo popeli, gospođo? – pokaza netko

prema vratima koja su vodila na tavan. Odista su vratašca, koja su vodila u tavanske prostorije i koja su uvijek bila zatvorena, sad širom zjapila. Trebalo je da se popnu gotovo da samog krova, i to uz drveno, dugačko, veoma usko i strašno strmo stepenište. Sasvim na vrhu nalazila se tavanska sobica.

– Ne idem onamo. Zašto bi se on gore uvlačio? – strašno problijedi Varvara Petrovna, osvrnuvši se na sluge. Sluge su je motrile i šutjele. Daša je drhtala.

Varvara Petrovna ipak potrča uza stepenice. Daša za njom; ali tek što uđe u sobicu, vrisnu i onesvijesti se.

Građanin kantona Uri visio je iza vrata. Na stoliću je ležao komadić papira na kojemu je olovkom bio napisao: »Nitko nije kriv, svojevoljno sam učinio«. Na stolu je isto tako ležao i čekić, komadić sapuna i velik čavao koji je očito bio pripravio za svaki slučaj. Čvrsta svilena uzica, o koju se objesio Nikolaj Vsevolodovič, bila je, očito, unaprijed i pomno izabrana i dobro namazana sapunom. Sve su okolnosti govorile da je Stavrogin izvršio samoubojstvo s predumišljajem i da je do posljednjeg trenutka bio svjestan svoga čina.

Naši liječnici, koji su izvršili obdukciju, potpuno odlučno su opovrgli da je pokojnik bio duševno poremećen.

IZ »PIŠČEVA DNEVNIKA«

BUBAC

Zapisi jedne osobe

Ovaj put objavljujem »Zapise jedne osobe«. Ta osoba nisam ja; to je sasvim druga osoba. Mislim da nikakav drugi predgovor nije potreban.[1]

Semjon Ardaljonovič reče mi baš prekjučer:

– Reci mi, tako ti boga, Ivane Ivaniču, hoćeš li se ti ikad otrijezniti?

Čudno pitanje. Nisam uvredljiv, dapače, snebivljiv sam čovjek; ali, eto, učinili od mene već i luđaka. Naslikao neki slikar moj portret, tek onako: »Ipak si,» veli, »neki književnik.« Portret uspio, pa ga i izložio. Kad čitam a ono: »Treba pogledati samo ono bolesno lice na granici ludila!«

Nek ih voda nosi, ali kako to, opet, tako otvoreno u štampi? U štampi treba da bude sve lijepo, plemenito; treba ideala, a oni...

Da bar kaže nekako uvijeno, čemu mu inače stil? Ali neće uvijeno! Dan-danas se humor i dobar stil sve više gube, a umjesto duhovitosti objavljuju psovke. Nisam uvredljiv; nisam bogzna kakav književnik – da padneš na tur! Napisao sam pripovijest – nisu je tiskali. Napisao feljton – odbili ga. Mnogo sam tih feljtona nosao po kojekakvim uredništvima, svagdje me odbijali: nema, vele, soli kod vas.

– Ma kakve soli hoćeš – pitam ga podrugljivo – atičke?[2]

Čak me i ne razumije. Najviše prevodim za nakladnike s francuskoga. Sastavljam i oglase trgovcima: »Rijetkost! Ružičast

[1] Bilješka Dostojevskoga koji je ovu pripovijetku objelodanio u »Piščevu dnevniku«.

[2] Duh, duhovitost koja je resila drevne stanovnike Atike.

čaj,« velim, »s vlastite plantaže...« Za hvalospjev pokojnom presvijetlom Petru Matvejeviču dobio sam lijepe pare. »Kako da se svidite damama« – sastavio sam po narudžbi jednog nakladnika. Eto, takvih sam šest knjižica dosad objavio. Htio bih sakupiti Voltaireove doskočice, ali se bojim da se našima ne učine neslane. Kakav Voltaire danas; dan-danas treba batina, a ne Voltairea! Da izbiju i posljednje zube jedni drugima! Eto, to vam je cijeli moj književni rad. Osim što još besplatno šaljem uredništvima dopise koje potpisujem punim imenom i prezimenom. Neprestano ih upozoravam i savjetujem, kritiziram i pokazujem put. Jednom sam uredništvu prošle sedmice poslao četrdeseto pismo u ove dvije godine; samo sam na poštarinu potrošio četiri rublja. Pasja ćud, pa to vam je.

Mislim da me slikar nije naslikao radi književnosti, nego zbog mojih dviju simetričnih bradavica na čelu – fenomen, veli. Nemaju ideja pa se sad fenomenima izvlače. A kako su mu samo uspjele te bradavice na portretu – kao žive! To sad nazivaju realizmom.

A što se tiče ludila, lani su mnoge kod nas proglasili luđacima. I to još kakvim stilom: »Zaista,« vele, »izvoran talent... a eto što se na kraju pokazalo... uostalom, to se moglo već odavno predvidjeti...« To je još prilično lukavo; pa se s gledišta čiste umjetnosti može čak i pohvaliti. A oni još pametniji postali. To je baš ono, začas će te napraviti ludim, a još nikog nisu učinili pametnijim.

Najpametniji je, po mom mišljenju, onaj tko bar jedanput u mjesec dana nazove sam sebe budalom – to je dan-danas nečuvena sposobnost! Prije je budala bar jedanput u godinu dana znao da je budala, a sad bože sačuvaj! I toliko su sve zapetljali da ne možeš lučiti budalu od pametna čovjeka. To su navlaš tako učinili.

Sjećam se jedne španjolske dosjetke, kad su Francuzi, prije dva i pol stoljeća, podigli prvu ludnicu u svojoj zemlji: »Zatvorili budale u posebnu kuću da bi sve uvjerili kako su sami pametni.« Pa i jest tako – ako drugog strpaš u ludnicu, još nisi dokazao da si pametan. »K. je poludio, znači da smo mi sad pametni.« Ne, to još ništa ne znači.

Uostalom, k vragu... što se ja tu razmećem svojom pameću – trabunjam li, trabunjam! Čak sam i služavci dodijao. Jučer mi dođe prijatelj i kaže: »Mijenja ti se stil, postaje nekako sjeckav. Sjeckaš li, sjeckaš – te umetnuta rečenica, te još jedna umetnuta

u umetnutu, te ubaciš još nešto u zagradama, te sve nešto sjeckaš, sjeckaš...«

Ima pravo. Nešto mi se čudno događa. I narav mi se mijenja, i glava me boli. Na mahove vidim i čujem koješta čudno. Nisu baš glasovi nego kao da tko pokraj mene govori: »Bubac, bubac, bubac!«

Kakav vražji bubac? Treba da se rastresem.

Pošao sam da se rastresem pa se našao na sprovodu. Neki daljnji rođak. Savjetnik kolegija,[1] ipak. Ostala za njim udovica sa pet kćeri, sve neudate. Da je samo za cipele, pa koliko to dođe! Pokojnik zarađivao, a sad tek puka penzijica. Podvući će repove. Mene su uvijek nerado primali. Ne bih ni sad otišao da nije takav izniman slučaj. Ispratio ga s ostalima na groblje; klone me se, dižu nos. Mundir mi je zbilja slab. Dvadeset pet godina nisam, mislim, bio na groblju; zbilja krasno mjesto!

Prvo, zaudara. Navezli petnaestak mrtvaca. Pokrovi različitih cijena; bila su tu i dva katafalka – za jednog generala i za nekakvu vlastelinku. Mnogo tužnih lica, mnogo i prijetvorne žalosti, a mnogo i otvorene radosti. Popovi se ne mogu potužiti – prihodi su to. Ali, zaudara li, zaudara! Ne bih tu htio biti duhovnik.

Obzirno zavirivah u lica mrtvaca, pribojavajući se svoje osjetljivosti. Ima blagih izraza lica, ali ima i neugodnih. Općenito im osmijesi nisu lijepi, a u ponekih su i jezoviti. Ne volim ih, dolaze mi u san.

Za službe božje izišao sam iz crkve na zrak; dan je bio tmuran ali suh. Bilo je i hladno; pa već je listopad. Prošetah se među grobovima. Različite klase. Treća je klasa po trideset rubalja – pristojno, a nije ni skupo. Prve su dvije klase u crkvi i ispod priprate; e, tu se masno plaća. U trećoj su klasi taj put pokapali njih šestoro, među njima i onog generala i vlastelinku.

Zavirih i u rake – strahota jedna: voda, pa još kakva voda! Potpuno zelena i... ma što da vam pričam! Grobar je svaki čas crpao vodu kablom. Izišao sam za službe božje da se prošetam izvan groblja. Tu je odmah ubožnica, a malo dalje i restoran. Nije ni loš restorančić – može se i pojesti, i sve. Nabila se tu i sva sila žalobnika. Zapazio sam da su ljudi vrlo veseli; dobre volje. Založio sam i gucnuo.

[1] Činovnička titula u carskoj Rusiji.

Zatim sam svojim rukama sudjelovao u nošenju lijesa iz crkve do rake. Zašto su mrtvaci tako teški u lijesu? Kažu, zbog nekakve inercije, da tijelo tobože ne gospodari više samim sobom... ili nekakva slična glupost, što se protivi mehanici i zdravu razumu. Ne volim kad ljudi koji imaju samo opću naobrazbu zabadaju nos u specijalnosti, a kod nas to svi čine. Civili rado prosuđuju o vojničkim, pa čak i o feldmaršalskim problemima, a inženjeri najviše raspravljaju o filozofiji i političkoj ekonomiji.

Na daću nisam pošao. Ponosit sam; ako me primaju samo u iznimnim prilikama, zašto da se vucaram po njihovim objedima, pa ma i zadušnim? Samo, ne znam zašto sam ostao na groblju; sjeo sam na neki spomenik i zamislio se, kako i dolikuje na tom mjestu.

Počeo sam od izložbe u Moskvi, a završio mislima o čuđenju, općenito, kao temi. Evo što sam zaključio o »čuđenju«:

»Svemu se čuditi, naravno, glupo je, ničemu se ne čuditi kudikamo je ljepše i smatra se, tko zna zašto, za pristojno. A zapravo neće biti da je tako. Po mom sudu, ničem se ne čuditi kudikamo je gluplje nego se svemu čuditi. Osim toga, ničem se ne čuditi gotovo je isto što i ništa ne poštovati. Glupan i ne može ništa poštovati.«

– Ma ja najviše želim nekog poštovati. *Žudim* da nekog poštujem – rekao mi je baš neki dan jedan moj znanac.

Žudi da nekog poštuje! »O, bože,« pomislio sam, »što bi bilo s čovjekom kad bi se drznuo da to dan-danas objavi!«

Tu sam se baš i zanio. Ne volim čitati nadgrobne natpise; vječito jedno te isto. Na ploči pokraj mene ležao je nedojeden sendvič – glupo, a i ne dolikuje tom mjestu. Metnuo sam ga na zemlju jer nije kruh nego tek sendvič. Uostalom, čini mi se da nije grijeh mrviti kruh na zemlju, grijeh je mrviti ga na pod. Treba pogledati u Suvorinov kalendar.

Bit će da sam dugo tako sjedio, čak i predugo; naime, čak sam i prilegao na dugački kamen u obliku mramorna lijesa. I kako li se dogodilo da sam odjednom čuo nekakve riječi? Isprva nisam svratio pozornost na njih i prezirno sam ih odbacio. Ali se razgovor nastavio. Čujem – potmuli glasovi, kao da su im usta pokrivena jastucima, pa ipak razumljivi i odnekud izbliza dopiru. Prenem se, sjednem i počnem pozorno slušati.

– Ali, presvijetli, to nikako ne ide, molim lijepo. Rekli ste da igrate herc, ja idem, a kad tamo kod vas sedam kara! Trebalo je da prije kažete za kare, molim lijepo.

– Pa što, hoćete da igramo napamet? U čemu je onda čar?
– Ne možemo opet tako, presvijetli, nikako ne možemo bez zaloga. Moramo svakako dijeliti karte tako kao da i treći igra s nama.
– E, tu nećeš naći trećega!
Kakve uznosite riječi! I čudne i neočekivane. Jedan glas dostojanstven i ozbiljan, a drugi kao malko zaslađen; ne bih vjerovao da nisam čuo na svoje uši. Nisam valjda na daći. Pa, kako onda ovdje igraju preferans, i kakav je to general? Da su glasovi dopirali iz grobova, o tom nije bilo dvojbe. Sagnem se i pročitam natpis na spomeniku.
»Ovdje počiva general-major Pervojedov... nosilac tih i tih odličja.« Hm. »Preminuo u kolovozu ove godine... u pedeset i sedmoj godini života... Miruj, mili prahu, do radosnoga jutra!«
Hm, do vraga, zbilja general! Na drugom grobu, iz kojeg dopire onaj dodvorljivi glas, nema još spomenika; samo ploča; mora da je novajlija. Sudeći po glasu, dvorski savjetnik.
– Oh-oh-oh-oh! – začujem neki treći glas iz posve svježeg groba, na desetak metara od generalova, muški i narodski glas, ali nekako iznemogao, ponizan i skrušen.
– Oh-oh-oh-oh!
– Uh, opet onaj štuca! – razlegne se odjednom gadljiv i nabusit glas razdražene dame, reklo bi se iz otmjena društva. – Muka mi je ležati uz ovog sitničara!
– Nisam uopće štuco nit sam šta jeo, već sam samo take naravi. A vi se, gospoja, nikako ne možete smiriti zbog svojih mušica.
– Pa zašto ste onda ovamo legli?
– Položili me, položila me supruga i dječica, nisam sam lego. Otajstvo smrti! A ne bih ja lego pored vas ni za što, ni za kakvo blago, nego ležim ovdje za svoje pare, sudeć po cijeni, molit ću lijepo. Jer, uvijek imamo toliko da možemo platiti za grob treće klase.
– Zgrnuo si para, ljude izvarao?
– Kako bih vas prevario kad nam valjda još od siječnja mjeseca niste ništa platili? Imamo mi vaš račun u trgovini.
– E pa, to je već glupo; mislim da je vrlo glupo ovđe utjerivati dugove! Izvolite gore! Tražite od moje nećakinje; ona je nasljednica.
– Ama, đe sad da tražim i kud da idem? Oboje smo došli do kraja i pred sudom Božjim jednaki smo u grijotama.
– U grijotama! – pecne ga pokojnica prezirno. – I da se niste usudili više razgovarati sa mnom!

– Oh-oh-oh-oh!
– Ipak trgovac sluša gospođu, presvijetli.
– A zašto je i ne bi slušao?
– Pa zna se, presvijetli, zato što je ovdje drugi red!
– Kakav to drugi red?
– Pa mi smo, da tako kažem, umrli, presvijetli.
– Ah, pa da! Pa ipak je tu neki red...

E, lijepo, bogami; zabavili me, nema šta! Kad su već tu dotle dotjerali, što se onda može očekivati na gornjem katu? Ipak, čudno je sve to! Međutim, i dalje sam slušao, premda neobično ogorčeno.

– Ama, još bih da poživim! Ama... znate... još bih da poživim! – razlegne se odjednom nečiji nepoznati glas, odnekud između generala i razdražljive gospođe.

– Čujete li, presvijetli, onaj naš opet svoje tjera! Po tri dana šuti ko zaliven, a onda odjednom: »Još bih da poživim, ama, još bih da poživim!« A kako samo pohlepno govori, hi-hi!

– I lakoumno.

– Hvata ga, presvijetli, pa onda zaspi, zaspi ko zaklan, već je od travnja ovdje, a tek odjednom: »Još bih da poživim!«

– Ipak je dosadno – pripomene presvijetli.

– Dosadno je, presvijetli, a kako bi bilo da opet malo bocnemo Avdotju Ignatjevnu, hi-hi?

– Nemojte, molim vas, smilujte se! Nikako ne trpim tu svadljivu cmoljavicu.

– A ja opet ne trpim ni jednoga od vas dvojice – cmoljavica će gadljivo. – Obojica ste dozlaboga dosadni i ne znate ništa lijepo ispričati. A ja znam o vama, presvijetli – nemojte se praviti važni, molim vas – jednu zgodu, kako vas je ispod nečije bračne postelje ujutro lakaj istjerao metlom.

– Prokleta baba! – procijedi general kroza zube.

– Draga moja Avdotja Ignatjevna – zavapi najednom opet sitničar – gospojo moja draga, reci mi, nemoj mi zamjerit, je l mi ovo duša na križnom putu, il je štogod drugo posrijedi?...

– Uh, opet on svoje tjera, predosjećala sam to, dopire mi zadah od njega, zadah, a to se on prevrće!

– Ne prevrćem se, dušo, nit imam kakav osobit zadah, tijelo mi se sasma očuvalo kako je i bilo, nego ste vi, gospoja, malko načeti, jer zadah je zbilja nesnosan, čak i za ovo mjesto. Samo što ja iz pristojnosti šutim.

– Uh, pakosniče prokleti! Od njega bazdi, a na mene sve svaljuje.

– Oh-oh-oh-oh! Samo da što prije prođe ovih četrdeset dana pa da čujem nad sobom njihove plačne glasove, ženin vapaj i dječji tihi plač!...

– Eto za čim vapi, a oni će se gore nažderati koljiva i otići. Uh, da se bar tko probudi!

– Avdotja Ignatjevna – prozbori opet dodvorljivi činovnik. – Pričekajte malčice, ovi novi će se uskoro oglasiti.

– A ima li među njima i mlađih?

– Ima i mlađih, Avdotja Ignatjevna. Ima čak i momaka.

– Eh, to je dobro!

– A što, nisu se još oglasili? – priupita presvijetli.

– Čak se ni oni od prekjučer nisu još probudili, presvijetli, znate i sami da ponekad šute i po tjedan dana. Dobro je što su ih jučer, prekjučer i danas nekako odjednom mnogo navezli. Jer, inače su na desetak metara oko nas gotovo sve sami lanjski.

– Da, to je zanimljivo.

– Eto, presvijetli, danas su pokopali pravog tajnog savjetnika Taraseviča. Iz razgovora sam doznao. Poznajem mu sinovca, onog koji je maloprije spuštao lijes u raku.

– Hm, a gdje je pokopan?

– Pa na pet-šest koraka od vas, presvijetli, slijeva. Gotovo do vaših nogu, molit ću lijepo... Eto, mogli biste se, presvijetli, i upoznati.

– Hm, neću ipak... neću valjda ja prvi.

– Ma, on će se vama prvi obratiti, presvijetli. Bit će čak polaskan, prepustite to samo meni, presvijetli, ja ću...

– Ah, ah... ah, što je ovo sa mnom? – prostenje odjednom netko prestrašeno.

– Današnji, presvijetli, današnji, hvala bogu, i kako samo brzo! Inače i po tjedan dana šute.

– Ah, rekla bih da je to neki mlađi čovjek! – usklikne Avdotja Ignatjevna.

– Ja... ja... ja sam od komplikacija, a posve nenadano! – promuca opet momak. – Još mi je dan prije Šuljc rekao: »Nastupile su,« veli, »komplikacije,« a ja ujutro već umro. Ah! Ah!

– Ha, što možete, mladiću – dobrohotno pripomene general, radujući se, očito, novajliji. – Morate se utješiti! Dobro došli u našu, da tako kažem, Josipovu dolinu[1]. Dobri smo ljudi, vidjet

[1] Dolina u blizini Jeruzalema – u Bibliji se spominje kao mjesto Posljednjeg suda.

ćete i sami. General-major Vasilij Vasiljev Pervojedov, stojim vam na usluzi.

– Ah, ne! Ne, ne, ovo nikako nisam ja. Ja sam kod Šuljca: kod mene su, znate, nastupile komplikacije, najprije mi je zahvatilo prsa pa sam počeo kašljati, a onda sam se prehladio: prsa pa gripa... i eto, najednom, sasvim neočekivano... što je najgore, sasvim neočekivano!

– Kažete, najprije prsa – uplete se blago činovnik, kao da želi ohrabriti novajliju.

– Jest, prsa i sluz, a onda odjednom nema više sluzi ni prsa, i ne mogu disati... i, znate...

– Znam, znam. Ali, ako su vas boljela prsa, trebalo je da se obratite prije Eku nego Šuljcu.

– Ma ja sam se, znate, neprestano spremao da odem do Botkina... kad najednom...

– E, Botkin bi vam odrao kožu – pripomene general.

– Ma ne bi, nije on baš takav; čuo sam da je vrlo pažljiv i da sve unaprijed lijepo kaže.

– Presvijetli je mislio na cijenu – uputi ga činovnik.

– Ama, molim vas, računa svega tri rublja, a kako vas samo pregleda, pa recept... svakako sam htio poći jer su mi rekli... Što mislite, gospodo, da li da odem do Eka ili Botkina?

– Što? Kamo? – zatrese se generalov leš od razdragana smijeha. Činovnik ga je pratio u falsetu.

– Dragi moj dečko, dragi moj, veseli dečko, kako si mi drag! – usklikne ushićeno Avdotja Ignatjevna. – Kad bi bar takvog metnuli pored mene!

Ne, ovo više ne mogu trpjeti! I to su vam današnji mrtvaci! Ipak, da još malo poslušam, ne smijem se prenagliti. U tog je balavog novajlije – vidio sam ga maloprije u lijesu – izraz na licu kao u preplašena pileta, najodvratniji izraz što može biti! Nego, što će biti dalje?

A onda je nastala takva zbrka da nisam ni upamtio sve, jer su se mnogi u isti mah probudili – probudio se neki činovnik, po činu dvorski savjetnik, i odmah, ne časeći ni časa, zapodjeo s generalom razgovor o planu da se formira nova potkomisija u ministarstvu ... poslova, i o tome kako će vjerojatno, u vezi s tom potkomisijom, biti premješteni neki službenici, te je time neobično zabavio generala. Moram priznati da sam i sam doznao štošta novo i začudio se kakvim se sve putovima mogu katkad doznati

administrativne novosti u našoj prijestolnici. Zatim se napola probudio jedan inženjer, ali je još dugo trabunjao kojekakve gluposti, pa ga naši nisu ni dirali nego su ga ostavili da se još malo izleži. Napokon je pokazala znakove oživljavanja u grobu i ugledna gospođa koja je tog jutra bila izložena na katafalku. Lebezjatnikov (pokazalo se da se dodvorljivi i meni mrski dvorski savjetnik koji leži uz generala Pervojedova zove Lebezjatnikov) nikako nije mogao da se načudi kako se ovaj put svi brzo bude. Moram priznati da sam se i sam začudio; doduše, neki su od njih bili pokopani još prekjučer, kao, na primjer, jedna vrlo mlada djevojka, od svojih šesnaest godina, koja se neprestano kikotala... odvratno i pohotljivo kikotala.

– Presvijetli, bude se i tajni savjetnik Tarasevič! – obznani odjednom Lebezjatnikov neobično užurbano.

– A? Što? – promrmlja gadljivo i šušljetavo tajni savjetnik koji se iznenada prenuo. U njegovu je glasu bilo nečeg mušičavog i zapovjedničkog. Radoznalo sam osluškivao jer sam posljednjih dana čuo o tom Taraseviču nešto što me sablaznilo i uzrujalo.

– To sam ja, molit ću lijepo, presvijetli, zasad samo ja.

– Što molite, i što želite?

– Samo da se raspitam za vaše zdravlje, presvijetli; svak se ovdje iz početka, dok se ne navikne, osjeća nekako tjeskobno, molit ću lijepo... General Pervojedov žele imati čast da se upoznaju s vama, presvijetli, i nadaju se...

– Nije mi poznato to prezime.

– Zaboga, presvijetli, general Pervojedov, Vasilij Vasiljevič...

– Vi ste general Pervojedov?

– Nisam ja, molim lijepo, presvijetli, ja sam samo dvorski savjetnik Lebezjatnikov, stojim vam na usluzi, molit ću lijepo, a general Pervojedov...

– Koješta! I molim vas da me ostavite na miru!

– Ostavite ga – prekrati napokon dostojanstveno neukusnu prenagljenost svoga grobnog štićenika sam general Pervojedov.

– Nisu se još probudili, presvijetli, treba to uzeti u obzir, molit ću lijepo; nisu se još navikli, a kad se probude, drukčije će vas primiti, molit ću lijepo...

– Ostavite ga – ponovi general.

– Vasilije Vasiljeviču! Hej, vi, presvijetli! – vikne iznenada glasno i plahovito, pokraj same Avdotje Ignatjevne, jedan posve nepoznat glas, gospodski i drzovit, izgovarajući riječi umorno i

pomodno ih skandirajući – već vas dva sata slušam; tri dana ležim ovdje; sjećate li se vi mene, Vasilije Vasiljeviču? Ja sam Klinevič, viđali smo se kod Volokonskih, gdje su i vas, ne znam zašto, primali.

– Što, grof Petar Petrovič... pa zar ste i vi... i još u tako mladim godinama... Baš mi je žao!

– Pa i meni je žao, ali mi je zapravo svejedno, a hoću da iz svega ovoga izvučem sve što mogu. I nisam grof, nego barun, samo običan barun. Mi smo vam nekakvi kukavni barunčići, od lakaja smo potekli, a ne znam ni zašto, baš me briga. Ja sam vam obična propalica iz nazovivisokog društva i smatraju me za »simpatičnog mangupa«. Otac mi je tobože nekakav general, a mater su mi nekad primali *en haut lieu*[1]. Ja i Zifel Čifutin proturili smo lani krivotvorenih novčanica u vrijednosti od pedeset tisuća, ali sam ja onda njega prijavio, a pare je sa sobom lijepo odnijela Julka Charpentier de Lusignan u Bordeaux. I, zamislite, bio sam već zaručen – sa Ščevalevskom, bit će joj za tri mjeseca šesnaest godina, još je u internatu, a donijet će u miraz devedeset tisuća. Avdotja Ignatjevna, sjećate li se kako ste me prije petnaestak godina, dok sam bio još četrnaestogodišnji školarac, zaveli?...

– A, to si ti, nevaljalče jedan, hvala bogu što je bar tebe poslao, jer ovdje inače...

– Nepravedno ste potvorili svoga susjeda trgovca da zaudara... A ja se samo smijem i šutim. Jer, to vam je od mene; mene su samo zakucali u lijes.

– Uh, gade jedan! Pa ipak mi je drago; nećete mi vjerovati, Klineviču, nećete mi vjerovati koliko ovdje nedostaje života i duha!

– Pa da, pa da, i ja upravo namjeravam da ovdje uvedem nešto originalno. Presvijetli – ne mislim vas, Pervojedove – presvijetli, onaj drugi, gospodin Tarasevič, tajni savjetnik! Javite se! Ja sam Klinevič, onaj koji vas je za velikog posta vodio do *mademoiselle* Tjuri, čujete li me?

– Čujem vas, Klineviču, i vrlo mi je drago, vjerujte mi...

– Ne vjerujem vam ni koliko je crno pod noktom, ali baš me briga. Najradije bih vas, dragi starče, svega izljubio, ali, hvala bogu, ne mogu. Znate li, gospodo, što je ovaj *grand-père*[2] napravio? Umro je prije dva-tri dana i, što mislite, ostavio za sobom pune četiri stotine tisuća manjka u državnoj blagajni. Bio je to

[1] Na najvišem mjestu.
[2] Djedica.

fond za udovice i sirote, kojim je on sam, bogzna zašto, upravljao, a već mu osam godina nije dolazila nikakva kontrola. Mogu si misliti kako su sad svi objesili noseve, i što sve govore na njegov račun! Priznajte da je to upravo slatka pomisao! Cijelu sam se ovu posljednju godinu dana čudio kako je tom sedamdesetogodišnjem starkelji, reumatičnom i kostoboljnom, ostalo još toliko snage za razvrat i... i eto vam sad odgonetke! Te udovice i sirote – već sama pomisao na njih mora da je raspaljivala u njemu požudu!... Ja sam za to već odavno znao, jedini sam ja znao jer mi je rekla Charpentierova, a čim sam doznao, navalio sam na njega u Velikom tjednu, onako prijateljski: »Dajte mi lijepo dvadeset pet tisuća, inače će vam sutra doći kontrola;« i, što mislite, kod njega se tada našlo svega trinaest tisuća, pa bih rekao da je baš u pravi čas umro. *Grand-père, qrand-père,* čujete li me?

– *Cher* Klinevič, potpuno se slažem s vama, i nije bilo potrebno da se... upuštate u takve potankosti. U životu je toliko patnji i muka a tako malo nagrada... da sam poželio da se napokon smirim, a kako vidim, nadam se da ću i odavde izvući sve što mogu...

– Kladio bih se da je već nanjušio Katiš Berestovu!

– Koga?.:. Koju Katiš? – pohotljivo zadrhta starcu glas.

– A-ha, koju Katiš? Pa eno je ondje, slijeva, pet-šest koraka od mene, a desetak od vas. Tu je već peti dan, a kad biste samo znali, *grand-père,* kakva je to nevaljalica... iz dobre kuće, školovana a – monstrum, pravi pravcati monstrum! Ondje je nisam nikom pokazivao, samo sam ja znao za nju... Katiš, javi se!

– Hi-hi-hi! – odazva se napukao djevojački glas, ali se u njemu razabiralo nešto nalik na ubod iglom. – Hi-hi-hi!

– A pla-vu-ša je? – promuca isprekidano, u tri tona, *grand-père.*

– Hi-hi-hi.

– Mene... mene već odavno – promuca starac predišući – obuzima želja za plavušom... od nekih petnaest godina... i upravo u ovakvim okolnostima...

– Uh, čudovište jedno! – uzvikne Avdotja Ignatjevna.

– Dosta! – presiječe Klinevič. – Vidim da je materijal izvrstan. Svi ćemo se ovdje u tili čas složiti da je milina. Najvažnije je da veselo provedemo preostalo vrijeme; a koliko još imamo vremena? Hej, vi, onaj činovnik Lebezjatnikov, ili tako nekako, čuo sam da vas tako zovu.

– Lebezjatnikov, dvorski savjetnik, Semjon Jevsejič, stojim vam na usluzi i vrlo-vrlo-vrlo mi je drago.

– Baš me briga je li vam drago ili nije, samo mi se čini da vi ovdje sve poznajete. Recite mi, prvo (još se od jučer ne mogu načuditi), kako to da mi ovdje svi govorimo? Pa umrli smo, a ipak govorimo; rekao bih i da se mičemo, a zapravo niti govorimo niti se mičemo? Kakve su to smicalice?

– To bi vam, ako želite, gospodine barune, mogao bolje od mene objasniti Platon Nikolajevič.

– Koji je to opet Platon Nikolajevič? Ne izmotavajte se, prijeđite na stvar!

– Platon Nikolajevič, naš ovdašnji domaći filozof, prirodnjak i učitelj. Objavio je nekoliko filozofskih knjižica, ali evo već tri mjeseca spava kao zaklan tako da ga više i ne možemo probuditi. Jedanput u tjedan dana promrmlja po dvije-tri riječi koje nemaju nikakve veze sa samom stvari.

– Ama, prijeđite već jednom na stvar, na stvar!...

– On sve to tumači najjednostavnijom činjenicom, naime time da smo gore, dok smo još bili živi, pogrešno smatrali tamošnju smrt za pravu smrt. Tijelo ovdje još jednom kao da oživi, ostaci se života zbiju, ali samo u svijesti. Tu vam se – kako da se izrazim – život nastavlja kao po nekoj inerciji. Sve je usredotočeno, po njegovu mišljenju, negdje u svijesti i traje još dva-tri mjeseca... ponekad čak i pola godine... Ima vam ovdje, na primjer, jedan koji se gotovo sasvim raspao, ali jedanput u pet-šest tjedana iznenada opet promrmlja nekakvu uzrečicu, besmislenu dabome, o nakakvu bupcu: »Bubac, bubac...« – pa i u njemu, dakle, još tinja nevidljiva iskra života...

– Prilično blesavo. Dobro, a kako onda ja nemam, eto, njuha, a osjećam zadah?

– To vam je... he-he... E, tu vam je naš filozof nešto grdno zamutio. Baš je o njuhu kazao da se ovdje osjeća zadah, da tako kažemo, moralni, he-he! Tobožnji zadah duše da se u ta dva-tri mjeseca još nekako osjeti... i da je to, da tako kažemo, posljednja milost... Ali meni se, gospodine barune, čini da je sve to već mistično trabunjanje, koje mu se svakako može oprostiti, s obzirom na njegov položaj...

– Dosta, uvjeren sam da je i sve ostalo besmislica. Glavno je da nam ostaje još dva-tri mjeseca života i, na kraju krajeva – bubac. Predlažem vam da ova dva mjeseca provedemo što možemo ugodnije i da radi toga sve postavimo na drugačije osnove. Gospodo! Predlažem da se ničega ne stidimo!

– Oh, hajde, hajde da se ničega ne stidimo! – razlegnuše se mnogi glasovi, među kojima je, začudo, bilo i sasvim novih, čiji su

se vlasnici, dakle, bili netom probudili. Osobito je spremno progrmio basom svoje odobravanje inženjer koji se bio već sasvim razbudio. Djevojka Katiš radosno se zakikotala.

– Oh, kako ja želim da se ničega ne stidim! – ushićeno je kliktala Avdotja Ignatjevna.

– Čujete li, kad već i Avdotja Ignatjevna želi da se ničega ne stidi...

– Ama, nemojte, nemojte, Klinevičų, ja sam se stidjela, ipak sam se tamo stidjela, a ovdje strašno, strašno želim da se ničeg ne stidim!

– Razumijem vas, Klineviču – prozbori basom inženjer – što predlažete da uredimo ovdašnji, da tako kažem, život na novim i sasvim razumnim načelima.

– Ama, fućka se meni za to! Što se toga tiče, pričekat ćemo Kudejarova, njega su jučer dopremili. Kad se probudi, sve će vam objasniti. To vam je takva ličnost, prava divovska ličnost! Sutra će, mislim, dovući još jednog prirodnjaka, svakako i jednog časnika a, ako se ne varam, za tri-četiri dana i jednog feljtonista, i to, mislim, skupa s urednikom. Uostalom, vrag da ih nosi, ali svakako okupit će nas se lijep broj i sve će se kod nas lijepo samo od sebe urediti. A dotle bih želio da ne lažemo. Samo to želim jer to je najvažnije. Na zemlji ne možeš živjeti a da ne lažeš, jer su život i laž sinonimi; e, a ovdje nećemo lagati, zabave radi. Do vraga, pa valjda grob ipak nešto znači! Svi ćemo lijepo pričati o svojim doživljajima i nećemo se više ničega stidjeti. Ja ću prvi ispričati sve o sebi. Ja sam vam, znate, bludnik. Sve je to tamo gore bilo povezano trulim konopcima. A sad, dolje konopci pa da proživimo ova dva mjeseca po sasvim bestidnoj istini! Da se razgolitimo i obnažimo!

– Da se obnažimo, da se obnažimo! – povikaše svi u jedan glas.

– Strašno, strašno želim da se obnažim! – pocikivala je Avdotja Ignatjevna.

– Ah... ah... ah, vidim da će ovdje biti veselo; neću da idem k Eku!

– Ama, još bih da poživim, ama, znate, još bih da poživim!

– Hi-hi-hi! – kikotala se Katiš.

– Glavno je da nam nitko ne može ništa, i premda se Pervojedov ljuti, kako vidim, ipak me ne može dohvatiti rukom. *Grand-père*, slažete li se sa mnom?

– Potpuno, potpuno se slažem, i to s najvećim zadovoljstvom, ali pod uvjetom da nam Katiš prva ispripovjedi svoju bi-o-grafiju.

– Prosvjedujem! Najodlučnije prosvjedujem – odrješito izusti general Pervojedov.

– Presvijetli! – tepao je i uvjeravao ga užurbano i uzrujano, snizivši glas, ona hulja Lebezjatnikov. – Presvijetli, pa nama će to biti čak i probitačnije, da se složimo. Tu vam je, znate, ta djevojčica... i, najposlije, sve one kojekakve zgode...

– Pa dobro, djevojčica, ali...

– Probitačnije je, presvijetli, bogme je probitačnije! Ama, bar da uzmemo kao jedan mali primjer, da bar pokušamo...

– Čak ni u grobu ne daju čovjeku mira!

– Prvo, generale, vi u grobu igrate preferans, a drugo, na-ma se fuć-ka za vas – odbrusi mu Klinevič skandirajući.

– Milostivi gospodine, molim vas, ipak, da pazite što govorite.

– Što? Ama, ne možete vi mene dokučiti, a ja vas mogu odavde dražiti kao Julkinog psića. I, prvo i prvo, gospodo, kakav je on ovdje general? Tamo je gore nekad bio general, a ovdje je šipak!

– Ne, nisam ja šipak... ja sam i ovdje...

– Ovdje ćete istrunuti u lijesu, i od vas će ostati samo šest mjedenih puceta.

– Bravo, Kleneviču, ha-ha-ha! – zaurlaše sa svih strana.

– Ja sam služio svom caru... i imam sablju...

– Tom svojom sabljom možete miševe sjeći, ionako je nikad niste ni isukali.

– Svejedno, molim lijepo; ipak sam bio dio jedne cjeline.

– Ali kakvih sve dijelova nema cjelina!

– Bravo, Kleneviču, bravo, ha-ha-ha!

– Ja ne znam što je to sablja – obznani inženjer.

– Razbježat ćemo se pred Prusima ko miševi, potući će nas hametice! – dovikne izdaleka glas koji nisam poznavao, ali koji se naprosto zagrcavao od ushićenja.

– Sablja je, gospodine moj, čast! – prodere se general, ali sam ga samo ja čuo. Stade duga i mahnita vika, graja i galama, samo su se razabirali nestrpljivi i upravo histerični krici Avdotje Ignatjevne.

– Ama, dajte brže, brže! Ah, pa kad se već jednom nećemo ničega stidjeti!

– O-ho-ho! Uistinu mi je duša na križnom putu! – razlegne se glas pučanina i...

I tad odjednom kihnem. Slučilo se to nenadano i nenamjerno, ali je učinak bio nevjerojatan – sve je utihnulo, baš kao na groblju, rasplinulo se kao san. Zavladao je doista grobni muk. Ne vjerujem da su se preda mnom postidjeli – nakanili su bili da se ničega ne

stide! Čekao sam pet-šest minuta, ali – od njih ni traga ni glasa. Vjerojatno se nisu ni uplašili da ih ne prijavim policiji, jer što može tu policija? Zaključio sam, htio-ne htio, da je ipak među njima morala biti nekakva tajna koja je nepoznata smrtniku, koju brižno čuvaju od svakog smrtnika.

»E,« pomislim, »dragi moji, još ću vas ja obići,« i s tim riječima odoh s groblja.

Ne, to ne mogu dopustiti; ne, zaista ne mogu! Ne smeta me bubac (eto ga na, sad je izišao na vidjelo, taj bubac!).

Razvrat na takvu mjestu, razvrat posljednjih nada, razvrat oronulih i gnjilih leševa i – čak ni posljednji trenuci svijesti nisu pošteđeni! Njima su još dani, podareni ti trenuci i... A što je najgore, najgore, još na takvu mjestu! Ne, to ne mogu dopustiti...

Obići ću i druge klase, svagdje ću oslušnuti. To je baš ono, treba svagdje oslušnuti, a ne samo na jednom kraju, da bi čovjek stekao uvid. Možda ću nabasati i na štogod utješno.

A ovima ću se svakako vratiti. Obećali su svoje životopise i kojekakve zgode i nezgode. Fuj! Ali poći ću, svakako ću poći; u pitanju je savjest!

Odnijet ću ovo u »Građanin«[1]; i ondje su izložili portret jednog urednika. Možda će štampati.

[1] Tjednik u kojem je »Piščev dnevnik« izlazio najprije kao prilog i u kojem je Dostojevski doista objelodanio ovu pripovijetku.

DJEČAK KITI S KRISTOM BOŽIĆNO DRVCE

I

Dječak koji pruža ruku

Djeca su čudan svijet, dolaze čovjeku na san i priviđaju mu se. Uoči kićenja božićnog drvceta i na sam Badnjak, neprestance sam nailazio na ulici, na istom uglu, na jednog dječarca kome nikako nije moglo biti više od šest-sedam godina. Na onoj strašnoj studeni bio je obučen gotovo kao da je ljeto, samo mu je vrat bio omotan nekakvom prnjom – ipak ga je, dakle, spremao za izlazak onaj tko ga je slao. Dječak je »pružao ruku«; to je tehnički termin, a znači prositi milostinju. Taj su termin izmislili sami dječarci. Takvih kao što je on ima mnogo, motaju vam se oko nogu i kukaju izgovarajući riječi koje su naučili; ali ovaj nije kukao, govorio je nekako prostodušno i nevješto i gledao me povjerljivo u oči – bit će da se tek počeo baviti tim poslom. Na moja pitanja odgovorio mi je da mu je sestra ostala bez posla i da je bolesna; možda je to i istina, ali sam poslije doznao da tih dječaraca ima sva sila – šalju ih da »pružaju ruku« i po najstrašnijoj studeni, a ako ništa ne isprose, jamačno ih kod kuće čekaju batine. Kad sakupi nešto novčića, dječak se vraća crvenih, ukočenih ruku u nekakav podrum gdje banči družina neradnika, od onih koji »stupe u štrajk u subotu, a vraćaju se na posao tek u srijedu uvečer«. Ondje, u podrumima, banče s njima njihove gladne i isprebijane žene, ondje vrišti njihova gladna dojenčad. Votka, nečistoća i razvrat, ali najvažnija je votka. Dječarca odmah šalju s isprošenim novčićima u krčmu da im donese još pića. Zabave radi, izliju i njemu gdjekad bočicu votke u usta i smiju se grohotom kad on, presječena daha, pada gotovo obeznanjen na pod.

... I u usta mi votku gadnu
Nemilosrdno lijevaše...

Kad poraste, gurnu ga što prije u kakvu tvornicu, ali sve što ondje zaradi mora i dalje donositi onim neradnicima, a ovi to opet zapiju. Ali, i prije nego što se zaposle u tvornici, ta djeca postaju pravi zločinci. Lunjaju po gradu i znaju u različnim podrumima za takva mjesta gdje se mogu zavući i gdje mogu nezapaženo prenoćiti. Jedan je od njih spavao dvije-tri noći za redom u nekakvoj košari kod pazikuće a da ga ovaj nije ni primijetio. Razumije se samo po sebi da postaju i sitni kradljivci. Krađa postaje strast čak i u osmogodišnje djece, koja kadšto nisu uopće svjesna svojih zločinačkih postupaka. Na kraju trpe sve – glad, studen, batine – samo radi jednoga, radi slobode, i bježe od svojih lezihljebovića da se potucaju po svojoj volji. Taj divlji stvor ne zna katkad ništa, ni gdje živi, ni koje je narodnosti, ima li Boga, ima li cara; pričaju o njima čak i takve priče da im čovjek ne može vjerovati, pa ipak je sve istina.

II

Dječak kiti s Kristom božično drvce

Ali ja sam romanopisac i rekao bih da sam jednu »priču« sam izmislio. Zašto kažem »rekao bih« kad pouzdano znam da sam je izmislio? Ipak, sve mi se nekako čini da se to negdje nekad dogodilo, da se dogodilo upravo uoči Božića, u *nekom* velegradu, po strašnoj studeni.

Pričinja mi se da je u jednom podrumu stanovao dječak, ali još sasvim mali, od svega šest godina ili još manje. Taj se dječak ujutro probudio u vlažnom i hladnom podrumu. Imao je na sebi nekakav haljetak i podrhtavao je. Iz usta mu je izbijala bijela para i, sjedeći u kutu na škrinji, iz dosade je navlaš puštao tu paru iz usta i zabavljao se gledajući je kako se diže. Ali bio je gladan kao vuk. Nekoliko je puta od rane zore prilazio drvenom ležaju, gdje mu je, na prostirci tankoj kao koprena, i s nekakvim zavežljajem pod glavom umjesto jastuka, ležala bolesna majka. Kako se tu našla? Zacijelo je bila doputovala sa svojim dječarcem iz nekog

drugog grada i iznenada se razboljela. Gazdaricu su još prije dva dana bili odveli na policiju; podstanari se bili razišli uoči blagdana kud koji, samo je jedan lezihljebović ležao već cijeli dan i noć mrtav pijan a da nije ni dočekao blagdana. U drugom kutu sobe jaukala je od reumatičnih bolova nekakva osamdesetogodišnja starica, koja je nekoć negdje bila dadilja, a sad je umirala osamljena, uzdišući, mrndžajući i režeći na dječaka, tako da se ovaj već bojao i približiti njenoj postelji u kutu. Našao je vode negdje u hodniku pa se napio, ali nigdje nije našao ni korice kruha te je već po deseti put prilazio mami da je probudi. Napokon ga obuze tjeskoba u mraku – odavno je već bio pao mrak, a još nisu upalili svjetlo. Opipavši mami lice, začudio se što se uopće ne miče i što je hladna kao zid. »Ovdje je baš hladno« – pomisli i postaja časak zaboravivši svoju ruku na pokojničinu ramenu, a onda puhne u svoje prstiće ne bi li ih zagrijao, i iznenada, napipavši na ležaju svoju bijednu kapicu, polagano, pipajući oko sebe, iziđe iz podruma. Bio bi već i ranije pošao, ali se svejednako bojao nekog velikog psa koji je gore, na stubištu, cijeli dan zavijao pred susjedovim vratima. Ali sad više psa nije bilo, i odjednom se obreo na ulici.

Bože, kakav grad! Nikad još ništa slično nije vidio. Ondje odakle je doputovao mrkli je mrak po noći, svega jedan fenjer u cijeloj ulici. Drvene niske kućice zatvaraju kapcima; čim se smrkne, na ulici nema ni žive duše, svi se pozatvaraju po kućama, te samo zavijaju cijeli čopori pasa, stotine i tisuće ih zavijaju i laju cijelu bogovetnu noć. Ali je zato ondje bilo lijepo toplo i davali su mu da jede, a ovdje – bože, da bar ima što pojesti! I kakva je ovdje lupa i buka, kakvo svjetlo i ljudi, konji i kočije, pa studen, studen! Ledena para diže se s premorenih konja, iz njihovih vrelih zadihanih njuški; kroz prhki snijeg potkove zveče o kamenje, i svi se tako guraju i, bože, kako je gladan, kad bi bar imao kakav komadić kruha, i kako su ga odjednom zaboljeli prsti! Pokraj njega prođe čuvar reda, ali se okrene na drugu stranu da ga ne vidi.

Evo još jedne ulice – o, kako je široka! Ovdje će ga jamačno zgaziti; kako samo svi viču, trče i jure u kočijama, pa koliko svjetla, koliko svjetla! A šta je ovo? Uh, koliko je staklo, a iza stakla soba, a u sobi drvo do stropa; to je božićno drvce, a na drvetu koliko svjećica, koliko zlatnih papirića i jabuka, i svud uokolo lutkice, konjići; a po sobi trče djeca, dotjerana, čista, smiju se i igraju, i nešto jedu i piju. Eno, ona djevojčica zaplesala s dječakom, kako je zgodna djevojčica! Evo, i glazba svira, čuje kroz prozor. Gleda dječak, divi se, već se i smije, a bole ga i prstići

na nogama, a na rukama su mu već sasvim pocrvenjeli, više ih ne može savijati i bole ga kad miče njima. I odjednom se dječak sjeti da ga strašno bole prstići, pa zaplače i potrči dalje, i evo, opet vidi kroz drugo staklo sobu, i tu ima drveta, a na stolovima svakojakih kolača – od badema, crvenih i žutih, i sjede tu četiri bogate gospođe, pa tko god dođe, daju mu kolača, a vrata se svaki čas otvaraju i s ulice ulazi mnogo gospode. Prikrade se dječak vratima, naglo ih otvori i uđe. Uh, kako su povikali na njega i zamahali rukama! Jedna mu gospođa brže-bolje priđe i tutne u ruku novčić, pa mu sama otvori vrata. Kako se preplašio! I novčić mu odmah ispade iz ruke i zazvecka po stubama – nije mogao saviti svoje crvene prstiće da ga zadrži. Istrči dječak na ulicu i pojuri glavom bez obzira, kamo – ne zna ni sam. Opet mu dođe da zaplače, ali se sad boji, pa bježi, bježi i u ručice puše. I obuzima ga tuga jer se odjednom osjetio osamljen i jadan, odjednom, o bože! A što je sad opet ovo? Stoji svjetina i divi se – iza stakla na prozoru tri lutke, malene, obučene u crvene i zelene haljinice, a baš kao da su žive! Neki starčić sjedi i kao da svira na velikoj violini, a druga dva stoje pokraj njega i sviraju na malim violinama, i po taktu mašu glavama, i gledaju jedan drugoga, i miču usnama, govore, zaista govore – ali se kroz staklo ništa ne čuje. I dječak je isprva pomislio da su živi, a kad se dosjetio da su lutke – iznenada se nasmije. Nikad nije vidio takvih lutaka, nije ni znao da ih ima! I najradije bi zaplakao, ali su mu te lutke dozlaboga smiješne. Najednom mu se učini da ga je straga netko zgrabio za kaputić – pokraj njega stoji velik i zločest dječak i odjednom ga tresne po glavi, zbaci mu kapu s glave i udari ga nogom. Prevalio se dječak na zemlju, stade ga vika, on premro od straha, skočio i pobjegao što ga noge nose, i najednom dotrča ni sam ne zna kamo, provukao se ispod vratnica u nečije dvorište – i čučne iza složenih drva: »Ovdje me neće naći, a i mrak je.«

Čučnuo je i skutrio se, a nikako da odahne od straha, i gle, posve nenadano, postade mu lijepo da je milina – ruke i noge prestale su ga najednom boljeti i bilo mu toplo, tako toplo kao da je na peći; sad se, evo, sav stresao – ah, pa zaspao je! Kako je lijepo ovdje spavati! »Posjedit ću malo ovdje, pa ću onda opet otići da pogledam one lutke« – pomisli dječak i osmjehne se kad ih se sjeti – »baš kao da su žive!...« I odjednom mu se učini da mu je nad glavom mama zapjevala pjesmicu. »Mama, ja spavam, ah, kako je ovdje lijepo spavati!«

– Hodi sa mnom, dečko, da kitimo bor – prošapta iznenada nad njim netko tihim glasom.

Pomislio je da mu to još govori mama, ali ne, to nije ona; tko ga to zove, ne vidi, ali se netko nagnuo nada nj i zagrlio ga u mraku, a on mu pruža ruku i ... i gle – o, kakvo svjetlo! O, kakav bor! Pa to i nije bor, takvog drveta još nije vidio! Gdje li je to sad – sve blista, sve sija, a oko njega same lutke – ama nisu, to su sami dječaci i djevojčice, samo su tako sjajni, svi se vrte oko njega, lete, svi ga cjelivaju, dižu ga, nose sa sobom, pa i sam leti, i vidi – gleda ga mama i smije mu se radosno.

– Mama! Mama! Oh, kako je tu lijepo, mama! – dovikuje joj dječak, pa se opet cjeliva s djecom, i htio bi im što prije pripovijedati o onim lutkicama iza stakla. – Tko ste vi, dečki? Tko ste vi, curice? – pita ih, smije se i ljubi ih.

– Ovo je »Kristovo drvce« – odgovaraju mu oni. – Kod Krista je svagda na ovaj dan drvce za malu djecu koja nemaju svoga drvceta ... – I tako je doznao da su ti dječaci i djevojčice bili isto takva djeca kao i on, ali su se jedni posmrzavali još u košarama u kojima su ih bili podmetnuli na stubištu pred vratima petrogradskih činovnika, drugi su se ugušili kod dojkinja Finkinja koje je bilo unajmilo sirotište, treći su pomrli na presahlim prsima svojih majki za velike samarske gladi, četvrti su se pogušili od smrada u vagonima trećeg razreda, a svi su sad oni ovdje, svi su sad kao anđeli, svi su kod Krista, i On je glavom među njima, i pruža im ruke, i blagoslivlja i njih i njihove grešne majke ... Majke te djece stoje isto tako tu, sa strane, i plaču; svaka prepoznaje svoga dječaka ili djevojčicu, a oni im trkom prilaze i cjelivaju ih, brišu im suze svojim ručicama i mole ih da ne plaču jer je njima ovdje baš lijepo ...

Pazikuće su sutradan ujutro našle dolje, iza drva, sitno tijelo zalutalog i smrznutog dječaka; pronašli su i njegovu mamu ... Ona je bila umrla još prije njega; našli su se opet kod Gospodina Boga na nebu.

Zašto sam izmislio ovakvu priču koja nikako ne pristaje ni običnom dnevniku razumna čovjeka, a kamoli još piščevu dnevniku? A još sam obećao priče uglavnom o istinitim zgodama! Ali to je baš ono, što mi se neprestano nekako čini i pričinja da se sve ovo uistinu moglo dogoditi – naime, ono što se zbilo u podrumu i iza drva, a ono o boru kod Krista – o tome već ne znam što da vam kažem, je li se moglo dogoditi ili nije. Ali, zato i jesam romanopisac da izmišljam.

SELJAK MAREJ

Ali sve ove *professions de foi*[1] mislim da je vrlo dosadno čitati, pa ću vam radije ispripovjediti jednu zgodu; štoviše, to i nije zgoda nego tek jedna davna uspomena koju, ne znam ni sam zašto, silno želim da ispripovjedim upravo ovdje i sada, na kraju ovog našeg traktata o narodu. Bilo mi je tada svega devet godina... ama, bolje će biti da počnem od onda kad mi je bilo dvadeset devet godina.

Bio je drugi dan Uskrsa. Zrak je bio topao, nebo plavo, sunce visoko, »žarkovito«, jarko, ali je u mojoj duši bilo vrlo sumorno. Šalabazao sam iza naših nastambi, gledao i prebrojavao kolje u tamničkoj palisadi, ali mi se nekako nije brojilo, iako mi je to bilo prešlo u naviku. Već se drugi dan u tamnici slavio blagdan; robijaše nisu izvodili na rad, bilo je mnogo pijanih, a na svakom su koraku ljudi psovali i zapodijevali kavgu. Prostačke, ružne pjesme, skupine kartaša ispod ležajeva, nekoliko robijaša kojima su sami njihovi drugovi sudili zbog pretjeranih izgreda, pretukavši ih na mrtvo ime, ležalo je na ležajevima pokriveno kožusima, sve dok se ne osvijeste i ne priberu; nekoliko su puta već bili potegnuli noževe – sve me to za ta dva blagdanska dana toliko izmučilo da sam bio naprosto bolestan. Pa i nikad nisam mogao bez gađenja promatrati razuzdanu pučku pijanku, pogotovu tu, na tom mjestu. U te dane nije čak ni uprava zavirivala u tamnicu, nisu vršili pretrese, nisu tražili piće, shvaćajući da čak i tim izopćenicima treba dati, jednom u godinu dana, da se malo zabave, jer bi inače moglo biti i gore. Napokon mi je u srcu buknuo gnjev. Susreo sam Poljaka M-ckog[2], političkog kažnjenika; mrko me pogledao, sijevnuo očima a usne mu zadrhtale: – *Je haïs ces brigands!*[3] –

[1] Kredo, uvjerenje; politički program. (Ovaj se uvod odnosi na neliterarni tekst koji je prethodio pripovijeci u tjedniku.)

[2] Riječ je o poljskom revolucionaru Aleksandru Mireckom koji se spominje i u *Zapisima iz Mrtvog doma*.

[3] Mrzim te razbojnike!

procijedio mi je u po glasa kroza zube i prošao mimo mene. Vratio sam se u nastambu, premda sam bio izjurio iz nje kao sumanut prije čevrt sata, kad je šest kršnih seljaka složno bilo navalilo na pijanog Tatarina Gazina da ga umire, te ga počelo tući; tukli su ga svom snagom, i devu bi bili ubili takvim udarcima, ali su znali da je tog herkulesa teško ubiti, pa nisu pazili kako ga tuku. Sad kad sam se vratio, vidio sam na kraju prostorije, na ležaju u kutu, već onesviještenog Gazina, nije davao gotovo nikakvih znakova života; ležao je pokriven kožuhom i svi su ga nijemo zaobilazili – premda su se čvrsto uzdali da će se do sutradan ujutro osvijestiti, »ali od onakvih batina može čovjek, ne daj bože, i umrijet«. Provukao sam se do svoga mjesta, sučelice prozoru okovanom željeznom rešetkom, legao na leđa, podavio ruke pod glavu i sklopio oči. Najradije sam tako ležao – onog tko spava ne diraju, a dotle može snatriti i razmišljati. Ali mi se nije snatrilo; srce mi je nemirno lupalo, a u ušima su mi odzvanjale riječi M-ckoga: »*Je hais ces brigands!*« Uostalom, čemu da opisujem svoje dojmove; još i sad gdjekad sanjam noću te dane, i za me nema mučnijijih snova od njih. Možda su čitatelji zapazili da do danas nisam gotovo nijednom javno progovorio o svom životu na robiji; a *Zapise iz Mrtvog doma* objavio sam prije petnaest godina pod izmišljenim imenom, kao zločinac koji je tobože ubio svoju ženu. Usput da pripomenem da otada mnogi o meni misle, pa još i dandanas tvrde, da sam bio osuđen na robiju zato što sam ubio svoju ženu.

Malo-pomalo sam se doista zanio i neopazice utonuo u uspomene. Za sve one četiri godine što sam bio na robiji neprekidno sam se sjećao cijele svoje prošlosti, i rekao bih da sam u sjećanju proživio iznova cijeli svoj dotadašnji život. Te su uspomene nicale same od sebe, malokad sam ih sam prizivao u sjećanje. Počinjalo je to obično od neke točke, crtice, pokadšto beznačajne, pa je malo-pomalo prerastalo u cjelovitu sliku, u nekakav snažan i cjelovit dojam. Raščlanjivao sam te dojmove, dodavao nove značajke onom što sam već odavno bio proživio i, što je najvažnije, dotjerivao sam sve to, neprestano dotjerivao, u tome je bila sva moja razonoda. Taj put sam se odnekud prisjetio jednog beznačajnog trenutka iz svog ranog djetinjstva, kad mi je bilo svega devet godina – trenutka koji sam, mislio sam, bio potpuno zaboravio; ali tada sam najviše volio upravo uspomene iz najranijeg djetinjstva. Sjetio sam se mjeseca kolovoza u našem selu – jednog suhog i vedrog ali prohladnog i vjetrovitog dana; ljeto je bilo na izmaku i uskoro je trebalo putovati u Moskvu, opet se dosađivati

cijelu zimu na satovima francuskog jezika, pa mi je teško bilo ostaviti selo. Prošao sam pokraj gumna, sišao u jarugu i popeo se do *Loska* – tako smo zvali gustu šikaru s druge strane jaruge, uz samu šumu. I tako sam zašao malo dublje u šikaru kad začuh kako u blizini, na tridesetak koraka od mene, na proplanku ore samotan seljak. Znam da ore uzbrdo i da se konj teško vuče, pa do mene kadikad dopiru njegovi uzvici: – De, de! – Poznajem gotovo sve naše seljake, ali ne znam koji to od njih ore, a i svejedno mi je, sav sam se zadubio u svoj posao, i ja sam zauzet – trgam ljeskovu šibu da njome šibam žabe; ljeskovo je šiblje vrlo lijepo i vrlo krhko, posve različito od brezovog. Zanimaju me i kukci i bubice, sakupljam ih – ima ih vrlo lijepih boja; volim i male, hitre crvenožute guštere, s crnim pjegicama, a zmija se bojim. Uostalom, na zmije nailazim kudikamo rjeđe nego na guštere. Gljiva ima ovdje malo; u gljive treba ići u brezik i upravo se spremam da odem onamo. Ništa pod kapom nebeskom nisam toliko volio koliko šumu s njenim gljivama i jagodama, s njenim bubicama i ptičicama, ježevima i vjevericama, s njenim vlažnim mirisom istrunulog lišća, koji volim više od svega. Pa čak i sad, dok ovo pišem, kao da me zapahnjuje miris našeg seoskog brezika – ti dojmovi ostaju čovjeku dovijeka. Odjednom, sred grobnog muka, netko jasno i glasno vikne: – Eno vuka! – Vrisnem i, izbezumljen od straha, derući se na sav glas, istrčim na proplanak, pravo do orača.

Bio je to naš seljak Marej. Ne znam postoji li takvo ime, ali znam da su ga svi zvali Marej. Bijaše to seljak od svojih pedeset godina, zbijen, povisok, dobrano prosijede tamnosmeđe bujne brade. Poznavao sam ga, ali do tada nisam gotovo nikad progovorio s njim ni riječi. Zaustavio je svoju kobilicu kad je čuo moj vrisak, a kad sam se u trku grčevito uhvatio jednom rukom za njegovo ralo a drugom za rukav, vidio je koliko sam se prepao.

– Eno vuka! – viknem sav zadihan.

On digne glavu i nehotice se obazre jer mi je načasak gotovo i povjerovao.

– Gdje ti je vuk?

– Viknuo je... Netko je maloprije viknuo: »Eno vuka...« – propentah.

– Šta ti je, šta ti je, kakav vuk, pričinilo ti se, eto, vidiš! Otkud sad ovđe vuk! – mrmljao je sokoleći me. A ja sam se sav tresao i još sam se čvršće uhvatio za njegov zobunac, i zacijelo sam bio blijed kao krpa. On me gledao i brižno se osmjehivao jer se, očito, uplašio i zabrinuo za mene.

– Gle ga samo kako se prepo, eh, eh! – vrtio je glavom. – Ne boj se, rode moj! E, gle ti njega!

Pruži ruku i iznenada me pomiluje po obrazu.

– De, ne boj se, de, bog bio s tobom, prekriži se! – Ali se nisam prekrižio; kutovi su mi usana podrhtavali, a to ga je, čini se, najviše ganulo. Polako je pružio svoj krupni prst, sa crnim noktom, zamazan zemljom, i polako mi dodirnuo uzdrhtale usne.

– E, gle ti njega! – osmjehnuo mi se nekakvim majčinskim i dugim osmijehom. – Ama, bože mili, šta ti je sad, pobogu brate!

Napokon sam pojmio da nema vuka i da mi se onaj povik: »Evo vuka!« pričuo. Taj je povik bio, doduše, jasan i glasan, ali su mi se takvi povici (ne samo o vukovima) bili već dva-tri puta pričuli, i to sam znao. (Poslije, kad sam odrastao, te su halucinacije prošle.)

– Pa, idem ja sad – rekoh gledajući ga upitno i bojažljivo.

– Idi slobodno, ja ću još gledat za tobom. Ne dam ja tebe vuku! – doda smiješeći se i dalje isto onako majčinski. – Ajde, bog bio s tobom, idi slobodno – i prekriži me, pa se i sam prekriži. Pođoh osvrćući se gotovo svakih deset koračaja. Dok sam išao, Marej je svejednako stajao uz svoju kobilicu i gledao za mnom, i svaki put mi mahnuo glavom kad bih se osvrnuo. Moram priznati da me bilo i pomalo stid pred njim što sam se onoliko prepao, ali sam se, još dok sam išao, i te kako pribojavao vuka, sve dok se nisam popeo na rub jaruge, do prve sušnice za snoplje; tu me strah sasvim prošao, a odjedanput još odnekud dojuri do mene naš pas čuvar Vučko. Uz Vučka sam se već sasvim ohrabrio i posljednji put se obazro na Mareja; nisam mu više mogao dobro vidjeti lica, ali sam osjećao da mi se i dalje isto onako prijazno smiješi i maše glavom. Mahnuh mu rukom, mahne i on meni i potjera kobilicu.

– De-de! – začuh opet njegov povik izdaleka, i kobilica iznova povuče ralo.

Svega sam se toga odjednom sjetio, ne znam ni sam zašto, ali neobično točno, do najmanje pojedinosti. Iznenada se prenem i uspravim na ležaju i, sjećam se, još sam ulovio na svom licu blag osmijeh od uspomena. Još sam se časak prisjećao svega.

Kad sam se tada vratio od Mareja kući, nikom nisam ispričao svoju »dogodovštinu«. A i kakva je to bila dogodovština? Pa i Mareja sam zatim vrlo brzo zaboravio. Kad bih ga poslije kadikad sreo, nisam ni zapodijevao razgovora s njim, ne samo o vuku nego i ni o čemu drugom, a odjednom sam se sad, nakon dvadeset godina, u Sibiru, sjetio cijelog tog susreta tako jasno, do najmanje potankosti. Ostao mi je, dakle, taj susret neopazice u duši, sam od

sebe, bez moje volje, i odjednom mi iskrsnuo u sjećanju kad je trebalo; sjetio sam se onog nježnog, majčinskog osmijeha siromašnog kmeta, kako me prekrižio, kako je zavrtio glavom: »Gle ga samo kako se prepo!« I napose onog njegovog krupnog prsta zamazanog zemljom kojim je mirno, bojažljivo i nježno dodirnuo moje uzdrhtale usne. Dakako da bi svatko nastojao ohrabriti dijete, ali tu, u tom susretu na osami, kao da se zbilo nešto sasvim drugo – da sam mu bio rođeni sin, ne bi mu pogled mogao odavati iskreniju ljubav, a tko ga je tjerao na to? On je bio naš seljak-kmet, a ja sam ipak bio sinčić njegova gospodara; nitko nije mogao doznati kako me pomilovao niti ga za to nagraditi. Da nije možda i inače neizmjerno volio malu djecu? Ima takvih seljaka. Susreli smo se bili na osami, na pustoj oranici, i samo je Bog valjda vidio odozgo kakvim dubokim i vedrim ljudskim osjećanjem i kakvom tankoćutnom, gotovo ženskom nježnošću može biti prožeto srce ponekog grubog, dozlaboga zaostalog ruskog kmeta, koji tada još nije očekivao, pa ni naslućivao svoju slobodu[1]. Nije li možda na to mislio Konstantin Aksakov[2] kad je govorio o velikoj naobraženosti našeg naroda?

I tako, kad sam sišao s robijaškog ležaja i obazro se oko sebe, sjećam se da sam iznenada osjetio da mogu gledati sve one nesretnike oko sebe sasvim drugim očima, i da je odjednom, kao kakvim čudom, potpuno iščeznula iz mog srca svaka mržnja i gnjev. Pođoh dalje zagledajući se u lica koja sam susretao. Onaj seljak obrijane glave i vječito izvrgnut ruglu, žigosana lica i pijan, što se dere pjevajući promuklim glasom svoju pijanu pjesmu, možda je to upravo onaj isti Marej – jer mu u dušu ne mogu zaviriti. Te sam večeri još jednom sreo i M-ckoga. Nesretnik! On nije mogao imati uspomenu ni o kakvim Marejima i nije mogao misliti o tim ljudima ništa drugo nego: »*Je hais ces brigands!*« Zbilja su ti Poljaci prepatili tada mnogo više od nas!

[1] Kmetovi su u Rusiji bili oslobođeni 1861, ukazom cara Aleksandra II.

[2] Konstantin Sergejevič Aksakov (1817–1860), ruski kritičar, publicist i pjesnik, bio je uz brata Ivana jedan od glavnih predstavnika i ideologa slavenofilstva.

STOGODIŠNJAKINJA

»Tog sam jutra pošteno okasnila« – pripovijedala mi je neki dan jedna dama – »i kad sam pošla od kuće, bilo je već skoro podne, a baš sam, kao za pakost, imala mnogo poslova da obavim. Upravo sam u Nikolajevskoj ulici morala svratiti na dva mjesta, jedno nedaleko od drugog. Najprije na policiju, i baš na samom ulazu sretnem jednu staricu, učinila mi se vrlo stara, bila je pogrbljena, sa štapom u ruci, ali ipak nisam pogodila koliko joj je godina, došla je do ulaza i tu, u kutu pokraj ulaza, sjela na vratarsku klupicu da otpočine. Doduše, prošla sam bila pokraj nje tako da mi je samo promakla pred očima.

Nakon deset minuta izlazim iz policije, a u blizini je, dvije kuće dalje, radionica u kojoj sam još prošlog tjedna bila naručila cipelice za Sonju, pa sam pošla da ih podignem, kad gledam – a ona starica sad sjedi pred tom kućom, i opet na klupici pred ulazom, sjedi i baš mene gleda; osmjehnem joj se, uđem i podignem cipelice. Ali dotle je prošlo tri-četiri minute – idem dalje prema Nevskom prospektu, kad gle – a moja bakica sjedi već pred trećom kućom, također pred ulazom, samo ne sjedi na klupici nego na kamenoj izbočini, jer kod tog ulaza nije bilo klupice. Najednom i nehotice zastanem pred njom – zašto, mislim, sjeda ispred svake kuće?

– Umorila si se, bakice? – kažem joj.

– Umaram se, rode moj, brzo se umaram. Eto, mislim, toplo je, sunašce sija, pa ajde da odem do unučica na ručak.

– Ti to, bakice, na ručak ideš?

– Na ručak, mila moja, na ručak.

– Pa, tako nećeš nikad stići.

– Ma, stići ću, sad ću opet malo ići pa ću se odmoriti, a onda ću opet ustati i poći dalje.

Gledam je, i nekako me strašno poče zanimati. Sitna, čista starica, odjeća joj iznošena, mora da je iz obrtničke obitelji, sa

štapom u ruci, lice joj blijedo, žuto, sama kost i koža, usne bezbojne – kao u kakve mumije – i sjedi, smješka se a sunce upire pravo u nju.

– Bit će da si, bakice, vrlo stara – pitam je, u šali, naravno.

– Sto četiri godine, mila moja, sto i četiri mi je godinice, *samo* (i ona se našalila)... A ti, kud si pošla?

I gleda me, smije se, obradovala se, valjda, što ima s kim porazgovarati, samo mi je čudno što se ta stogodišnjakinja brine kamo idem, baš kao da joj je do toga stalo.

– Pa evo, vidiš, bakice – smijem se i ja – podigla sam u radionici cipelice svoje curice, pa ih nosim kući.

– Gle kako su maljucne cipelice, imaš valjda malu curicu? To ti je dobro. Imaš li još djece?

I opet se smije, gleda me. Oči joj mutne, gotovo mrtve, ali kao da nekakva topla zraka iz njih svijetli.

– Bakice, evo ti pet kopjejki pa si kupi žemičku – i dajem joj novčić od pet kopjejki.

– Što mi daješ tu peticu? Pa dobro, hvala ti, uzet ću je.

– Evo ti na, bakice, i nemoj zamjeriti.

Uzela je. Vidi se da ne prosi, nije na to spala, ali je primila novčić od mene tako lijepo, nipošto ga nije primila kao milostinju, nego onako, više iz pristojnosti, ili zato što ima dobro srce. A, uostalom, možda joj se sve to svidjelo jer tko će s njom, staricom, porazgovarati, a eto, ovdje ne samo što razgovaraju s njom nego se još i nježno brinu za nju.

– E pa, zbogom, bako – kažem joj. – I da mi sretno stigneš!

– Stići ću, rode moj, stići. Stići ću. A ti lijepo idi do svoje unučice – zabuni se starica, zaboravila je da imam kćerkicu, a ne unučicu, misli, valjda, da već svi imaju unuke. Pođem i okrenem se posljednji put, vidim – ustala je, polako, teško, lupnula štapom i krenula dalje. Možda će još desetak puta otpočinuti putem dok ne stigne do svojih »na ručak«. I kamo to ide na ručak? Čudna neka starica.«

Saslušao sam tog jutra tu priču – zapravo i nije priča nego onako, nekakav dojam o susretu sa stogodišnjakinjom (a zbilja, gdje možeš sresti stogodišnjakinju, i to još tako punu duševne snage?) – i potpuno sam je zaboravio, i tek negdje kasno u noći, pošto sam pročitao jedan članak u časopisu i odložio časopis, iznenada se sjetih te starice i, tko zna zašto, učas dočarah sebi nastavak, kako je došla k svojima na ručak – i tako nastade druga, možda i sasvim vjerodostojna, sličica.

Unuci njeni, a možda i praunuci, samo što ih ona sve zajedno

zove unucima, vjerojatno su neki obrtnici, familijarni ljudi, naravno, inače ne bi ni išla k njima na ručak, stanuju u suterenu, a možda drže u najmu i kakvu brijačnicu, siromašni su, dakako, ali se svejedno nekako, valjda, prehranjuju i paze na red. Dovukla se ona do njih vjerojatno tek negdje poslije jedan sat. Nisu je očekivali, ali su je dočekali, zacijelo, prilično ljubezno.

– A, evo i nje, uđi, uđi, Marjo Maksimovna, izvoli samo, stvore božji!

Starica ulazi smješkajući se, a zvonce na ulazu još dugo resko i sitno zvoni. Unuka joj je zacijelo žena tog istog brijača, a on je još mlad čovjek, od svojih trideset pet godina, ozbiljan u svom poslu, iako mu je posao pomalo neozbiljan, i ima, naravno, na sebi umašćen i umrljan kaput, od pomade valjda, ne znam, ali nikad nisam vidio drukčijih brijača, baš kao što im je i ovratnik na kaputu vazda takav kao da su ga u brašnu valjali. Troje nejake djece – dječak i dvije djevojčice – začas su dotrčali do prababe. Obično se takve vrlo stare bakice uvijek nekako izvanredno dobro slažu s djecom – i same duševno postaju vrlo slične djeci, ponekad su baš kao djeca. Starica je sjela; kod domaćina je bio neki njegov znanac, teško je reći je li mu gost ili je došao po poslu, čovjek četrdesetih godina, upravo se spremao da ode. I nećak mu je u gostima, momak od sedamnaest godina, htio bi da uči tiskarski obrt. Starica se prekrižila i sjela, pa se zagledala u gosta.

– Eh, što sam se umorila! A tko vam je ovaj?

– Je l ja? – odvraća gost smijuckajući se. – Šta, Marjo Maksimovna, zar me niste prepoznali? A prije tri godine spremali smo se da zajedno pođemo u šumu u gljive.

– A, to si ti, znam ja tebe, huncute jedan! Sjećam te se, samo se ne mogu sjetiti kako se ono zoveš, tko si, a inače se sjećam. Eh, nekako sam se umorila.

– A kako to, Marjo Maksimovna, poštovana bakice, da ništa ne rastete, eto, to sam vas htio pitati – našali se gost.

– E, mani me se – smije se bakica, ali se vidi da joj je drago.

– Ja sam vam, Marjo Maksimovna, dobar čovjek.

– Pa s dobrim je čovjekom i zanimljivo popričat. Uh, sve me nešto guši, majko moja. A Serjoženjki ste, vidim, već sašili kaputić?

I pokazuje na nećaka.

Nećak, bucmast i zdrav momčić, smije se od uha do uha i prilazi joj bliže; na njemu je nov siv kaputić pa ga još ne može ravnodušno nositi. Ravnodušnost će doći tek za tjedan dana, a sad svaki

čas zagleda u rukave, posuvratke i, uopće, gleda se u zrcalu i osjeća prema samom sebi posebno poštovanje.

– De, okreni se malo – zakriješti brijačeva žena. – Pogledajder, Maksimovna, kako je sašiven; košto nas je šest rubalja, ni kopjejke manje; jeftinije ne vrijedi sad ni počinjat, vele nam kod Prohoriča, jer bi poslije, vele, suze lili, a ovaj se ne može poderat. Gle kakav je to štof! Ama, okreni se! Pa kakva je to podstava, kako je samo čvrsta, čvrsta, ama, okreni se! I eto, tako odlaze pare, Maksimovna, a u znoju smo ih okupali.

– Eh, majko moja, sve je sad tako skupo na svijetu da čovjeku pamet stane, bolje da mi i ne govoriš, da se ne sekiram – ganuto će Maksimovna, a još nikako ne može da odahne.

– Pa da, dosta je sad – pripominje domaćin – treba jesti. A ti se nekako, vidim, mnogo umorila, Marjo Maksimovna?

– Ah, pametna moja glavice, umorila sam se, tako je toplo, sunašce grije, pa ajde, mislim, da ih obiđem... što ću ležati. Oh! A putem sam srela neku gospoju, mladu, cipelice djeci kupila, pa mi veli: »Što si se, bakice, tako umorila? Evo ti pet kopjejki pa si kupi žemičku...« A ja lijepo, da znate, uzela...

– Ama, daj ti, bakice, ipak, prvo i prvo, malo otpočini, što si se tako zadihala? – reče domaćin odjednom nekako zabrinuto.

Svi je gledaju; iznenada je strašno problijedjela, usne su joj sasvim pobijeljele. I ona gleda sve njih oko sebe, ali sve nekako mutno.

– I tako, mislim... kolačića djeci... za tih pet kopjejki...

I opet ušuti, opet prediše. Svi odjednom umuknuše, na pet-šest sekundi.

– Što ti je, bakice? – nagne se domaćin nad nju.

Ali mu bakica ništa ne odgovori; opet šutnja, koja opet potraje pet-šest sekundi. Starica kao da je još više problijedjela, a lice joj se odjednom nekako izdužilo. Oči se ukočile, smiješak sledio na usnama; gleda ravno preda se, ali kanda više ništa ne vidi.

– Trebalo bi po popa!... – reče gost odostraga nekako nenadano i žurno, u po glasa.

– Samo... da nije... kasno... – promrmlja domaćin.

– Bakice, o, bakice? – doziva staricu brijačeva žena, koja se odjednom sva usplahirila; ali se bakica ne miče, samo joj glava polako pada u stranu; u desnoj ruci koja joj leži na stolu drži svoj novčić, a lijeva joj ostala na ramenu najstarijeg praunuka Miše, dječaka od pet-šest godina. On stoji kao ukopan i gleda baku krupnim začuđenim očima.

– Skončala je! – izgovara odmjereno i značajno domaćin pošto se naklonio, te se polagano križa.

– Ma tko bi rekao! Vidim ja, nekako se sve više naginje – reče gost ganuto i isprekidano; preneražen je i gleda sve redom oko sebe.

– O, bože! Eto ti ga na! Što ćemo sad, Makariču? Da je nosimo tamo, je li? – pijuče domaćica užurbano, posve zbunjeno.

– Kud tamo? – odgovara domaćin dostojanstveno. – Sve ćemo sami ovđe obavit; jesi li joj rod ili nisi? Ali treba ići javit.

– Sto četiri godine, a! – vrti se gost na mjestu, sve ganutiji i ganutiji. Čak je vas nekako pocrvenio.

– Da, počela je nekako sve više zaboravljati ovih posljednjih nekoliko godina – pripominje domaćin još važnije i dostojanstvenije, tražeći kapu i svlačeći ogrtač.

– A još se čas prije smijala, i kako se veselila! Gle, petica joj u ruci! Kolačića je rekla, o-oh, eto što ti je život!

– E pa, da pođemo, je li, Petre Stepaniču? – upada domaćin gostu u riječ i obojica izlaze.

Za ovakvom pokojnicom, naravno, ne plaču. Sto četiri godine, a »izdahnula bez bolesti i sramote«. Domaćica je poslala po susjede da joj pomognu. Ove su začas dohitale, gotovo zadovoljno saslušale novost, uzdišući i uzvikujući. Ponajprije su, naravno, pristavile samovar. Začuđena su se djeca zavukla u kut i poizdaljega gledala mrtvu baku. Dokle god bude živio, Miša će uvijek pamtiti staricu, kako je umrla s rukom na njegovu ramenu, a kad on umre, nitko više na svijetu neće se sjetiti i neće znati da je živjela nekoć takva starica i da je doživjela sto četiri godine, zašto i kako – ne zna se. A i čemu da se tko sjeća – zar nije svejedno? Tako odlaze milijuni ljudi – žive nezapaženo i umiru nezapaženo. Možda samo u trenutku smrti tih stogodišnjaka i stogodišnjakinja kao da se zbiva nešto ganutljivo i blago, nešto što je čak važno i donosi mir – stotinu godina djeluje sve dosad nekako čudno na čovjeka. Blagoslovljeni bili život i smrt običnih dobrih ljudi!

Uostalom, ovo je sasvim laka i tričava sličica. Pa zbilja, naumiš da prepričaš štogod što je malo zanimljivije od onog što si čuo u ovo mjesec dana, a kad tamo, ili ne možeš, ili ne pristaje, ili, »nemoj govoriti sve što znaš«, pa na kraju krajeva ostanu samo trice i kučine...

KROTKA

Fantastična priča

PIŠČEVA NAPOMENA

Molim čitatelje da mi oproste što ovaj put, umjesto »Dnevnika«[1] u njegovu uobičajenom obliku, donosim samo pripovijest. Ali ovom sam pripoviješću doista bio zaokupljen veći dio mjeseca. Kako bilo da bilo, molim čitatelje da budu obzirni.

A sad o samoj priči. U podnaslovu sam je nazvao »fantastičnom«, iako držim da je potpuno realistička. Ali ima u njoj zaista nešto fantastično, a to je u samoj formi priče, i stoga držim za potrebno da to ponajprije razjasnim.

Ovo naime nije ni priča niti su zapisi. Zamislite muža kome na stolu leži žena, samoubojica, koja je prije nekoliko sati skočila kroz prozor. Uzrujan je i još nije dospio da sredi misli. Hoda po sobama i nastoji otkriti smisao onoga što se zbilo, »sabrati misli u jednu točku«. Uz to je okorjeli hipohondar, od onih što razgovaraju sa samim sobom. I eto, razgovara sa samim sobom, izlaže događaj, objašnjava ga sam sebi. Premda mu je izlaganje naoko dosljedno, više puta proturječi sam sebi, i što se tiče logike i što se tiče osjećaja. Ujedno i opravdava sebe, i okrivljuje nju, i gubi se u nevažnim tumačenjima – tu ima i grubosti u mislima i srcu, tu ima i dubokih osjećaja. Malo-pomalo zaista *objašnjava* sam sebi događaj i sabire »misli u jednu točku«. Niz uspomena koje je prizvao u sjećanje neodoljivo ga napokon dovodi do *istine*; istina mu pak nezadrživo uzdiže um i srce. Pri kraju se čak i ton pripovijedanja mijenja, u usporedbi s nesređenim početkom. Nesretniku se prilično jasno i određeno razotkriva istina, bar on tako misli.

[1] *Krotka* je također prvi put objavljena u »Piščevu dnevniku« koji je izlazio kao mjesečni prilog tjednika »Građanin«.

Eto, to je tema. Dakako da tok pripovijedanja traje nekoliko sati, na mahove i isprekidano, a forma mu je nevezana – čas govori sam sebi, čas kao da se obraća nevidljivu slušaocu, čas nekakvu sucu. Ali tako obično i biva u zbilji. Da je koji stenograf mogao prisluškivati i pribilježiti sve što je kazao, sve bi to bilo ponešto hrapavije, neobrađenije nego što je ovdje kod mene, ali bi, bar se meni tako čini, psihološki red možda ostao potpuno jednak. I eto, ta pretpostavka o stenografu koji bi sve pribilježio (a ja zatim obradio ono što je on pribilježio) i jest upravo ono što u ovoj priči nazivam fantastičnim. Uostalom, nešto je slično bilo već više puta dopušteno u umjetnosti – Victor Hugo, na primjer, u svom remek djelu *Posljednji dan čovjeka osuđena na smrt* poslužio se gotovo istim takvim načinom, pa premda i nije uveo lik stenografa, dopustio je sebi još veću nevjerojatnost predmnijevajući da čovjek osuđen na smrt može (i ima vremena) da vodi zapise, ne samo posljednjeg dana svoga života nego čak i u posljednji sat, štoviše, u posljednji čas. Ali, da nije sebi dopustio tu tlapnju, ne bi bilo ni samog djela – najrealističnijeg i najistinitijeg djela od svih koja je napisao.

PRVO POGLAVLJE

I

Tko sam bio ja a tko je bila ona

... Dok ovdje leži – još je dobro: svaki čas joj priđem i gledam je; ali, kad je sutra odnesu – kako ću ostati sam? Sad leži u dnevnoj sobi na stolu, sastavili su dva stola za kartanje, a lijes će

donijeti sutra, bijeli, presvučen bijelim *gros de Naplesom*[1], ali, uostalom, nisam sad htio o tome... Neprestano hodam i nastojim sve sam sebi razjasniti. Evo, već šest sati nastojim sve to razjasniti i nikako da saberem misli u jednu točku. Nevolja je u tome što neprestano hodam, hodam, hodam... Evo kako je to bilo. Jednostavno ću sve ispričati po redu (red!). Gospodo, ja nisam nikakav književnik, i sami to vidite, pa neka, ispričat ću sve onako kako sam shvaćam. U tome i jest sva moja strahota što sve shvaćam!

Ako želite baš to znati, to jest ako treba da počnem od sama početka, ona je prosto-naprosto dolazila tada k meni zalagati stvari da bi mogla platiti oglase u »Glasu«[2], u kojima je, eto, tako i tako, guvernanta, spremna ići i u provinciju, dolaziti u kuću da podučava, i tako dalje, i tako dalje. To je bilo na samu početku, i tada je, naravno, nisam još razlikovao od ostalih – dolazila je kao i svi, no, i tako dalje. A onda sam je počeo razlikovati od drugih. Bila je sasvim tanana, svijetloplave kose, srednjeg rasta, preda mnom uvijek nekako nespretna, rekao bih zbunjena (mislim da je takva bila pred svim neznancima, a ja sam joj tada, dakako, bio kao i svaki drugi, to jest mislim na sebe kao čovjeka, a ne kao zalagaoničara). Čim bi primila novce, odmah bi se okrenula i otišla. I sve to bez riječi. Drugi se prepiru, moljakaju, cjenkaju, ne biste li im više dali; a ona ne, što joj daš, daš... Čini mi se da se neprestance zaplećem... Da; najprije su me iznenadile njezine stvari – srebrne pozlaćene naušnice, nekakav bijedan medaljončić – sve stvarčice od po dvadesetak kopjejki. I sama je znala da ne vrijede više od deset kopjejki, ali sam joj po licu vidio da su joj dragocjene – i zaista, bilo je to sve što joj je ostalo od tate i mame, kako sam poslije doznao. Samo sam jedanput dopustio sebi da se podsmjehnem tim stvarčicama. Naime, vidite, to inače sebi nikad ne dopuštam, uvijek se prema strankama vladam džentlmenski – što manje riječi, uljudno i strogo! »Strogo, strogo i strogo.« Ali se jednom odvažila da mi donese ostatke (ama, doslovce, ostatke) starog ženskog haljetka obrubljenog zečjim krznom – pa nisam mogao odoljeti da joj ne kažem nešto, kao nekakvu duhovitost. Ljudi božji, što je porumenjela! Oči joj plave, krupne, zamišljene, ali – kako su joj sijevnule! Međutim, ni riječi nije izgovorila, samo je pokupila svoje »ostatke« i – izišla. Baš sam je tada prvi put *osobito* zapazio i pomislio o njoj nešto u tom smislu, naime

[1] Vrsta čvrste svilene tkanine koja se izrađivala u Napulju.

[2] »Glas« je bio »politički i književni« dnevnik koji je izlazio u Petrogradu od 1863. do 1884. i u kojem je objavljen niz kritičkih članaka o Dostojevskom.

upravo nešto u tom osobitom smislu. Da, sjećam se još jednog dojma, naime, ako baš hoćete, najvažnijeg dojma, sinteze svega – naime, da je strahovito mlada, toliko mlada da joj čovjek ne bi dao više od četrnaest godina. A međutim joj je tada manjkalo svega tri mjeseca do šesnaest. Uostalom, nisam to htio reći, uopće nije u tome ta sinteza. Sutradan je opet došla. Poslije sam doznao da je s tim haljetkom bila kod Dobronravova i kod Mozera, ali oni ne primaju ništa drugo osim zlata, pa nisu htjeli ni razgovarati s njom. Jednom sam bio primio od nje jednu kameju (onako, sasvim bijednu), a kad sam poslije promislio, začudio sam se sam sebi, jer ni ja ne uzimam ništa osim zlata i srebra, a od nje sam primio kameju. To je bila druga moja misao o njoj, dobro se sjećam.

Taj put, naime, pošto ju je Mozer odbio, donijela je jantarni cigaršpic – prilično zgodna stvarca, za one koji to vole, ali za nas potpuno bezvrijedna jer uzimamo samo zlatninu. Kako je to bilo sutradan nakon njezina *protivljenja*, dočekao sam je strogo. Strogo kod mene znači suhoparno. Ipak, dok sam joj isplaćivao dva rublja, nisam se suzdržao da joj ne kažem pomalo ljutito: – Ovo činim samo *radi vas*, Mozer vam ne bi primio takvu stvar. – Riječi *radi vas* posebno sam istaknuo, i to upravo *u određenom smislu*. Bio sam srdit. Opet je porumenjela kad je čula to *radi vas*, ali nije rekla ni crne ni bijele, nije bacila novac, uzela ga je – eto vidite što je neimaština! A kako je porumenjela! Shvatio sam da sam je bocnuo. Kad je već izišla, iznenada sam se upitao: »Pa zar ovo moje likovanje zbilja vrijedi dva rublja?« He, he, he! Sjećam se da sam upravo to pitanje dva puta zadao sam sebi: »Vrijedi li? Vrijedi li?« I smijući se, odgovorio sam na njega potvrdno. Bio sam neobično dobro rspoložen. Ali nije to bio nikakav ružan osjećaj – učinio sam to navlaš, s određenim ciljem; htio sam je iskušati zato što su mi iznenada navrle u glavu neke misli u vezi s njom. To je bila moja treća *osobita* misao o njoj.

... E pa, tada je sve i počelo. Dakako da sam se odmah potrudio da posrednim putem doznam sve potankosti o njoj, i da sam jedva čekao da opet dođe. Jer, slutio sam da će uskoro doći. Kad je došla, neobično sam uljudno zapodjenuo s njom ljubezan razgovor. Pa, prilično sam dobro odgojen i imam manire. Hm. Začas sam dokučio da je dobra i krotka. Dobri i krotki ljudi ne opiru se dugo i, premda se baš mnogo ne povjeravaju, nikako ne umiju da izbjegnu razgovoru – odgovaraju škrto, ali odgovaraju, i što dalje, to opširnije, samo ne smijete ušutjeti, ako vam je stalo do razgovora. Dakako da mi tada nije sama ništa razjasnila. Tek sam

poslije doznao ono o »Glasu« i sve ostalo. Tada je već posljednjim sredstvima plaćala oglase, koji su iz početka, dakako, bili ponositi, recimo: »Guvernanta, spremna ići i u provinciju, ponude slati u zatvorenoj kuverti«, a poslije: »Spremna obavljati sve poslove, i poučavati, i biti družbenica, i voditi kućanstvo, i njegovati bolesnika, i šiti znam,« i tako dalje, i tako dalje, zna se! Dakako da je sve to postepeno dodavala na različite načine, a na kraju, kad je zapala u očaj, napisala je čak i ovo: »Bez plaće, samo za hranu.« Pa ipak ništa, nije dobila namještenje! Tada sam odlučio da je posljednji put iskušam – odjednom uzmem najnoviji »Glas« i pokažem joj ovakav oglas: »Mlada osoba, sirota, traži mjesto guvernante za manju djecu, poželjno kod starijeg udovca. Može i ispomagati u kućanstvu.«

– Evo vidite, ova je jutros dala oglas, a dovečer će sigurno dobiti mjesto. Eto kako treba sastaviti oglas!

Opet je porumenjela, opet su joj se oči zakrijesile, okrenula se i odmah otišla. To mi se neobično svidjelo. Uostalom, tada sam već bio u sve siguran i nisam se ničeg bojao – nitko joj neće primiti cigaršpic. A nije više imala ni cigaršpica. Tako je i bilo, treći dan eto ti opet nje, sasvim blijede, uzrujane – odmah mi je bilo jasno da joj se kod kuće nešto dogodilo, i zaista se dogodilo. Odmah ću vam objasnuti što se dogodilo, ali bih najprije htio samo pripomenuti kako sam se napravio važan pred njom i kako sam porastao u njezinim očima. Ta mi je namisao iznenada pala na um. Donijela mi je naime tu ikonu (odlučila se da je donese)... E, slušajte sad, slušajte! Sad počinje ono pravo, dosad sam sve nešto naklapao... Sad, naime, hoću da se svega toga prisjetim, svake, i najmanje sitnice, svake pojedinosti. Neprestano bih htio da misli saberem u jednu točku, ali – ne mogu, pa eto, sve te pojedinosti, pojedinosti...

Ikona Bogorodice. Bogorodica s djetetom, domaća, obiteljska, starinska ikona, u pozlaćenom srebrnom okviru, vrijedi – pa možda jedno šest rubalja. Vidim, draga joj ikona, a zalaže je čitavu, ne skida okova. Kažem joj da bi bolje bilo da skine okove, a ikonu odnese; jer ipak je to, znate, svetinja.

– A zar je vama to zabranjeno?

– Ne, nije da je zabranjeno, nego onako, možda biste radije...

– Pa dobro, skinite.

– Znate šta, neću skidati okove nego ću spremiti ikonu tamo u ćivot – kažem joj pošto sam porazmislio – neka bude s ostalim ikonama, ispod kandila (kod mene oduvijek, otkako sam otvorio

zalagaonicu, gori kandilo), a vi jednostavno uzmite od mene deset rubalja.

– Ne treba mi deset, dajte mi pet, svakako ću je otkupiti.

– Nećete deset? Vrijedi vam toliko – nadodam jer sam primijetio da je opet sijevnula očima. Ništa ne odgovori. Donesem joj pet rubalja.

– Nemojte nikog prezirati, i ja sam bio u sličnoj stisci, pa još i goroj, a to što me sad vidite da se bavim ovim poslom... to je poslije svega što sam pretrpio...

– Osvećujete se društvu? Je li? – presiječe me iznenada u riječi prilično zajedljivom porugom, koja je, doduše, bila poprilično nedužna (to jest općenita jer me tada nipošto nije lučila od drugih, pa je to rekla tako reći bezazleno). »Aha!« – pomislio sam. – »Takva si, dakle, to je pravi karakter, novog si kova.«

– Znate – pripomenem odmah napola šaljivo, napola tajanstveno. – »Ja... ja sam dio onoga dijela cjeline koji hoće da čini zlo, a tvori dobro...«

Pogleda me hitro i vrlo radoznalo; u toj je radoznalosti bilo mnogo nečeg djetinjeg.

– Čekajte malo... Otkud vam ta misao? Odakle je to? Negdje sam to čula...

– Ne razbijajte sebi glavu, tim se riječima Mefisto predstavlja Faustu. Jeste li čitali *Fausta?*

– Ne... nisam baš pažljivo.

– To jest, niste ga uopće čitali. Treba da ga pročitate. Međutim, opet na vašim usnama vidim podrugljiv smiješak. Nemojte, molim vas, misliti da imam toliko malo ukusa da sam vam se htio predstaviti kao Mefisto ne bih li uljepšao svoju ulogu zalagaoničara. Zalagaoničar ostaje zalagaoničar. Znamo, molit ću lijepo.

– Kako ste čudni... Uopće vam nisam htjela reći ništa slično...

Htjela je kazati: »Nisam mislila da ste naobražen čovjek«, ali nije rekla; pa ipak sam znao da je to pomislila; silno sam joj ugodio.

– Znate – pripomenuh – na svakom području čovjek može činiti dobro. Ne mislim, naravno, na sebe, jer ja, recimo, ne činim ništa drugo doli zlo, ali...

– Naravno da čovjek može svagdje činiti dobro – reče mjereći me hitrim i pronicavim pogledom. – Baš svagdje – doda odjednom.

O, sjećam se, sjećam se svih tih trenutaka! I htio bih još dodati – kad ta mladež, ta draga mladež, hoće da kaže nešto tako pametno

i pronicavo, onda to isuviše iskreno i naivno pokaže licem, kao da veli: »Evo vidiš kako sad govorim pametno i pronicavo« – i ne čini to iz taštine, kao mi stariji, nego lijepo vidiš kako sama strašno cijeni sve to, i vjeruje, i poštuje, i misli da i vi sve to navlas isto tako poštujete. O, ta iskrenost! Eto čime mladež osvaja. Kako je samo kod nje to bilo ljupko!

Sve pamtim, ništa nisam zaboravio! Kad je izišla, u hipu sam se odlučio. Istog sam dana otišao još posljednji put u izvide i doznao o njoj sve ostalo što mi je još bila tajna; ostale sam tajne bio doznao već prije od Lukerje, koja je tada služila kod njih i koju sam nekoliko dana ranije bio podmitio. Te su tajne bile toliko grozne da mi nije jasno kako se još mogla smijati kao ono maloprije, i zanimati se za Mefistove riječi, kad je živjela u onako užasnim prilikama. Ali – to vam je mladež! Upravo sam to tada pomislio o njoj ponosno i radosno, jer je u svemu tome bilo i velikodušnosti – stoji, eto, na rubu ponora, a ipak je zasjenjuju velike Goetheove riječi. Mladost je uvijek, pa makar i malo, pa makar i u pogrešnom smjeru, velikodušna. Naime, mislim na nju, mislim samo na nju. A, što je najvažnije, već sam je tada smatrao za *svoju* i nisam sumnjao u svoju moć. Znate, slatka je i preslatka ta pomisao kad više ne sumnjate.

Ali što je ovo sa mnom? Ako ovako nastavim, kad ću sve sabrati u jednu točku? Brže, brže – nije sad o tome riječ, o bože!

II

Bračna ponuda

»Tajne« koje sam doznao o njoj mogu se sažeti u dvije-tri riječi – otac i majka pomrli su joj bili već odavno, prije tri godine, pa je ostala kod nevaljalih tetaka. Zapravo, nije dovoljno reći nevaljalih. Jedna je tetka udovica, s velikom obitelji od šestoro djece, sve jedno drugom do uha, a druga je stara, pogana usidjelica. Obje su pogane. Otac joj je bio činovnik, običan pisar, i samo osobni plemić[1] – jednom riječju, sve mi je išlo na ruku. Kao da sam došao

[1] Čovjek koji je u građanskoj ili vojnoj službi samo za sebe osobno stekao plemićka prava.

iz nekog višeg svijeta – ipak sam kapetan druge klase iz elitne pukovnije, plemić-koljenović, materijalno neovisan, i tako dalje, a što držim zalagaonicu, zbog toga su mi tetke mogle samo odati poštovanje. Kod tetaka je tri godine robovala, ali je svejedno položila negdje nekakav ispit – uspjela ga položiti, otkinula je od svoga svakidašnjeg mukotrpnog rada vremena da ga položi – a to je značilo da teži za nečim višim i plemenitijim! Zašto bih je inače uzeo za ženu? Uostalom, vrlo važno za mene, o tom potom... I kao da je sad o tome riječ! Tetkinu je djecu poučavala, rublje šila, a na kraju ne samo što je rublje prala nego je, onako slabašnih prsa, i pod prala. Nisu se žacale ni da je tuku, i brojile su joj svaki zalogaj. Na kraju su je htjele i prodati. Fuj! Preskočit ću sve te prljave pojedinosti. Poslije mi je sve potanko sama ispričala. Sve je to punu godinu dana gledao debeo trgovac iz susjedstva, ali ne običan trgovčić nego vlasnik dviju trgovina mješovitom robom. Već je dvije žene bio pokopao i sad je tražio treću, pa je bacio oko na nju, mislio je valjda: »Mirna je, odrasla u siromaštvu, a ionako se ženim radi svoje siročadi.« I zaista je imao siročad. I počeo je snubiti, dogovarati se s tetkama, iako mu je već bilo pedeset godina; ona se zgrozila. I eto, tada je upravo počela sve češće dolaziti k meni, radi oglasa u »Glasu«. Napokon je namolila tetke da joj dadu još samo malčice vremena da porazmisli. Dali su joj još malčice vremena, ali samo malčice, ni zeru više, pa su je počele griskati: »Ni same nemamo što žderati, pa da još tebe hranimo!« Sve sam to već znao, pa sam se sutradan nakon onog jutra odlučio. Te im je večeri došao trgovac, donio iz trgovine pola kile bombona po deset kopjejaka, i sjedi tako ona s njim, a ja zovnem Lukerju iz kuhinje i kažem joj nek joj ode i prišapne da je čekam pred kućom, da joj nešto vrlo važno želim reći. Bio sam zadovoljan sam sobom. Uopće sam cijeli taj dan bio strašno zadovoljan.

I tada sam joj tamo, pred kućom, onako preneraženoj samim time što sam je pozvao napolje, pred Lukerjom, kazao da bih bio presretan i počašćen... Drugo, neka se ne čudi ovakvom mom vladanju, i tome što joj se obraćam na vratima: »Ja sam otvoren čovjek i ispitao sam sve okolnosti.« I nisam lagao kad sam rekao da sam otvoren. Ama, vrlo važno! Nisam govorio samo uljudno, to jest kao dobro odgojen čovjek, nego i originalno, a to je najvažnije. Pa što, zar je grijeh to priznati? Hoću da sam sebi sudim, pa i sudim. Moram iznijeti sve *pro* i *contra*[1], pa i iznosim. I poslije sam uživao kad sam se toga sjećao, iako je to glupo –

[1] Za i protiv.

otvoreno sam joj tada rekao, bez trunka snebivanja, da, prvo, nisam osobito nadaren, da nisam osobito pametan, da nisam možda ni osobito dobar, da sam prilično banalan egoist (sjećam se ovog izraza zato što sam ga tada putem, idući k njoj, skovao i bio njime zadovoljan), i da je vrlo, vrlo vjerojatno da imam i mnogo drugih neugodnih osobina. Sve sam to rekao nekako osobito ponosno – znamo kako se to već radi. Imao sam, naravno, toliko ukusa da nakon ovog plemenitog nabrajanja svojih mana ne nabrajam i vrline, da ne kažem: »Ali zato imam to, to i to.« Vidio sam da se još strahovito boji, ali nisam ništa ublažio, dapače, kad sam vidio da se boji, još sam više pooštrio izraze – otvoreno sam joj rekao da će biti sita, ali da od toaleta, kazališta, balova neće biti ništa, možda tek poslije, kad ostvarim svoj cilj. Taj me oštri ton posve zanio. Dodao sam, i to onako tobože usput, da sam se doduše prihvatio tog posla, to jest da držim zalagaonicu, ali da imam samo jedan cilj, da imam tobože poseban razlog za to... A imao sam i pravo da tako govorim – zaista sam imao takav cilj i takav razlog. Čekajte malo, gospodo, oduvijek sam mrzio tu zalagaonicu više nego itko od vas, ali sam zapravo, iako je smiješno govoriti sam sebi u zagonetnim frazama, zbilja htio da se »osvetim društvu«, zbilja, zbilja, zbilja! I zato njene podrugljive riječi onoga jutra da se »osvećujem« nisu bile na mjestu. Naime, vidite, da sam joj otvoreno rekao: »Da, osvećujem se društvu«, nasmijala bi se bila grohotom, kao onog jutra, i bilo bi doista smiješno. A eto, pokazalo se da se nagovještajem izdaleka, kad se ubaci tajanstvena fraza, može potkupiti mašta. Osim toga, tada se više ničeg nisam bojao – znao sam da joj se debeli trgovac svakako više gadi nego ja, i da sam se, stojeći tamo pred kućnim vratima, pojavio kao oslobodite]j. Ama, to mi je bilo jasno. O, podlosti su čovjeku osobito jasne! Ali, je li to bila podlost? Kako da tu sudite čovjeku? Zar je nisam već tada volio?

Čekajte malo – dakako da joj o dobročinstvu nisam tada ni riječi prozborio; naprotiv, naprotiv: »*Vi* meni iskazujete dobročinstvo, a ne *ja* vama.« To sam joj čak izrijekom rekao, nisam se mogao svladati, možda je čak ispalo glupo, jer sam opazio kako se načas namrštila. Ali sam, sve u svemu, zacijelo slavio pobjedu. Čekajte malo, kad se već prisjećam svih tih gadarija, spomenut ću i onu posljednju – dok sam tako stajao, motalo mi se neprestano po glavi: »Visok si, vitak, dobro odgojen i... i, napokon, bez ikakva hvastanja, sasvim pristao čovjek.« Eto što mi se vrzlo po glavi. Dakako da mi je već tada, pred vratima, rekla *da.* Ali... ali moram ipak dodati da je tamo pred vratima dugo premišljala dok

mi nije rekla *da*. Zamislila se, zamislila, tako da sam je čak zapitao: »Pa, što kažete?« i čak se nisam mogao svaladati da je otmjeno i udvorno ne pripitam: »Pa, što kažete, molim lijepo?«

– Čekajte, još malo razmišljam.

A lice joj bilo tako ozbiljno, tako ozbiljno da sam već tada mogao sve na njemu pročitati! A ja se već uvrijedio: »Pa nije vraga da još bira između mene i trgovca!« E, tada još nisam shvaćao. Ništa, ništa nisam još tada shvaćao. Sve do danas nisam ništa shvaćao. Sjećam se kako je Lukerja potrčala za mnom kad sam već odlazio, kako me sustigla i rekla mi na brzinu: »Bog će vam platiti, milostivi gospodine, što uzimate našu dragu gospojicu, samo joj to nemojte kazati jer je ponosna.«

E, ponosna! Pa ja baš i volim ponosne, rekoh u sebi. Ponosne su osobito lijepe kad... ama, kad više ne sumnjaš u svoju vlast nad njima, a? O, nedostojni, nepristojni čovječe! O, kako sam bio zadovoljan! A znate, dok je onako stajala pred vratima i premišljala hoće li mi reći *da*, a ja se čudio, znate li da joj je možda pala na pamet i ovakva misao: »Kad me već čeka zlo i ovdje i ondje, ne bi li bilo bolje da odmah izaberem ono gore, to jest debelog trgovca, nek me pijan što prije dotuče!« A? Što mislite, je li joj mogla pasti na pamet takva misao?

Ama, ni sad ne razumijem, ni sad ništa ne razumijem! Ovaj sam čas rekao da joj je mogla pasti na um ta misao – da od dvije nevolje izabere goru, to jest trgovca. A koji je od nas dvojice bio tada za nju gori – ja ili trgovac? Trgovac ili zalagaoničar koji citira Goethea? I to mi je još neko pitanje! Kakvo pitanje? Ni to ne razumiješ – odgovor ti leži na stolu, a ti kažeš pitanje! Ali k vragu i ja! Nisam ja sad uopće važan... Uostalom, jesam li ja sad sam sebi važan ili nisam? Eto, na to pitanje nikako ne mogu odgovoriti. Bolje da legnem. Glava me boli...

III

Sušta sam plemenitost, samo što ni sam u to ne vjerujem

Nisam mogao zaspati. A i kako bih zaspao kad mi u glavi sve nešto damara. Htio bih u sve to proniknuti, u sav taj kal. O, kal! O, iz kakva sam je kala tad izvukao! Pa, morala je to shvatiti,

ocijeniti moj postupak! Godile su mi i kojekakve druge misli, na primjer, da mi je četrdeset jedna godina, a njoj svega šesnaest. To me općinjavalo, taj osjećaj nejednakosti, kako je to slatko, kako slatko!

Htio sam, na primjer, da se ženidba obavi *à l'anglaise*[1], to jest samo udvoje, najviše sa dva svjedoka, od kojih bi jedan bila Lukerja, pa onda pravac u vlak, makar i u Moskvu (tamo sam baš imao i neki posao), u hotel, na jedno dva tjedna. Ona se tome usprotivila, nije htjela na to pristati, pa sam bio primoran da odem k tetkama, da im se poklonim kao rođakinjama koje su mi je dale. Popustio sam, i tetkama iskazao dužno poštovanje. Čak sam tim beštijama dao po sto rubalja i obećao im još, a da njoj, naravno, nisam ništa o tome rekao, kako je ne bih ozlojedio nedostojnim pojedinostima. Tetke su odmah postale mekane kao pamuk. Došlo je do spora i oko miraza – ona nije ništa imala, gotovo doslovce, ali nije htjela ništa ni uzeti. Ipak sam joj uspio dokazati da se bez ičega ne može udavati, pa sam joj sam kupio opremu, jer tko bi drugi? Ama, kao da sam ja sad važan! Uspio sam, ipak, da joj izložim neke svoje ideje, da ih bar zna. Možda sam čak i prenaglio. Najvažnije je da me je od sama početka, koliko se god svladavala, prigrlila od srca; kad sam se navečer vraćao kući, dočekivala me oduševljeno, ispripovjedila mi tepajući (dražesno joj tepanje odavalo nevinost) cijelo svoje djetinjstvo, sve od malih nogu, o roditeljskoj kući, o ocu i majci. Ali sam ja sav taj zanos odmah od početka gledao da polijem hladnom vodom. U tome je i bila moja ideja. Na ushite sam uzvraćao šutnjom, dobrohotnom, naravno... ali je ubrzo uvidjela da nas dijeli jaz i da ostajem zagonetan. A to je meni i bilo najvažnije, da joj ostanem zagonetan! Upravo zato da joj zadam zagonetku, možda sam upravo zato i napravio svu tu glupost! Prvo, strogost – pa sam je strogo i uveo u kuću. Jednom riječju, tada sam, iako sam bio zadovoljan, izmislio cijeli sistem. O, nastao je sam od sebe, bez ikakva natezanja. A nije ni moglo biti drugačije, morao sam stvoriti taj sistem zbog neodoljivih razloga – što, zbilja, sad tu klevećem sam sebe! Sistem je bio dobar. Ama, čujte, ako već hoćete da sudite čovjeku, sudite, ali kad budete znali sve... Slušajte!

Kako da počnem kad je tako teško početi? Čim se počneš opravdavati – odmah ti je teško. Eto, vidite, mladež, na primjer, prezire novce – a ja odmah razvezao o novcima, novci pa novci! Toliko sam razvezao da je sve češće i češće zapadala u šutnju.

[1] Na engleski način.

Razrogačila bi svoje krupne oči, slušala me, gledala i šutjela. Eto vidite, mladež je velikodušna, naime dobra mladež, velikodušna je i plahovita, ali nedostaje joj snošljivosti; čim joj nešto nije po volji, odmah to počne prezirati. A ja sam bio željan širokogrudnosti, da joj širokogrudnost ucijepim pravo u srce, da joj je ucijepim u nazor na svijet, je l'te? Uzmimo jedan otrcan primjer – kako sam, na primjer, svoju zalagaonicu mogao protumačiti takvoj osobi? Dakako da nisam otvoreno progovorio, jer bi tada ispalo kao da je molim za oproštenje, nego sam se, da tako kažem, poslužio ponosom, govorio tako reći bez riječi. A ja sam majstor da govorim bez riječi, cijeli sam život govorio bez riječi i proživio u sebi cijele tragedije bez riječi. O, pa i ja sam bio nesretan! Svi su me bili odbacili, odbacili i zaboravili, a nitko, ama baš nitko to ne zna! I sad je ta šesnaestogodišnjakinja pokupila od kojekakvih hulja neke pojedinosti o meni i misli da sve zna, a ono skrovito ostalo je samo u duši tog čovjeka! Neprestano sam šutio, a osobito, osobito sam pred njom šutio, sve do jučer – zašto sam šutio? Pa zato što sam ponosan čovjek. Htio sam da sama sve pojmi, bez mene, ali ne iz pričanja hulja, nego da se *sama dovine* do istine o tom čovjeku i da ga shvati! Primajući je pod svoj krov, htio sam da me duboko poštuje. Htio sam da mi se klanja zbog mojih patnji – a bio sam toga vrijedan. O, oduvijek sam bio ponosit, oduvijek sam htio da imam sve ili ništa! I eto, upravo zato što nisam mario za polovičnu sreću nego samo za čitavu, upravo sam zato i morao tada tako postupiti, kao da velim: »Dosjeti se sama i prosudi!« Jer, priznajte i sami, da sam joj sam počeo objašnjavati i natucati, okolišati i moljakati da me poštuje – bilo bi to upravo kao da prosim od nje milostinju... A, uostalom... a, uostalom, što sam sad o tom toliko raspreo!

Glupo, glupo, glupo i glupo! Tada sam joj otvoreno i nemilosrdno (ističem to: nemilosrdno) kazao, u dvije-tri riječi, da je velikodušnost u mladeži prekrasna, ali da ne vrijedi ni prebijene pare. Zašto ne vrijedi? Zato što do nje jeftino dolaze, što je dobivaju prije nego što su i počeli živjeti, sve su to tako reći »prvi životni dojmovi«, a deder da vas malo vidimo na djelu! Jeftina je velikodušnost uvijek laka; pa i život dati – i to je jeftino zato što ti krv samo kipi i pucaš od snage, a strastveno čezneš za ljepotom! Nego, radije da vidimo drugu vrstu velikodušnosti, onu tešku, tihu, nečujnu, bez sjaja a oklevetanu, koja iziskuje mnogo žrtava a ne donosi ni trunka slave – kad tebe, sjajnog čovjeka, pred svima nazivaju huljom, a pošteniji si od svih ljudi na svijetu – deder, ogledajte se u takvoj velikodušnosti, ali nećete, molim lijepo,

odustat ćete! A ja – ja nisam cijelog svog života ništa drugo ni činio nego se ogledao u takvoj velikodušnosti. Isprva se prepirala sa mnom, još i kako, a onda je postajala sve šutljivija, pa je posve ušutjela, samo je oči strašno bečila slušajući me, one svoje krupne, krupne oči, onako pozorne. I... i uz to sam iznenada opazio smiješak, nepovjerljiv, nijem, opak. I eto, s tim sam je smiješkom primio u svoju kuću. Istina je i to da više nije imala kamo otići...

IV

Sve sami planovi

Tko je od nas tada prvi počeo?

Nitko. Počelo je samo od sebe na prvom koraku. Rekao sam da sam je strogo uveo u kuću, ali sam se već prvih dana smekšao. Još prije vjenčanja kazao sam joj da će primati stvari u zalog i isplaćivati novce, a ona nije na to ništa rekla (upamtite ovo dobro!). Štoviše, zdušno se prihvatila posla. Ali, naravno, stan, pokućstvo – sve je ostalo kako je i bilo. Stan mi je dvosoban, jedna je soba velika kao dvorana i u njoj je jedan dio pregrađen za zalagaonicu, a druga je također velika, naša zajednička, ujedno i spavaonica. Pokućstvo mi je jadno; čak je i u tetaka bilo bolje. Civot s kandilom stoji u prvoj sobi, gdje je i zalagaonica, u drugoj je pak sobi moj ormar i u njemu nekoliko knjiga, pa škrinja; ključevi su kod mene; i, zna se, tu je postelja, stolovi, stolice. Još prije vjenčanja rekao sam joj da se za naše kućanstvo, to jest za hranu meni, njoj i Lukerji, koju sam bio domamio k nama, ne smije trošiti više od jedan rubalj na dan: »Moram za tri godine namaknuti trideset tisuća, a drugačije se novci ne mogu steći.« Nije se tome usprotivila, ali sam još sam dodao trideset kopjejaka. Tako je bilo i s kazalištem. Rekao sam joj prije vjenčanja da u kazalište nećemo ići, a ipak sam poslije odredio da idemo u kazalište jedanput na mjesec, i to da pristojno sjedimo, u parketu. Išli smo zajedno, bili smo tri puta, gledali smo *Potjeru za srećom* i *Ptice pjevice*[1], ako se ne varam. (Ma, do vraga, do vraga!) Šutke

[1] Opereta francuskog skladatelja Jacquesa Offenbacha (1819–1880).

smo išli u kazalište i šutke se vraćali. A zašto, zašto smo od samog početka šutjeli? Isprva se nismo svađali, samo smo šutjeli. Sjećam se da me svejednako nekako ispod oka motrila; čim sam to primijetio, još sam tvrdokornije šutio. Ja sam, istinabog, ustrajao na šutnji, a ne ona. Ona je dva-tri puta popustila porivima, pohrlila mi u zagrljaj, ali kako su ti porivi bili nezdravi, histerični, a meni je bilo stalo do čvrste sreće, do njena poštovanja, primio sam te izljeve hladno. I imao sam pravo – svaki put je nakon tih izljeva dolazilo sutradan do svađe.

Zapravo, i nije to bila neka svađa nego samo šutnja i... i njeno sve drskije i drskije držanje. »Protivljenje i samostalnost« – to je bilo to, samo što ona nije znała to drukčije izraziti. Da, ono njeno krotko lice bivalo je sve drskije i drskije. Vjerujte mi, postajao sam joj odvratan, to sam uvidio. A da se na mahove izbezumljivala, o tom nije bilo sumnje. Ama, kako se mogla, pošto se izvukla iz onog kala i bijede, pošto je prala podove, kako se mogla najednom podsmjehivati našem siromaštvu! A, vidite, to i nije bilo siromaštvo nego štednja, a gdje je trebalo, bilo je i raskoši, što se tiče rublja, na primjer, ili čistoće. I prije sam vjerovao da muževa čistoća privlači ženu. Doduše, nije ona toliko pucala na naše siromaštvo koliko na moje tobožnje škrtarenje u gospodarstvu, kao da veli: »Ima čovjek cilj, hoće da pokaže kakav je čelik-značaj.« Kazališta se odjednom sama odrekla. I sve joj podrugljivija i podrugljivija ona crta oko usta... a ja sve tvrdokornije šutim, sve tvrdokornije šutim.

Neću se valjda sad tu opravdavati! Najvažnija je u svemu tome zalagaonica. Dopustite, molim lijepo – znao sam ja da žena, kojoj je uz to tek šesnaest godina, ne može da se ne pokori do kraja mužu. Kod žena vam nema originalnosti, to je... to je aksiom, meni je čak i sad to aksiom! Pa šta onda što sad leži tamo u prednjoj sobi – istina ostaje istina, tu ni sam Mill[1] ne može ništa! A žena koja voli, o, žena koja voli – obožava čak i poroke, čak i zlodjela voljenog čovjeka. Ni on sam neće naći takvih opravdanja za svoja nedjela kakva će mu ona otkriti. To je velikodušno, ali nije originalno. Neoriginalnost je upravo glavna nesreća svih žena. I zašto mi sad, ponavljam, zašto mi sad pokazujete onamo na onaj stol? Pa zar je ono originalno što leži tamo na stolu? O-o!

Slušajte, tada sam bio uvjeren da me voli. Jer, i tada mi se još vješala oko vrata. Voljela me, dakle, ili bolje reći – željela je da me

[1] John Stuart Mill (1806–1873), engleski filozof i ekonomist, poznat po svojim liberalnim nazorima.

voli. Pa da, baš je tako i bilo – željela je da me voli, trsila se da me voli. A najvažnije je ipak to da tu nije ni bilo nikakvih zlodjela za koja bi trebalo da traži opravdanja. Kažete – zalagaoničar, svi to kažu. Što je zapravo zalagaoničar? Ima valjda nekih razloga zbog kojih i najvelikodušniji čovjek može postati zalagaoničar. Vidite, gospodo, ima ideja... naime, vidite, neke ideje, kad ih izustite, kad ih izrazite riječima, postaju dozlaboga glupe. Čovjek se i sam posrami. A zašto? Nizašto. Zato što smo svi ništarije i ne podnosimo istinu, ili ja ne znam šta je. Maloprije sam rekao »najvelikodušniji čovjek«. To je smiješno, a ipak je upravo tako bilo. Jer, to je istina, živa živcata istina! Da, ja sam *imao pravo* kad sam se htio osigurati, pa sam otvorio ovu zalagaonicu: »Vi ste me izopćili, vi, naime ljudi, otjerali ste me od sebe svojom prezirnom šutnjom. Na moju žarku želju da vam se približim, uzvratili ste mi uvredom koja će me peći dovijeka. I valjda sam onda imao pravo da se ogradim od vas zidom, da namaknem tih trideset tisuća rubalja pa da se povučem nekamo na Krim, na Južno primorje, u brda i vinograde, na svoj posjed koji ću kupiti za tih trideset tisuća, a što je najvažnije, da budem što dalje od vas, ali bez mržnje prema vama, s idealom u duši, sa ženom koja mi je prirasla srcu, s obitelji, ako mi je bog da, pa da pomažem seljacima u okolici.« Dakako da je lijepo kad sad sam sebi sve ovo govorim, ali što je tada moglo biti gluplje nego da joj sve to ovako lijepo prikažem? Eto, zato sam onako ponosito šutio, eto, zato smo onako šutke sjedili. Jer, što bi ona od svega toga razumjela? Šesnaest joj je godina bilo, prva mladost – pa što bi razumjela od mojih opravdanja, od mojih stradanja? Gledala je samo preda se, nije poznavala život, bila je opterećena jeftinim mladenačkim uvjerenjima, kokošjim sljepilom »zlatnih srdaca«, a što je najgore – tu je bila ta zalagaonica i... gotovo (a zar sam ja u tom poslu bio zlotvor, pa zar nije vidjela kako sam postupao i kako nisam nikog zakidao?)! O, kako je užasna istina na ovom svijetu! To moje zlato, to krotko biće, to nebo – bijaše tiranin, nesnosan tiranin i mučitelj duše moje! Ama, ocrnio bih sam sebe kad to ne bih rekao! Mislite da je nisam volio? Tko može reći da je nisam volio? Eto vidite, u tome je ironija, u tome je pakosna ironija sudbine i prirode! Prokleti smo, pa to vam je, život je ljudski uopće proklet! (A moj napose!) Ama, sad mi je jasno da sam tu negdje pogriješio! Nešto je tu ispalo naopako. Sve je bilo jasno, plan je moj bio jasan, kao sunce: »Tvrd, i ponosit, nisu mu potrebne ničije moralne utjehe, pati bez riječi.« Tako je zbilja i bilo, nisam lagao, nisam lagao! »Poslije će i sama uvidjeti koliko sam bio velikodušan, samo što dosad to nije

mogla zapaziti – a kad se jednom dosjeti, cijenit će to deset puta više i past će ničice preda mnom sklopljenih ruku na molitvu.« Eto, to je bio moj plan. Ali tu sam nešto zaboravio, ili previdio. Nisam znao učiniti sve kako valja. Ali dosta, dosta! I od koga da sad molim za oproštenje? Kad je gotovo, gotovo je. Glavu gore, čovječe, i budi ponosan! Nisi ti kriv!...

Pa dobro, reći ću istinu, ne bojim se da pogledam istini u oči: *ona* je kriva, *ona* je kriva!...

V

Krotka se buni

Razmirice su počele onda kad je njoj odjednom palo na pamet da izdaje novac po svojoj volji, da procjenjuje založene stvari više nego što vrijede, a dvaput se čak udostojila da se upusti sa mnom u raspru o toj temi. Nisam se složio s njom. A tad se pojavila ona kapetanica.

Došla stara kapetanica s medaljonom – darom pokojnog muža, pa zna se, dragom uspomenom. Isplatio sam joj trideset rubalja. Počela ona kukati, cmizdriti i preklinjati nas neka joj sačuvamo tu stvarcu – dakako da ćemo je sačuvati. Ama, ukratko, najednom, nakon pet dana, eto ti nje opet da zamijeni medaljon za narukvicu koja ne vrijedi ni osam rubalja; dakako da sam je odbio. Mora da je već tada pročitala nešto u očima moje žene pa je drugi put došla kad mene nije bilo, i žena joj je zamijenila medaljon.

Kad sam istoga dana to doznao, porazgovarao sam sa ženom mirno, ali odlučno i razborito. Sjedila je nà postelji, gledala u pod i vrškom desne noge lupkala po malom sagu (bila joj je to navika); na usnama joj titrao ružan osmijeh. Tada sam joj, ne povisujući nimalo glasa, mirno kazao da su novci *moji*, da imam pravo gledati na život *svojim* očima i – kad sam je pozvao pod svoj krov, nisam ništa zatajio od nje.

Iznenada skoči, sva se strese i – šta mislite, odjednom zatopta nogama; bila je to zvjerka, bio je to bijes, bila je to razbješnjela zvjerka. Zabezeknuo sam se; takvom se ispadu nisam ni u snu nadao. Ali nisam se smeo, nisam se ni pomaknuo, nego sam joj istim onakvim mirnim glasom otvoreno kazao da joj ubuduće

uskraćujem pravo da sudjeluje u mojim poslovima. Nasmijala mi se u brk i izišla iz stana.

Treba da znate da nije imala prava izlaziti iz stana. Nikamo bez mene, tako smo se bili dogovorili još prije vjenčanja. Pred večer se vratila; nisam joj ni riječi rekao.

Sutradan je opet prije podne otišla, idući dan opet. Zatvorim ja zalagaonicu i odem njenim tetkama. S njima sam bio raskrstio odmah nakon vjenčanja – niti sam ih pozivao k sebi niti sam odlazio k njima. Pokazalo se da nije ni bila kod njih. Saslušale su me radoznalo i čak mi se nasmijale u brk: »Tako vam i treba,« vele. Ali sam i očekivao da će se nasmijati. Odmah sam tada mlađu tetku, usidjelicu, potkupio sa sto rubalja, dvadeset pet sam joj unaprijed dao. Nakon dva dana eto ti te njene tetke k meni i kaže mi: »Tu je posrijedi neki oficir, poručnik Jefimovič, koji je nekad bio vaš drug u pukovniji.« Ja se zaprepastio. Taj mi je Jefimovič najviše zla nanio u pukovniji, a prije mjesec dana došao je, bestidan kakav jest, dva puta u zalagaonicu da tobože nešto založi, i sjećam se da se tada počeo šaliti s mojom ženom. Odmah sam mu prišao i rekao neka se ne usudi više dolaziti k meni, s obzirom na naše odnose; ali mi ni nakraj pameti nije bilo nešto tako, naprosto sam mislio da je bezobrazan. A sad mi najednom njena tetka kaže da je s njim već ugovorila sastanak i da cijelu igru vodi nekadašnja prijateljica tetaka, neka Julija Samsonovna, udovica, a uz to još i pukovnikovica – »i k njoj« – veli – »odlazi sad vaša supruga«.

Da skratim. Sve skupa me stajalo oko tri stotine rubalja, ali je za dva dana bilo uređeno tako da ću stajati u susjednoj sobi, iza pritvorenih vrata, i prisluškivati prvi *randez-vous*[1] moje žene s Jefimovičem. Dok sam to iščekivao, dan ranije, došlo je između nje i mene do jedne kratke, ali za mene neobično značajne scene.

Vratila se kući pred večer, sjela na postelju pa me gleda podrugljivo a nogom sve lupka po sagu. Gledam ja nju, gledam, i iznenada mi padne na um pomisao da cijeli taj posljednji mjesec dana ili, bolje reći, dva posljednja tjedna nije pokazivala svoju pravu ćud, čak bi se moglo reći da je sasvim promijenila ćud – bilo je to sad silovito, nasrtljivo, ne bih mogao reći bestidno, ali svakako neuravnoteženo stvorenje koje je samo tražilo kavgu. Izazivalo kavgu. Ipak ju je u tome priječila njena krotkost. Kad se takvo čeljade jednom ražesti, može prevršiti i mjeru, ali svejedno se vidi da se samo u sebi lomi, da samo sebe podbada, i da sâmo ne

[1] Sastanak.

može izići na kraj sa svojom čednošću i stidom. Upravo zato takva stvorenja na mahove iskaču posvema iz kolotečine, tako da ne vjeruješ sam sebi dok ih gledaš. Naprotiv, duša koja je navikla na raskalašenost bit će umjerenija, učinit će i štogod odvratnije, ali pod krinkom reda i pristojnosti, pa će se još držati kao da je vrednija i od tebe.

– A je li istina da su vas protjerali iz pukovnije zato što se niste usudili izići na dvoboj? – upita me iznenada, onako s neba pa u rebra, i sijevne očima.

– Istina je; oficiri su donijeli odluku da zatraže od mene da napustim pukovniju, iako sam, uostalom, još prije toga sam bio podnio ostavku.

– Protjerali vas zbog kukavičluka?

– Da, osuđen sam zbog kukavičluka. Ali nisam iz kukavičluka odbio da iziđem na dvoboj, nego zato što se nisam htio pokoriti njihovoj tiranskoj odluci i izazvati na dvoboj čovjeka koji me nije uvrijedio. Znate – nisam odolio da joj ne kažem – aktivno suprotstavljanje takvoj tiraniji i prihvaćanje svih posljedica takvog otpora iziskivalo je kudikamo više hrabrosti nego ne znam kakav dvoboj.

Nisam se mogao obuzdati, pa sam se tim riječima u neku ruku upustio u opravdavanje sama sebe; a ona je to jedva dočekala, to moje novo poniženje. Pakosno se nasmijala.

– A je li istina da ste se nakon toga tri godine vucarali po petrogradskim ulicama kao kakva vucibatina, i da ste prosili po deset kopjejaka, i spavali ispod biljara?

– Spavao sam i na Sijenskom trgu u Domu Vjazemskoga[1]. Jest, istina je; nakon demobilizacije, mnogo sam se sramotio i nisko srozao, ali se nisam moralno srozao, jer sam već onda najviše sam mrzio te svoje postupke. Srozala se bila tek moja volja i pamet, a tome je svemu bio kriv samo moj očajni položaj. Ali, sve je to bilo pa prošlo...

– E pa, da, sad ste vi ličnost – financijer!

Ciljala je, dobome, na moju zalagaonicu. Ali sam se već bio uspio obuzdati. Vidio sam da želi da se ponizim objašnjavanjem, ali joj nisam ništa objašnjavao. Baš tada, u pravi čas, pozvoni neka stranka pa odoh u prednju sobu. Poslije, već nakon sat vremena, kad se bila obukla da iziđe, stala je preda me i rekla mi:

– Pa ipak mi o svemu tome niste ni riječi rekli prije vjenčanja?

[1] Bila je to golema trokatnica u kojoj je bilo krčmi i bordela te je stoga bilo stjecište najgoreg ološa u tadašnjem Petrogradu.

Ništa joj nisam odgovorio – i tako je otišla.

Sutradan sam, dakle, stajao u onoj sobi iza vrata i slušao kako mi se kroji sudbina, a u džepu mi je bio revolver. Bila je lijepo odjevena, sjedila je za stolom, a Jefimovič se pred njom sve nešto izmotavao. I što mislite – bilo je onako (a to mi služi na čast), bilo je navlas onako kako sam slutio i predmnijevao da će biti, iako nisam ni znao da to slutim i predmnijevam. Ne znam da li se dovoljno jasno izražavam.

Evo kako je bilo. Puni sam sat slušao i puni sam sat bio svjedok dvoboja neobično plemenite i uzvišene žene s bjelosvjetskom, pokvarenom, glupavom protuhom gmizave duše. I, upravo preneražen, pitao sam se otkud ta naivna, ta krotka, ta mučaljiva ženica, otkud zna sve to? Ni najduhovitiji pisac komedije iz otmjenog društva ne bi umio izmisliti takvu scenu punu podrugivanja, najbezazlenijeg kikota i svetog prezira vrline prema poroku. I koliko je blijeska bilo u njenim riječima i dosjetkama, koliko duha u brzim odgovorima, koliko istine u njenim pokudama! A u isti mah, koliko gotovo djevičanske prostodušnosti! Otvoreno se izrugivala njegovim ljubavnim izjavama, njegovim gestama, njegovim prijedlozima. A on joj se, čim je došao, bio grubo počeo udvarati, nije se nadao nikakvu otporu, pa je odjednom klonuo. U prvi mah sam mogao pomisliti da je to kod nje posrijedi puka koketerija – »koketerija možda i razvratnog ali duhovitog stvorenja, ne bi li podiglo samo sebi cijenu«. Ali nije, istina je zasjala kao sunce i nije moglo biti ni tračka sumnje. Samo iz varave i časovite mržnje prema neni mogla se ona, onako neiskusna, odlučiti na taj sastanak, ali čim je došlo do nečeg ozbiljnog – odmah su joj se otvorile oči. Samo se koprcala, sirota, ne bi li me bilo kako pozlijedila, ali kad se već odlučila na takvu gadariju, nije mogla podnijeti tu sramotu. Pa zar je nju, onako bezgrešnu i neporočnu, koja je imala svoj ideal, mogao zavesti Jefimovič ili tko mu drago od tih protuha iz otmjenog društva? Naprotiv, izazvao je samo njen podsmijeh. Sva se istina uzdigla iz njene duše, a negodovanje joj je izmamilo iz srca sarkazam. Onaj je lakrdijaš, ponavljam, na kraju sasvim klonuo i sjedio natmuren, jedva da joj je odgovarao, pa sam se čak pobojao da je ne uvrijedi ne bi li joj se nedostojno osvetio. I još jednom ponavljam, sam sebi na čast, da sam cijelu tu scenu saslušao gotovo bez trunka iznenađenja. Kao da sam naišao na nešto poznato. Kao da sam išao za tim da to otkrijem. Pošao sam onamo ne vjerujući ničemu, nikakvoj potvori, iako sam bio strpao revolver u džep – to je živa istina! I zar sam mogao pomisliti da je drugačija? Pa radi čega sam

je volio, radi čega sam je cijenio, radi čega sam je uzeo za ženu? O, naravno, i te kako sam se uvjerio koliko sam joj mrzak, ali sam se uvjerio i koliko je neporočna. Tada sam naglo otvorio vrata i prekinuo tu scenu. Jefimovič je skočio na noge, a ja sam je uhvatio za ruku i pozvao da pođe sa mnom. Jefimovič se dotle sabrao i najednom prasnuo u grohotan smijeh da se sve orilo:

– E, protiv svetih supružanskih prava nemam ništa, vodite je samo, vodite! I znajte – doviknuo je još za mnom – premda se čestit čovjek ne bi smio s vama pobiti, ipak, iz poštovanja prema vašoj dami, stojim vam na usluzi... Ako se, naravski, odvažite na to...

– Čujete li? – zaustavih je načas na pragu.

Zatim, cijelim putem do kuće, nismo prozborili ni riječi. Vodio sam je za ruku, a ona se nije opirala. Naprotiv, bila je preneražena, ali samo do kuće. Kad smo došli kući, sjela je na stolac i uprla pogled u mene. Bila je neobično blijeda; iako je usta odmah bila skupila u podrugljiv smiješak, gledala me već nekako slavodobitno, mrko i izazivački, i rekao bih da je u tim prvim trenucima bila uistinu uvjerena da ću je ustrijeliti. Ali sam bez riječi izvadio revolver iz džepa i položio ga na stol. Gledala je sad mene, sad revolver. (Upamtite – taj joj je revolver već bio poznat. Nabavio sam ga bio i napunio čim sam otvorio zalagaonicu. Kad sam je otvarao, odlučio sam da neću držati nikakve psine, ni snažnog lakaja, kakvog, na primjer, ima Mozer. Kod mene vrata posjetiocima otvara kuharica. Ali ljudi koji se bave našim poslom ne smiju biti bez ikakve obrane, pa sam pribavio taj revolver i napunio ga. Prvih dana, kad mi je došla u kuću, mnogo se zanimala za taj revolver, zapitkivala me o njemu, pa sam joj čak rastumačio njegov mehanizam i sistem, osim toga, nagovorio sam je da jednom ispali metak u metu. Upamtite sve ovo!) Ne obazirući se na njene uplašene poglede, legao sam, napola razodjeven, na postelju. Bio sam posve malaksao; bilo je već oko jedanaest sati. I dalje je nepomično sjedila na istom mjestu, još oko sat vremena, a onda je utrnula svijeću i legla, također obučena, na divan uza zid. Prvi put nije legla sa mnom – to također upamtite...

VI

Jezovita uspomena

A sad o onoj jezovitoj uspomeni...

Probudio sam se ujutro, mislim negdje između sedam i osam, u sobi je bilo već gotovo posve svijetlo. Čim sam se probudio, odmah sam se rasanio i iznenada otvorio oči. Stajala je pokraj stola i držala u rukama revolver. Nije opazila da sam se probudio i da je gledam. I odjednom vidim kako ide prema meni s revolverom u rukama. Brže-bolje sklopim oči i napravim se da tvrdo spavam.

Priđe postelji i sagne se nada me. Sve sam lijepo čuo; nastala je grobna tišina, ali sam i tu tišinu čuo. Uto učinim nekakvu grčevitu kretnju i odjednom, nehotice, protiv svoje volje, otvorim oči. Gledala me ravno u oči, a revolver mi je već bila prinijela do sljepoočnice. Pogledi nam se sretoše. Ali smo se samo časak gledali. Upnem se da ponovo sklopim oči i tog istog trena odlučim svom snagom svoje duše da se neću više ni maknuti ni otvoriti očiju, pa što bude da bude!

Uistinu se događa da čovjek koji tvrdo spava iznenada otvori oči, čak i pridigne načas glavu i obazre se po sobi, a onda, u tili čas, besvjesno opet spusti glavu na jastuk i spava dalje a da se nečega više ne sjeća.

Kad sam se skobio s njenim pogledom i osjetio revolver na sljepoočnici, pa opet naglo sklopio oči a da se nisam ni maknuo, kao čovjek u duboku snu – svakako je mogla pretpostaviti da doista spavam i da ništa nisam opazio, pogotovo što je posve nevjerojatno da bih, pošto sam vidio ono što sam vidio, u ***takvu*** času mogao ponovo sklopiti oči.

Da, to je bilo nevjerojatno. Ali je opet mogla i dokučiti istinu – to mi je upravo sijevnulo u glavi, sve to u istom trenu. O, kakav je vihor misli i osjećaja prohujao u manje od jednog časka kroz moju glavu – neka živi elektricitet ljudske misli! Ako je zaista tako (pomislim), ako je dokučila istinu i zna da ne spavam, onda sam je već skršio svojom spremnošću da prihvatim smrt, pa će joj možda sad zadrhtati ruka. Dotadašnja odlučnost može se razbiti o nov izvanredan dojam. Kažu da čovjeka koji stoji na visokom mjestu kao da vuče nešto dolje, u ponor. Mislim da je mnogo samoubojstava i ubojstava počinjeno samo zato što je revolver već uzet u

ruku. I tu je ponor, strmina od četrdeset pet stupnjeva, niz koji ne možeš da ne sklizneš, nešto te neodoljivo mami da pritisneš okidač. Ali spoznaja da sam sve vidio, da sve znam i da bez riječi očekujem smrt od njene ruke – mogla ju je zadržati na rubu strmine.

Tišina se otegnula, – kad najednom osjetim na sljepoočnici, na kosi, hladan dodir željeza. Pitat ćete me – jesam li se čvrsto uzdao da ću se spasiti? Odgovorit ću vam kao pred Bogom – nisam imao nikakve nade, možda tek jednu na sto. A zašto sam se pomirio sa smrću? A da ja sad vas upitam – što će mi život kad je stvorenje koje obožavam uperilo revolver u mene? Osim toga, ćutio sam cijelim svojim bićem da se među nama u tom istom trenu vodi borba, strašan dvoboj na život i smrt, dvoboj u kojem se bori ona ista dojučerašnja kukavica koga su drugovi protjerali iz svojih redova zbog kukavičluka. Znao sam to, i ona je to znala, samo ako se dovinula do istine da ne spavam.

Možda i nije upravo tako bilo, možda i nisam sve to tada mislio, ali je sve tako nekako moralo biti, pa ma i bez misli, jer nakon toga nisam ništa drugo ni radio nego mislio o tome, u svakom trenutku svoga života.

Ali, opet ćete me pitati – a zašto je nisam htio spasiti od zločina? O, tisuću puta sam i sam sebe poslije to isto pitao – svaki put kad bih se, sa žmarcima u kičmi, prisjetio tog trenutka. Ali mi je duša tada bila obuzeta mračnim očajem – ginuo sam, gubio sam glavu, pa koga bih onda još mogao spasiti? Otkud možete znati što sam tada sve osjećao?

Svijest mi je, ipak, grozničavo radila; sekunde su prolazile, vladao je grobni muk; svejednako je stajala nada mnom – ali odjednom u meni zatreperi tračak nade! Brže-bolje otvorim oči. Nje više nije bilo u sobi. Ustanem s postelje – pobijedio sam, ona je zauvijek poražena!

Odoh na čaj. Čaj smo uvijek pili u prednjoj sobi i uvijek ga je ona točila. Sjednem za stol i prihvatim od nje čašu čaja. Nakon pet-šest minuta bacim pogled na nju. Bila je strašno blijeda, još bljeđa nego jučer, i gledala me. I odjednom – odjednom, kad je opazila da je gledam, blijedo se nasmiješila svojim blijedim usnama, gledajući me s bojažljivim pitanjem u očima. »Bit će da još nije načistu i da se pita – zna li on ili ne zna, je li vidio ili nije?« Ravnodušno odvratim pogled od nje. Pošto popih čaj, zatvorim zalagaonicu, odem na tržnicu i kupim željezni krevet i paravan. Kad sam se vratio kući, rekao sam da postave krevet u prednju sobu i da ga zaklone paravanom. To je bio krevet za nju, iako joj

nisam rekao ni riječi. Po tom je krevetu i bez riječi shvatila da sam »sve vidio« i da »sve znam«, da nema više nikakve sumnje. Prije spavanja sam, kao i obično, ostavio revolver na stolu. Uvečer je legla u onaj svoj novi krevet – brak je bio raskinut, a ona je bila »poražena, ali joj nije bilo oprošteno«. Obnoć je pala u bunilo, a ujutro je spopala groznica. Odležala je šest tjedana.

DRUGO POGLAVLJE

I

Uznositi snovi

Maloprije mi je Lukerja rekla da neće ostati kod mene i da će otići čim gospođa bude pokopana. Zatim sam se molio na koljenima pet minuta, a htio sam se moliti čitav sat, ali sve nešto mislim, mislim, i sve same bolesne misli, i boli me glava – kako da se ovakav molim – bila bi i grehota! Čudno je i to što mi se ne spava – u velikoj, prevelikoj nevolji, nakon prvih, najsnažnijih udaraca, čovjeku se obično spava. Kažu da ljudi osuđeni na smrt čvrsto spavaju posljednje noći. Pa tako i treba da bude, tako traži priroda, inače bi im ponestalo snage... Legao sam na divan, ali nisam mogao zaspati...

...Onih šest tjedana dok je bila bolesna, njegovali smo je dan i noć – ja, Lukerja i stručna njegovateljica koju sam unajmio iz bolnice. Nisam žalio para i čak sam uživao trošeći ih na nju. Pozvao sam doktora Šredera i plaćao mu po deset rubalja za svaki posjet. Kad se pribrala, počeo sam joj rjeđe izlaziti na oči. Uostalom, što sam sad o tome razvezao! Kad je napokon ustala iz postelje, mirno je i bez riječi sjela u mojoj sobi za stol, koji sam joj također bio dotle kupio... Jest, tako je, šutjeli smo oboje kao zaliveni; poslije smo, doduše, i progovorili po koju riječ, ali samo

o običnim stvarima. Naravno, nisam ni htio da se raspričam, ali sam vrlo dobro zapazio da se i ona čuva da ne kaže koju suvišnu riječ. To mi se činilo sasvim prirodnim: »Odviše je potresena i odviše satrvena« – mislio sam – »i, naravno, treba joj dati vremena da sve zaboravi i da se privikne.« I tako smo oboje šutjeli, ali sam se u sebi neprestano spremao za budućnost. Mislio sam da se i ona sprema, pa mi je bilo neobično zanimljivo nagađati – o čemu zapravo razmišlja?

Još ovo da kažem – nitko, naravno, ne zna koliko sam prepatio dok sam uzdisao nad njom za njene bolesti. Ali sam uzdisao u sebi, pa sam čak i pred Lukerjom zatomljivao uzdahe. Nisam mogao zamisliti, čak ni pretpostaviti nisam mogao, da bi mogla umrijeti prije nego što sve dozna. A kad je minula opasnost i zdravlje joj se počelo vraćati, sjećam se, ubrzo sam se potpuno umirio. Štoviše, odlučio sam da *našu budućnost odgodim* na što dulji rok, i da dotle ostane sve kako jest. Da, tada mi se dogodilo nešto čudno i posebno, ne znam kako da to drugačije nazovem – slavio sam pobjedu, i sama ta spoznaja bila mi je posve dovoljna. I eto, tako je prošla cijela zima. O, bio sam zadovoljan kao nikad prije, cijelu tu zimu!

Eto vidite, u mom se životu zbilo nešto strašno i kobno što me je sve do tada, to jest sve do katastrofe sa ženom, svaki dan i svaki sat tištalo, a to je bio gubitak dobrog glasa i ono isključenje iz pukovnije. Ukratko, nanesena mi je tiranska nepravda. Drugovi me, doduše, nisu nikad voljeli zbog moje teške naravi, a možda i zbog smiješnog karaktera, iako se često događa da je ono što je vama uzvišeno, ono što volite i poštujete, u isti mah, tko zna zašto, većini vaših drugova smiješno. Ah, mene nisu nikad ni u školi voljeli. Nikad me i nigdje nisu voljeli. Ni Lukerja me ne može zavoljeti. A onaj događaj u pukovniji, premda je bio posljedica moje omraženosti, imao je svakako slučajan karakter. Kažem to zato što nema ničeg bolnijeg i nesnosnijeg nego stradati zbog slučaja koji se može, ali i ne mora zbiti, zbog nesretnog stjecaja okolnosti koje su mogle proći mimo mene kao oblaci. Inteligentnog čovjeka to vrijeđa. Evo kakav je to bio slučaj.

Za stanke u kazalištu otišao sam u bife. Iznenada uđe za mnom husarski oficir A-v i glasno, pred svim nazočnim oficirima i publikom, počne pričati dvojici husarskih oficira kako je kapetan Bezumcev iz naše pukovnije čas prije u hodniku učinio izgred i kako je »valjda pijan«. Razgovor je zapeo, a pripovjedač je i pretjerao jer kapetan Bezumcev nije bio pijan, a ni izgred nije bio nikakav izgred. Oficiri su promijenili razgovor i to je bilo sve, ali

sutradan se ta zgoda pročula i u našoj pukovniji i odmah su kod nas ustvrdili da sam iz naše pukovnije u bifeu bio samo ja, a kad se husarski oficir A-v drsko izrazio o kapetanu Bezumcevu, da nisam prišao A-vu i pozvao ga na red. Ali, zašto bih to učinio? Ako je on imao Bezumceva na zubu, to je bila njihova osobna briga, pa što da se ja tu uplećem? Međutim, oficiri su prosudili da to nije osobna briga njih dvojice, nego da se tiče i pukovnije, a kako sam od oficira naše pukovnije jedini ja bio tamo, svojim sam držanjem pokazao svim oficirima i publici u bifeu da u našoj pukovniji ima oficira koji nisu baš osjetljivi na svoju čast ni na čast pukovnije. Nisam se mogao složiti s takvim mišljenjem. Natuknuli su mi da mogu još sve popraviti ako makar i sad, premda je već kasno, zatražim formalno objašnjenje od A-va. Nisam to htio, a kako sam bio ozlojeđen, ponosno sam odbio. Zatim sam odmah podnio ostavku – i eto, to je cijela priča. Napustio sam pukovniju ponosno, ali duševno skršen. Oslabili su mi volja i duh. Upravo je tada nadošlo još i to da mi je zet u Moskvi spiskao sav naš mali imutak, pa i moj sićušan dio, tako da sam se našao na ulici bez prebijene pare. Mogao sam stupiti u građansku službu, ali nisam htio – nakon blistave odore nisam valjda mogao otići u željezničare. Pa kad je sramota, nek bude sramota, kad se propada, nek se propada, i što gore, to bolje – eto, to sam odabrao. Slijedile su tri godine mračnih uspomena, pa čak i Dom Vjazemskoga. Prije godinu i pol umrla mi je u Moskvi krsna kuma, bogata starica, i neočekivano je, među ostalima, ostavila i meni oporučno tri tisuće. Promislio sam i uskoro odlučio o svojoj sudbini. Odlučio sam se za zalagaonicu, ne moleći ljude za oproštenje – najprije novci, pa vlastiti kutak i – nov život daleko od starih uspomena – u tome je bio moj plan. Pa ipak su me mračna prošlost i zauvijek izgubljena čast morili svaki sat, svaku minutu. Tada sam se oženio. Je li to bilo slučajno ili nije – ne znam. Ali, kad sam je primao pod svoj krov, mislio sam da primam prijatelja jer mi je prijatelj bio prijeko potreban. Međutim, bilo mi je jasno da prijatelja treba pripremiti, odgojiti, pa čak i nadvladati. A što sam mogao odjednom objasniti toj šesnaestogodišnjakinji opterećenoj predrasudama? Kako sam je, na primjer, bez slučajne pomoći one grozne nesreće s revolverom, mogao uvjeriti da nisam kukavica i da su me u pukovniji nepravedno optužili zbog kukavičluka? Ali nesreća je došla u pravi čas. Time što sam odolio kušnji revolverom, osvetio sam se svoj svojoj mračnoj prošlosti. I premda nitko nije o tome ništa doznao, znala je *ona*, a to je meni bilo sve, jer je ona bila meni sve, sva nada u mojim snovima o budućnosti! Ona

je bila jedina osoba koju sam odgajao za sebe, i nikog mi drugog nije trebalo – i eto, ona je sad sve znala; znala je, u najmanju ruku, da se prenaglila kad se pridružila mojim neprijateljima. Ta me pomisao zanosila. Nisam više mogao biti hulja u njenim očima nego možda samo čudak, ali mi ni ta pomisao sad, nakon svega što se zbilo, nije bila suviše mrska – čudaštvo nije porok, štoviše, ponekad i privlači žensku narav. Jednom riječju, namjerno sam odložio rasplet – sve ono što se zbilo bilo je i više nego dovoljno za moj mir, i nosilo je u sebi isuviše slika i građe za moja sanjarenja. To upravo i jest ono gadno što sam sanjar – meni je bilo dosta građe, a o njoj sam mislio da *može pričekati.*

Tako je prošla cijela zima, u nekakvu iščekivanju. Rado sam je kradom motrio dok bi, recimo, sjedila za svojim stolićem. Bavila se ručnim radom, šila je, a navečer je pokatkad čitala knjige koje je uzimala iz mog ormara. Izbor knjiga u ormaru morao joj je također govoriti meni u prilog. Gotovo nikamo nije izlazila. Malo prije sumraka, nakon ručka, vodio sam je svaki dan u šetnju, da se malo razgibamo; ali nismo više šutjeli kao zaliveni. Zapravo sam se trudio da stvorim dojam da ne šutimo nego da lijepo razgovaramo, ali, kako rekoh, ni ona ni ja nismo trošili suvišnih riječi. Ja sam navlaš malo govorio, a što se nje tiče, mislio sam da joj treba »dati vremena«. Čudno je, naravno, što mi nijednom, gotovo sve do kraja zime, nije palo na um da je rado krišom gledam, a da cijele zime nisam ni jedan jedini put ulovio njen pogled na sebi! Mislio sam da je posrijedi njena stidljivost. Osim toga, nakon bolesti joj je lice izražavalo nekakvu bojažljivu krotkost, nekakvu malaksalost. Ostavi je, radije pričekaj i... »i sama će odjednom da ti priđe...«

Ta me pomisao neodoljivo ushićivala. Još ću dodati da sam kadšto nekako hotimice podjarivao sam sebe, ne bih li zaista dotjerao svoj um i duh dotle da mi na časove, tako reći, omrzne. I onda bi to potrajalo neko vrijeme. Ali moja mržnja nije mogla nikad sazreti niti uhvatiti korijenje u mojoj duši. Pa i sam sam osjećao da je to zapravo samo igra. Čak i tada, iako sam bio razvrgnuo brak i kupio joj krevet i paravan, nikako, nikako je nisam mogao smatrati za prijestupnicu. I to ne zato što bih olako sudio o njenu prijestupu, nego zato što sam bio toliko razuman da sam joj oprostio, već onog prvog dana, još prije nego što sam joj kupio krevet. Ukratko, bilo je to čudno od mene jer sam u moralnom pogledu strog. Međutim, ona je u mojim očima bila tako poražena, bila je tako ponižena, tako skršena da sam je na mahove žalio iz dna duše, premda mi je u isto vrijeme kadikad i te

kako godila pomisao na njeno poniženje. Godila mi je ta pomisao o našoj nejednakosti...

Slučajno sam zimus navlaš učinio nekoliko dobrih djela. Oprostio sam dvojici dužnika, a jednoj sam siroti pozajmio novaca bez zaloga. Ženi nisam ništa o tome rekao, i nisam to nipošto učinio radi toga da ona dozna, ali je ona sirota sama došla da mi zahvali, i samo što nije pala na koljena preda mnom. Tako je to izišlo na vidjelo; učinilo mi se da je njoj odista drago što sam pomogao toj siroti.

Međutim, došlo je proljeće, bila je već sredina travnja, skinuli smo bili kapke s prozora i sunce je počelo jarkim zrakama obasjavati naše tihe sobe. Ali preda mnom je visio veo i zastirao mi um. Koban, jeziv veo! Kako se to dogodilo da mi je sve to najednom palo s očiju kao mrena, i da sam najednom progledao i sve pojmio? Je li to bio puki slučaj, ili je napokon istekao rok, ili je sunčana zraka užegla u mom otupjelom mozgu misao i slutnju? Ne, nije tu bila posrijedi ni misao ni slutnja, nego je tu iznenada zatreperila jedna žilica, zamrla neka žilica, zatreperila i oživjela i obasjala mi svu otupjelu dušu i đavolsku oholost. Kao da sam iznenada skočio s mjesta. Pa i zbilo se to naglo i neočekivano. Zbilo se to pred večer, oko pet sati poslije podne.

II

Veo mi je iznenada pao s očiju

Prije toga još dvije-tri riječi. Već sam mjesec dana ranije zapazio da je nekako čudno zamišljena, ne samo što je šutjela nego je bila upravo zamišljena. I to sam zapazio sasvim nenadano. Sjedila je za ručnim radom, sagnula glavu nad šiće i nije vidjela da je motrim. Najednom sam se zaprepastio kako je oslabila, omršavjela, kako je u licu blijeda i kako su joj usne pobijeljele – sve me to skupa, uz onu njenu zamišljenost, upravo zapanjilo. Već sam i prije čuo kako potiho i suho kašlje, osobito po noći. Odmah sam ustao i pošao do Šredera a da njoj nisam ništa rekao.

Šreder je došao sutradan. Bila je vrlo začuđena i gledala je sad Šredera, sad mene.

– Pa, ja sam zdrava – rekla je i neodređeno se osmjehnula.

Šreder je nije dugo pregledavao (ti su medicinari gdjekad u svojoj nadutosti i površni), samo mi je rekao u drugoj sobi da je to posljedica bolesti i da ne bi bilo zgorega da na proljeće ode nekamo na more, ili, ako ne može na more, da se jednostavno preseli u ljetnikovac. Jednom riječju, ništa nije rekao osim da je posrijedi slabost ili tako nešto. Kad je Šreder otišao, iznenada mi je opet rekla gledajući me strahovito ozbiljno:

– Potpuno sam, potpuno zdrava.

Ali, čim je to rekla, porumenjela je, očito od stida. Očito je da je to bio stid. Eh, sad mi je jasno – bilo ju je stid što sam još *njen muž*, što se brinem za nju, kao da sam joj još uistinu muž. Ali tada mi to nije bilo jasno i rumenilo sam pripisao skrušenosti (veo pred očima!).

I eto, mjesec dana nakon toga, jednog vedrog sunčanog travanjskoga dana, oko pet sati, sjedim tako za blagajnom i pravim obračun. Odjednom čujem kako ona u našoj sobi, za svojim stolom, za ručnim radom, tiho, tihano... pjeva. Ta me novost upravo potresla, i ni dan-danas je ne mogu pravo shvatiti. Do tada je gotovo nikad nisam čuo da pjeva, možda samo u prve dane, kad sam je doveo u svoju kuću i kad smo još bili obijesni pucajući iz revolvera u metu. Onda joj je glas bio još prilično snažan, zvonak i, premda neškolovan, neobično ugodan i zdrav. A sad je pjesma bila tako slabašna – ne, nije to bila nikakva tužna pjesma (neka romanca), nego kao da joj je u glasu bilo nešto napuklo, razbijeno, kao da joj glasić nije mogao svladati pjesmu, kao da je sama pjesmica bolesna. Pjevala je u pol glasa, a najednom, kad je povisila glas, glas se prekinuo – taj jadni glasić, kako se samo jadno prekinuo; iskašljala se i opet tiho, tihano, jedva čujno zapjevala...

Možda će ovo moje uzbuđenje biti nekom smiješno, ali nitko nikad neće pojmiti zašto sam bio tako uzbuđen! Ne, još mi je nije bilo žao, bilo je to nešto sasvim drugo. Isprva, bar u prvim trenucima, spopala me iznenada nedoumica i silno čuđenje, silno i neobično, bolesno i maltene kivno: »Pjeva, i to još preda mnom! *Pa zar je zaboravila da sam ja tu?*«

Snažno potresen, sjedio sam i dalje na svom mjestu, a onda sam naglo ustao, uzeo šešir i izišao iz sobe ne misleći uopće što radim. Bar ne znam zašto sam i kamo pošao. Lukerja mi je dodala ogrtač.

– Pjeva? – i nehotice rekoh Lukerji. Nije me shvatila i zagledala se u mene; uostalom, zbilja me nije bilo lako shvatiti.

– Pjeva li to prvi put?

– Ne pjeva; pjeva koji put kad vas nema.

Svega se toga dobro sjećam. Sišao sam niza stube, izišao na ulicu i krenuo onako, bez cilja. Došao sam do ugla i zagledao se nekamo. Ljudi su prolazili mimo mene, gurali me, ali nisam ništa osjećao. Dozvao sam fijaker i rekao neka me vozi do Policijskog mosta, ni sam ne znam zašto. Ali sam se onda najednom predomislio i dao mu dvadeset kopjejaka.

– Evo ti za to što sam te uznemirio – rekoh mu smijući se besmisleno, ali mi se u srcu iznenada probudio nekakav zanos.

Okrenem kući i ubrzam korak. U duši mi iznenada ponovo zazvoni ona napukla, jadna nota što se bila prekinula. Dah mi je zastajao. Padao, padao mi je veo s očiju! Kad je preda mnom zapjevala, znači da je zaboravila da sam ja tu – to mi je sad bilo jasno i grozno. To mi je srce proželo. Ali mi je u duši sjao zanos i nadvladavao strah.

O, kakve li ironije sudbine! Cijele zime ništa mi drugo u duši nije ni bilo niti je moglo biti doli tog zanosa, samo gdje li sam ja bio cijele te zime? Jesam li bio sa svojom dušom? Ustrčao sam brže-bolje uza stube, ne znam jesam li bojažljivo ušao. Samo se sjećam da se cijeli pod kanda ljuljao poda mnom, kao da plovim rijekom. Uđem u sobu, a ona sjedi na istom mjestu, šije sagnute glave, ali više ne pjeva. Pogleda me letimice i bez radoznalosti, to čak i nije bio pogled nego tek sasvim obična, ravnodušna kretnja, kao kad tko uđe u sobu.

Priđem pravo njoj i sjednem, kao sumanut, tik do nje na stolac. Naglo me pogleda, kao da se prepala – uhvatim je za ruku i ne sjećam se što sam joj rekao, naime što sam joj htio reći, jer nisam ni mogao pravo govoriti. Glas mi se prekidao i nisam njime vladao. A nisam ni znao što da joj kažem, samo sam predisao.

– Da porazgovaramo... znaš... kaži štogod! – propentam odjednom nešto glupo – o, zar mi je bilo tada do pameti? Ona opet zadrhti i ustukne od silna straha gledajući me u lice, ali najednom joj se u očima pojavi izraz *stroge začuđenosti.* Jest, začuđenosti, i to *stroge.* Gledala me razrogačenim očima. Ta strogost, ta stroga začuđenost, to me odjednom satrlo: »Tebi je još do ljubavi? Do ljubavi?« – kao da me nešto pitalo u toj začuđenosti, iako je šutjela. Ali sam sve prozreo, sve. Sve se u meni uzdrmalo i jednostavno sam joj se svalio pred noge. Jest, pao sam joj pred noge. Ona brzo skoči, ali je svom snagom ščepam za obje ruke.

A potpuno sam shvaćao svoj očajni položaj, o, i te kako sam ga shvaćao! Ali, vjerujte mi, zanos mi je tako neodoljivo kiptio u srcu

da sam mislio da ću umrijeti. Ljubio sam joj noge od ushita i sreće. Jest, od sreće, neizmjerne i beskrajne, iako sam shvaćao svu bezizlaznost svog položaja! Plakao sam, nešto pokušavao govoriti, ali nisam mogao ništa izgovoriti. Uplašenost i začuđenost zamijenila je najednom kod nje neka zabrinuta misao, neko neobično pitanje, pa me nekako čudno pogledala, nekako divlje, upinjala se da nešto brže shvati, i osmjehnula se. Strahovito se stidjela što joj ljubim noge pa ih je povlačila, ali sam nastavio ljubiti ono mjesto na podu na kojem joj je stajala noga. Vidjela je to i iznenada se nasmijala od srama (znate ono, kad se ljudi smiju od srama). Obuzimala ju je histerija, vidio sam, ruke su joj počele podrhtavati – ali nisam se osvrtao na to i neprestano sam joj šaputao da je volim, da neću ustati, »daj mi da ti ljubim haljinu... da ti se klanjam dok sam živ...« Ne znam, ne sjećam se – ali najednom je zajecala i zadrhtala; dobila je strašan napad histerije. Prestrašio sam je.

Prenio sam je na krevet. Kad je napad prošao, pridigla se na krevetu i, onako satrvena, uhvatila me za ruke moleći me neka se umirim: – Dosta je bilo, nemojte se mučiti, smirite se! – pa je opet zaplakala. Cijele te večeri nisam se odvajao od nje. Neprestano sam joj govorio da ću je odvesti u Boulogne[1], da će se kupati u moru, sad, odmah, za dva tjedna, da joj je glas napukao, da sam čuo maloprije; da ću zatvoriti zalagaonicu i prodati je Dobronravovu; da ćemo sve početi iznova, a najvažnije je – u Boulogne, u Boulogne! Slušala me i svejednako se bojala. Sve se više i više bojala. Ali meni nije to bilo glavno, meni je bilo glavno to što me sve više obuzimala neodoljiva želja da opet ležim pred njenim nogama, i da ih opet ljubim, da ljubim zemlju na kojoj stoje njene noge, i da joj se klanjam i – »ništa, ništa više neću tražiti od tebe« – ponavljao sam svaki čas – »nemoj mi ništa odgovarati, nemoj me uopće gledati, samo mi dopusti da te iz prikrajka promatram, da budem tvoja stvar, tvoje pseto...« Plakala je.

– *A ja sam mislila da ćete me ostaviti da ovako živim* – odjednom joj se i nehotice otelo; možda nije ni zapazila kako je to izustila, a zapravo su to bile njene najvažnije, najkobnije riječi, i meni najrazumljivije te večeri, baš kao da mi je zarila nož u srce! Sve su mi te riječi razjasnile, sve, ali dok je god bila uza me, pred mojim očima, još sam se neodoljivo nadao i bio strašno sretan. O, strašno sam je izmorio te večeri, i znao sam to, ali sam neprekidno

[1] Boulogne sur Mer – primorsko ljetovalište u Francuskoj, na obali Atlantskog oceana.

mislio da ću sve za koji čas preokrenuti u svoju korist! Napokon je uvečer bila sasvim iznemogla, nagovorio sam je da spava i začas je čvrsto zaspala. Mislio sam da će buncati, i buncala je, ali tek malo. Noću sam, tako reći, svaki čas ustajao i prilazio joj tiho u papučama da je gledam. Kršio sam ruke nad njom gledajući to bolesno stvorenje na tom bijednom ležaju, na željeznom krevetiću, koji sam joj bio onda kupio za tri rublja. Klečao sam, ali se nisam usudio da joj ljubim noge dok spava (bez njene privole!). Molio sam se Bogu, ali bih onda opet skočio na noge. Lukerja je zagledala u mene i neprestance dolazila iz kuhinje. Otišao sam do nje i rekao joj da legne, i da će sutra biti »sasvim drugačije«.

I u to sam slijepo, ludo, tvrdo vjerovao. O, zanos, zanos me svega prožimao! Samo sam čekao sutrašnji dan. Što je najvažnije, nisam vjerovao ni u kakvu nesreću, unatoč svim znacima. Iako mi je veo bio pao s očiju, još mi se nije posvema vratio zdrav razum, i dugo, dugo se nije vraćao – oh, do danas, sve do danas!!! A i kako, kako mi se mogao tada vratiti – pa tada je još bila živa, još je bila tu preda mnom, a ja pred njom: »Sutra će se probuditi pa ću joj sve to reći, i sve će shvatiti.« Eto, tako sam tada prosuđivao, jasno i jednostavno, pa sam zato i bio zanesen! Najvažnije je bilo to naše putovanje u Boulogne. Nekako sam, tko zna zašto, neprestano mislio da je Boulogne sve, da će se u Boulogneu nešto završiti jednom zasvagda. »U Boulogne, u Boulogne!...« Izbezumljeno sam čekao jutro.

III

I predobro shvaćam

Sve je to, eto, bilo prije svega nekoliko dana, prije pet dana, prije svega pet dana, u prošli utorak! Ama, samo da je još malo, samo malčice pričekala, bio bih raspršio svu tu tminu! Pa, zar se nije umirila? Sutradan me već slušala smiješeći se, premda je bila zbunjena... Najgore je što je sve to vrijeme, svih tih pet dana, bila zbunjena ili se sramila. I bojala se, strašno bojala. To ne poričem, ne kanim protusloviti kao kakav luđak – bilo ju je strah, a kako se i ne bi bojala? Već smo se odavno bili otuđili, odvikli se jedno od drugoga, a sad najednom sve to... Ali se nisam obazirao na njen

strah, preda mnom je sjao nov život!... Istina je, neosporna je istina da sam pogriješio. Čak sam, možda, više puta pogriješio. Čim smo se sutradan probudili, u rano jutro (bilo je to u srijedu), već sam pogriješio – iznenada sam joj se povjerio. Prenaglio sam se, odveć sam se prenaglio, ali je ta moja ispovijed bila potrebna, nužna – ama, bilo je to više nego ispovijed! Nisam joj zatajio čak ni ono što sam sam sebi cijelog života tajio. Otvoreno sam joj rekao da sam cijele zime čvrsto vjerovao u njenu ljubav. Razjasnio sam joj da je zalagaonica bila samo posljedica gubljenja volje i pameti, moja osobna ideja o tome kako da bičujem i veličam sam sebe. Objasnio sam joj da sam se onda u kazališnom bifeu doista uplašio, a svemu tome je bila kriva moja narav, moja nesigurnost – zaplašila me okolina, bife me zaplašio; zaplašila me pomisao: kako ću se izvući, i neće li glupo ispasti? Nisam se uplašio dvoboja, nego da ne ispadne sve skupa glupo... A poslije više nisam htio priznati i sve sam ih mučio, i nju sam zbog toga mučio, i oženio sam se njome zato da bih je mogao mučiti. Uopće, govorio sam gotovo cijelo vrijeme kao da sam u bunilu. Sama me više puta uhvatila za ruku i molila da prestanem: – Pretjerujete... mučite sami sebe – i opet bi udarila u plač, i opet samo što nije dobila napad! Neprestance me molila neka joj više o tome ne govorim, i neka sve zaboravim.

Nisam se obazirao na njene molbe, ili sam se nedovoljno obazirao – proljeće, Boulogne! Tamo je sunce, tamo je naše novo sunce, neprestano sam joj samo to govorio! Zatvorio sam zalagaonicu i predao sve poslove Dobronravovu. Iznenada sam joj ponudio da sve podijelimo sirotinji, osim one osnovne tri tisuće koje sam naslijedio od krsne kume i uz pomoć kojih je trebalo da otputujemo u Boulogne, a onda ćemo se vratiti i započeti nov, radin život. Na tome je i ostalo jer ništa nije rekla... samo se nasmiješila. I reklo bi se da se nekako više iz obzira nasmiješila, kako me ne bi ražalostila. Vidio sam da sam joj dodijao, nemojte misliti da sam bio toliko glup i toliko samoživ da nisam to vidio. Sve sam to vidio, sve do posljednje sitnice, vidio sam i znao bolje od svih; cijeli moj očajni položaj bio mi je kao na dlanu!

Ispripovjedio sam joj sve o sebi i o njoj. I o Lukerji. Rekao sam joj da sam plakao... O, i mijenjao sam razgovor, i nastojao sam da ponešto uopće ne spominjem. Pa i živnula je, jedanput ili dvaput, ma sjećam se, sjećam! Zašto kažete da sam gledao a da ništa nisam vidio? Samo da se *ovo* nije dogodilo, sve bi opet uskrsnulo. Pa još mi je prekjučer pričala, kad smo poveli razgovor o čitanju i o tome što je zimus pročitala, pričala mi je i smijala se

kad se sjetila onog susreta Gila Blasa[1] s granadskim nadbiskupom. I kako je to bio dražestan, djetinji smijeh, baš kao nekad, prije nego što smo se uzeli (samo čas, samo čas!); kako mi je to bilo drago! Ono o nadbiskupu me, doduše, strašno iznenadilo – ipak je, dakle, zimus, dok je tu sjedila, smogla toliko duševnog mira i zadovoljstva da se mogla smijati tom remek-djelu. Počela se bila, dakle, sasvim lijepo smirivati, već je čvrsto vjerovala da ću je ostaviti da *tako* živi. »Mislila sam da ćete me ostaviti da *ovako* živim« – tako mi je upravo rekla onda, u utorak! O, pameti desetogodišnje djevojčice! I vjerovala je, vjerovala da će zaista ostati sve *tako* kako jest – ona za svojim stolom, a ja za svojim, i da ćemo tako oboje poživjeti do svoje šezdesete godine. Kad najednom – eto ti mene, muža, a mužu treba ljubavi! O, kakva li nesporazuma, o, kako sam bio slijep!

Pogriješio sam i što sam je ushićeno gledao; trebalo je da se obuzdam jer ju je moje ushićenje plašilo. Pa i obuzdavao sam se, nisam joj više ljubio noge. Ničim joj nisam pokazao da ... ama, da sam joj muž – ma nije mi to bilo ni nakraj pameti, samo sam joj se klanjao! Ali nisam opet mogao biti nijem kao riba, nisam valjda mogao da uopće ništa ne govorim! Tako sam joj, na primjer, iznenada rekao da uživam u razgovoru s njom i da držim da je neusporedivo, neusporedivo naobraženija i kulturnija od mene. Pocrvenjela je kao rak i zbunjeno rekla da pretjerujem. Tada sam joj, ni pet ni šest, rekao, nisam se mogao svladati, kako sam bio oduševljen kad sam stajao onda iza vrata i slušao kako se nadmeće, kako se nevinost nadmeće s onom ništarijom, i kako sam uživao u njenoj pameti i blistavoj duhovitosti, a sve to uz onu njenu djetinju prostodušnost! Sva je opet nekako uzdrhtala, opet je promrmljala da pretjerujem, ali se najednom smrknula, zarila lice u ruke i zajecala... Tada više nisam ni ja mogao izdržati – opet sam pao pred nju, opet sam joj počeo ljubiti noge, i opet se sve završilo njenim napadom, kao u utorak. Bilo je to navečer, a ujutro...

Ujutro?! Ludo jedna, pa to je bilo jutros, maloprije, tek maloprije!

Slušajte i prosudite sami – kad smo se maloprije sastali za čajem (nakon onog sinoćnjeg napada), zapanjila me čak svojom mirnoćom, eto, tako je to bilo! A ja sam cijelu noć strepio od straha zbog onog sinoć. Ali mi najednom priđe, stane preda me, sklopi ruke (maloprije, još maloprije!) i počne mi govoriti kako je ona zlo-

[1] Pikareskni roman francuskog pisca Alain-Renéa Lesagea (1668–1747).

činka, kako to zna, kako ju je taj njezin zločin mučio cijelu zimu, a muči je i sad... kako i te kako cijeni moju velikodušnost... »i bit ću vam vjerna žena, poštivat ću vas...« Tad skočim i kao sumanut je zagrlim! Ljubio sam je, ljubio sam joj lice, usta, kao što muž ljubi ženu prvi put nakon duge razdvojenosti. I zašto li sam ono maloprije otišao, samo na dva sata... radi naših pasoša... O, bože! Samo da sam se pet minuta, pet minuta ranije vratio! Pa, onda ona svjetina pred našom kućom, oni pogledi uprti u mene... o, Gospode Bože!

Lukerja kaže (sad nipošto neću pustiti Lukerju od sebe, ona sve zna, bila je tu cijelu zimu, pa će mi sve pripovijedati), kaže da je nakon mog odlaska, svega dvadesetak minuta prije nego što sam se vratio, iznenada ušla u sobu da pita nešto gospođu, ne sjećam se više što, i da je vidjela kako je onu svoju ikonu (onu istu ikonu Bogorodice) izvadila i stavila preda se na stol, baš kao da se čas prije molila pred njom.

– Šta vam je, gospojo?

– Ništa, Lukerja, idi samo... Stani malo, Lukerja – pa joj je prišla i poljubila je.

– Jeste li sad sretni, gospojo?

– Jesam, Lukerja.

– Odavno je, gospojo, trebalo da vas gospodin moli za oproštenje... Hvala bogu da ste se pomirili.

– Dobro je, Lukerja – kaže joj – idi samo, Lukerja – i osmjehne joj se nekako čudno. Tako čudno da se Lukerja nakon deset minuta vrati da je opet pogleda.

»Stoji tako pokraj zida, pokraj samog prozora, rukom se naslonila na zid, a na ruku pritisnula glavu, stoji tako i nešto si misli. I tako se duboko zamislila da nije ni čula kako sam došla i kako je gledam iz druge sobe. Vidim da se nešto smješka, stoji, misli i smješka se. Pogledam je, polako se okrenem i izađem, pa sve nešto u sebi mislim, kad najednom čujem kako otvara prozor. Odmah pođem da joj kažem: ‚Svježe je, gospojo, pazite da se ne prehladite', al najednom vidim – popela se na prozor i stoji lijepo na otvorenom prozoru, uspravila se, meni okrenula leđa a u rukama drži ikonu. Ja sva premrla, viknem: ‚Gospojo, gospojo!' Čula me ona, pa se pomakne ko da će se okrenut, al se ne okrene već zakorakne, ikonu pritisla na prsa, i skoči van kroz prozor!«

Sjećam se samo, kad sam ušao u kuću, da je bila još topla. Što je najgore, svi me gledaju. Isprva su nešto vikali, a onda su odjednom umuknuli i svi se razmiču preda mnom a... a ona leži s ikonom u rukama. Sjećam se, kao kroz maglu, da sam joj prišao

bez riječi i da sam je dugo gledao, a svi ostali oko mene i nešto mi govore. I Lukerja je tamo bila, ali je nisam vidio. Kaže da je govorila sa mnom. Sjećam se samo onog majstora koji mi je neprestance vikao da je »napršnjak krvi iscurio na usta, naprš-njak, napršnjak!« – i pokazivao mi krv na kamenu. Valjda sam dodirnuo krv prstom pa sam ga okrvavio, i tako gledam prst (toga se sjećam), a on meni jednako: »Napršnjak, napršnjak krvi!«

– Ma što ti znači taj napršnjak? – kriknuo sam, kažu, iz sveg glasa, pa digao ruke i nasrnuo na njega...

O, kako je to blesavo, blesavo! Kakav nesporazum! Nevjerojatno! Nemoguće!

IV

Samo sam pet minuta zakasnio

Pa zar nije tako? Zar je ovo vjerojatno? Zar se može reći da je ovo moguće? Radi čega, zašto je umrla ova žena?

Ah, vjerujte mi da razumijem; ali radi čega je umrla – ipak ostaje pitanje. Prestrašila se moje ljubavi, ozbiljno se upitala: bi li je prihvatila ili ne bi, i nije umjela odgovoriti na to pitanje, pa se radije ubila. Znam, znam, nema smisla razbijati sebi time glavu – previše je toga obećala, pobojala se da neće moći ispuniti ta obećanja – to je valjda jasno. Ima tu nekoliko zaista užasnih okolnosti.

Jer, radi čega je umrla? – ipak ostaje to pitanje. To me pitanje kljuje, kljuje u mozgu. Bio bih je i ostavio da *tako* živi, ako je htjela da ostane *tako*. Ali nije u to vjerovala, to je ono! Jednostavno zato što je prema meni morala biti poštena; kad bi me voljela, morala bi me voljeti svim srcem, a ne onako kako bi voljela trgovca. A budući da je bila isuviše čedna, isuviše neporočna da pristane na takvu ljubav, nije me htjela obmanjivati. Nije me htjela obmanjivati polovičnom ljubavlju pod krinkom ljubavi, ni nekakvom četvrtinskom ljubavlju. Poštenje iznad svega, pa to vam je, molit ću lijepo! A htio sam joj ucijepiti u srce širokogrudnost, sjećate se? Čudna misao.

Strašno me zanima – je li me poštovala? Ne znam je li me prezirala ili nije. Ne bih rekao da me je prezirala. Strašno je čudno

što mi nijedanput za cijele zime nije palo na pamet da me možda prezire. Bio sam duboko uvjeren u protivno, sve do onog časa kad me onda onako pogledala, nekako *strogo i začuđeno*. Upravo *strogo*. Tada sam istog časa pojmio da me prezire. Pojmio sam neopozivo, zauvijek! Pa neka, makar me i prezirala, i do kraja života, samo – da je bar ostala živa, živa! Još je maloprije ovuda hodala, govorila. Uopće ne razumijem kako je skočila kroz prozor. Kako sam uopće mogao to pretpostaviti još pet minuta prije toga? Pozvao sam Lukerju. Sad nipošto neću pustiti Lukerju da ode, nipošto!

Ah, mogli smo se još sporazumjeti. Samo smo se zimus strašno odvikli jedno od drugog, ali zar se nismo mogli opet priviknuti? Zašto, zašto se nismo mogli opet složiti i započeti nov život? Ja sam velikodušan, ona isto tako – i eto već dodirne točke! Još je trebalo nekoliko riječi, još dan-dva najviše, i sve bi shvatila.

Najviše mi je krivo što je sve to puki slučaj – običan, barbarski, divlji slučaj. To mi je krivo! Pet minuta, svega sam pet minuta zakasnio! Da sam se vratio pet minuta ranije – taj bi trenutak bio prošao, kao oblak, i ne bi ga se više nikad ni sjetila. I na kraju bi sve shvatila. A sad su tu opet puste sobe, opet sam sam. Eno, njihalo na zidu kucka, baš ga briga, ono ništa ne žali. Nikoga nemam – to je ono najgore!

Hodam, neprestano samo hodam. Znam, znam, ne morate mi govoriti – smiješno vam je što se žalim na slučaj i na onih pet minuta? Ali to je bar bjelodano jasno. Uzmite samo ovo u obzir – nije čak nikakva pisamca ostavila, znate, ono: »Ne krivite nikog zbog moje smrti«, kao što svi ostavljaju. A zar se nije mogla dosjetiti da bi mogli okriviti čak i Lukerju, tobože: »Bila si sama s njom, pa si je valjda i gurnula.« U najmanju ruku, vucarala bi se po policiji ni kriva ni dužna da slučajno nisu četiri čovjeka sa svojih prozora i iz dvorišta vidjeli kako je stajala s ikonom u rukama i sama skočila. A i to je slučaj što su ljudi tamo bili i sve vidjeli. Ama, svemu je kriv taj trenutak, jedan jedini trenutak nepromišljenosti. Nenadani hir! Pa šta onda što se molila pred ikonom? To ne znači da se spremala na smrt. Cijeli je taj trenutak potrajao možda svega desetak minuta, to odlučivanje – baš onda dok je stajala pokraj zida i naslonila glavu na ruke i smješkala se. Sunula joj u glavu ta misao, zavrtjelo joj se u glavi i... i nije joj mogla odoljeti.

Tu je posrijedi očit nesporazum, govorili vi što mu drago. Sa mnom se još može živjeti. A da nije posrijedi bila slabokrvnost?

Jednostavno, od slabokrvnosti, od iscrpljenosti? Iznemogla je bila zimus, to je ono...

Zakasnio sam!!!

Kako je sitna u lijesu, kako joj se zašiljio nosić! Trepavice joj kao iglice. I kako je samo pala – ništa joj se nije slomilo ni razmrskalo! Samo onaj »napršnjak krvi«. Koliko u žličicu da stane. Unutrašnje ozljede. Čudna mi je misao došla na um – kako bi bilo da je ne pokopaju? Jer, ako je odnesu, onda... ma ne, upravo je nemoguće da je odnesu! Znam dobro da je moraju odnijeti, nisam lud i uopće ne buncam, naprotiv, nikad mi još pamet nije bila bistrija – ali kako ću opet bez ikog u kući, opet u ove dvije sobe, i opet sam sa zalozima? Buncam, buncam, evo sad buncam! Satro sam je – eto, to je!

Što mi sad mogu vaši zakoni? Što će mi sad vaši običaji, vaše navike, vaš život, vaša država, vaša vjera? Neka mi sudi vaš sudac, neka me izvedu pred sud, pred vaš javni sud, pa ću mu reći da ne priznajem ništa. Sudac će podviknuti: »Šutite, oficire!« A ja ću njemu: »Otkud tebi ta moć kojoj bih se ja pokorio? Zašto je mračna zatucanost razbila ono što mi je bilo draže od svega? Što će mi sad vaši zakoni? Ostavljam vas.« Ma, svejedno mi je!

Sljepice, sljepice! Mrtva je, ne čuje! Ne znaš ti kakvim bih te rajem okružio. Raj je bio u mojoj duši, pa bih ga podigao i oko tebe. Pa ako me i ne bi voljela – pa neka, šta onda? Sve bi bilo isto *onako*, sve bi ostalo isto *onako*.Pričala bi mi sve samo kao prijatelju – pa bismo se lijepo radovali i radosno se smijali gledajući jedno drugome u oči. I tako bismo živjeli. Pa ako bi i kog drugog zavoljela – pa neka, neka! Išla bi s njim i smijala se, a ja bih vas gledao s druge strane ulice... O, sve bih dao samo da još jedanput otvori oči! Samo na trenutak, samo na jedan trenutak! Da me pogleda, kao ono maloprije, dok je stajala preda mnom i zaklinjala se da će mi biti vjerna žena! O, jednim bi jedinim pogledom sve pojmila!

Zatucanost! O, prirodo! Ljudi su na svijetu osamljeni – to je ono najgore! »Ima l žive duše na tom polju ravnom?« – viče junak u narodnoj priči. Vičem i ja, premda nisam junak, ali mi se nitko ne odaziva. Kažu da sunce daje život svemiru. A kad sunce iziđe – pogledajte ga samo, zar nije mrtvo? Sve je mrtvo i posvuda su sami mrtvaci. Samo su ljudi tu, a oko njih je muk – eto, to vam je zemlja! »Ljudi, volite se« – tko je to rekao? Čija je to zapovijed? Kucka ovo njihalo bešćutno, odvratno. Dva sata u noći. Cipelice joj stoje pokraj kreveta, baš kao da je čekaju... Ama, ozbiljno, kad je sutra odnesu, što ću ja?

SAN SMIJEŠNOG ČOVJEKA

Fantastična priča

I

Smiješan sam čovjek. Sad me drže već i ludim. To bi bilo za mene unapređenje kad im ne bih bio isto onako smiješan kao i prije. Ali sad se više ne ljutim, sad su mi svi oni dragi, pa čak i kad mi se podsmjehuju – tada su mi, ne znam zašto, čak nekako osobito dragi. I sam bih se smijao s njima – ne baš samom sebi već zato što ih volim, kad me ne bi obuzimala tuga dok ih gledam. Tužan sam zato što oni ne znaju istinu, a ja znam. O, kako je teško kad samo ti znaš istinu! Ali oni to neće shvatiti. Ne, neće shvatiti.

A nekad sam mnogo patio što sam se činio ljudima smiješan. Nisam se činio, nego sam bio. Oduvijek sam bio smiješan, znam, možda od sama rođenja. Možda sam već u svojoj sedmoj godini znao da sam smiješan. Zatim sam išao u školu, pa sam studirao, i šta mislite – što sam više učio, to sam više uviđao da sam smiješan. Tako mi je, na kraju, sve moje znanje koje sam stjecao na sveučilištu služilo kanda samo zato da mi dokaže i objasni, prema tome koliko sam se udubljivao u znanost, da sam smiješan. Kako je bilo u znanosti, tako je bilo i u životu. Svake je godine rasla i jačala u meni ta ista spoznaja o mojoj smiješnosti u svakom pogledu. Meni su se svi uvijek podsmjehivali. Ali nitko od njih nije znao ni slutio da ja znam najbolje na cijelom svijetu da sam smiješan – i upravo mi je zbog toga bilo najviše krivo što oni to ne znaju, ali sam tome bio sam kriv – oduvijek sam bio toliko ponosit da nipošto i nikad nisam to htio nikom priznati. Ta je ponositost rasla u meni iz godine u godinu, i da mi se slučajno dogodilo da sam bilo pred kim dopustio sebi da priznam da sam smiješan, čini mi se da bih bio odmah, te iste večeri, prosvirao sebi glavu. O,

kako sam u djetinjstvu patio od same pomisli da neću izdržati i da ću se možda jednom iznenada povjeriti drugovima. Ali, iako sam svake godine sve više i više uviđao tu svoju groznu značajku, otkako sam odrastao nekako sam se, tko zna zašto, smirio. Upravo *tko zna zašto* jer ni do dan-danas nisam uspio otkriti zašto. Možda zato što mi je dušu sve više obuzimala tuga zbog nečega što je kudikamo važnije od mene samog, a to je uvjerenje koje me duboko proželo da je na svijetu *sve svejedno.* Već sam odavno to naslućivao, ali se čvrsto uvjerenje razvilo u meni nekako naglo, u posljednju godinu dana. Odjednom sam osjetio da mi je *svejedno* postoji li svijet ili nema nigdje ničeg. Počeo sam naslućivati i osjećati svim svojim bićem da *za sveg mog života ničeg nije bilo.* Isprva mi se neprestano činilo da je zato prije bilo mnogo čega, ali sam se poslije dosjetio da ni prije nije ničeg bilo, da se samo činilo da je bilo. Malo-pomalo sam se uvjerio da nikad ničeg neće ni biti. Tada sam se iznenada prestao ljutiti na ljude i malne ih više nisam ni primjećivao. Zaista, to se očitovalo i u najmanjim sitnicama – događalo mi se, na primjer, da se na ulici sudaram s ljudima. I nije da sam bio zamišljen – nisam imao o čemu razmišljati, potpuno sam bio prestao razmišljati: bilo mi je svejedno. Pa da sam bar riješio neke probleme; ama, ni jedan jedini nisam riješio, a koliko ih je bilo! Ali mi je bilo *svejedno,* pa su svi problemi nestali.

I eto, tek nakon toga spoznao sam istinu. Istinu sam spoznao prošlog studenog, točnije treći studenog, i od tada pamtim svaki trenutak svoga života. Bilo je to jedne sumorne, najsumornije večeri što može biti. Vraćao sam se negdje poslije deset sati kući, i baš sam, sjećam se, pomislio kako ne može biti sumornijeg vremena. Čak i u fizičkom smislu. Kiša je lijevala cijeli božji dan, bila je to sasvim hladna i sumorna kiša, čak nekakva jezovita kiša, sjećam se dobro, kiša koja je očito bila neprijateljski raspoložena prema ljudima, a onda je iznenada, negdje poslije deset, prestala i zavladala je strašna vlaga, bilo je vlažnije i hladnije nego dok je padala kiša, i sa svega se dizala nekakva para, sa svakog kamena na ulici i iz svakog prolaza, kad bi čovjek zavirio u prolaz sve do kraja, poizdaljeg, s ulice. Najednom sam pomislio da bi bilo ipak ugodnije kad bi se posvuda pogasile plinske svjetiljke, da je uz plinsku rasvjetu teže čovjeku oko srca zato što ona sve to osvjetljava. Toga dana nisam bio pravo ni ručao i cijelu sam večer prosjedio kod jednog inženjera, kod koga su bila još dva njegova prijatelja. Neprekidno sam šutio i bit će da sam im dosadio. Razgovarali su o nekom škakljivom predmetu a najednom su se

čak i ražestili. Ali im je zapravo bilo svejedno, vidio sam to, i žestili su se tek onako, da se žeste. To sam im iznenada i rekao: »Vama je zapravo,« velim, »gospodo, svejedno.« Nisu se uvrijedili, još su mi se i nasmijali. Bilo je to zato što sam te riječi izgovorio bez trunka prijekora u glasu, jednostavno zato što je i meni bilo svejedno. I sami su uvidjeli da mi je svejedno, pa su se raspoložili.

Kad sam na ulici pomislio na plinsku rasvjetu, pogledao sam u nebo. Nebo je bilo dozlaboga mračno, ali su se jasno razabirali iskidani oblaci, a među njima bezdane crne mrlje. Odjednom primijetim u jednoj od tih mrlja zvjezdicu i zagledam se u nju. Zagledao sam se zato što me ta zvjezdica navela na pomisao i nakanu da se ubijem te iste noći. Bio sam to tvrdo nakanio već prije dva mjeseca i, koliko sam god siromašan, kupio sam bio divan revolver i istog ga dana nabio. Međutim, prošla su već bila dva mjeseca, a revolver mi je svejednako ležao u ladici; ali mi je bilo toliko svejedno da sam napokon zaželio da ulučim trenutak kad mi ne bude sasvim svejedno, a zašto opet to – ne znam. I tako sam ta dva mjeseca svake noći, kad sam se vraćao kući, mislio kako ću se ustrijeliti. Neprestano sam čekao pravi trenutak. I eto, tad me ta zvjezdica navela na tu pomisao, pa sam odlučio da to *bezuvjetno* bude te iste noći. A zašto me zvjezdica navela na tu pomisao – ne znam.

I eto, dok sam tako gledao u nebo, iznenada me uhvati za lakat ona djevojčica. Ulica je bila već pusta i nigdje nije bilo gotovo ni žive duše. Daleko od mene spavao je na svom sjedištu fijakerist. Djevojčici je bilo oko osam godina. Bila je samo u tankoj haljinici, zaogrnuta malim rupcem, skroz-naskroz mokra, ali su mi najviše udarile u oči njene mokre poderane cipelice, kojih se i sad dobro sjećam. Iznenada me počela potezati za lakat i zvati me. Nije plakala, ali je nekako isprekidano izvikivala neke riječi koje nije mogla dobro izgovoriti, jer ju je tresla drhtavica. Bila je prestravljena i očajno je vikala: »Mamica! Mamica!« Okrenuo sam se njoj, ali nisam rekao ni riječi nego sam produžio dalje. Međutim, ona je trčala za mnom i potezala me za rukav, a u glasu joj je zatitrao onaj vrisak koji u strašno zaplašene djece označava očaj. Poznajem taj vrisak. Iako nije izgovarala riječi do kraja, shvatio sam da joj mati negdje umire ili da im se nešto kod kuće dogodilo, i da je istrčala da koga dozove, da štogod nađe ne bi li kako pomogla mami. Ali nisam pošao za njom, naprotiv, odjednom sam odlučio da je otjeram. Najprije sam joj rekao neka potraži stražara. Međutim, iznenada je sklopila ručice i jecajući, sva

zadihana, trčala i dalje uza me ne ostavljajući me ni načas. E, tada sam zatoptao nogama i podviknuo. Samo je vrisnula: »Gospodine, gospodine!...« ali me najednom ostavila i brže-bolje pretrčala ulicu – na drugoj je strani ugledala također nekog prolaznika i pojurila, očito, od mene do njega.

Popeo sam se na svoj četvrti kat. Podstanar sam, a ima nas više u stanu. Soba mi je mala i jadna, a prozor je polukružni, potkrovni. Imam divan presvučen voštanim platnom, stol na kojem leže knjige, dva stolca i udoban naslonjač, stari, prastari, ali zato volterijanski. Sjeo sam, zapalio svijeću i počeo razmišljati. U susjednoj sobi, iza pregrade, bila je i dalje paklena graja. Trajala je već treći dan. Ondje je stanovao umirovljeni kapetan, a kod njega su bili gosti – pet-šest niškoristi koji su pili votku i igrali štos[1] starim kartama. Prethodne su se noći bili potukli, i znam da su se dvojica počupala za kose. Gazdarica se htjela pritužiti, ali se boji kapetana kao žive vatre. Od podstanara je tu još samo jedna mala i mršava dama, oficirska udovica, koja je bila doputovala s troje nejake djece što su se tek ovdje kod nas razboljela. I ona i djeca premiru od straha pred kapetanom, svu se noć tresu i krste, a najmanje je dijete dobilo nekakav napad od straha. Pouzdano znam da taj isti kapetan zaustavlja koji put prolaznike na Nevskom prospektu i prosi. U službu neće da ga prime. Začudo (zato i pričam sve ovo), za ovo mjesec dana koliko stanuje kod nas, mene nije ni najmanje smetao. Klonio sam ga se, naravno, od sama početka, a i njemu je bilo od prvog časa dosadno sa mnom, ali, koliko god da su vikali iza pregrade i koliko god da ih je bilo – meni je uvijek bilo svejedno. Sjedim po cijelu noć i zbilja ih ne čujem – toliko smetnem s uma da su tu. Jer, svake noći bdim sve do zore, tako već godinu dana. Svu noć prosjedim u naslonjaču za stolom i ništa ne radim. Knjige čitam samo po danu. Sjedim i čak ne razmišljam, nego onako, nekakve mi misli prolaze glavom, a ja im puštam na volju. Za jednu noć mi izgori cijela svijeća. Sjeo sam polako za stol, izvadio revolver i stavio ga preda se. Kad sam ga stavio, sjećam se da sam se upitao: »Hoćemo li?« i odgovorio sâm sebi potvrdno: »Hoćemo.« Naime, ustrijeliti se. Znao sam da ću se te noći svakako ustrijeliti, ali koliko ću još dotle prosjediti za stolom – to nisam znao. I jamačno bih se bio ustrijelio da nije bilo one djevojčice.

[1] Starinska kartaška igra.

II

Premda mi je, znate, bilo sve svejedno, ipak sam, na primjer, osjećao bol. Kad bi me tko udario, osjetio bih bol. Isto tako i u duševnom pogledu – kad bi se zbilo štogod žalosno, osjetio bih sažaljenje, isto onako kao i onda dok mi još nije sve u životu bilo svejedno. Pa i maloprije sam osjetio sažaljenje – djetetu bih bio svakako pomogao. A zašto nisam pomogao toj djevojčici? Pa zbog jedne misli koja mi je tada došla na um – dok me potezala za rukav i zvala, iskrslo je preda mnom pitanje na koje nisam umio naći odgovora. Pitanje je bilo isprazno, ali sam se svejedno rasrdio. Rasrdio sam se zbog ovog zaključka: ako sam već nakanio da noćas svršim sam sa sobom, onda bi mi više nego ikad sve na svijetu moralo biti svejedno. Pa zašto sam onda iznenada osjetio da mi nije svejedno i da žalim tu djevojčicu? Sjećam se da mi se silno sažalila, čak sam osjetio nekakvu čudnu bol, koja je bila sasvim nevjerojatna u mom položaju. Zbilja ne bih znao nikako bolje opisati taj svoj tadašnji trenutni osjećaj, ali me taj osjećaj nije ostavio ni kod kuće, kad sam već sjeo za stol, pa sam se razljutio kao što se već odavno nisam. Jedna mi je misao tekla za drugom. Bilo mi je jasno, ako sam čovjek i ako još nisam ništica, dok se još nisam pretvorio u ništicu, da živim, pa da mogu i patiti, ljutiti se i osjećati stid zbog svojih postupaka. Dobro. Ali, ako se ubijem, na primjer za dva sata, što mi je onda stalo do te djevojčice i što me onda briga i za stid i za sve na svijetu? Pretvaram se u ništicu, u apsolutnu ništicu. I zar zbilja spoznaja o tome da me uskoro *uopće* više neće biti, pa i da ničega više neće biti, nije mogla ni najmanje utjecati ni na sažaljenje prema djevojčici ni na stid koji me obuzeo nakon tog nečasnog postupka? Pa upravo sam zato i zatoptao nogama i izderao se na siroto dijete što, tobože, »ne samo što ne osjećam sažaljenja, nego se sad mogu i nečasno i neljudski ponijeti zato što će se za dva sata za mene sve rasplinuti«. Vjerujete li mi da sam zato podviknuo? Sad sam gotovo uvjeren u to. Činilo mi se jasnim da život i svijet sad ovise, tako reći, o meni. Moglo bi se čak reći da svijet kao da je stvoren samo radi mene – kad se ustrijelim, neće više biti ni svijeta, bar za mene. A da i ne govorimo o tome da možda zaista neće ni za koga ništa postojati kad mene više ne bude, da će se cijeli svijet, čim se ugasi moja svijest, rasplinuti istog časa kao priviđenje, kao nešto što pripada samo mojoj svijesti, da će sve iščeznuti, jer možda cijeli ovaj svijet i svi ovi ljudi i nisu ništa drugo doli samo ja. Sjećam se da sam, sjedeći tako i razmišljajući, skretao sva ta nova

pitanja, što su navirala jedno za drugim, na sasvim drugu stranu i da sam izmišljao nešto sasvim novo. Odjednom mi je, na primjer, došla na um jedna čudna pomisao – da sam, recimo, živio nekoć na Mjesecu ili na Marsu, i da sam počinio ondje najsramnije i najnečasnije nedjelo kakvo se samo može zamisliti, i da sam ondje bio zbog njega osramoćen i obeščašćen onako kako se to može gdjekad jedino u snu, u mori, osjetiti i doživjeti, i da sam se nakon toga našao na Zemlji i dalje nosio u sebi spoznaju o tome što sam počinio na drugom planetu, a uz to znao da se nipošto i nikad neću više vratiti onamo, bi li mi, gledajući sa Zemlje Mjesec, bilo svejedno ili ne bi? Bih li osjećao stid zbog tog nedjela ili ne bih? Ova su pitanja bila isprazna i suvišna kad mi je revolver već ležao na stolu i kad sam svim svojim bićem znao da će se *to* svakako zbiti, ali su me ipak ljutila pa sam se uzrujavao. Baš kao da više nisam mogao umrijeti prije nego što nešto ne riješim. Jednom riječju, ona me djevojčica spasila jer sam zbog tih pitanja odgodio hitac. Dotle je i kod kapetana bilo sve nekako utihnulo – prestali su se bili kartati, spremali se da legnu i uzgred gunđali i lijeno se grdili. I eto, tada sam odjednom zaspao, u naslonjaču, za stolom, što mi se nikad prije nije dogodilo. Nisam ni primijetio kako sam zaspao. Snovi su, kao što je poznato, neobično čudna pojava – nešto vidiš užasno jasno, s upravo draguljarski izrađenim sitnim pojedinostima, a nešto drugo preskačeš kao da i ne primjećuješ, na primjer vrijeme i prostor. Čini se da snovima ne ravna razum nego želja, ne glava nego srce, pa ipak, kakve je lukave smicalice ponekad izvodio moj razum u snu! S njim se u snu koješta događa što je upravo nepojmljivo. Moj je brat, na primjer, umro prije pet godina. Gdjekad mi dolazi na san – sudjeluje u mojim poslovima, živo raspravljamo o njima, iako u toku cijelog sna dobro znam i pamtim da mi je brat umro i da je pokopan. Pa kako se onda ne čudim što je mrtav, a sad je tu i radi sa mnom? Zašto razum sve to dopušta? Ali, dosta! Da prijeđem na svoj san. Da, usnio sam tada taj san, san od treći studenog! Sad me zadirkuju da je to ipak bio samo san. Ali zar nije svejedno je li san ili nije ako mi je objavio Istinu? Jer, ako si jednom spoznao istinu i vidio je, onda valjda znaš da je to istina i da druge istine nema i ne može biti, bilo da spavaš ili bdiš. Pa neka je i san, neka, ali ovaj život koji toliko dižete u nebesa htio sam dokrajčiti samoubojstvom, a san moj, san moj – o, on mi je objavio nov, velik, obnovljen, moćan život!

Slušajte samo!

III

Rekao sam da nisam ni primijetio kako sam zaspao, štoviše, kao da sam i dalje razmišljao o istim stvarima. Odjednom mi se prisnilo da uzimam revolver i, onako sjedeći, ciljam ravno sebi u srce – u srce, a ne u glavu, iako sam prije bio tvrdo nakanio da svakako pucam u glavu, i to baš u desnu sljepoočnicu. Pošto sam uperio cijev u prsa, pričekao sam časak-dva, i iznenada su se svijeća, stol i zid preda mnom pokrenuli i zaljuljali. Brže-bolje sam opalio.

U snu gdjekad padate s visine ili vas kolju, ili tuku, ali nikad ne osjećate boli, osim ako se možda sami doista ne udarite u postelji – tada osjetite bol i gotovo se svagda probudite od nje. Tako je bilo i u mom snu – nisam osjetio boli, ali mi se učinilo da se od hica sve u meni streslo i odjednom ugasilo, i sve oko mene postalo užasno crno. Kao da sam oslijepio i onijemio, pa ležim na nečem tvrdom, izvaljen nauznak, ništa ne vidim i ne mogu se uopće pomaknuti. Oko mene ljudi hodaju i viču, kapetan galami u basu, gazdarica vrišti – ali odjednom opet prekid, i evo, sad me već nose u zatvorenu lijesu. I osjećam kako se njiše lijes, i razmišljam o tome, i odjednom me, prvi put, zaprepaštava pomisao da sam, eto, umro, uistinu umro, znam to i nimalo ne sumnjam, ništa ne vidim i ne mičem se, ali osjećam i razmišljam. Međutim, ubrzo se mirim s tim i, po običaju, kao uvijek u snu, prihvaćam zbilju bez pogovora.

I evo, zakopali su me. Svi odlaze, ostajem sam, potpuno sam. Ne mičem se. Kad god sam prije, na javi, zamišljao kako će me pokopati, svagda sam s grobom povezivao samo osjećaj vlage i studeni. Tako sam i sad osjetio da mi je vrlo hladno, da me osobito zebu vrškovi prstiju na nogama, ali ništa drugo nisam osjećao.

Ležao sam i, začudo, ništa nisam očekivao, uzimajući zdravo za gotovo da mrtvac nema što očekivati. Ali, bilo je vlažno. Ne znam koliko je vremena prošlo – jedan sat, ili nekoliko dana, ili mnogo dana. Ali najednom mi na lijevo sklopljeno oko kapne kap vode koja je procurila kroz poklopac lijesa, za njom nakon jedne minute druga, zatim nakon jedne minute treća, i tako dalje, i tako dalje, svaki put nakon jedne minute. U srcu mi je iznenada buknuo snažan gnjev i osjetio sam u njemu fizičku bol. »To je moja rana« – pomislio sam – »to je od hica, tu mi je kugla...« A voda je neprestance kapala, svake minute, i to upravo na moje sklopljeno

oko. I najednom zazovem, ne glasom jer sam bio nepokretan nego svim svojim bićem, gospodara svega toga što se radilo sa mnom:

– Tko god bio da bio, ali ako postojiš i ako postoji štogod razumnije od ovoga što se sad zbiva, onda dopusti da se i ovdje razumnije postupa. Ako mi se pak osvećuješ zbog mog nerazumnog samoubojstva ovakvim gadnim i besmislenim daljim bivanjem, onda znaj da se nikad nikakve muke koje bi me još mogle snaći ne mogu mjeriti s prezirom koji ću nijemo osjećati, pa makar me i milijun godina mučili!...

Zavapio sam i umuknuo. Gotovo cijelu minutu potrajao je dubok muk, čak je još jedna kap kapnula, ali sam znao, čvrsto i nepokolebljivo sam vjerovao i znao, da će se učas bezuvjetno sve promijeniti. I gle, iznenada se razjapi moj grob. Naime, ne znam jesu li ga otvorili i otkopali, ali me dohvatilo nekakvo tajnovito i nepoznato biće i ponijelo u svemir. Odjednom sam progledao – bila je mrkla noć, nikad, nikad još nisam vidio takve pomrčine! Letjeli smo kroz prostor daleko od Zemlje. Nisam ništa pitao onoga tko me nosio, samo sam ponosito čekao. Uvjeravao sam sâm sebe da se ne bojim, i premirao sam od zanosa pri pomisli da se ne bojim. Ne sjećam se koliko smo dugo letjeli, a ne mogu ni zamisliti – zbivalo se sve to isto onako kao i uvijek u snu, kad preskačeš prostor i vrijeme i zakone života i razuma, a zadržavaš se samo na mjestima za kojima ti srce gine. Sjećam se da sam iznenada u tmini spazio jednu zvjezdicu. »Je li to Sirijus?« – nisam mogao odoljeti da ne priupitam, iako nisam htio ništa pitati. »Nije, to je ona ista zvijezda koju si ugledao među oblacima kad si se vraćao kući« – odgovori mi biće koje me nosilo. Znao sam da, regbi, ima ljudski lik. Nisam, začudo, volio to biće, štoviše, osjećao sam prema njemu duboku odvratnost. Očekivao sam bio posvemašnje nepostojanje i zato sam i pucao sam sebi u srce. A evo, sad sam u rukama bića koje, naravno, nije ljudsko, ali koje *postoji*, živi: »A, tako, dakle, postoji i zagrobni život!« – pomislim onako lakoumno kako čovjek misli u snu, ali je srž moga srca ostala sa mnom u svoj svojoj dubini: »Pa ako treba da iznova postojim« – pomislim – »i da živim opet po nečijoj neotklonjivoj volji, onda neću da me poraze i ponize!« – »Ti znaš da se ja bojim tebe i zato me preziréš« – rekoh iznenada svom pratiocu, jer se nisam mogao suzdržati da mu ne zadam pitanje koje me ponizuje i koje sadrži priznanje, te u srcu osjetih poniženje kao ubod iglom. Nije mi odgovorio na pitanje, ali sam najednom osjetio da me nitko ne prezire niti mi se podsmjehuje, pa čak da me i ne sažalijeva, te da naše putovanje ima neki nepoznat i tajanstven cilj

koji se tiče samo mene. Strah mi je rastao u srcu. Nešto je nijemo ali mučno prelazilo s mog šutljivog pratioca na mene i nekako me svega prožimalo. Letjeli smo kroz mračna i neznana prostranstva. Odavno više nisam vidio sazviježđa poznata mom oku. Znao sam da u nebeskom prostranstvu ima zvijezda s kojih zrake dopiru na Zemlju tek za tisuće i milijune godina. Možda već letimo kroz te prostore. Iščekivao sam nešto, obuzet strašnom tugom koja mi je morila srce. I odjednom me potrese neko poznato osjećanje koje me snažno privlačilo – iznenada ugledah naše sunce! Znao sam da to ne može biti *naše* sunce koje je porodilo *našu* zemlju, i da smo beskrajno daleko od našeg sunca, ali sam odnekud svim svojim bićem pojmio da je ovo navlas isto onakvo sunce kao i naše, njegova kopija i dvojnik. Slatko, privlačno osjećanje zatreperi zanosno u mojoj duši – zavičajna snaga svijeta, onog istog koji me rodio, odjekne mi u srcu i preporodi ga, te osjetih život, onaj negdašnji život, prvi put onkraj groba.

– Ali, ako je to sunce, ako je to navlas isto onakvo sunce kao što je naše – uzviknuo sam – gdje je onda Zemlja?

Moj mi pratilac pokaže zvjezdicu što je sjala u tami smaragdnim sjajem. Letjeli smo ravno prema njoj.

– Pa zar su moguće takve kopije u svemiru, zar je zbilja takav zakon prirode?... A ako je ono ondje zemlja, zar je zbilja ista onakva zemlja kao što je naša... navlas ista onakva, nesretna, siromašna, ali draga i vječito voljena, i pobuđuje li istu onakvu bolnu ljubav prema sebi i u najnezahvalnije svoje djece kao što i naša pobuđuje?... – uzvikivao sam drhteći od neodoljive, zanosne ljubavi prema onoj svojoj rodnoj staroj zemlji koju sam bio napustio. Preda mnom promakne lik sirote djevojčice koju sam bio uvrijedio.

– Vidjet ćeš sve i sam – odgovori mi pratilac, s prizvukom nekakve tuge u glasu. Međutim, brzo smo se približavali planetu. Rastao mi je pred očima, već sam nazrijevao ocean, obrise Evrope, i odjednom mi u srcu plane nekakva velika, sveta ljubomora: »Kako može postojati ovakva kopija, i radi čega? Ja volim, i mogu voljeti, samo onu zemlju koju sam napustio, na kojoj su ostali tragovi moje krvi kad sam, nezahvalnik, hicem u srce oduzeo sam sebi život. Ali nikad, nikad nisam prestao voljeti onu zemlju, čak i one noći kad sam se rastajao s njom, volio sam je možda bolnije nego ikad. Ima li muka na ovoj novoj zemlji? Na našoj zemlji možemo istinski voljeti samo mučno i u mukama! Drugačije ne znamo voljeti i ne znamo za drugačiju ljubav. Želim muke da bih mogao voljeti. Želim, žudim, ovaj čas, da ljubim, polijevajući se

suzama, samo onu zemlju koju sam napustio, i neću, ne prihvaćam život ni na kojoj drugoj!...«

Ali me moj pratilac več bio ostavio. Odjednom sam se, ne znam ni sam kako, našao na toj drugoj zemlji, na jarkom svjetlu sunčanog dana, divnog kao raj. Stajao sam, čini mi se, na jednom od onih otoka što na našoj zemlji tvore Grčki arhipelag, ili negdje na obali kopna nedaleko od tog arhipelaga. Ama, sve je bilo navlas isto onako kao i kod nas, samo što je posvuda vladalo nekakvo blagdansko raspoloženje i kao da se slavila neka velika, sveta, napokon izvojevana pobjeda. Umilno smaragdno more tiho je zapljuskivalo obalu i cjelivalo je odajući joj ljubav očitu, bjelodanu, gotovo svjesnu. Visoko, krasno drveće dizalo se u svoj raskoši svojih boja, a njihovo bezbrojno lišće pozdravljalo me, uvjeren sam, svojim tihim, umilnim šušukanjem i kanda šaputalo nekakve ljubavne riječi. Bujna trava prelijevala se živim i mirisnim bojama. Ptice su u jatima letjele zrakom i, nimalo se ne plašeći, sjedale mi na ramena i na ruke, te me radosno lupkale svojim dragim, drhtavim krilašcima. Napokon sam ugledao i upoznao ljude te sretne zemlje. Sami su mi prišli, okružili me i izljubili. Djeca sunca, djeca svoga sunca – o, kako su bili divni! Nikad nisam na našoj zemlji vidio takve ljepote u čovjeka. Jedino bi se možda u naše djece, u njihovim prvim godinama života, mogao naći dalek, premda slabašan, odbljesak te ljepote. Oči tih sretnih ljudi blistale su vedrim sjajem. Lica su im bila obasjana razumom i nekakvom spoznajom koja je već dosegla spokojstvo, ali su bila razdragana; u riječima i glasovima tih ljudi odjekivala je djetinja radost. O, odmah, od prvog pogleda na njihova lica, pojmio sam sve, sve! Bila je to zemlja neoskvrnuta prvim grijehom, na njoj su živjeli ljudi koji nisu zgriješili, živjeli su u istom onakvom raju u kakvom su živjeli, po predaji, od pamtivijeka i naši preci koji su zgriješili, samo s tom razlikom što je ovdje cijela zemlja bila jedan te isti raj. Ti su se ljudi, radosno nasmiješeni, okupljali oko mene i milovali me; odveli su me k sebi i svaki se od njih trudio da me umiri. O, nisu me ništa pitali, ali kao da su već sve znali, tako mi se bar činilo, i kao da su željeli da što prije zbrišu tragove patnje s mog lica.

IV

Eto vidite; pa ipak – dobro, neka je to bio puki san! Ali ljubav tih nedužnih i divnih ljudi ostala je zauvijek u meni, osjećam kako me njihova ljubav i sad odande obasjava. Vidio sam ih svojim očima, upoznao ih i osvjedočio se, volio sam ih i patio poslije zbog njih. O, u hipu sam pojmio, čak i onda, da ih u mnogo čemu nikad neću potpuno shvatiti; meni, kao današnjem ruskom naprednjaku i mrskom Petrograđaninu, bilo je, na primjer, neshvatljivo kako toliko znaju, a nemaju naše znanosti. Ali ubrzo sam shvatio da je njihovo znanje nastajalo i hranilo se drugačijim otkrićima nego kod nas na Zemlji, i da su im i težnje bile sasvim drugačije. Oni nisu željeli ništa i bili su zadovoljni, nisu težili za tim da upoznaju život ovako kao što ga mi nastojimo upoznati, jer im u životu nije ništa nedostajalo. Ali znanje im je bilo dublje i uzvišenije nego što ga daje naša znanost, jer naša znanost kuša razjasniti što je život, sama teži da ga upozna ne bi li druge naučila kako da žive; a oni su i bez znanosti znali kako treba da žive, i to sam shvatio, iako nisam mogao shvatiti njihovo znanje. Pokazivali su mi svoje drveće, ali nisam mogao shvatiti ljubav koju osjećaju prema njemu gledajući ga – baš kao da razgovaraju sa sebi sličnim bićima. I, znate, možda i neću pogriješiti ako kažem da su razgovarali s drvećem! Da, otkrili su njegov jezik i uvjeren sam da ih je drveće razumjelo. Tako su gledali i na cijelu prirodu – na životinje koje su u miru živjele s njima, nisu ih napadale nego su ih voljele, jer su ih ljudi bili osvojili svojom ljubavlju. Pokazivali su mi zvijezde i govorili mi o njima nešto što nisam mogao shvatiti, ali sam uvjeren da su nekako općili sa zvijezdama na nebu, ne samo mislima već i nekim živim putem. O, ti se ljudi nisu ni trsili da ih razumijem, voljeli su me i bez toga, ali sam zato znao da ni oni mene neće nikad razumjeti, pa im zato gotovo ništa nisam govorio o našoj zemlji. Samo sam ljubio pred njima zemlju na kojoj su živjeli, obožavao sam ih bez riječi, a oni su to vidjeli i dopuštali da ih obožavam, nije ih bilo stid što ih obožavam zato što su i sami mnogo voljeli. Nisu patili zbog mene kad sam im koji put, plačući, cjelivao noge znajući radosno u svom srcu kakvom će mi snažnom ljubavlju uzvratiti. Kadikad sam se pitao u čudu – kako su mogli da za sve to vrijeme ne uvrijede ovakva stvora kakav sam ja, i da nijedanput ne probude, u takvu stvoru kakav sam ja, ljubomoru i zavist? Više puta sam se pitao kako sam mogao, hvalisav i lažljiv kakav jesam, da im ne pričam o svojim spoznajama o kojima,

naravno, nisu imali pojma, da ne poželim da ih zadivim njima, ili da ih iznesem bar iz ljubavi prema njima. Bili su nestašni i radosni kao djeca. Bazali su po svojim divnim gajevima i šumama, pjevali svoje divne pjesme, hranili se laganom hranom – plodovima svoga drveća, medom svojih šuma i mlijekom životinja koje su ih voljele. Za svoju hranu i odjeću radili su malo i lako. Vodili su ljubav i rađali djecu, ali nikad nisam zapazio kod njih da ih je spopala *divlja* strast koja obuzima gotovo sve ljude na našoj zemlji, sve i svakog, i koja je jedini izvor gotovo svih grijeha našeg ljudskog roda. Radovali su se netom rođenoj djeci kao novim sudionicima u njihovu blaženstvu. Među njima nije bilo svađe ni ljubomore, nisu ni znali što to znači. Djeca su im bila zajednička zato što su svi tvorili jednu obitelj. Kod njih gotovo kao da i nije bilo bolesti, iako je postojala smrt, a starci su im umirali mirno, kao da tonu u san, okruženi ljudima što su se opraštali s njima, blagoslivljajući ih, smiješeći im se, pa i sami ispraćani vedrim osmijesima. Žalosti i suza nisam vidio u tim časovima, nego samo ljubav koja je prerastala, tako reći, u zanos, ali u miran, zadovoljan, produhovljen zanos. Čovjek bi mogao pomisliti da su općili sa svojim pokojnicima i nakon njihove smrti i da se zemaljska povezanost među njima nije prekidala smrću. Gotovo da me nisu razumjeli kad sam ih pitao o vječnom životu, ali su, očito, bili toliko tvrdo uvjereni u nj da uopće nisu sebi zadavali to pitanje. Nisu imali hramova, ali su bitno, živo i neprekidno bili vezani za svemirsku cjelinu; nisu imali vjere, ali su zato pouzdano znali da će se, kad se njihova zemaljska radost ispuni do granica zemaljske prirode, još svestranije povezati, i živi i mrtvi, sa svemirskom cjelinom. Čekali su taj čas radosno ali strpljivo, nisu ginuli za njim nego kao da su ga već predosjećali srcem, pa su i razgovarali o tom predosjećaju. Uvečer, prije odlaska na počinak, rado su pjevali u skladnim i složnim zborovima. U tim pjesmama očitovali su sve osjećaje koje je izazvao u njima protekli dan, slavili su ga i opraštali se s njim. Slavili su prirodu, zemlju, mora i šume. Rado su sastavljali pjesme jedan o drugome i hvalili jedan drugoga, kao djeca; bile su to sasvim priproste pjesmice, ali su izvirale iz srca i prožimale srca. Međutim, ne samo u pjesmama nego kao da su i cijeli život provodili uživajući samo jedan u drugome. Bila je to nekakva opća i posvemašnja zaljubljenost. Neke njihove pjesme, svečane i zanosne, nisam pravo ni razumio. Razumio sam im riječi, ali nikad nisam mogao do kraja proniknuti u njihov smisao. On kao da je ostajao nedostupan mom umu, ali mi je zato neprimjetno i sve više i više prodirao u srce. Često sam im kazivao da sam sve to već

odavno predosjećao, da sam svu tu radost i slavu naslućivao i na našoj zemlji, u zamamnoj sjeti koja gdjekad nabuja do nesnosne čamotinje; da sam naslućivao sve njih i njihovu slavu u snovima svoga srca i u snatrenjima svog uma, da često na našoj zemlji nisam mogao bez suza gledati sunce kako zalazi... Da se u mojoj mržnji prema ljudima na našoj zemlji uvijek krila tuga – zašto ih ne mogu mrziti a da ih ne volim, zašto im, htio-ne htio, moram opraštati; a u mojoj ljubavi prema njima krila se tuga – zašto ih ne mogu voljeti a da ih ne mrzim? Slušali su me, i vidio sam da ne mogu ni zamisliti to što govorim, ali mi nije bilo žao što im o tome govorim – znao sam da razumiju svu snagu mog tugovanja za onima koje sam napustio. Da, kad su me gledali svojim umiljatim očima prožetim ljubavlju, kad sam osjećao da uz njih i moje srce postaje isto onako nedužno i istinoljubivo kao i njihova srca, nije mi bilo žao što ih ne razumijem. Dah mi je zastajao od osjećaja životne punoće, i nijemo sam ih obožavao.

O, sad mi se svi smiju u brk i uvjeravaju me da se ni u snu ne mogu vidjeti takve pojedinosti kakve sad iznosim, da me u snu obuzeo i prožeo samo jedan osjećaj koji je porodilo moje srce u bunilu, a da sam pojedinosti izmislio kad sam se već probudio. Kad sam im priznao da je možda zaista tako – bože, kako su mi se nasmijali u brk i kakvo sam im veselje pričinio! Pa da, dakako da me je bio obuzeo samo dojam tog sna i da se samo taj dojam sačuvao u mom ranjenom srcu – ali su zato zbiljski likovi i oblici moga sna, to jest oni koje sam uistinu vidio u samom času snivanja, bili toliko puni sklada, toliko čarobni i divni, i toliko istiniti da, naravno, nisam bio kadar, kad sam se probudio, da ih izrazim našim slabim riječima, tako da su se morali nekako sakriti u mom umu – prema tome, možda sam doista sam, nesvjesno, morao poslije izmisliti pojedinosti, te sam ih, naravno iskrivio, pogotovo zbog žarke želje da ih što prije i kako-tako ispripovjedim. Ali zašto ne bih vjerovao da je sve tako i bilo? Bilo je, možda, i tisuću puta ljepše, vedrije i radosnije nego što pričam. Neka je i bio puki san, ali sve je to moralo postojati. Znate šta, odat ću vam jednu tajnu – sve to možda i nije bio puki san! Jer, tada se zbilo tako nešto, nešto toliko užasno istinito, da se to nije moglo prisniti. Recimo da je moje srce porodilo taj moj san, ali zar je moglo samo poroditi tu užasnu istinu koju sam poslije upoznao? Kako bih je mogao sam u svom snu izmisliti ili ishitriti? Pa zar su se moje majušno srce i moj hiroviti, ništavni um mogli dovinuti do takva otkrića istine! O, prosudite i sami – do sada sam tajio, ali sad ću izreći i tu istinu. Naime, ja sam ih... sve pokvario!

V

Da, da, na kraju sam ih sve pokvario! Kako se to moglo dogoditi – ne znam, ali se dobro svega sjećam. San je proletio kroz tisućljeća i ostavio u meni samo osjećaj cjeline. Znam samo da sam ja bio uzročnik prvog grijeha. Kao ona odvratna trihina, kao bacil kuge koji zarazi cijele države, tako sam i ja zarazio svu tu zemlju koja je do tada bila sretna i bezgrešna. Naučili su se lagati i zavoljeli laž, i upoznali ljepotu laži. O, to je možda počelo *nevino*, od šale, od koketerije, od ljubavne igre, pa zaista možda i od bacila, ali je taj bacil laži prodro u njihova srca i svidio im se. Zatim se ubrzo rodila ljubavna strast, strast je porodila ljubomoru, a ljubomora – okrutnost... Ama, ne znam, ne sjećam se, ali ubrzo, začas je pala prva krv – začudili su se i zgrozili, pa se počeli razilaziti i razjedinjavati. Pojavili su se savezi, ali su to već bili savezi jednih protiv drugih. Počeli su padati prijekori i prigovori. Upoznali su stid i proglasili stid za vrlinu. Rodio se pojam časti, i svaki je savez istaknuo svoju zastavu. Počeli su mučiti životinje, pa su životinje pobjegle od njih u šumu i postale im neprijatelji. Počela je borba za odvajanje, za samostalnost, za osobnost, za moje i tvoje. Počeli su govoriti različitim jezicima. Upoznali su žalost i zavoljeli je, žudjeli su za mukama i govorili da se do istine dolazi samo mukama. Tada se kod njih pojavila znanost. Kad su postali zli, počeli su govoriti o bratstvu i humanosti i shvatili su te ideje. Kad su postali zločinci, izmislili su pravdu i propisali sami sebi cijele zakonike ne bi li je očuvali, a da osiguraju zakonike, podigli su giljotinu. Jedva su se sjećali onog što su izgubili, nisu htjeli ni povjerovati da su nekoć bili nedužni i sretni. Ismijavali su i samu mogućnost te prijašnje sreće i nazivali je tlapnjom. Nisu je mogli ni zamisliti u opipljivu obliku, ali za divno čudo – pošto su izgubili svaku vjeru u negdašnju sreću i prozvali je bajkom – toliko su zaželjeli da opet, iznova, budu nedužni i sretni da su pali na koljena pred željama svog srca, kao djeca, proglasili tu želju božanstvom, podigli hramove i počeli se moliti toj svojoj ideji, toj svojoj »želji« i, premda u isto vrijeme nisu uopće vjerovali u njenu ostvarljivost i realnost, obožavali su je i klanjali joj se sa suzama u očima. Međutim, da su se ikako mogli vratiti u ono nedužno i sretno doba koje je prošlo, i da im ga je tko iznenada opet pokazao i upitao ih: žele li se vratiti u nj – zacijelo bi bili odbili. Meni su ovako odgovarali: »Pa neka smo i lažljivi, opaki i nepravedni, sve to mi *znamo* i plačemo zbog toga, i mučimo se, i

kinjimo se, i kažnjavamo sami sebe, možda i više nego što će nas kazniti onaj milostivi sudac koji nam bude sudio i kome imena ne znamo. Ali imamo znanost i s njenom ćemo pomoću iznova otkriti istinu, samo ćemo je tada svjesno prihvatiti, znanje je iznad osjećaja, a spoznaja o životu – iznad života. Znanost će nam podariti mudrost, mudrost će nam otkriti zakone, a poznavanje zakona sreće jest iznad same sreće.« Eto što su govorili, a nakon takvih riječi svaki bi od njih zavolio sebe više od svih ostalih – i nisu ni mogli drugačije. Svaki je od njih postao toliko ljubomoran na sama sebe da se svim silama trudio samo da ponizi i omalovaži sve druge oko sebe, to mu je bilo najpreče od svega. Pojavilo se ropstvo, pojavilo se čak i dragovoljno ropstvo – slabi su se rado pokoravali jačima, samo pod uvjetom da im jači pomognu u tlačenju još slabijih od njih. Pojavili su se pravednici koji su dolazili k tim ljudima sa suzama u očima i govorili im o njihovoj oholosti, o tome kako su izgubili mjeru i sklad, kako su izgubili svaki stid. Njima su se izrugivali ili ih kamenovali. Sveta se krv prolijevala na pragovima hramova. Zato su se počeli javljati ljudi koji su se domišljali kako da se svi opet tako združe da svaki, ne prestajući voljeti samog sebe više od ostalih, u isti mah ne smeta nikome drugome, pa da žive tako nekako svi zajedno u složnom društvu. Pravi su se ratovi vodili zbog te ideje. Svi su bojovnici u isto vrijeme tvrdo vjerovali da će znanost, mudrost i nagon za samoodržanjem nagnati napokon ljude da se ujedine u složno i razumno društvo, i zato su se, da bi pospješili taj proces, mudraci trudili da što prije istrijebe sve one manje mudre koji ne razumiju njihovu ideju, kako im ne bi omeli pobjedu. Ali je nagon za samoodržanjem počeo brzo slabiti, pojavili su se oholice i bludnici koji su otvoreno tražili sve ili ništa. Da bi stekli sve, pribjegavali su zločinu, a kad im to ne bi pošlo za rukom – samoubojstvu. Pojavile su se religije koje su slavile ništavilo i uništavanje samog sebe radi vječnog mira u ništavilu. Napokon su se ti ljudi zamorili od besmislenog truda i na licima im se javili tragovi patnje, i ti su ljudi počeli propovijedati da je patnja ljepota, jer se misao očituje samo u patnji. I počeše veličati patnju u svojim pjesmama. Hodao sam među njima, kršio ruke i plakao zbog njih, ali sam ih volio možda još više nego prije, kad im na licima nije bilo još traga patnji i kad su bili nedužni i onako divni. Zavolio sam njihovu zemlju, koju su sami oskvrnuli, još više nego dok je bila raj, samo zato što se na njoj javila nesreća. Oduvijek sam, jao, volio nesreću i žalost, ali samo za sebe, za sebe, a zbog njih sam plakao i žalio ih. Pružao sam im ruke u svom očaju, okrivljujući, proklinjući i

prezirući sam sebe. Govorio sam im da sam sve to učinio ja, samo ja; da sam im ja donio razvrat, zarazu i laž! Preklinjao sam ih neka me raspnu na križ, učio sam ih kako da naprave križ. Nisam mogao, nisam bio kadar da se ubijem sam, ali sam htio da me udare na muke, žudio sam za mukama, žudio sam da mi u tim mukama istekne krv sve do posljednje kapi. Ali su mi se samo podsmjehivali, dok me na kraju nisu proglasili luđakom. Opravdavali su me, kazivali da su dobili samo ono što su sami željeli, i da je do svega toga moralo doći. Napokon su mi kazali da im postajem opasan i da će me strpati u ludnicu ako ne umuknem. Tada mi je dušu tako snažno obuzela žalost da mi se srce steglo, i osjetio sam da ću umrijeti, i tada... eto, tada sam se probudio.

Bilo je već jutro, naime još nije bilo svanulo, ali je bilo već oko šest sati. Probudio sam se u onom istom naslonjaču, svijeća je bila potpuno dogorjela, kod kapetana su svi spavali i u stanu je vladala tišina kao malokad. Ponajprije sam skočio na noge neobično začuđen; nikad mi se nije ništa slično dogodilo, čak ni takve trice kao, na primjer, to da još nikad nisam tako zaspao u svom naslonjaču. Tada, iznenada, dok sam stajao i pribirao se, spazim pred sobom svoj revolver, spreman, nabijen, ali ga istog trena odgurnem od sebe! O, sad hoću živjeti, živjeti! Podignem ruke i zazovem vječnu istinu; ne zazovem nego zaplačem; zanos, neizmjeran zanos ispuni mi cijelo biće. Da, živjeti i – propovijedati! Tog se istog trena odlučim da ću propovijedati, i to, naravno, sve do kraja života! Idem da propovijedam, želim da propovijedam – što? Istinu, jer sam je vidio, vidio sam je svojim očima, vidio sam svu njenu slavu!

I eto, od tada i propovijedam! Osim toga – volim sve one koji mi se podsmjehuju, volim ih više nego sve ostale. Zašto je to tako – ne znam i ne mogu to razjasniti, ali neka samo bude tako. Kažu da sam već zabludio, naime ako sam već sad zabludio, što li će tek biti poslije? To je živa istina – zabludio sam, i možda će poslije biti još i gore. I naravno, zabludjet ću još više puta dok ne nađem pravi način kako da propovijedam, naime kojim riječima i kojim djelima, jer je to vrlo teško pogoditi. Meni je i sad sve to jasno kao dan, ali recite i sami – tko nikad ne zabludi? Pa ipak, svi idu za jednim te istim, barem svi teže za jednim te istim, od mudraca do posljednjeg razbojnika, samo različitim putovima. To je stara istina, ali evo što je tu novo – ja i ne mogu suviše zabludjeti. Budući da sam vidio istinu, vidio sam i znam da ljudi mogu biti divni i

sretni a da ne izgube sposobnost da žive na Zemlji. Ne želim i ne mogu vjerovati da je zlo normalno ljudsko stanje. A eto, oni se svi upravo tom mom uvjerenju podsmjehuju. I kako ne bih u to vjerovao kad sam vidio istinu – nije da sam je dokučio svojim umom, nego sam je vidio, vidio, i njen *živi lik* ispunio mi je dušu zanavijek. Vidio sam je u tako cjelovitom obliku da ne mogu vjerovati da je ne može biti kod ljudi. Pa kako onda da zabludim? Zabrazdit ću, dakako, čak i više puta, možda ću čak i govoriti tuđim riječima, ali ne zadugo – živi lik onoga što sam vidio ostat će zasvagda sa mnom i svagda će me napućivati i upućivati. O, oran sam i svjež, i idem, idem, pa ma ovo trajalo i tisuću godina. Isprva sam, znate, htio čak zatajiti da sam ih sve pokvario, ali je to bila greška – eto, to je bila već prva greška! Međutim, istina mi je šapnula da *lažem*, očuvala me i izvela na pravi put. Ali, kako da uredimo raj – ne znam, zato što ne umijem to iskazati riječima. Nakon onog sna izgubio sam riječi. Bar one glavne riječi, najpotrebnije. Ali nije važno – idem i neprestano ću govoriti, neumorno, jer sam ipak vidio na svoje oči, iako ne znam ispričati ono što sam vidio. Ali baš to podrugljivci ne razumiju: »Sanjao,« vele, »puko bunilo, halucinacije.« Eh! Velike li mudrosti! A kako se samo ponose! San? Što je san? A zar naš život nije san? Reći ću i više – neka, neka se to nikad ne zbude i neka ne bude raja (to mi je i samom jasno!) – pa ipak ću propovijedati. Inače ja to tako jednostavno – za jedan dan, *za jedan sat* – sve bi se moglo lijepo urediti! Glavno je – voli druge kao samog sebe, eto, to je ono glavno, i to je sve, ama baš ništa više ne treba – i odmah ćeš znati kako da se središ. Ipak, to je samo stara istina koja je milijardu puta ponovljena i pročitana, samo što nije uhvatila korijena! »Spoznaja o životu jest iznad života, poznavanje zakona sreće jest iznad same sreće« – eto, s tim se treba uhvatiti ukoštac! I uhvatit ću se. Samo ako svi budu htjeli, sve će se začas urediti.

A onu sam djevojčicu našao... I idem! Idem!

PUŠKIN

Govor održan 8. lipnja 1880. na sjednici Društva ljubitelja ruske književnosti

Puškin je izvanredna i, možda, jedinstvena pojava ruskoga duha[1], rekao je Gogolj. A ja dodajem: i proročanska. Jest, u njegovoj pojavi ima za sve nas, Ruse, nešto neosporno proročanski. Puškin se javlja upravo pri samu buđenju naše prave svijesti, koja u našem društvu jedva da se bila probudila i oživjela cijelo stoljeće nakon Petrove reforme, a njegova pojava mnogo pridonosi da se rasvijetli naš mračni put novim svjetlom što nas vodi. Eto, u tom je smislu Puškin proročanstvo i putokaz. Ja dijelim stvaralaštvo našega velikog pjesnika na tri razdoblja. Ne govorim sad kao književni kritičar – dotičući se Puškinova stvaralaštva, želim samo razjasniti svoju misao o njegovu proročanskom značenju za nas, i što podrazumijevam pod tom riječju. Napomenut ću, ipak, usput, da razdoblja Puškinova stvaralaštva nisu, čini mi se, oštro odijeljena jedno od drugog. Početak *Onjegina*, na primjer, pripada, po mom sudu, još prvom razdoblju pjesnikova stvaralaštva, a završen je u drugom razdoblju, kad je Puškin već našao svoje ideale u domovini, prigrlio ih i zamilovao svom svojom nježnom i pronicavom dušom. Isto se tako obično govori da je u prvom razdoblju svoga stvaralaštva Puškin nasljedovao evropskim pjesnicima – Parnyju[2], Andréu Chénieru i drugima, a napose Byronu. Jest, svakako, evropski su pjesnici snažno utjecali na razvoj njegova genija, pa i utjecali su na njega sve do kraja života. Ipak, čak i najranije Puškinove poeme nisu bile puke imitacije, već se i u njima očitovala izvanredna samostalnost njegova genija. U

[1] Iz Gogoljeva članka »Dvije-tri riječi o Puškinu« objavljenom u *Arabeskama* god. 1835.

[2] Évariste-Désiré de Parny (1753–1814), francuski pjesnik i Puškinov ljubimac u mladim godinama.

imitacijama se nikad ne iskazuju takve osobne patnje i takva duboka svijest kakve je Puškin zasvjedočio, na primjer, u *Ciganima* – poemi koju apsolutno ubrajam još u prvo razdoblje njegova stvaralaštva. Ne mislim tu na stvaralačku snagu i na silovitost, kojih ne bi bilo u toj mjeri da je pjesnik samo oponašao druge. U tipu Aleka, junaku poeme *Cigani*, očituje se već snažna i duboka, posve ruska misao koja će poslije biti izražena onako skladno i potpuno u *Onjeginu*, gdje se, tako reći, taj isti Aleko ne pojavljuje više u fantastičnom svjetlu nego u opipljivu, realnu i shvatljivu obliku. U Aleku je Puškin već otkrio i genijalno ocrtao tu nesretnu skitnicu u rođenoj domovini, tog povijesnog ruskog patnika koji se historijski nužno pojavio u našem društvu otuđenom od naroda. Dakako da ga nije našao samo kod Byrona. To je pravi naš tip, besprijekorno pogođen, tip koji se odavno i zadugo nastanio kod nas, u našoj ruskoj zemlji. Ti ruski beskućnici i skitnice skitaju se i dan-danas, i još se dugo, čini se, neće zatrti. Pa ako u ovo naše doba ne odlaze više u ciganske čerge da kod Cigana, u njihovu divljem i svojevrsnom načinu života, traže svoje zemaljske ideale i smirenje u krilu prirode, smirenje od zbrkanog i besmislenog života naše ruske inteligencije, sad se odaju socijalizmu, kojeg za Alekova života još nije bilo, prelaze u novoj vjeri na drugu njivu i revno na njoj rade, vjerujući, kao i Aleko, da će fantastičnim radom ostvariti svoje ciljeve i sreću, ne samo za sebe same nego i za cijeli svijet. Jer, ruskoj je skitnici, da bi se smirila, prijeko potrebna upravo sreća cijeloga svijeta – inače se neće primiriti; naravno, dok je riječ samo o teoriji. To je opet onaj isti Rus, samo u drugo doba. Taj se čovjek, ponavljam, pojavio upravo na početku drugog stoljeća nakon Petrove velike reforme, u našoj inteligenciji otuđenoj od naroda, od narodne snage. Ah, golema je većina ruskih inteligenata i onda, za Puškinova života, i sada, u ovo naše doba, služila i služi mirno kao činovnici, u državnoj ili željezničkoj službi i u bankama, ili jednostavno zarađuje novac na različne načine, ili se bavi čak i znanošću, drži predavanja – i sve to redovito, polako i mirno, dobiva plaću, igra preferans, bez ikakve težnje da bježi u ciganske čerge ili na neka druga mjesta koja bolje odgovaraju našem dobu. Najviše ako se malo poigraju liberalnosti »s natruhom evropskog socijalizma«, kojem je, međutim, prirodan dobroćudni ruski karakter – ali je sve to samo pitanje vremena. Kakva je razlika u tome što se jedan još nije ni uznemirio, a drugi je već dospio doći do zatvorenih vrata i udariti snažno o njih čelom. Sve ih očekuje u svoje vrijeme isto, ako ne stupe na spasonosni put smjerna druženja s narodom.

Pa ako ih i ne očekuje baš sve: dovoljni su samo oni »izabrani«, dovoljno je da se samo desetina njih uznemiri, pa da ostala golema većina nema od njih više mira. Aleko još, naravno, ne umije pravo izraziti svoju čežnju – kod njega je sve to još nekako apstraktno, on samo čezne za prirodom, žali se na visoko društvo, teži za nečim općim, oplakuje istinu koju je negdje netko izgubio i koju on nikako ne može pronaći. Ima tu ponešto od Jean-Jacquesa Rousseaua. U čemu je ta istina, gdje bi se i u čemu mogla očitovati, i kad je zapravo izgubljena, to, naravno, ne može ni on sam reći, ali iskreno pati. Taj fantastični i nestrpljivi čovjek nada se zasad spasu samo od vanjskih pojava; tako i mora biti: istina je, kao da veli, negdje izvan njega, možda negdje u drugim zemljama, evropskim, na primjer, s njihovim čvrstim vjekovnim uređenjem, s njihovim utvrđenim društvenim i građanskim životom. I nikad neće shvatiti da je istina ponajprije u njemu samom, pa i kako da to shvati – on u svojoj zemlji nije svoj, već se odavno odvikao od rada, nema kulture, odrastao je kao šiparica u internatu između četiri zida, obavljao je čudne i mehaničke poslove, već prema tome kojoj je klasi pripadao, od onih četrnaest klasa na koje je podijeljeno rusko obrazovano društvo. Zasad je tek otkinuta travka koju nosi vjetar. I to osjeća i zbog toga pati, često i vrlo bolno! Pa i šta ako je, premda je možda pripadao nasljednom plemstvu i čak, vjerojatno, posjedovao kmetove, dopustio sebi, na osnovi svoje plemićke slobode, sitan hir da se zanese ljudima koji žive »bez zakona« i da neko vrijeme u ciganskoj čergi vodi i pokazuje medu? Dakako da je žena, »divlja žena«, kako reče jedan pjesnik, mogla najprije probuditi u njemu nadu da će se osloboditi svoje čežnje, pa se, prožet lakoumnom ali strastvenom vjerom, baca u naručaj Zemfiri: »Evo,« kao da veli, »gdje mi je izlaz, evo gdje mi je možda sreća, ovdje, u krilu prirode, daleko od visokog društva, ovdje, kod ljudi koji ne znaju za civilizaciju ni za zakone!« I što se događa? Čim se sukobio s uvjetima te divlje prirode, nije se suzdržao, zakrvavio je ruke. Nesretni sanjar nije odgovarao ne samo svjetskoj harmoniji nego ni Ciganima, i oni ga izgone – bez odmazde, bez gnjeva, uzvišeno i prostodušno:

Ostavi nas, oholi čovječe;
Divlji smo, živimo bez zakona,
Ne mučimo, ne skidamo glave.

Sve je to, naravno, fantastično, ali je »oholi čovjek« realan i dobro pogođen. Prvi ga je kod nas Puškin pogodio, i to valja

upamtiti. Upravo je takav, ako mu samo što nije po volji, pakosno će mučiti i ubiti da spere uvredu, ili, što je još lakše, sjetit će se da pripada jednoj od četrnaest klasa, pa će sam možda zavapiti (i to se događalo) i pozvati u pomoć zakon koji muči i ubija, samo da se osveti za osobnu uvredu. Ne, ta genijalna poema nije oponašanje! Tu se već nazrijeva rusko rješenje pitanja, »prokletog pitanja«, po narodnom vjerovanju i istini: »Smiri se, ponosni čovječe, i najprije skrši svoj ponos! Smiri se, dokoni čovječe, i najprije poradi na svojoj njivi«, eto, to je rješenje po narodnoj istini i narodnom razumu. »Nije izvan tebe istina nego u tebi samom; nađi sebe u sebi, pokori sebe samom sebi, zagospodari sam sobom pa ćeš ugledati istinu. Nije u stvarima ta istina, nije izvan tebe ili negdje preko mora, nego ponajprije u tvom trudu oko sebe. Pobijediš li sama sebe, nadvladaš li sama sebe – postat ćeš slobodan kao što nisi nikad ni sanjao da možeš biti, i započet ćeš veliko djelo, i druge ćeš osloboditi, i ugledat ćeš sreću jer će ti se život ispuniti, i shvatit ćeš napokon svoj narod i njegovu svetu istinu. Svjetska harmonija nije ni kod Cigana, ni bilo gdje drugdje – ako je ti prvi nisi dostojan, nego si pakostan i ohol i tražiš život badava, čak i ne pomišljajući da za nj treba nešto platiti. Takvo je rješenje pitanja već snažno nagoviješteno u Puškinovoj poemi, a još je jasnije izraženo u *Jevgeniju Onjeginu*, poemi koja nije više fantastična nego opipljivo realna, u kojoj je pravi ruski život oličen takvom stvaralačkom snagom i tako savršeno kao nikad prije Puškina, pa možda i poslije njega.

Onjegin dolazi iz Petrograda – svakako iz Petrograda, to je doista bilo prijeko potrebno u poemi, i Puškin nije mogao izostaviti tako krupan realan podatak iz biografije svoga junaka. Ponavljam opet, to je onaj isti Aleko, osobito poslije, kad ojađeno uzvikuje:

Zašto, ko tulski porotnik,
Ne ležim uzet u postelji?

Ali sad, na početku poeme, još je napola gizdelin i svjetski čovjek, još je premalo živio da bi se mogao do kraja razočarati u životu. Ali ga već počinje spopadati i uznemirivati

Bijes plemenit dosade potajne.

U zabiti, u srcu svoje domovine, on nije, naravno, kod sebe, kod kuće. Ne zna što da tu radi, i osjeća se kod sebe kao da je u

gostima. Poslije, kad se ojađen skita po domovini i po stranim zemljama, neosporno pametan i neosporno iskren čovjek, još se više osjeća i među tuđima tuđ sam sebi. Doduše, voli svoju zemlju, ali se ne uzda u nju. Čuo je, naravno, i o idealima svoje domovine, ali im ne vjeruje. Vjeruje samo da se ama baš ništa ne može raditi na rodnoj njivi, a one koji vjeruju da se može – kojih je i onda, kao i sada, bilo malo – gleda smješkajući se samilosno. Lenskog je ubio iz puke čamotinje, tko zna, možda iz čežnje za svjetskim idealom – to je i te kako slično nama, posve vjerojatno. Tatjana nije takva – to je čvrst tip koji čvrsto stoji na svom tlu. Dublja je od Onjegina i, naravno, pametnija. Samim svojim nagonom naslućuje gdje je i u čemu istina, što se i pokazalo na kraju poeme. Možda bi čak bilo bolje da je Puškin nazvao svoju poemu Tatjaninim imenom, a ne Onjeginovim, jer je ona nesumnjivo glavna junakinja. Ona je pozitivni tip, a ne negativni, ona je tip pozitivne ljepote, ona je apoteoza ruske žene, i njoj je pjesnik namijenio da iskaže misao poeme, u onom glasovitom prizoru posljednjeg susreta Tatjane s Onjeginom. Moglo bi se čak reći da se tako lijep pozitivni tip ruske žene nije više gotovo ni pojavio u našoj lijepoj književnosti – osim možda lik Lize u Turgenjevljevu *Plemićkom gnijezdu*. Ali zbog navike da gleda sve s visoka, Onjegin nije pravo ni zapazio Tatjanu kad ju je prvi put sreo u zabiti, u čednom liku neporočne, nevine djevojke koja se od prvog časa onako snebila pred njim. Nije umio razabrati u tom sirotom djevojčetu razvijenost i savršenstvo, i možda je zaista držao da je ona »moralni embrij«. Da je ona embrij, i to pošto mu je napisala ono pismo! Ako je tko u toj poemi moralni embrij, onda je to, naravno, on sam, Onjegin, o tom nema dvojbe. A nije ju nikako ni mogao upoznati – zar on poznaje ljudsku dušu? On je daleko od života, zauvijek će ostati nemiran sanjar. Nije ju upoznao ni poslije, u Petrogradu, u liku ugledne dame, kad je, po vlastitim riječima, u pismu Tatjani, »dokučio dušom svojom sva joj savršenstva«. Ali, to su puke riječi – ona je prošla u njegovu životu mimo njega a da je nije upoznao ni procijenio; u tome je tragedija njihove priče. E, da je onda, na selu, pri njihovu prvom susretu, došao onamo i Childe-Harold iz Engleske ili, štoviše, kojim slučajem, lord Byron glavom, pa da je zapazio njenu stidljivu, čednu ljupkost i da ga je upozorio na nju, e, onda bi Onjegin bio odmah osupnut, i zadivljen, jer su ti svjetski patnici katkad teško opterećeni duhovnim sluganstvom! Ali to se nije dogodilo, i tragač za svjetskom harmonijom održao joj je propovijed, postupio ipak vrlo pošteno i otputio se, sa svojom svjetskom tugom i krvlju na rukama, koju je

prolio u glupu gnjevu, da se skita po domovini a da je i ne primjećuje, i da, pucajući od zdravlja i snage, kliče i kune:

Evo, mlad sam, krv u meni vri,
Što da čekam, čama, čama!

To je Tatjana shvatila. U besmrtnim strofama svoga romana, pjesnik ju je opisao kako dolazi u kuću tog čovjeka koji joj je toliko čudnovat i zagonetan. Neću govoriti o umjetničkoj vrijednosti, nenadmašivoj ljepoti i dubini tih strofa. Evo je u njegovu kabinetu gdje razgleda njegove knjige, stvari, potrepštine, i nastoji preko njih proniknuti u njegovu dušu, odgonetnuti zagonetku, i »moralni embrij« zastaje, napokon, zamišljeno, čudno se smješka, naslućujući rješenje zagonetke, i usne joj tiho šapću:

Da nije parodija on?

Jest, morala je to prošaptati, dosjetila se jadu. Poslije, u Petrogradu, nakon dugog vremena, kad su se ponovo sreli, ona ga već poznaje u dušu. Uostalom, tko je ono rekao da je mondeni, dvorski život pogubno djelovao na njenu dušu i da su je upravo položaj otmjene dame i nova mondena shvaćanja donekle potakla da odbije Onjegina? Ne, nije tako bilo. Nije, to je ona ista Tanja, ona ista nekadašnja Tanja sa sela! Nije iskvarena, naprotiv, tišti je taj raskošni petrogradski život, skršena je i pati; mrzak joj je položaj otmjene dame, a tko o njoj drugačije misli, taj uopće ne razumije što je Puškin htio reći. I eto, ona odlučno govori Onjeginu:

Al ja sam drugom sada žena
I navijek ću mu biti vjerna.

Izrekla je to kao prava Ruskinja, u tome je njena apoteoza. Ona izriče istinu cijele poeme. Ah, neću ni riječi kazati o njenim vjerskim uvjerenjima, o njenu pogledu na sakrament braka – ne, u to neću dirati. Ali, kako: je li zato odbila da pođe s njim, iako mu je sama rekla: »volim vas«, zato što, »kao Ruskinja« (a ne kao kakva južnjakinja ili Francuskinja), nije sposobna za odvažan korak, nije kadra krenuti novim putom, nije kadra žrtvovati čari počasti, bogatstva, društvenog uspjeha, uvjete kreposti? Pa Ruskinja je odvažna. Ruskinja će odvažno poći za onim u što vjeruje, i to je dokazala. Ali je »drugom žena i navijek će mu biti vjerna«. Kome to, čemu će biti vjerna? Kojim dužnostima? Zar onom

starom generalu koga ne može voljeti jer voli Onjegina, i za koga se udala samo zato što ju je »uplakana molila i preklinjala mati«, a u njenoj je pozlijeđenoj, ranjenoj duši bio samo puki očaj, bez trunka nade, bez tračka svjetla? Jest, bit će vjerna tom generalu, svome mužu, čestitu čovjeku koji je voli, poštuje i ponosi se njome. Ako ju je i »molila mati«, ona je sama, a ne neka druga, dala svoj pristanak, sama se zaklela da će mu biti poštena žena. Ako se i udala za nj iz očaja, sad je on njezin muž i njena bi ga nevjera osramotila, okaljala i satrla. A zar može čovjek zasnovati svoju sreću na tuđoj nesreći? Sreća nije samo u ljubavnim slastima nego i u uzvišenoj duhovnoj harmoniji. Kako da se smiri duh ako nad njim lebdi nepošten, okrutan i nečovječan čin? Zar da ona bježi samo zato što je ondje čeka sreća? Ali, kakva može biti ta sreća ako je zasnovana na tuđoj nesreći? Dopustite, zamislite da sami gradite zdanja ljudske sudbine, u namjeri da na kraju usrećite ljude, da im napokon dadete mir i bezbrižnost. I eto, zamislite isto tako da je radi toga neophodno potrebno i neminovno da dotučete samo jedno jedino ljudsko stvorenje, štoviše, stvorenje koje i nije osobito vrijedno, nego je čak, s nekog stanovišta, i smiješno, koje nije nikakav Shakespeare nego običan čestit starac, muž mlade žene, u čiju ljubav on slijepo vjeruje, premda joj srce uopće ne poznaje, koju poštuje, kojom se ponosi, s kojom je sretan i bezbrižan. I eto, samo njega treba osramotiti, obeščastiti i dotući, i na suzama tog obeščašćenog starca podići svoje zdanje! Biste li pristali da pod tim uvjetom budete graditelj takva zdanja? Eto vam pitanja. I možete li i načas dopustiti pomisao da bi ljudi, za koje ste podigli to zdanje, pristali da prime od vas tu sreću, ako je u njene temelje ugrađena patnja, recimo čak i beznačajna stvorenja, ali okrutno i nepravedno dotučena, i da bi ti ljudi zauvijek ostali sretni kad bi primili tu sreću? Recite je li Tatjana mogla učiniti drukčije, onako uzvišene duše, onako napaćena srca? Nije, čista ruska duša ovako prosuđuje: »Pa neka, neka se sama odreknem sreće, neka je moja nesreća neizmjerno veća od nesreće tog starca, neka, najposlije, nitko nikad, pa ni taj starac, ne sazna za moju žrtvu i ne procijeni je, ipak neću da se usrećim tako da upropastim drugoga!« Tragedija je tu, ona se i zbiva, granica se više ne može prijeći, već je kasno i, eto, Tatjana otpravlja Onjegina. Netko će reći: ali i Onjegin je nesretan, jednog je spasila a drugog upropastila! Ali, dopustite, to je već drugo pitanje, štoviše, možda i najvažnije u cijeloj poemi. Usput budi rečeno, pitanje zašto Tatjana nije pošla s Onjeginom ima kod nas, bar u našoj književnosti, svojevrstan i vrlo značajan historijat, pa sam zato i

dopustio sebi da ovoliko razglabam o tom pitanju. A najznačajnije je što je moralno rješenje toga pitanja bilo u nas vrlo dugo podvrgnuto sumnji. Evo što ja mislim – da je Tatjana postala čak i slobodna, da joj je umro stari muž i ona obudovjela, ni tada ne bi bila pošla s Onjeginom. Pa zar je zaista teško shvatiti svu bit tog karaktera? Ona vidi tko je on – vječiti je skitač ugledao odjednom ženu, koju je negda obescijenio, u novoj, blistavoj, nedostupnoj okolini – i možda je baš u toj okolini i bit svega. Eto, tom se djevojčetu, koje samo što nije prezirao, sad klanja visoko društvo – taj strašni autoritet za Onjegina, uza sve njegove svjetske težnje – i eto, eto zašto joj on zaslijepljen hrli! Evo mog ideala, kliče on, evo mi spasa, evo izlaza iz mog jada, previdio sam ga, a »sreća je bila posve moguća, nadohvat ruke!« I kao nekad Aleko Zemfiri, tako se i on obraća Tatjani, traži u novoj hirovitoj tlapnji rješenje svih svojih problema. Pa zar da Tatjana ne vidi to u njemu, pa zar ga nije već odavno prozrela? Ona pouzdano zna da on u biti voli samo svoju novu tlapnju, a ne nju, onu čednu Tatjanu kakva je bila i prije! Zna da on drži da je ona nešto drugo, a ne ono što jest, da je čak i ne voli, da možda nikog ne voli, pa čak i da nije sposoban da ikog voli, iako teško pati! Voli tlapnju, pa i sam je tlapnja. Ta kad bi pošla s njim, već bi se sutra razočarao i osvrnuo se podrugljivo na svoj zanos. On nema tla pod nogama, on je travka koju nosi vjetar. Ali ona je posve drugačija – kod nje, i u očaju i u bolnoj spoznaji da joj je život propao, ima ipak nešto čvrsto, nepokolebljivo, o što joj se oslanja duša. To su njene uspomene iz djetinjstva, uspomene na zavičaj, seosku zabit iz koje je potekao njen čedan, čist život – to je »križ i sjena granja nad grobom sirote dadilje«. O, te uspomene i negdašnji likovi sad su joj dragocjeniji od svega, ti su joj likovi jedini i ostali, ali joj upravo oni spasavaju dušu od posvemašnjeg očaja. A to nije malo, nije, to je već mnogo, zato što je tu cijela osnova, tu je nešto nepokolebljivo i neoborivo. Tu je dodir sa zavičajem, s rođenim narodom, s njegovom svetinjom. A što Onjegin ima, i tko je on? Pa neće ona valjda poći s njim iz samilosti, samo da ga zabavi, da mu bar na neko vrijeme, iz beskrajne nježne samilosti, podari privid sreće, unaprijed pouzdano znajući da će se on, koliko sutra, podrugljivo osvrnuti na tu sreću! Ima dubokih i čvrstih duša koje ne mogu svjesno izvrgnuti svoju svetinju ruglu, pa čak ni iz beskrajne samilosti. Ne, Tatjana nije mogla poći s Onjeginom.

Dakle, u *Onjeginu*, u toj svojoj besmrtnoj i nenadmašivoj poemi, Puškin se pokazao kao velik narodni pisac, kao nikad nitko prije njega. U jedan je mah, na najzgodniji, najoštroumniji

način ocrtao svu dubinu bîti nas samih, našeg visokog društva što stoji iznad naroda. Ocrtavši tip ruskog skitača, skitača sve do naših dana i u naše dane, otkrivši ga prvi svojim genijalnim osjetilom, s njegovom povijesnom sudbinom i golemim značenjem i u našoj budućoj sudbini, i smjestivši uza nj tip pozitivne i neprijeporne ljepote u liku ruske žene, Puškin je, i opet, naravno, prvi od ruskih pisaca, proveo ispred naših očiju, u ostalim svojim djelima iz tog razdoblja, cijeli niz apsolutno divnih ruskih tipova što ih je pronašao u ruskom narodu. Najveća je ljepota tih tipova u njihovoj istinitosti, neprijepornoj i opipljivoj istinitosti, tako da se više ne mogu zanijekati jer stoje pred nama kao isklesani. Još ću vas jednom podsjetiti da ne govorim kao književni kritičar, pa stoga i neću razjašnjavati svoju misao nekim potankim razmatranjem tih genijalnih djela našega pjesnika. O tipu ruskog monaha-ljetopisca, na primjer, mogla bi se napisati cijela knjiga da bi se pokazala sva vrijednost i sve značenje tog veličanstvenog ruskog lika kojeg je Puškin otkrio u ruskoj zemlji, kojeg je prikazao, isklesao i iznio nam pred oči za vječna vremena u svoj njegovoj neprijepornoj, smjernoj i veličanstvenoj duhovnoj ljepoti, kao svjedočanstvo onog snažnog duha narodnog života koji može sam stvoriti takve nedvojbeno istinite likove. Taj je tip prikazan, postoji, ne može se zanijekati, reći da je izmišljotina, da je puka pjesnikova tlapnja i idealizacija. I sami promatrate i priznajete: jest, to postoji, prema tome postoji i narodni duh koji ga je sazdao, prema tome postoji i životna snaga tog duha, i ona je velika i neizmjerna. Posvuda se kod Puškina osjeća vjera u ruski karakter, vjera u njegovu duhovnu snagu, a ako je vjere, onda ima i nade, velike nade za Rusa.

Nadajuć se slavi i dobru,
Gledam preda se bez bojazni...

rekao je sam pjesnik u jednoj drugoj prilici, ali se te riječi mogu neposredno primijeniti na cijelu njegovu nacionalnu stvaralačku djelatnost. I nikad se još nijedan ruski pjesnik, ni prije ni poslije njega, nije toliko prisno i blisko vezao uz svoj narod kao Puškin. Ah, ima kod nas među piscima mnogo poznavalaca našeg naroda, koji vrlo darovito, vrlo točno i vrlo usrdno pišu o puku, ali kad se usporede s Puškinom, zaista su, do sada, osim jedne, najviše dvije časne iznimke među njegovim najkasnijim sljedbenicima, to tek puka »gospoda« koja pišu o puku. I kod najdarovitijih među njima, pa i u te dvije iznimke koje sam spomenuo, svaki čas

promakne ponešto uznosito, nešto iz drugog života i svijeta, nešto što želi uzdići narod do sebe i usrećiti ga tim uzdizanjem. U Puškinu, pak, postoji upravo nešto što se *uistinu* srodilo s pukom, što prelazi u njemu gotovo u nekakvu sasvim prostodušnu razdraganost. Uzmite, na primjer, legendu o medvjedu i o tome kako je seljak ubio njegovu gospoju medvjedicu, ili se prisjetite stihova:

Prijane Ivane, ala ćemo piti

pa ćete shvatiti što hoću da kažem.

Sve to blago umjetnosti i umjetničke pronicavosti ostavio je naš veliki pjesnik kao nekakav putokaz za buduće umjetnike koji će doći za njim, za buduće poslenike na toj istoj njivi. Može se pouzdano ustvrditi – da nije bilo Puškina, ne bi bilo ni talenata koji su krenuli njegovim stopama. U najmanju ruku, ne bi se očitovali tako snažno i tako jasno, uza svu svoju veliku nadarenost, kao što su se uspjeli izraziti poslije, već u naše dane. Ali, nije samo o poeziji riječ ni o pukom umjetničkom stvaralaštvu – da nije bilo Puškina, ne bi se; možda, razvila onako neizmjerno snažno (kao što se dogodilo poslije, premda još ne u svih, nego samo u vrlo malobrojnih) naša vjera u rusku samostalnost, naše sad već svjesno uzdanje u našu narodnu snagu, a zatim i vjera u buduću samostalnu zadaću u obitelji evropskih naroda. Taj Puškinov pothvat izbija jasno na vidjelo ako se pronikne u ono što nazivam trećim razdobljem njegove umjetničke djelatnosti.

Opet i iznova ponavljam da ta razdoblja nisu oštro razgraničena. Neka djela čak i iz tog trećeg razdoblja mogla su se, na primjer, pojaviti na samu početku pjesnikovanja našeg pjesnika, jer je Puškin uvijek bio cjelovit, kompletan organizam, da tako kažem, koji je sve svoje zametke nosio u sebi, u isti mah, a nije ih primao izvana. Okolina je samo budila u njemu ono što je već bilo u dubini njegove duše. Ali se taj organizam razvijao, i razdoblja se tog razvoja zaista mogu obilježiti i, u svakom od njih, odrediti njihov posebni karakter i postupno rađanje jednog razdoblja iz drugog. Tako se trećem razdoblju može pripisati ona kategorija njegovih djela u kojima su uglavnom zasjale svjetske ideje, odrazili se pjesnički likovi drugih naroda i očitovali se njihovi geniji. Neka od tih djela objavljena su tek nakon Puškinove smrti. I upravo u tom razdoblju svoga stvaralaštva naš pjesnik predstavlja nešto gotovo i čudesno, neviđeno i nečuveno prije njega, bilo gdje i bilo

kod koga. Zaista, u evropskim je književnostima bilo gorostasnih umjetničkih genija – Shakespearea, Cervantesa, Schillera. Ali navedite mi bar jednog od tih velikih genija koji je imao takvu sposobnost da suosjeća s cijelim svijetom kao naš Puškin. A baš tu sposobnost, ponajvažniju sposobnost naše narodnosti, dijeli on upravo s našim narodom i po tome je, uglavnom, i narodni pjesnik. Ni najveći evropski pjesnici nisu nikad mogli toliko snažno upiti u sebe genij tuđeg, možda i susjednog naroda, njegov duh, svu skrovitu dubinu tog duha i svu čežnju njegova poslanja koliko je to iskazao Puškin. Naprotiv, obraćajući se tuđim narodima, evropski su ih pjesnici ponajčešće preobražavali u svoju nacionalnost i shvaćali ih na svoj način. Čak su i u Shakespearea njegovi Talijani, na primjer, gotovo skroz-naskroz Englezi. Puškin, jedini od svih svjetskih pjesnika, ima tu osobinu da se potpuno unese u tuđu nacionalnost. Eto vam prizora iz *Fausta*, eto vam *Škrtog viteza* i balade *Bio jednom vitez bijedan*. Pročitajte ponovo *Don Juana* i, da nije potpisan Puškin, nikad ne biste pomislili da to nije napisao Španjolac. Kakvi su duboki, fantastični likovi u poemi *Pir u doba kuge*! Ali, u tim se fantastičnim likovima osjeća genij Engleske; ona divna pjesma o okuženom junaku poeme, ona Maryna pjesma s ovim stihovima:

Dječice naše u bučnoj školi
Razlijegahu se glasovi...

to su engleske pjesme, to je čežnja britanskog genija, njegova naricaljka, njegova bolna slutnja svoje budućnosti. Sjetite se onih čudnih stihova:

Lutajuć jedared posred doline divlje...[1]

To je prepričavanje gotovo od riječi do riječi prvih triju stranica čudnovate mistične knjige koju je napisao u prozi stari engleski vjerski sektaš – ali, je li to samo prepričavanje? U turobnoj i zanosnoj glazbi tih stihova naslućuje se sama duša sjevernjačkog protestantizma, engleskog začetnika hereze, okorjelog mistika, s njegovim mutnim , mračnim i nesavladivim stremljenjem i neodoljivim mističnim sanjarenjem. Dok čitate te čudne stihove, kao da osjećate duh stoljeća reformacije, postaje vam jasan taj ratoborni

[1] Prvi stih Puškinova prepjeva *Hodočasnikova putovanja* engleskog pjesnika i propovjednika Johna Bunyana (1628–1688).

žar reformacije u začetku, postaje vam, najposlije, jasna i sama povijest, i to ne samo u duhu nego kao da ste sami ondje bili, kao da ste prošli pokraj naoružane vojske sektaša, pjevali s njima njihove crkvene pjesme, plakali s njima u njihovim mističnim zanosima i vjerovali s njima u ono što su oni vjerovali. Uostalom, eto vam, uz taj vjerski misticizam, i vjerskih strofa iz Kur'ana ili *Nasljedovanja Kur'anu* – zar tu ne vidite muslimana, zar to nije sam duh Kur'ana i njegova mača, prostodušna uzvišenost vjere i njena grozna krvava snaga? A eto vam i drevnog svijeta, eto vam *Egipatskih noći*, eto vam tih zemaljskih bogova koji su se popeli svom narodu na grbaču kao bogovi, koji već preziru narodni genij i njegove težnje, koji više ne vjeruju u njega, koji su odista postali samotni bogovi i izgubili razum u svojoj izdvojenosti, koji se u svojoj predsmrtnoj dosadi i čamotinji zabavljaju fantastičnim zvjerstvima, bludom kukaca, bludom paukove ženke što proždire mužjaka. Ne, pouzdano tvrdim, nije bilo pjesnika koji je toliko suosjećao s cijelim svijetom koliko Puškin, ali nije riječ samo o suosjećanju nego i o njegovoj začudnoj dubini, o preobražavanju svoga duha u duh tuđih naroda, preobražavanju gotovo savršenom, pa stoga i čudesnom, jer nigdje, ni u jednog pjesnika na cijelom svijetu, nije bilo te pojave. To je bilo samo kod Puškina i u tom je smislu on, ponavljam, neviđena i nečuvena pojava, a po nama i proročanska jer... jer se upravo tu najviše očitovala njegova nacionalna ruska snaga, upravo pučki značaj njegove poezije, pučki značaj u daljnjem stadiju svoga razvoja, pučki značaj naše budućnosti koja se već stapa sa sadašnjošću, i to se očitovala proročanski. Jer, što je drugo snaga duha ruskog pučkog značaja nego težnja za njegovim konačnim ciljevima – sveobuhvatnošću i sveljudskošću. Postavši posve narodni pjesnik, Puškin odmah, čim je taknuo narodnu snagu, naslućuje veliku buduću zadaću te snage. Tu je on odgonetač, tu je prorok.

Zaista, što je za nas Petrova reforma, i to ne samo u budućnosti nego čak i u onome što je već bilo, što se zbilo, što se već pojavilo pred našim očima? Što je ta reforma značila za nas? Ona nije bila za nas samo prihvaćanje evropske odjeće, evropskih običaja, izuma i znanosti. Da vidimo kako je to bilo, da malo bolje pogledamo! Jest, vrlo je vjerojatno da ju je Petar Veliki počeo provoditi u tom smislu, to jest u neposredno utilitarnom smislu, ali se poslije, u daljnjem razvoju svoje ideje, Petar nedvojbeno pokoravao nekom skrovitom osjećaju koji ga je vukao, u njegovu poslu, budućim ciljevima koji su bili nedvojbeno znatno veći od pukog neposrednog utilitarizma. Upravo isto tako ni ruski narod

nije prihvatio reformu iz pukog utilitarizma, nego je nedvojbeno već gotovo odmah naslutio neki dalji, neusporedivo uzvišeniji cilj od neposrednog utilitarizma – naslutio je, naravno, ponavljam, nesvjesno, ali opet i izravno i vrlo snažno. Ta tada smo u jedan mah pregnuli da se u samu životu sjedinimo, da se svi ljudi udruže! Nismo neprijateljski (kao što se činilo da bi moralo biti), nego prijateljski, puni ljubavi, primili u svoju dušu genije tuđih naroda, svih odreda, ne praveći nikakvih bitnih razlika u plemenima, jer smo nagonski znali, gotovo na prvom koraku, lučiti, uklanjati protuslovlja, opravdavati i izglađivati razlike, i time smo već pokazali spremnost i sklonost, što se bila nama netom objavila i očitovala, sklonost općeljudskom sjedinjenju sa svim plemenima velikog arijskog roda. Jest, poslanje je Rusa nesporno evropsko i svjetsko. Biti pravi Rus, biti čisti Rus možda samo znači (na kraju krajeva, upamtite) biti brat svih ljudi, *svečovjek,* ako baš hoćete. Ah, sve to naše slavenofilstvo i zapadnjaštvo samo je jedan velik nesporazum, premda povijesno nuždan. Za pravog su Rusa Evropa i sudbina cijelog velikog arijskog plemena isto tako dragi kao i sama Rusija, kao i sudbina rođene zemlje, jer je naša sudbina upravo svjetska zajednica, i to ne stečena mačem nego snagom bratstva i naše bratske težnje za ujedinjavanjem svih ljudi. Ako se ushtjednete zadubiti u našu povijest nakon Petrove reforme, naći ćete tragova i nagovještaja te misli, tog mog sna, ako baš hoćete, u karakteru našeg druženja s evropskim plemenima, pa čak i u našoj državnoj politici. Jer, što je drugo činila Rusija u cijela ova dva stoljeća nego služila Evropi, možda i kudikamo više nego samoj sebi? Mislim da to nije bilo samo zbog nesposobnosti naših političara. O, evropski narodi i ne znaju koliko su nam prirasli srcu! Uvjeren sam da ćemo poslije mi, to jest, naravno, ne mi nego naši potomci, shvatiti, svi do jednoga, da biti pravi Rus znači upravo težiti da se jednom zauvijek izmire evropska protuslovlja, pokazati izlaz evropskoj tjeskobi u ruskoj duši, sveljudskoj i sveobuhvatnoj, unijeti u nju u bratskoj ljubavi svu našu braću, a na kraju krajeva, možda, i izreći konačnu riječ velike, opće harmonije, konačne bratske sloge svih plemena po Kristovu evanđeoskom zakonu! Znam, i te kako dobro znam, da se moje riječi mogu učiniti zanesenjačkim, pretjeranim i fantastičnim. Pa neka, ipak se ne kajem što sam ih izrekao. To je trebalo kazati, pogotovo sad, u trenutku našeg slavlja, u trenutku odavanja počasti našem velikom geniju, koji je upravo tu ideju uobličio umjetničkom snagom. A ta je misao već više puta izrečena, nipošto ne govorim ništa novo. Što je najgore, sve će se ovo učiniti nadobu-

dno: »Zar je to nama,« reći će netko, »zar je to našoj siromašnoj, našoj gruboj zemlji dosuđena takva sudbina? Zar je to nama suđeno da izreknemo novu riječ čovječanstvu?« Pa šta, zar ja govorim o gospodarskoj slavi, o slavi mača ili znanosti? Ja govorim samo o ljudskom bratstvu i o tome da je ruskom srcu, možda više od svih naroda, suđeno da ujedini cijeli svijet u sveljudskom bratstvu, jer vidim tragove toga u našoj povijesti, u naših nadarenih ljudi, u Puškinovu umjetničkom geniju. Ako nam je zemlja i siromašna, tu je siromašnu zemlju »u ropskom liku obišao Krist blagoslivljajući je«[1]. Pa zašto ne bismo mi izgovorili njegovu posljednju riječ? Pa nije li se i on sam rodio u jaslama? Ponavljam, u najmanju ruku, možemo već upozoriti na Puškina, na njegov svjetski i sveljudski genij. Jer on je mogao primiti tuđe genije u svoju dušu kao rođene. Bar u umjetnosti, u umjetničkom stvaralaštvu, pokazao je nesporno tu težnju ruskoga duha za sveobuhvatnim, a to je već velik nagovještaj. Ako je naša misao fantazija, onda se bar, kad imamo Puškina, ta fantazija može na nečemu zasnovati. Da je dulje poživio, možda bi pokazao besmrtne i velike likove ruske duše koji bi već bili shvatljivi našoj evropskoj braći, možda bi nam ih privukao kudikamo više i bliže, možda bi im uspio razjasniti svu istinu o našim težnjama, pa bi nas već bolje razumjeli nego sada, naslutili bi kakvi smo, prestali bi nas gledati onako nepovjerljivo i s visoka kako nas još i sad gledaju. Da je Puškin dulje poživio, možda bi i među nama bilo manje nesporazuma i sporova nego što ih sad ima. Ali Bog je odredio drugačije. Puškin je umro u naponu snage i svakako je odnio sa sobom u grob neku veliku tajnu. I eto, sad bez njega tu tajnu odgonetavamo.

[1] Citat iz pjesme F.I.Tjutčeva »Ta bijedna naselja, ta štura priroda...«

NAPOMENA

BJESOVI

Bjesovi su najsloženiji, najteži, najkontroverzniji, najčešće osporavani, najvidovitiji i, možda, *najdostojevskijevski* roman Fjodora Mihajloviča. Usto, *Bjesovi*, više nego bilo koji drugi roman Dostojevskoga, vjerno prate zbivanja i osobe, koje su igrale značajne uloge na društvenoj, političkoj i literarnoj pozornici Rusije i Evrope u drugoj polovici devetnaestoga stoljeća. Stoga je neminovno posvetiti više pažnje dešifriranju okolnosti i činjenica, koje su posredno ili neposredno utjecale na nastanak ovoga romana, jer se nadamo da će čitatelj tako lakše pojmiti i dokučiti »bjesomučnu« stvaralačku piščevu snagu i njene korijene.

Dostojevski je *Bjesove* zamislio, napisao i objavio u relativno kratkom razdoblju, između prosinca 1869. i jeseni 1872. (ovdje je riječ o prvom izdanju, u nastavcima, u časopisu »Ruski vjesnik«, poslije kojega je pisac odmah pristupio radu na verziji rukopisa za separatno izdanje). Do srpnja 1871. Dostojevski je živio u inozemstvu budno prateći tekuće događaje, pa je tako, u rujnu 1867, u Ženevi sudjelovao kao promatrač na »Mirovnom kongresu«, gdje su, zanosno i sumanuto, anarhisti, socijalisti, pa čak i predstavnici Internacionale ili obični liberalčići, žustro raspravljali o propasti suvremenog svijeta i patetično zahtijevali da se s njime obračuna. Bakunjin je priželjkivao propast Ruskog carstva u novome ratu, dok su drugi, recimo, tražili poziv na rat u Evanđelju i bili bučno pozdravljeni. Dostojevski je u svemu tome osjećao urotu protiv Rusije i kršćanstva, kao što se vidi iz njegovih pisama u kojima kaže da »oni« vjeruju kako će mir zavladati tek kad ognjem i mačem pobiju sve živo. Njemu se činilo da se socijalizam udružio s ateizmom, a da liberali samo pripravljaju put rušiteljima evropske civilizacije. U samoj Rusiji su duhovni oci tadašnjim nihilistima, po njegovu mišljenju, bili naivni idealisti prethodnog naraštaja, kao što su Bjelinski ili Turgenjev. Gospodina Turgenjeva, koji je, nota bene, zlurado ismijao mladenačke (pa čak i bolesničke) neprilike mladoga Dostojevskoga, pisac *Bjesova* nikada nije trpio, prezirući njegove aristokratske manire, književničku taštinu, čak i

vanjštinu. Sukob dvojice velikih pisaca na stranom tlu, u Baden-Badenu, logičan je završetak njihove dugogodišnje netrpeljivosti, a ovdje je značajan kao jedan od dokaza da je Dostojevski, u liku Karmazinova iz *Bjesova*, upravo opisao Ivana Sergejeviča Turgenjeva.

Dostojevski je bio dužan Turgenjevu pedeset talira, koje je bio posudio još prije dvije godine, naravno za kocku, pa je bilo »pitanje časti« da ga Fjodor Mihajlovič posjeti u Baden-Badenu, gdje su se obojica zatekli u isto vrijeme. Iako je dug bio neposredan povod za susret (uostalom, Dostojevski će dug vratiti tek devet godina kasnije!), neposredni razlog sukobu bio je roman Turgenjeva *Dim*, koji je bio objavljen u početku 1867. godine. Točno u podne, 10. srpnja 1867. Dostojevski je posjetio Turgenjeva u Baden-Badenu, gdje je Turgenjev upravo bio gradio svoju vilu. Ivan Sergejevič je odmah počeo govoriti o negativnim odjecima koje je u Rusiji izazvao njegov *Dim* i, zapravo, opravdavati se pred Fjodorom Mihajlovičem.

– Postoji jedan jedini, neizbježni put koji vodi u civilizaciju – rekao je Turgenjev – a svi pokušaji rusizma da ostanemo neovisni – obična su glupost. Pišem velik članak protiv rusofila i slavenofila.

– Bit će najbolje da naručite velik dalekozor iz Pariza – rekao je Dostojevski.

– Zašto?

– Uperite dalekozor u Rusiju i promatrajte nas, inače je odavde teško vidjeti.

Turgenjev se namrštio, ali ništa nije odgovorio.

– Ipak nisam očekivao – nastavio je gost-dužnik – da će vas te kritike (odnosno napadi) toliko razljutiti; nije vrijedno, bome...

– Ja se uopće ne ljutim, što pričate...

Dostojevski je uzeo šešir i na odlasku izrekao sve ono što mu se u posljednjih nekoliko mjeseci skupilo u srcu protiv Nijemaca i tuđinaca uopće:

– Vi nemate pojma kakvih ovdje ima lupeža i varalica. Podlaci su ovdje zaista mnogo gori i nepošteniji od naših, a da su gluplji, o tome ne treba ni sumnjati. A vi tu pričate o civilizaciji; kao da im je što pomogla civilizacija i kao da se bilo čime mogu pred nama pohvaliti!

– Time i mene osobno vrijeđate. Valjda znate da sam se ovdje zauvijek nastanio...

– Premda sam čitao *Dim* i s vama ovdje cio sat razgovarao, nije mi bilo ni nakraj pameti da ćete to reći, pa zato oprostite ako sam vas uvrijedio.

Uljudno su se oprostili, a Dostojevski se zarekao da »više nikada neće stupiti u kuću Turgenjevu«. Isto je odlučio i Ivan Sergejevič. Svratio je Dostojevskome idućeg jutra već oko deset sati (dobro znajući da se ondje

ne ustaje prije podneva) i ostavio mu posjetnicu kao znak da prekida svaku vezu s njim. Sretali su se još za ruletom, ali bez pozdrava. Pomirili su se tek pred smrt, godine 1880, o Puškinovoj proslavi[1].

Dostojevskoga je duboko pogodila misao Potugina iz *Dima* o tome »kako čovječanstvo ne bi osjetilo gubitka kad bi Rusije nestalo«, i u piscu *Dima* gledao je oličenje zapadnjačke ideje, da bi, upravo usprkos takvom shvaćanju – za koje je vjerovao da se opasno širi – potražio vječiti ideal ruske dobrote. Obuzet tim rodoljubnim osjećajem i protestom protiv zapadnjaštva, stvorio je i svoga *Idiota.* Ali knez Miškin nije imao praktična značaja; potonuo je u svome ludilu a da nije učinio ništa dobro za Rusiju, niti je spriječio da se ondje raširi zlo. Roman, uostalom, nije publika osobito dobro primila i pisac je shvatio da treba potražiti drugi lijek zlu koje prijeti Rusiji, da treba to zlo raskrinkati i prikazati u svim njegovim nakaznim, strahotnim oblicima. Nije trebalo dugo čekati pa da pisac sazna i nevjerojatne činjenice o »stvarnom« postojanju zla, i to u takvu zločinačku obliku koji čak nije mogao ni naslutiti. Brat Ane Grigorjevne, žene, Dostojevskoga, prvi mu je, u Dresdenu, ispričao o zlokobnim događajima na petrogradskom Agronomskom fakultetu.

Ondje je neki Nečajev (1847-1882), izvanredni student Agronomskog fakulteta, koji je isprva sudjelovao u studentskom pokretu u proljeće 1869, prebjegao u inozemstvo, zbližio se s Bakunjinom, prihvatio njegovu anarhističku teoriju o uništenju Rusije i vratio se u Moskvu da bi osnovao ilegalnu organizaciju malih ćelija (»petorki«), koje su se poslije udružile u takozvani »Narodni sud«. Ta krajnje radikalna organizacija nijekala je društveni sustav i njegov moral, a njeni članovi su bili uglavnom studenti agronomije. Nečajev, kao pravi politički pustolov, zavaravao je malobrojne pristaše izmišljotinama o razgranatoj mreži podzemne organizacije, služio se prijetnjama, zaplašivanjem, a svoju sumanutu djelatnost opravdavao naredbama nekoga tajanstvenog antidržavnog »centralnog« tijela. Nije uopće spominjao buduće društveno uređenje, nego je jedino, kao i Bakunjin, zastupao ideju sveopćeg uništenja postojećeg sustava. Po prokušanu načelu da cilj opravdava sredstva, Nečajev je tvrdio da ne treba zazirati od zločina, u interesu »opće stvari«, da je dopušteno služiti se provokacijama, i tome slično. Neki inteligentniji članovi organizacije protivili su se metodama Nečajeva, a među njima se osobito isticao student Ivanov.

O Nečajevu je Dostojevski čuo u listopadu 1869. Mjesec dana kasnije je iz novina saznao da su studenta Ivanova mučki ubili članovi iste te tajne organizacije (»Narodnog suda«), kao tobožnjeg izdajicu. Kad je, naime, Ivanov odlučio raskrstiti s organizacijom, Nečajev je demagoški

[1] Ovu scenu iz Baden-Badena rekonstruirao je L. Grossman prema bilješkama Ane Grigorjevne Dostojevske i pismima Dostojevskoga.

uspio nagovoriti članove »Narodnog suda« da umore Ivanova, kako ih on, tobože, ne bi izdao vlastima. Policija je ubrzo našla leš Ivanova, ubojice su bile pohvatane i kasnije suđene, »Narodni sud« se raspao – a sam Nečajev opet utekao u inozemstvo.

U tome trenutku Dostojevski je shvatio da ima okosnicu za roman u kojemu može reći sve što hoće o svome vremenu i o svojoj viziji o budućnosti Rusije.

Oduvijek je volio kad su se njegove ideje poklapale sa stvarnim događajima, a ovaj put nije mogao poželjeti bolje koincidencije. Nečajev će u romanu biti vođa tajnoga društva, mračni cinik koji propovijeda uništenje, a zvat će se Petar Verhovenski (u ruskome jeziku ovo prezime sugerira dominaciju, *prevlast*). Da bi istakao kako su rušilačke ideje nihilista ponikle iz otmjene, aristokratske sumnjičavosti liberala prethodnog naraštaja, zločinački Petar će za oca dobiti dobrodušnog umirovljenog profesora, povjesničara i lijevog publicista. U bilježnicama, u koje je unosio sve opaske o *Bjesovima*, pisac je Stepana Trofimoviča uvijek otvoreno nazivao – Granovskim. T. N. Granovski bio je istaknut povjesničar i javni radnik (1813-1855), koji je pridonio razvitku povijesne znanosti u Rusiji i koji je osobito utjecao na mladi naraštaj. Sve slabosti njegova karaktera (o kojima je pisao i Hercen) Dostojevski je znalački ugradio u lik staroga Verhovenskoga: Granovski je bio mekan, boležljiv čovjek, koji je često pisao dugačka pisma znancima i »ispovijedao« im se, nabrajujući ne samo svoje nazore nego i zablude, »grehove«, itd. Međutim, razlike u životnoj sudbini Granovskoga i Verhovenskoga su ipak tolike da je očito kako je pisac (koji u romanu spominje svoga junaka samo kao jednoga od sljedbenika Granovskoga) prije svega htio u Stepanu Trofimoviču ocrtati tip, veoma poznat i karakterističan tip prozapadnjačkih idealista iz četrdesetih godina 19. stoljeća.

Naravno da je Turgenjev dobio svoju ulogu u romanu: u liku bivše književne veličine, a sada ishlapjela starčića bez ikakvih uvjerenja, taštoga gospodina Karmazinova. Već iz pisma Majkovu (28. VIII 1867.), poslije sukoba s Turgenjevom u Baden-Badenu, očito je da Fjodor Mihajlovič nikada neće oprostiti Ivanu Sergejeviču njegove ateističke nazore, divljenje Zapadnoj kulturi, »prezir prema svemu ruskome«, »preobražaj u Nijemca« i tajni dosluh s nihilistima. I u prezimenu Karmazinov krije se, možda, aluzija na »crvene« simpatije senilnoga pisca (prema Daljevom ruskome riječniku, »karmazin« je vrst crvenog sukna, kao što je i na francuskome *»cramoisi«* – grimizan). Turgenjeva je, očito, pogodila uloga koju mu je Dostojevski dao u romanu, pa je u jednom pismu iz 1872. jetko napomenuo da se Dostojevski »drznuo učiniti mnogo gore nego da me samo parodira; opisujuću me u liku K., prikazao me je kao tajnog pripadnika partije Nečajeva«.

I oba Verhovenska i Karmazinov imaju zajedničku crtu: pokvarilo ih inozemstvo; stari Stepan ne samo što miješa francuski s materinjim ruskim, nego, kao pravi »zapadnjak«, prezire »ono pravo rusko« a da ga i ne poznaje; Petar je na Zapadu stekao svoj revolucionarni odgoj; Karmazinov (Turgenjev) vraća se u Rusiju samo da bi prodao svoj posjed. A predstavnike vlasti, koji bi trebalo da obrane državni sustav od subverzivnih anarhista, zastupa von Lembke, opet Nijemac porijeklom! I u žrtvi Šatovu (Ivanovu) pisac poseže za likom ruskoga studenta, kojega su zavele i iskvarile tuđinske, revolucionarne ideje i koji se, istina, vraća kao pokajnik u majčicu Rusiju, ali to plaća glavom. Uostalom, i u njegovu prezimenu pisac nije odolio iskušenju da nam unaprijed ne nagovijesti kolebljivost njegova karaktera (*»šatanije«* bi se, u prenesenom značenju, moglo protumačiti kao »kolebljivost«, »neodlučnost«), što će reći da je u njegovu liku zamislio osnovne značajke kolebljivoga ruskog naraštaja mladih ruskih intelektualaca. Oko ovih likova kružit će velika skupina nesretnih sudionika ili pratitelja, kojima upravlja Petar Verhovenski po svome fanatičkom, zločinačkom nagonu, kojim prikriva druge komplekse. U igru će se još uključiti nekoliko ženskih likova, gotovo kao izlika za fabulu koja ne može proći bez ljubavnih spletki.

To je bio osnovni nacrt romana, kako ga je zamislio pisac, duboko zabrinut opasnostima koje prijete Ruskome carstvu, i političkim klopkama u koje tako lakoumno upada ruska mladež, koju je on toliko volio. I Dostojevski je bio siguran da je na tragu ideji iz koje će nastati velik roman: »Velika ideja! Nešto kao *Zločin i kazna,* ali još bliže stvarnosti, i neposredno će se doticati najtežeg problema našega vremena... Treba uzeti bič u ruke, treba napadati... Nihilisti i zapadnjaci će vikati da sam reakcionaran... Ali mene zaokuplja ono što mi se skupilo u mozgu i u srcu; makar ispadne i pamflet, bar ću dati sebi oduška...« Dostojevski je čak bio spreman, ovaj put, žrtvovati i »umjetničku« stranu djela, ali, srećom, niti je to učinio niti bi mogao i znao učiniti.

Godine 1870. Dostojevski je prvu polovicu romana pisao s velikim naporom, gotovo mučno. Očito ga politički sadržaj, kao temelj romana, nikako nije zadovoljavao i činio mu se odviše vulgarnim. Nikako nije uspijevao pogoditi pravi ton, tražeći uporno iskonske ljudske korijene i motive u akcijama svojih junaka. Prije nego je slučaj Nečajeva privukao piščevu pažnju i zaokupio ga, on je radio na projektu za koji je vjerovao da mu više odgovara. Spremao je građu za veliko djelo, u pet svezaka, pod zajedničkim, radnim naslovom *Život velikog grešnika*, čija je glavna tema bila – postojanje Boga. (»Problem koji me muči, svjesno ili nesvjesno, cijeli život,« kako je pisao prijatelju Majkovu u svibnju 1870.) Taj je roman, pod naslovom *Ateizam*, Dostojevski već bio obećao »Ruskome vjesniku« i počeo raditi na njemu 1869. godine. Trebalo je da to bude

životopis neobična čovjeka, teške prirode, »demonskih« pobuda, obuzetog grešnim željama i strastima, životopis koji bi počeo u djetinstvu i završio u kasnim godinama, kada se glavni junak utječe okrilju religije. Pisac je predviđao da će u *Životu velikog grešnika* upriličiti susret »grešnika« s ispovjediteljem pravoslavja, isposnikom Tihonom (što je ostvario u zabranjenoj glavi »Kod Tihona« u *Bjesovima*), iz čega je isto tako očito da je nacrt za lik »velikoga grešnika« u mnogočemu poslužio piscu kad je stvarao Nikolaja Stavrogina. Mnoge opaske u bilježnicama Dostojevskoga, koje su bile namijenjene obimnom djelu o *Životu velikoga grešnika* ipak su mu poslužile kao ideje, koje su ostavile traga i u *Mlacu* i u *Braći Karamazovima*. Ali sve više pojedinosti u ruskom tisku o političkom umorstvu Ivanova definitivno je natjeralo pisca da se potpuno posveti novoj ideji, koja će izrasti u *Bjesove*. Već u kolovozu 1870. Dostojevski odlučuje dvije važne osobe iz *Života velikoga grešnika* ubaciti u novi roman. To su, kao što je već spomenuto, Stavrogin i Tihon.

Nikolaj Stavrogin, za razliku od ostalih sudionika u »zavjeri«, nije nemoćan nesretnik. On je pravi aristokrat, koji je uspio sačuvati ponos i gotovo nadljudsku snagu volje, te je tako neodoljivo utjecao na svoju okolinu. Dostojevski je možda imao na pameti i samoga Bakunjina dok je stvarao Stavrogina. Stavroginova je nesreća u tome što je iz srca istisnuo svaki ljudski osjećaj i tako izbrisao granicu između dobra i zla. Jednako hladnokrvno će učiniti dobro djelo ili počiniti zločinstvo. Tako se Stavrogin izdiže iznad ostalih osoba u romanu i postaje inkarnacija samoga *Bijesa*, duha Zla. Njegovu zagonetnu ličnost objašnjava tek donekle prošlost, upravo ona perverzna epizoda s djevojčicom iz zabranjenog poglavlja »Kod Tihona«, koja je uvjetovala Stavroginovo prokletstvo.

Lik Stavrogina je, tijekom rada na *Bijesovima*, doživio najviše izmjena. Isprva je ta osoba, koju pisac u bilješkama naziva »knezom«, bila naznačena kao psihološka ličnost sa značajnom ulogom u fabuli djela. Kasnije će Stavrogin – opet prema piščevim bilješkama – postati najznačajniji idejni lik romana, da bi, kao u zapisima za *Život velikog grešnika*, nadjačao niske, zle nagone i strasti, i »uskrsnuo u novome životu, tražio istinu i našao je u idealu Rusije i kršćanstva«... Iako je uloga Stavrogina neprestano rasla, iako upravo on udahnjuje Šatovu slavenofilske ideje a Kirilovu ateizam, iako za njegovom ljubavi teže tri žene, Liza, Daša i Marija Lebjatkina (»Sve je u liku Stavrogina, Stavrogin je *SVE*,« pisao je Dostojevski u svojim bilježnicama... »Sve se ostalo vrti oko njega kao kaleidoskop«), ipak uloga koju mu je na kraju pisac namijenio nije tako »slavna«: Stavrogin je slomljena osoba, osuđena na uzaludnu borbu, osoba koja nikada neće »uskrsnuti«. Kao da je tu junak naprosto izbjegao piščevu utjecaju i nije dopustio da ga pisac preobrazi. »Knez shvaća«, pisao je Dostojevski u svojim ranim zapisima o *Bjesovima*, »da

ga može spasiti samo zanos... (npr. isposništvo, iskrena ispovijed). Ali za zanos mu nedostaje *ćudoređa* (dijelom zato što ne vjeruje)... Dijelom zbog snažnih tjelesnih nagona... Ali je ipak glavno što on – ne vjeruje«. U toj kratkoj bilješki je možda i najočitija ideja romana: samo vjera, religija, može spasiti društveno ćudoređe, dakle i samo društvo.

Tihon je, opet, reinkarnacija znamenitoga monaha iz 18. stoljeća koji se povukao u isposništvo, ali ostao na usluzi »svijetu«. U njemu Dostojevski vidi ideal ruskog sveca, sintezu kršćanstva i suvremenog društva. Tihon je antiteza Stavroginu, poniznost suprostavljena oholosti, vjera nasuprot ateizmu. Ali i Stavrogin i Tihon su za Dostojevskoga izrazito ruski likovi. Tihon je duhovno srodan Miškinu iz *Idiota*, božjaku Makaru iz *Mlaca*, »starcu« Zosimi iz *Braće Karamazovih*, dok su duhovna braća Stavrogina – Valkovski iz *Poniženih i uvrijeđenih*, Svidrigajlov iz *Zločina i kazne*, Versilov iz *Mlaca*. Prvi je tip sveca, koji je Dostojevski cijela života tražio negdje duboko u ruskome narodu; drugi je pokvaren aristokrat koji se odvojio i od svoga naroda i od svoje nacionalne vjere. Iz pisama Dostojevskoga je očito da su i jedan i drugi, i Tihon i Stavrogin, također dio njegova duhovnog dvojstva, i da se ni jednoga ni drugoga nije odricao.

Čim su Zlo i Dobro ušli u potku romana, više nije bilo nikakve opasnosti da bi, kao što se pisac bojao, iz ove građe mogao ispasti pamflet. Demonsko političko umorstvo Ivanova po nalogu Nečajeva, koje je poslužilo samo kao polazište za gradnju složene konstrukcije *Bjesova*, ubrzo se našlo u drugom planu, da bi u prvi plan opet izbila filozofija i metafizika, te vječna tema Fjodora Mihajloviča Dostojevskoga: čovjek i Bog. Shvativši da napokon dolazi »na svoj teren«, pisac je bacio petnaest već složenih araka i ponovo se počeo probijati kroz uvod romana i mnoštvo osoba koje se u njemu pojavljuju. Prvi je dio preradio i prepisao *deset* puta. Čim je politiku i »pamflet«, kojeg se toliko bojao, potisnuo u drugi plan, osjetio je pravo nadahnuće: »Odjednom mi se sviđa...« Kao da mu se sve razbistrilo pred očima i kao da mu je jasno da se više ništa »ne može mijenjati«. Odlučio se i za naslov: *Bjesovi*.

»Činjenice nam pokazuju da je bolest, koja je spopala uljuđene Ruse, mnogo ljuća nego smo mislili, i da poslije Bjelinskoga, Krajevskoga i ostalih nije tome kraj. Dogodilo se što je navijestio evanđelist Luka. Riječ po riječ kao u nas: bjesovi su izišli iz Rusa i ušli u krdo svinja, to će reći u Nečajeve... Oni su se utopili ili će se sigurno utopiti, a izliječeni čovjek, iz kojega su bjesovi izišli, sjest će Isusu do nogu. To će se zacijelo dogoditi. Rusija je izbljuvala smrad, kojim su je otrovali, i u tim izbljuvcima, izvan nje, nema više ništa rusko. A znajte dobro, prijatelju moj, tko izgubi narod i zemlju, gubi i narodnu vjeru i Boga... Eto, ako želite znati, to vam je tema moga romana. Zove se *Bjesovi*...«

Kad se u romanu pojavio Stavrogin kao tragični junak, druge je osobe odredio njihov odnos prema njemu. Stepan Trofimovič mu je učitelj, Šatov učenik, a Petar Verhovenski izvršitelj njegovih želja i nauma. Kirilov i Šigaljov, koje je autor kreirao znatno kasnije, bit će mu tek duhovna djeca. (Virginskoga pisac u bilježnicama naziva isprva Uspenskim, po P. G. Uspenskome (1847-1881), sudioniku u umorstvu Ivanova; njemu nije porekao moralne vrijednosti i privrženost revolucionarnoj ideji, ali ga je prikazao kao bezvoljna, pasivna rogonju i vjerojatno se u njemu izruguje nekim junacima romana Černiševskoga *Što da se radi*, koji sasvim drugačije shvaćaju probleme ljubavi i braka.) Za vrijednost *Bjesova* je bitno da su svi ti likovi sačuvali i svoj politički značaj, ali da ih je potpuno osmislio tek piščev filozofski pristup njihovoj ličnosti. Svaki od njih zastupa različit stav prema ideji kršćanstva, što je za pisca očito srž problema i romana. Nimalo slučajno ne iskrsava usred zapleta i »šepavica«, koja je također oličenje ruske vjere, duboko ukorijenjene u svijesti naroda.

Ipak, kao što je predvidio u svojim bilješkama za *Život velikog grešnika*, Dostojevski je odlučio ključnom scenom *Bjesova* učiniti susret između Stavrogina i Tihona, da bi pokazao kako će snažan čovjek Stavroginova kova biti slab pred svecem, koji će ga slomiti iako ne i obratiti. Ispovijed Stavrogina, njegovo priznanje bez kajanja, trebalo je da suštinski objasni njegov karakter, te da pripravi njegov polagani nestanak i tragični kraj. Ali je bilo suđeno da i ključna scena *Bjesova* doživi zloćudnu sudbinu svoga glavnog junaka.

Uredniku »Ruskoga vjesnika« Katkovu se »Ispovijest Stavrogina« (objavljena kasnije kao glava »Kod Tihona«) učinila odviše smionom da bi je objavio u svom časopisu. Dostojevski ju je pokušao izmijeniti i »ublažiti«, ali nije mogao promijeniti osnovnu nit njena sadržaja. Ni jedna varijanta, koju je bio ponudio, nije zadovoljila Katkova. Pisac je morao izbaciti cijelu glavu. Ondašnjem čitatelju zacijelo nije bilo jasno zašto se kasnije Stavrogin onako oholo, a nemotivirano povlači iz zavjere, a što je još gore, Tihona u knjizi uopće nije bilo, a upravo je taj isposnik bio zamišljen kao možda jedina protuteža Zlu u *Bjesovima*. Ravnoteža romana bila je ozbiljno poljuljana. (Zanimljivo je da ni u prvom sovjetskom izdanju *Bjesova* poslije drugoga svjetskog rata, objavljenome 1957. godine, nije zabranjena glava uvrštena na ono mjesto iz kojega ga je carska cenzura, u ime javnog »morala«, tako nasilno iščupala. Kako su priređivači i prevoditelji ovoga izdanja *Bjesova* bili prisiljeni, zbog obimnosti romana, da ga podijele u dva sveska, nisu slučajno zabranjenu glavu »Kod Tihona« odabrali kao uvodnu u ovome svesku. Iz ostavštine F. M. Dostojevskoga je očito da se kolebao koje bi mjesto dao u romanu tome »ključnome« poglavlju: prvo je htio njime završiti drugi dio ro-

mana, a onda istim pogljavljem otpočeti treći dio. U ovome izdanju glava se nalazi na svome »pravome« mjestu, ali smo je namjerno izabrali kao uvod u drugi svezak ovoga izdanja *Bjesova.*)

Iako tako osakaćen, roman je, s druge strane, dobio na punoći zahvaljujući događajima u svijetu i Rusiji. Pisca je i te kako zaokupila Pariška komuna, a pogotovo proces Nečajevu, koji je otpočeo 8. i trajao do 15. srpnja 1871. Na suđenju su, naime, javno spomenuti i citirani tajni dokumenti organizacije »Narodni sud« (čak i pjesma »Uzorni lik«, vjerojatno posvećena Hercenu), »Opća pravila« i »Pravila za ogranke organizacije« itd. »Petorke« je trebalo stvarati na osnovi potpune konspiracije i potčinjenosti vođi ogranka, a svi članovi organizacije bili su dužni neprestano polagati račune o svojoj djelatnosti.

Ipak, najveći dojam na pisca – a prema tome i pečat na cijelom tkivu *Bjesova* – ostavio je program Bakunjina, poznat pod naslovom *Katekizam revolucionara.*Taj senzacionalni tekst (koji je bio šifriran i koji Nečajev čak nije pokazivao ostalim članovima organizacije) definitivno je u Dostojevskome stvorio sud o radu i metodama ruske »Revolucionarne partije«. Zahtijevajući uvođenje totalnog terora, *Katekizam* je, međutim, preporučivao da se privremeno ostave na životu neki vrhunski predstavnici vlasti, »kako bi nizom zvjerskih postupaka izazvali u narodu neobuzdanu pobunu«. Bakunjin je preporučivao revolucionarima da se služe ucjenom, provokacijama, ženama iz višeg društva i da se udruže s kriminalcima posljednje vrste (kao što je, recimo, naš Fećka). U programu je jednostavno pisalo: »Naš je cilj – grozno, potpuno i nemilosrdno rušenje svega i svagdje...« Iako se Dostojevski poslužio detaljima (osobito okolnostima oko umorstva Ivanova), za koje je tek saznao iz tiska koji je pratio suđenje, nadasve je nevjerojatno kako je u svojoj već pripravljenoj i napisanoj građi vidovito, gotovo proročanski predvidio sve bitne elemente što su sačinjavali tajnu »revolucionarnu« organizaciju, i kako je unaprijed prozreo metode Nečajeva i njegovih pristaša. S druge strane, požar Pariza u danima Komune vjerojatno ga je nadahnuo da u *Bjesove* unese također prizor požara, koji je podmetnut u skladu s odredbama Bakunjinova *Katekizma* i uputama Nečajeva.

Tako su *Bjesovi* postali *najpolitičkije* djelo Fjodora Mihajloviča Dostojevskoga. Roman donekle karikira ideje liberala i njihovu aktivnost, ali prije svega razotkriva djelovanje i metode tajnih, »revolucionarnih« organizacija. Ne samo što ga je za lik Petra Verhovenskoga direktno inspirirao monstruozni Nečajev, nego se i, gotovo od riječi do riječi, poslužio Bakunjinovim tezama iz spomenutog *Katekizma revolucionara* (vidi razgovor Petra Verhovenskoga i Stavrogina u osmoj glavi drugoga dijela). Istina, u istom razdoblju nicale su u Rusiji i revolucionarne organizacije, koje nisu bile nalik na »Narodni sud« Nečajeva. Ali, kako se

kasniji boljševizam (iako su već Marx i Engels oštro osuđivali metode à la Bakunjin), usprkos svojoj privrženosti doktrini marksizma, ipak djelomično držao starih anarhističkih preporuka i prihvatio organizaciona načela koja nam u *Bjesovima* nudi Šigaljov, nema sumnje da je djelo Dostojevskoga zvučalo proročanski i u dvadesetom stoljeću. Desničari, poput znamenitog filozofa pravoslavlja Berdjajeva (1874–1948), čak su u njemu nastojali pronaći poziv na kotrarevoluciju, naravno posve proizvoljno.

Značajno je da je u romanu pisac zavjerenicima suprostavio takve zaštitnike poretka i vlasti koji, svojom slijepom naivnošću, željom da ih smatraju za sljedbenike progresa i nepoznavanjem pravoga, istinskog ruskog naroda, i nehotice postaju oružje u rukama rušitelja poretka. Tako je Dostojevski još jasnije rasčlanio mehanizam ondašnjih i budućih revolucija, izdignuvši se svojom vidovitošću iznad golih povijesnih činjenica svoga vremena.

U cijelome opusu F. M. Dostojevskoga dominantna tema i nit vodilja jest – religija. Zaokupljala ga je to više što ni on sam, kao što je očito u *Bjesovima,* nije prema vjeri imao čvrsto i nepromijenjeno stajalište. Bio je jedino siguran da gubitak vjere izaziva sva zla koja muče Evropu i Rusiju i kojih se on sam toliko bojao (socijalizam, revolucije, klonulost naroda, raskalašenost gornjih slojeva, pošast samoubojstava), ali kako je i sam pripadao stoljeću u kojemu je živio, neprestano je oklijevao birajući »pravi« odnos prema religiji. Zato u *Bjesovima* pojedini likovi nude različita rješenja; pisac je tako, kao neki srednjovjekovni egzorcist, objektivizirao vlastita vjerska iskušenja u likovima svojih junaka – da bi ih se oslobodio. Tako i Stepan Trofimovič, i Kirilov, i Šatov, i Šigaljov – ma koliko bili prikazani u negativnu svjetlu – ipak djelomično odražavaju tijek nekadašnjih ili tekućih misli samoga autora.

Dostojevskoga možemo vrlo lako poznati u *Bjesovima,* i ne samo na jednome mjestu. Nazočan je u starome piscu Karamazinovu, premda je u njemu opisao onakvoga Turgenjeva kakva je bio sreo u Baden-Badenu. U Stavroginu ga poznajemo po onome užitku u poniženju, koje susrećemo u tolikim piščevim likovima (iako nema nikakva razloga pripisivati Dostojevskome zločinstvo Stavrogina iz glave »Kod Tihona«, koje su mu neki zlobni jezici svojedobno pokušali pripisati). Pojavljuje se on i u Lizi, koja smišlja plan kako će prikupljati činjeničke podatke, značajne po svakodnevni život Rusije (upravo takvi podaci nadahnuli su pisca na tolike epizode u njegovim djelima, a cijeli »Piščev dnevnik« upravo je protkan njima).

Prije svega, pisca vidimo u Stepanu Trofimoviču (ali pisca iz ranijeg razdoblja), tome lijevome intelektualcu koji se zanosi Zapadom, zapadnim piscima, pa čak i Paulom de Kockom; potkraj života će taj starčić,

pošten u dubini svoga bića, ipak posegnuti za Evanđeljem. Još je lakše poznati mladoga Dostojevskoga, onoga *prije* Sibira, koji je također bio član tajnoga društva Petraševskoga, zbog čega je i bio osuđen prvo na smrt pa onda na robiju i progonstvo, što će ostaviti neizbrisiv pečat na cijeli njegov život i djelo, baš kao i, stotinjak godina kasnije, na Aleksandra Solženicina. (»I ja sam stari ‚nečajevac' pisao je Dostojevski, »i ja sam stajao na gubilištu osuđen na smrt, i uvjeravam vas da sam stajao zajedno s obrazovanim ljudima... *Nečajev* vjerojatno nikada ne bih postao, ali *nečajevac* možda i bih, ne jamčim... u mladim danima... Zar mislite da bismo i mi prezali pred umorstvom à la Nečajev, ako baš ne i svi, makar neki od nas, jer to je bilo vrijeme kad smo gorjeli, a dušu nam zaokupljala takva načela... Mi, petraševci, stajali smo na gubilištu bez trunka kajanja... činilo nam se da ne samo što se ne treba kajati zbog onoga za što nas sude, zbog naših misli i nazora, nego i da nas naše mučeništvo pročišćuje, te da će nam upravo zato mnogo toga biti oprošteno!«) Tadašnji je Dostojevski bio nalik na svoga Šigaljova, novoga Fouriera, koji vjeruje u znanstveno uređenje svijeta i koji, polazeći od neograničene slobode, na kraju neminovno prihvaća neograničenu tiraniju. Kirilov je, opet, možda najbliži onome Dostojevskome koji piše *Bjesove:* cijeli ga život muči pitanje Boga, kojega odbacuje razumom, ali ne i srcem; iako sulud, nije nesimpatičan. Smije se kao dijete, čista je srca i nježan. Sanjari o sveopćem svjetskom skladu, baš kao i Dostojevski uoči napadaja padavice.

Napokon, u Šatovu nam pisac gotovo daje, u sažetu obliku, cijeli svoj životopis i postupni razvoj svoga pogleda na svijet. Šatov je, kao i Dostojevski, bivši, obraćeni socijalist, koji se vraća majčici Rusiji i ideji o svjetskom pozivu ruskoga *bogonosnoga* naroda, ali se ne usuđuje priznati da vjeruje u Boga. On će se, iz nekadašnjeg socijalista, pretvoriti u gorljivog propovjednika ruskoga mesijanstva, koji, poput pisca, vjeruje u jedan jedini *Božji* narod – ruski. Njegovi se nazori do u tančine poklapaju s piščevim: Rim je izdao kršćanstvo i tako pripravio propast Zapada; socijalizam je nedjeljiv od ateizma; narod ne postoji ako nema *svoga* Boga; Bog se može steći samo težačkim trudom; kad bi se matematički moglo dokazati da je istina izvan Krista, trebalo bi, ma kako to zvučalo paradoksalno, izabrati Krista, a ne istinu. Iako je ova posljednja dilema mučila Dostojevskoga još 1854. (kao što je zapisao prije nego će napustiti Omsk u veljači te godine), očito je da ga ista iskušenja ne napuštaju ni 1871. Zato on i prebacuje na Stavrogina odgovornost za misli i nazore koje je ucijepio Šatovu.

Još je zagonetniji od Stavroginova – lik *šepavice.* Gospođicu Lebjatkinu, kapetanovu sestru, pisac je htio izdići mimo ostale likove u *Bjesovima* upravo zato što iz njena srca izvire prava, čista vjera. Ona nije

slučajno suluda, nego pripada jednome drugome svijetu, čak je i obdarena vidovitošću i unaprijed prozre krvavi plan Stavrogina, koji on, tako reći, još skriva pred samim sobom. Šepavica označava vjeru ruskoga naroda, prema kojoj postoji čvrsta veza između siromašnih duhom i božanski mudrih. Ona je i ideal ženskoga i majčinskoga (pet je godina čekala supruga), ali joj je suđeno da tragično pogine, kao žrtva Rusâ u čijim su dušama već – bjesovi...

Bjesovi, najslojevitije djelo Fjodora Mihajloviča Dostojevskoga, možemo i danas čitati i prosuđivati na nekoliko planova. Najčitkiji je politički plan, a najviše začuđuje njegov proročanski zvuk. Roman savršeno odražava društvene i moralne dileme svoga vremena i piščeve vjerske dileme, ali ga možemo podvrći i najsuptilnijim psihološkim tumačenjima i najsmionijim filozofskim paralelama. Napokon, *Bjesovi* su nabijeni tako dramatskim sadržajem da nije čudo što su mnogi ljudi »od teatra« pokušavali ili još pokušavaju prenijeti splet uzbudljivih scena i galeriju nevjerojatno živih osoba – i na pozornicu (u HNK smo prije nekoliko godina imali prilike vidjeti Camusovu adaptaciju romana).

U ovome stoljeću *Bjesovi* su, po kritičarskim i čitateljskim prosudbama, neprestano rasli, i u odnosu na cijeli opus F. M. Dostojevskoga, i kao jedan od najznačajnijih i, svakako, najvidovitijih romana prošloga vijeka. Jedina je iznimka stajalište sovjetske kritike, osobito one iz staljinističkoga razdoblja, zbog koje se nenaklonost službene javnosti prema ovome velikom djelu protegla i na cjelovitu umjetničku ličnost Dostojevskoga, tako da je tek nedavno počelo izlaziti pravo kritičko izdanje njegovih sabranih djela (jedino sovjetsko izdanje takve vrste objavljeno je, u trinaest svezaka, još u posljednjim godinama trećeg desetljeća, 1926–1930). Zamjerajući Dostojevskome »pamfletističku« poruku romana, mnogobrojni efemerni ruski kritičari, još za njegova života a i u naše vrijeme, tvrdili su da su djelo i likovi u njemu krajnje karikirani, šablonizirani i kreirani s izrazitom mržnjom – ne primjećujući, pri tome, da upravo oni *tako* i s *takvih* pozicija pišu o *Bjesovima* i njihovu autoru. Kako su se filozofi i ideolozi, proglašeni za natražnjake (à la Berdjajev) poslužili *Bjesovima* u svoje demagoške svrhe, nije čudo što je napredna a poslije i službena kritika morala reagirati obratno, pa je čak i Maksim Gorki smatrao da treba protestirati zbog kazališne predstave *Bjesova* u Moskovskom hudožestvenom teatru (1913): »Ne treba sad Rusiji pokazivati Stavrogine, nego nešto drugo. Treba propovijedati bodrost, duhovno zdravlje, djelotvornost, a ne introvertiranost; treba se vratiti izvorima energije – demokraciji, narodu, društvu i znanosti«. Na nesreću, bilo se uvriježilo i mišljenje da je Lenjin izrazito negativno govorio (ne i pisao) o *Bjesovima,* što je, očito, utjecalo na sudbinu romana u ruskoj kritici, a u onim najtežim godinama i na opći službeni

stav prema Fjodoru Mihajloviču Dostojevskome (Bonč-Brujevič je u »Literaturnoj gazeti«, 21. travnja 1955, pisao o Lenjinu kao čitatelju: »Odnoseći se veoma negativno prema *Bjesovima*, rekao je da su tu opisani događaji vezani ne samo uz djelatnost S. Nečajeva, nego i M. Bakunjina. Baš u vrijeme kad su nastajali *Bjesovi*, Marx i Engels su se žestoko borili protiv Bakunjina. Posao je kritičara da prosude što se u romanu odnosi na Nečajeva, a što na Bakunjina«). Ne znam da li su kritičari, na ovu sugestiju, obavili svoj posao, ali sam isto tako čuo od mnogih istražitelja djela F. M. Dostojevskoga kako postoje dokazi da je Lenjin spremao građu za tekst o Dostojevskome, možda i o *Bjesovima* – mislim da su sačuvane Lenjinove ulaznice za kazališne predstave adaptiranih djela Dostojevskoga – ali ga je u tome omela prerana smrt. Uostalom, nije li na popisu spomenika koje treba podići znamenitim ruskim piscima svojom rukom, na drugo mjesto, odmah iza Tolstoja, Vladimir Iljič upisao i ime Fjodora Mihajloviča Dostojevskoga? Kad bismo htjeli pomiriti oprečna ruska mišljenja o *Bjesovima*, njihovu značenju i autorovoj poruci, možda bismo mogli posegnuti za opaskom Saltikova-Ščedrina, izrečenom, istina, u drugoj prilici, da je autor pisao »rukama koje su drhtale od gnjeva«. Ali time djelo Dostojevskoga nije ništa izgubilo.

Ovo je prvi potpuni prijevod *Bjesova* na hrvatskom književnom jeziku i nije čudo što je pred prevoditelje postavio niz iskušenja i dilema. Ma koliko da je Dostojevski prerađivao *Bjesove*, on je u prvome redu bio obuzet idejnim sadržajem romana, pa ritam kompozicije djela, a pogotovo stil i jezik, nisu mu bili prva briga. Odatle možda i one nezgrapnosti koje u prijevodu, na nekim mjestima, nismo mogli ili nismo htjeli izbjeći, trudeći se jedino da izbjegnemo nepotrebne rusizme, koji bi samo prividno približili govor junaka ili kroničarev tekst našem čitatelju, a zapravo nam dali krivu i, kao što to često biva u prijevodu s ruskoga, nemuštu ili tepavu) sliku o piščevu originalnom izrazu. Odatle možda i nedosljednosti u govornim osobinama pojedinih likova (Kirilov, Lebjatkin, Stepan Verhovenski i dr.), koje je pisac često karikirao, da bi mjestimice zaboravio na njih. Riječju, nastojali smo prenijeti i stilske mane teksta, imajući pri tome na umu da one ne smiju zvučati – ruski.

Posebno se teško bilo odlučiti za prijevod samoga naslova djela. Prevoditelji u svijetu i u nas birali su između *Demona, Zlih duhova, Zloduha, Opsjednutih, Nečistih sila, Đavola* i sl., kao što su i prevoditelji Biblije, od Daničića do one najnovije verzije u izdanju »Stvarnosti« (ili u stranim izdanjima), prevodeći sva ona mjesta gdje se spominje priča o bjesovima (a to nije samo Evanđelje po Luki, koje citira pisac), često istu

riječ zamjenjivali inačicama, koje su tako uvjetovale i različite varijante u prijevodu naslova. Nema sumnje da se trebalo odlučiti za jednu riječ koja u ruskoj verziji, dakle i u cijelom djelu, nije varirana. Nismo mogli *citirati* nijedan naš prijevod Evanđelja, jer ta riječ nigdje nije ujednačena (pogotovo što isti korijen nije sačuvan u one dvije riječi, tako važne za citirani odlomak po Luki: »bijes« i »bjesomučan«, onaj koga muči bijes). Činilo nam se da je najbolje doslovno zadržati staru slavensku riječ »bijes«, koja se sačuvala i u našem govornom jeziku, a pogotovo u književnome (u istom onome smislu kao što je upotrebljava Ivana Brlić-Mažuranić u svojim *Pričama iz davnine).* Napokon, *Bjesovi* zvuče jednako arhaično u suvremenome ruskome jeziku, kao i u našem.

Šteta je što ovo izdanje *Bjesova* ne obuhvaća i varijante pojedinih poglavlja (osobito ispuštene odlomke iz glava *»Noć«* i *»Kod Tihona«*), koje je pisac, iz literarnih ili političkih razloga, tijekom rada izbacio ili nije unio u konačnu verziju. Bilo bi isto tako zanimljivo kad bi čitatelju-sladokuscu bili dostupni na našem jeziku makar i izvaci iz bilježnica Dostojevskoga iz kojih se najbolje vidi idejni razvoj romana i u kojima su dragocjene karakterizacije likova. Cijelu tu građu, koja bi možda preopteretila ovo izdanje, skupili smo i dijelom preveli, pa će vjerojatno biti prilike da je objavimo uz buduće izdanje *Bjesova.*

I. K.

IZ »PIŠČEVA DNEVNIKA«

Godine 1873. Dostojevski je počeo objavljivati »Piščev dnevnik« u tjedniku kneza Meščerskog »Građaninu«. Međutim, godine 1876. i 1877. »Piščev dnevnik« je izlazio kao samostalan mjesečnik, a godine 1880. i 1881. izišao je samo po jedan broj.

U »Piščevu dnevniku« Dostojevski se osvrtao, uglavnom u publicističkoj formi, na tekuće događaje koji su privlačili njegovu pažnju. Pored toga je u njemu objavio i niz pripovijedaka, crtica i uspomena, a isto tako i govor o Puškinu.

U ovom našem izboru iz »Piščeva dnevnika« nalazi se samo jedan manji dio onoga što je Dostojevski objavio pod tim naslovom. Taj je dio, naravno, uglavnom beletristički. Izostavljeni su svi ostali publicistički, politički i filozofski traktati i članci.

BUBAC[1]

Ova »fantastična pripovijetka« objavljena je prvi put 5. veljače 1873. u tjedniku »Građanin«.

Ovo je bio prvi pokušaj Dostojevskoga da se ogleda u žanru »fantastične pripovijetke«, u kojem će nakon toga napisati još *Krotku* i *San smiješnog čovjeka.*

Sovjetski književni teoretičar Mihail Bahtin, koji slovi za jednog od najboljih i najoriginalnijih proučavatelja djela Dostojevskoga, drži da su upravo ova pripovijetka i *San smiješnog čovjeka* tipične za poetiku Dostojevskoga, da najbolje odgovaraju pojmu »karnevalizacije« koji je, po Bahtinu, bitan za stvaralačku metodu i atmosferu koja vlada u djelima Dostojevskoga. Zbog toga Bahtin uvrštava te dvije pripovijetke među najvažnija ostvarenja Dostojevskoga uopće.

Zanimljivo je, možda, spomenuti da je donekle sličnu pripovijetku, po tematici i komičnosti, napisao Mark Twain (»Čudnovat san«), ali nema sumnje da je pripovijetka Dostojevskog kudikamo dublja, originalnija i zanimljivija od Twainove.

DJEČAK KITI S KRISTOM BOŽIĆNO DRVCE

Ova se »božićna priča« pojavila prvi put u siječnju 1876. u »Piščevu dnevniku«.

Priča je uskoro postala vrlo popularna i mnogo puta se pretiskavala u jeftinim izdanjima, te je domalo bila prevedena na sve evropske jezike. Dovoljno je reći da je već godine 1901. izišlo u Rusiji dvadeset i drugo zasebno izdanje, sa četiri ilustracije i portretom autora.

SELJAK MAREJ

Ova uspomena objavljena je prvi put u veljači 1876. u »Piščevu dnevniku«. Po žanru pripada umjetničkim memoarima i podsjeća donekle na *Zapise iz Mrtvoga doma.*

[1] Ova se pripovijetka pojavljivala kod nas dosad pod svojim izvornim naslovom »Bobok«. Međutim, budući da riječ »bobok« nema ni u ruskom jeziku nikakva određenog značenja, ali zvuči posve ruski, izmislili smo sličnu riječ koja zvuči naški.

Do susreta sa seljakom Marejem, što ga je Dostojevski ovdje opisao, došlo je na imanju autorovih roditelja u selu Darovu u Tulskoj guberniji, u kolovozu 1831, a razgovor s Poljakom M-ckim Dostojevski je vodio godine 1850, to jest prve godine na robiji.

Autorov brat Andrej napisao je da seljak Marej »nije izmišljena osoba nego je zaista postojao«, i ovako ga opisao: »Bio je naočit seljak koji je već prešao bio u srednje godine, crnomanjast, guste crne brade (tamnosmeđe, prema opisu Fjodora Mihajloviča) koja je već bila prošarana sjedinama. U selu su ga držali za dobra poznavaoca rogate marve, pa kad je trebalo kupiti na sajmu koju kravu, nije se nikako moglo bez njega.«

STOGODIŠNJAKINJA

Ova je crtica objelodanjena u ožujskom broju »Piščeva dnevnika« godine 1876. Poslije se više puta pretiskavala, zasebno ili u zbirkama priča. Tako ju je, na primjer, Orest Miler uvrstio, uz priču »Dječak kiti s Kristom božićno drvce« i »Seljaka Mareja«, u knjigu *Ruskoj djeci. Iz djela Fjodora Mihajloviča Dostojevskog*, Petrograd, 1883.

KROTKA

Krotka je ugledala svjetlost dana u studenom 1876, kad je »Piščev dnevnik« izlazio kao mjesečnik, a pretiskana je godine 1877. u »Ruskom zborniku« kao besplatan prilog tjednika »Građanin«.

Na početku listopada 1876. Dostojevskog je potresla jedna novinska vijest o kojoj je istog mjeseca napisao ovo: »Prije otprilike mjesec dana u svim petrogradskim novinama osvanulo je nekoliko kratkih redaka sitna sloga o jednom samoubojstvu u Petrogradu: kroz prozor je skočila, s trećeg kata, jedna sirota djevojka, švelja, ‚zato što nikako nije mogla naći posao da se prehrani'. Dodano je bilo da je skočila kroz prozor i pala na zemlju *držeći u rukama ikonu.* Ta ikona u rukama – to je čudnovata pojedinost o kojoj nismo još nikad čuli u vezi sa samoubojstvom. To je bilo nekakvo krotko, smjerno samoubojstvo. Posrijedi, očito nije bilo traga roptanju ni prijekoru: jednostavno – nije se više moglo živjeti, ‚Bog je tako htio' i – umrla je, pošto se još prije toga bila pomolila. Neke druge pojedinosti, koliko god naoko bile obične, dugo ne idu čovjeku iz

glave, nekako mu izlaze neprestano pred oči, baš kao da je i sam nešto kriv. Ta krotka duša koja je satrla samu sebe i nehotice progoni čovjeka.«

Međutim, u osnovu ove pripovijetke Dostojevski je ugradio jednu od svojih prijašnjih zamisli o kojoj je još 1869. godine zapisao ovo:

»Tip iz podzemlja, teško podnosi ljubomoru. Udovac, prva mu žena umrla. Našao i navlaš odabrao sirotu, radi mira. Pravi tip iz podzemlja, u životu dobivao po nosu. Ozlojeđen, neizmjerno tašt... Žena mora priznati da je obrazovan, ali uviđa da i nije previše, svaki ga podsmijeh (a sve shvaća kao podsmijeh) razdražuje, bolesno je nepovjerljiv. Kad je zapazio da ona baš neće da se smije, vrlo mu je drago. U kazalište i u društvo samo po jedanput...

... Podnio muke. Posvađao se s gostom koji mu se obraćao s visoka. Ljubavnika je u kući uvrebao s dvorišta, uvukao se kroz prozor i gledao kroz prozorčić. Prisluškivao na njihovu sastanku. Otrpio ćušku pred ženom. Jedno je vrijeme čak živio sa ženom u pravoj ljubavi. Ali joj je slomio srce.«

U ovoj prvotnoj zamisli drugačiji je rasplet, ali se već nazrijevaju obrisi *Krotke*.

Ovu je pripovijetku tadašnja ruska kritika vrlo povoljno ocijenila. Tako je u »Moskovskom pregledu«, u prosincu 1876, zabilježeno: »... U toj sferi zamršenih i ponajvećma tragičnih duševnih stanja on je (Dostojevski) velik majstor. Iskrenost s kojom muž samoubojice kazuje priču upravo preneražava čitatelja.« I još jedna tvrdnja: »Ta pripovijetka ne bi ni u jednoj drugoj literaturi prošla nezapaženo, a kod nas je samo zamijenila redovit mjesečni feljton.«

SAN SMIJEŠNOG ČOVJEKA

Ova »fantastična pripovijetka« objavljena je prvi put u travnju 1877. u »Piščevu dnevniku«.

U ovoj filozofskoj viziji očituju se, po mišljenju nekih sovjetskih književnih povjesničara, piščevi nazori, koje će uskoro potanje izložiti u *Braći Karamazovima* i u kojima je ateističkom socijalizmu suprotstavljeno kršćanstvo.

PUŠKIN

Ovaj govor koji je Dostojevski održao 8. lipnja 1880. u Moskvi na proslavi u povodu otkrivanja spomenika Puškinu tiskan je prvi put 13. lipnja iste godine u »Moskovskim novostima«, a zatim i u jedinom broju mjesečnika »Piščev dnevnik« koji je izišao te godine.

Dostojevski je još nekoliko mjeseci prije proslave iznio misao da bi trebalo napisati »ozbiljan članak« o Puškinu. Čak je, kako kaže u jednom pismu iz tog doba, »priželjkivao da kaže o njemu koju riječ u obliku besjede«. Kad je doznao za tu njegovu želju, predsjednik Društva ljubitelja ruske književnosti i urednik »Ruske misli« S. Jurjev ponudio je Dostojevskom 5. travnja 1880. da održi govor na jubilarnom skupu u Moskvi i da ga poslije objavi u »Ruskoj misli«.

Na dan 5. svibnja 1880. Dostojevski je javio Jurjevu da prihvaća njegovu ponudu, i obećao da će doći u Moskvu do 26. svibnja, kad je trebalo da se održi proslava, kako bi izrekao koju riječ »u spomen na ponajvećeg našeg pjesnika i velikog Rusa«.

Oko sredine svibnja pisac se povukao iz Petrograda u Staru Rusu gdje je uglavnom napisao »Govor o Puškinu«. U Moskvu je stigao navečer 23. svibnja, ali je proslava, zbog caričine smrti, odgođena do 6. lipnja. Toga dana svečano je otkriven spomenik Puškinu, a uvečer je u dvorani Plemićke skupštine u Kremlju Dostojevski pročitao, u sklopu proslave, odlomak iz *Borisa Godunova*. Sutradan, 7. lipnja, na prvoj sjednici Društva ljubitelja ruske književnosti, održao je Turgenjev govor o Puškinu. Na idućoj sjednici, 8. lipnja, govorio je Dostojevski.

Njegov je govor izazvao oduševljenje prisutnih. Književnik Gleb Uspenski napisao je neposredno nakon toga: »... Općinstvo je bilo iznenađeno i zaokupljeno skladno izraženom mišlju o tome kako je Rusu prirođena žalost zbog tuđih jada«.

Međutim, uskoro su se javili oprečni glasovi, mahom iz takozvanog liberalnog i demokratskog tabora. Tako je i sam Uspenski dobrim dijelom opovrgao svoje mišljenje u idućem članku koji je objavio 13. lipnja u »Moskovskim novostima«. Kritičari su ponajviše zamjerili Dostojevskom na apstraktnosti ideala za koje se zalaže, na pustom pozivanju na princip »sveljudskosti«.

Z. C.

Sadržaj

NAKLADNI ZAVOD ZNANJE, ZAGREB
ZA IZDAVAČA: DRAGUTIN BRENČUN
KOREKTOR: MUSTAFA ZIRIĆ
TEHNIČKI UREDNIK: SREĆKO JOLIĆ
TISAK: ČGP »DELO«, LJUBLJANA, 1979